تصوير ابو عبدالرحمن الكردي

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی دووەم

نووسینی: سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی دووەم

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی رۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناونیشان:

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی دووەم

نووسینی:

سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

ناوی کتێب: مێژووی وێژەی کوردی - بەرگی دووەم
نووسینی: سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ٧٢١
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل + فەرهاد ئەکبەری
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
بەرگ: مریەم موتەقییان
چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٩٤٢ی ساڵی ٢٠٠٨ی
دراوەتێ

ئەبولقاسمی لەشکری

سەدەی یانزەمی کۆچی

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەبولقاسمی سۆرانە و بەلەشکری ناسراوە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە سەرەتای سەدەی یانزەمی کۆچی لە زەرزا کە شنۆی ئێستایە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە، وەکو دەم بەدەم دەگێڕنەوە لەشکری سەرەتا خەریکی کشتوکاڵ بوو و پیاوێکی هەژار و نەدار بوو، وە تەنانەت لە کاتی کوتانی خەرماندا گای نەبوو کە خەرمانەکەی پێ بکوتێ. ڕۆژێکیان سلێمان بەگی سۆران لەگەڵ حەوت سەد سواردا هاتە زەرزا و چاوی کەوتە لەشکری و خۆشی لە دەنگ و بەیتوێژیی ئەو هات و لەگەڵ خۆیدا بردیە هەریری پایتەختی سۆران و ئیتر لەشکری بووە هۆنەری تایبەتی سلێمان بەگ و لە لای ئەو مایەوە.

لەشکری لە لای سلێمان بەگ پێشرەوتێکی زۆری کرد، بەڵام ئەوەندەی نەخایاند کە گراو و سەوداسەری خانزادی خوشکی سلێمان بەگ بوو، وە لەبەرئەوەی دەیزانی کە خانزاد شووی پێ ناکا، ئەوە بوو شەوێکیان ڕای کرد و چووە بەغدا و ڕۆیشتە لای پاشای عوسمانی و پێی وت کە سلێمان بەگ دەیەوێ یاخی بێ و کوردەکان ڕاپەڕێنێ و سەرئەنجام پاشای عوسمانی سلێمان بەگی بانگ کردە بەغدا و لە مێوانییەکدا بەزەهر ئەوی کوشت. لە پاش سلێمان بەگ خانزاد بووە جێنشینی براکەی و ناردی بەشوێن لەشکریدا و وتی شووت پێ دەکەم و لەشکرییش لەبەرئەوەی دڵی دابووە خانزاد گەڕایەوە هەریر و لە پاشا خانزاد ئەوی گەیاندە سزای خۆی. دەڵێن کە لەشکری بەر لە مەرگی خۆی پەشیمان بووەتەوە و چریکە و بەیتی لەشکریی هۆنیوەتەوە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ ستایشی سلێمان بەگی کردووە، وەکو لەم دوو هۆنراوەدا دەڵێ:

هەر لە زەهاو و لاجان و شنۆ ... هەتا دەگاتە سەقز و پشکۆ

میرم بەکیسە زێڕی دەبەخشی ... بۆیە ڕوومەتی وەک خۆر دەدرەوشی

مامۆستا تۆفیق وردی لە پەڕاوی (خانزاد و لەشکری)دا دەڵێ: ئایشێ حسێن بەگان لاوێکی لەگەڵدا بوو لە تەمەنی چواردەساڵە ناوی لەشکر بوو، هەر لە منالییەوە لە ماڵی ئایشێ چاوی کردبووەوە، چونکە هەتیو بوو، بەڵام تا بڵێی هوشیار و بلیمەت و زۆرزان بوو.

هەر لە زووەوە سەرنجی سلێمان بەگی بۆ خۆی ڕاکێشا و سلێمان بەگ یەکێکی بۆ ڕاگرت بۆ ئەوە فێری سواری و شیربازی، تفەنگ هاوێشتنی بکات، زۆری نەخایاند لەشکری لەو هونەرانەدا لە مامۆستاکانی زیاتر پێش کەوت و سوار و شەڕکەرێکی گرینگی لێ دەرچوو. سلێمان بەگ کە ئەو بەهرە و زانایییەی لە لەشکری دیت کردیە سەرکردەی پێنج قوڵە سەربازی تایبەتی خۆی، بەڵام لەشکری لە دڵەوە ڕقی لە سلێمان بەگ هەڵگرت چونکە سلێمان بەگ هەندێ لە ئێزیدییەکانی کوشتبوو، ئەویش لە بنەچەکەی ئێزیدی بوو، ئەوە بوو چووە بەغدا و بەپاشای عوسمانی وت کە سلێمان بەگ یاغییە و دەیەوێ کوردەکان ڕاپەڕێنێ و سەرئەنجام پاشای بەغدا سلێمان بەگی زەهر خوارد کرد و سەرئەنجام خانزاد لەشکری بەسزای ناپاکیی خۆی گەیاند.

مامۆستا حسێن حوزنی موکریانی لە پەڕاوی میرانی سۆراندا سەبارەت بەسلێمان بەگ دەڵێ: سلێمان بەگ کوڕی قولی بەگی سۆرانە کە لە دوای بابی بوو بەفەرمانڕەوای سۆران و لە هەریر دانیشت کە میر بۆداغی برای هەڵات، خاکی ئەویشی خستە ژێر دەستی خۆی و پاشان پایتەختی زەرزا یا شنۆیشی گرت، وە لە ساڵی ٩٩٤ی کۆچیش لەشکری ئاژۆتە سەر قوباد بەگ و ئەویشی تێ شکاند و هەرێمی تەرکیشی خستە سەر وڵاتی سۆران، سلێمان بەگ پیاوێکی دادگەر و خواناس و پارێزکار بووە و شوێنەواری ئەو هەتا ئەمڕۆکەش لە کوردستاندا ماون و گۆڕەکەی لە هەولێرە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی ناودارانی کورددا سەبارەت بەلەشکری دەڵێ: لەشکری لە هۆنەران و وێژەوانانی سەدەی دوانزەمی کوردە کە لە دەوری میر سلێمانی سۆراندا ژیاوە و نووسەر و ڕاوێژکەری میر بووە و جگە لە دیوانەکەی هەندێ پەڕاو و نامیلکەشی داناوە.

لێرەدا مامۆستا ئەمین زەکی بەهەڵە چووە، چونکە میر سلێمان لە ساڵی ١٠١٠ی کۆچیدا لە لایەن پاشای عوسمانییەوە دەرمانخوارد کراوە و ئەوەندەشی پێ نەچووە کە لەشکری بەهۆی خانزادی خوشکی سلێمان بەگەوە لە سێدارە دراوە کەوابوو لەشکری لە سەدەی دەیەم و یانزەمی کۆچیدا ژیاوە.

ئەوەی کە مامۆستا ئەمین زەکی نووسیویە لەشکری دیوانێکی هۆنراوی هەیە، بەداخەوە لە هۆنراوەکانی جگە لە چەند هۆنراوی نەبێ ئیتر شتێ تری نەگەیشتووەتە دەستی ئێمە. بەڵام بەیتێکی هەیە بەناوی لەشکری کە بەجیاواز لە چاپ دراوە و ئەوا لێرەدا هەندێکی دێنین:

سەری من دێشێ، دڵی من لە ژانە

ڕۆژی لە من مەعلووم دەکرد، زاهری دەکرد بەیانە

شەوق و شەبەقی خۆی دەدان
لە پەنجەرەی سولێمان بەگی قولی بەگییانە
ئەمن دەچوومە دیوانی ئاغایی چەڵەنگ
لێی ڕاخرا بوون مافوورەی بەگ ڕەزی خوراسانە
لە سەرەوان مافووران داندرا بوون
کورسی و سەندەلیی پێچک زێو و زێڕ نیشانە
لە سەرەوان سەندەڵییان دانیشتبوون
بەگزادە و کوڕە بەیانە
قەلنەی دەمارپێچان پێ بوون
بەلووی دارە عوودیان لەسەر دادەنانە
مودنەی کارەبای زەردیان
لەسەر سمێڵان دەگەڕانە
ئەمن دەچوومە جوبەخانەی ئاغایێ چەڵەنگ
لێم دەردەکێشان پێنج سەد ڕەمبی کوپ ڕەشی دارا حەیزەرانە
ئەمن دەچوومە جوبەخانەی ئاغایی چەڵەنگ
لێم دەردەکێشان پێنج سەد مەتاڵی گۆی فیلی کەرکەدەن بن
بەجوولانە
ئەمن دەچوومە ئێختەر خانەی ئاغەیێ چەڵەنگ
لێم دەردەکێشان سەد بور و بدەو و کوێتی قاپ ڕەش کلک
لەسەر چوانە
ئەمن دەچوومە دیوانی ئاغایێ چەڵەنگ
لە دەستە ڕاستیی ڕاوەستا بوو، پێنج سەدی کاتب بەدەست
لە چەپەی پێنج سەد دەمیدا فەرمانە
ئاغایێ من نۆکەری خەڵات دەکردن
سەرپاک بەرات دەدرانە
سەفی سواران تەواو دەبوو لە پێنج سەد سواری
پێیان دە ڕکێفان دەنا، وە سەرخانەی زین دەگەڕانە
ئاغای من ڕاوەکی داویشتە گردی کەکۆنی

زەویی چل پشکی، کانیێی خەروە تاوی
دەربەندی گۆلی دەبەبانە
لە دەستەوان قووشچیان بڵیند دەبوو
باز و شەهێن و سەقەر و قرلغ و تەڕلانە
مراویلەی دەپەڕ کەسک غەمزەیان ڕێ دەنیشت
ڕوویان دەکردە گۆمی لێڵ و پەڕی
ئاوا دەبوون لە گۆلی دەبەبانە
ئاغایێ من ڕاوی بەتاڵ دەکرد
دەگەڕاوە دەرکێوێ مەزنەماڵی
لەشکری دەشکردە سەرزەو دەیکوت خەزاڵ
ئاغایێ چەڵەنگ لە تۆ مێوانە
خەزاڵ بەنیکێکی تۆق وا تەلەسم وە لەشکری دەدان
دەیکوت: لە بۆ ئاغایێ خۆتیان بەرە بە نیشانە
حەیفێک و سێ سەد حەیفم دەکوژێ
لە دنیایێ لە بۆ ئاغایێ چەڵەنگ
بە پیاڵەکە ژەهری ماریان دەکرد بێ گیانە
سەری من دێشی دڵی من بەدەردە
ئاغای من سوار دەبوو لە کوێتێکی کەڵلەڕەقی دامێن
زەردە
جووتە تاژیلێکی دەڕستێدا قووتە و گەردی
ڕاوی خۆی دادەبەشی لە زەوییەکدا بە کەڵەک و بەردە
شینکی مات و مەلوولی هەڵ دەستاند
جووتە تاژیلە لە ڕستی بەردا
هێندەیان نەدەهێنا و نەدەبرد
شینکیان دە گەرداڵەکە تۆزی وەردا
ئاغایێ من سەری شینێکی هەڵ دەبڕی
بە کێردە کەفەنەی بەر دەسک زەردە
پاشووی شینکێی دەگرت و پێشووی شینکێی بەردا

پاشووی شینکێی وەبەر بەن ساموونی دەدا
ئەمن حەیفێک وا سێ سەد حەیفم دەکوژی
لەوی کاولە دنیایێ لە بۆ ئاغایێ چەڵەنگ
بەپیاڵەکە ژەهری ماریان دەست پێ لە دنیایێ بەردا
لەوی دەورم دەنۆڕی، لەوی زەمانم دەنۆڕی
لە دەوری قوباد خانم دەنۆڕی
لە دەوری شاهی ئەنەوشیروانم دەنۆڕی
هەتا ئەوی زەمانی، هەتا دەوری قوبادخانی
هەتا دەوری شاهی ئەنەوشیروانی
یەکێکم نەدیت وەکوو سولەیمان بەگی میری هەریری
دڵی لەشکری ئاریانی قەت هێدی نابێ
لەبەر گریان و لەبەر ئەوان هوردەگلەییبان.

سەرچاوەکان

١- خانزاد و لەشکری - دانراوی محەمەد تۆفیق وردی - بەغدا، ١٩٦٠.

٢- میرانی سۆران - کردەوەی حوسەین حوزنی موکریانی - هەولێر، ١٩٦٢.

٣- توحفەی موزەفەرییە - ساخکردنەوەی هێمن - مەهاباد، ١٣٦٢.

٤- مهرو وفا - ترجمە قادر فتاحی قاضی - تبریز، ١٣٤٥.

٥- مشاهیر الکرد - تالیف امین زکی بک - قاهرە، ١٩٤٥.

٦- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەلەشکری.

مەلا مەنووچێهری کۆلیوەن

١٠٢٨ - ١٠٩٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەنووچێهر و لە هۆزی کۆلیوەندە و بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٠٢٨ی کۆچی لە دێی دلفاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. دلفان کەوتووەتە خۆرئاوای ڕووباری سەیمەرە و گاماسب لە خاکی لورستاندا. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و دینەوەر و مەلایر و سەرئەنجام لە نەجەفدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاشا چووەتە ئەلیشتەر و لەوێدا ماوەتەوە و پاشماوەی ژیانی

بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٠٩٥ لە تەمەنی شەست و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

یەکێ لە هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی کە بەداخەوە بۆمان دەرنەکەوت کە کێیە لە پارچە هەڵبەستێکدا سەبارەت بەمێژووی مەرگی مەلا مەنووچێهر دەڵێ:

پەی مەرگش، لوام پەرسلم لە پیرم   وات: "غەیب بی مەلا" منیش دڵگیرم

واتە: بۆ مێژووی مەرگی "مەلا مەنووچێهر" ڕۆیشتم لە پیرم بپرسم، وتی: مەلا پێوار بوو، ئێستا منیش دڵگیر و زویرم. "غیب بی ملا" بەژمارەی ئەبجەد دەکاتە ١٠٩٥ی کۆچی.

مەلا مەنووچێهر بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی لەک دێتە ژمار کە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی تا بڵێی تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. وەکو دەماودەم دەیگێڕنەوە، مەلا مەنووچێهر لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا هۆنراوەکانی کە نزیکەی دە هەزار هۆنراوێک بەلەکی و فارسی بوون لە دەفتەرێکدا کۆی کردووەتەوە و لە بەدبەختی مەلادا کاتێ کە کوزازییەکان هێرش دێننە ئەلشتەر دیوانەکەی لەگەڵ سامان و داراییەکەیدا بەتاڵان دەبەن و وەکو دەڵێن مەلا بەشوێن دیوانەکەیدا چووەتە مەلایر، بەڵام لەبەر پیری نەیتوانیوە جەردەکان پەیدا بکا و ناچار گەڕاوەتەوە و ئیتر ئەوەندەی نەخایاندووە کە مردووە. ئەو هۆنراوانەش کە ئێستا بەیادگار لە ئەوەوە ماوەتەوە خەڵک دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و هەندێکیشیان لە ناو بەیاز و کەشکۆڵەکانی کرماشان و لوڕستاندا نووسراون.

مەلا مەنووچێهر بەرزترین هۆنەری ئەو ڕۆژگارەی وڵکەی لەک و لوڕ بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، باسی سروشت.

مەلا کە دەکەوێتە کۆشی هۆنراوەوە، زۆرتر سروشتە جوانەکەی دلفان دڵی ڕادەکێشێ و ئەوسا بەسروشتدا هەڵدەڵێ و جوانییەکی تر دەداتە سروشت و لەم برە هەڵبەستەیدا بەتەواوی دەسەڵاتی ئەومان لە ستایشی سروشتدا بۆ دەردەکەوێ وەکو دەڵێ:

باد بەهاران، باد بەهاران
کەلەباد هانای باد بەهاران

وەلیعەهد وەشت، وەکیل داران
گیانبەخش چیمان جەلای گوڵزاران

بەرف فەرق فەوق کۆوان فەناکەر
جاهد و جەولان جەدی جوداکەر

بشکفـتــەگی باغ شــادی بوڵبــوڵان
باعس وجـــوود مـــەوجـــوود گــوڵان
سەرمـای زمسـتان نەتەختش خـێزان
سەختی نە سـەفحـەی غەبراگورێزان
چالاک و چابوک جـەڵد جـیـهـانگیـر
زدد زمـهـەریر سـولێـمـان تەسـخـیـر
تاراج دەهـەندەی واحـیـدولقـەهـهـار
بـنـای بـانـی زەوق ڕەنـگ و بۆی وەهـار
ســوککان وە سـەنگەر تەختـەکـانەوە
بنوور وەی مـەجنون نیـمـەگـیـانەوە
ئەویوورت تەشکەن گـوزەرکـەر وەشـاد
ئەوسـا عــازم بەرپەی خـــورەم ئاباد
ڕاگـەی ڕوومـشـکان تا مـڵک حـەجـیـر
وە سـەر کـلاسـان بگوزەر وێنەی تیـر
مـیـشنان مـەچین سـاتێ بدەر گـڕ
بـنـوور ئەرگلگل جـــای خـــانان لوڕ
گوزەر کەر ئەوتەنگ هـا لەوە گوڵگەشت
بەعـد ئەژمـاریان ڕووپاپیل کـیـوەشت
دەشـتـێـوەن ژ دەست بەهەشت زیباتەر
ئەو شـیـرین دەشـتـە باوەر ئەو خـاتەر
بـپـلـک ئـەو چـنـار ئـەو تـاف و عـنـاو
لە دەرەدراز عـــبـــــوور کـــەر ژ ئـاو
مـلـە شـــــــــــوانـان دوورە نـایـکـەش
پاپیل کـشـکان ڕاگـەی گـوڵ بەنەفش
مـەچین ئەر مـەقـام خـزر پێـغـەمـبـەر
بـاغـــاتش یەکـــیــەک ئەو نەزەر باوەر
زیبـا تەلعــەتان ئەرپای داران جــەم
حـەلیـمـە سـوڵـتـان، خـانم و مـریەم

ساتێ تەشریف بەر ئەو جەوارشان
گولچینی بکەر ژ گوفتارشان
شار تەمام بگەرد وە سەد بەشارەت
خوەش چەنی حەیات قەسر و عیمارەت
بپلک ئەو چنار سەقا وە خوەشدل
چی باز پەرواز کەر وەبەرزیی بارکل
نشاتەن چەنی دیارگەی یاران
یانەی دلارام هەر جا دیاران
بنوور ئەرکشکان چەم چەنی پاچەل
پەیغام بەرپەی دۆس نەسوکنای بەربەل
شەماڵ ئامانەن جوویەندەی یار بۆ
پەروانەی شمنار ملک تەتار بۆ
گوناس مەنوورین چی بەیان زەرد
ژ دڵ بەرمەدەی دەم ئاه سەرد
خوەشا وە حاڵت زلیل هام حاڵ
هەردوو زاری کەیم تا وەقت ویساڵ

واتە: ئەی بای شەماڵی بەهاری! ئەی جێنشینی سەرما و مزگێنیدەری چیمەنان، تۆ بەفری کوێستانەکان دەتاوێنیتەوە و تێ دەکۆشی تا سەرما لابەی و هەوایەکی خۆش بێنی تۆ داران دەپشکێنی و شادی دەخەیتە ناو دڵی بولبولان و بۆنی خۆش دەدەیتە گولان. سەرما و سۆڵەی زستان لادەبەی و سەختییەکان ئاسان دەکەی. ڕایەخی زستان بەچەپاو و تالان دەبەی و شادی و خۆشی دێنیتە جیهان، دەسا هەر بەو جۆرە سەنگەر بگرە و لە تاشە بەردەکاندا ڕاوەستە و سەرنجێکی ئەم دێوانە بدە، وە بەخۆشییەوە لەسەر نەچیرگەی تەشکەن تێ پەڕە و ئەوسا لەوێوە بچۆ خورەم ئاوا، وە ڕێی ڕوومشکان تا وڵاتی پاکی سەر کلاسان بگرە بەر و وەکو تیر تێ پەڕە و کاتێ گەیشتیتە میشنان ماوەیەک لەوێدا ڕاوەستە و ئەوسا هەستە سەرنجی گلگل بدە کە مەڵبەندی پیاوە گەورەکانی لوڕە و لە پاشا بڕۆ تەنگەهالە و لە ڕووباری پاپیل مادیانەوە تێ پەڕە و ئەوسا دەگەیتە دەشتێکی خۆش کە وەکو بەهەشت وایە و هەرکە لەوێوە تێپەڕ بوویت دەگەیتە باخەکانی دەوروبەری شاری خورەم ئاوا کە کیژان و شۆخوشەنگان لە سێبەری دارەکانیدا کۆ دەبنەوە و حەکیمە سوڵتان و خانم و مریەم کە لە شۆخوشەنگیدا بێ وێنە و تاکن لەوێدا ڕادەوەستن، تۆیش

ماوەیەک لە لایان بە و بەجارێ خۆشی بخە ناو دڵیانەوە و ئەوسا کە ڕۆیشتی دەگەیتە چەمی پاچەل کە مەڵبەندی ئاسکانی تەتارییە و ئیتر من خۆزگەت پێ دەخوازم و ئەوسا کە گەڕایتەوە دەزانم کە دەبیتە هاودەردم و جا بەیەکەوە بۆ یار دەناڵێنین.

مەلا پەردەی سروشت دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو باسی خواناسی و سۆفیەتییەوە و لە چەکامەیەکی پەنجا هۆنراویدا ستایشی هافی عەلی دەکا کە ئەوا چەند هۆنراوێکی دێنین، وەکو دەڵێ:

مەولام مە مەداح لەکم مەدح توو واتم
وە ئی لەفز لەکی دەر تەلەب مەدح و سەناتم
ئەژ شەوق شەعەف بولبول بوستان لەقاتم
گیان و بەدەن و گشت وەتەسلیم و رەزاتم
ئەو ئەهل و عەیالم وە زووار عەتەباتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم
ئەی سرِ خودا مەحرەم ئەسرار پەیەمبەر
ئەی دەست خودا دەست توو دەرکار پەیەمبەر
هەر بار مە موستەوجب ئەو دەست و عەتاتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم
ئی دەست تو مێعمار سەماوات و زەمینەن
ئی مەرحەمەتت مورشد جبریل ئەمینەن
ئی باج رەه لەیلەتولئەسرات نگینەن
جوز نوور تووکی بەرزەخ ئەسرار نشینەن
قوربان یەد قودرەت ئەو نیم لەقاتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم
دەرویش توو مەحسووبم و شاها یە بەسمەن
ئەر عاسی عوقبام عەلی دادرەسمەن
ئەر بێ کەس و بێ دادرەسم میر کەسمەن
یەعنی سەنەد حوبب عەلی حوکم دەسمەن
ئەلبەت ژ کەرەم دادرەسی کی وە مەماتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم

واتە: ئەی سەرۆکی خۆشەویستم! من لەکی ستایشت دەکەم و، وەکو بولبول بۆت دەچریکێنم و گیانی خۆم لە ڕێتدا بەخت دەکەم. خۆم و خاووخێزانم ئەوا هاتووینەتە دیتنت. من پیاوێکی گوناهکارم و تۆم زۆر خۆش دەوێ. ئەی شێری خوا! تۆ بەڕازی پێغەمبەریەتی شارەزایت، چونکە هاوڕاز و هاودەمی پێغەمبەر بوویت، ئامۆزا و یاری پێغەمبەر بوویت. تۆ لە ڕێی دیندا گەلێ خەباتت کردووە و بۆ پەرەپێدانی ئیسلام تێ کۆشاوی و، من لە هەر بارێکەوە پێویستم بەمێهر و بەزەیی تۆیە، چونکە گوناهکارم. هەر ئەوەی کە من بوومەتە دەروێشی تۆ بەسمە، چونکە ئەگەر گوناهکاریش بم دەگەیتە فریامدا و ئەگەر بێ کەس و بێ یار بم تۆ یار و کەسمی و، خۆشەویستیی تۆ بۆ من فەرمانێکە کەها بەدەستمەوە. دیارە من گوناهکارم کە ڕووم کردووەتە دەرگات.

مەلا بەمەڵبەندەکانی لوڕستان و لەکستاندا گەلێ گەڕاوە و لە هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ کە زۆر داخ و موخابنی بۆ ژیاری ڕابردوو خواردووە. ڕۆژێکیان دەڕواتە دەرەوەی شار و شوێنەوارێکی کۆن دەبینێ و ئەم هۆنراوانە دەهۆنێتەوە:

یە ڕووژی مەغمووم ژ کردار دەهر
ڕام کەفت ئەو مەخرووب جاگەی دەرەشەهر

بازارش ژ بەزم خاسان توهی دیم
خالی جای شێران سەر و سوهی دیم

جوز ئاواز جوغد شەهرش خامووش دیم
نە زەڕین باف بی، نە زەڕین پووش دیم

نە وەعز واعز، نە دەرس، نە مەنبەر
نە بانگ تەکبیر ئەڵلاهونەکبەر

نە میر، نە سەریر، نە سەر، نە سەروەر
نە سپەهـ سالار، نە سپاو لەشکەر

نە تاج گەوهەر، نە تەخت زەڕ دیم
قەسر و شانشین بێ زیب و فەڕ دیم

نە سەف پەنا بی نە سان هەرڕووز
نە میر شکار بی، نە بازوو نەیووز

نە سەدای قەهقەهـ بادەنووشان دیم
نە سەرو قامەتان، ئەتڵەس پووشان دیم

نه مــــەیخــــانە بی، نه مـــوترب، نه ســـــاز
نه مـــەتلەع و بەر ســــاقی خـــوەش ئاواز

واتە: ڕۆژێکیـان کـە دڵم پڕی بوو لە پەژارە، ڕێم کـەوتـە شـوێنەوارێکی کـۆن لە دەرەوەی شـاردا، بازاڕەکـەی لە بەزمی شـۆخـوشـەنگەکـان خـاڵی بوو و، جگە لە هـۆهـۆی بایەقـوش دەنگێکی تری تێدا نەدەبیسترا و نە مەلایەکی تێدا بوو کە پەندی خەڵک دابدا، وە نە بانگی (ئەڵلاهو ئەکبەر)ی تێدا دەهاتە گوێ. نە میر نە تەخت، نە سەرۆک نە سەرۆکی سپا بوو، وە نە تاجێک بوو و، نە تەختێک، وە کۆشکی پاشایی وێران و کاول بووبوو نە دەنگی چپەچپی بادەنۆشانی تێدا بوو و نە کیژانی شۆخوشەنگی تێدا دەبینران و نە مەیخانەیەک بوو و، نە مەیگێڕێک، جیهان ئاوایە و سەرئەنجامی مەرگە و هەر چاکە بۆ بنیادەم دەمێنێتەوە.

سەرچاوەکان

١- گلزار ادب لرستان - تالیف اسفندیار غضنفری - تهران، ١٣٤٦.
٢- جغرافیای تاریخی و تاریخ لرستان - تالیف علی محمد ساکی - خرم آباد، ١٣٤٣.
٣- بەیازێکی کۆن کە هەندێ هۆنراوەی مەلای تێدایە.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مەنووچێهری کۆلیوەن.

شێخ ئەمیری زۆڵەیی

... - ١١٢٥

ئەم هۆنەرەمـان کە لە سـەدەی یانزەم و دوانزەی کۆچیدا ژیاوە، لە ساڵی ١١٢٥ی کۆچی لە قـەزوێنەی نزیکی سـەحنەدا کۆچی دوایی کردووە و ئیتر سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی ئەو زانیارییەکی ئەوتۆمان نییە. دیوانێک لە شێخ بەیادگار ماوەتەوە کە داگری چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسـەر ڕێ و ڕچەی خـواناسی هۆنراونەتەوە و زۆر قـووڵ و پڕ مـانان و هەمـووی پەند و ئامۆژگاری و زانیـاری و ڕاڤـەی زاراوەی خـواناسـییە. ئەوا چەند پارچە هەڵبەستی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

١

گـــــران دەردەنـان، گــــــران دەردەنـان
زام بـریـن زووخ گـــــــــران دەردە نـان
قـەیس جـەفـاکـێش هـیـجـران بەردەنان
چون شـێـخ سـەنـعـان ئـیـمـان هـەردەنان

زوننـاری پۆش و زوننـارێم بەسـتـەن
وەی مـاجـەراوە تەن زار و خـەسـتـەن
خـەریک مـەینەت کـفـر زوننـاریم
چون شـێخ سـەنعـان وە دیدەی یاریم
سەودای سـەنعـانیم جـەسـەر ویەردەن
سەر نە سـایەی میر کەنعـانیم بەردەن
مـەر دەست باتن مـیـر کـەنعـانی
بومخـشـوّم گـونـای شـێخ سـەنعـانی
وەرنە من وەی تاو کـوورەی جـۆشـەوە
وەی شـەرارەی بەرز پڕ خـرۆشـەوە
بڵـێـزەم بەرزەن نـەدارۆم ئارام
وەختـەن چون سـەنعـان ڕسوا بم نەعـام
زوننـارم بەسـتـەن پەی گـیـان ئارام
سـەنعـانی ئـاسـام ئـەی سـەنعـانیـان

واتە: برینەکانم دەمیـان کردووەتەوە و دەردم گرانە و وەکو قـەیس لە ناو دەرد و ڕەنجدا دەتلێمەوە و بەوێنەی شێخ سەنعان بڕوام لە دەست دەرچووە. زنارێکم بەستووەتە پشتم و لەم سۆنگەیەوە لەشم شەکەت بووە و ئەوا ئێستا خەریکی مەینەت و دەردی کفری زنارم و سەرنج دەدەمە یارم و وەکو سەنعان دڵم داوە بەیار و ئاینی خۆم لە دەست داوە، مەگەر هەر خوای گەورەی گران بەزەیی پێمدا بێ و بمبووریّ، ئەگینا من تاقەتی گڕی ئەم کوورەی ئەوینەم نییـە، کـەچی بڵێسـەی دەروونیـشم بەرز بووەتەوە و لەوانەیە بەجـاریّ لەشم بسووتێنێ و بمفەوتێنێ. لەوانەشە کە وەکو شێخ سەنعان ڕیسوا بم.

شێخ ئەمیر لەم پارچە هەڵبەستەدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی شێخ سەنعان کە لەگەڵ ئەو هەموو خواناسی و پارێزگارییەوە دڵی دا بەکچێکی فەلە و بڕوا و باوەڕی ئاینیی خۆی لە ڕێی ئەودا دانا و وازی لە نوێژ و مزگەوت هێنا و دەستی کـردە خـواردنەوەی بادە و لە ڕێی ڕاست لایدا و خـەریکی لەوەڕاندنی بەراز بوو و سـەرئەنجـام بەهۆی پاڕانەوەی دەروێشەکانیەوە وشیار بووەوە و گەڕایەوە مەکە و کچەکەش بەشوێن ئەوا کەوتە ڕێ و بووە موسڵمان و بەم چەشنە بەیەک شاد بوونەوە.

٢

حـەی و قـافـەنان، حـەی و قـافـەنان
راویار راگـەی حـەی و قـافـەنان
ژ یومن هیـمـەت شـای بێ لافـەنان
شـاگـرد ئۆسـای حـەریر بافـەنان

ئوسـتـاد شـەرتم ژیۆی بەینەت بەسد
تەوەجوە خێر کـەردتەونیم دا وەدەست
تەونش رەحـمـەتەن تانش رای وەفـان
نەقشش نەقشێوەن کەردش بێ جەفان

ئەگـەر یاوەر بۆ شکست نەدۆبەخت
گـرتەنم وەدەست مـەبافی وە جـەخت

واتە: ئێمە رێرەو و رێبواری رێی پەروەردگاری تاق و تەنیاین، وە لە پیت و پیزی ئەو بێ گـەزافین و شـاگـردی وەسـتـای هەورێشم رێسین. مـامـۆسـتـا پەیمانم لە تان و پۆ بـەڵێن و پەیمانی بەست و تەونی دایە دەستم و، تەونی ئەو بەزەیی و مێهرە و تەونی ئەو رێ ئەمەگە و نەخشی نەخشێکە کـە کار و کـردەوەی بێ ئاسـتـەمـە. ئەگـەر خوا یاوەر بـێ و شکست بەبەخت نەدا، تەونەکەم گرتووەتە دەست و بەپەلە تەونەکەم دەکەم و سەردەکەوم.

شێخ ئەمیر لەم هۆنراوانەدا زۆر قووڵ رۆیشتووە و دەڵێ: ئێمە رێبواری رێی نوێ بەرەو رێی کۆنین، چونکە رێی نوێ مرۆ بەرەو بەرزبوونەوە دەبا ,، کۆن هەر تەنیا خوای مەزنە کە تا دنیا بووە هەر ئەو بووە و تـا هەیە ئەو هەیە، ئەڵبەت ئەم رێ نوێیـەش رێی خـۆمـان نییە، بەڵکو خـوا بـۆمـانی داناوە و هەر لە رۆژی بـەرینەوە کـە پەیمانمان لەگـەڵدا بەسـتـووە، ئەم رێگەی بۆمـان کـردووەتەوە تا بەرەو بەرزی سـەرکـەوین و دیارە ژیانیش هەوراز و نەشێوی تێدایە و ئەو ئەم هەوراز و نشێوەش داناوە تا مرۆ تاقی بکاتەوە و ئەگەر لە رێ دەرنەچوو ئەوا بـەرەو هەوراز سـەر دەکـەوێ و مـاڵی بنەڕەتی خـۆی دەگـا واتـە: "کل شیء یرجع الی اصله".

٣

سـەیـاد مـەوێنەن، سـەیـاد مـەوێنەن
شـوون گـەورە گـام سـەیـاد مـەوێنەن

ساحێب حکوومەت، ساحێب نگینەن
گوریزان گاو غافڵ نشینەن
قانوونەن غافڵ خەجڵ بۆ وە شوون
شوون ها وە جامەکەس نەشناسا دوون
مەگەر سەییادێ ساحیب مەکرەمەت
گاو پەیدا کەرۆ وە زێڵ زوڵمەت
کەسێ نەواچۆ دەردوون خەزانەن
کەل و کۆ و شەرت ئێدش بەیانەن
وادەی شاخ شمار کەڵ ڕەم شاهۆ
ئیقرار مێردان کۆ و سەراسۆ
ئافتاو کە مدرا سەوزمەوۆ ئیقرار
سڕ نیهانیش مەوۆ ئاشکار

واتە: ڕاوچی هەموو شتێک دەبینێ و هەروەها شوێنی هەنگاوی گەورەش دەبینێ و بەڕێوەبردنی دەوڵەت بەئەستۆی ئەوەیە و ئەو خاوەن نگینە و دیارە گایەک کە ڕابکا، لە شوێنێکدا بێ ئاگا ڕادەوەستێ، بەڵام کەسێک بێ ئاگا بێ، لە ڕێ و شوێنی خۆی شەرمەزار دەبێ، چونکە هیچ کەسێک برووکانەوە و ئاشکرابوونی تیشکی خوای بەتەواوی نەناسیوە. مەگەر ڕاوچییەکی بەڕێز کە گاکە لە دڵی تاریکیدا پەیدا کا. هیچ کەسێک ناڵێ کە ئەم وەرزە پایز نییە، چونکە کەڵە کێوییەکان و ئەستێرەی کۆ ئەمە دەردەبڕن. وادەی هاتنە کەڵی کەڵە کێوییەکان لە کێوی شاهۆدایە، وە بەشایەتیی پیاوانی خوا و بەنیشانەی ئەستێرەی کۆ و ئاسۆ، کاتێ کە هەتاو ڕاوەستا، پەیمان و بەڵێن سەوز دەبێ و ڕازی نهێنی ئاشکرا دەبێتەوە.

٤

شیرین گوفتار بۆ شیرین گوفتار بۆ
غوڵام کەسێوەن شیرین گوفتار بۆ
زوان وە لاڵە ودەس وەکردار بۆ
وەکردار وێش ئومێدەوار بۆ
وێنەی پەروانە دەورشەم ونار بۆ
چون تەشنە پەی ئاو ئارەزووی یار بۆ

ســـاف و ڕاس و پاک یەقین تەیار بۆ
وە یەقین وێش ئومـــــێــــــدەوار بۆ
نە حـــاڵ بۆ هـەڵەت کـۆتا مـەنزڵ بۆ
نە پوخـتـە و ناپاک دوویشک و دڵ بۆ
نە دەم نەڕای حـەق دۆس گـیـانی بۆ
نـە دڵ خـــارجی خــاین خـــانی بـۆ
غـولام ئەو خـاسـەن تەن وە قـەزا بۆ
بتـــەش بتـــوون بۆ وە کـــول ڕمزا بۆ
ئانە مـــێـــهـــر یار هەن وە ســـینەوە
بتـوون وە سـفـتـەی خـواجـای دینەوە

واتە: خولام و بەندە کەسێکە کە قسە و وتەی شیرین بێ و، بەزمان تکا بکا و بپاڕێتەوە و بەدەست کـردەوەی چاک ئەنجـام بدا و بەکـردەوەی خـۆی هیـوادار بی، وە وەکـو پەپوولە بەدەوری شـەم و تیشکی خواییدا بگەڕێ و وەکو تینوو کە لە دووی ئاوە بەهیوای یارەکەی بێ. دڵی دەبێ ڕوون و پاک و پڕ لە بڕوا بێ و بەبڕوای خـۆی هیـوادار بێ. نەکـو ڕێی نادروست بگرێتە بەر و نەگاتە مەبەستی و لە ژیان بەدبین بێ. نەکو لە ڕێی خـوا لابدا و نێوانی دۆستی خۆی لەگەڵ یاردا بپچڕێ و بەیار ناپاک بێ. وا چاکە کە بەندە لە بەرابەری تەنگوچەڵەمەکانی جیهاندا ئارام بێ و لە دڵەوە یاری خۆش بوێ تا بەجۆرێ خۆی بەگڕی ئەوینی یار بسووتێنێ.

٥

دڵـــە دەروێـــش بـــۆ، دڵـــە دەروێـــش بـــۆ
غـــولام کـــەســـێـــوەن نە دڵ دەروێش بۆ
مـــۆر بـێ ئازار بێگانە و خـــــوێش بۆ
پەیڕەو ئەرکـــــان ڕەنـمـــــای وێش بۆ
چون قەیس نە ڕای دۆس مەجنوون خەستە بۆ
حـەســاو نە حـەســاو کـەمـەربەســتـە بۆ
یار پۆس نە کـــۆڵ دڵ نە گـــومـــان بۆ
پەروانەی پای شـەم مـەولامـێـهـمـان بۆ

خـــاكش زمرده گڵ پوخـــتـــه و تـهیار بۆ
غـــوڵام ئیـــخـــلاس خـــاوەندکـــار بۆ
چون نوســـەیر نه ڕای یار ســـەردادە بو
بەچەشـــمـــەی تەشـــار مـــەس بادە بۆ
دۆس ئێش وَنێش تانەی خـــــواران بۆ
چەمـــەڕای زوهـوورمـــەولای مـــەردان بۆ
ئەوســـا نەو دومـــا دەرویشـــیش راســـەن
یەقین دروســـتـــەن تـەمـــام ئیـــخـــلاســـەن
ئەوســـــا نـەو دومــــا هـەر چە بدۆ لاف
وەنەش عـــــەیانەن وە تاف تا وەقـــــاف

واتە: خوڵام و بەندە ئەو کەسەیە کە لە دڵەوە دەروێش بێ و هەرگیز ئازاری خزم و بێگانە نەدا و پەیڕەوی ڕێ و ڕەوشتی خوایی و ڕێنمای خۆی بێ، وە وەکو قەیس بۆ یارەکەی شێت و شـەیدا بێ و لەم ڕێگەدا تێ کـۆشـێ و کـەڵپـۆس بکاتە کـوڵی، وە وەکـو پەپوولە بەدەوری شەمی خواییدا بسووتێ، خاکەکەی خاکێکی پاک بێ و لە ڕاستەقینەدا خوڵام ئەو کەسەیە کە بەندەی خاوەندگار بێ، وە وەکو نوسەیر لە ڕێی یاردا سەری بەبادا و لە سەرچاوەی تەشاردا مەست و سەرخۆشی بادە بێ، وە ساردی و گەرمیی ڕۆژگار بچێژێ و ڕق و قین بنێڕژێ و چاوەڕێی سەرهەڵدانی سەرۆکی مەردان بێ، ئەوسا دەروێشییەکەی ڕاستە و بڕوای دروستە و ئەگەر لافی دەروێشی بدا، ڕوون و ئاشکرایە.

٦

کێ کـەردەن توفـەیل، کێ کـەردەن توفـەیل
کێ پەی دۆست وێش گیان کـەردەن توفـەیل
کێ مـەدران وە شـەرت چون مـەجنوون لەیل
کێ جـــەم یاریش کـــەردەن وە ســـووەیل
کـــێ ڕژیـــان وە ڕەنـــگ لالـــە و هـــەڵاڵـــە
کێ ســـەرمـــەست جـــام بادە و پیـــاڵە
کێ بێ نەلەخـشـا نە ڕای شـەرت شـــوون
کـــێ ویـــەرد نـــە زەوق زیـــوەر زەڕنمـــوون

جـام مـەجنوون نۆشـا بەڕبار تەی کـەرد
مـەست لقـا بیَ، بیَ خـاو و بیَ خـوەرد
جـەوەڵ نشین بیَ دام شـەرت وە دەست
ئەسـیر قـەوڵ بیَ نە بۆی بەیعـەت مـەست
پیـر خـەسـتـە دەست خـەراباتەنان
چەنی دانە و گـەنج گـەوهەر مـاتەنان

واتە: کیَ لە پیَناوی دۆستدا گیـانی خـۆی بەخت کـردووە؟ کیَ وەکو مـەجنوون بۆ لەیل گیانی خۆی لە دەست داوە؟ کیَ جەمی یاری کردووەتە سووەیلەوە و کیَ ڕەنگی ڕژانبووەتە گولاڵە و هەڵاڵەوە؟ کیَ سەرخۆشی بادە و مەیە؟ کێیە کە لە ڕیَی پەیمانی خۆیدا نەلەخشاوە و کیَ لە زیَڕ و زیو بووردووە و جامی بادەی مەجنوونی خواردووەتەوە و ڕیَی دەشت و چۆڵی گـرتووەتە بەر و بەبیَ خـەو و خـۆراک مـاوەتەوە و دیلی بەڵیَنی خـۆی بووە و پەیمانی نەشکاندووە؟ ئەوە دیارە هەر پیری خەراباتە و ماتی گەوهەریَکی باییدار و بەنرخە.

دیوانەکـەی شـیَخ ئەمـیر کـە نزیکەی چوار هەزار هۆنراوێک دەبیَ تا ئیَستـا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٢- بزرگان یارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.
٣- دیوانی دەستنووسی شیَخ ئەمیر کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشیَخ ئەمیر.

خان ئەڵماسی لوڕستانی

١٠٧٢ - ١١٣٨

ئەم هۆنەرەمان بەپیَی یادداشتی کاکاردایی، کوڕی محەمەد بەگی لوڕستانییە و لە ساڵی ١٠٧٢ی کۆچی لە لوڕستـاندا پیَی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەویَشدا پیَ گـەیشتووە. هەر لـە منداڵیـدا لە لای بـاوکی خـەریکی خـویَندن بووە و لە تافی جـوانیـدا خـیَـی داوەتە هۆنراوی هۆنەرانـی یاری و گـەلیَ هۆنراوەی لە بـارەی ڕیَ و ڕەوشتی یارییـەوە هـۆنیـوەتەوە کە لە پەڕاویَکدا بەناوی: (کەلامی خان ئەڵماس) کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١١٣٤ی کۆچیشدا پیَشبینییەکانی خۆی داناوە و پاشماوەی ژیانی بەهۆنراو هۆنینەوە و ڕیَنموونیی خەڵک

بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٣٨ لە تەمەنی شەست و شەشساڵیدا کۆچی دوایی کردووە، وەکو زولفەقاری گۆران لەم بارەوە دەڵێ:

وە سەنەی هەزار سەدوسی و هەشت　　　خان ئەڵماس لوا وە دلێ بەهەشت

واتە: خان ئەڵماس لە ساڵی هەزار و سەد و سی و هەشتدا کۆچی کردە بەهەشت.

لە خان ئەڵماسەوە گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. پێشبینییەکانی خان ئەڵماس داگری زنجیرەیێ ڕووداو و کارەساتە لە بارەی داهاتووی ئێرانەوە کە شاخوەشین ئەو ڕووداوانەی لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا پێشبینی کردووە و خان ئەڵماسیش لە سەدەی دوازدەمدا بەهۆنراو هۆنیونیەتەوە.

ئەم کارەساتانە هەر کام لە خول و ڕۆژگارێکی دیاریکراودا ڕوویان داوە، پەلاماری تەیموورییەکان بۆ سەر وڵاتی ئێران و بەرپابوونی شەڕوشۆڕ و هەرا لە هەموو شار و شوێنێکی وڵاتدا، بەشی هەرە گرنگی پەڕاوەکە پێک دێنێ. لەم ڕۆژگارەدا تەتەرەکان بەجارێ ئێران داگیر دەکەن و هەموو جێ و شوێنێکی دەسووتێنن و بەزەییان بەکەسدا نایە و هەر کەسیان بەرکەوێ دەیکوژن.

لە جیهاندا کوشت و کوشتار و تووڵانەوە ڕوو دەدا و جیهان تاریک و تەنگ دەبێ و بڵێسەی ئاگری شەڕ بەرز دەبێتەوە و لەشکر و سوپای نەیار هێز دەسەنێ و بەسەر هێزی خۆییدا زاڵ دەبێ، بەڵام لەپڕ دەرگای هیوا و ئومێد بۆ خەڵک دەکرێتەوە و خەڵک بەسەر هێزی دوژمندا زاڵ دەبن و ئەوسا چەند بنەماڵە بەناوی سەفەوی و هەوشاری و قاجاری و پاڵەوی لە ئێراندا فەرمانڕەوایی دەکەن و لە هەموو دەورەکاندا بەجارێ گەلی ئێران دەچەوسێننەوە و هەموو خێروبێرێکی وڵات لە ناو دەبەن.

ئەمەش بەندێک لە پێشبینییەکانی خان ئەڵماس سەبارەت بەشەڕوشۆڕ و ئاژاوە و هەنگامەی ناوخۆیی ئێران کە دەڵێ:

چوار گۆشە ماتەن، چوار گۆشە ماتەن
سەراف مەزانۆ چوار گۆشە ماتەن
بگیر بگیرەن سەڵاتەن
ئاشۆی شارانەن شاخوەشین واتەن
نوتق ئەزەڵەن ژ ڕۆزگاران
کۆهان مارگیرۆ دەشتان سواران
تەک ئەو ماران ویم نە وەسواران
ژار مار خاسەن ژ نێزەداران

تەک بدەیم وە دەم نێش مـــــــارەوە
نە نامــــووس وە دەم نێـــــزەدارەوە
یاران موسڵمان ڕای حەق شناسەن
سواران کافر خودا نەشناســەن
غولغولەی ڕۆمان خاقان قەیسەر
چون کولە گێرۆ سەرزەمین یەکسەر
زەنگی زەنگەوار تاتار هەوەش
کوردان ئەتراف تورکان سەرکەش
نە ژێر باڵ هند توغیان عەسکەر
خێزۆ هەیاهوو نامداران یەکسەر
نە شام تا حەلەب، بەڵخ و بوخارا
ژ ئەتراف چین فەغفوور دارا
گرداگرد جیهان فەرەنگ عورووس
بوڵەند بۆ ناڵەی سەدای تەپڵ کووس
غوورشت پاناڵ سم ستووران
هند گێرۆ فەرەنگ ئێران و تووران
چەکا چاک تێغ نامی نامداران
بەرق ڕەعد کۆس غوڕان سواران
چینی کەمەنان بارام سەرکەشان
قاژەی پەیکانان تیر تەرکەشان
شەرارەی ئاهر شوومی ستاران
هەنگامەی نەبەرد تۆپ قومپاران
هەیهات گوردان بەرگ فۆلادپووش
تەڵەبکار ڕەزم هوون سیاووش
گەرد و تۆز و تەم مەرکەبان ژ خاک
گێرۆ کەهکەشان مەرتەبەی ئەفلاک
هەر نە هندوستان تا وەفەرەنگی
ئاراستە مەبۆ چەند تۆپ جەنگی

یەوم مـەحـشـەر بۆ نە چاڵەی قـەزوێن
چەند هەزار ئاڵە مـەگـێـلـۆ وە زێن
چەند هـەزار ئاڵە گشت ئەبلـەق نیشـان
مـەگـێـلـۆ وە زێن بێ سـەر و سـامـان
هـەفت شەوَ و هەفت ڕۆ جـەنگ دین مەبۆ
ئاو ئاسـیـاوان گشت وە خـوین مـەبۆ

واتە: چوارگۆشـەی جیـهان مات و بێ دەنگە و ئـەمەش بۆ هەموو کەسێک ڕوون نییە و بۆ ئەو کەسە ئاشکرایە کە دڵ و دەروونێکی پاک و خاوێنی هەیە، بگیر بگیر و هەرا هەرایە و بشـێـوێ و ئاژاوەی شـارانـە و ئەمـەش شـا خـوەشین وتوویەتی. ئەمـە لە ڕۆژی بەرینەوە نووسراوە کە ڕۆژێکیان دەبێ تەواوی کێوان مار دای گرێ و لە دەشتدا سواران کۆبێتەوە. پاڵ بدەنە ئەو مارانەوە چاکترە تا ئەوەی نـزیکی سـوارەکـان بکەونەوە، وە ژاری مـارەکـان چاتر لە ئێشـی نێزدارەکـانە با پـاڵ بدەینە مـارەکـانـەوە، نەوەکو ئـابڕوومـان بڕوا بەدەست نێزەداران و شـەڕکەرەکانەوە. ئەی یاران! ئەو کەسەی وا مـوسڵمـان و خواناسـە دەبێ ئەوە بزانێ کە ئەو سوارانە وا هێرش دێننە سـەر وڵاتەکەتان ناخوا و بێ بڕوان. ڕۆژێکیـان دێت کە وڵات دەبێتە مەیدانی شـەڕ و لە لایەکەوە ڕۆمەکان هێرش دێننە سەر خەڵک و لە لایەکەوە سـەربازەکانی خاقان و قـەیسـەر وەکو کولله وڵات داگیر دەکەن، تەتەرەکان لە لایەکـەوە، وە تورکـەکـان لە لایـەکی ترەوە هێـرش دەبەنە سـەر کـوردەکـان، هەرا و هـاواری نـاوداران لە هەمـوو لایەکـەوە هەڵدەستێ، لە شـام و حـەلەب و بەڵخ و بوخـارا سـپـای ڕووس پەلامـار دێننە سـەر خـەڵک و دەنگی تەپڵ و کـۆس بەرز دەبێتـەوە، وە فـەرەنگ ئێـران و تووران دەگـرێ و ناودارانی وڵات دەکـەونە نـاو شـەڕ و لـە هـەمـوو لایـەکـەوە تیـر و گـولله دەبارێ و بـەتۆپ و خـومـپـارە شـەڕ دەکـەن و تۆز و گـەردی سـمـی ئەسـپـەکـان بەجـۆرێ بـەرز دەبێتـەوە کـە کەهکەشـان دادەگرێ، و هەر لە هیندوستانەوە تا فـەرەنگستـان تۆپ بۆ خەڵک دادەبەستـرێ و شـاری قـەزوێن دەبێـتـە مـەکۆی شـەڕ و چەند هـەزار ئەسـپی ئاڵە دەگـەڕێ و بـەم چەشنە حەوت شەو و حەوت ڕۆژ شەڕی دین دەست پێ دەکرێ تا ئاوی ئاشەوان دەبێتە خوێن.

خان ئەڵماس درێژە بەپێشگوتنەکەی دەدا و دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

سـوور ئیـسـرافـیل نـە رووی ئەورەوە
یـاڵـدار و بـاڵـدار نـە چـوار دەورەوە
تـەخت زەڕنیـشـان شـاهی بەگلەران
مـەیۆ وە یوورتگای سم سـتـووران

نە سـولّتـانيـە قـرِ بۆ سـولّتـانان
نە زەنگان گـێـرۆ عـەزيم ديوانان
كاسـەی كەلەی سـەر قـەيسـەر وەجام بۆ
پيـالّەی فـەغـفـوور مـەجلس سـام بۆ
توركـان ژ سـەرين، كـوردان ژ دامـان
ژ پای سـەهەند كـۆ سـان غـولامـان
وەی هەنـگام تـەنگ ئەوەن بـەلاشـۆ
قـەوم بابا خـوەشين ئازادە بەرشـۆ
ئازادە بەرشـۆ، بەرشـۆ وە كـەنار
گـەنج پەی يارسـان بەيۆ وەخـەروار
وە هەر هەفت ئقليم حوكمش ئيزهار بۆ
بلال جـارِ كـێـشـۆ دەور دەور يار بۆ
شـەرارەی ئاتەش بەرق زولفـەقـار
زوهرە دوور مـەبۆ سـاتێ سـەد هەزار
مـەشرق تـا مـەغـرب بەندەر تا بەندەر
گشت ئامان مـەوەن وە ساقی كـەوسـەر
ئەر هەی سـەرافـان دانە شناسـان
بينـايـی عـەينان ڕۆشنايـی زەينان
شـادی كـەن شـادی عـەجـەو تەمـاشـا
فكر ئەو ڕۆ كـەن نيـيـەن جـای حـاشـا
(خـان ئەلّمـاس)! يەقين بكەرە باوەر
وادە تەمـامـەن جيـهـان مـەويەكسـەر

واتە: وەكـو ئەوەيە كـە ئيـسـرافـيل دەدا لە شـاخنەفـيـرەكـەی بۆ ئەوەی هەمـوو بۆ لێپرسينەوەی ڕۆژی پەسلان لەسەر خاك ڕاپەڕن. يالّدار و بالّدار لە چواردەوری جيهان دێنە لەوەركـە، وە لە سـولّتـانيـەدا تەواوی پاشـايان قـڕ دەبن و تيـا دەچن. لە زەنگاندا ديوانێكی گەورە پێك دێ و كـاسەی كەللەی سـەری قەيسـەر دەكەنە پيالّە بۆ ئاو خواردنەوە. توركـان لە ژوورەوە و كـوردەكـان لە داوێنەوە لە داوێنی سـەهەند كـێـودا خـولامـەكـان ڕيز دەبەستن، لەم كاتە تەنگەدا ئەوەند بەلاّ و ئاپوورە لادەچێ كە لايەنگرانی شاخوەشين ئازاد دەبن، وە گەنج بۆ يارييـەكان بەخەروار كۆ دەبێتـەوە و لە هەمـوو شوێنێكدا دەنگی بانگی

بلال بەرز دەبێتەوە و بڵێسەی ئاگری بەرقی شمشێری زولفەقار بەجۆرێ بەرز دەبێتەوە کە ئەستێرەی ناهید لە ساتێکدا سەد هەزار فرسەنگ دوور دەبێتەوە، خەڵکی خۆرهەلات تا خۆرئاوا بەندەر تا بەندەر هەموو ئامان دێننە مەیگێڕی حەوزی کەوسەر، دەسا ئەی دانەناسان و ئەی سۆمای چاوانم، شادی کەن و بیری ئەو ڕۆژە بکەن کە گومانی تێدا نییە.
ئەی خان ئەڵماس! بڕوات بێ کە تەمەنی جیهان لە کۆتایی بوون دایە و ئەو ڕۆژە دەگات.

٢

دۆسان قوربانی، دۆسان قوربانی
بواچم ئاداب ئایەی قوربانی
تەمام تەیارکەن جەم سوڵتانی
قەوڵ ڕۆی ئەزەڵ شاه مەردانی
خورد نۆسەددەی سپای شاخوەشین
وە عەشق داوود چەنی بنیامین
نە وەخت تەنگی پەی ڕەفع بەلاَ
وە ناچار قوربان بکەروون سەلاَ
ئەو پەرێ عوقبا کەردش ناتاوە
ژ جوملە ڕشوە پێشکەش جەساوە
وە عالەم وەش حوسن ڕەزای دڵ
مەبۆ بکاڵین تۆم پەرێ حاسڵ
وە یەقین پاک وە سدق ئیخلاس
ئەوەن قوربانی پەی ڕۆی ئیلتماس
ئەوەڵ جبرەئیل قۆچ نەغەیب ئاوەرد
وە جای ئیسماعیل قوربانیشان کەرد
ئیسم ئەو قوربان مەشهوورەن نەعام
ئیسمش مەزانۆ جوملەی خاس و عام
دەهەم زیلحەجە عید قوربانە
عالەم مەزانۆ وە شا عەیانە
سانی قوربانی کەڵەزەردە بۆ
گۆشت ماسی شەت میکال وەردە بۆ

مـــەبۆ قـــــوربانی وەش ڕەنگ و تەیار
شـەش مـانگ ویەردە چاخ وەش ڕەفـتـار

جـەم کـەران چەند کـەس یاران دڵپاک
ئیخـڵاس نامـوەر شـای سـوڵتان سەهاک

پاک کەن دەست و پاش، دەماغ چەنی دەم
وە ئایەی ئەرکــــان باوەران وە جــــەم

واتە: ئەی دۆســتــان قــوربانی بکەن و ئەوا ڕێ و ڕەوشــتی قــوربانیکردنتــان بۆ شی دەکەمەوە، لەم کاتەدا جەژنێک پێک بێنن، چونکە ئەمە فەرمانی شای مەردانە، تا ببێتە هۆی دڵخۆشی و خوردسپای (نۆسەددەی) شا خوەشین، وە بەیادی داوود و پیر بنیامین و لە کاتی تەنگوچەڵەمەدا دەبێ قوربانی بکەن. ئەوەش بۆ ڕەزامەندیی خوای تاق و تەنیایە و دەبێ قوربانی پێشکەش بکەن، بۆ ئەوەی دڵ و دەروونتان ڕوون بێتەوە. جا دەبێ تۆ و بۆ بەرهەم و دەستکەوت بکێڵن، بەمەرجێ کە بەدڵێکی پاک و خاوێن قوربانییەکەتان بکەن.

هۆی قوربانیکردنیش ئەوە بوو کە جبرەئیل بەرانێکی لە پێوارەوە هێنا تا باوکی لەجیاتی ئیسماعیل سەری ببڕێ، ئەو قوربانیشە لە هەموو کەسێک ڕوون و ئاشکرایە کە دەکەوێتە دەیەمی مانگی زیحەججە. قوربانییەکی ترمان هەر کە قوربانیی کەڵەزەردەی پێ دەڵێن و ئەمەش سان سەهاک ئەنجامی داوە و ئێمەش دەبێ ئەو کارە بکەین، هەروەها کە پیر میکائیلی جاف ماسییەکی لە دەریا گرت و کردییە قوربانی و قوربانییەکەی قبووڵ بوو. دەبێ قوربانییەکەتان سەرەتا شەش مانگ پەروەردەی کەن و ئەوسا سەری ببڕن و لە پاشا کۆڕێک پێک بێنن و یاران و هاوەڵان بانگ کەن، ئەو یارانەی کە دڵسۆزی سان سەهاکن، ئەوسا دەست و پێ و لووتی باش بشۆرن و لێ نین و بیهێننە ناو جەم و دابەشی کەن.

مـەبۆ جـەم نشـین گـشـت قـاڵب پاک بۆ
قــابڵ وە حــوزوور شـــای ســامناک بۆ

دیدەی ناپاکــان مــەحــرەم نین وەجــەم
بوینوون مــیــزان خــەلیــفــە و خــادەم

چونکە ناپاکـــەن وە کــان شــەیتــان
ژەو بۆ مــەحــرەم نین وەجــەم ســوڵتــان

وەرەسـم ئەزەڵ قـــاعــیـــدەی دۆســـان
یەکـیـەک پێـشـانی قـوربان ببـۆسـان

شــیــرین شــوكــرانه بـاوەرن وەپێش
كامش شیرین كەن وەشوكرانەی وێش
من بـەعـد وەرداران ئەو دەست ڕاســتش
چەنی سـەودای تێغ قـسـمـەت قسـاسش
بـوانـان دوعـــای شــــەرت بنیـــامـین
جـەم هـیـمـمــەت كـەران وەلاڵە و ئـامین
وە نـاز قـــوربانـی وەرداران وە جــــا
داخڵ كـەن قـوربان وەجـای خـەڵوەتگا
وەخـــتێ قـــوربانی داخڵ مــەو زەمـین
بـواچـن وە نـاز پـاک بـنـیــــــامـین
خــاس ڕەگ حـەڵقش جـیـاكـەن وەهەم
ئـەوا بـوڕۆ گـــەڵووش وە ســـتـــەم
هەر وەخت مـەكـێـشن تێغ وەبێ مـەدار
مـــــەبۆ بـواچن ئـەوەڵ ئـاخـــــر یار
هـوون قـــــوربـانـی بـڕشـن وە چـاڵ
بكەن شـــوكـــر زات بینـای زولجـــەلاڵ

واتە: ئەو كـەسـانە وا لە جـەم و كـۆڕەكـەدا كـۆ دەبنەوە دەبـێ دڵپـاک و دروسـتكار بن بەجۆرێ كە خوا خۆشی لێیان بێ، چونكە كەسێک ناپاک بێ، ناتوانێ لەو كۆڕەدا دانیشێ، تا خـەلیـفـە و خـادم ئـەوان بەچاوێک ببـینن، چونكە ناپاک لە ڕیزی ئەهـریمەنە، بۆیە ئەم چەشنە كـەسـانە لە جـەمـدا كـۆبنـەوە، وبەپێی ڕێ و ڕەوشـتـی ئاین دەبێ هـەمـوو بۆ دروسـتكردنی قوربانییەكە تێ كۆشن و یەک یەک تەوێڵ و هەنیەی قوربانـییەكە بۆ پیرۆزی مـاچ كەنەوە، وە بۆ سپاسی یەزدان شـیرینی بهێنن و بەناو خەڵكدا بڵاوی كەنەوە و كامی خـەڵک شـیرین كەن لە پاشا دەستی ڕاستی بەرزەوە كەن و ئەوسا سەری ببڕن و دوعای بنیامین بەسەریدا بخوێننەوە و ئەوانەش وا لە كۆڕەكەدان هەموو دەبێ ئامین بڵێن.

قوربـانییـەكـە یەكجـار بەرز كـەنەوە و دەبێ ئـەوەش بزانن كە نابێ كـەسێكی تر جگە لە خـۆتان لەوێدا بێ، كـاتێ كـە قـوربانییـەكـەتان نایە سـەر زەوی دەبێ بڵـێن: "بەنـازی پاكی بنیامین" و ئەوسا بەوردبینییەوە ڕەگەكانی گەرووی ببڕن و نەكا كە بەستەم گەرووی ببڕن و ئازاری بدەن و كاتێ كارد یا چەقۆ ئەننە ملی دەبێ بڵێن: هەوەڵ و ئاخر هەر یارە و ئەوسا

خوێنی قوربانییەکە بکەنە ناو چاڵێک و لە پاشا سپاسی خوای تاق و تەنیا بکەن.

خان ئەڵماس لەم هۆنراوەدا سەبارەت بەچۆنییەتیی قوربانیکردن دەدوێ کە لە ناو هەقەکاندا باوە کە بەچەشنێکی تایبەت سەری دەبڕن و لێی دەنن و ئەوسا لە ناو خەڵکدا دابەشی کەن ئەڵبەت سپڵ و ریخۆڵە و ئێسکی شانە و خوێنەکەی دەخەنە ناو کیسەیەک و دەیخەنە ناو چاڵێک و سەری دەننەوە و ئەوسا لێی دەنێن و حەوت جار بەسەریدا دوعا دەخوێنن و دابەشی دەکەن.

دیوانەکەی خان ئەڵماس کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی نووسەرەوە کۆکراوەتەوە بەڵام هێشتا بڵاو نەبووەتەوە کە خوا حەزکات لە داهاتوودا دەخرێتە ژێر چاپەوە.

سەرچاوەکان
١- مشاهیر اهل حق – تالیف: صدیق صفی زاده – تهران، ١٣٦٠.
٢- بزرگان یارسان – تالیف: صدیق صفی زاده – تهران، ١٣٦١.
٣- دیوانی خان ئەڵماس کۆکردنەوەی صدیق بۆرەکەیی، ١٣٦٠.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخان ئەڵماسی لوڕستانی.

محەمەد ئاغای غەمناکی

١١٠٢ - ١١٩٧

ئەم هۆنەرەمان محەمەد و کوڕی ئەحمەد بەگی زەنگنەیە و نازناوی هۆنراوی غەمناکییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٠٢ی کۆچی لە دێی قەیتوول کە لە چەند کیلۆمەتریی شاری کەرکووکدایە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. ئەحمەد بەگ سەرەتا لە لای باوکی فێری خوێندنی زمان و وێژەی فارسی بووە و لە پاشا لە لای مامۆستای تایبەتدا خەریکی خوێندنی رێزمانی فارسی و عەرەبی بووە و چەند ساڵێکیش لە کرماشاندا لە لای خزمەکانی ماوەتەوە و لەوێشدا فێری خەتخۆشی بووە و لەگەڵ هۆنەرانی ئەو سەردەمەشدا کۆبووەتەوە و چەشکەی وێژەیی لێ وەرگرتوون و هەر لەو کاتەدا خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی کورد و فارس و بەرە بەرە خۆیشی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، لە پاشا گەڕاوەتە دێ و مەڵبەندەکەی خۆی و بووەتە یارمەتیدەری میر ئەحمەد بەگی زەنگنە و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەکاری مڵکداری و کشتوکاڵ بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٩٧ لە تەمەنی نەوەد و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

محەمەد ئاغا وەکو بۆمان دەرکەوتووە نازناوی هۆنراوی سەرەتا زەبوونی بووە و لە پاشا غەمناکی هەڵبژاردووە، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنراوەکانی هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی گەیشتووەتە دەستمان، ئەویش لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا چاپ کراوە کە لە وەڵامی میر ئەحمەد بەگ هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

میرزام سیا سەنگ، میرزام سیا سەنگ
میرزام وەدەس تۆن دڵ وەسیا سەنگ
میرزام ئاوەردی سیاسەت سەد ڕەنگ
ئاخر ئاوەردی سەنگ سەرد وەدەنگ
حەقم دای وەدەس حەق دارانەوە
مینای دیدەم دای وە خارانەوە
ئاخ بۆ زەڕین کۆ قوڵڵەی خورمادار
سەیر مەهرەوان ویەرد عومەریار
"زەبوونی" وەی ڕەنگ دڵ هەراسانەن
ئازیز تەرک زێد جە تۆ ئاسانەن
ئازیز هامسەران، عومرم هەر زێدەن
زێدش وە بێ خوێش هەر نائومێدەن
هەرچەند وێم مەدەم زەوی (قینەگا)
نازم جۆش واردەن (دی ناخوێنەگا)
ئاو (عەواسان) سەدای ڕۆڵە ڕۆ
خەیلێ خاستەرەن جە بوزورگیی تۆ
غەمان گشت کۆکۆجەم جەلام جەمەن
شینەن، زارییەن، زایەڵەن، تەمەن

واتە: ئەی میرزام! دڵم لە دەس تۆ بووەتە بەردی ڕەشەوە و بەهیچێ پاک و خاوێن نابێتەوە، ئەوەندە ئازاری منت دا و ڕەنجاندمت، سەرئەنجام بەردی بێ دەنگت هێنایە قسە، هەق و مافی منت فەوتاند و بەبەڵەی چاومت خستە بەر درک و بریندارت کرد. ئاخ بۆ (زەڕین کۆ) و (قوڵڵەی خورمادار) کە ماوەیەک لەوێدا تەمەنم ڕابوارد. من زۆر هەراسانم و لەوەی کە زێد و مەڵبەندەکەم بەجێ هێشتووە لە لایەکەوە پەشێوم، وە لە لایەکەوە شادمانم کە تۆ نابینم. ئەی خۆشەویستەکانم من زێد و مەڵبەندەکەم خۆش دەوێ، من کەی دەتوانم

(زەوی قینەگا) و (دێ ناخوێنەگا) لە بیر بەرمەوە، بەڵام ئەوەندە دەزانم کە ئاوی عەواسان و دەنگی رۆڵە ڕۆ زۆر لە میریەتی و گەورەیی تۆ باشتر و خاسترن.

حەمە ئاغا لەم هۆنراوانەدا کە لە وەڵامی میر ئەحمەد بەگدا هۆنیوەتەوە دەردی دڵی خۆی بۆ دەکا و دەڵێ ئەوەندە پەشێو و زویرمت کردووە کە ناتوانم بگەڕێمەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆم، گەرچی زێدیشم زۆر خۆش دەوێ و ناتوانم دڵی لێ بەربدەم. وەکو دەڵێن هەتاکو میر ئەحمەد بەگ ماوە، غەمناکی نەگەڕاوەتەوە و لە پاش مردنی دیسان گەڕاوەتەوە زێدەکەی و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر.

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلادین سەجادی.

٢- گۆڤاری دەنگی گێتی تازە - ژمارەی دوو، ساڵی ١٩٤٥.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەغەمناکی.

ئەڵماس خانی کەندۆڵەیی

١١١٨ - ١١٩١

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەڵماس و کوڕی ئەحمەد خانی کەندۆڵەییە و بەپێی سەرەتای یەکێ لە "نادرنامە"کان کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١١١٨ی کۆچی لە دێی کەندۆڵە لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٩١ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵیدا هەر لەو دێیە کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە. کەندۆڵە لە چەند کیلۆمەتریی کرماشان دایە.

بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، ئەڵماس خان لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو دەورە بەمنداڵی خوێندوویەتی و فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی و خەت خۆشی بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و ئەسپەهان و شیراز و خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا چووەتە ناو لەشکر و فێری هونەری شەڕ بووە و لە دەوری نادر شای هەوشار (١١٤٨ - ١١٦٠ی کۆچی)دا بووەتە سەرۆکی هەنگێک و پاشان لە شەڕی نادر و تۆپاڵدا هاوبەشیی کردووە، بەڵام لەبەرئەوەی تێک شکاوە، نادر لێی تووڕە بووە و تەمێی کردووە و ئەویش گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا مردووە.

ئەڵماس خان لە هۆنینەوەی هۆنراو و لێدانی تەنبوور و شمشاڵدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، گەرچی ئەو زۆربەی دەوری لاویەتیی لە ناو لەشکرەکەی نادر بردووەتە سەر و لە شەڕ و ڕمبازی و شمشێر وەشاندندا شارەزا بووە، بەڵام لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا

دەستێکی باڵای هەبووە، وە لە پاش ئەوەی کە لە ناو لەشکرەکەی نادر دەرکراوە، لە دێی کەندۆڵەدا گۆشەنشین بوو، وە پاشماوەی ژیانی بەهۆنینەوەی هۆنراو و لێدانی تەنبوور و کاری کشتوکاڵ و دانیشتن لەگەڵ وەرزێران و پیاوە گەورەکانی مەڵبەندەکەیدا بردووەتە سەر، وە لە پاش شەڕ و ڕەزم ژیانی لەگەڵ هۆنراو و مۆسیقادا بەسەر بردووە، وەکو دەڵێن مزگەوتێکیشی لە دێیەکەیدا دروست کرد و بەڕۆژا دەچووە مزگەوتەکەی و لەگەڵ خەڵکدا وتووێژی دەکرد.

ئەڵماس خان لەگەڵ ئەوەی کەوتە بەر بەرق و قینی نادر و لە لایەن ئەوەوە تەمێ کرا، بەڵام هەرگیز نادری لە بیر نەبردەوە و ئەوی لە دڵەوە خۆش دەویست و هەر بەم بۆنەوە پەڕاوێکی بەناوی "نادرنامە" کە نزیکەی پێنج هەزار هۆنراوێک دەبێ هۆنیییەوە کە بە پەڕاوێکی مێژوویی دێتە ژمارە.

جگە لە نادرنامە چەند پەڕاوی تری بەهۆنراو هۆنیونەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە کە بریتین لە: "کەنیزەک و یازدە رەزم" و "خورشید و خاوەر" و "شەماڵ و زەلان".

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە لە نادرنامەکەی هەڵمان بژاردوون و سەبارەت بەتیپەکانی تۆپاڵ پاشایە کە دەڵێ:

سەحەر تۆپاڵ شا خێزا عەزم کین
جۆشنا سپا سووار بی وە زین
کێشا کەڕنا سەڵات هەی دان
غولغولەی ڕۆمات ئاما نە مەیدان
سەف دان سەف ئارا سەرهەنگ سەرداران
تیپ تیپ و لەک لەک عەلەم وناران
تۆپاڵ کەرد تیپ تیپ تیپان تیپ ئارا
دەستە دەستە سەف مدرا نە سارا
تیپێ ژ ڕۆمێ، تیپێ ژ تەتەر
تیپێ ژ عەرەب شۆڕ شەڕ نەسەر
تیپێ جەی میسری، تیپێ جەی شامی
تیپێ جەی مەککە مەردان نامی
تیپێ جەی کەی، تیپێ کلاشی
تیپی ئەر نەبووت، تیپی سورداشی

تیـــــپی تـﻪپەلوو، تیـــــپی لـﻪیلانـی
تیـــپێ غـــﻪزائیل، عـــﻪرەب کـــﻪیلانی
تیـــپێ یەزیدی، تیـــپێ شـــﻪیتـــانی
تیـــپێ نەســـرانی، تیـــپێ مـــﻪڵتـــانی
تیـــــپێ پاسنی، تیـــــپێ داسنی
تیـــــپێ هەکـــــاری، تیـــــپێ باسنی
تیـــــپێ ژ بەبە، تیـــــپێ باجـــــەلان
تیـــپێ ژ بلـــبـــاس، قـــەدیم قـــاتلان
دەســـتـــە دەســـتـــە کـــەرد تیـــپان تیپ ئارا
پۆشـــا ســـەربســـات ســـامـــان ســـارا
تەمـــام کـــینەپۆش بێ خـــۆف ژ مـــەردەن
عـــاسی ئەبلـــەق دار کـــەفـــەن نەکـــەردەن
تۆپ تـۆپـخـــــانان جـــۆش جـــــەزایر
بـەست نـە پێش تیـپ ئـاشــــــووب ئـایـر
شـــان ســـــەهمناک تۆپ پڕ غـــــرێو
دەهـان پـڕ ژ دوود چـون دەمـــــــــاغ دێـو
ســـلـــســـلـــەی ســـپـــاش بەو تەور ونارا
دا نە تەپڵ کـــۆس، جـــەهد جـــەنگ ئارا
گـــرمـــەی گـــەبرەگـــان نەبەرد ناڵە
تـاونـا جـــــــە جـــــەرگ زاڵەدار زاڵە
مـــەردان بەزم شـــەڕ مـــەدران بەکـــینە
دەست بەتێغ تێـــژ ســـپـــەر نە ســـینە

واتە: لە بەرەبەیاندا تۆپاڵ پاشا بۆ شەڕ ڕاپەڕی و لەشکرەکەی هان دا بۆ شەڕ، وە دای لە کەڕەنا و شەیپوور و سەرۆکەکانی سپا تیپی لەشکرەکەیان ڕیزدا و هەر تیپێک ئاڵایەکی گرتبووە دەستەوە و هەموو خۆیان بۆ شەڕ و پەیکار ئامادە کردبوو. هەر کام لە تیپەکان ڕاوەستان و ئەو تیپانە بریتی بوون لە: "ڕۆم و تەتەر و عەرەب و میسر و شام و مەککە و کەی کەی و کلاش و ئەرنەبووت و سووڕداش و تەپەلوو و لەیلانی و غەزائیل و کەیلانی و یەزیدی و نەسرانی و مەڵتانی و پاسنی و داسنی و باسنی و هەکاری و بلباس". ئەوسا

تیپەکانی دەستە دەستە کردەوە و بۆ شەڕ ڕازاندیانەوە و هیچ کام لە مردن نەدەترسان و بەڕاستی هەموویان تینووی شەڕ بوون، تۆپیشیان لە هەموو لایەکەوە دابەستبوو کە ئاگری ئاژاوەی هەڵدەگرسان، ئەوسا دایان لە تەپڵ و کۆس و زاڵەی بنیادەم دەچوو. پیاوانی شەڕکەر هەر کام شمشێر و قەڵخانیان گرتبووە دەستەوە و خۆیان بۆ شەڕ ئامادە کردبوو.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی تر لەو پەڕاوە سەبارەت بەتیپەکانی لەشکری نادر کە دەڵێ:

نەی جانب نادر جۆشا عەزم کین
سووار بی سالار سلێمان نگین
جۆشا، خرۆشا وە بێ مدارا
یاساڵ قۆشەن کێشا نە سارا
دا نە کەرەنا خێزا سپا و سان
چون قۆچ جەنگی ئاما نە مەیدان
سان بێ سامان سەف دا سەف ئارا
سەرهەنگ سەرداران عەلەم ونارا
دەستە دەستەکەر تیپان تیپ وەتیپ
هەر تیپێ چون تەوق تیپ ئەورەنگ زیب
تیپێ ژ هەوشار، تیپێ ژ قەجەر
تیپێ ژ ئەفغان شۆڕ شەڕ نە سەر
تیپێ ژ ئوزبەک، تیپێ ژ قەڵماخ
تیپێ ژ گورجی، تیپێ ژ قازاخ
تیپێ ژ تەکە، تیپێ تورکمان
تیپێ ژ یەمووت، تیپێ گۆکەلان
تیپێ ژ فارسی، تیپێ عێراقی
تیپێ ژ لزگی، تیپێ شوقاقی
تیپێ ژ لۆلۆ، تیپێ لالەوی
تیپێ ژ موکری، تیپێ مامەوی
تیپێ ژ بەلووچ، تیپێ ژ لاری
تیپێ خوەراسان کۆی سەبزەواری

تیپێ ژ فەیلی، ژ وەرمزیاری
تیپێ ژ مەردان کوژی بەختیاری
تیپێ سیستانی، تیپێ کابلی
تیپێ زەنگەنە، تیپێ زابلی
تیپێ سمنانی، تیپێ داموغانی
تیپێ ژ مەردان مازەندەرانی
تیپێ بوخارا، تیپێ ژ بەلخی
تیپێ سەمەرقەند بەتوند و تەلخی
تیپێ قووچانی، تیپێ کەلاتی
تیپێ مەشهەدی، تیپێ هەراتی
تیپێ بەندەری، تیپێ بیوازی
تیپێ کۆکەلوو، تیپێ شیرازی
تیپێ شماقی، تیپێ شیروانی
تیپێ تفلیسی گەنجە ئێرەوانی
زەربە زەربە تیپ بلووک سەف
سەف سەف سان دریا تاسا رای نەجەف
دەستە دەستە کەرد تیپ قۆچاخان
بال بەیداغان بی وە چراخان

واتە: لەم لاوەش نادر ڕقی هەستا و وەکو سلێمان سواری ئەسپەکەی بوو، لەشکرەکەی کێشایە دەشت و دای لە کەڕەنا و شەیپوور و لەشکرەکەی پۆل پۆل کردەوە و وەکو بەرانی شەڕی هاتە ناو مەیدانی شەڕەوە و لەشکرەکەی ڕازاندەوە و سەرۆکەکانی سپاکەی ئالاکانیان هەڵگرت و لە پاشا تیپەکانی دەستە دەستە کردەوە کە ئەو تیپانە بریتین لە ئەم تیپانە: "هەوشار، قەجەر، ئەفغان، ئۆزبەک، قەڵماخ، کورجی، قازاخ، تەکە، تورکمان، یەموت، کۆکەلان، فارسی، عێراقی، لزگی، شوقاقی، لۆلۆ، لالەوی، موکری، نامەوی، بوکری، مامەوی، بەلووچ، لاری، خوەراسان، سەبزەواری، فەیلی، وەرمزیار، بەختیاری، سیستانی، کابلی، زابلی، زەنگنە، سمنانی، داموغانی، مازەندەرانی، بوخارایی، بەڵخی، سەمەرقەندی، قووچانی، کەلاتی، مەشهەدی، هەراتی، بەندەری، بیوازی، کۆکەلوو،

شیرازی، شماقی، شیروانی، تفلیسی، ئێرەوانی". هەمووی تیپەکان بەڕیز ڕاوەستان و تا دەشتی نەجەف درێژەی بوو و، بەشەودا هەموو جێیەک بووە چراخان و بەجارێ ئەو ناوە روون بووەوە.

خان ئەڵماس نادرنامەکەی بەکوشتنی نادر کۆتایی دێنێ و دەڵێ لەبەرئەوەی لە ئاخر و ئۆخری پادشایەتیدا لەخۆی بایی بوو، وە دەستی کردە زۆر و ستەم و کوشتنی خەڵکی ئێران ئەوە بوو کە سەرۆکەکانی سپای لە پیلانێکدا ڕژانە سەریدا و کوشتیان وەکو دەڵێ:

ئەلقسسە نادر سەرنگوون کەردن
سامانش سامال خاک و هوون کەردن
هوونی غەنیمان ژ هوونش وەردن
گەنج و خەزانەش بەغارەت بەردن
قاو کەفت نە قۆشەن سپا خرۆشا
ڕشیان نە حەرەم سەراپەردەی شا
ژ هەر چوار جانب هجووم کەردشان
یۆرشت بە خەیمەی نادر بەردشان
زێرەی زەلالەت زاری زولم و زوور
نادر بی وە سان سپای سەلم و توور
ڕشیا نە حەرەم سپای پڕ ژ کین
سەراپەردەی شا کەردن قەتل قین
بە قەتل و غارەت، بە تاخت و تالان
سلسلەی سامان نادری مالان
زیرەی کەنیزان تەلا تاقیان
زاریی غولامان سادە ساقیان
داد مەحبووبان تاج و تەل نە سەر
خاسەگی خاسان مورەسسەع کەمەر
زاری زەریفان سیم و زەڕنە گۆش
بانۆ بانۆوان زەربافی زەر پۆش
نازداران شا بە ناز پەروەردە
میللەت میللەتان بەردن وەوەردە

ئاوەردن مـــیـــران تاج کـــەمـــەر زەڕ
یەکـیەک بە شـمـشـێـر جـودا کـەردن سـەر
نازک، نازداران حـــەرمـــســـەرای وێش
بەوەردەی ئەسـیـر مـەکـێـشـان بەکـێش
بـە زیـرە و زاری نـادر مـــــــــەلاوان
جـەرگ سـەنگ سـەخت چون ئاو مـەتاوان
قـــۆشـــەن قین قـــەســـد ئاوەردن بەیاد
یەکـــســـان تەخت بەخت نـادر دان وەباد
چەتـر چادران ســـــەرنگوون کـــەردن
فـــەرش و فـــرووشـــان بەغـــارەت بەردن
ئەســلــحــە و ئەســبــاب ئالات ئاین
کـــێـــشـــان بەردشـــان خـــانان خـــاین
تەخت تاوســـێش ســـەرداران بەردن
خـــەیمەی مـــرواریش ســـەد پارە کـــەردن
گـــەنج و خـــەزێنەش بـەردن بەتـالان
کـــەردشـــان وە پەند وات ســـالان
بە یەک کـفـر کـۆن سـلـسـلـەی نادر
نـە نـادرێ مـــــەنـد نـە چـەتـر چـادر
تـەنـتـــەنـەی تـەرتـیـب نـادر بـی بـەتـاڵ
نە تەخت مەند نە بەخت نە سەر مەند نە ماڵ
کـــۆتـا بـی دەعـــــوای دیـوان نـادر
ســـا بـی ســـامـــانش وە ئەمـــر قـــادر
بەرد بنچـــینەی بنیـــادش کـنـیـــا
چـمـــان نـادر شـــا نـامـــان وە دنـیـــا
هـانـا هـامـــســـەران دنـیـــا مـــەردەنەن
ســەوداش بـی ســوودەن زەحـمـەت بەردەنەن
هەر کـەس مـوسـلـمـان خـوداشـنـاســەن
ڕای ڕاست بگێـــران نێکنامی خـــاســـەن

واتە: سەرئەنجام نادر لەناوچوو و لە ناو خاک و خوێندا تلایەوە و پیاوکوژەکان کە بەخوێنی تینوو بوون، لە خوێنەکەیان خواردەوە، وە گەنج و گەنجینەیان بەتالان برد و قاو کەوتە ناو لەشکرەکەی و هەموویان ڕژانە ناو سەراپەردەکەی و دەستیان کردە کوشت و کوشتاری کەسوکارەکەی و خولام و نۆکەرەکانی، کەنیزەکان و کارەکەرەکانی دەستیان کردە شیوەن و گریان و لە پاشا بەدیل گیران، بەم چەشنە تەخت و بەختی نادر لەناوچوو، وە هەمووی ئەمانەش لەبەرئەوە بوو کە نادر لەخۆبایی بوو و، ناسپاسیی خوای کرد، بۆیە بەردی بنچینەی لە بنەوە هەڵکنیا و شوێنەوارێکی نەمایەوە. دەسا ئەی یاران لەبەرئەوەی دنیا مردنی لە شوێنە، سەودای ئەم جیهانە بێ سوودە، هەر کەسێک موسڵمان و خواناسە، دەبێ ڕێی ڕاست بگرێ، چونکە چاکە زۆر چاکە و هەموودەم دەمێنێتەوە.

سەرچاوەکان

١- نادرنامە - کۆکردنەوە و نووسینەوەی والیی ئەمیری - کەندوڵە، ١٣٤٧.
٢- نادرنامە - تالیف خان الماس گردآوری محمدامین نژاد - قروە، ١٣٣٤.
٣- نادرنامە دانراوی خان ئەڵماس کەندوڵەیی - کۆکردنەوەی صدیق بۆرەکەیی، ١٣٤٨.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵماس خانی کەندوڵەیی.

ئەڵماس خانی کوردستانی

١١٦٥ - ١٢٢٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەڵماس و کوڕی خەسرەو خانی کەلهوڕە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٦٥ کۆچی لە دێی ماراودا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو سەردەمە هەر بەمنداڵی خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە سنە و لەوێدا ماوەیەک خوێندوویەتی و فێری خەت خۆشی و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و گەڕاوەتەوە دێ و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا خەریکی کشتوکاڵ و مڵکداری بووە و لە ساڵی ١٢١٤ی کۆچیدا لە دەوری فەتالی شای قاجار (١٢١١- ١٢٥٠ی کۆچی)دا گیراوە و لە شاری تاراندا بۆ ماوەی پێنج ساڵ بەند کراوە و لە پاش ئازادبوون گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەهۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٢٧ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

میرزا شەفیعی مامێزکی سەبارەت بەکۆچی دوایی ئەڵماس خان پارچە هەڵبەستێکی هۆنیوەتەوە و لەوەدا مێژووی مردنی ئەوی بەژمارەی ئەبجەد بۆمان دەرخستووە و دەڵێ:

شەفیع پەی تاریخ کۆچ ئەڵماس خان   وات: "کزەی جەرگم بەرز بی نە داخان"

که بەپێی ژمارەی ئەبجەد دەکاتە ١٢٢٧ی کۆچی کە بەشێوەی کۆن بەم جۆرەیە: "وات: "کزەء جرگم برزبی نەداخان".

ئەڵماس خان کە بەئەڵماس خانی کەلهوڕ و ئەڵماس خانی کوردستانی بەناوبانگە، لە هۆنینەوەی هۆنراو و لێدانی تەنبووردا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و یەکێ لە شوێنەوارە گرنگەکانی ئەو کە بەیادگار ماوەتەوە شانامەیە کە لە فارسییەوە وەریگێڕاتەوە سەر زمانی کوردی (زاراوەی گۆرانی) کە داگری شەست هەزار هۆنراوە.

وەکو دەڵێن ئەڵماس خان خاوەن مرخ و هۆشێکی بەرز بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراوی دوو تاکیدا بێ وێنە بووە، وە لە هەندێ زانستی تردا وەکو: فەلسەفە و مێژوو و ئەستێرەناسی شارەزا بووە، ئەگەرچی دیوانێکمان لە ئەوەوە پێ نەگەیشتووە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە ئەوەوە بەیادگار ماونەتەوە زۆر شیرین و تەڕ و پارا و بەرزن.

ئەڵماس خانی کوردستانی بەیەکێ لە هونەرانی ئازادیخوازی دەوری خۆی دێتە ژمار: وادیارە کە زۆربەی هۆنراوەکانی خۆی لە تاراندا هۆنیوەتەوە. بەداخەوە جگە لە چەند پارچە هەڵبەستێ نەبێ کە ماونەتەوە، زۆربەی هۆنراوەکانی تیاچوون. شانامەکەشی کە وەریگێڕاوەتە سەر زاراوەی گۆرانی نوسخەیەکی بەچەند وێنەی مینیاتۆر ماوەتەوە لە گاوارەدایە. وەکو دەڵێن ئەڵماس خان نزیکەی پێنج ساڵ و چەند مانگێک لە بەندا بووە، سەرەتا لە بەندیخانەکانی سنە و هەورامانا بەند کراوە و لە پاشا ناردوویانەتە تاران و کاتێ خستوویانەتە بەند، چل و یەک ساڵی بووە و تاڵێ قژی سپی نەبووە، بەڵام لە زینداندا بەرە بەرە قژ و ڕدێنەکەی سپی بووە و پیرییش هاتووەتە پیرییەوە.

لە هۆنراوەکانی ئەڵماس خاندا وا دەردەکەوێ کە ئەو بەندیخانانەی وا ئەوی تێدا بەند بووە لە ناو کەژ و کێوەکاندا هەڵکەنراوە بۆ ئەوەی کەس دەنگی بەندییەکان نەبیسێ و پتر ئەو کەسانەیان دەبردە ئەو شوێنانە کە دژی ڕژێمی پاشایەتی بوون و لە بەرابەر ڕژێمدا ڕادەوەستان و دەنگی گەلەکەیان بەخەڵک ڕادەگەیاند ئەو زیندانانە پتر لە ناو کێوەکاندا هەڵدەکەنرا و باشتر بڵێین بەچەشنی زاخە هەڵیان دەکەندن و زیندانە ڕامیارییەکانیان تێ دەخستن و ئیتر کەس جگە لە خوا دەنگی ئەو بەندییانەی نەدەبیست.

هۆنەر کە پێکانیان خستبووە ناو زنجیرەوە و کۆت و زنجیریان کردبوو، لەو زاخە تەنگ و تاریکەدا کە جێگای خەوتن و دانیشتن و هەڵسانی ئەو بوو، تارماییی مەرگی بەچاوی خۆی دەدی کە هەموو دەم وەکو ئەژدیهایەکی ترسناک دەمی دەکردەوە و دەیویست لووشی بدا. لە ژێریدا جگە لە حەسیرێک شتێ تر نەدەبینرا و جلوبەرگەکەشی لەو ماوەدا شڕ و شیتاڵ بووبوو، دیارە کە ئەویان بۆ مێوانی بانگ نەکردبوو، ئەو بەندی بوو و لە بەندیخانەدا بوو،

پیاوێکی دڵڕەقیش چاوەدێریی لێوە دەکرد و تەنانەت جارێکیش لەگەڵیدا قسەی نەدەکرد، قسەی چی، هەموو دەم بەقەمچی لێی دەدا و ئازاری پێ دەگەیاند، چونکە پێیان ڕاسپاردبوو کە هەمیشە ئازاری بدا و ئەویش گوێڕایەڵی ئاغەکانی خۆی بوو.

بەدبەختیش لەوەدا بوو کە ئەو خانزا و لە بنەماڵەیەکی خان بوو و، لە ئەوپەڕی خۆشی و تێروتەسەلیدا ژیانی بردبووە سەر و هەر کاتێ بیویستایە دەچووە ڕاو و نێچیر و شەوانەش لە دیوەخانەکەیدا دەیان کەس لە دەوریدا کۆ دەبوونەوە و گۆرانییان بۆ دەچڕی و قسەی خۆشیان بۆ دەکرد، وە کاتی دەوروبەری چۆڵ دەبوو خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو دەبوو کە زیاتر دڵی بەستبووە هۆنراوە دڵڕفێنەکانی خانا و فیردەوسی، بۆیە لە ماوەی چەند ساڵدا ئەویش لە تافی جوانیدا تەواوی شانامەی وەرگێڕایە سەر زمانە شیرینەکەی خۆی، ئەو زمانەی کە شانازیی پێوە دەکرد و دەیوت زمانی باو و باپیرمە و خوا بەدیاری و خەڵات پێمی بەخشیوە و دەبێ پەرا و خزمەتی پێ بکەم. ئێستا ئیتر ئەو فەڕ و شکۆیە نەماوە و هەموو ڕۆژێک بەکەمێک نانە ڕەق و شلەی بەندیخانە ژیان دەباتە سەر.

ئەڵبەت خزم و کەسوکارەکەی بەهەر جۆرێک بووایە کولێرە و کەشک و ڕۆن و شیرێژیان بۆ دەنارد، بەڵام خۆ زیندانوانەکە مەگەر پێی دەدا، هەندێ جار خزمەکانی بەهۆی بەرتیلێکی زۆر لە پاش چەند مانگ دەچوونە ناو بەندیخانەکە و چاویان دەکەوتە ئەڵماس خان و لەگەڵیدا دەدوان و ئیتر ئەو کاتە دەیتوانی لەو خواردەمەنییانە کە لە دێدا دەیخوارد چەشکەی بکا، بەڵام ئەوەندە لاواز بووبوو کە دڵی نەدەچووە سەر نانەکەش.

هۆنەر دڵی تەنیا بەوە خۆش بوو کە بەشەوا ئەستێرەکانی دەدی و لەگەڵیاندا ڕاز و نیازی دەکرد و خەم و پەژارەی دڵی خۆی بۆیان دەگێڕایەوە. وە ئەودەمەی وا لە بەندیخانەی هەوراماندا بوو، لوورەی گورگ و زیرەی پڵنگ و فیشکە فیشکی مار دڵی ئەوی دەلەرزاند:

یاران نە بەندم، یاران نە بەندم	ئانە گرفتار زنجیر و بەندم
من جە مـاوای وێم ئەو ڕۆ دڵ کەندم	توخم بەدبەختی پەرێ وێم شەندم
جە قەوم و جە خوێش گرد ئاوا رەبیم	نەک هەر ئاوارە جگەر پارە بیم
مەر کە خوداوند وەرحەمەکەی وێش	ڕزگارم کەرۆ جە دەرد و جە ئێش
رزگارم کەرۆ جە ئی بەند تار	هەر ئەو بۆ وەدڵ چەنیم بۆ وەیار

واتە: ئەی یاران! من لە بەندیخانەدا لە کۆت و زنجیردام ئیتر لە زێد و مەڵبەندەکەم دڵم هەڵکەنراوە و تۆمی بەدبەختیم بۆ خۆم وەشاندووە و لە خزم و کەسوکارەکەم ئاوارە بووم، نە هەر ئاوارە بووم بەڵکو جەرگم براوە، مەگەر خوا بەبەزەیی خۆی لە دەرد و ڕەنج ڕزگارم کا و لەم بەندە تاریکەدا بەفریام بگا، وە هەر دەبێ و ببێتە یارم.

خەم و خەفەتی تەنیایی و کەڵکەڵەی یاران و دۆستان ئەوی ئازار دەدا، چونکە هاوەڵەکانی ئەویان لە بیر چووبووەوە و ئاشناکانی هەواڵێکیان نەدەپرسی. کاتێ بەدبەختییەکانی خۆی دەدی لە خۆشیی دوژمناندا، دەکەوتە ڕق و قیندا و، ئەوەی کە پتر دەبووە هۆی پەژارە و خەمی ئەو، یادی ژن و منداڵ و خزم و کەسوکارەکەی بوو، چونکە ئەوانی بەگیان و دڵ خۆش دەویست، وە هەموو دەم فرمێسکی دەڕشت و بەم چەشنە خەم و پەژارەی دەروونی دەکوشت بۆیە دەیوت:

دوستاخم جە کاو، دوستاخم جەکاو

چەنی غەم و دەرد دوستاخم جەکاو

ئانە نە بەندم وە بێ نان و ئاو

پەرێ ڕۆزگار شمشێر مەدەم ساو

دوور جە فەرزەن و هامسەر ودۆسم

پەی وێم مەناڵم کە کەفتەن کۆسم

نامە و هەواڵێ نامـا جە یاران

بپرسن حاڵم بەوێنەی جاران

واتە: لە کەژ و کاوا بەندبووم و لەگەڵ خەم و پەژارەدا ڕاهاتووم و بوومەتە هاوەڵی. لە بەندیخانەدا بێ نان و ئاو ماومەتەوە و بۆ ڕۆژگار شمشێر ساو دەدەم و، ئێستا دوور لە منداڵ و ژن و دۆسم و بۆیە دەناڵم، چونکە کۆسم کەوتووە. نامە و هەواڵێکیش لە یارانەوە نەهات تا وەکو جاران حاڵم بپرسن.

هۆنەر هەموو دەم لە باری ژیانی خۆی سکاڵا دەکا و پەژارەی دڵ و دەروونی دەردەخا، وە هەندێ جار گونا و تاوانی ئەم بەدبەختییە دەخاتە سەر زانست و هونەری خۆی و دەڵێ: ئەگەر من خاوەن زانست و هونەر نەبوومایە، دیارە گیرۆدەی ئەم هەموو بەدبەختییە نەدەبووم و ئەوەندە ڕەنج و ئازارم نەدەدی:

مەناڵم جە بەند، مەناڵم جە بەند

ئانە شەو و ڕۆژ مەناڵم جە بەند

ئەی بەند بەوەی شی ڕیشەی دڵمت کەند

حەق پادشات ئانە جە من سەند

وەرنە من جە کۆ و بەند تار جە کۆ؟

وەرنە من جە کۆ و نی گوفتار جە کۆ؟

واتە: ئەوا شەو و ڕۆژ لە بەندیخانەدا دەناڵم، ئەی بەند دە یاخوا بەوەی چی کە ڕیشەی دڵ و جەرگمت هەڵکەند و هەقی پاشات لە من سەند، گوناه و تاوانم هەر ئەوە بوو کە زانا بووم و بۆ گەلەکەم وەکو مانگ و خۆر دەدرەوشامەوە، ئەگینا من لە کوێ و بەندیخانەی تەنگوتاریک لە کوێ؟ و یا من و ئەم قسە و باسە لە کوێ؟.

هۆنەر لەو ماوەدا کە لە بەندا بووە، ئەو ڕەنج و دەرد و ئازار و سەختڵەتییانە کە لە بەندا کێشاونی لە کەس نەیشاردوونەتەوە و بەهۆنراو هۆنیونیەتەوە، گەرچی لەوێدا کاری گریان و بێ ئارامی بووە بەڵام هیچ کات نائومێد نەبووە و پەنای بردووەتە خوای تاق و تەنیا کە دڵشادی کا و لە بەند ئازادی بکا:

مـەناڵم چون نەی جـە زیندان پـەی پەی
پـەرێ بـەخت وێم مـــــەواچم وەی وەی
وێنـەی نـەی ســــوار هـەر دەم مـــەناڵم
کـەس نیـیـەن ڕەحـمش بەیۆ وە حـاڵم
ئاه و نـاڵەی من جـە حـەد بـەرشـیـیـەن
هیچ کـەس بەوێنەی من بـەدبەخت نییـەن
شـــەو و ڕۆ کــارم گــریە و زارییـــەن
هـەر دەرد و ڕەنج و بـێ قـــەرارییـــەن
پـەنام بـەخـــودان کـــە شـــادم کـــەرۆ
جــــە ئـی بـەنـد تـار ئـازادم کـــــەرۆ

واتە: لە زینداندا پەیتا پەیتا وەکو شمشاڵ دەناڵێنم و بۆ بەختی ڕەشی خۆم هەر دەڵێم وەی وەی، وە وەکو قامیش سوار هەموو دەم ناڵەمە و کەسێک نییە کە بەزەیی پێمدا بێ، ئاه و ناڵەی من لە ئەندازە بەدەرە و هیچ کەسێک وەکو من بەدبەخت نییە، شەو و ڕۆژ کارم گریان و دەرد و ڕەنج و بێ ئارامییە، بەڵام من پەنا و ئومێدم بەخوایە کە شادم بکا و لە ئەم بەندە تاریکە ئازادم بکا.

قامیش سوار یا نەی سوار کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە، بریتییە لە بالوولی ماهی کە لە سەدەی دووەم و سێیەمدا ژیاوە و وەکو دەڵێن سواری قامیشێک بووە و ناڵاندوویە و وتوویە کە دەچم بۆ لای خوا.

ئەڵماس خان لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا سکاڵا و دەردی دڵی خۆی دەکا کە لە تاراندا کەوتووەتە بەند و، بەدەستی شای ستەمکارەوە بێ کەس و بێ یار ماوەتەوە و، شەو و ڕۆژ

خەریکی گریان و زارییە و بۆ دووریی وڵات دڵی پەشێوە و فرمێسک لە چاوانییەوە بەخوڕ دێت، پاشان دەڵێ ئەوانەی کە هان لە شاری سنەدا، توخوا بەدڵێکی خۆشەوە دانیشن و من لە بیر کەن، چونکە من و دەماوەن بەڵێنمان بەیەکتر داوە کە ئەو پڕ لە مژوتەم بێ و منیش دڵم پڕ لە پەژارە و خەم بێ و لە گۆشەی بەند و زینداندا بمێنمەوە، وەکو دەڵێ:

یاران دوستاخم، یاران دوستاخم
جە شار تاران منیش دوستاخم
هامراز مەینەت شەریک ئاخم
بەرگم قەڵاخەن پەی یاران داخم
توفەیل غەمناک شار تارانم
گیرۆدەی زنجیر شاه ئێرانم
بێ کەس و بێ وەر بێ یار و یاوەر
غەریب بێ کەیف جە عێل دەربەدەر
جە سوب تا بەشام گرینەن خدێم
ئاوات مەوازووم من وەمەرگ وێم
پەشێو ماتم دەروونم زارەن
مەحبووس مەئیووس بەرگم دەوارەن
پەی دووریی وڵات خاتر خەمینم
بەفڕان مەشق سەیل ئەسرینم
غەریب نە گۆشەی کونج شارانم
ئینتزار وە دین دیدەی یارانم
سنە نشینان بنیشن وە شاد
غەریب تاران بکەرن وە یاد
هەر کەس بواچو کە تاران خاسەن
ئەوە نە جوملەی خودا نەناسەن
مەرهەم خوداوەند کارساز کاران
ئێمەیچ بەرکەرۆ جە شار تاران
دەماوەن خەمدار منیش خەمبارم
جەو بۆنە مەحرووم دیدار یارم

ئەلبورز جای دێوەن، بییەن وەماوام
جەو بۆنە سەرسام سادار ساوام
من و دەماوەن شەرتمان کەردەن
ئەو تەم بۆ من خەم تاوەرۆی مەردەن
یاران هامَسەران قەومان خوێشان
هەرگیز جەو بۆنە جەورم نەکێشان
ئینە گشت کەردەی کارگەردوونەن
کەس نمەزانۆ حاڵ من چوونەن
یە "ئەڵماس" واتەن جە تاران دوستاخ
پەی دووریی یاران هەر مەکێشۆ ئاخ

ئەم پارچە هەڵبەستەش هی ئەڵماس خانە کە بەهۆی مردنی یەکێ لە خۆشەویستەکانی میرزا شەفیعەوە هۆنیویەتەوە و لەم هۆنراوانەدا ئەڵماس خان داوا لە میرزا شەفیع دەکات کە کەمتر بکەوێتە ناو بیر و خەم و پەژارەوە و ئەوسا دەڵێ: ئەوەندە مەچۆ ناو بیرەوە، کەمێ بیر لەوە بکەرەوە کە پێغەمبەران و خواناسان هەموو لەم دنیایە کۆچی دواییان کرد و ڕۆیشتن، هەروا بیر لەوە بکەرەوە کە فەرمیدوون و کەیکاوس و گیو و بێژەن و نەریمان و کەیخەسرەو و بارام لە دنیادا نەمان و تەنانەت ئەوانەش وا ستەمکار بوون وەکو زوحاک و شا عەباس و میر تەیموور، هەموو ڕۆیشتن، دنیایەک کە ئەمەگی بەپێغەمبەرەکان نەنواند، ئیتر تۆ خەمی چی دەخۆی، وەکو دەڵێ:

شەفێع دنیای دوون، شەفێع دنیای دوون
وەس بچۆ نە فکر دەور دنیای دوون
فکر و خەیاڵ کەر نام ئاوەران کۆ؟
بەرد بنچینەی پێغەمەران کۆ؟
حەزرەت مووسا کەلیمولڵا کۆ؟
هامراز گوفتار تای بێ هەمتا کۆ؟
غەریب غوربەت شای خوەراسان کۆ؟
ئەولاد ڕەسووڵ حەق شناسان کۆ؟
ئەمیر سەفدەر ساقیی کەوسەر کۆ؟
حەسەن و حوسەین ئیبنی حەیدەر کۆ؟

جـــەلال داوود وە کـــوورەو دمم کـــۆ؟
حەڵقەی زەڕین باف تەنگ مەحکەم کۆ؟
حەزرەت سلێمان ساحێب نگین کۆ؟
چەند موجتەهدان ستوون دین کۆ؟
فەرەیدوون فەڕ فەڕۆخ نەژاد کۆ؟
فەڕ کەیکاوس هەم کەی قوباد کۆ؟
کەیکاوس وە جەنگ جادووگەران کۆ؟
داوای دیۆسفید مازەندەران کۆ؟
قەهر قەهرەمان زۆر دەعوا کۆ؟
پڕداڵ پەیکان سەما پەیما کۆ؟
فەڕ فەریبورز هەفت ئیقلیم گیر کۆ؟
برزوو فەرەمەرز، یا زاڵ پیر کۆ؟
گیو هونەرمەند ساحێب سپا کۆ؟
بروت بێژەن گیرۆدەی چا کۆ؟
نەریمان دەور ئەولاد سام کۆ؟
مەردیی مەنووچێهر مەنشوور عام کۆ؟
باڵ و بازوو خاس فەرهاد چین کۆ؟
کەیخەسرەو کۆشی، شۆخی شیرین کۆ؟
بەهرام بەو کەمەند گۆرگیر و فەڕ کۆ؟
شاهی ئیبراهیم بەو زیب و زەڕ کۆ؟
شای تەیموور لەنگ ساحێب ئەساس کۆ؟
تێغ زارئاڵووی پەری قساس کۆ؟
تێغ و گورز و رەخش ڕوستەم زاڵ کۆ؟
هەوایی برووت داڵ ئیبنی داڵ کۆ؟
شایی شا عەبباس فراسەتدار کۆ؟
زەلیلی زوحاک هەناسە مار کۆ؟
نادرەی دەوران شێر ئێران کۆ؟
دەنگ داوە داو داو دلێران کۆ؟

شین و زاریش بێ، یەعقووب پەی یۆسۆ؟
وەشـین و زاری چ ئاوەرد وە کـــــۆ؟
گـەردەنکەش نە ڕای غـەزوەیی دین کـۆ؟
سـاحێب تەمتـەراق خـاقـان چین کـۆ؟
دنیـا نەمـەندەن پەی پێـغـەمـبـەران
ئێـمـەیش مـەوەران ئەی بێ خـەبەران
هەی داد هەی بێـداد هەر چی بێ ویەرد
نەکـــەردە کـــاران وە بێ داخ و دەرد

شانامە بریتییە لە ناوی هەندێ نووسراو و نامیلکەی ڕەزمی کە بەهۆنراو هۆنراونەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە و لەوانەدا باسی بەسەرهات و سەرگورشتەی پاشایان و قارەمانان و پاڵەوانانی کۆنی کوردی تێدا کراوە و زۆربەی کوردەکان هەر لەمێژەوە ڕووداوەکان و چیرۆکەکانی شانامەیان لە سینگدا بووە و پاشان هۆنەران هەرکام بە جیاواز ئەو چیرۆکانەیان هۆنیونەتەوە و لەمەوە دەردەکەوێ کە شانامە بەر لە فیردەوسی لەناو کوردەکاندا باو بووە.

لە ئاخر و ئۆخری دەوری ساسانییەکاندا، پیاوە ئاینییەکان و مۆبەدەکانی زەردەشتی، ڕووداوگەلی تایبەت بە مێژووی پادشایان کە سینگ بەسینگ لەناو خەڵکدا پارێزرابوون و بەناوی مێژووی کۆن کۆیان کردنەوە و بە خەت و زمانی پەهلەوی نووسییاننەوە و ناویان نان (خوتای نامەک) کە یەکەمین مێژووی ئێران دەهاتە ژمار و لە پاش سەرهەڵدانی ئیسلام ئەم پەڕتووکەیان بەناوی (سیرالملوک) وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی کە پاشان بووە سەرچاوەی شانامەی فیردەوسی.

لە ساڵی ٣٤٦ی کۆچیدا پیاوێک بەناوی ئەبوو مەنسووری عەبدوڕەزاق (٠٠٠-٣٥٠ی کۆچی) بەشێک لەم نووسراوەی وەرگێڕایە سەر زمانی فارسی و ناوی نا شانامە و لە پاش ئەو دەقیقیی تووسی (٣٤١-٣٧٠ی کۆچی) بەشێک لەو نووسراوەی کە بریتی بوو لە سەرهەڵدانی زەردەشت لە هەزار هۆنراودا هۆنییەوە کە پاشان فیردەوسی ئەو هۆنراوەی لە شانامەکەیدا هێناو لە پاش ئەو ئەسەدیی تووسی (٠٠٠-٤٦٥ی کۆچی) گەرشاسپ نامەی هۆنییەوە هەتا فیردەوسیی تووسی (٣٣٠-٤١١ی کۆچی) ڕووداوەکانی شانامەی بەهۆنراو هۆنییەوە و ناوی نا شانامە.

شانامە داگری مێژووی ژیانی پاڵەوانان و فەرمانڕەوایانی نەبەزە کە لە ڕێی پاراستنی وڵاتدا تێ کۆشاون و بەر لە فیردەوسی ئەم ڕووداو و چیرۆکانە لە سینگی کوردەکاندا

هەبوون و، پاشان هونەرانی کورد بەجیاواز ئەم چیرۆکانەیان بەهۆنراو هۆنییەوە کە گەلێکیان لەگەڵ چیرۆکەکانی شانامەدا یەک ناگرنەوە و جیاوازییان هەیە و لە ڕاستەقینەدا شانامە لەناو کوردەکاندا بریتییە لە ناوی چەندین نامیلکە کە لەوانەدا سەرگوزشتە و بەسەرهاتی پاڵەوانان و قارەمانان و پاشایانی بەر لە ئیسلامی تێدا باس کراوە و ئەوانەش بریتین لە: ڕۆستەم و زۆراو، ڕۆستەم و ئەسفەندیار، ڕۆستەم و زەردەهەنگ، حەوت خوانی ڕۆستەم، حەوت ڕەزم، نۆ ڕەزم، دە ڕەزم، یازدە ڕەزم، جیهانگیر و ڕۆستەم، برزو و فلامەرز، کەیخەسرەو و ئەفراسیاو، کەنیزەک و یازدە ڕەزم، حەوت لەشکر، حەوت خوانی ڕۆستەم، بەوری بەیان، بیژەن و مەنیجە، سیاوەخش نامە، زاڵ و ڕوودابە، خەسرەو و شیرین، شیرین و فەرهاد، کاوەی ئاسنگەر، بارام و گوڵەندام، حەوت پەیکەر.

کوردەکان هەمووی پاشایان و پاڵەوانان و قارەمانانی شانامە بە کورد دادەنن و لەناو ئەو شانامانەدا دەتوانین بە شانامەکەی میرزا مستەفای دڵی دڵی (۰۰۰۰-۱۲۱۱ی کۆچی) دیاردی بکەین کە بەناوی حەوت لەشکەر ناسراوە و بریتییە لە شەڕی ئێران و تووران کە زۆربەی ناوەڕۆکی چیرۆکەکەی لە شانامەکەی فیردەوسیدا نەهاتووە.

یەکێ لەو هۆنەرانەی کە شانامەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی ئەڵماس خانی کەلهوڕ یا کوردستانییە کە وەکوو دەڵێن بۆ ماوەی دە ساڵ خەریکی هۆنینەوەی شانامەکەی بووە، کە گەلێ لە چیرۆکەکانی شانامەکەی ئەو لە شانامەکەی فیردۆسیدا نەهاتوون، وەکو: چیرۆکی ئاغش و هادانی کورد، پاڵەوانی دەوری کەیخەسرەو و چیرۆکی کەی شکەتی برازای کەیکاوس و ڕفاندنی ڕەخشی ڕۆستەم بە هۆی ڕۆستەمی یەکدەست و ڕۆیشتنی کەیخەسرەو بۆ شکار و گەلێ داستان و چیرۆکی تر کە لە شانامەکەی فیردەوسیدا باسیان لێ نەکراوە.

لە شانامەکەی ئەڵماس خاندا لە چوار زنجیرە بەناوی: پێشدادییەکان و کەیانییەکان و ئەشکانییەکان و ساسانییەکان باس کراوە کە بەشێکیشی بریتییە لە چیرۆکی داستانی و ئەفسانەیی وەکو: چیرۆکی ئەژی دەهاک و کاوە و چیرۆکی زاڵ و سام و چیرۆکی ڕۆستەم و دیوسپی و گەلێ مەبەستیشی لەگەڵ ڕووداوەکانی مێژوویدا پێک دەگرێ.

ئەڵماس خان لە سەرەتای شانامەکەیدا سەرەتا ستایشی خوای گەورە و گران دەکا و نیشانەکانی ئەو هەڵدەدا و بەتان و پۆیا دەچێ و ئەو بەخوایەکی تاق و تەنیا و داهێنەری ئاسمان و زەوی و مرۆ دەزانێ و ئەوسا دەچێتە سەر شانامەکە وەکو دەڵێ:

بەنام خـــودای جـــیـــهـــان ئـافـــەرین

ئـافـــرینندەی ئـاســـمـــان و زەمـین

بەنام خــــودای گــیـــان و ئۆشـــۆ
مـێن و ویر وەرتر جـە یە هـەر نەشـۆ
خـودای جـا و نام، خـودای ڕۆزی دەر
خودای ڕاهنما، خودای دەشت و دەر
خــــودای توانا، خــــودای یاری دەر
خـودای بێ هـەمـتـا، خـودای دادوەر
توانـا مــــەبۆ هـەر کـــــە زانـا بۆ
جــــە دانست دڵ پیــــر ئـەپورنا بۆ
واچە چ داری تۆ جــــــە ویر و هـۆش
تـا نیـــۆشـــەندە بەیۆ بدۆ گــۆش
ئیـســــە مــەواچم پەرێت داســتــان
تا نەگــۆشت بۆ ئی پەند باســتــان

واتە: بەناوی خوای بەدی هێنەری جیهان، کە ئاسمـان و زەوی بەدیهێنا، بەناوی خـوای گیان و ئاوەز، کەبیر بەرتر لەمە هەر ناڕوا، خوای جێ و ناو، خـوای ڕۆزیدەر، خوای ڕێنما و خـوای دەشت و کێو، خوای توانا و خـوای یارمـەتیدەر، خـوای بێ هاوتا و خـوای دادبەر، ئەوەی کە توانایی هەبێ دەبێتە زانا، لە زانست دڵی پیر جوان دەبێتـەوە. بڵێ تا چیت هەیە تۆ لە هۆش و ئاوەز تا بیسەر بێت و گوێی پێ بدا ئێستا من چیرۆکت بۆ دەڵێم تا ئەم پەندە کۆنە هەر لە گوێتابێ ئەڵماس خـان سەرەتای شانامـەکەی لەپاش پەسند و سـتایشی خـوا بەباسی کـەیوومـەرس یەکـەمین پادشـای پێشـدادی دەست پـێ دەکا و بەبـاسی پاشـایەتی یەزدگرد کـۆتایی بەمـەبەسـتەکـەی دێنێ کە دوایین پادشـای سـاسـانییە، وەکـوو لە باسی کەیوومەرسدا دەڵێ:

کەیوومەرس بی وە کەد خودای جیهان
شی وە کـۆو کـەمـەر وێش کـەرۆ نیـهـان
تەخت و بەخت وێش بەر ئاوەرد جـەکـۆ
کــەڵپــۆسش پۆشــا چەنـی ڕەخت نۆ
ســـتــــیـــــزا چەنـی دێو و ئەهریمەن
واتش ئی کـــارە پەرێ من کــــەمـــەن

واتە: کەیوومەرس بووە کوێخـا و سەرۆکی جیهان چووە کێو و دەشت تا خۆی بشارێتەوە

تەخت و بەختی خۆی لە کێودا دانا کەڵپۆسی کردە بەر لەگەڵ جلوبەرگی نوێدا ئەو لەگەڵ دێو و ئەهریمەندا بەشەڕهات وتی ئەم کارە بۆ من هێشتا هەر کەمە

کەیوومەرس یەکەمین پاشای پێشدادییە کە سی ساڵی ڕەبەق پادشایی کرد و لە کێودا دەژیا و ئەو یەکەمین کەسێک بوو کە چێشت لێنان و دوورانی جلوبەرگی لە پێستی وڵسات فێری خەڵک کرد و خۆی و لایەنگرانی پێستی پڵنگیان دەکردەبەر و جانەوەرانی زیانەخرۆیان دەکوشت و وڵساتیان ڕام دەکرد و ئەو کوڕێکی هەبوو بەناوی سیامەک کە لەگەڵ دێوەکاندا بەشەڕهات و کوژرا و پاشان کوڕەکەی سیامەک تۆڵەی باوکی لە دێوەکان سەندەوە.

ناوی کەیوومەرس لە ئاڤێستادا گەیەمەرتەنە و بەپێی ئاڤێستا ئەو یەکەمین ئافەریدەی ئەهوورامەزدایە و بۆ ماوەی سی ساڵ لە کوێستانەکاندا دەژیا و لە کاتی مەرگدا لە ئەو تۆمێک تکایە سەر زەوی و بەهۆی پرشنگی هەتاوەوە ئەوتۆمە لە خاکدا پارێزرا و لە پاش چل ساڵ گیانێکی بەچەشنی ڕێواس لێ ڕوا و پاشان بەشێوەی دوو مرۆی نێر و مێ دەرهاتن کە یەکەمی ناوی مەشیە بوو و، ئەویتری مەشیانە و لە پاش پەنجا ساڵ ئەو دوانە پەیوەندیی ژن و مێردیان لەگەڵ یەکتردا بەست و بوونە ژن و مێرد و ئەوسا بەرەی مرۆ لە ئەو دوانە کەوتنەوە.

دوایین پاشای شانامە یەزدگردی ساسانییە کە ئەم پادشایە لە نەوەی نەوشیروانە و ئەویش لە دەورێکدا بووە پاشا کە موسڵمانەکان لە هەر لاوە هێرشیان هێنایە سەر ئێران، بەڵام لەبەر ناتەبایی و ناکۆکیی خەڵک نەیتوانی لە بەرامبەری موسڵمانەکاندا ڕاوەستێ و سەرئەنجام بەدەستی ئاشەوانێک کوژرا. ئەڵماس خان سەبارەت بەیەزدگرد بەم جۆرە دەڵێ:

یەزدگرد کاتێ نشت وە تەخت زەر
کڵاو وزرگی ئاما نیا وە سەر
واتش نە دەور ئی چەرخ ڕەوان
منم فرزند ئەنووشیرەوان
پشت وەپشت شایی ئانە پەی منەن
جەنگم هەر چەنی گرۆی دوشمنەن

واتە: یەزدگرد کاتێ نیشتە سەر تەختی زێڕین هات و کڵاوگەورەیی نیایە سەر وتی: لە دەوری ئەم چەرخی ڕەوانەدا من نەوەی ئەنووشیرەوانم پشت بەپشت شایی ئەوا بۆ منەشەڕم هەر لەگەڵ دوژمنانە

بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی یەزدگرد نەوەی خەسرەو پەروێزی ساسانی لەساڵی ٦٣٢ی زاینی لە شاری ئەستەخری فارسدا بووە پاشای ئێران و سەرەتا بەیارمەتیی فەڕوخ زاد سەرۆکی لەشکری ئێران تەواوی وڵاتی گرتە ژێر چنگی خۆی و پاشان موسڵمانەکان هێرشیان هێنایە سەر وڵات و گەلێ مەڵبەندیان داگیر کرد و لە پاش چەند شەڕ بەسەر ئێرانییەکاندا زاڵ بوون و ئەوەبوو کە یەزدگرد لە خۆرئاواوە چووە خۆرهەڵات تا لە خاقانی چین داوای یارمەتی بکا، بەڵام سەرۆکەکانی لەشکرەکەی گزییان پێ کرد و سەرئەنجام لە ساڵی ٦٥٣ی زاینیدا لە یەکێ لە دێکانی شاری مەرو بەدەستی ئاشەوانێک کوژرا و بەم جۆرە زنجیرەی ساسانییەکان لەپاش ئەو پووچبووەوە و لەناوچوو.

ئەڵماس خان لە دوای کۆتاییهێنانی شانامەکەی دەڵێ: «ئەی یاران ئەمانە کە هەموویان باسم لێوە کرد کوردبوون و گشتیان بۆ وڵات تێ کۆشان و بەجارێ وڵاتیان ئاوەدان کردەوە و هاتن مزگێنییان بەخەڵکدا و ئاڵای وڵاتیان شەکانەوە و وڵاتیان بەگیان و دڵ پاراست وەکو دەڵێ:

یاران یەیانە کورد بین سەراسەر
کە پەرێ ئێران ڕای کەردن یەکسەر
وەجارێ ئێران ئاوەدان کەردن
ئامان و مژدە پەی پاتەرم بەردن
درەوش ئێران درەوشیانەوە
پاراستن وڵات هەر وەگیانەوە

لەم نووسراوەدا گەلێ وشەی کۆنی کوردیمان دەکەوێتە بەرچاو کە لە باری زمانناسییەوە زۆر گرنگن وەکوو: ئۆشۆ: ئاوەز کە لە ئاوێستاییدا ئوشییە، ئەپورنا: جوان کە لە پەهلەویدا هەر ئەپورنایە، ویر: بیر، مێن: هۆش، نیۆشەندە: بیسەر، هەمێ: هەمیشە، خدێو: شا، هەماک: ڕەبەق، ڕەس: جیهان، خۆست: دڵنیا، ڕەستار: ڕزگار، درەوش: ئاڵا. زۆربەی هۆنراوەکانی ئەڵماس خان لە ناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە کە بەداخەوە هێشتا کۆ نەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەڵماس خانی کوردستانی کە لە ساڵی ١٣٤٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی حەفتا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵماس خانی کوردستانی.

زولفەقاری گۆران

۱۱۷۲ - ...

دەروێش زولفەقاری گۆران، بەپێی سەرەتای دیوانەکەی نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە، لە ساڵی ۱۱۷۲ی کۆچی لە دێی بانیاراندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە کرند و کرماشان و خەریکی خوێندنی زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە لای سەید یەعقووبی گۆران و ماوەیەک لە لای ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دواییی کردووە.

زولفەقار لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هەر لە تافی جوانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام بەپێی دەستووری پیرەکەی بیری گۆڕاوە و خەریکی شیکردنەوەی پەرتووکی سەرئەنجام بووە. لە زولفەقارەوە دیوانێکی دەستنووس بەیادگار ماوەتەوە کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەیە کە دەڵێ:

وەهار دەمــــاوە، وەهار دەمــــاوە
نەسـیم ڕەحـــمــەت وەهار دەمــاوە

تۆز و تەم نەرووی مــاڵشت ڕەمــاوە
بۆی بەهەشـت مـەیۆ نەڕووی سـەمـاوە

مـزگـانی وازان بوڵبـوڵ نە باغـان
عـەندەلیب نە شـیـو پای ڕێز زاغـان

قـومـری خـوەشـینان چلان پەروازان
هەریەک یەک نەوا پەی وێشـان سـازان

مـەلان مـەغار نە بۆی کۆسارمـەست
کەوکان کەمانچەی شادی گرد نەدەس

هـەریەک مــەوانان ثەنا و وەسف ذات
وە جەخت مـەشاخان ئی نەو وەهارهات

یا شــا بەهارێ تا ســەر وەهار بۆ
ساحـێب سـەقـام بۆ، باقی نەبـاربۆ

یا شـــا بەهاریٚ بەهاران بێـــز بۆ
ساحێب سەقام بۆ، مەننەی مەرێز بۆ
یا وەریٚ نە بەخت یاران یەکـــڕەنگ
پەی چێشـەن بەهاریەکـدەم یەکـڕەنگ
بـاوەری نـە بـەخـت بـارەی زەبـوونـان
هەنی دنیـــای فـــەوت فـــانی نەوینان
بەزم ئارای نشـــات دین خـــاسـانەن
ســـەیر دیدە و دڵ حـــەق شناسـانەن
مـــەیل حـــەق چەنی راگـەی راسـانەن
کاران گشت وەدەس بیٚ چوون ئاسـانەن
زولفـــەقـــار هەر تا نیم نەفـــەس داری
مـورغ وەشـــخـوانیٚ نە قـــەفـەس داری

واتە: بەهار هات و شەماڵی بەزمیی خوایی هەڵی کرد و تۆز و تەم لە ڕووی کێوی ماڵش لاچوو و، دەڵێی کە بۆی بەهەشت لە ئاسمانەوە دێ. بولبولەکان مژدەی هاتنی بەهاریان بردە باخ و هەزارەکان لە داوێنی کێو و قومرییەکان بەفرینەوە هەر کام نەوایەکیان بۆ خۆیان ساز کرد. پەلەوەران لەبەر بۆنی خۆشی کوێستانان و کۆسالان مەست و سەرخۆش بوون و کەوەکان کەمانچەی شادییان گرتە دەست و هەر کام لە پەسەندی خوادا نەوایەکیان لێ دا و هەموویان هاواریان دەکرد کە نەوبەهار هات. خوایا، یاران لەم وەرزی بەهارەدا بەدیتنی خۆت شاد کە و ئەوان بانگ کە لای خۆت و لە تەڵەکە و ئاپوورە ڕزگاریان بکە. ئەی یاران: هەر کەسێک کە لە دینی خۆیدا یاوەرێکی هەبێ، وە بەدیدە و دڵ خوا بناسێ و ڕوو بکاتە خوا، بێ گومان خواش ئەوی خۆش دەوێ و هەموو گرێ کوێرەیەکی ژیانی دەکرێتەوە و هەموو کارێک بەتاوی ئەوەوە ئاسان دەبێ. ئەی زولفەقار هەتا گیان لە لەشدایە، پەلەوەرێکی خۆشبێژ لە قەفەزتدایە و خوات لەبیر نەچێتەوە.

٢

گـێـجـیـا وە هەم، گـێـجـیـا وە هەم
بەهرام نە سـارا گـێـجـیـا وە هەم
نە دلیٚ شـێـران پەریٚ مـلک جـەم
تاجش بەراوەرد نە گـێـج سـتـەم

خەسرەو کە بەهرام وەی تەوردی وەجەم
چەنی جـسناتش خـێـزیان وە هەم

واتە: بەهرام لە دەشت و بیاواندا گەلێ سەختەتی و ڕەنجی کێشا و لە نێوان شێرەکاندا تاجەکەی هەڵگرت و نایە سەر، خەسرەو کە ئەمەی دی لەگەڵ بنەماڵەکەیدا لەگەڵ ئەودا کەوتە شەڕ. زولفەقار لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی بارامی گۆڕی ساسانی کە باوکی لە منداڵیدا ناردیە لای مونزری کوڕی نوعمان لە حیرە تا لەوێدا پەروەردە بێ. کاتێ بەهرام فێری هونەر و فەرهەنگ بوو، لە مەرگی باوکی ئاگەدار بوو، گەڕایەوە ئێران و لەم کاتەدا خەسرەو ناوێک بووبووە پادشای ئێران. کاتێ بارام هاتە ئێران، پیاوە گەورەکان تاجەکەیان نایە نێوانی دوو شێر تا هەر کام کە تاجەکەیان هەڵگرت ببێتە پاشا و بچێتە سەر تەخت، بارام شێرەکانی کوشت و تاجەکەی هەڵگرت و نایە سەری.

٣

هەفت گەوهەرم دی، هەفت گەوهەرم دی
یەکشەو نە خاودا هەفت گەوهەرم دی
زولاڵ بێ گـەرد پڕ جـەوهەرم دی
بنیـامین پیـر خـاوەند وەرم دی
چەرخـچی زەمـان ساحـێب بەڕم دی
ئۆسـای ڕاسـتی و شکۆ و فـەڕم دی
شـەفـیع یاران نە مـەحـشـەرم دی
یار و یاوەر گـرد بەشـەرم دی

***

مـن هەفت لاڵم دی، مـن هەفت لاڵم دی
شـەوێ نە خـاودا مـن هەفت لاڵم دی
لاڵ قـیـمـەتی پڕ کـەمـاڵم دی
داوود دەلیل سـای جـەمـاڵم دی
فـرشـتەی شـەریف ساحێب ماڵم دی
نیگەهبـان زام گـرد عـەبداڵم دی
شـەمـاڵەی ئاهر بای شـەمـاڵم دی
هەفت غـەواس خـاس زێڵ زولاڵم دی

***

ڕەمــــز یارم دی، ڕەمـــــز یارم دی
ئارۆ نـە خـــاودا ڕەمــــز یارم دی
گــــــەوهـەر و زەڕ و هـەم دینـارم دی
ڕەنگا ڕەنگ دەرهەم كـۆی ئەنبـارم دی
دەســـــتگیـــر یار و شـــەهریارم دی
دارووی دەردەدار هـەم بیـــمـــارم دی
خـــــاوەند ڕەمــــز و ڕەزای یارم دی
گـەوهـەر جـەلای ئەو وە خـەروارم دی

***

قــــەڵەم زەڕم دی، قـــــەڵەم زەڕم دی
شـــەوێ نـە خـــاودا قــــەڵەم زەڕم دی
دانـای پڕ كــــەمـــــاڵ دەشتِ و بەڕم دی
دەفـتـــەردارەكـەی خـاوند فـــەڕم دی
شـۆڵەی ذات حـەق سۆی ئەختـەرم دی
وەشـی گــرد یاران نـە دەفــتـــەرم دی
ڕمـــــــــووز یـاران هـونـەروەرم دی
ســـرۆش غــەیبی هەم ســـەروەرم دی

***

یاران خـــوانم دی، یاران خـــوانم دی
ئارۆ نە خـــاودا من هەفت خـــوانم دی
چەشـمـەی ئەنتـەهـور جـۆی ڕەوانم دی
فـــانۆس و فـــەنـەر گـــرد شـــەوانم دی
ئۆسـای جـەمـخـانەی سڕ پەنهـانم دی
مـــــــورغ ئەزەلی شــــــادەودانم دی
مــــایەی زیندەگی و فـــەڕ زەمـــانم دی
چەرخـچی چالاك گـــرد جـــەهانم دی

***

ڕۆچیـــــــارم دی، ڕۆچیـــــــارم دی
شــــەوێ نـە خــــاودا ڕۆچیـــارم دی

نه نه ئێـــــوەت و شـــــا تەیارم دی
شـــا ئیـبـراهیم شـــا ســـوارم دی
خـــاوەند باغـچـەی وەشـبـۆی یارم دی
زەمـزەمـــەی تویوور گـــرد گـولزارم دی
***
زەردە بـــــامم دی، زەردە بـــــامم دی
یەکـشــــەو نە خـــاودا زەردە بامم دی
یادگـــــار شــــــای هـەر دوو زامم دی
ناز ناز ڕەواج مـــــایەی کـــــامم دی
ئەوشـــای ســـەرانەی خـــاس و عـــامم دی
جـەمـشـید جـەم قـەدر مـەی نەجـامم دی
یارهـەر دووســـەر ســـوبح و شـــامم دی
سـەر حـەلقەی یاران ساحـێب نامم دی

واتە: شـەوێکیـان لە خـەودا حـەوت گـەوهەرم دی کە زۆر پاک و خـاوێن بوون و لە نێوانی ئەواندا سەرەتا پیر بنیامین فریشتەی خۆرم دی، ئەو چەرخێنەری زەمان و دەشت و کێوە، ئەو مـامۆسـتـای ڕاسـتـی و فـەڕ و شکۆیە. ئەو تکاکـاری یاران لە ڕۆژی پەسـلانە، ئەو یار و یاوەری هـەموو مرۆێکە.

شـەوێکی تر لە خـەودا حـەوت لالم دی، یەکێ لەو لالە باییـدارانە داوود بوو کـە من چاوم کەوتە جوانیی ئەو، ئەو فریشتە کە دارایی و سامـانی جیـهانی بەدەسـتەوەیە، پاسـەوانی و دیدەوانیی ئەوداڵان بەو سپێررا بوو و، بەچەشنی ئاگر هـەموو شوێن و جێگایەکی ڕوون کـردبووەوە و وەکـو بای شــەمـاڵ هـەڵی کـردبوو. ئەی یاران! مـن حـەوت زریەوانـی چاک و دڵپاکم دی.

من ئەمـڕۆ لە خـەودا ڕەمـزبارم دی کـە لە بەرابەریدا گـەلێ گـەوهـەر و زێڕ و دینار بوو، و وەکو هـەمار هەڵدرا بوو و پاسـەوانیی لێوە دەکرد، ئەو دەستگیر یاران و شالیاران و دەوای نەخۆشانە. ئەو خاوەند ڕاز و ڕەمزای یارە، من لە لای ئەو گەلێ زێڕ و گەوهـەرم دی.

دیسـان شـەوێکیـان لە خـەودا پیر مـووسـام دی، ئەو نوێنگـەی زانایی و خۆ بەکـەم زانینە و خاوەند دەشت و بێدیە و دەفتەردارێکی بەفەڕ و شکۆیە، لە دەفتەری ئەودا بۆ هـەموو یاران شـادی و خۆشی نووسـراوە، ئەو شـۆڵەی خـوایی بوو، ئەو بەڕاسـتی ڕازی دیوانی خـوایی و سروشی هونەروەر و سەروەر بوو.

ئەی یاران من ئەمڕۆ لە خەودا حەوت سفرە و خوانم دی، سەرچاوەی پاک و جۆگەی ڕەوان و فانۆس و چرای هەموو شەوانم دی، وەستای جەمخانەی ڕازی شاراوە و پەلەوەری ڕۆژی بەرین واتە: شای دەودانم دی، مایەی ژیان و فەڕ و شکۆی زەمان و چەرخێنەری چالاکی جیهان و جیهانیانم دی.

دیسان شەوێکیان لە خەودا شا ئیبراهیمی ڕۆچیار پاسەوانی باغچەی بۆنخۆشی یار و چریکەی پەلەوەرانی گوڵزاری خواییم دی، ئەو یارە نازدارە خۆش قسەیەم لە نێوان چیمەن و مێرگدا دی کە پاسەوانی لەوانەوە دەکرد.

شەوێکی تر لە خەودا بابە یادگاری زەردەبامم دی، شای خاوەن دوو جیهان و تکاکاری یارانم دی کە مایەی خۆشی و شادی بوو، شای سەرانە و جەمشیدی جەمم دی کە مەی لە جامیدا بوو، بەڕاستی من سەردەستەی یارانم دی.

زولفەقار لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە هەفتەن یا حەوت فریشتەکان کە لە ئاینی زەردەشتدا ئەمشاسپەندانیان پێ دەڵێن، ئەم فریشتانە کە حەوت تەنن بەپێی نامەی سەرئەنجام ئەمانە بۆ پاسەوانی و دیدەوانی ئاسمان و مانگ و خۆر و ئەستێرەکان و با و هەوا و زەوی و ئاو و گیا و ئاگر سرشت کراون و لە ئاڤێستاشدا نووسراوە کە ئەم حەوت فریشتە هەر کام کارێکی تایبەتیان هەیە، بۆ وێنە بەخێوکردنی هەمووی گیانداران بەبەهمەن سپێرراوە و بەخێوکردنی ئاور بەدەستی ئوردی بەهەشتە و هەرچی ئەردزین و ئاسن هەیە لە ژێر چاوەدێریی شەهریوەرە و کاری کشتوکاڵ بەدەستی سپەندارمەزە و ئاوەکانیش لە ژێر دەستی خوردادایە و پاسەوانیی ڕووەک و گیاکان بەئەمورداد سپێرراوە و ئەهوورامەزداش کە خوایە لە هەمووی ئەمانە چاوەدێری دەکا.

٤

سەوڵێ نە کاشمەر، سەوڵێ نە کاشمەر
زەردەشت کە نیا سەوڵێ نە کاشمەر
پۆشنا دەشت و کەش و کۆ و کەمەر
بی وە جەمخانەی مووروان شەمەر
واتش ئی سەوڵە چون دارۆ سەمەر
پەرێ نشینەی مووروان سەمەر
هەر کەسێ ریشەش بەربارۆ وەبەر
ریشەی وێش بریۆ جە بن وەتەبەر

واتە: زەردەشت سەوڵێکی لە شاری کاشمەردا نێژا و چڵ و پۆی ئەم دارە بەجۆرێ بەرز بووەوە کە سەرتاسەری دەشت و بیاوانی داپۆشی و لە توێی چڵەکانی ئەم دارە پەلەوەران هێلانەیان دانابوو و لەسەریا کۆدەبوونەوە. زەردەشت وتی: ئەم دارە بۆ نیشتمان و نیشتگەی پەلەوەرانی ئەفسانەبێژ زۆر بەکەڵک و سوودە و ئەگەر هەر کەسێک ریشەی ئەم دارە ببڕێ بێ گومان ریشەی ژیانی خۆی بەتەوەر بڕیوە.

لە شانامە و هەندێ پەڕاوی تردا بیاردی کراوە بەناشتنی ئەم سەوڵە بەهۆی زەردەشتەوە و بەیهەقی دەڵێ: ئەم دارە سەوڵە کە لە کاشمەردا بەدەستی زەردەشت نێژرا بوو، رۆژێکیان باسی ئەم دارەیان بۆ موتەوەکلی کوڕی موعتەسەمی خەلیفەی عەباسی کرد و ئەویش دەستووری دا کە ئەو سەوڵە ببڕن و بیهێننە بەغدا و کاتێ سەوڵەکەیان بڕی، موتەوەکل ئەو شەوە بەدەست چەند کەسەوە کوژرا و ئاژاوە کەوتە ناو دەوڵەتی عەباسی، تەنانەت دەڵێن ئەو کەسانەش وا دارەکەیان بڕی، کەسیان لێ نەما و هەموویان کوژران.

سەرچاوەکان
١- دیوانی زولفەقار - کۆکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی.
٢- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٣- نوشتەهای پراکندە دربارە پارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.
٤- تاریخ بیهقی - تالیف ابوالحسن بیهقی - تهران، ١٣١٧.
٥- یادداشتەکانی خۆم، سەبارەت بەزولفەقاری گۆران.

غولام ڕەزاخانی ئەرکەوازی

١١٩٥ - ١٢٥٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی غولام ڕەزا و کوڕی حەمەسەنی پشتکۆییە و نازناوی حەیدەرە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٥ی کۆچی لە دێی سەرجفتەی نزیک پشتکۆی لورستاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی پشتکۆ و پێشکۆ گەڕاوە و ماوەیەکیش لە کرماشان و دینەوەر خەریکی خوێندن بووە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە ساڵی ١٢١٦ کە مامە حەسەن خان بووەتە والیی پشتکۆ غولام، ڕەزای بردووەتە لای خۆی و پاشان نازناوی خانیەتیی پێ داوە و کردوویەتە کوێخای دێی ئەرکەواز، بەڵام لە پاشا والی ڕقی لێ هەڵگرتووە و چەند ساڵێک خستوویەتە بەند و لە بەندیخانەدا (موناجات نامە)یەکی هۆنیوەتەوە و ئەوسا ئازاد بووە و گەڕاوەتەوە دێی

ئەرکەواز و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و کوێخایەتی بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەو دێیە نێژراوە.

غوڵام ڕەزاخان، یەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە وێژەی فارسی و عەرەبی و کوردی و لێکدانەوەی قورئان و گەلێ زانیاریی تر شارەزا و پسپۆڕ بووە. وا دیارە هۆنەر لە مانگی ڕەمەزاندا بەند کراوە کە دەڵێ: مانگی ڕەمەزان کە مانگی تایبەتی خوایە، بۆ من بووە ڕۆژی پەسلان، بەربانگم باری لێوە و پارشێوم ئاهی ساردە، پێخەفم پێستی لەشە و سەرینم لەبەردە:

مانگ موبارەک مەخسووس داوەر   پەرێ من بییەن وە یەومولەحشەر

فەتوور بار لێو، سەحوور ئاه سەرد   پۆشاک پۆس گیان سەرینگا ژ بەرد

لە بەندا ئازارێکی زۆری دەدەن و دیارە بەدەستووری والیی پشتکۆ بووە، کە تەوقی ئاسنین دەخەنە ملی و زنجیر دەخەنە هەردوو پێی واتە کۆت و زنجیری دەکەن لەوە خراپتر پێکانی بەزنجیرەوە دەخەنە ناو سەهۆڵاو بۆ ئەوەی ڕەنج و ئازارێکی زۆرتر بکێشێ:

تەوق گەردن گیر قەرە بەقرای تەنگ
زوان لە کسرەت لاحەول وانان لەنگ

بووە و باوەقوش ژ نالەم ئاسەن
باوەقوش مەدهۆش، بوو هەم هەراسەن

مەخلووقان عاجز شەو بێداریمەن
بێداری ژ جەور عوسرەت باریمەن

پام قەید لە یەخاو کوند هەم عەلاوەن
شەو دیدەم ژ ئێش بوخار بێ خاوەن

هۆنەر لە پاش ئەم گلە و سکاڵایە کە لە بەختی خۆی دەیکا وا کەوتووەتە بەند، دەست بۆ هافی عەلی دروودی لێ بێ درێژ دەکاتەوە و دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەڵێن لە پاش ڕاز و نیازەکەی کە بریتییە لە ٦٦٦ هۆنراوی کوردی زنجیرەکە لە دەست و پێی کراوەتەوە و بەشەوا لە بەندیخانەکە هەڵاتووە و هەندێکیش دەڵێن کارمساتەکەیان بەوالی وتووە و دەستووری ئازادیی ئەوی داوە و گەڕاوەتەوە دێی ئەرکەواز، وە خۆی لە ڕاز و نیازەکەیدا دەڵێ:

هاوار وە دەرگاش وە چەندین شێوە
تکرار ئەبیات چون بەیت لێوە

کـــــەردم وە تـەعـــــداد ئایات بـێ غــــەش
یەعنی شەش سەد بەیت چەنی شەست و شەش
شــەش هەزار ئاهیش نە دەروون کـێـشــام
شــایەد ڕەحــــمـــەت بای وەبەخت ســیـــام
نیـمــە حــەڵقــەی دام زنجـیــرە دەســتم
بیـست و سێ بەند عـەجـز وە دەرگاش بەسـتم

غولام ڕەزا خان لە (موناجات نامە)کەیدا وا دەردەکەوێ کە عەلەوی بووە، چونکە لە ستایشی هافی عەلیدا لە ئەندازەی خۆی تێ پەڕیوە بەجۆرێ کە داوای هەموو شتێکی لە ئەو کردووە و ئەوی بەئاگای ڕازی نەدیو و بێ هاوتا زانیوە، وەکو دەڵێ:

ئاگای سڕ غەیب، ئاگای سڕ غەیب یا عەلی عالی ئاگای سڕ غەیب
گوستاخ خەڵوەت بێ هەمتای لارەیب پاک مـــونەزز مـــوبەرا ژ عەیب

بەڵام موناجات نامەکەی لە ئەوپەڕی بەرزییەوەیە و بەشاکارێکی وێژەی کوردی دێتە ژمار و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەو چەشنە ڕاز و نیازە بکا. ئەمەش بەندێک لە (موناجات نامە)کەی کە تیایدا دەپاڕێتەوە و دەڵێ:

عــالی مــەکــان هەی، عــالی مــەکــان هەی
یا عـــەلی ئەعــلا عـــالی مـــەکـــان هـەی
یا وەلی مــوتلەق ســیـــڕ ســوبحــان هـەی
والـی ولایەت شـــــــای والاشــــــان هـەی
واقف مــــــەحــــزەر پەروەردگــــار هـەی
(حُـجــةُ البُـرهـان) کــبــر کــبــار هـەی
هەی مـــەکــان بالای عـــەرش بەرین هـەی
(علم الاســـــمـــــاء علم اليـــقين) هـەی
هەم عـــــالم علم ســــەلوونی زان هـەی
باعس دنیـــا کـــەون و مـــەکـــان هـەی
هەی بێ جـبـرەئیل نە ڕای مـیـعـراج هەی
هەی ســــتـــــانەندەی نگین و باج هـەی
دامــــــاد بن عـــــەم زەوج بەتوول هـەی
هەی ئاگـــا وە ڕاز خـــودا و ڕەســـوول هەی

هەی تیـر شـەهاب شـوجـاعـەت بار هەی
ناسـر مـەنسـوور نوسـرەت شـعـار هەی
هەی عـومـدەی عیـمـاد عـەمـوود دین هەی
هەی حـاکم چەپ، یسـار، یەمین هەی
هەی مـوشکڵ کوشای کار پەی ئاسان هەی
هـەی هەی عـارفـان زاتت نـاسـان هەی
هەی گـشت گـومـڕاهان حـەق شناس هەی
هەی سەڵان وە چنگ شێر خەڵاس کەر هەی
هەی وە حـاجـەتی ئال ئەسـیـرت
وە دوو گـۆشـوارەی عـەرش کـەبیـرت
وە زاهدیی زوهد زەینولعـوبـادت
وە توول روکـووع سـوجـدەی سـەجـادت
وە سـادقـیی سـدق جـەعـفـەر نە رای دین
وە ئیـمـام مـووسـا لەقـەب کـازمـەین
یا حـەق وە حـورمـەت ئیـمـام هەشـتـەم
نەجـات دەر ئەحـواڵ بەخت بەرگـەشـتـەم
وەتـەوقـی نـەقـی ژ عـایـب دوورت
وە گـشت ئەهل بەیت رای تەقـوا جـوورت
ئەلوەعـدو یاشـا دەردم دەواکـەر
(مـقـضـی المرام) حـاجـەت بەر ئاوەر

غولامرەزا وا دیارە هەر لە سەرەتاوە گراو و سەوداسەر بووە و دڵخوازەکەی بەتەواوی کاری کردووەتە سەری، بۆیە بەم چەشنە ستایشی زڵێخای خۆشەویستی کردووە:

زڵێـخـام ژە چین، زوڵێـخـام ژە چین
چین زوڵف سـەنەن ژە خـەیاتەی چین
ژ تاووس توغـرای ئەلوانی مـوشکین
عـەتریات ژە عـەتر ریح ژە ریاحین
ژە غـەرواس قـەوسـەین، غـەزاجـوو پڕکین
عـەین ژە غـەزاڵان وەحـشی بەعـیـدبین

عـەشق ژە کـەمـووتر قـیـتـە ژە بۆرچین
چالاکی ژە باز حـەڵمـەت ژە شـاهـین
گـۆناش ژە گـوڵنار، لەو ژە لەعل کـان
خـەم ژە یەنابیع سـەر چەشـمـەی حـەیوان
دنان چی سـەدەف یا لوئلوء مـەرجـان
زەنەخ ژە لیـمـۆ، زنج ژە زەڕ فنجـان
گـەردەن ژە مـینای بەزم ئارای کـەیان
پێـچـان وە گـەردەن بلورین حـەیـان
سـینەش ژە سـەدەف یا ژە تەخـتـەی عـاج
خـاڵان مـەوەردن ژە مـاچین خـەراج
یان ژە تەسـویرات شـاپوور نەسـسـاج
یان دانەی ئەڵمـاس نەسب جـیـقـەی تاج
مـەمـان ژە رووممان یا لیـمـۆی نەورەس
یا ژە شـەمـامـان نەوخـیـز یا نیم ڕەس
کـەمـەر چی جـەیران چۆلانی مـاوا
شـەفـەین شـەعـشـەعـەی زەردی خـوەراوا
قـیـام ژە سـەولان، قـامـەت ژە پەری
شـوعاع ژە خـوەرشی، شەوق ژە موشـتـەری
وەفـا ژە شـیـرین، تاقـەت ژە لەیلی
نیم نگا مـەکـەرد هـەم وە بێ مـەیلی
هەم لەیل، هەم شـیـرین، هەم گـوڵ ئەندامـەن
پۆسـەی نمایان دیدەی (غـولام)ەن

واتە: زوڵفی زلێخای خۆشەویستم وەکو هەورێشم نەرمە و پەلکەکانی وەکو پەڕی تاوس ڕەنگاوڕەنگن، برۆکانی وەکو کەوان وایە و لە تیروکەوانی شەڕکەران ڕقاویترە بۆ دڵی ئەویندار، چاوەکانی بەوێنەی چاوی ئاسکە، ئەوینی لە کۆتر و مەلەی لە بۆرچین و چوستی و چالاکیی لە شاباز و هەڵمەتی لە هەڵۆ دەچێ، گۆناکانی بەناسکی و جوانیی گوڵە و لێوانی وەکو لاڵن و دەمی وەکو ئاوی ژیانە و ئەستۆ و گەردنی وەکو بلوورە و قژەکەی لوولە و وەکو مار بەدەور مەمکەکانییەوە ڕاوەستاون، سینگی وەکو عاج سپییە و خاڵەکانی لە

چینوماچین خەراج وەردەگرن ئەڵماسێک وەکو جوقە لە بان سەریەوەیە و سەرنجی بنیادەم ڕادەکێشێ، مەمەکانی وەکو دوو لیمۆی کاڵ یا دوو شەمامە دڵ ڕادەکێشن، کەمەری وەکو کەمەری ئاسکی دەشتە و لێوەکانی وەکو زەردەی خۆرئاوایە و تەوێڵی وەکو خۆر دەدرەوشێتەوە، لە ڕاستیدا وەکو لەیلا و شیرین و گوڵەندامە، بۆیە (خولام) پەشێو و پەرێشانیەتی.

یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانی غولام ڕەزا خانی ئەرکەوازی، پارچە هەڵبەستی بزن و درەختە کە گەلێ تەڕ و پاراو شیرینە و ئەمە هەر هۆنراوەی درەختی ئاسووریگە کە بەزمانی پەهلەوی بەیادگار ماوەتەوە و نموونەیەکی کۆنە لە وێژەی پەهلەوی، وەکو دەڵێن لە دەوری ئەشکانییەکاندا هۆنراوەتەوە و لە زەمانی خەسرەو پەروێزی ساسانی (٥٩٠ – ٦٢٨ی زایین)دا لە پەهلەویی ئەشکانییەوە وەرگێڕاوەتە سەر پەهلەویی ساسانی و پارچە هەڵبەستی درەختی ئاسووریگ یەکێ لە باشترین پارچە هەڵبەستەکانی پەهلەوییە. وە بنونیست کە یەکێ لە خۆرهەلات ناسانی هەرە بەرزە، یەکەم کەس بووە کە وتوویە درەختی ئاسووریگ بەهۆنراوە و لەم چیرۆکەدا بزن نوێنەری زەردەشتە و درەختی ئاسووریگیش نوێنەری ئاینی ئاسوورییە و پاشان غولام ڕەزاخان ئەم چیرۆکەی هێناوەتە سەر زمانی کوردی و شک و گومانیش لەوەدا نییە کە غولام ڕەزاخان ئاشنایەتیی بەزمانی پەهلەوی نەبووە، بەلام لەبەرئەوەی ئەم چیرۆکە لەناو کوردەواریدا باوە و بەشێکە لە فۆلکلۆری کوردی و ئەو ئەم چیرۆکەی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و بەیادگار بەجێی هێشتووە. ئەوەی کە جێی سەرنجە زۆربەی ڕستەکان و وشەکانی پەهلەوی هەر لە کوردیی گۆرانی دەچن و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە زمانی پەهلەوی دەچێتەوە سەر زمانی مادی و دەتوانین بەلکێکی کوردی دای بنێین.

لەم چیرۆکەدا بزن و درەختی خورما لەگەڵ یەکدا دەکەونە پیلەبازی و شەڕە قسە و درەخت بەبزنەکە دەڵێ: من لە تۆ بەرترم و چونکە شا لە بەروباری من دەخوا و تەختەی کەشتیوانەکان لە منە و کسک و گورێس لە من دروست دەکەن و هەنگوینەکەم پیاوانی ئازا و نەبەز دەیخۆن و میوەکەم شار بەشار دەبەن. بزنیش لە وەلاما وتی: پەلکە و پرچت وەکو پەلکەی دێوە و خۆ هەموو کەسێک ئەوە دەزانێ کە شیر و پەنیر و کەرە لە من دەگرن و تەنانەت مێزەر و خوان و سفرە لە من دروست دەکەن، نامە و دەفتەر و تۆمار لەسەر من دەنووسن و هەنبانە لە من دروست دەکەن و زان و پەنیری تێ دەکەن و ئەم خەڵکە ژیانی لە منە و کەوابوو من لە تۆ بەرترم چونکە لە شیری من پەنیر و ماست و کەرە دروست دەکەن و خواپەرستەکان پێستی منیان لەلایە و چەنگ و بەربەت و تەنبوور کە لێ دەدەن

بەیارمەتیی منەوە و گیای تەڕ و تازە دەخۆم و لە کانی و سەرچاوە ئاوی سارد دەخۆمەوە کەچی تۆ وەکو مێخ و بزماری جۆلاکان داکوتراوی.

ئەم چیرۆکە بۆیەکەمین جار لەلایەن مامۆستا حەمە تەقی مەلیکولشوعەرای بەهار (١٣٠٤ - ١٣٦٨ی کۆچی) لە گۆڤاری تۆفان لەگەڵ تەرجەمەی فارسیدا لە چاپ دراوە و پاشان لەلایەن: هنینگ، و جاماسپ و بارتۆلۆمە و ئوونوالا و ویدنگرن و سمیت و جیانکارلۆ و دوکتۆر ماهیاری نەوابی و دکتۆر فەرهادی ئابادانی و دوکتۆر ئەحمەدی تەفەزولی ڕاڤە کراوە و لەسەری کۆڵراوەتەوە کە ئەوا لێرەدا ئەو هۆنراوانە دێنین و واتاکانیان بەسۆرانی دەنووسین تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن:

بزە و درەخــــتــــەن، بزە و درەخـــتــــەن
ســـــەیر گـــــوفــــتگۆی بزە و درەخـــتـــەن
گـــەر چە ئی ڕۆژگـــار زیندەگـــیش ســـەخـــتـــەن
هەر کـــەس وێش ناســـا ئانە خـــوەشـــبـــەخـــتـــەن
بـــاس فــــــــزوونـــی بـــەیـــن وێـــشـــــــانـــەن
بزانین ئاخـــــر حـــــەق وە کــــێـــــشـــانـەن
ئەووەڵ کـــــە درەخت ئامـــــا وە گـــــوفـــــتـــــار
واتـش ئـەی بـزە وێـش بـکـەر ڕەســـــــتـــــار
درەخـــــتێ ســـــەوز بێ نە ســــەر کـــۆســـــاردا
بـەرش شـــــیـــــرین بێ نە ڕۆژگـــــاردا
ئەو دارە چەنـی بزە ســـــــتـــــــێـــــزا
دوو جـــــا دەروونش چون ئاهـر خــــێـــــزا
واتـش مـن جـــــــەتـۆ خــــــــەیلێ بـەرتـرم
پـــــەرێ دوژمـــــــنـــــان وێـــنـــــەی ئـــاهـــرم
من جــە ســـوورســـتـــان بێ هەمـــتـــا و فـــەردم
مــــــایـەی ئـارامــــــیـی گــــــرد ئێـش و دەردم
شـــــــا بـارم وەرۆ چـون بـار ئـاوەرۆم
وە دەســت وێـمــــــەن من هەرچـی کـــــــەرۆم
کــــــەشـــــتـی و بەلەم جــــــە من مــــــەســــــازن
کـنـاچـە و ژەنـان گــــــــــرد وە مـن نـازن

خۆ گزی جە من کە سازمەکەرن
کناچان یەک یەک نامم مەبەرن
وریسە جە من مەکەرن وە ناز
وەرزاران چەنیم مەبم وە هامراز
میخ جە مَن دروس مەکەرن یەک یەک
پەرێ عێلات لور و وەن و لەک
هەنگوێنم وەشەن پەی ئازاد مەردان
یەک یەک مەوەرن نە دەشت و هەردان
ئەوانەش کەوا هیچێ نەدارن
شەو و رۆ پەرێم مات و خەمبارن
جە بار و بەرم مەوەرن هەردەم
گرد جە زێڵشان مەشۆ دەرد و خەم
بەڵێ دەستوورەن کە گرد من سەرکەن
تا خەم و ئەندۆی زێڵشان دەرکەن
گرد ئینە ماچان یە پەند پیرەن
هەر کەسێ جە من دوور بۆ زویرەن
بزە چون شنەفت ئی کۆچ و گوفتار
ئاما وە زو وان کەردش گرفتار
واتش وە درەخت هەی هەی چێش ماچی
مەبۆ هەر درۆ تۆ وە من واچی
کاکۆڵ و بەژنت بەوێنەی دێوەن
شاخت درێژ و چون شاخ مێوەن
گردین مەردومان هەر لێت مەگرێزۆ
دووی دۆزەخ ئانە جە لێت مەخێزۆ
هەی هەی من کورد و بیاوان گێلم
چەنی گرد بزان نە کۆسار وێڵم
جاگەم کوردستان وێنەی بەهەشتەن
هەر جاش مەوێنی هەر کۆ و دەشتەن

گردیان خواپەرست هەم پەرهێزگارن
گرد بەندەی خاس پەروەردگارن
گردیان شیرم موەرن پەی پەی
مەشکم مەژەنن بەبێ دەرد و وەی
خووان چەرمی جە من ساز مەکەن
کناچان مەیۆن یەک یەک ناز مەکەن
چەرمم مەنویسن پەی پادشاهان
نامم مەوانن جە گرد دەرگاهان
ژی جە من کەرن پەی ساز و کەوان
تا یاران یەک یەک گرد مەون جەوان
خۆ رانک و چۆغەی کورد هەورامان
جە من ساز مەکەن جە سوب و شامان
بەرگە ساز مەکەن پەی پاڵەوانان
پۆستم مەکەرن وە تۆشەی خوانان
هەنبانە جە من دروس مەکەرن
شیر و پەنێرم گردیان موەرن
کۆ وە کۆ مەشم شیرم مەدۆشن
مەردوم پەرێ من خەیلێ مەکۆشن
شیرم دەرمانەن پەرێ گرد دەردێ
چونکە مەکێڵم نە سەر گرد هەردێ
نە شیرم فرۆ و پەنێر ساز مەکەن
ماست و کەشک من وە دەمساز مەکەن
چەنگ و بەربەت و تەموور و کنار
وە ژیم مەژەنن جە گاس وەهار
بێ گومان کە من وەرترم جە تۆ
چونکە مەنیشم نە سەر کەژ و کۆ
گیای تەڕ و تازە موەرم جە دەشت
ئاو سارد مەنۆشم وە گەردش و گەشت

دار چون یەشنەفت سەرش وست بەوار
جە شەرمساری گرەوا بەزار
واتش راست ماچی ئەی بز سالار
هەر تۆ وەرتری جە من ئەی ڕۆزگار
یە (غولام) واتەن وە ئاواز بەرز
حەق هەر ئەو حەقەن پێمان مەدۆ دەرز
دەسا سا وەس کەر چێش ماچی ئانە
هەر ڕووکەر وە حەق دەردت گرانە
چونکە هەر ئەوەن تۆ ڕزگار کەرۆ
خەم و ئەندۆە و پەژارەت بەرۆ
یە مانگ برێ و گاس وەهارەن
گرد ماچان ئانە دەور یارەن
برج بارخانەی یارم دیارەن
ڕۆژم ڕۆشنەن، شەویشم تارەن
بێ گومان دونیا مەبۆ چراغان
(غولامیش) نیشۆ هەر نە ڕووی داغان
واتە: بزن و درەختە
سەیری وتوویژی بزن و درەختە
گەرچی ئەم ڕۆژگارە ژیانی سەختە
هەر کەسێک کە خۆی ناسی وا بەختەوەرە
باسی بەرتری نێوانی خۆیانە
بزانین ئاخر هەق بەکامیانە
سەرەتا کە درەخت هاتە زمان
وتی: ئەی بزن خۆت ڕزگار بکە
درەختێ سەوز بوو لەسەر کۆساردا
بەری شیرین بوو لە ڕۆژگاردا
ئەو دارە لەگەڵ بزنەکەدا بووە شەڕی
دووکەڵ لە دەروونی وەکو ئاگر هەڵسا

وتـی: مـن لـه تـۆ گـەلـێ بـەرتـرم
لـه بـۆ دوژمـنـان وەکـو ئـاورم
من لە سـوورسـتـان (بابل) بێ هاوتا و تاکم
مـایـەی ئارامـی هـەمـوو ئێش و دەردێکـم
شـا بار و بەرم دەخـوا کـاتێ کـە بەرم پێ دەگـا
هەر بەدەسـتی خـۆمـە کـە هەرچی بکەم
کـەشـتـی و بەلەم لە من دروست ئەکـەن
کـچـان و ژنان گـشـتـیـان بەمن دەنازن
خـۆ گـسـک لە مـن کـە دروست دەکـەن
کـچـەکـان یـەک یـەک ناوم دەبـەن
ئـەوان گـوریس بـەهـۆی مـن دەهـۆننەوە بەناز
وەرزێـران لـەگـەڵ مـنـدا ئـەبـن بـەهـاوڕاز
مـێخ و بزمـار لە من دروست دەکـەن یەک یەک
بـۆ هـۆزەکـانـی لـوڕ و وەن و لـەک
هەنگوێنم خـۆشـە بۆ پیـاوانی ئازا و نـەبەز
یـەک یـەک ئـەیـخـۆن لـە دەشـت و هـەردان
ئەوانەش کـەوا هـیـچـێکیـان نیـیـە و هەژارن
شـەو و ڕۆ بـۆ من مـات و پەشـێـون
لـه بار و بـەرم هـەمـوودەم دەخـۆن
هەمـوو لە دڵیـان دەرد و خـەم لادەچێ
بەڵێ دەسـتـوورە کـە هەمـوو دەبێ من لەبیـر کـەن
تـا خـەم و پەژارەی دڵیـان دەرکـەن
هەمـوو ئەمـە دەڵێن و ئەمـە پەند و ئامۆژگـاری پیـرە
هـەر کـەسـێ لـە مـن دووربـێ زویـره
بـزن کـە ئەم قـسـەیە بیـسـتَ
هاتە زمـان و ئەوی گـرفـتـار کـرد
وە بـەدارەکـە وتـی هـەی هـەی چـی دەڵـێـی؟
لەبـەرچـی تـۆ دەبـێ هـەر درۆ بـەمـن بڵـێـی؟

کاکۆڵ و بەژنت هەروەکوو دێوە
شاخت وەکوو شاخ و چڵی مێو درێژە
هەمووی خەڵک لە دەستت ڕادەکا
دووکەڵی دۆزەخ ئەوا لە تۆ هەڵدەسێ
هەی هەی من کورد و بیاوان گەڕم
وە لەگەڵ هەمووی بزنەکان لە کۆساردا وێڵ و ئاوارەم
جێگەم کوردستانە وەکوو بەهەشتە
هەر کوێی ئەبینی هەر کێو و دەشت و هەردە
خەڵکەکەی هەموویان خواپەرست و هەم پارێزکارن
هەموویان بەندەی باشی پەروەردگارن
هەموویان پەی دەرپەی شیرم دەخۆنەوە
مەشکەم دەژەنن بەبێ دەرد و وەی
سفرە و خوانی چەرمی لە من دروست دەکەن
کچەکان دێن و یەک یەک ناز دەکەن
چەرمەکەم دەنووسن بۆ پادشاکان
ناوم دەخوێننەوە لە گشت دەرگا و بانێکدا
ژی لە من دروست ئەکەن بۆ ساز و کەوان
تا یاران یەک یەک جوان بنەوە
خۆ رانک و چۆغەی کوردی هەورامان
هەر لە من دروست دەکەن لە بەیانی و ئێواراندا
جلوبەرگ هەر لە من بۆ پاڵەوانان دەدروون
خوان و سفرە لە پێستی من دروست ئەکەن
هەنبانە هەر لە من ساز دەکەن
هەموویان شیر و پەنیرم دەخۆن
کێو بەکێو دەگەڕم و شیرم دەدۆشن
خەڵک بۆ من گەلێ تێ دەکۆشن
شیرەکەم بۆ هەر دەرد و نەخۆشییەک دەرمانە
چونکە هەر کێو دەگەڕم و دەلەوەڕم

لە شـــیـــرم فـــرۆ و پەنێـــر دروست دەکـــەن
مـــاست و کـــەشکی من دەکـــەنە هاودەمی خـــۆیان
چـەنـگ و بـەربـەت و تـەنـبـــــــــــــوور،
وە ژیم دەیـــژەنـــن لـــە وەرزی بـــەهـــارا
بـێ گـــــومـــــان کـــــە من بەرترم لـەتۆ
چونکە لەســـەر کـــەژ و کـێـــوا دادەنیـــشم
گـــیـــای تەڕ و تـازە ئەخـــۆم لە دەشت
ئاو ســـارد دەخـــۆمـــەوە و بەگـــەڕان
دارەکە کاتێ ئەمەیە بیست سەری خستە خوار
وە لە شـــەرمـــەزاریدا دەســـتی کـــردە گـریان
وتـی: راست دەکـــــەی ئەی بزنی ســـــالار
هـەر تـۆ بـەرتـری لـە مـن لەم رۆژگـــــــارەدا
ئـەمـــــە (غـــــولام) وتوویەتی بەدەنگی بەرز
هەق هەر ئەو هەقـــەیە کـــە وانەمـــان پێ ئەدا
دەســـــا ســــا بەس کــــە تۆ چی ئەڵێی
هـەر رووکـــــــەرە هـەق دەردت گـــــــرانە
چونکە هـەر ئەوە کـــــە تۆ رزگـــــار دەکـــــا
خــــــــەم و پەژارەت بـەجـــــــــارێ ئـەبـا
ئەمـــــە مـــــانگی تیـــشک و وەرزی بەهارە
هەمـــــوو دەڵێن کــــە ئەمـــــە دەوری یارە
بـرجـی بـارخـــــــــــــانەی یـارم دیـارە
رۆژم رووناکـــــــــە و شـــــــەویشم تاریکە
بێ گـــومـــان دنیـــا دەبێـــتـــە چراخـــان
(غولامیش) دەچێتە سەر کێوەکان و دائەنیشێ

یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانی غولام ڕەزاخان پارچە هەڵبەستێکە بەناوی رشتەی مرواری کە گەلێ شیرین و تەڕ و پاراو و ڕەوانە و لەوەدا گەلێ مەبەستی پیتۆڵی و خواناسیی بەکاربردووە کە لێرەدا لەسەر هۆنراوەکانی دەکۆڵینەوە، وەکوو ئەڵێ:

ئەی بەخشندەی ویر پەی تۆوەن خاسی
هەر تۆ من مـــەوەی وە ڕاگـــەی ڕاسی

واتە: ئەی بەخشندەی بیر و ئاوەز هەموو چاکەیێک لە تۆوەیە

وەتۆ هەموودەم من بەرەو ڕێی ڕاست ڕێنوێنی دەکەی

بیر و ئاوەز کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە لە زاراوی پیتۆڵەکاندا دوو واتای هەیە: یەکەم ئاوەزی گشتی کە پیتۆڵەکان ئەوە بەبیری بنەڕەتی و خواناسەکان بەتیشکی پێغەمبەر و هەندێک بەسرۆشی دەزانن و هەر لەو بیرەوەیە کە هەموو بەهرەیەک دەگاتە بنیادەم و دووەم ئاوەزی تاکی کە پیتۆڵەکان پێی دەڵێن هێزی ژیری و مرۆ بەهۆی ئەم دوو هێزەوە دەتوانێ خۆی بەپلەوپایەیێکی بەرز بگەینێ وەکو پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درووودی خوای لەسەر بێ دەفەرمووێ: «أفلَحَ مَن رُزقَ لُباً». واتە: ئەو کەسەی کە ئاوەزی هەیە رزگار دەبێ.

تۆ جـــە نوور وێت ئانە پەنهـــانی

وەو گـــرد ڕۆشنیـــە نە چەم نیـــهانی

واتە: تۆ لە تیشکی خۆرتاوا شاراویتەوە

وە ئەم گشت ڕووناکییە لەچاو نادیارە

هۆنەر لەم هۆنراوەدا دیاردی دەکاتە داپۆشرانی گیانلەبەران کە ئەوەش بەهۆی ئەم سێ لایەنەیە: یەکەم؛ گیانلەبەر بەئەندازەیەک گەورەیە کە ناتوانێ هەست بەڕاستەقینە بکا و خوای تاق و تەنیا ببینێ و دووەم؛ گیانلەبەر بەئەندازەیەک گچکەیە کە ناتوانێ بەهێز بگا وەکو تیشکی هەستی کە شەپۆلەکەی کەمتر لە ئەندازەی پێویستە، سێیەم؛ هێز بەئەندازەیەک کزە کە مرۆ ناتوانێ شتی پێ بناسێ و، خوا بەهۆی تیشکی خۆیەوە لە چاوی خەڵک نادیارە بەڵام لە دڵی خواناساندا ئاشکرایە وەکو هافی عەلی خوای لێ رازی بێ ئەفەرمووێ: «إني لَم أعبدُ رَباً لَم أرهُ». واتە: من خوایەک نەبینم ناپەرستم.

هـەر وە نـوور تۆ دنیـــا ڕۆشـن بـی

تـاریکیت پـەرێ ئیـــقـبـــاڵ من بـی

واتە: هەر بەتیشکی تۆ جیهان ڕوون بووەوە

وە تاریکیت هەر بۆ بەختی من بوو

هۆنەر لەم هۆنراوەدا دیاردی دەکاتە تیشک و، تیشک بریتییە لە دەرکەوتنی خوای تاق و تەنیا وەکو لە قورئانی بیرۆزدا دەفەرموێ: «اللهُ نُور السَماوات والأرض». واتە: خوا تیشکی ئاسمانەکان و زەوییە و، خواناسەکان دەڵێن: تیشک، تیشکی دڵی خواناسانە و تیشکی ڕاستەقینە ئەوەیە کە کەسانی تر ڕوون دەکاتەوە و، ئەوەی شت ڕوون دەکاتەوە تیشکی پێ ناڵێن، هەتاو تیشکە، مانگەشەو تیشکە، چرا تیشکە، نە بەو واتایە کە خۆی ڕوون کاتەوە،

بەڵکو دەوروبەری خۆی ڕوون دەکاتەوە و، خوا ڕۆشنکەرەوەی ئاسمانەکان و زەوییە و، تەواوی تیشکەکان هەر لە ئەوە.

پێغەمبەریش خۆ ڕەهنمای ڕامەن
دوازدە ئیمامیش پەرێ من کامەن

واتە: پێغەمبەریش خۆ ڕێ پیشاندەرمە
دوانزە ئیمامیش هەر بۆ من کام و خۆشییە

پێغەمبەر ئەو کەسەیە کە لەلایەن خواوە هەڵدەبژێرێ بۆ ڕێنوێنیی خەڵک تا ئەوان بخاتە سەر ڕێی خواپەرستی و ڕینوێنییان بکا و ڕێنوێنییش دوو جۆرە: یەکەم ڕێنوێنیی هێنانەدی و دووەم ڕێنوێنی ڕێی خوایی. ڕێنوێنی هێنانەدی بەخششێکە کە لەلایەن خواوە دێتە دی و هەموو بەهرەی لێ دەبەن و، ڕێنوێنیی خواپەرستی بەخششێکە کە لەلایەن خوای مەزنەوە بەهۆی پێغەمبەرانەوە دێتە دی، وەکوو خوای مەزن دەفەرمێ: «وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ». واتە: خوا کەسێکی بوێ بەڕێی ڕاست ڕێنوێنی دەکات. هۆنەر لەم هۆنراوەدا بەدوانزە ئیمام دیاردی دەکا کە ئیمام ئەوەیە خەڵک بەرەو ڕێی خواپەرستی و یەکتاپەرستی ڕێنوێنی بکا و، خواناسان ئیمام بەجێنشینی پێغەمبەر دادەنێن کە ئەرکی ئەوان ڕێنوێنیی خەڵکە.

بوانن نامەم و عەهد و وەفا
نامەم نەزانی گرد مەدۆ شەفا

واتە: هەمووتان نامەکەم بەبەڵێن و ئەمەگ بخوێننەوە
چونکە نامەکەم نەخۆشیی نەزانی چارەسەر دەکا

لەبەرئەوەی هەندێ لە خەڵک لە ڕابردوودا خەریکی تووڵانەوە و خراپە بوون و بەڕاستەقینە و ڕێی خوایی نەگەیشتبوون و تەنانەت بوونە هۆی نەزانیی خەڵکیش، چونکە ئەمانە نەیاندەویست کە خەڵک بکەونە سەر ڕێی ڕاستی خوایی، ئەوەبوو بەنەخۆشییەکانی نەزانی و ئێرەیی و مەرایی دووچاربوون و کەوتنە ڕێی ئەهریمەن. وشەی نەزانی لە زاراوی خواناساندا بریتییە لە مەرگی دڵ کە هەست بەڕاستەقینە ناکا.

پڕەن جە حیکمەت ئانە ئیمانەن
حیکمەت یانێ چێش پەی گرد دەرمانەن

واتە: پڕە لە ڕێنوێنی و زانین و ئەوەش بڕوایە
ڕێنوێنی و زانین یانی چی؟ بۆ هەموو کەسێک دەرمانە

ڕێنوێنی کە دیاردی پێ کرا بەواتای فەرمانەکانی ئاینە وەکوو لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمێ: «وَمَن يؤتَ الحِكمَةَ فَقَد أُوتيَ خَيراً كَثيراً». واتە: هەر کەسێک کە بەئەو ڕێنوێنی و زانین دراوە بێ گومان چاکەی زۆری پێ بەخشراوە و، مەبەست لە ڕێنوێنی لەو ئایەتەدا بڕوا بەخوا و پێغەمبەرە و، لەلای ئایندارەکان باوەڕکردنە بەدڵ و گیان بەوەی کە بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام هاتووە، وەکو پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەفەرمووێ: «أفضَلُ الايمانِ أن تَعلَمَ أنَّ اللّه مَعَكَ حيثما كُنت». واتە: باشترین بەشەکانی بڕوا ئەوەیە کە بزانی لە هەر کوێ دای خوا لەگەڵ تۆیە. کاشانی لە پەرتووکی: "مصباح الهدایە"دا دەڵێ: بڕوای دروست ئەوەیە کە پارێزگار لە بڕوای خۆیدا بەپلەوپایەی بێ، دڵا و دڵی بکا و، ئەوەش جیاواز لەوەی کە هەندێک بەزانستی ڕاستەقینە بگەن و هەندێکیش بەزانستی خوایی دەست پەیدا کەن.

دوڕ و گەوهەر و شکۆفە و گوڵەن
نە نە ئەی یاران ڕەهنمـــای دڵەن

واتە: دوڕ و گەوهەر و شکۆفە و گوڵە
نە نە ئەی یاران ڕێ پیشاندەری دڵە

دوڕ کە لەم هۆنراوەدا دیاردی پێ کراوە لە زاراوی خواناساندا بریتییە لە فەرمانبەرداری و ملکەچکردن بۆ خوای مەزن و شکۆفەش بریتییە لە نیشانەکانی خوایی کە مرۆ دەبێ پەی پێ ببا و گەوهەریش ڕاستی و دروستیی مرۆیە کە دەبێ لەو ڕێگەوە بڕوا و گوڵیش ئەنجام و بەروبۆی ناسیارییە کە بەچاو ببینن.

پەوکە نامم نیا ڕشتەی مرواری
عـــەقـــیـــدەی وێمـــەن یاران یاری

واتە: بۆیە ئەم نامیلکەیەم ناو نا ڕشتەی مرواری
چونکە بڕوای خۆمە ئەی یارانی هاودەم

ڕشتەی مرواری کە ناوی ئەم پارچە هەڵبەستەیە، گەوهەرێکی بەنرخە لە مێژووی وێژەی کوردیدا کە هۆنەر مەبەستەکانی خۆی بەو چواندووە و لەوەدا سەبارەت بەزانین و زانستەکانی جۆر بەجۆر دواوە کە ئێمە لێرەدا شیمان کردووەتەوە و لەسەری کۆڵینەتەوە.

سەر ڕشتەی دنیا هەر وە دەس وێشەن
هەر چە مـــەوازی ئانە ئەو پێـــشـــەن

واتە: سەرڕشتەی دنیا هەر بەدەست خۆیەتی
وە هەرچیت بوێ هەر لەلای ئەودا دەست دەکەوێ

دەبێ ئەوە بزانین کە یارمەتیدەری مرۆ لە هەر دەورەیەکدا جگە لە خوای گەورەی گران کەسێ تر نییە، چونکە تەواوی هێزەکانی ڕواڵەتی و دەروونی پەیوەندییان بەئەوەوەیە و پیر وتی: خوایا لە خوایەتیی تۆدا شک و گومانێک نییە، هەر تۆ گەورە و گرانی و هەر تۆ بەڕازی دڵمان دەزانی و هەر تۆ بەئێمە دەڕوانی و هەر تۆ پەنادەری هەژار و بێ نەوایی و ئێمە دەردەکەی لە تەنیایی:

عـیلم عـەمـەلەن چەند پایە دارۆ
هەر پایەش ئانە چەند مـایە دارۆ

واتە: زانست کردەوەیە و چەند پلەوپایەی هەیە
وە هەر پایەیەکی ئەوا چەند مایەی هەیە

زانست کە ئاماژەی پێ کراوە لە زاراوەی خواناساندا بریتییە لە تیشکێک کە دەکەوێتە دڵی پارێزگار و بەهۆی ئەو تیشکەوە دەگاتە بینایی چاوان و تۆفیر و جیاوازی لەگەڵ ئاوەزدا ئەوەیە، ئاوەز سروشتییە، بەڵام زانست تایبەتی پارێزکاران و خواناسانە و هەندێ زانست دەکەنە سێ بەشەوە: زانستی سروشتی، زانستی ژمارە، زانستی خوایی و هەندێکیش دەڵێن زانست سێ پلەی هەیە: زانستی ئاشکرا کە لە هەموو دیارە و زاستی شاراوە کە زانستی ڕاز و نهێنییە و زانستێکی خواییە. بابەتایەری هەمەدانی دەڵێ: «ألعِلمُ دَليلٌ والحِكمَةُ تَوَسلٌ». واتە زانست بەڵگەیە و ڕێنوێنی و زانیاریش هۆیە.

عـیلم حوسـوولی و هەم حـوزووریەن
نەفس ناتقـــــە و هەم زوهـووریەن

واتە: زانست یا بەدەست هێنانە و یا لەبەرچاوە
هۆڵانی وێژەر و هەم دەرکەوتنە

زانست بریتییـە لە تیشک و ڕووناک کردنی هۆڵانی وێژەر و سـەرهەڵدانی و ئەوەش دوو جۆرە: زانستی بەدەستهێنان و زانستی دیاربوون، زانستی بەدەستهێنان بریتییە لە تێکۆشین و بەدەستهێنانی زانستێک و، زانستی دیاربوون بەپێی بڕوای ئەرەستوو زانستی خوای مەزنە و بریتییە لە ڕاستەقینەی دیار، وەکو ئەو زانستەی کە ئێستا خەڵک لە دووی دان.

عـیلم حـوسـوولی مـەعلوولەن یاران
هـەرچی بـۆ ئانە هەر نـە ئـەو داران

واتە: زانستی بەدەستهێنان پایەدار و ڕاوەستاوە ئەی یاران
هەرچی بێ ئەوا هەر لە ئەو هەتانە

زانستی بەدەستهێنان بەهۆی تێکۆشین و تەقەلاوە دێتە دەست و هەر کەسێک دەتوانێ بەو زانستە بگا بەمەرجێ خۆی ماندوو بکا و لەم رێگاوە تێ بکۆشێ و بەهرە و سوودی لێ ببا.

ئانە ئاسمان و زەمینش زیندەن
خومریش وە زێڵ ئی دنیا بەندەن

واتە: ئەوا ئاسمان و زەوی ئەو زیندووە
وە هەتاو بەدڵی ئەم جیهانە بەندە

زانایان جیهانیان لە دوو لایەنەوە بەیەک مرۆ چواندووە، هەتاویان بەئاوەز و هۆڵانی مرۆ داناوە و ئەستێرەکانیان بەئەندامانی تری ئەو هێناوەتە ژمار و هەموویان بەستایشکاری یەزدان داوەتە قەڵەم.

دنیا بەوێنەی ئادەمیزادەن
حەق هەر ئەو حەقەن کەس لێش نەزادەن

واتە: دنیا وەکو ئادەمیزاد وایە
هەق هەر ئەو هەقەیە کە کەس لێی نەزاوە

پیتۆڵەکان جیهانیان بەمرۆ داناوە و گیانلەبەرانی تریان بەئەندامانی ئەو هێناوەتە ژمار وەکو لە قورئانی پیرۆزیشدا دەفەرمێ: «وَإِنْ مِن شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدِه». واتە: نییە جگە لە ئەو کە بەپاکی یادی خوداکەن. مەلا سەدرا لە پەرتووکی: "مبدء ومعاد"دا دەڵێ: لەبەرئەوەی بەشەکانی جیهان لە جموجۆڵ و گەڕان دان وەکو مرۆ وایە کە ئەویش بەهۆی ئاوەزەوە لە گەڕاندایە، کەوابوو جیهان وەکو ئادەمیزادێک وایە.

ها شەڕ و زیان نیستییەن یاران
گومڕاهەن وە دوو کە باوەڕ داران

واتە: ئەوا خراپە و زیان نەبوونە ئەی یاران
گومڕایە ئەو کەسە کە بەدوو بیروباوەڕ بڕوای هەبێ

لە ئاینەکانی خواییدا کردەوەی خراپ و کارەگەلی ناڕەوا دەدەنە پاڵ ئەهریمەن بەڵام هەندێ ئەومیان لا دروست نییە و بەدوو بڕوای یەزدان و ئەهریمەن بڕوایان هەیە و کارە باشەکان پەیوەند دەدەنە یەزدانەوە و کارە خراپەکان پەیوەند دەدەنە ئەهریمەنەوە. ئەفلاتوون خراپە و خەم و خەفەت و نەخۆشی بەئاژاوە دادەنێ و لای وایە مرۆ کەمتر خۆشی دەبینێ و، ئەرەستوو هەندێ لە گیانلەبەران بەزیانەخرۆ دادەنێ، بەڵام زیانیان بەکەم دەزانێ.

دەهریان مـاچن خـودا بێ زاتەن
عـالەم جـەی واتە گـردیان مـاتەن

واتە: ڕۆزگار پەرستەکان دەڵێن خوا خۆی ناناسێ
و خەڵک لەم وتە هەموویان وڕماون

ڕۆژگـارپـەرسـتـەکـان دەڵێن کـە خـوا خـۆی ناناسێ و ئـەمـەش دیارە هەڵەیە، چونکە ڕۆژگارپەرسـتـەکان خوایان قـبووڵ نییە و دەڵێن دنیا کۆن و هەمـیشـەییـیـە و داهێنەر و دروستکەرێکی نییە و خـوا ناپەرستن و هەندێ لە پیتۆڵەکان جیهان بەمـاک دادەنێن و بەڵام زانست لە خوا جیا دەکەنەوە و سەبارەت بەئەو جیاوازییان هەیە.

وەلێ خـیـلافـەن زاتش قـوددووسـەن
پەی گردین کە سێ ئانە مەحسووسەن

واتە: بەڵام دروست نییە و خوای مەزن لە هەر خەوشێک پاکە
ئەمەش بۆ هەر کەسێک ئاشکرا و ڕوونە

هەندێ لە مـوعتـەزلەکان لایان وایە کـە زانسـتی خـوا بریـتییە لە ڕەچەڵەکی ڕاوسـتـاو و لەناوچوونی بۆ نییە و خوا لە هەر خەوشێک پاک و خاوێنە و ئەو داهێنەری هەموو شتێکە، بەڵام لە زاتی خۆی جیایە.

عـیـلم خـوداوەند هـەر نوور ئـەوەن
نورش هووەیدان ئەر ڕۆ ئەر شـەوەن

واتە: زانستی خوا هەر تیشکی ئەوە
تیشکی ئاشکرایە ئەگەرچی ڕۆژ و ئەگەر شەوە

زانسـتی خـوا بریـتییە لە تیشکی ئەو کە دەچێتە ناو دڵی خـواناسـان و پارێزگاران و، تەواوی گیانلەبەران لە تیشکی ئەو بەدی هاتوون و هەمـووی جیـهـان پڕن لە تیشکی ئەو و ئەو گیانی جیهانە.

یارەب وە حورمەت ساقییەکەی کەوسەر
وە مـەیل کـەرەم فـاتح خـەیبـەر

واتە: ئەی پەروەردگار بەڕێزی مەیگێڕەکەی کەوسەر
وە بەئارەزوو و، جوامێریی دەرگاکەرەوەی شاری خەیبەر

کـەوسـەر وەکو دەڵێن ڕووبارێکە لە بەهەشت و هەندێکیش دەڵێن کـەوسـەر لە زۆرییـەوە هاتووە و بریـتییە لە پەیرەوانـی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بڕێکیش دەڵێن بریتییە لە

بنەماڵەی پێغەمبەر و، بەقسەی تبرسی قەی ناکا کە کەوسەر هەمووی ئەمانە بێ، چونکە هەمووی دەگرێتەوە و فاتمەی کچی پێغەمبەریش دەگرێتەوە و، دەرگاکەرەوەی خەیبەر دیارە هافی عەلییە خوای لێ رازی بێ.

نکـرت نە کـەلام قـورئان مـوبین
ئایەی: اِن اللّه مَع الصـــابرین

واتە: یادت لە قورئانی پیرۆزدا ئاشکرایە
ئایەتی: خوا لەگەڵ پشوودرێژانە، ئارامم دەکاتەوە

یادکـردنی خـوا یەکێ لە رەوشـتـەکـانی خـواناسـەکـانە، وەکـو وتوویانە: «اَلذکرُ بسـاطُ العارفین». واتە: یادکردنی خوا سفرە و خوانی خواناسانە و، بابەتایەری هەمەدانیش دەڵێ: «الذکـرُ نورُ المؤمن». واتە: یادکـردنی خـوا تیـشکی پارێزکـارە و، ئایەتی: «إِن اللّه مع الصـابرین» ئامـاژەیە بۆ ئایەتی ١٥٣ی سـوورەی بەقـەرە کە دەفـەرموێ: «یاأَیّهُاالذینَ آمَنو استَعینوا بالصَّبرِ والصَّلاة إِن اللّه مَع الصابرین». واتە: ئەی ئەوانەی کە بڕواتان هێناوە و لە ئارامییەتی و نوێژ کۆمەک و یارمەتی وەرگرن، چونکە خوا لەگەڵ پشوودرێژانە.

قـەلبم راغب حـەمـدو سـەناتەن
مـونتـەزر وە رەحم بێ مـونتـەهاتەن

واتە: دڵم ئارەزوومەندی ستایش و پێ هەڵگوتنی تۆیە
وە چاوەڕوانی بەزەیی بێ برانەوەتە

ستایش و پێ هەڵگوتن کە دیاردی پێ کراوە، لە زاراوی خواناساندا بریتییە لە خۆ بەکەم زانین لە بەرامبەری گەورەیی خوای گەورە و گراندا کە دەبێ هەموو کڕنۆشی بۆ بەرن و لە گەورەیی و مەزنیی ئەو یادکەن و لەم ڕێگەوە بەئاواتی خۆیان بگەن.

ڕەهنمـام وە دین ڕاسی ڕاسـان کـەر
خەلاسم ژ چەنگ حەق نەشناسـان کەر

واتە: بەئاینی ڕاستی ڕاستان ڕێنوێنیم بکە
وە لە چەنگی خوانەناسەکان ڕزگارم بکە

ڕاستان کە لـەم هۆنراوەدا دیاردی پێ کراوە، بریتییە لەو کەسانەی کە لە وتە و کردەوە و ڕێ و ڕەوشت و خوو و خدە و ئاکاردا ڕاست بن و ڕاستی و دروستی بکەنە پیشەی خۆیان و، ڕاستی و دروستی ڕەوشتی پێغەمبەرانە و، ڕاستان و ئەوانەی وا دەگەنە پلەوپایەی بەرز لە ڕیزی پێغەمبەران و پیاوچاکاندان و هۆنەر لە خوا داوا دەکا کە ئەو بەئاینی ڕاستان ڕێنوێنی بکا و لە چنگی ستەمکاران ئەو ڕزگار کا.

(غـولام) وه كـەرەم ڕەها كـەر ژ بەن
وه حەق ئەو شای باج میعراج سەن

واته: غولام بەگەورەیی و بەزەیی خۆت لە بەند ڕزگار كە
بەهەقی ئەو شای باج لە میعراج سەن

باج لە میعراج سێن دیاردییە بەهافی عەلی، خوای لێ ڕازی بێ كە بەپێی گێرانەوەیەک كاتێ كە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەچووە میعراج هافی عەلی، بەبێ ئەوەی خۆی پێ بناسێنێ لە ئەو داوای شتێكی كرد و پێغەمبەر ئەموستیلەكەی خۆی دا پێ و ئیمام جەعفەر خوای لێ ڕازی بێ، دەفەرمێ: شەوی میعراج كە پێغەمبەر گەیشتە سەرەوە بەخوا نزیک بووەوە بەجۆرێ كە خۆی پێ نزیک كردەوە دڵی ڕوون بووەوە.

هۆنراوەكانی غولام ڕەزاخان بەهۆی نووسەرەوە كۆ كراونەتەوە كە زۆربەی ئەو هۆنراوانە لەناو بەیاز و كەشكۆڵەكاندا تۆمار كراون بەڵام، موناجات نامەكەی لەلایەن كاک حەمە ئیسماعیل تەتەرییەوە لە ساڵی ١٣٦٢ی هەتاوی لە تاراندا لە چاپ دراوە و وەكو دەڵێن هەندێ نامیلكەی تریشی بەكوردی و فارسی بووە كە بەداخەوە هەمووی لەناوچوون.

سەرچاوەكان

١- موناجات نامە - دانراوی غولام ڕەزاخانی ئەركەوازی - تاران، ١٣٦٢.
٢- مناجاتهای جاویدان ادب كردی - باهتمام محمد علی سلطانی - تهران، ١٣٦٢.
٣- گلزار ادب لرستانی - تالیف اسفندیار غضفنری خرم آباد، ١٣٦٤.
٤- جغرافیای تاریخی و تاریخ لرستان - تالیف علی محمد ساكی - خرم آباد، ١٣٤٣.
٥- یادداشتەكانی خۆم سەبارەت بەغولام ڕەزا خانی ئەركەوازی.

توركە میر

... - ١٢٣٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی ئەو بەڵگانەی كە كەوتوونەتە دەستمان، لە سەدەی دوانزەم و سێزدەمی كۆچیدا ژیاوە و هەندێ دەڵێن كە یەكێ بووە لە هەقەكانی كرند و دەستەیەكیش دەڵێن كە خەڵكی لورستان بووە و ئیتر سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی زانیارییەكمان نییە، هەر ئەوە نەبێ كە هۆنەرێک بەناوی میرزا تەقی سەبارەت بەمەرگی ئەو پارچە هەڵبەستێكی هۆنیوەتەوە كە لە چەند هۆنراویدا دەڵێ:

هـەی هـاوار هـەی ڕۆ مـــــەولانا وەزیر
توركـە مـیـر یانەم بێ تۆ بی خـاپـیـر

نیسا وەی تاریخ ئەلف گوزەشتە
سەنە وە دویست، سی وشەش گەشتە

واتە: هەی هانا و هەی ڕۆ کە ئەی سەرۆکم تورکە میر بەبێ تۆ ماڵم وێران بوو، ئێستا لەم مێژووەدا کە هەزار و دوو سەد و سی و شەشە تۆ جیهانت بەجێ هێشت.

لە هۆنراوەکانی میرزا[1] تەقی وا دەردەکەوێ کە تورکە میر لە ناو خەڵکدا خاوەن پلەوپایەیەکی بەرز بووە و خەڵک ڕێزیان بۆ داناوە، چونکە لە هۆنراوەکانیدا ئەوی بەناوی "مەولانای وەزیر" بانگ کردووە، بەڵام بۆمان دەرنەکەوت کە لە کوێ لە دایک بووە و لە کوێدا مردووە و پلەوپایەی خوێندەواریی تا چ ڕادەیەک بووە، لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە زۆربەی زانستەکانی ئەو دەورەدا شارەزا بووە.

تورکە میر لە پارچە هەڵبەستێکیدا شانازی بەکوردبوونی خۆیەوە دەکا و دەڵێ: من نە تورکم و نە عەرەبم، بەڵکو کوردێکی کەم سەوادم و قورئانی پیرۆزم لەبەرە، ستەمی زەمان منی چەوساندووەتەوە، جا تکا لە خوێندەوارانی ئازیز و خۆشەویست دەکەم کاتێ کە هۆنراوەکانم دەخوێننەوە، ئەگەر هەڵە و چەوتییەکتان تێدا دی بمبوورن، وەکو دەڵێ:

تورکە میر نە تورک، نە عەرەو لەفزم
کورد کەم سەواد حافزولحفزم
ژ جەور ئافات زەمانە مەحوم
هەم خەت ناقابڵ، هەم سوخەن سەهوم
ئیستدعام ئێدەن هەر کەس بوانۆ
پەی سەهوو خەتام ژ وێش نەزانۆ
هەر کەس بوانۆ نەقسێ ژ فەردم
سەهوو خەتاوەم نەکەرن مەردم

تورکە میر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، وە زۆربەی هۆنراوەکانی ئاینی و دڵدارین، وە ناسکی و نەرمی و جوانی و تەڕ و پاراویی هۆنراوی تورکە میر نموونەیەکی بەرز و بایبدارە لە وێژەی کوردیدا.

ئەوا چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە دێنین تا پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریدا بۆ دەرکەوێ:

شیرین نە دۆشەن، شیرین نە دۆشەن
چەند توغرای کلاف دێزش نە دۆشەن

خام چون خەیاتەی سیای سەرجۆشەن
سەهمناک چون باڵ بەیداخ قۆشەن
سەف سەف چون سپای چاوش چاوۆشەن
ئاوێزەی گۆشەی عەین ئاهۆشەن
مەرزنجۆش مایل مەوج گیسۆشەن
پەی دەستەی زوڵفش نۆفڵ زووخ نۆشەن
سای زوڵفش سەیوان قوببەی لیمۆشەن
قولابش نەتەرز شای بارگە پۆشەن
هیندوستان خەراج خاڵ هیندووشەن
چین ماچین سەمەن بەهای یەک موشەن
نە شیرین هام لنج نە لەیل هام لۆشەن
نە سوومیل هام لا تەمام وە تۆشەن

واتە: یارەکەم شیرین پەلکەکانی خستووەتە سەر شانی و ئەو پەلکانە زۆر سامناکن و وەکو باڵی ئاڵای لەشکر وانە، کە بۆ شەڕ هەڵکراون، وەکو لەشکر ڕیزیان بەستووە و چاویشی بریوەتە من، وە بۆ دەستەی زوڵفەکانی، نۆفڵ ئێستاش زووخ و زووخاو دەخواتەوە. وە سێبەری زوڵفەکانی بووەتە سەیوان بۆ لیمۆکانی و هیندوستان خەراجی خاڵەکانیەتی و چینوماچین بایی تاڵێ لە قژەکەیەتی، نە شیرین هاوتایە، وە لەیلا هاولۆیە، وە نە ئەستێرەی سوومیل پێی دەگات، بەڵکو بێ وێنە و بێ هاوتایە.

تورکە میر چەکامەیەکی سەبارەت بەکەلەبا کە چەشنە بایەکە وەکو زریان و لە مانگی بەفرانبار و ڕێبەنداندا هەڵدەکا هۆنیوەتەوە کە لەم هۆنراوانەدا وانەیەکی سروشت دەدا بەقوتابییانی وێژە و هۆنراو، وە تێمان دەگەینێ هۆنراو هەر ئەوە نییە کە بەچاو و برۆ و قژ و ئەگریجەدا بوترێ، جوانیی ئەم چەکامە لەوەدایە کە تورکە میر ناوی گەڵێ لە گوڵەکان و پەلەوەرەکانی ناوچەکەی خۆی هێناوە کە زۆر بایێدار و بەنرخە. وەکو دەڵێ:

هانا کەڵەوا ئەی وای وەهاران
جانشین وەشت وەکیل واران
شکۆفەی سەرچڵ، شەکەرچەی داران
گوڵپاش و گوڵڕێز، گوڵ بەزرکاران
یەخپاچ، یەخ بەن، بلاخ باغان
شەنیار خەرمان سەلج سەرداخان

دەم بەدەم وەبان بەرزی بایران
جەولانگە و جاگەی وەحشی، وە ئی ران
سەرتاسەر زەمین دەشتان و وەشتان
تار عەنکەبووت باف تافتەڕوی کەتان
مەلان وە مەقام مۆسیقار ماتەن
مۆران هەمتەراز گشت چەمە ڕاتەن
یە چ فکریەوەن جە نەزەر داری
زاری زەمینەن پەی تۆ نە خواری
مەر سابق سالان ژ یادت شیەن
کەڵەوا ئیمسال فەریادت نیەن
کاوان گرد حەسرەت تۆشان هانە دڵ
شایەد وەردارن سەر ژ خاک و گڵ
نەورۆز گوڵ هیمان غەڵتان خاکەن
نەی وەهارەدا جەرگش چاک چاکەن
جای سۆسەن هیچ جا دیاری نیەن
وە تەختەی یەخبەن حساری بیەن
ئەسرین نەسرین، نەسرین نەوەردە
رایحەی ریحان شەونم پەروەردە
سەوز سەرچەمەن غەزاڵ تێ چەردە
سەحن کافووری پۆشان جەی پەردە
باڵ بەڕەزا، چەتر چەویران
سمسا، موفەڕا، مەرتەع سەویران
شەوق شەقایق، زەردیی زەنبەق گوڵ
گوڵڕێزان گوڵ، چەهچەهەی بولبول
گردین گولالان، پووچی قەرەنفل
تەمامی تاسەی تۆشان ها نە دڵ
ژ ئەو وەختەوە وای خەزان خێزا
پەی عەزم غارەت خەزان وریزا

وەحش و تەیر و جن مەل و مار و مۆر
باڵدار و بێ باڵ زۆردار و بێ زۆر
چەمدار و بێ چەم چەمەڕای ڕاتەن
عالەم مونتەزر نەفخەی نەجاتەن
کەڵەوا هەر چەن تۆ حەقێ داری
نزیک کەعبەی پەروەردگاری
دڵ ژ خاک پاک کەعبە نەمەنی
بەل ئامانت با وە جارێ هەنی
کەڵەوا هانا باو و بدەر ئەو کار
تووله درەختان بێدار کە ژ خاو
بورقەی کافووریی کۆوان پارەکەر
تەختەی یەخ نە ڕووی یەم ئاوارە کەر
وەو هەی هەی بزەن هەڵاتە نەوەرد
وەو غوورشت ڕەعد هوژەبران زەرد
شۆ وەیانەی خان دەیجوور نە خاوکەر
زەرف زرووفات مینا چەپاوکەر
سەنگەر وەسەنگەر سامانش ساکەر
جاگەی سەنگەرش وە سۆسەن جاکەر
خەیمەی ئەبیەخیش گرد بێ قیمەت کەر
سەنگەر وە سەنگەر سەلج هەزیمەت دەر
ساراو سەرزەمین وەیەکجا ساف کەر
کۆان و کاوان گشت خەزرا باف کەر
سوب سەدات بەیۆ وە سەر کڵاوان
ئاژیر کەر ئاشووب کەمەند کاوان
تۆز و تەم یەکسەر ژ زەمینێ بارکەر
بار غەم ژ قەلب غەمداران تارکەر
هەم ڕۆح وەهار ژ نەو تازەکەر
سەوزی چەمەنان بێ ئەندازەکەر

بولبـولان ژ شــەوق گـولان شــەیداکـەر
گـــــولان ژ دلـەی گل هـووەیدا کـــــەر
شـەمـاڵ (تورکـە مـیـر) دەخـیلەن وە تۆ
رۆی مــوراجــیــعــەت باز بکەین ژ نۆ

واتە: هانا ئەی کەڵەبای بەهاران و جێنشینی بای شەماڵ تۆ دارەکان دەپشکێنی و گوڵەکان دەڕوێنی و دێنیتیانە سەما و سەهۆڵەکانی سەر کێوەکان دەتوێنیتەوە و دەیانڕژێنیتە سەرزەوییەکان، وە سەرتاسەری زەوی و دەشتەکان پاراو دەکەی و پەلەوەرەکان بەئاواز و نەوای تۆ بێ دەنگ دەبن و، زیندەوەران هەموو چاوەڕێتن، لەبەرچی دەنگت نییە و ئەمساڵ دیار نیت، کێوەکان و کاوەکان داخی تۆیان لە دڵە و نەورۆزگوڵ هێشتا هەر لە ناو خاکدا دەتلێتەوە و جێی سۆسەن دیار نییە و تەختە سەهۆڵێکی کردووتە شوورەی خۆی. نەسرین فرمێسک دەڕێژێ و بۆنی ڕێحان کە بەشەونمەوە پەروەردە دەبێ نایە، ئاسک لەسەر چیمەکاندا نییە، بەڕەزا لەسەر بەردەکاندا نەڕواوە. گوڵی زەنبەق ناشادە و بولبول بۆ گوڵ ماتە و هەموویان بەئارەزووی تۆن، هەر لەو وەختەوە کە بای پایز هەڵی کردووە و گەڵای دارەکانی داوەراندووە، پەلەوەر و مار و مێروو و باڵدار و بێ باڵ چاوەڕوانی تۆن و، خەڵکیش بەهیوای شنەی باتن، دەسا زووکە و تووڵەدارەکان لە خەو ڕاپەڕێنە و تەختە سەهۆڵەکان بکە ئاو و بەهۆی تۆشەوە هەور دەگرمێنێ و باران دەبارێ و دەشت و کێو و ماهـ و ڕەوەز پاک و خاوێن دەبێتەوە. دەسا کەژ و کێو سەوز و شین کە و با تۆز و تەم لەسەر زەوی بارکەن و بولبولەکان لە خۆشیی گوڵدا هەر بچریکێنن و (تورکە میر)یش لە خەم ئازاد بێ.

تورکە میر ئەو پەردە دادەداتەوە و دەکەوێتە کۆڕی خواناسانەوە و ئەوسا بەم هۆنراوانە ستایشی خوای تاق و تەنیا دەکا و لێی دەپاڕێتەوە و دەڵێ:

لامــــەکــــان یانە، لامــــەکــــان یانە
ئەڵڵا لا شــــەریک لامــــەکــــان یانە
یا یانەی نایاب یەکـــتـــای یەگـــانە
جانبەخش و جانشین جا نە غەیبخانە
یا بینای بێ عـەیب، یا بینای بێ عـەیب
یا بـیـنـای بورهـان بولەند بـێ عــــەیب
یــا لــوتــف لــەتــیــف لــەولاک لارەیــب
یـا یاهـووی یـاران تـەبع تـیـنـەت تـەیـب

تۆدای وەعــیــســا، تۆدای وەعــیــســا
مــەردەی ســەد ســاڵە ژ لەحم پۆســا
ئحــیــا کــەرد عــومــرش ژ نۆ نویســا
تۆدای وە دایەش ســەبر و بی ئوســا
تــــۆدای وەداوود، تــــۆدای وەداوود
بــێ دەم و دەســگا بــێ نــار و بــێ دوود
مــەژەنیــا ئەســبــاب زرێ و کــڵاو خــوود
هــەتا ئاوەردی ســلێــمــــان و هــوود
ژ ســـەنەم تاشی، ژ ســـەنەم تاشی
شــــەوێ ئاذەرت ژ ســـەنەم تاشی
فــەرمــان دای ئەخی نوور تێــدا پاشی
ژەو نوور ئیبــراهیم کــەردی نەقــاشی
زەبیت ئازادکــەرد، زەبیت ئازادکــەرد
ژ ذبح قــــوربان زەبیت ئازادکـــەرد
شــادشــا کەلیمــەی شــەهادەت یادکــەرد
تا هاجــەر ژ هجر ئەجــرت دڵشــاد کــەرد

واتــە: ئەی خــوای تــاق و تەنیــا تۆ تاق و تــەنیــا و بێ هــاوبەش و بێ جــێ و شــوێنی، گیانبەخش و گیانسێن و نادیاری وە هەمـوو کەسێک دەبینی و خاوەن بەزەییت، تۆ عیسات هەڵبژارد و کردتە پێغەمبەر و مۆجزە و پەرجووت پێ دا و مردووی سەد ساڵەی بەناو تۆ زیندوو دەکردەوە، وە هەر تۆ فــەرمانت دا بەداوود کە بەبێ دەم و دەزگا و ئاور و دووکەڵ زرێی دروست دەکرد، ئازەریش بتی دەتاشی و ئەوسا ئیبراهیم بووە بت شکێن و بتەکانی شکاند، ئیسماعیل کە باوکی ویستی سەری ببڕێ، بەرانێکت نارد و ڕزگاری بوو، ئەوسا هاجەریش دڵشاد بوو کەوتە ناو خۆشییەوە.

دیوانەکەی تورکە میر کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ، هێشتا چاپ نەکراوە، بەڵام گەلێ هۆنراویشی هەیە کە لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە و بڵاوەیە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی تورکە میر کە لە ساڵی ١٣١٢ لە کرندا نووسراوەتەوە.
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی هەشتا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەتورکە میر.

ئەحمەدی کۆری موکریانی

١١٩٣ – ١٢٧٨

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە شاگردی مەیخانەی مەیفرۆشانی خواناسی بووە، ناوی ئەحمەد و کوڕی شێخ محەمەدی موکریانییە و بەئەحمەدی کۆر بەناوبانگە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە ئەم هۆنەرە خواناسە لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

لە بارەی مێژوو و چۆنییەتیی ژیانی ئەحمەدی کۆرەوە، گەلێ کەس دواوە و هەر کام بەگوێرەی سەلیقەی خۆی شتێکی نووسیوە کە ئێمە لەم بارەوە هەندێکیان دەگێڕینەوە و پاشان بڕوای خۆمانیش دەخەینە پێش چاو.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی مێژووی وێژەی کوردیدا دەڵێ: "ئەحمەدی کۆری موکریانی لە سەدەی هەژدەمی زاینیدا ژیاوە." واتە لە سەدەی دوازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

سەیدیان کە بەشێ لە هەڵبەستەکانی شێخ ئەحمەدی کۆری بەناوی (دیوانی شێخ ئەحمەدی کۆر) بەشێوەی کۆن و پڕ لە هەڵە لەگەڵ پێشەکییەکی پڕ لە ئەفسانە لە چاپ داوە، دەڵێ: شێخ ئەحمەدی کۆر کە لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

کاک عوسمان خۆشناو لە لاپەڕەی ٢٤ی گۆڤاری بەیاندا دەڵێ: ئەحمەدی کۆر لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم لە ناوچەی موکریان لە سابڵاخدا ژیاوە.

کاک قادر فەتتاحی قازی لە پەڕاوی (مێرو وەفا) لاپەڕەی ٢٦دا چیرۆکێکی لە بارەی ئەحمەدی کۆرەوە هێناوە و دەڵێ: ئەحمەدی کۆر لە دێی حەمامیان کە لە نزیکی بۆکاندایە، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە وەکو قسەی لێوە دەکەن، سەد ساڵێک لەمەوپێش هەر لەو دێیە کۆچی دوایی کردووە و گۆڕەکەی ئێستاش ماوە و خەڵک سەردانی دەکەن و دەچنە سەری. ئەم هۆنەرە سەرەتا خەریکی کشتوکاڵ بووە و هەرچەندە شێخ بووە، بەڵام پشتی بەڕەنجی شانی خۆی بەستووە و بە بەرهەی کاری خۆی ژیاوە و سەرکۆنەی کەسی نەکێشاوە و نانی وشکی دەستهاتی خۆی بەناز و حەز و بەزی خەڵک نەگۆڕیوەتەوە. دەڵێن لە مانگی ڕەمەزاندا کە لە ناو دەیمەجاڕەکەیدا خەریکی بژار بووە، تینوویەتی زۆری بۆ هێنا. بەڵام ڕۆژووەکەی نەشکان و تا دەمە دەمی خۆرئاوا خەریکی کار بوو و پاشان گەڕاوە ماڵ، وە لە کاتی بەربانگدا هەستی کرد کە چاوانی سۆمایان نەماوە و کوێر بووە، لەم مێژووەوە دوا، هەندێ ئەویان بەبێ باوەڕی تاوانبار کرد و لەگەڵیدا بەربەرەکانێیان دەکرد و تەشەریان لێ دەدا و سەرکۆنەیان دەکرد. لە پاش کوێربوونی، چاوساغێکی گرت و بۆ هەر

کـوێ برۆیشـتـایە، ئەو پەلی دەکـێـشـا و ڕێنمـوونیی دەکـرد. پاش مـاوەیەک لەگـەڵ چاوساغەکەیدا ڕێگەی دەشت و کێوی گرتە بەر و بەرەو بەغدا کەوتە ڕێ. بەڵام چاوساغەکە ئەوی لە دەشت و کێودا بەرەڵا کرد. لەم کاتەدا کە لە ناو زەرد و شوێنە بەردەڵانییەکاندا ئاوارە و دەربەدەر بووبوو، هافی خدری زیندە گەیشتە فریای و پێی وت: ئەی کوێر ئەوەی کە پێویست بوو، ئێمە پێتمان دا و ئیتر کارێکت پێمانەوە نەبێ و دەستمان لێ هەڵگرە. پاشـان هافی خـدر پـێوار کـەوت و بزر بوو، ئەحـمـەدی کـۆریش دەسـتـی کـردە هـۆنراو هۆنینەوە.

دەڵێن خـەڵک بەئەندازەیەک پێشوازییان لە هۆنراوەکانی کرد کە دەستیان لە خوێندنی پەڕاوە ئاینییەکـان هەڵگرت و گـوێیـان دەدایە هۆنراوە دڵڕفێنەکـانی ئەو. هەر بەم بۆنەوە خـوێندنی هـۆنراوەکـانی ئەو لە نـاو خـەڵکدا قـەدەغـە کـرا و هەر هۆنراوێکیـان لە ئەوەوە دۆزیبایەوە، دەیانخستە ناو ئاوی ڕووباری دجلەوە. ئەو هۆنراوانەش کە ئێستا ماونەتەوە، دەمـاودەم کـەوتووە و مـاونەتەوە. ئەحـمـەدی کـۆر جگە لە دیوانەکـەی کـە داگـری هەزار هۆنراوێک دەبێ، چیرۆک و بەیتێکیشی هەیە بەناوی (بەهارە) کە بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

لە سەرەتای پەڕاوی (ئەنجومەنی ئەدیبان)دا سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی ئەحمەدی کۆر بەم چەشنە نووسراوە: ئەحـمـەدی کۆر لە دێـی (شێوە سمـاک)ی سـەر بەسـابلاخ لە دایک بووە، بنەماڵەکەیان کورد و سوننی مەزەب بوون. ئەم هۆنەرە نەخوێندەوار و چاو ساغ بووە، پاشـان بەهۆی چاو ئێشـەوە کـوێر بـووە. بەمنداڵی دەنگی خۆش و زیـرەک بووە، خـەریکی گۆرانی وتن بووە و خـۆی هەڵبەستەکانی خـۆی هۆنیونەتەوە. وە ئەم زیرەکییە زگماکییە کردوویە بەشایەر.

پاش ژن خواستن کـچێکی جوان بەناوی لەیلا و دوو کوڕی بووە بەناوانی قادر و حەمە، پاش ماوەیەک لە گوندی شیوە سماکەوە بار دەکاتە دێی عەمبار. کوێخای دێی عەمبار حەز لە لەیلای کچی دەکات و ئەحمەد نایداتێ و دەیدا بەرەسووڵ مووسـا، ناوێکی خزمی خۆی. کوێخا زویر دەبێ و لێیان دەکەوێتە بەهانە. قادری کوڕە گەورەی لە ترسی بەهانەی کوێخا هەڵدێ و ڕوو دەکاتە شاری سلێمانی و لەوێدا دەمێنێتەوە.

ئەحـمـەدی کـۆریش بەدوای کـوڕەکـەیدا ڕوو دەکـاتە سـلێمـانی و لەوێ دەکـەوێتـە داوی شێخێکی بەناوبانگ و واز لە مەقام و گۆرانی وتن دێنێ و دەگەڕێتەوە بۆ سـابلاخ و لەوێدا دەکەوێتە هۆنینەوەی هەڵبەستی ئاینی و بەم جۆرە بەشێخ ئەحمەدی کۆر و مەلا ئەحمەدی کۆر ناوبانگ پەیدا دەکات و پاش ماوەیەک هەر لە دێی عەمبـار کۆچی دوایی دەکات. ئەم

پیاوە ناوی باوک و باپیرانی نەزانراوە و مێژووی ژیانیشی نادیارە، تەنیا لە هەڵبەستێکی خۆیدا وتوویە:

گەر کەسێ کا پرسیارە | با بێ مەعلووم ئەو شمارە
چوو لە هیجرەت یەک هەزارە | دووسەد و شەست و بداج

وشەی (بداج) بەژمارەی ئەلف و بێی ئەبجەد دەکاتە (١٠). دیارە ئەم پارچە هەڵبەستەی لە ساڵی ١٢٧٠ی کۆچیدا وتووە و دەبێ بڵێین کە ئەحمەدی کۆر لەو کاتەدا زیندوو بووە و کەواتە لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە و جا لەبەر هەڵبەستەکانی دەبێ ناو بنرێ هەستیار و هۆنەری شەیدای پێغەمبەر.

لەم دواییەدا بەیازێک کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە، کەوتە دەستمان. ئەم بەیازە کە زۆربەی هۆنراوەکانی مەحجووری و مەولەوی و شێخ شەهابی لهۆنی و ئەحمەدی کۆر و هەڵبەستی هەندێ تر لە هۆنەرانی کوردی تێدا نووسراوە، مێژووی ژیان و مەرگی ئەحمەدی کۆرمان بۆ دەردەخا. لەم بەیازەدا نووسراوە کە شێخ ئەحمەد کۆری شێخ محەمەدی موکریانی کە بەئەحمەدی کۆر بەناوبانگە، لە ساڵی ١١٩٣ی کۆچی لە دەوروبەری شنۆ پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٧٨ لە تەمەنی ٨٥ ساڵیدا لە دەوروبەری بۆکان کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی عەنبارەدا نێژراوە. گۆڕستانی عەنبارە لە نزیکی شاری بۆکان دایە.

ئەحمەدی کۆر یەکێ لە هۆنەرانی خواپەرستی کورد دێتە ئەژمار، هۆنراوەکانی ئەو گەلێ پاراو و دڵنشین و دڵڕفێنن، ئەو جگە لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی، بەفارسی و عەرەبی و تورکیش هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام بەداخەوە. زۆربەی هۆنراوەکانی دەست بەدەست کەوتوون و تیاچوون، ئەوەش کە مابێتەوە لەناو بەیازەکان و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە و بەتەواوی کۆ نەکراوەتەوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی ئەحمەدی کۆر لە بارەی ڕێ و ڕچەی خواناسییەوە هۆنراونەتەوە و لە سەرتاسەری کوردستاندا بڵاو بوونەتەوە. ئەو لە ناو خەڵکدا بەهۆنەری ئەوینی خوایی ناسراوە، وە وەکو مۆم لەگەڵ هۆنراوەکانیدا سووتاوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی ئەحمەدی کۆر لەسەر کێشی خۆماڵی واتە هیجایی هۆنراونەتەوە. وە لە ڕووی داڕشتن و کێش و پاشڵ و ئاهەنگەوە گەلێ سەرکەوتووە، بەجۆرێک دەڵێی پێوانەی هۆنراوی خۆماڵی لە ئەوەوە بۆ ئێمە بەجێ ماوە. ئەحمەدی کۆر لەبەرئەوەی پیاوێکی ئاینی و خۆپارێز و پارێزگار بووە، هۆنراوەکانی خۆی لە بارەی ڕچە و ڕێبازی خواناسییەوە هۆنیوەتەوە، وە لە هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی فارسی و عەرەبی دەبینرێ و

دەتوانین بڵێین کە هۆنراوەکانی ئەو لەناو وشەی فارسی و عەرەبیدا خنکاون.

ئەحمەدی کۆر لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەکەوێتە بیری ڕۆژی پەسڵان و دەڵێ: هەر چرتە و سات و خولێک کە لە ژیانمان دەڕوا، تەمەنمان کەم دەبێتەوە، جیهانیش خۆشە و هەر کوێی بڕوانی دیمەنی جوانی تێدا دەبینی، گیانیش شیرینە و مرۆڤیش گیانی خۆش دەوێ، بەڵام ژیان و ڕابواردن لە جیهانی ڕۆشنا تا دوایی بۆ کەس نامێنێ و سەرئەنجامی بنیادەم مردنە، هەر کەسێک ئەگەر زیر و بەئاوەز بێ، دەزانێ کە ژیانی ئەم جیهانە هیچە و سەرئەنجامێکی نییە، تەنیا شتێک کە لەم جیهانەدا بۆ مرۆ دەمێنێتەوە چاکەیە:

شەو دێ لە عومرم کەم دەبێ
ڕۆژ دێ لە عومرم کەم دەبێ
ئەز خەوف ئەو ئافاتمە
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
دنیا بەوەندە مەکر و فەن
ڕۆح خۆشەویستە دەربەدەن
هیجرەت دەکاتن ئەز وەتەن
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
هەر کەس بیبێتن کەماڵ
دنیایە وا پووچ و بەتاڵ
دەبێ کێ نەیکاتن خەیاڵ
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
منداڵ و دایک و خزم و باب
دەمرن ئیدی نادەن جەواب
بۆ تۆ بەسە هێندە خیتاب
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
دنیا بۆ کەس ناچێتە سەر
بێ ئعتبار و بێ هونەر
دەمرن فەقیر و موعتەبەر
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
خاکین دەبێ ببینە خاک
دانیشتووین بێ خۆف و باک

مـــەعلوومـــە هـەر دەبین هیـــلاک
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ
بۆ خـــودایە پێت دەڵێم فـــەقـیـر
ئەتـۆ خـــــودا بکە لـە بیـــــر
وەخــتێ دەبێ بکەویە گــیــر
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ
دایم لە دوام شـــەقـیـــە ئەجـــەل
ئەو توند و تیژ، من کوێر و شەل
دەمــــخــــاتە ناو داوی ئـەمـــەل
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ
مـــاڵ و خــــێــــزان و دەوڵەتم
لـەحـــزێکی نادەن مـــوهـڵــەتم
لێم تێک دەدەن جێ و حـورمـەتم
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ
دە قــــەبرێدا تاریک و قـــووڵ
دادەمــــێنین مـــات و مـــەلووڵ
چارمـــان نـیـــە بەزێڕ و پووڵ
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ
دەجـــا وەرنە ســـەیری مـــەزار
دەمـــرن فـــەقــیـــران و هـەژار
تێــدا کــەوتوونە چەند هـەزار
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ
ئەی ئەحـمـەدی کـۆڕی فـەقـیـر
لە دەسـتی نەفس بووی ئەسـیـر
جـــەهـەننەمت کـــردووە لە بیـــر
جـــا چۆن دڵم پڕ غـــەم نەبێ

بێ گـومـان ئەوینی ئەحـمـەدی کـۆر، ئەوینێکی خـوایی بووە، وە هۆنراوەکـانی ئەو لە دەروونێکی گـەرم وەکـو تەنووری پڕ لە ئاگـری خـۆشـەویسـتی هەڵقـوڵیـون، لە پارچە

هۆنراوێکیدا دەڵێ: ئەی دڵخوازە خۆش هەواڵەکەم من لە بەیانەوە تا شەو بۆ تۆی خۆشەویست دەناڵێنم، چونکە تۆ بینایی هەردوو چاومی، وە مەرهەمی دڵ و هەناومی، خۆت دەزانی کە من لەبەر دووریی تۆ خورد و خۆراکم بووەتە زوخاو و هۆش و ئارامم لێ بڕاوە و دڵم وەکو تەنوور گڕی گرتووە، تۆیش جارێک لام لێ ناکەیتەوە و لێم ناپرسی:

دڵبەرا دایم دەناڵم دەمبەدەم شام و سەحەر
جارێ ناپرسی لە حاڵم، چاو عوقابی خۆش خەبەر
چاو عوقابی مەه جەمالی، دوشمنی کفر و زەلالی
نووری سیرِی لایەزالی، کاشفی شەقولقەمەر
تۆی بینایی هەردوو چاوم، بەفیدات جسم و هەناوم
هەڵگیراوە خورد و خاوم، خواردنم بووەتە زەهر
خواردنم کێم و زوخاوە، سەبر و هۆشم لێ بڕاوە
ئاتەشی دڵ وا بەتاوە، میسلی شەمعی نێو فەنەر
وەک فەنەر دڵ پڕ لە نارم، باری عسیان بوو بەبارم
رووسیاه و شەرمسارم، من لەبەر یومولخەتەر
من لەبەر یەومولەماتم، دێ کە قابز بۆ حەیاتم
وا خەجڵ بێ هۆش و ماتم، نامێنێ هۆش و سەبر
نامێنێ هۆش لەو سەعاتێ، ڕۆح دەگاتە جێی نەهاتێ
دەفتەری دنیام دەداتێ، نامێنێ مەیلی پسەر
نامێنێ مەیلی جیهانم، دێتە جونبوش ڕۆح و گیانم
گەر لە گیر لاچێ زبانم، نێوحەقمان دێتە بەر
تا قیامەت قەبرە ماڵم، دێن مەلایک بۆ سوئالم
ڕەببی تۆی موخبر بەحاڵم، ئەمخەیە سەر ڕێی خەتەر

ئەحمەدی کۆر کە هۆنەرێکی خواناس و پارێزگار بووە، دیارە هەر سۆزی خواناسی بووە کە دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە و خۆی هاوێشتووەتە کۆڕی هۆنەرانەوە. ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێین کە هۆنراوەکانی ئەحمەدی کۆر لە باری کێش و پاشڵەوە نارێکییان هەیە و بەچەشنی بەیت هۆنراوەتەوە.

ئەحمەدی کۆر لە هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی ڕەقی عەرەبی و فارسیی بەکار بردووە و گەلێ جاریش دیاردەی کردووەتە سەر ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز و بەبیرێکی ورد و جوان

ئایەتەکانی لێک داوەتەوە. هەروەها لەم پارچە هەڵبەستەیدا دیاردیەی بەیەکەمین سوورەی قورئان (فاتحه) کردووە، وە لەم پارچە هەڵبەستەدا بیرێکی ورد دەردەبڕێ، لەبەرئەوە خۆی بەتاوانبار و گوناهبارێکی تەواو دەزانێ بۆیە بەم چەشنە پەنا دەباتە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درودی خوای لەسەر بێ و دەڵێ:

یا (رسول اللهِ) زەلیل و دڵ حەزینم ڕەحمەتێ
موستەمەند و بێ قەرار و بێ قەرینم ڕەحمەتێ
راحەتی قەلب و وجوود و عززەتی نەفسم نەما
وەقتی مردن، حافزی ئیمان و دینم ڕەحمەتێ
دادخواهی مەحشەر و پشت و پەناهی مۆمنان
هەمنشینی زاتی وەحدەت ئافەرینم ڕەحمەتێ
کائنات (الحمدلله) پڕ لە نووری رووی تۆ
ئەی حەبیب و یاری (رب العالمین)م ڕەحمەتێ
(الرحمن)م پێ عەتا کە پێم کەرەم کە (الرحیم)
(مالک)ی دنیا و عوقبا (یوم الدین)م ڕەحمەتێ
(یوم الدین) رۆژی جەزایە (نعبد) بۆ تۆ خودایە
بمخەرە سەر ڕێی هدایە (نستعین)م ڕەحمەتێ
(اهدنا) بۆ ڕێی (صراط المستقیم) تۆ خودا
بێنە سەر ڕێی (صراط الذین)م ڕەحمەتێ
من لە (انعمت علیهم) یا ڕەب بێ بەش نەکەی
خۆ سەگی کۆی (امیر المرسلین)م ڕەحمەتێ
غەیری تۆ کێ من لە (مغضوب علیهم) لادەدا
نەمخەیە زومرەی (ولاالضالین) ئامینم ڕەحمەتێ
ئەی خودا ڕەحمێ بە(ئەحمەد) تۆ بکەی رۆژی جەزا
رووسیاهم ئەی (شفیع المذنبین)م ڕەحمەتێ

واتە: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست! من لە کەنەفتی و کەساسی و پەرێشانی و هەژاری ڕزگار بکە. تۆ ئەی پێغەمبەری نازەنین، مایەی هێمنیی ژیان و هێزی دڵ و ورەی منی و لە کاتی مردندا بڕوام بتەوتر بکە و بەفریام بگە. لە رۆژی پەسڵاندا بەزەییت بەمنی هەژاردا بێ، چونکە تۆ پشت و پەنای خاوەن بڕوایانی و، تۆ ئەی خوای گەورە و مەزن کە بەتیشکی خۆت سەرانسەری جیهانت ڕووناک کردووە، هەموو جۆرە سپاس و ستایشێک بۆ تۆ،

چونکه هەر تۆی کە کانگا و سەرچاوەی هەموو شتێکی، وە تۆ ئەو خوایەی کە پەروەردگاری هەموو جیهانییانە، بەمرۆ و گیانلەبەر و شینایییەوە.

ئەی خوای مەزن! تۆ بەخشندە و میهرەبانی، وە خاوەنی ڕۆژی دواییت، منیش بڕوام بەگەورەیی و شان و شکۆی تۆ هەیە، تۆیش بەزەییت بەمندا بێت. خوایا من هەر تۆ دەپەرستم و بەندەیی هەر بۆ تۆ دەکەم، چونکە تۆ منت بەدی هێناوە و ژیانت پێم بەخشیوە، منیش هەر لە تۆ داوای یارمەتی و دەستگیرۆیی دەکەم خوایا بۆ ڕێی ڕاست ڕێنموویم بکە، بەجۆرێ کە لە ڕێی تۆ دەرنەچم، واتە ڕێی ئەوانەی کە چاکەت لەگەڵ کردوون و بەخششی خۆتت بەسەردا ڕشتوون لە پارێزکاران و پیاوچاکانی ڕابردوو، وە کردووتن بەسەرمەشقی چاکی و پاکی و ڕەوشتی بەرز و جوان. نەک ڕێی ئەوانەی کە قینت لێ هەڵگرتوون، وە نەک ڕێی گومڕییان، جگە لە تۆ کێ من لە سزا و تۆڵەی ڕۆژی دوایی لادەدا، ئەی خوای گەورە لە ڕۆژی دواییدا بەزەییت بەئەحمەدی کۆردا بێت، وە لە بەزەیی و مێهر و بەخششی خۆت بێ بەهرەی مەکە، وە هیوادارم ئەم پاڕانەوەم گیرا بکەی.

ئەحمەدی کۆر پەردەی خواپەرستی دادەداتەوە و دەکەوێتە گلە و گازندە، ئەو دڵخوازەی کە شۆخوشەنگ و دڵ بەرد و بێ بەزەیییە و، بەخرنگە خرنگ، لەنجە و ناز دەکا و دڵ و دەروونی ئەحمەد بەتیری غەمزەی برۆکانی دەکاتە خوێن، بەوەش ڕاناوەستێ و ئاگر بەردەداتە لەشی و گڕ و هاڵاوی تێ بەردەدا و دەیکاتە کۆگای زوخاڵ، وە بەم جۆرە دڵخوازەکەی خۆی پێ دەنوێنێ، ئیتر وازی لێ دێنێ:

شای غەزالان، شۆخوشەنگان
کەز چەڵەنگان، ڕاست و چەپ
دڵ چو سەنگان، خوو پەڵەنگان
دای لە قەلبم ڕاست و چەپ
دای لە قەلبی من حەزینە
چەند خەدەنگی سەر بەخوینە
ئەو لە منی کردووە برینە
خوێن بەخوڕ دێ ڕاست و چەپ
دێنە جەنگم چەند هەزارە
هندی و ڕۆم و تەتارە
قەوسیان تیر لێ دەبارە
جووت بەجووت دێن ڕاست و چەپ

جـووت بەجـووت وا دێن خـەدەنگە
ڕۆژی ڕوونم لـێ بـوو تـەنـگـە
دەسـتـەیی هیندو فـەرەنگە
سـەف سـەف دێن ڕاست و چەپ
تیغ بەدەستن مـەی فـرۆشن
بۆ هیـلاکی گـیـان بەجـۆشن
عـاشـقـانت خـوێن دەنۆشن
جـورعـە جـورعـە راست و چەپ
سـووت دەروونم وەک زوخـاڵی
کـەوتمە بەحـری ئاھ و ناڵی
ناپرسی جـارێک لە حـاڵی
عـاشـقـانت راست و چەپ
ئەحـمـەدی کـۆری حـەزینە
دڵ لەسـەر سـدق و یەقـینە
یاری خـۆت حـازر ببـینە
دوور و نیـزیک راست و چەپ

ئەحمەدی کۆر لە پارچە هەڵبەستێکی تردا ڕوو دەکاتە دڵخوازەکەی و پێی دەڵێ: ئەی دڵبەرەکەم، دڵ بۆ دووریت وەکو ساز دەناڵێنێ، وە جەرگم بۆت بووەتە کەباب و ئەسرینم بەخوڕ دێنە خوارێ و خورد و خۆراک و خەوم لێ حەرام بووە، دەسا بەزەییت پێمدا بێ با دەرد و خەمم نەمێنێ، با ئیتر کەم زووخی جەرگی خۆم بخۆمەوە، دەسا بەزەییت بەم هەژارەدا بێ و کەم ئازاری بدە:

دڵبـەرا پەی ڕووی فـیـراقت دڵ دەناڵێ چون ڕوباب
بەو دوو ئەبرۆی مـیـثلی طاقت بەندی جـەرگم بوو کـەباب
بوو بەبریان تۆی دەروونم چاو پڕ ئەسـرین دڵ زەبوونم
مەجنوون ئاسا غەرقی خوونم، لێم حەرام بوو خورد و خاب
ـاب و خـۆراکم گـرینە ڕحـمـەتەن للعـالەمـینە
ڕەحـمێ کـە بەمنی حـەزینە با کـۆتا بێ ئەو عـەزاب
با کـۆتا بێ داخ و دەردم نالـە ناڵ و ئاهی سـەردم
بێ ئەجـەل وا بۆ تۆ مـردم پێم بدە جـامێ شـەراب

پێم کەرەمکە جورعەیێ مەی، لەو مەیە مردوو دەکا حەی
هەی بەحاجەت صاحبی مەی، با لە بەین لاچێ حیجاب
با لە بەین لاچێ حیجابە، دڵبەر و هەم ئافتابە
وا دەکەم ئەز خۆم حیسابە، کەمترینم ئەز کلاب
کەمترینتەر ئەز سەگانت، ئەز سەگانی پاسەبانت
جان و دڵ قوربانی جانت، گوڵروخی ڕوخ ئافتاب
ئافتابی شەوقی عالەم، شەهسەواری نەسلی ئادەم
بۆ ڕوسل تۆ بووی بەخاتەم، ئەی شەهی عالی جەناب
ئەی شەهی لەولاکە لەولاک، تۆ لە نوور و ئادەم ئەز خاک
جوملەیی شێخ و وەلی پاک، بوون لە سایەت فەیزیاب
بوون لە سایەت ئەز بەقوربان، مەحرەمی ئەسراری سوبحان
قەلبی عاصیم بوو بەبریان، لەو سەرە ڕێگای خەراب
ماڵ خەراب و دڵ بەجۆشم، عاشقی بێهۆش و گۆشم
خوێنی جەرگی خۆم دەنۆشم، کوورەی دڵ پڕ لە تاب
کوورە ئاسا دڵ بەتاوم، لەت لەتە جەرگ و هەناوم
وا لە عەشقی تۆ سووتاوم، کەوتمە حاڵی ئیزتراب
ئەحمەدی کۆری هەژارە، چاوەڕێی لوتفێکی یارە
ئینقەدەر بێ ئیختیارە، نایێتە حەد و حیساب

ئەحمەدی کۆر لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ: لە خەودا یارەکەمم دی کە بادەی لێم دەوێ و ئەو شەوە بەیەکەوە ڕامان بوارد و بەخۆشییەوە ژیاین، کاتێ کە وریا بوومەوە بەپەشۆکاوییەوە نە یارم دی و نە بەزمێک، بەم چەشنە گیانم کەوتە مەترسییەوە، وە لاڵ و کەڕ لە شوێنێکدا داکەوتم:

دیم لە خەودا شاد و خورەم، یاری من بادەی دەوێ
دەس لە ناو دەس دەم لە ناو دەم، وەی لە شادی ئەو شەوێ
ئەو شەوە عەیش و نیشات بوو، کەیف و ئاهەنگ و بیسات بوو
بۆ کزەی دڵ ئەو نەجات بوو، ناگەهان ڕابووم لەوێ
وەختێ بێدار بووم نە کەس بوو، تەن سەراسیمەی هەوەس بوو
ڕۆح هەراسانی قەفەس بوو، لاڵ و کەڕ کەوتم لەوێ

لاڵ و کەڕ وەک زوالعویوویان، کەشفی ئەبسار و قولوویان
بمدەنێ بێ رووی حەبیبان، حاشە لیللا نامەوێ
خاکی نەعلی ئەسپی تاها، سورمەیە بۆ چاوی ئەعما
ئاخ لە ئەم دونیا لە مەکری، کەس بەڕاحەت ناخەوێ
(ئەحمەدی کۆر) دڵ وفاق دە، مەیلی وەسڵی یار تاق دە
یەک دەخوازی یەک تەلاق دە، تێکڕا نابن دوو هەوێ

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەججادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٢- دیوانی شێخ ئەحمەدی کۆر - مەهاباد، ١٣٤٣ی هەتاوی.

٣- ئەنجومەنی ئەدیبان - دانراوی ئەمین فەیضی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

٤- مهرووفا - ترجمه وتوضیح قادر فتاحی قاضی - تبریز، ١٣٤٥.

٥- گۆڤاری بەیان - ژمارەی ١٢، ساڵی ١٩٦٥.

٦- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٧- دەنگی گێتی تازە - ژمارە ٣، ساڵی ١٩٤٥.

٨- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەحمەدی کۆر.

شێخ ئیمامودینی مەردووخی

... - ١٢٦٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئیمامودین و کوڕی شێخ محەمەد و نەوەی شێخ ئەحمەدی تەختەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە دێی دەژندا هاتووەتە دنیاوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە و سەرئەنجام لە سنەدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچی ماڵئاوایی لە جیهان کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

شێخ ئیمامودین بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار، هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. گەرچی هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە و زۆربەیان لەناوچوون، بەڵام ئەو هۆنراوانەی وا بەیادگار ماونەتەوە، پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریەتیدا بۆ دەردەخەن. لە

هۆنراوەکانی ئەو هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکیمان کەوتووەتە دەست کە بەبۆنەی بارکردنی شێخ غەفوور لە دێی کاشتەرەوە بۆ دێی هەجیج هۆنیوەتەوە کە دەڵێ:

عەرزە داشت بەندەی مەحزوون مەهجوور
وەخزمەت مەخدووم کاکە شێخ غەفوور
(احَبُ الاحباب) خوێشان و ئەقوام
مورشد ئەنام، خەواس و عەوام
رەفیق شەفیق ئی بەندەی حەزین
بەگەزاف مەشهوور بەئیمامودین
مونهی ڕای مونیر مەخدووم مەدارۆ
ئەر پەرسی ئەحواڵ موخسەلت ئارۆ
جەو دمای سەفەر مەعهوود مەعلووم
باز وەشار ئامام وە ئی مەرزو بووم
شنەفتم چۆڵەن تەکیەکەی کاشتەر
هەر دەم وە جگە رمەدۆم سەد نەشتەر
ئەیوانچەی یانەت جای مەکرووریوەن
حەوز و موسەڵلات مەملوو جەدێوەن
نە سەدای ئەزان نە قەد قامەتەن
چێش واچوون یا شێخ یە قیامەتەن
بەمەرگت قەسەم دەرد کاری وێم
پەی ئی بازارە گشت جە دڵ بەرشێم
ئیسە ئیستدعام جەگردین خاسان
پیران پردین ڕاگەی حەق ناسان
خوسووس ئەو بوزورگ پەنات پێ بەردەن
هیممەتش حازر ئەرسەد کەمەردەن
خوداوەند بەخێر رەحمەێ بکەرۆ
تەفرەقەی یاران گشت جەم بدەرۆ
بەڵکەم ئی مەحزوون مەرگ نازاران
دڵش هەر شاد بۆ بەدین یاران

وەرنە ڕۆ بەرۆ خـــەمــــان لێش کـــۆوەن
نیــدای شــادی و زەوق پەی ئەو ڕۆ ڕۆوەن

واتە: ئەی کاکە شێخ غەفوور! سکالاَ و گلەییەکم هەیە لە خزمەت تۆدا، تۆ لە جێی خزم و کەسوکارمی و یار و هاوەڵی دێرینمی، لە دوای بارکردنت چوومە زێد و مەڵبەندەکەت و دیم کاشتەر چۆڵە، هەیوانی بەر ماڵەکەت بووەتە جێی دیوان، ئیتر نە دەنگی بانگ دێ و چی بڵێم ئەی شێخ ئەمە ڕۆژی پەسڵانە، بەمەرگت سوێند دەخۆم کە دەردی کاریمە، ئێستا داوای لە هەموو پیاوانی چاک و پیران دەکەم، بەتایبەت تۆ کە پەنات بردووەتە لای سوڵتان عوبەیدوڵلاَ (واتە کۆسەی هەجیج)، خوا بەزەیی پێماندا بێ و هەمووی یاران کۆکاتەوە بەڵکو کەمێ دڵم شاد بێتەوە، ئەگینا ڕۆژ بەڕۆژ پتر پەژارە دڵم دادەگرێ و خەم تیام دەبا.

سەرچاوەکان
١- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوەتەوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ ئیمامودین مەردووخی.

شێخ عەبدولکەریمی خانەگایی

١٢٠٧ - ١٢٧٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولکەریم و کوڕی شێخ ئەبووبەکر و نازناوی خەستەیە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٠٧ی کۆچی لە دێی خانەگای پاوە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەک لە دەزن بووە، ماوەیەکی زۆریش لە پاوە خوێندوویەتی و لە پاشا لە سنە خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و ماوەیەکیش لە شاری سلێمانیدا خەریکی وانە وتنەوە بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە خانەگا و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٧٦ لە تەمەنی شەست و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

لە یەکێ لە بەیازەکاندا نووسراوە کە خەستە: یەکێ لە سەیدەکانی خانەگای پاوە بووە و هۆنەرێکی گەورە و خاوەن بیر و هۆشێکی بەرز بووە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە و تا ئاخر و ئۆخری سەدەی سێزدەمی کۆچی ژیاوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ:

خەستە هاوچەرخی مەولەویی تاوەگۆزی بووە و تا ساڵی ١٢٦٥ی کۆچی زیندوو بووە و ماوەیەک لە شاری سلێمانی دەرسی وتووە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە خانەقا و لەوێدا کۆچی دوایی کردووە.

خەستە بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا، دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. گەرچی هۆنراوەکانی ئەو کۆ نەکراونەتەوە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە ئەوەوە بەیادگار ماونەتەوە، پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریەتیدا بۆ دەردەکەوێ. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

چراغ ڕێش نەبۆ، چراغ ڕێش نەبۆ
هەر سەرێ وەدەرد سەودات ڕێش نەبۆ
خاطرێ وە نیش تۆ پڕ ئێش نەبۆ
وە ڕووی دونیاوە ڕاحەت پێش نەبۆ
تیش نیشۆ مەودای پەیکان ژاراو
لێش حەرام بۆخاو، چێش تکیۆ زوخاو
سیا بۆچون سەنگ ماندەی هەواران
خەستە بۆ وەدەرد پەی دووریی یاران
دەستێ نەگێلۆ نە سینەی سافت
چنگ نەدۆ نەچین موشکین کلاّفت
وە تیغ پڕ زام پارە پارە بۆ
ئاوێزان وەچنگ پای قەنارە بۆ
ڕێزە ڕێزە بۆ تواناش کەم بۆ
دوساخ پاوەند زەنجیر خەم بۆ
ساکە دووریی تۆ ئاهیر وست نە دڵ
دەست هۆرگرت نە گشت (خەستە)ی خار و چڵ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! هەر سەرێ بەدەردی ئەوین و سەودات گرفتار نەبێ و دڵێ بەچزەی ئەوینت ئێشی پێ نەگات و لە ڕووی دونیاوە هێمنی لێ دەبڕێ، وە چاوێک بەسورمەی کەوشەکانت نەڕێژرێ و ئەوسا سەیری باڵای ئەمامت نەکات، یاخوا نووکی تیری ژاراوی تێی کەوێ و خەوی لێ حەرام بێ و زووخاوی لێ بتکێ و ڕەش هەڵگەڕێ وەکو

بەردی هەواران و بەدەردی دووریی یار شەکەت و ماندوو بێ، وە دەستێک بەناو سینگتدا نەگەڕێ و چنگی نەکەوێتە ناو چینی پەلکەکانتدا، یاخوا بەشمشێر لەت لەت بێ و بەقەنارەوە هەڵی واسن. دەسا دووریی تۆ ئاگری خستە ناو دڵ و دەستی لە (خەستە) هەڵگرت. لە پارچە هەڵبەستێکی تردا بەم جۆرە لەگەڵ یارەکەیدا ڕاز و نیاز دەکا:

چـراخـم دیـدەت، چـراخـم دیـدەت
سـەوگـەند وە سـورمـەی دەوران دیدەت
وەئەبرۆی وێنەی بالآم خـەمـیـدەت
یاخـۆ چون هیـلال حـەق ئافـەریدەت
وەزوڵف سـیـای پرچین لـوولت
وەبالآ چـون سـەوڵ ڕەنـد نەوتـوولت
وەگـۆنای چـون شـەم شـەوان ئەفـرۆزت
وە کـرشـمـە و ناز عـاشـقـان سـۆزت
وەپەنجـەی نـازک حـەنایی ڕەنگت
وە دیدەی مـەخـمـوورسـیـای سـێوەنگت
وەنیگای ناگـای وادەکـەی جـاران
وەجـیـلـوەی بـالآت لـە دەروبـانـان
ئەر "خـەسـتـە" بێ تۆ شـادی بویارۆ
خـوداوەند بـالآش وە گڵ بسـپـارو

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! سوێند بەسورمە و کلی چاوانت، وە بەئەبرۆی خەمیدەی وەکو بالآم، کە وەکو مانگی یەکشەوەیە وە بەزوڵفی ڕەشی پرچین و لوولت، وە بەبالآی وەکو سەوڵت. وە بەگۆنا و کوڵمەی وەکو شەمت کە شەو ڕووناک دەکاتەوە، وە بەناز و خەمزەت کە دڵی ئەویندار و گراو دەسووتێنێ، وە بەنێونیگای نازت، ئەگەر "خەستە" بەبێ تۆ شاد بێ، یاخوا لەشی بسپێرێتە گڵ و خاک.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

چراخم نـاشـاد، چراخم نـاشـاد
تا وە مـوژدەی مـەرگ دڵ نەبۆ ناشـاد
تاکـە هـیـجـرانت نەکـێـشـۆ جـەورم
تا یاسین وانـان نەگـێـران دەورم

تا دیده نەشـــۆ چەنی بـالاســـەر
نەگـیـلـۆ پەی من زایەڵەی چەمـەر
تا یاران پەرێم نەکـیـشـان فـەریاد
شـــەرت بۆ مـــەیل تۆ نە دەروون وەباد
تا پێم نەوانـان ئایەی وادەی مـــەرگ
تابەر ناوەران نە تۆی جـامـــە و بەرگ
تاکـە مـــەردەشـــۆر نەشـــۆرۆم بەدەن
نەپێـچـامــەوە وەتۆ تۆی کـــەفـــەن
نەنیـــام وە تابووت وەهەی داد هەی داد
شـــەرت بۆ مـــەیل تۆ نەدەروون وەباد
تاکـــە دڵســــۆزان تـەرمم نەوەران
وەســـەرای گـــڵکۆم داخل نەکـــەران
تاکــــە نەنیــــانێم نە تۆی یانەی تۆ
دڵ پــڕ ئـــاخ و داخ دووری دیـــدەی تـــۆ
نەپۆشـان وەســەنگ، بەرکـەرام جـە یاد
شـــەرت بۆ مـــەیل تۆ نەدەروون وەباد
تاکـــە نەڕێزان وەســـەر قــەبرم خـــاک
تـا نـەوەزانـیـم یـانـەی تـەنـگ و تـاک
تا خـەسـتـەی دەردت قـاڵبش یەک سـەر
نەدریۆ جـــــەیۆ نەو یانەی خـــەتەر
تاکە گۆشت و پۆس، مەغزو ئیستخوان
چەنی خـــاک و خـــۆڵ ئـامـیـتــە نەوان
تا "خـەستـە"ت سفـتـەی ئـار و نوور نەبۆ
شــەرت بۆ مــەیل تۆ جــەلام دوور نـەبۆ
تامــــووران نەوان وەزیـزم دڵشــــاد
شــــەرت بۆ مـــەیل تۆ نـەدەروون وەباد

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تاکو مردن من هەر تۆم خۆش دەوێ و، تا یاسینم دەخوێنن و تا یاران ڕۆ ڕۆم بۆ نەکەن، مەرج بێ کە لە بیر نەبەمەوە. تا مەرگم پێ نەگا و کفن نەکەنە

بەرم و تا لە بان تەتەشۆردا نەمشۆرن و لە ناو کفندا نەمپێچنەوە و نەمخەنە ناو دارمتەرم، مەرج بێ کە تۆ لە بیر نەبەمەوە. تا هاوەڵان و خزم و کەسوکارەکەم تەرمەکەم هەڵنەگرن و نەمخەنە ناو گۆڕ و بەبەرد بانم دانەپۆشن، مەرج بێ کە تۆ لە بیر نەبەمەوە. تا خۆشەویستەکەم، نەیتە سەر گۆڕەکەم و تا گۆشت و ئێسک و پرووسکم، لەگەڵ خاک و خۆڵدا ئاوێتە نەبێ و مێرووان بەلەشی ساردەو بووم دڵشاد نەبن، مەرج بێ کە تۆ لە بیر نەبەمەوە. لە دوو هۆنراوی تردا دەڵێ:

ڕوخسارش ڕەونەق ڕویع مەسکووندا
جەیران حەیران مەند شی وەهامووندا
وەنەوشە سوجدەی خاڵش فەرز کەردەن
جەو بۆنە مودام کەچ کەردەن گەردەن

واتە: ڕوومەتی یارەکەم ڕەونەقی دایە جیهان و ئاسک سەرسام ما و بەرەو دەشت کەوتە ڕێ و وەنەوشە کڕنۆشی لە خاڵەکانی کرد و بۆیە هەموودەم سەری لێ دەخەوێنێ.

سەرچاوەکان

١- حديقه سلطانى - تاليف محمد على سلطانى - تهران، ١٣٦٤.
٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوەتەوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عەبدولکەریمی خانەگایی.

سەی براکە

١٢١٠ - ١٢٩٠

ئەم هۆنەرەمان کە ناوی حەیدەر و کوڕی سەی مەنسوور و نازناوی سەی براکەیە، بەپێی سەرەتای پەڕاوی سەرئەنجام لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچی لە دێی تووت شامیی کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٩٠ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا بەدەست دوژمنان کوژراوە و لە دێی ناوبراودا نێژراوە.

دوکتۆر محەمەد موکری لە سەرەتای پەڕاوی (شانامەی حەقیقەت)دا لە بارەی سەی براکەوە دەڵێ: سەی براکە کە یەکێ لە ڕێبەرانی هەرمەبەرزی یارییە، لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچیدا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٨٠ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کوژراوە.

سەی براکە بەیەکێ لە ڕێبەران و هۆنەرانی پایەبەرزی یاری دێتە ئەژمار، وە سی و شەش کەس لە هاوەڵانی کە لە دەوری خۆیدا کۆی کردوونەتەوە، هۆنەر بوون و

بەناوبانگترینی ئەو هۆنەرانە: ئەورۆز و تەیموور و زولفەقارن کە هۆنراوەکانیان گەلێ بەرز و ناسک و ڕەوانن، وە هۆنراوەکانی ئەو هۆنەرانە لە پەڕاوێکدا بەناوی: (دەورەی سەی حەیدەری) کۆ کراونەتەوە.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

عەرەب دوجەیلم، عەرەب دوجەیلم
عەرەب وە عەرەب قەیس دوجەیلم
ئەتۆ لەیلەنی من لەیل لەیلم
ئەسرین نەدیدە چون سەیلات کەیلم
بیم وە سەرقەتار، قەتار شاهی
ویەردم نە بان پێڵ کەچ ڕاهی
دۆسان مزگانی ها یاوام وە لەیل
وەبۆی عەتر لەیل دەماخ کەردم کەیل
دیدە دیدەی لەیل نەناسۆ وەوێش
کۆر بۆ، نابینا، بەدتەر بەیۆ پێش

واتە: من بۆ یارەکەم بەوێنەی قەیسی لێوەم لێ هاتووە و ئاوارە و دەربەدەری دەشتەکەی دوجەیل بووم، ئەو دەشتەی کە مەجنوونی تێدا سەرگەردان و ئاوارە بووبوو، و بۆ لەیلای یاری دەگەڕا. تۆیش یار و لەیلای منی و منیش دڵبراو و مەجنوونی تۆم، وە بۆ تۆ فرمێسکم وەکو لافاو دێ، لەبەر تۆ خۆم کردە کاروانچی، وە لەسەر پردێکی لارەڕێدا تێ پەڕیم تا بگەمە تۆ، ئەو هەموو ڕێگەوبانەم لەبەرئەوە بڕی تا بۆنی خۆشی تۆم پێ بگا. خوا و ڕاسان بەهیوای دڵم گەیشتم. چاوێ کە چاوی نەکەوێتە یار، ئەو چاوە یاخوا کوێر و نابینا بێ و جیهانی لێ تاریک بێ.

٢

یاران نە خامۆش، یاران نە خامۆش
شەوێ نە شەوان نە خاو خامۆش
وێنەی سیاوەحش سیای سەوادپۆش
دیم سەدای قووقووی یارم ها نەگۆش
وە جەخت مەشاخا نەو بەند سەرکۆ
قەواقووی یاران ئاخر بی وە ڕۆ

نەو سـەدا و دەنگە چەند کـەس خـرۆشا
بێـــدار بیم نەخـــاو دەروونم جـــۆشـــا
ئیـسـا هـام نە فکر ئەو سـەدا و خـرۆش
وە مـــەیل بنیـــام هـەم بەیۆ وە گـــۆش

واتە: ئەی یاران! شـەوێکیـان کـە گێتی کپ و مـات بوو، خـەوێکم دی. لەم خـەوەدا وەکـو سیاوەشی ڕەشپۆش لە شوێنێکدا ڕاوەستا بووم کە لەپڕ سەدا و هاواری یارم هاتە گوێ لەسەر کێوێکدا دەیشاخاند و دەینالاند و، بەدەم هاوار و نالەیەوە چەند کەسی تر نالاندیان تا ڕۆژ بووەوە، لەو هەرا و نالەیەشدا من وریا بوومەوە و دڵ و دەروونم هاتە کوڵ، ئێستەش هالەم بیری ئەو نالە و هەرایە، وە هیوادارم کە سەرگەورەی فریشتەکان لە لایەن خواوە تکام بۆ بکا تا جارێکی تر گوێم لە دەنگ و نالەی یارەکەمەوە بێت و بەهیوای دڵم بگەم.

٣

دڵە ئەو کـۆی نەشت، دڵە ئەو کـۆی نەشت
وەیادت مـــەیۆ وێڵ بیت نە کـــۆی نەشت
ئەسـرین نە دیدەت چون سـێـڵاو مـەوەشت
ســـوومیل بێ ئامـــا وەی تەورە تۆ ڕەشت
هـەی دڵ نە پایـەی لـەیلا بنیــــەر ســــەر
پـەنـا بـەر وە زات پـادشـــــــای داوەر
جـام جـەم بنیـام، بنیـام جـام جـەم
دۆسـتـان مـزگـانی شـاباز بی مـەحکەم

واتە: ئەی دڵ! دێتە بیرت کە وەکو مەجنوون لە کێوی نەجدا ئاوارە و دەربەدەر بوویت؟، وە فرمێسک لە چاوانتەوە وەکو لافاو دەهات، ئەمە سوەیل بوو کە تۆی بەم چەشنە بەرز کردەوە کەوابوو ئەی دڵ لە بەرابەری پلەوپایەی دڵداردا سەر دانەوێنە و کڕنۆش کە و پەنا ببە بەر پاشـای داوەر، جـامی جـەم نوێنگەی بەزمی خـواییـیە. ئەی دۆسـتـان مـژدە! کـە شابازی گەورە سەرمەست و سەرخۆشی ئەو جامە بوو.

٤

جـەو یار پەی خـەوەر، جـەو یار پەی خـەوەر
سـێ دۆست ئینتـزار جـەو یار پەی خـەوەر

هەرسێ سەر توفەیل گولبانگ سەحەر
موحتاج پەرێ شەوق شوعای شوعلەوەر
وەمەزموون سەبت تەعلیقەی سەرمۆر
زاڵ چەنی روستەم رەخش مەساف جۆر
ئامان ئەو مەیدان سەرای داڵەهۆ
تەمام ئاراستن خواجای یەمەن کۆ
چون روستەم چەنی ئەو خاقان چین
ستیزا و یاوا وە فەڕ ئی زەمین
یەقین دوستانیش مەیاوان وەفەر
خلاف نەدارۆ حەرف قەڵەم زەڕ
دەورمەدان نە دەورچون حوسەین نام
تەحقیق نە مەیدان نەداران ئارام
نوشتەی مووسا خلاف نەدارۆ
دۆست راست پاکباز باوەڕ بدارۆ

واتە: سێ کەس لە یارانی پاکدڵ بەشوێن شادا گەڕان و ئەم سێ کەسە کە پێویستییان بەبەزەیی و تیشکی ڕوخساری ئەو بوو، کاتێ کە شایان پەیدا کرد وەکو زاڵ و ڕۆستەم و ڕەخش ڕۆیشتنە کێوی داڵەهۆ و ئەوێیان ڕازاندەوە و بوونە هۆی پیت و پیزی ئەو مەڵبەندە. ئەوان وەکو ڕۆستەم کە بۆ فەڕ و شکۆی وڵات لەگەڵ خاقاندا شەڕی کرد، پیرۆز بوون. بێ گومان دۆستان و یارانیش ئەگەر لە پیت و پیز و لە فەڕی شا بەهرەمەند دەبن. بەوتەی پیر مووسی بڕواتان بێ و ڕێی ڕاست بگرنە بەر و ڕاستی بکەنە دروشمی خۆتان.

٥

عەجەو بەزمێ دیم، عەجەو بەزمێ دیم
ئەی وەقت شەفەق عەجەو بەزمێ دیم
وەمەیل چەند کەس مەگێڵیام، مەشیم
تا یاوام وە پای درەخت عەزیم
یاوام وە بازاڕ بەند ڕاست بەن
دیام دیم یارام نە رووم حازر هەن
مەیۆ وە ڕاوە وێنەی سەوڵ ساف
وەرگێڵیا چەنیم بێ لاف و خلاف

ڕوو کەرد وە مۆبەت وەشیرین گوفتار
گا مەیل وە کەمین گا ڕاز بەدکار
خولاسە تا دەرب ورازان کەردن
هەردوو دەس پەیوەس پێچان نەگەردن
دەهەن نە گەلووی من مات و مەدهۆش
تفلێ نەوساعەت مەواتش خامۆش
ئیسا هەم وەمەیل بنیامین جەم
نەومەیل و مۆبەت مەیلش نەبۆکەم

واتە: لەم بەرمەبایانەدا بەزمێکی سەیرم دی، وە بەئارەزووی چەند کەس دەهاتم و دەچووم تا گەیشتمە پای دارێکی گەورە و ئەوسا لەوێوە ڕۆیشتمە بازاڕ و دیم یارم لە بەردەمم دایە و وەکو سەوڵ دێتە ڕێوە و ڕووی تێم کرد و لەگەڵمدا دوا و دوای دڵ و دەروونمی ڕوون کردەوە، ئێستاش هەر ئەو خۆشەویستییەی لەگەڵمدا هەیە و خۆشمی دەوێ.

٦

دەروێش دەروێشان، دەروێش دەروێشان
دەروێش مەولا ئاغەی دەروێشان
وە ڕەمز و ڕەوشت ڕیازەت کێشان
وە جەم چلتەن یار نە دلێشان
هەر کەسێ کە ڕا وە یار بزانۆ
سەڕافەن سەڕاف کە پێش مەوانۆ
مەبۆ کە سەڕاف دانەشناس بۆ
خەوەرنە ئەسرار خاس و ناخاس بۆ
نەک چون لێلاوان وێڵ هەردە بۆ
وێڵ و سەرگەردان ڕا گوم کەردە بۆ

واتە: ئەو کەسەی کە دەروێشە و بەڕێ و ڕەوشتی دەروێشی دڵی بەستووە و لە ڕێی خواوە دەڕوا. وە جەم و چلتەن و یار لە دڵ دەرناکەن، وە هەر کەسێک ڕێی ڕاست بەیار بزانێ دیارە خواناسە و خواناسیش دەبێ دانەناس بێ و خاس لە خراپ جیا کاتەوە، نەوەکو ئاوارەی دەشت و دەر بێ و ڕێ گوم بکا.

سـفـيـد صـفـەتان، سـفـيـد صـفـەتان
جـەم سـفـيـدەوان سـفـيـد سـفـەتان
كـالاّى كـارخـانەى سـاحـيّب مـۆبەتان
سـەرمـەشق نەدوكـان باتن هـيـمـەتان
مـەعلووم بۆ نەلاى توغـراى قـەڵەم زەڕ
زێـڵ زەيـن زوڵاڵ جـەلادان وەفـەڕ
بەڵێ وە شـەرتێ چون مـايە داران
هەر شـەرت و ئيـقـرار وێنەى توجـاران
ڕۆژ وە ڕۆژ فێشـتـەر مەشقش تەمام بۆ
دوور نەبەين و بەس بۆرە جـەمـام بۆ
وە سـەورئومـوور، وە سـەقـام سـەخت
مـايەت نەدوكـان سـەڕاف بكەر نەخت
وەى تـەورە مـەبۆ نە سـەرويەردەن
باقى وات واتاى مـەنەى بێ شـەردەن

واتە: پياوى خواناس دەبێ لە كارخانەى خۆشەويستيدا كالا بكرێ و دڵى پاك و خاوێن بكاتەوە و بەبەڵێن و پەيمانى خۆى بجووڵێتەوە و ڕۆژ بەڕۆژ پتر لەم ڕێگەوە بڕوا، وە بەئارامى و هێمنى مايەى لە لاى پووڵ گۆڕەوەى خواناسيدا نەخت بكاتەوە و بەم چەشنە دەبێ ژيان باتە سەر، ئيتر ئەوانەى وا لە ڕێگاى ترەوە دەڕۆن ديارە لە هەڵەدان و ڕێى ڕاست ناگرنە بەر.

سەرچاوەكان

١- شاهنامەى حقيقت - تاليف حاج نعمت الله جيحون آبادى - تهران، ١٣٦١.
٢- مشاهير اهل حق - تاليف صديق صفى زادە - تهران، ١٣٦٠.
٣- دەورەى سەى براكە (دەستنووس).
٤- يادداشتەكانى خۆم سەبارەت بەسەى براكە.

دەروێش ئوجاغی گاوارەیی

١٢١١ - ١٢٨٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئوجاغ یا وەجاخ و کوڕی فەرهاد میرزای گاوارەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١١ی کۆچی لە دێی گاوارەی سەر بەکرماشان هاتووەتە دنیاوە و لەبەرئەوەی لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار و میرزا بووە، هەر لە منداڵییەوە دەستی کردووەتە خوێندن و فێری وێژەی فارسی و خەتخۆشی بووە و پاشان چووەتە دێی توت شامی و ماوەیەک لە خزمەت سەی براکەدا بووە و بووەتە دەروێشی و لەوێدا پەڕتووکی سەرئەنجام و دامیار دامیار و پەڕتووکە ئاینییەکانی تری یاریی خوێندووە و پاشان بۆ ڕێنوێنیی خەڵک چووەتە کرند و سەحنە و هاتوچۆی کرماشان و پاتاق و قەسر شیرینیشی کردووە و چەند جارێکیش چووەتە تاران و قوم، کاروانییەکی خانەقین و دێی هاوار و سازان کە کەوتوونەتە لای شاری هەڵەبجەوە بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی یارییەکان و هۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٦ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

دەروێش وەجاخ بەیەکێ لە هۆنەرانی گەورەی یاری دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ دڵگر و شیرین و دڵنشینن و زۆربەیان سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین و هەندێکیشیان پێشبینین و لە دەفتەرێکدا کۆ کراونەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراون.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرەیە کە دەڵێ:

١

ڕەستا خێز مەبۆ، ڕەستا خێز مەبۆ
یاران بزانان ڕەستا خێز مەبۆ
زولفەقار نە فەوق حەجەر تیز مەبۆ
نە ئەرزولبەحرمین وڵگەرێز مەبۆ
هورمەت باتن بنای شەڕ مەبۆ
تەلاتوم قین بەحر و بەڕ مەبۆ
عالەم موسەخخەر تار و مار مەبۆ
نیشانەی ئاخر نە وەهار مەبۆ

واتە: ئەی یاران! ئەوە بزانن کە شەڕ و ئاژاوە لە جیهاندا هەڵدەستێ و وەکو ڕۆژی دوایی هەموو دەکەونە ناو ترس و دەپەشۆکێن و شمشێری زولفەقار تیژتر دەبێ و لە خاکی

بەحرەیندا گەلارێزان دەبێ و شەرم لادەچێ و شەڕ هەڵدەستێ و ئاوی دەریا دەخرۆشێ و شەپۆلی دەگاتە دەشت و کێو و دونیا بەجارێ تاریک و تەنگ دەبێ و نیشانەی ئەم بارە نالەبارەش لە وەرزی بەهاردا دەردەکەوێ.

٢

یاران قڕ مەبۆ، یاران قڕ مەبۆ
خەیلێ جە مەردوم یەکسەر قڕ مەبۆ
پەی دەنگ باقی چڕاچڕ مەبۆ
ئەی ساڵ وەشدا بەهار بڕ مەبۆ
زوڵم و زەلالەت بەرز مەو نەشاران
مەوۆ ڕەستاخێز عێراق و ئێران
مەشۆ وە غارەت بوخارا و بەڵخ
تەک مەدۆ تەکان ئەوقات مەبۆ تەڵخ
پەشێوی دووسەر دەعوای دین مەبۆ
کوشتار باتن سەرزەمین مەبۆ
"نوجاخ" تۆ واچە مەبۆ چێش کەرۆ
هەرکەس نە سەمتێ واچۆ ڕۆڵە ڕۆ

واتە: ئەی یاران! گەلێ لە خەڵک بەتەواوی قڕ دەبن و دەبێتە چڕاچڕ و کەس لە کەس نابێ و لە ساڵێکی خۆشدا بەهار وشک دەبێ و زۆر و ستەم و گومڕایی لە شارەکاندا پەرەدەستێنێ و شەڕی ئێران و عێراق دەست پێ دەکا و بەڵخە و بوخارا، بەتالان دەبرێ و ژیان لە خەڵک تاڵ دەبێ و هەمووی ئەمانە بۆ شەڕی دین دەبێ. جا وەجاخ تۆ بڵێ ئەو خەڵکە دەبێ لەم کاتەدا چی بکەن کە هەر کەس لە شوێنێکەوە دەبینی دەداتە سەر خۆیا و دەڵێ ڕۆڵە ڕۆ.

٣

جەنگ خەیبەر بۆ، جەنگ خەیبەر بۆ
خرۆش بەغداد جەنگ خەیبەر بۆ
زیرەی زولفەقار شاخەی دووسەر بۆ
ئەستەموول بەرباد دەهوا یەکسەر بۆ

سـەرداریٚ نەمـڵک ئێـران خـەوەر بۆ
سڵـسڵـەی سپـاش بەوێنەی وەر بۆ

بەیتـولوقـەدەس چراغـان مـەبۆ
تلووع نە تطەلعـەت دەمـاغـان مـەبۆ

وا دیوسـەلام شـۆر شین مـەبۆ
فـتـوور قـسـاس جـەنگ دین مـەبۆ

"ئۆجـاغ" تا شـاخـە نە خـێزۆ نەعـەرش
جیـهـان یەکسـەر بۆ سـەحـرابۆوەلەش

واتە: شـەڕی بەغـدا وەکو شـەڕی خـەیبەری لیٚ دیٚ و لە ئەسـتـەمـبـووڵیـشـدا شـەڕ هەڵدەگیرسیٚ و سەرۆکێک لە ئێراندا وریا دەبێتەوە و لەشکرەکەی لەناو خەڵکدا وەکو هەتاو دەدرەوشێتەوە و شاری قودس دەبێتە چراغان و هەتاوی سەربەستی لەوێدا هەڵدیٚ و شەڕ لە وادیوسەلام یا بەغدادا پەرەدەستێنیٚ و خەڵک تۆڵەی خۆیان لە یەکتر دەسەننەوە و ئەم شەڕەش بۆ دین دەبیٚ. ئەی وەجاخ تا شریخەیەک لە ئاسمانەوە نەیێت، دەشت بەجاریٚ پڕ دەبیٚ لە لەشی کوژراوان.

سەرچاوەکان:
١- دەفتەری هۆنراوەکانی دەروێش وەجاخ کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- بەیازێکی کۆن کە هەندیٚ هۆنراوی دەروێش وەجاخی تێدا نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش وەجاخی گاوارەیی.

میرزا عەلی عەباسوەندی

١٢١٣ - ١٢٧٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی عالییە و لە ساڵی ١٢١٣ کۆچی لە دێی گاوارەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پیٚ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە ماوەیەکی کەمدا فێری ڕێزمان و وێژەی فارسی بووە و لە پاشان خەریکی خوێندنی پیتۆڵی بووە و ئەوسا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکەدا ماوەتەوە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە خانەقین و کەرکووک و بەغدا و نەجەف و خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧٦ی کۆچی دوایی کردووە.

میرزا عەلی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماون و لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە زۆربەی زانستەکانی دەوری خۆیدا سەرڕشتەی هەبووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە، کە دەڵێ:

شام ها نەشامدا، غولام نە تەبریز
مەبۆ بکەران شین و رەستاخیز
وسنە قرمزی سەنگ سەرانە
بی وە خەرابە پەرێ دێوانە
تاریکەن تاریک بەڵخە و بوخارم
تاقەتم تاق بی نەمەنەن چارم
بتەم بتوونەن بیەم زوڵاڵە
بێ چێو نمەبۆ ئی گاڵای گاڵە

واتە: شام لە شام دایە و خولامەکەی لە تەورێزدا ژیان دەباتە سەر، کەوابوو دەبێ شیوەن و زاری کەین. کێوی وسنە قرمزی هەر سنگی سەرانەیە کە بۆ دڵخوازان و شەیدایان بووە خەراوە و وێرانە. دێی بەڵخە و بوخار تاریکە و منیش تاقەتم تاق بووە و چارەیەکم نییە جگە لەوەی کە ئارام و ئۆقرە بگرم. ئەندام و لەشێکی سەختم هەیە و دڵێکی پاک و خاوێن، کەوابوو قیژە و هاوارم بێ ئاکام نامێنێتەوە.

وسنە قرمزی کە هۆنەر دەڵێ هەر سەنگی سەرانەیە و ناوی کێوێکە لە دێی سەرانە، لە ئاڤێستاشدا ئەم ناوە بەچەشنی وەسنە هاتووە و ناوی کێوێکە کە لە یەشتی نۆزدەمدا باسی کراوە.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین کە سەبارەت چۆنییەتیی ژیانی هەندێ لە هۆنەران نووسراوە.

٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا عەلی عەباسوەندی.

میرزا عەبدوڵڵا خەیاڵی

۱۲۱۳ - ۱۲۹٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی مەلا قادر و نازناوی هۆنراوی خەیاڵییە. بەپێی بەیازێکی کۆن و ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ۱۲۱۳ی کۆچی لە هەوشاردا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە و سەرئەنجام لە نۆدشەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکشتوکاڵ و وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۲۹٤ لە تەمەنی هەشتا و یەک ساڵی لە دێی گۆرچیندا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

خەیاڵی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی خۆی بەخەتە جوانەکەی نووسیوەنتەوە و بەیادگار ماونەتەوە.

خەیاڵی وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر سەرەتا شەیدای دیمەنە جوانەکەی کوردستان بووە و لە پاڵ ئەمەشەوە جوانی و شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورێژمەکەی خۆش کردووە و ئەمەش بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی.

وەکو دەڵێن لە تافی جوانیدا لە هەرێمی تیلەکۆ یا سیاکۆدا دڵی چووە لە بەفراو ناوێک و زۆربەی هۆنراوەکانی بەبەژن و باڵای ئەو کیژەدا هۆنیونەتەوە. لە پارچە هەڵبەستێکدا بای شەماڵ دەکاتە نێرراو و پێی ڕادەسپێرێ کە ڕازی دڵەکەی ببا بۆ یارەکەی و پێی بڵێ کە شێت و لێوەی بووە و ئارامی لێ بڕاوە بۆ ئەوەی بیبینێ، وەکو دەڵێ:

شەماڵ وەشبۆ، شەماڵ وەشبۆ
شەماڵ شەریف بۆی عەتر وەشبۆ

قەترە دەر وەجەخت مەدارات نەبۆ
بشۆ وە ماوای مڵک سیاکۆ

بشۆ بەو مەکان قیبلەم تێ نشتەن
جە سەرتا دامان نوور پێدا وەشتەن

دەخیلم دەخیل باد سەردی نۆش
عەرز بەندەی وێت مەکەر فەرامۆش

مەشی وە یانەی باوان لەیلم
جە لەیلێ فێشتەر وەفا و مەیلم

وێنەی دڵسـوزان بنیـشـه وه لاش
دەستەی زوڵفانش پەخش کەر نەگۆناش
مـبـادا قـیـبلەی ئاهووی وەحش چەم
بێـدار بۆ جـه خـاو بینۆ سـتـەم
وەختێ هۆرێزا جـه شـیـرین خـاوان
مـەوینۆ زوڵفـان مـوشکین و لاوان
دیسـان جـەنۆوه بەقـەترەی گـولاو
پەرداخ مـەدۆ زوڵف تەفـرقـەی خـام تاو
عـەکس مـەدۆ نەجـام جـەمین جام جـەم
مـیل وەسـورمـەی توور مـەمـاڵۆ نەچەم
کـەم کـەم توغـرای لەیل بکەره وەبۆ
ئەڵبـەت مـەواچۆ شـەمـاڵ ئۆغـر بۆ
بـەرێـزەی رازان وەدڵـەی پـڕ فـام
دەست بەسـینەوه وەنەش کـەر سـڵام
بوا چەنەی لەیل ساحێب شەرت شـوون
حـەکـیم دەردان حـاڵ زان مـەجنوون
"خـەیاڵی" چون قـەیس گـرتشـدا مـانم
من جـەو بۆنەوه بەی زێد ئامـانم
واتش: چەند ڕایێ کـه دەلیل مـەندەن
زەمـسـان تۆڕدام نه ڕاگـەم تەندەن
جـەو سـەبەب مـەحـرووم دیداریارم
ئینتـزار بەدین دۆست دڵدارم
وەرنه کێ تاقـەت فـراق تۆشـەن
شـەو و ڕۆ تاسـەی دیدار تۆشـەن
عـەرز سـڵامت بەمن سـپـەردەن
بەخـاک قـدووم پای تۆم ئاوەردەن
سـا ئەرتۆ چون لەیل، حـاڵ زان دەردی
با خـەبەر جـه قـەیس وێڵ چۆڵگەردی

وەرنە مەحاڵەن کەس وە تەماش بۆ
وا عەرزت کەردم نەونەمام نۆ
چێشەن بزانە ڕاگەی سەوابش
حەج ئەکبەرەن واچە جەوابش
ئەڵبەت وێنەی لەیل شەهد و شەکەرڕێز
یاخۆ چون شیرین خاتری خوای پەروێز
یا چۆن سنەوبەر شازادەی کشمیر
یاخۆ وێنەی زین بوهتان جزیر
یا چون هومەیلای پەریزای پەری
یا خۆ بەوێنەی زوهرە و موشتەری
یا چون گوڵەندام گوڵشای بن هیلال
یا خۆچون عەرزان ساحیب زولف و خال
یاخو بەوێنەی مەنیجەی تووران
یاچون زلێخای سەردار حووران
دوو مسقاڵ لەعل بێ گەردش
نیم درەم جەگەردن سوراحیی زەردش
یەک مسقاڵ جەخاڵ مابەین لیمۆش
نیم درەم ژاڵەی بان تاق ئەبرۆش
بپێچش نە کڵف ما وەری وە لام
پێش مەبۆ سارێش ناسۆرکەفتە زام
بەشەرتمان بۆ شەماڵ هۆشیار
باوەری ئەحوال سڵامەتیی یار
"خەیاڵی" تا گیان جەلاش مەندمبۆ
گیان وەتۆ پێشکەش وەلەیل مەندە بۆ

واتە: ئەی شەماڵی بۆنخۆش! خێراکە زوو برۆ هەرێمی تیلەکۆ و بچۆرە ئەو شوێنەی کە وا دڵخوازەکەمی تێدایە و سەرتاپای تیشکاوییە، ئەوسا بچۆرەماڵی دڵدارەکەم و وەکو دڵسۆز زوڵفەکانی بڵاوکەرە سەر ڕوومەتیدا و کارێ نەکەی کە لە خەو وریای کەیتەوە، کاتێ کە لە خەوی شیرین هەڵسا دیسانەوە زوڵفەکانی بشەکێنەوە و ئەوسا بۆنی قژەکەی کە و

دیاره لێت دەپرسێ شەماڵ ئۆغر بۆ کوێ دەچی؟ کە وای وت، دەست بنە سینگتەوە و سڵاوی لێ کە، بڵێ: ئەی خاوەن بەڵێن و پەیمان! خەیاڵێ وەکو قەیس داوێنمی گرت و منی ناردە لات و وتی: بڵێ بەیارە خۆشەویستەکەم کە زستان داوی بۆم داناوە و ڕێگەمی گرتووە، بۆیە لە دیدارت بێ بەربووم و چاوڕوانی ئەوە دەکەم کە چاوم پێت بکەوێ، ئەگینا کێ تاقەتی دووریی تۆی هەیە، جا ئەگەر تۆش حاڵزانی دەردی بزانە ڕێی چییە بیری ئەو دڵبراوە بکەرەوە، وەکو شیرینی ئەرمەن و، یا وەک سنەوبەر شازادەی کشمیر، وەیا بەوێنەی زینی بۆتان و، یا وەکو مەنیجەی توران و زولێخای خۆشەویست، کەمێک لە بادەی لێوانت و تۆزقاڵێک لە خەیاڵی بەینی دوو لیمۆتم بۆ بکە ناو پریاسکەیەک و پێم دە تا بۆی ببەمەوە و بیدا لە برینەکانی و سارێژبێتەوە، ئەگەر وا بکەی خەیاڵی هەتا ماوە گیانی لە ڕێتا بەخت دەکا.

سەرچاوەکان:

١- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە هەندێ لە هۆنراوەکانی خەیاڵی تێدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخەیاڵی.

عەلی لاچین

١٢١٥ - ١٢٦٠

ئەم هۆنەرە بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی قولییە و نازناوی "لاچین"ە و لە ساڵی ١٢١٥ی کۆچی لە دێی "سۆران"ی کرماشاندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە تافی جوانیدا کەوتووەتە گەشت و گێڵ و خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە کرماشان. لەلای مەلا ئەحمەد ناوێک خوێندوویەتی و لە پاشا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکەی ماوەتەوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٠، کۆچی دوایی کردووە، وەکو ئەعلادین دەڵێ:

جەسەنەی هەزار دوو سەد چەنی شەست
جیهان بەرەی وێش زوو جە لاچین بەست

واتە: لە ساڵی هەزار و دوو سەد و شەست، جیهان دەرگای خۆی خێرا لە لاچین بەست.

لە لاچینەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ناسکن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

گـەوهەر بەبار بۆ، گـەوهەر بەبار بۆ
پەی کە سێ خاسەن گەوهەر بەبار بۆ
بولبـول بخـێـزۆ شـاخـەی بەهـار بۆ
سـولّتـان سـرپۆش سـەرجـەم یار بۆ
شـاخـەیَ زولفـەقـار لێم ئاشکار بۆ
عـــالم گـــرد بەکـــۆ نە دەوریار بۆ
مـەلەکـان نە ڕووی دنیـا بیـزار بۆ
مـسـتـەفـا نەقین هژمـەت نەبار بۆ
ئی شـەرت و ئیـقـرارپەی یادگـار بۆ
بولبـوڵ بـخـێـزۆ شـاخـەی بەهـاربۆ
"لاجین"م نەووی جـیـهـان بێـزار بۆ
شـاخـەی بولبـولّش عـاشـق وە یار بۆ

سەرچاوەکان:
١- یادداشتی ئەعلادین کە لە ساڵی ١٣١٤ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی عەلیی لاچینی تێدا نووسراون.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەلی لاچین.

تامازی گاوارەیی

١٢١٨ـ ١٢٦٩

ئەم هۆنەرەتان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی فەرەیدوونە و لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچی لە دێی گاوارەدا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن هەمووی ناوچەی گۆران و هەورامان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆریش لە کرماشان بووە و لە پاشا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکە ماوەتەوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٩ کۆچی دوایی کردووە.

لە تامازەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. وەکو دەڵێن لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران سەودای دڵ، یاران سەودای دڵ
شەوێ شیم نەفکر بەحر سەودای دڵ
وانام یەک علمێ نە تۆمار گوڵ
شەشدانگ بیم نە عەشق دوو ئۆسای قابڵ
وە مەیل باتن نوختەم عەیانەن
نیشانەم برووز بانگ بەیانەن
قاسد وە دەوان گوڵ ئاوەردەوە
سەبتم دا وەدەست پیر شەردەوە
فرێ حەساوان وە مانا و مەزموون
هانە دەفتەرم رەمز دوو نا دوون
وە یەد بەیزای پادشای شاهان
بەرشیم نە جەرگەی گوم کەردە ڕاهان

واتە: ئەی یاران! شەوێکیان کەوتمە ناو وت ویرە و سەودای دڵ، تۆمارێکم خوێندەوە و پەیم بردە زانستێک و بەهۆی ئەوەوە گراو و سەوداسەری دوو مامۆستای شیاو بووم، بەپێی ویستی دەروونم بوونم دیارە و نیشانەی ژیانم بۆ هەموو ئاشکرایە و هەر لەبەر ئەوەیە کە قاسدی دۆستم بەپەلە ئەو تۆمارییە هێنا و پیری پەیمانم ناومی لەناو ئەودا نووسی، گەلێ لە کردەوەکانم لەناو ئەو دەفتەرەدا نووسراوە و، بەدەستی سپی پادشای شایان ئەز لە جەرگەی ڕێ ونبووەکان دەرچووم و ڕزگار بووم.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی تامازی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەتامازی گاوارەیی.

ڕۆستەمی بابەجانی

١٢١٨ - ١٢٧٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچیدا لە دێی تووت شامیدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن گاوارە و گۆران و کرند و دینەوەر گەڕاوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە بۆ زێدەکەی

خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و وانەوتنەوە بردوەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧٦ کۆچی دوایی کردووە.

لە ڕۆستەمەوە هەندێ هۆنراوە بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. وەکو دەڵێن هەندێ نووسراویشی بووە کە بەداخەوە لەناوچوون و نەماون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ستارەی سەحەر، ستارەی سەحەر
دۆستان وەشەن شەوق ستارەی سەحەر
مزگانی وازەن ماوەرۆ خەوەر
شاهم سۆش وەردا نەدەشت و نەدەر
هەم ژ نەو بەیۆ دەوران باقی
تەوق یار بەرزبۆ دۆستان وەتاقی
نە حرس و نە نەوس نە خاو نە غەم بۆ
فانی فەنا بۆ باقی نە دەم بۆ
جیهان تەمام جفت یەکرەنگ بولبول بۆ
چون بولبول عاشق وە شێوەی گول بۆ
خواجام دەفتەران یەک یەک بوانۆ
حەق مێش و گۆر نە گورگ بسانۆ
کەمینە ئەو رۆژ جامە بنمانۆ
گفت خواجام بۆ عالەم بزانۆ
(ڕۆستەم) بکێشە ئومێدەواری
هاوەختەن گێلۆ دەوران وە یاری

واتە: ئەی دۆستان! ئەستێرەی بەرەبەیان مژدەی نەمریی گیانی مرۆ دەدا و شادی و خۆشی دەبەخشێتە دڵان. هەر کەسێک وریایە لە کەلەوە سەر بکێشێتە دەر، چونکە مزگێنیدەران ئەم هەواڵە دەدەن. تەمەنی ئێستای مرۆ لەناو دەچێ و لە نۆوە ژیانێکی تر دەست پێ دەکرێ و لەوێدا دۆستان لە دەوری یەکتردا کۆ دەبنەوە، ئیتر لەو شوێنەدا تەماح و نەوەس و خەو و غەم و پەژارە نییە و هەموو تا هەمیشە دەمێننەوە. جیهان وەکو بولبول ڕووداو و کارەساتی خۆی دەڵێ و وەکو بولبول شەیدای گول دەبێ. خوام کردەوەی یەک یەکی خەڵک دەگێڕێتەوە و مافی مەڕ و گۆڕ لە گورگ دەسێنێتەوە. ئەی ڕۆستەم هیوادار بە و ئەوەندەی نەماوە کە ڕۆژی پەسلان بگات.

یادداشتەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی ڕۆستەمی بابەجانی تێدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەڕۆستەمی بابەجانی.

سەی ڕۆستەمی بانیارانی

١٢١٨ - ١٢٨٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی سەی ئەحمەدە و لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچی لە دێی بانیاراندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە. لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە دێی تووت شامی و چەند ساڵێک لەلای سەی براکە ماوەتەوە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٦ کۆچی دوایی کردووە.

لە سەی ڕۆستەمەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لەسەر ڕێ و ڕچەی هۆنەرانی پێشوو هۆنیونیەتەوە. هۆنراوەکانی ئەو تا ئێستا کۆ نەکراونەتەوە و لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مێرد بەڕ و بار، مێرد بەڕ و بار	پەی چێش نمەکەی وجوودت ئیزهار
ئیزهار بکەرە واتەی وێت وە کۆ	وە شەرتێ نەڕای زات و کەماڵ بۆ
هوو هوو نیاوە، هوو هوو نیاوە	وە زات بنیام هوو هوو نیاوە
گوزەرگای بالوول سەروەسیاوە	ڕۆستەم زوهوور کەر نە قەوڵگاوە

واتە: ئەی مرۆ! کە دەریا و وشکی لەژێر دەسەڵاتی تۆیە، لەبەرچی بەبوونی خۆت هەست ناکەی، وتە و قسەکانی خۆت بەدروستی دەربڕە، بەمەرجێ کە لە ڕێی ڕاستی خواییدا ئامانجت بگەی. خوا لە بیرمەکە و لە ڕێی ئەو هەنگاو هەڵگرە. خوا ئەوەی کە فەرمووە سەری بۆ دانەوێنە و فەرمانبەرداری ببە و لە بواری بالوولەوە بڕۆ و بەبەڵێنی خۆت ڕەفتار بکە و کارەسات و ئاپوورەی زەمانە بخە پشتگوێ و گوێی پێ مەدە.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی سەی ڕۆستەمی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی ڕۆستەمی بانیارانی.

خەلیفە ئەڵماسی گەزەردەرەیی

١٢٢٠ - ١٣٠٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەڵماس و کوڕی مەلا مستەفایە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٠ی کۆچی لە دێی گەزەردەرەی هەوشاردا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و کاتێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی بووەتەوە سەرەتای خوێندنی زانستی ئیسلامی دەست پێ کردووە و لە پاشا بەفەقێیەتی چووە بۆ دێی ئاوباریکی لای سنە بۆ لای مەلا عەبدولکەریمی حسێنی و چەند ساڵێک لەوێدا ماوەتەوە و ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و پاشان ڕۆیشتووەتە سنە و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک دەڕواتە دێی هەمرۆڵە و لەوێدا دەکەوێتە داوی تەریقەتەوە و لەپاش ماوەیەک لە شێخ نەجمەدینی هەمرۆڵە تەریقەت وەردەگرێ و نازناوی خەلیفەی پێ دەدرێ و دەگەڕێتەوە دێ و مەڵبەندی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٥ لە تەمەنی هەشتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گەزەردەرەدا نێژراوە.

خەلیفە ئەڵماس بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستی کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، دڵداری، سروشتی. لەگەڵ هۆنەرانی سەردەمی خۆیشیدا وەکو بابەجانی بۆرەکەیی و مەلا فەرەجی بۆرەکەیی ئەنجوومەنی وێژەیی پێکهێناوە.

خەلیفە ئەڵماس جگە لە دیوانەکەی کە بەتەقەلای نووسەر کۆ کراوەتەوە، چەند پەڕاوێکی تری بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بریتین لە: دقائق الاخبار، مەولوودنامە، بڕوانامە، ئەوچە و شێرۆ و بلۆقیا و هیچکامیان هێشتا چاپ نەکراون.

خەلیفە ئەڵماس وەکو گەلێک لە هۆنەرانی کوردەواری هەر لە سەرەتا کورتژمی هۆنراوی لە ئەوینی دڵبەرانەوە وەرگرتووە و بەدوای ئەوانەوە گرفتار بووە بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکدا دەڵێ:

قیبلەم خەمینم، قیبلەم خەمینم
قیبلەم هەمیشە پەی تۆ خەمینم
پەی تۆ ئەراگێل ڕووی سەرزەمینم
پەی تۆ نەماندەن ڕەنگ نەجەمینم

پەی تۆ لێـــڵاویم ئامـــان وە چەمـــدا
پەی تـۆ وێم مـــەدان وەیانـەی خـــەمـــدا
پەی تۆ شـــووم تاڵع ســـیـا ســتـــارەم
پەی تۆ هیــجــرانبــار جــە زێد ئاوارەم
پەی تۆ ڕەنجــەڕۆ ڕەنج وەعـــەبەس بیم
پەی تۆ سیا بەخت بێ نەواو و کەس بیم
"ئەڵمـــاس" هەرپەی تۆ دەرونش هوونەن
سـا قـیــبلەم شــەرتەن بزانی چوونەن

واتە: ئەی خـۆشـەویسـتـەکـەم! من هـەموو دەم بۆ تـۆ خـەمبـارم و بـۆ تۆ ئاوارە و دەربەدەر بووم و ڕەنگ لە ڕوخـسـارم نـەماوە و فـرمـێـسک بەخـوڕ لە چاوانمەوە دێتە خـوار و دەشت بەدەشت و کێو بەکێو دەگەڕێم و بەنائومێدییەوە ژیـان دەبەمـە سـەر و هـەر بۆ تۆ لە زێد و مـەڵبـەندی خـۆم ئاوارە بووم و ڕەنج و ئـەرکم بێـهـوودە چوو و دیارە بەخـتـم ڕەشــە و لە کــەســوکــارم دوور کــەوتـوومــەتەوە. "ئـەڵمـــاس" هـەر بـۆ تۆ دڵ و دەروونی خـــوێنــە، ئەی خۆشەویستەکەم ساتێ لای لێ کەرەوە و بزانە حاڵی چۆنە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا باسی ڕەنجی خۆی و خۆشەویستەکەی دەکا و دەڵێ:

چـراخـم کـــــــەردم، چـراخـم کـــــــەردم
چەن جـار بەئیـخـڵاص خـزمـەتت کـەردم
چەن جــەفــای بێ ســـوود وەعــەبەس بەردم
یاوا وەپای عـــەرش هـەناســـەی ســـەردم
ئـەو تـاق ئـەبـرۆی نـە عـــــــــاڵـەم تـاقـم
ســـۆزیان بەئاهـێـــر ئاه و فـــیـــراقـم
ڕەنـگ گــــــــــوڵـنـاریـی لـەعـل لـەبـانـم
مـــــــوبەددەل وە تـەرح وەڵگ خـــــــەزانم
غـونـچـەی نەورەســتــەی پـســتـەی دەهـانـم
پەژمـــــوردەن وەگـــــەرد وەڵگ خــــەزانم
لوول سـەر حـەڵقـەی گێـسـووی موشکینم
نم گــــرتـەن وە ئاو ســــەیل ئـەســـرینـم
ئەرجــە دومــای تۆ مــەیل بدەم وەکـــەس
ســـا من چون فــەرهـاد ڕەنجم وە عــەبەس

نەواچی وەئیــخــڵاس خــدمــەت نەكــەردەن

"ئەڵمـاس" چون فـەرهـاد ڕەنجش لاد بەردەن

واتە: ئەی خۆشەویستـەكەم چەن جـار بەدڵپـاكی و پاكـییـەوە خـزمەتی تۆم كـردووە و هەناسەی ساردم گەیشتە تەختی خوایی، جووتە برۆكانی لە دنیادا تاقە و دڵم لە دووریی ئەودا سووتاوە، لێوەكانی وەكو لاڵ وایە و منیش ئەوەندە خەم و پەژارەم خواردووە كە وەك گەڵای پایز ڕەنگم زەرد بووە، خۆ لێوانی یارەكەم وەكو غونچەی تازە پشكووتوو و پستە بووچكن، پەلكە ڕەشەكانی لوولیان خـواردووەتەوە و بەفرمێسكی چاوم تەڕ بووە و دەڵێی شەونمی لێ پژاوە. ئەی خۆشەویستەكەم! ئەگەر لە دوای تۆ دڵ بەكەسێكی تر بدەم، یاخوا وەكو فەرهاد ڕەنجم بەفیڕۆ بڕوا، تا نەڵێی كە بەدڵپاكییەوە ڕەنجی نەكێشاوە، "ئەڵماس" وەكو فەرهاد ڕەنجی لە ڕێی تۆ كێشاوە.

لە پارچە هەڵبەستێكی تردا چۆنییەتیی حـاڵ و باری خـۆی بەوشـەی جـوان و ڕەنگین دەردەبڕێ و دەڵێ:

تـوون تـاومــــــەن، تـوون تـاومــــــەن

ئیــمــشــەو بڵــێــســەی توون تاومــەن

نێش دەروون دوور جــەرگ شكاومــەن

ناڵەی قــەیس ئاســا پای بەركــاومــەن

كـــوورەی ئەخگەری تەن ســـۆزانمەن

شــۆڵەی نار جــە فــەرق ئەفــرۆزانمەن

دڵ جـــە تـاو دەرد گـــڕگـــــرانمەن

بە مــەودای "ئەڵمــاس" جـەرگ بڕانمەن

واتە: ئەمشەو بڵێسەی دەروونم وەكو توون بەرز بووەتەوە و، دڵ و دەروونم بەجارێ ئاوری تێ بەربووە و وەكـو قـەیس بۆ یارەكـەم دەشت و چۆڵم گـرتووەتەبەر و دەناڵێنم و لە دووریی یار ئاگرم تێ بەربووە و بەنووكی "ئەڵماس" جەرگم بڕاوە.

فــیــدای نامت بام نەجم ســەحــەرگــا

ســتــارەی ســەحــەر وەنەم كــەر نیگا

وەنەم كــەر نیگا ســتــاری ســەحــەر

دیدەم ڕۆشـن كـــەر وە بـێ دەردســـەر

دیدەی بـاتن بین زەمـین و ســـەمـــا،

عــســیــان بارەكــان وە تۆ هەن ڕجــا

باوەرە وە پا هەسارەی سووەیل
پەیمانت فەیزت نەهەردەی دو جەیل
خەلات پەخشان کەر بەوێنەی باران
ئاویاری بکە بەوێنەی جاران
بنۆشۆ وە عەیش زوکوور و ئوناس
سافتەربۆ وەساف نەتەرح "ئەلماس"

واتە: بەقوربانی ناوت بم ئەی ئەستێرەی بەرەبەیان سەرنجێکی من بدە و چاوەکانم ڕوون بکەرەوە، چونکە گوناهکارەکان هیوایان بەتۆیە و تۆش پیت و پیز بدەرە پەیرەوەکانت و وەکو باران بەسەریاندا پیت و پیز دارێژە تا نێر و مێی لێ تێراو بێ و دڵیان ڕوون بێتەوە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا باسی پیریی خۆی دەکا و دەڵێ: تافی جوانیی خۆم کەوتە بیرم کە ئەو کاتەدا بەبیری دوارۆژی خۆم نەبووم و هەر خەریکی گەمە و یاری بووم و ئەوا ئێستا پیر بووم و هێزم تیا نەماوە، مرۆ ئەگەر هەر لە تافی جوانییەوە خەریکی نوێژکردن و ڕۆژووگرتن بێ و خوا بپەرستێ لە ڕۆژی پەسلاندا ڕزگار دەبێ، کەچی من جوانی و لاویەتیم بەفیڕۆ ڕۆیشت، مەگەر هەر خوا خۆی بەزەییی پێمدا بێ:

ئامـــا وە یادم نەوجوانی وێم
ئاخر جە پیری سوودێ نەدا پێم
پیری هەڵمەتش پەی جوانیم ئاوەرد
ڕەونەق جوانیم بەیەکجاری بەرد
جوانیم لوا چون نەجم سەحەر
بەرد بنچینەم دەرئاما وە بەر
ئەگەر وە جوانی را وەحەج وەری
وە ڕۆژە و نماز جە عصیان پەڕی
وێنەی جوانان جوانی فرسەت
یا وێنەی پیران پیری غەنیمەت
نەک وێنەی "ئەلماس" جوانیی دا وەبا
کارسازی نەکەرد پەی تۆ شەی عوقبا
مەگەر خوداوەند یەکتای بی نەزیر
بەرئارۆ جەنار "ئەلماس" حەقیر

سەرچاوەکان:

١- دیوانی خەلیفە ئەڵماس - کۆکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار، ١٢٤٥.

٢- ئەرچە و شێرۆ - دانراوی خەلیفە ئەڵماس - بەخەتی شارەزای پیری تیکانتەپە.

٣- بەیازێک بەخەتی خەلیفە ئەڵماس کە هەندێ لە هۆنراوەکانی خۆی نووسیوە.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخەلیفە ئەڵماس.

دەروێش عەباسی کرندی

١٢٢١ - ٠٠٠٠

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین لەساڵی ١٢٢١ی کۆچی لە کرنددا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە. بەپێی هۆنراوانەی کە بەیادگار ماونەتەوە لە لێکدانەوەی پەرتووکی سەرئەنجامدا شارەزا بووە، زۆربەی هۆنراوەکانی لە پەڕاوی (دەورەی حەیدەری)دا نووسراونەتەوە. لە ڕواڵەتدا یەکێ لە دەروێشەکانی سەی براکە بووە. ساڵی مردنی ئاشکرا نییە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

سـر حـەق زانۆ، سـر حـەق زانۆ
داخم پەی دۆستی سـر حـەق زانۆ
بەڵێ ئەو سـرە پەی کـەس نەوانۆ
تا وە ڕۆی ئەلەست پەنەش مـەمـانۆ

هەرکەس سر حەق وانا پەی گشت کەس
حوکمەن سەنگ نە بەحر مینای ئەوشکەس
میناش ڕێزەبی مـەند وەسـەرگـەردان
ڕاش کـەفت ئەو تەوەس هەڵەت هەردان

بەڵێ ئەی دۆستان کەمەر بەستەی یار
فێشتەر بنیشان وە ئومێدەوار
وە دوعا و ئامین وە شـەفـا و لاڵە
شکەست دەن وە تیپ سـیـا قـەواڵە

بوانان دەفتـەر سـەرمـەشـقی ژنەو
ناکـەس فـیـراردەن نەتۆی ئەرک ئەو

(عـەباس) وەی مـەتلـە و خـەیلێ رازیشـەن

نە شـاخـەی درەخت تەناب بازیشـەن

واتە: هەر کەسێک رازی هەق بزانێ و بیدرکێنێ، من بەداخەوەم بۆی، بەڵێ کەسێک کە رازی هەق بزانێ نابێ ئەو ڕازە بۆ کەس بدرکێنێ، ئەو ڕازە دەبێ تاکو مردن لە دڵیدا بێ، چونکە هەر کەسێک ئەو ڕازە بدرکێنێ، بێ گومان میناى دڵی دەشکێ و دەکەوێتە لاڕێ و ڕێی لێ ون دەبێ. بەڵێ دەبێ دۆستان بەبەزەیی خوا هیواداربن و پاڕانەوە و تکا خراپە لە دڵتان لابەن و دڵتان پاک و خاوێن بکەنەوە و پەڕاوی ئاینی بخوێنن و لە بێ بڕوایان خۆتان لادەن. عەباس بەم مەبەستە شادە و لە داری دین بەهرەمەندە.

سەرچاوە:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی دەروێش عەباسی تێدا نووسراونەتەوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش عەباسی کرندی.

سەیفوور

١٢٢٦ - ١٢٩٤

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی کاکییە و لە ساڵی ١٢٢٦ی کۆچی لە دێی بانیاراندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن هەمووی هەورامان گەڕاوە و پاشان ڕۆیشتووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکە ماوەتەوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٤ کۆچی دواییی کردووە.

سەیفوور بەدوو زمانی کوردی و فارسی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، گەرچی هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە شوێنی بەجێ ماون، پلەوپایەی ئەو لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەردەخەن. ئەمەش چەند هۆنراویکی ئەم هۆنەرن کە دەڵێ:

یاران سـاجنار، یاران سـاجنار

داخڵ بیم بەئەبت گـرەی سـاجنار

قـەتعـەی قـەڵەم زەڕ دانەی باش توجـار

سـەبت سـەر وەمۆر هـەر نۆ وە شـمـار

ئاینەی عەینەم زەلاڵ، بێ وە زات
ئاوەردن پەرێم ئەزەلی خەلات
ئەو وەخت کە خرۆش پەرسای زات مەبۆ
یەکرەنگ نەپای تەخت پرنیشات مەبۆ
(سەیفوور) نەپایەی سرکەس نەزان
دانەی ئەزەلی وست نە جای مەکان

واتە: ئەی یاران! چوومە ناو تیشکی خواییەوە و ناوم لەو جیهانەدا نووسرا، فریشتەی نووسینی کردەوەی خەڵک ناومی لە ڕیزی پیاوچاکاندا تۆمار کرد. ئەوسا ئاوێنەی چاو و دڵ و دەروونم ڕوون بووەوە و خەڵاتێکیان بۆم هێنا. ئەوکاتەی کە خرۆش و هاواری خەڵک بەرپا دەبێ و هەمووی خەڵک لە بەردەم تەختی خوابیدا بۆ پرسیار و وەڵام ڕیز دەبەستن، سەیفوور لەو ڕۆژەدا شادی دەکا و دڵ دەبەستێتەوە ئەو خەڵاتە کەوا پێی دراوە.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- دەورەی حەیدەری کە لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەیفوور.

مەلا ئەحمەدی کلاشی

١٢٢٦ - ١٢٩٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی سدیقی کلاشییە و بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٦ لە دێی کلاشیی جوانرۆدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن هەمووی هەورامان گەڕاوە و ئەوسا لە سنە خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە پاشا بووە بەمیرزا و نووسەری عەلی ئەکبەر خان و ماوەیەکیش لەلای غوڵامشاخانی ئەردەڵان لە سنەدا ماوەتەوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەمیرزایی و نووسەری لەلای والییەکانی ئەردەڵان بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٨ لە تەمەنی هەفتا و دوو ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە.

مەلا ئەحمەد بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمارە و، لەناو هۆنەرانی سەردەمی خۆیدا پلەوپایەیێکی بەرزی بووە و لەگەڵ کەیفی جوانرۆییدا دۆستایەتیی هەبووە

و بەهۆنراو بۆ یەکتر نامەیان نووسیوە. هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە زۆر بووە، بەڵام لەبەرئەوەی کۆ نەکراوەتەوە، زۆربەیان لەناو چووە، لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە هەموو چەشنە هۆنراوێک: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، لاواندنەوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرن کە پرن لە پەند و ئامۆژگاری وەکو دەڵێ:

دڵە گۆش بدەر، دڵە گۆش بدەر
لادی وە قەولم خاس گۆش بدەر
وەسوەسە و خەیاڵ نەخاتر بەر کەر
تا واچوون پەرێت یەکێک دەردسەر
با وجوود تۆ وێت خاستر مەزانی
چێشت کەردەن چیش نەی دەور فانی
لازمەن وا چوون پەی خجڵەت تۆ
ڕوودای وە یانەم هەر وەیانەم ڕۆ
راسەن جە ئەزەڵ یا گەی ڕۆحەنی
دەروازەی سەروەر ڕای فتۆحەنی
زاهر جای خالس خاس ئیمانی
خێر شەریک بەزم نەفس شەیتانی
جە وەخت تفلی هیچ نەبی ئاخت
نەبیم من دڵتەنگ بەرزیی دەماخت
پات نیا نە ساڵ سن بالغی
دڵە کەم کەم تۆ وە من بیت یاغی
دڵە چەند تۆردام نە ڕاگەم تەندی
چەند تۆم خەیاڵ باتلان سەندی
شەیتان دا سەرمەشق دڵە تۆیچ وانات
منیچ کەردم مەشق فەرد ئەقسیرات
دلە نەرد کەج شانای نە کارم
خەتایی خەتات نیا نە بارم
دڵە گاهێ مەیل خوەراسانت بێ
ئیرادەی سەفەر ڕای ئاسانت بێ

گـــا نەســـیـــاحی مـــڵك ئێــران بێ
گـــا نە ســــەیر تەخت شــــار تاران بێ
گا گـێلای دەوڵەت ڕۆمـات سـەراسـەر
گا شـەرق گا غەرب مـامـات ئەو نەزەر
سـاتێ وەسـەدلەون مـەگـێـلـۆ جـە ڕەنگ
هەی دڵ وەسەنگ بام هەم وە نەقش سەنگ
یاغی بیت جـــە ڕای خـــوداشـنـاسـی
جە فـەرمـوودەی حەق تەمام بیت عاسی
ئەندێشـــەت نەبی جـــە دین ئیــســــلام
لادای جـەرای شـەرع شـای (خـیـر الانام)
تانەی هـامسـەران وسـتی نەپشت گۆش
هۆشت دا وە نۆش پیـاڵەی مـەی فـرۆش
تــەکـت دا وە لای قــــــــــەرابـە داران
ئیـســتکان نۆشـای مـەست خـومـاران
لەب نیـای وە لەب شـیـشـەی شـیـرازی
چەنی مـــوتربان چەن کـــەردی بـازی
سـەبووی مـەیخـانە چەند کێشـای وە دۆش
چەند بیت وە ساقی بەزم ئارای مەی نۆش
پیـاڵەی فـەغـوور مـەنقـووش چینی
نۆشـای نۆشت کـەرد جـە ڕای بێ دینی
چەند سـەرپەنجــەت دا وەتار ونەیدا
لەب نیـای وەجـام یەک مـەنیی مـەیدا
نە تەنخـوای گـوڵبـانگ ئەڵلاهوئەکبـەر
دای نەمـەقـامـات چل چەنگ دڵبـەر
تەوحـیـد شـامت ترنگەی تەنبـووربێ
ئەوراد سـوبحـەت سـەدای سـەمـتـوور بێ
گـاگۆش وە ئاواز نەغـمـەی سـۆز سـاز
گـا نە ڕای دڵبـەر خـوشـخـوانان وەناز

گـا ڕەقس ڕەقـــقـــاس نازک نەوهالان
گـا سـەیر چۆپی هۆردای دەسـمـــالان
چەند حەڵقە کەمەند زوڵفان عەنبەر بۆ
نیـای وەگـەردەن هەر شـــەو تا بەڕۆ
چەند ئەبرۆکـــەمـــان نازک نازاران
چەند موژەی سەرنێش ژار ئاڵووی خاران
چەند عەرعەر قامەت زوڵفان شاماران
چەند شیرین ڕەفتار شەکەر گوفتاران
پەشـتـــان بیت وەبەژن بالای والاشـــان
بۆنیـــای وە بۆی ئالای والاشـــان
نەتەرسـای جە ڕۆژ زلزەلەی مـەحشـەر
جە واوەیلای سـەخت نایرەی سـەقـەر

واتە: ئەی دڵ: تاوێک گوێ بدە قسەم و، خلێلەت نەبێ خۆت پاک و خاوێن کەرەوە، ڕاستە کە تۆ جێی گیانی و پەیوەندت بەگیانەوە هەیە، لە دەوری منداڵی ئاخ و داخت نەبوو و، هیچ زویر نەدەبوویت، تاکو کەم کەم گەورە بوویت. ئەی دڵ تۆ چەند داوێکت بۆم نایەوە و، ئەهریمەن سەرمەشقی دانا بۆت و تۆیش خوێندتەوە و منیش کەوتمە دووت و، ساتێ بەسەد ڕەنگ گەڕایت و، لە ڕێی خوادا دەرچوویت و یاخی بوویت و، هیچ بیرێکت لە ئاینی ئیسلام نەدەکردەوە و، هۆشت دا بەخواردنەوەی مەی و بادە و لێوت نایە پەیمانەی بادەوە و لەگەڵ گۆرانیبێژاندا خووت گرت و، گوێت دایە ئاواز و گۆرانی و سەیری زەماوەن و هەڵپەڕکێت دەکرد، چەند ئەبرۆکەوان و چەند شیرین ڕەفتار هاتنە لات و لەگەڵیاندا دوای و نەترسای لە ڕۆژی پەسڵان و ئاگری دۆزەخ، دیسان لەم بارەیەوە دەڵێ:

دڵە کـــام زاربێ نەنۆشـــای نۆشـــای
کـام جـبـە ڕوو بێنە پۆشـــای پوشـــای
دڵە چەند مـــەجلس غـــالمـانت دی
دڵە چەند جـــەلای حـــاکـمـــانت دی
دڵە چەند دەعـــوای ســـەرهەنگانت دی
دڵە چەند هەیبـــەت نەهەنگانت دی
دڵە چەند تەدبیـــــر وەزیرانت دی
دڵە چەند ســـیـــاق دەبیـــرانت دی

دڵه چەند وەکـــیل ئەمـــیـــرانت دی
دڵه چەند شـێـرانی شـێـرگـیـرانت دی
چەند سـەردار سـەردار نەدیمانت دی
چەند لوقـمـان لوقـمـان حـەکـیـمـانت دی
چەند فـــەوج نزام عـــەسکەرانت دی
چەند تیپ ســـــوار بەگلەرانت دی
چەند سـای سـەهەندان پای کـاوانت دی
چەتد تاف قــەڵوەز شــەتاوانت دی
چەند نەسـیم سـوبح ئێـلاخـانت دی
چەند هـاژەی وەفـرا و پای زاخـانت دی
چەند بارخـــانەی بارتوجـــارانت دی
چەند زرنگەی جـــەرەس زەوارانت دی
چێشت کەرد حاسڵ چێشت کەردوە چێش
دەروونت وە تیــر زووخـــاوان بۆرێش
بزانە دنیــا فــانیــیــەن فــانی
ویردەر کــە چیت کــەرد نەرووی نادانی
یا بنیـــەر نە رای راس و قـــەناعـــەت
ویربدەروە زکــر تەوحــیــد و تاعــەت
ڕازی بەر وە ئەمـــررای قـــەزا و قـــەدەر
ئاخـێز کەر ئاخـێز وادەی سوب سەحەر
بەشـــەمع ئەڵڵا شـــیـــرین تەر جــە قــەن
تاریک زوڵمـــەت قــەلبت کــەررەوشــەن
دڵە یاکــەکــەت خـــەیلێ دڵ تەنگەن
ســـەرینت خـــاکـــەن باینت ســـەنگەن
وە بـەرزیی بالا خــــاک وەنەت بارەن
نەجـای ناز باڵشت، سـای سـەنگ خـارەن
مـەبۆ وە خـەڵوەت ئەڵحـەد سـەرای سـەنگ
مـاوای خـامـۆشـان جـای تاریک تەنگ

تەنیـــا ئوســـخـــانت پەری نیـــشـــانە
مـــانۆ پەی عـــیـــبـــرەت دەور زەمـــانە
کـــاســـەی دەمـــاغت مـــەبۆ خـــاک ئەنداز
ئەعـــزات مـــەڕێزۆ وێنەی مـــاران گـــاز
نەقـــەومـــەن نەخـــوێش نە یار نەیاوەر
نە ڕەفـــێـــق نەدۆس نەمـــادەر نە پدەر
نە یاگـــەی هانای دوشـــمن و دۆســـەن
نە ڕای توانـای پەیغـــام و پۆســـەن
نەعـیـشـوە و ڕشـوە، نە حیلە و مـەکـرەن
نە جـای خـەیاڵات وەسـواسـە و فـیکرەن
نە ڕەفـــێـــقت هەن بدەرۆت نەجـــات
نە کـەسـێـوت هەن کـەرۆ ئیـسـدعـات
هەر کـەسێ ڕەفـێق هەم دۆسـەن وە تۆ
هەفـتـە وەهەفـتـە مـەیوت وەگـڵکۆ
مـەدەرووت سـەوگـەند وە زات ئەقـدەس
دڵە کـافـیـیەن دەی سـا وەسـەن وەس،
وەســـە چرا وێ ڕۆشن کـــەر پەی وێت
راگـــەت تـاریکەن بەدمـــەیۆ وەڕێت
را وەســەر مــەنزل مــەقــســوود بەردەنی
مــەی نە پیــاڵەی خــاســان وەردەنی
ئەڵبـەتتـە مـورشـد پیـر ڕەهبـەرەن
ڕەهـنـمـــای تەریـق قـــورب داوەرەن
خـەفـیف مـەکـەرۆ نەفس و شـەیتـانت
مـەبۆ وە حـەسـار قـەلعـەی ئیـمـانت
"ئەحـمـەد" وەسـەرگـەر بەرزی پایەت بۆ
وە فـیـدای قـامـەت تووبا سـایەت بۆ

واتە: ئەی دڵ: هەمـوو کـارێکت کـرد، بەڕاسـتی پێم بڵێ کـە کـۆڕی چەند زانا و چەند فـەرمانڕەوا و شەڕوشـۆڕی چەند سـەرهەنگ و چەند تیـپی سـوارت دیوە، چەند قـەڵوەز و

شەتاو و هاژەی بەفراو و پای زاخانت دیوە؟ چیت بەچی کرد کە دەروونت بەتیر بریندار بوو بزانە چیت کردووە کە واتە لێی هاتووە؟ دەسا بەچارەنووسی خۆت رازی بەو، تاریکیی دڵت ڕوون کەرەوە، چونکە جێگاکەت زۆر تەنگە و سەرئەنجام سەرینت هەیە و نە کەسێ دێتە لاتەوە، هەر تەنیا ئێسقانەکانت بۆ نیشانە دەمێنێتەوە، ئەویش بۆ پەندی خەڵک و، تەواوی ئەندامەکانی لەشت دەڕزێ و نە دۆست دەمێنێ و نە باوک و نە دایک، نە ناز و لەنجە و نە فڕوفێڵ و، نە کەسێک تکات بۆ دەکا، ئەو کەسانەش کە بۆ تۆ دۆس و هاوەڵن، حەوتە بەحەوتە دێنە گڵکۆ، دەسای ئەی دڵ بەسە، زوو چرایەک بۆ خۆت هەڵکە، تاکو بگەیتە دوا قۆناخ، ئەڵبەت پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، دروودی خوای لەسەر بێ دەبێتە ڕێنمات و بارت سووک دەکاتەوە دەسا "ئەحمەد" بەسەرگەردی باڵای بێ.

مەلا ئەحمەد لە شین و لاواندنەوەی غولام شاخانی ئەردەلاندا کە لە ساڵی ١٢٨٤ی کۆچیدا مردووە چەکامەیەکی لە سێ سەد و سی و دوو هۆنراودا هۆنیوەتەوە و قارەمانەتی و جوامێری و پیاوچاکیی غولام شاخانی دەرخستووە کە ئەوا چەند هۆنراوێکی دێنین، وەکو دەڵێ:

ئەحـــمـــەد چەرخ چەپ هوونین دیارەن
مـــەعلووم تێغ تێـز قـــەتڵـــەش نەکـارەن
دیســـان وەبادەی غـــەزەب خـــومـــارەن
مـیـر غـەزەب ئاسـا مـەست سـەر شـارەن
قـــەهرش یا نەشـــا یام نەخـــوندکـــارەن
یا نـەوالیــــیـــان ڕووی ڕۆژگـــــارەن
دەمـــاخش بەرزەن بێ خـــۆف و ئەندێش
جـــەلاد خـــونخـــوار شـــا تا وە دەروێش
داخـۆ کـام والی کـام سـەرهەنگ کوشـتـەن
سـەرمەوداش وەهوون کـام سـەردار ڕشتـەن
تۆ گـوسـتـاخـەنی داتای پڕ کـەمـاڵ
نە ڕووی عـەقـڵـەوە بپـرسـە هەواڵ
بەڵکە جـــەواوێ بشنەوی وە گـــۆش
تا جـە تانەی چەرخ نەمـانی خـامـۆش
من خـــۆم دەروونم ســـەرواز هوونەن
زوخـــاو دیدەم جـــۆش جـەیحـــوونەن

جەداخ ئی چەرخ بێ پۆی کوهەنساڵ
حەواسم نییەن بپرسم ئەحواڵ
هەر چە ئەو ڕووە دنیا بێ ئیجاد
کارش هەر ئێدەن چەرخ بێ بنیاد
کیشا تیغ قەتڵ ئەی ئادەمیزاد
دادڕەسێ نەوی بیاوو وە داد
چەند سەلاطین کوشت، چەند شاهانش بەرد
چەند هەزار سالار سەکەردان سەرکەرد
هەر گەردێ دیدەی نەونەمامێوەن
هەر خاکێ ئەعزای وەش ئەندامێوەن
هەر سەبوو قاڵب سلێمانێوەن
هەر کاسە کەللە جیهانبانێوەن
مەوالی شێخان زاهدان خاسان
عامەن عومووەن سەفحەی کوردسان
بیان بزانان قیامەت خێزان
وەڵگ دار عومر والییان ڕێزان
چراغ ئوجاغ ئەمانوڵڵا خان
شەمع خانەدان بەنی ئەردەڵان
وە باد ئەجەل خامۆش بێ خامۆش
هەر سی پیاڵەی مەمات کەردن نۆش
شیشەی نام نەنگ کول خانان زڕیا
پشت خاس و عام کوردسان شکیا
بواچان سێ شێر، شێرزادەم ڕۆ
سێ خەسرەو دەور والی زادەم ڕۆ
سێ بەور پرسام بڵند بەختم ڕۆ
سێ شازادەی خاس ساحێب تەختم ڕۆ
سێ نەهەنگ ئاهەنگ ڕۆژ ڕەزمم ڕۆ
سێ تەهەمتەن تەور سوهراب عەزمم ڕۆ

سێ ئەسفەندیار جیهان بەخشم ڕۆ
سێ لاڵ بەخش لاڵ دانە بەخشم ڕۆ
فیدای شێوەی تەرزنا دیاریت بام
فیدای قووقووی باز میرشکاریت بام
بێدار بەرجە خاو شێر یەگانە
خەڵات کەر خانان سەقز و بانە
بیللا پەنجەی مەرگ خەڵاتت سەندەن
بێخ بنچنەی زیندەگیت کەندەن

واتە: چەرخی چەپگەرد دیسان پەنجەی خستووەتە کار و وەکو نەسەقچی و جەلا و لە بادەی ڕق و قیندا سەرخۆش بووە، ڕقی یان لە سان یا لە دەروێشە، خۆ من دڵم لە دەستی پڕ خوێنە، فرمێسکی دیدەم وەکو ڕووباری جەیحوونە، لە ڕۆژێکەوە کە ئەم جیهانە بنیای نراوە، چەرخ کاری هەر ئەمەیە و خەریکی کوشتنی خەڵکە و تا ئێستا چەندین هەزار سەرۆک و سەردار و هەژاری لەناوبردووە، هەر تۆزقاڵێ لەم خاکە کە دەبینێ، چاوی نەونەمامێک و ئەندامی جوانێکە، ئەی خەڵکی کوردستان وەرن بزانن کە ڕۆژی پەسڵان هەڵساوە و گەلای والییەکان داوەریوە و، چرای وەجاخی ئەمانوڵڵاخانی ئەردەڵان بەبای ئاکام کوژایەوە و هەرسێکیان بادەی مەرگیان لە مەیگێڕی زەمان وەرگرت و خواردیانەوە و، شووشەی ناوی خانەکان زڕیا و پشتی گەورە و بودچکی کوردستان شکا، سی خەسرەوی دەور و سێ بەوری پڕ سام و سێ ڕۆستەمی زەمان و سێ ئەسفەندیاری کوردستان لەناوچوون، دەسا ئەی شیری تاقانە وریابەرەوە لەخەو و، خەڵاتی پیاوە گەورەکانی سەقز و بانە بکە، بەخوا پەنجەی مەرگ بناغەی ژیانی هەڵکەندووە.

سەرچاوەکان:

١- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا ئەحمەدی تێدا نووسراونەتەوە.

٢- کەشکۆڵێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا ئەحمەدی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا ئەحمەدی کلاشی.

نەجەف خانی بایندوڕ

١٢٢٧ - ١٣٠٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی نەجەف و کوڕی قولی خانی گەڕووسی و لە بنەماڵەی بایندوڕە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٧ی کۆچی لە بیجاڕدا لە دایک بووە و وەکو هاوەڵەکانی خۆی لە حوجرەی فەقێیاندا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی مامۆستای تایبەتی بۆ گرتووە و فێری ڕێزمان و وێژەی فارسیی کردووە و ئیتر زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرەکان و سەرگوروشتیانەوە ڕابواردووە، بەتایبەتی شەیدای هۆنراوەکانی میرزا شەفیع و خانای قوبادی و ئەڵماس خانی کەڵهوڕ بووە و زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی پەڕاوی: وەنەوش و بەڕەزا و خەسرەو و شیرین و شانامەی کوردی بردووەتەسەر و گەلێ جاریش ئامشۆی تاران و قوم و ئەسپەهانی کردووە و لەگەڵ هۆنەران و بوێژانی فارسدا ئاشنایەتیی پەیدا کردووە، ئیتر پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و ئاژەڵداری و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٠ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە دێی نەجەف ئاوای گەڕووسدا نێژراوە.

نەجەف خان لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانە، زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و کۆمەڵایەتین. وەکو دەڵێن لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە شیرین ناویک لە خزمەکانی خۆی و ئەمەش بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی. لە پارچە هەڵبەستێکدا باسی چۆنیەتیی ئەو ئەوینەمان بۆ دەکا و دەڵێ:

شیرین سەهمناک، شیرین سەهمناک
سەنگین تەر جەخەوف شاه سەهمناک
قەدت بەرزەن چون قولەی پای ئەفلاک
گیسووت چون ماران کەتف شای زوحاک
زوڵفت چین چینەن بەرز چین بەستەن
بەوێنەی شامار قەلب من گەستەن
مەرمن توانای تاقەتم چەندەن
تیر ئەبرۆوانت نیم گیانم سەندەن
گۆشەی عەین وەخەشم نیگای نازەوە
دڵ وە گەستە مار بێ ئیجازەوە

جـەمین وە ڕووی جـام جـیـهـان نماوە
مـەرجـامـەن وەدەس کـەیخـەسـرەو شـاوە
دەهـەن وە لـؤلؤ مــــاء گـــەنجـــەوە
لەو وە دوڕ ئـەفـشـان گـەوهـەر سـەنجـەوە
چای زەنەخ وە ئاو کـەوسـەر بیـمـەوە
دەرمـانـەن وە لای باش حـەکـیـمـەوە
ســـەدرش وە ســـەدەف دەریا بارەوە
خـاڵ چون گـوڵ وە نەقش چینی کـارەوە
ڕەکب و سـاق رجل بەو ڕەفـتـارەوە
بەو شـێـوەی تورکی کـەس نەدارەوە
"نـەجـەف" نەودەمـدا غـەڵتـان پاش بۆ
سـەرگـەرد لـەنجـەی ئامـاو لواش بۆ

واتە: ئەی شیرین! تۆ سامداری و سامت بەئەندازەی شایەکی ستەمکارە، بەژن و باڵات وەکو لووتکەی چەرخ بەرزە و، پەلکەکانت وەکو دوو ماری سەرشانی زوحاکە و زوڵفەکانت چین چینن و بەڕیز چینیان بەستووە و وەکو شامار دڵی منی گەستووە، مەگەر من توانا و تاقەتم چەنێکە کە ئەم هەموو سزایە بکێشم. تیری برۆکانت نیوەی گیانمی سەندووە و تەوێڵت وەکو جامی جیهان نمایە و دەڵێی کە لەژێر دەستی کەیخەسرەو شایە، دەمت ئاوی ژیانە و لێوت بەوێنەی گەوهەرە و چاڵی تینیت، وەکو ئاوی کەوسەرە و بۆ هەموو دەردێک دەوایە، سینگت وەکو سەدەفی دەریایە و ڕەوشت و ڕەفتارت بێ وێنەیە و "نەجەف" بەهۆی لەنجە و نازتەوە نوقمی خەم و پەژارە بووە.

سەرچاوەکان:

١– تەلای دەستە و شار – نووسراوی صدیق بۆرەکەیی تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.

٢– بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی نەجەف خانی تێدا نووسرانەوە.

ئەڵڵا مورادی هەرسینی

١٢٢٨ - ١٢٩٦

ئەم هۆنەرەمـان ناوی ئەڵڵا موراد و کوڕی مـیرزا مـەحموودی هـەرسـینییـە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمـان لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە هەرسیندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. ئەڵڵا موراد هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و چەند ساڵێک بەم جۆرە خەریک بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و لەوێدا خـەریکی خوێندنی ڕێزمانی فـارسی و عـەرەبی و خـەتخۆشی بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبەندەکەی خـۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری وەرزێری و کشتوکاڵ و هۆنینەوەی هۆنراو بەسەربردووە تا لە ساڵی ١٢٩٦ لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

کاک حەمە عەلی سولتـانی لە پەڕاوی (حەدیقە سولتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: مـیرزا ئـەڵڵا موراد یەکێ لە هۆنەرانی هـەرە بەرزی هـەرسـینە و هـاوچەرخی مـیرزا نادر و شـارق بووە. ئەو هۆنراوانەی کـە لە ئەوەوە مـاوەتەوە پلەوپایەی ئەومـان لە هۆنـەریەتیـدا بۆ دەگەیەنێ.

ئەڵڵا مـوراد لە هۆنینەوەی هـۆنراوی کوردیدا دەسـتێکی بەرز و باڵای هەبووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی ئاینی و کۆمەڵایەتین و لە هۆنینەوەی هۆنراودا لەسەر شێوەی میرزا شەفیع و خانا ڕۆیشتووە. ئەمەش چەند هۆنراویکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شنەفـتم بازێ، شـەشـدانگ تیـژپەر
عـەزم شکار کـەرد قـەسـد کـەبووتەر

ژە و بەینە تەشریف شـای دولدول سـوار
نوور نیـقـابش تولوع کـەرد ئیـزهـار

کـەبووتەر پەنا بەرد ئەو مـورتەزا
باز وە حـیـجـابش مـەلەرزیا ئەعـزا

سـەلام کـەردوەشـا باز بێ ئامـان
پەرێ جـووع نەفس دەسم وە دامـان

شـازاناش وەعـەرەز باز نیـیـەن چارە
گـۆشت بازووی ویش بڕی یەکـبـارە

وەگـۆشت بازوو شـاهێن ڕەزا کـەرد
کـەبووتەر خـەلاس رەفع قـەزا کـەرد

لوتفش سەد تۆ بەس یەک خاشخاشەن

ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وە لاشەن

واتە: بیستم کە بازێک خەریکی شکاربوو و، ویستی کۆترێک نێچیر کا کە لە پڕ شای دوڵدوڵ سوار پەیدا بوو و، کۆترەکە پەنای بردە لای ئەو و، بازەکەش سڵاوی لە شا کرد و بۆ برسیەتیی خۆی داوای خۆراکی کرد، شا زانیی کە باز چارەیەکی نییە، دای لە ڕانی خۆی کەمێک گۆشتی بڕی و دایە بازەکە و بەو گۆشتە بازەکەی ڕازی کرد و کۆترەکەی لەو ئاپوورە ڕزگار کرد و بەم چەشنە ئەو دوانەی دڵخۆش و شادمان کرد.

٢

یەک ڕۆژ سائلێ سوئال کەرد وەشا

وەکیلولڵا سڕ زات بی هەمتا

یا شا من گەدای بێ بوزاعەتم

وە سزا قیامت نیکوو ساعەتم

ئومێدەوارم وە عەتای کەرەم

موفلس مونعم کەی وە گەنج و درەم

قاتڵ کوففار عەیب ئیسلام پۆش

جەیحوون جوود عەتاش ئاوەردن وەجۆش

وەک لەفز رەحیم تەبەڕوک تەمام

بەخشا وێش وەشەخس سائل وەئەنعام

مەولا سائل بەرد وە شار بەربەڕ

فەرما من بدەر سەرووەسەر وە زەڕ

پادشای بەربەڕ تەڵەب کەرد سووال

غولامت بدەر بەرابەر وە لاڵ

سەفدەر وەی سوئال ئیخلاس مەنازوو

زوو پەرێ سائل تیشت ئەو تەرازوو

تەمامی ئینقاد خارجی کافەر

وەزن ئەنگوستش نەوی بەرابەر

سکە و نا مەسکووک کوففار سەنگ دڵ

داراییش تەمام نەوی مقابڵ

موختەسەر ئەنجام موسالّح کەردن
خەزانە تەحویلّ سوئال سپەردن
وجوود و عەتا تەرازوو جاشەن
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وەلاشەن

واتە: رۆژێکیان سواڵکەرێک هاتە لای شا، وتی ئەی عەلی تۆ شا و من هەژارێکی بێ ئەنوام، دەمەوێ کە کارێک بکەی من دەوڵەمەند بم و گەنج و دەرەمم پێ بدەی و، دەزانم تۆ بێ برِوایانت بەزاندووە و ئاینی ئیسلامت پەرەپێ داوە، شا دەستی هەژارەکەی گرت و بردیە شاری بەرِبەرِ و وتی من لەگەڵ زێرا بگۆرِەوە، پادشای بەرِبەرِ هەژارەکەی بانگ کرد و پێی وت من خولامەکەت بەلاڵ و زێرِ دەسێنم، ئەوسا عەلی چووە ناو تەرازوو و هاوسەنگیی زێرِیان دایە هەژارەکە و بەم چەشنە گەنج و پووڵێکی زۆریان لە جیاتی عەلی دایە سواڵکەرەکە.

٣

یەک رۆژ گەدایێ گورسنەحاڵ بی
وە خدمەت شا حازر سواڵ بی
یا شا نەمەنەن سەبر و تاقەتم
من ژ داغ نەفس کەی رەفاقەتم
شا فەرما قەنبەر داناى دڵپەسەند
جلەودار حەمل قەتار و کەمەند
نان و سفرە بار، بەعیر و قەتار
بدەر وە تەحویل شەخس عەرزەدار
قەنبەر وە شتاو پەیاپەی وە وار
عنان ناقـە دا وە تەڵەبکار
گەدا موستەحەق یەک نان بێ
لایق وە روتبەی تەخت سوڵتان بێ
حەمل زەرِ سەبعە قەتار عەتاشەن
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وە لاشەن

واتە: رۆژێکیان هەژارێکی برسی چووە لای شا و پێی وت: ئەی شا تاو و تاقەتم نەماوە و هەژارم. شا بەقەنبەری وت، برۆ سفرە و خوان بۆ ئەم هەژارە داخە و نانی پێ بدە و

بەدەمیەوە بە تا ڕازی و دڵخۆش بێ و، وشترەکەی ئاڵف کە، قەنبەر بەپەلە فەرمانی مەولای ئەنجام دا، کەچی ئەو هەژارە وا بۆ نانێ ئاتاج بوو، شیاوی پلەوپایەی پادشایەتی بوو و، بەم چەشنە مەولا پلەوپایەی ئەوی دەرخست.

٤

یەک وەقتێ سەلمان ئاشوفتە حاڵ بێ
گرفتار شێر ساحێب چنگاڵ بێ
خاطر پەرێشان دسوار وە گیر بێ
ناکام وە قولاب ئەسەد ئەسیربێ
وە یەقین قەلب سادق و ئیخلاس
ڕوو کەرد وەدەرگای خانەدان خاس
یا ڕەب تو موبین ئاگا ژ حالی
بەعید ژ جوملەی زولم زەوالی
موخلس سەید دام قوللاب شێرم
لوتف تۆ دەست ئومێدگێرم
من ژ قەیدام دڕندەی دشوار
بڕەس وە فەریاد ساحێب زولفەقار
مەولای موتتەقین شاهدبی وە حاڵ
ئاماژە ئیمداد پەی ڕەفع زەواڵ
ئاگا سەلمان دی تورفە سوارێ
دەریای شوجاعەت عالی مقدارێ
وە سەدای سەعید توند تەکاوەر
نەجات دا سەلمان وە قەزای قەدەر
سەلمان وە تکرار حەمد ئیلاهی
ئیقباڵش یاوا ئەو پادشاهی
کۆ ژ مقابڵ کەرەمش ماشەن
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وەلاشەن

واتە: ڕۆژێکیان سەلمانی فارسی کەوتە داوی شێرێک و زۆر پەشۆکا و بەدڵپاکییەوە لە خوا پاڕایەوە و داوای یارمەتیی کرد و وتی خوایا لەم داوە ڕزگارم بکە و بگە فریام، لەم

کاتەدا مەولای پێ گەیشت و شێرەکەی کوشت و ئەوی رزگار کرد و بەم چەشنە دڵی سەلمانیشی خۆش کرد.

٥

ئیبراهیم پەی نەذر فەرد بێ نیاز
تەعیین کەرد فەرزەند، فەرد سەر ئەفراز
لوتف شای مەردان بی وە سەبەب ساز
قوربانیی خەلیلیی قەبووڵ کەرد وە ناز
خەلیل ژەی تەعدی تایفەی کوففار
فەتوا دان نەسەر نا ماقووڵ وهنار
هیمە و نەفت پەرێش جەم کەردن خەروار
وەهیممەت شا نار بی وە گوڵزار
کەلیموڵڵا میرگوستاخ توور بێ
ئەو میعراج میقات فەرد فەغووربێ
هادی هدایەت قەوم قوسوور بێ
ئەعلیمش وە ئەمر مەولا ظوهوور بێ
یووسف زیندانی تەلەسم چا بێ
بێ یار و موونس دوور ژ توا بێ
یونس مەبتەلا ژ بەتن ماهی
دڵ قەوی وە عەون فەزڵ ئیلاهی
مەشغووڵ بی وەزکر تای بێ هەمتاهی
عاقبەت ئاسان خەلاس بی ڕاهی
جەرجیس ئیبتدا ئاشکارە بێ
چەند دەفعە ئەعزاش پارە پارەبێ
دیدارش نەرووی قەوم ئاوارە بێ
ئاخر ئاسیبش رەفع چارە بێ
داوود کە حەداد بێ دەسگا و دەم بێ
فووڵاد ژ مشتش چون مۆم و شەم بێ
ئوستاد ئەسباب عەرسەی ئەعزەم بێ
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وە لاشەن

واته: ئیبراهیم له ڕێی خوادا کوڕەکەی خۆی دانا کە قوربانیی بکا و ئەوسا خوا نیازەکەی قبووڵ کرد و بەرانێکی بۆ نارد. پاشان بێ بڕواکان ئیبراهیمیان گرت و دار و چێوێکی زۆریان بۆی کۆکردەوە کە بیسووتێنن و ئەوسا خوا ئاورەکەی کردە گوڵستان، مووسا کە لەسەر کێوی توور لەگەڵ خوادا دەدوا، ڕێنمای گەلەکەی خۆی بوو، یوسف کە لە بەندیخانەدا بێ یار و یاوەر بوو، بەفەرمانی خوا رزگاری بوو، یونس کە لە زکی ماسیدا گرفتار بوو، خەریکی پاڕانەوە بوو تا ڕزگاری بوو، جەرجیس کە چەند جار لەشی تیکە تیکە بوو و، لە گەلەکەی دوورکەوتەوە، سەرئەنجام دەردەکەی چارەسەر بوو، داوود کە خەریکی زرێگەری بوو و، پۆڵا و ئاسن لە مشتیدا وەکو مۆم وا بوو، زرێ و چەکی دروست دەکرد و هەموو ئەمانە بەیارمەتیی خوای تاق و تەنیا بوو، کەوابوو هەر خوا کاری بنیادەم پێک دێنێ و خوا کاری ئێمە دروست دەکات.

دیوانەکەی میرزا ئەڵڵا موراد کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ، هێشتا لە چاپ نەدراوە و هەروا ماوەتەوە.

سەرچاوەکان:

١– حدیقەء سلطانی – تالیف محمد علی سلطانی – کرمانشاه، ١٣٤٦.

٢– دیوانی ئەڵڵا مورادی هەرسینی کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوە.

٣– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٤– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵڵا مورادی هەرسینی.

حاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی

١٢٢٨ – ١٣٠٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی عەبدولڕەحمان و نازناوی هۆنراوی "فانی"یە. بەپێی پەڕاوی "یادی مەردان" لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە دێی نۆدشەدا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر بەمنداڵی لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەکانی فارسی خوێندووە و پاشان بەفەقێیەتی زۆربەی شوێنەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرئەنجام لەلای مەلا محەمەدی خەتێ لە ڕەواندزدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەبەرئەوەی بابی باری کردبووە سنە، ئەویش دەگەڕێتەوە سنە و پاش ئەوەی خۆی و باوکی لە سنە نامێنن و دەچنە سلێمانی و حاجی مەلا ئەحمەد پاش مردنی باوکی دەبێتە جێنشینی و خەریکی وانەوتنەوە دەبێ و لە پاش ماوەیەک دەگەڕێتەوە بۆ نۆدشە و لەوێشدا ئەوەندە نامێنێ و دەڕواتە سنە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک دەباتە

سەر تا لە ساڵی ١٣٠٢ لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە تەپەی شێخ حەمە باقردا نێژراوە.

حاجی مەلا ئەحمەد یەکێک بووە لە زانا هەڵکەوتووەکانی ڕۆژگاری خۆی و، لە دەریای زانستدا مەلەوانێکی بێ وێنە و بێ هاوتا بووە و گەلێ لە زاناکان ودمی مەلایەتییان لێ وەرگرتووە و گەلێ پەڕاوی بەزمانی فارسی و عەرەبی نووسیوە و گەلێ پەراوێزیشی لەسەر پەرتووکە ئاینییەکان نووسیوە کە بەیادگار ماونەتەوە.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس لە پەڕاوی (یادی مەردان)دا دەڵێ: جارێکیان لە بارەی پایەی مەلایەتی حاجی مەلا ئەحمەدەوە لە مەولەوی دەپرسن، ئەویش دەڵێ: بەڕاستی پایەی زانستیی مەلا ئەحمەد بۆ من دیاری ناکرێ، بەڵام ئەوەندە دەزانم لە سەردەمی خۆیدا تاقانە بوو، جارێکیان حاجی مەلا ئەحمەد لە سنە بوو، منیش لە خزمەتیا بووم، ئاخوونێکی زۆر گەورە هاتبوو بۆ سنە، بەو بۆنەیەوە گەلێ لە پیاوە گەورەکانی شار و زانایانی شار کۆبوونەوە، ئێمەش لەو کۆبوونەوەدا بەشدار بووین، لە کۆبوونەوەکەدا مەسەلەیەک هاتە پێشەوە، ئاخوون و مەلا ئەحمەد کەوتنە قسە و تا ماوەیەک قسەی هەردوو لا بەجۆرێ بوو هەموو مەلا بەشدارەکان لێی حاڵی دەبوون، پاش ئەوە وا بەرزبووەوە تێگەیشتم کە خەڵک کە هیچی لێ تێ ناگەن و تەنیا حاجی مەلا و ئاخوون نەبێ، پاش ماوەیەکی تر وای لێ هات زانیم ئاخوونەکەش تێ ناگا و هەر بەڵێ وتن نەبێ.

حاجی مەلا ئەحمەد لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم زانا پایە بەرزە کە دەڵێ:

کووڕەی دل چمان جۆشش وەردەوە
کەم کەم بی هۆشی هۆشش بەردەوە

ئەسرین هەم تاف بەست وە ڕووی ڕوومەدا
تفڵ ئاسا مەدۆ وێش وە بوومەدا

بەختم سیاپۆش یەخە پارەشەن
شەرارەی ناڵەم شووم ستارەشەن

لەرزەی دڵ جەشەوق پێکان پەیکان
دڵ خاس بەپەیکان نە پەیکان پەیکان

زاهر هەم فەڵەک کەڵەک بەستە بۆ
دیسان دڵ بەتیر دووری خەستەبۆ

دووری ئەو دڵبەر جەگیان سرشتە
دیدەی بەسورمەی بەخت من ڕشتە
قامەت سەروناز چەمەی نوور ئاودا
نیگاش دیدەی عەشق نداى وەخاودا
گێسوو دڵی شێت لێش کەردەن تەئثیر
جەو نیەی پەی پای یار ببەن بەزنجیر
یاخۆ مەزاقش یەکێ وجوودەن
ڕەزش ئەو مەقام فەنا و شوودەن
جەمین مەدرەوشۆ نەبەین حەیتاران
چوون وێنەش نە تۆی دڵەی غەمباران
توڕڕەش وێنەی ڕەنگ خەیاتەی خامەن
یا ڕیشەی ئەڕوای بەخت سیامەن
خەم دان بەقامەت نە کەمینگای دڵ
ئەبرۆش چون سەیاد نەسارای جەنگەڵ
دیدەش پەڕپەڕ مەی سەحیح بیمارەن
ئەویچ مەر زەدەی نیم نیگای یارەن
بینی خەت نوور خورشید لەت کەردە
گۆنا وینەی بەدر ڕەنج ئەنگوشت بەردەن
لەب شەفاف تینەت هەوەس نۆشای هوون
مەنمانۆ نە چەم ڕەنگش لالە گوون
دەهەن نوختەی خەت شۆڵەی لۆلۆی تەڕ
ددان خۆ بەردەن ڕەونەق گەوهەر
زنج جە سەردیی، دڵسەردیی دڵبەر
ئاو حەیاتەن ڕچیان مەودەوەر
گەردەن شەمع نوور ساف بێ گەردەن
تاریک یانەی دڵ پێش ڕۆشن کەردەن
بازوو سیم خنم پەنجە ڕشتەی هوون
ناخوون ناخنەی دیدەی دەهر دوون

لیـمـۆش نەخش زنج کـەردەن تەخـەلـخـوڵ
نە تۆی سـینـە سـاف وێنەی پەڕەی گـوڵ

چـە ئامـۆشـۆی زنج وە راس و چەپ دا
دوو نەخـشـێش تێـدا بیـیـەن هـومیدا

مـیـان چەنی مـوو دووکـوت کـەردەن مـوو
موو مـوو ڕاست مدران چ خـاس چەنی موو

نـافش خـۆ بۆ بێـز نـافـەی غـەزاڵەن
جـەنـاف تـا زانۆ دەرکش مـەحـاڵەن

واتە: کوورەی ئاوری دڵ و دەروونم بەجۆرێ بڵێسەی بەرزبووەتەوە کە هۆشمی لێ بڕیوە و قەڵبەزی ئەسری چاوانم کە دادەڕژێتە خوارەوە، کارێکی بەدڵم کردووە کە وەک منداڵ لەناو خاک و خۆڵا دەتلێتەوە. بەختی ڕەشم یەخەی خۆی دادڕیوە و ئەستێرەم تاریکە و دڵم لە ترسی تیری یارەوە کەوتووەتە لەرزین، چەرخ لەگەڵما بەچەوتی دەگەڕێ و بەجارێ خەومی لێ زڕاندووە و پەلکەکانی یار زنجیریان کردووم و پشتم کۆماوەتەوە، برۆکانی یارم وەکو کەوانی راوچی کاریان تێ کردووم، ڕوومەتی جوانی کاتێ دەرکەوێ سەرمەستم دەکا و لێوە ئاڵەکانی هەوەسی خواردنەوەی خوێنم پێ دەکەن، زنجە جوانەکەی وەکو ئاوی ژیانە و ئەستۆ ڕوونەکەی ماڵی پێ ڕوون دەبێتەوە، پەنجەکانی خۆی بەخوێنی دڵم سوور کردووە و سنگی وەکـو ئاوێنەیە و خـاڵەکـانی بێ وێنەیە و باڵای بـەرزە و، بەڕاسـتی یارم ئەوەندە شۆخوشەنگە کە باسی جوانییەکەی هەر تەواو نابێ.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا سەبارەت بەپیری و پەشێوی و پەژارەی دەروونی دەڵێ:

وادەی ئـەو سـیـوەیل داران ڕەشـتـەن
فـەسـڵ ئەویـایز واران وەشـتـەن

دوورە سـۆ ئامـای کـۆنە داخـانەن
فـەسڵ تەم گـیـری کـۆە و زاخـانەن

هوونەی سـەیل هوون جەسـەر چەمەی جەم
کـڵـپـەی شـوورەی نارناڵەی کـوورەی دەم

پەرکـەردەن شـەتـاو ئـاوان گـەردوون
سـۆچـنان شـەخـەڵ ژیای دنیـای دوون

تەم غـەم نە سـەر سـەرکـڵاوەی دڵ
چەترەن پەری عـەکس جـەمین پەڕەی گـوڵ

سەفحەی گۆنای زەرد ڕەنگ جە خەزان بەر
باڵای خـــەم کـــاڵان نە ڕەزان بـەتەر
ســەردیی هەناســەی ئێــڵاخـەکـەی دڵ
وتەی ســیــاکــار بەخــتم جــە ســەرچڵ
قــازی ســەر شــێــویای ناڵەی بێ ئەثەر
ئەســـــەر وەبەدعـــەکس ئاوا و دڵبـــەر
لازم کـــەردەن لێم فـــەســڵـــەکـەی پاییز
دووروســـتـــەن وەهار وسـڵـــەکـەی ئازیز
قــیــبلەم هەر کـەسێ چون من مــاتەمــەن
وەهــارش پـایـز، پـاییزش غــــــەمـــــەن

واتە: داری گەنجیم دەکەوێتە وەرین و وەکو پاییزش زەرد دەبێ و سەری بەرەو سپی بوون دەچێ و چاوەکانی ئاو دەکەن و دەڵێی خەم و چەماوەتەوە و بەختم بەجارێ ڕەش بووە وەکو قاژێک کە لە با و بۆراندا سەری لێ شێوابێت، تازە بەهاری جوانیم تێ پەڕی و پاییزی پیری هاتە پیریمەوە. ئەی خۆشەویستەکەم هەر کەسێ وەکو من خەمباربێ، بەهاری پایزە و پایزی خەم و پەژارەیە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا گلەوگازندە لە دڵی خۆی دەکات و پێی دەڵێ:

چەندە پێم واتــی هــای دڵەی غـــــافـڵ
حـــەق حـــەقــــیــــقـی نیـــزافـی باتڵ
پەردەی ئەو جـــــەمـــاڵ (مطـلق اطـلاق)
ئاوێنەی عـکووس مـــــرئاتی ئافـــــاق
بۆ بەبای مــوراد نەشــئـەی ســافـی مـەی
بـەیـار مــــــەلاح ســـــــۆز لاف نـەی
کـەشـتی غـەرقـەکـەت نەگـێـجـاو دەی
یـاونا وە ســـــاحل ئـی بەحـــــر بێ پەی
شاخەی تـاف ساف سەر چەمەی هەستیت
هـەوا کـــەللەی تەبع هـەواپەرســـتـــیـت
با کـەرۆش کـۆتا کـڵـپـەی کـوورەی دڵ
شـــەرارەی ســـەبوون چژڵەکـەی مــەنزل

تۆ بەتەر دامـــان عـــســيـــانت تەڕبی
وێنەی بەدبەخـتـــان ئاخـرت شــەڕ بی
هـیـچ نەبیت وەتـەنگ ڕۆژ ڕۆی فـــــەردا
ئەمـــجـــا تـا تاوی بدە وە ســـــەردا

ئەی دڵ! بۆ هـۆشت بەخـۆتەوە نییە، زۆرجـار ئامـۆژگـاریتم کـرد و پێـتم وت: کـە ڕێگای ڕاست لە ڕێگای چەوت جیا بکەرەوە، کەشتی گونا و تاوانت خەریکە لە گێژاودا نوقم دەبێ، دەسا لەم گـێـژاوە ڕزگاری کە و بیگەڕێنەوە ئەوبەر و لە خـۆپەرستی خـۆت لادە، ئەگەر لە چەوت و چەوێلی لا نەدەی لە ڕۆژی دواییدا دەبێ هـەر بدەیتە سـەرتا و هیچ سـوودێکیشی بۆت نییە.

سەرچاوەکان
١- یادی مەردان - مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٨٣.
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی.

شارقی هەرسینی

١٢٢٨-١٣٠٥

ئەم هۆنەرەمـان ناوی میرزا قولی و کوڕی حەسەنی بەختیارییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە هـەرسیندا لە دایک بووە و هـەر لەوێشدا پێ گـەیشـتـووە. هەر لە منداڵییـەوە خـەریکی خـوێندن بووە و تا مـاوەیەک زمـانی فـارسی و عەرەبیی خوێندووە و لە پاشا ڕۆیشـتـووەتە کـرمـاشـان و لەوێدا خـەریکی فـێربوونی خـەت خـۆشی و وێژەی فـارسی بووە و ئەوسـا گـەڕاوەتـەوە زێد و مـەڵبـەندەکـەی خـۆی و بووەتە مـامـۆسـتـا و ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە سـاڵی ١٣٠٥ لە تەمـەنی حەفـتـا و حـەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

شـارق هـەر لە تافی جـوانیدا حـەزی لە هۆنـراوەکانی ئەڵمـاس خـان و مـەلا وەلەدخـان و میرزا شـەفیع و خـانا کردووە و ئەوسا کەوتووەتە کۆشی هۆنراوەوە و «شارق»ی کردووەتە نازناوی خـۆی و دەستی کردووەتە هـۆنینەوەی هۆنراو و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و بـاڵای هەبووە و پـتـر هۆنراوی ئـاینی و کـۆمـەڵایەتیی هۆنیـوەتـەوە. ئەوا چەنـد برە هۆنـراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین تا بزانین لە هۆنراوی کـوردیدا چ پلەوپایەیەکی بووە، هـەیە دەڵێ:

حـەق نما مـەولا، حـەق نما مـەولا
قـیـبلەگـای عـالەم حـەق نما مـەولا
ئەمـیـر دنیـا هەم عـوقـبـا مـەولا
کـارسـاز کـاران کـارفـەرمـا مـەولا
لافـەتا وَ لاسـەیف وە شـان مـەولا
یاسـین وەلقـورئان نیـشـان مـەولا
دوڕ دەریای سـر سـەرمـەدی مـەولا
ئەمـینوڵڵای شـەرع ئەحـمـەدی مەولا
تارک دنیـا و مـافـیـهـا مـەولا
هەمـیـشـە وەیاد کـبـریا مـەولا
یەکە تازوە حارب مەنسوورەن مەولا
شـێـر خـوداوەند غـەفـوورەن مـەولا
شـارق خـاکـپـای قـەنبـەرەن مـەولا
دڵ قەوی وە خۆف مەحشەرەن مەولا

واتە: هافی عـەلی کـوڕی ئەبوو تالب، سڵاوی لێ بێ، مـەولا و مـیـری جیـهـانە، هەر ئەو کارسازی کاران و کارفەرمایە و بۆیە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ، فـەرمووی: «لا سیف الا ذولفقار ولا فتی الا علی»: هیچ شـمشـیرێ ناگاتە زولفەقار و هیچ جـوامێرێک ناگاتە عەلی. دوڕی، دەریای ڕاز و خۆشـەویستیی پێغەمبەر ئەوە و، ئەو وازی لە خۆشییەکانی جیهان هێنا و شێری خوایە و «شارق» خاکپایە و دەبێتە قوربانی.

٢

حـەقش وەدەسـتـەن، حـەقش وەدەسـتـەن
یاران ئەو شـەخـسـە حـەقش وەدەسـتـەن
ژ قـەید دنیـا تەمـام وارەسـتـەن
ژ جـام بادەی ولایەت مـەسـتـەن
نە هەر کـە بە و شکڵ بێ سـەر و پا بۆ
گـیـر وەردەی حـەڵقـەی دام دنیـا بۆ
وێنەی شـەشـدەریش تەمـام بەسـتـەبۆ
وە تیـر شـەنەی شـەیتـان خـەسـتـە بۆ

غەرق بەحر ژەرف جیفەی دنیا بۆ
ئینسافەن چ تەور مەرد خودا بۆ
مەرد حەق ئەوەن تەرک دنیاکەی
پەی دیدار حەق پیری پەیدا کەی
دەس دەی وە دامان پیر با کەمال
هەمنشین مەبۆ چەنی ئەهل حال
ژ وەسواسەی نەفس نەکەی ئەندیشە
نەخل کبر و حرس کەنۆت ژ ریشە
وە تیشەی تەوفیق جەستە پەی کەرۆ
راکەش وە راستی تەمام تەی کەرۆ
کونج قەناعەت گۆشەی خامۆشی
حەوسەلە و گوزەشت چەنی سر پۆشی
زکر و بیداری تەنیا نشینی
ژ سدق پیشەکەی پەرێ حەق بینی
وەبیداری سدق وە قووەی ئیخلاس
نەهر دل کەرۆ ژ لەجەن خەلاس
دەربان داری کار سوبح و شامش بۆ
دایم بۆی گولێ وە مەشامش بۆ
گول گولەن گول گول، گول کاف لامەن
هەر کە گولش بۆ کارش تەمامەن
گول حەق، گول رەسوول، گول مورتەزایە
گول مەزهەر حەسەن خودا نمایە
گول عەشق عاشق مەعشووقە گولەن
نە هەر شەیدا کەو حوسنش بولبولەن
بولبول شەیداییش فەسل بەهارەن
بولبول پەی بەهار خود نادیارەن
بولبول مەجازی وێش کەردەن شەیدا
ئەوەند مەکەرۆ فەریاد و دەی دا

عەشق گوڵ ئەوەند نیگەهبانیش کەی
نە کە ژ ناڵە و ئەفغان فانیش کەی
بەڵێ بەو تەورە بدا ڕۆش وەچەم
تا باتن گوڵ بوینۆ بێ خەم
نە ئەوراق گوڵ ساف موسەففا
یەکێ وە مرئات بدمرۆش جەلا
تا جلوە لێش کەی جەماڵ دڵبەر
وە عەین بوینۆ عەین وەبەر
ئەربەعەی ئەنوار ژ گوڵ پەیدا کەی
سەیر یار بێچوون وە پێ چەرا کەی
بوینۆ هوو هوو، هوو هوو ئەڵڵا کەی
وێش وە شەوق دۆس فەنا فی ڵڵا کەی
وە پای عەشق مەبۆ ئی ڕاکەردەن تەی
وەگەرنە عەرمب هەم نەیازۆت نەی
ئەبڵە پەرهێزت هێمان نەڕێزان
خوەم یار دیم با چو دەستت مەڕێزا
وە عەشق یاران پاکبازان حەق
دیهایم بۆ دیدەی مەحبووب موتڵەق
یەعنی کە شارق پڕ بی ژ ئەنوار
مولحەق بی وەدۆس دڵ داوە دڵدار

واتە: ئەی یاران! هەق ها بەدەست ئەو کەسەوە کە پارێزکار و خواناس بێ و لە جامی بادەی ولایەت سەرخۆش بێ، نە وەکو کەسێک پێ بەند و گیرۆدەی جیهان بێ و، تەواوی ڕێگەکانی لێ گیرابێ و بەتیری ئەهریمەن پێکیا بێ و نوقمی دەریای دنیا بێ، دەسا پێم بڵێن ئەو چەشنە کەسانە چۆن پیاوی خوان؟ پیاوی خوا ئەو کەسەیە کە وازی لە جیهان هێنابێ و بۆ دیداری حەق پیرێ پەیدا بکا و، لەگەڵ پیاوچاکاندا هەڵسوکەوتی بێ و، داری فیز و هەوای لە بنەوە هەڵکەندبێ و، ڕێی ڕاستی خوایی ببڕێ و قنیات بکا و ڕووباری دڵ زیخ و لمی گوناه پاک کاتەوە و، هەموودەم بۆنی گوڵێک بکا، گوڵ خوایە و گوڵ پێغەمبەر و گوڵ عەلییە، گوڵ حەسەنە و گوڵ ئەوینی دڵدار و گوڵ دڵبەرە بولبوڵ لە وەرزی بەهاردا بۆ گوڵ شێت و شەیدا دەبێ و بۆ گوڵ ئەوەندە دەچریکێنێ کە ئەوین دەبێتە پارێزەری،

بنیادەمیش دەبێ وا بێ بۆ یار خۆی شێت و شەیدا کا تا یارەکەی ببینێ و ئەوسا خۆی بەئەوینی ئەوەوە بسووتێنێ، وەکو (شارق) کە دڵی دا بەدڵدار و خۆی لکاندە یارەوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی شارقی تێدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٠٤ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشارقی هەرسینی.

سەی یاقۆی مایدەشتی

١٢٢٩-١٢٩٢

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە ئاوازەی هۆنراوی لە سەراسەری پشتکۆ و پێشکۆ و مایدەشت و کرماشان و لورستاندا بەرز بووە ناوی یاقۆ و کوڕی سەی وەیسی قەمەشەییە. ساڵی لەدایکبوون و مردنی سەی یاقۆ بەتەواوی ڕوون نییە و تاریکە و هەر کە قسەیەکی لێوە کردووە کە ئەوا لە سەری دەکۆڵینەوە تا ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەڵێ: سەی یاقۆ لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە دێی قەمەشەی مایدەشتدا هاتووەتە جیهانەوە و لە ساڵی ١٣٠١ لە تەمەنی ٧٣ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا باقر شاکری لە پەڕاوی (تذکرهء شعرای کرماشاه)دا دەڵێ: سەی یاقۆ لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچیدا لە دێی قەمەشەدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە. مامۆستا دیوان بەگی لە پەڕاوی (حدیقه الشعراء) دا دەڵێ کە سەی یاقۆ لە ساڵی ١٢٩٢ی کۆچیدا مردووە و لە دێی قەمەشەدا نێژراوە.

لە بەیازێکی کۆندا کە لەم دواییەدا کەوتە دەستمان، مێژووی لەدایکبوون و مردنی هەندێ لە هۆنەرانی کوردی تێدا تۆمار کراوە و لەم بەیازەدا نووسراوە کە سەی یاقۆی مایدەشتی لە ساڵی ١٢٢٩ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٩٢ لە تەمەنی ٦٣ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە دێی قەمەشەی مایدەشتدا نێژراوە.

سەی یاقۆ بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، لە ساڵی ١٢٢٩ی کۆچی لە دێی قەمەشەی مایدەشتدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. لە منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و سەرەتا فێری زمانی فارسی و خەتخۆشی بووە و پاشان چووەتە کرماشان و لەوێدا گوڵستان و بووستانی سەعدیی خوێندووە و لەمەوە هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر

هۆنراو و هەر لەو کاتەدا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە، بەجۆرێ کە خەڵک پەسەندی کردووە. پاشان سەرێکیشی داوە لە کرند و لەوێدا ئاشنایەتییەکی پوختەی لەگەڵ هۆنەرانی (یاری)دا پەیدا کردووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە قەمەشە و لەوێوە چووەتە کرماشان و لە دام و دەزگای ئیمام قولی کوڕی دەوڵەتشادا دامەزراوە و پاشان دەبێتە میرزا و نووسەری حەمە حەسەن خانی فەرمانڕەوای کەڵهوڕ و تا مردن لەگەڵ ئەودا دەبێ تا لە ساڵی ١٢٩٢دا کۆچی دوایی دەکا و تەرمەکەی براوەتەوە بۆ دێی قەمەشە و لەوێدا نێژراوە.

سەی یاقۆ یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی لوڕ و کەڵهوڕە و لە شێوەی هۆنراوی کەڵهوڕی و موکری و هەورامیدا مامۆستا بووە و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە. دڵداری، ئاینی، دیمەنی سروشت.

سەی یاقۆ زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی ئاقەی کوڕی مەلک قاسم خان و ئەڵماس خانی کەڵهوڕ و خانای قوبادی و مەلا وەلەدخانی جاف و شێخ شەهابی لهۆنی و نالی و سالم کردووە و گەلێ لە هۆنراوەکانی نالیی لەناو هۆنراوەکانی خۆیدا هێناوە و لە سەر ڕێ و ڕچە و شێوەی ئەو ڕۆیشتووە.

هۆنراوەکانی سەی یاقۆ گەلێ ناسک و شیرین و تەڕ و پاراون و لەبەرئەوەی پتر لەسەر شێوەی نالی ڕۆیشتووە، بەشێکی زۆری هۆنراوەکانی لەسەر کێشی عەرووزن و هەندێکیشیان لەسەر شێوەی هۆنەرانی هەورامی بێژ بەهیجا هۆنیوەتەوە. دیارە سەی یاقۆش وەکو مامۆستا نالی سەرەتا گیرۆدەی داوی یار بووە و یارەکەی بەتەواوی کاری کردووەتە سەر هەموو ڕەگ و شادەمارێکی، بۆیە پەیڕەویی لە پارچە هەڵبەستەکەی مامۆستا نالی کردووە کە سەرەتاکەی ئەمەیە:

زوڵفت بەقەدتدا کە پەرێشان و بڵاوە
ئەمڕۆ لە منی شیفتە ئاڵۆز و بەداوە

ئەویش دێنێ و باسی گیرۆدەیی خۆی و خۆشەویستەکەی بەم چەشنە دەکا و دەڵێ:

شووریێ وەسەرم کەوتیە لەم مەستیی چاوە
هیچ جێگە نەنیشم مەگەر ئەوجی کەشەراوە

ئەم زوڵف و ڕوخی دڵبەرە یا لەیل و نەهارە
یا هەوری ڕەش و پەردەکەشی بانی هەتاوە

ڕوخساری توو وەک مانگ و دوو زوڵفت وەکو عەقرەو
هەرچەن کە قەمەر عەقرەوە ڕازیم بەقەزاوە

(سـوّزی دڵمـه باعس تاو و کـوڵی گـریان
مـهعلوومـه کـه ئاگـر سـهبهبی جـۆشـشی ئاوه)

مـاچان کـه غـهزالان چەرنی شـووره زەمـینه
پەس ئاهووی مـن چیـشـه کـه لەم جـێگه ڕەمـاوه

ئەی دڵ گـوزەری کـه وه قـولنگ تاشی فـەرهاد
بـین نـاڵـەی کـی ئـەیژنـەوی لـەم دڵ کـاوه

زاهد وەخـودا غـەیر خـەم و ئەبرووی دڵدار
مـەیلم نەوەمـزگت، نەوه دەیروونەکـتـاوه

زولـفـت وه ڕوخـت چ پـەریشـان و ولاوه
سـەبره و بەدلی شـیـفـتـه یەکـبـاره ڕژاوه

چاوان نیگارم وه سـپـا مـوژه مـاچون
ئەی لـەشکر خـوێنڕێژ ئـەمـه وەقت چه پاوه

دڵبـەر له غـەمت (سـەید) بیـچـاره سـەر شـەو
خـوینڕیژییـه لەم چاوه حـەتا سـویح دەمـاوه

واته: شۆر و ئەڵهایەکی وام بۆ مەستیی چاوت کەوتووەته سەر، ئیتر هیچ شوێنێک نییه تێدا دانیشم، مەگەر ئەو جێیەی ئەبێ کە بادەی یەزدانیی تێدایە. ئەم زوڵف و خەت و خاڵ و ڕوومـەته هی دڵبـەرمـە یا شـەو و ڕۆژە؟، یا هەورێکی ڕەشـە کـە وەکو پەردە بـەری هەتاوی گـرتـووە. ڕوومـەت و خـاڵەکـانت وەکـو مـانگ و ئەسـتـێـرەن، هەر چەند کـە مـانگ لە دومارەکوڵەدایە، من بەچارە نووسی خۆم دڵخۆشم. سۆز و قرچەی دڵمە کە بووەتە هۆی تاو و گوڵی گـریانم، دیارە کـە ئاگـر هـۆی کـوڵانی ئاوە، واتە ئـاو بەئاگـر دەکوڵێ. دەڵێن: کـە ئاسکەکان لە زەوی و زاری شـۆرەکاتدا دەلەوەڕێن، ئەی بۆ ئـاسکەکەی من لەبەر چاوم ڕەم دەکـا؟. ئەی دڵ بەسـەر بەردتـاشی فـەرهادا تێ پەڕە ۆ بزانە ناڵەی چ کـەسـێک لە دڵی کێوەکەدا دەبیسی؟ ئەی پارێزگار سوێندم بەخوای بانی سەر، جگە لە خەم و پێچی ئەبرۆی دڵدار، ئارەزووم نـه بەمـزگـەوتە و نە بەدیر و نـه بەکـتـێـبـە، زوڵفـەکـانت لەبەرچی بەسـەر ڕوومـەتتـا پەرێشـان و بڵاون؟ بەڕاسـتی بووەتە خـەم و بەژارە و ڕژاوەتە نـاو دڵم. چاوەکـانی یارم بەلەشکر و سپای برژانگ دەڵێن: ئەی لەشکری خوێن ڕێژ بکەونە ڕێ کە ئێستا کاتی چەپاو و تـالانە. ئەی دڵبـەرەکـەم! سـەیدی بێچـارە لە خـەمـتـا هەر لـە ئێـوارەوە، خـوێن لە چاوانییەوە دەڕژێ هەتاکو هەتاوی بەیانی هەڵدێ.

سەی یاقۆ لەم هۆنراوانەدا بەشێوەی کۆن، ڕوومەتی یارەکەی چوواندوەتە مانگ و هەتاو

و زوڵفەکانی کردووەتە دوومارەکۆڵە و شەو کە ئەمەش لەناو هۆنراوی زۆربەی هۆنەرانی کۆندا دەبینرێ، وەنەبێ شتێکی تازەبێ.

سەی یاقۆ کە گرفتار و گیرۆدەی دڵی خۆی بووە، لەگەڵیدا دەکەوێتە گروگاڵ و پێی دەڵێ: ئەی دڵ یاخوا هەمووده‌م هەر گیرۆدەی ئاڵقەی داو بی، تۆ هەرچی خۆشی و کام دەبینی هەر ناکامی و هەر کارێ دەکەی هەر بەدناو و ڕیسوای و، من هەر دەوات دەکەم و تۆ هەر خۆش نابیتەوە، دە تۆ تاکەی هایت لە ناو بیر و خەیاڵی خاوا. ئەمدیوە ساتێ خەیاڵت جەم بێ و خەمت کەم بێ، هەندێ جار وەکو پەپوولە بەدەوری شەمدا دەسووڕێتەوە و، هەندێ جار بێ دەنگی و هەندێ جار دەناڵێنی و، بڕێ جاریش وەکو عەوداڵەکان وێڵی ماڵەکانی، ئەگەر شیرینی ببینی خەم دەخۆی، ئەگەر تاڵی ببینی دەگری، ئەی تۆ دەردت چییە بۆ دەرمانی نییە؟ دە یاخوا لەت لەت بی، ئەوەندە داوام لێت کرد گوێت پێم نەدا و منت بەرنەدا، ئەوەندە بیر و خەیاڵم کەوتە سەر، کە وەکو نۆقڵ، ژارم خواردەوە کەچی بەمرازیش نەگەیشتم، ئەی دڵ یاخوا کوت کوت بی، ئەی چاو یاخوا کوێر بی، بۆ ئەو گوناهانەی کە کردووتن و توێشووی بەدناویت پێیە، مەگەر تۆ نازانی کە سەرەنجام دەبێ بچیتە ناو گۆڕ؟ دەسا ئەگەر شیرین و زلێخاتیش پێ بدەن و شادت کەن، سەرەنجام لەناو دەچی و بەناکامی جیهان بەجێ دێڵی، ئیتر تا کەی هایتە ناو بیر و خەیاڵدا و ئەڵهای جوانی و خۆشی دەکەی:

دڵە دامـــــەنی، دڵـە دامـــــەنی
هەی دڵ گیروردەی حەڵقەی دامەنی
هەر کـام مـەوینی هەر ناکـامـەنی
هەر کـار مـەکـەری هەر بەد نامـەنی
من هەر دەواکـــەم تۆ هەر زامـــەنی
تۆ تا کەی نە فکر سەودای خامەنی؟

***

هەرگـیـز خـەیاڵت سـاتێ جـەم نیـیـەن
پای غـوسـە و خـەیاڵ لەلات کـەم نیـیەن
شـادی ئی دنیـا وە یەکـدەم نیـیـەن
سـوراحـیت نە سـەوت زیر و بەم نـیـەن
هەرکـار مـەکـەری هەر بەدنامـەنی
تۆ تـاکـەی نە فکر سـەودای خـامـەنی؟

***

گا پەروانەی دەور شەم جەمالانی
گا هامراز ڕاز کەمەر لالاسنی
گەهێ سکووتی، گەهێ نالانی
گا چون ئەودالان وێڵ مالانی
من هەر دەواکەم تۆ هەر زامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی
***
شیرین مەوینی حەسرەت باریتەن
تەڵخی مەوینی شین و زاریتەن
زشت و زیبایی بێ قەراریتەن
پەس تۆ چ دەرمان دەرد کاریتەن
من هەر دەواکەم تۆ هەر زامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی
***
دڵە لەت لەت بای چو نیل سەرخوم
وەس تەمەنا کەر وە یانەی مەرسوم
هەرچی هاواران وە ڕات ئاوەردم
چەنی گوناهان سالان سەرکەردم
جە ڕاستی وەحشی پەی بەد ڕامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی
***
ئاه جە خەیالان مەویەرۆ نە دڵ
چو نۆقڵ نۆشام زەهر هەلاهل
چەن تەی مەکەری ڕاگەی بێ حاسل
نە خاسان شەرع تا کەی مەکەی سل
هەوا خوای لەزەت چەن بێ تامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی
***

دڵەکوت کوت بای چەند خەیاڵ پێتەن
دیدە هەی کۆریای کوڵ گونای وێتەن
تۆشەی بەدنامی ڕای نەهات ڕێتەن
مەر نمەزانی سای لەحد جێتەن
بووم بەدعەمەل تەختە بامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

هەی دڵە ئەر گەنج زەمانەی فانی
تەخت سلێمان، تاج کەیانی
مەحبووب چو شیرین زلێخای سانی
پەرێت باوەروون پەی شادمانی
ئاخر عاقبەت بێ ئەنجامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

ئەر فکرت ڕاحەت ماڵ و عەیاڵەن
ڕاحەت پەی ئەولاد ئادەم مەحاڵەن
هەر کەس بواچۆ ڕای دڵ بەتاڵەن
واچان (سەی یاقوو) ئەبلە خەیاڵەن
هەر کام مەوینی هەر ناکامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

سەی یاقۆ پارچە هەڵبەستێکی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینی سەبارەت بەوەرزی بەهار هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی هۆنەری تێدا نواندووە و دیارە لەم چەکامەیەدا پەیڕەویی لە چەکامەکەی شێخ شەهابی لهۆنی کردووە کە بەم چەشنە دەست پێ دەکا:

دیدە گریان جا بیابان هەمچوو قەیسی عامری
گوڵ حەنا، لەولاو و ڕێحان شەست پەڕ و گوڵ جەعفەری

سەی یاقۆ لە چەکامە بەهارییەکەیدا دەڵێ: ئەوا وەرزی بەهار هات و تەواوی جیهان بەڕایەخی سەوز داپۆشی و گوڵی جۆر بەجۆر لە دەشت و کێودا ڕوا و هەموو جێ و شوێنێکیان داگرت، پەپوو و تاوس و قومری و بولبوڵ و سەرسەوز و بۆرچین و قاز ڕیزیان

بەستووە و خەریکی نەواخوانین. گوڵ و گیاکان وەکو دڵبەرانی پەری پەیکەر لە داوێنی کوێستاناندا ڕواون و لە هەر گۆشە و کەناری کەژ و کێوا نەوای چەنگ و شمشاڵ دەبیسرێ و دڵبەرانیش ناز دەفرۆشن و هەموو خۆشن. بەهار جوانە و بولبولیش بەهیوای بەهارە تا گوڵ ببینێ، بەڵام چ سوود کە سەی یاقۆ دڵی پەشێو و غەمبارە و لە ژین بێزارە:

بین وەشادیی دۆستداران هەم ژ سونع داوەری
شا بەهار ئاما ژنەو فەرش زەمین کەرد ئەخزەری
غوررش ئەبری بەهاری ژ ئاسمان خێزا ژ نەو
هەم جەهان پیر بورنا بی ژ باد سەرسەری
جن و ئنس و وەحشو تەیر و خار و خەس و کۆ و کەش
کەلەشان مەس بی لە بۆی نەوبەهار عەنبەری
خێزیان پەی سەید غازان کەر کەسان پەرواز وا زان
ڕێزنان ڕازان بەنەقش لەوح چەرخ چەنبەری
وای شەماڵ شەق شەق شکاوا تەخت یەخ بەند چەمەن
چون (ئەمیرولموئمنین) دەر جەنگ فەتح خەیبەری
توغرڵ و عونقا و لاچین، واشە و شاهین شۆخ
پەی تەفەروج پەڕ گشوودە تا وە شەمس خاوەری
فەوج بولبول جەمع کەوکان ئی نە باغ و ئەو نەکۆ
ئی وەچەهچەهەن و ئەو وەقەهقەهە سەنج ڕای سەنجەری
قیرەی سەرسەوز و بۆرچین شۆ لە گۆلاوان تاف
لەقلەقان نە قارەچین لەم بام قەسر قەیسەری
قاڕەی قاز و قولنگان گۆش کەردوون کەردەن کەڕ
هەم ژ نەو پڕ بی سەراوان لەم بەتان چون پەری
موختەسەر مەجمووع تەیران دەستە دەستە فەوج فەوج
کەه وەباغان، کەه وەداغان، کەه وەشاخ عەرعەری
لەشکر نەورۆز و گوڵ پێش خوان دار هەر گوڵان
خەیمە پێکا لەم بیابان چون سەد ئەسکەندەری
گوڵ شەقایق جوغد ئاسا کونج دیواران دنج
کاسەی تەه ئەسوەدی پڕ کەرد نە حەوز کەوسەری

زەنبەق و خەشخاش و ڕەیحان، گوڵ حەنا و شەست پەڕ
گوڵ ئەشەد بۆ، کاسنی، نیلووفەری و جەعفەری
گوڵ بەنەفشە، گوڵ قەرنەفل، گوڵ گولاب و ئەرغەوان
دەستە دەستە جەمع بەستە ئەحمەری و ئەخزەری
سەبزەزار، مەرغزار و دەشت و بام و بەحر و بەڕ
دەستە دەستە خەیمە بەستە سەف چوسان عەسکەری
ئەرغەوان و نەرگس و نەسرین و یاس و یاسەمەن
سۆسەن و لەولاو لیلو لالەهای ئەحمەری
کاج و شمشاد و سنەوبەر، عەر عەر و سەر و سەهی
سەرفرازان قەد کەشیدە تا وە چەرخ داوەری
فەسل عەیش و فەسل نۆش و دڵ بەجۆش و غەم خەمۆش
بادە نۆش و دەس نە دۆش ماهرووییان پەری
فەسل گوڵ، فەسل ریاحین، فەسل سونبول، فەسل عەشق
ئەم بەهار لالەزار و ئەم شەراب کەوسەری
(سەید) بێچارە نەعەیش و نە نۆش و دڵ پەشێو
مورتەر ئەفسوردە و غەمناک دەست بێ زەری

سەی یاقۆ لە باسی بادەنۆشی و بەربەرەکانێی پارێزگارە درۆیینەکاندا وێنەیەکی تر دێنێتە ناوەوە و ئەو پەردەی پێشوو دادەداتەوە و بەچەشنێکی تر دێنێ باسی پارێزگارە درۆیینەکانمان بۆ دەکا و دەڵێ:

زاهد حەرامەن، زاهد حەرامەن
زاهد زیندەگی وە توو حەرامەن
نە شوورت وەسەر نەپات وەدامەن
نەهەرگیز مەجلس عەیشت مەقامەن
تەماشای ئەبرووی خەم نەکەردەنی
ژەو خەم و قامەت چەم نەکردنی
تەماشای دیدە بازت نەکەردەن
دیدەی باز ناز کازت نەکەردەن
سەیرنەکەردەنی گوونای گوڵناری
ئاگا نیت ژ سووز دەرد دڵداری

ژ رای دەرد عـشق گـومـڕاهیت نیـەن
سـوراحی وە دەس سـوراحـیت نیـیـەن
ئەمـــینت نیــیـــەن وە تارشـــەوە
ئازار وە ئاهـەنگ قـــەتار شـــەوە
سلێـمـان وە سـووز کـەمـانچـە شـەوە
زێڕەش مـــەوەروو دڵ وە غـــەشـــەوە
پەنجـەی سـەی مـامـیی تریکەی تەمـوور
نەغـمـەش دڵ مـەکـەی وەلانەی زەمـوور
ناڵەی مـــوتربان نەکـــەردەنی گـــووش
مـەردەی یەک ڕووژە بکەی فـەرامـووش
خـــســـووس چەقـــانەی دەست ڕەزایی
نە ڕەقس فـــارسی و چوپیی کـــەزایی
هـەرگـیـــز نەنیـــشی زاهد نە لاشـــان
ئامـــا نە گـــووشت دەنگ هەلاشـــان
ئامـنـەت نـەدیـن وەو ئازشـــــــەوە
غـــونچـــە وەو یەقـــەی نیم بازشـــەوە
کـزەی کـەمـانـچـە نەشـنەفـتی وەگـووش
نیکی و بـەدی بـکـەی فـــــەرامــــــووش
ئەر توو وێنەی من ئی گـشت ئەسـاسـان
تەمـــاشـــا کـــەردی نەویت هەراســـان
لـەو بـەزمـگـاهـە هـەراســــــان نـەویت
سـەر سجـوود بەردەی خاڵخاسـان نەویت
ئەوسـا مـــەزانم حـــەق پەرەســـتــەنی
لە هەق پەرەســـتـــان بالادەســـتـــەنی
رای ڕووا و ئەنجـیـــر گـــرتەنی وەپێش
باوە توو گـــورگی هـای نەجـــەلدمـــیش
ئێـمـــە و تـوو وەیەک مـەکـەیم مـەلامـەت
وەعـدەی هـەدوو مـان ڕووژ قـیـــامـــەت

هەردوو مەتامان مەگریم وە دەس
نیکی و بەدیمان مەبوو موشەخەس
ئەوسا لەو دنیا خودا شاهدەن
حەق وە (سەی یاقۆ)یا وە زاهدەن

واتە: ئەی پارێزگار، ژیان بۆ تۆ نارەوایە، چونکە سەودا و شۆرت لە دڵدا نییە و نەکەوتوویتە ناو داو و نەچوویتە ناو کۆڕی خەڵک، هەر لە گۆشە و قوژبنێکدا دانیشتووی و تەماشای چاو بازانت نەکردووە و سەیری کوڵمە و گۆنای گوڵناریت نەکردووە و لە سۆز و دەردی دڵداری ئاگەدار نیت، لە ڕێی ئەوینەوە گومڕێییت نییە، ئەمینت نییە بەتارەکەیەوە و نازار بەئاهەنگی قەتاریەوە سلێمان بەسۆزی کەمانچەیەوە، دڵ لە هۆش دەبا، پەنجەی سەی مامی و تریکەی تەموور، نەوای ئەمانە دڵ دێنێتە جۆش، دیارە ناڵەی کۆرانیبێژانت لە گوێ نەکردووە کە مردووی یەک ڕۆژە لەبیر بهێتەوە، بەتایبەت هەوا و نەوای ڕەزا، ئەی پارێزگار دیارە هیچ کاتێ لە لای ئەمانە دانەنیشتووی و دەنگی ئەمانەت نەبیستووە، ئەگەر تۆ وەکو من ئەمانە ببینی و هەراسان نەبی، ئەوسا دەزانم کە بەڕاستی خوا پەرستی و خوات لەبیر نەچووەتەوە. دیارە تۆ ڕێی ڕێوی و هەنجیرت گرتووەتە پێش، بابە تۆ خۆتت کردووە بەمەڕ و لە پێستی گورگ دای. من و تۆ هەر کام یەکتر سەرکۆنە دەکەین، وادەی هەردووکمان ڕۆژی پەسڵانە، هەردووکمان نامەی کردەوەی خۆمان دەگرینە دەست، ئەو کاتە چاکە و خراپیمان دەردەکەوێ، ئەوکاتە لە جیهاندا خوا خۆی دەیزانی، هەق بە(سەی یاقۆ)یە یا بەپارێزکار.

سەی یاقۆ لێرەدا دیاردی کردووەتە پەندێکی کەڵهوری کە دەڵێ: ڕووا دەمی وە دار هەنجیر نارەس، نوشیت خراوە. واتە: ڕێوی دەمی ناگاتە دار هەنجیر و دەڵێ خراپە.

سەی یاقۆ جگە لەوەی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە، لە لێدانی تار و تەنبووریشدا زۆر تەڕدەست بووە و تەنانەت بۆ هۆرەچڕەکانیش گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە تا بەهۆرە بیڵێن. کە ئەوا چەند بەند لەو هۆنراوانە دێنین:

هەی داد هەی بێداد بێداد، جەور شەن
هەرجا گوڵێ هەن خار وە دەورشەن
ئەگەر خار نەبۆ وەپەرچین گوڵ
کش کەس مەوەرۆ دەوای دەرد دڵ
هەی داد هەی بێداد لەی بێدادیمەن
سپای خەم نەدەور قەڵای شادیمەن

هوونم گوڵ بەستەن وەرووی زامەوە
چون عەقیق وەدەور نوقرەخامەوە

سەی یاقۆ لە هۆنینەوەی چیرۆکە شیعریشدا مامۆستا بووە، وەهەر لە سەردەمی لاویەتیدا زۆری ئارەزوو لە ڕاز و نیازی چیرۆکی بووە و زۆرتر خۆی لە باری چیرۆکیدا بەخوێندنەوەی پەرتووکی خەسرەو و شیرین و بارام و گوڵەندام و خورشید و خاوەر و ئەم جۆرە چیرۆکانەوە خەریک کردووە، بۆیە لە هۆنراوی چیرۆکیشدا سەرکەوتووە. لەناو ئەو هۆنراوانەی کە ماونەتەوە، پارچە هەڵبەستێکی بەناوی (گەشتی بێستوون) هەیە کە لەسەر هۆنراوی چیرۆکی (چیرۆکە شیعر) هۆنیویەتەوە. سەی یاقۆ لەم گەشتەدا شتی گرنگمان ناخاتە بەرچاو، بەڵکو زۆر بەداخ و موخابنەوە پێشینیان دەلاوێنێتەوە و دەڵێ: لەوێدا ساتێک گریام بۆ ئەوەی دەنگی یارەکەم بێتە گوێم تاکو دەردی دەروونم داساکێ، لەپڕ دەنگی یار هاتە گوێم، کەچی ئەویش لە بەدبەختیی خۆی گلە و گازندەی دەکرد وەکو من دەگریا:

چراخم داخی، چراخم داخی
یەی ڕۆژ لە تاوشت دەروون داخی
وێڵ وێڵ مەگێلام وە بێ دەماخی
ڕام کەفت وە دیار دڵدار یاخی
نیگای تەختگای وەرینان کەردم
خێزا نە دەروون هەناسەی سەردم
ڕێزا نە دەروون زووخ زامانم
چو جوو گوڵ بەسا نەرووی لوانم
لەو دەمەدا بریا، پای پێش و پەسم
عنان تاقەت بەرشی لە دەسم
ساتێ گریوام وە زار زارەوە
تەک دام وە پێوار ئەو دیوارەوە
بەڵکم سەدای لەیل بەیۆ وەگۆشم
ساکن بۆ دڵەی زوخاوان نۆشم
هەر ئەوسا زانام سەدای لەیل ئاما
گۆیا هەر لەیل بێ وە دوجەیل ئاما

لەهجەی سەدای لەیل لەنجە و لارە بێ
ئەویش وێنەی من هەر ئاوارە بێ
لاوە لاوەش بێ پەی ئاوەختی وێش
شکایەت مەکەرد نە بەدبەختیی وێش

سەی یاقۆ لەگەڵ ئەوەی پیاوێکی هۆنەر و هونەرمەند و زانا بووە، گەلێ جوامێر و لێبووردووش بووە. دەگێڕنەوە و دەڵێن: سەی یاقۆ لە تافی جوانی و لاویەتیدا حەزی لە کچێک کردووە و چەند کەسێک دەنێرێ بۆ خوازبێنیی کچەکە و باوکەکەی ڕازی دەبێ و کچەکەی پێ دەدا، سەرەنجام ئەو ڕۆژە دەگا کە مەلا بێت و کچەکە بۆ سەی یاقۆ مارە ببڕێ. سەیدیش دەڕواتە گەرماو و لە ڕێدا لاوێک دەبینێ کە خەریکە دەگری، ئەویش هۆی گریانی دەپرسێ و لاوەکە پێی دەڵێ: من دڵم بەکچێکەوەیە کە ئەمڕۆ بڕیار وایە مارەی بۆ سەی یاقۆ ببڕن، سەیدیش دەستی دەگرێ و دەیباتە گەرماو و جلوبەرگە تازەکەی خۆی کە هێنا بووی دەی کاتە بەری ئەوسا دەیباتە ناو کۆڕی مارەبڕین و بەمەلاکە دەڵێ کچەکە بۆ ئەم کوڕە مارە ببڕە و من لە هەوەڵەوە بۆ ئەم کوڕە خوازبێنیم کردبوو و، ئەمەش دەبێتە هۆی سەرسووڕمانی کچ و زاوا و خەڵکەکە و بەم چەشنە سەی یاقۆ ئەو دوو دڵدارەی بەیەک گەیاند.

سەی یاقۆ دیوانێکی هەبووە کە نزیکەی بیست هەزار هۆنراوی تێدا بووە، بەڵام بەداخەوە ئەو دیوانەی تیاچووە و نەماوە، لە پاشان هەندێ هۆنراوی بەناوی (دیوانی سەی یاقۆ) کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ کۆ کراوەتەوە و هەر وا بەدەستنووسی ماوەتەوە. بەڵام ئەمە بەشێکە لە دیوانەکەی و، گەلێ هۆنراوی وای هەیە لەو دیوانەدا نییە، هیوایە کە لە داهاتوودا هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە بەتەواوی کۆ بکرێنەوە و لە چاپ بدرێن.

سەرچاوەکان

١– مێژووی ئەدەبی کوردی – عەلائەدین سەجادی – بەغدا، ١٩٥٢.
٢– دیوان سید یعقوب ماهیدەشتی – بخط محمد علی سروری – کرمانشاه، ١٣٦٤ هجری.
٣– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٤– مشاهیر اهل حق – تالیف صدیق صفی زاده (بۆرەکەیی) – تهران، ١٣٦١.
٥– نوشتەهای پراکندە دربارەء یارسان – تالیف صدیق صفی زادە – تهران، ١٣٦١.
٦– سید یعقوب ماهیدەشتی – نوشتە صدیق صفی زادە. مجلە هوخت، شمارە ٦، تهران، ١٣٤٩ ص٧٠–٦٦.

قاسدی تووکانی

۱۲۳٤-۰۰۰۰

ئەم هۆنەرمەمان بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ساڵی ۱۲۳٤ی کۆچی لە دێی تووکاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاش ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا فێری ڕێزمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و ئەوسا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لە لای سەی براکە ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە قاسدەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و، زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەخواناسی و شیکردنەوەی پەرتووکی سەرئەنجامن. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران شەماڵێ، یاران شەماڵێ
پادشام دیم نە سەمت باد شەماڵێ
وێنەی ئەردەشێر نەبەرەی ماڵێ
نیشتە بێ نەسەر تەخت و تەڕاڵێ
تاج زەڕ نە سەر شیرین جەماڵێ
جەلای جەبەرووت ڕەنگین کەماڵێ
تەمام خەلایق هەر یەک وە حاڵێ
نیشتە بین پەرێ شۆخ لەو ئاڵێ
یە (قاصد) واتەن چەنی عەبداڵێ
نە عەشق عەزیم بوڵەند ئیقباڵێ

واتە: ئەی یاران! چاوم کەوتە ڕێبەرم کە وەکو ئەردەشێری بابەکان تاجی زێڕی نابووە سەری و، بەفەڕ و شکۆیەکەوە دانیشتبوو هەموو خەڵک بەئارەزووی دیداری ئەو دانیشتبوون و چاوەڕوانی دیداری ئەو بوون، (قاسد) تا دواهەناسە ڕێبەر ستایش دەکا و بەئەوینی ئەو لێوی دەبزوێنێ.

هۆنەر لەو هۆنراوانەدا دیاردیی کردووەتە پادشایەتیی ئەردەشێری بابەکان کە پیرەکەی لە چاوی هێزی بژۆنییەوە بەئەو چواندووە و بەنوێنگەی هێزی خواییی دای ناوە.

٢

یـــاران وه زاری، یـــاران وه‌زاری
شه‌وێ دیم وه‌خه‌و زه‌رده‌شت وه‌زاری
یاوام وه حـــوزوور شـــا وه ســـواری
په‌ی ئه‌رکـــان دین تـه‌مـــام ته‌یاری
واتش بواچه تۆ وه غـــه‌مـــبـــاری
وه ره‌زای ره‌مـــزبار باریادگـــاری
کـــردار و پندار، گـــوفـــتـــار یاری
مـــه‌بۆ خـــاس مـــه‌بۆ وه ڕدابـاری

واته: ئه‌ی یاران شه‌وێکیان زه‌رده‌شتم له خه‌ودا دی که فرمێسک له چاوانمه‌وه هاته خوار، چونکه ئه‌و له ئێمه زیز و ناڕه‌زا بوو، ئه‌وه‌بوو که چوومه لای شا و ئه‌ویش فه‌رمووی: بیر و کرده‌وه و قسه‌ی هه‌موو یارییه‌ک ده‌بێ چاک بێ و ئه‌و ڕێ و ڕه‌وشته که به‌ڕه‌زای ره‌مزبار و یادگار دامان نا له‌بیری مه‌به‌نه‌وه و له‌سه‌ر ئه‌و ڕێ و ڕه‌وشته بڕۆن تا ڕزگار بن.

هۆنه‌ر له‌م هۆنراوانه‌دا دیاردی ده‌کاته سێ ده‌ستووری زه‌رده‌شت واته: بیری چاک و وته‌ی چاک و کرده‌وه‌ی چاک که ئه‌مانه بنه‌ڕه‌تی ئاینی زه‌رده‌شتین و ئه‌م سێ ده‌ستووره‌ش له ڕێ و ڕچه‌ی یاریدا له‌سه‌ر هه‌موو که‌سێک پێویسته که په‌یڕه‌وییان لێ بکا.

٣

یـــاران نـــزانـــی، یـــاران نـــزانـــی
په‌رێـو ئـی شــــه‌ش ڕۆ یاران نـزانی
چه‌وگـــای یا ئێـری ڕای کـه‌س نه‌زانی
شـــام وه دیش ئاوه‌رد مـــه‌بۆ بزانی
ئه‌وه‌ڵ ئاســـمـــان دووهه‌مـــیچ زه‌مین
ئه‌وسا ئاو و گیا سه‌وزکه‌رد چون نگین
جه‌و دوما جه خاک ئاده‌میچ سازا
په‌رێش جانه‌وه‌ر خه‌ڵق که‌رد و نازا

واته: ئه‌ی یاران مژده بێ، که یائیری ئه‌و شه‌ش ڕۆژه که بریتیین له شه‌ش جه‌ژن ده‌یانپارێزێ و خوام ئه‌و شه‌ش ڕۆژه‌ی به‌دی هێناوه که ده‌بێ بزانی. له ڕۆژی هه‌وه‌ڵا

ئاسمان و له ڕۆژی دووهمدا زهویی داهێنا و ئهوسا ئاو و له پاشا گیای سهوز کرد و پاشان ئادهمی له خاک دروست کرد و جانهوهریشی بۆی خولقاند تا ئهفوهن بێتهوه.

هۆنهر لهم هۆنراوانهدا ئاماژه به بهدیهێنانی زهوی و ئاسمان و جانهوهران و بنیادهم که له شهش ڕۆژدا کۆتاییان پێ هاتووه و ئهمهش له قورئانی پیرۆزدا دیاردیی پێ کراوه. ههروهها هۆنهر دیاردیی کردووهته سهر وشهی یائیری که بهپێی پهراوی ئاڤێستا یائیری پاسهوانی شهش جهژنی گهورهی ساڵه که ههر کام لهم جهژنانه له کاتێکی تایبهتدا پێک دێ و له ههرکام لهو ڕۆژانهدا خوا شتێکی بهدی هێناوه، وهکو ئاسمان و زهوی و ئاو و گیا و بنیادهم.

٤

دانای سیمیار، دانای سیمیار
ئارۆ دیم وه خهو دانای سیمیار
دیم نشتهن چهنی زهرده ڕۆچیار
مهوانۆ واته و نوختهی کۆچ یار
مهوانۆ واتهی ئهو یار هوشیار
پهرێ عهبدالان پاک جهم تهیار
من چون مهلوول و خستهبیم زگار
واتش ئهی بهندهی پاک ڕۆزگار
تۆ وینهی قاسد بشۆ وه دیار
واچه وه یاران سرپۆش عهیار
واده ومیهردهن وهخت ئیقرارن
خرۆش یاران نه بهر تا بهرهن

واته: ئهمرۆ زانای سیمیار که زهردهشته له خهودا دیم که فهرمانی خۆی بۆ عهبدالهکان دهخوێندهوه و، لهبهر ئهوهی من دڵتهنگ و زویر و زگار بووم، پێمی وت: ئهی بهندهی پاکی ڕۆزگار تۆ وهکو قاسد بگهڕێوه مهڵبهندی خۆت و بهیارانی پاکدڵ بڵێ: وادهی تێ پهڕیوه و کاتی بهڵێن و پهیمانه و خرۆش و هاواری یارانه و بهڕێ و ڕهوشتی خۆتان پابهند بن و له سهری برۆن.

٥

چە نوور خواجام، چە نوور خواجام
زەردەشت پەیدا بی چەنوور خواجام
فەرۆ رەوان و جەسەش وێنەی جام
مەدرەوشا نە تۆی داران ئاجام
چەنی ئاو باران دانەش سەر ئەنجام
هەفتەن ئاوەردەن ئەو رۆ وە هەنجام

واتە: زەردەشت لە تیشکی پەروەردگارم پەیدا بوو، گیان و لەشی وەکو هەتاو لەناو دارەکانی بێشەدا دەدرەوشایەوە، سەرەنجام بەهۆی ئاوی باران و بەیارمەتیی هەفتەن و ویستی خاوەندەکارەوە دانەی ئەو هاتە دی و لە پیت و پێزی ئەو دانە زەردەشت لە دایک بوو.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر لەدایکبوونی زەردەشت کە بەپێی پەراوی (دینکەرت)، فەڕ و لەشی زەردەشت لە ڕۆشنی و تیشکێ کە لە ئاسمانی شەشەمدا بوو، هاتە دی و ئەوسا گیانی زەردەشت بەفەرمانی خوا لە ئاو و گیا، بەدەستی فریشتەکان دروست کرا تا زەردەشت هاتە دی.

٦

مەبۆ چراغان، مەبۆ چراغان
سەراسەر جیهان مەبۆ چراغان
گردین غولامان مەلۆن نەداغان
ئەورۆ شا مەیۆ پەریٚ شایلۆغان

***

یاران شام مەیۆ، یاران شام مەیۆ
چەنی غولامان یاران شام مەیۆ
شام پەریٚ بەزم و پەی ئەخشام مەیۆ
ئەوای شام پەی پەی سوب و شام مەیۆ

***

ئەوایی مەیۆ، ئەوایی مەیۆ
جە ئاسمانەوە ئەوایی مەیۆ

مەشیەش هەر مەشۆ هەوایی مەیۆ
وە دەم ئەو هەوا سەوایی مەیۆ

واتە: سەراسەری جیهان بووە چراخان و هەمووی خولامان و بەندەکان لە کێو و دەشتدا کۆ دەبنەوە، چونکە لەو ڕۆژەدا شا بۆ بیستنی نەوای مۆسیقا دێ. پادشام لەگەڵ خولامان و بەندەکانی خۆیدا لەو بەزمەدا هاوبەشی دەکا و نەوای ساز و مۆسیقا دەبیسێ و خۆیشی گۆرانی دەڵێ و نەواکەی لە ئاسمانەوە دێتە زەوی و مەشیە (ئادەم)یش بەئاهەنگی ئەو نەوایە دەکەوێتە سەما و شۆر و شەوقێک لەودا پەیدا دەبێ.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر نەوای مۆسیقا و دەڵێ ئادەم بەهۆی نەوای مۆسیقاوە گیان چووە لەشی و لە ڕاستەقینەدا گیانی مرۆ پەیوەندی بەنەوای مۆسیقاوەیە. لەناو یاریەکاندا مۆسیقا زۆر گرنگە و لە کاتی کۆبوونەوە لە جەمخانەدا تەنبوور لێ دەدەن و بەدەم ئاهەنگی تەنبوورەکەوە سروود دەخوێننەوە.:

٧

سێ چەشمە دارۆ بابا یادگار
هەر یەک کەوسەرەن نە ڕووی ڕۆزگار
هانیتا و قەسڵان هەم کانی شەفا
ئاوشان پەرێ گرد دەردەن شەفا

واتە: لە دێی بابە یادگاردا سێ کانی هەیە کە هەرکامیان وەکو کەوسەرن لە دووی ڕۆزگاردا سێ کانی هەیە کە هەر کامیان لە: «هانیتا و قەسڵان و کانی شەفا» کە ئاوەکەیان بۆ چارەسەرکردنی هەموو دەردێک دەشێ.

دیوانەکەی قاسد کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی قاسد - کۆکردنەوەی صدیق بۆرەکەیی - تاران، ١٣٤٧.
٢- دەورەی حەیدەری (دەستنووس)
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەقاسدی تووکانی.

دەروێش قولیی کرندی

١٢٣٦-١٣١٦

ئەم هۆنەرەمان کە کوڕی ڕەزا قولییە، لە ساڵی ١٢٣٦ی کۆچی لە مایدەشتی کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و فێری ڕێزمان و وێژەی فارسی بووە و پاشان کەوتووەتە گەشت و گێڵ و ڕۆیشتووەتە بەغدا و شارەزوور و لەگەڵ زانایانی ئەو مەڵبەندانەدا وتووێژی کردووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە و چووەتە دێی بانیاران و ماوەیەک لە لای شا تەیموری بانیارانی ماوەتەوە و بووەتە دەروێشی ئەو و ئەوسا ڕۆیشتووەتە کرند و لەوێدا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٣١٦ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

کاک عابدینی خادمی نەوەی دەروێش قولی لە سەرەتای دیوانە دەستنووسەکەیدا دەڵێ: دەروێش قولی لە تافی جوانیدا چووەتە لای تەیموور و ماوەی دە ساڵ لە بانیاران لە لای ئەو ماوەتەوە و پاشان بەرەو کرند کەوتووەتە ڕێ و لەوێوە ڕۆیشتووەتە بەغدا لەگەڵ زانایان و پیاوە گەورەکانی ئەو مەڵبەندەدا وتووێژی کردووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە کرند و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا مردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

دەروێش قولی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و جگە لە دیوانەکەی کە نزیکەی چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ، گەلێ چیرۆکیشی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و بەیادگار بەجێی هێشتوون کە ئەو پەڕاوانە بریتین لە: «قارەمان نامە، زەریری خەزایی، لەیلا و مەجنوون، خورشید و خەرامان، ڕۆستەم نامە، جوانمێری چەلەوی، تۆبەی نەسووح». ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران دادەن دەم، یاران دادەن دەم
بەهار باقی جە نۆ دادەن دەم
ئەی سەمەت سارای پیر نەرگس چەم
چل بوڵبوڵ نەدەور یەک گوڵ بیەن جەم
مەوانن ڕەوزەی ڕەزای ڕەمز ڕووز
خێزەنان نەسیم بەیان برووز
بوڵبوڵ نەوەرەق قەمچەی نەو وەهار
جاڕدا نە بلووک یاران بین بێدار

سـەردار گـولان خـێـزا نە پەردە
پەردە پارە کـەرد یەوادەی شـەردە
«قـولی» ئاخـێـز کـەرد نـەو وەهار نەو
بولبـولان مـاچان سـەنا و وەسفـە ئەو

واتە: ئەی یاران! ئەوا وەرزی بەهار دیسان هاتەوە و هەمووی دەشت و دەر پڕ لە گوڵ و نێرگس بووەوە و، لە دەشتێکی پڕ لە گوڵ، چل بولبوڵ لە دەوری گوڵێکدا کۆ بوونەوە و، بۆ دڵخۆشی و ڕەزای ئەو دەستیان کردە نەواخوانی و هەرایەکیان لە چیمەندا بەرپا کرد و شەماڵیان خستە شەکانەوە یەکێ لە بولبولەکانیش لە دەشت و کێودا جاڕی کێشا و هەمووی یارانی لە خەوی نەزانی ڕاپەڕاند و، سەرۆکی گوڵەکان لە پەردە دەرهات و وتی: ئێستا کاتی بەجێهێنانی بەڵێن و پەیمانی ڕۆژی بەرینە و سستی ڕەوا نییە. ئەی (قولی) تۆش لەم بەهارەدا بەڵێنی خۆت بەجێ بێنە، دیت کە بولبولەکان چۆن ستایشی خوایان بەجێ هێنا؟

چل بولبوڵ کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە بریتییە لە چل تەن کە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام ئەمانە بەر لە سرشت بوونی هەفتەن بۆ ڕازداری و ڕێنوێنیی بەندەکان لە گەوهەری خوا بەدی هێنران و ئەمانە لە ڕاستەقینەدا چل کەس بوون لە یارانی نزیکی سان سەهاک کە خەڵکیان بۆ ڕێ و ڕچەی یاری ڕێنوینی کردووە.

٢

هامسەران کوردم، هامسەران کوردم
دڵ دوسـاخ دام دڵڕوبای کـوردم
نە بازاڕ کـورد گـرەوێ کـەردم
بی وە مـاڵجەی دەردم نەمەردم
زەردە دەرمـانێ ڕێـزا وە دەردم
من بیم نەشەش سـەنگ وە ئاوکـەردم
بەردم وە ئاسـیـاو دانەی وێم هەڕدم
پەی قـووت قنیـات مـەسـان ئاوەردم
مەیخانەی نەسەر چوار سۆنگ وا کەردم
کـوورەی عـاشـقـان وە جـۆش ئاوەردم
وە حـوکم دەفـتـەر قـواڵەی فـەردم
شوون وەسەرچەشمەی تەیووری بەردم

پیـاڵەی نـە دەس سـاقـیـان وەردم
قـایم کـەردم قـەوڵ ئیـقـرار شـمـەردم
(قـولی) ئەو مـەحـبـووب کورد بێ گـەردم
شناسـام وە حـوسن یار بیم زەردم

واتە: ئەی دۆستان! من کوردم و گیرۆدەی سەوداسەری دڵڕبایەکی کورد. لە بازاڕی کوردەکاندا مەرجێکم کرد و ئەم مەرجە بووە هۆی چارەسەرکردنی دەردم و نەمردم. دڵدارم دەوایەکی زەردی دا لە برینەکانم و لە بادەی ئەو سەرخۆش بووم، ئەوسا دانەی خۆمم بردە ئاشی خوایی و هاڕیم و ئەو ئاردەم بۆ خواردنی مەستانی یار هێنا. پاشان مەیخانەیەکم لەسەر چوار ڕێیەک کردەوە و، دڵ و دەروونی گراوان و سەوداسەرانم هێنایە کوڵ. بەپێی فەرمانی دەفتەرێک کە دایانە من، مەبەست و ڕێی خۆمم لە سەرچاوەی شا تەیموور پەیدا کرد و، لەو سەرچاوەیە پیاڵەیێ ئاوم لە دەستی مەیگێڕان وەرگرت و خواردمەوە و پەیمانی خۆم لە نوێ بەستەوە. ئەی (قولی) من سەوداسەر و گراوی ئەو کوردە نازدارەم کە لە ڕۆژی بەرین هەر دڵم بەو دابوو.

٣

یەک ڕۆژ پەی تەقـدیر دەوران دێرین
ڕام کەفت ئەو پای قەسر قەدەمگای شیرین
دیم قـەدیم قـەسرێ ڕەدەی زەمـانە
خـشت و خـاک خـاپوور خـەراوە خـانە
دەس بێ کـەسـیم من دا وەسـەردا
پـەرێ وەریـنـان وا وەیـلام وەردا
ئەوەڵ پەی خەسرەو زەڕ بەخش وەخەرمەن
دووەم پەی شـیـرین شـازادە ئەرمـەن
سێیەم پەی شـاپوور قـازی قـەڵەمـزەن
چوارەم پەی فـەرهاد کـەلەی کـۆان کـەن
مـەکـێـڵـیـام، مـەشـیـام چەم وەنەسرەوە
کـەم کـەم تەکم دا من وەوقـەسـرەوە
دیم دەنگێ ئاما نەو خـاپوورەوە
سـەداش سـەر نیـا وە بن کـوورەوە

وات: ئەی ڕاویار هەواڵپـــــرس حـــــاڵ
وەشـەو شـەوگـارشـووم، وەڕۆژ ئەوقـات تاڵ
ئەوسـا کـــە من بیم تەکـیـــە و تەلاربیم
جـــا گـــەی بانۆان ئەرمــــەن دیار بیم
نەســـوب تا ئێـــوار گـــولاو نمین بیم
پەشـــتـــان و لاکـــێش ئەورێشـــمین بیم
فـــەڵەک فـــەنبـــاز ســـیـــابەخـــتم کـــەرد
خـەسـرەو فـانی کـەرد تاج و تەختش بەرد
فەرهـاد فانی کـەرد خەسرەو کوشتـە کەرد
خـەنجـەر نە سینەش تـا وە مـشـتـە کـەرد
نە فـەرهـادش هاشت، نە خـەسـرەوش مـەن
فـــەڵەک بنچـــینەی ئاســـار من کـــەن
ئەوســـا تا ئی وەخت وەی تەور بێ نووربیم
ڕۆ وە ڕۆ مــــەیۆ بـەدتـەر خـــاپوور بـیم
ئێـد (قـولی) وا تەن سـەرسـەریی کـەم هۆش
کـــوورەی دەروونش دایم هـا نەجــــۆش

واتە: ڕۆژێکیـان بەهۆی چارەنووسی دەورانی کـۆن، ڕێم کـەوتە کـۆشکی شـیـرین، کۆشکێکی کۆنی زەمـانم دی کـە وێران و کـاول بووە و منیش چارێکم نەما و دەسـتی بێ کەسیم دا بەسەرم و بۆ پێشینان داخ و موخابنم خوارد: هەوەڵ بۆ خـەسرەو کە بەکۆ زێڕێ دەبەخشی، دووەم بۆ شـیرین شازادەی ئەرمەن. سێیەم بۆ شاپووری قەڵەم لێ دەر، چوارەم بۆ فەرهاد کە کەللەی کێوەکانی بەقوڵنگ دەکەن. لەوێدا دەگەڕام و بەچاوی فرمێسکاوییەوە دەڕۆیشـتم تا کـەم کـەم پاڵم دایە دیواری ئەو کۆشکەوە کـە لەپڕ دیم دەنگێکی بەسـۆز هاتە گوێمدا و وتی: ئەی ڕێبوار! هەواڵی چیم لێ دەپرسـی؟ بەشـەوا شـەوگارم شـوومـە و بەڕۆژا ژیانم تاڵە. ئەودەمـەی کـە من کـۆشـک و تەلار بووم، کچـان و خـاتوونەکـانی وڵاتی ئەرمـەن دەهاتنە لام و، لە بەیانییەوە تا خۆرئاوا گولاو پاشـیمیان دەکرد و ڕایەخم هەورێشم بوو. ئەوا چەرخی فـێڵـبـاز منی بەدبەخت کـرد و خـەسـرەوی لەناو برد و تاج و تەخـتی برد و ئاوامی پێ کـرد. فـەرهادی لەناو برد و خـەسـرەوی کـوشت و خنجێری تا دەسـتـە بردە سینـگیـا. نە فـەرهادی هێشت و نە خـەسرەو مـایەوە، چەرخ بنەڕەتی شوێنەواری منی بۆ پەندی ڕۆژگار لە بنەوە هەڵکەند. لەو زەمـانەوە تا ئێسـتـا وێران بووم. ئەمـە وتەی (قولی)ی کەم هۆشە کە کوورەی دەروونی گڕی گرتووە.

جەمشید جەم بێ، جەمشید جەم بێ
ئەوسا کە دەوران جەمشید جەم بێ
سەراسەر ئێران بەری نە خەم بێ
نام جەم پەری ئێرانی شەم بێ
زاڵ کووری نشین ئەیوان زەڕ بێ
سەڵساڵ خەیاڵش خێزان شەڕ بێ
سام ساحێب گورز نۆسەد مەنی بێ
کەی قوباد نە تەخت دانەبەنی بێ
کەیکاوس نە کەیف کەیان کەی بێ
زاڵ نەزوحاکی عەقڵ و فام ڕەی بێ
گۆدەرز دەفتەردار میرزای سەرمەخش بێ
خێزان خرۆش شای سیاوەخش بێ
زۆر زەوەردار زات سوهراب بێ
زەنوون هام بەیعەت ئەفراسیاب بێ
جۆشان ئاتەش بەور بەیان بێ
شۆڕشت بەهمەن نە عام عەیان بێ
ئەرژەنگ کێشکچی ڕامشگەران بێ
دیو سفید ئەرکان مازەندەران بێ
بەهرام بەهرەمەن کڵاف کەمەن بێ
زۆر زەوارە چون تەهەمتەن بێ
تەهەمتەن مایەی فەر ئێران بێ
وە گورزش تووران یەکسەر وێران بێ
کیشوەر سەر نەڕای زوڵف عەبیرین بێ
شێرۆ شێت عەشق شەیدای شیرین بێ
خەسرەو غەرق هوون مەودای دڵبەن بێ
کەڕا سەرنگوون دەس کۆکەن بێ
یەک نە شوون یەک هات نەهات بێ
حەیف (دەروێش قولی) دونیاش زوڵمات بێ

واته: له ڕۆژگاری پادشایەتیی جەمی ناوداردا هەمووی خەڵکی ئێران لەو پەڕی هێمنی و خۆشیدا ژیانیان دەبردە سەر و ناوی جەم بۆ ئێرانییەکان وەکو شەم و چرا بوو، زاڵی زەڕ کە خاوەن هۆش و زانست بوو، لەسەر تەختی زابلستاندا دانیشت و له هەیوانی زێڕنیگاری خۆیدا دەژیا و دێوی بەدسروشت دەیویست ئاژاوە بنێتەوە، سام خاوەنی گورزی نۆسەد مەنی بوو و، کەی قوباد لەسەر تەختی زێڕیندا فەرمانڕەواییی دەکرد و کەیکاوس له کۆشکی کەیاندا خەریکی بەزم و ڕەزم بوو گۆدەرزیش دەفتەرداری شای کەیانی بوو و، سیاوەش هەمووده‌م خەریکی شەڕ بوو و، زۆراب له هێزدا بێ وێنه بوو، زەنوونیش له ئەفراسیاو پەیڕەویی دەکرد، ئاگری شەڕی بەوری بەیان و شۆڕشی بەهمەن هەڵگیرسا و ئەرژەنگ پاسەوانی چەرگەران بوو و، دێوی سپی له مازەندەراندا فەرمانڕەواییی دەکرد و بەهرام گراوی گوڵەندام بوو و، زەوارە وەکو ڕۆستەم هێزی بوو و، ڕۆستەم مایەی فەڕ و شکۆی ئێران بوو و، بەگورزەکەی وڵاتی توورانی وێران کرد و، خەڵکی وڵات سەریان له جوانیی شیرین سووڕ مابوو و، شێرۆ دێوانە و شەیدای ئەو بوو کە سەرەنجام بەخنجێر باوکی کوشت و خەسرەو لەناو خوێندا تلایەوە و گەڕاش بەدەستی فەرهادی کۆکەن لەناو چوو و، یەکایەکی ناسراوان و پیاوانی بەناوبانگ هاتنە ئەم جیهانە و سەرەنجام لەم جیهانە ڕۆیشتن، بەڵام بەداخەوە (دەروێش قولی) لەم جیهانە ڕووناکە بەهرەیەکی نەبرد و له جیهانی تاریکدا ژیا.

٤

مەرداس تازی وەو گشت ماڵەوە

زوحاک وە شاهیی هەزار ساڵەوە

کوردان ئەو دەم گشت نەیاڵەوە

فەرەیدوون وەزۆر گورز گۆپاڵەوە

نەکەردن تەمام دنیای دوور مەنزڵ

کول وە مەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

***

نەریمان و سام وە زۆر زاڵەوە

ڕوستەم هەم وەگورز وە گۆپاڵەوە

سمیرغ وە شەلاق شەقەی باڵەوە

سوهراب هەم وە زۆر بێ هەواڵەوە

نەکەردن تەمام دنیای دوور مەنزڵ

کول وە مەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

***

داراب شا وه برج وەش نمـــــوونەوە ئەفراســـیاو وه تاق سیم ستوونەوە
پیـــران وەیســـه وه ئەفـــســـونەوە هـوومـــــان و نۆشـــاد وه زەنوونەوە
نەکەردن تەمام دنیای دوور مـــــەنزڵ کول وەمەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

***

پێم واچە گورگین جـەکێ مــــــەنەوە؟ تووس و فـەریبـورز وه کـەمـەندەوە
شـاهـپـوور شـازادان وه سـەمـەندەوە زەواره وه زۆر تەهـــــــــــمـتـەنەوە
نەکەردن تەمام دنیای دوور مـــــەنزڵ کول وەمەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

واته: مـەرداسی عـەرەب بەو هەمـوو مـاڵ و سـامـانەوە و، ئەژی دەهاک بەشـاییی هەزار سـاڵەوە و، کـوردان ئەو دەمــه کـه له یاڵ و شــیـودا دەژیان، فـەرەیدوون بەزۆر و گـورز و گۆپاڵەوە و، سیـمـرخ بەشـەقـەی باڵیـەوە و، زۆڕاو بەزۆری زۆرەوە و، داراب شـا بەبرج و شـوورەی بێ وێنەوە و، ئەفـراسـیـاو بەتـاقی زێوینەوە و، پیـرانی وەیسـه بەئەفـسـوونەوە و، هوومـان و نۆشـاد و زەنوون بەو هـەمـوو هێـزەوە و، زەردەشت بەئاڤـێسـتـاوە و مـەنووچەر بەتەختی لاڵەوە و، کەیکاووس بەشەوقی تاجەوە و، قوباد بەباج سەندنیەوە و، بێژن کە لەناو چاڵی تاریکدا ژیا و، گۆدەرز بەمنداڵی زۆرەوە و، کەیخەسرەو بەجامی زێڕنیگارەوە و، گیو بەتاجی سـەریەوە، گورگینیش خـۆ له کەس نەمـایەوە، تووس و فەریبوورزیش بەکەمـەنیانەوە و، شاپوور بەسـەمـەنەوە و زەواره بەزۆری ڕۆسـتـەمـەوە، هەمـووی ئەم ناودارانـه جیـهـانیـان نەبردە سـەر شـەرابی مـەرگیان له دەسـتی مـەیگێڕی زەمـان وەرگرت و خواردەوە و سـەریان نایه ناو خاک.

هیچ کام له شـوێنەوارەکانی دەروێش قـولی تـا ئێسـتا لـه چاپ نەدراون و هـەروا بەخـەتی خۆی و نەوەکەی ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

١– دیوانی دەروێش قولی کرندی – کۆکردنەوەی عابدین خادمی – کرند، ١٣٤٩.
٢– بەیازێکی کۆن که هەندێ له هۆنراوەکانی دەروێش قولیی تێدا نووسراوه.
٣– یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش قولیی کرندی.

مەلا ئەبووبەکری یوسف

١٢٣٩-١٣٠٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەبووبەکر کوڕی محەمەد نازناوی هۆنراوی (یوسف)ە و بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر لە بۆمان دەرکەوتووە لە ساڵی ١٢٣٩ی کۆچی لە ناوچەی هەوشاردا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان و موکریان گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەدەرز وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣٠٢ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

یوسف بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و ئاینیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

غـــــەزاڵ هـەردە، غـــــەزاڵ هـەردە
ئەی وەلـەدەی وەحش غـــــەزاڵ هـەردە
جەڵد سـەبوک خـێز نافـەی گـوڵ چەردە
ڕا وە دەلـیـلـەی نـەوای ڕەم کـــــەردە
مـەعلووم تەجـروبەی دنیـات نەکـەردە
پیـاڵەی جـە مـەی عـەشـقت نەوەردە
جـەو بۆنە مـەیلت چەنی من سـەردە
وەرنە کـەی چون تۆ وێش پەنهان کـەردە
بۆ بەشـقـە ئەو شـای خـەتا نەکـەردە
بەرقـــەی نزاکـەت ناز جـە ڕو وەردە
واز بکەر ڕووپۆش ئەو لیـمـۆی زەردە
دڵ هەوای کـەلەرم سـینەی تۆش کـەردە
غەزاڵ وات: هـەی قـەیس عـەبدال هەردە
پەی سـەیر باغچەی لیمۆی لەیل مەردە
بەوێم مـەزانۆم دنیـا چون نەردە
دوو شەش تا وە سەر پەی کەس ناوەردە

بەڵێ من بەوێم تەجــــروبەم کــــەردە
های جەند کەس نەداغ لیمۆی من مەردە
وەی گۆنای گوڵنار سووەیل ڕەنگ کەردە
ئی گــەردن ســاف مــینای بێ گــەردە
بەڵـێ چون نـەی وەر تـورەنجـت بـەردە
هـاکلـیل بـاغ بەتـۆم ســـــپـــــەردە
ســا چون لەیل کلیل پێم کـەرەم کـەردە
ســـپـــەردم بەتۆ شــــای پشت پەردە
«یوسـف» چون یـاران زامش دوو نـەردە
هـەنی نیم وە تـەنگ عــــەزاب مــــەردە

واتە: ئەی ئاسکی کەژ و کێوا! بۆنی خۆشی ناوکت وەکو بۆنی گوڵ دەشت و کێوی پڕ کردووە و دیارە دنیات تاقی نەکردووەتەوە و پیاڵەی بادەی ئەوینت نەخواردوەتەوە، بۆیە دڵت لە حەنای مندا ساردە، ئەگینا شۆخوشەنگی وەکو تۆ چۆن خۆی دەشارێتەوە، وەرە بۆ خوا بەو ناز و لەنجەتە دوگمەکانی سینگت بکەرەوە تا لیمۆگەلی زەردت ببینم، چونکە دڵم بەهیوای کەلەرمی سینەتە، لەپڕ ئاسکەکە هاتەوە لام و وتی: ئەی قەیسی هەردەگەڕ! ئەگەر دەتەوێ سەیری باغچەی لیمۆی من بکەی، دەبێ گەلێ ئەرک و ڕەنج بکێشی تا بەهیوای دڵی خۆت بگەیت. ئیتر ئەم قسانە بووە هۆی ئارامی و ئەهوەنیی دڵم. «یوسف» ئیتر لە مردن ناترسێ چونکە یار بەڵێنی پێ دا.

سەرچاوەکان
١- تەلای دەستەوشار – نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی – تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.
٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا ئەبووبەکری تێدا نووسراون.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا ئەبووبەکری یووسف.

مەلا فەرەجی بۆرەکەیی

١٢٤٤-١٣٤٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی فەرەج و کوڕی مەلا ئەحمەدی بۆرەکەییە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٤٤ی کۆچی لە ناوچەی هەوشارا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە زمانی فارسی و عەرەبیدا ماوەیەکی باش ڕۆشتووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی هەورامان گەڕاوە

و له پاشا له سنه خوێندنەکەی تەواو کردووه و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووه و گەڕاوەتەوە هەوشار و له دێی حەسەن ئاوادا نیشتەجێ بووه و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوه و ڕێنوێنیی خەڵک بردوومەتە سەر تا له ساڵی ١٣٤٣ له تەمەنی نەوەد و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووه و لەوێدا نێژراوه.

مەلا فەرەج بەیەکێ له هۆنەرانی کوردی هەوشار دێتە ژمار و، له هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووه و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوه: دڵداری، ئاینی، سروشتی، بەڵام بەداخەوه زۆربەی هۆنراوەکانی دەست بەدەست کەوتوون و تیاچوون، ئەوەش کە ماوەتەوە بریتین له هەندێ هۆنراوی دڵداری و ئاینی کە لەناو بەیازەکاندا تۆمار کراون لەگەڵ ئەوەشدا: «مەست نموونەی خەرواریکه» و هەر بەو هۆنراوانەی کە بەیادگار ماونەتەوە پلە وپایەی ئەومان له هۆنەریەتیدا بۆ دەردەکەوێ.

مەلا فەرەج کە له سنەدا فەقێ بووه، ڕۆژێکیان لەوێوە بۆ ڕابواردن سەرێک دەدا له گەڕووس و لەم سەردانەدا ڕێی دەکەوێتە ئەلوەند قولی له ئەلوەندقولیدا ئاوێنە ناوێ هەست و هۆش له مەلا دەستێنێ و مەلا دەخاتە ناو مەیدانی وێژه و هۆنراوەوە و کورتژم و ئیلهامی هۆنراوی پێ دەبەخشێ و، بەم چەشنە دێتە ستایشی دڵخوازەکەی و له پاشا ئەو هۆنراوانە بۆ بابەجانی ئامۆزای دەنێرێ و له کارەساتەکە تێی دەگەینێ:

جــانی ویەردەن، جــانی ویەردەن
یەک مــاجــەرایێ وەســەر ویەردەن
واجــبــەن پەی تۆ تەقــریرش کــەردەن
با وجــوود تا حــاڵ زامــەت ناوەردەن
مەودای سەرسنان هومات نەچەشتەن
پەنجەت وە هووناو زامان نەڕەشتەن
پات بەئێش نێش خاران نەبیەن ڕێش
نیگای دوودیدەت ناوەردەن وەئێش
هەرچەندیچ ناشێ ئەحــوال نەزانی
چه ماجەرای من سەرسام نەمانی
ئازیزم جــەی وەربەعــەزم کــاروان
لوام بەگــەرووس چون ڕەوزەی ڕزوان
قسمەت گیر ئاوەرد جه ئەلوەند قولی
سەد شاهۆ و ئەلوەند جەلاش چون قولی

ئاوینە نامێ بی وە خـــانەخـــوام
ساحێو مەعریفەت سفرە و ئیحترام

پەری تەڵعـــەتێ جـــەویانەم دییـــەن
بەشـــەر تا بەحـــاڵ بەو شـێـــوە نیـــەن

گیسـوو حەیتارێ، سـوعـبان بەکۆڵێ
ئەگریجە لوولێ، زولفـان مـەفـتـووڵێ

خـورشـیـد جـەمـینێ، ئەبرۆ هیـلالێ
موژان هوون ڕێژێ، عەین عەین غەزالێ

بینێ چون دوڕێ، گـــۆنا گـــوڵناری
لە بان عـــەقـــیـــقێ، دندان مـــرواری

دەم چەشـــمـــەی حـەیات زەنەخ برنجێ
نزاکـــــــــەت نازێ پڕ لار و لـەنجێ

پەنجە چون قـەڵەم، باهۆ شـمـشـالێ
کـەمـەر نەیشـەکـەر پڕ خـەتو خـالێ

ناف ناف عـــەزاڵ پڕ مـــوشک عـــەتری
شـــەوق دەور ناف چون شـــۆڵە بەدری

شـیـرین شـیـرینێ لەیلا کـەنیـزێ
کـوشـەندەی فـەرهاد شـێـرۆ پەروێزێ

وامق ڕسـواکـەر، عـەزرا عـیـزا ڕێ
خـــەرامـــان خـــێـــزێ، نازک تازداری

نەبات کـــەلامێ، شـــەکـــەرین ڕازێ
مـــیـــوان پەزێرێ، غـــەریب نەوازێ

قـەســـەم بەو خـــودای حـەیی لایەنام
تەعـــریفش هەرگـــیـــز نمەبۆ تەمـــام

خـولاسـەی مـەتلەب بێ زیاد و کـەم
بەشـــەر بەو شـــێـــوە نەدەینم وە چەم

«جانێ» جەوساوە ئەو حۆریم دییەن
عەقڵ و فام و هۆش نەدەس بەرشییەن

خــــۆ من نەئەزەڵ زامـــــدار زام بیم
جـــە گـــەردش دەور دایم ناكـــام بیم
فــــەڵەک نمازۆ دەردم بـۆ ســــارێش
هـەردەم ســـەودا یێ دڵ مـــەكـــەرۆرێش
ئەلحـــەمـدوڵڵا «جـانـی» ئەو حـــووری
نـەدینـت وەچەم پەی ناســــــەبووری
وەرنە جـەهیـجـران ئەو عـەین قـەترانە
بە وێنەی «فـــەرەج» مـــەبی دیوانە

واتە: ئەی «جانی»! ماوەیەک لەمەوپێش ڕێم کەوتە گەڕووس و لەوێوە گەیشتمە کێوی ئەڵوەند قـولی کـە کێوی شـاهۆ و ئەڵوەندی لەلا وەکو تەپۆڵکە و لووتکەیە. لە دەوروبەری ئەڵوەند قولیدا ئاوێنە ناوێ بووە خانەخوێم کە خاوەن خوان و سفرە و ڕێز بوو، ئەوپەری ڕوومـەتە کـە ناوی ئاوێنەیە لە جـوانی و شـۆخـوشـەنگیدا بێ هاوتا و بێ وێنەیە. خـۆ ئەگریجەکانی بەسەر ڕوومەتیدا لوولی خواردووە و ناز و لەنجەی بەجارێ دڵمی بردووە و تەوێڵی وەکو هەتاو دەدرەوشێتەوە و ڕوومەتی جوانی دڵ دەگەشێنێتەوە، برۆکانی وەکو مانگی یەک شەوەن و، برژانگەکانی خوێنی مرۆ دەڕێژن و، چاوەکانی وەکو چاوی ئاسک وانە و خۆیان دەنوێنن، گۆناکانی وەکو گوارە و لێوەکانی وەکو ئاقیق و ددانەکانی بەوێنەی مرواری و دەمی وەک ئاوی ژیان وایە. ئەو دڵبەرە کە دڵمی بردووە وەکو شیرین جوان و شیرینە و، ئاواتی ژینە و کوژیاری فەرهاد و شێرۆ و پەروێزە، وامیق ڕیسواکەر و عەزرا شێتوەیە و، وەکو خەرامان بەلەنجە و لارە، بەڵێ ئەو شۆخە گەلێ نازارە.

سوێندم بەخوای گەورە و گران من تا ئێستا کیژی بەو چەشن و کەشم و نەشمەم نەدیوە و، لەو ساوەوە کـە ئەو پەرییـەم چاو پێ کـەوتووە ئاوەز و هۆشم لە دەست داوە و، بیـر و هۆشم بەلای خۆمەوە نەماوە، بۆیە بۆ ئەو نازارە شێت و لێوە بووم.

سەرچاوەکان

١- تەلای دەستەو شار - نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.
٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەو پێش نووسراوە.

شا تەیمووری بانیارانی

١٢٤٦-١٢٧٣

ئەم هۆنەرەمان کوڕی ڕەزای بانیارانییە و بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ئاخر و ئۆخری سەدەی سێزدەمی کۆچیدا نووسراوە، لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی لە دێی بانیارانی کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە. خۆی لە سەرەتای دیوانەکەیدا دەڵێ: «لە دێی بانیاراندا لە دایک بووم و لە دێی تووت شامیدا پێ گەیشتووم».

تەیموور لە سەردەمی منداڵیدا هەر لە دێی بانیاراندا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە کرند و خەریکی خوێندنی پەرتووکی سەرئەنجام و دیوانی هۆنەرانی کوردی یاری بووە. لە بیستو یەک ساڵیدا چووەتە ڕیزی لەشکری مەلک نیازخانی گۆران و بەیەکێ لە سەربازەکانی ئەو هاتووەتە ژمار. لە ساڵی ١٢٦٩ی کۆچیدا تورکمانەکان هێرش دێننە سەر تاران و خەریکی چەپاو و تاڵان دەبن، ئەم هەواڵە کە دەگاتە مەلک نیازخان، خێرا بەلەشکرەکەیەوە بەرەو تاران دەکەوێتە ڕێ و لەگەڵ تورکمانەکاندا بەشەڕ دێ و پاشان شکستیان دەدا و، بەم هۆیەوە هەموو لەشکرەکەی لە لایەن نەسرەدین شاوە (١٢٦٤-١٣١٣ی کۆچی) خەڵات دەکرێ و، بەپێی داخوازی شا لەشکری گۆران لە تاراندا دەمێنێتەوە. تەیموریش کە لە ڕیزی ئەو لەشکرەدا بووە، هەر لەوێدا دەمێنێتەوە و خەریکی ڕێنوێنیی یارییەکانی تاران بووە و هەندێ پەرجووی لە خۆی پیشان داوە. ئەم هەواڵە کە گەیشتووەتە شا، شا دەستووری دەستگیریی تەیموور دەردەکا و بەم جۆرە تەیموور دەکەوێتە بەندیخانەوە و پاش ماوەیەک دەینێرنە کرماشان و نزیکەی شەش مانگێ لەوێ زیندانی دەکرێ و پاشان بەناوی زەندیق و بێ بڕوا فەرمانی کوشتنی دەردەکەن و بەم چەشنە لە ساڵی ١٢٧٣ لە تەمەنی بیست و حەوت ساڵیدا لە سێدارەی دەدەن و ئەوسا پەیڕەوانی لە گۆڕستانی کرماشاندا دەینێژن و گۆڕەکەی ئێستا بەناوی گۆڕی (سەید) ناسراوە.

تەیموور یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردی یاری دێتە ژمار، هۆنراوەکانی ئەو کە زۆربەی لە بارەی خواناسی و ڕێ و ڕەوشتی یاری و لێکۆڵینەوەی پەراوی سەرئەنجام هۆنراوەتەوە، گەلێ بەرز و دڵگر و ڕەوانن. ئەو گەلێ شاگردیشی لە هۆنراو و وێژەی کوردیدا پەروەردە کردووە کە ڕاژە و خزمەتی وێژەی کوردیان کردووە کە یەکێ لەوانە شێخ نەزەر عەلی جەنابە.

لە تەیموورەوە دیوانێکی بەرز و نایاب بەیادگار ماوەتەوە کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

١

مـــن وەی دەردەوە، مـــــن وەی دەردەوە
تـاكـــــــەی بـنـالْـم مـن وەی دەردەوە
وەی دەردخـــواجـەی سـاحـێب شـەردەوە
ڕای قـــەرار نوخت كـــەس نەكـــەردەوە
زوان وە لالْـــە و چـــەم وە هــــەردەوە
دڵ وە زوخـــــــــــاوان داخ و دەردەوە
تاكـــەی بگـێــلْـم وەســـەر هـەردەوە
وەی هەردەی دوجـەیل مـەجنوون بەردەوە
ســـۆزیام وەی شـــەوق دانەی زەردەوە
دانـەی زەرد تـاكــــەی ها وەگـــــەردەوە
ســۆزیای ســـەروەش جـەور جـــەمـــالْم
مـــەنالْم پەی حـــەق پەی حـــەق مـــەنالْم
دووریـی ولاتان دەركــــەفــتــــەی وێمــــەن
نـەدوود دەوران نـەڕەفـــتـــەی وێمـــەن
پێكیـــای تیـــر مـــوقـــەوای وێمـــەن
دەرد بێ دەرمــــان بێ دەوای وێمــــەن
چنگالْ قـــولاب حـشــمــەتگیــر وێمـەن
پێكیـــای پەیكان زەخم تیـــر وێمـــەن
پەی زەڕێو مـەوعـد دەرمـەندەی وێمـەن
نە لای خوا جای من شـەرمەندەی وێمەن
خـــەلیف خـــەفــــەتان نابینای وێمـــەن
بولبول پەرێ گول خـود شـەیدای وێمەن
جـانی جـان بدە جــان سـتــان ئامــا
خـــرۆش وەش خـــوان بانگ بەیان ئامــا

واتە: من تاكەی بەم هەموو دەرد و ئێشەوە بنالێنم، هەر ئەوە دەبێ لەبەر چاو بگرم كە من لە ڕۆژی بەریندا بەلێنم داوە كە لە جیهاندا چاك بم و بەچاكەوە ژیان بەرمە سەر و توخنی گوناه نەكەوم و، هەموو دەم زمانم لە پاڕانەوە و لالانەوەدا بێ و چاو بنرمە هەردوو

دەشت و زووخ و زووخاوی دەروونم دەرکەم، جا نازانم تاکەی بەسەر هەردوو کێوا بگەڕێم و وەکو مەجنوون وێڵ و ئاوارەی دەشتی دوجەیل بم، من بەڕاستی لە دووریی یاردا سووتاوم و سووتاو و سەرخۆشی جوانیی یارم و هەر بۆ ئەو دەناڵێنم و شێت و شەیدای تاقە گوڵێکم و تا گیانەڵا دەبێ لە ئەوینی ئەودا بسووتم. کەوابوو دەبێ بڵێم ئەی گیان ئەوا گیان کێشەر هات و بانگی بۆ کێشانی گیانت هەڵدا.

٢

وەی زەمـــــانـەوە، وەی زەمـــــانـەوە
«تەمیـوور» سـەرمـەسـتـەن وەی زەمانەوە
تـەعلیــقــەی غـەیبی نە کــارخــانـەوە
ســەر مــۆر دادەن پێم وەی نیــشــانـەوە
لـەعل شنـاســـــان نـە خـــــەزانـەوە
دانـەنـاس وە لای ســــاحـــێب دانـەوە
بـەش باتـنـیـم وەبار خـــــــــانـەوە
ســەرمـەســتـیم نە جـەم شـای جـلانەوە
زەڕێ نـە کـــەوســـەر وە فنجــانـەوە
نۆش کـەردیم وە دەس سـاقــیـیـانـەوە
بۆی عـــەتر ســـاقی دا نە دەمـــاخم
وەشــخـــوان بی مــورغ دڵەی دوســـاخم
دانەی ســاحـێب شـەوق ها نە ئوجـاخم
بوڵبـــوڵ باتن نیـــشــــتـــەن نە باخم
زوهـوور کـــــەردەن زەین دیدە چـراخم
چون تێغ جـــەوهەر نەوجـــلان زاخم
«تەیموور» نە سوحبەت یاری گوستاخم
پەی ڕۆژ باقـی کـــەیلەن دەمـــاخم

واتە: تەیموور لەم زەمانەدا لە بادەی خوایی سەرمەستە و لە کارگای خواییدا قەباڵەی ڕازی خواییان پێ داوە. لاڵ ناسان و گەوهەر ناسان دەبێ بزانن کە بەشی دەروونی و مەستیم بەهۆی جوانیی یارەوە پێ دراوە. لەو جەمەدا تۆزقاڵێک لە ئاوی کەوسەرم بەدەستی مەیگێڕانی مەیخانەی خوایی خواردەوە و، بۆنی خۆشی مەیگێڕ دای لە لووتم و

لەوە و پاش پەلەوەری دڵی بەند کراوم کەوتە نەواخوانی، ئێستا گەوهەرێک لە ئوجاخم دایە و بولبولی دەروون لە باخمدا نیشتووەتەوە و زەینم ڕوون بووەتەوە و ڕێی ڕاستی خوایی بۆم دەرخستووە. ئەی (تەیموور) کاتێ لەگەڵ یاردا دەدوێم زۆر پرکێشی دەکەم و بۆ ڕۆژی دوایی دڵم پڕ بووە لە خەم.

٢

تاک تەنیای فەرد، تاک تەنیای فەرد
واحید و ئەحەد تاک تەنیای فەرد
فەرد بێ هەمتا، نەزاد و نەمەرد
کونەندەی نەقاش چەرخ لاجەوەرد
نەتەنیایی حەبس عەزابم سەختەن
ئەسرم چون ڕێزان بەرگ درەختەن
بینام تۆ خودای لامەکانەنی
تۆ خەزانەی سر کەس نەزانەنی
تۆ ساحیب ئەرز و ئاسمانەنی
تۆ خالق خەلق سفید خوانەنی
هەرچەند عەذابم نە حەد بی شۆوەن
بەڵام ئومێدم تەمام وە تۆوەن
بێدار نە خاو پادشای بەختم
گوشاد کەر کلید قاپییەکەی تەختم
(تەمیوور)م دوچار عەزاب سەختم
چەمەڕای کەرەم جوودت وە جەختم

واتە: ئەی خوای تەنیا و یەکتا و تاقانە و بێ هەمتا، ئەی خوای بێ وێنە! تۆ نەخشکەری چەرخی لاجیوەردی. من لە بەندیخانە و زینداندا تەنیام و گەلێک لە ئازاردام و فرمێسکم بەخوڕ دێ و وەکو گەڵاکانی درەخت ئەوەرێ. تۆ خوای بێ جێ و شوێنی و لە هەموو شتێک ئاگەداری. تۆ خاوەن زەوی و ئاسمانیت و سفرە و خوانی چاکەت پان کردووەتەوە. هەرچەندە ئازارم سەختە، بەڵام تەواوی ئومێد و ئارەزووم بەگەورەیی تۆیە. دەسا پادشای بەختم لە خەو وریاکەرەوە و کلیلی بەندم بکەرەوە. تەیموورم و تووشی ئازارێکی سەخت بووم و چاوەڕوانی بەخشش و بەزەیی تۆم.

٤

دانەی مـــەکـــانم، دانەی مـــەکـــانم
پیـــاڵەی پڕ مـــەغــز دانەی مـــەکـــانم
بە لەیل چون خـــڕۆس تا وتەکـــانم
پەرێ گـــەوهـەرێ هـەر نەفـــغـــانم
کـــبـــار کـــەرەم ســـەغـــیـــر عـــامم
دوڕ ساخ حەڵقەی مەحبووس دامم
شکست تەلەسم جادووی پیل سامم
ئیـسـا نەی دوونم ڕوسـتـەم بێ نامم
شـــاباز شـــوجـــاع وە رداگـــیـــرم
کـــەمـــانم، پەڕم، تەرکـــەشم، تیـــرم
ئەسـیـر عـومـانم بەحـرم غـەواسم
گـــەوهـەرم، دوڕم، دانەم، ئەڵمـــاسم
(تـەیمـوور)م ڕەهـبـــەر ڕەواج ڕاسم
شـەهـیـد شـەیدای هوونی قـســاسم

واتە: من پیـاڵەی پڕمێـشک و دەریای زانسـتم. بەشەوا وەکـو کەڵەشـێر بۆ گـەوهەرێکی تاقانە دەقووقێنم و هەموو دەم لە ناڵەدام و هەر دەناڵێنم و، بۆ ئەو گەوهەرە کەوتمە داوی لەشـێک کە ئێستـا گیـانم بەندی ئەو لەشـەیە. ڕۆژگـارێک وەکـو ڕۆسـتـەم، جـادووی ژنی جادووگەر و پیل سامم تێ شکاند. من ئەو شـابازە نەبەزە خـەرقەپۆشەم کە تیروکەوانم لا هەیە و من ئەو مەلەوان و گەوهەر و دوڕدانەیەم کە بەناوی تەیموور ناسراوم و خەڵک بەرەو ڕێی ڕاستی خوایی ڕێنوێنی دەکەم و پیاوکوژان بەتۆڵەی خۆیان دەگەیەنم.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکـاتە سـەر چیـرۆکی تێکشکانی پیل سـام بەدەسـتی ڕۆستەم کە بەپێی شانامە، ژنێکی جادووگەر بەدەستووری ئەفراسیاب کۆشکێکی گەورە و جوانی لە نزیکی کۆشکەکەی ڕۆسـتـەم کری و چەند کەس لە پاڵەوانانی کورد بەهۆی پیل سامەوە خـسـتـە داو و سـەرەنجـام ڕۆسـتـەم لە بەندبوونی ئەوان ئاگـەدار بوو و لە پاش کوشتنی پیل سام ئەوانی ڕزگار کرد.

٥

تاوس پەڕ من بیم، تاوس پەڕ من بیم
سەر حەڵقەی تاج تاوس پەڕ من بیم
قارەمان نە پشت بەحری و بەڕ من بیم
فەرزەند نامی زاڵ زەڕ من بیم
دلێر داوخواز کۆڵ ڕەخش من بیم
دادڕەس ئەمیر سیاوخەش من بیم
کوشەندەی قاتڵ سفید دێو من بیم
مایەی شکۆ و فەڕ هەم خدێو من بیم
دەست وەگورگیس سفیدفەن من بیم
ڕانندەی دێو و ئەهریمەن من بیم
سەرتیل ئێران زابڵی من بیم
باجگیر نە شاه کابڵی من بیم
سەر نەحەشار تازە ساو من بیم
فەرەیدوون فەڕ، زین نەگا و من بیم
عەیار عارف تەنیا و تاک من بیم
شاماران شەڕ پەی زوحاک من بیم
ئیسە هام وەی دوون وێنەی مارەوە
مورغم گێج مەدەی وە پێوارەوە
وەختە بدەرۆ تۆڕ دام گرداو
نە ڕای شەرت و شوون بارۆ وەحەساو
نە زەمین «تەیموور» نە سەما ئافتاو
مورغی بێدارەن جیهان ها نە خاو

واتە: من لە چاوی بڕۆنییەوە نوینگەی هێزی پاڵەوانان و قارەمانانی ئێران بووم و ئەسپی خۆم لە دەریا و وشکیدا غار دەدا. من هەر ڕۆستەمی کوڕی زاڵم کە بەسواری ڕەخش چووە یارمەتیی سیاوەشەوە و، دێوسپیی کوشت و بووە مایەی فەڕ و شکۆی ئێران و ئەوسا گورگینم سەرکۆنە کرد و دێوان و ئەهریمەنانم دەرکرد و باجم لە شای کابڵ سەند و بوومە

هۆی پێشڕەوتی وڵاتەکەم، ماوەیەکیش لە لەش فەرەیدوون شادا بووم و بەسەر ئەژی دەهاکی مار لەسەر شانداا زاڵ بووم و ئەوم لەناو برد.

سەرچاوەکان

١- دفتر رموزیارستان - گرد آورندە: سید قاسم افضلی - تهران، ١٣٥٠.
٢- دیوانی تەیمووری بانیارانی کە لە ساڵی ١٢٨٠ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشا تەیمووری بانیارانی.

میرزا محەممەدی هەوشاری

١٢٤٦-١٣٠٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد کوڕی مەلا تایەری هەوشارییە و بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بۆمان دەرکەوتووە کە لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی لە هەوشاردا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٣٠٤ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵی هەر لەوێدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

وەکو دەم بەدەم دەیگێڕنەوە میرزا محەمەد لە هەوشار و سنە و هەورامان و سلێمانی خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیشدا لەگەڵ باوکیا چووە بۆ وڵاتی ڕووس و ماوەیەکی زۆر لەوێدا ماوەتەوە بەجۆرێ کە لە زمانی ڕووسیدا شارەزاییەکی باشی پەیدا کردووە، هەروەها زمانی فارسی و عەرەبیشی باش زانیوە و لە وێژەی ئەو دووزمانەش کەڵکی وەرگرتووە.

لە میرزا محەمەدەوە پەڕاوێک بەناوی «یوسف و زلێخا» بەیادگار ماوەتەوە کە لەسەر کێشی دەهیجایی هۆنیویەتەوە و هۆنراوەکانی بەئەندازەیێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانە کە سەرنجی خوێنەر بەرەو لای خۆی ڕادەکێشێ.

یوسف کوڕی یەعقووب یەکێ لە پێغەمبەرانە کە لە ساڵی ١٧٤٥ی بەر لە زاین لە نێوانی دوو ژنێدا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٦٣٥ لە میسردا کۆچی دوایی کردووە. لەبەرئەوەی باوکی زۆر خۆشی دەویست، براکانی لێی کەوتنە ڕقەوە و ئێرەییان پێ برد و ڕۆژێکیان پەڵپیان لە باوکیان گرت و یوسفیان بەبەهانەی سەیران بردە دەشت و لەوێدا خستیانە ناو چاڵێک و ئەوسا کراسەکەیان ژەندە خوێنی بزنێکا و هێنایانەوە بۆ باوکیان و وتیان کە یوسف گورگ خواردوویە. کاروانێک یووسفی لە چاڵەکە دەرهێنا و لە میسرا فرۆشتیە پیاوێکی دەوڵەمەند کە زلێخا ژنی ئەو دەوڵەمەندە بوو کە بەهۆی دیتنی یوسفەوە دڵی لێ

چوو و بەجارێ ئاگری تێ بەربوو، بەڵام یوسف ملی پێ نەدا و ئەوەبوو کە کەوتە بەر ڕقوقینی زلێخا و خستیە زیندان، لە زینداندا خەوی چەند کەسی لێکدایەوە و ئەم هەواڵە گەیشتە فیرعەون و فیرعەون ئەوی بۆ خەوێک کە دیبووی لە زیندان دەرهێنا و پاشان کردیە وەزیری خۆی و لە پاشا چەند ساڵێک بووە وشکەساڵی و براکانی یوسف، بۆ گەنم چوونە میسر، یوسف کۆمەکی پێیان کرد و لە پاشا کراسەکەی خۆی نارد بۆ باوکی و ساویە چاویا سۆمایان تێ هاتەوە و ئەوسا هەموویان هاتنە میسر و لەوێدا نیشتەجێ بوون و پاشان لە خوا پاڕایەوە کە زلێخا جوانی و شیرینی خۆی هێنایە دەست و بەیەک گەیشتن.

ئەمەش چەند هۆنراوێک لە پەڕاوی یوسف و زلێخا کە دەڵێ:

باوەرین بەیاد زلێــــخــــای نازار
ئەو بێ خـــەبەر بێ جـــە کـــار بازار
شەوقێ پەیدا کەرد ئەو جە گۆشەی دڵ
نەزاناش ئەو شەوق جە کۆیی حاسڵ
گاگا مەکرەوا و هەرمەکەرد زاری
گا بێهـوش مەبی جە بێ قـەراری
وات بەکـــەنیـــزان کـــەژاوە باران
مەشـــۆم بەسارا چون جـار جـاران
دەردەم کـەنیـزان لەوان بەهەشـتـاو
ئاوەردن پەرێش بەتەعـــجـــیل و تاو
نشت نەکـــەژاوە زوو لـەوانە دەشت
دەشت فـەرەحناک چون باغ بەهەشت
کـێـلا نە ئەو دەشت چەنی کـەنیـزان
ڕەعنا و نازەنین خـــاتر عـــەزیزان
هەوای یانەش کـــەرد ئامـــا بەدوما
جە مەیدان شا گوزەر کەرد ئەو ما
دیا خـــەلایق جـەم بیــیــەن نەو جـا
غـەوغـا و هاوارەن چون ڕۆژ هەیجـا
زلێـــخـــا فـــەرمـــا پەرێ. تەمـــاشـــا
گـــۆشــــەی کـــەژاوە بداران بەلا

داشان بەلاوە پەردەی کەژاوە
زلێخا چەمش گنا بەو ناوە
دیا غولامێ و لەپڕ بێهۆش بی
پەی ئەو غولامە مات و خامۆش بی
کێشا کەژاوە کەنیزان خاس
بەردن بەیانە بێ سەدا و بێ باس
جە دومای ساتێ ئەو ئاما بەهۆش
گرەوا بەزار دڵ ماوەرد بەجۆش
دایەی پڕ ساڵی واتش ئەی نازار
پەی چێش بەی تەورە مەناڵی بەزار
واتش: ئەی دایە ڕاس بواچوون پێت
ئی غولامە من خەیلێ کەردەن شێت
ئینە ئەو کەسەن ئاما نە خاوم
نییەن پەرێ ئەو من سەبر و تاوم
ئینە ئەو کەسەن من کەرد دێوانە
پەی ئەو دەربەدەر بیم جەو مەکانە
پەی ئەو دەربەدەر یاوام بەی وڵات
وێم بکەرد وە پەند واتەی سەربسات
جەولاوە تەمام ئەهل خەریدار
ئەدوور یوسف جەم بین نە بازاڕ
پیرە شنێ بێ ئاما نە مەیدان
گرتە بێ نە دەست کلافەی ڕێسمان
واتش بەمالک ئامان سەد ئامان
یوسف بدە من بەئی ڕیسمان
مالک بەخەندە وات وەپیرە شەن
نمەدان یوسف بەبوچک و کەوشەن
یەکێ وات: کە من مەکێشۆم بەزەر
بدەران وە ئەز مانگ مونەوەر

یەکێ وات: کە من مەکێشۆم یەکبار
جەعوود و عەنبەر جە موشک تاتار
زلێخا جەو کار کە بی خەبەردار
وە عەزیزش وات: ببە خەریدار
ئەهل خەریدار یەکسەر بەستن لەب
مەدران جە مەیدان بەقەدر و ئەدەب
عەزیز وات: کە من بێ قەرار ئەوم
بە گەنج و بەماڵ خەریدار ئەوم
نە کیسە زەڕش پەرت کەرد پەی مالک
مالک وات: یا خوا هەر ئەبی هالک
ئەوسا یوسفش بەئەو پێشکەش کەرد
ئەویش بەهەشتاو پەی زلێخاش بەرد

واتە: ڕۆژێکیان زلێخای نازدار دڵی گەشایەوە و هەوای سەیرانی کەوتە سەر و بەکەنیزەکانی وت: کەژاوەیان هێنا و بەیەکەوە سوار بوون و ڕۆیشتنە دەشت و بێدی و لە گەڕانەوەدا لە مەیدانی شاوە تێ پەڕین و دییان کە خەڵکێکی زۆر لە بازاڕی دیل فرۆشاندا کۆبوونەتەوە، زلێخا پەردەی کەژاوەکەی داوە لاوە و چاوی بەبازاڕەکەدا گێڕا و غولامێکی دی و لە پڕ بێهۆش بوو، کەنیزەکانی بەهەر جۆرێ بوو زلێخایان گەیاندە کۆشک و لە پاش ماوەیەک هاتەوە هۆش خۆی، دایەنێکی پیری بوو هاتە لای و لێی پرسی لەبەرچی بێهۆش بوویت و ئیستا پەشێویت؟ زلێخا وتی: لە بازاڕی دیل فرۆشەکاندا غولامێکم دی، ئەو غولامە هەر ئەو کەسەیە کە من خەوم پێوە دی و گراوی بووم و لام وابوو کە عەزیزی میسر ئەوە و هەر لەبەر ئەو کەوتمە ئەم شوێنە، لەولاشەوە کڕیاران هەر کام هاتبوون بۆ کڕینی یوسف، هەرکام بایەکیان پێشنیار دەکرد. پیرە ژنێک گلۆڵەیێ بەنی بەدەستەوە بوو بەسەرۆکی دیلەکانی وت: یوسفم بەم گلۆڵە بەدە بدەرێ و لە ماڵی دنیا هەر ئەمە شک دەبەم، یەکێ تر وتی من دەیکێشمە زێڕا، یەکێ تر وتی: من دەیکێشمە موشک و عەنبەرا، کاتێ زلێخا بەمەی زانی، بەمێردەکەی وت: کە ئەوی بۆ بکڕێ، ئەوسا عەزیز هات و چەند کیسە زێڕی دایە سەرۆکی دیلەکان و ئەوی لێی سەند و بردیەوە بۆ ماڵ و دایە زلێخا.

سەرچاوەکان

١- یوسف و زلێخا - دانراوی میرزا محەمەدی هەوشاری، تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٠٨.
٢- تەلای دەستەوشار - نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.

شێخ نەزەر عەلی جەناب

۱۲۵۱-۱۳۲٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی شێخ نەزەر عەلی و کوڕی محەمەد ئیبراهیمی سەحنەیی و نازناوی جەنابە و بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە نەوەکەی کۆی کردووەتەوە، لە ساڵی ۱۲۵۱ی کۆچی لە ناوچەی سەحنەی کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە دێی بانیاران و لەلای تەیموری بانیارانیدا خەریکی فێربوونی پەرتووکی سەرئەنجام و دیوانی هۆنەرانی کوردی یاری بووە و، هەر لەو دەمەدا حەزی لە دانان و هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی کردووە و لە بیست و دوو ساڵیدا ڕۆیشتووەتە تاران و لە لای شا تەیمور ماوەتەوە و کاتێ تەیمور کوژراوە، لە جێی ئەودا دانیشتووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۳۲٤ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی لە دێی قاسم ئاوای شاهی کە لە بیست کیلۆمەتری باشووری تاراندایە نێژراوە. جەناب یەکێ لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کورد دێتە ژمار و، هۆنراوەکانی زۆر دڵگر و تەڕ و پاراو و ناسکن. دیوانەکەی کە بریتییە لە هەزار هۆنراوێک هێشتا لە چاپ نەدراوە. جەناب جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو چەند پەرتووکێکیشی بەزمانی فارسی سەبارەت بەڕێ و ڕچە و ڕێبازی یاری نووسیوە و بەچاپی گەیاندوون و ئەو پەرتووکانە بریتین لە: «اسرارنامه حقيقت»، «خردنامه»، «ضيا المعصومين».

ئەم هۆنراوانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

یەک ڕۆژێ مەجنوون بەرگ عازیەت پۆش
وەفات لەیلێ شنەفتش وە گۆش
وە داد و بێداد شین و واوەیلێ
لوا نە سوراغ توربەت لەیلێ
دیاش کوودەکێ نە عەقڵ کامڵ
خوەش سیما و سوورەت ڕەعنا و ڕۆشندڵ
سوراغ مەزار لەیلا پەرسا لێش
کوودەک وات مەجنوون خوار خاتر ڕێش
ئەگەر تۆ عاشق دڵبەر پەرەسی
پەی جەقەبر لەیل، ژ من مەپەرسی

بچۆ قەبر لەیل وێت جوستوجۆ کەر
ژ هەر مەزارێ مشتێ خاک بۆکەر
ژ هەر مەرقەدێ بۆی عەشق خێزا لێش
بزانە جەسەد دڵبەر ها نە تێش
ژ هەر توربەتێ بۆی وەفا ئاما
بزانە جەسەد لەیلت ها نەو جا
جە ئەو بۆی وەفا لەیلێت پەیدا کەر
پەیمان بەستەت بیاوە نە سەر
مەجنوون نەڕای عەشق دەرکەر ئەو خوازی
ژ کوودەک ئاموز دەرس عەشقبازی

واتە: ڕۆژێکیان مەجنوون هەواڵی مەرگی لەیلای دڵخوازی بیست و، بەهاوار و شین و گریانەوە ڕۆیشتە گۆڕستان و بەدووی گۆڕی یارەکەیدا دەگەڕا، لەوێدا منداڵێکی جوان و ژیری چاو پێ کەوت و، هەواڵی گۆڕی لەیلای خۆشەویستی لێ پرسی، منداڵەکە پێی وت: ئەی مەجنوون دڵڕیش! ئەگەر تۆ گراو و دڵبڕاو و دڵبەر پەرستی، ئیدی بۆچی هەواڵی گۆڕی ئەو لە من دەپرسی؟ بڕۆ خۆت بەدووی گۆڕی لەیلات بگەڕە تا دەیدۆزیتەوە و، کاتێ گەییتە هەر گۆڕێک مشتێ خاک هەڵگرە و بۆنی بکە، ئەگەر بۆنی ئەوین و ئەمەگ لەو خاکە بەرز بووەوە، بزانە کە یارەکەت لەوێدا نووستووە، دەسا دڵخوازەکەت بەبۆنی ئەوین و ئەمەگ پەیدا کە و وانە و دەرزی ئەویندارییی فێر بەو خۆت لەم دەربەدەریە ڕزگار بکە.

٢

ڕازیم کوشتە بووم وەتیغ ئەبرووت
تا ڕەنجە نەوون ئەو دەس و بازووت
ڕازیم کوشتە بووم من وەخەنجەرت
خوێنم بریزوو وە خاک دەرت
من سەر بەخاکت زاهد لەو بەراز
نیازمەن کەمتر مەگیروو نەماز
من خانەنشین توو هەر هایتە سەیر
من نە فکرتوو، توو نە فکر غەیر

من هەر هام نە فکر ئەودانەی خـــالآن
توو هەر هایتـــە فکر من دەی وە تالان
مـە مـەیلم نیـیـەن وە توو بووم بیـزار
توو دەس وەردار نیت نیـشت ها نەکـار
گـەنج بَووت چون ســاکن نەوێرانەبووم
نەورێ مــــەترسم پاک دیوانە بووم
من کـــە مـــەزانم های نە بەهانە
چون دڵ خـوەشی کـەم وە ئی ئەفسـانە
خـوین گـشت عـالەم نەپات مـەریزوون
دڵ توو وە حـاڵ کــەس نمەسـووزوون
ئەرتوو های نەفکر غـــەم جـــەهانی
کـەی ڕەسـیت وەداد یەک مـوسلمـانی؟

***

واتی: بی ســـەبری وەکـــام نارەسی
چە بکەم ئاخــر ســەبرم تەمـــام بی
نە ســەر مـەتوانم نەرات کـەم جـودا
نە مـــــەتوانم نە بەندت بووم ڕەها
چەندین ساڵ دوخوەم نەدیم ڕووژ خوەش
چەنی هیـجرانت هام نە کەشایکەش
مـــەترسم بنم ســـەر نە شـــەیدایی
ئاخــر بکیـشــوو کـار بەڕیسـوایی
وەی دەردە ئاخــر وەمن بوو ســەرسـام
هەم من و هەم توو هەردوو بوویم بەدنام
ئەر دل هـەوای عـــەشق دیگەری دیری
غـــەیر توو چاو نە دلبـــەری دیری
ســزاش هەر نیـدەن بکیـشـوو ئازار
بووت نە کـەمـەند زولفت گـرفـتـار

وەلی عـەشق تـوو کـاریٚ پیش کـەردەن
کـە سـەر وە دنیـا و عـوقـبـا ویەردەن
شـەراب عەشـقت عـاشـقـان مـەس کـەرد
چون مـوغـزادەگـان ئاتەش پەرەس کـەرد
تیـر غـەم نە جەرگ عـاشـقت کـار کـەرد
عـــاشق لاجـــرەم وە دنیـــا ویەرد
توو چەنـی عـــاشق هەر نە جـــەفـــانی
چەنی ڕەقـــیـــبـــان شـــاد و خـــەندانی
وەعدەی وەسل تـوو کەفت نەرووی مـەمات
حـــەیف ئاو حـــەیات تکیـــان نەظولمات
توو کـــــە دەرد دل حــــالم مــــەزانی
پەی نە گـــریەی مــــە ئەرا خـــەندانی
دیدەی مـن گـــریان لەو تـوو خـــەندان
زلیـــخـــا نە تەخت، یوسف نەزندان
یەک مـاچیٚ نەزر کـەر پەی دووس سـەلایە
ئاخـــــر تـەســــــەدووق ڕەفـع بـەلایە
بەخت مـن وە لای تـوو ســـیـــا بیـــە
زولم وە بی گـونـاه کـەی ڕەوابیـــیـــە؟
تاکـەی های نەقـەسـد عـەقل و سـەرومـاڵ
مـەر کـفـرەن وەدووس بپـرسـی ئەحـواڵ
مـن وە ئاشـنـایـی کـــــەردی دیـوانـە
ئاخـــر پاکـــیـــشـــان بیت وە بیٚگانە
چون کـەشـتـیم غـەرق گـیـژ گـردابە
ئەگـەر ڕەحم نەکـەی حـاڵم خـەرابە
ئومـیـد فـرەم گـشت وە کـەم گـوزەشت
ئەیام عـومـرم گـشت وەغـەم گـوزەشت

***

توو کە حـەرف مـن مـەکـەی فـەرامـووش
پـەس تـوو بواچە تـا مـن بکەم گـــووش

واتی: گـــیـــان بدەم وە وەسل بڕەسـم
چ سـەودای مـفتی کـەفـتـەن وە دەسم
نە دەولـەت وەسل نـەدەی سـەبووری
ئیـسـا چە بکەم وەی دەرد دووری
شیوەی لوتف توو گشت جەور و جەفاس
من تاقـەت نەیرم مـاچی بی وەفـاس
عـەکس لەوانت کـەفـتـەن وە شـەراو
حـەیرانم ئاتەش چون کـەفـتـەن وە ئاو
یەک قـەترەی نە ئاو لەوت بچـەشم
تا دەسـت نە لەذەت عـالەم بکەشم
هەر کـەس ئابڕوو نەریخت نە دەرش
ئەو عـاشق نیـیەن خـاک بۆ بەسـەرش
ڕووژێ کـەسـوورەت تووداى نیـشـانم
شـیشـەی نامـووسم وە سـەنگ شکانم
سـەوگـەند بەچاوان مـەست توو وەردم
دیدە بەدیدار کـەس باز نەکـردم
وەلی غـەم توو کـاری پیم کـەردەن
وەطـەن مـەئلووف وە یادم بـەردەن
حـەکیم وە نالەی من شـەو بیـزار بی
ئاما پەی سەحـەت من دیش بیمار بی
دەرد توو دەوا نـەیری بی گـومـان
خـوەشی لیم بڕی دەرد بی دەرمـان
دەردێ کـە پەرێ عـەشق خـووبان بوو
کـافـر کـەسـیوەن فکر دەرمـان بوو
یەک دەردی داشـتم من وەیادگـار
دەرد هـیـجـر توو کـەردش بەهـەزار
بـەلـکـم دەرد مـن بـکـەری چـارە
فکری کەی وەحـال خـەرقـەی سـەد پارە

ئەر چێ خەندەی توو گشت غەمزە و نازە
مـایەی جـەمـعـیـەت عـومـر درازە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! من حەز دەکەم کە بەشمشێر و تیغی برۆکانت و خەنجەری برژانگەکانت بکوژرێم و، خوێنم برژێتە خاکی بەر دەرگاکەت، ئەوا من لەبەر تۆ بوومەتە گولۆلە و لە کونجی مالّدا داکەوتووم، تۆیش هەر های لە کەشم و نەشمی خۆتدا، من کە بیر لە دانەی خالّت دەکەمەوە، تۆ بیر لە تالانکردنم دەکەیتەوە و من نامەوێ کە لە تۆ بێزاربم، بەلام تۆ دەست هەلّناگری و چزمت ها لە کارا، دیارە پەلّپ و بیانوو دەگری و دەتەوێ من تیا بەری، ئیتر چۆن دلّ بەتۆ ببەستم و خۆشی بکەم. ئەگەر خوێنی هەمووی خەلّک لەبەرپێتدا برێژرێ، دلّت بەحالّی کەسێک ناسووتێ، من تاوانی خۆم نییە، تاوانی دلّمە کە کەوتووەتە داوت، جارێکیان پێمت وت: ئارام گرتنت بێهوودەیە و بەهیوای دلّت ناگەی، من چ بکەم، ناچارم نە دەتوانم سەرم لە رێتدا دانم و، نە دەتوانم خۆم لە بەندت رزگار کەم، من ئەمە چەند سالّە گراو و دلّبراوی تۆم و رۆژی خۆشم بەخۆمەوە نەدیوە، لەوە دەترسم کە شێت و لێوە بم و، لە رێی ئەوینتا ریسوا و بەدناو بم، چونکە شەرابی ئەوینی تۆ گراوان و دلّبراوان مەست و سەرخۆش دەکا. دەسا جامێ بادە و ماچێکم پێ بدە با ئاگری ئەوینی دلّ و دەروونم دامرکێ و داساکێ، بەختی من دیارە لای تۆ رەش بووە، ستەمکردن لە بێ گوناێەکی وەکو من چۆن دەوایە؟ بۆ خوا دەردی دەروونم چارە بکە و لەم پەژارەیە رزگارم بکە.

٢

یەک کـەج نـهـادێ مـە رد حـیلەگـەر
یەک رۆژ وشـتـرێک ئاوەرد وە نەزەر
واتش: ئەی وشتر هیچ جات خاس نییە
دلّ خـوەشیت لە چەس جایکت راس نییە
وشـتـر واتش ئەی کـەجـرەو کـەج بین
عـەقلّ ها نەهەوا توو هـای نەزەمین
نیگاکـەر بوین چون چینیم خـاسـە
قـامـەتم چەفـتـە رەفـتـارم راسـە
بـارهـا نـەپـشـت و زەوقـم هـا نـە دلّ
یەکـدەم کـەج ناچم تا ئاخـر مـەنزلّ
تا پەرهـێـز بووم نەلوقـمـە حـەرامـی
مـەهار نەسـەرم پەرێ نیکنامـی

چون خەر بێ ئەوسار هایتە زیانی
توومەر های نەسەر کەجی و نادانی
ئادەم کەج ڕەفتار ئاخر چەی خاسە؟
خوەشی توو یەسە قامەتت راسە
مەرد بێ ئینصاف ڕەحمش کەمتەرە
چون کە نە کردار وێش بێ خەبەرە
ئادەم عەیب جوو وە ڕەحمەت دوورەن
دیدەی عەیب بینان وە هونەر کوورەن
عەیب جوویی پیشەی مەردوم زشتە
یەقینش باریک تەبعش دورشتە
ڕاستی سەرمایەی عومر درازە
موشتەری گوناه مەرد کەج بازە
ڕاگەی حەقیقەت میهرەبانییە
مردن وادەی ڕاست زندەگانییە
ڕاستی بەهشتەن پەرێ ڕاسانەن
ئاگر دۆزەخ پەی کەج تەبعانەن

واتە: پیاوێکی فێڵەباز ڕۆژێکیان لەگەڵ وشترێکدا کەوتە وتووێژ و پێی وت: ئەی وشتر سەرتاپات خوارخێچە، دیارە هیچ دڵخۆشییەکت نییە. وشتر پێی وت: ئەی فێڵباز، خۆ من وەکو تۆ نیم، گەرچی لەشم نارێک و نالەبارە، بەڵام ڕەوشت و ڕەفتارم چاکە، بار هەڵدەگرم و بەبەشی خۆم ڕازیم و لە ڕێی خراپەوە ناڕۆم، کەچی تۆ هەر هاتیە بیری خراپە و فروفێڵ، دڵخۆشیی تۆ هەر ئەوەیە کە بەژن و باڵات ڕاستە، بەڵام لە کردەوەی خۆت ئاگەدار نیت، ڕاستی سەرمایەی تەمەنێکی درێژە، بەڵام فێڵبازی کاری فێڵەبازە، ڕاستی بۆ پیاوانی ڕاست بەهەشتە، ئاوری دۆزەخ بۆ پیاوانی خراپ و فێڵەباز هەڵدەگیرسێ.

دیوانەکەی جەناب کە بەهۆی نەوەکەیەوە کۆ کراوەتەوە، هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- بەسەرهاتی جەناب - نووسراوی شێخ حەمەباقری تەیمووریان، (دەستنووسە).
٢- دیوانی جەناب - کۆکردنەوەی شێخ حەمە باقری تەیمووریان.
٣- مشاهیر اهل حق - تالیف صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٤- بزرگان یارسان - تالیف صدیق صفی زاده- تهران، ١٣٥٢.

جەواد خانی گەڕووسی

١٢٥٢-١٣١٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی جەواد و کوڕی ئەحمەد خانی گەڕووسییە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی لە گەڕووسدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە و لە لای ئەو فێری وێژەی فارسی و عەرەبی و خۆشنووسی بووە و لە تافی جوانیشدا جارووبار هاتوچۆی هەوشار و کرماشان و تارانی کردووە و چەند جارێکیش چووەتە قوم و کاروانێکی ئەسپەهان و شیرازیشی بووە. لەم هاتوچۆیەی بۆ هەوشار و کرماشان پەڕاوە کوردییەکان وەکو: خەسرەو و شیرین و یوسف و زلێخا و بارام و گوڵەندام و وەنەوش و بەڕەزا و شێخ سەنعانی کەوتووەتە دەست و بەهۆی خوێندنەوەی ئەو پەڕاوانە هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراو و وێژەی کوردی و هەر لەو کاتەوە دەستی داوەتە هۆنراو هۆنینەوە، ئینجا خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی گۆران و گەلێ حەزیشی لە هۆنراوەکانی نالی کردووە و لە پاشا بووەتە میرزا و هۆنەری تایبەتی میری گەڕووس و، چەند دێشی لە باوکییەوە بەمیرات پێ گەیشتووە و ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣١٥ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گەڕووس نێژراوە.

جەواد خان بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردی گەڕووس دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، هەڵگوتن هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە لەبەر ئەوەی کۆ نەکراونەتەوە، دەست بەدەست کەوتوون و تیاچوون، بەڵام هەندێکیان لەناو کەشکۆڵەکان و بەیازەکاندا نووسراون و بەیادگار ماونەتەوە. ئەوا بۆ نموونە پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

بێ خاوم ئیمشەو، بێ خاوم ئیمشەو
نمەز جە چێشەن بێ خاوم ئیمشەو
دیدە پڕ ئەسرین هووناوم ئیمشەو
وێنەی سەیادان جە کاوم ئیمشەو
جە پشت ڕەهوار شەودێزم ئیمشەو
ژار ئالوودەی هوون پەرێزم ئیمشەو
بە وێنەی فەرهاد مسکینم ئیمشەو
ئاوارەی وەتەن جە چینم ئیمشەو

یوسف نەوەرین جە چاهم ئیمشەو
پەریٚ زلێخا نە ئاهم ئیمشەو
بەدەن نمەدپۆش بەهرامم ئیمشەو
پەریٚ گولەندام دڵ زامم ئیمشەو
بەوینەیٚ خەلیل جە نارم ئیمشەو
جە دەست ئاهر بێزارم ئیمشەو
ئێش خەدەنگان نەجەرگم ئیمشەو
جا گرتەن نەدڵ پەی مەرگم ئیمشەو
بەوینەی خەزان ڕێزانم ئیمشەو
وە بالآی نەمام بێزانم ئیمشەو
پەروانە دەستوور پەروازم ئیشمەو
جەپای شۆڵەی شەم بێ نازم ئیمشەو
شکار کەوان ڕەوێلم ئیمشەو
نە سەربارگەی وەیس من وێلم ئیمشەو
عالەم کەس ئاماوە هانام ئیمشەو
ئومێد هەر بەتۆن یا دانام ئیمشەو
کەس بێ کەسان مەلوولم ئیمشەو
زام زەدەی نەمام نەوتوولم ئیمشەو
نەوڕەس و نەوبەر، نەوباوم ئیمشەو
دەهەن غونچەی گوڵ بۆ ساوم ئیمشەو
ڕازڕێزەی نەبات ڕێزانم ئیمشەو
بۆی عەتر عەنبەر بێزانم ئیمشەو
یا شا تۆ بدەر نەجاتم ئیمشەو
ئەر نەجات نەبۆ مەماتم ئیمشەو

واتە: نازانم هۆی چییە کە خەوم لێ ناکەوێت، خۆ ئەوەندە گریاوم و ئەسرین لە چاوانمەوە هاتووەتە خوار، ئێستا لەجیاتی فرمێسک، خوێناو لە چاوانمەوە دێ. لەسەرلێشێواویی خۆمەوە، وەکو نەچیرەوان ئاوارە و دەربەدەری دەشت و کێو بووم و، وەکو

خەسرەوی پەروێز دڵم خوێنە و بەسواریی شەودێزەوە بەدووی شیریندا دەگەڕێم و، یا وەکو فەرهاد شێت و شەیدای جوانیی شیرینم و بۆ ئەو لانەواز و ڕەهەنە بووم و، وەکو یوسف کەوتوومەتە ناو چاڵ و هەر ئاخ هەڵدەکێشم و، وەکو بارام بۆ گوڵەندام لبادم کردووەتە کۆڵ و دەسووڕێمەوە و، وەکو ئیبراهیم کەوتوومەتە ناو ئاور و گیرۆدەی دەستی گاورانم و لە گیان بێزارم، خودایا دەسا چونکە زویر و دڵتەنگ و پێکاوی تیری ئەوینی دڵبەرم یا بمگەیێنە بەدڵخوازەکەم و دڵی ئەوم بۆ نەرم کە و، یا مەرگم پێ بدە و لەم گێرە و کێشە ڕزگارم بکە.

سەرچاوە:

١- تەلای دەستەوشار - نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار،١٣٤٤.

٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

حەیران عەلیشای مایدەشتی

١٢٥٢ - ١٣٢٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەی حەمە ساڵح و نازناوی حەیران عەلیشایە کە لە ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی لە مایدەشتی کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە سەرەتا لە قوتابخانەدا خەریکی خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە کاشان و لە لای حاجی شێخ حەمە حەسەنی کاشانی ماوەیەک ماوەتەوە و خەرقەی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە کرماشان و لە پاشا چووەتە مەشهەد و کەربەلا و چاوی کەوتووەتە گەلێ لە زانایانی ئەو شوێنانە و پاشان گەڕاوەتەوە کرماشان و نزیکەی سی ساڵ خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە بووە تا لە ساڵی ١٣٢٣ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی کرماشاندا لە تەنیشت گۆڕی مزەفەر عەلیشادا نێژراوە.

حەیران عەلیشا یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی هۆنیوەتەوە و، لەگەڵ میرزا عەبدولقادری پاوەیی و دەروێش قولی کرندیدا ئاشنایەتی و دۆستایەتیی هەبووە و گەلێ نامەیان بەهۆنراو بۆ یەکتر ناردووە.

بەبێ شک حەیران عەلیشا لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا بێ وێنە بووە و، بیر و کەڵکەڵەی ئەو لە هۆنەرانی تری کرماشان بەرزتر بووە، وردیی مانا و جوانیی وشە و بیری جوان هەر لە دەست ئەو هاتووە.

حەیران عەلیشا وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی سروشتە جوانەکەی

کوردستان و گراوی شۆخوشەنگیی نازداران بووە، بۆیە کەوتووەتە سکاڵا و گلە و گازندە و هانا لە دەست چاوڕەشان و شۆخوشەنگان دەکا و دەڵێ: ئاخ لە دەست کیژانی چاوڕەش و مەیگێڕانی مانگ ڕوومەت. ئەی مەیگێڕ بەقوربانی مەستی چاوت بم، پیاڵەیەکی بادەم پێ بدە تا خەم و پەژارەی دڵمی پێ داساکێنم و پەردەی شەرم بدڕم و دەردی دڵی خۆم هەڵڕێژم و مەبەستم بێژم:

هانا داد نەدەس چاوڕەش چاوڕەشـــان
ساقی ساقییان، مانگ مەهوەشان

ناو کـــەس نەوەی غـــەیر ژ ناو مـــەی
گۆش وەکەس نەدەی جوز لە ناڵەی نەی

ساقی وە فـیـدای مـەسـیی چاوتم
جـای درەنگ نییـەن وە فـیـدای ناوتم

نە فنجـــان خـــوم یاقـــووت لەوان
پڕ کـــەر جـــام مـــەی وە یاد شـــەوان

بدەر وەدەســـــتم وە تەوفـــیق حـــەق
تا پەردەی حـــەجـــاو لەنەو بکەم شـــەق

سەی ساڵح عاشق خواجای قەنبەرەن
نوور ئەو لە نوور حـــــــەی داوەرەن

حەیران بەبیرێکی ورد دەکەوێتە ناو کۆڕی فەلسەفە و دەڵێ: سینگم پڕ لە گەنج و گەوهەر و جەواهیر کۆکۆ لە ناو خەزانەی سینەمدا کۆبووەتەوە و کێوی تووری دڵم ئاگری لێ هەڵدەستێ و وەکو شەوی نەورۆز ڕوون بووەتەوە و، ئەمەش بەهۆی پیت و پیزی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە کە منی خستووەتە سەر ئەم ڕێگە، هەر ئەمە بەسە کە خوای مەزن پێی فەرمووە: (لولاک لما خلقت الافلاک) واتە: ئەگەر تۆ نەبوایت، چەرخەکانی ڕۆژگارم بەدی نەدەهێنا، لە دەرگای داوەر گەدایی دەکەم، نەک هەر من، بەڵکو پادشایانیش گەدایی لێ دەکەن. دەسا ئێوەش هەروا دەستەوسان دامەنیشن و دڵی خۆتان خۆش مەکەن، چونکە لە ڕۆژی پەسڵاندا ڕۆژ لەبەرچاو بنیادەم دەبێتە شەو، دەبێ هەر کڕنۆش و سپاس و ستایشی خوای تاق و تەنیا بکەن، تاکو بەدیتنی ئەو شادمان بن:

هامسەران سینەم، هامسەران سینەم
گەنجوور گەنجی ناس لە سەدر سینەم

جـــەواهیـــر کـــۆکـــۆ هـا لە خـــەزینەم
دەفن کـــەردەن قــادر نەتۆی دەفــینەم
کــۆی توور قـــەلبم ئاتەش ئەفـــرۆزەن
ڕۆشـــن وێـــنـــەی نـــار لـــەیـــل نـــەورۆزەن
دورج دەهـانم گــــەوهـــەر نیـــشــــانەن
تـیـغ زوانم ئـاتـەش فـــــشـــــــانەن
لە نـافــەی زوان، وەمـــوشک ئامـــێـــزی
شــەکـــەر باشی کــەم وەشــەکـــەر ڕێزی
هەریە بەس لە حـەق فـەرد تەنیـای پاک
عـــەقڵ کـــول واتـا (ومــــا عـــرفناک)
جــــەوابش ئامـــــا لە ئێـــــزەد پاک
(لـولاک لـمـا خـلـقـت الافـــــــــــلاک)
لە دەرگــــای داوەر مـــەکـــەم گـــەدایی
لە بەندەگی دەم کـــــۆس خـــــودایی
قـــودرەت نمای بین لە مـــەه تا مـــاهی
گـــەداییش مـــەکـــەن لە عـــەین شـــاهی
غـــافڵ مــــەنیـــشـــن ئەو بـارن وەیاد
هەر کەس وەخەیاڵ وێش کەردەن دڵشاد
من لە من نیـــیـــەن هـــەرچ هەن ئەوەن
لە ڕۆژ ڕۆشـن کێ مــــاچۆ شـــــەوەن
کـــــــــۆش دڵ بـەدەر وە ڕیـزەی ڕازم
عـــالەم پڕ کـــەردەن نـەشـــئـــەی ئاوازم
بو تا بنیـــشـــیـــم وە بێ قـــیـل و قـــال
(کـــالمیت) بیـــیـــەن (یدی الغـــســـال)
ســـەی ســـاڵح لە پای ســـایەی نیـــهـاڵی
بـاو تـا بکـەریم شـــوکـــر ویســـاڵی

حـەیران ســەبارەت بەمـەیگێڕ و مـەیخـانە دەڵێ: من هەر لە ڕۆژی بەرینەوە مـەیگێڕی مـەیخـانە بووم و لەم ڕێگەوە ڕۆیشـتـووم و خـەریکی خواردنەوەی بادەی یەزدانی بووم، سـا بەڵکو خوا بەزەیی پێما بێت و ڕزگارم بکا:

ساقـسـی مـەیخـانەم، سـاقـیـی مـەیخـانەم
من هـەر لە ئەزەڵ سـاقـی مـەیخـانەم
سـەنعـان و تـەرسـای کلیـسـا خـانـەم
لە دوردی کـەشـان یەکـتـای یەگـانـەم
سـا تعـەن لە من بۆی عـەبیـر و مـوشک
چون نەهەنگ موحیت سەهبا مەکەم خوشک
کـەتمانم لە سـر پەریّ ئەغـیـارەن
شـاهـیـد قـەولـم (الوالا بصـارن)
سـەیـد لە باطن ذات باقـیـیـەن
لە زاهـر مـینا و سـەهـبـا و سـاقـیـیـەن

حەیران بەسۆزێکی بڕۆنییەوە ڕوو دەکاتە مەیدانی خاڵخاسان و دڵبەرانی گوڵەندام و بەدڵدارەکەی دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم تۆ بڕوامت دایە تاڵان و منیش بەهیوای جوانیتم و تۆیش بەزنجیری زوڵفت ئیخسیرمت کرد و، بەتیری برژانگەکانت ڕیشەی جەرگمت کاری کرد، بەڵام دڵم بەوە خۆشە کە بەهۆی چاوانی مەستەوە سەرخۆشم، کێ دەڵێ کە من سەرمەستی بادەم و دوو دیدەی مەستت منی سەرخۆش کردووە. ئەی خوا داد لە دەستی چاوڕەشەکان، ئەوەندە تۆبەم کرد کە خۆم لەوان لادەم، ئێستا دەڵێم، تۆبە لە دەست تۆبە، من بۆ کوێ بڕۆم و بەهەر کوێدا بڕۆم هەر گرفتارم:

دڵبـەر تـۆ دینم، دڵبـەر تـۆ دینم
تـۆ دای وە غـارەت ئیـمـان و دینم
لە جـاڕ حـوسنت من خـۆشـەچینم
چون دوزد ڕازەن هـای لـەکـەمـینم
جـوان بیم لە عـەشق تۆ پیـرم کـەردی
وە زنجـیـر زوڵف ئەسـیـرم کـەردی
زوڵف تـۆ بیـیـەن وەدام بـەڵام
یەچووی بەڵایوەن کـەردەن مـویتـەلام
تیـر مـوژگـانان دیدەی خـومـاری
لە ڕیشـەی جـەرگم تۆ کـەردی کـاری

مەستیم لە نەشئەی مەستیی چەمانەن
چەمانت فیتنەی ئاخر زەمانەن
کێ وات من مەخموور جام شەرابم
دوو دیدەی مەستت کەردەن خەرابم
خودا داد لەدەس چاوڕەش چاوڕەشان
خوشخۆ، خۆش لەهجە شیرین مەهوەشان
لە بەس تۆبەکەم مەشکێنن تۆبەم
تۆبە تۆبەم بۆ لەدەست تۆبەم
من وەکوو بچم ڕوو وەکێ بارم
وە هەر جا مەچم هەر گرفتارم
سەی سالح تۆ دۆست شاه مەردانی
پەی چی خاتر ڕێش بار عوسیانی

حەیران لە پاش ئەو هەموو چەرمەسەرێ و گرفتارییە کە سەبارەت بەیارەکەی چەشتوویەتی لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ: جوانیی یارەکەمم بەچاو دی و، ئەم چاوپێکەوتنەمە هەم لە ورپاییدا بۆ هاتە دی و هەم لە خەودا، پێویست ناکا کە ئەم مەبەستە بسەلمێنم و، یا شایەتێ بێنم، من خوام بەتاق و تەنیایی چاو پێ کەوتووە. ئەگەر بڵێی ئەمە کفرە، ئەی ئیسلام کامەیە؟ سینەی بێ کینەم پڕ لە تیشکە و تاریکی لە دڵمدا نەما و دیارە هەموو شتێک لەناو دەچێ، جگە لە خوای مەزن نەبێ، چونکە زمانی کوردیم قسەی خوایە و، ئەگەر دژی دینە، خۆ خوا فەرموویە: دینی خۆم بۆ خۆم و دینی خۆتان بۆ خۆتان.

دییەنم وەچاو، دییەنم وەچاو
جەماڵ دڵبەر دییەنم وە چاو
بێ حجاب لە پشت، بێ پەردە لەناو
هەم لە بێداری، هەم لە دڵەی خاو
لازم نەدارۆ سوبووت و شاهێد
من خودام دییەن وە خودای واحێد
ئەر ما چی کفرەن پەس ئیسلام کامەن
پایەی ئیمانت لە چ مەقامەن
سینەی بێ کینەم مەملوو لە نوور بی
ڕەفع زوڵمەت بی تەجەللیی توور بی

وێش فەرما قازی (من استقضاه)
(کل شی هالک الا وجهه)
لسان کوردیم کەلام حەقەن
واتەی من کەلام حەق موتلەقەن
ئەگەر موخالف دین موبینەن
(لکم دینکم ولی الدین)ەن

حەیران دیسان لەم بارەوە دەڵێ: من مەست و سەرخۆشی ئەوینی یارم و لەوانەیە کە پەردە لە ڕووی ڕازەوە هەڵگرم و هەموو شتێ بدرکێنم و ڕازی نهێنی هەرچی هەیە دەری خەم و هەموو شتێ بۆ خەڵک ڕوون بکەمەوە تا ڕاستەقینە بۆ مەردوم دەرکەوێ:

من لە عەشق یار، من لە عەشق یار
مەست و مەخموورم من لەعەشق یار
وەقتە هەڵگرم پەردە لە ڕووی کار
بێ حیجاب وە خەلق فاش بکەم ئەسرار
بنمانۆم پێشان ڕاز نیهانی
هەرچ هەس لە پشت پەردەی پەنهانی
پەردە وە پەردە ئەڵگرم یەکجار
فاش بکەم ئەسرار وە خەلق خودا
مەعلووم بۆت پێشان نوکتەی حەقیقەت
کەس نەکەی ئینکار ئەهل تەریقەت
تاکە فارغ بۆن لە گێج کەردوون
تەکیە دەن وەلوتف دەهەندەی بێ چوون
جای درەنگ نییەن کارخانەی باری
مەروێش ژ کەرەم بکەرۆ کاری
سەی ساڵح ژ سر وەحدەت ئاگاهەن
گوفتەی ئەو کەلام عەبد عەلی شاهەن

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی حەیران عەلیشا پتر لە باری خواناسی و سۆفیەتییە، هەر ئەو ڕێگایەیە کە حافز و سەعدی و مەولەوی لەسەری ڕۆیشتوون لە پارچە هۆنراوێکی تریدا

دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم! من لەبەر تۆ خاچم خستووەتە ملم و بوومەتە موغ و خەریکی بادەفرۆشیم، دڵم وەکو گوڵاڵە ڕەنگین بووە و وەکو فەرهاد بۆ شیرین لە کێوی بێستوون دام و، ئەویندارانو گراوان لە مەیخانەکەمدا مەست بوون و بۆ عەزرا بوومەتە وامیق و، لە دەشتی شەیداییدا بۆ لەیلێ وەکو مەجنوونم لێ هاتووە و، وەکو بارام لبادێکم کردووەتە کۆڵ و کەوتوومەتە دەشت و چۆڵ، هەر کەسێک بۆی ئەوین لە ماڵیەوە بێ، گیانم لە ڕێیدا بەخت دەکەم، چونکە من شەیدا و گراوی مێردی بەتوولم و لە ڕێی دین و ئاینەوە دەڕۆم:

زونـنـار وە دۆشـم، زونـنـار وە دۆشـم
مـن تـەرسـا بـەچـەی زوننار وەدۆشم
مـوغ و مـوغ بـەچـەی بادە فـرۆشـم
پیـر پڕ ئیـدراک با عـەقڵ و هۆش.
کـۆی دڵ لالە ڕەنگ بیـیـەن وە هوونم
شـیـرین و فـەرهاد کـۆی بێـسـتـوونم
عـاشـقـان مـەستن گشت لە مـەیخـانەم
وامق و عـەزرای دەور زەمـانـەم
خـەراباتیـان مـەحـو مـەفـتـوونم
لە سەحرای جونوون لەیلێ و مەجنوونم
وێنەی شـا بـەهـرام نمەد وە دۆشم
من لە عـاشـقـان حـەڵقـە نەگـۆشم
چون کۆان خەمم، چون خەدەنگ ڕاسم
خـادم پیـران کـوهنە خـەواسم
هەر کـەسێ بۆی عـەشق بەیۆ لەیانەش
گـیـانم وەفـیـدای خشت کـاشـانەش
پیـرە غـولامـان عـاشـقـان پێش
غەیر لە کەمترین کەس نەمەندەن لێش
مـوحـەببـەت چاوش عەلەم وە دۆشـەن
چوی سوڵتان عەشق هەر نەخرۆشەن
من لە عـاشـقـان زەوج بەتوولم
مـاچۆم مـەباد نەکـەن قـەبووڵم

من لەی ئاخـــرە چوی بێ کـــەمـــاڵان
بووم وە واز گـــفت وات ســـاڵان

دیوانەکەی سەی ساڵح کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەناوی (کنز العرفان) بۆ جاری یەکەم لە ساڵی ١٣٣٦ی کۆچی لە کرماشان لە چاپ دراوە و گەلێ هۆنراوی تریشی بەفارسی و کوردی هەیە کە لەناو دیوانەکەیدا نین.

دڵبـــەر تۆ کـــوردی، دڵبـــەر تۆ کـــوردی
من تـۆ مـــەشناســـۆم مـــەزانۆم کـــوردی
ســـــــاقـی دڵڕوبـا بـادەی بـێ دوردی
ومیـەک نـیـم نـیـگـا دڵ لـە مـن بـردی
تـۆ تـاڵـب من، مـن تـاڵـب هـالـەکـــــۆ
پەس مـــەتڵـــووب کـــێـــیـــەن تاڵب تۆ
بایەد چون جـــارچی جـــاڕ بدەم لە نۆ
تاڵب و مـــەتڵـــووب بایەد وەی تـەور بۆ
(ســەی صــاڵح) ئانی غـافڵ مـەو ژ ئەو
دڵبـــەر بێـــدارەن هـەر تۆ هـای لە خـــەو

واتە: ئەی دڵبەر تۆ کوردی من تۆ دەناسم و دەزانم کوردی مەیگێڕی دڵڕفێنی بادەی بێ خڵتی بەیەک نیو نیگا دڵی منت برد تۆ ویستەری من و من ویستەری تۆ ئەی ویستراو کێیە و ویستەر ها لە کوێ دەبێ وەکو جاڕچی سەر لە نوێ جاڕ بدەم ویستەر و ویستراو دەبێ بەو جۆرە بێ (سەی صاڵح) ماوەیێک لە ئەو بێ ئاگا نییە دڵبەر ورییایە و هەر تۆ لە خەودای سەی ساڵح لە پارچە هەڵبەستێ ترا دەڵێ: من کورد عاشق مەست و خەرابم تۆ وە عەرەبی مەدەی جەوابم.

(سەی صـاڵح) عاشق خواجەی قـەنبەرەن
گوفـتـەی ئەو کەلام سـاقـیی کـەوسـەرەن
مـــوشـــتـــاق لەقـــای حـــەی حـــەیدەرەن
لەفـــزی گـــەوهـەر بار ئـیـــمـــان پەروەرەن

واتە: من کـوردی ئەویندار، مـەست و سـەرخۆشم تۆ بـەزمـانی عـەرەبی وەڵامم دەدەیتەوە (سەی ساڵح) گراو و سەوداسەری خواجەی قەنبەرە قسەی ئەو قسەی مەیگێڕی کەوسەرە ئارەزوومەندی پێگەیشتنی شێری خوایە قسەی وەکو گەوهەرە و بڕوا دەپەروەرێنێ.

سەرچاوەکان
١- کنز العرفان - حیران علی شاه ماهیدشتی - کرمانشاه، ١٣٣٦ی کۆچی.
٢- پارسی گویان کرد - تالیف صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٦ .
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەیران عەلی شا.

میرزا عەبدولقادری پاوەیی

١٢٦٤-١٣٢٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولقادر و کوڕی محەمەد کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٤ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و ماوەیەکیش لە کاشتەر و سنە بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و خوێندنەوەی پەڕاوی بەکەڵک و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٧ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵی لە کرماشاندا کۆچی دواییی کردووە و نێژراوە.

میرزا عەبدولقادر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. جگە لە دیوانەکەی کە داگری هۆنراوی دڵداری و ئاینی و کۆمەڵایەتییە، دوو چیرۆکی تری بەناوی «کولە و عاینەمەل» و «ئاسمان و زەوی» بەجوانترین شێوە بەهۆنراو هۆنیوەتەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە سەبارەت بەسروشت کە دەڵێ:

شنۆی سەحەرخیز، شنۆی سەحەر خیز
شنۆی سەرکاوان نەسیم سەحەر خیز
وەهار وە ڕەونەق زمستان وە بێز
مەحرەم ومحەرمم سەرای شای پەروێز
شانای تای توغرای زوڵف تەتاران
هام ڕاز وهام دەرد دیدە خوماران
دەوای ئیش و زام دەروون پڕ دەردان
هام شەریکی دەرد هەناسە سەردان
سا دەخیل شەماڵ تاقەتم تاقەن
دڵ نە مەوج گێج سەودای فیراقەن

جـەسـتـەی پەشـێـو حـاڵ شـادیی بەتاڵم
پـەی دووریـی ئـازیـز وێـرانـە مــــاڵـم
یـاوای (زاوەڵـی) ســــاتـێ بـنـاڵـە
جـەتەنـخـوایی مـن پـەی کـۆی (قـەزاڵە)
ســـەوزان لێـــلاخ دیارەن جـــە دوور
(کـەل عـاشـقـان)، (زەڵم) و (شـارەزوور)
زویری پـارچـەی وەیس یـەمـــەن مـــاڵ
قـولەی پیـر ڕۆسـتـەم (هـەیبـەت) و (سـاراڵ)
توخـوا نـگـا کـەر چ خـاس دڵگیـــرەن
چاکـە وەیەردی شـەمـاڵ بێـمـیـرەن
جە (بێمیر) بەرشیت (هەوڵی) و (سەراوەن)
سـەرمـایەی سـیـحـەت حـەیات پـاوەن
دایم ئـارامـگـەی جــەرگـەی یارانـەن
جـای عـەیش و نیـشـات چەم خـومـارانەن
نـازک خــەیالان پـاسـەشــان واتەن
(هەوڵی) کـەوسـەرەن ڕووی سـەربـیـسـاتەن

واتە: ئەی بای شەماڵ! ئەی هاوڕازی خەسرەوی پەروێز، ئەی شەکێنەری زوڵفی نازاران و ئەی هاوڕاز و هاودەردی چاومەستان، ئەی دەوای ئێش و زامی دەروون پڕدەردان و ئەی هاودەردی هەناسە سەردان. هانا ئەی شەماڵ ئارامم نەماوە و دڵم لە دووریی یار پڕی بووە لە خەم و پەژارە و، بۆ دووریی خۆشەویستەکەم ماڵم وێرانە. دەسا کاتێ کەیشتیتە (زاوەڵی) و لە کێوی (قەزاڵە)وە تێپەڕت کرد، شیناوەردی لێلاخ و (کەلی عاشقان) و (زەڵم) و (شارەزوور) لە دوورەوە دیارە، لووتکەی (پیرڕۆستەم) و (هەیبەت) و (ساراڵ) چاک تەماشا کە بزانە کە چەندە دڵگیرە، ئەوسا دەگەیتە سەرچاوەی هەوڵێ کە شوێنیکی زۆر خۆش و بەرژەوەندیاری شاری پاوەیە و ئاوەکەی سازکارە و دەڵێی کەوسەرە. لە پاشا دەڵێ:

سـاتێ سـاکن بەر ئەمـجـار وە ڕاسی
مـەبۆ تۆ قـیـبلـەم بەی تـەور بشـناسی
جـەو دومـا مـاوەر عـوزر و بەهانە
نامش وەشـەش حـەرف نەی فـەردەزانە

پەری دەســــتــــوورەن مـــەلایک زادە
خــاوەن ســپــا و ســان تـەمـام ئامــادە
عەنبەران سەف سەف چنووران چین چین
کـــــەردەن وەپەرچین دایـرەی جـــــەمین
گـێسـوو چون کـەمـەند قـەترانی زەنگی
چون حـەڵقـەی ئەرقـەم هەژدەهای جـەنگی
دوو دیدەی مـەخـمـوور ڕشـتـەی ئیـلاهی
مـــەر چەرخنای چەم شـــاباز شـــاهی
گـۆناش گـوڵ سـوور نامـــانش نەخـــەو
مـەگـەر ڕشـتـەی باڵ لەعل کـەیخـەسرەو
دەم غونچەی نازک وەشبۆی وەش عەبیر
زنج تۆپ زەڕ هـۆرکـەندەی کـشــمــیــر
کـــەردەن چون بلوور ئاینەی بێ گـــەرد
جـــای تین چون ئاو حـــەیاتەن پەی دەرد
ســـینە ســـینەی بەت لای چین ئاوان
پەرەســـتـــووی نازک نەرم ســـەرکـــاوان
بدیە ئەر خـورشـید کەم کـەرد شـۆڵەی وەر
ئانە ئەو جە بورج خـاوەر کـێشـان سـەر
دەخیل نەگنۆت سەر، هەوای سەرکەشان
ئی نامــە و نیــشــان جــەیادت نەشـــان
جــەو ســاعــەت مـەشی مـەیاوی پابۆس
چەم شـاد کـەر وەگـەرد پاکی پاڵای دۆس
ئەڵبـەت مـەپەرسـۆ ها چێشـەن شـەماڵ
پەی چێش ئامـانی چێش پێتـەن ئەحـواڵ
واچە قــەیســەکــەی وێڵ تۆ ئاســـاکـــە
فـەرهاد خـەسـتـەکـەو مـەجنوون ئاسـاکە
دێوانەکـــەی وێت دڵ ناشـــــادەکـــــە
خـــەســتـــەی نا ئومــێـد ڕەنج وەبادەکـــە

زام زەدەی خــــەمـــــان جگەر پارەکـــــە
جــەم جــەئەســرین کــەیل بێ قــەرارەکــە
یا مــەلهەم یا مــەرگ مــەسـپـارۆت بەدەست
بـاوەر بمـاڵەش نـە جــــای زام خـــــەست
«قـــادر»تـا زیندەن غــەم نە خـــەیاڵەن
جــان فـیـدای لەیلەن، بەندەی شــەمـاڵەن

واتە: لەوێدا کـەمێک ڕاوەسـتـە و یـارە خۆشـەویسـتـەکەم بدۆزەرەوە ناویشی پەریزادە و ناوونیـشـانێکی تری ئەوەیە کـە پەرچەمی یارەکـەم ڕەشـە و لوولی خـواردووەتەوە و بوون بەپەرژین بۆ ڕوومـەتە جوانەکەی و، چاوە جـوانەکەی مـەگەر چاوی شاباز لاسایی بکاتەوە و، گوڵی سـوور ناکاتە جـوانیی کـوڵمـە ئاڵەکەی، دەمی وەکو خـونچـەی تازە پشکووتوویە، ئەگـەر خۆر بێ تـین بوو، ڕوومـەتی ئەو دەردەکەوێ. شـەمـاڵ پـێی بڵێ کـە یارە شـێـتـەکـەت هەمـوو دەم فرمـێسک دەڕێژێ. ئەویش یا مـەڵهەم و یا بادەی مـەرگت پێ دەدا کە بۆم بێنێ، ئەگەر مەڵهەمی پێت دا ئـەوا بیسـوە بەبرینەکـانمدا و با سـاڕێژ بنەوە و، «قـادر» تا زیندووە گیانی لە ڕێی یار بەخت دەکا و دەبێتە بەندەی شەماڵ.

سەرچاوەکان

١- دیوانی میرزا عەبدولقادری پاوەیی - پاوە، ١٣١٢.

بابە جانیی بۆرەکەیی

١٢٥٦-١٣٣٧

ئەم هۆنەرەمان کە ناوی جانی و کوڕی پەروێز بەگی بۆرەکەییە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەسـتـمان، لە سـاڵی ١٢٥٦ی کۆچی لە دێی ئەحـمـەد ئاوای هەوشـاردا لە دایک بووە و هـەر لەوێـشـدا پێ گـەیشـتـووە. هـەر لە منداڵیـدا لە لای مـەلای دێیەکـەیان خـەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفـەقـێیەتی زۆربەی شوێنەکانی کوردسـتـان گەڕاوە و مـاوەیەک لە بانە بووە و مـاوەیەکیش لە سابلاخ مـاوەتەوە و پاشـان لە سنە لە مزگـەوتی «دار الاحسـان» خوێندنەکەی تەواو کردووە و گـەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبەندەکەی خـۆی و ئەوسـا ڕۆیشـتـووەتە خـانەقـای سـەی نەجـمـەدین و خـەریکی ڕێنوێنیی خـەڵک و وانە وتنەوە بـووە و چـەند سـاڵێک لەوێدا مـاوەتەوە و ئەوسـا بـاری کـردووەتە دێی داش قـسـقـاپان و بەم چەشنە پاشـمـاوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سـەر تا لە سـاڵی ١٣٣٧ لە تەمەنی هـەشـتـا و یەک سـاڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

بابە جانی بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراوەدا پەیڕەویی لە هۆنەرانی وەکو: میرزا شەفیع و خانا و ئەلماس خان کردووە و هۆنراوەکانیشی بەڕاستی تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و، سەریان کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، ستایشی.

بابە جانی وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی چیاکان و کێوەکانی کوردستان بووە، لە پاڵ ئەمانەشەوە شۆخوشەنگیی زلێخای خۆشەویستی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە. لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە کیژێکی جوان و پێکەوتوو بەناوی زلێخا و، ئەوینی ئەو کیژە وای لێ کردووە کە لە دەریای هۆنراوەدا ببێتە مەلەوان و لەگەڵ ئەوەشدا وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی بالاکەیدا گەڕاوە و لەشی خۆی پێ سووتاندووە و، بەم چەشنە ئەو کیژە بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی، بۆیە بەم چەشنە ڕووی تێ دەکا و دەڵێ:

قیبلەم جە هۆشم، قیبلەم جە هۆشم
مەر ئەوسا نامت بەرشۆ جە هۆشم
سەنگ ڕووی ئەلحەد بار بۆوە دۆشم
جامەی مەرگ و مەوت وەتەن بپۆشم
دیدەم بگێران پەردەی سیا تەم
کۆگای خاک و سەنگ باربۆ وە جەستەم
جەم بۆ جواناو نە چاڵ تینیم
ئەجەل بۆی مەمات بدۆ وەبینیم
خەریک بام نەگۆڕ سیای زوڵمانی
بەرشۆ جە تەریق ڕای زیندەگانی
تا زیندەی دەورم حەڵقەگۆش تۆم
وە ئارەزووی وەسڵ شەهد نۆش تۆم
خەیاڵ وەسڵت زیندەگانیمەن
فیکرت عەیش و زەوق کامەرانیمەن
ئیشارەی ئەبرۆت خەلات بەخشمەن
دۆستیت تا مەحشەر جەدڵ نەخشمەن
نیم نیگای نازت مایەی عەشقمەن

یادت تا بەڕۆی مەمات مەشقمەن
تای گیسوانت ڕشتەی شەوقمەن
زوڵفت خەیاتەی بەقیەی زەوقمەن
موژانت ناوک خوونی جەرگمەن
سەرتابەدامان هوونین بەرگمەن
دیدەت پیاڵەی جورعە نۆشمەن
بینیت سەرمایەی سەبر و هۆشمەن
لەبانت گەوهەر شەوچراغمەن
چەمینت گوڵزار غونچەی باغمەن
سینەت سیم ساف تۆی خەزانەمەن
لیمۆت شەمامەی عەتر یانەمەن
باڵات سەهی سەرو بۆستانمەن
ڕوخسارت لالەی گوڵستانمەن
شەرارەی شەوقت نە دەروونمەن
دڵ غەرق گرداو مەرج هوونمەن
نە خورد و نە خاو نە قەرارمەن
جە جەور هیجران تۆ هاوارمەن
شەوان تا سەحەر هەر فەریادمەن
وە مەتای غەمان خاتر شادمەن
زەدەی مەینەتان ئێش زامەتم
پەرێت سەرگەردان تا قیامەتم
تەن وە خار خەم سەودات پێکیان
جە عەشق باڵات بێزارم جەگیان
«جانی» زەدەی زام شەست تیرتۆن
تا بەڕۆی مەردەن هەر ئەسیر تۆن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تۆ هەر هایتە بیرما و ناوی تۆ لە دڵم دەرناچێ، مەگەر ئەو ساتەی کە بەرد بخەنە سەر گۆڕەکەم و بانم داپۆشن و کۆگای خاک و بەرد ببێتە باری لەشم و لە گۆڕی تەنگ و تاریکدا بمێنمەوە و، تا زیندووم بەئارەزووی هەنگوێنی لێوەکانتم

و دۆستیت تا ڕۆژی پەسڵان لە دڵمدا نەخشی بەستووە و نیونیگای نازت مایەی سەودا و ئەوینمە و، چاوانت پیاڵەی بادەمە و لێوانت گەوهەری شەوچرامە و تۆزێڵت گوڵزاری غونچەی باخمە و لیمۆت شەمامەی بۆن خۆشی ناو ماڵمە و کەچی ئەمە حاڵمە و، ڕوومەتت گوڵاڵەی گوڵستانمە و باڵات سەوڵی بێستانمە، بەجارێ ئارامم لێ بڕاوە و لە دووریی تۆدا شەو تا بەیانی هەر دەناڵێنم و، بۆ تۆ تا ڕۆژی دوایی هەر سەرگەردانم و، بەهۆی ئەوینتەوە لە گیان بێزارم. «جانی» تا مردن هەر دیل و ئێخسیری تۆیە.

بابە جانی بەو جۆرە سکاڵا و دەردی دڵی خۆی هەڵڕێژاوە، بەبێ ئەوەی بێڵێ کە گەردێ بنیشێتە دڵی یارەکەی و، بەم چەشنە لەگەڵ یارەکەیدا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و بەباڵای یارەکەیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

زلێخام ماتەن، زلێخام ماتەن
مانگ و وەر هەردوو جە شەوقت ماتەن

مانگ پەی دوو ئەبرۆت ڕوو نە زوڵمان
نیم نیگات پەی من داو نەهاتەن

دەهانت چەشمەی ئاو حەیاتەن
هەناسەت بۆی عەتر عەنبەر سفاتەن

سەرگۆنات سەرگوڵ غونچەی باغاتەن
بینی ئەلف تار مەشقس خەتاتەن

دیدەت شەڕئەنگیز ڕووی سەر بساتەن
موژەت سەهەندسا و فەرەنگ وڵاتەن

لەبانت چون شەهد شیرین نەباتەن
دندان مرواریی بەحر ڕۆماتەن

زنجت تەڵاتەرز زەرد چون تەڵاتەن
چای زەنەخ هارووت، مارووت تێ ماتەن

غەبغەب سپی و نەرم چون قاقماتەن
گەردن مینایی ئاو حەیاتەن

سەرم سەرگەردان بەژن باڵاتەن
ئەرواحم حەیران ئاڵ واڵاتەن

ڕەنگ زەردیم جە خۆف غەمزەی نیگاتەن
زافیم جە خەشم غەمزەی غەزاتەن

سورمەی دیدەی من گەرد جای پاتەن
سەرم سەرگەردان توفەیل راتەن
جەوپەی دڵ خەریک شەرت وەفاتەن
«جانی» دەردەدار دەواش جەلاتەن

واتە: مانگ و خۆر هەردووکیان لە ڕووناکیی زلێخای خۆشەویستم ماتن، مانگ بۆ دوو برۆت وەکو تاریکییە و نێو نیگات بۆ من داوی نەهاتە، دەمت سەرچاوەی ئاوی ژیانە و، هەناسەت بۆنی خۆشی وەکو عەنبەرە، سەرگۆنات سەرگوڵی غونچەی باخەکانە و، چاوت شەڕفرۆشە و لێوانت وەکو هەنگوێن شیرینە و دیانت وەکو مرواریییە، سەرم سەرگەردانی بەژن و بالاتە و، ڕەنگ زەردیم لە ترسی لەنجە و نازتە. جانی دەردارە و دەواکەشی لەلای تۆیە.

وەکو دەگێڕنەوە جانی زلێخای خواستووە و لە پاش ئەوەی ماوەیەک لەگەڵیدا ژیاوە، زلێخای خۆشەویستی کۆچی دوایی کردووە و ئەویش بەهەناسە ساردی و بەباری خەم و پەژارەوە، سۆز و کڵپە و دەردی دەروونی سەبارەت بەمەرگی خۆشەویستەکەی بەم جۆرە دەربڕیوە کە دەڵێ:

گڵکۆی تازەی یار، گڵکۆی تازەی یار
یەک ڕۆشیم وەسەیر گڵکۆی تازەی یار
نە پایە مەزار لەیل وەفادار
نەدیدەم ڕێزان ئەسرینان هەزار
شیم وە سەرینش بەو گرینەوە
بەو دیدەی نمناک پڕ ئەسرینەوە
وەفوارەی ئەسرین وەدڵەی پڕ ئێش
واتم ئەی دڵسۆز قەیس جەفاکێش
لە کێ تۆریاگی سەوڵ خاترتەڕ
مویارەکت بۆ یانەی بێدی و بەڕ
ڕەفیق دڵسۆز شەوان تا بەڕوم
مەر نمەزانی من مەجنوون تۆم
سەرهۆردار نە خاو سەوڵ خاترتەڕ
نیگاکەر وە حاڵ قەیس ئاخر شەڕ

بێکەس و بێــوەر نە یانەی خـــاپوور
سـەر لێم شـێـویاگـەن وێنەی قـاز کـوور
وەڕێژ وە ڕۆ ڕۆ وە شــــەو نە شـــینم
کـۆر نەبۆ وە حـاڵ جـەسـتـەی غـەمگینم
سـەروازەن زوخـــاو نەڕووی زام سـەخت
کـــەیلەن نەباڵین مــــەجنوون بەدبەخت
ناسـتت سـارێش بۆ زامـەکـەی شـاپوور
نەشـتـەردای نەزام نـەسـرەفـتـەی ناسـوور
جـەوسـاوە نیـای سـەر وە سـای گلکۆ
زامـــان قـــەدیم گـــشت ئـامـــان وەســـۆ
سـەد رەحـمـەت لە قـەور فـەرهاد دڵڕێش
چون شنەفت وەگـــۆش مــەرگ یارویش،
ئەڕوا وەمـــەزەی تێغ ئەڵمـــانس کــەرد
ئەدست مەینەت خاس وێش خـەلاس کەرد
من پەی مـــەینەتان ســـەرکـــۆنەوتانە
زیندە مـــەگـــێـــلـــۆم نە ڕووی زەمـــانە

واتە: ڕۆژێکیـان چوومـە سـەیری گلکۆی یارەکەم، لە پای گـۆڕی ئەو یارە ئەمـەگدارەدا، فرمێسکم بەخوڕ داڕێژا و وتم ئەی دڵسـۆزی قەیسی مەینەتبار، ئەم خانووە پیرۆزت بێ لە کێ تۆراوی ئەی هـاودڵی دڵسـۆزی شـەو و ڕۆژم، مـەگـەر نازانی من شـێت و شـەیدای تۆم، سـەر بەرزکـەرەوە ئەی سـەوڵی دڵتـەڕ، تەمـاشـای حـاڵی من بکە کـە بێ کـەس و بێـوەر لە مـاڵێکی ڕووخـاوا بـەسـەرلێشـێـواوی دەژیم، بەڕۆژ بەڕۆ ڕۆ و بەشـەو شـیـوەن دەکـەم، تۆ نەتهێشت کە زامـەکەم سـاڕێژ بێتەوە کەچی نەشتـەرت دا لێ و پتر برینەکانمت کولاندەوە، لەو کاتەوە کـە سـەرت ناوەتە ناو گـۆڕ، زامـەکانم هاتوونەتـە سۆ، بەڕاستی فـەرهاد چاکی کرد، کاتێ هەواڵی مـەرگی یارەکەی بیست بـەقوڵنگ دای لـەسـەر خـۆی و خـۆی لە مـەینەتی ڕۆژگار ڕزگار کرد، من ئێستا بۆ مەینەت و سـەرکۆنەی ئەم و ئەو ماومەتەوە.

وەکـــو لە پاش مـــاوەیەک بابە جـــانی دیســـان کـــەوتووەتە داوی ئەوینەوە و گـــراو و سـەوداسـەری کـیـژێک بووە بەنـاوی شـیـرین و شـیـرین بەتەواوی هـەسـت و هۆشی جـانیی بردووە و بڵێسـەی ئەوینەکەی بەجـۆرێ بەرز بووەتەوە کە هـەست و هۆشـی لێ سـەندووە و بەم چەشنە ڕووی کردووەتە یارەکەی کە دەڵێ:

شـــيـــرين دامـــەچۆ، شـــيـــرين دامـــەچۆ
نەونەمـــــام نۆ شـــــيــــــرين دامـــــەچۆ
کــــافـــر مـــوطلّـــەق بێ دين دامـــەچۆ
وەی کـــەر شـــەڕنەنگێــز پڕ قین دامـــەچۆ
ئەی جـــەیران دیدە، ئاهـووی بەڕ مــــەچۆ
وەنەوشـــە و ســوســـەن، لوولوو پەڕ مـــەچۆ
نەرگس و ڕێحـــان یاســـەمـــەن مـــەچۆ
لالەی شـــەقـــايق گـــوڵ چەمـــەن مـــەچۆ
بالا عـــــەرعـــــەری توول تەڕ مـــــەچۆ
گـــەردن ســــوراحی شـــاخ زەڕ مـــەچۆ
ئەبرۆ چون کـــەمــــان دیدە باز مــــەچۆ
دندان مــــرواری شـــەکـــەر ڕاز مـــەچۆ
خـواجـەی يەمـەن شـار عـەنبـەربار مـەچۆ
ڕەهـزەن قـــــــاتـڵ ڕاويـار مـــــــــەچـۆ
تافـتـەی ســەوز نەپێل ســەروين لار مـەچۆ
هـاوار وە يانـەم هـەی هـاوار مـــــــــەچـۆ
فـــەرهاد نە ڕابەر، شـــيـــرين تەرز مـــەچۆ
ســــــەوڵ ســــايەدار بالا بەرز مــــەچۆ
حـــەڵقـــەی کـــەمـــەندان ســـەوز دێز مـــەچۆ
تورک تيـــرئەنداز شـــەڕئەنگێـــز مـــەچۆ
مـــەجنوون لێـــوەکـــەر لەيلا ڕەنگ مـــەچۆ
کـــەمـــەر ســـەراوێز شـــۆخـــوشـــەنگ مـــەچۆ
ســــەرتاپا بێ عـــەیب نەونەمـــام مـــەچۆ
جــــەللاد قـــاتڵ پەری ســــام مـــــەچۆ
هـــەرچـەنـد کـــــــــــەلالام مـن بـەدەردەوە
شـــيــرين بێ مـــۆڵەت لاش نەکـــەردەوە
ســــەرتا وە دامـــان يەخـــەم کـــەردم چاک
مەدهۆش بی جە عەشق، کەفتم نەڕووی خاک

واتم ئـەی یـاران وەخـت یـاریـیـــــــــەن
فکرێ پێم کـــەران دەردم کـــاریـیـــەن
«جـــانـی» بەنـاڵە وەی گـــشـت دەردەوە
نـازار نە بـەخـــتـت لاش نەکـــەردەوە

واتە: شـیرینی خۆشـەویسـتم شـەڕفرۆشە و چاوی وەکـو چاوی ئاسکە و بەژن و باڵای بەوێنەی وەنەوشـە و سـۆسـەن و لیلۆپەڕ و نێرگس و ڕێحـان و یاسـەمەنە، باڵای بەرزە و ئەبرۆی وەکـو کەوانە و دیانی وەکو مـرواریيە و پیاوکـوژە و سـەروێن لارە و وەکو شـیرین فەرهاد لە ڕێ دەردەکا و وەکـو لەیلا مـەجنوون شێت و لیوە دەکـا و، من داوام لێ کرد کە نەڕوا و بێتە لامەوە و، هەر چەندە لێی پاڕامەوە و پێم وت: مەڕۆ، کەچی لای لێم نەکردەوە و منیش سـەرتاپای یەخـەم دادڕی و بێـهـۆش کەوتم و کـەوتمە سـەر خـاک و وتم: ئەی یاران کاتی یارییە و کارێکم بۆ بکەن کە دەردم کارییە و، جانـی بەو هـەموو دەردەوە، هـەرچەندە پاڕایەوە، شیرینی نازارم لای نەکردەوە.

بابە جـانی ئەو پەردە دادەداتـەوە و دەست دەکـاتە پـەند و ئامـۆژگـاریکردنی خـەڵک و لە پارچە هۆنراوێکیدا دەڵێ: ئـەی یاران! ئەم جیـهـانە ئەمـەکی نییە و وەکو گەردەلوول دێت و دەچێت و قـەت بەجیـهـان مەنازن و زۆر فێڵـەبازە، بەفڕوفێڵ فریوتان دەدا و دەتانخـاتە داو، ئەوەش دەبێ بزانن کـە مــەرگ لە ڕێمـاندایە و دەبێ لە ڕێـی خـواوە بڕۆن و بۆ چاکـە تێ کۆشن، وەکو دەڵێ:

یـاران ئـی دنـیـــــا وەفـــــا نـەدارۆ
گـــەردە لـوول ئـاســـا مـــەیۆ مـــەویـەرۆ
دنیـــای بێ بنیـــاد فـــتنەی پرفـــتـــوور
هەر کـــاتێ زانـای یەکـســـەر بی خـاپوور
ئـی دنـیـــا پووچـەن وەنـەش مـــــەنـازی
مـــەککارەی پر فـــەن مـــەدەرۆت بـازی
بەفـــــەندورەندی مــــەوزۆت نەتۆڕ دام
مـەبەرۆت وە خـاک ئاخـر سـەرئەنجـام
یەقـــینـەن یاران مــــەرگ هـا نەرێمـــان
کـارسـازی تۆشـەی ڕای عـوقـبـاکـەران
ڕاگـــەکـــەی تاریک دوورەن بێ پـایـان
جـەهد و جـەخت کـەران دەخـیلم یاران

تەمـەن، دووکـەڵەن، گـەردەن، غـوبارەن
گـەردەلـوول سـەخت شـەرارەی نـارەن

چۆڵەن، هـەڵەتەن، سـەخـتـەن، دشـوارەن
خـارەن، خـاشـاکـەن، عەقـرەبەن، مـارەن

شـۆرەن، شَـۆرشـەن، هەوڵەن، هاوارەن
شـینەن، شـیـوەنەن، زارەن، زگـارەن

فرمێسکەن، ئەشکەن، جۆشەن، تاریکەن
کـەس کـەس نەدینەن ئەو ڕا باریکەن

لێـڵاوەن، هـوونەن، زووخـەن، زوخـاوەن
هـاوارەن، دادەن، گـەرمـەن، بێ ئـاوەن

خـەفـەت خـێـزانەن، کـزەی سـۆزانەن
غـەمـەن، خـەفـەتەن، دڵ گـوڕێزانەن

بکەران تۆبە، یاران وە ئیـخـلاس
چون نە پرد سـەخت نەبۆن خـەلاس

خـەلافش نیـیـەن هەر چێـوم واتەن
بیـلـلا ئی دنیـا مـایەی نەهاتەن

دیوانەکـەی بابەجـانی کـە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی نووسـەرەوە کۆکراوەتەوە، بەڵام لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی بابەجانی بۆرەکەیی - کۆکردنەوەی صدیق بۆرکەیی - تاران، ١٣٥٨.
٢- تەلای دەستەوشار - نووسراوی صدیق بۆرەکەیی- تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.
٣- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

مەلا مارفی کۆکەیی

١٢٥٦-١٣٦٦

ئەم هۆنەرمەمان ناوی مارف و کوڕی برایم و نازناوی کۆکەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٦ی کۆچی لە دێی حاجی خۆشی ناوچەی شارویراندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی گەڕاوە و ماوەیەک لە سابڵاخدا بووە و ئینجا چووە بۆ بانە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە سلێمانی و لە خانەقای مەحویدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی پاشان لەبەر تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگار و دەستکورتی و هەژاری باری کردووەتە دێکانی دەروێشان و شاری کەند و قەرەگوێز و قاجر و کۆکە و سەرەنجام چووەتە شاری سابڵاخ و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٦ لە تەمەنی سەد و دە ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و دەنێژرێ(١).

مەلا مارف تا دەگاتە دەوروبەری تەمەنی سی و پێنج ساڵی خۆی بەخوێندنی زمان و وێژەی عەرەبی و فارسی خەریک کردووە و لە پاشا ژنی هێناوە و کەوتووەتە ناو تەنگوچەڵەمەی ژیانەوە و بەم دێ و ئەو دێدا سووڕاوەتەوە و سەرەنجام لەبەر بێ نەوایی و هەژاری بار دەکاتە سابڵاخ و لەوێدا لە مزگەوتی شادەروێش خەریکی دەرز وتنەوە دەبێ و بەداخەوە لە ئاخر و ئۆخری ژیانیدا بینایی خۆیشی لەدەست داوە و خانەنشین بووە و خێرەومەند خێریان پێ کردووە تا کۆچی دوایی کردووە.

مەلا مارف هۆنەرێکی بەرز بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی لە سێ پەردەدا دەردەکەون: کۆمەڵایەتی، نیشتمانی، ئاینی. زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن داڕێژراون و پتر لاسایی هۆنەرانی کۆنی کردووە و پەیرەویی لەوانەوە کردووە، بەڵام گەلێ مەبەستی تازەشی بەدی هێناوە و، هەندێ جار مەبەستێکی تازەی کۆمەڵایەتیی هێناوە و بەهۆنراو خستوویەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

هۆنەر لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی بەدبەختی و هەژاریی خەڵک دەکا و چۆنییەتیی حاڵ و هەواڵی مەردوم پیشان دەدا و لای وایە هەمووی بەدبەختیَ و ڕۆژە ڕەشیی خەڵک لە

---

(١) سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی مەلا مارف جیاوازیی بۆچوونی هەیە. مامۆستا عەلائەدین سەجادی ساڵی لەدایکبوون و مردنی ئەوی ١٢٩٣-١٣٦٦ی کۆچی داناوە و، سەیدیانی مەهابادی ساڵی ١٢٥٣-١٣٦٤ی کۆچی بۆ داناوە، بەڵام بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر کە بۆمان دەرکەوتووە، مەلا مارف لە ساڵانی ١٣٦٦- ١٢٥٦ی کۆچیدا ژیاوە.

بێ زانستییە و ئەگەر خەڵک بەدووی زانستدا بڕوا، دیارە هەموو پێشڕەوت دەکەن و بەئامانج و ئارەزوو دەگەن، وەکو دەڵێ:

کەسێ غەواسی بەحری عیلم و عەقڵ و فەزڵ و جەوهەر بێ
دەبێ سینەی، سەفینەی عەزمی وەک سەدی سکەندەر بێ
کەسێ مەیلی خەزینەی گەنجی ئەسراری نیهانی بێ
دەبێ مەردی تەعام و حەوت خوانی شێر و ئەژدەر بێ
کەسێ تاڵب بەنێو و شۆرەت و ڕوشد و شەجاعەت بێ
دەبێ ئامادە بۆ شمشێر و تیر و زەربی خەنجەر بێ
کەسێ مەیلی بەبەردان و برانی خوێنی فاسد بێ
دەبێ ئەووەڵ قەدەم ڕازی بەئێش و نێشی نەشتەر بێ
چ باکێکی لە تیر و تەعن و لۆمەی یار و ئەغیارە
کەسێ عاشق بەتاقی قەوسی ئەبرۆی یار و دڵبەر بێ
چ کارێکی بەوەعز و ممبەر و میحراب و مزگەوتە
کەسێکی مورشدی مەیخانە یا ڕەند و قەلەندەر بێ
کە من ڕووتم بەمن چی گەر لباسی عالەم و دونیا
هەموو دیبا و ئەتلەس یانە دارابو و موجەستەر بێ
کە من شاهی وجوودم ماتی بەیتول حوزنی وەجدەت بێ
بە من چی گەر هەموو دونیا نزام و تۆپ و عەسکەر بێ
کە من جامی شەرابم پڕ لە ژەهری مار و ئەقرەب بێ
بە من چی شەربەتی تۆ پڕ لە شیر و شەهد و شەکەر بێ
عەزیزم عەزمی هیممەت شەرتە، بۆچی هێندە مەئیووسی
دەبێ شاعیر قەوی قەلب و مەتین و سینە دەفتەر بێ

لە پاشا هەر لە باری کۆمەڵایەتیدا دیسان داوا لە خەڵک دەکا کە بۆ فێربوونی زانست و پیشەسازی ڕاپەڕن و خۆیان لە تەمەڵی و تەوەزەلی لادەن و لەناو یەکدا بەڕاستی و دروستی و برایەتی ژیان بەرنە سەر و بەرەو ژیانێکی نوێ پێش کەون، وەکو دەڵێ:

ئەی میللەتی مەزڵوومی فەقیری دەسەوستان
بێ عیلم و مەعاریف وەکو ئەتفالی دەبوستان

ئەی بێ بەش و بەهرە لە ئازادی و شـــادی
مەحرووم و عەقەب کەوتە وەکو کوێر و نوقستان
بۆ بێ خەبەرن دەوری جەهالەت سپەری بوو
بێ نوورە چرای جامعەیی بادە پەرستان
ئەم تەمبەڵی و غەفلەت و ئەم خەوتنە تاکەی؟
عالەم هەموو بێدارە لە خەو جوملە هەستان
زۆر عەیبە گەلێ عارە کە ئەم قەومە نەجیبە
مەشهوورە بەشەجاعەت هەموو وەک ڕۆستەمی دەستان
ئەم جەهل و نفاق و حەسەد و بوغزە هەتاکەی؟
دەخولێنەوە تاکەی وەکوو دێوانە و مەستان؟
بیشۆنەوە پێم چاکە بەسابوونی سەداقەت
ئەم چڵکی نیفاقە لەدەم و چاو و لە دەستان
ئیقدام و قیامێکی بکەن ڕوو بەسەنایع
هەر بۆ مەیە تەنیا کە بەهار بۆتە زمستان
خار و خەسی زیللەت لە ڕەگ و ریشە دەرێنن
بیکەن بەگوڵ و گوڵشەن و گوڵزار و گوڵستان
ئەورۆ کە لە فەنن و هونەر و عیلم و سەنایع
هەر کوردە کە بێ حسەیە باقی هەموو وەستان
بڕوانە لە نووری هونەر و شەمعی مەعاریف
تاریکە شەویش ڕۆشنە بوومتە قەمەرستان
شاعیر وەرە قوربانی قەریحە و قەڵەمت بم
بینووسە لە بۆ ئاکرە و ئامێد و لوڕستان
باوەندی و سەنجابی و ئافاقی جەنووبی
بۆ کوردی پەراگەندە لە گەرمێن و لە کوێستان
بۆ میللەتی بێچارەیی بێ ساحیب و سەردار
بە خسووس تەبەقەی کوردی عێراق و عەجەمستان
بۆ ئاتیە فیکرێکی بکەن فرسەتە ئەورۆ
تاکەی دەبنە چاو لەبەر و ئاڵەتی دەستان

هۆنەر بەم جۆرە لەناو کۆمەڵدا هاتوچۆ دەکا و ئەوسا دێتە سەر باسی خۆی و بەدبەختی و ڕۆژە ڕەشی و هەژاری خۆیدا هەڵدەڵێ و مەبەستیشی ئەوە بووە کە بڵێ: ئەوسی خراپ کە ئەگەر ڕوو بکاتە مرۆ، تووشی هەموو گونا و کارێکی خراپی دەکا و بنیادەم دەبێ لە هەموو کاتێکدا هۆشی بەخۆیەوە بێ و گوێی پێ نەدا، وەکو دەڵێ:

مـوددەتێکە نەفـسی بەد حـوکـمی خـراوم لێ دەکـا
هـەر بەقــەهر و کـێنە دەڕوانێت و چاوم لـێ دەکــا
جار بەجار دەگری و دەناڵێ هەروەکوو هەوری بەهار
گـەه بەخـەندە و پێکەنین، دێت و سـلاوم لێ دەکـا
یەک سـەعات و یەک دەقیـقـە دەس لە من هەڵناگرێ
ڕوو لە هـەر لایێ دەکــەم هـەر قــاوەقــاوم لێ دەکــا
بۆ خـەرابات و کلیسـا و مـەسـجـد و دەیر و کەنشت
دەمـرەفێنێ ئەم سەگە، سەد گورگە ڕاوم پێ دەکا
هەرچی تەفرەی لێ دەدەمن، وەعدە و وەعیدی پێ ئەدەم
ناســـرەوێ تەکلیـــفـی قــۆڕ و بن دڕاوم لـێ دەکــا
ڕۆژی شـــیــرینم نەمــاوە، کــاتی ترش و تاڵیــیــە
وەک منال دەگریت و داوای شـەکری خـاوم لێ دەکا
من لەبەر عـەجـز و پەرێشـانی کـە هیـچ نوتقم نییـە
ئیـدیعـای ئەشـعــار و بەیت و بەندوباوم لێ دەکـا
من بەنـاری دڵ دەبرژێنم کـــەبابی جـــەرگی خـــۆم
ئەو بـەوەش ڕازی نیـــیـــە داوای پلاوم لـێ دەکــا
هەرچی فـیکری لێ دەکـەم ڕێگەی خـەلاسیم بۆ نییە
بەم چلەی زســتـــانە داوای تاو و ســاوم لێ دەکـا
دەچمـە مـاڵێ، مـاڵ و منداڵ دێن و دەورم لێ دەدەن
یەک تەمـەنناى قـەند و چا، یەک نان و ئاوم لێ دەکا
ڕوو لـە بازاڕیش دەکــەم ئەم جـارە ئەربابی تەڵەب
هـەر کـــەسێ تووشـم دەبێ، داوای دراوم لـێ دەکــا
دەچمـە سەر چۆم و خیاوان یەک نەفەس ئاسوودە بم
شـــارەوانی حــــازرە و داوای کــــلاوم لێ دەکــا

دەردی بەدتر لەم هەمـــوو دەردانە دەردی پیـــرییـــە

جـــەرگی لەت لەت کـــردووم داوای هـەناوم لێ دەکــا

سەیری خۆشتر من کە مەعرووفم لە نێو ئەم شارەدا

تازە ئیـحـسـاییـــە داوای ئیـسم و ناوم لێ دەکـا

هێندە گریاوم لە نێو چاوم نەما فـرمێـسکی خـوێن

زاڵمـەی بێ ڕۆحـمـە داوای خـوێنی چاوم لێ دەکـا

هۆنەر لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، چەند بەجۆش و خرۆشـەوە لە پارچە هەڵبەستێکدا ستـایشی خـوای تاق و تەنیـای کـردووە و، بەرزی خەیاڵەکەی لەوەدایە کەمتر هۆنەرێک بەم جۆرە خەیاڵە لە ستایشی خوادا تێ هەڵچووە و، هۆنراوەکانیشی بەپوختی و جوانی هۆنیوەتەوە وەکو دەڵێ:

هـەچی زەڕراتـی عـــەرز و ئـاسـمـــانـە

کـــوراتـی، بەر هـەتاوی، لانسـاری

لە دێڕی ڕووبەڕەی دەور و زەمـــانـی

بەهـەر نەخـشێ تـەمـاشـاکـەم دیاری

عـەزیزی تۆ لە هـەر لا خـۆشـەویستـە

زەلیلی تۆ بەکـــەس نایێت قـــوتاری

گـوڵستـان و گوڵ و گـوڵزار و گـوڵشـەن

نەی و شـمـشـاد و سـەرووی جـۆیبـاری

نەواو و ناڵەو و گـــریانی قـــومـــری

فـغـانی بوڵبـووڵی سـەر شـاخسـاری

زریوەی مەل، لەسەر پەل یا لەسەر گوڵ

چریکەی هودهود و ســـەوتی هوزاری

سەلاو و حەق حەقی مورغانی یا حەق

کە دەنگیان دێ لەسەر عوودی قوماری

هـەمـــوو تـاریفی زاتـی پـاکـی تـۆیـە

دەمێ ئەکـەن بەخـەندە و گـەهـ بەزاری

بەلووتکەی شاخەوە و نووچکەی چیاوە

ئەخـوێنێ کـەبکی مـەستی کـۆهسـاری

بەهەر نەظم و بەهەر ویّنە و عـبـارەت
هەمــوو ئیــقـرار ئەکـەن پەروەردگــاری

هۆنەر کە زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەلایەتی و ئاینین، لەگەڵ ئەوەشـدا هۆنراوی دڵداری هۆنیوەتەوە و لەم مەیدانەشدا ئەسپی خۆی لنگ داوە، لەوێدا یارە خۆشەویستەکەی بەتیری برژانگەکانی دەپێکێ وَدڵی دەخاتە داو و بەم چەشنە بەکەمەندی یارەکەی دەکەوێتە بەهەشتی ژینەوە، وەکو دەڵێ:

تەماشا ئەمڕۆ فەرمانی، عەجەب فەرخوندە شایەکە
بنۆڕە سەقفی مۆژگانی عەجەب تیپ و سپایەکە
لە تاقی قەوسی ئەبرۆی دەم بەدەم سەهمی حەوادس دێ
عیلاجی ناکرێ بۆ کەس عەجەب بورج و قەلایەکە
هەتاکەی کونجی تەنهایی وەرە زاهد تەماشاکە
کە خەیمەی شای شەکەر لێوان چ قەسر و بارەگایەکە
کە حوسنی یار و ئەغیارم لە میزانی خەیاڵم دا
بە دڵ دیتم هەموو لایەک کە ئەو تەنیا لە لایەکە
خەزینەی ڕوومەتی لەعلی، لەب و سیمی زەنەخدانی
گوتم بێ تۆ خودا بیدا عەجەب گەنج و تەلایەکە
دڵی خستوومە قەیدی، خەتی قفلی خاڵی لێ داوە
سپاسی لێ ئەکەم بەهـ بەهـ عەجەب سەیر و سەفایەکە
کە عاجز بووی لە گۆشەی تەنگ و تاریکی دڵم فەرموو
وەرە سەر سەتحی چاوم، چاوەکەم خۆش جیلوەگایەکە
مەچۆ نێو خەستەخانەی عاشقی ڕوو زەرد و سەوداسەر
لە دەوری تۆ عەجایب شیوەن و شین و سەلایەکە
موتەووەڵ زوڵفی تۆ بوو فەسڵ و وەسڵم لێ تەماشا کرد
موعەممایەکەکە لایەنحەل و زنجیری بەلایەکە
هەزاران قاضی و موفتی لە مەکتەبخانەی عیشقی
خەریکی دەرس و تەحسیلن، مەڵێن تەنیا مەلایەکە

ئەم هۆنەرە لە فارسی و عەرەبیشدا هەر هۆنەرێکی بالا بەرز بووە و دیوانە کوردییەکەی لە لایەن سەیدیانەوە چاپ کراوە کە زۆر هەڵەی تێدایە و پێشەکییەکی پڕ لە قسەی پڕوپووچیشی بۆ نووسیوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی مەلا مارفی کۆکەیی - بەیارمەتی سەیدیان- مەهاباد.

٢- دیوانی دەستنووسی مەلا مارفی کۆکەیی - مەهاباد، ١٣٢٧ی کۆچی.

٣- گۆڤاری نیشتمان - جەمالْ نەبەز - سوێد، ١٩٨٥.

٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مارفی کۆکەیی.

شێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی

١٢٥٧-١٣١٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڕەحمان و کوڕی شێخ محەمەدە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی وا کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٧ی کۆچی لە دێی جانەوەرەدا لە دایک بووە. جانەوەرە دێیەکە لە ناوچەی کەلاتەرزان لە نێوان مەریوان و سنەدا. هەر لە منداڵیدا لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣١٩ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

شێخ عەبدوڕەحمان لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە پەڕاوی یادی مەرداندا سەبارەت بەشێخ عەبدوڕەحمان دەڵێ: ئەم شێخە دڵی چوو بوو لە ژنێکی جاف بەناوی ئامان و، ڕازی ئەوینی ئەو ئامان لەناو خەڵکدا بڵاوبووەوە و قسەکە گەیشتە جافەکان، ڕۆژێکیان تاقمێ لە جافەکان ئەسپێکی سەرکێش بۆ شێخ زین دەکەن و بۆی دەهێنن کە سواری بێ و بەر لە ئەو کەس نەیتوانیبوو سواری ببێ، مەبەستیان ئەوە بوو کە ئەسپەکە هەڵیگرێ و فڕێی بداتە خوار و ملی بشکێنێ و بیمرێنێ، کە شێخ سواری ئەسپەکە دەبێ، ئەسپ هەڵی دەگرێ و بەرەو خوار و بەرەو ژووری پێ دەکا، بەڵام شێخ خۆی ڕادەگرێ و سەرەنجام ئەسپەکە ماندوو دەبێ و ڕادەوەستێ و شێخیش دادەبەزێ. جافەکان ئەمە بەپەرجوو دادەنێن و دەسبەرداری دەبن، ژنەکەش پاش ماوەیەک دەمرێ و مەسەلەکە ئیتر دەبڕێتەوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئازیزم ئەریەرسی چۆنەن ئێلاخان

داخان داخانەن، زاخان نەداخان

ئەو هەرد، ئەو هەڵەت ئەوسا پێوەبێت
ئەو شەوق ئەو زینەت ئەوسا کە تۆدێت
ئیسە جە دووریت پۆشان سیاتەم
هاژەی قەڵەوزان بێ دەنگەن ماتەم
ئەو ئەرخەوانان ئەگوێ شەتاوان
ئەو تەوق سەوڵان ئەپای کۆل ئاوان
دڵتەنگەن ئەداخ دووریی دیدەی تۆ
وەرس مەنزڵگای دەرەی (تەنگەکۆ)
(تاویل بەگ) ئەداخ بۆتەی فیراقت
تەوەن تاونەن ئە ئیشتیاقت
پشت (بەردەڕەش) پاڵ (هەرەس گا)
(قەجە) و (گڵ جەڕە) و هەردەی (کەلەبا)
(کەس ئەزان) هەریەند ئەسرینان ڕێزان
تاف قەڵوەزەی (هەرجاڕان) بێزان
(کەلەبا) وەبای هەناسان سەرد
کەڵلەش چون کەڵلەی من بیەن وەگەرد
(مێ ڕەش) دەشپۆشەن، (ساتیار) ئازیەت بار
(قەجە) زاریشەن، (بەردەڕەش) زگار
(سەرڕەوان) ئەچەم ڕەوان کەردەن سەیل
(کاوان) گولاوان (هەردە) کەردەن کەیل
(سوڵتان ئەغزەتوو)، (مێ ڕەش) و (ساتیار)
مەناڵۆن وە سۆز برگەی مۆسیقار
پای (تۆراخ تەپە) چەنی (مێشەڵ واز)
هەر یەک وەنەوعێ لێش مەیۆ ئاواز
(ترشکەدار) خەمین، (بارگە) زاریشەن
ئەویش وێنەی من دەردەکاریشەن
(تووەڕەشکە) مەلوول، (تووە سووران) سوورەن
پەی تۆ (تۆراخ تەپ) مات و مەهجوورەن

(دەشــتــمــیل) زەلیل، (چنار) خــەفــەتبــار
(ئەشکەوت) شــینەشــەن جــەهیــجــران یار
کــراســـەکـــەی خــــەم ئەکـــەن وەبەردا
بــەرگ ئـازیــەت بـار ئــەدەن وەســـــــــەردا
یە (رەحــمـــان) واتەن دەروون پڕ جــە دەرد
گــرد نە هیــجـرانان (ئامــان) گــەردەن زەرد

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئەگەر بپرسی کە ئێلاخان چۆنە؟ دەبێ بڵێم داخی ناوەتە دڵمەوە، چونکە لە دووریی تۆ جلوبەرگی ئازیەتیم لەبەر کردووە، ئیتر بەبێ تۆ هاژەی تاڤگە و قەڵبەزەکان بێ دەنگە، ئەرخەوانی گوێی شەتاوەکان و سەوڵەکان پای گۆلاوەکان هەموویان دڵتەنگی دووریی دیدەی تۆن، (تەنگە کۆ) و (تاوێل بەگ) و (بەردەڕەش) و (هەرمس گا) و (قەجە) و (گڵ جەرە) و (کەلەبا) و (کەس نەزان) و (هەرجاڕان) و (مێ ڕەش) و (ساتیار) و (قەجە) و (سەرڕەوان) و (کاوان) و (هەردە) و (سۆراخ تەپە) و (مێشەڵ وار) و (ترشکەدار) و (بارگە) هەموویان لە دووریی تۆ دەگرین و ئەوانیش وەکو من دەردیان کارییە و کراسی خەم و پەژارەیان لەبەرە و ئامان ئامانیانە.

ئەم پارچە هەڵبەستەشی بەبۆنەی گەڕانەوەی کۆچ و باری خۆشەویستەکەیەوە لە کوێستانەوە بۆ گەرمیان هۆنیوەتەوە کە دەڵێ:

دیســـان ســـەر هەردان جــەنۆگــرتەن تەم
ســــپــــای گــــولاڵان ڕێـزیان وە هـەم
شنۆی بای پایز وەیشـــــوومــــەی ســــزا
وەڵگ درەخـــــــتــــــان بــێ وادە ڕێـزا
بێ وە گــــەردەلوول کــــەللەی کــــلاوان
مــــاتەم بی ســــەدای هاژەی وەفــــراوان
گەرمیش کەم کەردەن، سەردەن سەرهەردان
وەک سەردیی مۆبەت شای گەردەن زەردان
کۆچ کــەرد سـیـا مـاڵ چۆڵ بــی وەرزاخــان
پەشــێــو کــەرد زینەت زەوق لێــلاخـــان
ســــەوزیی چەمـــەنان تەبدیل بێ وەزەرد
لــە بــەرزان ڕەزان ڕێــزان هــەردە و هــەرد

بێ داخ وەپەرداخ کـــۆچ کـــەردنە لێـــلاخ
پڕ داخ بی دەمـــاخ شی وەکـــۆی ئاخ ئاخ
ڕەم ڕەم ئاهوان، کـــەڵ کـــەل کـــەلەخـــان
مـــەیل کـــەردەن ئەوزێدخـــاک گـــەرمـــیـــان
نۆ مـــــَـــالان وێنـــەی غـــــــەزالان بـــەڕ
گـــەرمـــەســـێـــر خـــێـــرهەم ئاوەرد وە فـــەڕ
دیدە مـــەســـتـــەکـــەی جـــەیران ئاســـاکـــە
ســـەر دەلیلەکـــەی حـــەرەم جـــیـــاکـــە
هێـــمـــای چون ئێـــلاخ ها نەپەرداخـــدا
بـۆی پـایـز نـەدان بـۆش وەدەمـــــــاخ دا
شـــەمـــاڵ شـــۆ وەلای ئەو لەیل ئاســـا
نم زەرد ئەشک، هـەرس ســـەیل ئاســـا
نم بـدەر وە دووی تـــاش زاخـــــــــەدا
زەردی وەڵـگ نـە ڕەنـگ دار بـاخــــــــەدا
مـــەپەرســـۆ جـــەرووی گـــەرمـــیـی مـــەیلەوە
چوونەن قـــەیســـەکـــەی وە دوجـــەیلەوە
مـــەپەرســـۆ جـــەڕووی گـــەرمـــیی مـــەیلەوە
چوونەن قـــەیســـەکـــەی وە دوو جـــەیلەوە
واچە ســـەراپاش ســـۆزان نەفـــتـــەن
هەردە و هەردەشـــەن، ســـاتێ نەسرەفـتـەن
یـەند خـــــــەیاڵ تۆش هـــا نـە دەروون دا
کـەفـتـەن وەرووی ئێش دەرد مـەجنووندا
جـــەزایفـــیـــی وێش هەردەم مـــەدا پێچ
شنۆی بای هـیـجـران وەنەش مـەدا گـێج
گـــیـج مـــــەدا ومـــــەوات وەدەم دەردەوە
وەســـۆز تەئســـیـــر ئەم چەند فـــەردەوە:
فـیدات بام ئازیز، شـۆخ و شـیـرین ڕەنگ
چەم سیای بووم زەرد، شۆخ شەیدای شەنگ

ڕەم ڕەم ئاھـووان چـەمـــــــەرای ڕاتـەن
ئینتـــزار وەدین گـــەردەکـــەی پاتـەن
تـا بــەیــان وەدیــن دیـدەت ئـاھــووان
ئامــاوە جـە ســۆنگ تۆ وەگــەرمـیــان

واتە: دیسان تەمومژ کەژ و کێوەکانی داگرت و لەشکر گوڵاڵەکان ڕژانە یەکدا و شنۆی بای پاییز گەڵای دار و درەختەکانی وەراند و بەجارێ لووتکەی کێوەکان بووە گەردەلوول و هاژەی ئاوی بەفراوی کێوەکان بەپەشێوی هاتەخوارەوە، هەوا سارد بووەوە و کەژ و کێو وەکو دڵی نازداران لە ئێمە ساردەوە بووە، ئەوا خێوەتی عێلەکانیش پێچرایەوە و خۆشەویستەکەمیش لەگەڵ ئەو عێلانەدا کۆچی کرد و ئیتر لێلاخەکان بەجارێ پەشێو و خەمبار بوون و، شیناوەردی چیمەنەکان بەجارێ زەرد بوو و، لە بەرزیی کێوەکانەوە گەڵای گوڵەکان داوەریە خوارەوە، ڕەوی ئاسکەکانیش کەژ و کێویان بەجێ هێشت، ئەی شەماڵ دەسا برۆ بۆ لای یارەکەم و کاتێ بگەیتە لای بێگومان لێت دەپرسێ کە حاڵی قەیسەکەی دەشتی دوجەیل چۆنە، پێی بڵێ تەواوی لەشی بەنەوتی دووریی تۆ سووتاوە و هەردە و هەردیەتی و ساتێ ناسرەوێ و، ئەوەندە بیری تۆی لە دڵایە، دەرد و ئێشی لە مەجنوون زۆرترە و، ئەوەندە لاواز بووە کە بەسرووەی با دەلەرزێ و، بەسۆزەوە دەڵێ: بەقوربانت بم ئەی شۆخی شیرین ڕەنگ، ئەی چاوڕەشی شۆخوشەنگ، تەواوی ئاسکەکانی کێو چاوەڕوانتن و چاوەڕوانی تۆزی بەر پێتن.

شێخ بەهیوای دڵی خۆی ناگا و لە بەختی ڕەشی ئەودا ئامان دەمرێ و کاتێ ئەم هەواڵەی پێ دەگا، دنیای لەبەرچاو دەگۆڕێ و دڵی سەد چەندان پری دەبێ لە خەم و پەژارە و ئەم هۆنراوانە بەبۆنەی کۆچی دواییی ئامانەوە دەهۆنێتەوە:

فـەلەک پەی شـووم تاڵەی سـیـای من
جـۆش دا بەکـوورەی دەردان دیوای من
پەی بەخت و تاڵەی وەبەد سـرووشــتـم
سەنگ دانەڕووی جام بەخت بەرگەشتەم
کـــۆس کـــۆس نۆم جــە نۆ ژنیـــاوە
باروت نەڕووی زام تازەم شـنیـــاوە
یەخـــەی مــەینەتم داوە وە ســـەردا
بەرگ ئازیەتیم هەم کــــەرد وەبەردا
هەرەس هەرکـــاو لێـــو شــــەتاوان

دیســـان هەم جـــەم بی نەرووی کــڵاوان
تاو کـــەرمــیی مـــەیل نیـــهـــانیی یاران
ســـەردبی چون ســـەردیی بەفـــر نزاران
خـوســووس قـیـبلەکـەی ڕشـتـە دوودیدەم
ئەرواحـــەکـــەی تەن منەت کـــەشـــیـدەم
دەوای ئـێـش دەرد دڵـەی ڕەنجـــــــــوورم
مـەڵهـەم نەرووی زام سـفـتـەی ناسـوورم
تاقەت دەر وە جسم خستەی خەم کێشم
تەفـــریح خـــاتر وە خـــەمـــان ڕێشم
دڵســـۆز نـازکـــێش، جـــای نـیـــازمکـــەم
بـاعس شـــادی و زەوق ســـــازەکـــــەم
نـاکـــا بی وەتیـــر قـــەزای بەخـــتـــەوە
وەبەدیی دیدەی ســـزای ســـەخـــتـــەوە
پـیـکـیـــــــــا وە پـەیـکـان نـادیـاریـوە
پێـــچـــیـــا وە کـــاڵای ئازیەت باریوە

واتە: چەرخ لە شـوومیی بەختی ڕەشـی مندا، دیسان کوورەی دەرد و پەژارەمی تاودا و، بەردی دا لە جامی بەختی ڕەشم، دیسان کۆتم کەوتەوە و بارووت ڕژایە سەر برینی تازەم و بەرگی ئازمیتیم کردە بەرم و، فرمێسکم بەخوڕ هات، چونکە تاقە گوڵەکەم کە ئەو دەوای برینەکـانم بوو و، هەمـوو دەم دڵمی خـۆش دەکرد و، دڵسـۆز و نازکـێشم بوو، لە پڕ بەردی بەبەردی قەزاوە پێکراو بووە هۆی ئازیەت باری و خەم و پەژارەی من.

ئەم هۆنەرە دیوانێکی بەرز و نایابی هەیە کـە لە لای خزمـەکـانیـەتی و هێشـتـا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان
١– یادی مەردان – نووسراوی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس – بەغدا، ١٩٨٤.
٢– دیوانـی دەسـتـنووسـی شـێـخ عـەبدوڕەحـمـانـی جانەوەرەیی کـە لە سـاڵی ١٣١١ی کـۆچی دا نووسراوە.
٣– یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی.

دەروێش نەورۆزی سۆرانی

١٢٦٠-....

ئەم هۆنەرەمان بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچی لە دێی سۆرانی سەنجابی کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا لە خانەقای سۆراندا خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە شاری کرند و لەوێدا خەریکی خوێندنی پەرتووکی سەرئەنجام و هەندێ پەڕاوی فارسی بووە و لەوێوە چووەتە دێی تووت شامی و لە خانەقاکەی سەی براکە ماوەتەوە و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و لێکدانەوەی پەرتووکی سەرئەنجام بووە و پاشماوەی ژیانی بەم جۆرە بردووەتە سەر تا لە سەرەتای سەدەی چواردەمی کۆچیدا شەرابی مەرگی لە مەیگێڕی زەمان وەرگرتووە و خواردوویەتەوە و لەوێدا نێژراوە.

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە دیوانێکی بەرز و نایابی لێ بەجێ ماوە کە نزیکەی چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ و زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یاری و لێکدانەوەی پەڕاوی سەرەئەنجامە.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرن کە دەڵێ:

١

یاران جە یەمەن، یاران جە یەمەن
خاوێ دیم نەسەمت ستارەی یەمەن
گیلام نە چوار باغ سەر حەڵقەی چەمەن
شەخسێ دیم نەجای نەمەرد بێ نەژەن
سەردام نەسوجوود یاوام ئەو حوزوور
غەرق بیم نە کوورەی پڕ شەرار نوور
دەمێ وێنەی ڕۆح مەدرام نە دیوان
مەیل کەرد وەگوفتار ئامام وەزوان
لالام پەی ڕوخسەت کەردم ئیلتجا
عەرزەی وێم وانام پەی زوهوور شا
فەرماهەی عارز! ئینتزار نە دڵ
پادشام پەی زوهوور بەستەن دەستەی گوڵ

یە (نەورۆز) واتەن نە خـــاک یەمـــەن
شنەفـــتم نە لەفـــز ڕەمـــزێ نە چەمـــەن
ئەرکـــــەچم واتـەن، شـــــادادەن بـەشم
تاجـــر حـــوجـــرەی حـــاجی بەگـــتـــەشم

واتە: ئەی یاران! شەوێکیان خەوێم دی، لەو خەوەدا ئەستێرەی بەختم دەدرەوشایەوە و، خـۆم لەناو چوار باخـێکدا دی و لەو چوار باخـەدا مرۆڤـێکم دی کـە نە ژن بوو و، نە پیـاو، دیارە فریشتە بوو، ئەنجا بەڕێزێکەوە چوومە لای و کڕنۆشـم لێ کرد دیم کە ڕوومەتی وەکو هەتاو دەدرەوشـایەوە و، لە تیشکی ڕوومەتیدا نوقم بووم و لە بەردەمیدا وەکـو بەندەیەکی فـەرمـانبـەردار ڕاوەسـتـام و پاشـان لێی پاڕامـەوە کـە پێم بڵێ شـای دەروێشـان کـەی دەردەکەوێ و سـەرهەڵدەدا؟ لە وەڵامدا پێمی وت: کە شـای دەروێشان لەم نزیکانەدا لەگەڵ چەند دەستەی گوڵدا سەرهەڵدەدا، ئەوسا تۆش بەهیوا و ئارەزووی دڵ و دەروونت دەگەی.

٢

دڵە حـــــاڵ زانی، دڵە حـــــاڵ زانی
دڵ قـەدر و قـیـمـەت حـاڵ حـاڵ زانی
وەقـەوڵ «قـاسـد» سـاحـێب زەمـانی
شـــوون پـیـــر شـــەرت بێ ڕا نەڕانی
وە عـــەین ئەدەب ئەمـــر ئەرکـــانی
جـۆڵای کـاڵا باف سـفـیـد دوکـانی
مـەکـۆی مـانگ وەر سـڕ پەنهـانی
بێ تان بێ پۆی هەفت ئاسـمـــانی
ڕەفـیـق ڕەقـــقـــاس ڕۆح ڕەوانی
چەرخـچیی چالاک جـوملەی جـەهانی
ئەگـەر بووانم مـەغـز ئی مـەعـانی
مـەشـۆت ئەو سـەراو باز تەڕلانی
ئەختـەر کـالاباف کـارخـانەی گـەوهەر
ئوسـتـاد زاغـاب تێغ دین جـەوهەر

واتە: ئەی دڵ! دیارە تۆ حـاڵ زانی و لە حـاڵ و دەردی حاڵ زانان و ڕاز و نیازی دڵان تێ دەگەی. پلە و پای خواناسیی تۆ گەیشتووەتە جێگایەک کە هەندێ تۆ بەهەڵچەرخێنەری

زەمان و جۆلای کالا و مەکۆی مانگ و خۆری ڕازی شاراوەی خواناسی و کالای سپی بێ تان و بێ پۆی حەوت ئاسمانی یەزدانی دەزانن، دیارە تۆ هاوەڵی ڕۆحی ڕەوانی و، لە گوڵزاری سەراپەردەی جیهانی نادیار و شاراوەدا باز و تەڕلانێکی بێ وێنەیت.

٣

سولووکەن سولووک، سولووکەن سولووک
میهر شا و خونکار سولووکەن سولووک
تۆمار باتن حوکم باش بلووک
حەوالەی عالەم مەحال مەملووک
هەر کەسێ تالب ڕاگە و سولووکەن
پەرێ شا و خونکار وێنەی مەملووکەن
مەبۆ بکێشۆ ڕەنج و دەرد و ئێش
پەرێ پادشا و هەم خونکار وێش
ئەوسا ڕای سولووک مەکەرۆ تەمام
وەرنە مەحاڵەن بیاوۆ وە کام
یە(نەورۆز) واتەن پەی یاران خاس
وێش دی نە حوزوور خاسان غەواس

واتە: خۆش ویستنی خوا بەرێ و ڕەوشت و ڕێباز دێتە ژمار بەفەرمانی دەروون، سنووری بەندەیی لە جیهاندا بەکەسانێک سپێرراوە کە ڕێی ڕێبازی خوایان بریبێ. هەر کەسێک لە ڕێی ڕێبازی خواییەوە بڕوا بۆ خوا بەندەیی دەکا و، لەم ڕێگەیەدا دەبێ کەلێک دەرد و ڕەنج بکێشێ و ئەوسا ڕێی خوا ببڕێ ئەگینا دوورە کە بەهیوا و ئارەزووی خۆی بگات. ئەم قسانە قسەی نەورۆزە کە بۆ پیاوانی چاک وتوویەتی هەروەها کە بەیارمەتیی پیر گەیشتە ئامانج و هیوای خۆی.

٤

هۆشیار هۆشیارەن، هۆشیار هۆشیارەن
دەنگ دووریار هۆشیارەن
قاسد چەرخچی جیهان بێدارەن
غافڵان نە خاو کێ خەبەردارەن

یە نۆبەی نگین پیادە و سوارەن
دەروێشی خەلات خاوەند کارەن
وادە ویەردەن وەخت ئیقرارەن
خرۆش یاران نە بەڕ تا بارەن
دۆسان مزگانی پادشام سوارەن
میهمان ئازیز تازە هەوارەن
یە (نەورۆز) واتەن مال نیام جەنۆ
ئومێدم تۆنی یا شای دالەهۆ

واتە: ئەگەر خواناس ڕاوەستێ و وشیاربێ، بانگی خوا لە دوورەوە دەبیسێ. پەیکی خوایی جیهان هەلدەسوورێنێ، بەلام بێ ئاگایان هەستیان بەڕاستەقینە نەکردووە و لە خەودا ئێستا نۆرەی دەرکەوتنی تیشکی خواییە تا بکەوێتە سەر دلان و، دەروێشی و هەژاری خەلاتی خواییە، چونکە وادە تێ پەڕیوە و کاتی پەیمان بەستنە و، هاوار و خرۆشی یاران لە دەریا و وشکیدا دەگاتە گوێ. ئەی دۆستان! مژدە کە پادشام سەر هەلدەدا و بەسەرهەلدانی خۆ کوێستان ڕووناک دەکاتەوە. ئەمە قسەی (نەورۆز)ە کە مالی لە نۆوە دروست کرد، بەئومێدی ئەوەی سەرەنجام بەدیداری هەق بگات.

٥

دلە زاریمەن، دلە زاریمەن
دل نە فکر زات زکر زاریمەن
یە وەعدەی نگین نۆبەداریمەن
جەلادچی غەزەب قەزا کاریمەن
هۆهۆیی مەیدان دین دیاریمەن
قەتل شەککاکان ئیختیاریمەن
فەتحنامەی فانی وە سواریمەن
وە یاری داوەر ذولفەقاریمەن
نەورۆز کالاباف کارخانەی گەوهەر
ئوستاد زاغاو دین تێغ جەوهەر

واتە: ئەی دل هەر هام لە بیری خوادا و هەموو دەم دەگریم، چونکە ئەمە وادەی دەرکەوتنی ڕێبەرمە و ئەگەر مێهر و بەزەیی ئەو نەبێ، جەلادی زەمان ڕقم لێ هەلئەگرێ،

کەوابوو لەم مەیدانەدا دەبێ پەرە بەڕێ و ڕچەی خۆم بدەم و ئەو کەسەی کە شک دەباتە ڕێ و ڕچەکەم دەتوانێ لەگەڵیدا بەربەرەکانێ بکەم و لەناوی ببەم و خواش یار و یاوەرمە.

٦

دڵە زەمـــــــانە، دڵە زەمـــــــانە
هیچ مـەبەر وەتەنگ تەنهـای زەمـانە
بگیـر گـۆشـەگـای نەخـەڵوەت یانە
بوان سـوورەی سەبت گـوفـتەی چلانە
چەند تۆمـار عـیلم عـولەمـای قـەدیم
ئـەوەنـدەی عــــالم نـایافـت نـەدیم
هەن نە دەفـتـەرم چوون جـبـەخـانە
دوڕو جـــەواهـیـــر گــــەوهەر و دانـە
هەرکـەس خـەریدار بارخـانەی منەن
ئومـەرای ئەعـلا گـەنج هەفت تەنەن
ئانە سـەررافـەن بفـرۆش پەرێشـان
تابۆ وەشـــادەت پەی نام و نیـشـــان
نەورۆز کـالاباف کـارخـانەی گـەوهەر
ئوسـتـاد زاغـا و تێـغ دین جـەوهەر

واتە: ئەی دڵ! هیچ خەم و پەژارەی زەمانە مەخۆ و لە گۆشە و قوژبنێکدا دانیشە و خەریکی ستایشی یار بەو ناوی خوا هەموو دەم بخە دڵت و ئەوە بزانە کە چەند تۆماری زانستی زانایانی کۆن کە تا ئێستا کەس پەی پێ نەبردووە لەناو دەفتەرەکەمدایە و هەر وشەیەکی وەکو دوڕ و گەوهەرە و هەر کەسێک کە کڕیارێتی، بێ بیکڕێ و دڵ و دەروونی خۆی پێ شاد و ڕوون بکاتەوە.

سەرچاوەکان

١- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٢- بزرگان یارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.
٣- کەلامی دەروێش نەورۆزی سۆرانی کە لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٤- دەورەی حەیدەری کە لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٥- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

شێخ سەمیعی بانەیی

١٢٦٤-١٣٠٨

ئەم هۆنەرەمان بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لەساڵی ١٢٦٤ی کۆچیدا لە دێی واژەی شاربازێڕدا لە دایک بووە و پێ گەیشتووە و لە سەردەمی منداڵیدا چووەتە قوتابخانە و خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی مەڵبەندەکان و شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک باری کردووەتە دێی هەمزەلانی بانە و ئەوسا لەوێدا ژنی هێناوە و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاشان چووەتە دێی ئەنجینە تووەڕەش و لەوێدا ماوەیەک ماوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی نەیتوانیوە لەوێدا ژیان باتە سەر، لەوێشەوە باری کردووەتە گوندی بلوە و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و دەرز وتنەوە بووە و گوایە لە پاش ماوەیەکی تر کۆچی کردووەتە دێی بنەخوێ و لە ساڵی ١٣٠٧دا بۆ حەج ڕۆیشتووە و لەو ڕێی مەککەدا چەند جەردە پەلاماری بۆ دێنن و ئەویش لە بەرامبەریاندا ڕادەوەستێ و بریندار دەبێ و لە پاش سارێژبوونەوەی برینەکانی حەجەکەی دەکا و لە کاتی گەڕانەوەدا لە دێی بەحرە کە کەوتووەتە نێوانی مەککە و جەددەوە، تووشی نەخۆشیی چاو قووڵکە دەبێ و سەرەنجام لە ساڵی ١٣٠٨ لەوێدا کۆچی دوایی دەکا و دەنێژرێ.

شێخ سەمیع یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و لە زۆربەی زانستەکانی ئەو سەردەمەدا شارەزا بووە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و فقهی ئیسلامیدا مامۆستا بووە و لەم بارەوە دوو بەرهەمی بەنرخی بەناوی: (باوەڕی ئاین) و (نکاح) داناوە کە یەکەمی بەکوردی و دووەمی بەفارسییە.

وەکو دەڵێن هەندێ لە قسەکانی ئەو تێ نەدەگەیشتن و بەچاوێکی بەدبینییەوە سەرنجیان دەدا، ئەوە بوو ئەوەش لەو کەسانە ڕەنجا و باری کردە دێیەکی تر و، ئەمانە ژان و ئێش بوون و گیانی ئەوی ئازار دەدا، بەڵام تا مابوو ستایشی کەسێکی نەکرد و هەر ئامۆژگاری و ڕێنوێنیی خەڵکی دەکرد.

شێخ سەمیع لەگەڵ ئەوەی هانی خەڵکی داوە کە خەریکی نوێژ و ڕۆژوو و چاکەکردن بن و لە کاری خراپ خۆیان بپارێزن، داوا لە خەڵکش کردووە کە زێد و مەڵبەندیشیان خۆش بوێ و هەروەها لە ژیاندا تەمبەڵ و تەوەزل نەبن و فێری خوێندن و هونەر بن و بۆ هەردوو جیهان تێ کۆشن و خۆیان نەخەنە ژێر قەرزەوە و مافی کەسێک نەفەوتێنن، چونکە خوا هەقی خۆی دەبەخشێ، بەڵام هەقی خەڵک نابەخشێ، هەروەها کە بۆ پاداشتی ڕۆژی دوایی هەوڵ و تەقەلا دەدەن، بۆ ڕۆژی خاو و خێزانیشتان هەوڵ بدەن وەکو دەڵێ:

بەقــەوڵی ڕەســووڵ، هــەم نەسی قــورئان
حـــــوببی وەتەنە دەلیلی ئیـــمـــان
هەر کەس حـەز نەکا لە قەوم و خـویشی
ڕۆژی قــیـــامـــەت خــراپە ئیـــشی
پێغـەمبـەر فـەرمـووی سەنعەت فـێر بن
تا مــوحــتــاج نەبن، منداڵ و تێـر بن
(اطلب العلم) فــــەرمــــوودەی ئەوە
(ولوباالصين)ی ئـەر ڕۆ ئەر شــــەوە
لەســەر هەر کـەسێ خـاوەند ئیـمـانە
ئەبێ بیـــزانی هـەرچی نوقـــســـانە
لازمــــە ئیـــســـلام بەگـــیـــان و بەدڵ
بۆ دونیـــا و عـــوقـــبـــا بکۆشێ تا گڵ
پێـــویســـتی دونیـــا ئەمـــڕۆ بۆتە فــەرز
گـەر مــاڵت نەبێ کـەوتی لە ژێر قــەرز
ئەگـەر قـەرداریش مـای تۆ لە قـیـامت
لەباتی قــــەرزی دۆزەخـــــە کـــامت
خـودا دەیبـەخشێ هـەقی خـۆی ئەڵبەت
(حق الناس) ناچێ سەد وای لەو نەگبەت
دوو چت خـــاوەندی مـــاڵ و جــــەلالە
بە عـــیلم و هـونەر فــەزڵ و کــەمـــاڵە
نامــــینێ نووری خــــودا لە دڵتـــــدا
گـــــوناه و حـــــەرام دێتن بەملتـــــا
لەبـاتی نـوێژ و تـاعـــــەتی خـــــولا
ئیـتـــاعـــەی دوژمن ئەکــەی ســـەد بەلا
هەروەک ئەکـۆشی بۆ حــۆریی بەهـەشت
بۆ ڕۆژی دونیــــا زوو بکەوە گــــەشت
تاکــو ڕزگـــار بی لە مننەت ئەغــیـــار
نوێژی خــۆت بکەی بێ فــیـکر و ئازار

باوەڕی ئاینیی شێخ سەمیع لە قاڵبێکی ڕێکوپێک لەو پەڕی تەڕ و پاراوی و ڕەوانیدا هۆنراونەتەوە، هەروەها پاشڵی هۆنراوەکان بەجۆرێ داڕێژراون کە مرۆ بیر لەوە ناکاتەوە کە ئەو پاشڵانە بۆ ڕێکخستنی هۆنراوەکان ساز دراون.

هۆنەر سەرەتای نامیلکەکەی بەناوی خوای تاق و تەنیا دەست پێ دەکات و ئەوسا دەڵێ: خوای مەزن لەبەرئەوەی ئێمەی خولقاندووە، دەبێ بیپەرستین و کڕنۆشی بۆ بەرین، ئەوسا باسی ئیسلام دەکا و دەڵێ: دەبێ بەتاق و تەنیایی خوا و پێغەمبەریەتیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بڕواتان هەبێ، چونکە خوا تاق و تەنیا و بێ هاوبەش و بێ ڕۆڵە و بێ داکە و پێغەمبەریش لە لایەن ئەوەوە بۆ ڕێنوێنیی خەڵک نێرراوە و دەبێ هەموو بڕوای پێ بهێنین، وەکو دەڵێ:

هەوەڵ ئیبتیدا بەناوی ئەڵڵا
پەس حەمد و سەنا ئەلحەمدولیللا
ئەوجار سەڵەوات لەسەر مستەفا
هەم ئال و ئەسحاب ئەربابی سەفا
گوێ بدەن بەعام چی موسڵمانن
ئەگەر بەڕاستی ساحیب ئیمانن
هەرچی واجب بێ ئەبێ بیزانن
گەر شەیتان بێڵێ زۆر زۆر ئاسانن
یەکێک ناسینی زاتی خودایە
هەر چەند لە تاقەت عەقڵی تۆدایە
مەی خولقاندووە هەتا بیناسین
تاعەتی بکەین لێشی بترسین
پێنج ڕوکنی ئیسلام با بزانین چییە
باوەڕیان پێکەین ئەمری ڕەبییە
هەوەڵ کەلیمەی شەهادە و ئیمان
دووەم پێنج فەرز بەشەرت و ئەرکان
سێیەم سی ڕۆژە مانگی ڕەمەزان
مەحفووز لە موفتر، هەم لەغو و بوتلان
چوارەم زەکاتە لەگەڵ سەرفترە
پێنجەمین حەجە ئەو لەگەڵ عومرە

ئەم پێنج ڕوکنانە فـــەرزیان بزانین
قەت تەرکیان نەکەین گەر موسڵمانین
هەر کەس تەرکی کات یەک لەم پێنجانە
بێ شک ڕوکنێکی دینی نوقـــســـانە
ئەوجـا مـانـای شـەهـادەت جێ کـەین
مـــانـای بزانین باوەڕی پێ کــــەین
چی بت و سەنەم، ئەستێـرە و ئاگـر
کــە ئەیپـەرستن تـەبەقــەی کــافــر
غـەیرەز بێ شـەریک پاکـیـان بەتاڵن
عـــابدیان هـەمــــوو ئەهلی زەلالّن
هەقــە مــحــەمــەد ڕەســووڵی خــودا
ناردی بەڕەحـمـەت بۆ ڕێی ئیـهــتـدا
بۆ سەر ئینس و جن تا مەلەک یەکسەر
چی خـودا فـەرمـووی تا بیـدا خـەبەر
بێ شک ئینســانە ئەو مـەلەک نیـیــە
فــەرمـان بەرداری ئەمــری ڕەبیــیــە

هۆنەر پاشان باسی نیشانەکانی خوایەتیی خوای تاق و تەنیا دەکا و دەڵێ: خوا زیندووە و هەرگیز نامرێ و بیسەر و بینا و توانا و بەدەسەڵاتە و ئەو هەموو زیندەوەرێکی سرشت کردووە و هەموو گیاندار و بێ گیانێک لە ژێر فەرمانی ئەو دایە و ئەو بێ وێنە و بێ هاوتایە و ئێمەی بۆیە بەدی هێناوە کە بیپەرستین و ئەوسا دێتە سەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و دەڵێ: کـە خـوا سەد و بیـست و چوار هەزار پێـغـەمـبەری بۆ ڕێنموونیی خـەڵک ناردووە و هەموویان پاک و خاوێن و سەرۆکی هەموویان پێغەمبەری ئیسلامە و ئەو چوار یاری هەبووە بەناوانی: ئەبووبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی و، بۆ پێغەمبەر قورئان لەلایەن خـــواوە هاتووەتە خـــوارەوە کـــە هەمـــوو دەبێ بڕوای پێ بهـێنن، هەروەها دەبێ بڕواتان بەفریشتەکانی خوا هەبێ کە ئەوا هەر خەریکی پەرستنی خوان، وەکو دەڵێ:

بێـینە سـەر باسی سـیـفـاتی خـودا
حـەوتیـان قـەدیمن لە ئەو نین جـودا
حـەییـە و زیندووە و هەرگـیـز نامرێ
عـالم بەئەشـیـا هـەم هەرچی بکرێ

سـەمـیع و بەسـیـر ئەبیـە و ئەبینی
لە دوور و نـزیک لـە ژێر زەمـــــینێ،
قـــادر و مـــورید لـە زۆر و لە کـــەم
چی خـــەلقی ئەکـا ئەیبـاتە عـــەدەم
ساحێب کەلامە نەک بەحەرف و دەنگ
یەک زاتـی لەتیف بێ جـسم و بێ ڕەنگ
لەژێر حـەوت عـەرزان ڕێی جـەهەننەمـە
لەوێش بـەرەو ژوور فـەزای عـــەدەمــە
لە فـــەزای عــەدەم ئینتـــهـای نیـیـە
زات و صـــفــاتی هەر وەکـــوو وییــە
لە فـــەزای عـــەدەم تا فـــەزای عـــەدەم
هەرچی تێدا بێ گەر زۆر و گەر کەم،
لە پێش خەڵقیدا هیچ مەوجوود نەبووە
پاکی لە نەبوو خــــەلقی کـــردووە
هـەرچی زیرۆحێ نـەفــــەس هەڵێنێ
ئەو نەفـــەســانە ئەو دەیخـــوڵقـێنێ
هەر لە بزووتنیـان تا سـاکن بوونیـان
خـــوتووراتی دڵ تـا هـات و چوونیـــان
چی نەیخولقێنێ هیچ مـەوجـوود نابێ
گـشت چتێ دەبێ خـەلقی خـودا بێ
لە زەڕە خـاکـێک تا بسکە گـیـایەک
لە جـــوزئیـــاتێک پەلکە گــەڵایەک
قـودرەتی خـودای گـەر لەگـەڵ نەبێ
بەچاو قـــووچانێک پاک عــەدەم دەبێ
هیچ خـەو و غـەفـلـەت وەنەوزی نییـە
چی تۆخـەیاڵ کـەی خـیـلافی وییـە
بەوە بزانن کـــە بێ مــــەکــــانە
جـێی نە لە ئەرزە و نە لە ئاسـمــانە

هیچ نەقس و تەغـیـیـر لە زاتی نـابێ
هەر وەک بێ عـەیبـە هـەر دەبێ وابێ
مـەی خـوڵقـاندووە بۆ تاعـەت کـردن
نەوەک حـەیوانات بۆ خـەو و خـواردن
پێغەمـبـەری نارد بەوەجـهی ڕەحـمـەت
تا بمانخـاتـە سـەر ڕێی هـیـدایـەت
سەد و بیست و چوار هەزار پێغەمبەر
خـودا ناردنی بۆ ڕێی خـێـر و شـەڕ
باوەڕیان پێکەن هەمـوویان چاکن
لە ژەنگی عـسـیان هەمـوویان پاکن
سێ سـەد و پازدە لەوان ئەفـزەڵن
زیاتر لە هەمـووان چونکە مـورسـەلن
گـەورەتریان خـەلق لە دوای ئەنبـیـا
چواریاری نەبی یەعنی خـولەفـا
بووبەکـر و عـومـەر، عوسـمـان و عـەلی
لە دوای وان جـەمـعی ئەسـحـاب و وەلی
قـورئان و ئینجـیـل، تەورات و زەبـوور
سوحفە هەرچی بوو گەر کەم و گەر زۆر
کـشـتـیـان بێ شک کـەلامی خـودان
بەڵام هەمـوویان نەسـخن بەقـورئان
باوەڕی پێ کـەن مـەلەکی ڕەحـمـان
دائم مـەوجـوودن لە ئەرز وئاسـمـان
بێ خەو و خواردن بێ کـبر و غەفڵەت
دایم مـەشـغـوولن بەزکـر و تاعـەت
دین بەبێ جـەلال بەخـێـوناکـرێ
بێ شـان و شـەوکـەت ئەدای ناکـرێ
پێـغـەمـبـەر چلۆن بۆ دین ئەکـۆشا
بۆ سـەنعەت و عیلم بەشـەر ئەخرۆشا

هۆنەر لە بەشی تری باوەڕنامەکەیدا بەشێوەیەکی جوان و ڕەوان ئەوەمان بۆ دەردەخا کە هەر موسڵمانێک دەبێ بڕوای بەخوای تاق و تەنیا هەبێ و ئەوە بزانێ کە لە دوای مردن، گۆڕ بۆ پیاوی چاک دەبێتە باخ و بەڵام بۆ خراپکار و گوناهکار دەبێتە ئاگر و لە ڕۆژی پەسڵانیش هەموو خەڵک بۆ لێپرسینەوە کۆ دەکرێنەوە و ئەوەی چاک بێ دەبەخشرێ و ئەو کەسەش کە خراپ بێ دۆزەخە جێی، بەڵام لە دواییدا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بۆ ئەو گوناهکارانە تکا دەکا و دەبەخشرێن و، ئەو کەسەش وا هەر لە هەوەڵەوە ناخوا و بتپەرست بووە و هەر لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە و نابەخشرێ وەکو دەڵێ:

قـەبر بۆ سـالح ڕەوزەی جـینانە
بەڵان بۆ فـاسق چاڵی نیـرانە
یا خۆشی و ڕاحەت یا دەرد و میحنەت
هەر کەسێک بەنەوعێک تا ڕۆی قیامەت
گـەلێ گیـانداران هەروەک هەوەڵجـار
زیندوویان دەکـا (واحـدالقـهـار)
ئینسـان و مـەلەک، جن و حـەیوانات
پاک جـەمع ئەکرێن لەناو عـەرەسـات
منداڵی مـەعسووم لە دەرد و مـیحنەت
وەک بی ئەلەرزێ لە ترس و دەهشـەت
ئەوجـا ئومـێـدی نەجـاتمان ئەبڕێ
بەگـریە و هـاوار چارەی ناکـرێ
هیچ سـوودێ ناکـا ئەولاد و مـاڵمـان
مـەگـەر ئەو ڕەحـمێ بکا بەحـاڵمـان
ئارەق دێتـەخـوار دووکـەڵ هەڵدەکـرێ
بە قـەدەر عـسیـان ئەعزا دائەگـرێ
هەتا شـەفـاعـەت ئەکا پێغـەمـبەر
ڕەحـمـەت ئەنوێنێ خـالقی ئەکـبەر
لە جـێگای هەیبـەت نەجـاتمان ئەدرێ
لە پێشدا حـەشری حـەیوانات ئەکرێ
ئەوجـا قـاقـەزی ئەعـمـالمان دێنن
نوختـە بەنوختـە پێمـان ئەخـوێنن

چی چاکی بووبێ شـوکری خوا ئەکا
گـەر خـراپ بووبێ لێی حـاشـا ئەکا
هەر کـەسێ زوڵمی لە کـەس کـردبێ
لوقـمـە نانێکی بێ ئیـزن خـواردبێ
گەر ئیـحـسانی بێ بۆی لێ ئەسـتێنن
ئەخـۆ لە جـیـاتی ئەو ئەسـووتێنن
مـسـقـاڵە زەرێک لە خـێـر و لە شـەڕ
هیچ بزر نابێ پاک دێنە دەفـتـەر
هەرکـەس کـافـر بێ وەها مـردبێ
یا شـەیتـان سـەلبی بڕوای کـردبێ
ئەو هیچ حـسـاب و پرسـیـاری نیـیە
جێی جـەهەننەمـە و دی یاری نیـیە
خـواردنیـان زەریع قـورسـی زەقـوومـە
ئاوی بۆگـەن و هـەم تاڵ و شـوومـە
باسی عـەزابیـان نایێـتـە تەقـریر
بۆ خـۆی فـەرمـوویە (وبئس المصـیـر)
هەر کـەس عـەزیەتی مـەخلووقی دابێ
بۆ زوڵمی مـەخلووق زۆر تێ کـۆشـابێ
ئەو زۆر زەلیلە و گـەلێ بەدبەخـتـە
زیاتر لە هەمـووان عـەزابی سـەخـتـە
جـەمعی ئەنبـیا لەگەڵ پێـغـەمـبەر
شـەفـاعـەت ئەکـەن ئەیانهـێننە دەر
پاکـیـان دێننە دەر نەجـاتیـان ئەدەن
ئەوجـا داخلی بەهەشـتـیـان ئەکـەن
هەر کـەس لە دونیـا ئەعـمـالی چا بێ
لە عــوقــبـا ئەبێ جـێگای باڵا بێ
دونیـا مــەزرەعــەی دوایـیـمـانە
ئەگـەر مـە چاک بین هەر شـاییـمـانە

جێی ئیمتحانه و جێی کۆشش و زۆر
جێی تێشووبردنه بۆ ناو تەنگی گۆڕ

بڕوانامەکەی شێخ سەمیع لەسەر ئەرکی حوسێن حوزنی موکریانی لە ساڵی ۲٥۷۳ی کوردیدا بەناوی (باوەڕی ئاین) لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ لە وشەکانی بەشێوەی موکری گۆڕاوە و دەستی تێ براوە و گەلێ هەڵەیشی تێدا دەبینرێ.

سەرچاوە:

١- باوەڕی ئاین -شێخ سەمیعی بانەیی- لەسەر ئەرکی حوسێن حوزنی- هەولێر،۲٥۷۳ی کوردی.

٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ سەمیعی بانەیی.

میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی

۱۲٦٤-۱۳۳٤

ئەم ئەستێرە هەرەگەشە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە، ناوی میرزا عەبدوڕەحیمی کوڕی مەلا غەفوور لە بەرەی مەلا جامییە بەپێی دیوانەکەی کە لە ساڵی ۱۹٦۲ی زایین لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو موکریانی چاپ بووە، لە ساڵی ۱۲٦٤ی کۆچی لە شاری سابڵاخدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە و لە پاشا لە لای مەلا هەرە گەورەکانی شاردا خەریکی خوێندنی زمانی فارسی و عەرەبی و فقهی ئیسلامی بووە و شارەزاییەکی پوختی لەسەر زمان و وێژەی فارسی و عەرەبیدا پەیدا کردووە و پاشان بەزۆربەی دێ و شارۆڵکە و شارەکانی تری کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێ مەلایەکی زانای بینیوە لە لای ماوەتەوە و وانە و دەرزی لە لای خوێندووە و تا بووە بەمەلایەکی زانا و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک و وانەوتنەوە بەسەر بردووە تا لە ساڵی ۱۳۳٤ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا لە دەشت و چۆڵی شام کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیان و شوێنەواری وەفایی لە لایەن نووسەران و لێکۆڵەرانەوە گەلێ قسە کراوە و هەر کام شتێکیان وتووە کە ئەوا دەقی ئەو نووسراوانە دێنین:

لە ژمارە ۱۳۰۳ی ڕۆژنامەی ژیندا، سەبارەت بەوەفایی بەم چەشنە نووسراوە: «سەرداری هۆنەران و بولبولی خۆشخوانی باخچەی وڵاتی موکریان، وەفایی، ناوی حاجی میرزا عەبدوڕەحیم، کوڕی مەلا غەفوورە و لە ساڵی ۱۲٦۰ی کۆچی لە شاری سابڵاخ یا مەهابادا هاتووەتە دنیاوە و، هەر لەوێشدا خوێندنی بەپایان گەیاندووە پیری نەهری، بەهەشتی شێخ

عوبەیدوڵڵا، شەیدای هۆنراوەکانی بووە و وەفایی بانگ کردووەتە لای خۆی و ئەویش چووە لەوێ بووە بەهاوڕاز و نووسەری تایبەتی شێخ.

وەفایی دوو جاران دیدەنیی ماڵی خوای کردووە، جاری سێیەم هاتووەتە سلێمانی و لە تەک شێخ سەعیدی حەفید و سەید ئەحمەدی خانەقا و حاجی تۆفیق بەگی پیرەمێرددا ئەمجارەیش بۆ ماڵی خوا بەڕێ کەوتووە، ساڵی ١٣٢٠ لە چۆڵی شامدا کۆچی دوایی کردووە و هاوڕێیەکانی لەو دەشتە دێمەدا ناشتوویانە. هۆنراوی وەفایی لە کێشدا هەر یەکەی ئاهەنگێکی تایبەتی هەیە.

مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی کە دیوانەکەی وەفاییی بەچەشنێکی زانستی بەچاپ گەیاندووە لە پێشەکییەکەیدا لە زمانی مامۆستا نەجمەدین مەلاوە دەگێڕێتەوە و دەڵێ: وەفایی خەڵکی وڵاتی موکریانە و لە شاری سابڵاخدا هاتووەتە دنیا و هەر لەو شارەدا خوێندوویەتی هەتا ودمی زانستیی وەرگرتووە. لە ساڵانی ١٣١٨ی کۆچی هاتووەتە سلێمانی و لە تەک حاجی تۆفیق بەگی پیرەمێرد و چەند کەسی تردا چووە بۆ حەج و پاش ئەوەی کە حەجیان کردووە لە گەڕانەوەدا لە ڕێگای عەرەبستان وەفایی کۆچی دواییی کردووە و پیرەمێرد ئەفەرمووێ: بەدەستی خۆم لە لمی چۆڵی عەرەبستاندا ناشتوومە.

وەفایی یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی سەردەمی خۆی بووە و خاوەنی مرخێکی زگماکی و زۆر تەڕ و ناسک و پاراو بووە و هەروەها دەنگێکی زۆر خۆش و پڕ سۆزی بووە و وەکو دەڵێن لە تەمەنی دە ساڵیدا هەڵبەستی داناوە و هەندێ ڕاوێژی بەهەڵبەست کردووە، تەنانەت زۆربەی نامەکانی بەهەڵبەست بووە و هەر بەو هۆیەوە دڵی دانیشتووانی شار و هەندەرانی گیرۆدەی داوی تەلەسمی خۆی کردبوو.

مامۆستا گیو موکریانی لە سەرەتای دیوانەکەی وەفاییدا دەڵێ: وەفایی لە سابڵاخدا قوتابخانەی هەبوو نەک تەنها هەر منداڵە شارستانییەکان بەڵکو کەلێک لە بەگزادەکانی دەرەوەش لە دوور و نزیکەوە منداڵەکانی خۆیان بۆ خوێندن دەنارده لای وی، ئەویش هێندەی فێری خوێندن دەکردن چەند هێندەش فێری بوێژیەتییانی دەکرد تا لە سایەی تەقەلا و خەباتی ئەوەوە چەندین بوێژی ناودار و بەرز و گرنگی پێگەیاندن کە ئەدەب و ئەدیب نموونەی وانن.

هۆنراوەکانی وەفایی دەکرێن بەچەند بەشەوە: دڵداری، لاواندنەوە، پیاهەڵدان، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و پتر سەبارەت بەدڵداری و ئەویندارى و هیوای بەیار گەیشتن و دەربڕینی دەردی دووری لە یارە. وەکو لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ، وەفایی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی ئەو هۆنراوانەی هۆنیوەتەوە.

مامۆستا محەمەد عەلیی قەرەداخی لە پێشەکی دیوانەکەی وەفاییدا دەڵێ: مامۆستا مەلا عەلی سەنجەری بۆی گێڕامەوە کە لە خوالێخۆشبوو پیرەمێردی بیستووە کە کاتێ چووە بۆ حەج لە نێوان مەککە و مەدینەدا لەگەڵ وەفایی بەیەک گەیشتوون و ماوەیەکیان وتووێژ بەیەکەوە کردووە، لە پاشان وەفایی بەپیرەمێردی وتووە: من خەڵکی سابڵاخ پێم دەڵێ: هەموو هۆنراوەکانت هەرَ باسی خەت و خاڵی کیژانە، منیش ئەمەم پێ ناخۆشە چونکە هەموو هۆنراوەکانم هەر لە ستایشی پێغەمبەردان. من ئەمە جاری سێیەمە دێم بۆ حەج، ئەم جارە دواییە بەخەڵکم ڕاسپاردووە و پێم وتوون: ئەگەر من هۆنراوەکانم بۆ کیژان وتبێ ئەوا ئەمجارەش دێمەوە و، ئەگەر لە ستایشدا بێ ئەوا لای پێغەمبەر ئەمێنمەوە و لەوێدا دەمرم، پیرەمێرد وتی: دوای دیتنی مەدینە چووین بۆ کێوی ئوحود و وەفایی لەوێ تووشی نەخۆشیی سکچوون بوو و لەوێ کۆچی دوایی کرد و بەخاک سپێررا.

وەفایی لە سەردەمی ژیانی خۆیدا لە سابڵاخ و شوێنەکانی تری کوردستان ناسراوە و ناوبانگی لەناو خەڵکدا پەیدا کردووە و هۆنراوەکانی بەناو خەڵکدا بڵاوبوونەتەوە. تەنانەت ئەو کەشکۆڵ و بەیازانەی وا لە هەورامان و سنە و هەوشار نووسراون گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەویان تێدایە. غەریقی کە یەکێ لە هۆنەرانی هاوچەرخی وەفاییە، بەپارچە هەڵبەستێک بەم چەشنە تاریفی وەفایی دەداتەوە:

بەهای ئەبیات و ئەشعارت وەفایی مولکی ئێرانە
نیساری مەسرەعێکی لایەق بێ کەی دووسەد جانە؟
عێراق و پارسی وا گرتەوە خۆ لەشکری نەزمت
ئەوا دەڕوا لە بۆ تەسخیری مولکی هیند و توورانە
ئیلاهی با دڵی خورەم دەگەڵ زومرەی ڕەفیقانت
بەخێر و شادی ڕەجعەت کەی کە ئێران بێ تۆ وێرانە
مورادت کەعبەتوڵلایە مەرامت حەزرەتە لکن:
حەقیقەت مەتلەبە، ئەسڵی وساڵی وەسڵی جانانە
خودا هەمراهی تۆ بێ، دەستگیرت غەوسی سانی بێ،
تەریقێکی خەتەرناکە کە: ڕەهزەن نەفس و شەیتانە
ئەمن خاکی سەگی غەوسم فەرامۆشم مەکە قوربان!
لە هیجرت ئاوری بەربۆتێ دەروونم، وەک نەیستانە
هەزاران موژدەبێ، ئەی بولبولی شەیدا بەحەمدوللا
لە نەسڵی ئالی تاها، غەوسی سانی، شاهی شێخانە

لە سایەی غەوسی سانیدا مەنم پڕ دوڕی شەهوارە
بەهای هەر دانەیەکی، بێ شکە تەختی سلێمانە
ئەگەر ئەحواڵی کەلبی خۆت دەپرسێ، شاهی شەمزینی
هەمیشە: چاو بەخوێنە، دڵ بریندار و پەرێشانە
دەگەڵ ئەم بەندمیە (حاجی وەفایی) بۆچی بێ لوتفی؟
ئەگەر چی بێ خەتایە خۆ سەگی دەرگاهی شاهانە!
لە لوتفی خۆت دەپرسی گەر لە حاڵی بەندمیی کەمتر
غەریقە هێندە گریاوە (غەریقی) بەحری عومانە

وەفایی هۆنەرێکی دڵتەڕ و سەوداسەر و گراوێکی وابوو کە لە هۆنینەوەی هۆنراو و داهێنانی هەوایاندا و لە دۆزینەوەی وشەی لەبار و تامدار و لە بزواندنی هەستی دڵداریەتیدا دەستێکی زۆر بالا و بەرزی هەبووە و، گۆرانیبێژانی کۆن و نوێ، گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەویان کردووەتە گۆرانی و لە بەزم و کۆڕەکاندا دەیانڵێن، وەفایی لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەیارەکەی هەڵدەڵێ و پێی دەڵێ: ئەی دڵدارە شۆخوشەنگەکەم، بەهۆی دووریی باڵاتەوە بەتەواوی سووتاوم و دەسا بەزەییت پێمدا بێ و ئەمەک بنوێنە و لام لێ بکەوە، چونکە دڵی زارم وەکو بولبولی شەیدا بۆ ڕوومەتی گوڵت دەناڵێنێ، سەرم دەکەمە ئەڵقەی پەرچەم و چاوت و دڵیشم لە ڕێتا بەخت دەکەم، خۆ من دڵم بۆ تۆ بریندارە و ئەگەر بەدەوای لێوت مەرهەمی کەی دیارە خۆش دەبێتەوە:

نیگارا ئەی بەغەمزە ئافەتی دڵ چاوی بیمارت
ئەمان سەر تاقەدەم سووتام لە دووریی نووری دیدارت
دەسا ڕوحمێ وەفادارم بەحاڵی داد و هاوارم
کە وەک بولبول دڵی زارم دەناڵێ بۆ گوڵی زارت
سەرم ناوێ ئەگەر نەیخەم بەحەڵقەی پەرچەم و چاوت
دڵم ناوێ ئەگەر نەیکەم بەفیدیەی چاوی عەییارت
ئەسیری زوڵفی خاوی تۆم، شەهیدی ڕەمزی چاوی تۆم
ئەمن گیراوی داوی تۆم، بەسەد جێ دڵ بریندارت
شەهیدی نازی تۆم و داغداری باغەبان ئەی گوڵ
لە دووریی تۆ بناڵم؟ یا لە سەر بێدادی ئەغیارت؟
ئەمن نەمدیوە هیندوو باغەبانی باغی جەننەت بێ
بەشیرینی چ دڵکێشە؟ بنازم خاڵی ڕوخسارت

له لاێی شـەکـەرستـانە، لە لاێی ئاوی حـەیوانە
ئەگەر گوڵ بێ ئەگەر غونچە لەب و زاری شەکەربارت
(وەفایی)، دوور لە وەسڵی تۆوە، پابەندی تەلیسمێکە
لەسەر گەنجی جەماڵت کەوتە داوی زوڵفی ڕەشمارت

وەفایی لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا لەگەڵ دڵدارەکەیدا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەڵێ: ئەی گوڵئەندام، ئەی یارە خۆشەویستەکەم، بەزوڵفی پەرێشانت یا لە دارم بدە و، یا دەردم چارەکە و بەزەییت پێمدا بێ، با دڵ لە هیچە لە دەست دەرنەچێ، من نەخۆشی تۆم و ئیخسیری تۆم و بەنووکی تیری برژانگەکانت بریندارم، قسەکانت ئەوەندە شیرینە، کە دینمی بەتاڵان بردووە. دڵ و دینم ئەوا دایە کلەی چاوەکانت. ئامادەم کە خۆم بکەمە قوربانت و گیانم لە ڕێتا بەخت کەم:

گـوڵئەندام ئەی تەنافی گـەردەنم زوڵفی پەرێشـانت
عـیلاجێ، چارەیێ، ڕەحـمێ! ئەمـان دەستـم بەدامـانت
غـەریبی تۆم، نەخـۆشی تۆم بەگـۆشـەی چاوی بیـمـارت
ئەسـیـری تۆم، شـەهیـدی تۆم، بەنووکی تیری مـوژگـانت
ئیـشـارەت ئافـەتی ڕۆحـم، کـەلامت غـارەتی دینم
تەبەسـوم سـیـحـری لێـوانت، تەکەلوم ڕەمـزی چاوانت
مـەگەر سـەرتا قـەدەم زوڵفت وەکو من خـاو و شـێـوابێ
کە سـەرگـەردانی سـەودایە لە سـەرچاکی گـریبـانت
دەڵێی شـەکـەر فـرۆشی شـاری مـیـسـرە وا بەشـیـرینی
بنازم! خـاڵی وەک هێندوو لە گـۆشـە لێـوی خـەندانت
ئەگەر دڵ بوو ئەگەر دین دامە سورمەی چاوەکان، ئیدی
بەسم سـەودا زەدە و ڕیسـوا کە تۆبی و دین و ئیـمـانت
تەلیـسـمی بابلە سـیـحـری حـەڵاڵە ڕەنگی ڕەیحـانە
شکەنج و بەندە، یا خـۆ جێ دڵانە زوڵفی سـەر شـانت؟
بە ئازادی لەکن خـۆی شـوهرەیە من مـات و حـەیرانم
گـوڵ و نارنجی بەر هێناوە خـۆ سـەرووی خـەرامـانت
لەبەر چاوت بگریێم، یا لەدەست تۆ داد و هاوارکـەم؟
لەبەر نەیرەنگی مەستان، یا لە سیحری ڕەنگی دەستانت؟

دڵم ســــــەودازەدەی باڵاتە خـــــۆم دڵدادەیی ئەبرۆت
بەباڵا دڵ بەڵاگـــیـــرت، بەئەبرۆ خـــۆم بەقـــوربانت
لە دادی من بپرسە جارێ ئەی سوڵتانی عیشوە و ناز
بەناحـــەق بۆچی بمکوژێ ئیـــشـــارەی چاوی فـــەتانت؟
(وەفایی) کەوتە حەڵقەی زوڵفت، ئیدی مەیدە بەر موژگان
کــە من کــوشــتــەی تەنافت بووم چ لازم تیـــرە بارانت؟

کەم هۆنەری کورد توانیویەتی کە بەچەشنی وەفـایی هۆنراوی دڵداری بهۆنێتـەوە. بەڕاستی وەفایی لە تەواوی هۆنراوەکانیدا وەستایەتیی بەکارهێناوە و زۆربەی ئەو وشانەی بەکاری هێناون، وشەی ساکاری کوردین. وەفایی دەردەدڵێکی خۆی لەگەڵ یارەکەیدا باس دەکا و دەڵێ: ئەوەندە نەخۆشی دەردی دووریی یارم کە وەختە گیان و دڵم دەرێ و کوا شەماڵی بەرەبەیان کە سکاڵا و گازندەم بۆ لای ئەو ببا. من نەخۆش و دەردەدار و سەودا سەرم، ئاخ بۆ هاوزمان و هاوسەر و دڵ میهرەبانێ، خۆ کەس لە حاڵ و سۆز و گریانی من زانیاریی نییە. خوایە دەسا تۆ خۆت بەزەییت بەمن بێت و لایەکم لێ بکەرەوە. ئەی یاران ئێـوەش بەری ناڵین و گـریـانم مـەگـرن، چونکە من گـراو و سـەوداسـەری دڵبـەرێکی شۆخوشەنگ و سەلما ڕەنگ و لەیلا دەنگ و شیرین شەکەرم کە کردوومیەتە مەجنوونی دەر و دەشتان و فەرهادی زەمان:

هێند نەخۆشی دەردی دووریم وەختە گیـان و دڵ دەرێ
کـوا نەسیـمیٚ سـوبحـدەم تا عـەرز و حـاڵی من بەرێ
دەردەدارم، بـێ زبانم، بـێ دڵم، ســـــەوداســـــەرم
ئاخ لە بۆ دڵ مـیـهـرەبانێ، هەم زبان و هەمســـەرێ
کـەس لە حـاڵ و سـۆز و گـریانی من ئاگـەدار نـیـیـە،
ئـاخ لـە بـۆ یـەک حـــــاڵ زانـێ دڵ پڕ ئـاو و ئـاورێ!
لەحـزەیەک یادی خـودا نـاکـا لەبەر عـەیشی جـیـهـان
نەفـسی کـافـر وا دەزانێ قـەت جـیـهـان ڕانابرێ
من بەدڵ، زوڵفت بەسەر، کەوتووینە بەر پێی ڕەحـمەتت
ئەی ئومـێـدی مـۆمن و کـافـر، بەحـاڵم نەزەرێ
بێ شـەکەر خـەندەی دەمت وەسڵی ڕوخت مومکین نیە
جـەنەتم ناوێ هەتا نەمـشـۆن بەئاوی کـەوسـەرێ

پێم بڵێ: وەجهی چیە زوڵفت موقیمی روومەتە؟
خۆ بەشەرعی مستەفا جەنەت بەکافر نادرێ
یا بە ئاخر بێ جەفا بەو چاوە بیمارەت بڵێ:
یا دەوای دەردم کەرەم کا، یا لە دەردم هەڵگرێ
کردمیە مەجنوونی دەر و دەشتان و فەرهادی زەمان
شۆخ و سەلما ڕەنگ و لەیلا دەنگ و، شیرین شەکەرێ
کردمیە ئەفسانەی هەموو بازاڕ و شاران عاقیبەت
ڕوو بەخاڵ، گەردەن مەراڵ، چاوکاڵ و گێسوو عەنبەرێ
مەنعی ناڵینم مەکەن یاران لە دەست موژگانی یار
زۆر بەئێش و دەردە ڕێشی جێگە نیشی نەشتەرێ
رەحمەتی بێ هوودە تاکەی؟ ئەی تەبیبی میهرەبان!
دەردی من دەردێکە بێ دەرمانە چارەی ناکرێ
سۆزی نێو جەرگم بەگریان هەر لە تاوی خۆشترە
گەر هەزار طوفانی نوح بێ ئاوری من دانامرێ
دەست و داماو بووم، گوڵێکی مەزهەری تۆم بوو گوتی:
عیززەتی حوسن و جەمالم شەوکەتی هەڵناگرێ
دوودی ئاهم سۆزی جەرگم وا کە هەر بالا دەچێ
شەو نییە ئاسمان کە نەگری چاکە ئاور ناگرێ
ڕووی وەدەرنا تابەتا زوڵفی دڵ ئاوێزی بزووت
ئاە و ناڵەی عاشقان هات بوو بەڕۆژی مەحشەرێ
ماچی سەرتاپای کە دای فەرمووی: (وەفایی) من دەڕۆم
ئەو دەمەت ماوە لە عومرت هەستە با خۆش ڕابرێ

وەفایی گەلێ حەزی لە هۆنراوەی هۆنەرانی کورد کردووە، بەڵام پتر هۆگری هۆنراوەکانی نالی بووە و گەلێ جار مانای هۆنراوەکانی ئەوی لەناو هۆنراوەکانیدا گونجاندووە و بەرگێکی تازەی لەبەر کردوون. بۆ وێنە لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەمانخاتە بیری پارچە هەڵبەستەکەی نالی کە دەڵێ:

حەنایی کردووە پەنجەی بەخوێناوی دڵی زارم
ئەمە ڕەنگی شەهادەت بێ کە کوشتەی دەستی دڵدارم

وەفـایی هەروەها وتمـان ڕەنگ و بۆنێکی تری داوەتە مـاناکـەی و لە قـاڵبـێکی تازەدا ڕازاندوویەتەوە و بەرگێکی تری پێ داوە وەکو دەڵێ:

پەنجـەی لە حـەنا بەسـتـووە ئایا گـوڵم ئەمـڕۆ؟
دەستی لە دڵی کوشتـەیی خۆی خسـتـووە ئاخۆ؟
باکم دڵ و ڕۆحم نیـیـە، تۆ زیز مـەبە قـوربان!
ئەو ڕۆحـە بەسـەرگـەردی سـەرت بێ وەرەوە تۆ!
پەیوەسـتـە غـەریقی ئەسـەری ئاتەش و ئابم
بۆ ئابی ڕوخت سینەمـە وەک مەجـمـەری پشکۆ
تۆ بی و سـەری خۆم مەمـخـەرە زیندانی جودایی
خـوێنم نیـیـە ها بمکوژە بەم خـەنجـەر و ئەبرۆ
بولبولی سیفەت هەر لەحزە لە دەوری گوڵی زارت
نالینمـە هـەی ڕۆ! دڵەکـەم ڕۆ! گـوڵەکـەم ڕۆ!
بۆچی نەگـریم هەر دەمـە بۆ حـاڵی (وەفـایی)
جان خـەسـتـەو، دڵ عـاشق و، دڵدار جـەفـاجۆ

وەفایی لە یەکێ لە چەکامەکانیدا بەدڵدارەکەی شیریندا هەڵدەڵێ و شیرین لەم کاتەدا کە تەشی ڕێسـاوە، وەفـایی گـیرۆدەی بووە و تەشـییـەکەی بەئەسـتـێرەی کلکدار چواندووە و سـەری ئەمـوسـتـەکـانی بەئەسـتـێرەی پیـروو داناوە و گـەڕان و سـووڕانی چەرخی وەکـو چەرخاندن و سووڕاندنی تەشییەکەی زانیوە.

مامۆستا گیوی موکریانیی ئەمر لە پێشەکیی دیوانەکەی وەفاییدا سەبارەت بەدانانی ئەم چەکامـە دەڵێ وەکو لە مـیری دڵسـۆز خـوالێـخـۆشبوو سـەید تاهای شـەمـزینم بیسـتـووە ئەیفـەرمـوو: لە سـاڵی ١٢٩٦ی کۆچیدا شـێخ عوبەیدوڵڵای نەهری ویسـتی نووسـراوێک بۆ ناسرەدین شـای قاجار بنێرێتە تـاران و بەوەفاییی گـوت نامـەکەی بۆ بنووسێ و ئەویش لە بەرامبەری شێخدا دانیشت و پێنووس و قاقەزی هەڵگرت و ڕووی لە شـێخ کرد تا داخوازی خۆی پێ بڵێ و بۆی بنووسێ کـەچی لە پەنجـەرەوە لەسـەر کوێسوانەی بانێکەوە شـیرینی چاوێ کـەوت کـە بەهەزاران ناز و لار و لەنجـەوە تەشی دەڕسێ و جـارجـارەش بۆ ئەوەی ئاور لە دڵی وەفـایی بەردا ئاوڕی لێ دەداوە وەفـاییش بەکوتوپڕ چەکـامـەی شـیرین تەشی دەڕێسێی هۆنیەوە و کە هەمووی بەبزووتنەوە و بادان و خـول خواردنەوەی تەشیەکە و ناز و لەنجـە و شـۆخـوشـەنگی و دەلالی و کـەشم و نەشـمی جـادووگـەرانەی شـیرین هـەڵدەڵێ، نووسییەوە و دایە دەست شێخ و شێخ کە لێی وردبووەوە پرسیی وەفایی ئەوە چییە؟ گوتی:

قــوربان تاوانـی من نیـیـه دڵه گـرفـتـار و شـێـواوه‌کـه‌م پێی کـردووم. ئیـدی وه‌فـایی له شه‌رمه‌زاریدا چووه ده‌ره‌وه و ملی ڕێگای سابڵاغی گرت. هه‌رچه‌ند شێخ سێ جار چه‌ندین که‌سی زانا و به‌ڕێزی به‌دوودا نـارد که گلی ده‌نه‌وه و گه‌لێک دڵخۆشیـان به‌ئاره‌زووی خۆی ده‌داوه کـه‌چی وه‌فـایی نه‌گـه‌ڕایه‌وه و هه‌ر هـێنده‌شی وه‌ڵام ده‌داته‌وه کـه تازه بـه‌چ ڕووێکه‌وه ته‌ماشای شێخ بکه‌م؟. ده‌ڵێن پاشان شێخ به‌داب و ده‌زگایه‌کی شایانه‌وه شیرینی بۆ وه‌فایی ماره‌بڕی و ناردیه سابڵاغ. ئه‌مه‌ش چه‌کامه‌ی (شیرین ته‌شی ده‌ڕێسێ):

تـایه‌کی ڕیشـــه‌یی دڵ به‌نووکی غـــه‌مـــزه دادا
ده‌ســتـێکی بۆ ســه‌مـا برد ڕووبه‌ندی مـاهی لادا
نافــه‌ی گـوڵی به‌ده‌رکـه‌وت عــه‌تری به‌ده‌م ســه‌بادا
باریک و لووس و نـازک وه‌ک زوڵفی خـــاوی بادا
وه‌ک شـاخی گـوڵ به‌لادا، شـیـرین ته‌شـی ده‌ڕێسێ
نووکی ته‌شی به‌گـه‌ردش چه‌رخـێکه قـوتبی پێـوه
مــه‌جــه‌ڕه بوو به‌داوی کــه چه‌رخی کـه‌وته نێـوه
وه‌ک زوهره ده‌ستی کێشا که به‌ندی قه‌وسی زیوه
ئه‌ســتـێـره مــاهی داگـرت ســابت کـرا به‌پێـوه
عـــه‌ره‌ق به‌ڕوو به‌ڕێوه، شــیــرین ته‌شی ده‌ڕێسێ
که که‌وته چه‌رخ و گـه‌ردش ته‌شـی به‌ده‌ستی ڕه‌نگین
هه‌ودای له لێو و ده‌م دا خورشیـدی سینه نه‌سرین
ســه‌مـای به‌زووزه‌نه‌ب دا کـه‌فی خـه‌زیبی شـیـرین
گــرتی خــه‌تی مــدارا شــه‌فــه‌ق به‌عــقــدی په‌روین
ســیـحـرێکه بۆ دڵ و دین شـیـرین ته‌شی ده‌ریسێ
کــــه ده‌ســـــتی بردو هێنا به‌دڵبــــه‌ری بـه‌تا دا
وه چه‌رخی خـست و گـێـڕای بـه‌ڕانی سـافی دادا
عـه‌یان بوو په‌نجـه‌یی ڕۆژ به‌خـه‌تی ئیـسـتـیـوادا
به‌سـوبحی سـادق ئه‌نگووت زه‌نه‌ب له نێـو سه‌مـادا
حیـره‌ت له مـاسـیـوادا، شـیـرین ته‌شی ده‌ڕێسێ
یه‌خـه‌ی کـراسی لاچوو، پشکووت به‌هه‌ر دوو لێـوان
گـوڵ و شـه‌کـه‌ر ده‌باری له کـووچـه‌ی باغی سـێـوان

زوڵفی ڕژانە کــوڵمـی وە دەرکــەوتن لە نێــوان
شـەمس و قــەمـەر هەڵاتن دوێنێ بەنوێژی شێـوان
وەفــایی کــەوتە کـێـوان، شـیـرین تەشی دەڕێسێ
ســمی غــەزاڵەیی چین لە نافــەدا عــەیانە
دەڵێی دە نیــوەشــەودا ســپــێــدەیی بەیانە
قـەدی گـوڵ و دەمی گـوڵ ئەمەی کـە قـووتی گیـانە
لە باغی یاســەمــیندا شکۆفــەیی گــوڵانە
بەهاری بێ خــەزانە، شــیــرین تەشی دەڕێسێ
شکۆفــە وا هـەڵســتێ لە زێرو زێو حــوبابێ
لە کــەوســەری بەهەشــتی دەروونی پڕ کــرابێ
خــــرو لەتیـف و نازک بلووری خـــودنما بێ
بەجــورمی نووکی دەرزی لە نێــوی درزیدا بێ
دیارە ســەروی وابێ، شــیــرین تەشی دەڕێسێ
لـە بـانـی ئـارەقـی ڕشت لـە پـێـکـەنـیـنـی زاری
بەخــەندە غـونچـە گـوڵ بوو گـوڵاوی لێ دەباری
گـوتم: بفــەرمـوو ئەی گـوڵ دووچاوی من بەیاری
بەچاوی من ببـینن تەلیـسـمی سـیـحـرکـاری
کـە سـەروی جۆیبـاری، شـیـرین تەشی دەڕێسێ
کـە کەوتە چەرخ و گـەردش تـەشی بەڕانی لووسی
دەکـــەوتە پایبـــووسی دوو زوڵفی ئابەنووسی
زەنەب لە مـــانگەشــــەودا دەهـاتە چاپلووسی
لەســەر بەیازی گــەردەن بەخــەتی خـۆش نویسی
مــەبێـتــە پای بووسی، شــیــرین تەشی دەڕێسێ
شـیـفـای جـەراحـەتی دڵ تەشـی نەبوو کـە ڕسـتی
شەشپـەڕی کاکی خۆی بۆو پڕ ئاو و پڕ لە مستی
هەتیـوی کـەللەشــەق بوو بـەداو و حـیلە بەســتی
کـە هات و چۆکی دادا بەلێوی غونچـەی گـەستی
بەڕۆح و دڵ بەقـەسـتی، شـیـرین تەشی دەڕێسێ

گـوتم: چ بوو نەمـــامم! بەخـــاڵ و خـــەت نەمـــاوی
وەکـــو بەهـار و ســـونبـــوڵ بڵاو و تێک شکاوی
گـوتی گـولاو و مـسک بوو شکۆفـە گـوڵ گـولاوی
بەگـــەردشـی ســـەمـــاوە ســـتـــارەیی ســـەمـــاوی
لەبەر چوو چاو و ڕاوی، شـیـــرین تەشی دەڕێسێ
بەخـــەنـدە زوڵفی لادا لەســـەر عـــێـــزار و زاری
کـــە شـــەو بەیانی بەردا گـــوڵ و وەنەوشـــە باری
دوگـمـــەی کـراسی بەربوو بزووت هەوری بەهاری
ســـەلای لە عـــاشـقـــان دا باخی گـــوڵ و هەناری
دونیـــا بەئینتـــزاری، شـــیـــرین تەشی دەڕێسێ
کە زوڵفی کەوتە سەر ڕوو هەموو خەتای بەچین دا
خـــەرامی تاوســـــانەی بەســـەروی نازەنین دا
ســـفـــیـــدەیی بەیانی بەباغی یاســـەمین دا
فـــەنایی پڕ بەقـــا بوو دەمی لە پێکەنیندا
سـەد ئافـەتی لە دین دا، شـیـرین تەشی دەڕێسێ
مـــەکـــەن مـــەنعی (وەفـــایی) کـــە خـــاو و دڵ بڵاوە
ســـەرێکە مـــەســـتی نازی، دڵێکە بۆی نەمـــاوە
بـەداوی دڵ دڵـی خـــــــۆی بـەداوی زوڵـفـی داوە
دڵم حـــەقی بەدەســـتـــە فـــتـــوای ســـەری دراوە
کـــە ئەم غـــەزالە چاوە، شـیـــرین تەشی دەڕێسێ

بەڕاستی وەفایی لەم چەکامەدا هونەری هۆنەریەتیی خۆی نواندووە و لە ڕاستەقینەدا ئەم چەکامـە بەشـاکاری وەفـایی دەژمـێررێ و کـەمـتـر هـۆنەرێک توانیـویەتی بەم چەشنە بەدڵدارەکەی خۆیدا هەڵبڵێ و بەرزی کاتەوە و تەشییەکەی دەستی بکاتە ئەستێرە و شیرین لە ئاسمـانێکی کەڵکەڵە و خـەیاڵدا دانێ و دەست درێژ بکا بۆ ئاسمـان و لەپڕ ڕووبەندی لاچێ و مانگی ڕوومەتی دەرکەوێ ئەو شوێنە بەتیشکی خۆی ڕوون بکاتەوە و ئەوسا چەرخ کە تەشییەکەیەتی بخاتە سووڕان و ئەستێرەکانی تر کە پەنجەکانی دەستییەتی بخاتە چەرخ و گەردش.

مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداخی بەداخەوە لە پێشەکی دیوانی وەفاییدا دەڵێ: وەفایی

بۆ هۆنینەوەی ئەم هەڵبەستانە پەیڕەویی لە نالی کردووە و لاسایی پارچەی مەستوورەی نالی کردووەتەوە. بەڵام ئەمە هەڵەیە و وا نییە و ئەگەر بەتەواوی لە چەکامەکەی وەفایی وردبینەوە دەبینین کە تا ئێستا هیچ هۆنەرێک نەیتوانیوە بەو چەشنە بەدڵدارەکەی خۆیدا هەڵبڵێ و ئەو بکاتە مانگ و هەتاو بەجۆرێ کە تیشکی سەراسەری جیهان داپۆشێ و زوڵفەکانی بکاتە شەو بەجۆرێ کە مانگ و هەتاو ئاوا بن و کاتێ کە هەودای تەشبیەکەی بدا لە لێو و دەم، ئەستێرەی کلکدار کە تەشبیەکەیەتی بکەوێتە گەڕان.

وەیا کام هۆنەر توانیویەتی بڵێ: ناوکی شیرین لە ناوکی ئاسکی چین خۆشترە، ناوکی ئاسکی چین هەر بۆ نەخۆشە.

بەڵام ناوکی شیرین لەگەڵ ئەوەی بۆنە خۆشتر لە ناوکی ئاسکی خەتا و خوتەنە، کەچی لە نیوەشەودا وەکو سپێدەی بەرەبەیان دەدرەوشێتەوە و بەژن و باڵا و دەمی ئەو وەکو گوڵە و مایەی ئارامیی گیانە و بەبێ ئەو ژیان ناڕەوایە و هەمیشە بەهارە و بەهارێکی بێ خەزانە. ئەوە ڕوون و ئاشکرایە کە وەفایی گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی مامۆستا نالی کردووە و گەلێ جاریش لەسەر ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی ئەو هۆنراوی هۆنیوەتەوە و جلوبەرگی تازەی پێ داون، بەڵام نەهاتووە وەکو مامۆستا نالی، مەستوورەی کوردستانی کە یەکێ لە گەورەترین هۆنەرانی کوردی ئەو سەردەمە بووە دابشۆرێتەوە و قسەی خراپی پێ بڵێ. کە ئەمەش بەڕاستی جێی داخ و موخابنە کە هۆنەرێکی وەکو نالی، ئەم کارە ناڕەوایەی لێ ڕوویدا.

وەفایی وەکو دەڵێن سێ جار ڕۆیشتووەتە حەج و کاتێ دەگاتە بارەگای بەرزی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەربێ، بەوردەکاری و ڕێکخستنی وشەی جوان و ڕەنگین ستایشی پێغەمبەر دەکا و دەڵێ:

ئەی (امام المرسلین، شمس الهدی، بحر الهمم)
ئەی (شفیع المذنبین، خیر الوری، مولی النعم)

ئەی نەسیمێکی گوڵی زار و شوعاعێکی ڕوخت
شەوقی ڕۆژ و بەدری تابان عەتری گوڵزاری ئیرەم

ئەی لە شەوقی جەنەتی ڕووت ئەنبیا و ئەولیا
ڕۆح لەسەر لێون وەکو پەروانە بۆ دیداری شەم

ئەی دەم و خەندەت دەلیلی دەعوەیی بوون و نەبوون
ئەی برۆ و باڵات بەیانی مەعنای نوون و قەڵەم

ئاسمـانیی پیـر بوو لە داغی خـەتی ڕووی تۆ شـەو لە ڕۆژ
سـەد چرای هـەڵکرد و نەیبـووە سـەوادی یەک ڕەقـەم
تۆ بیی و تەشـریفی (لولا) سـیـڕی (مـازاغ البـصـر)
تۆو مـەقـامی (لی مع الله)، تۆ بی و نووری قـیـدەم
بێ نـەوام هـیـچی نیـیـە هاتووم و مـەحـرووم مـەکـە
قەت لە دەرگای خۆی گەدای ناکاتە دەر ساحیب کەرەم
هـیچ تـەبـیـبێ ڕێی نیـیـە دەردی دەروونم کـا دەوا
ئـەمـڕۆ کـەر چارەم نـەکـەی (واحـسـرتا یوم الندم)
هاتمـە بەر ئەبرۆت و ناسـووتێم لە سـایەی خـەتی ڕووت
ئایەتە: چی داخـڵی کـەعـبـەی بوو نایبێ ترس و غـەم
دەست و دامـانی خـەمی گـێـسـوویی تۆ بـەو عـاریزە
نائومـێـد نابم کـە من دەسـتم لە حـەلقـەی کـەعـبـەدەم
من چلۆن مـەحـرووم ببم ئەی (ڕحـمـە للعـالمین)؟
دێ صـەدای (لاتقنطوا من رحـمـە الله) دەم بەدەم
چاوەکـانت سـەرخـۆشن، قـوربان. گـوتم مـایل بـەچین؟
عەکسی زوڵفی خستە سەر حەرفی مودەوەر، یەعنی، دەم
کـەوتمە خـاکی دەرکی هاتن بمکوژم خـۆش بەو دەمـە
(قـال رب البـیت) هان (لاتقـتلوا صـیـد الحـرم)
زەوقی ئەبرۆی، شەوقی ڕووی، خستمیە ناو زوڵف و کوتی
کـەعـبـەو ڕۆژی مـوناجـاتەو مـەقـامی مـولتـەزەم
(یارسـول الله) دەزانی تۆ کـە شـەیطانە عـەدووت
هەم لەتۆ مـەعلوومـە ئەمنیش ئوممەتی تۆم هەرچی هەم
کـەی ڕەوایە و غـیـرەتە بۆ تۆ کـە (فـخـر الانبـیـا)ی
دوشـمنی خۆت شـاد بفـەرمووی ئوممەتی خۆت دڵ بەغـەم؟
داغی تۆم هـەر پێـوەیە سـەدجـار دەرمکـەی دێمـەوە
من سـەگێکی تۆم (وەفـایی) ڕوو لە دەرگای کێ دەکـەم؟

بەڕاستی ئەم پارچە هەڵبەستە لە ستایش و تاریفی پێغەمبەردا باشترین هۆنراوەی کوردین و نموونەیەکی بەرزن لە وێژەی کوردیدا . وەفایی بووەتە پەپوولەی پەڕوباڵ سووتاوی دەوری شێخی نەهری و ئینجا چووەتە لای و ماوەیەک بووەتە مامۆستای کوڕەکانی، و لە هۆنراوەکانیدا سۆزی خۆی بەرامبەر بەشێخەکەی دەربڕیوە و بەم چەشنە ستایشی شێخەکەی دەکا و دەڵێ:

نەهری کە جێگەیەکە هەموو خاکی سورمەیە
نەهری کە جەنەتی گوڵ و گوڵ ئاوی کەوسەرە
نەهری غوباری عەترە، بووخاری بووخووری ڕووت
خاکی تەڕی کەوشکە هەموو مێشکی ئەزفەرە
نەهری وەهایە با لە گوڵاو و گوڵ ئاتەشی
عەنبەر فرۆشە، خاکی لە کەوسەر موخەممەرە
نەهری کە خولدەنەهری ڕەوان سەلسەبیلییە
نەهری کە پاکی دارو دەوەن پاکی عەنبەرە
نەهری کە خاکی قبیلەمە گوڵزاری گوڵبەرە
نەهری کە شاری دیدەمە جێ ڕاوی دڵبەرە
دڵبەر کە سەروی نەورەسی باغی سیادەتە
گوڵبەر کە نەوشکۆفەیی ڕەوزەی پەیەمبەرە
دڵبەر کەوا گوڵبوونی (یاسین) شکۆفەیە
گوڵبەر کەوا لە گوڵشەنی (طاها) سنەوبەرە
ئەو تاقە نەسلە ئەسلی لە جووتێ فریشتەیە
دوڕی یەتیمە زادەیی بەحری دوو گەوهەرە
ئەو شەمعە زەینی مەحفەلی شەمزینە ڕەوشەنە
ئەو شەمعە خۆ مویەرهەنە ئەو نوورە ئەزهەرە

وەفایی کە دەڕواتە حەج و دەگاتە شاری تایف، هەواڵی مردنی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهریی پێ دەگا و زۆر خەمبار دەبێ و بەچەکامەیەکی بەرز دەیلاوێنێتەوە و لەژێر ئەو چەکامەدا چەند دێڕێکیشی بەفارسی بەم چەشنە نووسیوە کە دەڵێ: شەوێک پاش ڕووتبوونەوە لە پەیوەندییەکانی لەش، بەڕاستی دیترا کەوا من لە شاری تایفم لە وڵاتی حیجاز و شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری کۆچیان کردووە، و من لە شیوەن و گریاندا بووم و ئەم چەکامەمە لە لاواندنەوەی ئەودا هۆنییەوە، کە ئەوا چەند هۆنراوێکی لێرەدا دێنین:

دریغــا بای خــەزان دایە بەهاری شـــۆخ و ڕەعناکـــەم
لە ئیــزهاری عــەمـەل کـەوت ئافـتـابی عـالەم ئاراکـەم
وەرەق ڕێزان، خـەزان کەوتە ڕەزان و، وەسـفی چەمـەن گۆڕا
بەسەرچوو فـەسلی گوڵگەشت و تەماشای باغ و سەحرا کەم
خـەزان هاتَ و چەمەن چۆڵ بـوو لە نەغمەی بولبول و قومری
دریغــا! حــەســرەتا، بۆ گــوڵعــوزاری ســەرووی بالاکـەم
لە گـریان ئاسـمـان دامـانی سـوور بوو شـینی گـێـڕاوە
مـەگـەر گـیـرا وەیا مـایل بـەشـام بوو ڕۆژە ڕووناکـەم؟
لەمن دوور بووەتـەوە خورشیدی ئەوجی مەعریفـەت، شایەد
بەتیـغی غـەم سـەری خـۆم هەڵگرم هەمـڕەنگی جەوزاکـەم
لـەمن وەحـــشـی بووە ئاهـوو خــەرامی لالە ڕوخـســـارم
مەکەن مەنعم کە هەر وەک شێت و هاران ڕوو لە سەحرا کەم
بەمـەحـروومی لەگـەڵ بەخـتی سـیـادا مـاوە فـرمـێـسکم
لە تازێی هیـجـرەتی خـورشـیـدی عـالەمـدا سـورەیاکـەم
(وەفــایی) پێت بڵـــێن: دونیـــا و دینم بۆچی بەرهەم بوو
دەڵێن: ڕۆیی لەســەر دونیــایێ قـەبیلەی دین و دونیـاکـەم
نیــشــات و عــوشــرەتی دونیــایە نەشـئـەو قـووەتی چاوە
ئەمن چ بکەم لە دونیـــایێ کـــە ڕۆیی نووری بیناکـــەم؟
کـــە تۆ ڕۆییت لەبەر چاوم کـورەی خـــاکـیـــیـــە ئاواچوو!
لەپاش تۆ، ئەی گوڵی نەورەستە، خاکی کوێ بەسەردا کەم؟

دیوانەکـەی وەفایی سـەرەتا لەلایەن مـامـۆسـتـا گـیـوی موکریانییەوە بڵاوبووەتەوە. لەم دواییەدا دیوانە کوردی و فارسییەکەی لەلایەن مامۆستا قەرەداخییەوە لە چاپ دراوە، بەڵام گـەلێ هۆنراوی تریشی هەیە کە هێشـتـا لە چاپ نـەدراون. گـەشت نامـەیەکـیـشی بەزمانی فارسی هەیە کە هێشتا چاپ نەکراوە و هەروا ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی وەفایی- کۆکردنەوەی مامۆستا گیوی موکریانی- هەولێر، ١٩٦٢.
٢- دیوانی وەفایی- لەسەر ئەرکی سەیدیان - مەهاباد.
٣- دیوانی وەفایی- کۆکردنەوەی محەمەد عەلیی قەرەداخی- بەغدا، ١٩٨٤.

٤- ڕۆژنامەی ژین - ژمارە ١٣٠٢.
٥- گۆڤاری بەیان - ژمارە یەک ساڵی ١٩٦٩.
٦- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەوەفایی.

ساڵی سنە

١٢٦٥- ١٣٢٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەلیم و کوڕی شێخ ئەحمەدی تەختەیی و نازناوی سالمە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٥ی کۆچی لە دێی تەختە کە لە چەند فرسەخیی باشووری سنەدایە پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی ڕۆیشتووەتە سنە و لەوێوە بەرەو بیارە کەوتووەتە ڕێ و لە قوتابخانەی حاجی مامۆستا نۆدشیدا خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و ئەوسا چووەتە سابڵاغ و دیسان هاتووەتەوە سنە و ماوەیەکیش چووەتە سەقز و لەوێوە چووە بۆ سابڵاخ و لەلای مەلا عەبدوڵڵا ناوێک ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە سنە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٩ لە تەمەنی شەست و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە مزگەوتەکەی خۆیدا نێژراوە.

شێخ سەلیم لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و عەرەبی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسیدا هۆنراونەتەوە.

شێخ سەلیم تەرجیحبەندێکی هەیە کە لە خواپەرستیدا هۆنیویەتەوە و پەیڕەویی لە تەرجیحبەندەکەی هاتف کردووە بەڕاستی نموونەیەکی زۆر بەرزە لە وێژەی کوردیدا و کەمتر هۆنەرێکی کورد هۆنراوی وای هۆنیوەتەوە، وەکو دەڵێ:

یاری نیکوو نەژادی سلسلە موو
دڵی بردم بەنەرگسی جادوو
یا ئەگەر ڕێ نییە بەتوڕەی یار
بۆ دەماخم بەبۆ موعەتەر بوو؟
دڵی مەجنوون مەکانی لەیلایە
مونعەکس بوو لە نێوی ئایەنە زوو
کەرەمی کرد سیاهی و مەستی
نەرگسی ئەو بەدیدەی ئاهوو

هەستە ئەی دڵ بچینەلای مەجنوون
ڕشتەی عەقڵی لە دەس دەرچوو
دڵی پێکام بەعیشوەی تیری موژەی
تورک ئەندێشەیی کەمان ئەبروو
چووە سەرشاخی گوڵ و وتی بولبوڵ
هەر کە زانیی لە داوی شەو بەربوو
هەر یەکێکە خودای ئەحەد نەک دوو
وحـــــــــدە لا الـە الا هـو

واتە: یارە خۆشەویستەکەم کە جوان و پەلکە خاوە، بەچاوە جادوویيەکانییەوە دڵی بردم، وە بەبۆنی قژی ئەو کەیف خۆش بووم. دڵی مەجنوون کە شوێنی لەیلایە بەبۆنەی یارەکەیەوە ئاوارە و دەربەدەر بوو، دەسا ئەی دڵ هەستە با بچینە لای مەجنوون کە ئاوەزی خۆی بۆ یارەکەی لە دەست دا، خۆ یارەکەی منیش دڵی پێکاوم و منیش لەوانەیە بەدوویا ئاوارە بم، بەڵام من پشتم بەخوا بەستووە و دەزانم کە ئەو تاق و تەنیا و بێ هەمتایە.

شێخ سەلیم کە لە بیارەدا بووە، لەوێدا بووەتە داوی ڕێ و ڕچەی شێخ عومەرەوە و وەکو پەپوولە بەدەوری ئەوا سووتاوە و لە پاشا ودمی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیشی لێ وەرگرتووە، وە تا ماوە ئەوی لەبیر نەچووەتەوە، لە پارچە هەڵبەستێکدا بیروبڕوای خۆی سەبارەت بەپیرەکەی دەردەبڕێ و بەم جۆرە ستایشی دەکا و دەڵێ:

پیری سدیقی تەریق و تاجی فارووقی لەسەر
وارثی عوسمانی زی نوورەین و کەڕاڕی سەبات
ڕۆحی شیرینم لە دەوری قەدی شمشادت گەڕێ
تا تەسەدوق بێ لە بۆ ڕەددی هەموو دەرد و بەڵات
خاڵی هیندو زوڵفی چین و ڕۆمی یی ڕووی ڕوومەتت
وان لە قەبزەی قەهری شمشێری برۆی جەنگ ئازمات
چاوی مەستت چۆن لە هەر لا مەردمی دڵ بردووە
بێ دڵان بۆ دڵ لەهەر لا بێتە حاشا دێنە لات
هەر نیگاهێ سەیقەلێکە بۆ مسی پڕ ژەنگی دڵ
بەڵ تەڵای خالس دەبێتن مس بەئیکسیری نیگات
گیان فیدای گوفتاری شیرینت کە عەینی حیکمەتە

کەشفی ئەسراری تەریقەت حەللی کونهی موشکلات
دڵ بەقوربانی نیگای قەلبولەیانی کاری تۆ
وا دەکاتن قاعیدەی حیکمەت بەتاڵی وا سەبات
قامەتی زیبای قیامەت خێزی تۆ بێ ببڕێ ڕێ
مەحشەرێ بەرپا دەکا بۆ سەرخۆشی جەور و جەفات
کارنامەی خاسی ئادابی تاریقی بەندەگیت
مونتەجی حەقولیەقین قەتعی عەلاقەی مومکینات
فەیسەلی حەقولیەقین فەسلولخیتابی عارفان
تەرجومانی سڕی ئایاتی دەلالەت موعجزات
بێتە مەیدانی سەداقەت (سالما) قەلبی سەلیم
تا موشەرەف بێ بەیومنی دەوڵەتی بیری خودات

واتە: پیرەکەم شێخ عومەر لە ڕاستگۆییدا وەکو هافی عومەر بووە و نازناوی فاروقی کردووەتە تاجی سەری، وە کەلەپوورگری هافی عوسمان بووە و لەخۆ ڕاگرتن و کوژتنی نەوسا وەکو هافی عەلی بووە، ئەی پیرەکەم ئەی گیانی شیرینی من! خاڵەکانت وەکو هیندی وانە و زوڵفەکانیشت چین چینە و برۆکانت وەکو شمشێرن و بۆ شەڕ ئامادەن، چاوی مەستت لە هەر لایەکەوە دڵی خەڵکی بردووە، وە ئەو گراوانە چارەیەکیان نییە و لەبەرئەوەی تۆ دڵیانت بردووە لە هەر لایەکەوە دێن بۆ لات وە هەر سەرنج و تەماشایەکت بۆ دڵبڕاوان وەکو ئەکسیر وایە کە ئەگەر بکەوێتە سەر مس دەبێتە زێڕ، وە لە ڕاستیدا وەکو هافی عومەر چاک لە خراپ جیا دەکەیتەوە، وە من گیانی خۆم ئەکەمە قوربانی قسەی شیرینت کە هەمووی ڕێنوێنێ و زانیارییە، وە هەر تۆ ڕازی ڕێ و ڕچەکە دەردەخەی، وە ئەگەر بەژن و باڵای تۆ دەرکەوێ هەنگامە و غەوغا بەرپا دەبێ، وە ڕێ و ڕچەکەی تۆ دەبێتە هۆی ڕزگاریی خەڵک.

سەرچاوەکان

١- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٣٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەساڵی سنە.

میرزا عەبدولەجیدی مەجدی

١٢٦٩- ١٣٤٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولمەجید و کوڕی میرزا عەبدولکەریم و نازناوی (مەجدی)یە. بەپێی دیوانە فارسییەکەی لە تاراندا چاپ کراوە، لە ساڵی ١٢٦٩ی کۆچی لە سەقزدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شارەکانی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆر لە بانەدا بووە و لە پاشا لە سنە خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا ژنی هێناوە و چووەتە سنە و پاشان لەگەڵ ژنەکەیا ڕۆیشتووەتە حەج و گەڕاوەتەوە بۆ سنە و لەپاش ماوەیەک چووەتە تاران و بووەتە خۆشەویستی وێژەدۆستان و زانایان و هۆنەران و نازناوی (ملک الکلام)ی پێ دراوە و کراوەتە مامۆستای (دار الفنون) و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٤٤ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مەجدی بەیەکێ لە هۆنەران و زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، لە هۆنینەوەی هۆنراو و خەت خۆشیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و سەرجەم زانایان و هۆنەرانی دەوری خۆی ڕێزیان گرتووە. مەلکولکەلامی کوڕی لە سەرەتای دیوانەکەیدا نووسیویە: بابم لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا دیوانەکەی کە داگری شەست هەزار هۆنراوی کوردی و فارسی بوو کۆکردەوە بۆ ئەوەی لە چاپی بدا کەچی بۆی نەلوا و بەداخەوە دیوانەکەش دەست بەدەست کەوت و لەناوچوو، وە ئەم دیوانە گچکە کە کەوتە ژێر چاپەوە بەشێکە لە هۆنراوەکانی باوکم کە لەم دواییەدا هۆنیویەتەوە.

لە ناو ئەو دیوانەدا کە لە تاران چاپ کراوە هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی کوردی هەیە، بێ گومان مەجدی هۆنراوی کوردیی زۆر بوون و ڕەنگە لە داهاتوودا بکەوێتە دەست و ببێتە ئازووخەی پاشەڕۆژی وێژەی کوردی و ئێستا ئێمە لێرەدا هەر ئەو پارچە هەڵبەستەی دێنین و هیوادارین کە لە داهاتوودا هۆنراوە کوردییەکانی ئەم هۆنەرە پایەبەرزە بکەوێتە دەست و بڵاوبکرێتەوە تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی کە دەڵێ:

لە دوو لا زوڵفی لاولاوە، لە سەروی قامەت ئالاوە
خەم و پێچی هەموو داوە، چ لەم لاوە، چ لەو لاوە
موژەی وەک نێشی پەیکانە، هەمیشە کاری پێکانە
دڵی هەر خوێش و بێگانەی بەئەم پەیکانە پێکاوە

لە جەوری غەمزەکانی توو، کە بێچارە کوژە و جادوو
چ خوێنێ بوو؟ چ جەرگێ بوو کە نەڕژاوە و نەبرژاوە
سەبا بێنێ ئەگەر بێنی، لە زوڵفت دین و دڵ دێنی
وەلاکن کێ دڵ و دینی لە بۆ عوشاقی تۆ ماوە؟
نە یاقووتە بەڕەنگینی، لە نێوی کان کە دەیبینی
لە ڕەشکی لێوی تۆ خوێنی دڵی کانە کە گیرساوە
لە داوی طتوڕەو و پەرچەم، دڵی ئاشوفتەمە هەر دەم
نییە ئازاد لە قەیدی غەم، خوا لەم داوە بێ داوە؟
وەرە بەڵکە نەجاتم دەی، لە مەوجی قولزومی بێ پەی
لە (مەجدی) غافڵی تاکەی؟ کە بێ تۆ غەرقی گێژاوە

واتە: یارەکەم لە دوولاوە زوڵفەکانی لاولاو، وە بەدەوری بەژن و باڵایدا ئالاوە و پێچی خواردووە، برژانگەکانی وەکو تیر وایە و هەمیشە کاری پێکانە و دڵی خزم و بێگانەی بەم تیرانە پێکاوە، ناز و لەنجەی تۆ بێچارە کوژە و سەرم سووڕدەمێنێ کە چ خوێن و جەرگێکم بوو، چونکە دەبووایە تیری ناز و لەنجەت خوێنمی برژانیبایە و جەرگیشمی ببرژانایە، کەچی نە خوێنم ڕژا و نە جەرگم برژا، دیارە گیان سەختم، ئەی بای شەماڵ لە کوێیت بێنێکی زوڵفی یارەکەم بۆ بێنی، بەلام کێ دڵ و دینی بۆ ئەو یارە ماوە؟ یاقووت کە لە ناوکاندا دەیبینێ ئەوە یاقووت نییە، بەڵکو ئەوە کانەکەیە کە لێوی سووری تۆیە، بەهۆی زوڵف و پەرچەمتەوە دڵم هەموو دەم پڕ لە خەم و پەژارەیە و دیارە هەرگیز لە خەم ئازاد نابێ، دەسا وەرە لە شەپۆلی دەریای بێ پەی ڕزگارم کە، چونکە (مەجدی) بەبێ تۆ نوقمی گێژاوە.

سەرچاوەکان

١- دیوان میرزا عبدالمفید مجدی - تهران، ١٣٣٢.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەجدی.

مەلا ساڵحی حەریق

١٢٧١- ١٣٢٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی ساڵح و کوڕی مەلا نەسروڵڵای زێویەیە. بەپێی دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٩٣٨ی زاینی لە چاپ دراوە، مەلا ساڵح لە ١٢٧١ی کۆچی لە دێی زێویە پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە سەرەتا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە سلێمانی لە مزگەوتی شێخ محەمەدی بەرزنجی خەریکی فێربوونی ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە بیارەش پەڕتووکی (منهاج)ی تەواو کردووە و لە پێنجوێن پەڕاوی (گوڵنەبەوی)ی خوێندووە و پاشان ڕێی کەوتووەتە خانەقای شێخی بورهان و لەوێدا ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیی وەرگرتووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە سابلاخ و بووەتە مامۆستای مزگەوتی سەی حەسەن و هەر لەو شارەشدا ژنی هێناوە و ئیتر دەبێ بەتووش ماڵ و منداڵەوە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک و هۆنراو هۆنینەوە دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٧ لە تەمەنی پەنجا و شەش ساڵیدا بادەی مەرگ دەخواتەوە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی (مەلا جامی)دا دەنێژرێ.

حەریق یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و هۆنراوەکانی ئاوێنەیەکی باڵانمان بۆ چۆنییەتیی ژیان و بیروبڕوای ئەو.

حەریق زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی و نالی کردووە و هەندێ جار لاسایی ئەوانی کردووەتەوە و لە هۆنراودا زۆر حەزی لە ڕستەی جوان و وشەی ڕەنگینی کوردی کردووە.

زۆربەی هۆنراوەکانی حەریق دڵدارین و سەراپایان دەربارەی جوانی و ئەوین و خەت و خاڵ و زوڵف و ئەگریجە و پەرچەمە، و بەدەگمەن لە بابەتی ترەوە هۆنراوی داناوە و زۆرکەم باسی کۆمەڵایەتیی کردووە، شێوەی هۆنینەوەی هۆنراویشی هەر ئەو شێوە کۆنەیە کە هۆنەرانی تر لەسەری بوون، بەڵام گەلێ شتی تازەی لە هۆنراودا داهێناوە و گەلێ وشەی جوان و ساکاری کوردیی بەکاربردووە، وە لە هۆنراوەکانیدا بەڕاستی پاراوی و سۆز و شیرینی دەبینرێ.

حەریق وا دیارە هەر لە سەرەتای لاویەتییەوە گیرۆدەی داوی ئەوینی مانگ پەیکەرێک بووە، بۆیە بەجۆش و خرۆشێکەوە بەیارەکەیدا هەڵدەڵێ و ستایشی جوانیی دەکا و بەم چەشنە ڕووی تێ دەکا و دەڵێ:

قوربان وەرە قوربانە سا بمکە بەقوربانت

ڕەنگین کە بەخوێناوم کاکۆڵی پەرێشانت

ئازادییە ئەم ڕۆژە سا فەرموو بەئازانە
تیرت لە کەمانت خە بۆ قەتلی شەهیدانت
جەژنانەیی من ڕۆحە کردوومە بەقوربانت
تۆش ماچێ کەرەم فەرمووو لەو سێوی زەنەخدانت
تفلی دلی بێچارە مدەیەکە گرفتارە
غەمخواری دڵ ئازارە بۆ ناوکی موژگانت
ڕۆح و دڵ و دین هەرسێ مەجمووع بەیەک دەفعە
قوربانی سەعاتێکی لەعلی لەبی مەرجانت
مەقسوودی من ئیزهارە بۆ ئەمسلەی مەدحت
بۆ توحفەیی ئەوساف و ئەزهاری گوڵستانت
ئەی خەسرەوی پەروێزم، شیرینی شەکەر ڕێزم
فەرهادی دلی کوشتم، چاوی ڕەشی فەتانت
قەلعەی دڵەکەم قوربان نیشانەیە بۆ تیرت
سینەم وەکوو سەحرایە بۆ جیلوەیی مەیدانت
تەنها کە (حەریق)ی من بۆ شەمعی شەبستانت
مەمکوژەرەوە توخوا ساتۆ بەڕەفیقانت

زۆربەی هۆنەرە کۆنەکان، برۆی خۆشەویستەکەیان کردووەتە مانگی یەکشەوە و هەندێ جار کردوویانەتە کەوان و هەندێکیشیان چواندوویانە بەشمشێر و میحراب و حەریق کە لەسەر ڕەوشتی ئەوان ڕۆیشتووە، برۆی یارەکەی هەر وەکو ئەوان بەشمشێر داناوە و هەروەها لەم پارچە هەڵبەستەدا چەناگەی بەشێو چواندووە لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا ڕوو دەکاتە یارەکەی و دەڵێ:

چاوەکەم ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەک نمەک گیربم، بەمەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند
گوڵ بەتۆزی پێتەوە لاف و گەزافی لێ ئەدا
وا شوکور سووسەی نەسیمت هات ئەویشی لێ ستاند
نەشتەری موژگانی تۆ هاتووەتە سەر سەفحەی دڵم
هەر خەتی بوو، غەیری خەتی سەوزی تۆ پاکی کڕاند
لەشکری ئاهم لەگەڵ جەیشی حەبەش دەعوا دەکا
حیرەتم ماوە کە چۆن ئەو دڵبەرە دڵمی ڕفاند

بۆ گـــــوڵی ڕووت هـاتم و پەرچەم ئەبینم بۆیە وا:
مـاهـی نەورۆزم بەشـیـوەن وەک موحـەررەم خـۆی نواند
تۆ لە ئەووەڵ گـوێی وەفـــات هێنایە نێــو مـــەیدانەوە
ئێستا چەوگانی خیلافت پشتی سەد وەعدەی شکاند
توخـــوا قـەت غـیـــرەتە بۆ تۆ ئەرێ سـەروی ڕەوان؟
گـوڵ بەبێ تۆ وا لە باغا خـێوەتی خـۆی لێ چەقـاند
با وجـوود ئینسـاف بدەم چاکە گـوڵیش موشـتـاقـتـە
هەر لە شـەوقـی تۆیە سـەرپۆش و گـریبـانـی دڕاند
هەرکـەسێ مـــایل بەبیــرێکە و تەریقــێکی هەیە
تۆ بەشـوعلەی غـەم (حـەریق)ی وا وەجاخت هەڵگڕاند

واتە: کـاتێ چوومـە گـوڵزار، گـوڵ خـۆی نوانـد و منیش لەبەرئەوەی بێ ئەمـەک نەبم ئەوم نەدواند، گـوڵ کە بەتۆزی پێی تۆوە لاف و گـەزافی لێ دەدا، لەپڕ سـووسـەی بای شـەماڵی هاتنت ئەویشی لێ سـەندەوە و ئیتر نەیهێشت لە خۆی بایی بێ و خۆی بنوێنێ، نەشتەری برژانگەکانت هاتووەتە سەر دڵم و دڵمی بریندار و زامدار کردووە، هەموو خەتێکی جگە لە خەتی سەوزی تۆ پاکی کڕاند.

لەشکری ئاه و ناڵەم لەگەڵ سوپا و ئوردووی زوڵفە ڕەشـەکەت شـەڕ دەکـا، وە خـۆمیش سـەرم سوورماوە کە ئەو دڵبەرە چۆن دڵمی ڕفاندووە من کە بۆ گوڵی ڕووت هاتم و کەچی چاوم کەوتە پەرچەمت، وە مانگی نەورۆز وەکو مـانگی موحـەرەم خۆی نواند، واتە مانگی نەورۆز کە مـانگی شایی و خۆشی و سەرەتای بەهارە لێم بووە مانگی موحەڕەم کە مانگی شیوەنە. تۆ کە هەر لە هەوەڵەوە بەڵێنت بەمن دا کەچی ئەو بەڵێنەتە شکاند و بەبێ پەیمان دەرچوویت. توخوا ئەوە ڕەوایە کە گوڵ بەبێ تۆ لە باخا خێوەتی خۆی هەڵدا؟ کەچی ئەوەش دەبێ بڵێم کە گوڵ بەهەویای تۆیە، هەرکەسێک بۆ خۆی بیروبڕوا و ڕەوشتێکی هەیە، تۆش ئەی (حەریق) بەشۆڵەی خەم و پەژارە وەجاخت هەڵگڕاند.

حـەریق لەم پارچە هـەڵبەسـتـەدا دیاردیی کـردووەتە هەندێ زاراوەی خـواناسی بۆ وێنە: خـەت بەواتای جـیـهـانی ڕۆح و ئـەرواپە و خـەتـی سـەوز بـەواتـای بەرزەخـە کە بریتـیـیـە لە جیـهـانی نێوانی جیـهـان و ڕۆژی دوایی لە کـاتی مردنەوە تا ڕۆژی پەسـڵان، وە سـووسـەی سـەمـاڵ بەواتـای بەزەیی خـوایـیـە. زۆربەی هـەڵبـەسـتـەکـانی حـەریق خـواناسـیـن و لە سـەرتاسـەری هۆنراوەکـانیا سەبارەت بەمـەی نۆشی و سۆفیـەتی و ڕێ و ڕچەی خـواناسی دواون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەکا و دەڵێ:

بەو نوورە کە زاهیر بوو لەسەر ڕووی محەمەد
عالەم هەموو ئاشوفتە بوو وەک مووی محەمەد
مەخجوول و سەرئەفکەندەیە نەسیرین و بنەوشە
بۆ مووی سەمەن بۆی دوو گێسووی محەمەد
مەجزووبە هەموو کەس بەڕمووز بەئیشارە
مەجبوورە لە دەس ساعد و بازووی محەمەد
سەرووی چیمەنیش پێ لە گوڵ و خاری غەمایە
لەرزیانە لە حەسرەت قەدی دڵجووی محەمەد
لالەش وەکو من سینە پڕ حەسرەت و داغمە
تا دیویەتی ڕوخساری گوڵبووی محەمەد
زاهد وەرە پێش، تۆ سەری ئیمانی زەعیفت
ڕوویێ کە لە میحرابی دوو ئەبرووی محەمەد
بورهانە لەسەر نەفی و مونافات شەوو ڕۆژ
مووێی کە پەرێشانە لەسەر ڕووی موحەمەد
ڕۆح و دڵ و دینت هەیە هەرسێکی (حەریق)
خەرجی کە لە ڕێی وەسف و سەناجووی محەمەد

حەریق لە بەرابەری نالیشدا ڕاوەستاوە و بەرپەرچی هۆنراوەکانی داوەتەوە و لەگەڵیدا کەوتووەتە پەنجەبازی و بەربەرەکانێ.

نالی لە پارچە هەڵبەستێکیدا ستایشی کچی کردووە و ئەویش بەم چەشنە لە بەرامبەری نالیدا بەکوڕ هەڵدەڵێ و دەڵێ:

عیشقت کە حەقیقی بێ تاڵب مەبە ئیلا کوڕ
هەم حەضرەتی لەولا کوڕ و هەم یوسفی والا کوڕ
ئەو نوورە کە مەنشەء بوو بۆ عاشقی مەبدەء بوو
تێفکرە لە ئەو نوورە مەعلووم وهوەیدا کوڕ
عەشقێ کە بەقووەت بێ، مایل بەمرووەت بێ
نەم دیوە کە تاڵب بێ ئیلا کە تەڵەب کا کوڕ
عەشقێ کە بەغەوغا بوو، وەک عەشقی زلێخابوو
سەرگەشتە و ڕیسوابوو، بۆ یوسفی والاکوڕ

شـیـرین کـە شـەکـەر ڕێزبوو، بووکێ بوو دڵ ئاوێز بوو
بۆ خـەسـرەوی پەروێز بوو، بۆ فـەرهادی هەوا خـوا کوڕ
کـچ مـــــــــــایـلـی والایـە، وەک داوی بـەڵا وایـە
کـوڕ وەک کـوڕی شـا وایە، بێ خـۆف و مـوحـابا کـوڕ
کچ تەبعَی کـەچ و ناقس، کـوڕتـەبعی تـەڕو خـالس
هام سوحبەت و هەم جالس، خۆش مەنزەرو سیما کوڕ
کچ زوڵفی پەرێشـانە، کـوڕ پەرچەمی ئەفـشـانە
کـاکۆڵی بەجـەمـعـیـیـەت، هـامـشـانی کـچـە یا کـوڕ
هـەر کـەس بەتەبیـعـەت بێ ئەربابی مـرووەت بێ
لەم نـوقـتـە تەمـاشـاکـا، خـانم کچ و ئاغـا کـوڕ
قـامـەت کـە وەکـو نەی بێ، کێ دیویە لەگـەڵ بەی بێ
ئەم نیـسـبـەتی ئەخـلاقـە، دەرحـەق کـچـە یا کـوڕ
سـەد حـەیفی کـە تۆ (نالی) بەو پیـرییـە منداڵی
بەم تـەرزە لە عـەشق، ئەدوی، زیبـا کچ و دیبـا کـوڕ
مـوویێ کـە لە ڕووی کـوڕ بێ ڕێحـانەیی نێـو باغـە
سـەد جـەرگی لەبۆ داغـە، سـاحب خـەت و ئینشـا کوڕ
هەر عەشقێ حـەقیقی بێ، وەک عـەشقی (حـەریقی)بێ
مـەیلی بەدەقـیـقی بێ، بۆ مـەعـریفـەتوڵلا کـوڕ

حەریق وا دیارە لە ژیاندا چەرمەسەرێی زۆری دیوە بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکدا دەردی دڵی خۆی دەردەبڕێ و باسی چۆنیەتیی ژیانی پڕ لە خەم و پەژارەی خۆی دەکاو دەڵێ:

هەوری خـەفـەتە بەفـری غـەمی داوە بەسـەرما
یا صـەڕ صـەڕی نوورینە کە لێی کردمـە سـەرما
گاهێ بەشەرا ڕەی غەم و گەهـ، سەرسەری هیجران
خۆشی نەبوو، بۆ من، نە بەگـەرمـا و نە بەسـەرما
کـەوتوونەتە سـەرم ئەشک و غـوباری ئەلەمی دڵ
یەعنی کە قـوری میـحنەتە کردوومـە بەسـەرما
گەر ئەچمەوە (صاحب) نییە هیچ موونسی جانی
گـەر دێمـە (سـەقـز)، ناری سـەقـەر وا لە جگەرما

شاهدمە حەواسم کەسەکەم! چونکە کەساسم
بەخوا نییە غیرەت لە خەیاڵ و لە نەزەرما
هەرچەندە بەجسمانی کە دوورم لە حزوورت
ڕوحانیەتت سەبتە لە نێو زوبدەی دڵما
تۆفانی سرشکم چووە سەر جوودی وجوودم
کەشتیی تەنی نقوم کردو نە نووح و نە ئەسەرما
لەوساوە کە تۆ ڕۆیی، دڵم ڕۆیی بەدووتا
هێلانەی تەن هەر وەکو ماوای سەقەر ما
بێ فەوجی وەفاکەت کە جەفا پەروەرە ئەمشەو
ئەم لەشکری ئاهی منە بێ فەتح و زەفەرما
لەم قەسوەتەدا، تا وەکو کەی پەردەی زوڵمەت؟
بەر چاوی دڵم بگری، دەستا بێ بەگوزەرما
ئاوێنەی دڵ ژەنگی قەساوەت ڕۆخی پۆشی
خاکستەری دڵ سووختەیی بێنە بەسەرما
مەڕوانە بەظاهر کە بەبێ قووتم و ڕووتم
ڕووتی و قووتیی خەیاڵت غەزەلی چاکە لەبەرما
سەرمایەی ئەم مڵکی خەیالاتە (حەریق)ی،
حەیفی کە تەلەف بوو، بەهەدەرچوو بەزەرەر ما

حەریق لەم پارچە هەڵبەستەیدا لە وشەی (سەرما) جناسێکی جوانی بەکارهێناوە و هەروەها خەفەتی کردووە بەهەور و لە هۆنراوی دووەما باسی خەم و پەژارەی دووری و ناڵەی خۆی دەکا و دەڵێ:

بۆ من خۆشی و شادییەک نەبوو نە بەسەرما و نە بەگەرما

ئەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەی حەریق پڕە لە جوانی و دەتوانین بڵێین کە وێنەیەکی بەبایەخی هۆنراوی کوردییە، هەروەها لەلایەن ناوەڕۆکیشەوە زۆر گرنگە، بەڵام لەلایەن شێوەوە دەتوانین بڵێین کە شتێکی تازەیە وەکو دەڵێ:

چاوەڕێی موژدەی نەسیمم تا لە گوڵشەن دێتەوە
بەڵکە فەرمایش بکا گوڵ بولبولم بابێتەوە
وا وەعیدی بەفری زستانی فیراقت کەوتە دڵ
مەر بەبای وەعدەی ویساڵت کێوی دڵ ڕەش بێتەوە

مـەروەحـەی زوڵفت لە دەوری ئاتەشی ڕووت بێ چلۆن
ئاگـری عـیـشـقت بەئاوی چاوی من ئەکـوژێتـەوە
سووچی زوڵفت بوو کە پەروانەی دڵم ڕووی کردە ڕووت
ئاگـری وەسـڵی شـەم و پەروانە شـەو دەگـرێتـەوە
خـەت وڕەمـوهری زوڵف و خـاڵت حـوجـەتی مـوڵکی دڵە
نەخـشی ئەو مـۆرە بەئاوی خـوڕ خـوڕە ناچێتـەوە
دڵ لە ترسی چاوی، ڕووی کـردبووە مـیـحـرابی برۆی
ئێستـە بیستـوومـە لە چینی زوڵف جێی نابێتـەوە
کێوی هیجـرت خستە سەرشانی دڵم پێی خستووە
تا نـەگـا دەستی بەزوڵفت زەحـمـەتە هەستـێتـەوە
مەزرەعەی مێهر و موحبەت توخمی وەسڵی شین نەکرد
گـوڵ بەشـادی دا ئەچێنم خـاری غـەم ئەڕوێتـەوە
توخـوا تاکـەی لە تاریکی شـەوی هیـجـرانتـەوە
دەستـەو ئەژنۆ دانیـشم ڕەبی کـەی ڕۆژ بێتـەوە
زەخـمـی دڵ بێ مـەرهـەمی وەسڵ بەناسـۆر کـەوتووە
ئەی (حـەریقی)ی باسی مەکە توخـوا بەلا نەکـوڵێتـەوە

دیوانی حەریق بۆ جاری یەکەم لەلایەن کوردیی مەریوانییەوە لە ساڵی ١٩٣٨ و بۆ جاری دووەم لەلایەن مەحموودی خاکی لە ساڵی ١٩٦٩ لە چاپ دراوە، وە گەلێ هۆنراوی تریشی هەیە کە لە دیوانەکەیدا نین.

سەرچاوەکان

١- دیوانی حەریق - لەسەر ئەرکی کوردیی مەریوانی - بەغداد، ١٩٣٨.
٢- دیوانی حەریق - لەسەر ئەرکی مەحمود خاکی - کەرکووک، ١٩٦٩.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەریق.

جیهان ئارا خانم

١٢٧٥- ١٣٢٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی جیهان ئارا و کچی مەلا نەشئەتی (پاوەیی)یە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٧٥ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە و لەلای ئەو فێری ڕێزمان و وێژەی عەرەبی بووە و پاشان شووی کردووەتە عەلی ئەکبەرخانی میمکەزای، وە بەپێی مێژووی مەردووخ لەبەرئەوەی عەلی ئەکبەرخان لە ساڵی ١٢٨٩ی کۆچیدا بانگ کراوەتە تاران، لەپاش ماوەیەک خان یەکێ لە شازادە خانمەکانی قاجار دەخوازێ و تەڵاقنامەیەکیش بۆ جیهان ئارای ژنی دەنێرێ، ئەوسا جیهان ئارا مێرد دەکاتە حەبیبوڵلاخانی جاف و لەم مێردەی چەند منداڵی دەبێ و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەپەروەردەکردنی منداڵەکانی خۆی و خوێندنەوەی پەڕاو و نامیلکەوە دەباتە سەر تا ساڵی ١٣٢٩ لە تەمەنی پەنجا و چوار ساڵی لە جوانڕۆدا کۆچی دوایی دەکا و تەرمەکەی لەوێدا دەنێژرێ.

مامۆستا سەی تایەری هاشمی سەبارەت بەجیهان ئاراخانم دەڵێ: جیهان ئارا کچی یەکێ لە زانایانی پاوە بوو کە لە جوانی و شۆخوشەنگی و زانستدا بێ وێنە بووە و بەیەکێ لە هۆنەرانی کوردیش دێتە ژمار حەمە بەگی وەکیل دڵی لێ چووبوو و خۆشی دەویست و چەند جاریش خوازبێنی لێ کرد، بەڵام لەبەرئەوەی مەیل و ملۆزمێکی وەکو عەلی ئەکبەرخانی فەرمانڕەوای جوانڕۆ و جافی بۆ پەیدا بوو، جیهان ئارا شووی پێ کرد و لەپاش تەڵاقدانی شووی کردە حەبیبوڵلاخانی سەرەکی عێلی بابەجانی و تا ئاخری تەمەن لەگەڵ ئەودا ژیانی بردە سەر.

جیهان ئارا بەیەکێ لە هۆنەرە هەرەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و هۆنراوی ئەو ئەگەر لە هۆنراوی هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی بەرزتر نەبێ خوارتر نییە، بەڵام بەداخەوە هۆنراوەکانی کۆنەکراونەتەوە و هەندێکی لەناو بەیان و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە و بەیادگار ماونەتەوە.

جیهان ئارا کاتێ تەڵاقنامەی مێردەکەی دەگاتە دەستی لەبەرئەوەی ئەوی زۆرخۆش دەویست، بەجارێ تێک دەچێ و پەژارە دڵ و دەروونی دادەگرێ و گەلێ دەگری و ڕۆژی دەبێتە شەو و جیهان لەبەرچاویدا تاریک دەبێ و لە برە هۆنراوێکدا داوا لە مێردەکەی دەکا کە دڵ نەدا بەکەسێکی تر و بگەڕێتەوە لای تا ژیان بەخۆشی بەیەکەوە ببەنە سەر و سکاڵای دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و دەڵێ:

قــەبیلـەم دەمــاخم، قــەبیلـەم دەمــاخم
ئەمــەندەن، نیــیــەن بەرزیی دەمــاخم
دوور جــە تۆ پــەردەی دەروون داخ داخم
زنجــیــر تـەقـدیر کــەردەن یاســاخم
کەم کَەم کەردەن کەم سۆمـای چراخم
پەژمـووردەن غـونچـەی گـوڵاڵەی باخم
پـەڕکــەندەن کــڵاف خــەیاتەی دێزم
نمینەن نـەرگس شـــەهلای هوونڕێزم
زەردەن گــوڵ وەرەق گـۆنـای گـوڵنارم
کـەسـاسـەن توحـفـەی مـایەی بازاڕم
تـاڵـەن تـام دەم تـاڵاو وەردەکـــــــەم
کـاڵەن ئاه سـەرد سـیـای دەردەکـەم
لێــڵــەن ئاینەی جــام جــەمــینم
قــەڵاخــەن کــاڵای بـاڵای خــەمــینم
نـاڕەواجــــەن لاڵ دورج یەمـــــانیم
بێ قــوربەن گــەوهـەر نوقڵ نیــهــانیم
بێ سـەیرەن سـەفای قـەوس قەشـەنگم
تۆز خــێڵ خــەم وەشــتــەن نە ڕەنگم
تەمــام هەر جـەتیــرتانەی بەدکــاران
مـــــەر حـــــەق بزانـۆ چۆنم و یاران
ئازیزم یەگــشت مــەینەت باری تۆن
ئێش و نێش خـــەم وە زامــداری تۆن
جەفای بەدکاران گشت جەبۆنەی تۆن
تانەی ئەغیـاران گشت سـەرکۆنەی تۆن
خـەسرەو شـیرین وێڵ جە سـۆنگ تۆن
مـەجنوون لـەیلێ ریســوای لۆنگ تۆن
سـەنعان تا مـەحشـەر تەرسا یار تۆن
یۆسف زلێــخــا گــرفــتــار تۆن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئیتر بەرزیی دەماخی جارانم نەماوە و سۆمای چرام کز بووە و غونچەی گوڵاڵەی باخەکەم ژاکاوە، ئەوەندە گریاوم کە خوێن لە چاوانمەوە دێ، و پەڕەی گۆنای گوڵنارم زەرد بووە و دیارە مایەی بازاڕەکەم کەساس و بێ برەوە، تامی دەمم تاڵە و هەناسەسارد بووم و دەردەدارم و ئاوێنەی جامی ناوچەوانم لێڵ بووە و کاڵای باڵام ڕەش بووە و سەندووقی لاڵی یەمانیم بێ برەو ماوەتەوە، گەوهەری نهێنیم بێ بایەخ بووە، تۆزی خەموخەفەت نیشتووەتە سەر ڕوومەتم، لەبەر ناحەزان ئەوەندە تانەیان لێم داوە، مەگەر خوا خۆی بزانێ کە ژیانم چۆن ڕابواردووە ئەی خۆشەویستەکەم! ئەم هەموو ڕەنج و خەم و مەینەتە بەبۆنەی تۆیەوەیە کە دێتە سەرما، وە لەبەر تۆ بەرگەی تانە و سەرکۆنەی خەڵک دەگرم، خەسرەو و شیرین و مەجنوون و لەیلێ و سەنعان و یووسف و زلێخا گرفتار و گیرۆدەی تۆن.

جیهان ئارا درێژە بەسکاڵاکەی خۆی دەدا و پیا ئەڕوا و لەبەرئەوەی لە پێشا مێردەکەی خۆش ویستووە، ناتوانێ دەستی لێ هەڵگرێ و دڵی لێ بەردا و ئەوسا لە پێوارەوە ڕووی تێ دەکا و پێی دەڵێ:

ئاغەکەم فەلەک چمان دڵڕێشەن
سا ئەو نمازۆ، گونای من چێشەن
ئەرێ بێ خەبەر بێ باک جەئەحواڵ
ئەرێ تیر ئەنداز وەڕووی دانەی لاڵ
ئەرێ بێ ئینساف جە هیچ کەس نەپرس
ئەرێ ساحێب زۆر جەخودا نەترس
ئەری بێ ڕەحم ولات چەپاو کەر
ئەرێ تەریدەی سەرملەی خەتەر
ئەرێ حاڵ نەزان دوور جە وەفاو مەیل
ئەرێ شەڕ فرۆش هوونی قەتل لەیل
تاکەی تۆ چەنی بەختم ناسازی
تاکەی دەهای نەشوون ڕای بەدمەجازی
تاکەی بنۆشۆ زووخ زام جەرگ
تاکەی بوا چۆ ئەی خودا سا مەرگ
تاکەی پێنج وەروو چوون ماڕزامدار
تاکەی بکێشوو سزای سەخت خار

تاکـــەی ئەســـرینم ئاو پاش خـــاک بۆ
تاکـــەی هەناســـەم پەخش ئەفـــلاک بۆ
تـاکــــــەی دەروونم جـــــە ئەنۆ پەڕبۆ
تـاکـــــــــەی بـاڵـینـم وە هـووناو تـەڕ بۆ
تـاکـــــــــەی لـەرەم بـێ چـەنـی پـەژاران
تاکـەی خـدمـەت کـەم من وەهـوونخـواران
تـاکــــــــــەی بـواچـان وە دەشـت و دەردا
تافـتـەکەی ڕیسواییش کـێشـان وەسـەردا
تۆ خـــــودا زەلیلـی و زگـــــاری تا چەند
تۆ خـودا خـەمـینی و خـەمـبـاری تا چەند
وێنـەی مـــــارانگازبن تـەلووک تا چـەند
بیم جەخشپەی دەنگ پای مەزووک تا چەند
هـەورســــــای خـــــەیاڵ دیق دڵ تـا چـەند
تەمـــای گـوشــادی جـە مـوشکڵ تا چەند
وەســوەســەی دەروون نـیـمـە شـەو تاچەند
جـەنگ چەم تا سـوب چەنی خـەو تا چەند
گـــۆنـای گــوڵناری چون خـــەزان تـا چەند
دەرد جـــەدەست یار حـــاڵ نەزان تا چەند
بار مــەینەتان کـێـشـا کـێش تا چەند
خـجـاڵەی خـێڵ قـەوم و خـوێش تا چەند
ئـیـــــرجــــاع ئازار وەتەبیب تا چـەند
(عـذرنا مــســمــوع)پەی ڕەقـیب تا چەند
یا نە خـــــەلیلی و نەزنجــیـــــر تا چەند
پەناه و بارگـــەی شـێخ وەپیـــر تـا چەند
فـــەڵەک چەنی دۆس جـــیـــایی تا چەند
پەی شـکڵ ڕەقـــــیب ڕووبایـی تا چـەند
خـــوداوەند ئامـــان وەســـەن دەردســـەر
یا نـەجــات یا مــــەرگ یا وەسڵ دڵبـــەر

ئـەمـــــەنـدەن تـاقـــــەت تـوانـای تـانـە
جـەی فـێـشـتـەر عـەزاب پـەنـەم مـەنمانـە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! بۆ لە حاناى مندا بێ باکی و گوێ بەقسەم نادەی و ئاگات لە دۆخ و بارم نییە، ئەی تیرهاوێژ بەڕووی دانەی لاڵدا، ئەی بێ دادی لە هیچ کەس نەپرس، ئەی خاوەن زۆری لە خوا نەترس، ئەی بێ بەزەیی و وڵات چەپاوکەر، ئەی جەردەی سەرملە و ڕێگری سەرچاوەی ژیان، ئەی بێ ئەمەگی ناڕاس، ئەی شەڕفرۆشی پیاوکوژی خوانەناس، تاکەی زووخی برینی جەرگ بخۆمەوە و تا کەی بەخۆت دەنازی؟ تاکەی زووخی برینی جەرگ بخۆمەوە و تا کەی بڵێم خوایا سا مەرگ؟ تا کەی وەکو ماری بریندار پێچ بخۆم و بتلێمەوە، تا کەی سزا بکێشم؟ تا کەی بەفرمێسک زەوی ئاوڕشێن کەم؟ تا کەی هەناسە هەڵکێشم؟ تا کەی دڵ و دەروونم لە خەم و پەژارە پڕ بێ و تا کەی سەرینم لە خوێناو تەڕ بێ؟ تا کەی لەگەڵ پەژارەدا بتلێمەوەو تا کەی خزمەتی خوێنخۆران بکەم؟ تا کەی خەڵک لە دەشت و دەردا پێم بڵێن: تافتەی ڕیسوایی کێشاوە سەر؟ توخودا پێم بڵێ: زەبوونی و زگاری تا چەند؟ زویری و شەرمەزاری تا چەند؟ دڵەکوتێی نیوەشەوان و شەڕی چاو تا بەرەبەیان تا چەند؟ گۆنای گوڵناریم وەکو خەزان زەرد بووە و تا کەی لە دەست یاری حاڵ نەزان دڵم بێتە ئێش؟ باری مەینەت و شەرمەزاری من لەلای خزم و کەسوکار تا چەند؟ تاکەی بچمە لای بژیشک و پێی بڵێم دەردەدارم؟ خوایا هانام بەتۆ و ئیتر دەردی سەرم بەسە، یا ڕزگارم کە، وە یا مەرگم پێ بدە، وەیا بمگەینە دڵدارەکەم، ئیتر توانای تانە و سەرکۆنەی خەڵکم نییە و لەمە زیاتر با لە ژینم ئازار نەبینم.

جیهان ئارا لەپاش ئەم گلە و گازندە و سکاڵایە کە لە مێردەکەی دەکا پەنا دەباتە خوای تاق و تەنیا و داوای لێ دەکا کە بەتوانا و گەورەیی خۆی دەردی دڵی چارەسەر بکا و بەزەیی پێدا بێ و دڵی شاد بکا و لە هەموو ڕەنج و ئێش و ئازارێ ڕزگاری بکا، بەڵام بەوەش واز ناهێنێ و دیسان خۆشەویستیی خۆی سەبارەت بەدڵدارەکەی دەردەبڕێ و پیایا دەڕوا و دەڵێ:

ئەرێ کـەرەمـدار ئاگـای کـول حـاڵ
تۆ وێت عـەلیـمی هابیم وە زووخـاڵ
خۆ من جەسەنگ نیم شای موشکڵ گوشاد
جـە ڕووی مـەرحـەمـەت بیـاوۆم وەداد
جـەخـەزانەی غـەیب تۆچێش مـەبۆکـەم
پەروانە شـادبۆ شـاد وەشـۆڵەی شـەم

بولبول نەکێشۆ هەنی جەفای خار
بێ خۆف بگێڵۆ پەی وێش نەگوڵزار
یاری ئازیزم شای تیر ئەندازان
سەردار سپای گەردن فرازان
دیسان سەوگەندم وە ڕوتبەی خاسان
هەر جەو وەختەوە من وێم شناسان
دەروونم جە عەشق باڵات قەقنەس بی
ڕۆحم چەنی ڕۆح پاکت پەیوەس بی
تا بەڕۆی مەردەن یەک لاو یەک دینم
بزانە گیانم گیان شیرینم
هۆشم هەراسان بادەی ساف تۆن
خەیاڵم دایم تەلگراف تۆن
ماوام گەرمەسێر ئەگەر لێلاخەن
دەماخم وەبۆی هەوای تۆ چاخەن
نەمایل وە زەوق، نەعەیش شادی
زەوقم هەر تۆنی جەی دنیای بادی
غەیر جەشێوەی تۆ وەبان گوڵدا
ویەردەن تا پەڕ نەباغچەی دڵدا
هەنی جەمەخلووق تا بەڕۆی مەردەن
شەماڵ هەم جەخەو گوزەر نەکەردەن
قەسەم هەر بەوشای فەرد فەریادڕەس
سیوای تۆکەسم نەزانان وە کەس
غەیر جەتۆ کەسم وە کەس نەوانان
وەیادت قەسەم شای نەوجوانان
تۆنی ئازیزم، تۆنی غەمخوارم
هەر تۆنی یاگەی گشت قەوم کارم
هەر با جە عالەم واچان بی کەسەن
مەیل تۆم تەنخوای گشت کەسم وەسەن

دیدەم غەیر جەتۆ بالا دەس نییەن
قەلبم ئامیتەی مەیل کەس نییەن
سەرو گیان نەڕات توفەیلم کەردەن
سەوگەند هەر ئەوەن پەرێ تۆم وەردەن
قەسەم هەر بەوشەرت ئیقرار جاران
بەو وەفای قەدیم گشت بەینەت داران
تا نەفەس بەندەن نەیانەی قەفەس
سیوای تۆ دیدەم شادنەبوون وەکەس
تا خاس وێم نەکەم ریسوای زەمانە
نەبوون وەسەر ژان خوێش و بێگانە
تا شکست نەدەم وە شای جوانیم
دنیا پڕ نەبۆ گشت جە نادانیم
تا مینان خاتر نەڕێزۆ وە گڵ
شەرتەن مەیل تۆ بەرنەشۆ جە دڵ
تا ئەلف بالام وێنەی نوون نەبۆ
تا مۆخ ئەعزام گشت وە هوون نەبۆ
تا دیدەم وە ئاومروار تەڕ نەبۆ
تا گۆشم جە سەمع تەمام کەڕ نەبۆ
تا زوان نەدەم لەنگ لاڵ نەبۆ
تا ئەعزای بەدەن گشت بەتاڵ نەبۆ
تا چراغ ڕۆح خاس نەبۆ خامۆش
شەرتەن مەیلەکەت نەکەم فەرامۆش

واتە: خوایا تۆ خۆت لە هەموو شتێک ئاگەداری و دەزانی کە بەهۆی ئەوینەوە سووتاوم و بوومەتە خەڵووز، خۆ من بەرد نیم و، بەزەییت پێمدا بێ و بگەیێ دادم، چونکە ناشادم، لە گەنجینەی دەسەڵاتی تۆ خۆ شتێک کەم نابێتەوە، با ئەم پەپوولە بەتیشکی شەم شادبێ، با بولبول ئەرکی دڕک نەکێشێ و بەبێ ترس لەناو گوڵزار بەدەوری گوڵا بگەڕێ ئەی خۆشەویستەکەم! شای تیرهاوێژەکان، دیسان سوێند دەخۆم بەپلەوپایەی پیاوچاکان کە لەو کاتەوە من خۆم ناسی، دڵ و دەروونم لە ئەوینی بالاتدا بووە قەقنەس و گیانم لەگەڵ

گیانی پاکتدا پەیوەس بوو، وە تا ڕۆژی مردن بیرم هەر ها بەلای تۆوە و هۆشم هەراسانی بادەی تۆیە، وە ژیان و مەرگم پەیوەندیی بەتۆوەیە، ئەگەر لە قشلاخدا بم یا لە لیلاخدا بەهۆی تۆوە خۆشم، سوێندم بەخوای تاق و تەنیا، جگە لە تۆ هیچ کەسم خۆش نەویستووە، و هەر تۆ خۆشەویست و خەمخۆری، وە هەر تۆ کەسوکارمی، دلم هەر ها بەلای تۆوە و سەر و گیانم لە ڕێتا بەخت دەکەم، ئەو سوێندەی کە لە پێشا بۆ تۆ خواردوومە، هەر لەسەریم و جگە لە تۆ کەسم ناوێ، هەتاکو لەشم نەچێتە ناو خاک، مەرج بێ کە تۆ لەبیر نەبەمەوە، وە تا ئەلفی بالام وەکو نوونی لێ نەیت و تا گوێم کەڕ نەبێ و زمانم لاڵ نەبێ و تا چرای گیانم نەکوژێتەوە، مەرج بێ کە تۆ لەبیر نەبەمەوە.

جیهان ئارا لەپاش ئەوەی خۆشەویستی خۆی سەبارەت بەمێردەکەی دەردەبڕی، دیسان دەرد و پەژارەی دلی خۆی هەلدەڕێژێ و داوای لێ دەکا کە بێتەوە لای تا بەیەکەوە بەشادی و خۆشی ژیان بەرنە سەر، وەکو دەلێ:

هەر وێم مـــــەزانۆ دڵ چ دەدرێشـــــەن
بەلام پەرێ تـۆ فـــایدەش چێـــشـــەن

من پەی تـۆ وســـتـــەن وێم وە چەمـــەردا
تانەم چوون سـەرپۆش کـێـشـان وەسـەردا

پەی تـۆ وێم کــــەردەن وەپەند شـــاران
مـەحــرووم جـەسـەیران بەرز کـۆسـاران

پـەی تـۆ دەروونم پڕنـێـش خــــــــارەن
سـەد کـۆ چوون شـاهۆ خـەم وەنەم بارەن

پەی تۆ خـــەم گـــەلای جـــوانیم بەردەن
پـەی تـۆ وەهـارم خــــەزانش کــــەردەن

پـەی تـۆ وێـم کــــــەردەن دەیریی دێـوانـە
پەی تۆ پابەندم جــە مــەینەتخـانە

پەی تۆ کـێـشـانم جــەور ئەغـیـاران
تیـــــــر تانەی تـاڵ نـا ئـەهـلـی یـاران

من بادەی حــەسـرەت هـیـجـرانت وەردم
جـەفـات پەی من بێ سـەفـات پەی مـەردم

تاکــەی من جــەلات بـبـوون ڕەنجـەڕۆ
ئای جـە کـەم شـەرتی و بێ وەفـاییی تۆ

تا واچی بەدحاڵ تەڵخەن ژیانم
بینایم بۆ دەس وەردەر جەگیانم
جەی وەرکێ بیەن یار دڵدارت
دیسان هەر ئەوەن شەفای ئازارت
خەدەنگ غەمزەی کام مەهرووبەردت
هەم بشۆ وە لاش پەی دەوای دەردت
جە یانەی خاڵی ئێمەت چ کارەن
دنیا پەی تۆ گشت مینا بازارەن
ئەو هەر کۆ بدیۆ سازت پرسۆزەن
دایم نە دەوران جەژنت پیرۆزەن
من کە خۆ جەژنم، جەژنانەم خارەن
سەفای نەورۆزم چون ژار مارەن
ئەرێ بێ مروەت بێ ئەندێش جەتیر
ئەرێ بێ باوەڕ دوورجە خودا و پیر
تاکەی حەرف تاڵ مەدەری نەڕۆم
کێ زانووش نیان وەبان زانووم
تاکەی مەکەریم وەچەشتەی ماران
وە پووڵ سیای نارەوای شاران
ئاخر ئەر گەنجەن ئەر ڕەنجەن یارم
کێ بۆ غەیرجە وێت وە خەریدارم
قیبلەم حەیفت کەردجە من و یەردی
خەیاڵێ وەی تەرو نەدڵ ئاوەردی
وێم ئەر ناخاسم، دەروونم خاسەن
دڵ جە بارەکەت ساحێب ئیخلاسەن
مەبۆ نەواچی وەفا و بەینش کۆن
ڕۆشنیی دنیام پەی وجوود تۆن
بەلام بۆ وە عەشق بینای بان سەر
جە ئەسپ مەتڵەب لادێ پیا بەر

ئەو ئەسـپـە چەندکـەس هەوادان بەوار
چەند سـەر وە مـەیدان کـەردەن نگوونسـار

چەند ئوسـتـاد علیم کـەردەن وە ناشی
چەند وەزنش گـەردەن وەمـووش کـاشی

من جـەعـومـر وێم نەی دنیـای فـانی
پام نەنیـان وەبان ڕاگـەی نادانی

چەتر نامـووسم جـە سـەر ئەفـراشـتـەن
پەردەی عـیـسـمـەتم هەر نیگا دا شـتـەن

بەرزمـەکـەر جـەلام سـەدای نام و نەنگ
شیشـەی مەعسـوومیم مەدەر وەڕووی سـەنگ

نـەخـــــودا بـەردار نـەبـەنـدە ڕازی
نەفـەتوای شـەرعـەن، نەحـوکم قـازی

واتـە: دەردم زۆرە و بەڵام بۆ تۆ چ سـوودێکی هەیە؟ من بۆ تۆ لە چەمـەردام و تانە و سـەرکـۆنەم وەکـو لەچک داوەتە سـەرمـدا، وە بۆ تۆ خـۆم کـردووەتە پەندی شـاران، وە لە سـەیرانی دەشت و کێو بێ بەری بووم، وە سـەد کێو وەکو شـاهۆ خەم بووەتە بارم، وە خـەم بۆ تۆ بەرگی جوانیمی بردووە و بەهارم لێ بووەتە خەزان، وە بەجارێ کەوتوومـەتە ناو خەم و مـەینەت و خـەڵک تانەی تۆم لـێ دەدەن، وە من هەمـوو دەم بادەی پەژارەت دەخـۆمـەوە و پەژارەت بۆ منە و خۆشیت بۆ دوژمنە، ئێـستـا کـە جـەژنـە و منیش جەژنم نـییـە و تـاکـەی قسـەی تاڵی خەڵک ببیسم، ئەی خۆشەویستەکەم! حـەیفت کرد کە لـە من بووردی و بیرێکی واتە هێنایە دڵ، خۆ من هـەر تۆم دەویست و بۆ قسـەت لێم نەبیست، دەسا لـە سەر ئەسپی هەوا و هـەوەس پیادە بە، چونکە ئەو ئەسپە چەندین کەسی خستووەتە خـوارەوە، بەڵام من پەردەی ئابڕووی خـۆمم ڕاگرتووە، ئیـتـر شـووشـەی پاکی مـەدە بەرداو نەخوا ڕازییـە نەش قازی فەرمانی ئەم کارە دەدا.

جیـهان ئارا پاش ئەم هەمـوو گلە و سکاڵایە کە دەری دەبڕێ و پەژارە و ئاخ وداخی دڵی هەڵدەڕێژێ، داوا لە مێردەکەی دەکا کە بەبێ ڕەزای ئەو دەست نەداتە کارێکەوە کە ژیانی هەردووکیـان تێک بدا و لە یەک جیـابنەوە و ئەوسـا پیا دەڕوا و پێـی دەڵێ: ئەگـەر بزانم کە لێم زویر و دڵتەنگ دەبی، ژیان لە خۆم تاڵ دەکەم وەکو دەڵێ:

فـیـدات بام پەی چێش پەشـیـمـانیت بەرد
چەند سـەوگەندت وەرد، چەند جار عەهدت کەرد

ئەر ببـــۆ جـــەلات ســـاتی وە ســـاڵێ
وە بێ رەزای مـن نـەكـــــەی خـــــەیاڵێ
ئیـــســـــە یە چێـــشـــەن ئەرێ بێ وادە
ئی خــــەم خـــەیاڵ، عـــەزم و ئیـــرادە
ئەگـــــەر بزانووە جـــێم مـــەبی دڵگیـــر
ئەگـــــەر نارین بۆ، ئەگـــــەر زمـــهـــەریر
دۆزەخ پەرێ تۆ نەكـــەم ئیـــخـــتـــیـــار
تـا عـــــاجـــــز نـەبۆ یار وەفـــــادار
نەک واچی دەمـــبـــاز قـــەوڵش بەتاڵەن
قـەســەم هـەر بەو فـەرد ئاگـای كـول حـاڵەن
نە ســاحــێب باخم. نە ســاحــێب مـیــوە
بەخـــــشـش بەنۆشش بینشش پێـــوە
ئەرباخــەن، ئەرمـڵک ئەرگـەنجـەن، ئەر مـاڵ
دەخـــڵش هـەر بەتۆن دارای كـــەمـــەر لاڵ
خـــــاترت جـــــەم بۆ دڵ مـــــەدەر وە دڵ
پەی تۆ ڕازیان ئی باغـــچـــەی پڕ گـــوڵ
بێ تاقـەت مـەبەر شـای خـەسـرەو مـەقـام
بەوەسڵ شـــیـــرین مـــەیاوی بەكـــام
ئیـــســـــە نەجـــای دەس نە وادەی كـــارەن
نـە یاگـــــەی تـەدبیـــــر هـاناو هـاوارەن
پام هـانەپا وەندوو شـــــاخــــــەی زاڵـم
مـــەشـــیـــا خـــۆ تۆ خـــاس زانات بەحـــاڵم
تەوق ســـەدمـــەنیم شـــیـــەن نەگـــەردەن
ســـەرتاپای بالام ئاغـــشـــتـــەی دەردەن
بەلام ســەبەب ســا زمــوشكڵ گــوشـادكـەر
پـادشـــــای شـــــاهـان دەهـەنـدەی داوەر
بەد قـــــودرەتش جـــــە هـانامـــــەوە
خـــەلاس كـــەروە پام جـــەپای دامـــەوە

ئاسـان ببـۆ کـار زەحـمـەت وەردەمـان
نـەدریـۆ وەبـاد ڕەنج بـەردەمـان
یا رجـای شـەخـسێ یا وەتەدبیـرێ
بگێـڕین وە دەس دامـان پیـرێ
غـەرەز وەهـەر نەوع کـارێ بسـازین
مـن و تـۆ جـەبـەین مـن و تـۆ نـازیـن
ئەوسا وەشـەن عـەیش هـەر شـەو تا سـەحـەر
خـودا خـۆشنـوود بۆ بەندە بێ خـەتەر
وەرنـە خـۆ لـەیلـت ئـارامش نـیـیـەن
سـیـوای تۆ پەی کێ ڕیسـوای عـام بییـەن

واتە: بەقوربانت بم بۆچی لەسەر پەیمانەکەی خۆت ڕانەوەستای و پەشیمان بوویتەوە، ئێستا لەبەرچی کەوتیتە سەر هەوا و هەوەس؟ وە مەیلی جارانت نەماوە، من ئەگەر گەنجم، ئەگەر باخم، ئەگەر ماڵم، ئەگەر زەویم، پەیوەندم بەتۆوەیەوە، دەسا وەرەوە سەر باغچەی پڕ گوڵت کە بۆ تۆ ڕازاوەتەوە، با منیش لە دەرد و پەژارە و کەسەر ڕزگار بم، با ڕەنجی هەردووکمان بەفیڕۆ نەڕوا، ئەوسا شەو تا بەرەبەیان بەیەکەوە ڕابوێرین و جیهان بەخۆشی و شادی ببەینە سەر، ئەوسا خواش ڕازی دەبێ ئەگینا من ئارامم نییە، وە من هەر بۆ تۆ ڕیسوای خەڵک بووم.

سەرچاوەکان

١- بەرگی یەکەمی (تاریخ مردوخ).
٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٢٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- حدیقەء سلطانی - تالیف: محەمەد علی سلطانی- کرمانشاه، ١٣٦٤
٤- تتمەء کتاب خسرو و شیرین اثر میرزا عبدالقادر پاوە ای، با مؤخره: سید طاهر هاشمی.
٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەجیهان ئاراخانم.

مەلا عەبدوڵڵای دشەیی

١٢٧٥- ١٣٤٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی مەلا مەحموود و نەوەی مزەفەر خانی جوانڕۆیە، بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٧٥ی کۆچی لە دێی دشەی هەورامان لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووەو بۆ خوێندن هەموو هەورامان گەڕاوە و پاشان بەفەقێیەتی ڕۆیشتووەتە هەولێر و لەلای حاجی عومەر ئەفەندیدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٣١٣ی کۆچیدا لەلایەن فەرمانڕەواکانی ئەردەڵانەوە بانگ ئەکرێ بۆ شاری سنە و لە پاشا لە مزگەوتی (دار الاحسان) دەبێ بەمامۆستا و ئیتر پاشماوەی ژیانی بە وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٤٢ لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مەلا عەبدوڵڵا کە بەمەلا عەبدوڵڵای مفتی ناسرابوو، لەبەرئەوە کە شێوەی زمانی زگماکە خۆی گۆرانی بووە، زۆربەی هۆنراوەکانی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە، وە گەلێ جاریش بەشێوەی سۆرانی هۆنراوەی داناوە و دیوانێکی گەورەی بووە کە بەداخەوە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا لەناوچووە. گوایە نوسخەیەک لەو دیوانە کەوتووەتە لای کوڕی گەورەی مامۆستا محەمەد مێهری کە لە شاری ئەستەمبووڵ مامۆستا بووە.

مەلا عەبدوڵڵای مفتی لەگەڵ بەگزادەکانی ئەردەڵان و بابان و جاف و جوانڕۆ و هەوراماندا دۆستایەتیەکی بەتینی بووە و هەروەهاش شێخەکانی نەهری و بەرزنجە و تەوێڵە و تاڵەبان زۆریان ڕێزگرتووە و دۆستایەتیەکی گەرمی لە گەڵیانا هەبووە و بەلای خەڵکەوە پلەوپایەیەکی بەرزی بۆ دانراوە.

مەلا عەبدوڵڵای مفتی چەند جار بانگ کراوە بۆ مووسڵ و بەغدا و لە کۆبوونەوە ئاینی و زانستییەکانی ئەو سەردەمەدا بەشدار بووە، وە لە دواییدا بانگ کراوە بۆ تاران و لەوێوە چووەتە شاری سنە و هەر لەوێشدا بەخاک سپێرراوە.

مەلا عەبدوڵڵا پشت بەپشت لە بنەماڵەی زانست و خواناسییە، مزەفەرخانی باپیرە گەورەی لە ڕۆژگاری هێرشی مەغۆلەکاندا کۆچی کردووەتە دێی دشە و لەوێدا نیشتەجێ بووە و ماوەتەوە.

مفتی جگە لە دیوانەکەی کە دەست بەدەست کەوتووە، (باوەڕنامە)یەکی هەیە کە بۆ کوڕی دووەمی مەلا مەحموودی مفتی کە ئەو کاتە تەمەنی حەوت ساڵ بووە دای ناوە.

ئەم باوەڕنامە کە سەرەتاکەی بە: (خودا یارت بۆ) دەست پێ دەکات، لە قاڵبێکی ڕێکوپێک و لە ئەوپەڕی سادەیی و ڕەوانیدا دانراوە ئەگەر بەقووڵی لە هۆنراوەکانی ئەو باوەڕنامەیە وردبینەوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ: کە دانەری ئەو باوەڕنامەیە خاوەن بەشێکی زۆر گەورە بووە لە هونەر و هونەریدا، بەچەشنێکی وەها کە گرنگترین مەبەست و وردترین مانای لە چوارچێوەیەکی هۆنراوەدا، بەسادەیی و ڕەوانی جێ کردووەتەوە بەبێ ئەوەی پێچ و پلووچێکی وشەیی یا مانایی لە هۆنراوەکانیدا ببینرێت، ئەمەش باوەڕنامەکەی مەلا عەبدوڵڵای دشەیی کە دەڵێ:

خــــــودا یارت بۆ، خــــــودا یارت بـۆ
ڕۆڵە! ئەرجـــــووم هەن خــــودا یارت بۆ
بەفــــەزڵ و ڕەحــــمــــەت نیگادارت بۆ
پەی تەحــســیل علیم مــەدەدکــارت بۆ
ڕۆڵە! وەر جـــە گــشت مـــەبۆ بزانی
حــیکمــەن جــە ئیجــاد نەوع ئینســانی
ئەوەڵ عــیــرفــانەن، ثانی عــیــبــادەت
مــەبان ئەسڵ و فــەرع بنای ســەعــادەت
هەرچی مـــەوینی گـــرد مــومکینا تەن
ئەگـــەر زەمـــینەن، ئەر ســـەمـــاواتەن
گـیـاندار و بێ گـیـان، لەتیف و کەسیف
ڕۆشن و تاریک، شــــەریر و شــــەریف
بەکــســەر مــوحــتــاجــەن وە کــردگـاری
(واجـب الوجــــــود) پەروەردگــــــاریٚ
بی جـەسـەد، بێ ڕەنگبی شکڵ و شـێـوە
شــێـــوەی عـــالەمش هیچ نەبێ پێــوە
ســەرچەشــمــەی (وجـوود) فـەیاز جـوود بۆ
مـەوجـوودات یەکسـەر بەئەو مـەوجـوود بۆ
بێ ئیـحـتـیـاج بۆ جــە گـرد سـەرا سـەر
تا مـــوحــتـــاج نەبێ بەواجـــبی تەر
مەوجوود هەر ئادەن، مومکین چوون سایەن
ئازاتە پاکـــــە، زات و خـــــودایەن

ئەوەڵ عـــیـــرفـــانەن ســـانـی عـــیـــبـــادەت
مـــەبـان ئەسـڵ و فـــەرع بینای ســـەعـــادەت
عـــیـــرفـــان یانێ هـای خـــودای بشـنـاسـی
بـەزات و ســـــیـــــفـــــات بـەتـەور راسـی
عـــیـــبـــادەت یانێ بـەنـدەگـــیـش کـــەری
ئـەمـــــرۆ نـەهـی ئـەو بـەجـــــا بـاوەڕی
ئینسـان جـــە حـــەیوان ئەر ویر کـــەرۆوە
بـەعـــیـلـم و عـــەمـــەل، جـــیـــا مـــەبۆوە
ئینسـان غـــافـڵ جـــەدین بێ خـــەوەر
جـــە گـــرد حـــەیوانێ کـــەمـــتـــەرەن بـەتەر
ڕۆڵـە ئەسـڵ و فـــەرع دین و ئیـــســـلامـی
مـــــەبـۆ بزانـێ تا نـەبی عـــــامـی
ئەسـڵ و دینیـــمـــان باوەڕەن بـەحـــەق
خـــودای زو لجـــەلال خـــەلـلاق مـــوتـڵـــەق
هـەرچی مـــەوینی گـــرد مـــومکیناتـەن
ئـەگـــەر زەمـــینـەن ئەر ســـەمـــا واتـەن

واتە: ئەی ڕۆڵە: لە خوام ئەوێ کە ئەو یار و یاوەرت بێ و بۆ خوێندنی زانست یارمەتیت بدات. ڕۆڵە بەر لە هەموو شتێک دەبێ بزانی کە هەوەڵ دەبێ خوا بناسێ و پاشان بیپەرستی، هەرچی لە جیهاندا بەچاو دەبینی، گیاندار و بێ گیان، ڕووناک و تاریک چاک و خراپ، هەموو پێویستیان بەپەروەردگار هەیە.

ئەو بێ لەش و بێ ڕەنگ و بێ شێوەیە و سەرچاوەی هەموو شتێکە و هەموو شتێک دەگەڕێتەوە بۆ ئەو، خواناسی یانێ ناسینی خوا، پەرستنیش یانێ پەرستنی خوا و دەبێ فەرمانی ئەو بەجێ بێنی، وە ئەگەر چاک بیری لێ بکەیتەوە بنیادەم و وڵس بەزانست و کردەوە لە یەک جیا دەبنەوە. ڕۆڵە دەبێ بنەڕەتی ئاینی پیرۆزی ئیسلام چاک بزانی، وە ئەوەش بڕوا بەخوای تاق و تەنیایە و ئەو داهێنەر و پەروەردگارە. دیسان دەڵێ:

گـیـاندار و بێ گـیـان لەتیف و کـەسـیف
ڕۆشـن و تـاریک، شـــەریر و شـــەریف
یەکـســەر مـوحـتـاجـەن وە کـردگـارێ
(واجب الـوجـــــود) پـەروەردگـــــارێ

زیندەن و بێ گیان، وێش ئەسڵ گیانەن
دانای هەست و نیست پەیدا و پەنهانەن
ئەزەڵ تا ئەبەد جەلاش عەیانەن
یەکسەر کائینات جەلاش یەکسانەن
زەمان و مەکان گرد و پەڕ داوە
نزیک و دوورش نیەن جەلاوە
ساحێب قودرەتەن تەوانای گشتەن
وە تەنیا لەفزێ گشتش سرشتەن
ساحێب ئیرادەن بەمەیل و هەوەس
ئیجادش کەردەن هەر ئالاو هەر پەس
وەبێ ئیرادەی ئەو شای بێ ئەندێش
یەک زەرە مەوجوود نەجمان نەجای وێش
مەژنەوۆ بەوجۆر خەیاڵ و سرووش
نەک بەواسیتەی هەروا وسەوت و گۆش
مەوینۆ زەڕات کائینات یەکسەر
بەنوور موتڵەق نەک بەدیدەی سەر
گۆیان بەکەلام ئەزەلی و سەمەرد
خامۆشیش نیەن ئەزەڵ تا ئەبەد
کەلامش وێنەی زاتش بێ چوونەن
یا لەفز بێ سەوت. یا هەر مەزموونەن
باقی یەم دایم بەقاش تاقیەن
باقی مەوجوودات بەئەو باقی یەن
جەودوما باوەڕ بەفریشتەی حەق
مەلائیکەی پاک خەللاق موطلەق
لەتیف نوورانی نە نەڕ نەمادە
پەی بەندەگی حەق دایم ئامادە
مەئمووری بەعضێ هەر عیبادەتەن
باقی هەر دەستێوشوغلێش عادەتەن

جبرائیل ئوستاد پەیغەمبەرانەن
عیزرائیل قابز گشت گیاندارانەن
میکائیل مەئموور رۆزی ئۆمەتەن
ئیسرافیل مەئموور رۆی قیامەتەن
بەعزێ پەرێ وا، بەعزێ پەی واران
بەعزێ پەی گیواو بەعزێ پەی داران
بەعزێ پەی ژیوار گیانداران یەکسەر
بەعزێ پەی دەفتەر ئەعمال بەشەر
پەی سوئال قەبر، نەکیرو مەنکەر
سایق و شەهید، پەی سەحرای مەحشەر
مالیک و دەسەش پەرێ عەذابی
ریزوان و دەسەش پەرێ سەوابی
حیساب مەلەک ستوودەو پەسەند
کەس نمەزانۆ، غەیر جە خوداوەند

واتە: گیاندار و بێ گیان هەموو پێویستییان بەخوای مەزن هەیە. خوا بێ گیان و زیندووە و ئەو خۆی داهێنەری گیانە و هەست و ئاوەز دەداتە گیانداران، هەموو شتێکی لێ روونە، ئەوەی لە نزیک بێ یا دوور تۆفیر ناکا، هەروەها بەسەر هەموو شتێکدا دەسەلاتی هەیە و خاوەن توانایە و چاک و خراپ ئەو دای هێناوە، وە بەبێ ودمی خوا هیچ گیاندارێک ناتوانێ بجوولێتەوە، هەروەها بینەرە و هەموو شتێک دەبینێ، چاوی نییە و بەتیشکی خۆی هەموو شتێکی لێ دیارە، گۆیا و بێژەریشە و هیچ کاتێ بێ دەنگیی نییە، قسە و وتەیشی پیرۆزە و هەمیشە دەمێنێتەوە و مردنی بۆ نییە. ئەوسا بڕوا بهێنە بەفریشتەکانی کە نە نێر و نە مێن و بۆ بەندەیی خوا سرشتیانی کردووە، لە ناو ئەو فریشتانەدا جبرەئیل مامۆستای پێغەمبەرەکانە و عیزرائیل گیان کێشەرە و میکائیل رۆزی بەشکەرەو ئیسرافیل لە رۆژی پەسلاندا بۆ هەلسانی مردووان شاخنەفیر لێ دەدا، هەندێکیان بۆ ناو هەندێکیان بۆ باران و هەندێکیان بۆ گیا و بۆ داران و هەندێکیان کردەوەی مرۆ دەنووسن بۆ پرسیاری گۆڕ، ژمارەی ئەو فریشتانە جگە لە خوا کەس نایزانێ، هەروەها دەڵێ:

هەم با وەرکەری بەکیان و بەدڵ
خودای چەن کتێب کەردەنش نازڵ

تەورات شـەریف پەی مـووسـای کـەلیم
زەبوور پـەی حـەزرەت داوود کـەریم
ئنجـیل پەی حـەزرەت عـیسـە بنی مـەریەم
قـورئان پـەی حـەزرەت حـەبیب ئەعـزەم
سوحـوف پەی ئادەم، پەی شـیس و ئیدریس
نۆح و ئیـبـراهیم، بێ شـوبهـەو تەلبـیس
بازهـەم باوەڕەن بەپەیغـەمـبـەران
ئادەم تا خـاتەم یەکـسـەر ڕەهبـەران
چوون ئینسـان خـودای شـەریف ئاوەردەن
پەی بار تەکلیف ئیـجـادش کـەڕدەن
مـەشیـۆوێش جـەڕووی فـەزڵ و ئیحسـانش
دەسـتـوورلعـەمـەل بدۆ نیـشـانش
تـەدبیـر ئومـوور زیندەگـیش کـەرۆ
ڕاگـەی بەندەگـیش پێش نیـشـان دەرۆ
تـەعـیین تەکلیف (خـالق) بەوێشـەن
کـەس نمەزانۆ ئیـرادەش چێـشـەن
پەس پەی هـەر قـەرنێ کـەسـێش پەروەردەن
بەوەحی و ئیـعـجـاز ڕەوانـەش کـەردەن
یا بەسـفـارش یاخـۆ بەکـیـتـاب
پێش نیـشـان دریان ڕای حـەق و سـەواب
پەی ڕەهـنمـاییی بـەندەگـان وێش
ڕاگـەی خـەیرو شـەڕ حـاڵـی کـریان پێش
ئەنبـیـا یەکـسـەر سـبێ نـەقس و عـەیبن
بـەرگـوزیدەی خـاس (عـالم الغـیبن)
بێ گـوناو سـادق، جـە عـیـووب بەرین
زاهـرو بـاتـن دارای سـەروەریـن
مـەوسـووف بەسـیـفـات قـودس و نـوورانی
پاک جـە ڕەزاییل هەوای نـەفـسـانی

زوڵمــەت ڕۆشنکەر چوون ســوبح ســادیق
واسـیـتــەی مـابەین مــەخلووق و خـالیق

مـەخسووس، مورسـەلین ساحێب ئەحکامن
هـادی و ڕەهـنـمـــای کــافـــەی ئـەنـامـن

ئولول ئەزمـــشـــان نۆحـــەن و خــــەلیل
کــەلیم و مـــەســـیح، خـــاتەم جــەلیل

عـەدەدشـــان جـەلەفـز (مـحـــەمـەد) پەیدا
یانـێ فـــــەزت گـــــشت بەئەوهـوەیدان

ئـەوەڵـین ئـەوەن، ئـاخـــــــــرین ئـادەن
بـیـنـای کـــــــایـنـات بـەئـەو ئـابـادەن

واتە: خـوا چەند پەرتووکی بۆ پێغـەمبـەران نادرووەتـە خـوارەوە، تەوراتی بۆ مـووسا و زەبوور بۆ داوود و ئینجیلی بۆ عیسـا و قورئانی بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام ناردووە و هەروەها سـوحـوفی بۆ ئادەم و شـیس و ئیـدریس و نوح و ئیـبـراهـیم هەناردووە. ئەو پێغەمبـەرانە بێ گوناهن و هەڵبژێرراوی خوان و پاک و خاوێنن و تاریکی ڕوون دەکەنەوە و خۆشی و شادی دەخـەنە دڵانەوە، وە ڕێنمای خـەڵکن، وە هافی مـحەمـەد دوایین پێغـەمبـەر و خۆشەویستی خوایە، دیسان دەڵێ:

ئاخـــر پەیغـــەمـــبـــەر ئاخـــر زەمـــانەن
دەریای ڕەحـــمـــەتەن، کــەهف ئـەمـــانەن

گــشت دینـێ بەدین ئەو بەتاڵ کــریان
تـا ڕۆی قــیـــامـــەت دین بـەئەو دریان

پەرێ ئینس و جن، عـامـەن بەعسـەتش
باقـیی مـــەخلووقـــات پەرێ خـــزمـــەتش

ئیـــــسم و نەســــەبش مــــەبێ بزانی
پەی تەمـــام بیـــەو ئەسڵ و ئیـــمـــانی

ئیسمش محەمەد، مەحموود و ئەحمەد
بابـەش عـــەبدوڵڵا نازار ئـەمـــجـــەد

عـــەبدولموتەلب جـــەدشـــەن هاشم
ئەعـلا جـەدشـەن، شـای ئەبولقـاسم

ئەداش ئامـــینێ کـــەریمەی وەهـەب
وەتەنش مـــەکـــە تایفـــەش عـــەرەب
هـاشـــمـی زوبدە، طایفـــەی قـــورەیش
هەر جــە مــەکـەنە وەحی ئامـا پەیش
جــە چِل ســالّەنە، بی بەپەیغـەمــەر
پەنجـاو یەرێنە، کـۆچیش کـەوتەن وەر
شـی پەی مـــــــەدینـە، ئـا نازەنـینـە
ئیـســە مــەرقــەدش ها جـە مــەدینە
بازهەم باوەڕەن وەڕۆی قـــیـــامـــەت
ڕۆی زەلزەلەی ســەخت زاری و نەدامـەت
خـــودا وادەش دا بەپەیغـــەمـبــەران
ئادمم تا خـاتەم یەکسـەر ڕەهبەران
وەختێ عـەلامـات گـشت مـەبا زاهیـر
مــوددەت و دنیـای مـەیاوۆ ئاخـیـر
حـەق بەئیسـرافـیل مەدەرۆ دەسـتوور
بەهـەیبـەت فـوویی مـەدەمنۆ نەسـوور
هەرچی گـیـان دارەن نە بەحـرو نە بەر
زاڵەش مـەتۆقـۆ، مـەمـرانێ یەکسـەر
هەم مــەفــەرمـاوۆ، وەباد سـەر سـەر
شـی کـەرۆ کـۆان تەپان سـەراسـەر
ڕووی دنیـا مــەبۆ دەشت و ســارایی
ئیـمـجـا پەی وادەی مـەحـشـەر ئارایی
باز مـــەبۆ ســـادر ئەمـــر ڕەبانی
پەرێ ئیـسـرافـیل پەی نەفـخـەی سانی
وەخـــتێ نالەی ســوور ســەدا مـــەدۆوە
هـەرچی گـــیـــاندارەن بەرپا مـــەبۆوە
ئینسـان و حــەیوان ئەوەڵ تا ئاخـر
یەکـســـەر مـــەمــدران بەئەمـر قـادر

سەرسام و حەیران، مەدهۆش و ماتەم
مەیان وە هەمدا خەلایق جەم جەم
مەنالان وە سۆز کوفارو عوسات
ئینە ئارۆنە، پەیغەمەران وات
مەکێشان بەزۆر کوفار بەدبەخت
پەرێ جەهەنەم پەی عەزاب سەخت
جە گرد ئۆمەتێ؛ ئەهل و ئیمانی
نیگا مەداران پەی ئیمتحانی
پی مەعلووم کەردەی خاس جە خراپ
ئامادەکریان میزان و حیساب
سیاهەی ئەعمال هەر کەسێ پەی وێش
بێ زیادو کەم نیشان مەدان پێش
خاسان بەرەحمەت حەق مەبان دڵشاد
مەلان پەی بەهەشت سەروەش و ئازاد
زومرەی عاسییان شەرمەندەو خەجڵ
بەزاری و شیوەن مەمانان ماطڵ
باقی هەر کەسێ بەقەد گونای وێش
عەزاب دۆزەخ مەیاونان پێش
تا بەشەفاعەت (سەید سەروەر)
هەرکەس کەلیمەی تەوحید کەردەن وەر
نەجاتش مەبۆ جە سزای جەحیم
شاد مەبۆ وە عەفوو رەحمان رەحیم

واتە: پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەریای بەزەییە و هەموو ئاین و دینێک بەدینی ئەو بەتاڵ کرا، بۆ مرۆ و جنۆکە سەرهەڵدانی یەکە، واتە هەموو دەبێ بڕوای پێ بهێنن، ناوی ئەو (محەمەد) و (ئەحمەد)ە و باوکی (عەبدوڵڵا)یە و (عەبدولمۆتەلیب) باپیریەتی و ناوی دایکی (ئامینە)یە و لە مەکەدا لە دایک بووە و لە هۆزی قورەیشە و هەر لە مەکە سروشی بۆ هات و لە چڵ ساڵاندا بووە پێغەمبەر و لە مەدینەدا کۆچی دوایی کرد. خوا بەڵێنی ڕۆژی دوایی داوەتە پێغەمبەرەکان و دەبێ هەموو کاتێ ئەو ڕۆژە بخەنە بیر و کاتێ کە ئەو ڕۆژە

بگا، ئیسرافیل فوو دەکاتە شاخنەفیرەکەی و تەواوی گیانداران دەتۆقن و ئەمرن و ئەوسا تەواوی دەشت و کێو تەخت دەبێ و لە ناو دەچێ و پاشان ئیسرافیل بەفەرمانی خودا بۆ باری دووەم فوو دەکاتە شاخنەفیرەکەی و هەموو گیانداران زیندوو دەبنەوە و بێ بڕوایان بەزۆر دەکێشنە ناو دۆزەخ و ئەوسا ئەوانەی وا بڕوایان هێناو دەخەنە بەر لێپرسینەوە و ئەوەی کە چاک بێ دەچێتە بەهەشت و ئەوەش کە گوناهکار بێ، شەرمەزار دەبێ و هەر کەس بەئەندازەی دۆزەخ ڕزگار دەبێ و بەبەخششی خوای مەزن شاد دەبێ.

دیسان دەڵێ:

جەودما باوەڕ بەقەزا و قەدەر
یانێ جە عەرسەی ئیمکان سەراسەر
خواجە کردەوەی ئیختیاری بۆ
خوا هەر وە قودرەت ذات باری بۆ
گرد جە ڕۆی ئەزەڵ حەق مەعلوم کەردەن
یەکسەر وە ڕشتەی تەحریر ئاوەردەن
بێ قەزا و قەدەر، بێ تەقدیر حەق
مومکین نییەن نەسیم بجمنۆ وەرەق
نەواچی، وەختێ گرد بەتەقدیر بۆ
مەشیۆ ئیختیار بەستەی زەنجیر بۆ
چونکە جواوت پێسە مەداوە
زەمانە نییەن جەلای خوداوە
ئەزەڵ تا ئەبەد مەعلووم بییەن لێش
تەمام کاینات هەر کام نەجای وێش
جەمێعش زانان جەلاش ویەردەن
جە دماو زانای تەقدیرش کەردەن
عیلمش موحیتەن، نوویسیا و ئادی
نە جەبرەن پەی وێش نەپەی عیبادی
زانانش هەر کەس مەیلش بەچێشەن
یا وێش ئیرادەی کام کارش پێشەش
مەزانۆ هەرکەس فیکرش مەجمۆعەن
عیلم تابیعەن، مەعلووم مەتبۆعەن

زەمـانـەی مـەتـبـۆع ئەرسـەد لاحـیق بۆ
واجـبـەن (بالذات) هـەر ئەو سـابیق بۆ
ئینە کـافـیـیـەن پەی ئەهـل و فـامی
شـەرحت گـەرەکـەن عـەلیم و کـەلامی
فـەرعـو دینیـمـان عـەمـەڵ کـەردەیەن
تەکلیـفـو خـودای کـار ئاوەردەیەن
ئەحکامـو خـوای زانە بێ مـیننەت
واجب و حـەرام مـەکـرۆه و سـونەت
پەنجـەمین مـوباح، تەکلیف تەمـامـەن
قـەبووڵ تەکلیف دین ئیـسـلامـەن
جـە واجـبـات و ڕۆکن و ئیـسـلامی
مـوتڵـەق واجـبـەن پەی خـاس و عـامی
ئیـجـراو کـەلیـمـەو شـەهادەتیـەن
بنـچـینەو بناو سـەعـادەتیـەن
نمانەو ڕۆچی پەی خـودا وەندی
زەکـات و وەجـبـەن پەی دەوڵەمـەندی
تەرکـو حـەرامی واجـبـەن دایم
جـەو دمـا تۆبەی دوروس و قـایم
یا ساحێب ڕەحمەت بێ ئەمریم کەردەن
حـەق بەندەییم وەجـا ناوەردەن
شـەرمـەندە و خـەجڵ شـەرمـە سـارەنان
زەلیل و ئەوگـار گـوناکـارەنان
ئـەجـەڵ نـزیـکـە یـاوانم نـۆبـە
تۆبە قـەبووڵ کـەر دەخـیلەن تۆبە
تەمـام بی کـیـتـاب عـەقـیـدەن ئیـسـلام
ئەرجـووم قـەبووڵەن، باقی وەسـەلام

واتە: پاش ئەمانە دەبێ بڕوات بەقەزا و قەدەر بێ، واتە ئەوەی خێر و شەڕە کە ڕوو دەدا و دێتە سەر تا هەمووی لە ڕۆژی بەرینەوە نووسراوە و هیچ کارێک بەبێ فەرمانی خودا

ڕوونادا، جا بەر لە هەموو شتێک دەبێ بەخوا و پێغەمبەر بڕوا بێنی و پاشان نوێژ بکەیت و ڕۆژوو بگری و ئەگەر دەستی دا حەجیش بڕۆ و زەکاتیش بدە، وە حەج و زەکات بۆ دەوڵەمەند هاتووە.

مەسەلەی چۆنییەتیی قەزا و قەدەر لە ئیسلامدا گەلێ قووڵ و سەرسوڕهێنەرە، زانایانی ئیسلام ئەو مەسەلەیان زۆر ورد کردووە و لە ئەنجامدا بوونەتە چەند دەستەوە، هەندێکیان ڕێبازی (جەبر)یان هەڵبژاردووە، وە لایان وایە هەر کردەوەیەک لە بنیادەمەوە ڕوو بدا هەمووی بەهۆی دەسەڵاتی خواوەیە و مرۆ لە خۆیەوە هیچ دەسەڵاتێکی نییە و بەم دەستەیە دەوترێ جەبری.

دەستەیەک تر دەڵێن هەر کەسێک داهێنەری کردەوەی خۆیەتی و خوای گەورە تەنیا ویستی لەودا داهێناوە کە بەو ویستە هەر کارێکی ئارەزووی بێ دەیکا و ئەگەر نەیەوێ نایکا و بەو دەستەیە دەوترێ موعتەزیلی.

دەستەیەک تر لەسەر ئەو بیروبڕوایەن کە خوای گەورە هێزی هەڵبژاردنی کارو هەڵنەبژاردنی کاری لە مرۆدا هێناوەتە دی. ئینجا ئەگەر بیەوێ کارێ بکات، خوای گەورە توانایی کردنی ئەو کارەی لە ڕووی ئامادەیی هەلومەرج دەداتێ. واتە ئەم دەستە لایان وایە کە خەلقی خوای گەورە هەمیشە پەیڕەوی ویستی بەندەیە، ڕەنگە بیروباوەڕی ئەم دەستەیە لە ڕاستەقینەوە نزیکتر بێ. بەم دەستەیە دەوترێ ئەشعەری، وە وا دیارە مەلا عەبدوڵڵای مفتی بیرو باوەڕی ئەشعەریی پەسەند کردووە.

بەجۆرێ کە بۆمان ڕوون بووەوە، هۆنراوەکانی مفتی لە چوارچێوەیەکی سادە و ڕەوان هۆنراونەتەوە کە هەموو کەسێک لێی تێ دەگا. دووەم، پاشڵی هۆنراوەکان بەجۆرێکی وەها هونەرمەندانە داڕێژراون کە لە کاتی خوێندنەوەی هۆنراوەکاندا بیر لەوە ناکرێتەوە کە ئەو پاشڵانە بۆ ڕێکخستنی هۆنراوەکان جۆرکراون، بەڵکو پیاو وەها تێ دەگا کە سروشتی مانا و ناوەڕۆک ئەو پاشڵانەی بەپێویست زانیوە.

سێیەم تەڕو پاراوی و ڕەوانیی ئەو هۆنراوانە گەیشتوونەتە ڕادەیەک، کاتێ دەست دەکەین بەخوێندنەوەی (سدر)ی هۆنراوێک، بەبێ ئەوەی زەینمان خەریک بکەین، بەسروشت تا (عجز)ی هۆنراوەکە، دەڕۆین وەکو ئەوە ئەو هۆنراوەیە هۆنراوەیەک بێ کە خۆمان دامان ڕشتبێ.

چوارەم هۆنەری ئەو هۆنراوانە وەها دەسەڵاتێکی لە زاراوەی گۆرانی بووە کە هیچ جۆرە ئاڵوگۆڕێکی دەنگی، وەیا وشەیی نەخستووەتە ناو هۆنراوەکانییەوە، لە ڕاستەقینەدا باوەڕنامەکەی مفتی بەجوانترین زمانی هۆنراوەیی گۆرانی دێتە ژمار.

پێنجەم هێزی دەربڕینی هۆنەر لەو هۆنراوانەدا ئەوەمان بۆ دەردەخا کە گەلێ لە مەسەلەی زۆر قوولی فەلسەفیی بەشێوەیێکی سادە و ئاسان جێ کراونەتەوە. ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەیەکی گەورەیە بۆ پەیبردن بەپلەوپایەی بەرزی زانیاریی هونەر.

سەرچاوەکان

١- باوەڕنامەی مەلا عەبدوڵڵای دشەیی کە لە ساڵی ١٣٣٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا عەبدوڵڵای دشەیی

دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی

(١٢٧٩ - ١٣٥٨)

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەعید و کوڕی مەلا ڕەسوولی مەریوانییە و بەناوی دکتۆر سەعید خانی کوردستانی ناسراوە. دوکتۆر جی ڕەسووڵی کە پەڕاوێکی سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی دوکتۆر سەعید نووسیوە دەڵێ: دوکتۆر سەعید لە ساڵی ١٢٧٩ی کۆچی لە شاری سنەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبی و قورئانی پیرۆز بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەپاش ماوەیەک خوێندن ئاشنایەتییەکی ڕەبەقی لە فەقهی ئیسلامی و ڕێزمانی عەرەبی و فارسیدا پەیدا کردووە. لەو دەمەدا فەقێ سەعید کە لاوێکی دوانزە، سێنزە ساڵان بووە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و گەلێ هۆنراوی ئاینی بەکوردی هۆنیونەتەوە لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچیدا بابی مردووە و فەقێ سەعید بووەتە جێنشینی ئەو و ئیتر خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە. لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا هەندێ لە فەلەکان بۆ پەرەپێدانی ئاینی فەلە هاتوونەتە سنە و فەقێ سەعید کە لەو کاتەدا هەقدە ساڵان بووە. لەپاش مشتومڕێکی زۆر بووەتە فەلە و کەوتووەتە تەک فەلەکان و ڕۆیشتووەتە شاری هەمەدان و لەوێدا لەلای ئەمریکاییەکان خەریکی فێربوونی زانستی پزیشکی بووە و لەپاش تەواوکردنی ڕشتەی پزیشکی لە میسیۆنی ئەمریکاییەکاندا دامەزراوە و پاشان ڕۆیشتووەتە سوێد و لەوێوە چووەتە لەندەن و لە زانستگەدا خەریکی خوێندنی ڕشتەی پزیشکی بووە و سەرئەنجام لەو ڕشتەدا بووەتە پسپۆڕ و دوکتۆرای وەرگرتووە و لە پاشان گەڕاوەتەوە هەمەدان و خەریکی کاری

پزیشکییەتی بووە و زۆربەی نەخۆشەکانیشی کوردبوون و لە شوێنەکانی کوردستانەوە چوونەتە لای و لەپاش ماوەیەک چووەتە تاران و لە نەخۆشخانەی سپاسالاردا دامەزراوە، بەڵام لەوێدا ڕانەوەستاوە و گەڕاوەتەوە شاری هەمەدان و پاشماوەی ژیانی بەچارەسەرکردنی دەردی دەردەداران و نووسینی پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراوەی کوردی بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٥٨ لە تەمەنی حەفتا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی فەلەکاندا نێژراوە.

ئایەتوڵڵا مەردووخی کوردستانییش لە بەرگی دووەمی مێژووەکەی لە بارەی دوکتۆر سەعیدەوە دەڵێ: لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا هەندێک لە فەلەکان بەدوو بار تەورات و ئینجیل و پەڕاو و نامیلکەی ئاینییەوە هاتنە کوردستان و لەگەڵ زانایانی ئەو سەردەمەی سنەدا کەوتنە وتووێژ و تا ماوەی مانگێک گفتوگۆکەیان درێژەی کێشا و سەرئەنجام فەلەکان ڕامان و شکستیان خوارد و شەوێکیان بەپەنامەکی بۆی دەرچوون و سنەیان بەجێ هێشت فەقێ سەعید کە لەگەڵ ئێمەدا خزمایەتیی هەبوو هەموو جارێ دەهاتە ماڵمان و سەری لێمان دەدا، پاشان لەگەڵ فەلەکاندا دۆستایەتیی پەیدا کرد و بەیارمەتیی خواجە باوی کوڕی خواجە یوسفی شەیتان هەڵخەڵەتا و کەوتە تەکی ئەوان و لەپاش چەند ساڵ خوێندن فێری زانستی پزیشکی بوو، بەڵام لەبەرئەوەی چووبووە سەر ئاینی فەلە ژنی لێیان خواستبوو، نەیتوانی بگەڕێتەوە کوردستان و ماوەیەک لە هەمەدان مایەوە و پاشان ڕۆیشتە تاران و ئێستا لەوێدا بەناوی دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی بەناوبانگە، هەر چەندە ڕێ و ڕچەی خۆی گۆڕیوە و بووەتە فەلە، بەڵام هەستی کوردایەتیی ئەو زۆرتر بووە و تەنانەت ئەو نامانەی کە بۆ من دەینووسێ بەکوردییە، لەم دواییەشدا پەڕاوێکی بەکوردی لە بارەی پەرەپێدانی ئاینی مەسیحی بەناوی: نزانی، (مزگانی) بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و نوسخەیەکی بۆ من ناردووە.

دوکتۆر سەعید خان جگە لە هۆنینەوەی پەڕاوی نزانی، پەڕاوێکیشی بەناوی (ئاو) بەزمانی فارسی نووسیوە و گوایە فەرهەنگێکی کوردی، فارسی ئینگلیزیشی لەگەڵ چەند نامیلکەیەکی تر نووسیوە کە بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراون.

لە کۆڕێکدا لە مامۆستا موحیتی تەباتەباییم بیست وتی:

دوکتۆر سەعید خان لە کاتی هۆنینەوەی پەڕاوی نزانیدا، زۆربەی پەڕتووکەکانی یارسانی لە نوور عەلی ئیلاهی ڕێبەری یارسانەکان وەرگرت بۆ ئەوەی چەشکەی وێژەییان لێ وەرگرێ و گەلێ لەو وشانەش کە لە سەرئەنجام و پەڕاوە ئاینییەکانی یارساندا هاتووە ئەو لە پەڕاوەکەیدا بەکاری هێناون.

هۆنراوەکانی دوکتۆر سەعید زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ وشە و زاراوی کوردیی پەتی لە هۆنراوەکانیدا بەکاربردوون و لەم ڕێگەوە ڕاژەیەکی زۆری بەزمان و کولتووری کورد کردووە.

دوکتۆر سەعید خان پەڕاوی نزانی، مزگانیی سەبارەت بەئاینی فەلە هۆنیوەتەوە و دەتوانین بڵێین کە پەڕاوی ئینجیل و تەوراتی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و بۆ هەر باسێک سەردێڕێکی داناوە و سەرەتای پەڕاوەکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

فەرد تەنیای تاک، فەرد تەنیای تاک
وە نام خودای فەرد تەنیای تاک
بێ شەریک و مسل زات وسفەت پاک
ئافەرینەندەی کورات و ئەفلاک
خودای بێ شەریک، بێ نەظیر و چوون
خەللاق عالەم وە کون فەیەکوون
ئافەریدگار حەمد خودای بێ مانەند
هیمەت مەوازین پەی ئینشای ئی بەند
یاران، یاوەران دۆس و ئازیزان
هام جنس و هام ئەسڵ ساحێو تەمیزان،
گردین خاس زانمێ یارانم یاران وە تاقی
غەیر جە خودا وەند کەس نییەن باقی
ئەرسەد عومرمان ببۆ تووڵانی
ئاخر بەرمەشمی جەی دونیای فانی
فەرماش خوداوەند عادڵ بێ چوون
ئاخر گوناکار مەغموونەن مەغموون
ئەر سەد لەزایز تەواو دونیا
چەنی و ئەمواڵش سەراسەر یەکجا
پیاوێ پەی وێش تەحسیل بکەرۆ
ئاخر سەر ئەنجام ڕەنجەرۆ مەبۆ
گردین دەوڵەت و مالکیش یەکجا
نمە بۆ باعیس عەفو یەک گونا

هەرگـیـز گـوناکـار عـاسی و ڕووسـیـا
نمە بۆ مـــەقـــبـــووڵ نە دەرگـــای ئەڵڵا

واتە: بەناوی خوای تاق و تەنیا دەست پێ دەکەم، ئەو خوایەی کە بێ وێنە و بێ هاوبەش و ئافـەریننده‌ی زەوی و چەرخـەکـانە، خـوای بێ هـاوبەش و بێ وێنە، جـیـهـانی بـەوتەیەک داهێنا و ئەو داهێنـەری مانگ‌و هـەتاو و هەموو گیانداران و ئاو خاکە، لە دوای ستایشی خـوای بێ وێنە دێینە سـەر باسـەکـەمـان ئەی یاران! ئەی هـاوەڵانی خـۆشـەویست! ئەی هاونەژادە خاوێنەکانم! هەمووتان چاک دەزانن کە جگە لە خوای مـەزن کەس لەم جیهانەدا نامـێنـێ، ئەگـەر هەرچەندە تـەمـەنمان درێژ بێ، سـەرئەنجـام دەبێ لـەم جـیـهـانە دەرچین و ئەمـەش فـەرمانی خوایە، بەڵام کەسێک گوناهی کردبێ و گوناهکار بێ دەیدۆڕێنێ، ئەگەر تەواوی خـۆشـیـیـەکانی جـیـهانـی بەرکەوێ و سـامـان و دارایـیـەکی زۆری دەست کەوێ و، هەمووی ئەوانەی هەبێ نابێتە هۆی بەخشینی گوناهێکی و سەرئەنجام ڕەنجەڕۆ دەبێ و گوناهکار ڕووڕەشی دەرگای خوایە و بەیاخی دێتە ژمار.

سەبارەت بەگەڕانەوەی هافی عیسا دەڵێ:

بـەڵـێ ئازیزم خـــاتر جـــەمـــعـــەنان
پەی شـنۆی دەنگش تەواو سـەمـعـەنان
بـەوادەکـــەی وێش مـــەکـــەڕۆ وەفـــا
عـیـسـا هۆیگێـڵـۆ دیسـان نە سـەمـا
مـــۆمنان گـــردین مـــارۆ چەنی وێش
زامـــان ئـێـمـــە بەو مـــەبۆ ســـارێش
شـــار خـــامـــۆشـــان بۆ وەئاوایی
نـەبەین هـۆرێزۆ دووری و جـــیـــایـی
فـــەنـاو بـەقـــا وەخـــتـی واریا
زەبوون پۆشـتـەبیی وەقـــووەی خـــودا
ئەوســا من چەنیـو جـەرگـەی مـۆمنین
مـــەبۆ یەکـــتـــری وەخـــێـــر بوێنین
دەیســـــا ئـازیـزم نـەوتـوول نـازم
نـەجـــای گـــرد کـــەسم ئاواتە وازم
ئازاد بیـــەنی نەی نەشـــئـــەی فـــانی
ئایـنـت واڕیـان وە جـــــــاویدانـی

تۆ ئیسە وە فەیز دیدار مونجی
موستەفیزەنی و نە دڵی گەنجی
من وەی حاڵ زاراوەی پەشێوی وێم
مەبۆ سەبووری ببۆ وە خدێم
ڕاسەن زاهیرەن کۆتەرەی خەمم
بێ دیای باڵات هەر نە ماتەمم
بەڵێم مەزانوون مەسیح زوو مەیۆ
گردین دەردمان عیلاج مەکەرۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکانم! هەموویان دڵنیاین کە عیسا بەوادەکەی خۆی ئەمەگ دەنوێنێ و دیسانەوە لە ئاسمانەوە بۆ ڕێنوێنیی خەڵک دێتەوە سەر زەوی و لەگەڵ خۆیا تەواو خواناسان و پارێزگاران دێنێ و برینەکانی ئێمە ساڕێژ دەکاتەوە و ئەوسا شاری خامۆشان و بێ دەنگان ئاوا دەبێتەوە و ئیتر جیاوازی و دووری لادەچێ و پیاوی زەبوون بەهێزی خوا پۆشتە دەبێتەوە و ئەوسا دەبێ بەخێر و خۆشی یەکتر ببینینەوە دەسا ئەی خۆشەویستەکانم! لە جێی هەموو کەسێکم، دەبێ هەموو بەبادەی چاویدانی خۆمان شادمان کەین، تۆ کە ئێستا کە بەپیت و پێزی عیسا دڵت خۆشە و منیش بەحاڵی پەشێوم دەبێ هەر ئۆقرە بگرم تا باڵای عیسای خۆشەویستم شاد و بەختەوەر بم، ئەوەش دەزانم کە عیسا زوو دێتەوە و هەموو دەردێکمان چارەسەر دەکا.

دوکتۆر سەعید خان لێرەدا دیاردی دەکاتە سەر بەشی چواردەمی ئینجیلی یوحەننا کە دەڵێ: کاتێ من بڕۆم لەوێدا جێگایەکیان بۆ ئامادە دەکەم و ئەوسا دەگەڕێمەوە زەوی و ئێوەش لەگەڵ خۆما دەبەم واتە: هافی عیسا بەیاران و پەیڕەوانی خۆی بەڵێنی داوە کە لە ئاخر زەماندا بگەڕێتەوە زەوی و لەپاش ئەوە خەڵک بخاتە سەر ڕێی ڕاستی خوایی، یارەکان و پەیڕەوەکانی لەگەڵ خۆیدا بباتە ئاسمان.

دوکتۆر سەعید خان لە دوایین بەشی پەڕاوەکەیدا بەم چەشنە دەڵێ:

دەیسا ئازیزان ڕەفیقان من
ساحێو مۆبەتان هاوجنسان من
جە ڕووی موحەببەت حەق هاوجنسی
من (حب الوطن) نە ڕاگەی دۆسی
مشت پەی نموونە نە کان ئنجیل
ئاورەردم وەنەزم وەتەرزێو جەمیل

بەتەوفیـقـەکـەی تەئیـد سـوبحـان
یەک جـوزئـێ نەکـول کـەردەنم بەیان

بەندەی شـەرمسـار یاوانم پەیغـام
ئەدای دینم کـەرد باقی وەسـەلام

نە بـابا ئادەم ئیـلا یەومـینا
کـامین بەشـەر بێ نەکـەردش گـونا

یا کـام ئینسـان و عـەبدو غـولام بێ
وە تەرازووی حـەق عـەدڵ و تەمـام بێ

کـامین بێ پەرێو حـەز نەفس وێش
کـارێش نەکەردەن کـە بسـرەووش ئێش

ویەردەن دەیسـا ئاغـە گـیـان دێرەن
تەشـریف باوەرە ئۆغـرت خـێـرەن

واتە: ئەی هاوڕەگـەزەکـانی خـۆشـەویسـتم! لە ڕووی خـۆشـەویسـتی و هاوڕەگـەزایەتی و هاولاتیـیـەتی، ئەوا مـشـتـێک لە کـانی ئنجـیلە، بۆ نموونە بەشـێـوەیەکی جـوان بەهۆنراو هۆنییەوە، منی بەندەی شەرمەزار پەیغامی عیسام گەیاندە ئێوە، بۆ ئەوەی لێی تێ بگەن.

لە بابە ئادەمەوە تـا ئەمڕۆ کـێـیـە کە گـونای نەکـردبێ و کـێـیـە کـە لە تەرازووی خـوادا لارەسـەنگی نەبێ، وەیا کێیە کە بۆ نەوسی خۆی هـەوڵی نەدابێ دەسا ئاغە گیـان کات تێ پەڕیوە و درەنگە و زوو بگەڕێوە زەوی ئۆغرەت خێرە.

پەڕاوی نزانی (مزگانیی) دوکتۆر سەعید لە ساڵی ١٣٥٩ی هەتاویدا لە تاران بەشێوەی خەتی کۆن لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- نزانی (مزگانی) - بقلم سەعید خان کردستانی- تهران، ١٣٠٩.
٢- تاریخ مردوخ، جلد دوم - تألیف آیت الله مردوخ کردستانی - تهران، ١٣٢٤.
٣- دکتر سعید خان کردستانی - نوشتەء جی رسولی - تهران، ١٣٦٠.
٤- قاموس کتاب مقدس - تالیف جیمز هاکس - تهران، ١٣٤٩.

عەبدوڵڵا بەگی ئەدەب

١٢٨٢- ١٣٣٢

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی موکریاندا دەدرەوشێتەوە، ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی ئەحمەد بەگی بابامیرییە بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٩٦٦ی زاینی لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو چاپ کراوە، ئەدەب لە ساڵی ١٢٨٢ی کۆچی لە دێی ئەرمەنی بڵاخی موکریاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. ئەرمەنی بڵاخی دێییەکە کە لە سی کیلۆمەتریی شاری بۆکاندایە.

عەبدوڵڵا بەگ هەر لە سەردەمی منداڵیدا باوکی دەینێتە قوتابخانە و لەوێدا فێری خوێندن و نووسین بەزمانی فارسی دەبێ و ئەوسا قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی و گوڵستان و بووستانی سەعدی لەلای مەلا فەیزوڵڵای ئەرمەنی بڵاخی دەخوێنێ ماوەیەکیش خەریکی فێربوونی خەت خۆشی دەبی و بەجۆرێ کە دەڵێن ئەدەب هەر لە تافی جوانی و لاویەتیدا هۆنراوی هۆنیوەتەوە و بەخەتە جوانەکەی نووسیویە و بەناو خەڵکدا بڵاوی کردووەتەوە.

ئەدەب لە پاشا بۆ خوێندن دەڕواتە ساباڵخ و لەلای میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی ماوەیەک دەمێنێتەوە و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی و وێژەی فارسی و عەرەبی دەبێ و لە پاشا دەگەڕێتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی.

لە تەمەنی بیست و دوو ساڵیدا دەڕواتە تاران و ساڵێک لەوێدا دەمێنێتەوە و ئەوسا دەڕواتە قەفقاز و لەوێدا فێری پزیشکییەتی دەبێ و ئەوسا دەگەڕێتەوە مەڵبەندەکەی و خەریکی چارەسەرکردنی دەردی دەردەداران و نەخۆشان دەبێ و کەچی لەم ماوەدا خۆی تووشی نەخۆشیی لەرزۆک دەبێ، وە بۆ چارکردنی بەگەلێ شوێندا دەسووڕێتەوە، بەڵام دەردەکەی چارەسەر نابێ و ڕۆژگار پشتی لێ هەڵدەکا و ماوەیەک بەو دەردەوە دەتلێتەوە و ڕەنج دەکێشێ تا لە ساڵی ١٣٣٢ لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا هەر بەو دەردەوە ڕۆژگاری بێ ئەمەک بەجێ دێڵێ و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی دێی باغچەی موکریان کە لە بیست و چوار کیلۆمەتریی شاری بۆکاندایە دەینێژن.

ئەدەب لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی و عەرەبیدا دەستێکی باڵای بووە و هۆنراوەکانی زۆر دڵگر و شیرین و پاراون ئەو لە پزیشکییەتی و وێنەگری و مۆزیقاشدا زۆر شارەزا بووە و لەلایەن زانایانەوە ناز ناوی (مصباح الدیوان)ی پێ دراوە، بەڵام لە ناو کوردەواریدا هەر بە(ئەدەب) ناسراوە.

زۆربەی هۆنراوەکـــانی ئەدەب دڵدارین و هـەر لەم ڕووەوە ئـەدەب بـەیەکێ لە هـۆنەرانی گەورەی کـورد دێتە ژمـار، کە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا بێ وێنە بووە. سەیرە کە ئەم هۆنەرە پایەبەرزە لە بەرابەری ڕووداو و کارەساتانی زەمانی خۆی کە سەرتاسەری وڵات لە ناو شەڕ و ئاژاوە و گێرە و کێشـەدا بووە، چۆن ئارام و ئۆقرەی گرتووە و شتێکی نەوتووە و هەروا بێ دەنگ بووە.

ئەدەب زۆر حـەزی لە هۆنراوەکانی حـافز و سـەعدی کـردووە و بۆیە خـۆیشی کـەوتووەتە شـوێن ڕێ و ڕچەی ئەوان و لـە ناو دەریای خـواناسـیدا نوقم بووە، وە ئەو هیچ کەڵکەڵە و بیـرێکی نەبووە، تەنیـا ئەوە نـەبێ کـە لە ڕێی خـواناسـیـیـەوە بڕوا بۆ ئەوە دڵخـوازە ڕاسـتـەقـینەکـەی لێ نەڕەنجێ و لای لێ بکاتـەوە و لە بادەی دیداری بـەجـارێ مـەست و سەرخۆش بێ:

مـــەســـتی قـــەدەحی بادەی زیبـــا ســـەنەمکێم
هەر لەحـزە لە نەشئـەی لەبی وەک جـامی جـەمێکم
سـاتێ کـــە فـــرووغی مــــەهـی دیداری نـەبینم
ئەو سـاتـە مـەپرسـە کـە قـەرینی چ غـەمـێکم
تـا دانەنرێ غـــەیری لە ســـورمــــە کـــەفی پاکی
هەرتاوە وەکـــو ســـایە لەبن هـەر قـــەدەمـــێکم
قـــەت نـەبووە شـــەوێکی بەغـــەمی کـــۆنەوە بنووم
هـەر ســـوبحـــدەم ئازوردەیی تازە ســتـــەمـــێکم
هێندەی خەم و چین خستەسەری یەک خەمی گێسوو
نـازانم ئەوێســـتـــاکــــە لە بەندی چ غـــەمـــێکم
گـەنجێکە خـودا دادە بەوی حـوسنی جـیـهـانگیـر
بەو گـــەنجـــە ئـەمن چاوەنوارِی کـــەرەمـــێکم
گـــەر حـــاڵی (ئەدەب) بێت و بپـــرسن لە فـــراقت
مـــاوم کـــەم و بێـــشـــێکی بەلا کـــەلعـــەدەمـــێکم

ئەگـەر ئەدەب هەندێ جـار کـەوتووەتە ناو تـەنگوچەڵەمـە و سـەخـتـیـیـەوە، هەمـووی لەبەر دووریی یارەکـەی بـووە، ئەو یارەی کـە وەکـو ئاسکی کێـوی ڕەمـی کـردووە و دڵی بـەجـارێ بردووە و خـەو و خـۆراکی لێ بڕیوە و ئەوسـا ڕووی کـردووەتە یارەکەی و پێی وتووە: ئەگەر ئەمە سەرخستنە سـەرە بەسـە، ئەگەر نازە بەسـە، ئەگەر بێ دادییە بەسـە، با منیش بەبارێ دەربەرم با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

ئەی غەزالەی بێ سەبەب ڕەم کەردەکەی هەم پەیکەرم
شۆخی بێ پەیمانەکەی بێ شەرتەکەی سەودا سەرم
خۆش مەزەی ناخۆش ئەدای شیرین کەلامی تورشڕوو
دڵبەرەی شێوەگەری جەور ئاوەرەی جادووگەرم
کەی من و تۆ شەرتمان وابوو بەبێ یەک هەڵبکەین
یا دەبوو کەی من بەبێ تۆ سەر بنێمە بەستەرم
لێو گوڵی، تەلعەت گوڵی، ڕوومەت گوڵی ڕوخسارە گوڵ
گوڵ عوزاری، نازداری، دڵشکاوی خووسەرم
گەر عتابە، هەر بەسە، نازە بەسە، جەورە بەسە
وا بکە ئاخر چاوەکەم ئەمنیش بەبارێ دەربەرم
من کە کوشتەی دەستی یارم زەحمەتە ڕۆح دەربەرم
تاقی ئەبرۆی چاوەکانت بوونە قاتل بۆ سەرم
شاهی خووبان تۆ مەڕەنجە لەو گلەییانەی (ئەدەب)
تۆ هەر ئەو شاهەی وەفادار و منیش فەرمانبەرم

هۆنراوەکانی ئەدەب لە ناو وشەی فارسی و عەرەبیدا گەوزاون و لەو سەردەمەشدا ئەم ڕەوشتە باو بووە و زۆربەی هۆنەران بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆیان لە هۆنینەوەی هۆنراودا پیشان بدەن، گەلێ وشەی فارسی و عەرەبیان ئاوێتەی هۆنراوەکانیان کردوون، بەڵام ئەدەب هەتا بڵێیت، هۆنراوی ڕەوان و شیرین و پاراون و دەنیشنە ناو دڵە، و، زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن داڕژتوون و بەپێی عەرووز کێشەکانی هەڵسەنگاندوون، وە ناوەڕۆکەکانیشی بەتانوپۆی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە، بەجۆرێ کە لە پارچە هەڵبەستێکیدا لێوی دڵدارەکەی بەشەکەر و چاڵی تینی بەسێو و باڵای بەسەوڵ و ڕوومەتی بەمانگ و کوڵمی بەگوڵی سوور و زوڵفەکانی بەشەوی تاریک چوواندووە کە دەڵێ:

نیگارانی دیاری مە شەکەر لەب گوڵ عوزارانن
هەموو تورکی کەماندارن هەموو عنقاشکارانن
هەموو سیمین بوناگۆشن، چ جادووگەر نیگارانن
هەموو غلمان بەچەن سادە، پەری نەسڵن پەری زادە
بەخەندە نەشئەیی بادە، بەغەمزە مەی گوسارانن
بەقامەت نەخلەکەی توورن، بەتەلعەت کۆمەڵی نوورن

بەسووروەت ئاگری سوورن، بەڕوخ لالە عوزارانن
بەدوو لەب جووتێ گوڵنارن، بەغەبغەب سێوی خونسارن
بەگێسوو دوو سیەهـ مارن، بەچاو ئەفسوونی مارانن
بەبالا سەروی ئازادن، بەگێسوو دامی سەیادن
لە سەیدێ دڵ چ ئوستادن، چ ماهر جان شکارانن
بەچێهرە وەک مەهی ڕەوشەن، بەزوڵفن حەڵقەی جەوشەن
بەکوڵمن وەک گوڵی گوڵشەن بەلەب غونچەی نسارانن
لە مەشقی عیشوەبازیدا، لە شێوەی کینەسازیدا
لە عەرسەی تورکتازیدا، چ شیرین شەهسەوارانن
لە مڵکی لوتف و ڕەعنایی، لە کیشوەر حوسن و زیبایی
لە پاتەختی دلارایی، چ سەرکەش تاجدارانن
دزی دڵ ئافەقی جانن، شکەستی دین و ئیمانن
نەبەستەی عەهد و پەیمانن، نەخەستەی جانسپارانن
نە ئۆگر یارو ئەغیارن، نە بابی ڕەنج و ئازارن
نەمەحرەم عاشقی زارن، نە هەمدەم بێ قەرارانن
قەدەحدار و مەی ئاشامن، دڵ ئازار و دلارامن
دەمێ وەحش و دەمێ ڕامن، چ ئاهوو جلیوەدارانن
(ئەدەب) چ بکا لە یارانی، لە یاری نازدارانی
دەمێ خونخواری بێ باک و دەمێ غەمخواری جارانن

هەرچەندە شوێنەواری خەم و پەژارە لە قسەکانی ئەو دەردەکەوێ، دیارە خەم و پەژارەی ئەدەب لەبەر دووریی دڵخوازەکەی بووە، ئەو دڵخوازەی کە جوان و ناسک و نازار و سەرکێش و لێو شەکەر و سۆسەن و نەسرین و شۆخوشەنگ و دزی دڵ و بەلای گیان و ڕفێنەری دین و بڕوایە، ڕوومەتی وەکو پشکۆیە و بەلەکەکانی وەکو شەوبۆیە و دڵ بەجارێ مات و سەرگەردانییە، بۆیە لە خۆرهەلاتەوە تا خۆرئاوا هاتوونەتە سەر دین و ئاینی و هەموو لە بەرامبەریا بەڕیز ڕاوەستاون و بەهیوای ئەوەن کە ساتێک بیبینن، وەکو خۆی دەڵێ:

دڵ ئارامـا چ زیبـایی، دڵ ئازارا چ ڕەعنایی
چ دڵکەش چێهرو سیمایی، چ سەرکەش قەد و بالایی

شەکەر لەب شاهدی شیرین، بتی چین لوعبەتی ماچین
سەراپا سۆسەن و نەسرین، چ لەب نووشین دلارایی
خوداوەندا چ مومتازی، چ شۆخوشەنگ و غەمازی
چ دەمسازی چ هەمرازی، چ تورفە مەجلس ئارایی
دزی دڵ ئافەتی جانی، قوسووری عەقڵی ئینسانی
قوتووری زوهد و عورفانی فەسادی دین و دنیایی
بەسوورەت ماهی ئافاقی، بەمەعنا جانی موشتاقی
چ خۆش ئاداب و ئەخلاقی، چ مەحبووبی چ زیبایی
چ بێ دینی چ بێ ئیمان، چ بێ بونیان چ بێ ئەرکان
چ بێ شەرتی چ بێ پەیمان، چ بێ عەهدی چ بەدرایی
بەعارز مێجمەری پشکۆ، بەگێسوو گوڵشەنی شەوبۆ
ئەگەر هەقت دەوێ ئەمڕۆ، لە دنیا تاق و تەنیایی
لە مەغرب تا بەماچینت، موسەخخەربوو بەئاینت
ئەمنیش هاتوومە سەر دینت، ئەگەر سەد کە نەسارایی
نەخۆشی دەردی هیجرانم، ئەتۆی دەرمانی دەردانم
وەرە ئەی ڕاحەتی گیانم کە بۆ من تۆ مەسیحایی
وەرە ئەی ماهی تابانم، ببە جار جارە مێهمانم
کە دەتکەم تاکو دەتوانم، بەجان و دڵ پەزیرایی
وەرە ئەی یاری دڵدارم، ببە ساتێ بەغەمخوارم
بپرسە حاڵەکەی زارم، بزانە دەردی سەودایی
وەرە ساتێ بەرەعنایی ببینە حاڵی شەیدایی
بڵێ چۆنە بەتەنهایی، (ئەدەب) بێ من شەکیبایی

ئەوا وەرزی بەهارە و گوڵ و گیا و شیناوەردی ڕواوە و گوڵزار و گوڵستان لە سۆسەن و نەسرین و شەوبۆ و گوڵانی جۆر بەجۆر خەملیوە و بولبول لە خۆشییدا دەچریکێنێ، دەسا تۆش وەرە تا کەی خەم و پەژارەی جیهان دەخۆیت و دەستە ئەژنۆ دادەنیشی و بەپەژارە و خەفەتەوە ژیان دەبەیتە سەر؟ وەرە ناو باخ و گوڵزار و گوێ بدە نەوای بولبول و ڕۆژەکانی بەهار بەخۆشی ڕابوێرە. مەیگێڕ تۆش وەرە و جامێکی بادەی یەزدانیم پێ بدە، چونکە ئێستاکە کاتی مەی و بادە خواردنەوەیە: با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

ئەمڕۆکە عەجەب شۆڕش و غەوغایە لە گوڵشەن
وەقتی تەرەبی بولبولی شەیدایە لە گوڵشەن
خەملیوە بەسەد ڕەنگە گوڵ و لالەی سەحراء
سەد نەغمە لە هەر لا دووسەد ئارایە لە گوڵشەن
تێکەڵ لە هەموو لاوە شەقیق و گوڵ و نەسرین
ئەلحەق کە گەهی سەیرو تەماشایە لە گوڵشەن
سەتحی چەمەن ئەمڕۆ لە قەڵەم قودرەتی سانع
وێنەی قەڵەمی سەنعەتی ئەو شایە لە گوڵشەن
خەندەی گوڵ و گریانی هەوا وا دەنوێنێ
ئیمڕۆ کە دەمی بادەو مینایە لە گوڵشەن
بولبول سەحەری نەغمە نەوازە بەسەراحەت
یاران چ گەهی تەوبەو تەقوایە لە گوڵشەن
ئەمڕۆ نەشکێ کەی ئەشکێ تەوبە کە ئەمڕۆ
تەوبە شکەنی حوکمی تەقازایە لە گوڵشەن
ساقی بدە بەو جامی زەڕەت بادە کە ئەمڕۆ
هەنگامی مەی و ساغەر و سەهبایە لە گوڵشەن
هاوارە وەکو بولبولی شەیدا (ئەدەب)ی زار
دەستی نەگەیشتە گوڵ و ڕیسوایە لە گوڵشەن

ئەدەب هۆنراوی بۆ ئەوەی نەهۆنیەتەوە کە هونەری خۆی بۆ خەڵک دەرخا، بەڵکو هۆنراوی ئەو سەرچاوەی دڵیەتی کە هەندێ جار وەکو چاوەیەک هەڵدەقوڵێ و بیرەوەریی خۆش و ناخۆشی خۆی دەردەبڕێ، وە هەندێ جار وەکو لافاوێکی توند و ڕەوانە کە ئاخ و داخ و خەم و پەژارەی دڵی پێ دەڕەوێنێ. هۆنراوی ئەدەب بیرەوەری بنیادەمێکی گراوە کە داستان و چیرۆکی ئەوینمان بۆ دەگێڕێتەوە، چیرۆکی ئەوینێکی ڕاستەقینە، وە هۆنراوی دڵداری ئەو کە سەرگوروشتەی ئەوینی ئەو دەردەبڕێ، شێوەیەکی تایبەتی هەیە کە پاشان هۆنەران لاسایی ئەویان کردەوە و کەوتنە شوێن ڕێ و ڕچەی ئەو بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا چەندە جوان بەتانوپۆی خۆشەویستەکەیدا هاتووەتە خوارەوە کە دەڵێ:

جانا بەفیدای خونچەیی نازی دەهەنت بم
قوربانی گوڵی گوڵشەنەکەی نەستەرەنت بم

هەرچەندە کەوا دڵشکەنە خەمی سەری زوڵفت
قوربانی خەمی زوڵفی شکەن دەر شکەنت بم
باڵات وەکو نارەوەن و غەبغەبەکەت سێو
سەد جار بەفیدای بەرەکەی نارەوەنت بم
فەرمووتە کە نوتقی منە وەک نەشئەیی سەهبا
قوربانی کەلامی وەکو بادەی کوهەنت بم
قوربانی جەوابی شەکەر ئامێزی عتابت
من چیم کە مقابل بەختابی سوخەنت بم
ئەو ڕۆژە کە دوو زوڵفی وەکو دوو ڕەسەنم دی
زانیم کە دەبێ بەستەیی چاهی زەقەنت بم
وەڵڵا کە بیدەم بەهەموو لەزەتی جەنەت
یەک لەحزە ستەمزاری گوڵ و یاسەمەنت بم
سەد بولبولی شەیدات گرفتارە بەگوڵزار
ساتێ ئەمنیش با لە تەماشای چەمەنت بم
عیشقی (ئەدەب) و تەلعەتی تۆ کاری خواین
تۆ وەک بتی زیبایی و ئەمنیش سەمەنت بم

ئەدەب لەو سەردەمەدا خەڵکی چاک هەڵسەنگاندووە و بۆی دەرکەوتووە کە هەندێک بەزانست و هونەر بایەخ نادەن و ئەمانە هەر لە شوێن پووڵ و پارە و ماک و کەرەستەن، وە ماک پەرستییان بەکەلەپوور بۆ ماوەتەوە کە هەندێکیش ئەمڕۆ لە شوێن ئەوەدان وەکو دەڵێ:

دەفتەری فەزڵ و هونەر باوی نەما لەم عەهدەدا
فازڵ ئەو نادانەیە ئەمڕۆ دوو دیناری هەیە
با نەکا قیمەت (ئەدەب) لەم عەسرەدا کاڵای هونەر
هەر چلۆنێ بێ مەتاعی تۆ خەریداری هەیە

ئەدەب هۆنراوێکی زۆری بەکوردی و فارسی و عەرەبی بووە و گوایە خۆی کۆی کردووەتەوە و بەخەتێکی جوان نووسیویە کە بەداخەوە دەست بەدەست کەوتوون و تیاچووە، بەڵام نزیکەی هەزار هۆنراوەیەکی لەلایەن مامۆستا گیو موکریانییەوە کۆکراونەتەوە و لە ساڵی ١٩٣٦ی زاینی لە چاپ دراون کە گەلێ هەڵەیان تێدایە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەدەب - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی- ڕەواندز، ١٩٣٦.

٢- دیوانی ئەدەب - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی- هەولێر، ١٩٦٤.

٣- دیوانی ئەدەب - چاپی سەیدیان- مەهاباد، ١٣٥٦.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەدەب.

جیهانبەخشی دانیالی

١٢٨٣- ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی جیهانبەخش و کوڕی فەلامەرزی گۆران و نازناوی (دانیالی)یە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٣ی کۆچی لە دێی تەختگادا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. جیهانبەخش لەبەرئەوەی باوکی عێل بەگی و خانزادە بووە، فێرکار و مامۆستای تایبەتی بۆ ڕاگرتووە و لەلای ئەو خەریکی خوێندن بووە، وە لەبەرئەوەی خزمەکانی لە شاری کرندا بوونە، گەلێ جار هاتوچۆی کرندی کردووە، وە لەم سەردانانەدا هەڵسوکەوتی لەگەڵ پیاوە گەورەکان و هۆنەران و بوێژانی کرندا بووە، وە ئەمەش کاری کردووەتە سەر مێشک و دەماخی و مرخی جیهانبەخشی بزواندووە و خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی یاری و لە پاڵ ئەمانیشەوە خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی فارسی بووە و لەپاش مردنی باوکی بووەتە جێنشینی و ئەوسا بووەتە فەرمانفەرمای والی خۆرەمئاوا و نازناوی (ضرغام السلطنه)ی پێ دراوە، ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣٦٨ لە تەمەنی هەشتا و پێنج ساڵی لە دێی بابە یادگاردا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: کە پیاوێکی بەهۆش و زیرەک و دانا و نەبەز بووە و خەتێکی زۆر خۆشی هەبووە و هەندێ جاریش هۆنراوەی هۆنیوەتەوە. لە ساڵی ١٣٢١ی هەتاوی لە دێی بابە یادگاردا کۆچی دوایی کردووە و وەکو دەڵێن هەر شەش مانگ لەلای مامۆستای تایبەتی خوێندوویەتی، بەڵام بەهۆی خوێندنەوەی پەڕاوەوە پلەوپایەی لە زانستدا پەیدا کردووە و گەیشتووەتە ڕادەیەک کە لە نووسینی نامەدا پێویستی بەکەس نەبێ. وەکو دەڵێن پتر لە هەشتا ساڵ ژیاوە و ڕەنگە لە نێوانی ساڵەکانی ١٢٨٠ و ١٢٨٦ لە دایک بووبێ.

دانیالی گەرچی هۆنراوێکی زۆری نەهۆنیوەتەوە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە بەیادگار بەجێی هێشتوون، پلەوپایەی ئەو لە هۆنەریدا دەگەیەنن و هۆنراو هۆنینەوەشی نەکردووەتە

پیشه، بەڵکو هەر کاتێ ویستوویەتی هۆنراوی هۆنیوەتەوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

میرزام وەهارەن، میرزام وەهارەن
یە مژدە و وادەی فەسڵ وەهارەن
نیشانەی نشات سەیر گوڵزارەن
بنای ئارایش هەردە و کۆسارەن
داران گردلباس زومرود کردنە وەر
تەزئین دان جەماڵ یەک نەیەک فێشتەر
سەحرا وەئەلوان گوڵان ڕازنا
نەقاشان وە نەقش چینی سازنا
کۆساران وە بەرگ حەریر بافەوە
یەکسەر وەقەوای سوف سافەوە
شەتاوان وەبەزم نەغمەی زیرو بەم
وە شوور شاناز سەدا دان وەهەم
کەوکان قەهقەهە، بولبولان شەیدا
ماچان پێشخانەی وەهاربی پەیدا
مەلچێک چەنی ڕشۆڵە وە ناز
مەوانان مەقام عیراقی و حیجاز
کول نووحە وە شوور ئامای وەهارەن
کول عاشق وەدین دیدەی نیگارەن
خولاسە هەریەک وەفکرێ مەشغووڵ
هەریەک وەئەوراد وەزکرێ مەشغووڵ
منیچ وە ئومێد یار یەکڕەنگم
ئەر سەد مقەوای سەنگ بێ دەنگم
ئەر سەد شکستەی دەست زەمانەم
چەمەڕای ڕەحمەت یار سەرانەم
ئومێدم قاپی یار یارانەن
ئینتزار مەیل جار جارانەن

واتە: کە وەرزی بەهار هات، دەشت و دەر بەگوڵ و گوڵاڵە ڕازایەوە و داران و درەختان بەرگی زومرودیان کردە بەرو بەچاریّ هەرد و کۆسارانیان ڕازاندەوە، دەشت و بێدی بە گوڵانی جوان و ئاڵ و واڵا ڕازایەوە، وە ڕووبارەکان کەوتنە هاژە هاژ و کەوان بەقاسپە و بولبولان بەچریکە نەوا خوانی دەکەن، چۆلەکە و سیرۆش بەناز و لەنجەوە ئاهەنگی عێراقی و حیجازیان لێ دەدا و هەموویان دەیانوت بەهار هاتەوە و کاتی چاوپێکەوتنی دڵدار و دڵبراوە، وە بەم چەشنە هەر کام خەریکی بیرێک بوون و هەر کام لەم بەهارەدا بەبیری ڕابواردنی خۆیانەوە بوون، منیش بەهیوای یاری یەکرەنگم، وە بەدەستی چەرخ و زەمانەوە چەوساوەمەتەوە و چاوەڕانی بەزەیی یاری سەرانەم کە بابە یادگارە و ئومێدم بەدەنگی یارە کە لەم ڕەنج و دەردە ڕزگارم بکا.

سەرچاوەکان

١- حدیقه سلطانی - تالیف محمد علی سلطانی- تهران، ١٣٦٤.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٥٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەجیهانبەخشی دانیالی.

دەروێش ئەیازی کرندی

١٢٨٦ -١٣٩١

ئەم هۆنەرەمان کە کوڕی دەروێش قولیی کرندییە، بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە کوڕەکەی کۆی کردووەتەوە، لە ساڵی ١٢٨٦ی کۆچی لە کرنددا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و لەپاش مردنی باوکیی بووەتە جێنشینی ئەو لە بارگەکەی پیرمووسا لە کرنددا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و ماوەیەکیش خەریکی حەڵەبی سازی و بەنایی و مامۆستایی و فالایی و چراسازی بووە تا لە ساڵی ١٣٩١ لە تەمەنی سەد و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

لە دەروێش ئەیازەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە دەفتەرێکدا بەناوی دیوانی دەروێش ئەیاز کۆکراونەتەوە و زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین، تا پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریدا بۆ دەرکەوێ:

شـــیـــرین زوانان، شـــیـــرین زووانان

مـورغم کـەفت وەشـوون شـیـرین زوانان

وە شـەرت و ئیقرار سـاحێب چەوگانان

تاویام نەکوورەی مـەسـساح مـەکـانان

شـيم وەداڵە هـۆ شـادبیـموەجـەمـاڵ
شـادبیم وە جـەمـاڵ، شـادبیم وە جـەمـاڵ
یاوایم وەسـەرا و سـەرچـەشـمـەی زوڵاڵ
ئاوەدیم دەفـتـەر نەهەر چوار مـەحـاڵ

واتە: پەلەوەری گیـانم کـەوتە شـوێن یاران و هـاوەڵانی شـیـرین زمـان و بەپێی بـەڵێن و پەیمانێک کـە لە ڕۆژی بـەریندا لـەگـەڵ بینـاییی چاواندا بەسـتم، دەبێ لە کـوورەی خـودا ببژرێم.

ڕۆیشـتـمـە داڵەهـۆ و پیـرکـەمم دی و دڵم شـاد و ڕوون بووەوە، وە لە چوارگـۆشـەی هەوراماندا هەواڵمان هێنا تا گەیشتینە سەراو و چووینە سەر کانیەکی ڕوون و بێ خەوش و لە ئاوەکەیمان خواردەوە.

دەروێش ئـەیاز لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکـاتە سـەر پیـرانی یاری کـە لە هەورامـان و دەوروبەری کێوی داڵەهۆدا بەخاک سپێرراون و دێی سەراویش هەر لەوێدایە کە گۆڕی بابە یادگاری تێدایە.

١

جەژنی فەقیرە

ئـازیـزم کـــــۆان، ئـازیـزم کــــۆان
نە دڵتــەنگیی وێم یادکــەردم کــۆان
عــەسـام دا وەگــەز ڕاهـی بیم ڕەوان
تـا یاوام بەو مــەرز دۆڵ دارگــردەکـان
هـەر نەیەک ناکـام چوون تیـپ کـەڵ ڕەم
جــەم کــە سـیـرێ نەوجـا دیم وە چەم
کــەم کــەم و نـەرم نـەرم تـەکم دا نـەوەر
کـەردم مــولاحــیـزە نە پاتاوە سـەر
دیام جـەمـاعـات مـووسـای کـەلیم بین
ڕەژیدەی خـالق حـەق قــەدیم بین
مــەجلس ئارابی نەپای هەر سـەنگێ
مــــەوانـان ئـاواز هـەریـەک نـەڕەنگێ

مـــەرەقـــســـــان وەنەزم بـەزم ســـازەوە
جـــــەرگ دەردینـان دان وە گـــــازەوە
جـات خـالی بســات خـەسـرەوانی بێ
گـــشت مـــەس بادەی ئەرغـــەوانی بێ
لەرەی ئەشـرەفـیی سـینە و مـەمـان دیم
لام، ئەلف ســـەروین تای کـــەلاغی دیم
گـۆش و گـــۆشـــواران زوهـرە نەمـــا دیم
ســـــەر وە عــــەرەقـــچین تەل و تەڵا دیم
خـومـاری عـەینان مـەس مـەخـمـوور دیم
سـیـا وە سـورمـــەی تەجـــەلی توور دیم
حـــەی تاران ئاوێز نەســای گـــەردەن دیم
چوون مەڵهەم پەی زام شەفای مەردەن دیم
مـــشکی و کـــەلاغی کـــژنە کـــوڵان دیم
چوون مـەجنوون دەیری هەردەی چۆڵان دیم
قـــەتارەی قـــازان ســـەروێن لاران دیم
زوڵف چوون بەڕەزای سـای مـەغـاران دیم
ژن و مـــەرد چوون یەک مـــەس شـــەراو دیم
ســـــەرتاپا نمناک عـــــەترو گـــــوڵاو دیم
بەعـــزێشـــان نە فکر هاری و حـــەرەج دیم
ســــەردەلیلەی ڕەم خــــالی فـــەرەج دیم
تـورکـی تـــای ئـەنـــام بـالا بـــەرزان دیم
ســـــــەیر بـا نـۆان نـەدین هـەرزان دیم
لەژێر شـــــاخــــەی زەرد ئالووی باردار
نـــازک نـــازاران چـــون لالـــەی وەهـــار
سنجق وناران جـۆق جـۆق وســەف ســەف
دڵداریێ تـوای دڵ نـەدەی وەکــــــــــەف
وێنـەی تیـــــــاتۆر بـالا مــــــــەنمانـن
غـــارەت کـــونەندەی دین و ئیـــمـــانن

گــــشت مـــــەس بادەن نامی جـــوانان
هەریەک وە ســــــەوتێ ئاواز مــــــەوانان
چێش کــەرۆم تاریف تەمــامــیش نیـیــەن
جــەژن خـســرەوی هـەر وەی تەوربیـیــەن
بێ ئێـــــوە دۆســـــان دیدەم بۆ لێـــــلاو
جـــانان خـــالیـــیـــەن مــــە باغ ڕێژاو
ئەســــلـــــەن دەقــــەێی نەداشتن ئارام
مــەرەقــســـان وەنەزم ســـازەکـــەی بارام
تومـــەز ئەورۆ عـــەید فــەقــیـرشــان بێ
قـــانوون مــــەزهەب ڕای پـیـــرشـــان بێ
هـەرچەندە چەم گل دام نەســـــەر تا بەوار
نـە یـاوەرانم کـــــــــــــەس نـەبـی دیـار
پەی بێ کــەسیی وێم خـەستـە و خـاتر غـەم
ئەســــــــر وێنـەی باران وارام نەڕووی چەم
(ئەیاز) ئومـــێــدش هـەن وە لوتف جــەم
مـــــــەرگ دۆســــتـــــــانم نەوینم وە چەم

واتە: ئەی خـۆشەویستـەکەم! ڕۆژێکیان لەبەر دڵتەنگیی خۆم کێوەکانم دا وە پێوە و خەریکی گەڕان بووم تاکو گەیشتمە (دۆڵی دار گردەکان) لە کرندا کە دیم گەلێک لە جوولەکەکان ئەو شوێنە لەوێدا کۆبوونەتەوە و خەریکی سەما و بەزم و گۆبەند و زەماوەندن و زۆربەی سەرخۆشی مەی و بادەن و کچان و ژنان ئاوێتەی یەک بوون و هەر کام لەوان وەکو پەری جوان و شۆخوشەنگ و پێکەوتوو بوون، تومەز ئەمە جەژنی فەقیری ئەو جوولەکە کوردانە بوو کە بەپێی ڕێ و ڕەوشتی ئاینی خۆیان ئەنجامیان دەدا، بەڵام من هەرچەندە چاوم گەڕان کەسم نەناسی و بۆ بێ کەسیی خۆم دامە سەرما و فرمێسکم وەکو باران داوەران. (ئەیاز) هیوای بەخوایە و یاخوا مەرگی یارانی نەبینێ.

٢

زەماوەن

دۆســـتـــان گـــیـــانی یادتان وە خـــیـــر
چوون من داخڵ بین وە بســـــات ســــەیر

ئـیـنـه سـێ ڕۆژەن نـه چـەم ئـەڵـوەن
بەرزەن نە ئەفـــلاک زەڵەی زەمـــــاوەن
مـاشـتـەی کـەژ نە کـۆڵ کـەمـەرزەڕینان
جـۆق جـۆق و تیپ تیپ ئافـتـاو جـەمـینان
قـــەد وە کـــەمـــەرەی یەکـــتـــای زەڕەوە
وە تافـــتـــەو خـــارای مـــوشـــەجـــەرەوە
زڕە زڕ پـۆیـلـەی ســـــــەروێـن لارانـەن
وێنـەی بەڕەزای ســـای مـــەغـــارانـەن
نـازک جـــەمـــینان ڕێژاوی مـــاوا
گـەرم ڕەقـسـانـەن سـوب تا خـوەرئاوا
وە نـەزم مـــەقـــام ســـازەکـــەی مـــوراد
وەعـــەیش عـــشـــرەت غـــەم مـــەدەن وەباد
ســـەدای زیل و بەم هـەی شـاواز شـاواز
فـــەڵەک نە هـەفـــتـــەم ئامـــا وە پەرواز
جـەشنەی نەسـیم شـاخـەی شـەتاوان
شـەوان حـەرامـەن خـاو نەڕووی چاوان
نەجـۆش بادەی جـەرگ سـۆفی سـۆز
باغـــات ڕێژاو بیـــیـــەن وە نەورۆز
زڕەی لـــەرزانـــەی بـــالا بـــەرزانـــەن
ســـەیر مـــەهـوەشـــان نە دین هەرزانەن
قـــەتارەی قـــازان شـــۆخـــان شـــەنگەن
ئەفـســـوون پەی ئێـوە خـــاترم تەنگەن

واتە: ئەی دۆستان! ئەمـە سێ ڕۆژە کە لە چەمی ئەڵوەنی کرنـددا زەماوەند و گۆبەندە و دەستە دەستە و تیپ تیپی ژنان و کچان هەڵدەپەڕن و هەیاسە و کەمەرەی زێڕینیان داوەتە کـەمـەریان و وەکـو بەڕەزای مـەغـارەکـان ئەلەرنەوە و لە بەیانییـەوە تا خـۆرئاوا خـەریکی هەڵپەڕکێن و خەم و خەفەتی دەروونیان دەدەنە با، وە ئەو شۆخوشەنگانە وەکو قازەکان ڕیزیان بەستووە و بەجارێ دەشت و کێویان خۆش کردووە، ئەوا منیش سەیری ئەو گۆبەندە دەکەم، بەڵام بەداخەوە دڵم بۆ ئێوە تەنگە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دەروێش ئەیازی کرندی - کۆکردنەوەی عابدینی خادمی - کرند، ١٢٨١ی کۆچی.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش ئەیازی کرندی.

حاجی نیعمەتوڵڵای جەیحون ئاوایی

١٢٨٨- ١٣٣٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی نیعمەتوڵڵا و کوڕی میر بارامی موکرییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچی لە دێی جەیحوون ئاوای دینەوەردا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا خەریکی خوێندنی زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە و لە پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە ئاخر و ئۆخری تەمەنی ڕۆیشتووەتە بەغدا و کەربەلا و نەجەف و خانەقین و لەگەڵ کاکەییەکاندا دیداری کردووە و گەڕاوەتەوە و ژیانی بەم جۆرە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٣٨دا کۆچی دوایی کردووە.

دوکتۆر محەمەدی موکری لە پەڕاوی (شاهنامەء حقیقت)دا دەڵێ: حاجی نیعمەتوڵڵای جەیحوون ئاوایی کە نازناوی هۆنراوی (موجرم)ە لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٣٣٨دا مردووە. گەلێ نووسراوی بەفارسی و کوردی هەیە کە شانامەی هەقیقەت یەکێک لەو نووسراوانە.

حاجی نیعمەتوڵڵا یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردی یارییە کە جگە لە شانامەکەی بریتییە لە یازدە هەزار و حەڤدە هۆنراو بەفارسی، گەلێ هۆنراویشی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە کە زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین و گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

فڵان کەس مەردەن، فڵان کەس مەردەن
یا شا ئامانەن فڵان کەس مەردەن
ئەگەر گوناکار ئەرکردار کەردەن
وە دین یاری حەسرەتش بەردەن
پەنا وە دەرگای سوڵتان ئاوەردەن
وە شەرت بنیام سەرش سپەردەن

لوقـمـەی حـەلاڵی حـەقـیـقـەت وەردەن
خـــیـــانەت وە دین یاری نەکـــەردەن
وە جـەوزو ئیـقـرار دینشـان مـۆرەن
هـەرویت مـــەزانی وە چ دەســـتـــۆرەن
یا شـا قـەبووڵ کـەر لاڵەو رجـامـان
بگوزەر وە تەقـسـیـر جـورم گـونامـان
ڕۆح فـــلان کـــەس وە فـــانی ویەرد
وە بار گـونا رووش وە عـوقـبـا کـەرد
یا حـەق نەکـەری نەکـەون عـەزابش
هەر چە بپـەرسـۆن ئێـدەن جـەوابش
ئـەوەڵش یـارەن، ئـاخـــــرش یارەن
پیـرش بنیـامین، شـاش خـاوەندگـارەن

واتە: ئەی خـوای گەورە و گـران! فلان کەس مردووە. ئەگەر گوناهکار بوو، یا کردەوەی چاک بووە، بڕوای بەڕێ و ڕچەی یاری بووە و داخ و موخابنی ئەم ڕێ و ڕچەی خواردووە و پەنای بەدەرگای خوا هێناوە و بەپەیمان و بەڵێنی بنیامین سەری سپاردووە و تیکەی ڕەوای یاری خـواردووە و لە ڕێ و ڕچەی یاری لای نەداوە و گوێزی یاری بۆ شکاوە و خۆت چاک دەزانی کە چی کردووە. ئەی خوایا، پاڕانەوە و تکای ئێمە قبووڵ بکە و لە گونا و تاوانمان ببوورە. گیانی فلان کەس لەم جیهانە تێ پەڕی و بەبارێکی گوناهەوە هاتە لای تۆ، دەسا تکایە کە لە ڕۆژی دواییدا ئازاری نەدەی و هەرچی بپرسی ئەمە وەلامییە: هەوەڵ و ئاخری یارە و پیری بنیامینە و شای خاوەند کارە.

ئەم پارچە هەڵبەستە بەناوی (تەلقین) ناسراوە کە یارییەکان لە کاتی مردنی کەسێک بەسەر گۆڕەکەیا دەیخوێننەوە، لە ڕستەی (هەوەڵ و ئاخری یارە) دیاردەی دەکاتە سەر ئایەتی: (هو الأول والآخر والظاهر الباطن وهو بکل شئ عەلیم) واتە: خوا هەوەڵ و ئاخر و ڕواڵەت و دەروونە و، ئەو لە هەموو شتێک ئاگەدار و دانا و زانایە.

٢

حەق کەردەن زوهوور، حەق کەردەن زوهوور
هەی دیدەداران حـــەق کـــەردەن زوهوور
هەق هـەر ئەو حــەقــەن وە یەک زەڕێ نوور
تەجـەلی بەخـشـا سـۆچنا کـۆی تـوور

فەتح و فوورسەتدا وە مووسا و هاروون
فیرعەون غەرق کەردەن وەڕوود جەیحوون
جامەی نەبووەت پۆشا وە خەڵات
موجرا بی وە خەڵق کەلام تەورات
کەرد وە گوڵستان ئاتەش پەی خەلیل
شناسیا وە حەق ئەو یار جەلیل
سوحوف، ئیبراهیم وە خەڵات بەخشا
پەرێ بەندەگی وە قامەت پۆشا
حەزرەت زەردشت وە نار و یاران
وە زەند و پازەند کەرامەت داران
نۆح وە تۆفانی کەشتیش نەجات دا
خەرقەی خالقی وە پێش خەڵات دا
عیسا ڕۆحوڵڵا بەرد وە ئاسمان
مەردە زیندە کەرد ژ حەواریان
خەتم ئەنبیا ڕەسووڵ سەروەر
بەخشا پێش وە لوتف ئەو مەسنای کەوسەر

واتە: حەق سەری هەڵداوە، حەق ئەو حەقەیە کە بەتۆزقاڵێ تیشک سەری هەڵدا و کێوی تووری سووتاند، بەمووسا و هاروون پیرۆزیی بەخشی و فیرعەونی لە ئاوی دەریادا نوقم کرد.

مووسا بەرگی پێغەمبەرایەتی لەلایەن خواوە بەخەڵات لەبەرکرد و تەوراتی بۆ هات و لە ناو خەڵکدا بڵاوی کردەوە. ئاگر بۆ ئیبراهیمی خەلیل بووە گوڵستان و بەم چەشنە ئەو یارە خۆشەویستە بەخوا نزیک بووەوە. خوا بەئیبراهیم سوحەفی بەخشی و ئەویش سەری بەندایەتیی لە بەرابەری خوادا دانەواند. هافی زەردەشت ئاگری هەڵکردو لە ئاگر تێ پەڕی و گەورەیی ئەو لە پەڕاوی زەند و پازەنددایە. نۆح کەشتییەکەی بەفەرمانی خوا لە تۆفان ڕزگار کرد و خوا خەرقەی بەو بەخشی و هەروەها عیسای بردە ئاسمان و بەفەرمانی خوا ئەو پێغەمبەرە مردووی زیندوو کردەوە. بەپێغەمبەری گەورەی ئیسلامیش حەوز و مەسنای کەوسەری بەخشی.

سەرچاوەکان

١- شاهنامەء حقیقت - تالیف نعمت الله جیحون آبادی باهتمام دکتر محمد مکری -تهران، ١٢.
٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٩١ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحاجی نیعمەتوڵڵای جەیجوون ئاوایی.

مەلا ڕەسوڵی ئەدیب

١٢٩١ -١٣٥١

ئەم هۆنەرەمان ناوی ڕەسوڵ و کوڕی مەلا سادقی کوڕی خەلیفە عەبدوڕەحمانی زەندییە و نازناوی (ئەدیب)ە و بنەچەکەی د   هچێتەوە سەر تیرەی (لوتفعەلی خان) و (کەریم خانی زەند).

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩١ی کۆچی لە دێی (شاوەل)ی موکریاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەپێی وابی ئەو ڕۆژگارە و ڕێبازی فەقێیەکانی کوردستان، گەلێ قوتابخانە و مزگەوت و حوجرەی فەقێیانی شار و دێیەکانی کوردستان گەڕاوە تا بووە بەمەلایەکی شارەزا و مامۆستایەکی بەرز لە فەقهی ئیسلامی و وێژەی کوردیدا، دواین مامۆستای ئەو کە ماوەیەک دەرزی لەلای خوێندووە، میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی بووە، وە هەر لەلای ئەو خێی داوەتە وێژە و هۆنراوی کوردی و لەوکاتەدا زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کوردەوە خەریک کردووە تا بووە بەهۆنەرێکی تەڕدەست و توانا، پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە، بەڵام ژیانی نەچەرخاوە و ناچار ڕووی کردووەتە شنۆ و لە دێی سەرگیز دامەزراوە و بووە بەمامۆستای کوڕەکانی ئەوڕەحمان ئاغای سەگیزی و ئەویش لە پاداشتی ئەو کارەی بەهۆی شۆفاریی پیاوێکەوە کە گوایە مامۆستا جنێوی بەئاغە داوە، بەبێ لێکۆڵینەوە فەرمانی داوە کە سەد شەقی لێ بدەن و هەر ئەو شەقانە بووە هۆی مەرگی مەلا ڕەسوڵ و بەم چەشنە لە ساڵی ١٣٥١ لە تەمەنی شەست ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و لەسەر ڕاسپاردەی خۆی تەرمەکەی دەبەنە دێی دەربەند و لەوێدا دەینێژن.

ئەدیب بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و کۆمەڵایەتیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی گەلێ بەرز و شیرین و ناسک و ڕەوانن. ئەو لە نووسینی پەخشانیشدا تەڕدەست بووە، هەروەها لە بژیشکییەتی و خۆشنووسیدا مامۆستا بووە.

ئەدیب گەلێ هەڵبەستیشی بەفارسی و عەرەبی و ڕووسی هۆنیونەتەوە و گەلێ هۆنراو وتاری لە گۆڤاری زاری کرمانجیدا بڵاو کردوونەتەوە. گەرچی هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە لەناو وشەی فارسی و عەرەبیدا خنکاون، بەڵام وشەی پەتیی کوردی جوانیشی بەکاربردووە. ئەدیب لەبەرئەوە دڵدارەکەی بەتەواوی کاری کردووەتە سەر هەموو ڕەگ و شادەمارێکی، دێنێ باسی گیرۆدەیی خۆی و ستایشی خۆشەویستەکەی دەکا و دەڵێ:

چاوەکەت مەستە بەناحەق فێری مەیخانەی مەکە
لێی گەڕێ مەمنوونی بەزمی دوردی پەیمانی مەکە
زوڵفی سازاوت دەسا تەرتیب و چینی تێک مەدە
حەیفە تووشی جەوری ڕێش و کێشی لەرزانەی مەکە
پەرچەمت جێی ئاشیانەی بولبولی تەبعی منە
چونکە کێشکچیی شەوە بۆ مەنعی هێلانەی مەکە
گەردنم پێی خۆشە حەڵقەی تای تەنافی زوڵفەکەت
چاوەکەم ئیتر حەوالەی تۆق و زۆلانەی مەکە
دڵ بەمەیلی خۆی دەمێکە عاشقی باڵاکەتە
تۆ خودا مائل بەغەیری خۆت و بێگانەی مەکە
هەر لە ئەووەڵ تۆ دڵت بردووم بەنازی چاوەکەت
تازە فێری ڕاوو ڕەسم و تەبعی پەروانەی مەکە
عاشقی غونچەی دەمت تاکەی دەبێ ئاوارە بێ
مەحرەمی ڕازە، حەوالەی چۆڵ و وێرانەی مەکە
هەر بەڕەسمی دیدەنی تاوێکی نایێنی دەمت
دڵبەری وا نانێ عەیبە نانەجیبانەی مەکە
خۆت دەزانی وەک (ئەدیب)کەس بەندەگیی پێ ناکرێ
وا بەڕیسوایی لە ناو ئەم خەلقە ئەفسانەی مەکە

لە پێنج خشتەکیەکی تردا لە ستایشی یارەکەیدا دەڵێ:

ڕووت شەمسی تەمووزە، هەموو پڕ تابش و تاوە
ئەگریجەی چین چینە لە ڕووت پەخش و بڵاوە
حەیرانی دەمت بم بەمەسەل شووشە گوڵاوە
قوربانی دوو زوڵفت کە دەڵێی سونبولی خاوە

مەیلت ئەوە چەند ڕۆژە لەسەر وەعدە نەماوە
ڕۆژی نییە مەستانە کە عەهدت نەشکێنێ
وەک کاهروبا ئەو دڵی مسکین نەڕفێنێ
وەک قەوس و قەزەح ساتێ بەڕەنگێ دەنوێنێ
بێ گیانێ بەدەنی خەستە جگەر بۆچی دەمێنێ
وەک شووشەی ناسک دڵی بێ چارە شکاوە
پێم فەرموو گوناهم چییە ئەی سەروی دلارام
چی دی مەکە دڵڕەنجە ئەسیری منی ناکام
کوا تاقەتی ئەو جەورە هەموو تاب و توانام
ئەبرۆی کەچت حاڵی دەمی مەرگی نیشان دام
تەهدیدی سەری تیری موژانت بەعەلاوە
ئاوارە و خوێنخوارە مەگەر وامقی عەزرام
لۆمەم چ دەکەن کوشتەو سەرگەشتەی لەیلام
غەرقی غەم و سەودا سەرو ئاشوفتە و شەیدام
بۆ دانەیی خاڵت بەفریو چووم دڵی کێشام
سەرتاسەری دەورەی قەمەرت دانەو داوە
سێوی چەنەگەت ئاوی حەیات و چەهی زەمزەم
ئەی گیانی عەزیزت بەفیدای ئەو سەروپەرچەم
ئەوڕۆکە دەڵێم خاکی هەموو دەر وە سەرم کەم
پرسیم چییە دەرمانی برینی دڵی پڕخەم
فەرمووی کە دەوای سەهوە (ئەدیب) کاری کراوە

ئەدیب وەکو دەڵێن گەلێ هۆنراوی ئاینی و کۆمەلایەتیی هۆنیوەتەوە و لەوانەدا دەردی کۆمەڵی ڕۆژگاری خۆی بەوردی دەربڕیوە و جاریش چارەی بۆ دۆزیوەتەوە و گەلێ ڕەخنەشی لە باری ڕامیاری ئەو سەردەمە بووە و گەلێ نەفرینی ڕژێمی پادشایەتیی کردووە، بەلام بەداخەوە زۆربەی هۆنراوەکانی لەبەرئەوەی کۆنەکراونەتەوە، دەست بەدەست کەوتوون و لە ناو چوون.

دیوانێکی زۆر کەمی بەزمانی کوردی بەهەوڵ و تەقەلای مامۆستا گیو موکریانی کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٦٠ لە چاپخانەی هەولێردا بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەدیب - کۆکردنەوەی گیو موکریانی- هەولێر، ١٩٦٠.
٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٤٨ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەدیب.

سەید بەهاء

١٢٩٣- ١٣٦٥

ئەم هۆنەرەمان کە ناوی سەی بەهائەدینی کوڕی سەید محەمەد و نازناوی هۆنراویی شەمس و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە دێی سەردەی پاوەدا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە و ماوەیەک لە بیارە بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە سنە و لە مزگەوتی (دار الاحسان)دا خوێندنەکەی تەواوکردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە، بەڵام لەبەر چەند هۆیەک باری کردووتە سنە و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٥ لە تەمەنی حەفتا و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

بەها یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و دەتوانین بڵێین کە وێنەیەکی بێ کەم و زیادی هۆنەرە کۆنەکانی هەورامی بێژە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا لە هۆنەرانی کۆن پەیڕەوی کردووە و لاسایی ئەوانی کردووەتەوە. زۆربەی هۆنراوەکانی ئاینین، مەگەر بەدەگمەن سەبارەت بەمەبەستێکی تر هۆنراوی هۆنیبێتەوە، لەگەڵ ئەمەیشدا گەمە و یاریی بەوشە کردووە و، وا دیارە زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی و بێسارانی و سەیدیی هەورامی و نالیی کردووە و لەگەڵ میرزا عەبدولقادری پاوەییدا گەلێ ڕاز و نیازی هەیە و تەواوی ئەو نامانەی کە بۆ یەکتر نووسیویانە بەهۆنراو بووە.

لە شوێنەوارەکانی بەها ئەوەی کە بەیادگار ماوەتەوە بریتییە لە (مێعراج نامە)، (مەولوود نامە) و (شمس العقائد) و (دیوانی سەید بەهاء)، کە ئەگەر بەوردی لە هەر کامیان وردبینەوە، پلەی هۆنەریەتیی ئەومان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێین کە ناتوانین بەها بەهۆنەرێکی لاسایکەر بژمێرین، هەندێ جار مەبەستێکی وەکو ستایش و لاواندنەوەی گرتووەتە بەر و بۆنێکی پێ داوە و هەندێ جاریش لە قاڵبێکی زۆر کۆنا هۆنراوی هۆنیوەتەوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

عیلمی بێ بەهرە و درەختی بێ سەمەر من نامەوێ
چاوی بێ ئەشک و فغانی بێ ئەسەر من نامەوێ
عاشقی کوڵمی لە ڕەنگی ئەشکی چاوی سوورنەبێ
ڕۆژ نەناڵێ، شەو نەسوزێ تا سەحەر من نامەوێ
هەر دڵێ فارغ لە عیشق و هەر سەرێ سەودای نییە
ئەو لە جوملەی خەلقی ئینسان و بەشەر من نامەوێ
پیری کامڵ شێخی زاهید، مورشدی ڕێگەی تەریق
گەر نەبێ ئاگا لە کەشفی بەحر و بەڕ من نامەوێ
ماڵی دنیا غەیری حەسرەت عاقبەت سوودی نییە
زادی ئیمان تۆشەیە، باقی هەدەر من نامەوێ
چاو لە مڵکی جەم بکە تا مڵکی دنیا جەم نەکەی
تاجی شاهی داکەوێ ئاخر لەسەر من نامەوێ
من لە قەبرا گەر گەدا بم هەم فەقیر و بێ نەوا
گەر بەخەروار پێم ببەخشێ سیم و زەڕ من نامەوێ
تۆ لە ماڵی خۆم لە ئاخر بی نەسیبم کەی وە دەر
ڕووت و قووت و هەم غەریب و دەربەدەر من نامەوێ
فەقری خۆم چاکە بەئاسان تەی دەکەم ڕێگەی ڕەوین
کۆڵی سەنگین و سەفەر ڕێگەی خەتەر من نامەوێ
بەم هەژاریمە لەم مزگەوتە هەژارە گۆشەگیر
گەر بدەن (شەمسا) جیهانم سەر بەسەر من نامەوێ

شەمس لە پارچە هەڵبەستێکیدا خۆی بەتاوانبار و گوناهکار دەزانێ و لەم بارەوە لەگەڵ خۆیدا دەردەدڵ دەکاو دەڵێ:

دوای حەفتای ساڵ عومر ویەردە
دڵ ژەنگ قەسوەت عسیان ئاوەردە

وە نەشئەی بادەی ئارەزوو مەستەن
هەوەس پای تەدبیرای سەفەر بەستەن

نەزانای غافڵ ناکاو ناخەبەر
تۆشەت بی ئاخر پەی تۆشەی سەفەر

ئەی ئاخر ئەووەڵ دنیا واریتەن
نیشانەی ناسۆر زام کاریتەن
کار بێ مەعنا هەوەس کەردەی وێت
پەی یانەی ئاخر دەست نەوەردەی وێت
پیر سەر حەڵقەی گونەهـ بارانی
ئای پەی ڕۆی مەحشەر یانە وێرانی
پیر ئاخرەت شووم بەد کالات
کالای شووم شەڕ بڕیا وە بالات
وادەی لواتەن وەختت نەمەندەن
ئەجەل پەی گیانت ئارەزوو مەندەن
کەردەی بەدکەردەت بەرشییەن جەدەس
مەندەن وە لوتف فەرد فەریادرەس
کەرەم فراوان ڕەحمەتش بێ شۆن
چ دەربەس بەخشای بارگونای تۆن
ئەرمەیل وەبەخشای عسیان نییەن پێش
وادەی شەفاعەت حەزرەت یانێ چێش
بخێزۆ ڕەحمەت لای لاتقنطوو
مەبەخشۆ (شەمسا) بار گونای توو

واتە: لەپاش حەفتا ساڵ کە بەسەر تەمەنتا تێ پەڕیوە، وە دڵ ژەنگی گوناهـ و نافەرمانیی هێناوە، وە بەبادەی ئارەزوو مەست بووە و کەوتووەتە ناو فەوا و هەوەس، بەبێ ئەوەی توێشوبەرە بۆ ڕۆژی دوایی کۆکاتەوە، دەسا هەر بدە بەسەر خۆتدا بۆ ماڵوێرانیی خۆت لە ڕۆژی پەسڵاندا، چونکە کالای شوومی شەڕ بەبالات بڕاوە و وادەی ڕۆیشتنتە و کاتت نەماوە و ئاکام بۆ گیانت ئارەزوومەندە، وە خوا بەزەییی زۆرە و دەربەسی ئەوە نایە کە باری گوناهت ببەخشێ و سووکت کاتەوە، ئەگەر بەزەیی بجووڵێ، باری گوناهی (شەمس)یش دەبەخشێ.

هۆنەر لە پاشا لەگەڵ خوای تاق و تەنیادا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و ددان بەنافەرمانی و گوناهـ و تاوانی خۆیدا دەنێ و دەڵێ:

(علام الغیوب) ئاگای دەرد حاڵ
(ستار العیوب) فەرد بێ زەواڵ

هەر چەتۆ فەرمات من پاسەم نەکەرد
ئەمرۆ نەهی تۆم هیچ بەجا نا وەرد
نەجوانی واتم هەوەس ناکەنان
پەوکێ پەی تاعەت من بێ باکەنان
جە وەقت پیری هەوەس نەدارۆ
ئیتاعەت ئەمرت بەجا ناوەرۆ
بێخودوەی خەیاڵ جوانیم و یەرد
وە دەرگانەی تۆ یەک رۆ رۆم نەکەرد
بەدرەقەی رەفێق جووانیم ها کەرد
پیری وە پیریم تەشریفش ئاوەرد
ئاما وە کۆڵم وە خێو دەردەوە
سەفای جوانیم وە یاد بەردەوە
مەیۆ سەدای زەن قافڵەی سەفەر
نە گۆشم یانێ عەزم سەفەر کەر
نوور بینایی چەمان بەردەوە
دووربین دیدەم نزیک کەردەوە
دندانم یەک یەک وەگاز هۆرکەندەن
گازم پەی غەزای ژینم نەمەندەن
خاو بییەن کرژیی زرانی هێزم
بریان تای تەکان پەی جوست و خێزم
سەنگی کۆڵ دەرد پشتم خەم کەردەن
لارەو لەرەی سەربارەن وەگەردەن
دەردان پیری وە بارم بییەن
توانای سوجدە و روکووعم نییەن
ئانە جوانی و نەفامی و مەستی
ئینەیچە پیری و کەساسی و سستی
دەیسا کەرەمدار کەرەم فراوان
وە کام روو واچوو نەداروو تاوان

وێم کـــــەردم بەوێم تـاوان دارەنـان
پەی عـــەذاب ســـەخت ســـزاوارەنـان

عـوذرم نا مـەسـمـووع قـەوڵم نارەواج
تەدبیـــرم بـەرپا نـەدارۆ عـــیــــلاج

بێ حـەد جـەئەو سـاف پڕ گـوناهەوێم
ڕوو زەرد مووسـفـید دڵ سـیـا هە وێم

نامــەی ئەعمـالم ئەرگـێلـی پێشـدا
یەک زەرێ خـاسی مـوشكڵ بۆ تێشـدا

چێش مـەبۆ کـەری ڕەحـمێ وە حـاڵم
هەر سـەربەسـتە بۆ نـامەی ئەعـمـاڵم

من ئیقرارم هەن تۆیچ مەعلوومەن لێت
با کـەس نەزا نۆ غـەیر جـەوێم وێت

هـەر وێت بزانە یەکـــتــــای یەگـــانە
با نـەبۆم ڕیســـوای خـوێش و بێگانە

وەعدەت فـەرماوان جەوڕۆڕۆی سـاعەت
پەی حـەبیب وێت ئیـزن شـەفـاعـەت

وادەی وێت حـــەقـــەن بەجـــا بـاوەری
مـەقـامـەن مەحـمـوود بەر عـەتا کەری

سا تۆیچ یارەسووڵ دی بەو شـەرمەوە
بەو دڵەی پرســـۆز نەرم و گـــەرمـــەوە

پەرێ شــــەفـــاعــەت یاوی بەفـــەریاد
دەســـتم وەدامـــان من نـەشم جـە یاد

هـەرچەن گونەهبار (شەمس) ڕوو ڕەشەن   شەفاعەت هەر بۆ گونەهبار وەشەن

واتە: ئەی خـوای تاق و تەنیـا! تو هـەر چییـەکت فـەرموو، من فـەرمـانەکانتم بەجێ نەهێنا، لە تافی جوانیدا لە ڕووی هەوا و هەوەسـەوە نافەرمـانیم کرد و لە دەوری پیریشـدا تواناییم نییە کە فەرمانەکانت بەجێ بێنم، هەروا بێخود جوانیم تێ پەڕی، ئێسـتاش پیری هـاتووەتە پیرمـەوە و دەنگی زەنگی کـاروانیش دێتە گوێم و لەوانـەیە لەم ڕۆژانەدا بەرەو جیـهـانی تر بکەومە ڕێ، سۆمای چاوەکانیشم نەماوە و هێز لە ئەژنۆمدا کەم بووە و پشتم چەماوەتەوە

بەجۆرێ کە ناتوانم کڕنۆشت بۆ بەرم، دەسا خوایە مەگەر هەر خۆت بەزەییت پێما بێ، بەڵام خۆم دان بەگوناهی خۆما دەنێم و دەزانم سزاواری سزام و شەرمەندەی دەرگای تۆم و نامەی کردەوەم ئەگەر پیایا بگەڕێ، تۆزقاڵێک چاکەی تێدا نییە، دەسا بەزەییت پێمدا بێ ڕیسوای لای خۆیش و بێگانە نەبم، تۆ خۆت بەپێغەمبەر فەرمووتە ئۆمەتت دەبەخشم و قسەی تۆیش هەقە، دەسا ئەی پێغەمبەر لەلای خوا تکام بۆ بکە، هەرچەندە گوناهکار و ڕووڕەشم بەڵام بەتکای تۆ دڵخۆشم.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دەستنووسی سەی بەها کە لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- مەنزوومەی کورد - بهادین شەمسی قورەیشی- بەغداد، ١٩٤٨.
٣- مێعراج نامەی حەزرەتی ڕەسوول - بەهاء شەمسی قورەیشی- سنە، ١٣٤٠.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبەها.

میرزا عەبدولقادری تەوێڵەیی

١٢٩٣- ١٣٦٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولقادر و کوڕی حەمە یوسفی تەوێڵەییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە دێی تەوێڵەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن ماوەیەکیش چووەتە سنە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و خوێندنەوەی پەڕاوی بەکەڵک و هۆنینەوەی هۆنراو و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٦٩ لە تەمەنی حەفتاو شەش ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە.

میرزا عەبدولقادر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەی بەزاراوەی گۆرانی زۆرە، بەڵام بەداخەوە هۆنراوەکانی تا ئێستا کۆنەکراونەتەوە و لە لاپەڕەی بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون.

لە ساڵی هەزار و سێ سەد و بیستی کۆچی بەفرێکی زۆر باریوە و ئەویش هەر لە سەرەتاوە ئامۆژگاریی خەڵکی کردووە و بەخەڵکی ڕاگەیاندووە کە ساڵێکی تووش دەبێ و ئازووخە بۆ زستان کۆکەنەوە و نەوەک لێیان ببڕێ، وەکو دەڵێ:

تاریخ جە هەزار سێسەد، بیست بۆ
تاریخی ئەمساڵ جەلات مەعلووم بۆ

هەرکەس ماڵدارەن با رزقش جەم بۆ
نەکای جە وەفار ئەوزاعش کەم بۆ
ڕۆغەن و گەنم، برنجی شاران
ئامادە کەردێ بێ حەد و پایان
بێ دەوڵەت دوودەست بدەوە سەردا
پەلاسێو قایم بکە وە بەردا
بی بەتۆز و گەرد بەڕووی هەواوە
شی پەرێ (شاهۆ) جە پشت پاوە
پایتەختش بۆ وست ئۆ (پەشت و ناو)ی
هاو راش کیاست پەی (سەڵوەکاو)ی
سا کە ئێد ئەژنی (دووختان وخانی)
وات: (هاڵێ) وڕا حاڵم بزانێ
(خۆر خۆرە)ی چریش (هانە شیروانی)
پەی (قوولۆدمەی) خەبەر کیانی
خەبەر کیانی پەی (مڵەوەردی)
(وەڵەوە زانا) با خەبەر کەردی
واچە (زمناکۆ)ی ساکن بۆ پەی ویش
خەبەر بدۆنە بەهامسایی ویش
(کریلە) عاجز (ماکۆ)ە ن بێ دەنگ
بەرزیی (داڵەهۆ) عاجزەن بێ ڕەنگ
موختەسەر وارا تا بیست سەفەر
عالەم جە یانە نمەشی وە بەر
بەزازان عاجز جۆلایان ماتڵ
کەوش دروان یەکسەر گشت بیەن خەجڵ
چوار پینەی کەوش فەقیراَن دریان
هەلاجان بێ کەیف ژێ کەمان بڕیان
دووکەڵ یانە کاریوش کەردەن
پەنا بەئەهل جەهەنەم بەردەن

زیقـەتیـو ئۆنا و وەحـشـیـیـان کـەوتەن
سـەگان جـەحـەیبەت گورگان نەسرەوتەن

مـیـرزا عـەبدولقـادر گـەلێ هۆنراوی بووە بـەڵام بەداخـەوە لەبەرئەوەی کـۆنەکـراوەتەوە لەناوچوون.

سەرچاوەکان
١- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٢٠ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا عەبدولقادری تەوێڵەیی.

کاکە حەمەی ناری

١٢٩٤- ١٣٦٤

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە ناوی کاکـە حـەمـە و کـوڕی مـەلا ئـەحـمـەد و نازناوی (ناری)یە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستماندایە لە ساڵی ١٢٩٤ی کۆچی لە دێی (کیگن) ی مەریوان لە دایک بووە و لە منداڵی لەلای باوکی دەسـتی کـردووەتـە خـوێندن و قـورئان و ڕێزمـانی عـەرەبی و پەڕتووکە وردەکانی خوێندووە و ئـەوسا بەفـەقـێیەتـی بەمەڵبـەندەکانی مـەریواندا گەڕاوە و لەوێوە چووەتە سنە و پاشان گەڕاوەتەوە مـەریوان و لە پاشا بۆ خوێندن بەزۆربەی شـارەکـانی کـوردسـتـان گـەڕاوە و سـەرئەنجام لە تەمـەنی بـیست و سێ سـاڵیدا لە ڕەواندز لەلای مـەلا ئەسـعـەدی خـەیلانی ودمـی مەلایەتـیی وەرگرتووە و گـەڕاوەتەوە زێدەکـەی خـۆی و ئیتر لەوێدا دامەزراوە و ژنی هێناوە و پاشان ڕۆیشـتووەتە دێی بیلو لەوێدا بووەتە مامۆستا و پاشـماوەی ژیانی بەوانە وتنـەوە و هۆنراو هۆنینەوە و ڕێنموونیی خەڵک بردووەتە سـەر تا لە ساڵی ١٣٦٤ لە تەمـەنی حەفتا سـاڵیدا لە جیـهان ماڵئاواییی خـواستووە و لە گۆڕسـتانی دێی بیلوودا نێژراوە.

کـاکە حـەمـەی ناری بەیەکێ لە هۆنەرانی هـەرەبەرزی کـورد دێتـە ئەژمار کە هۆنراوەکـانی زۆر شیـرین و دڵگر و پاراون. ناری وەکـو دەڵێن لە زانستی ڕەوانبـێـژیدا دەسـتـێکی باڵای هـەبووە و گـەلێ ودمی بەفـەقـێـیان داوە، وە لەگـەڵ هـۆنەرانی سـەردەمی خـۆیدا ڕاز و نیازی هـەبووە. بەتایبەت لەگەڵ تایەربەگی جاف بەیەکەوە هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

دیمـەنی جـوان ڕازاوە و خـواکـردی کـوردسـتـان و، لووتکـەی بـەرزی کـێـوەکـان و خـوڕە و هـاژەی ئاوی چەم و ڕووبارەکان، شنە و سروەی بای شەماڵ، وە ترووسکەی ئەستێرەکان و جـووکـە و چریکـەی باڵندەکـان هـەمـووی ئەمـانە کـاریان کـردە سـەر ناری و کـورتژمی

هۆنراویان پێ بەخشی و ئیتر کەوتە هۆنراو هۆنینەوە.

مامۆستا ناری یەکێکە لەو هۆنەرە کوردانەی کە بەشێوەی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە، وە هۆنراوەکانی دەکرێتە سێ بەشەوە:

دڵداری، ئاینی، پیاهەڵدان، وە بەشی زۆری هۆنراوەکانی پوخت و ڕەوان و شیرینن، وە لە ڕێی ویژەوە ڕاژەیەکی زۆری بەزمانی کوردی کردووە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ناری کە بەشێوەی کلاسیک هۆنیویەتەوە:

مـــودەتێکە من گـــرفـــتـــارم بەدەس ســـەوداتـەوە
بـووم بـەداوی چـیـنـی زوڵف و پـەرچـەمـی تـاتـاتـەوە
مـەنعی قـولابی مـوژەی نـاکـەم لە ڕاکـێـشـانی دڵ
بۆ ئـەسـیـری چاوی مـەســتی پرخـــەوی ئەیبــاتەوە
وا ســـەرم دانا بـەعـــەزمـی بـەردە بازی ڕێگەکـــەت
مــەرهەمـی دەردی ســـەری من وا بـەگـــەردی پاتـەوە
گـەر دەپرسی حـــاڵی پەروانەی دڵم دووربـێ لە ڕووت
وا لە ســـۆزشـــدا لـە ســـایەی شـــەوچرای گـــۆناتەوە
چاوی خـوێنخـواری بەخـوێنم فـێرە وەک لێوی بەمـەی
لێی گـەڕێن ئـێـوە و خـودا ئەو شـۆخـە با بیـخـواتەوە
شـاهـی چاوت مـولکی ســـەبرو تاقـــەتی بردم بەزۆر
مـەســحـەفی ڕووی تۆ بەگژیا چێ ئەگـەر نەمـداتەوە
مـێـشی خـاڵت نافـڕێ بـەس باوەشـێـنی کـە بـەناز
چونکە پابەندە بەشـــەهدی ڕوومـــەتی زیبـــاتـەوە
شێن و واوەیلایە ئاســـاری قـــیـــامـــەت هـەڵدەسێ
گوڵ بەدەن ئـەمـڕۆ بەرەو مـەشـریق ئەگـەر لاکـاتەوە
لەب شـەکـەر فـەرمـوو بەزوڵفت باوەشـێنی بانەکـات
مـێـشی ڕۆحم گـەر بنیـشـێـتـۆ بەقـەندی چاتەوە
خەتی دەرسی عیشقی (ناری) وەک ڕقوومی خاڵەکەت
وا بـەلەوحی گـــەردنی بێ گـــەردی وەک مـــیناتەوە

ناری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا زۆر بەدەسەڵات بووە و هۆنراوەکانی گەلێ سوارن و زۆر حـەزی لە هۆنراوەکـانی نالی و مـەولەوی و حـافـز و سـەعدی کـردووە، وە لە هەمـوو

پارچە هەڵبەستەکانیان چەند هۆنراوێکی وای تیایە کە وێنەیەکی جوانی شێوەی وێژەی کوردییە و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەو چەشنە هۆنراو بهۆنێتەوە. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە دەڵێ:

بەیادت کەوتە سۆزش غونچە دەم، وا قەلبی بیمارم
لە هیجرت هاتە سۆ دیسان برینی پار و پێرارم
هەموو نەشئەی زستانی فیراقە سەرسەری ئاهم
نیشانەی پایزی هیجرانە زەردیی پەلکی ڕوخسارم
بەشوعلەی ناری پڕ تەئسیری عاشق سۆزی دووریی تۆ
وەکو پەروانە سووتاوە، دڵەی غەمگین و غەمبارم
بەڵێ عیلەت بەسیحری نێرگسی مەخمووری فیتنەت بوو
کەوا من سەرزەدەی تانەی ڕەقیب و یار و ئەغیارم
بەشەوقی دەبدەبەی سوڵتانی حوسنی ماهی ڕوخسارت
بەگەردوون ئاشنایە زەمزەمەی سەمتووری هاوارم
وەکوو حوسنت لە عالەمدا، قسەی من فاش و مەشهوورە
عەزیزم تازەمەخفی کەم ئەمن تۆماری ئەسرارم؟
تەماشا چەندە خۆش تەعلیمە، ئەی شیرینی بێ هەمتا
لە کێوی بێستوونی وەسفی تۆ، گوڵگوونی گوفتارم
لە موڵکی عاشقیدا، خەسرەوێکی شۆخە دڵ، ناری
گەواهی عیشقە، جۆش و شۆڕشی شیرینی ئەشعارم
بەچاوی کەم لە (ناری) چاوەکەم مەڕوانە، بڕوانە
لە گۆشەی مەدرەسەی عیشقت، چ شاگردێکی هۆشیارم

ناری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا گەرچی لاسایی هۆنەرەکانی پێشووی کردووە، بەڵام لەلایەن شێوەوە گەلێ شتی تازەی داهێناوە. هەروەها لە پارچە هەڵبەستێکیدا لەگەڵ دڵخوازەکەیدا دەکەوێتە گلە و گازاندە و پێی دەڵێ: ئەم دڵە زویر و خەفەتبارەم لەبەر ڕوومەتی گەش و جوانت خەوی نییە و ناتوانم سەرکۆنەشی بکەم، چونکە کێشکچییە و کێشکچیش نابێ بنوێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

چاوەکەم من بۆیە دایم کار و پیشەم زارییە
حاکمی چاوت لەگەڵ من مایلی غەدارییە

شـۆڕش و نـاڵینی کــەس بێ وەجــهـ و بێ عـیلـەت نیـیـە
ئاهـی مـن فــەریادی بولـبـوڵ ئیـشی بێ غــەمــخـوارییـە
مـن هـەر ئەو ڕۆژە دەسم شـــۆری لە ڕۆحـی خـــۆم کـــە دیم
حــەزرەتی خـونخـواری ئەبرۆت مــەشـرەبی خـونخـوارییـە
گــەر دەپرسـی بۆچی بێ نـەشـئــەو مــەلوول و عــاجــزی
ڕوومـــەتی زەردم عـــەزیزم شـــاهـیـــدی بێ یارییـــە
کـــەم بەخـــەندە بێ بەلامـــۆ، حـــەیفـــە تانەم لێ مـــەدە
لێم گـــەڕێ تووبی و خـــودا، ئەمـــجـــارە دەردم کـــارییـــە
دڵ لـە شــــــامـی پـەرچـەمـی ڕووتـا بـەدایم بـێ خـــــەوە
چونکە کـــێـــشکچی بەشــــەودا عـــادەتی بێـــدارییـــە
حـیکمـەتی پڕ مـەسـئـەلەی کـوڵمت لە بۆ کێ حـەل دەبێ
هەر سـەحـیـفـە سـەد ئیـشـارە و ڕەمـزی تێدا جـارییـە
خـاڵی ڕوخـسـارت هیـدایەت بەخـشـە، شـەرحی زوڵفـەکـەت
قـــازی ئاســـا حـــاشـــیـــەی ئەگـــریجـــەکـــانت لارییـــە
ڕوومەت وەکو ئاتەش، موژەت وەک شیشە ئەبرۆت قیمەکێش
مــێــروەحـــەت زوڵف و کـــەبابت جـــەرگی پارەی (ناری)یە

ناری لەم پارچە هەڵبەستەدا دیاردی کردووەتە (قازی) و (هیدایەت) و (لاری) کە قازی ناوی پەرتووکێکی فەلسەفییە و (هیدایەت)یش ناوەڕۆکی ئەو پەڕاوەیە و (لاری)یش پەراوێزێکە بەسەر پەڕاوەکەوە نووسراوە و دەڵێ: خاڵی ڕوومەتت ناوەڕۆکی پەرتووکی قازییە و دەبێ لێک بدرێتەوە و ڕاڤەی بکرێ، وە ئەو خاڵە ناوەڕۆکێکە وەکو (هیدایەت)، وە بڵاوبوونەوەی زوڵفەکانیشت ڕاڤەیە لەسەر خاڵی ڕوومەتت، وە ئەگریجەکانیشت وەکو پەراوێزی لاری وان بەدەوری خاڵی ڕوومەتتەوەیە. لە دوایین هۆنراوی پارچە هەڵبەستەکەیدا وێچوواندنێکی جوانی هێناوە بەجۆرێ کە:

ڕوومەتی یارەکەی بەئاگر و برژانگی بەشووشە و زوڵفی بەباوەشێن چواندووە.

هۆنراوەکانی ناری بەتەواوی پڕن لە جوانی و پاراوی و پیشەی وێژە و، وێنەیەکی بەنرخ و بایبداری هۆنراوی کلاسیکی کوردین، ئەو وێچوواندنە جوانانەی کە ئەو لە هۆنراوەکانیدا بەکاری بردوون لەلایەنی وێژەییەوە زۆر جوان و شیرینن، وەکو ئەم پارچە هەڵبەستەی کە دەڵێ:

هەتا غونچەی گوڵی دڵ بێ لە لالەی نەوبەهارم چی
لەگەڵ شمشادی باڵاکەی، لە سەروی جۆیبارم چی
کە یارێ دەس بدا بۆ من لەسەر سینەی بەجووتێ بەی
لە بازی و سەیری مۆرەی نەردی سەرتەختە و قومارم چی
ئەگەر بگرم لە دەس یەکدەم، ترنجی غەبغەبی کاڵی
لە لیمۆی زەرد و سێوی ئاڵ و نارنج و هەنارم چی
ئەبەد تەشبیهی ڕۆژ و شەو بەزوڵف و ڕوومەتی ناکەم
لە وەسفی دوو مونافی هەر وەکو لەیل و نەهارم چی
کە بۆ ماچی دەمی، وەک چاوی مەستی تۆبە دەشکێنم
غولامی تورکی مەخموورم لە شێخی. تۆبەکارم چی
بەشەرحی خاڵ و خەتی حیکمەتی ڕوخساری مەشغووڵم
لە سیری حاشیەی زوڵفی سیاهی تارومارم چی
بەقانوونی غولامی گەر قبووڵم کا لە دەرگادا
لە چەتری عەیش و تەختی ناز و تاجی ئیعتبارم چی
گریبانی سەبووریی پارە کردم تیری موژگانی
دەبا من ڕوو لە سەحرا کەم لە ئارام و قەرارم چی
لە خۆفی چاوی مورغی دڵ لەسەر شەهدی لەبی لاچوو
کە یەعنی من لە زەخم و حەملەیی بازی شکارم چی
خیانەت تا ئەبەد (ناری) بەتەحریکی موژەی ناکەم
لە بەند و کۆت و زنجیری فەلاقەی سەختی یارم چی

ناری لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینی و خواناسیشدا دەستێکی زۆر بەرز و باڵای بووە، بەپێی بیروڕای ناری خوای تاق و تەنیا نوێنگەی جیهان و سروشت و ئەوین و دڵی بنیادەمە و لە ڕاستەقینەدا ئەو لە هەموو جێ و شوێنێکدا لەگەڵ مرۆیە، پێغەمبەری گەورەی ئیسلامیش کە نێرراوی خوای مەزنە، مایەی ئەهوەنی دڵ و ئارامیی ئادەمیزادە، ئەو پێغەمبەرەی کە ئەگەر تیشکی بکەوێتە دڵ هەر کەسێک، بەجارێ شێت و شەیدا دەبێ، وە ئەگەر خاکی بەردەرگای بەسەریدا کا گەدا، هەردەم نەفرین لە تاجی قەیسەر و دارا دەکا و هەمووی لێ دەبینرێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

سوورەتی یاسین کە وەسفی حەزرەتی لەولا ئەکا
ئەهلی دڵ مایل بەجیلوەی سوورەتی تاها ئەکا

خاکی بەر دەرگاهی قەسری گەر بەسەرداکا گەدا
هەر نەفەس نەفرەت لە تاجی قەیسەر و دارا ئەکا
ئاسمان وەک موشتەری هەردەم بەمیزانی وەفا
کەسبی هەر شامێ بەیادی دەوڵەتی ئەسرا ئەکا
گەر تەسەور کا مەسیحی تەختی عەرشی ئەعزەمی
تا ئەبەد تەرکی بەیانی ڕەفعەتی عیسا ئەکا
نووری عیشقی کەوتە سەر تووری دڵی مووسا مەگەر
وا لەسەر سینەی بەشەوقی دڵ یەدی بەیزا ئەکا
بۆ خەلیلان گەر نەسیمی گوڵشەنی لوتفت ببێ
ناری نمروودی بەسەحنەی جەنەتو لەئوا ئەکا
تاقی کیسرا بۆ بەبەرقی نووری حوسنی شەق نەبێ
سەیلی حوکمی ناری فارس زایل و ریسوا ئەکا
ئەی حەبیبی خالقی عالەم، لە ئادەم تا بەتۆ
ئەنبیا یەک یەک بەیانی حەزرەتی والا ئەکا
نەرگسی مەستی سیاهت عەینی (مازاغ البصر)
شەمعی بێ سایەی وجوودت شەرحی (کرمنا) ئەکا
ئادەمی خاکی بەسەر زومرەی مەلەک دا بێ گومان
تۆی سەبەب نازش بەڕوتبەی (علم الاسما) ئەکا
کاشفی (والليل)ی تورەی پەرچەمی شەبرەنگی تۆ
ئافتایی تەلعەتت تەفسیری (والضحی) ئەکا
ئایەتی میعراجی پایەی قابە قەوسەینت عەجەب
وەسفی ئیعزازت لە تەختی نازی (او ادنی) ئەکا
عەکسی ئەلفی قامەتی ئەبرۆتە گەر (نون والقلم)
سدقی مەوزوونی کەلامت کەشفی (ماوحی) ئەکا
با وجوودی پرتەوی مێهری جەماڵێ ئەنوەرت
کێ خەیاڵی زیبی قەسر و سایەیی تویا ئەکا
سەلسەبیلی لوتفی تۆ بێ شک لە عەرسەی مەحشەرا
تشنەلەب، قانع، لە بادە جامی (اعطينا) ئەکا

چی لە دەوڵەت کا، ئەسیری بەندی عیشقی ئەحمەدی
عیشقی مەحموودی بەعاشق کەسبی ئیستغنا ئەکا
(ناریا) وەسفی جەلالی حەزرەتی (خیرالبشر)
کەی بەسەد دەفتەر هەتا مەحشەر بەشەر ئینشا ئەکا

ناری کە کەوتووەتە سەر ڕێ و ڕچەی خواناسەکان، زاراوی بادە و مەی و مەیخانە و ساز و نەی سەمتووری زۆر بەکاربردووە، وە لای وایە بۆ گەیشتن بەدەرگای خوا کە مەیخانەیە دەبێ مرۆ گەلێ ئەرک و ڕەنج و سەخڵەتی بکێشێ تا بەیاری ڕاستەقینەی خۆی بگا، کەسێک بکەوێتە ناو مەی پەرستی دەبێ خۆی لادا لە خۆپەرستی، لە پارچە هەڵبەستێکیدا یارەکەی دێنێتە یاد، بۆ ئەوەی دڵی خۆی بکا شاد و دەڵێ: هەموو هەستێکم لەلای تۆیە، چەندە خۆشبوو کە بەیەک بگەیشتنایە.

نەفەس سەمتوورە، سینەم ساز و دڵ نەی
حیکایەتخوانی دووریی تۆن پەیاپەی
بەزکری تۆ وەکو سۆفی هەمیشە
مەقاماتی فەنا فی للا ئەکەم تەی
چ شیرینە لەگەڵ شەهدی حزووردا
لە تۆ خەندە و لە من ئاوازی ئۆخەی
ئەگەر سایەی سەری تۆ بێ بەتاجم
چ موحتاجم بەتاج و ئەفسەری کەی
غەزەل قەت نابڕێ هەرگیز بەباڵات
ئەزانم بۆ کە وا مایل بەتاقەی
لە مەیخانەی خەیاڵی شەوقی تۆدا
بەنەشئەی یادی تۆ دڵ مەستە بێ مەی
لە عەکسی بادە ساقی وا لە مەیدا
قەدەح فنجانە ئازا تێکە سادەی
لە وشکی دا نەمامی باخی نەزمم
بەپووشی ڕیشی سۆفی بوو شکۆفەی
بەسەرچوو دوور لە تۆ باغی خەیاڵات
نەبوونی ما، نە بۆنی ما، نە غونچەی

ناری شەش بەندێکی هەیە کە لەوەدا بەناوی سۆزی ئاینەوە باسی نیشتمان ئەکا و لە بەندی یەکەمدا دەڵێ: ئەی خاکی نیشتمان بۆچی شێوەی پارت پێوە نەماوە، لەبەرچی ڕۆژت وەکو شەوەزەنگی لێ هاتووە و تاریکە، بۆ باسی دەفتەری فەرمانی خوایی لەناوتا نەماوە؟، بۆ یادی خوا کەمتر لە ناوتا دەکرێ و بۆ دڵخوازی پارێزگاریت لێ بێزار بووە؟ لەبەرچی هەوا و هەوەس کاری لێت کردووە، دە ئیتر چۆن شیوەنت نەکەم و چۆن دڵم لەت لەت نەبێ لە داخا:

ئەی خاکی وەتەن بۆچی نەما شێوەیی پارت،
بۆ بوو بەشەوی زوڵمەت و تاریکە نەهارت؟
بۆ باسی نەما دەفتەری ئەحلامی ئیلاهی،
بۆ یادی خودا وا لە گوڕێزا لە کەنارت؟
بۆ عاجز و بێزاری لە مەعشووقەیی تەقوا؟
بۆ پیرەژنی کۆنە هەوا بوو بوو بەیارت؟
وەک بازی جەفاکاری ستەم پیشەیی نمروود
بۆ تەیری سەفا، مورغی جەفا، بوو بەشکارت؟
سا بۆچی نەکەم شیوەنی گوڵ، سیسە لە باغا،
دڵ بۆچی نەکەم لەت لەت و سەد پارە لە داغا؟

دیوانی ناری بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٣٥٥ی هەتاوی لەلایەن کتێب فرۆشیی سەیدیانەوە لە مەهاباد لە چاپ دراوە، وە لەم چاپەدا گەلێ هۆنراوی نارێک و ناشیرین خراوەتە سەر هۆنراوەکانی و بەناوی ئەوەوە چاپ کراون، و لە ساڵی ١٩٨٤ هۆنراوکانی ناری بەچەشنێکی جوان لەلایەن کاکەی فەلاحەوە کۆکراونەتەوە و لە چاپ دراون.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ناری - لەسەر ئەرکی سەیدیان- مەهاباد، ١٣٥٥.

٢- دیوانی ناری - لەسەر ئەرکی کاکە فەللاح- سلێمانی، ١٩٨٤.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەناری.

میرزا حەسەنی سەیفولقوزات

١٢٩٧- ١٣٦٤

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی سێزدەم و چواردەی کۆچیدا ژیاوە، ناوی حەسەن و کوڕی میرزا قاسمی قازییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی وا کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٧ی کۆچی لە شاری سابڵاخدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە و سەرەتا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی لەلای ئەو تەواو کردووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و ئەوسا چووەتە شاری سلێمانی و ماوەیەک لەوێدا فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و سەرێکیشی لە بیارە داوە و لە پاشا بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی موکریان گەڕاوە و ماوەیەک لە عەنبار لەلای شەفیع بووە و ماوەیەکی زۆریش لەلای مەلا حەسەنی قزلجی و مەلا ساڵحی سەرداباتی لە بۆکان بووە و پاشان لە دێی سلێمان کەندی خوێندنەکەی تەواوکردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا ژنی هێناوە و ئەوسا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاش ئەوە ڕۆیشتووەتە دێی گوێگجەلی لە دەوروبەری میاندواو لەوێدا پاشماوەی تەمەنی بەڕێنوێنیی خەڵک و داوەری و وانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٤ی کۆچی لە تەمەنی شەست و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

سەیف پیاوێکی شۆخوشەنگ و قسەخۆش و ڕۆشنبیر بووە و لە لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و پیتۆڵی و ڕاڤەی هۆنراو و وێژەدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، لەگەڵ ئەوەشدا ژیانی خۆی بەکشتوکاڵ و ئاژەڵداری بردووەتە سەر و هەموو دەم دیواخانەکەی پڕ بووە لە پیاوانی قسەخۆش و هونەرمەند و هۆنەر و وێژەوان و ئەنجومەنی وێژەیی پێک هێناوە، هەروەها زۆر خۆشی لە مێوان هاتووە و هەموودەم ماڵەکەی پڕبووە لە مێوان، وەکو دەڵێن هیچ کات لە کەس زیز نەبووە و دڵی کەسی نەڕەنجاندووە.

سەیف یەکێکە لە هۆنەرە هەرەبەرزەکانی کوردی دەوری خۆی و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و دلگرن و بەوشەی جوان و ساکاری کوردی ڕازاونەتەوە و حەزی کردووە کە کەمتر وشەی بێگانە لە هۆنراوەکانیدا بەکارببا بۆ ئەوەی هەموو چینێک لێی تێ بگەن.

سەیف وا دیارە وەکو زۆربەی هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدای دیمەن و چاوەندازی ماه و کەژ و دەشت و لووتکەکانی زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە جوانی

شۆخی و شەنگی خۆشەویستەکەی ئاوری ئەو هیوایەی خۆش کردووە بۆیە هەر لە سەرەتاوە ناڵاندوویە و گریاوە و فرمێسکی ڕشتووە تا یارەکەی لایەکی لێ بکاتەوە بۆ ئەوە دڵی نەختێ داساکێ و ئەهوەن بێتەوە، وەکو خۆی دەڵێ:

دەبا ساتێکی ساکن بێ لە ناڵین قەلبی خوێنبارم
دەبا تاوێکی فارغ بێ لە گریان چاوی غەمبارم
هەتا کەی غەرقی سێلاوی سرشک و ئەشکی خوێنین بم
دەبا جارێک بەگۆشەی چاوی مەیلێکی بکا یارم
دەرمەکەی گەر لەلای خۆت یا جوێنم پێ بدەی ناچم
بەزنجیری دوو گێسووت چونکە پابەند و گرفتارم
بەنای ناڵە و بەسینە چەنگ وتاری غەم موهەیابووم
بڵێن بۆ سەیری ئەو بەزمە، دەمێک با وابێ دڵدارم
نییە تەئسیری وەعزت واعز، دەس هەڵگرە لێمان
عەیامێکە بەبادە چاوی مەستی مەست و خەممارم
شەتی ئەشکم هەتا کەی بێ مەگەر سەیحوون و جەیحوونە؟
بەچاوم گوت دەبا بەس بێ، گوتی جۆبار و ڕووبارم
لە تاوی زوڵفی چین چینت، ئەسیری چین و ماچینم
لە سایەی ڕۆژی ڕووت گا ڕۆژ پەرست، گا بەستە زونارم
ئەگەر چی حیکمەتە دەرسم، لە حەڵقەی دەرسی عیشقتدا
گەهێ دەرسم گوڵستانە، گەهێ مەشغووڵی تۆمارم
ترازا دوگمەکەی سینەت سپێدەی سوبح زاهیر بوو
لە یەک مەشریق دوو ڕۆژم دی، بەجارێ بەو شەوی تارم
هەناسەم، ئاهی سەردم، ئاسمانی شین و تاری گرت
یەقین گوێی ئاسمان کەڕبوو لەبەر ئەفغان و هاوارم
(حەسەن) چەن خۆشە ناڵینت ئەگەر یار بێتە باڵینت
بەشەرتێک بێیتە سەر قەبرم بەمردن زۆر مەنەتبارم

سەیف لەم هۆنراوانەدا سکاڵای دڵی خۆی بەجۆرێ کردووە کە یارەکەی دڵی لێ نەڕەنجێ و لەگەڵ ئەوەشدا ئەمانە دەڵێ کە دڵی نەرم بێ و تەنانەت دەڵێ ئەگەر لە کیانەڵادا بێیتە سەرینم، پێم خۆشە، وە یا لە دوای مردندا بێیتە سەر گۆڕەکەم هەر منەتبارتم.

سەیف لەناو هۆنەرانی کوردا پتر حەزی لە هۆنراوەکانی نالی و کوردی و حاجی قادری کۆیی کردووە و دەتوانین بڵێین کە کورتژمی هۆنراوە دڵدارییەکان و نیشتمانییەکانی لەو هۆنەرانە وەرگرتووە، بەتایبەت هۆنراوەکانی نالی گەشەی داوەتە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و هۆنراوەکانی حاجی قادریش هەستی نەتەوایەتیی ئەویان بزواندووە و، جێی شک و گومان نییە کە توانای هۆنەریەتیی ئەو لەوانە بووە کە پێویستی بەلاساییکردنەوەی هیچ هۆنەرێک نەبووە و ئەمڕۆ دەتوانین شانازی بەهۆنراوەکانی ئەوەوە بکەین.

سەیف لە پارچە هەڵبەستێکی تردا خۆی سەبارەت بەدڵدارەکەی دەردەبڕێ و لێرەدا ویستوویەتی ئەوینی دڵداری لە ئەوینی ڕاستەقینە جیا بکاتەوە و سنوور بخاتە نێوانیانەوە، هەر چەندە هەندێ لە هۆنەرانی تری کورد وەکو مەولەوی و سەیدی بێسارانییش ئەم کارەیان کردووە. سەیف بەدڵدارەکەی دەڵێ: ئەو زۆر و ستەمە بۆچی بەناهەق لە ئێمە دەکەی، خۆ من جگە خۆشەویستی و ئەوینی تۆ سووچ و گوناهێکم نییە، سەرم لە مەیدانی ئەوینت بووەتە گۆ و دەسا گەمەو یاریی پێ بکە و شەقی لێ بدە و زوڵفەکانت ئازار مەدە، جوانی و شۆخوشەنگیی تۆ، تۆبە بەگراو و سەوداسەر دەشکێنێ و بەتای زوڵفەکانت دڵم وەکو هارووت و مارووت لە چاڵی تینیت هەڵواسراوە، هاتم سەیری گوڵستانی ڕوومەتت بکەم، دیم کە وەکو گوڵزاری ئیرەم جوانە، وەکو دەڵێ:

ئەو زوڵمە لەسەرچی کە دەکەی لێمە بەناحەق
هەر عیشقە گوناهم بووەتە باعیسی نەستەق
سەر گۆیە لە مەیدانی غەمت پێی بکە بازی
عەزیەت مەکە زوڵفت، بەشەقێ لێ بدە سەرشەق
قەوس و قەزەحە تاقی بڕۆت ئەوڕۆ بەوەسمە
بۆیە دڵەکەم لەت لەتە بەو خەنجەری ئەزرەق
خۆم خستەوە بەر پێت بەئومێدی سەری زوڵفت
دەخولێمەوە بەو ڕشتەیی گێسوو وەکو مەزرەق
دەڕژێنی بەیەک غەمزە، نیگات خوێنی سپایەک
دەشکێنی بەڕووی تۆبە شکەن، تاقی خەوەرنەق
بەو زوڵفی سەراژێری لەسەر چاهی زەنەخدان
ئاوێزە دڵم هەر وەکو هارووتە موعەلەق
هاتم بەخەیاڵ سەیری گوڵستانی ڕوخت کەم
گوڵزاری ئیرەم بوو، لە هەمووی جیلوە و ڕەونەق

بەو زوڵفی سـەراپا وەکـو ئاهوویی مـوقـەیەد
یا شـەهپەڕی تاووسـە لە دووی کەبکی مـوتەوەق
تا بەخـتی ڕەشی بۆ (حـەسـەن)ە مـایەیی دووری
ڕووی زەردی بەسـووراوی سـرشکی بووە ئەبلەق

هەروەها دەزانین گەلێ لە هۆنەرەکانمان برۆی خۆشەویستەکەیان چواندووەتە میحراب و کەوان و شمشێر و مانگی یەکشەوە، بەڵام سەیف برۆی یارەکەی چواندووەتە پەلکە زێڕینە و دیارە ڕەوشتێکی تازەی داوەتێ، وەیا ڕوومەتی دڵدارەکەی چواندووەتە گوڵزاری ئیرەم کە مەبەستی بەهەشتی شەدادە کە لە زاراوی هۆنەرانی فارسدا بەچەشنی باغی ئیرەم هاتووە.

سەیف گراوی سروشت و جوانی بووە و دیمەن و چاوەندازی ڕەنگاوڕەنگی کوردستان بەجارێ دڵی ئەویان بزواندووە، بۆیە گەلێ ستایشی سروشتە جوانەکەی موکریانی کردووە و پیایدا هەڵداوە کە چۆن بەدەستی کردگار نەخشاوە و جوانیی پێ بەخشاوە و چەکامەی (ساڵی قڕان)ی سەیف، شاکارێکی وێژەییە کە هیچ هۆنەرێک تا ئێستا نەیتوانیوە بەو چەشنە باسی دیمەنە جوانەکەی کوردستان بکا و پیایا هەڵبڵێ ئەم چەکامەیە لە ساڵی ١٣١٢ی هەتاویدا هۆنیوەتەوە کە لەو ساڵەدا خەڵک تووشی بەهاری تووش بوون و ئەوەندە بەفر باریوە و هەوا سارد بووە کە زۆربەی وەرزێران و جووتیاران مەڕوماڵاتەکەیان قڕی تێ کەوتووە و بووەتە ڕێبەندان و بەفر و سەهۆڵ ڕێی بەکەس نەداوە و تەواوی ڕێگەکان گیراوە و خەڵک ژیانیان لە ئەوپەڕی سەخڵەتییەوە بردووەتە سەر. ئەم چەکامە لەگەڵ ئەوەی باسی سروشتی تێدا کراوە، کارەساتی ئەو دەمەشمان بۆ دەگێڕێتەوە، وەکو دەڵێ:

عـەزیز ئارەزووت زۆری بـۆ هـێنام
فرمێسکم سووربوو زەردی ڕووی لێ نام
دیسـان بەئاوری دووریت کـەوتمە گـیـر
دنیـام لێ سـاردبوو، بـوو بەزمـهـەریر
دنیـا وا پڕبوو لە بەفـر و سـیـخـوار
فـرمێسکی سـوورم بەسـپی هاتە خـوار
تا نـاهومـێـد بووم لە هـاتنی زووت
جـەرگم بۆ پۆلوو هەناسـەم بزووت
هـەوا بەحـاڵم وەک کـێـوان دەگـری
بەتەرزە و بەفـر و باران و هـەوری

عــەرزیش لەبۆمن هێندی قــوڕپێــوا
بەهاری دەگــەڵ زســتــان لێ شــێــوا
گیاوگوڵی مێرگان بۆم سیس و زەردبوون
بۆشـینی کـێـوان، کـەوان هـەم دەرد بوون
شـینی بەهارە عـاسـمـان هەر دەگری
هەوریش ناڵەناڵ ڕووی خـۆی دەپچـڕی
با لە کـێـو و دەشت خـۆڵ وەسـەر دەکا
گــریانی کــێــوان بەحــران پڕ دەکــا
داری مــێــشــە و باغ بەفــر دای پۆشین
پاک دەڵێی مــردوون کــفنیــان پۆشـین
کـەوی کـوێسـتـانان لە قـاسـپـەکـەوتن
بێ هۆش بوون یاخۆ خـەویان لێ کـەوتن
چیــرە و جــریوەی چۆرە و چۆلەکـــە
نـایەو نەیانمـا هـێـــــلانـە و هـێـلکـە
لـەگـلـەگ لـەگل کــەوت نەمـــا تـەق تەقی
سێرووش لە سیرە و فیت و چەقـچـەقی
پاک پەشـیــمــانن لە بۆ گــەرمــێنێ
بۆچ دەهـاتنەوە عـــەمـــرو نەمــێنێ

بەم هۆنراوە گەرم و بەتینانەدا چاک بۆمـان دەردەکەوێ کـە لەو ڕۆژەدا چ تۆف و هەوا و بەفر و سەهۆڵێک بووە کە شیناوەردی و گیا و گوڵی مێرگان کە تازە ڕوابوون سیس و زەرد بوون و کـەوانیش بۆ شـینیی کـێـوان کـەوتوونەتە قـاسپـە قـاسپ و بـەفـر و تەرزە تەواوی دارەکانی بێشـە و باخ و کێوی داپۆشیوە و زەوی وەک مردووی لێ هاتووە و کـفنی سپی لەبەر کردووە، چۆلەکە و سێرو و لەگلەگ جووکە و جریوە و تەقەتەقیان نەماوە و لە هاتنی خۆیان بۆ چیاکانی کوردستـان پەشیـمان و پاشگەز بوونەتەوە. سـەیف بەگێڕانەوەی ئەو کارەساتە درێژە ئەدا و دەڵێ:

قـــاز لە شـــەتاوان قـــارە لێ بڕا
دووڕنـای چۆمـــــاوان زوڕنـای لـێ دڕا
لە درزی عــــەرزی هـەوێردە دامـــــان
بێهـۆش بوونەوە و سـڕبوون لە سـەرمـان

ویشک بوو دوویشک ئەو کوێری ناڕاست
مشک هەر کونی خۆی بەئاوات دەخواست
لە سەرمان سەریان کیسەڵ و ڕەقە
بردە بەر خۆیان بێ تەقە و ڕەقە
بۆق کە دەیقیراند دەوێی کردوە
کەریش زەرینی لە بیر بردەوە
مار پاپۆکەی خوارد خۆی دەخوڵ دەگرت
توێژی کۆن و نوێی دەبەر خۆی کرد
ڕێوی کەوڵی خۆی ئاوەژوو دەکرد
ژووشک کەوڵی مووی ئارەزوو دەکرد
لەبن بەردانمان هەر سەرمازەڵە
لە باغ و باغچان قەل و قشقەڵە
لاڵ بم نابیسم لە چیاو لە رازان
زیرەی هەڵۆیان چریکەی بازان
پووشی داپۆشی، داڵدەی پاک بڕی
کەروێشکیش ڕیشەی پاک کرد و بڕی
بەفری بێ وەعدە ڕەشانگی بڕی
ڕەشانگ و سپی پاکیان سەربڕی
سەربڕا گاشین پاش مانگا بۆرە
لە باتی گاران ڕۆ ڕۆی گابۆرە
شین و گابۆرە لە نێو ڕەعیەتی
بەباچ و ڕەنج و سەعی و ڕەحمەتی
ڕۆژ هەتا شەوێ گەورە و بچووکیان
خێزانی ماڵێ گەورە کچ، بووکیان
خەریکن لە باغ فریزوو دەردێنن
وەک شەونمی گوڵ ئارەق دەڕژێنن
ئارەق لە هەنیان بەڕێز بژمێرە
کێ دی لە ئاسمان بەڕۆژ ئەستێرە؟

لە دەوری سـەریان دەسـرۆکـەی هەوری
وەک مـانگی چاردە لە نێـوان هـەوری
کـەوتە سـەر پیـلان چارەکـەی نوێژی
کـەشـە هـەوری کـرد لە دەوری ڕۆژی
دەسـمـاڵی ملیـان پشـتـێندی شلیـان
چـنـار و لاولاو چاوی بـەکلیـان
زولفیـان لەسـەرشـان تێک چرزان، پرژان
لـەشـکـری چـین و ژاپـۆن تـێـک ڕژان
زولفان لە دوویان وەک ڕەشمـار دەخشان
شـەونـین وەک شـەوە بەرۆژ دەدرەوشـان
بـەلـەرزە دەچـنـە فـریـزوو چـنـین
گـریانە کـاریان لەجـێی پێکەنـین
بۆ چنینەوەی جـوان کـەڵەکـەی دەکـەن
وەک پۆلی کـەوان کـەچینەی دەکـەن
پاچ و پێـمـەرە و بێڵ لەسـەر شـاندا
وەک فـەوجی حـازر دەژێر فـەرمـاندا
هێندە لاوازن مـەڕ و مـالاتیـان
قـوربانی ناکـرێن، نادرێ زەکـاتیـان

سەیف بەگێڕانەوەی ئەم ڕووداوە کە سروشت پێکی هێناوە، بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو سـەردەمـەشـمـان پیـشـان دەدا، تەنانەت زیزی و ئاڵۆزیی پەلەوەران و مـەڕ و مـالات و ولساتیشی دەرخستووە و دەڵێ: قاز لە شەتاوەکان قارەیان بڕا و دوڕناش لە قیژە کەوت دووپشک لە سەرمادا وشک بوو و، مشک لە کونای خۆی دەرنەئەچوو و کیسەڵ و ڕەقە لە سـەرمـادا ڕەق بوون، بۆق قرانی لەبیـر چووەوە و کـەریش زەڕینی لەبیـر نەمابوو، مـار بەدەوری خۆیا ئالابوو، وە ڕێوی و ژووشک لە کونەکەی خۆیان دەرنەدەچوون، ئیتر هەڵۆ و باز و قشقەڵە و داڵ نایەنە چیا و ماه و ڕاز، خەڵک لە ترسا گا و مانگاکانیان سەربڕی، هەور ئاسمانی بەجارێ داپۆشی و جیهان تاریک بوو بەجۆرێ کە تەوێڵ و هەنیەی یار وەکو ئەستێرە دەدرەوشایەوە، هۆنەر دیسان درێژە بەباسەکەی دەدا و دەڵێ:

گـا لەبەر کـزی هەڵناگـرێ نیـری
نە مەڕ ماسـتی ما، نە مانگا شیـری

لۆک چەمبەرەی بوو، ماین مشمشە
گا گۆی ڕەپی گرت، گامێش خشخشە
کەڵ و گامێشیان بووونە چەکچەکی
وشتریان بەعەین، بێچووی لەگلەکی
لەبەر بێ هێزی، لە ترسی سەرما
پشتێندیان بەستن، هەمووی جل کرا
بزن و مەڕ ڕوو بوون وەک سووره ساقە
یەک دانوو دەیکوشت یەک بەلەباقە
نایە فیتەی شوان لەسەر شەوێنێ
مێگەلان چێشتان لەکوێ دەنوێنێ
کوان شەنگەبێری لە چیا و کوێستانان
شلَقەی مەشکەیان بەری بەیانان،
قۆڵیان هەڵدەکەن دەڵێی بلووره
سینگیان دەردەخەن پارچێک لە نووره
دەرزی بەرۆکیان کە دێن دەرێنن
ڕۆژ لە عاسمانرا بۆ عەرزی دێنن
زوڵفان لا بەلا دەکەن بەلادا
ڕۆژ هەوری لەسەر خۆی وەلادا
قەدو بالایان وێنەی نەمامان
کێ دی نەمامان بگری شەمامان
کوا پیرۆت ئاغا سەرخێلی کوردان
لە قوولەسەییرا بچێ بۆ کوێستان؟
لە کوێیە تاغی ئەو چادری جوانی
تیپ تیپ میوانی سەر سفره و خوانی
کوێربم نابینم خێڵ بەرەو خواران
تەقڵە و ڕمبازی و هەوهەوی سواران
دێهاتی لێک دەی، چادر و هۆباتی
دەس ناکەوێ ڕۆن، بۆ چڵکەساتی

وه دەس ناکـەوێ مـاسـت بۆ هـەوێنـی
دۆی هـەڵگـریـەوە یـا بـیـکـوڵـێـنـی
پەنیـر بۆ ئیکسیر، سیر ئاوی حـەیات
وەکـو ئەسکەندەر کـەوتینە زوڵمـات
شـەمـاڵ و زریان دایم شـەڕیانە
ئاغـاوات شـڕن، کـرمـانج قـڕیانە
زسـتـانی ئەوسـاڵ دیارە پێنج مـانگە
مـەڕ و کـا و گـیـا بڕا لە دانگە
تەوێڵـە و هۆڵ و هـەیوان هەڵوەشـان
پووش و ئالاش و قـامـیش دەرکـشـان
درا بەگـاڕان وەک وێنجـەی نوخشـان
خـرا بۆ مـەڕی لە دانگە و حـەوشـان

هۆنەر لەپاش ئەوەی ئاڵۆزی و سـەخڵـەتیی ئەو ڕۆژانە دەخاتە پێش چاو، ئەوسـا داخ و مـوخابن بۆ چەند شۆڕەسـوارێکی کوردی ئەو دەورە وەکو: پیـرۆت ئاغا و سـەی سەمەد ئەخوا و دەڵێ: کوێربم کە ئێستا نابینم خێڵ بەرەو خوار بێتەوە و سوارەکان بەهەوەو تەقڵە و ڕمبازی بەرەو مـاڵی ئەوان بڕۆن، کـەچی ئێسـتـاش هیچی دەست ناکەوێ و قـڕ کەوتووەتە ناو خەڵک، وە دیارە زستـانی ئەمسـاڵ بووەتە پێنج مانگ و سـروشت گۆڕاوە. سەیف دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

کـرمـانج دەوڵەتـی پڕوپـاتـاڵ بـوو
کـۆچی دێ بەدێ بـەمـانگ و سـاڵ بوو
ئەویش لە دەس چوو، هێندە کۆچ مـەکەن
کـاتێ سـەرونوێ کـەن، جـووی زۆر بکەن
حـاسـڵـی عـومـرو لە زۆر و کـەمی
داتان بەگـیـا و کـا، لە نێوان عـەجـەمی
ڕێی کـاکـێـشـانی وەک کـەهکەشـانە
قـەتاری وشـتـر وەک ئەسـتـێـرانە
کـای زەرد و ڕزیو بـەلیـرەی سـوورە
وێنجـە ڕەش و سـوور پێستی سـەموورە

قـیـــمـــەتی کـایە وەک کـــارەبایە

بووەتە قـووتی ڕووح وێنـجەی سـەخـرایە

هۆنەر لەپاش گێڕانەوەی ئەم کارەساتانە داوا لە خەڵک ئەکا کە ئەهوەن و ئارام بن و خەریکی کارو تێکۆشان بن و ئەوسا دەڵێ: حەیفە کە نەتەوەیەک شەش هەزار ساڵ مێژووی هەبێ و سەرئەنجام ڕووت و ڕەجاڵ بێ و نۆکەری نامۆ و بێگانە بکا، دەسا دڵی دوژمنان خۆش مەکەن و خەریکی خوێندن بن، چونکە بەهۆی خوێندنەوە سەردەکەون، وەکو دەڵێ:

باغـــــان دابێنن، داران بنێـــــژن

نەجـیب و ئەسـڵن، کـۆن و لە مـێـژن

حـەیفە میللەتێک شـەش هـەزار ساڵ بێ

نۆکـــەری مـــالان ڕووت و ڕەجـــاڵ بێ

نۆکـــەری مـــالان شـــەرمـــە لە بۆمـــە

کـــۆلان هـەڵگرین بەکـــۆمـــە کـــۆمـــە

چی دی دوژمنان بەخـۆ خـۆش مـەکـەن

بووز و کـــەپەنک بالاپۆش مـــەکـــەن

تاکـــەی لە دەرکـــان کـــز و بلاوبین؟

بێ مـەزن و گـەورە و سـەر بێ کـلاوبین؟

هـەرکـــەس ئارەزووی مـــالانی هـەبێ

وەجـــاغی کــــوێربێ منداڵی نەبێ

ئەو بەدبەختییە لە کورد ڕووی دا بوو

لەبەر نەخـــوێندن کـــۆزیان ســـاوابوو

واجـــبـــە خـــوێندن بۆ دنیـــا و دینێ

پێـغـەمـبـەر فـەرمـووی: بۆچوونی چینێ

بەکـوتەو شـانامـان مـیللەت دەمـێنن

بەمـەزن و گـەوران شـــان دەشـەکێنن

دەردی دڵ دەکـەم کـورت و کـرمـانجی

(حـەسـەن) کرمانجە چی لە دیلمانجی؟

هۆنراوەکانی سەیف دەکرێنە سێ بەشەوە: دڵداری، کۆمەلایەتی نیشتمانی لە بارەی کۆمەلایەتی و نیشتمانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیونەتەوە و داوای لە خەڵک کردووە کە هەتا

دەتوانن بخوێنن و زانست فێربن تا لە ژیار و شارستانییەت دوور نەکەونەوە لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە خەڵک و دەڵێ: کوردینە تاکەی ئێوە بەم جۆرە دەمێننەوە، ئەوا گەلانی جیهان بەهۆی زانستەوە بەدەریا و ئاسماندا دەکەونە ڕێ و دڵخۆشن، چونکە بۆ خۆیان تێ دەکۆشن، دەردی نەزانی و نەخوێندەواری لەلایەکە ناکۆکی و دووبەرەکی و ناتەبایی ئەوەندەی تر پشتی ئێوەی شکاندووەتەوە و، لەبەرئەوەی لەگەڵ یەکدا نەیارن و یەکیەتیتان نییە، دوژمن لەم ناتەباییتانە بەسوودی خۆی کەڵک وەردەگرێ، وەکو دەڵێ:

کوردینە تاکەی ئێمە لە کێوان میسالی دێو
دێین و دەچین و بۆ مە نەبێ قەت خودان و خێو؟
خەڵکی هەمووی لە باغ و لە شارانە کەیف خۆش
ئێمە بڵاوە بێ سەرە ماوین لە دەشت و کێو
بۆ عاسمان دەڕۆن و لە بەحران دەکەن سەفەر
هەر عەرزە نیشتگاهی مە، سەنعاتە وەرد و شێو
ڕێی وانە کەهکەشان و ڕێی ئێمە بەردەلان
جێی وانە تەخت و بەخت و جێی ئێمە بەرد و چێو
فیکرێ لە حاڵی خۆکەن و بگرین بەحاڵی خۆ
هەر بێ سەری و عەداوەتی خۆتانە دێتە ڕێو
چون دوژمن دەگەڵ یەک و نیتانە یەکیەتی
ڕاتان دەدەن بەجارێ لە هەورازی بۆ نشێو
ژێردەستی و ئیتاعەتی بێگانە تا بەکەی؟
شەرمە لە بۆمە هێندە بژین بێ نیشان و نێو
مەغموونی هەر موعامەلە، حکوومی هەر کەسێک
شاهان بەمەحوی ئێمە دەبەستن گرێ و گرێو
کوانێ شێرە کوردەکان کە لەترسیان دەلەرزی عەرز
کێ بوو لە شامێ شابوو لە میسرێ بووبوو خدێو؟
تاکەی لە باغی خەڵکی بەزیزی و بەمل کەچی؟
خۆشە لە باغی عێلی چنینی هەنار و سێو
هەر میللەتێ لە لاوە، حەقی خۆی بەدەستەوە
کوردێ کە سەر هەڵێنێ، دەڵێن بووەتە سەربزێو

هەرچی دەبێ بلاببێ حەق هەر دەڵێ (حەسەن)
نیمە لە ڕێی وەتەن غەمی دەرکردن و جنێو

سەیف هۆنراوەکانی لە گەلێ جێ و شوێندا بلاوبوونەتەوە و بۆیە بەتەواوی کۆنەکراوەتەوە، گوایە دیوانێکی نایابی بەخەتی خۆی هەبووە کە لەناوچووە، وەکو دەڵێن هەندێ لە هۆنراوەیانی کۆکراونەتەوە و بەناوی دیوانی سەیف لە ئەوروپادا لە چاپ دراوە سەیف وەکو هۆنەرێکی کورد بووە هەمان کاتدا لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و عەرەبیشدا دەستێکی بالای هەبووە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی سەیفولقوزاتی موکری کە سالی ١٣٥٨ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە سالی ١٣٦٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٣- پارسی گویان کرد - تالیف: صدیق صفی زادە- تهران، ١٣٦٦.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەیفولقوزات.

شێخ محەمەدی مەردووخ

١٢٩٧- ١٣٩٥

ئەم زانا هەرە بەرزەمان ناوی محەمەد و کوڕی شێخ عەبدولموئمین نازناوی جەمالودین بەئایەتوڵلای مەردووخ بەناوبانگە و بەیەکێ لە زانا هەرە گەورەکانی کورد دێتە ژمار. خۆی لە نامەیەکدا بۆ نووسەری نووسیوە و دەڵێ: لە شەوی بیست و حەوتەمی مانگی ڕەجەبی سالی ١٢٩٧ی کۆچی لە دایک بووم و لە تەمەنی حەوت سالیدا چوومەتە قوتابخانە و مامۆستاکەم ئەلف و بێ و خەتمی پێ فێرکردم. مامۆستاکەم لە ڕاهێناندا زۆر شارەزا بوو و، منیشی زۆر خۆش دەویست، وە لەجیاتی هۆنراوەی بێ هوودە و بێ کەلک هۆنراوی عەرەبی بۆم دەنووسی و لە پاشا شیی دەکردنەوە و سەر مەشقی پێم دەدا و منیش لە ڕووی ئەو سەرمەشقەوە فێری ڕێزمانی عەرەبی و فارسی بووم، وە لەپاش مردنی باوکم خەریکی پێشنوێژی و بەڕێوەبردنی کاروباری خاو و خێزانم بووم، وە هەرچەندە ژیان تەنگی پێم هەڵچنیبوو، سەرەڕای ئەوەش خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی بەکەڵک بووم و بەهۆی خوێندنەوەی پەڕاوەوە لە زۆربەی زانستەکان شارەزاییم پەیدا کرد و لە تەمەنی چل سالیدا خەریکی نووسین و دانانی پەڕاو و نامیلکە بووم و کە تا ئێستا نزیکەی سەد و دوازدە پەرتووک و نامیلکەم بەزمانی فارسی نووسیوە کە هەندێکی چاپ و بلاوبووەتەوە.

مامۆستا مەردووخ زۆربەی ژیانی خۆی لە شاری سنەدا بردووەتە سەر و پتر خەریکی

ڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە و نووسینی پەڕاو و نامیلکە بووە و سەرئەنجام لە ساڵی ۱۳۹٥ لە تەمەنی نەوەد و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا مەردووخ بەیەکێ لە زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، وە لە زۆربەی زانستەکاندا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە بەتایبەت لە فەقهی ئیسلامی و مێژوو و پیتۆڵی و بژیشکی و ڕێزمان و ژمارە و زمان پسپۆڕ بووە و گەلێ پەڕاوی بەکەڵک و سوودمەندی نووسیون وەک: (فەرهەنگی مەردووخ)، (مێژووی مەردووخ)، (بانگی یەکیەتی)، (سرووەی ڕزگاری)، (فەقهی محەمەدی)، (ژماری محەمەدی)، (شەترەنج نامە) وە گەلێ پەڕاوی تر.

مامۆستا مەردووخ لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی عەرەبیشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و بەرز و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم مامۆستا هەرەبەرزە لە ژێر سەردێڕی (گوڵ و بولبول) کە بەڕاستی نموونەیەکی بەرزە لە وێژەی کوردیدا:

یاران بەیدیوە سەیر گوڵزارەن
سەیر جەلال و سپای وەهارەن
پەپووی وەش هەواڵ وەش وەش مەوانۆ
مزگانیی ئامای وەهار میاونۆ
سارا و کەژ و کۆ فەرش مەخمەڵەن
بیسات شادی گوڵ و بولبولەن
دەشت و دەر یەکسەر زوموورد پۆشەن
گوڵاڵە ساقی، گوڵ بادە نۆشەن
ڕووی زەوین جەبۆی گوڵ و ریاحین
پڕ عەترەن وێنەی بەهەشت بەرین
بەهەشت بەرین سەحن گوڵزارەن
غیلمانش بێ شۆ، حوور بێ شمارەن
نم نم باران کەژ و کۆی تەڕ کەرد
زەمزەمەی بولبول گوڵزارش کەڕ کەرد
باران وەهار ئاو حەیاتەن
مایەی زیندەگی خاک و نەواتەن
جەخاڵ خاڵ وەرب کۆساران نەخش بی
نەڕووی تاژانا بەڕەزا پەخش بی

یا خـــەســـووی نەســـیم بەنازانەوە
وەوڵەی گـــــــــولانش باز ڕازانـــەوە
هـەر لا مـــەوینی گـــوڵ و گـــوڵزارەن
شنەی نەســـیـــمــــەن، شنۆی چنارەن
دەشت و دەر و کـــەژ گـــوڵ و ڕێحـــانەن
وەنـەوشـــەو ســـۆســـەن پڕ بیـــاوانـەن
نەرگـــســـیچ وادەی کـــامـــەرانیـشـــەن
هەمـــیـشـــە وەهار تاف جـوانیـشـــەن
وەنـەوشـــە دیدەش بەکـــڵـــەڕەشـــتـــەن
ســـپـــیـــاو و ڕێحـــان تۆژاڵ وەشـــتـــەن
داران ئـاوســـــــــەن ئـاوان لـەبـــەردا
جە شـەرمـشـان دان سـەرپۆش وەسـەردا
هەوای کـۆســـاران مـوشـک و عـەبیـرەن
بوڵبـوڵ ئەسـیـرەن، قـومـری زەنجـیـرەن
شـۆڕ و هەنگامـە کـەفـتـەن کـەژ و کـۆ
هـەوای جـــــوانی ئـامــــاوە وەســـــۆ
نـەســیم چەمــــەن عـــەتر و گـــولاوەن
بوڵبـــوڵ خـــوەش بین حـــاڵش خـــراوەن
ئاین شـــــەونم ئارەق ســـــازییـــــەن
شکۆفـــە ســـەرگـــەرم وەرەق بازییـــەن
جـــام گـــولاڵە پڕ جـــە شـــــەراوەن
جـــە داخ دووری جـــەرگش کـــەواوەن
ســـارا و ســـەرزەوین پڕ جـە گـــەوهەرەن
ســـــەرتاپای گـــــولان زەڕ و زێوەرەن
هـەر لا گـــۆش مـــەدەی ئاوازَ و دەنگەن
قـەهقـەهـەی زەرەژ، قـــازەی قـــوڵنگەن
شـــاخـەی شـــەتاوەن، هاژەی وەفـــراوەن
شـەقشـەقـەی لەق لەق، قیـژەی قـالاوەن

شـریخـەی ڕەعـدەن، بریکەی بەرقـەن
جەولانگای وەهار جە غەرب تا شەرقەن
چریکەی بولبـولْ زریکەی ســارەن
سـەدای پلیسرک جـە سـەقف و دارن
فـیکەی گـاوانی، جـیکەی مـەلیـچک
لە کـەڵک و پاسـار، لە دار و بنچک
چ لـە ئـاودانـی، چ لـە ویـرانـە
بایەقـوش مـەبهـووت پەیوو حـەیرانە
سـارا و دەرودەشت پڕ جـە گـیـاندارەن
سـەدای عـەیش و نۆش جـەهەر کـەنارەن
سـایەی هەر داری سـەمـا و سـوروورەن
دەنگ چەقـانە و سـاز و سـەمـتـوورەن
بێـخ هەر هـەردێ ســـاز و ئـاوازەن
یام ماچ و مـۆچەن، یام خەمزە و نازەن
هـەرای دەبڕییـەن هۆرەی هەردییـەن
زەمـزەمـەی ناز پەی ڕەنگ زەردییـەن
قـومـری غـەزەڵخـوان ، ژەرەژ ڕامشگەر
گـاوانی خـوەشـخـوان، پەیوو خـونیاگـەر
خـونچـە جـە پەردە بەر ئامـا وە ناز
تەکـیـەش دا نەرووی گـولْ پەرێو نیـاز
بولبـوت بێ پەروا سـەداش هەڵبـڕی
گولْ جـە خـەجـالەت یەخـەی ویش دڕی
تک تک شـەونم نە ڕوخـسـارم گـولْ
مـەتکیـۆ چون خـوەی بەدامـان گلْ
دەریاچەی چەمـەن جـە دوور دیارەن
ئـایـنـەی بـالانمـای نـیـگـارەن
پەی شکار، دلْ بییـەن وەکـەمـەن
زەنجیرەی چەمەن، هەوریشەی چیمەن

جه سەفای گوڵزار دڵ شیفتە مەبۆ
نەدڵێ سەد دڵ فریفتە مەبۆ
سارای دارا جاگەو ماوای یارانەن
وەنەوشە پابۆس جۆیبارانەن
با ئەم ئەحواڵە حاڵ من زارەن
جە دەور گەردوون دڵم بێزارەن

واتە: دەی یاران! وەرن ئەوا بەهارە و سەیری گوڵزارە و سەیری فەڕ و شکۆی لەشکری بەهارە، پەپووی خۆش هەواڵ دەخوێنێ و مزگێنی هاتنی بەهار دەدا و تەواوی دەشت و کێو بە شینایی داپۆشراوە و ڕایەخی شادیی گوڵ و بولبولە و دەشت و دەر یەکسەر زمورود پۆشە و گولاڵە مەیگێڕە و گوڵ بادەنۆشە ڕووی زەوی بەهۆی بۆنی گولانەوە وەکو بەهەشتی بەرین بۆنخۆش بووە، نم نمی باران کێوەکانی تەڕ کرد و زەمزەمەی بولبول گوڵزاری کەڕ کرد بارانی بەهار ئاوی ژیانە و مایەی بژێوی خاک و ڕووەکە، لە خاڵ خاڵی بەفر، کوێستانەکان نەخش بوو، وە گوڵی بەڕەزا بەسەر بەردەکاندا بڵاوبووەوە، پاخەسووی شەماڵ بەنازەوە گوڵزاری دیسان ڕازاندەوە، سەرنجی هەر شوێن و جێگایەک دەدەی گوڵ و گوڵزارە و شنەی شەماڵە و شنۆی چنارە، دەشت و کەژ و کێو پڕ لە گوڵ و ڕێحانە و وەنەوشە و سۆسەن پڕ لە دەشت و بیاوانە، نێرگسیش وادەی کامەرانییە و هەمیشە بەهار تافی جوانییە، شۆڕ و هەنگامە و هەرا کەوتووەتە کەژ و کێو، هەوای جوانی و لاویەتی هاتەوە سۆ، سارا و سەرزەوی پڕ لە گەوهەرە سەرتاپای گولان زێڕ و زیوە، بەهەر کوێ گوێ دەدەی ئاواز و دەنگە، قاسپەی کەو و قاژەی قولینگەی، شاخەی شەتاو و هاژەی بەفراوە و برووسکەی هەورە برووسکەیە، فیکەی سیروو و جووکەی چۆلەکەیە، وە لە سێبەری هەر دارێکدا سەماو شادی و بەزمە، وە دەنگی چەقانە و ساز و سەمتوور دێتە گوێ، بولبولیش بەبێ پەروا دەنگی هەڵبڕی، وە گوڵ لە شەرمەزاریدا یەخەی خۆی دادڕی وە لە ناوچەوانی گوڵ دڵۆپ دڵۆپ شەونم دەهاتە خوار، وە چیمەن بەجارێ ڕازابووەوە، وە دڵێ هەزار دڵ سەرگەردانی ئەو بووە لەگەڵ ئەمانەشدا حاڵی من زارە و لە دەوری گەردوون دڵم بێزارە. دیوانەکەی مامۆستا مەردووخ کە داگری هۆنراوی کوردی و فارسی و عەرەبییە بەخەتی خۆی نووسراوە و کۆکراوەتەوە، بەڵام هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی مەردووخ، کە بەخەتی خۆی نووسراوە.

٢- گوڵ و بولبول کە لەگەڵ بەسەرهاتیدا خۆی بۆ نووسەری نووسیوە.

عەبدوڵڵا بەگی هەورامانی

١٢٩٩- ١٣٦٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی حەمە شەفێع بەگ و لە بنەماڵەی بەگزادەکانی حەسەن سانی هەورامانی تەختە، وە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٩ی کۆچی لە هەورامانی تەختدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە.

هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی میرزای تایبەتی بۆ ڕاگرتووە و فێری خەت خۆشی و وێژەی فارسیی کردووە و پاشان ماوەیەکیش چووە بۆ سنە و لە حوجرەی فەقێیاندا فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە ساڵی ١٣٥٠ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا و یەک ساڵیدا بەفەرمانی ڕەزا شای ملهوڕ لەگەڵ چەند هاوڕێیەکی تری لەبەر تاوانی ئازادیخوازی گیراوە و لە بەندیخانەی شاری ئەسفەهاندا بۆ ماوەی دە ساڵ بەند کراوە و لە پاشا کە لە بەند ئازاد کراوە، پاشماوەی ژیانی بەپشوودان و خوێندنەوەی پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراو و وریاکردنەوەی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٦٤ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا بەدەستی نەسەقچیانی ڕژێمی پاشایەتییەوە کوژراوە و تەرمەکەشی لە هەورامانی تەختدا نێژراوە.

عەبدوڵڵا بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی کورد دێتە ژمار، وە لەبەرئەوەی کۆت و پچڕی و دیلی و بەدبەختی و کەنەفتی کوردەواری و ستەمی کاربەدەستانی ستەمکاری پادشایەتیی دیوە، خۆی پێ ڕانەگیراوە و لەگەڵ هەندێ لە هاوەڵانیدا لە بەرابەری ئەو ڕژێمە ستەمکارەدا ڕاپەڕیوە و ماوەیێ بەشەڕ هاتووە و شۆڕشێکی گەورەی لە هەوراماندا پێک هێناوە، بەڵام لەبەرئەوەی سپای زۆرداری ڕەزاخان ڕژاوەتە هەورامان، لەپاش کوشت و کوشتارێکی زۆر و تاڵان و چەپاوکردنێکی فراوان ئەو و هاوەڵانی گیراون و بۆ ماوەی دە ساڵ بەند کراوە.

عەبدوڵڵا بەگ لەپاش ئازاد بوونیش ڕانەوەستاوە دیسانەوە لەگەڵ ئەو ڕژێمەدا کەوتووەتە بەربەرەکانێ و لە پێناوی ئازادی و سەربەستیدا خەباتی کردووە و تا لە ساڵی ١٣٢٣ی هەتاویدا بەدەستی سپا دڕندەکەی حەمە ڕەزای ناپاکەوە کوژراوە و بەم جۆرە بەشۆڕشەکەی ئەو قارەمانە نەبەزە دواییان هێناوە.

عەبدوڵڵا بەگ زۆربەی هۆنراوەکانی لە بەندیخانەی ئەسفەهاندا هۆنیوەتەوە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی خەوێک دەکات کە لە بەندیخانەکەدا دیویەتی و دەڵێ: لە زیندان و بەندا وام دەزانی کە ڕۆیشتوومەتەوە بۆ ناوچەی هەورامان و لە ناو هاوەڵ و برادەرەکانمدا

دانیشتبووم و گەلێ بەختیار و شادمان بووم، بەڵام کە وریا بوومەوە لەناکاو خۆم لە زینداندا دی و پاسەوانەکان لە دەوروپشتمدا بوون، ئەوە بوو کە برینەکانی کۆنم هاتنەوە سۆ و دەست لەسەر ئەژنۆ دانیشتم، چونکە زۆرجار من لە ئێش و ئازار و دەردی سەری یار دام واتە بەبیر و خەیاڵی کوردستانەوەم، وە هەمیشە بیرم لە دەوروبەری شاخوداخ و باخە جوانەکانی کوردستان دەکردەوە و لە کەڵکەڵەی ئەو ڕۆژانەدا بووم کە لەگەڵ هاوەڵاندا کۆ دەبووینەوە و بۆ سەربەستی گەل تێ دەکۆشاین:

یاران هامسەران ئیمشەو خاوێ دیم
جە زیندان تار عەجەو خاوێ دیم
ئازادیی وەتەن هەورامانم دی
ئێلاخان چۆڵ کۆسالانم دی
وەنەوشەی وەشبۆ، چنوور جەهەردان
ئاما نە خاوم پەی بار و دەردان
ڕیحان پەلش دێز، شەست پەر جەباخان
سۆسەن و نەسیرین شەوبۆی ئێلاخان
بەرزەڵنگ جە کۆ، چنوور جە کاوان
سەوزی و مێرغوزار، هاڕەی بەفراوان
چەنی هامسەران نیشتەبیم وە شاد
بەکەیف و ئاهەنگ غەم مەدام وە باد
گۆش بەسەدای ساز، چەم بەنیگاوە
جە قاوەخانەی ڕای کەمالاوە
لێو بەپیاڵەی عەقیق ڕەنگەوە
گاهێ پڕ بەشەوق گا بەخەندەوە
گا نیگای کۆسار بەرزی ئێلاخان
گا نیگای خەزان، گا نیگای زەردان
جەی عەیش و نیشات، جەی خەو بەتاڵ
زیندانم ئەسڵەن نامان بەخەیاڵ
هەر پاسەم زانان وێم شەهریارم
چەرخ کەچ کردار نەدان ئازارم

پاسەم مەزانا شای خاوەن جەختم
نەزانام مەزلووم، حەپسی بەدبەختم
وەختێو بێداربیم، تەماشا کەردم
ئاژان و زیندان نەزەر ئاوەردم
چەندە مەدهۆش بیم تەواسامەوە
عەقڵ ، فام ، هۆش نەمەن لامەوە
سەد موقابڵ بی بار خەمانم
وە سۆ ئاماوە سۆتەی زامانم
زام کۆنەو نۆم تازە کەردەوە
زار زار مەناڵام وە دەم دەردەوە
یارەب هەر کەسێو کە ڕۆش نەهات بۆ
زام زەدەی تەقدیر ڕووی سەربسات بۆ
کەشتیی نگینش هەر سەرنگوونەن
نە گێجاو گێج ڕوود جەیحوونەن
مۆرەی ئیقبالش دووشەش ناوەردەن
چەنی بەدبەختی مامەڵەش کەردەن
خورد و خۆراکش ژاراو زەردەن
خاو شیرینش هەر ئێش و دەردەن
یارەب بەحاجەت ڕەسووڵ حەبیب
خاک غەریبیم نەکەری نەسیب

لە ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی عەبدوڵڵا بەگدا وا دەردەکەوێ کە لەو دە ساڵەدا وا لە بەندیخانەدا بووە، زۆرخەم و پەژارەی خواردووە، وە دەتوانین سێبەری ئەو لە پشتی دیوارە بەرزەکانی خەم و پەژارەی زینداندا ببینین و ئێستا ئەو زیندانانە کاول و خاپوور بوونە، ئەو بەندیخانەی کە ئەوی تێدا بووە وەکو زاخەیەکی تەنگ و تاریک بووە و هۆنەر بەحاڵ توانیویەتی کە کەسێکی تری تێدا ببینێ و هەندێ جاریش هێناویانەتە دەرەوە، و لە تەنیایی و خەفەتی ئەم زیندانەدا کەڵکەڵەی یاران و هاوەڵان و پتر ئەو ئازار دەدا، یاران و دۆستەکانی ئەویان لەبیر بردووەتەوە، ئاشناکانی لەگەڵیدا نامۆ و بێگانە بوون، کاتێ بەدبەختییەکانی خۆی دەبینێ، لە کامەرانی و شادیی دوژمنەکانی پتر دێتە ڕقا، بەڵام

هۆنەر ئێستاش هەر ها لە بیری دیمەنە جوانەکەی کوردستان و ها لە بیری (کۆسالان) و (بەندەن) و (دەرەویان) و (ساروخە) و (مەڵێن) و (پیەن سەر) و (سەکۆی سان) و (پیر ڕۆستەم) کە ئەم هەوارگانە یادی ڕابردوویان لە دڵیدا زیندوو دەکردەوە. هۆنەر کاتێ لەم وژارە و کەڵکەڵانەدا بوو، دڵی بەوە خۆش دەکرد کە ئەمە چارەنووسە و دنیا ئەمەکێکی نییە و هەموو کەس ئەمرێ و هەر کەسێک دەورو نۆرەیەکی هەیە و ئیتر خەم و پەژارە مانایەکی نییە و بەم چەشنە بەو بیروڕایە کەمێ دڵی هێمن دەبووەوە:

یاد گوزشتەی هامفەردانم کەرد
کوردستان مەحاڵ هەورامانم کەرد

یاد گوزەشتەی ئەو سالانم کەرد
سەیر سەرهەدان (کۆسالان)م کەرد

جاێی چون (بەندەن) فەرەح سازم کەرد
جای نیشات ئەنگێز (دەرەویان)م کەرد

یاد تەماشای بەرزی خاسم کەرد
چەندێ تەواسام، چەندێ تاسم کەرد

یاد خەیاڵ (دەمی هاڵ)م کەرد
تاکە (ساروخە)ی ڕووی ژیوارم کەرد

ئارەزووی (مەڵێن)، (پیەن سەر)م کەرد
هەوارگەی (بەدهۆ) مومتەرم کەرد

یاد پالاوەژ (سەکۆی سان)م کەرد
قولەی (پیر ڕۆستەم) جەرگم بەرئاوەرد

گا گریە و زاری مەنالام جە دەرد
گا جەفاکێشان هەناسان سەرد

گا سەرمەستی عەشق بێزار جەیانە
گا شوکر دەرگای یەکتای یەگانە

گا دڵ وەشی دەرد فکر و خەیالان
گا شەیدای بالای شای سۆسەن خالان

دڵبەر هەر وەعەیش گولان وەهار بێ
بێ ئاگا جەحاڵ ئی بەندەی زار بێ

بەندبوونی عەبدوڵلا بەگ کە سەرگورشتەی بەندیەکمان پێ پیشان دەدا، ئەویش

بەندیەکی ئازادیخواز کە بۆ ئازادی و سەربەستیی گەل و وڵاتەکەی تێ کۆشاوە، زۆر کاریگەر و دڵتەزێنە، بەڵام هۆنراوەکانی ئەو هەر پەیوەندییان بەبەندیخانەوە نییە، بەڵکو گەلێ هۆنراوی ئاینی و کۆمەڵایەتی و دڵداریشی هۆنیونەتەوە و لە دیوانەکەیدا تۆمار کردوون.

سەرچاوەکان

١- دیوانی عەبدوڵلا بەگی هەورامان کە لە ساڵی ١٣٣٤ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- بەیازێک کە بەخەتی فەرهادی هەورامانی لە ساڵی ١٣٦٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەبدوڵلا بەگی هەورامی.

عەلی نەقیی دەبیر

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەلی نەقی و کوڕی عەباس و نازناوی دەبیر بووە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٩ی کۆچی لە هاروون ئاوادا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی مامۆستایەکی بۆ ڕاگرتووە و وانەی فارسی و خەتخۆشیی پێ فێر کردووە و ماوەیێکیش لە کرماشاندا بووە و لەوێدا لەگەڵ زانایان و هۆنەراندا کۆبووەتەوە و پاشان کە هاتووەتەوە لەلای جوامێرخان و داودخان، خەریکی نووسەری بووە، نازناوی (دەبیری) پێ دراوە و هەر لەو کاتەدا ئازایەتی و قارەمانەتیی عێلی کەڵهوڕی بەهۆنراوی فارسی هۆنیوەتەوە و ناوی ناوە (کەڵهوڕنامە) کە نزیکەی یازدە هەزار هۆنراوێک دەبێ. ئەم هۆنەرە پاشماوەی ژیانی هەر بەنووسەری و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٩ لە ئیسلام ئاوادا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

دەبیر لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: (ئاینی، دڵداری، کۆمەڵایەتی) ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مەولا گرداوەن، مەولا گرداوەن
ڕۆڵەم گرفتار گێج گرداوەن
ڕۆڵەم کەسێکە ئەحمەدش ناوەن
زەلیلیی ئەحمەد کەی وەتۆ باوەن
ئەر من بێچارەم تۆ چارە سازی
تۆ گەردن فراز مولک حیجازی

تۆ ئەسەدوڵلا ساحێب ئیعجازی
تۆ لە ڕای ڕەزای خودا سەربازی
تۆ مەولوود پاک کەعبەی خودایی
خودا نید ژ زات خودا جودایی
تۆ پێشەوایی تۆ موقتەدایی
تۆ هەم ئاخری، هەم ئیبتدایی
تۆ دەم مەسیح عەصای کەلیمی
تۆ مەعنی حا میم تاها و یاسینی
تۆ دەستگیر دەس گەدا و یەتیمی
تۆ هەم حاکمی، تۆ هەم حەکیمی
تۆ بابۆی حوسەین خوونین لباسی
دڵخوونین ژ داغ دەس عەباسی
تۆ هەر ئەو کەسی حەق مەدحت وانا
نە ڕاگەی مێعراج ئەحمەد نەزانا
وات وە جبرەئیل ئەی پەیک دانا
چەند وەقتەن ئەی چەرخ شەهپەرت شانا
ئی وشترانە وەی قەتارەوە
وەی کۆهان موور سەندووق بارەوە
وە کۆمان مەچن وەکام شارەوە
بارشان چێشەن لێم مەشارەوە
جبرەئیل وە جەوات وە پێغەمبەر
ستارەی هەنەن ئەی چەرخ ئەخزەر
هەر سی هەزار ساڵ نەدەور قەمەر
یەکبار ژ مەشرق سەر مارۆ ئەوبەر
من سی هەزار بار ئەو ستارەی نوور
رویەت کەردمن وەی لەیل دەیجوور
ئی ئوشترانە هەرهان وە عوبوور
نووا و دوماشان پێم نەویە زوهوور

هیچ نمەزانم بارشـــان چێـــشـــە
کێ ســاربانەو کێ جـلـــەوکـــێـشـــە

وەلحـاسڵ مـەقــســوود خـودا حـەیدەرە
فـەرمـان فـەرمـای شـا و گـەدا حـەیدەرە

تۆ شـێـر باجگیـر ڕاگـەی مـێـعـراجی
تۆ هەم تـاج بەخش، هەم سـاحێب تاجی

چـەبۆ بـپـــــــرسـی ژەی دوس دێـرین
باچی خـــوەشــحـــاڵی یاکـە دڵگیــرین

تـاباجم ڕۆڵەم وە ئـەســـــیــــر بـەردەن
بەردەن وەدیدەم یەکــجـــار نووربەردەن

فـــیـــدای ڕۆڵەت بۆ ڕۆڵەی بێ کـــەسم
مـەدح و سـەنات کـەم تا گـەر کـەهـەسم

بەدبەخت ئارەزووی ڕۆڵەش بەرد وە گڵ
چـاو نـە ئـینـتـــــزار دەس وە بـان دڵ

مـــــەولا دەخـــــیـلـم وە تۆ زامـن بۆ
هەر جـا ئەحـمەد چوود مەولام سـاکن بۆ

(نەقـی) هەروە تۆ دڵ بەسـتـەگـیـشـەن
وە هەر دوو دنیـــا وارەســـتــەگـــیـشـەن

واتە لەم هۆنراوانەدا هافی عـەلی سـلاوی لێ بێ دەکـاتە تکاکـار بۆ ئەوەی کـوڕەکـەی لە بەند ئازاد بێ تا لە خەم و پەژارە ڕزگاری بێ و دەڵێ: ئەی مەولا! کوڕەکەم گیرۆدەی گێژی گراوە و من بێچارەم و تۆ چارە ساز و خۆشەویستی خواو پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی، لە ڕێی مێعراجدا گەیشتینە پێغەمبەر بێ ئەوەی خۆی بزانێ، دەسا دەبێ لەم پەژارەیە ڕزگارم کەی و لە خوا بپاڕێتەوە کە کوڕەکەم لە بەند ڕزگاری بێ، چونکە ئەویان بەدیل بردووە، دایکی بەدبەختی بەبێ ئەوەی کـوڕەکەی ببینێ تۆقی کرد و مـرد، ئەوا کوڕەکەم سپاردە تۆ و چاوەڕوانی ڕزگاریی ئەوم.

سەرچاوەکان

١– دیوانی هۆنراوەکانی دەبیر کە لە ساڵی ١٣٦٢ی کۆچیدا نووسراوە.

٢– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەبیر.

میرزا حەسەن عەلیی غەریب

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەسەن عەلی و کوڕی ئاغا میرزا عەلی وەزیرییە و نازناوی هۆنراوی (غەریب)ە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٩ی کۆچی لە دێی قەرەوڵ لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە لەلای مەلا محەمەدی قەرەولی خەریکی خوێندن بووە و کاتێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی بووەتەوە، سەرەتای خوێندنی فەقهی ئیسلامیی دەست پێ کردووە و لە پاشا بەفەقێیەتی چووە بۆ سنە و لە مزگەوتی (دار الاحسان)دا ماوەیەک خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەزۆربەی شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لەلای مەلا چاکەکانی ئەو مەڵبەندانەدا گەلێ وانە و دەرزی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ماوەیەک خەریکی کشتوکاڵ بووە و دوای ئەوە قەرەولی بەجێ هێشتووە و چووەتە تیکانتەپەی هەوشار و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەکاری کشتوکاڵ و وانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٧٠ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەیان بردووەتەوە قەرەتەوەرە و لەوێدا نێژتوویانە.

میرزا حەسەن عەلی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار. هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن . وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوەیەکەوە:

ئاینی، دڵداری، چیرۆکی. جگە لە دیوانەکەی کە داگری هۆنراوی ئاینی و دڵدارییە، پەڕاوێکیشی بەناوی: حەیدەر و سنەوبەر بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

نازکی و تەڕ و پاراوی و شیرینیی هۆنراوەکانی غەریب نموونەیەکی باییدارە بۆ بازاڕی وێژەی کوردی. ئاخۆ سروشتە جوانەکەی کوردستان بووەتە سەرچاوەی هەڵقوڵینی هۆنراوی غەریب؟ وەیا یارە خۆشەویستەکەی ئەوی هان داوە کە هۆنراو بهۆنێتەوە؟

لەبەرئەوەی هۆنراوەکانی بەتەواوی نەکەوتوونەتە دەستمان ناتوانین، لەم بارەوە بیروڕای خۆمان بەتەواوی دەربڕین، بەڵام لەو چەند پارچە هەڵبەستە دڵدارییەی کە کەوتووەتە دەستمان ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە بەئەوینی کچە کوردێکەوە سووتاوە و گەلێ هۆنراوی بەبەژن و باڵایدا هۆنیونەتەوە و گلە و گازندە و سکاڵای دڵی خۆی بەم چەشنە دەربڕیوە کە دەڵێ:

مەیلت هاوەلای ئەو نەمامەوە
دەستاخەن وە بەند ئەو نەفامەوە

وه لێـــو و باڵاش بەی ڕەفـــتـــارەوه
هەردوو عـــەین ومخـــەشم قین و قـارەوه
قـامــەت بەو زوڵفـان عـەجـەب تارەوه
هـەر چۆن بیـــمـــارەن لەب وه بارەوه
چون مـورغ نەقــەفـەس بێ وه دامــەوه
مـەئیـووسـەن وەچنگ ئەو نەفـامـەوه
باڵا بەوێنەی ســـەوڵ ســـایە بەرز
باڵا مـــەنما نۆ ئەو نەبووم و مـــەرز
هەر وەقت مەڕەقسۆت ئەو وه هەزار تەرز
چە لەنجە و لارەش ئەعزام نشت وه لەرز
دەسـت زەلـیـلی هـا وه زامـــــەوه
مـەئیـووسـەن وەچنگ ئەو نەفـامـەوه
شـــەوان مـــەناڵۆ چەنی ئاه ســـەرد
هەرچۆن بیـمـاران زەخم ئاڵوودەی دەرد
فـەلەک ڕەحم خـێـر وه حـاڵش نەکـەرد
وەشـــیی ســـالانش وه تەڵخی ویەرد
چون مـورع نەقـەفـەس بی وه دامـەوه
مـەئیـووسـەن وەچنگ ئەو نەفـامـەوه
یاڵڵا بەحـاجـەت پێـغـەمـبـەران گـشت
بەشـــەرافـــەقی عـــەلی زۆر وه مـــشت
ئی مـەلەک شێـوەی لەقای نوور سـرشت
دەسـتـاخـەن وەدەست دێو ئەکـوان زشت
دەست زەلـیـلـیش هـا وه زامــــەوه
مـەئیـووسـەن وه چنگ ئەو نەفـامـەوه
فـــەڵەک تۆ کـــردار دەس کـــەچبـــازی
هەرکـــەس وەهام جنس وێش بکەر ڕازی
جـەواهـێـر بەخـشـای وه دامـانەوه
دانە دای وه دەست نـەفـــامـــانەوه

وەس کـــار ناشـــەرع باوەرە نەویر
ئاخـر وە نەفرین (غـەریب) مـەبی گـیر

چون مـورغ نەقــەفــەس بی وە دامــەوە
زەلیلـەن وەچنگ ئەو نەفـــامـــەوە

واتە: ئەی غەریب! تۆ دڵت ها بەئەو نەمامەوە و کەچی دڵ کەوتووەتە بەندی ئەو و ئەویش چاوی لێت مۆڕکـردووەتەوە و ڕقی لێت هەسـتـاوە و زوڵفـەکـانی شـۆڕکـردووەتەوە بۆ لە سێدارەدانت.

بەژن و باڵای ئەو یارە، وەکو سەوڵ بەرزە و خۆی لە هەموو شوێنێکدا دەنوێنێ و بەهۆی لەنجـەولاریەوە دڵ دەلەرزێ و هـیچ بەزەیی پێـدا نـایێت. ئەی چەرخی چەپگەرد! تۆ بۆ وا خراپ و نالەباری، دەسا هەر کەس بەهاولفی خۆی بکە ڕازی و نیازی دڵی خۆی بگەیێنە، ئیتـر کەم کاری نالەبار بکە، ئاخری بەنەفرینی (غـەریب) دەکەوێتـە گیرو بەجارێ لەناو دەچێ.

یەکێ لە شوێنەوارەکانی غەریب، پەڕاوی حەیدەر و سنەوبەرە کە چیرۆکەکەی لە بنەڕەتا کوردییە و خەڵک ئێستاش دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و ئەو لە قاڵبی هۆنراوی دە هیجاییدا دای ڕشتووە.

غەریب سەرەتای چیرۆکی حەیدەر و سنەوبەری بەستایشی خوا و پێغەمبەر دەست پێ کردووە و لە پاشا داوای لێبووردن و بەخششی لە خوای تاق و تەنیا کردووە و دەڵێ:

ئـی بەنـدەی زەلیل عـاسی ڕووسـیـا
جـەدین ڕوسـووم مـەکـەرم جـیـا

ئەر سـەد کە عـاسی هەم شـەرمسـارم
گـــونای فـــراوان بیـــیـــەن وە بارم

هەر چێ تۆ فـەرمـات بەجـا ناوەردم
فـرێ تەرک قـەوڵ کـەلامت کـەردم

هیچ حـەقم نەکـەرد سـوا جـە ناحـەق
تـا واتن پەنـەدم کـافـر مـوتڵـەق

بەکـافـری وێم کـەردەنم ئیـقـرار
کـەرەمـدار تۆنی کـەرەم بێ شـمـار

تۆ جـە کـافـران فـرێ ویەردی
هەم چەنی خاسان مەرحەمەت کەردی

ڕاز دەروونم وەنەت عـــــــەیانەت
چ حـاجـەت وە شـەرح واتـەی بەیانەن
بەڵام ئیـسـتـدعـای بەندە کـەمـینە
هەر ئێـدەن جـەلات ئەی بێ قـەرینە
گـونای ویەردەی ئی بەندەی کـەمـتـەر
عـەفـووم کـەربەزات پاک پێـغـەمـبـەر
عەفو کـەر گونای عاسیی شـەرمسار
ئومـێـدم بەتۆن سـرپۆش سـەتار
فـیـعل شـەیتـانی نەزاتم دوور بۆ
سـەرچەشـمـەی زەینم دایم پڕنوور بۆ
ئەگـەر چ ئایەی (قـالوابلا) هەن
بەئەمـر قـودرەت وەنەم گـەواهەن
ئەر بـەلا واتم ئەر واتم نـەعـــــەم
کـول بەڕەزای تۆن قـادر ئەعـزەم
هەم بەڕەزای وێت جـەنەعـەم دوورم
پەی حـــەرف بەلا حـــەل زەروورم
بەی عـەقڵ نوقـسـان ئەوەندەم زانا
دوورم جـە نەعــەم من بەڵام وانا
هەرچی ڕەزات بۆ جـەکێ مـەپرسی
هەم ڕەزای وێتـەن جـە کێ مـەترسی
کـێـیـەن سـوای وێت کـان سـەخـا بۆ
کێ بەخـشـۆ گـونا کـان ڕجـا بۆ
هەر تۆنی مـەعـبوود ئەزەڵ تا ئەبەد
هەر تۆ مـەناسۆن وە کـێـمـەن مـەدەد
بیـاوە بەداد بەندەی شـەرمـسـار
کـەرمـدار تۆنی حـەیی جـیـهـاندار
بویەر جـە تەقـسـیر گـونای ویەردەم
گـونای بێ شـمـار چەنی نەکـەردەم

وەلحاسڵ هەرچی سەلای تۆ تێشەن
بەندە فەرمانم سەلای من چێشەن
دووەم ئیلتجای بەندەی خەتاکار
ئێدەن نەدەرگات کەرەم بێ شمار
تا باقیی حەیات تا وادەی تەسلیم
دوور بۆ جە وەسواس شەیتان ڕەجیم
قەترەی جە ڕەحمەت دەریای گران یار   وزەی نەدەروون (غەریب) شەرمسار

واتە: خوایا هەرچەندە کە من گوناهکار و شەرمەزارم و فەرمانەکانی تۆم بەجێ نەهێناوە، خۆت ڕازی دەروونم دەزانی و داوات لێ دەکەم کە بمبەخشی و لێم ببووری و لە ئەهریمەن دوورم خەیتەوە و سەرچاوەی زەینم ڕوون کەیتەوە، من لە ڕۆژی بەرینەوە بەڵێنم دا کە لە ڕێی تۆوە بڕۆم، بەڵام تووشی گوناهبووم و لە ڕێی ڕاستی تۆ هەڵخلیسکام، بەڵام ئەوە دەزانم کە تۆ بەخشندەیت و منیش هەر تۆ دەناسم و دەسا بگەرە فریام و لە تاوان و گونام چاوپۆشی بکەو ئیتر ئەوە بەدەست خۆتە، تکای دووەمم ئەوەیە کە تا ماوم لە ئەهریمەن دوورم خەیتەوە و دڵم بەئاوی دەریای بەزەییی خۆت پاک و خاوێن کەیتەوە.

چیرۆکی حەیدەر و سنەوبەر ڕووداوی ئەوینی کوڕ و کیژێکی کورد و کشمیرییە، بەناوی حەیدەر و سنەوبەر بەپێی ئەو چیرۆکە حەیدەر لەگەڵ هەندێ لە سەرداران و سەربازانیدا دەڕواتە شکار و لەڕێدا ئەوانی لێ ون دەبێ و لە پڕ خێوەتێک لە دوورەوە دەبینێ و خۆی دەگەیەنێتە ئەو خێوەتە و تەماشا دەکا کیژێکی شۆخوشەنگی بەناوی سنەوبەر تێدایە سنەوبەر کە ئەو دەبینێ خێرا باروبنەی دەپێچێتەوە و لەگەڵ کەنیزەکەیدا کە هومەیلای ناو دەبێ دەکەوێتە ڕێ و حەیدەر بەگیش دەکەوێتە شوێنی و ئەویش بەشمشێر برینداری دەکا و بەجێی دێڵێ، بەڵام لەڕێدا پەشیمان دەبێتەوە و کەنیزەکەی دەنێرێتە لای کە برینەکانی ببەستێ. لە پاشا حەیدەر بەگ دەگەڕێتەوە و دەڕواتە لای پاشا و کارەساتەکەی بۆ دەگێڕێتەوە و پادشاش هەندێ زێڕی پێ دەدا تا بەشوێن دڵخوازەکەیدا بڕوا. سنەوبەریش کە کچی یەکێ لە میرەکانی کشمیر بوو، هەموو ساڵێ بۆ دۆزینەوەی گیاگەلی دەرمانیی هاتووەتە کوردستان تا ڕووەکەکان بۆ دەردی دەردەداران بەکار ببا سنەوبەر لەپاش بریندارکردنی حەیدەر بەگ بەرەو کشمیر دەکەوێتە ڕێ، بەڵام ئەویش دڵی دەچێ لە حەیدەر بەگ و لە ئاگری ئەوینی ئەودا دەسووتێ کە باوکی بەمە دەزانێ بەزۆر مارەی دەکا بۆ ئامۆزاکەی، بەڵام سنەوبەر ئەمەی پێ ناخۆش دەبێ. حەیدەر بەگ بەرەو کشمیر کەوتە ڕێ تا گەیشتە شارێکی گەورە و سەیری کرد شایی و زەماوەنە و جڵەوی ئەسپەکەی بەڕەڵاکرد

و ئەسپەکە ئەوی بردە بەر ماڵی پیرەژنێک و لە ئەسپەکەی دابەزی و بووە مێوانی پیرەژنەکە و هۆی ئاهەنگ و شاییی خەڵکی شارەکەی لە پیرەژنەکە پرسی، پیرەژنەکە وتی: کچی میری ئەم شارە کە تازە لە کوردستانەوە هاتووەتەوە بۆ ئامۆزاکەی خۆی مارە بڕاوە و ئەم شایلۆغانەیان بۆ ئەو پێک هێناوە. حەیدەر بەگ لە پیرەژنەکە زۆر پاڕایەوە کە کارێکی بۆ بکاو بیباتە لای سنەوبەر و چاوی پێ بکەوێ پیرەژنەکەش دەستێ جلوبەرگی ژنانەی بۆ هێنا و کردییە بەری و بردییە ئەندەروونی سنەوبەر و لە گۆشەیەکدا خۆی شاردەوە و لەم کاتەدا لەپڕ ئامۆزاکەی سنەوبەر هات و لەپڕ شەپە زللەیەکی دا لە سنەوبەر و هەندێ قسەی ناشیرین و خراپیشی پێ کرد. سنەوبەریش ئاخێکی هەڵکێشا و لەپڕ حەیدەر بەگ خۆی دەرخست و بەشمشێر ئامۆزاکەی کوشت و دەستی سنەوبەری گرت لەناو شار دەری کرد و هێنایەوە کوردستان و ئەوسا مارەی بڕی و حەوت شەو و حەوت ڕۆژ بووە شایلۆغان و ئاهەنگ و شایی. جا غەریب باسی ئەو شایی و ئاهەنگ و زەماوەندەمان بۆ دەکا کە مەگەر هەر خۆی توانیبێتی باسی ئەو شایلۆغانەمان بۆ بکا، وەکو دەڵێ:

چل ڕۆ چراخان کریا کوردستان
جە یومن ئیقباڵ شای والا مەکان

سەدای سەنج ساز ناڵەی کەڕەنا
مەنشت وە گەردوون وە چەرخ مینا

سەدای سەمتووران چەنگ جەقانە
ڕەقس ڕەقسان شەیدای زەمانە

ناڵەی مووکەشان، بەربەت چەنی روود
سەوت وەشخوانان چوون نەغمەی داود

عیشوەی ساقییان جەمین قورس نوور
مەگێلان چەنی پیاڵەی بلوور

کاکۆڵ چەنی زوڵف چین وەردەن چین چین
ئەفشان کەردەبین نەپای عەرەقچین

وە هەر کەس مەدان جورعەی جام مەی
باقی نەمەند هۆش کەس بەکام وەی

سەرداران سوروور جەبادەی شادی
ڕەعیەت جەخۆف چراغ ئازادی

یەگشت پەی ئەساس شادیی سنەوبەر
پەی عەیش نشات شێر دلاوەر

واتە: بۆ زەماوەندی حەیدەر و سنەوبەر چل ڕۆژ کوردستان بووە چراخان، وە دەنگی ساز و ناڵەی کەڕنا دەچووە ئەوپەڕی چەرخی گەردوون، بەدەم دەنگی سەمتوور و چەنگ و چەغانەوە سەماکەران سەمایان دەکرد و چاوەشانیش دەیان دا لە بەربەت و ڕووت، وە گۆرانیبێژان و چەرگەران وەکو نەوای داود دەیانچریکاند و چریکەیان بۆ خەڵک دەوت، مەیگێڕان بەناز و لەنجەوە پیاڵەی مەی و بادەیان بەناو خەڵکدا دەگێڕا، وە بەهەر کەسێک قومێک بادەیان بدایە، هەست و هۆشیان دەبرد، سەردارەکان بەهۆی ئەم شایی و گۆبەندەوە لەو پەڕی شادییەوە بوون و وەرزیرانیش لەوپەڕی ئازادییەوە هەڵدەپەڕین، ئەمانە هەمووی بۆ شایی و خۆشی سنەوبەر پێک هێنرابوو.

سەرچاوەکان

١- کۆمەڵە هۆنراوەکانی غەریب کە لە ساڵی ١٣٦٨ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- حەیدەر و سنەوبەر - هۆنراوی غەریب کە لە ساڵی ١٣٦٩ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- تەلای دەستەو شار - نووسراوەی سەدیق بۆرەکەیی- تیکانتەپە، ١٣٤٦.

میرزا خانی هەرسینی

١٣٠٠- ١٣٦٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەلی خان و کوڕی نیعمەتوڵڵای موکری و نازناوی هۆنراوی (خانی) بووە، وە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٠ی کۆچی لە دێی بارەگنەی هەرسین لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی مامۆستای تایبەتی بۆ گرتووە و لە لای ئەو فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی وەخەت خۆشی بووە و لە پاشا هاتوچۆی حوجرەی فەقێیانی کردووە و سەرێکیشی داوە لە کرماشان و ماوەیەکیش لەوێدا خوێندوویەتی و پاشان گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە هەڵسووڕاندنی کاروباری دێیەکەیاندا یارمەتیی باوکی داوە، کە باوکیشی مردووە هەمووی ئەو کارانە کەوتووەتە ئەستۆی خۆی و لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا چووەتە لای نەوەکانی لە هەرسین و سەر ئەنجام لە ساڵی ١٣٦٠ لە تەمەنی شەست ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی ئیمام زادە مەهدی نێژراوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ:

که میرزا خانی هەرسینی یەکێ لە پیاوە ناودارەکانی خواناس و پارێزگاری دێی بارەگنەی هەرسین بوو وە لە بەخشندەیی و جوامێریدا بێ وێنە بوو، وە لە وێژەی فارسی و عەرەبی و کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ یادداشتی سەبارەت بەهۆنەران نووسیوە و لە تەمەنی شەست ساڵیدا لە ساڵی هەزار و سێ سەد و شەستی کۆچی لە هەرسیندا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

ئەم هۆنەرە لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، وە زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرانی کورد بەسەربردووە و هەر لە تافی جوانیدا خێی داوەتە خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد وەکو: ئەڵماس خانی کەڵهوڕ و ئەڵماس خانی کەندۆڵەیی و میرزا شەفیع و خانای قوبادی و گەلێ حەزیشی لە چیرۆکگەلی کوردی وەکو: خورشید و خاوەر و شیرین و فەرهاد و خەسرەو هۆنراویان لێ وەرگرێ.

بەم جۆرە ئەم هۆنەرەمان دەکەوێتە کۆشی هۆنراوەوە و (خانی) دەکاتە نازناوی هۆنراوی و هەندێ جاریش نازناوی خۆی بەکەربەلایی لە هۆنراودا هێناوە.

میرزا عەلی خان لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، کۆمەلایەتی وە لە هۆنینەوەی ئەو چەشنە هۆنراوانەدا سەرکەوتووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

خانی هات نەجۆش، خانی هات نەجۆش
چەشمەی مەداحیم هەنی هات نەجۆش
گەر چەنینم بێ دیدە و بێ گۆش
لاکن مەئذوونم هەر چێ مووشین بۆش
ئەوەڵ حەمد حەق نەعت پێغەمبەر
تەوسیف والای کونەندەی خەیبەر
شێر کردگار ئەمیر سەفدەر
ئەبوو لەعسوومین ئەولیای سەرور
هادی هیدایەت بیابان غەی
زەورەق نەجات مەعاسی پەی پەی
ستوون سەماء خودای کولل شەی
لەنگەر هەفت ئەرز لایەمووت حەی
من عەبد ئەسیم کار ژدەست ڕەفتە
ئەعزاء ژ ئەدای عیبارەت کەفتە

له وای غـەفـلـەت چەریده و خـەفـتـە
مـەغـروور بەردەوام عـومـردوو هەفـتـە

لاکـن ڕۆژێ بـێ ڕۆژگـــــــار نـەوی
جـوز ڕۆژ ئافـەرین هیـچ پڕ کـارنەوی

ز سـەمـاء ژ ئەرز هیچ ئاسـار نـەوی
نـەوعێ ژ ئەشـیـاء بەرقـەرار نـەوی

حـێسنێ بنا کـەرد رەحـیم رەحـمـان
مـوعـەمماش کـەردەن وە دارولئـەمـان

حـسن ولایـەت ئەو (حـصـن) یـەزدان
داخلّ کەرد وە(حصن) جوملەی شیعەیان

ئومـێدم وەو کـەس من خلقـەت کـەردەن
داخـلـم وە (حـصن) ولایەت کـەردەن

گـەر چە عـوسـیـانم جـە حـەد ویەردەن
سـزام هـەریەسـه تا وەقت مـەردەن

ئەر من وجـوودم هیچ نـەویا مـەوجـوود
نەجوود مـەعلووم بی ئەسلـەن نەزی جوود

یارەب، یا غـەفـوور، ڕەحـمـان ڕەحـیم
فـەزلّت ببـەخـشـۆ گـوناه عـەزیم

ئـەگـــــەر تۆ نـەویت بـەنـگـەهـدارم
ژبـەدان بـەدتـەر مـــەبۆ کـــرداڕم

حـەدیس سـەحـیح فـەرمـوودەی ئیمـام
شناوام وەخـــتێ قـــەڵەم بی ئارام

دۆست دۆسـتـمـان ئەهل بەهەشـتـەن
فـارغ ژ جـەحـیم عـەزاب زشـتـەن

تەکـیـەی ئومـێدم بەهەشت وَ چارەن
لـوتـف چـاردەتـەن وەنـەم دیـارەن

یارەب وە ڕەندان دەست مـەیخـانەت
وەعـەشق عـوشـشـاق مـات دیوانەت

وەخــــوون عـــاشق شـــەهيـــدان ڕات
ســـوجـدەی عـابدان وەخـاک دەرگـات

بەعليــمــيی عــيلم هەم عــامــلانت
بەحــەليــمــيی حلم هەم حــامــلانت

بەشـــەوبێـــداران عـــەشق تۆ جـــۆيا
ژ تولْمــــات شــــەو وە لەيل دوجـــا

ئەفــعـــالم تەمـــام هەم ڕەدوبەدەن
ڕاگـــەی ئومــێـــدم دشــوار و ســەدەن

نەتورک، نەعــەرەب نەكــورد، نە فــارسم
نوقــتــەی بێ وجــوود خــودا نەشناسم

نەزاهد زوهد ســـەحـــيح ئەفـــعــالم
نەمـــــودەرِس، دەرس قـــيل و قـــالم

نە فــەقــيــر فــەقــر نەفــەقــيــر نان
نەغــەنيی دەولەت غــەنيی نەعــوســيـان

نە عـــــەيبــــادەتكـار نە ڕۆژە دارم
نە ژ مــــوسلمين دەست وەكــــردارم

نە ڕەند خــەراب مــەست مــەيخــانە
عــاشــقــان عــەشق يەكــتــای يەگــانە

نە چـۆلْگـەرد ڕا جـــــــۆيـای يـارم
نەچوون مـوجـتـەهد ئيـجـتـهـاد دارم

نـەديدە ڕۆشـن جـــــــەمــــــاڵ يـارم
مــەقـبـووڵ و ســەحـيح كـارو كـردارم

قــەلبم وە حــوجب دنيــا گــرفــتــار
ژی ئـەفــعـــالانە منم شــەرمــســـار

هيچ كـەسێ چوون من ڕووسـيـا نيـيـەن
شـەرمـەندەی ئەفعـال ژەی دنيـانيـيـەن

واتە: خانی دڵی هـاتە كوڵ، سەرەتا بەناوی خوا و پاشان خەریكی ستایشی پێغەمبەر و شێری كردكار عەلی دەبێ، واتە ئەو كەسەی كە بەلەمی ڕزگارییە و دەبێتە تكاكارمان لە

ڕۆژی پەسڵاندا، من بەندەیەکی گوناهکارم و لە شیو و دۆڵی نافەرمانیدا تلاومەتەوە، خوای مەزن هەر لە ڕۆژی بەرینەوە قەلایەکی دروست کرد کە ئەو قەلایەش قەلای ویلایەتە و هەمووی شێعەکانی بردە ناو ئەو قەلایە، منیش ئومێدم بەخوایە کە بمباتە ناو ئەو قەلایە، گەرچی گوناهم لە ئەژمار بەدەرە، وە بەپێی ئەم فەرمایشتە کە دەفەرمووێ: دۆستی دۆستمان دەچێتە بەهەشت، منیش ئومێدم بەدوانزە ئیمامە خوایا سوێندت دەدەمە ڕەندانی مەستی مەیخانە، وە بەخوێنی کوژراوانی ڕێی خوا و کڕنۆشی خواناسان و بەشەوبێدارانی خواناسی کە ڕێی ڕاستم پێ پیشان بدەی، چونکە من گیرۆدەی ئەم جیهانە بووم و لە دەست دەرچووم و دەزانم کە کەس وەکو من ڕووڕەش نییەو شەرمەزاری بارەگای تۆ نییە.

خانی لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ:

موفارەقەت سەخت، موفارەقەت سەخت
دەرد نییەن وێنەی موفارەقەت سەخت
هیجران ئەو یار تازە بەربەست ڕەخت
مەخسووس پەی کەسێ هەرچوون من بەدبەخت
وە تۆفیق حەق وە ڕەنج گیانی
تا پەیدا کەردم دۆست ڕۆحانی
موددەتێ وەشەهد مۆبەت وە هەم دەم
قەزا و قەدەر مەدەرۆش وە هەم
هەی هاوار ژەی بەخت دڵگیریمەوە
ژەی غەریب کەفتەی ئەسیریمەوە
دوورکەفتم کەردەن دەهریێ ئەمان
ژ خدمەت عەزیز، خان کەمەرخان
ئاتەش گیر بییەن دڵەی پڕ دەردەم
ڕووبەر نمارۆ ڕوخسارەی زەردەم
فەرموودەی شەریف شاه مەردا نەن
یار موفارەق خەیلێ گرانەن
هەم ژ دیوانەن حەدیس ئەو شا
پەرێ ئۆمەتان تا ببۆن ئاگا
دنیا جای زەحمەت فراق و دەردەن
کەسێ نەی دنیا دڵ خوەش نەکەردەن

واتە: هیچ دەردێک ناگاتە دەردی دووری، بەتایبەت یارێک کە کۆچی دوایی بکا، بەتایبەت بۆ منی بەدبەخت زۆر سەختە من ئەو دۆستەمە هەر لە زووەوە دەناسی و دڵم پێ دابوو، وە خۆشم دەویست وە لە هەنگوێنی دۆستی ئەو چەشکەم دەکرد، کەچی چارەنووس ئەوی لە من جیا کردەوە بۆ ئەوەی پاشماوەی ژیانم بەدەرد و ڕەنج و پەژارە ببەمە سەر و ئیتر ڕوومەتی ئەو دۆستە خۆشەویستە نەبینم، بەڵێ جیهان جێی ئەرک و ڕەنج و ناخۆشییە و، کەسێک لەم جیهانە دڵخۆش نییە.

سەرچاوەکان

١- حدیقه سلطانی - تالیف: محمد علی سلطانی- تهران، ١٣٦٤.

٢- دیوانی میرزا خانی هەرسینی کە لە ساڵی ١٣٦٣ی کۆچیدا نووسراوە.

عینایەتی هیدایەتی

١٣٠١- ١٣٧٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی عینایەت و کوڕی هیدایەتی پاوەییە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠١ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە هەر لە منداڵی لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەک لە چۆڕ بووە و چەند ساڵێکیش لە بیارە بووە و سەرئەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ پاوە و لەپاش ماوەیەک بەماڵەوە باری کردووەتە دێی (کەڵێ)ی جوانڕۆ و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٧٦ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

عینایەت بەئاقەی عنایەتیش ناسراوە و بەیەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی کورد دێتە ژمار، ئەو لەگەڵ بەگزادەکانی جوانڕۆدا بۆ ماوەی دە ساڵ لە زیندانی ئەسفەهاندا بووە، بەڵام لەو هۆنراوانەی کە لە زیندانا هۆنیویەتەوە شتێک نەگەیشتووەتە دەستی ئێمە و هۆنراوەکانیشی بەتەواوی کۆنەکراوەتەوە و لە ناو خەڵکدا دەم بەدەم دەگێڕنەوە.

عینایەت لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئاینین.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ناگـــا ئەو دەمـــدا بـی وە واوەیلا

وێنەی واقـــعـــەی دەشت کـــەربەلا

مـــەواتن ســـەردار ســـام ســـەنگینم ڕۆ
بـابـۆی فـــــــەرزەنـدان نـازەنـیـنـم ڕۆ
ئەســپــان تازی وەجــا مــەندەت بام
نۆکــــەران وێڵ پـەراکـــــەندەت بام
نـاگــا نـەو دەمــدا ســـەردار ئەکـرەم
ڕەئیس و نـەجیب شەخس موحـتـەرەم
چـەنـدێ نـەدەوران دنـیــــــا ویـەردە
پەنـای شــەرافــەت سـپـەهبـود بەردە
وارد بـی نـەودەم وە دەست بـەســـتـــە
مـانیـا و مـەفلووک ژادیا و خـەسـتـە
ســەفـا و ســەلامێ جـە مـابەین ویەرد
شـەرح حـاڵ وێش وەی تـەورتەمـام کەرد
واتـــش ئـــازیـــزان یـــاران دێـــریـــن
هەر جـە مـەریوان تا قـەسـر شـیـرین
یەکـســەر وەی دەردە گـرفـتـار بییـەن
ئابڕوو و شـەرافـەت جـەدەس بەرشییەن
کـــــەس نمەزانۆ حـــــاڵ زارمــــــا
کـــەس نمەزانۆ ڕای مـــــەزارمـــان
کـەس نمەزانۆ پـەی چێش وەی تەورەن
یاکــار فـــەڵەک هـەر زوڵم و جــەورەن

واتە لەو ســەردەمـەدا لـە پڕ بووە واوەیلا، وەکـو ڕووداو و کـارەسـاتـی دەشـتـی کـەربەلا، دەیانووت: سـەرداری سـامـی سـەنگینم ڕۆ، باوکی مـنداڵانی نازەنیم ڕۆ، قوربانی ئـەسـپانی ڕەسـەنی لە شوێن بەجێ مـاوت بم، بەقوربانـی نۆکەرانی پرش و بڵاوت بم، لە پڕ سـەردار و سـەرۆکی بەڕێز بـەدەسـتـی بەسـتـەوە هاتە ناوەوە و دیاربوو کـە زۆر شـەکـەت و مـاندوو خەمبارە، سڵاوی کرد و ڕووداوی خۆی گێڕایەوە و وتی ئەی یاران! هەر لە مەریوانەوە تا قـەسـری شـیـرین هەمـوو بەم دەردە گـرفـتـار بوون، ئابڕوومـان لە دەست دەرچوو، کـەسێ نازانێ حاڵمان چۆنە، کەسێک نازانێ ئەم کارانە لەبەرچییەو ئەم زۆر و ستەمە بۆ چییە، یا هەر چەرخی گەردوون ستەمکارە و ستەممان لێ دەکات.

بۆمـان دەرنەکـەوت کـە هۆنـەر ئەم هۆنراوانەی لەبەرچی هۆنیـوەتەوە و مـەبەسـتی لە هۆنینەوەی چ بووە و ئەو سەرۆکە کە بەدەستی بەستوو هاتووەتە ناوەوە و خەڵک لایان وا بووە مردووە کێ بووە؟

ئەمـەش پارچە هەڵبەسـتێکی تری ئەم هـۆنەرە کە لە وەڵامی حـەمـە بەگی ڕۆسـتـەمیـدا هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

دۆسـەکـەی گـیـانی ڕۆسـتـەمی نەژاد
نـامــەی شــەریفت خـــەمـــان دا وەباد
ئەشـعـار مـەربـووت مـەعدەن شـوعـوور
ســـەیقـــەل کـــریابێ بەوێنەی بلوور
مـناجـــات خـــاس دڵ پەســـــەندیدە
وانـام و ســـــــاوام وە هـەر دوو دیدە
ئاهەنگ ئەشـــعـــار فـــەرد وێت وەندم
جـە دوڕ ئەفـشـانیت من حـەیران مـەندم
ئەشـــعــارت جـەلام وێنەی شـەکـەرەن
من جـــە واتەی وێم قـــەلبم پەکـــەرەن
حـەیفەن قـاتی بۆ ئەو شـیـرین وەی تەڵخ
ئەو ئاوسـافـەن ئێـد لەجـەن هەم بەڵخ
ئەو دانەی گـەوهەر ئێ دسـەنگ خـاران
ئەو پارچەی حـەریر ئێـد کـۆنەی شـاران
ئەو خشت میـعمـار باش ئۆسـای یەمەن
ئێـد کـەلاوە کـۆن گڵ و خـاک وەشـەن
فـعلەن ئەسـاسـەی تەحـریرم نیـیەن
پەی سـەبتش ئایر نەقـەلبم شـیـیـەن
نـیگاش مـــەدارۆ تا دەرجش کـــەروون
هەروەخت وەسـیلەش وەدەست باوەروون
قـــاتی پاتی بۆ خـــاس چەنی خـــراو
تا بۆ وەشـــەربەت شـــەکـــەر چەنی ئاو
یادگـــارییـــەن پەی کـــەسێ مـــانۆ
شـــایەد درووذێ پەیمان بکیــــانۆ

وەســـیلەش فـــەوری حـــازر بێ باری
دەرج کـــەردم نەفـــەوق پەی یادگـــاری
ئیـزهـار مـەئیـووس کـەم سـەوادی وێت
پەی عـیلم و تەحـسـیل نامـورادیی وێت
کــــەر دەبیت وە لام منیـچ هـەر بەدەرد
جەکول کەس بەتەر گوم نام و ڕەنگ زەرد
دمـای پەنجا سـاڵ ڕەنج و کـەردەی وێم
ئیـسـتـە سـابتـەن مـەعلووم بییـەن لێم
هەر چێـوم کـەردەن کـول پەشـیـمـانم
هـەریـەک دەردێوەن وە ڕووی زامــــــانم
ئینە کـول باعس بێ ئیـتــلاعـیــەن
جـە فـەزڵ و دانش کـەم مـەتاعـیـەن
بێ عــیلم و سـەودا جــە نادا نیـیــەن
عـاقڵ کـەی کـارش پەشـیـمـانیـەن
بەڵام عــەزیزم تەقـسـیـرمـان نییـەن
مـەحـەل مـوحـەقـەر تەنگ و وردییـەن
مـەدرەسـەی عولووم عەقڵ و فام و بەخت
یا پەنای دیوار یا ســـــایەی درەخت
فـەیلەسـووف عـەقڵ کـان مـەعـریفـەت
ڕەواج دەهەندەی عــیلم و شــەریعــەت
ئەورۆ نیـــشـــانەی دەر وەدەرمــان بێ
مـەلا عـەلی مـوراد تەعلیم دەرمـان بێ
ئەو ئێـــمـــەش یاو ناوەی پایەی بوڵەند
(شـــیخ الازهر) بێ ئەو پیـــر دڵمـــەند

واتە: ئەی دۆستی خۆشەویستم! نامەکەت گەیشتە دەستمَ و نامە سەر چاوەکانمەوە، بەڕاستی هۆنراوەکانت زۆر جوان و شیرین و گەلێ وشەی جوان و ڕەنگینت تیا بەکار بردووە، بەڵام من ئێستا کە تەمەنم گەیشتووەتە پەنجا ساڵ و لە کردەوەی خۆم زۆر پەشیمانم ئەمەش هۆی نادانییە و ئەوە دەگەیێنێ کە بەهرەیەکم لە زانست بەدەست

نەهێناوە و سووچیشم نییە و گەلێ ئاوارە و دەربەدەر بووم.

سەرچاوەکان
١- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٥٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعینایەتی هیدایەتی.

سەی حەبیبی ڕەوانسەری

١٣٠٢ - ١٣٨٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەبیبوڵلا و کوڕی سەی حەسەنی باینچۆییە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچی لە دێی تەپەلەری ڕوانسەردا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەکیش لە باینچۆ بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی کشتوکاڵ بووە و لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا بەهۆی ئازادیخوازییەوە گیراوە و تا ماوەی دە ساڵ لە بەندیخانەی ئەسپەهاندا بووە و ئەوسا ئازاد کراوە و چووەتە زێدەکەی خۆی و خەریکی کشتوکاڵ بووە تا لە ساڵی ١٣٨٥ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا لە کرماشان کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی ڕوانسەردا نێژراوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی) سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: خوالێخۆشبوو حەبیبوڵلا کە دایکی لە سەیدەکانی لۆن و باوکی لە سەیدەکانی باینچۆیە لە دێی تەپەلەر پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ڕووداوی گرفتاریی سەرۆکانی هۆزەکانی کورد لە ساڵی هەزار و سێ سەد و دەی هەتاویدا بەدیل گیراوە و بۆ ماوەی دە ساڵ لە زیندانی ئەسپەهاندا لە بەنددا بووە و ئەوسا لە ساڵی هەزار و سێ سەد و بیستدا ئازاد کراوە، وە لە دوای ئازادبوون ڕۆیشتووەتەوە دێیەکەی خۆی و خەریکی کشتوکاڵ بووە، وە لە باخەوانی و هەڵپاچینی دار و درەختدا پسپۆڕ بوو، وە خوو و خدەیەکی چاکی هەبوو و زۆر حەزی لە خواناسی دەکرد و لەگەڵ زۆربەی زانایان و وێژەوانان و هۆنەراندا کۆ دەبووەوە و لە ڕاستەقینەدا پیاوێکی زانا و تێگەیشتوو بوو، هۆنراوی جوان شی دەکردەوە، هەروەها لە سواری و تیرئەندازیدا بێ وێنە بوو، وە حەزی لە خوێندنەوەی پەڕاوی وێژەیی و مێژوو و جوغرافیا دەکرد، وە زۆربەی هۆنراوەکانی لە بەندیخانەدا هۆنیوەتەوە.

سەی حەبیب بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای

هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، ئاینی، ستایشی سروشت.
ئەمەش هەندێ لە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شـەمـاڵ دەخـیلەن قـاسـیـدمـان نیـەن
عــەرزەی زەلیــلان هـەر بەتۆ بیــەن
جـەی وەرتر هـەر کـەس مـەبیا گـرفـتـار
هاناش بەتۆیێ پەیک خــوەش ڕەفــتــار
تۆ بەنـا و مــــەلجــــەء دەردە دارانـی
واســیــتــەی وســوول بەین یارانـی
قـاسـد بیت جـە بەین مـەجنوون ولەیلێ
عەرزەی قەیس یا وەنای فەراوان خەیلێ
جــە ڕۆژ ئەزەڵ تا وە ڕۆی مــەحــشــەر
هیچ کـەس چون ئێمـەش نەیاوان بەسـەر
شــیــرین ســواران دەس و دڵ تەیار
شــیـرین بەزم و ڕەزم ڕۆژ هەی ســوار
گـشت پەروەردەی ناز هیـجـران نەدیدە
بێ خـەم چون ئاهووی جـەگـەڵ ڕەمـیدە
نـاکــــاو نـاغــــافڵ بین وە دامــــەوە
ئـاوارەی وەتـەن وە ســــەد زامـــــەوە
ئای جـە نـاڵەی تاڵ بلـێـســەی دەروون
فـەریاد جە حـەسـرەت دڵەی پڕ جـەهوون
گـشت وە بار لێـو زام ســەخــتــەوە
دڵ پڕ جـە نەفـرین کـەجـیـی بەخـتـەوە
گــشت دەس وە پارەی زام جــەرگــەوە
تەقــەلای بێ ســوود وە دەس مــەرگـەوە
ئای جـە قرچەی زام ناسـۆر گەفتەمـان
ڕەنج چەند ســاڵەی وەباد ڕەفــتــەمــان
جــە جـەفـای گــەردوون ڕەنج بەدکـاران
مــــەر خـــالق زانـۆ چۆنمان ویاران

های هانا شەماڵ عەرسەمان تەنگەن
پای قاسد وەلای فەریاد ڕەس لەنگەن
بۆ نەڕاگەی حەق شەماڵ ڕەهبەر
هەر چەند زەحمەتەن مدارا مەکەر
عەرز ئی جەرگەی جگەر هوونینە
ببەر وە قاپی شاه مەدینە
عەرزمان وەلای کەس نەدارۆ ئەثەر
مەگەر نەدەرگای شای خەیرولبەشەر
دمای خاکبۆسی بارگای ئەعزەم
فەخر کاینات ڕەسووڵ خاتەم
سەرکەردە و سالار گشت ئەنبیاهان
ئەشرەف مەخلووقات پادشای شاهان
دادڕەس دوو عالەم فورستادەی حەق
بەرگوزیدەی زات پادشای موتڵەق
عەرزەی زەلیلی جەرگەی بێ تاوان
گیر وەردەی توهمەت دەروون سیاوان
شەرح حاڵمان وە سۆز دەروون
یەکیەک بەیان کەر تۆ ذات بێچوون
عەرز کەر یا ڕەسووڵ پادشای ئەکبەر
پەنای ئۆمەتان جەسارای مەحشەر
جەمع مەحبووسین حەبس ئەسفەهان
ئیرادەی تەقدیر پادشای سوبحان
ئومێدشان جەلای مەخلووقات بڕیان
پەردەی سەبرشان هەزار جار دڕیان
جە قاپیی قادر تاک تەنیای فەرد
تۆشان وە شەفیع گوناشان ئاوەرد
ئەر سەد گونابار غەرق عوسیانن
چەمبەڕای ئومێد عەفوو سوبحانن

ئیســـە چەمـــەرای ڕەحم خـــاس توون
ئوفـــتـــادەی مـــەینەت زەبوونەن زەبوون
بە حـاجـەت قـوربت ئەدەرگـای ئەکـبـەر
ئەجاتشـان جـەحەبس ئەسفـەهان بدەر
کـافـر ئەوینۆ حـاڵ جـەسـتـەشـان
بۆی قرچەی کەواو دڵەی خەستەشان
وێنەی زەمـزەمـەی دیوان مـەحـشـەر
بەزەییت بۆ پێشـان یا شـاه سـەروەر

واتە: ئەی شـەمـاڵ! تۆ پشت و پەنای دەردەداران و هەژارانی، ئێـراوی ئێـوان لەیلا و مەجنوون بوویت و هەر لە ڕۆژی بەرینەوە هیچ کەسێ وەکو من گرفتار و گیرۆدەی دەرد و ڕەنج نەبووە، لەناکاو کەوتینە داو و لە زێدو مەڵبەند ئاوارە و دەربەدەر بووین، ئێستا لێوم باری گرتووە و دڵم پڕ لە خەم و پەژارەیە و، ڕەنج و ئەرکی چەند ساڵەم چووە با و ئێستا لە بەندیخانەدا بەندکراوم، ئەی شـەمـاڵ دەسا زووکە سکاڵای من ببە بۆ لای پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و سەرەتا بچۆ مەدینە و خاکی دەوری بارگاکەی ماچ کەرەوە، بچۆرە لای هەڵبژێرراوی خوای تاق و تەنیا و چۆنییەتیی گرفتاربوونی من و هاوەڵانمی پێ بڵێ و بڵێ: ئەی پێغەمبەر تۆ پشت و پەنای ئۆمەتانی و ئومێد و هیوایان بڕاوە و دەستە و دامێنی تۆ بوون و پەردەی ئارامیەتییان بڕاوە و داوای تکا لە تۆ دەکەن و چاوەڕوانی بەخشش و بەزەیی خوای تاق و تەنیان، بەڵکو لە بەندیخانەی ئەسپەهان ڕزگاریان بێ و ئازاد بکرێن، چونکە دڵیان زۆر پەشێوە و وەقرە و ئارامیان نەماوە.

ئەم هۆنراوانە بەشێکن لە چەکامەیەک کە سەی حەبیب لە پاش دە ساڵ بەند چۆنییەتیی حاڵی خۆی لەو چەکامەدا دەردەبڕێ و لەم هۆنراوانە وا دەردەکەوێ کە هۆی بەندبوونی ئەو و هاوەڵانی ئازادیخوازی بووە کە لە بەرابەری ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتیدا ڕاپەڕیون و پاشان لە لایەن کاربەدەستانی ڕژێمەوە گیراون. وادیارە لە زینداندا زۆر ڕەنج و دەرد و سەختەتی دیوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی سەی حەبیب پڕە لە سکاڵا و گازندە و ناڵە کە دیارە لە بەندیخانەی ئەسپەهاندا زۆر پەشێو و دڵتەنگ بووە، بۆیە هۆنراوەکانی دڵ مرۆ دەتاوێننەوە و، لەم بارەوە دیسان دەڵێ:

یاران پەشـــێـــوم، یاران پەشـــێـــوم
ئارۆ وە تەحـــقـــیق یەکـجـار پەشـێـوم

سـەد تۆ نیـشـتـەن بار مـەینەت نەلێـوم
خـەم ناشـتـای سـویدەم خـۆراک شـێـوم
ئاسـمـان دڵ هـەم هـۆرکـەردەوە
چەخـمـاخـە مـەدۆ هەم مـەوج وەردەوە
بەرق بڵـێـسـەی دڵ پەروازەکـەم
ئایر وست نەجـەرگ مـەینەت وازەکـەم
زام نـەسـرەفـتـەی دڵ بەدبەخـتم
دیسان چڵ مەدۆ ئای چەند گیان سەختم
فـەڵـەک نمـازۆ سـاتێ زەخـم دڵ
ساکن بۆ جـە ئێش ئای چۆن مـەدۆ چڵ
مـەر واچی دوشـمـن قـەدیمش منم
دایم تـەنـابـش هـا نـە گـەردنم
گـێج دجلەی غـەم باز طوغـیـانیش کـەرد
یە ڕیشـەی دڵ بێ وە لافـاو ئاوەرد
کـەم کـەم بینایی دیدەی تەرک مـەبۆ
قـەڵوازەی زوخـاو وەبۆی جـەرگ مـەدۆ
ئەگـەر وە تـەحـقـیق بزانۆم ئەجـەل
تـەشـریف مـاوەرۆ بێ درۆ و دەخـەل
ئی گـیـانە ئەوسـا شـیـرین بی جـە لام
مـەدەم پایەندا زفـیـدای ئامـاش بام
جەلای وەش بەختان گیان ڕیشەی جەرگەن
پەرێ من شـادی و وەش بەخـتی مـەرگـەن
حـەبیب دڵـەی وێت وەس ئازار بـدەر
زەخـمش کـەم بدەر وە مـەودای نەشـتـەر
ئەرسـەد کـە غـەریق دەریای مـاتەمی
مـەجـرووح چون پێکای کـەڵ جـە کـەڵرەمی
مـەنالی وە دەرد زام مـەهـجـووری
مـەحـبـووس و غـەریب جـە وەتەن دووری

تەرکـــیب و روخـــســـار رەمـــەق پەریدەت
قـــــــەترەی جـــــــووانـا و دەوران دیدەت

هـەر کـــەس بوینۆ شـــێـــوە و تفـــاقت
بۆی کـــەوا و جـــەرگ قـــیـــمـــەی فـــراقت

ئەر دڵش سـەخت تەرجـە سـەنگ خـارا بۆ
جـــــــەلاد هـــوو نـرێز بـێ مـــــــدارا بـۆ

گـــــــریانیش مـــــەیۆ پەی زام کـــــاریت
پەی قـــــرچەی دەروون جـــــای نادیاریت

واتە: ئەی یاران! من پەشێو و زویرم و کەوتوومەتە ناو تەنگوچەڵەمە و سەختییەوە و خەم و خـەفـەت بووەتە خـۆراکم، وە بڵـێـسـەی ئاوری خـەم کـەوتووەتە نـاو دڵم، و دڵ چڵ دەدا و بەخـۆم دەڵێم: ئای چەندە گـیـان سـەخـتم، چەرخی چەپگەرد ناهـێـڵـێ سـاتێ بـەبێ پەژارە دانیـشـم، دەڵێی کـە من دوژمـنـی کـۆنی ئەوم، وە هـەمـوو دەم تەنافێ هـا لە ملمـا و رووباری چاوم لافاوی هـەڵسا و کەم کـەم بینایی خۆم لە دەست دەدەم، وە ئەگەر بزانم کە بـەڕاستی ئاکام دێت، ئەم گیانە پێشکەشی دەکەم و، ئەم مەرگە بۆ من شادی و خۆشییە، ئەی حەبیب کـەم دڵی خـۆت ئازار بدە، هـەرچەندە کـە نوقمی دەریـای پەشـێویت و بـەدەم دەرد و برینەوە دەناڵی و ئاوارە و دەربەدەری زێد و مەڵبـەندی خۆتی و لە بەندا گرفتاری و هـەر کەس ڕەنگ و ڕوخسارت ببینێ، جەرگی بۆت دەبێتە کەواو، تەنانەت جەلاویش گریانی بۆت دێت.

سـەی حـەبیب لە هۆنـراوەکـانیدا نەیوێراوە زۆر و سـتـەمی ڕژێمی سـتەمـکاری پاشـایەتی پیشان بدا، هەر ئەوە نەبێ کە سکالا و دەردی دڵی خۆی و هاوەڵانی دەربڕیوە و، لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی کردووەتە تکاکار کە خوا لەو بەندە ڕزگاریان کـا و بگەڕێنـەوە سـەر کـاروباری خـۆیان. لە چەکامـەیەکی تریدا دیسـان دەکـەوێتـە گلە و گازندە و دەڵێ:

یاران عـــەزیزان دەردم کـــارییـــەن
زووخـاو دەروون چون سـەیل جـارییـەن

مـەحـبووس و زەلیل بێ تـەقـسـیـر وێمـان
رای نەجـات تاریک بـێ تەدبیـــر وێمـــان

دوورکـەفـتـەی وەتەن غـەریب بێـچـارە
سـەرعی خـاتر تـەنگ سـیـا سـتـارە

تۆخـــودا یاران ڕەفـــێـــقـــان چۆڵ
یاد کەن غەریبان خەستەی خەم وە کۆڵ
هەر ســـــاتێ، هەوای ئازادی هەردان
گشت وە سەیادی و گوزەرگای زەردان
چەنی ڕەفـێـقـان جـۆیا پەی نەچیـر
بێ خەم مەست شەوق وە سۆز دڵگیر
نەسـیـم بۆ عـەتر چنوور وەشـبـۆ
گـشت بی وە خـەیاڵ وەی وە یانەم ڕۆ
مـەیۆ وە یادم چون خـاو شـەوان
نەفـەس قـەزع مـەبۆلاڵ مـەبۆ زوان
دیسـان گـرفـتـار چەرخ گـەردوونیم
وە گـیـان یاران تەمـام زەبوونیم
جەی قەفـەس تەنگ حەبس ئەسفەهان
ریشـەی شـادیمان جـەبێخ هۆرکنیـان
گـرفـتـار دەس چەرخ سـەد ڕەنگیم
چون مـەردەی مـەزار مـات بێ دەنگیم
دەست بەسـتەی زەبوون غەریب شـاران
دەست و چاک پێچان گرۆی بەدکاران
ئەگـەر بەیان کـەم هەزار یەک دەردم
مـەبۆ وە سـەربار هەناسـەی سـەردم
هەزار یەک نیـیـەن یەئیـزهار کـەردم
ئای چەند گیان سەختم هێمان نەمەردم
بازهەم پەنامـان وە زات حـەقـەن
وە ذات بێ چوون فـەرد مـوتڵـەقـەن
کـەرەم بێ شـمـار مـەر وە لوتف وێش
وە فـەزڵ و ڕەحـمـەت وەرنە چارە چێش
یە حـەبیب واتەن وەی گـشت دەردەوە
دڵ وە هەناسـەی سـیـای سـەردەوە

رەفـیـقـان مـەحـبـەس نە تۆی پەردەوە
یەک یەک مـەواتن «حـەبیب» مـەردەوە

واتە: ئەی خۆشەویستەکانم دەردم کارییە و زۆخاوی دەروونم وەکو لافاو دێ، چونکە بەبێ تاوان گیراوین و لە بەندیخانەدا بەند کراوین، وە ڕێی ڕزگاریمان نییە و لە زێد و مەڵبەندی خۆمان ئاوارە و دەربەدەر بووین، توخوا ئەی یاران، ئەی هاوەڵانی چۆڵم، منی بێچارە یادکەن و لە هەوای ئازادیی هەردان کەڵک وەرگرن، بەتایبەت ئەو کەسانەی کە دەچنە ماهـ و زەرد و لە دووی نەچێردان وە بەبێ خەم و پەژارە لەوپەڕی شادی دان، یادم بکەن و، من کاتێ دەکەومە بیری ئەو ڕۆژانە و ئێستا لە بەندی ئەسپەهان دام، بەجارێ کۆسم دەکەوێ و وەکو مردووم لێ دێ، وە ئەوەندە دەرد و ڕەنجم کێشاوە کە لە ئەژمار نایە، ئای چەندە گیان سەختم، دیسان دەبێ پەنا ببەمە خوای تاق و تەنیا، بەڵکو لەم ڕەنج و مەینەتە ڕزگارم بکا.

سەی حەبیب لەگەڵ ئەو هەموو ڕەنج و تەوژمە کە پشتی کێویش دەشکێنێ، ئارامی گرتووە و پشتی بەخوا بەستووە و هەموو دەم بۆ ڕزگاریی خۆی داوای لە خوا کردووە کە ئازاد ببێ و ئەم ڕاستەقینە لە هۆنراوەکانی ئەودا دەردەکەوێ، وەکو لەم چەکامەی تریدا کە سەرەتاکەی بەپاڕانەوە و ستایشی خوا دەستی پێ کردووە و دەڵێ:

یـا زات بـێ چـوون، یـا ذات بـێ چـوون
یا دانای مـوتڵـەق یا زات بێ چوون
یا گـەردانەندەی دەور بێ سـوکـوون
پەی تەعـدیل حـاڵ ئەهل دنیـای دوون
ئاگـا جـە ئەحـواڵ گـشت دەردەداران
مـەرهەم نمای زام جـەرگ بیـمـاران
جـەراز دەروون مـەحـبـووس و ئازاد
وێت خـاس مـەزانی شـای موشکڵ گوشـاد
زوان جـە تـەعـریف زات پـاک تـۆ
لاڵەن جـە ئەوسـاف کـونهـ زات تۆ
من بەندەی زەعـیف بێ هۆشم کـەم فـام
وەسف و سـەنای تۆ نمەبۆ تەمـام
یەقین مـەزانی وە حـاڵ دەردم
وە لافـاو خـەم وەی ئاهـ سـەردم

خـــــالق، یەک بەندەی گـــــوناباری تۆم
رووسـیـای عـوسـیـان شـەرمـەسـار تۆم
جــــەقــــرچەی دەروون شـــــەوان تا بەرۆ
خـاس ئاگـاهیت هەن شـای کـەرەم بێ شـۆ
ئەگــــەر بەیان کـــەم دەردان ســـەختم
ئەووەڵ تا ئاخـــر ســیـــاهیی بەخـتم
گـشت جـەکـتـابچـەی ئیسم ئەعـزەمت
بەســـــر دەروون ســـــینەی مـــــەحـــرەمت
وە ســـۆز ئیـــخـــلاس شـــەو بێـــدارانت
بەبیم و ئومــــێــــد گـــــوناکـــــارانت
نە ڕای عـــــەداڵەت دیوان مــــەحـــشـــەر
جـــــە دەریای زوخـــــاو نەجـــــاتمان بدەر
یا حـــەق بۆ ئێـــمـــەیچ نەرگـــەی قـــورئان
نەجـات دەر نەحـەبس شـووم ئەسـفـەهان
جـەی ئاخـر عـومـر باتڵ سـەرف کـەردەم
ڕۆزگــــار و حـــــەبس مـــیـــحنەت ئاوەردەم
ئاخــر نەفـەســەن گـیـان جـە قـەفـەسـەن
تۆ زاتت قــــەســــەم بێ باکی وەســـــەن
یا نەجـــــات یا مــــەرگ وە ئیـــمــــان پاک
عــــەتاکــــەر پێــمــــان فـــــەرد تەنیـــای تاک
یەک ئەمجار وە ڕەحم ئی سی و هەشت نەفەر
جـەی گـێـجـاو خـەم یەکـسـەر نەجـات دەر
عـــەبدەکـــەت «حـــەبیب» ســـەد گـــوناکـارەن
چەمـــــەڕای عــــــەفــــــووی پەروەردگـــــارەن

واتە: ئەی خوای گەورە و گران! تۆ ئاگات لە دەرد و ڕەنجم هەیە و خۆت چاک دەزانی کە لەبەرچی بەند بووم، دیارە بەندەیەکی وەکو من هەرگیز ناتوانێ ستایشی تۆ تەواو بکا، بێ گومان ئاگات لە دەرد و حاڵم هەیە، وە ئەگەر دەردی خۆم بۆ خەڵک هەڵڕێژم، چەند دەفتەر پڕ دەکاتەوە. خوایا لەم داوە من و هاوەڵانم ڕزگار بکە و لەم مەینەتییە ئازادم بکە، یا

مەرگم پێ بدە، وە یا ئازادم بکە، ئێمە کە سی و هەشت کەسین لە زیندانی ئەسپەهاندا بەندین، هەرچەندە گوناهکارین، چاوەڕوانی بەزەیی تۆین و بەیەکجار لەم بەندە ئازادمان بکە.

سەی حەبیب لە پاش دە ساڵ کە لەگەڵ هاوەڵەکانیدا لە زیندان و بەند ئازاد بووە، چووەتەوە سەر زەویوزارەکەی خۆی خەریکی کشتوکاڵ بووە، بەداخەوە ئیتر کەمتر هۆنراوی هۆنیوەتەوە، وە ئەگەر هۆنراویشی هۆنیبێتەوە، شتێکی بەدەستی ئێمە نەگەیشتووە تا بزانین بیروڕای لە پاش ئەو هەموو چەرمەسەرییە کە لە بەندا کێشاویە چییە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٨٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی حەبیبی ڕوانسەری.

حەیدەر بەگی بەرازی

١٣٠٨ - ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەیدەر و کوڕی فەیزوڵڵا بەگی بەرازییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی لە دێی ئاوباریکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی چووەتە خوڕخوڕە و ماوەیەک لەوێدا ماوەتەوە و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی بووە، بەڵام لەبەرئەوەی باوکی مردووە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئیتر کەوتووەتە ناو گێرە و کێشەی ڕۆژگار و خەریکی کشتوکاڵ بووە و لەبەرئەوەی باری ژیانی هەڵنەسووڕاوە باری کردووەتە سنە و لەوێشدا نەماوەتەوە و چووەتە عەرەبشای گەڕووس و لەبەرئەوەی لەوێدا ژیانی هەڵنەچەرخاوە کۆچی کردووەتە تیکانتەپەی هەوشار و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەو شارەدا بەکاری بەنایی بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٦٨ لە تەمەنی شەست ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی تیکانتەپە نێژراوە.

حەیدەر بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ئەژمار، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، ئاینی، چیرۆکی. لەگەڵ ئەمانەشدا چەند چیرۆکی بەنرخ و بایدارییی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە کە بریتین لە «مێعراج نامە» و «ناز و نیاز» و «یوسف و زلیخا» و «فەڵەک ناز» حەیدەر بەگ

جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو لە وێنەکێشیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ وێنەی بۆ چیرۆکەکانی کێشاوە و دەتوانین بڵێین کە لەو وێنانە کە لە هەندێ پەڕاوی فارسی کۆندا دەبینرێ زۆر جوانترن.

پەڕاوی ناز و نیاز داگری چەند چیرۆکی جوانی کوردییە کە پڕە لە پەند و ئامۆژگاری و لە یەکێ لەم چیرۆکانەدا چەند دەروێش کە هەموویان پادشا زادە بوون لە شوێنێکدا دەگەنە یەک و هەر کام لەم دەروێشانە کارەساتی خۆیان بۆ یەکتر دەگێڕنەوە. یەکێ لەو دەروێشانە کە ناوی ئەستێرە یا کەوکەبە بەم جۆرە چۆنیەتی ڕووداوی خۆی دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

نۆرەکەفت وەدەست دەروێش دووم
بەلەهجەی شیرین کەردش تەکەلوم
وات: برادەران تەسەلی گیانم
بواچۆم پێتان نام و نیشانم
نامم کەوکەبەن وا چۆم ئاشکار
مەکان و مـاوام جە شار بولغار
ساحێب دەوڵەت بیم هەم بێ ئیحتیاج
توجاران شار وە من بێ موحتاج
کناچەیی بێ بەوێنەی خورشید
مەنمانا جە تەرح برجیس و ناهێد
ئەر واچۆم تەعریف نمەبۆ تەمام
باعیس نییەن وەسف خولاسەی کەلام
چون بی وەجەفتم بەژن گوڵ ئەندام
جەویساڵ من نەیاوا وە کام
نەبیم وە زاما جە شەو زەفاف
دەروونم تەم بی چون قولە و کۆی قاف
نەو حاڵەت جەوێم من بیم شەرمەندە
بەوێنەی نەرگس بیم سەر ئەفکەندە
جە خەجاڵەتی ئەندیشە کەردم
سەیاحی دونیا وە پێشە کەردەم
تا بەڵکم خودا بکەرۆ کەرەم
قاپی ڕەحمەتیش واز کەرۆ چەندەم

پەرێ ئەو مەتڵەب خەیڵێ بیم ڕەنجوور
تەمان مەملەکەت گێڵیام وە ضەروور

هەر تاجە تەقدیر قەزای ڕۆزگار
یەک ڕۆراگەم کەفت وە شار تەمار

شار غەریبی مەعمور و ساتع
جە بەین مەغریب هیندبی واقع

وەلێ جەو کیشوەر جاگەی عەجەوبێ
شەش مانگش ڕۆژ و شەش مانگش شەو بێ

ئەو شەش مانگەدا ئەجۆش زوڵمەت
کەس نمەدی وە چەم عیبرەت

بەو تەور تاریک بی سەراسەر عالەم
چون ڕۆژ مەحشەر بێ خەبەر جە هەم

ئەوجا بتخانەی وەک قەسر نمروود
دمرد و دیوارش یەکسەر زەڕئەندوود

عەجەب کاشانەی عالی بینا بێ
باغش دڵگوشا جای باسەفا بێ

ئەو جاگە، مەسکەن کەردە بێ پیرێ
پیر نوورانی ڕۆشن زەمیرێ

سەرتاپای لەشش جوان و وەش فەڕ
جامە و بەرگ ئەو بێ جە مووی سەر

سەر جەزانووی فیکر ئەو نیهادە بێ
ڕشتەی ئیختیار جەدەست دادەبێ

بەو طەور ماهر بێ ئەوجە ریازەت
شەوو ڕۆ مەشغووڵ بی وە عیبادەت

ئەلقسە ئەوجا بەخاتر خوای دڵ
جە نزیک قەسر من کەردم مەنزڵ

نە یەک فرسەخی تا بەو حەوالی
گشت مەخموور و مەست هەم لائوبالی

گـــرد بەچەنگ و عـــوود بەربەت چەنی نەی
بەدەست هەر یەک جـــامێ پڕ جـــەمـــەی
لیـــبـــاس فـــاخـــر پۆشـــا بین نەوەر
جـەم بین نە ئەوجـا تەمـامی یەکـســەر
نـازک تەلعــەتان لوعــبــەت خـــانەی چین
جــە ئەو بتـخـــانەی بەســتـشـــان ئاین
ئەنواع تەعـــام جـــە شـــیـــر و شـــەکـــەر
جــە نوقڵ و نەبات جــە مــوشک ئەزفــەر
هـەرچـتێ ئادەم بیـــــــۆ بەخـــــــاتر
نە جنس وەردن کـــــەردشـــان حـــازر
جــە ناکـــاو ئەو پیـــروە ئەوجـــا ئامـــا
هەر کــەس جــە هەیبــەت ئەو پیـرە ڕامــا
وێشـــان وست نەخـــاک بەوێنەی عـــەبداڵ
بۆســـان دەست و پای پیـــر پڕ کـــەمـــاڵ
بەکـــۆڕ و بەشـــەل شـــەفـــادا یەکـــســـەر
چون ئی گـــرامـــات دیم جـــە ئەو ســـەروەر
بەتەعـــجـــیل لوام بۆ ســـام خـــاکـپـــاش
شـــەرح حـــاڵ وێم بەئەو کـــەردم فـــاش
ســـا چون بی واقف حـــــاڵ خـــــەرابم
وەک مـــورغ بەســـمل نەئیـــزتیـــرابم
وات بەمن جــــە ڕووی عـــیلم کـــەهانەت
فـەرمـا: ئەی کـەوکـەب مـەکـەر ئیـهـانەت
زوو مـــەبۆ حـــاسڵ مـــەتڵـــەبت جـــە من
شـــام زوڵمـــانیت مـــەکـــەرۆم ڕۆشـن
ئەوەند گـــــرەوام بەدڵەی غـــــەمـگین
تـا ئامـــــا بەئەو پیـــــر پاکـــدین
دەر ســـاعـــەت نەوجـــا مـــەیلم بێ وەژن
چـراغ مـــــــــەردیم دەرلاد بـێ ڕۆشـن

هۆرێزام نەشـــەوق بۆســـام دەست و پاش
بەزبان شـــوکـــر بکەردم ســـەناش
وەخـــــــــتێ پەی یانە ڕەوان بیم وەڕا
کـــە خـــێـــزان من دەردم بێ ئاگـــا
بەدەوان خـــێـــزیا ئەو مـــانگ ئەنوەر
چون گـیـان شـیـرین منش گـرد نەوەر
ئەمـا جـە هیـجـران ئەو مـانگ پڕ نوور
وەک نەی نـزاربـی زایف و ڕەنجـــــوور
بەتەعـــجـــیل دوعـــای ئەو پیـــرە وەندم
ســەدەف توحـفـەی گـەوهەر ئەفشـەندم
دوعـــای ئەو پیـــرە کـــە کـــارگـــەر بی
نیـــــهـــــال نەویەر من بـارەوەر بی
نۆ مـــانگ و نۆ ڕۆژ ئەو بکەرد تەمـــام
بەئەمـــــر بێـــچـــوون بینـای لایەنام
نە وەخت زاین مـــــانگ مـــــونەووەر
ئامـــا جـــەو ســـەدەف دوو دانە گـــەوهەر
ئیـــســـا من دارۆم یاران غـــەمـــخـــوار
فـــەرزەندان خـــاس هەم مـــاڵ و ســـیـــار
تاڵع جـــە بەخـــتم چون ڕەهنمـــوونەن
حـــســـاب مـــاڵم جـــە حـــەد ئەفـــزوونەن
وەلێ عـــادەتم چون هەن ســـیـــاحـــەت
مـــوشکڵـــەن کـــەرۆم من تەرک عـــادەت

واتە: نۆرە کەوتە دەروێشی دووهەم و وتی: من ناوم ئەستێرەیە و پادشای وڵاتی بولغارم و دڵم چوو لە کچێک کە وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە و ئەوسا خوازبێنیم لێ کرد و مارەم بڕی، بەڵام کاتێ چوومە پەردە نەمتوانی زاوا بم و ئەوە بوو کە لە خۆم شەرمەندە بووم و جلوبەرگی دەروێشیم کردە بەر و دەشتم گرتە بەر و ئەوەندە ڕێگەم بڕی تا گەیشتمە شارێک بەناوی تەمار، ئەم شارە سەیر بوو، شەش مانگی شەو بوو، وە شەش مانگی ڕۆژ بوو، لەو شارەدا بتخانەیەک هەبوو کە درەختی جۆر بەجۆری تێدا بوو، لەوێدا پیرێک هەبوو دڵپاک کە جلوبەرگەکەی لە قژی سەر چنرابوو و، شەو و ڕۆژ خەریکی پاڕانەوە و لاڵانەوە

بوو، وە من لە نزیک ئەو بتخانەدا نیشتەجێ بووم تا ڕۆژێکیان خەڵک ڕژایە ناو بتخانەکە و هەر کەسێک بۆ نیازێک هاتبوو کە لەپڕ پیرەکە هاتە ئەوێ و هەموو کەوتنە سەر خاک و ستایشیان کرد و ئەوسا هەر کوێر و شەلێک کە لەوێدا بوو ساغ بووەوە و هەموو دڵخۆش بوون و کاتێ من ئەم پەرجۆمە لە ئەو پیرە دی، چوومە لای و ڕووداوی خۆمم بۆ گێڕایەوە و گەلێ گریام و فەرمووی دڵتەنگ مەبە و بڕۆرەوە وڵاتەکەی خۆت و نیازت قبووڵ دەبێ، کە ئەم قسانەی کرد من هەستم بەپیاوەتیی خۆم کرد و ئەوسا دەستم ماچ کرد و کەوتمە ڕێ و کاتێ گەیشتمە وڵاتەکەی خۆم ژنەکە هات بەرەو پیریمەوە و ئەوسا زاوا بووم و لە پاش ماوەیەک بەزکێ دوو منداڵی بوو و ئێستا من گەلێ منداڵم هەیە و بەڵام لەبەرئەوەی فێری گەشت و گێڵ بووم، ناتوانم لە شوێنێکدا نیشتەجێ بم و بەدەروێشی شارەکان و وڵاتەکان دەگەڕێم و کەس نامناسێ.

سەرچاوەکان
١- ناز و نیاز کە بەختی حەیدەر بەگی بەرازی نووسراوە.
٢- تەلای دەستەوشار - نووسراوی: سەدیق بۆرەکەیی.

سەیفوڵڵای ئەڵڵایارخانی

١٣٠٩ - ١٣٩٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەیفوڵڵا و کوڕی یەعقووب و لە هۆزی ئەڵڵایارخانییە و لە ساڵی ١٣٠٩ی کۆچی لە دێی دوو چقای کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٣٩٣ لە تەمەنی هەشتا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

سەیفوڵڵا سەرەتا لە قوتابخانە خەریکی خوێندن بووە و پاشان بۆ خوێندن ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە و لەبەرئەوەی باوکی خاوەن زەوی و کوێخا بووە، ئەویش خەریکی کشتوکاڵ بووە و لە کاری بەناییشدا دەستێکی باڵای بووە، وەکو دەڵێن لە ئەستێرەناسی و ماتماتیکیشدا شارەزا بووە و بیر و هۆشێکی بەهێزیشی بووە و گەلێ هۆنراوی هۆنەرانی کوردی لەبەر بووە و هەموو دەم ئەنجومەنی هۆنەرانی لە دیواخانەکەیدا پێک هێناوە و خەڵک خۆشیان ویستووە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: کە هۆنەرێکی بەرز و باڵای کوردی بێژ بووە و زۆربەی ژیانی لە دێی دووچقادا بەسەر بردووە و لە ئەستێرەناسی و بەناییدا وەستا بووە و خەڵک پرسیان پێ کردووە و خۆشیان ویستووە.

سەیفوڵڵا لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنراو هۆنینەوەدا پەیڕەویی لە شێوەی میرزا شەفیع و خانا کردووە و زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و ئاینین و دیوانەکەی نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ، لەلای خزم و کەسوکارەکەیەتی و هێشتا لە چاپ نەدراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

وە سپا خێزی ئەر ئەسکەندەریت بوید
ساحێب خەزانە و سپا و لەشکریت بوید
باج بەدەریا کیر شای هەفت کشوەر بوید
هەمسای سەماوات باج گیر نەخوەر بوید
ئەحـــوالات چای زوڵمـــات بزانی
بەقـــا نەدارۆ ئی دنیـــای فـــانی
ئەگەر سلێمـــان حشمـــەتوڵڵا بوید
هەم پێغەمبەر بوید، هەم پادشا بوید
نە حکمـــەت ئاسف بن برخـــیا بوید
کلیـــددار گـــەنج دارولســـەفـــابوید
وەختێ مـــۆرو مـــار نەفـــەرمـــانت بۆ
بەقـــا نەدارۆ ئی دنیـــای فـــانی
ئی پادشـــاهان کـــەردیم یادشـــان
ئەســـەر نەمـــەندن ژ بنیـــادشـــان
هەر شـاهەنشـاهێ یەک یەک وەســەد بی
بەعـزێ وەلێشـان وە یەکـســەد ڕەدبی
گـشت سـاحـێب ئەفسـەر تیغ نگین بین
گشت فەرمانفەرمای ڕووی سەر زەمین بین
شەو و ڕۆژ مەشغووڵ عەیاشی و نۆش بین
گـوڵناری بادە و مـەست و مـەدهۆش بین
سـاق سـاقـیـان شـیـرین ئەندامـان
زلێـخـا تەلعـەت شـیـرین کـەلامـان
مـــەی ئەگـــەردش بێ ئەدوران جـــەم
پەیدا نمەویا ئەســـڵـــەن زەرێ غـــەم

گۆشـشـان نەدەنگ سـاز و سـەمتـوور بی
کـەللەی شـاهـیـشـان پڕ نەغـوروور بی
یـەک یەک وەی تـەورە ئامـــــان ویـەردن
خـەیاڵ کـە ئەسـڵـەن شـاهی نەکـەردن
یەک یەک سپـای مـەرگ ئامـا نەرێشـان
نە گـەنج، نە شـاهی نەمـەند پەرێشـان
«سـەیفوڵڵا» دڵتەنگ نەو ژی دنیای ناکەس
وەی گـەردش چەرخ دنیـای دوون پەرەس
تۆ کـــەمـــتــر بەندەی دەرگـای ئەوانی
بەقـــــا نەدارۆ ئی دنیـــــای فـــانی

واتە: وەکو ئەسکەندەر ئەگەر خاوەنی لەشکر و سپا بیت و باج لە حەوت وڵات بسێنی و خاوەنی فەڕ و شکۆ بی بێ سوودە و ئەم جیهانە ئەمەکێکی نییە، وەیا ئەگەر وەکو سلێمان خـاوەن فـەڕ و شکۆ بێ وەیا وەکـو پێـغـەمـبـەر خـۆشـەویست بێ و، مـار و مـێـروو لە ژێر فـەرمانتدا بن، وە مرۆ و جنۆکە و دێو دیدەوانت بێ و زمـانی تەواوی وڵات بزانی، دیارە بێ سوودە، چونکە جیهان ئەمەکی نییە. پادشاکان کە خاوەن تاج و تەخت فەرمانڕەوای زەوی بوون، شـەو و ڕۆژ خـەریکی ڕابواردن و مـەست و سـەرخـۆشـی بادە بوون و مـەیگێـڕان بادەیانی بۆ گێڕاوە و خەم و پەژارەیان نەبووە و هەموو دەم گوێیان لە ساز و سەمتوور بوو، لەخۆبایی بوون و هەموویان بەو جۆرە هاتوون و چوون و مەرگیش هاتووە و ئەوانی بردووە و ئیـتـر نە گـەنجیـان مـاوە و نە خـۆیان و نە ناویان، کـەوابوو ئەی «سـەیفـوڵڵا» تۆ خـەم و پەژارەی چی دەخۆی، خۆ ئەم جیهانە ئەمەکی نییە.

سەیفوڵڵا لە پارچە هەڵبەستێکی تردا داخ و موخابنی پێشینیان دەخوا و ڕۆژێکیان ڕێی دەکەوێتە شوێنەوارێکی کۆن و کەلاوەیێک دەبینێ و بەم چەشنە لەگەڵیدا دەکەوێتە وتوێژ و دەڵێ:

وە ڕاویـــــــاران، وە ڕاویـــــــاران
ڕاویـــارێ بـــیـــم چـــون ڕاویـــاران
لاڵـیـــام وە کـــەریم کـــارســـاز کـــاران
ئـامـــــام وە خـــــرۆش چوم وەڵگ داران
تا فـــەردێ وە نەزم قـولڵەی کـۆسـاران
تەفـزیل بکەم وەسف چون دەفـتـەرداران

خـــەیاڵێ کـــەردم هـامـــســـەران، یاران
وێم چەنی ڕەفــێق چەند دەفـــتـــەرداران
وێڵ وێڵ مـەگـێـڵـیـام وە خـاتر خـــەمین
پەی سـەیر گوڵگەشت سارای سـەر زەمین
تا رام کـــەفت وە پای کـــۆنە کـــەوانێ
جـــاگـــەی بێـــدی چۆڵ یەک بیـــاوانێ
نەفـــەوق کـــەللەش جـاگـــەی شـــارێ بی
دەســـتنیـــشـــان دەست شـــەهریارێ بی
پەخش وە پەشێو حاڵ گشت پەرگەندە بی
هێـــمـــان نیـــشـــانەی نەزمش مـــەندەبی
پەرســـام ئەی قـــەسـر زیبـای زەڕنیشـــان
ئەووەڵ فـــەزا بەخش ئیـــســـا پەرێشـــان
یەخـــەیلێ وەخـــتـــەن دنیـــا ویەردەن
کێ تۆ دەســـتنیـــشـــان ئی زێدەکـــەردەن
مـیـعـمـــارت کێ بێ تو نەو وەخـتـــەدا؟
ئیـجـادت کـەردەن نەی جـای سـەخـتـەدا؟
مـــــەکـــــان دێوبەند یا ئادەمـــــیـــــزاد
وەی ســـەر دیارە کێ تۆ کـــەرد ئیـــجـــاد
قـەسـر ئێـدشنەفت دەست کـەرد وەزاری
چون دووی دەمـــاوەند دەردش بی کـــاری
واتش ئەی ڕاویار بـارخـــــەم نەکـــــۆڵ
پەی چێش مەپرسی جاگەی بێدی و چۆڵ
چێشـتـەن وەی کـەوکـەب و یەردە ساڵان
هـەر لێم مـــەپرسی حـــاڵ و ئەحـــواڵان
مـوخـتـەسـەر مـاچۆم گۆش بدەر وە من
تا یاوام وەدەور چێـــهـــرەی بن بەهـمـەن
یەک ڕۆژە یەکـســـەر کـارسـاز کـاران
ئامـــان نەفـــەوقم پەی ئیـــزن ســـەیران

نەقــاشــان نگین خــەرەنگی دەســتــوور
قـــەســرێ ســـازنا چون مــینا بلوور
ڕۆشنتـــەر وە جـام گـێـتی نمای جــەم
چون چل چراغـان شــەوق مــەدان وە هەم
هـەر وەقت وە خـــرۆش کـــەڕەنای ئەژدەر
مـەنیـشت وە ئەیوان کـاو و کـۆ و کـەمـەر
مـــــەنۆشـــــان بـادە بـەزم بـادە نۆش
خاستەر جە خەسرەو لاڵ بەخش لاڵپۆش
ساقییـان سـەرمـەس مینامـەی نە کـەف
هـەردەم دەور مــەدان نەمــا بەین ســەف
خــاســە کـەنیـزان ســەرکـۆنا کـوڵنار
مـەڕەقـسیـان وەدەنگ ســاز مـۆسیـقـار
زیرەی مــوتربان چەنی نەغــمــەی ســاز
مـــەلەک نـە ســەمــا مــەکــەردش پەرواز
هـەر ژ ئێـــوارە تا وە ســـوبحـــــدەم
شـــەم و ســـتــاران سـۆزیان چون هـەم
نە خـــەیاڵ نەوین دنیــا مــێــهــمــانە
عــاقــبــەت ســەفــەر هەر پەشــیــمــانە
وەو تـەور ویـەردن وە بـێ مــــــــدارا
ســـەرکــوم بین وە خــاک نمناک ســـارا
نەودومــا چەند شــا چەند مــیــرم دیەن
چەند ســاحــێب کـەمــاڵ تەدبیــرم دیەن
یەکێ تر چـو چێــــهــــر پـەیدا نمەبۆ
قـــەســـــرم بســــازی تازەکـــەی ژنۆ
بـا هـەر بمـانـۆم پـەی زووخ زامــــــەت
هـەرزدەی زام بـۆم تا ڕۆی قـــیــــامـــەت
تـەرسم ئەوەن هـەس لـەی ڕۆزگــــــارە
چـەند پادشـــــاهـان کــــەردەن ئاوارە

گــەردوون کــەچبـــاز تاسش نە کـــارە
جـەمـعێ دڵشـــادە، جـەمـعێ خـەمـبـــارە
ئەر شـــا، ئەر گـەدا، ئەگـەر خـوندکـــارە
عـــاقــبـــەت زێدش گـــۆشـــەی مـــەزارە

واتە: ڕۆژێکیـان بـەڕێبـواری کـەوتمە گەشت و گێڵ و لە خـوای مـەزن پاڕامـەوە و لە پاشـا ڕێم کەوتە کەلاوەیەک کە لەسـەر تەپۆڵکەیەکدا بوو، وا دیاربوو کە شوێنەواری کۆشکێکە و لێم پرسی ئەی کـۆشکی جـوانـی زێڕنیـشـان، لەبەرچی پەرێشـانی؟ دیارە دەورێکی زۆر بەسـەرتا تێ پەڕیوە، کێ بناغەی تۆی ناوە و کێ دروسـتی کردووی؟ کـەلاوەکە کە ئەمـەی بیـست و دەسـتی کـردە گریان، وەکو دەمـاوەند دووکەڵ لە لووتکەیەوە هەڵسـا و وتی: ئەی ڕێبواری خەم بەکۆڵ، من لە دەوری بەهمەندا ئاوا کرامەوە، وە وەکو جامی جیهان نما ڕوون بوومـەوە و چل چرا لە ناوم هەڵدەکرا و، مـەیگێڕان لەناومـدا مەییان دەگێڕا و کـەنیـزەکـان سـەمـایان دەکرد و سـازژەنەکـان سـازیان لێ دەدا، وە هـەر لە بەیانیـیـەوە تا شـەو خـەڵک بەناومدا دەگەڕان، سەرئەنجـام هەموو مـردن و لەناوچوون و لە ناو خاکدا شارانەوە و پاش ئەوانەش چەندین مـیـر و چەندین خـونکارم دی و منیش کـەم کـەم کـاوڵ بووم و بەم چەشنەم لێ هـات کە دەبینی، لە چەرخی گەردووندا هەندێ دڵشادە و هەندێ خەمبـارە، ئەگەر شا بێ و ئەگەر گەدا، سەرئەنجام جێت گۆشەی گۆڕستانە.

سەرچاوەکان

١- حديقەء سلطانى - تأليف محمد سلطانى - تهران، ١٣٦٤.

٢- دیوانی سەیفوڵڵای ئەڵڵایارخانی کە لە ساڵی ١٣٨٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵڵایار خانی.

حاجی نوور عەلی ئیلاهی

۱۳۱۳-۱۳۹۲

ئەم هۆنەرمان کە کوڕی حاجی نیعمەتوڵلای جەیحوون ئاواییە بەپێی پەڕاوی (اثار الحق) لە ساڵی ۱۳۱۳ی کۆچی لە دێی جەیحوون ئاوادا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی خوێندووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەپاش ماوەیەک کەوتووەتە گەڕان و چووەتە بەغدا و کەربەلا و نەجەف و سەرێکیشی داوە لە کاکەییەکانی خانەقین و ئەوسا گەڕاوەتە زێدەکەی خۆی و لە پاشا لە کاری میریدا دامەزراوە و لە ساڵی ۱۳۳٦ خانەنشین بووە و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و نووسینی وتار و پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۳۹۲دا لە تاران کۆچی دوایی کردووە و لە شاری هەشتگرددا نێژراوە.

نوور عەلی یەکێ لە زانایانی کوردی یارییە و سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یاری گەلێ نووسراوی نووسیوە کە هەندێکی بریتین لە: "برهان الحق، معرفه الروح، آثار الحق، تفسیر القرآن، فرقان الاخبار"، وە گەلێ هۆنراویشی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە زانایە کە دەڵێ:

مەتوای بزانی، مەتوای بزانی
ئازیزم ئەگەر مەتوای بزانی
ئوسووڵ عەقاید دین و مەبانی
ئێدەن مەواچۆم دەرک کەرمەعانی
ئەوەڵ خوداوەن نەزا و نەمەردەن
قادر موتلەق بێ هەمتا و فەردەن
ژەو دەلائلێ کول مووەحدین
شناسان خودا بایەد بشناسین
دووەم خوب بزان گردی مەوجوودات
چون سونع خوداس زاتەن و خووب هات
بەد ژ عەمەلەن گەر کەسێ بەدکەرد
پەی مەحومیسلش بایەد یەکێ جەهد
نیکان هەم هەر کەس وە هەر مەقامی
مەغرووف بی یا بەد کەی ئیحترامی

سوومم هەر ئانچێ نیکەن وە دەوران
تێبق موقتەزای زەمان و مەکان
پەی ئینتزام و ئاسایش خەلق
موئەسرەئەن مەسدەرش وەحەق
شعارۆێت ساز عەمەل کەر تەمام
وەزددش پەرهێز ئێدەن سەرئەنجام
ژەو بەعد مەزهەبێ گەر ژ ئی ئوسووڵ
موخالف نەبۆ تۆکەردی قەبووڵ
سەحیحەن وەلێ با شەرت ئیمان
بێ شک و تەردید عەمەل کەی وەئان
"نوور عەلی" تەحقیق کەردش واتش ئین
جەوهەر ئەدیان هەنەن وە یەقین

واتە: ئەگەر بتەوێ کە بەڕێ و ڕەوشتی ئاین پەی ببەی و تێ بگەی، ئەم بروایەت پێ هەبێ: یەکەم بروا بەتاق و تەنیاییی خوا بێنە، چونکە ئەو بێ هاوتا و بێ هاوبەش و نەزا و نەمر و نادیارە، دووەم خوا لە هەر دەور و خول و شوێن و جێگایەکدا هەیە و بەفریات دەگا، ئەوەش دەبێ بزانی کە تەواوی گیانلەبەران خوا دروستیانی کردووە، خراپی لە کردەوەدایە ئەگەر کەسێک بیکا، وە بۆ چاکان دەبێ ڕێز دانێ. سێیەم ئەو کەسەی کە چاکە و دیارە چاکەی بەر هەموو کەسێک دەکەوێ، جا دەبێ چاکە بکەیتە دروشمی خۆت تا لە هەردوو جیهاندا ڕزگار بی.

سەرچاوەکان

١- آثار الحق - تالیف نور علی الهی - تهران، ١٣٥٧.
٢- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەنوور عەلی ئیلاهی.

سەی شوکوروڵڵای قووچاخی

١٣١٨ - ١٣٩٣

ئەم هۆنەرمەن ناوی شوکروڵڵا و کوڕی سەی ڕەحمەتوڵڵای حەسەنییە و بەچەند پشت دەچێتەوە سەر مەلا ئەبوبەکری موسەنیف. بەپێی ئەو زانیارییانەی وا کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی لە دێی زەکی بەگی سەرووی هەوەتووی سەر بەسەقزدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە هەر لە منداڵییەوە لە لای حاجی شێخ حەمەی شاڵیشەلی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەڕاوە و ماوەیەک لە سابڵاخ لە مزگەوتی سوور لە لای قازی فەتاح خوێندوویەتی و ماوەیەکی زۆریش لە کەرکووک بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە سنە و لە لای سەی بەها خەریکی خوێندنی فیقە بووە و لە پاشا چووەتە سلێمانی و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە ساڵی ١٣٦٦ باری کردووەتە دێی قووچاقی هۆبەتوو و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنی خەڵک و کاری کشتوکاڵ بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٩٣ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

سەی شوکروڵڵا پیاوێکی پارێزکار و ڕەوشت بەرز بووە و لەگەڵ ئەوەی مەلا بووە و ڕێنوێنیی خەڵکی کردووە، بەڵام تا ماوە خەریکی کشتوکاڵ بووە و شان بەشانی تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگار ژیانی بەکشتوکاڵ ڕابواردووە بەبێ ئەوەی چاو ببڕێتە دەستی خەڵک و لە خەڵکی ئاواییەکە شتێ وەرگرێ.

سەی شوکروڵڵا لەسەر ڕێ و ڕچەی قادرییش دەڕۆیشت، بەڵام بڕوای بەو کارانەی وا دەروێشەکانی قادری دەیکەن نەبوو، ڕێ و ڕەوشت و خووی بەرزی ئەم سەیدە زانایە لەم باسەدا ناگونجێ و پێویستی بەپەڕاوێک هەیە.

سەی شوکروڵڵا زانایەکی گەورەی ئاینی بووە، لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و هەر لە تافی جوانیدا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە و یادگاری ئەو دەورەی "شەماڵ و زەلان"ێکە کە بەزاراوەی گۆرانی هۆنیویەتەوە و بەبەرهەمێکی بایداری وێژەی کوردی دێتە ژمار.

ئەڵبەت دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەفسانەی شەماڵ و زەلان لە لایەن میرزا شەفیعی کولیایی و فەقێ عەبدولی بۆرەکەییشەوە هۆنراوەتەوە کە هەر کام بەشێوە و سەلیقەی خۆیان ئەم ئەفسانەیان هۆنیوەتەوە.

بەپێی ئەم ئەفسانە زستان وەکو خانێکی ملهوڕ و ستەمکار تەواوی کێو و بەندەکانی

کوردستانی بەهۆی لەشکری زەلانەوە داگیر کرد و خێوەتی سەرماوسۆڵەی تێدا چەقاند و بەفر هەموو جێگا و شوێنێکی داپۆشی و ڕێی بەڕێبوار گرت و بەم چەشنە دەستی کردە ملهوڕی و ئەوسا شەماڵ لە ئاخروئۆخری زستاندا لەشکرەکەی خۆی ئامادە و بڕبڕی کردەوە و هێرشی هێنایە سەر زەلان و بەم چەشنە شەڕی شەماڵ و زەلان لەسەر شاخەکانی کوردستاندا ڕووی دا و لە پاش ماوەیەک لەشکری زەلان تێ شکا و شەماڵ بەفری توانەوە.

سەید شوکروڵڵا سەرەتای پەڕاوەکەی بەستایشی خوا و پێغەمبەر دەکاتەوە و لێیان دەپاڕێتەوە و داوای لێبووردنیان لێ دەکا و دەڵێ:

بە تەوفیق وێت پادشای قەدیم
ئەووەڵ بیسمیلا ڕەحمان ڕەحیم
فەریادڕەس هەر تۆی جیهان ئافەرین
(الحمدلله رب العالمین)
خودا هەر تۆنی خەبیر و قەدیر
دانا بەهەر سیرخەفای تۆی زەمیر
ڕازقی پەرێ کولی زی ڕۆحات
مەل و مۆر و مار تەمام وەحشیات
ئیجادت کەردەن تەمام مەخلووقات
زیندە مەکەری جەمیع ئەموات
بە وەعدەی شەش ڕۆ زەمین و سەما
هەم عەرش و کورسی تەمام مافیها
تەقریرت کەردەن خالق ئەعزەم
خەلقت کەرد نە خاک حەزرەت ئادەم
ئافتاو و مەهتاو بەنوور پەروەردەن
هەر وێت مەزانی وێت چێشت کەردەن
سەڵات و سەلام، ڕەحمەت بێ حەد
بوارۆ وە سەر توربەت ئەحمەد
دمای حەمد زات واجبولوجوود
سەڵات و سەلام سەید مەحموود

نیـازم ئێـدەن جـە خـودای جـەهـان
ئیـزهـار کـەین تەمـام خـەزینەی نـەهان
جـە مـاجـەرا و نەقڵ شـەمـاڵ و زەلان
بواچین چەند شـیـعـر بۆ وە داسـتـان

واتە: خوایا سەرەتا بەناوی تۆوە ئەم باسە دەست پێ دەکەم، ئەی خوای مەزن! هەر تۆ ئاگەدار و بەدەسەلاتی و هەموو شتێک لە تۆوە دیارە و تۆ رۆزیدەری هەموو گیاندارێکی و لە رۆژی پەسلانیشدا تەواوی مردووان زیندوو دەکەیتەوە، لە ماوەی شەش رۆژدا ئاسمان و زەویت داهێنا و لە پاشا ئادەمت خوڵقاند و خۆر و مانگ بەتیشکی تۆ رووناکە و دروودی بێ ژمار لەسەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و لە پاش ستایشی خوا و پێغەمبەر، نیازم وایە رووداوی (شەماڵ و زەلان) دەست پێ بکەین. لە پاشا دەڵێ:

دوو مـانـگ مـەنده بێ پەرێ زمـسـتـان
بەفـر ئامـا بەوار بەوێنەی مـەسـتـان
سـارا و کەش و کۆی وڵکەی کوردوسـان
داگـیـر کـەرد تەمـام ئەوخـان زوسـان
قـەتع کـەردش یەکـسـەر راگـەی راویار
مـەردوم گـرد نیـشـتن وە زار و زگـار
وە زار و زگــار وەدڵـەی سـوزان
گـرد جـە یانەی وێش ئاهـێـر فـرۆزان
گـاهـێ مـەواتن خـودا کـەریمەن
نە هـەر وەخت تەنگ لوتفش عـەمـیـمـەن
شـەمـاڵ هـەم ئامـا بەقین و بەقـار
لەشکرش ئاوەرد پەی دەشت و کـۆسـار
تیـپێ قـەراردا پەی شـار سـەقـز
بەرپا کـەردشـان گـرد ئالای قـرمـز
تیـپێ کـیـانا پەی شـار سـابلاخ
بەرپا کـەردشـان هـەزاران بەیداخ
تیـپێ رەوان کـەرد پەی شنۆ و لاجـان
دنیـا لێـشـان کـەن وەئاخـر زەمـان

ولاتش سەختەن مەرگەوەر مەحاڵ

باوەران بەحوکم بەزەرب گۆپاڵ

قۆشەن ڕەوان کەن پەی شارتاران

باوەران بەدەست پاتەخت ئێران

بدەن وەهەمدا دەربەند ئەڵوەند

بکەران تاراج سپای دەماوەند

جەودما سپا یەکسەر بەستێز

ڕوو بکەن پەرێ مەحاڵ تەورێز

واتە: دوو مانگ بۆ وەرزی زستان مابوو کە بەفر هەموو شوێنێکی داگیر کرد و دەشت و کەژ و کێوی کوردستانی بەجارێ پڕ کرد لە بەفر، بەجۆرێ کە ڕێی ڕێبواری بڕی، وە خەڵک بەپەژارە و خەفەتەوە دانیشتن و لە ماڵا ئاگریان هەڵدەکرد و خۆیان پێ گەرم دەکردەوە، ئەوسا وتیان خوا گەورەیە و لە تەنگانەدا دەگاتە فریامان، شەماڵ لەپڕ بەرقەوە هات و لەشکرەکەی هێنایە دەشت و کۆسار و تیپێکی لە شاری سەقزدا دانا و چەند خێوەتی سووری هەڵدا و تیپێکی نارده سابڵاخ و چەندین ئاڵایان لەوێدا هەڵکرد، تیپێکی نارده شنۆ و لاجان و وتی تەنگیان پێ هەڵچنن، وڵاتی مەرگەوەڕ دیارە زۆر سەختە و دەبێ بەگۆپاڵەوە بیهێننە دەست. لەشکر بنێرنە شاری تاران و ئەو شارە کە پایتەختی ئێرانە بیگرن، تەواوی دەربەندی ئەڵوەند بدەن بەیەکا و دەماوەند تاڵان کەن و ئەوسا بەشەڕەوە ڕوو بکەنە تەورێز.

پاشان دەڵێ:

وەفر کە زانا وەی ڕەمز و ئەسرار

فەرما جارچیان دەردەم کەفت وەشار

جارکێشان وەگرد کۆڵان و بازاڕ

گرد ئامادەبان پەی ڕەزم و پەیکار

کەڕنا ژەندن شاهانە دەستوور

جە نرکەی بۆران بی وەنەفخ سوور

جەنگی جەنگیان بێداربین جە خاو

پۆشان وەبەدەن ئەسلحە و ئەسپاو

مەردان نێکنام سەردار سپا

سپای خان تەم عەلەم کەرد وەپا

جه گورەی شەماڵ، جه زیرەی زەلان
خێزا بی نەودەشت سەدای ئەلئەمان
کارێ کەردشان سەرما و تۆفان
ڕووی دنیا کەردن وە ئاخرزەمان
جه سپای شەماڵ بێ حەد کوژیا بێ
شکست قایم پەنەش دریا بێ
سێ شەو و سێ ڕۆ جەنگ کەردن تەمام
نه شەو خاوشان کەرد، نه وەڕۆ ئارام
نەسیم بەفەرمان سوڵتان بەهار
یەکسەر ولاتان کەردش خەبەردار
جه هەر دیارێ مەگرتش مەکان
بۆی عەتر عەبیر مەکەردش هەرزان
جه ناڵه و سەدای ئەو ڕەعد وەهار
ئاما نه لەرزه گرد کەش و کۆسار
مەڕێزا بەجەخت باران و تەرزه
ئەندام وەفر ئاما وه لەرزه
هەور جه ڕووی هەوا شەماڵ جه زەمین
مەدان جه بەفر بەقار و بەقین
به ئەمر قودرەت شاه لامەکان
جه ڕووی هەواوه تەمام گرتش سان
وا جه ڕووی زەمین، هەور جه ڕووی هەوا
زەڕ ئەفشان کەردن کەش و کۆ و سارا
جه شریخەی ڕەعد جه بریقەی بەرق
گشت بی وەگوڵزار نه غەرب هەتا شەرق
گوڵ و وەنەوشه ئامان کۆبەستن
جه تۆف و سەرما و زمهەریر ڕەستن
وەفریش بی وەناو نەکەش و کۆسار
بولبول و قومری ئامان وەگوڵزار

زۆســـان شـی وەهـار ئـامـــاوە جـــە نۆ
شنۆی بای شـەمـاڵ کـەفت وەکـەش و کۆ

واتە: بەفر کاتێ ئەم ڕازەی بۆ دەرکەوت، فەرمووی کە جارچییەکان کەوتنە ناو شار و جاڕیان کێشا کە هەمووتان بۆ شەڕ و پەیکار ئامادە بن، دایان لە کەرەنا و لە نرکەی بۆران، شەڕکەران لە خەو وریابوونەوە و هەموو جلوبەرگی ڕەزمیان کردە بەر و چەکیان هەڵگرت و سپای تەم ئالای شەڕی هەڵکرد و لە گورەی شەماڵ و لە زیرەی زەلان دەشت و کێو دەنگی دایەوە و سەرما و تۆف هەموو شوێنێکیان داگیر کرد و گەلێک لە لەشکری شەماڵ کوژرا و لەو شەڕەدا تێ شکا، سێ شەو و سێ ڕۆژ لەگەڵ یەکدا شەڕیان کرد و نە شەو خەویان لێ کەوت و نە ڕۆژ ئارامیان گرت، شەماڵ بەفەرمانی پاشای بەهار تەواوی خەڵکی ئاگەدار کرد و لە هەر شوێنێکدا کە ڕادەوەستا بۆنی خۆشی بەناو خەڵکدا بڵاو دەکردەوە، لە ناڵەی هەورە برووسکە تەواوی کەژ و کێو کەوتە لەرزین و ئەوسا باران و تەرزە بەتوندی باری و لەشی بەفر کەوتە لەرزین، هەور لە ڕووی هەوا و شەماڵ لە زەوی دەیاندا لە بەفر بەقین و بەقار، بەفەرمانی خوای تاق و تەنیا هەورە برووسکە گرمانی و باران باری و خۆر هەڵات و خۆر ئاوای وڵات بووە گوڵزار و ئەوسا گوڵ و وەنەوشە کۆبوونەوە و لە تۆف و سەرما ڕزگاریان بوو، بەفریش لە کەژ و کێوەکاندا بووە ئاو و بولبول و قومریش هاتنە ناو گوڵزار و بەم جۆرە زستان ڕۆیشت بەهار لە نوێ هاتەوە و سروەی شەماڵ کەوتە کەژ و کێو.

هۆنەر لە پاش کۆتایی هێنانی ڕووداوی شەماڵ و زەلان دەکەوێتە پەند دادانی خەڵک و لە خوای مەزن دەپاڕێتەوە و دەڵێ:

ئـامـــان صـــەد ئـامـــان یـاران جـــانـی
هیچ مـــەبن غـــرره بـەی دنیـــای فـــانـی
پـەرهێـــز بکـەران جـــە درۆ و بوهـتـــان
تـا جـــە ئـاخـــرەت نەون پـەشـــیـمـــان
داغ و حـــەســـرەت و هـەم پەشـــیـمـــانی
هیچ نەدارۆ ســـوود جـەو ڕای زوڵمـــانی
نە جـــای فـــەریادەن نـە جـــاگـــەی هـانـا
مـــــــــــەر بـەیـۆ بـەداد داوەر دانـا
ئـامـــان هـامـدینان بۆ ڕەزای ســـوبـحـــان
نمـازو ڕۆژە بـــەجـــــــــا بـــاوەران

ئەو ڕا تاریکەن هەم جادەی عامەن
هەر کەس خێرش بۆ دنیاش بەکامەن
قەوڵ نی فەقیر بگێران نە گۆش
زکر زات حەق مەکەن فەرامۆش
یا حەی وە ئیعجاز ئەو کەلامولڵا
نە سۆزۆ بەنار جەسەی شوکرولڵا
هەزاران درود هەزاران سەلام
بەرەوزەی پاک شای خەیرولئەنام

واتە: ئەی یارانی گیانی! ئامان سەد ئامان ئەم جیهانە هەڵتاننەخەڵەتێنێ و دەسخەرۆی مەبن و لە درۆ و بوختان خۆتان بپارێزن تا لە ڕۆژی دواییدا پاشگەز نەبنەوە، چونکە لەو ڕۆژەدا پەشیمانی سوودێکی نییە، نە جێی هاوارە و نە جێی هانا، مەگەر هەر خوای مەزن خۆی بەهانای بنیادەم بگا، هانا ئەی هاوەڵان! نوێژ و ڕۆژووەکەتان بهێننە جێ و ئەنجامی بدەن، چونکە ڕێگەکەتان زۆر دوور و تاریکە، هەر کەس لەم جیهانەدا چاکە بکا لەو جیهانەدا بەختەوەرە و قسەکانی ئەم هەژارە لە گوێ کەن و خوا فەرامۆش مەکەن و هەموو لە بیری خوادا بن. خوایا بۆ خاتری سیپارەی پیرۆز لەشی (سەی شوکرولڵا) لە ناو ئاگردا نەسووتێنی.

شەماڵ و زەلانەکەی ئەم هۆنەرە هەر بەخەتی خۆی ماوەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- شەماڵ و زەلان - بەخەتی سەی شوکرولڵای قووچاخی.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی شوکرولڵا.

میرزا ئەحمەدی داواشی

١٣١٨ - ١٤٠١

ئەم هۆنەرمان ناوی ئەحمەد و کوڕی محەمەدی داواشییە و بەپێی بەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی) لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی لە ڕوانسەردا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا دایکی مردووە و خەم و پەژارە دڵی داگرتووە و لە پاشا باوکی ناردوویەتە دێی تم تم و لە لای مەلا حەمە حەسەنی جوانرۆ خەریکی خوێندن بووە و لە تەمەنی نۆزدە ساڵیدا وازی لە خوێندن هێناوە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە

کاروباری داواشییەتیدا یارمەتیی باوکی داوە، چونکە باوکی پێشکاری حەمە سادق خانی ئەردەڵان بووە، لە پاش مردنی باوکی چووەتە لای عەباس خانی سەردار و پاشان کاتی خۆی بەکشتوکاڵ بردووەتە سەر و ژیانی بەم چەشنە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٤٠١ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی وەیس لە جادەی کرماشان روانسەر بەخاک سپێرراوە.

میرزا ئەحمەد بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ئەژمار، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، ئاینی و، وەکو دەڵێن هەندێ جار لەگەڵ خەڵکدا بەهۆنراو دەدوا و، لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوی زۆربەی هۆنەرانی کوردی لەبەر بووە و، لەگەڵ زۆربەی هۆنەرانی کوردستاندا ئاشنایەتی و دۆستایەتیی هەبووە و، لەگەڵ ئەواکانی مۆسیقای کوردیدا ئاشنایەتیی هەبووە، وە زۆر دیندار و پارێزگار بووە، دیوانەکەی نزیکەی بیست هەزار هۆنراو دەبێ و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

سیاپۆشەکەم، سیاپۆشەکەم
وەش ئامای ئەی مای سیاپۆشەکەم
شۆخم شیرینم شەکەر نۆشەکەم
چون شەکەر و شیر تازە جۆشەکەم
گوڵبۆی گوڵ ئەندام گوڵ فرۆشەکەم
نەشتەر دای لە زام تازە جۆشەکەم
زوحاک زاڵم مار نە دۆشەکەم
پەی قەتڵ ناحەق مەزڵووم کۆشەکەم
گۆشوارەی تەلای زەرد نە گۆشەکەم
نیای بار مەیل وێت نە دۆشەکەم
کرماشان بەنوور وێت ڕەخشان کەردی
چرای بەرق و تۆڕ پەرێشان کەردی
بازاڕش وا گەرم پڕ گەوهەر کەردی
بەخش و مەحاڵش مونەووەر کەردی
فەیض ئاباد جە فەیز فەزات ڕەخشانەن
وە هەر جاش مەدیەی گشت درەخشانەن

دریان وە جـــەلای ڕەنگ و ڕووت پڕ داخ
هەر کەس مەوینۆت هەر مەکێشۆ ئاخ
سەراوسەر چەشمە سەر ئاوش جۆشان
کۆ سفید دیبای سفیدیی پۆشان
پەڕاوپەڕ تا پەڕ، پەڕفشانیشەن
هەر پەڕێ دووسەد پەڕ نیشانیشەن
بێستوون وەیاد فەرهاد دێرین
پۆشا پەردەی خەم جە داخ شیرین
تاقەوسان جەنۆ بەزم شیرین بەست
غولامان سەف سەف کەنیزان دەست دەست
نەکیسا بەبەزم نەوای عەنبەرین
بێدار کەرد خەسرەو لە عەشق شیرین
بارەبود مەدا مـوژدەی ئامـای ئەو
شۆڕ شیرین وست لە قەلب خەسرەو
خەسرەو جە شادی غەرق لە شەوق و شوور
شکۆفا چون گوڵ فەرماشیی بە شاپوور:
ئیمشەو شیرینم خەیاڵش کەردەن
گێسووی کەمەندش وستەن نە گەردەن
کەڵکەڵەی کۆکەن یا پەروێزشەن
وە شەودێزەوە ڕەستاخێزشەن
یا هەواڵ مەرگ کۆکەن شنەفتەن
ئاشوفتەن شاپوور، شیرین نەسرەفتەن
شاپوور لە جای من عوزر خوایی کەر
خاستەر لە جاران پەزیرایی کەر
کەنیزان هەروەک مەه و مەهپارە
سەف بدان لە دەور ئەوچون ستارە
وێت بەروەساقی سۆز و گودازش
شاپوور، شیرینەن بکێشە نازش

مـــەبادا شـــادی و شـــەوقش بەتاڵ بۆ
شــیــرینم ئەوقــات شــیــرینش تاڵ بۆ
تیـمـچـەوچتـانی وە گـوڵگەشت کـەردی
کـرمـاشـان یەکـسـان وەبەهەشت کـەردی
باش بالآدەس جـوملە مـــەهوەشـــان
هـەر لە کــوردســان تا وە کـرمــاشـان
قـەدەم وە قــەدەم پڕ جـە گــوڵ کـەردی
جـەمین جـام جـەهان وەمـەنزڵ کـەردی
جـەمـینت چون جـام جـەم نمای جـەمـەن
خـورشـید لە شـێوەی شـەوقت ماتەمـەن
نـەرگس و سـۆسـەن سـەر ئەفکەندەتەن
لوولوو پەڕ مـەلوول لەب پڕ خـەندەتەن
گـوڵبـاغی بێ ڕەنگ گـۆنای گـوڵناریت
مـــرواری پەشـــێـــو دانەی مـــرواریت
مـوژەی خـەدەنگ جـۆی ڕیشـەی جگەرکـاو
ئـەر وەشـــــــــەست ناز بدەی لە پـەڕاو
بێـــســـتـــوون چەنیش پڕ تـا پڕ تـەواو
مــەدۆزۆ و سـۆزۆو مــەکـەرۆش وە ئـاو
کـۆشش یا بەخـشش هـەر چێـو سـەلآتەن
(ئەحـمـەد) تا مـەحشـەر گیـان وە فیـداتەن

واتە: بەخێر بێی ئەی مانگی ڕەش پۆشەکەم، وەی شۆخ و شیرین و شەکەر نۆشەکەم، کرماشـانت بەتیشکی خۆت ڕووناک کردەوە و چرا و کارەبات پەرێشان کرد و بازارت پڕ لە گەوهەر کرد، وە هەموو شوێن و جێگایەکت ڕووناک کردەوە، وە هەر کەسێک چاوی پێت بکەوێ هەر ئاخ هەڵدەکێشێ، بێستوون بەیادی فەرهاد، لە داخی شیریندا پەردەی خەمی لەبەر کرد، نەکیسا لە بەزمێکدا خەسرەوی وریا کردەوە و، بارەبود مزگێنیی هاتنی ئەوی دا، خەسرەو لە خۆشیدا نەیدەزانی چ بکا، شیرینم ئەمشەو پەلکەکانی خستە لای ملی و کەڵکەڵەی فەرهادی کۆکەن یا خەسرەو پەروێزی کرد، وە یا هەواڵی مەرگی فەرهادی بیستووە و ئیتر ناتوانێ بسرەوێ، وە کەنیزەکان وەکو ئەستێرە لە دەوری ئەو مانگەدا

ڕاوەستان و کرماشانیان کردە بەهەشت، ئەی شۆخوشەنگەکەم بەڕاستی تۆ شیرینی و لە شیرین دەچی و نێرگس و سۆسەن و لیلۆپەڕ شەرمەزاری تۆن، گوڵباخی بێ ڕەنگ گۆنای گوڵناریتە، مرواری پەشێوی دانەی مرواریتە، دەسا هەرچی ئارەزووتە بێ پێم کە، چونکە (ئەحمەد) تا ڕۆژی پەسڵان گیانی دەکاتە قوربانت.

زۆربەی هۆنراوەکانی میرزا ئەحمەد دەربارەی جوانی و ئەوین و دڵدارییە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا پەیڕەوی لە هۆنەرانی کۆن وەکو: مەولەوی و میرزا شەفیع و خانای قوبادی کردووە، وە هۆنراوەکانی زۆر سادە و ڕەوانن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرەیە کە دەڵێ:

ئازیزم مەیلم، ئازیزم مەیلم
چەنۆ تازەبی جەلای تۆ مەیلم
جۆش ئاوەردڵەی جە خەمان کەیلم
جارییەن هەر شەو جۆی ئەسر کەیلم
سا تۆیچ بۆ چون لەیل سەوزەی سۆسەن خاڵ
تاڵێ زوڵفەکەت بدەر وە شەماڵ
پەی ساکنیی دەرد شەفای ئێش زام
چەنی نەسیمش باوەرۆش وە لام
وەشەن ئەو شەماڵ بەیۆ ژ ڕاوە
چی تایی جە زوڵف تۆش هان وە لاوە
وە مەرگت قەسەم شەکەر ڕێزەی راز
جەودەم ئەرواحم مەشۆ وە پێشواز
ڕازیمەن جە ڕای تای گێسووی دڵبەر
ئەجای مزگانی بدەم گیان و سەر
پەی چی ڕێزەی ڕاز ناز دڵ پاچان
ئەر بۆ فیدات بام شەهیدم ماچان
ئەحیانەن ئازیز ئەگەر من مەردم
گیان جە ڕای توغرای زوڵفت سپەردم
ئیمجا جەو دەمدا شۆخ نازارم
تەشریف بار وە پای سەنگ مەزارم

وه حـــــەســــــرەتـەوە نـەونـەمـــــام نـۆم
پـەنجـــــەت بمـاڵە وە خـــــاک گـــــڵکۆم
ئـامــــانـت فــــەرزەن شــــۆخ شــــیـــــرینم
مـقـیـــراز گـازەکـەت شــیـکەر پـەی شــینم
زوڵفت چـون ریـحــــان پـەخش کــەر نـە دەورم
دەرســـــاعــــەت مــــەبۆ وە بەهەشت قــەورم
نـە یـاگـــەی تـەلقـین ســــوورەی یاســـــینم
بمـلاوێـنـەرۆ ئـیــــــــمـــــــــان و دیـنـم
دەم بنێـــــر وەبان گـــــڵکۆی تـازەکـــــەم
واچـە هەی شــــەهـیــــد تـیـــرنـازەکــــەم
واچەهەی مــەجنوون حــاڵ پەشــێـوەکــەم
هـیــجــران کـێش دەرد خــاڵ لێــوەکــەم
پێکیـــــای پەیکان مــــوژەی تیــــرەکـــــەم
مــەقــتــوول ناحــەق بێ تـەقــســیــرەکـەم
مــەست بادەی مــەی لەب چەش نـەکــەردە
بەسێ حـــــەســــــرەتان وە گـــــڵکۆ بەردە
ســـــەرهۆردەرمن لەیل خـــاتر خـــار تـۆم
زام بەســـۆ کـــەفــتـــەی پای مــەزار تـۆم
بدیە من پەی تۆ جـــەرگم پڕ نیـــشـــەن
وە ناخــوون ســەیف روخــســارم رێشـەن
ئەوســـا نەپەرســــام چێــشــەن ئـازارت
ئـیـــســــتــــە مــــەناڵم نە پای مــەزارت
ئەرچی بێ ســوودەن لەو ســەروەخــتــەدا
زاری کــەی وە بان خــارای ســەخــتــەدا
وەڵـــێ بـــۆ وە یــــاد ویـــەردەی وەریـــن
لە چەمــــان مــــەست بڕێزە ئەســـــرین
بەڵ قــەترەی ئەســرت بگنۆ وە رووی خــاک
وە حـــەســــرەتەوە خـــاک کــەرۆ نمناک

جـەودمم پەی مـەڵهـەم زامـان خـەسـتـەم
نە گـڵکۆمـەوە بگنۆ وە جـەسـتـەم
بە وێنەی ئەنفـاس مـەسـیـحـای مـەریەم
ئەحـیـام مـەکـەرۆ قـەترەی ئەسـرچەم
وەئیللا "ئەحـمـەد" بەدڵ مـەردەی تۆن
تا ئەبەد سـەوزەم ئیـمـان هەردەی تۆن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! دیسان دڵم بۆ تۆ کوڵاو فرمێسکم بەخوڕ هاتە خوار، سا تۆیش وەرە وەکو جاران تاڵێ لە زولفەکەت بدە بەدەم بای شەماڵەوە، تاکو بۆ داساکانی برینەکانم بهێنێتە لام، خۆشە ئەگەر بای شەماڵ بێتە ڕێوە و هەواڵی تۆم بۆ بێنێ، بەمەرگت سوێند دەخۆم لەو کاتەدا کە گیانم دەردەچێ ڕازیم ئەگەر تۆ پەلکەکانت پەخش و بڵاو بکەیتەوە سەرما، ئەوسا پێم دەڵێن کە لە ڕێی تۆ کوژراوە و دڵەکەی دزراوە، وە ئەگەرهاتوو من مردم و بەخاک سپێررام، تۆ وەرە سەر گۆڕەکەم و پەنجەکانت بماڵە سەر خاکەکەمدا، وە زوڵفـەکـانـت پەخش بکە دەورمـدا، ئەوسـا من وا دەزانم کـە چوومـەتە بەهەشت، بەڵام بەمەرجێ بملاوێنیتەوە و دەم بنیتە بان گڵکۆکەمدا و بگری و بڵێی کە ئەم ئەویندارە بەهۆی تیری منەوە کوژرا ئەگەرچی گریانت لەو کاتەدا بێ سوودە، بەڵام گیانم دەگەشێتەوە، وە لەوانەیە زیندوو بمەوە، ئەگینا ئەحمەد بەدڵ مردووی تۆیە، هەتا هەتایە گراو و سەوداسەری تۆیە.

ئەمەش پارچە هۆنراوێکی تری میرزا ئەحمەد کە سەبارەت بەبەهاری جوانی و خەزانی پیری هۆنیویەتەوە و بەڕاستی پارچە هەڵبەستێکی بابیدار و بەنرخە لە وێژەی کوردیدا، وەکو دەڵێ:

تۆڕ دام پیـری لە سـەرتا دامـان
هـەر ئان ئامـادەس پەی نۆجـوانان
ئەو باڵای عـەرعـەر نۆنەمـامـەی تۆ
خـەم مـەدۆ مـەبۆ وێنەی سـیـاچۆ
ئەو دەستەی زولفان خەیاتەی خام تاو
مـەبۆ وەرێحـان پەژمـوردەی بێ ئاو
ئەو چەتر نیـمـپـاچ پرچ تاوس تار
بێ زینەت مـەبۆ وێنەی پۆی دەوار

ئاینەی تەوێڵ سیمای سفیدکار
مەبۆ لە تاوشت پیری لەکەدار
ئەی زەڕە خەندە و گوفتار و قسە
مەبۆوە خەفەت پەژارە و غوسە
ئەو قەوس قەتران ئەبرۆی کەمانی
نمەدۆ شەوکەت شێوەی جوانی
ئەی نوتق و ئەخلاق عیشوە و ئیشارە
ئەی غەمزە و ناز و کرشمە و لارە
ئەرچەم چون سووەیل پرشنگ مەشانۆ
شەوق لە ستارەی شەفەق مەسانۆ
مەبۆ وەگردووی شکستەی بێ ناو
لە ریش پیری مەیۆ لێش زوخاو
ئەو جیلوەی جەماڵ چون جەلای قەمەر
مەبۆ وەپادەم کوورەی ئاهەنگەر
ماجەرای پیری وەوتەورە بێ شۆن
مەبۆوە زیوار یانەی کەوشەکۆن
جوانیی چون گوڵ لێمان خار مەبۆ
جوانان لێمان دی بێزار مەبۆ
جوانیی بەهار زمسان پیرییەن
وە لە بەدبەختی دامەن گیرییەن
هیچ کەس نەنازۆ وە جوانی وێش
عومر بەو پەلە پیری ها نە ڕێش
"ئەحمەد" وەی دنیا خاتر مەکەر شاد
پیر مەوی مەشۆ جوانیت جەیاد

واتە: پیری هەموو کاتێ داوی خۆی بۆ جوانان دەنێتەوە، ئەگەر لاوێک هەرچەند کەڵەگەت و باڵا بەرز و جوان و پێکەوتوو بێ، پیری بەرە بەرە دەیچەمێنێتەوە، وە پێکەنینی مرۆ دەکاتە خەم و پەژارە، وە خوو و خدەی دەوری جوانی دەگۆڕێ، وە مووی ڕەشی مرۆ سپی دەکا و، جوانی کە وەکو گوڵە، دەیکاتە چقڵ و درۆ و، لە ڕاستیدا جوانی و لاویەتی بەهارە و

پیری زستانه، وه هیچ کەسێک نابێ بەجوانی و گەنجی خۆی بنازێ و دەبێ لەگەڵ زەماندا بسازێ، دەسا ئەی (ئەحمەد) بەجیهان دڵخۆش و شاد مەبە، چونکە سەرئەنجام پیر دەبی و جوانیت لە بیر دەچێتەوە.

سەرچاوەکان

١- حديقهء سلطانی – تالیف محمد علی سلطانی – تهران، ١٣٦٤.

٢- دیوانی میرزا ئەحمەدی داواشی – کە لە ساڵی ١٣٦٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا ئەحمەدی داواشی.

خورشید خانمی داواشی

١٣٢٠ - ١٣٨٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی خورشید و کچی محەمەدی داواشییە و بەپێی پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی) لە ساڵی ١٣٢٠ی کۆچی لە ڕوانسەردا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا لەلای مامۆستای تایبەتیدا فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و کە مێردی کردووە هەر خەریکی خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد و فارس بووە، بەجۆرێ کە خۆی خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو کردووە ژیانی بەم چەشنە بەخێوکردنی منداڵ و هەڵسووڕاندنی کاروباری ناو ماڵ و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٨٦ لە تەمەنی شەست و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی براوەتەوە دێی سادق ئاوای ڕوانسەر و لەوێدا نێژراوە.

خورشید خانم لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و وەکو دەڵێن دیوانێکی بەرز و نایابی بووە، بەڵام بەداخەوە ئەو دیوانەی لەناوچووە و هەندێ هۆنراوی ماونەتەوە ئەویش دەم بەدەم دەیگێڕنەوە، وە ئەم پارچە هەڵبەستە نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

یەخورشید واتەن دایم غەمینەن

غەمین دووری سەفائوودینەن

یاخوا مەرگی نەوێنم وە چاو

نەیژنەفم وە گۆش نەیوێنم وە خاو

سەروەکەی باڵای هەر بەهاری وێت

سەروی چەمەنان شەرمساری وێت

له دوازده مـــانگه لێی واری باران
خــەزان نەکـەرۆ چون باقـیی داران
جـادار عــەزیز پیـر ئیـرشـاد بۆ
وەکـیـل زیندەی غــەوس بەغــداد بۆ
ناڵەی مەستانەی تەکیەش هەر بەرز بۆ
پەناگـــای دەروێش ئەبداڵ مـــەرز بۆ
مـەیخـانەی مـەعنیش هەر بەرقـەرار بۆ
با خــەبەر جـە ئەمـر لـەیل و نەهـار بۆ
جـەلای سـینەی سـەرد گـوناباران بۆ
ئوسـتـاد سـەرمـەست ڕۆزگـاران بۆ
زنجـیـر لوتفش نیـان بەگــەردەن
ئەهلـی و ڕامم کـەرد تا وەڕۆی مـەردەن
بەڵکەم جـە ئەلتـاف وێنەی ئەو شـایێ
ڕابعــەی دەوران گــوم کــەردە ڕایێ
بگنۆ وەســەر ڕای تاعــەت کــاریدا
بەر بیـۆ جـە حـوکم سـەنگسـاریدا
بواچۆ سـەرمـەست بادەی شـاکـریم
کــەلب ئاسـانەی عــەبدولقـادریم

واتە: یاخـوا مەرگی سـەفائودین نەبینم و بەگوێ بیبیسم و نە بەخەو بیبینم، چونکە سەوڵی چیمەنەکان شەرمەزاری باڵای ئەوە و ئەو جێگری پیرە و نوێنەری زیندووی شێخ عەبدولقادری گەیلانییە و پەناگای دەروێش و عەبداڵە و مامۆستای سەرمەستی ڕۆزگارە و هەر ئەو بوو کە منی ڕام کرد و خستمیە سەر ڕێی ڕاستی خوایی و پیری ڕاستەقینەم هەر ئەوە و لە خوام دەوێ کە هەمیشە ساخ و خۆش بێ.

سەرچاوەکان

١– حەیقەء سلطانی – تألیف: علی محمد سلطانی – تهران، ١٣٦٤.
٢– بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٨٥ی کۆچیدا نووسراوە.

شامی هەرسینی

١٣٢٧ - ١٤٠٢

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا وەکو ئەستێرەیەکی گەش دەدرەوشێتەوە، ناوی شا موراد و نازناوی شامییە و لە ساڵی ١٣٢٧ی کۆچی لە هەرسینی لای کرماشاندا لە دایک بووە، تەمەنی سێ ساڵ بووە کە تووشی نەخۆشیی ئاولە بووە و بەهۆی ئەو دەردەوە، هەردووک چاوی کوێر بوونە و بەم چەشنە دنیای ڕووناکی لێ تاریک بووە. پاش کوێربوونی ئەوەندەی نەخایاندووە کە باوەشی گەرمی دایکیشی کە جاروبار ئارامی تێدا گرتووە لە دەست داوە و کاتێ دوازدە ساڵان بووە، باوکیشی کۆچی دوایی کردووە و ئیتر بەجارێ ڕەنگی هەتیویی لێ نیشتووە و دوای مردنی باوکی، مەمۆژنی دەیباتە لای خۆی بۆ کرماشان و ماوەیەکیش لە ماڵی حاجی ئامانوڵڵا خان دەبێ و ئەو پیاوە لەوە بەولاوە چاودێریی لێ دەکات تا گەورە دەبێ و لە خەم دەردەچێ.

شامی لە بیرەوەریی خۆیدا دەڵێ: لەو ڕۆژگارە ڕادیۆ و تەلەفزیۆن نەبووە، وە خەڵک زستانان هەر شەوێک لە ماڵی یەکێک کۆ دەبوونەوە و هۆنراویان دەخوێندەوە، قسەی خۆشیان دەکرد لەو کاتەدا هۆنراوی ئەڵماس خان و غولام ڕەزا لوڕ و سەی ساڵح باوبوون، وە منیش زۆر حەزم لە هۆنراوەکانیان دەکرد و گوێم بۆ دەگرت کەم کەم وای لێ هاتبوو کە زۆربەی هۆنراوی هۆنەرانم لەبەر دەخوێندنەوە بەو بۆنەوە بۆم دەرکەوت کە خۆشم دەتوانم هۆنراو بهۆنمەوە.

شامی لە پاش ئەوەی چەند ساڵێک لە ماڵ ئەمانوڵڵا خاندا ژیان دەباتە سەر، لەوێ دێتە دەر و بۆ خۆی خەریکی کار دەبێ و چایی و پارچە و وردەواڵە لە قەسری شیرین دەکڕێ و لە کرماشان دەیفرۆشێ و ئەگەر جاروباریش ئەمنیە و ئاژان ڕێیان پێ گرتووە بەدوو قسەی خۆش و چەند هۆنراوی جوان لە کۆڵی بوونەتەوە و ڕزگاری بووە. بەم جۆرە لە ڕەنج و ئەرکی خۆی، تیکە نانێکی خستووەتە دەست و بەوە ژیاوە. شامی لە کۆتایی تەمەنیدا نەخۆشی زۆری بۆ هێنا و سەرئەنجام لە ئەنجانی ساڵی ١٤٠٢ی کۆچی لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی کرماشاندا نێژرا.

شامی لە درێژاییی تەمەنیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە بەداخەوە زۆربەیان لەبەرئەوەی کۆنەکراونەتەوە لەناوچوون و فەوتاون. خۆی دەڵێ: هۆنراوی زۆرم وتووە، بەڵام کەسی وا نەبووە پێی بڵێم بیاننووسێتەوە و خۆشم لە بیرم نەماون و هەروا ڕۆیون و فەوتاون. ئەوەی ڕاست بێ، تا خوا حەزکا، هۆنراوەکانی شامی تەڕ و پاراو و شیرین و نرخ و بایەکی زۆریان هەیە و، زۆربەی هۆنراوەکانی توانجن.

بەداخـەوە لە وێژەی کـوردیدا بەشی نووسـینی توانج کـەمـە، توانجنووسـی بەچەشنە نووسـێنێک دەوترێ کە لەوەدا مـەبەسـتێک بەشێوەیەکی گاڵتـەوگەپ دەردەبڕێ. لە ڕاسـتیدا نووسینی ڕاستەقینە و ئاسایی لەگەڵ شێوەی توانجدا هـەریەک باری کۆمەڵایەتییان هەیە، بەڵام لە شـێوەی توانجـدا لە گاڵتـەوگەپ کەڵک وەردەگیرێ، توانج چەشـن و جۆری زۆرە. هەندێک توانج و تـەنزی نادیار لە وێژەدا هەن وەکو شـێوەی نووسینی چیـخۆف نووسـەری ڕووسی یا ئاناتۆڵ فرانس نووسـەری فەرانسـەوی. هـەندێ توانجی تریش هـەن کە ڕەخنەگر و ئاشکرا و توندوتیژن وەکو نووسراوەکانی عەزیز نەسینی نووسـەری گەورەی تورک.

لە توانجنووسـیدا نووسـەر لە پشت دیواری بەرزی توانجـەوە بەدڵنیاییـەکی ڕەبەقـەوە دەتوانێ هـێرش بکاتـە سـەر سـەنگەری دیاردەدزێوەکـانی ناو کـۆمـەڵ و، توانجـنووسی لە هەموو شتێکدا بۆ نواندنی مەبەسـتی خۆی کەڵک وەردەگرێ، لە زمانی پەڵەوەرەوە تا دەگاتە زمانی بنیادەم.

لەم دواییـەدا توانجنووسی لە نـاو هۆنەرانی کرمـاشـانـدا پەرەی سـەندووە کـە یەکێ لەو هۆنەرانە شـامـیی هـەرسینییە. ئەم هۆنەرە گەرچی نەخوێندەوار بووە، بەڵام شـارەزایەکی زۆری لە وێژەی کـــوردیدا هـەبووە. لە هۆنراوە توانجـاوییـەکـانی ئەم هـۆنەرە دەتوانین (کـرایەنشـینـی) و (ڕۆن نەواتی) نـاو ببـەین. (ڕۆن نەواتی) شـامـی ڕەخنەیەکـە لە ڕژێمی پێشوو. لەم بەندەدا بۆمان دەردەخا کە ڕژێمی ستەمکاری پێشوو لەجیاتی ئەوەی پەرەی بە کشتوکاڵی وڵات بدایە و ڕۆنی ئاژەڵی بدایێتە خەڵک کەچی ڕۆنی نەواتی ئەمریکایی دەهێنا و گیرفانی ئەمریکاییەکانی پڕ دەکرد و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بەجارێ لەناوبرد و گێرە و کێشەی خستە ناو خەڵکی وڵات. وەکو خۆی دەڵێ:

مـەردوم باینە دیارێ بەدبەخـتـیـیـە
ڕۆن خـاتر جـەم وەی شـارە نیـیـە

پەتوو فـرووتم مـەوج نیـامـە گـرە و
ئەرای خـەرج و بەرج عـەید سـال نەو

چوم ڕۆن بسـینم لە یاروو بەقـال
ئەرای ناو هەلوای جـومـعـەی ئاخـر سـال

سـلامی کـردم وت: ئەلەیک گـشت کـەس
ئەو کـاسـە ئەڕای چەگـردیەسـە دەس

مـاس توای نەیرم، روب توای نیـیـە
شیـرە دوو جـوورهـەس، سـفیـد و سـیـیە

وتم: ئەی مەشەی زندەی گیانت بوو
بەقالی بایەس گشت جنسی داشتوو
شیرینیی شەکەر تا شووریی نمەک
توخم کاسە پشت تا حاجی لەکلەک
عوناب خاکشیر، جەوهەر میوە
هەر لە گل سوشوور تا گل گیوە
ئاهـ سەرد کیشا بەقاڵ وە دلگیر
وت نادروستی پیرم کەردەن پیر
زەرف ماس تیرم دوو هەفتەمینیت
ئاو و نیشاستە کەس نیەسینیت
ئەو پەنجای ئەڕای موشتەری کیشم
بەیتەماڵ و تیت نەمەیتە ڕیشم
دوای مەرافە و داوا و تووسەری
کەم کەم کارکیشیت وە کەلانتەری
وتم: ڕۆن توام، ڕۆن خاترجەم
ئەر هەس بیەپیم گیان خوەت قەسەم
بەقال کورجەو بوو ئەوەل کاری کرد
دەس چەپی هاورد دەس ڕاسم گرد
ماشەلا وەزوور مەشەی ئەلیەسکەر
وە ئەوەل تەکان کیشا دمە وەر
پەنجەم جوور تەسبیە وە پەنجەش دشمارد
سێ «تو و بمری» وت چوارده قەسەم خوارد
وت: خوەم عەشایر چەکیدەی کوردم
دەمەن ڕۆن لە ماڵ خاڵووم هاوردم
کەردەی بێ دەخەل ڕۆن خاتر جەم
دەساو خورشی خاڵووژن خوەم
دویکە تا ئیمروو شەش مەنی بردن
هیچ کام وەقەد توو ئیراد نەگردن

دوو ساعەت و نیم لە ڕۆن تاریف کرد
وە گیان سەرکار مەغز لە سەرم برد
وتم: پەنجای چەند؟ وت شەش تومەن نیم
وتم گیان خۆت یەی پەنجا بیە پیم
ئەمەزەی کردم، نە لەلیی خواردم
شەش تمەن و نیم ئەرای شماردم
هەرچەند قەرز کردوم، وەلی وە خوەشحال
شیرە و ئارد و ڕوون هاوردمە مال
تا ڕوون ڕشاندم وە ناو تاوە
دیم بووکەن ڕۆن خەیلی خراوە
وە گیان سەرکار شووخی دەرڕەفتە
من گەمان کردم بووگەن، نەفتە
لە ناو تاوە، لە بان پریمز،
یەی هەلوای پەزین خوش ڕەنگ و قرمز
زەری لە هەلوا نیامە بان زوان
دڵ و دەروونم وەختو بایتە بان
تاوە هەل گردم بەرەو ناو هەسار
گن گن لەی هەلوا دیامە قەد دیوار
هەمسایەل وەتن شامی شیت بیە
وەتم ئەمەردوم یە بەدبەختی یە
پولم هەرامە بایەس برشیت
ئەربەشی بکەم مردگەکان کوشیت
یە ڕۆن کە لە پاو، ڕۆن ئەواتییە
سیفت ئەمریکای گەردی قاتییە
دامە قەد دیوار تالەیک هاوردم
تاقنمای ناوڕاس بەندکەشی کردم
ئی قاڵە ڕەسی وە گووش ساهیو ماڵ
هاتە ناو هەسار کردەی قرم و قال

ژن ساهیو مال، وه ماڵ هاته دەیشت
وه تووچ پەنهان مردگ ئەرام نەیشت
ئەو هەر دوشمین دات، من دەنگ نەکردم
ئاخر مەجبوور بیم ناو باوکی بردم
تایەی دوشمین دام، هەم پیاو هەم ژن
جوور سەگ هەلامات هاوردن پەی من
ژنە هاتەوەر، پیاوە کەفتە پشت
چنگ نا وه حەلقم وەزیلە و وه مشت
هەفت هەشت دەس خواردم دوو دەس وەشانم
بیس کرانشین ڕشیانە بانم
ناو حەسار بی وه مەیدان نەبەرد
جەنگ شرووع کریا وه ئەسلحەی سەرد
وه تەشت ڕەخت شوور ئەفتاوه و ئاوپاش
یەکی ئاتەش ڕیز، یەکی وه مەقاش
تایفەی ئەوان، فامیل یەل من
ئامادەی جەنگ بین، هەم پیاو هەم ژن
من دیم کارگەنە، ناو خودا بردم
کراواتەکەی باقرخان گردم
هەروەک کیسەکەش لەناو حەمام
دریژی کردم مشت و مالی دام
باقرخان لەژیر بیس نەفەر لە بان
من لەناوەڕاس بیم، جوور کەواو لای نان
شمارەی زەخمی بیە شەش نەفەر
یەی ڕان، یەی چەنە، یەی ئەبرۆ و سێ سەر
ملووک مەدهووش بێ زوبیدە غەش کرد
نوسرت خۆی هلاک لە بان لەش کرد
وه سەدای هاوار باقرخان کوشیا
ئەو مەحەلە تەمام یەی چەک دارشیا

ناو حەسار پڕ بێ، وە سەیل جەنگ کەر
ئەیوان و دالان کووچە و پشت و دەر
ئاخر پاسبانیەل ئاشتمان دانە و
ئاخر داوا و مەرافە هاتە و
جافر و حەسەن هەردووکیان خانن
وە شوغل شەریف هەردوو پاسبانن
نیم یەی مەرافە لە جیک پەیدا بوو
ساعەت مووچی جافرخان گوم بوو
حەسەن خان گوم کەی تەسبیە شا مەقسوود
مەگەر لە پاتەخت جفتی پەیدا بوو
دوای مەرافە و داوا و قرم و قال
سەیل جەنگ کەریەل هەریەک چوونە مال
من تەنیا مەنم مەجرووح و خەستە
تاوان مەرافە لە دەس دەر ڕەفتە
شامی مەرافەی ڕۆن نەواتی
هەستیت داتە باد، خەستەت وەلاتی

شامی لە هۆنراوەکانیدا دەرد و ڕەنجی خەڵک پیشان دەدا، بەجۆرێ کە خۆی لەناو ئەو دەرد و ڕەنجانەدا دەتلێتەوە. لە بەندی (کرانشینی)دا ئەرک و ڕەنج و پەژارەی کرێ نشینەکانمان بۆ دەردەخا و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە شامی و خاووخێزانەکەی لەگەڵ ئەوەی تەمەنی بەهەژاری و کلۆڵی و بەدبەختی و چەرمەسەری بردووەتە سەر، دەردی کرێ نشینیشی پێ زیاد بووە، بەجۆرێ کە چوار پەلی شەتەک دراوە و وەکو دیل و بەندی نەیتوانیوە لەبەر خاوەن ماڵەکە وزەی لێوە بێ، بەڵام سەرەڕای ئەمانە جاروبار دەرد و زووخاوی ژینی خۆی بەچەند هۆنراوێک دەربڕیوە. هۆنراوی (کرانشینی)ی شامی نموونەیەکە لە ژیانی چینی لێقەوماو و بەشبڕاو و بەخت وەرگەڕاو و تاڵەڕەش سەردەمی ڕژێمی پێشوو کە بەڕاستی بەشاکاری ئەم هونەرەمان دەژمێرێ وەکو دەڵێ:

بەندە یەی نەفەر کرانشینم
چو عەزیز مردەی دایم خەمینم
نە خارج مەزەب نە جیاس دینم
ئەر دوعات گیراس بکە نەفرینم

شـــایەد لەی دونیـــا دیتـــر نەمـــینم
ڕاحـــەت بم لـە دەس کـــرانشـــینی
چە بکەم لـە دەس کـــرانشـــینی؟
داد وە هەرکـەس بەم، حـەقم نیـە سـینی

***

تـوای بزانی ســـەگ وە حـــالّم نەو
ئاســـایش نەیرم نە ڕووژ و نە شـــەو
ســـوب تا ئیـــوارە هان لـە تەق و دەو
تا ســەر مـانگ تیـەی دوو تیکە ئەسـپەو
یا بەم فـــرووشـم یا نەمـــە گـــرە و
ئوشـم کـــراکـــەم بەلکە نەمـــینی
چە بکەم لە دەس کـــرانیـــشـــینی
داد وە هەرکـەس بەم حـەقم نیـە سـینی

***

ژنەم جـاڕوو کـیش خـوەم قـاپچی دەرم
وە فـەسل زمـســان وەرف پارووکـەرم
لە عـەیش و عـەزا چو ســەمـــاوەرم
دەنگ کـەم نا نەجـیب دەنگ ئەکـەم خـەرم
ئەر مـەنیـان نەکـەی دەنەناو سـەرم
ئوشن گـووشت گـەن ئەرامـان سـینی
چە بکەم وەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وە هەر کـەس بەم حـەقم نیـەسـینی

***

پەی هەفـتـەمـەنیت مـانگ بچـووتە سـەر
ژن صـاحـیـو مـال دەس نیـەتە کـەمـەر
وە ژســـتی تەمـــام تیـــتـــە پشت دەر
لە وەرپای هـەلم چو ئاغـــا و نەوکـــەر
وە ژنەم ئوشـم دەم کـــە ســـەمـــاوەر
خـوەم دەوم ئەرای مـیـوە و شـیـرینی

چـه بکـەم وه دەس کـــــــرانشـــــــینـی؟
داد وه هـەرکـــەس بـەم حـــەقم نیـــەســـینی

***

یـەی کـــوری دیرن چووه چکەی شــــەیتـــان
ســـوب لـه خـــەو هـەلسـی تیـــتــه نـاو ئەیوان
وەجـــیب پرریخ دەس وه تیـــرکـــەمـــان
خـەیت ئەرای قـووری، خـەیت ئەرای ئیسکان
ســـیـــویل جـــافــر گـــریتــه نیـــشـــان
کـه س جـــورعـەت نەیری ســـەدای بایده بان

***

دارایيم بیـــەســـه چوار دوێت ویەی کـــور
دوو پـەتووی نیم دار پـەی جـــوفت لافـــەشــر
یەی جـــوفت مـــوتەکـــای وەدەم قـــەیچی پر
ســـەر نیـــەتیـــه بانی، چو پاره ئاچــــور
چوار جـــــام رووحی، یـەی دانـه ســـینـی
چـه بکـەم لـه دەس کـــــــرانشـــــــینـی

***

زانـی چەن نـەفـــەر هایمه یـەی حـــەســـار
من ئوشم پـەنجــا، تووبووش پـەنجـــا و چوار
درێژ و کــــــووتا، کـــــاردار و بـێ کــــار
سوب لـه خـەو هەلسیت لـه گووشـەی حـەسار
بیس نـەفـــەر وەســـاس تەک داســـه دیوار
حـــەقـــده ئەفـــتــاوه نریاســـه قـــەتار
بـاد ئـەرای نـەوبـەت بـلـیت بســـــــینـی
چـه بـکـەم وه دەس کــــــرانشـــــــینـی

***

ســـەر شـــەو تـا ســـوب هـەر جـیـــرەی دەرتیـد
مـــەشـــەی غـولام چووت، ئوسـا ســـەفـــەرتیـد

کــــه لای فـــــەروخ خــــان لە دینەوەرتیــــد
ئوســا ئەمــیــرخــان گــەرد چوار خــەرتیـد
مـــــــەرافـــــــه دیرن، ئەردەر وازمـــــــینی
چە بکەم لـە دەس کـــــــرانشــــــــینی
***
جــەرگم ســـووراخـــه چو لانەی زەنبـــوور
بەسکە شنەوم قــســـەی جـــوورا و جـــوور
ڕوحم دی خـــەســتـــەس وە فــەرمــان زوور
وە کـــوورەم ئوشم: خـــەر بی شـــعـــوور
سـوب لە خـەوهەلسی، ســوورەتت نەشـوور
لـەی ئـاو لـوولـه فـــــــــــره ڕشـنـی
چە بکەم وە دەس کــــــرانشـــــــینی؟
داد وە هەرکـــەس بەم، حـــەقم نیـــەســـینی
***
ئــوشـــن هـــەر ڕووژی دیـزە نـــەیـنـــە دار
خـــوا ئەرای شـــام بوو، خـــوا ئەرای ناهار
خــوا گــووشت گــا بود، خــوا شــەک پەروار
گــوشت گــوتانەکــەی بوونەدەر حــەســـار
یـــواش بـــکـــوتـــی نـــەڕمـــنـــی دیـــوار
لەناو حـــەســـاریش ئاجـــور نەشکینی
چە بکەم لـە دەس کــــرانشـــــــینی؟
داد وە هـەرکـــەس بەم، حـــەقم نیـــەســـینی
***
وە هـوول گـــیـــانم نەونە دوشـــمـــــەنم
شـــایەد نەشـــیـــوید لانە و مـــەسکەنم
عـــەزیزم مـــردویت وە دەمـــیـــان خـــەنم
ئیـــمـــریکایی ڕەقـــسم، ئینگلیـــسی ژەنم
چو ئاغـــەی ویگن هـەزار جـــوور خـــوەنم
ئەر بکـەن نـەفــــرین ژن و فـــــەرزەنم

خـوەمـیش کـومـەک کـەم نوشم ئامـینی
چە بکـەم لـە دەس کــــــرانشـــــینـی؟
بەس کـــە کـــرا دام لەی تەویلە چو خـــەر
عـــومـــر وە بەدبەخـــتی هـاوردم وەســـەر
بیـمـــە وە مـــوونس چەن گـروو بەشـــەر
لور لـە لورســـتـــان کـــورد لـە دەینـەوەر
سنەیی و پاوەیی، جـــاف و کـــەمـــانگەر
کــورد و لور وَ فـــارس، تورک قـــەزوینـی
چە بکـەم لـە دەس کـــــرانشـــــینـی
داد وە هـەرکــەس بەم، حـــەقم نیـــەســینـی
***
نـە پـەسـت و نـاکـــــــەس، نـە نادەرویشـم
شـــەرمـــەندە لە رووی بیگاتە و خـــویشم
نە کــەس تیــتــە لام، نە لای کــەس نیــشم
خـوەیان هەر شـەوچن، من کـیشـک کـیشـم
ئـەر دیـر دەر واکـــــــــەم، نـەمـنـە ریشـم
منیش رەگ نەیرم چو ســـیـــفـــزەمـــینی
چە بکـەم لـە دەس کـــــرانشـــــینـی؟
داد وە هەرکـەس بەم، حـــەقم نیـــە ســینـی
***
یەی شـــەو دوو نەفـــەر بینە مـــیـــمـــانم
نیم ســاعـەت بیـشـتـر لە بەرق سـووزانم
ســوب بینە ئاگــر، رشـــیـــانە گـــیـــانم
ئاغـەی ســاحـیـو مـال وە گـەرد خـــانم
ئـاو پـاشـــــــینە بان تـەپل ئـامـــــانم
هـەم لافـــــەشـــــرە دریا وەشـــــانم
وتن تـا غــــرووب لیـــــرە نەمــــینی
چە بکـەم لـە دەس کـــــرانشـــــینـی
***

ئەرای بەدبەختـــتی نیـــامـــە و نەهات
یـەی قـــــــەومـی دیرم هـاتـوو لـە دهـات
گـــا هەس بناسی کـــەیخـــودا نەجـــات
یـەی کـــەلەشـــیـــری هاور دوە ســـەوقـــات
شـەفـەق ساحـیـو مـال هەم دەنگی دەرهات
پوویەکـــــــە و بگری بەسکە قـــــولـنی
چـە بکـەم وە دەس کـــــرانـشـــــــینی؟
داد وە هەر کـــەس بەم، حـــەقم نیـــەسـینی

***

دویکە چیم بگرم، ئوتـاقــیک لە جـــای
وتم بـکـیــــــشـم بیـــــلا دەنگم نـای
کـەم کـەم چیم لە دەرمـال مـەشـەی مـورای
یـەی عـــــفـــــریتی دیم وەریوارت نـای
دەمـــامـــەی جـادوو نیـــەڕەسـیـت وە پای
مـــــەرفـــوولاد زەرە بـووەتە قـــــەرینی
چـە بکـەم وە دەس کـــــرانـشـــــینی؟
داد وە هەرکـــەس بەم، حـــەقم نیـــە سـینی

***

چو کـــاور و گـــورگ، لەلی ڕەم کـــردم
یـەی پـا هـاتەوەر، سی پـا دوور گــــــردم
وە هوول گـــیـــانم ســـلامـی کـــردم
وت کـــاری داشـــتـی؟ ناو ئوتـاق بردم
وت: تـوو ســرکـــانیت؟ وتم نە کـــوردم
وت کــــــوورەی؟وتم هـەر ســـــینی
چـە بکـەم لە دەس کـــرانـشـــینی؟
داد وە هەر کـــەس بەم، حـــەقم نیـــەسـینی

***

وت: چـەن نـەفـــەرین؟ وتم دە نـەفـــەر
غـــەیر لە ڕوبابە و عـــەمـــە مـــاپەروەر

زوبەیدە و ملووک، نوسـرەت و کـیـشـوەر
نیـمـتـاج و تاجی، عـشـرەت و خـاوەر
کـــورە بـوچکەلە و هەر خـــوەم و ژنی،
چە بکەم لە دەس کــرانشـــینی؟
***
چو پشی لە شـــوون بوی پیـــاز داخ
یەی هەفتەکـردم مـاڵ وە مـاڵ سـووراخ
لە سـەنگ مـەعـدەن، تا چوار ڕای ئوجـاخ
تیـمـچـه و چەنانی، تا بەرزە دەمـاخ
کـــەس وە پیم نەیات، یەی دانە ئوتـاخ
وە دینـت یەســـە ڕەسـم هـاودینی؟
چە بکەم لەدەس کـــرانشـــینی؟
داد وە هەرکـەس بەم، حـەقم نیـەسـینی
***
یەی فـەرشی داشـتم مـیندە جل شـال
بـاو پـالان بـێ ئـەرای یـا بـوو ئـاڵ
چوار قـیمـەت خوی هەر داومـە حـەماڵ
هەفتەی یەی کووچە چوار ڕووژلە یەی ماڵ
شـانزە مـال گـەردم وە عـەرز یەی سـاڵ
دویکە دامـەی شـان عـەلی ئاغـای دەلاڵ
وتم یەیش بفــرووش نیــە توام بمینی
چە بکەم لە دەس کـــرانشـــینی؟
***
سێ مـانگم پەس کـەفت کـرایە خـانی
یەی سێ مـانگی تر هات نیـشـتـە بانی
باوڕ پیم نەیری خـــودا خـــوی زانی
چشـتی کـەشک بەم مـەجـمـە و قـەزانی
ئـەوەیـش نـیـــــەیلم ژنم بـزانی
ســوب هەراجی کـەم نیـەیلم بمینی

چە بکەم لە دەس کــــــرانشــــــینی؟
داد وە هەرکــەس بەم حــەقم نیــەســێ

***

کــەس خــــەوەر نیــیــــە وە حــاڵ دەردم
گــووش کــەس نیــیــــە، وە ئاه ســـەردم
چل ســــاڵ و ئیـــران زندەگی کـــەردم
کـــــرای زەمین دەم لە بان گـــــەردم
ڕوزگــار مــوحــتـــاج کــرد وە نامـــەردم
نە ڕوومـــیی ڕوومــیم، نە چینیی چینی
چە بکەم لە دەس کــــــرانشــــــینی؟
داد وە هەرکــەس بەم، حــەقم نیـیـە سینی

***

قــەلبم چو کــوورەی حــەداد مــەدەی جــووش
لە دەس دونیـــا خـــەڵک خـــاک فـــرووش
دونیـــا زندانە پەی شــــەخس با هووش
ئایەم نەبایەد کــەمــتــر بووت لە مـــووش
ئـەویـش جـی دیـریـت لـە نـاو پـەڕوپـووش
مــــووش نەکــــرا دەیت نەکـــرا ســینی
چە بکەم لە دەس کــــــرانشــــــینی؟
داد وە هەرکــەس بەم حــەقــە نیــە ســینی

***

لە ڕووژی ترسم ئەجـــــەل بدەی زەنگ
عــومــرم تەمــام بوو لە دونیــای دوورەنگ
پەنهان بووم لە ژێر خشت و خاک و سەنگ
ژن ســاحــیــو مــال وە بیل و قــولەنگ
قــورەقــور کــونان وە قــســە و جــەفــەنگ
بای کــــرایەی قــــەور لە لیم بســــینی
چە بکەم لە دەس کــــــرانشــــــینی؟
داد وە هەرکــەس بەم، حــەقم نیــە ســینی

***

سـەر مـانگ وە مـانگ بایتـە دیارم
وە بیل هەلکەنی سـەنگ مـەزارم
بکەی شـکەنجـە و زەجـر و ئازارم
بووشی کـرا دەیت یا پاسـەپان بارم؟
مـنیش لـە ئـەلحـەد سـەرم دەرارم
داد بکەم هاوار، کـەفـەن کی سـینی؟
چـە بکـەم لـە دەس کـرانشـینی؟
داد وە هەر کـەس بەم حـەقم نیـە سـینی

***

چو سـەگ و لگەرد، دەروە دەر وەخـوەم
شـەو تا سـوب نەخـەف، ڕەنج بیـوەر وەخـوەم
دلگیـر وە دنیـای دوون پەروەر وە خـوەم
لە دەس سـاحیـو مـال خوون جگەر وە خـوەم
مـشـتی خـاک نەیرم خـاک وەسـەر وە خـوەم
لە زەندەی ئایەم بـی خـەوەر وە خـوەم
نیـە زانم (شـامـی) دی تاکـەی مـینی؟
چـە بکـەم وە دەس کـرانشـینی؟

***

دیوانێکی پڕ لە هەڵەی (شـامی هەرسـینی) لە سـاڵی ١٣٦٢ی هـەتاویدا بەناوی: چەپکە گوڵ - چەند پارچەیەک لە شیعرەکانی شـامـی کرمـاشـانـی، لەگەڵ پێشەکییەکدا لە چاپ دراوە کە گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەو وا بەسـەر زاری خەڵکەوە، لەم دیوانەدا نییە، هەروەها گەلێ لە وشەکان بەشێوەی سۆرانی نووسراون کەچی هۆنراوەکان بەشێوەی کەلهوڕی و لەکی هۆنراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- چەپکە گوڵ - چەند پارچەیەک لە شیعرەکانی شامی کرماشانی - تاران، ١٣٦٢.
٢- کرانشینی - هەڵبەستی شامیی هەرسینی - سنە، ١٣٥٨.
٣- ڕۆن نەواتی - هۆنراوەی شامیی هەرسینی - ڕۆژنامەی کوردستان - تاران، ١٣٣٥.
٤- حدیقەء سلطانی - تألیف محمد علی سلطانی - کرمانشاه، ١٣٦٤.
٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشامیی هەرسینی.

دوکتۆر محەمەد سەدیقی موفتی زادە

١٣٣٩ - ١٤٠٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەمە سەدیق و کوڕی مەلا عەبدوڵڵای موفتی، کوڕی مەحموود کوڕی مەلا محەمەد کوڕی مەلا ئەحمەدی گەورەیە و لە ساڵی ١٣٣٩ی کۆچی لە دێی دشەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. دشە گوندێکە لە ناوچەی هەورامانی لە هۆن. دوکتۆر موفتی زادە سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی خۆی کە بۆ نووسەر نووسیویەتی دەڵێ:

ناوم حەمە سەدیق و کوڕی مەلا عەبدوڵڵای موفتیم و لە ساڵی ١٣٣٩ی کۆچی لە دێی دشە لە دایک بووم، بەر لە شەڕی جیهانی یەکەم باوکم لە لایەن فەرمانڕەواکانی ئەردەڵانەوە بانگ کرا بۆ شاری سنە و بووە مامۆستای مزگەوتی دارولئیحسان و لە پاشا بانگ کراوەتە تاران و نازناوی موفتیی کوردستانی پێ دراوە و گەڕاوەتەوە بۆ شاری سنە. لە تەمەنی شەش ساڵیدا، باوکم کۆچی دوایی کرد و لە تەمەنی یادە ساڵیدا دایکیشم مرد. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووم و ئەوسا بۆ خوێندن بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوم و بۆ خوێندنی فیقهی ئیسلامی بەمەڵبەندەکانی شارەزوور و مەریوان و موکریان و پێنجوین و سلێمانی و کەرکووک و هەولێر و ڕەواندز و سابلاخ و سنە کەوتوومەتە گەشت و گێڵ و لەلای زانایانی وەکو حاجی مەلا خالیدی موفتیی و مەلا سەی عارف و بابە ڕەسووڵی عەبابەیلی و مەلا باقری بالک و مەلا مەحموودی دەرەتفێ و مەلا شێخ محەمەدی بورهان، وانە و دەرسم خوێندووە و سەرئەنجام لەلای مەلا مەحموودی موفتی (کاکم) لە شاری سنە ودمی مەلایەتیم وەرگرتووە. لە پاشا لە زانکۆی ئاینیی زانکۆی تاراندا، دەورەی لیسانس و دوکتۆریم دوایی پێ داوە و لە ساڵی ١٣٢٩ی هەتاوی بووم بەمامۆستای زمان و وێژەی کوردی.

دوکتۆر موفتی زادە لە ساڵی ١٣٢٨دا سەرنووسەریی ڕۆژنامەی کوردستانی گرتە ئەستۆ و ئەم ڕۆژنامەیە گەرچی زمانی ڕژێمی ئەو کاتە بوو، بەڵام تا چوار ساڵ بەردەوام بوو و گەلێ وتاری سەبارەت بەمێژوو و وێژەی کوردی تێدا بڵاوبووەتەوە هەروەها دوکتۆر موفتی زادە سەرپەرشتیی بەرنامەی کوردیی ڕادیۆی تارانی بەئەستۆوە بوو کە لەو کاتەدا گەلێ بەرنامەی بەکەڵکی وەکو: ڕێزمانی کوردی، پەندی پێشینان، وێژە و وێژەوانان دەنووسی و بڵاوی دەکردەوە.

دوکتۆر موفتی زادە بەم جۆرە ژیانی بەنووسینی وتار و پەڕاوی بەکەڵک بردە سەر تا لە سەردەمی ٦٣ ساڵیدا لە ساڵی ١٤٠٢ لە شاری تاراندا ماڵاوایی لە جیهانی هۆنراو و

وێژەی کوردی کرد و لە گۆڕستانی وەیسولقەرەنی لە دەورووبەری کرماشاندا نێژرا.

دکتۆر موفتی زادە بەیەکێ لە زانایان و نووسەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، وە خۆی بۆ خۆی مێژوو بوو بۆ نەتەوەکەی و لە کارە گرنگەکانی دوکتۆر یەکەم دانانی ڕێزمانێکی زانستی بۆ زمانی کوردی و دووەم شیکردنەوەی هۆنراوەکانی مەولەوییە کە بەداخەوە ئەم دوو شوێنەوارە گرنگەی هەروا بەدەستنووس ماونەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراون.

دوکتۆر موفتی زادە لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و بالای هەبووە و هۆنراوەکانی لە باری کێش و پاشل و ناوەڕۆکەوە زۆر بەرزن، گەرچی کەمتر کاتی خۆی بەهۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر، بەلام ئەو هۆنراوانەی کە لە شوێنی بەجێ ماون، کەمتر نین لە هۆنراوەگەلی ئەو هۆنەرانەی کە هەموو دەوریان بەهۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر. یەکێ لە شوێنەوارە بەرزەکانی کە بەهۆنراو هۆنیویەتەوە، چیرۆکی مام ڕێوییە و ئەم چیرۆکە داگری سەد و شەست هۆنراوە، لە ڕاستیدا بەشاکارێکی وێژەیی کوردی دێتە ژمار و بنچینەی چیرۆکەکەشی لەسەر پەندی پێشینان دامەزراندووە.

ئاشکرایە بەرەی مرۆ لە ڕۆژگارێکەوە لە ژیانی خێزانییەوە پێی ناوەتە ژیانی هۆزایەتییەوە و لە ژیانی هۆزایەتیشەوە هاتووەتە ناو کۆڕ و کۆمەڵەوە، هەموو جۆرە تاڵی و شیرینیەکی ژیانی چەشتووە و هەموو چەشنە کارەساتێکی تاقی کردووەتەوە و لە ئاکام و ئەنجامی ئەو کارەساتانە تێ گەیشتووە و سوود و زیانی ئەو ئاکام و ئەنجامانەی بەوردی لێک داوەتەوە، وە بۆ ئەوە ئەو سوود و زیانانەی کە لەو کارەساتانە هاتوونەتە دی. بکەونە پێش چاو، باپیرەکانمان بۆ هەریەکە لەو کارەساتانە کە لە ڕێگای کردەوە و وتەوە لە بنیادەم دەقەومن، پەندێکیان بۆی داڕشتووە، بۆ وێنە پێشینیان وتوویانە: تا ڕێوی پێچی کردەوە کوڵکیان وەشاند، وەیا بەجۆری تر دەڵێن: تا ڕێوی قەواڵەی خۆی خوێند، پێستیان گرتەوە.

دوکتۆر چیرۆکەکەی خۆی لە سەر ئەو پەندە و هەندێ پەندی تر کە لە ناو چیرۆکەکەیدا دیاردی پێ کردوون، هۆنیوەتەوە کە سەرەتای چیرۆکەکە بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕێوییەکی پڕ فێڵ
بۆ خواردەمەنی کەوتە گشت و گێڵ

ئەسووڕایەوە، ئەم دۆڵ و ئەو دۆڵ
ئەیدا بەپاوە بیاوان و چۆڵ

هەوارێ نەما خۆی نەکا پێی دا
کۆزکەێ نەبوو سووڕ نەخوا تێیدا

نە هەمـــانەیێ، نە کـــونە کـــۆنێ
نە کـوتێ پێـستــە، نە خـیگە ڕۆنێ
نە پێـشــە و پەڵای مـریشک و سـۆنە
نە کـــوت و پارچەی بێـــژنگە کـــۆنە
نە تۆراخـــدانێ ڕزیو و بێ کـــەڵک
نە نانە ڕەقێ لە پاشـمـاوەی خـەڵک
نە سـەلکێ دوێنە نە لەتە کـەشکێ
نە چەکـە کـڵاشێ، نەهەنگڵە مـەشکێ
نە تیکە چەرمێ، نە ژێرە کـــەوشێ
نە قـوشـقنێ شـڕ لە دەوری حـەوشێ
هـیـچی دەس نەکـــەوت بەبەش براوی
بـــەزکــی بــرســـی و بـــەدڵ تـــۆراوی
هـاواری ئەکـــرد، ئـەیدا بەســـەردا
وێڵ وێـڵ ئـەگـــەڕا بـەدەشت و دەردا
کـــاتێ مـــام ڕێوی ڕێی چۆڵی ئەبری
باڵدار لە ترسی ئەوا هەڵئـــەفـــڕی

واتە: مـام ڕێوی زۆری برسی بوو، لەبەر برسیەتی بۆ بەدەستهێنانی خواردەمەنی کەوتە گەڕان و سـووڕانەوە و سـەری کـوتایە چەند شـوێن و چەند هەوارگـە کـۆن، هیچ چەشنە خواردەمەنییەکی دەست نەکەوت، وە چەند جاریش خۆی داگرت بۆ پەلەوەر و باڵندە گرتن، باڵندەکـان هەسـتیـان پێ دەکـرد و لە ترسـا دەفرین. مـام ڕێوی بەناوهـومێـدیەکی زۆرەوە وچانێکی دا و پاش تاوێ برسـیـەتی زۆری بۆ هێنا و دەستی کـرد بەگـەڕان و سـووڕانەوە بەدەشت و دۆڵدا، بەداخەوە ئەم جارەیش:

هەر چەندە گەڕا هـیـچی دەست نەکـەوت
هەروەهـا دەردی برسـیـەتـی نەســرەوت
ئـیـنـجـــا کـــــەوتە ڕێ بەتـاریـکـایـی
بۆ مـــریشـک خـــواردن دەوری ئـاوایـی
مـــــاوەیێ ڕێـی کـــــرد بەزکی برسی
لەبەر خـــۆیەوە، لە خـــۆی ئەپرسی:

داخــۆ ســەگ لەبەر دەرگــا کــەوتبێ؟
مــریشکیش لەنێــو کــولێن خــەوتبێ؟
خــاوەن مــاڵ چاوی باش چووبێــتە خــەو
مــریشکێ قــەڵەو بڕفــێنم ئەمــشــەو؟
بەڕاکــــردن و لۆقـــە و تەقــڵــــەدەو
گــەیشــتــە نزیکی دێ نیـــوەشـــەو
برســــیـــــەتی زۆری زۆر بۆ هێنابوو
بیـــر و ئاوەزی لە دەس ســـــەنرا بوو
ناگــــا واقــــەیێ لە دەمی دەرچوو
سەگـەل ئاوایی گـشت گـوێیان لێ بوو
هەڵمـەتیان بۆ برد هەمـوو بەحەپ حـەپ
گـــەمــارقــیــان دا لە ڕاست و لە چەپ
بوو بەســــمـــڕ و بەقــــووڵە و هەرا
قلینچکەی کـــەری تێـــدا ئەپچـــڕا
ئەم ئەیوت بۆرە! هــا دەری نەکـــــەی
ئەو ئەیوت بازە! تەکـــان دە ســـادەی
ڕێوی ئەوەی دی کـــــەوتە باز بردن
بەدڵ دەسی کـــرد بەکـــفــر کــردن
ئینجـا بەناچار خــۆی کـرد بەتووڵ بڕ
لە چنگیان دەرچوو بەگووپچڕ گووپچڕ
لە ترسی گـــیـــانا تەکـــانی ئەدا
ڕەپـەی دڵـی وەک دەهـۆڵ ئەیـکـوتـا
پاش ئەوە لە دێ بەشـــەپ کـــرایە دەر
دووبارە ڕێگای کـــێـــوی گـــرتە بەر
چوو لەبن بەردێ خـــۆی دا بەعـــەردا
لە تاوی زکـی ئەیدا بەســـــــــەردا

واتە: مام ڕێوی کاتێ لە نیوەشەودا گەیشتە نزیکی ئاوایی، لە تاوی برسییەتیدا واقە و هاوارێکی لە دەم دەرچوو، ئینجا ئەو واقەیە بووە هۆی ئەوە کە سەگەکانی دێ پێی بزانن و

شالاوی بۆ بەرن و بەناهومێدییەوە دەری کەن، دیسانەوە ڕێگای کەژ و کێو بگرێتە بەر.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی کردووەتە چەند پەند و مەتەڵێکی، وەکو دەڵێ: بووە بەهەرا و سمرێکی وەها (کلکی کەری تێدا دەپچڕێ) کە دەڵێن ئەم مەتەڵە کورتکراوەی ئەم کارەساتەیە کە لە ڕۆژگارانی کۆندا لە نێوان خەڵکی دێیەکدا هەرایەک ساز دەبێ، وە خەڵکەکە دەبنە دوو دەستەوە، ئینجا شەوانە دەڕژێنە ناو یەک، بەگاڵۆک و کوتەک سەر و گوێی یەکتر دەکوتن، کابرایەک هەرچەندە دەگەڕێ دارێکی دەست ناکەوێ، لە تاریکاییدا دەست دەکوتێ. کلکی کەرێکی دێتە دەست، لای وا دەبێ کە دارە، کلکی کەرەکە دەکێشێ و دەیپچڕێنێ و دەیکا بەداردەست.

دیسان دەڵێ: (خۆی کردووە بەتووڵبڕ)، ئەم مەتەڵە لەم ڕووداوە وەرگیراوە کە: کابرایەک دەچێتە ناو باخێکەوە بۆ میوە خواردن، لەناکاو خاوەن باخەکە چاوی پێی دەکەوێ، ئینجا کابرا لە ترسا چەقۆیەک دەگرێ بەدەستەوە و دەست دەکا بەتووڵ بڕین بۆ ئەوە کابرای خاوەن باخ وازی لێ بێنێ و بەدزی نەزانێ.

مام ڕێوی پاش ئەوە بەشەپ لە دێ دەریان کرد، لەبن بەردێکا دەسی کرد بەبیرکردنەوە و ئەوسا خۆی کردە پارێزگار و خواناس و دەستی کردە نوێژکردن و پەپوو بووە لایەنگری و باڵندەکانی تر بەچاوپێکەوتنی پەپوو خۆیان بەمام ڕێوی نزیک کردەوە و کەو و قەلیش لەگەڵیاندا چوون و لە پاش ماوەیەک گەڕان، برسیەتی زۆری بۆ مام ڕێوی هێنا و کەو و قالاوی خوارد و لە دوای ئەوە بۆ پەپوو دەرکەوت کە بەهەڵەدا چووە و نابێ بنیادەم لە ڕووی ڕواڵەتەوە داوەری بکات، چونکە زۆر جاران ڕێک دەکەوێ کە دڵ و دەروون لەگەڵ ڕواڵەتدا یەکێ نییە، ئەوسا:

ڕۆژێ لە ڕۆژان مامە برسی بوو
سەری بەرز و کرد پرسیی لە پەپوو:
وتی: ئەم تانجە کێ بەتۆی داوە
من وام بیستووە، ئەڵێن دزراوە
پەپوو لە نیەت مامە تێ گەیشت
یەواشی هەستا لە دوور و دانیشت
وتی: باپیرم لەلای سلێمان
نۆکەریی کردووە، بەدڵ و بەگیان
شاتری بووە لە ناوی وڵات
ئەویش ئەم تانجەی کردووەتە خەڵات

مـــام ڕێوی وتی: نەخـــێـــر وا نیـــیـــە
بۆ درۆ و ڕاســی تۆ بەڵگەت چیـــیـــە؟
ئەگـەر ڕاس ئێژی قـسـەت بەجـێـیە
بێنە بزانم شـــایەتت کـــێـــیـــە؟
چونکە من پیــاوی شــەریعــەت ڕەوم
بەشـــەو نوێژ دەکـــەم تا ڕۆژ ناخـــەوم
چۆن دەبێ هـاوڕێی پیـــاوێکی دزبم؟
لە دەرگای یەزدان شەرمەنـدە و کزبم؟
پەپوو وردۆ بــوو زانیی کـــــە ڕێوی
ئەیەوێ بیکا بەلوقـــمـــەی شــێـــوی
ئینجـا کـەوتە ڕێ بۆ شـوێنی شاهیـد
بیـــهـــێنێ بۆ لای مــام ڕێوی زاهیـد
چاوی خست ناگـا دوو تووڵی چەتوون
لەســــەردا بەتـاو هـەردوو بەرەو بوون
پەپوو بانگی کـرد: شــهــوود وا هـاتن
گـــەلێ مـــوخلیـــسی بەژن و بالآتـن
ڕێوی ڕووانیی زۆر بەســـەلیـــقـــە
دوو تووڵ لە سـەردا دێن وەک تریشـقە
وتـی: قــــــەبووڵە بـا نـەیـنـە پێـش
زەحـمـەت نەکێشن پێیان دێتـە ئێش
پەپوو پێی وت نە، با بێنە حـــوزوور
چون دروست نـیـیـە شـایەتی لە دوور
ڕێوی لە ترســا پێـــچـــێکی بۆ کـــرد
بەڵام تـووڵەکــان هـەڵمـەتیــان بۆ برد
دایان بەعـــەرزا کـــوڵکیـــان وەشـــاند
جـەزای کـردەوەی خـۆی پێـیـان نواند
پەردەی فـــەن و فـــێڵ هـەر ئەبێ بدڕێ
بەفـێڵ نان خـواردن ئاخـر هـەر ئەبڕێ

راستی بگرە پێش تا بەرز بێ پایەت
قەت نەبڕێتەوە سوود و سەرمایەت

واتە: ڕۆژێکیان مام ڕێوی برسی بوو، وە لەبەر ئەوە بیانکی پیا بگرێ و بیخوا، پێی وت: ئەو تانجە وا لەسەرتە کێ پێتی داوە، من وام بیستووە کە ئەو تانجەت دزیوە، پەپوو بەئەسپایی هەستا و لە دوورەوە دانیشت و وتی: ئەم تانجەم بەکەلەپوور پێ گەیشتووە و مام ڕێوی وتی: دەبێ بۆ ئەم قسەت شایەتێک بێنی، پەپوو کە زانیی مام ڕێوی دەیەوێ بیخوا، چوو شایەت بێنێ، دوو تولەی دی و لەگەڵ خۆیدا هێنایی، مام ڕێوی وتی: ڕاست دەکەی قسەکەت قبووڵە. پەپوو وتی: نەخێر شایەتەکان دەبێ بێنە بەرەوە و ئەوسا تولەکان هەڵمەتیان بۆ برد و پێستیان گرتەوە.

سەرچاوەکان

١- مام ڕێوی هۆنراوی: د. سەدیق موفتی زادە (دەستنووسە).
٢- ژیننامەی د. سەدیق موفتی زادە بەپێنووسی خۆی.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەد. سەدیق موفتی زادە.

عەبدوڵڵای ئەقدەسی

١٣٤١ - ١٤٠٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی فەتحوڵڵا ئاغای ڕەزاوە و بەپێی لێکۆڵینەوەیێ کە کردوومانە لە ساڵی ١٣٤١ی کۆچی لە دێی ڕەزاوی بناری شاخی کۆسالانی بەربڵاو و ڕەنگین پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵییەوە لەلای مەلای دێیەکەیان خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە سنە و لەلای زانای هەرە بەرزی کورد ئایەتوڵڵا مەردووخی کوردستان خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و لەلای چەند مەلایەکی تریش ڕێزمان و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ماوەیەکی زۆر بووەتە نووسەری تایبەتی حەسەن خانی ڕەزا و بەمیرزا عەدووس ناسراوە و پاشان لە کاری دەوڵەتی دامەزراوە و بووە بەکاربەدەستی دەوڵەتی و لە پاش ماوەیەک بووە بەبەڕێوەبەری شارەوانیی مەریوان و لەبەر چەند هۆیەک کۆچی کردە کوردستانی عێراق و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٦ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵی لە شاری سلێمانیدا کۆچی دوایی کرد و بەپێی سپاردەی خۆی لە گردی سەیواندا نێژرا.

ئەقدەسی یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی کە بەزاراوەی هەورامی و سۆرانی هۆنیوینەوە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. لە پێش ئەقدەسی، مەلا عەبدوڵڵای شەیدا

کە نووسەری تایبەتی حەسەن خانی ڕەزاو بوو بەپێی ئەسپاردەی حەسەن خان مێژووی هەورامانی بەهۆنراو هۆنییەوە کە لەبەرئەوەی ناتەواو مایەوە، ئەقدەسی بەشی دوایی ئەو مێژووەی هەر بەهۆنراو دوایی کرد کە بەداخەوە ئەو مێژووە هێشتا لە چاپ نەدراوە و ئەمەش خزمەتێکی زۆر گەورەیە بۆ مێژووی کورد و کوردستان.

هۆنراوەکانی ئەقدەسی دەکرێنە چەند بەشەوە: دڵداری سروشتی، کۆمەلایەتی، نیشتمانی. وە هۆنەر لەبەرئەوەی زۆربەی تەمەنی لە کوێستانە جوانەکانی هەوراماندا کە پڕە لە دار و دەوەن و گوڵانی جۆربەجۆر بەسەر بردووە، پتر حەزی لە هۆنینەوەی هۆنراوی سروشتی کردووە کە ئەوا لێرەدا پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لە سەردێڕی (نەورۆز) دێنین کە دەڵێ:

یاران وەهاران دوویارە جە نۆ
وەهار ئاماوە شادبی کەژ و کۆ
شەماڵ دا وەسەر بەرزیی سەربەرزان
وەروان کەرد بەئاو، ئاوان کەرد هەرزان
گا وارۆ واران، گا وەرە تاوەن
گا ناڵە و نرکەی هەوری سیاوەن
یا لار و لەنجەی سۆنە سەراوەن
یا ناڵەی تفەنگ سەیاد جە ڕاوەن
کەش و کۆ و کەمەر، سارا و دەر و دەشت
بەرگی سەوزپۆشان بەوێنەی بەهەشت
کەلی عاشقان تا تەوەنە سوور
بەساو و سەعید دیارەن جە دوور
گوڵە نەورۆزە جە خاک سەرکێشان
مەلان مەنالان هەریۆ پەی وێشان
بەنی شانشین تا هەردی پلوور
چوون پارچەی دیبا ئەرخەوانی و سوور
ئەو دیم مێرگەوار، ئی دیم بێسساران
ئەولا پایگەلان، جای تاقیە لاران
بەهەزار ڕەنگە دەر و دەشت و دۆڵ
بەگوڵ ڕازیان ئاوەدانی و چۆڵ

مـــــەوارۆ واران بەكـــــۆســـــالاَندا
پەخـــشـــان بۆن وەســـەر وردە خـــالاَندا
دەســـەو مـــەحــبـــووبا چەنی كناچا
رژاقـــــە و رژاق گـــــۆرانێی مـــــاچا
زێڵـــــــە و زایەڵەن هــەوار بەهــەوار
هەیشـــــوور تا ژۆنی هەوارگــــەی ڕوار
هەر جـــەســـــەر نەهاڵ نا بەعـــەودالاَن
ناز كـێـشـــەن پەی ناز نازك نەوهالاَن
ئی دیم تا ئەو دیم سیروان وەردەن جۆش
كەش و كۆ و كەمەر بییەن سەوزە پۆش
كـورەی مـیانە سـەر سـەوز و خـاڵخـاڵ
یەك ڕەنگەن هـەتا هۆبەتووی ســـــاراڵ
وەهارەن شــەمــاڵ دان وە ســەركــوان
ئەحـــیـــابی نەبات، پیـــرەدار جـــوان
شـــــاهۆ دووبارە جــــــە نۆ بێ ئاوا
هەوار نشــــینـان مـــــالاَت و ســــاوا
هەر جـــــە هانیـــــە تا هەردی پاوە
هـــــەوار و زۆمـــــی تـــــا دۆڵـــــە ئـــاوە
بەنی مـــــاكـــــوان ئاتەشگا و وێڕاش
هۆڵی تا ســـــەریاس ڕەزڵە و بالاَتاش
هەر هاژەی ئاوەن كنیـــۆ جــە كــاوان
نەرگسەن چوون زوڵف ئەگریجە خاوان
دالاَنی باشـــــقـــــەی كـــول نەوهەوارەن
مـوعـجـیـزەی خیلقـەت پەروەردگـارەن
بـەهــەزار ڕەنـگــە بـڕێـەنـش ئاوات
نوەیجــەڕ چەنی خـورخـورە و هەیات
هەر ڕەشــــبــــەڵەكـــا و هۆرپڕای یارا
شـــیـــرین قـــامـــەتان قـــەتار ونارا

هەر دڵبەرێنێ کە دڵ مەرفانا
عەقڵ و هۆش جە دەس عاشق مەسانا

واتە: ئەی یاران! بەهار لە نوێ هاتەوە بۆ ئەوەی کەژ و کێو بخاتە ناو شایی و خۆشی، بای شەماڵ هەڵی کرد و بەفری کێوەکانی کردە ئاو، جار جار باران دەبارێ و جار جار خۆرەتاوە و جار جاریش تریشقەی هەوری ڕەشە، یا لار و لەنجەی سۆنەی ناو ئاوە یا ناڵەی تفەنگی ڕاوچی لە ڕاودایە، کەژ و کێو و کەمەر و دەر و دەشت، بەرگی سەوزی پۆشیوە و وەکو بەهەشتە، (کەلی عاشقان) هەتا کێوی (تەوەنە سوور) تا گۆڕستانی سەعد و سەعید لە دوورەوە دیارە، گوڵە نەورۆزە سەری لە خاک دەرهێناوە و پەلەوەرەکان هەر کامیان بۆ خۆیان دەناڵن، کێوی (شانشین) تا هەردی (پلوور) وەکو پارچەی هەورێشم ئەرخەوانی و سوورە، ئەودیو هەوارگەی (مێرگەوار)ە و ئەمدیو دێی بێسارانە، ئەولاش پایگەلانە کە مەڵبەندی ئافرەتان و کچانی کڵاو لارە، دەر و دەشت و دۆڵ و ئاوەدانی و چۆڵ بەهەزار ڕەنگ بەگوڵ ڕازاوەتەوە، باران لە (کۆسالان)دا دەبارێ، وە بەسەر وردە خاڵاندا بڵاو دەبێتەوە، دەستەی نازاران لەگەڵ کیژەکاندا گۆرانی (ڕژاقە و ڕژاق) دەڵێن، دەنگی بەستە و گۆرانی و گۆبەند هەوار بەهەوار لە هەواری (هەیشوور) تا (ژۆنی) و هەوارگەی ڕواردا بەرزە هەر لە هەوارگەی (نەهاڵ)ەوە تا هەوارگەی (عەودالان) نازی نازدارە تازە هەڵچووەکان دەکێشن، ئەمدیو تا ئەودیو ئاوی سیروان جۆشی خواردووە، کەژ و کێو و کەمەر بەرگی سەوزی پۆشیوە، کێوی (کورەی میانە) سەر سەوزە و هەتا ناوچەی هۆبەتوو سارال یەکڕەنگە، ئەوا بەهارە و بای شەماڵ لەسەر کێوانا هەڵی کرد و ڕووەک و گیا زیندوو بۆوە و پیرەدار جوانی خۆی بەدەست هێنا، کێوی شاهۆ دیسان ئاوا بووەوە و هەوارنشینەکان ماڵاتەکانیان بەردایە سەر کێوان، هەر لە هەوارگەی هانیە تا کێوی پاوە و هەواری دێی زۆم تا هەوارگەی دۆڵە ناو و کێوی ماکوان و لووتکەکانی ئاتەشگا و وێراش، هەر هاژەی ئاوە کە لە سەر لووتکەکانەوە هەڵدەقوڵێ، وە نەرگس وەکو زوڵفی کچانی ئەگریجە خاو خۆی بڵاوکردووەتەوە، هەوارگەی (دالانی) جوانترین هەوارە و بەرجۆی خوای مەزنە، بەهەزار ڕەنگ هەوارگەکانی (نوەی جەڕ) و خوڕ خوڕە و (هەیات) ئاواتی پێ دەبەن، لەو هەوارانەدا هەر ڕەشبەڵەکە و یاران هەڵدەپەڕن و بەژن شیرینەکان بەڕیز دەست دەگرن، وە هەر دڵبەرێک دڵ دەرفێنێ و ئاوەز و هۆش لە دەست گراوان دەسێنێ.

لێرەدا پێویستە کە لە بارەی ئەو کێو و هەوارانەوە کە هۆنەر لە هۆنراوەکانیدا دیاردیی پێ کردووە، بەکورتی بدوێن و شوێنی ئەو هەوارانە دەستنیشان بکەین. (کەلی عاشقان) کێوێ بەرزە کە کەوتووەتە خۆرئاوای شاری سنە. (تەوەنە سوور) کێوێکی بەرزە و بەڕەنگی

سوورا دەروانێ و کەوتووەتە پشت دێی ئەوێهەنگ. (سا و سەعید) یا سەعد و سەعید دوو کەس بوون لە سەرۆکەکانی ئیسلام کە لە کوردستاندا کوژراون و گۆڕەکانیان بەناوی خۆیانەوە ناسراوە. (شانشین) ناوی کێوێکی بەرزە و کەوتووەتە پشت دێی پایگەلان و بێساران. (هەردی پلوور) کێوێکە کە کەوتووەتە میانەی دێی بێساران و گەلێ کانی و سەرچاوە لەسەر ئەم کێوەدا هەیە.

(مێرگەوار) هەوارێکی ناسراوە کە کەوتووەتە پشت دێی نیەر لە ناوچەی ژاوەرۆ، (کۆسالان) کێوێکی بەرزە لە هەورامان. (سەرنەهاڵ) هەوارگەیەکە کە کەوتووەتە پشت گوندی دووڕوو. (عەودالان) ناوی هەوارگەیەکە. (کوڕەمیانە) کێوێکی بەرزە لە ناوچەی مەریواندا. (هۆبەتوو یا هەوەتوو) ناوچەیەکە لە دیواندەرە کە لە نەوەد کیلۆمەتریی شاری سەقز دایە و مەڵبەندی هۆزەکانی گەڵباغی و مەنمی و بۆرەکەییە.

(هانیە) هەوارگەیەکە لە دێی پاڵنگان. (زۆم) دێیەکە لە داوێنی شاخی شاهۆدا و رووباری سیروان لەوێوە دەڕوا.

(ماکوان) کێوێکە لە بەرانبەر شاری پاوە. (ئاتەشگا و وێراش) دوو لووتکەن کە لە نزیک دێی خانەگایە. (دالانی) هەوارگەیێکی جوانە کە لە پشت دێی دزاوەری نزیک تەوێڵەیە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەقدەسی، بەخەتی خۆی کە لە ساڵی ١٣٩٦ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەقدەسی.

هێمن

١٣٤١ - ١٤٠٦

ئەم هۆنەرەمان کە یەکێ لە ئەستێرە بەرزەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی حەمەدەمین و کوڕی سەی حەسەنی موکری و نازناوی هێمنە و بەپێی دیوانەکەی لە ساڵی ١٣٤١ی کۆچی لە دێی لاچین کە لە حەوت کیلۆمەتریی شاری مەهاباد دایە لە دایک بووە.

هێمن لە سەرەتای دیوانەکەیدا سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی خۆی دەڵێ: «هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووم و تا پۆلی چوارەمی سەرەتاییم بەزمانی فارسی خوێند، خراپترین ڕۆژانی ژیانم هەر ئەو ڕۆژانە بوون کە ڕۆیشتمە قوتابخانە، من کە مناڵە لادێیی کورد بووم کە وشەیێ فارسیم نەدەزانی، بەفارسی دەرزم دەخوێند و مامۆستاکەشم بەفارسی لەگەڵمدا دەدوا، لە پۆلی چوارەم بەولاوە کە کەمێ فارسی فێر بووبووم ڕۆیشتمە

قوتابخانەی زانستی ئاینی و ماوەی پێنج ساڵ خەریکی فێربوون و خوێندنی زانستی ئاینی بووم. ڕێزمان و عەرووزی هۆنراوم لە خزمەت مامۆستای گەورە ئەحمەد فەوزی خوێند، وە لە تەمەنی حەڤدە ساڵیدا دەستم لە خوێندن هەڵگرت و خەریکی کشتوکاڵ بووم، مامۆستا فەوزی بوو کە منی بەمێژووی کورد و کوردستان شارەزا کرد، ئەو منی فێر کرد کە کوردم و ڕێی نەتەوایەتیی پێم پیشان دا، هۆنراوی هۆنەرانی کوردی بۆم دەخوێندەوە وە هەر لەو دەمەوە خێم دایە زمان و وێژەی کوردی، لە سەردەمی ڕەزا خانی ملهوڕدا پەڕاوە کوردییەکانم بەهەزار کێشە لە کوردستانی عێراق بەدەست دەهێنا و دەمخوێندنەوە، لە خولی لاویدا زۆر دڵم بەخوێندنەوەوە بوو، بەڵام تەنیا گۆڤارە فارسییەکان لەبەر دەستا بوون و دەمخوێندەوە. ئەوسا وڵات شێوا و کەوتمە دەربەدەری و پاشان کە وڵات ئارام بووەوە گەڕامەوە نیشتمان و خەریکی کشتوکاڵ بووم و دەمەویست لە ناو ژن و منداڵەکانمدا بحەسێمەوە، بەڵام ستەم و ملهوڕیی ڕژێم گەیشتە ڕادەیەک کە بۆ هیچ مرۆڤێکی خاوەن شەرەف قەبووڵ نەدەکرا. ناچار بەپیری سەری خۆم هەڵگرت و بەداری دەستی ڕووم لە وڵاتی غەریبایەتی کرد و دەستم لە ژن و ماڵ و کەسوکار و یار و دیار هەڵگرت».

بەڵێ مامۆستا هێمن پاش سەرکەوتنی گەل بەسەر ڕژێمی پاشایەتیدا، لە پاش ئەو هەموو چەرمەسەرییە گەڕایەوە نیشتمانەکەی و پاشان چووە دێیەکەی خۆی و سەرئەنجام لە ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و وێژەی سەلاحەدینی ئەیوبی لە ورمێدا دامەزرا و بووە سەرنووسەری گۆڤاری سروە، تا لە ساڵی ١٤٠٥ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانەکەی مەهاباددا نێژرا.

هەر کەسێک کە لەگەڵ وێژەی کوردیدا ئاشنایەتیی هەبێ بێ گومان ناوی مامۆستا هێمنی بیستووە و چەشکەی هۆنراوەکانی کردووە و دەزانێ کە مامۆستا هێمن یەکێک لە هۆنەرە بەرزەکانی کوردە، و هۆنراوەکانی تا حەزکەی تەڕ و پاراو و شیرین و ناسکن، هۆنراوەکانی ئەو لە دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆز و نیشتمانپەروەرا کاریگەرن، هێمن گراو و سەوداسەری کێو و تەلان و بەندەن و بەردی کوردستانە.

هێمن وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی جوانی بەندەن، چیا و ڕەوەزەکانی کوردستان بووە و وا دیارە کە چاوەندازی جوانی زێدەکەی دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە و بەم چەشنە سروشتە جوانەکەی کوردستان هەستی بەجارێ بزواندووە بۆیە بەم چەشنە بەبەهار و سروشتی کوردستاندا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

شەماڵ هات بەکاڵە کاڵ

هەور بوون گەواڵ گەواڵ

پشکووت گوڵی گەش و ئاڵ
بڵبڵ کەوتە ناڵە ناڵ

***

بەلەنگێزە، بەباران
بەشنەبای بەهاران
توانەوە وەک جاران
کەوی بەفری نیساران

***

نەما مژ و سەرما و سۆڵ
نە سیخوار ما نە سەهۆڵ
ئەرت و ڕژد و شیو و دۆڵ
لێی هاتە دەر گیا و گوڵ

***

دەشت و چیمەن ڕازاوە
کێو و بەندەن نەخشاوە
زۆنگ و چێنکە ژیاوە
گیا سەری پێوە ناوە

***

لە هەوشین و گەدە و لەند
لە کوێستانی دە سامرەند
هەڵز و بیزا گیا بەند
تێک چرژا، بووەتە زەمەند

***

مەندۆک و خاو و کەما
لە نەرمان و ئەستەما
بەسروە هاتنە سەما
وەیشوومە و سەرما نەما

***

وێســـتـــاوه زەنگۆڵ زەنگۆڵ
ئاونگ لە ســەر پەلکی گــوڵ
لە ســەر چڵی ســـووره گــوڵ
بڵــبل دەخـــوێنێ بەکـــوڵ

***

دیســـان لە چیـــا و لە ڕازان
دێ سـێـرەی ســەقـر و بازان
پێم خـــۆشـــتـــرن لە ســـازان
لـــە ئـــاهـــەنــگ و ئـــاوازان

***

بـزوێـنـە هـەمـــــــــوو ولات
زیـندوو بـووەتەوه مـــــالات
جـــەنگەی بانەمـــەڕێ هـات
بەرەو کـوێسـتـان چوو خێـلات

***

دیســـان هـات وەکـــو جـاران
هـەو هەوی شـــۆڕه ســـواران
وێـــرەی جـــلـــیـــت و داران
خـــرمـــەی ناڵ و بـزمـــاران

***

وەنەوشـــەی جـوانی خـۆشـبـۆ
هـاتە دەر لە لێـــوی جـــۆ
دار دەری کـــــــــردووه چـرۆ
کـەروێشکەی کـرد گەنم و جـۆ

***

ســوێسـن و بەیبـوون و شللێـر
ڕواون لـه جـــــێگـای زەنوێر
قـــەڵبـــەزی بەست ئاو هەڵدێر
شـــەپۆلان دەدا ئەســـتـــێـــر

هێمن هەر لە تافی جوانییەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە و وا دیارە کە لە دەمەدەمی گەنجیدا گراو و سەوداسەری بووبێ، بەڵێ کیژێکی شۆخوشەنگ لە دێیەکەیاندا بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی و لە ڕاستەقینەدا ئەوین و جوانی و تاسەی دڵداری لە هۆنراوی هێمندا ڕۆڵێکی گرنگی هەیە، بۆیە بەپارێزەوە بەدڵدارەکەیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

لاجانگت وەکوو گزنگی تاوێ
هەر بۆ خۆی جوانە تیف تیفەی ناوێ
کولمەکەت وەکو گوڵاڵەی گەشە
بێ سورمەش چاوە مەستەکەت ڕەشە
وەکو فرمێسکی عاشق ڕووناکی
وەکوو ئاونگی بەیانی پاکی
بەتاسکە تاسک و بەلەنجە و لارت
بەبەژن و بالای بەرز و لەبارت
بەدڵی سادە و بەهەستی پاکت
بەشەرم و حەیا و ئاکاری چاکت
منت کردووە شێت و وێتی خۆت
وەختە لە سوێیان گیانم دەرچێ بۆت

بەلام هێمن گراو و سەوداسەری کێو و تەلان و چیا و ماهی کوردستانە، وە دیارە کەسێک کە گراوی گەل و مەڵبەندەکەی بێ لە زنجیر و تەناف و دار و بەند و سێدارە ناترسێ، وە دەست لەسەر بڕوای خۆی هەڵناگرێ و هەر دەڵێ من کوردم و بۆ دوژمن نابەزم، وە وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

گەرچی تووشی ڕەنجەڕۆیی و حەسرەت و دەردم ئەمن
قەت لە دەس ئەم چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
عاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕ خاڵ نیم
عاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن
گەر لە برسان و لەبەر بێ بەرگی ئێمڕۆ ڕەق هەڵێم
نۆکەریی بێگانە ناکەم تا لەسەر هەردم ئەمن
من لە زنجیر و تەناف و دار و بەند باکم نییە
لەت لەتم کەن، بمکوژن، هێشتا دەڵێم کوردم ئەمن

لە هۆنراوەکانی مامۆستا هێمن بەئاسانی دەردەکەوێ کە ئەو لە ژیانی ڕەنجبەران و جووتیاران و وەرزێرانی کوردستان شارەزا بووە، جگە لەوەش خۆی تا ڕادەیەک لەم ژیانەدا بەشدار بووە، لە پارچە هەڵبەستێکیدا زۆر بەجوانی بەزمانی سادە باسی نرخی کاری جووتیار و وەرزێر بۆ گەل و کۆمەڵ دەکا و چەوسانەوەی ئەو لە ڕژێمی پێشوو پیشان دەدا و دەری دەبڕێ کە پیاوی ڕەنجبەر لای ئەو زۆر خۆشەویستە، وەکو دەڵێ:

من جـووتیـارم، مـن جـووتیـارم
من لەگـــەڵ هـەتاو هـاوکـــارم
مـن بـەئـارەق و ئـەو بـەتـین
دامـان ڕشـتـووە بناخـەی ژین
باسکی من و تیـشـکی ئەوی
بژیو دەســــتـــێنن لە زەوی
گـەر جـووتیـار ئارەق نەڕێژێ
گــەر هەتاو تیـشـک ناوێژێ
دانیشتووی ناو کۆشک و قەڵا
دەخـــۆن نانی گــەڵا گــەڵا؟
تـا کــەی وابم، تا کــەی وابم
دەس بـەتـاڵ و ڕەنج بـەبـابم
تا کـەی ڕەنجی شـان و پیلم
بـۆ دوژمـن بـێ، بۆ مـن دیلـم؟
نـــانـــا، تـــازە ڕاپـــەڕیـــوم
نـاتـوانـن بـدەن فـــــــریـوم
ڕێـبـــازی شـــۆڕش بەر نـادەم
مـــەودا بەداگـیـرکـــەر نادەم
لە شـــان و باهـۆی خـۆم ڕادی
هـــەڵــگــرم ئـــاڵای ئـــازادی

مامۆستا هێمن لە نووسینی پەخشانیشدا دەستێکی باڵای بووە و چەند پەڕاوی لە زمانی فارسییەوە وەرگێڕاونەتە سەر زمانی کوردی و هەندێ چیرۆک و بەند و باویشی نووسیوە کە هێشتا لە چاپ نەدراون. تا ئێستا دوو دیوانی بەناوی (تاریک و ڕوون) و

(نالەی جـودایی) لە چاپ دراوە و گـەلێ هۆنراوی تریشی هەیە هێـشـتـا بەتەواوی کۆنەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- تاریک و ڕوون - هێمن موکریانی - بنکەی پێشەوا، ١٩٨٢.
٢- نالەی جودایی - هێمن موگریانی - بەغدا، ١٩٧٩.
٣- هەواری خالی - هێمن موکریانی - بەغدا، ١٩٧٩.

فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی

١٣٤٣ - ١٣٧١

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدل و کوڕی شوکروڵڵای بۆرەکەیییە[1] و لەساڵی ١٣٤٢ی کۆچی لە دێی زەڕینەی وەرمزیار پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆر لە هەورامـاندا بووە و پاشـان گەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری وەرزێری و کشتوکاڵ بردووەتە سەر و لە ساڵی ١٢٧١ لە تەمەنی بیست و هەشت ساڵیدا جوانەمەرگ بووە و هەر لەو دێیەدا نێژراوە.

فەقێ عـەبدل لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەسـتێکی بەرز و باڵای هەبووە و لەگەڵ ئەوەشدا زۆر دەنگخۆش و جوان و پێکەوتوو بووە و هەموو دەم لە دێیەکانیەوە بانگیان کردووە کە گۆرانیان بۆ بڵێ و هۆنراویان بۆ بخوێنێتەوە و هەموو کەسێک خۆشی دەویست.

فەقێ عەبدل پەڕاوێکی بەناوی «شـەماڵ و زەلان» بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بەر لە ئەویش چەند هۆنەری تر ئەم ئەفسانەیان کردووەتە هۆنراو، بەڵام شەماڵ و زەلانەکەی فەقێ عەبدل لە هەموویان جوانتر و تەڕ و پاراوترە.

لەم پەڕاوەدا هاتووە کە بەفری زستان هەموو شاخوداخێکی کوردستان داگیر دەکا و پاشـان لەشکری شـەمـاڵ و لەشکری زەلان لە ئاخر و ئۆخری زستـاندا کە هێشتا بەفر نەچووەتەوە بەرامبەر بەیەک دەوەستن و سوارەی خۆیان بڕبڕ دەکەنەوە و دەینێرنە سەر شاخ و دۆڵەکانی کوردستان و بەیەکا دێن، لە پاش شەڕوشۆڕێکی زۆر لەشکری زەلان تێ دەشکێ و بای شەماڵ بەفر و سەهۆڵەکان دەتوێنێتەوە و سروەی بەهاری ئازادی لە هەموو شاخوداخێکی کوردستاندا هەڵدەکا.

---

(١) فەقێ عەبدل خاڵی نووسەری ئەم پەڕتووکەیە.

ئەم ئەفسانە کە فەقێ عەبدل بەدووسەد و هەشتا و سێ هۆنراو دەیگێڕێتەوە، جوانترین ئەفسانەیەکە لە وێژەی کوردیدا و ناوی هۆنەرەکەی لە ڕیزی هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردا لە مێژووی وێژەی کوردیدا هێشتووەتەوە.

فەقێ عەبدل ئەم چیرۆکەی کردووەتە بەهانە بۆ ئەوەی بتوانێ دەردی دڵی خۆی و گەلەکەی دەرخا، چونکە کەنەفتی و کەساسیی گەلەکەی هەست کردووە، وە لەبەرئەوە ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتی، زۆردار و ملهوڕ و ستەمگەر بووە، کارێکی بۆ نەکراوە جگە لەوەی لەم پەڕاوەدا دەردی دڵی خۆی هەڵڕێژێ و ئەومیە لە دڵیایە بێژێ.

فەقێ عەبدل سەرەتای شەماڵ و زەلانەکەی ستایشی خوای مەزن دەست پێ دەکا و ئەوسا باسی کەنەفتی و کەساسی و بێچارەیی گەلەکەی دەکا و دەڵێ: لەشکری ڕامیاری لە دڵ و دەروونمدا کۆبووەتەوە و لەبەر کەنەفتی و دیلیی گەلەکەم دڵم پڕی بووە لە داخ و دەرد و پەژارەی ڕۆژگار، وە کەشتیی کەڵکەڵە و بیرم لە دەریای زووخاودا نوقم بووە، وە بازاڕی بەختم کەوتووەتە کەساسی، ئیتر لە کوێ هۆنراو و هەڵبەستم دەکەوێتە بیر، ئەم جیهانە کاری ئەمەیە کە هەندێ زۆردار ها لە ناو بازاڕیا و هەر ساتێک کوردێ ها لە ژێر ستەم و ئازاریا، وەکو دەڵێ:

بەنام خودای جیهان ئافەرین
ئیبتدا مەکەم دەستان وەرین

زەمانەی زەبوون مەکر حیلەگەر
زینەت مەجلس کوردان بەتاڵکەر

نمازۆ ساتێ بنیشوو وە شاد
بێ تەرس ڕەقیب خەم بدەوو وەباد

سپای سیاسەت نەجەرگم جەمەن
گەوهەر نەکاسەی کەساسم کەمەن

دانەی خەیاڵم خاڵی نەفەردەن
دڵم دڵگران دڵگیر دەردەن

تەبعم تۆفانی بەئاە سەردەن
کەشتیم نەگرداو زوخاو زەردەن

قەرابەی قەلبم چەواشەن چەفتەن
قاپی خەیاڵم نەقیر نەفتەن

بازاڕ بنیـــاد بەخـــتم وە بادەن
چەکۆ فیکر و فام فەردم وە یادەن؟
ئـی دنیـــای دەوران ئینە کـــارشـــەن
هـەر ســـاتێ کـــوردێ نە ئازارشـــەن

ڕاستە کە فەقێ عەبدل ئەفسانەیەکی کۆنی کوردیی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە، بەڵام مەبەستی وریاکردنەوەی خەڵک بووە لە بەرابەری ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتیدا، وە مەبەستی ئەو دەردی دڵی بووە کە دەری بڕێ، لە کۆتایی پەڕاوەکەیدا دیسان دەکەوێتە گلە و گازندە و دەڵێ:

هەر پۆســەن کـارش چەرخ چەپی گـەرد
بازیچـــەی بازاڕ ســـاحـــێب نەقش نەرد
ئاشـــووب ئەفلاک پڕ مـەکـر و ئەفسـوون
مـامـڵـە مـەزاج، گـەردشت گـەردوون
چێش واچووم چەنی ئی چەرخ شـــوومـە
ئـی دەور دەوران نـەجـم نجـــــوومـە
ئـی نـەڕاد نـەرد نـەقـش زەبـوونـە
ئی کـــەچبـــاز چەرخ تاس پڕ هوونە
ئی فـتنەی فـەنبـاز ســیـاســەت بارە
ئی فـــریب فـــەن ســـاتی ســـەد تارە
ئی ســاقـیـی بادەی جـام بێ هۆشـە
ئی مـــەجلس ئارای ئەجـــەل فـــرۆشـە
ئی گـێـژ گـەردوون زەبوونان گـیـرە
ئی زاڵ زەڕهان هەرگـیـز نەمـیـرە
ئـی دوون دەوران ئـاخـــــــر وە بـادە
عـەجـووزەی عـەرووس هەزار دامـادە
ئی جـــەلاد جـــەڵد تشنە جـــە هوونە
ئی قـاڕی کـۆن پڕ جـە ئەفـســوونە
ئـی دنیـــــای دەوران پـووچ باتڵـــە
ئی دام دەوڵات قـــەســـد قـــاتڵـــە

هەر پۆسەن کارش گەردون کەچباز
هەردەم وە ڕەنگێ ئەفسوون مەدۆساز
ئی شووم شەڕچۆی نەوجوانییە
ئی مەمات مەوت فانییە
ڕەحمش نمەبۆ بەحاڵ کەسدا
کەبک کەچ خوانش هانە قەفەسدا
دەمێ وە تارێ تەرزێ مەوانۆ
نەڕادش هەردەم نەقشێ مەشانۆ
نە تاڵەی هەرکەس ماوەرۆ نەقشێ
نەبەخت هەر کەس مەنویسۆ مەقشێ
گا کوردان وەشاد نەسەر ملک وێش
گا غەڵتان خاک چەنی دەرد وێش
گا بەگ و گا شان گا گا جوانی
گا نگوون خاک فتوور فانی
هەر ئێدەن کارش سەراچەی سپەنج
گا شاد گا شیوەن گا دەرد و گارەنج

واتە: من بەم چەرخە شوومە چی بڵێم، ئیتر لە دەستی ستەم و زۆری ئەو بۆ کوێ هەڵێم؟ ئەم چەرخە فێڵەبازە کە گەلێکیش خۆش دەنگ و خۆش ئاوازە، بەزەییی بەکەسدا نایە، وە هەموو لاوانی قارەمانی کورد دەکوژێ و خوێنیان دەمژێ، ئاخر بڵێ گوناه و سووچیان چییە؟ خۆ ئەوان جگە لە نیشتمان ویستی تاوانێکیان نییە، من لەبەر دیلی و کەنەفتی و ڕۆژە ڕەشیی نەتەوەکەم دڵ و دەروونم هاتە جۆشوخرۆش و چارێکم نەما، جگە لەوەی فرمێسک هەڵوەرێنم و بەچەرخی چەپگەرد بڵێم: ئەی چەرخی چەپگەرد، هاوار لە دەستی تۆ، من لە تۆ بێزارم، چونکە هەموو دەم دەدەی ئازارم، تۆ ماڵی کێت وێران نەکرد؟ وە ئازار و خۆشەویستی کێت بەناکامی لەناو نەبرد؟ هەندێ جار کوردەکان بەشادی و خۆشی دێلی و هەندێ جار خەڵتانی خاکیان دەکەی.

فەقێ عەبدل لەم پەڕاوەدا کە سوارەی شەماڵ و زەلان بربڕ دەکاتەوە، سوارەی زەلان دەکەوێتە داوی زستان و ئەوسا شەماڵ لەشکرێک لە خەڵکی شارەکانی سنە و سەقز و هەمەدان و کرماشان و هەورامان و سەردەشت و بانە و سەڵماس و خانە و ورمێ و

هەوشار و کرند و بیجاڕ و ڕێژاو و زەهاو و میاندواو و ماردین و بۆتان و حەریر و بەتلیس و ئەخلات و قووچان و کەلات کۆ دەکاتەوە و لە بەرابەری سپا و لەشکری زستاندا دەوەستێ و دەیشکێنێ و بەفر و سەهۆڵی کێوەکان دەکاتە ئاو و ئیتر خەڵک بەئاسانی دەتوانن ڕێگەکان ببڕن، وەکو دەڵێ:

شەمماڵ بەوێنەی سام نەریمان
پۆلای پڕ جەوهەر تێغ بێ ئامان
سەفدا سەف ئارا سەرهەنگ سەرداران
تیپ تیپ و لەک لەک نەسەرد یاران
تیپێ کیانا پەی پەچەپانا
قەدیم هەوارگەی گەورەی جافانا
تیپێ کیانا پەی شار سنە
چەنی زەخیرە و بارخانە و بنە
تیپێ کیانا پەرێ کۆی ئەکز
سپەردش بەئەو تا شار سەقز
تیپێ هەمەدان، تیپێ کرماشان
تیپێ کیانا پەرێ هەورامان
تیپێ پەی سەردەشت، تیپێ پەی بانە
تیپێ پەی سەڵماس تیپێ پەی خانە
تیپێ پەی ورمێ، تیپێ پەی هەوشار
تیپێ پەی کرند، تیپێ پەی بیجار
تیپێ پەی ڕێژاو، تیپێ پەی زەهاو
تیپێ پەی کرند، تیپێ پەی دواو
تیپێ پەی ماردین، تیپێ پەی قەجەر
تیپێ کوردسان شۆڕ شەڕ نەسەر
تیپێ پەی هندی، تیپێ پەی کشمیر
تیپێ پەی بۆتان، تیپێ پەی حەریر
تیپێ پەی بتلیس، تیپێ پەی ئەخلات
تیپێ پەی قووچان، تیپێ پەی کەلات

خـەبەر بەردشـان پەی خـان زووسـان
واتـن ئەی زووسـان یانەت بۆ وێران
شـەمـاڵ ئامـاوە بەتەعـجـیل و تاو
بەفـر و یەخ تەواو ئەو کـەردەن بەئاو

شەماڵ و زەلانەکەی فەقێ عەبدل بەهۆی نووسەرەوە کۆکراوەتەوە، بەڵام هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- شەماڵ و زەلان، هەڵبەستی فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەفەقێ عەبدل.

مەلا بۆرەکەیی

١٣٤٦ - ١٣٩٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی حەمە حەسەنی شەواخ و نازناوی فارووقییە و بەمەلا بۆرەکەیی ناسراوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٤٦ی کۆچی لە هەوەتوودا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە تافی جوانیدا سەری خۆی هەڵگرتووە و ڕۆیشتووەتە کفری و لەوێدا چووەتە حوجرەی فەقێیان و چەند ساڵێک فەیقهی ئیسلامی و لێکدانەوەی قورئان و ڕێزمانی عەرەبیی خوێندووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاشا ڕۆیشتووەتە بەغدا و لەوێدا ماوەیەک لە ناو هۆزەکەیدا ماوەتەوە و ئەوسا باری کردووەتە هەوشار و ماوەیەک لە تیکانتەپەی هەوشار ماوەتەوە و لەبەرئەوە مێملێ شێخەکان بووە و لەگەڵ پڕوپووچا بەربەرەکانێی کردووە ناچار گەڕاوەتەوە بەغدا و لەوێوە ڕۆیشتووەتەوە کفری، وە لەبەرئەوەی مامۆستاکەی مردبوو، بەداخوازی خەڵک دەبێتە مەلایان و لەگەڵ ئەوەشدا دەرز بەفەقێیان دەڵێ و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٩٥ لە تەمەنی چل و نۆ ساڵیدا گیان بەگیان ئافەرین دەسپێرێ و لە گۆڕستانی کفریدا دەینێژن.

مەلا بۆرەکەیی بەیەکێ لە زانایانی ئاینیی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار، لە لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی و مێژووی ئیسلامدا هاوتای نەبوو، وە لە ماوەی تەمەنی کورتیدا گەلێ شاگردی هەرەبەرزی پێ گەیاند. تەنیا ئامانجی ئەو ئەوە بوو کە خەڵک خۆیان لە پڕوپووچ لادەن و لە خۆپەرستی و مرۆپەرستی خۆیان بپارێزن و هەر تەنیا خوای تاقانە بپەرستن و بەسوودی کۆمەڵ کار بکەن تا بەئاواتیان بگەن.

مەلا بۆرەکەیی گەلێ هۆنراو و نووسراوی هەبووە، بەڵام ئەوەی کە کەوتووەتە دەستی ئێمە بڕوانامەیەکە کە بۆ یەکێ لە شاگردەکانی نووسیویە و لەوەدا داوای لە خەڵک کردووە کە هەتا دەتوانن لە ڕێی ڕاستەوە بڕۆن و لە کەس نەترسن:

حەمد و سەنای حەق بۆ نووری باری
سەرچاوەی قورئان بۆ من بوو جاری
ئەمری واجب کرد (ملک الوهاب)
لە مەعنی و مەقسوود تەدەببوور کتاب
عیلمی حەق نییە غەیر عیلمی قورئان
خەوف لە کەس نییە ئیلا لە سوبحان
عەقڵ مورشد و وەلیم بوو بەئەو
ڕۆشنایی داپێم لە تاریکیی شەو
مەحیا و مەماتم راجع کرد بەئەو
چون بێ خەبەر بووم هەڵمیسان لە خەو
منیش ئیشاڵڵا تا ئاخر نەفەس
قورئان و سوننەت بەرنادەم لە دەس
مودەی دە ساڵە حەق ئەکەم ئیزهار
هام لە کۆچەڵ کۆچ پایز و بەهار
کۆمەک بەتەوحید پەرستی یەکتا
خودا خەبیرە حەقم کرد ئەدا
یەک نەفەر نەبوو بەئایە و ئەخبار
ڕەد بکا قەوڵی (فارووق) گرفتار
ئەما تەوهین و ئیفترای ناحەق
دووزوانی بڕێ گێل و کەللەڕەق
لە هەموو لایێ تاوی دا لە من
خویش و بێگانە لێم بوون بەدوژمن
(قبلا و بعدا) چ ئازاریان دا
یەکسەر ئازاد بن لە ڕێگەی خودا
چونکە مەقسوودم دڵسۆزیی عامە
فریو و جیفە لە من حەرامە

قـــەســـــد و نیـــەتم یاری قـــورئانە
خـدمـەت جـامیـعـە و ڕەزای سـوبحـانە

واتە: سپاس و ستایش بۆ خوای مەزن کە سەرچاوەی قورئانی بۆ من ڕەوان کرد و، هەر ئەوە کە فەرمانی بەهەموو ئێمە داوە کە قورئانی پیرۆز بخوێنینەوە و بیر لە فەرمانەکانی بکەینەوە و بەکاری بەین. بنیادەم نابێ جگە لە خـوای تاق و تەنیا لـە کەس بتـرسێ دەبێ ئاوەز بکاتە ڕێنمـای و لە پڕوپووچ خـۆی لادا، بۆیە منیش قـورئانم کـردە ڕێبـەری خـۆم و ڕۆشنایی داپێم لە تاریکیی شەودا و ئەوسا ژیان و مردنی خۆمم سپاردە ئەو و لەبەرئەوەی بێ خـەبەر بووم، لە خـەو هەڵمیـسـان و منیش خوا حـەزکـات تا گیـانەڵا، قـورئان و ڕێ و ڕەوشتـەکانی پێـغـەمبـەری گەورەی ئیسـلام بەرنادەم، ئەوا مـاوەی دە سـاڵە کە خـەریکی ڕێنـوێنیی خـەڵکم و ئەم دێ بۆ ئەو دێ دەڕۆم، هـام لە کـۆچەڵ کـۆچی پاییـز و بەهارا و کەسێک نەیتوانی کە قسەکانم ڕەدکاتەوە، هـەندێکیش لە ڕووی کەللەڕەقی و نەزانییەوە بوونە دوژمنم، ئەوا گـەردنی هەمـوویان ئازاد دەکـەم و دەیانبـەخـشـم، چونکە مـەبەسـتم دڵسۆزیی خەڵکە و ئارەزوو و ویستم پەرەپێدانی ئیسلام و خزمەت بـەکۆمەڵ و ڕەزای خوای تاقانەیە.

هۆنەر لە پاش سـتـایشی خـوای تاق و تـەنیـا و هەڵڕێژانی دەردی دڵـی خـۆی، باسی پێویستەکانی ئیسلام دەکا و دەڵێ:

ئیـــمـــان بەمــــانای باوەڕکــــردنە
باوەڕ بـەخـــــودا تـا ڕۆژ مــــــردنە
ئوســوولّ و ئەرکــان زانینی ئیـمـــان
شــەشن بێ خــلاف بۆت بکەم بەیان
یەک باوەڕکـردن، بەخـودای غـەفـار
خـــالق و ڕەزاق، غـەنی و کــەرەمــدار
دوو باوەڕکــــردن بەمـــــەلائیـکان
یەکسەریان دوورن لە نەفس و شـەیتان
سێ باوەڕ بەگشت کـتـێـبـانی خـوا
جـــبـــرەئیل ئەمین دای بەئەنبـیـــا
چوار باوەڕکـردن بەگشت مـورسـەلین
پێــغــەمــبــەران پاک ڕەهنمـــای دین

پێنج باوەڕکردن بەڕۆژ قیامەت
جەمعێ دڵخۆشن، بەعزێ خەجاڵەت
شەش باوەڕکردن میسقالە زەڕە
گشت ها لە دەفتەر خێرە یا شەڕە
سفاتی خودا گەلێ زیادە
حەوتیان قەدیمن دڵ پێیان شادە
یەکەم کە خودا هیچ وەخت نامرێ
یانێ زیندووە و ئینکار ناکرێ
دووەم قەیوومە و قایم بەزاتە
کەسێ نەیزانی هەمیشە ماتە
لە هیچ کەس نەبووە و کەسی لێ نابێ
هەرچێکی بوێ هەر ئەبێ وا بێ
سێیەم عالمە یانێ ئەزانێ
هەر ئەو مەوجوودە لە هەر مەکانێ
پەنهان و مەخفی لە ئەو ئیزهارە
سڕ و پۆشراو لەو ئاشکارە
چوارەم سەمیعە یانێ شنەواس
دایم بیسەری ناڵە و هەم نەواس
دەنگی مەخلووقات خشەی مۆر و مار
هەمووی ئەیبیسێ و ئەبێ خەبەردار
پێنجەم بەسیرە یانێ ئەبینێ
لە بەڕ و لە بەحر لە ژێرزەمینێ
شەشەم قادرە و موریدە خووا
لە ماڵ و ئەولاد ئەدات و ئەبا
ئیرادەی چ بێ ئەتوانێ و ئەیکا
کەس قابل نیە تەکەلوم بکا
موتەکەلە حەوتەم سفاتی
یانێ بێ زبان وێژەرە زاتی

واتە: (ئیمان) بەواتای بڕواکردن بەخوای تاق و تەنیایە و پایەکانی بڕواش شەشن: یەکەم باوەڕکردن بەخوای بەخشندە چونکە هەر ئەو داهێنەر و ڕۆزیدەر و بەبەزەییە، دووەم بڕواکردن بەفریشتەکان کە هەموویان دوورن لە هەوا و هەوەس و هەر تەنیا بۆ پەرستنی خوا داهێنراون، سێیەم بڕواکردن بەپەڕتووکەکانی خوا، کە جبرەئیل لەلایەن خواوە بۆ پێغەمبەرەکانی هێنا، چوارەم باوەڕکردن بەپێغەمبەران کە هەموویان بۆ ڕێنوێنیی بەرەی مرۆ نێرراون، پێنجەم بڕواکردن بەڕۆژی دوایی کە هەندێ دڵخۆشن و هەندێک لە کردەوەی خراپی خۆیان شەرمەزارن، شەشەم بڕواکردن بەکردەوە کە چاک و خراپی، تۆزقاڵێکیش بێ لە دەفتەردا نووسراوە، نیشانەکانی خواش زۆرن و حەوتیان کۆنن و دڵیان پێ شاد و خۆش دەبێ: یەکەم خوا زیندووە و هیچ کاتێ نامرێ و دووەم ڕاوەستاوە و لە هیچ کەسێک نەبووە و کەسی لێ نابێ و هەرچێکی بوێ دەبێ هەر وا بێ، سێیەم زانایە و هەموو شتێک دەبینێ، شەشەم توانایە و مەرگ و ژیان بەدەستی ئەوە و حەوتەم وێژەرە و دەدوێ.

بڕوانامەکەی مەلا بۆرەکەیی لەسەر ئەم مەبەستانە دەدوێ: بڕوا، نیشانەکانی خوا، پەڕاوەکانی خوا، پێغەمبەرەکانی خوا، ئاینی پیرۆزی ئیسلام، قورئانی پیرۆز.

سەرچاوەکان

١- عەقیدەنامە - هۆنراوی مەلا عەبدوڵڵای فارووقی (دەستنووس).

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەچۆنیەتی ژیانی هۆنەر کە لە باوکم بیستوومە.

مەلا ئاوارە

١٣٥٤ - ١٣٨٩

ئەم هۆنەرە خەباتگێڕەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی مەلا حەمەدەمینی هەمەوەندە و بەمەلا ئاوارە ناسراوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچی لە دێی شەڵماشی ناوچەی سەردەشت لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لە پاش خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبی بەفەقێیەتی لەم شار بۆ ئەو شار و لەم دێ بۆ ئەو دێ گەڕاوە و ئەو شوێنانەی کە تێدا ماوەتەوە بریتییە لە: شنۆ، لاجان، سابڵاخ، سەرئەنجام لە پاش چەند ساڵ خوێندن ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی مێژووی گەلانی جیهان بووە و لەبەرئەوەی دیلی و کەنەفتی و ڕۆژەڕەشی و هەژاریی خەڵکی بەچاوی خۆی دیوە ناچار لەگەڵ چەند هاوەڵێکیدا لە

بەرابەری ڕژێمی پاشایەتیدا چەکی هەڵگرتووە و ڕاوەستاوە و خەڵکیشی هان داوە کە لە بەرابەری ئەو ڕژێمەدا ڕاوەستن و سەرئەنجام لە دوای ژیانێکی پڕ ڕەنج و خەباتێکی بێ وچان و پیاوانە دژی ستەم و ستەمکاری، لە پێناوی گەلدا لە ڕۆژی نۆیەمی مانگی گەلاوێژی ساڵی ١٣٤٧ی هەتاوی بەرانبەر بەساڵی ١٣٨٩ی کۆچی بەدەستی پیاوکوژەکانی ڕژێمی شاهەنشایی لە سەردەشت گوللەباران کرا و بەپێی ڕاسپاردەی خۆی لە داوێنی کێوی گردەسووری سەردەشتدا نێژرا. مەلا ئاوارە بەیەکێ لە خەباتگێران و کوژراوانی ڕێی گەل و نیشتمان دێتە ژمار و لەگەڵ ئەوەشدا بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دەژمێررێ و لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا وەکو ئەستێرەیەکی گەش و ترووسکەدار دەدرەوشێتەوە، هۆنراوەکانی ئەو گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەستەم و بێدادیی ڕژێمی پادشایەتی و کەنەفتی و ڕۆژەڕەشی و بەدبەختی و ئاوارەیی و دەربەدەری گەلەکەی هۆنیوەتەوە.

مەلا ئاوارە گەل و وڵاتەکەی باش ناسیوە و هۆنراوەکانی خۆیدا باسی زۆرلێکراوی گەلەکەی کردووە و لە مافی خەڵک بەرگریی کردووە و هیوا و ئارەزووی ئەوە بووە کە ڕژێمی پادشایەتی کە ڕژێمێکی ستەمکار و ملهوڕە بڕووخێ. مەلا بڕە هۆنراوێکی هەیە لەژێر ناوی: «هاواری توونەوانێکی ناوچەی سەردەشت» کە بریتین لە نەوەد و چوار هۆنراو و لەم هۆنراوانەدا باسی توونەوانێکی هەژار و ستەم لێکراو دەکا کە چۆن بەئارەقی تەوێڵ و ئەرک و ڕەنجی سەر شان شەو و ڕۆژ توون دەچینێ بۆ ئەوەی بتوانێ ژن و منداڵەکانی پێ بژینێ بەبایەکی زۆر لێی دەستێنن و تەنانەت لە سەری گەلێ ئازاری دەدەن، کە ئەوا چەند هۆنراوێکی لێرەدا دێنین وەکو دەڵێ:

تووتنەوانێکی هەژارم
بێ خانوو بێ زەوی و زارم
بێ پووڵ و باغ و بزن و مەڕ
دوورم لە خێر، نزیک لە شەڕ
منداڵم ڕووت و برسییە
ژیانم پڕ لە مەترسییە
قەرزارم، دەردە دارم
شەرمەندەی خەڵکی دێ و شارم
ڕووم نییە بچمە ناو خەڵک
بێ بەرگ و پێڵاو بێ کەڵک

خـــەڵکی پێی وایە تەمـــبـــەڵـم
بێ کـــەسب و کـــار و چەپەڵم
بـــەڵام چ بـــکـــەم چـارەڕەشــم
خـــــەرمـــــانم زۆرە و بێ بەشم
هەر کە گـوتـیـان سـەری ساڵە
وادەی جـــووت و کـشـــتـوکـــاڵە
خـۆم و خـێزان گـەورە و بچـووک
ڕادەپـەڕیـن وەکـــــــو هـەلـووک
هـەڵدەبـەزیـن لێــــــرە و لـەوێ
بەڵکو کـاریکـمـان دەست کـەوێ
یا قـــوڕە کـاری و خـــشت بڕین
یا جـــــــووت و زەوی هـەڵدڕیـن
وا بـەهـارە بەدەرکـــــەوت گـــوڵ
جـێگە خـۆش دەکـرێ بۆ شـەتڵ
بەگـــــاسن، پێـــمـــەـرە بەپاچ
بەچـنگ و نـینـۆک و بـەقـــــاچ
ئەوجـا تـوو شـــەتڵ پێ دەکـرێ
بەچیلکە و چاڵ ســەری دەگـرێ
دووجــــار جــــارێک ئـاوی دەوێ
تـا شـین دەبێ و دەردەکـــــــەوێ
بـژاری نـاخــــــــــۆش و وردە
پیـشـــەی کـوڕ و کـچی کـوردە
شـەو و ڕۆژ خـەو ناچێـتـە چاو
کــــەنگێ بەرم دەکــــەوێ ئاو؟
بەشـــێـــو بڕین و وەرد و خـەت
کـێـــڵان دەگـاتە پێنج کـەڕەت
دێڕاو هەڵدان، خــاکــاو کــردن
کـــوڕ و کچ وە کـــۆوە کـــردن

ناخـــۆشــــه تووتن چەقـــاندن
هەڵتـرووسكان پشت چەمــاندن

نــۆرەی پــشــــک و بــژار بـــڕه
جــــــــــەرگ بـڕه، بـژار پـڕه

وا نێـــو گـــوڵ کـــرا ئاو درا
لـه دوورەوه بـەرچـاو کـــــــرا

مەلا ئاوارە لەم بڕە هەڵبەستەیدا ڕەنج و ئەرکی تووتنەوانێکی کوردمان بۆ دەردەخا کە چۆن بەپێ مـەرە و گاواسن و پاچ زەوییەکەی شـێف دەبڕێ و تەخت و سـافی دەکا، تاکو تووتنی تێدا بچێنێ و لە پاش ئەوەی تووتنەکەی دەڕوێ لقە لقە هەڵی دەکـەنێ لە قارخدا دەینێژێ و شەتڵی دەکا و خاوێنی دەکاتەوە و هەر کاتێکیش نۆرەی ئاوی بەرکەوێ ئاودێری دەکا و کە گوڵی کرد ئیتر کاتی ڕنینەوەیەتی. بەڵام لە ڕژێمی پێشوودا بەرلەوەی تووتنی تووتنەوانەکـان پێ دەگـەیشت، لە لایەن دەوڵەتەوە تووتن نووسـێک دەهات و ئەندازەی بەرهەمەکەی دەنووسی تا بەشی دەوڵەتی لێ دەرکرێ و لە پاشماوەکەشی دەبووا بەشی خـان و کـوێخا و گـزیریشی بدایە و ئەگـەر فـەرزار نەبووایە چاک بوو، جا لێرەدا مەلا پاشماوەی بەسەرهاتی تووتنەوانەکەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

تووتن نووس بۆ خـاتری خـــودا
ڕوحـــــــمێ بکە بەمنی گــــــەدا

مــەیســـووتێنە ڕەنجی ســـاڵم
خـــاوەنی کـــۆشـــێک منداڵم

ئەو زەوییـــە ئی چل پووت نیـــیـه
مـەینووسـە خۆ هـی جـووت نیـیـه

ئاغـــــا تۆ بی و پەروەردگــــار
ڕوحــــــــمێ بکە بەمنی هـەژار

بڕوانـە ڕوخـــــــــساری زەردم
کــــزەی ئاهی دڵی ســــــەردم

بێ دەنگ بە ئەی گـێـژی نەفـام
من کـاری خـۆم کـردووە تەمـام

تازە هـەڵی وەشــــــێـنمـــــەوە
بشــــمـــــری نایکوژێنمــــەوە

من کــــاربەدەســـــتی دەوڵەتم
دوژمنـی خـــاک و مـــیللەتم
زۆری مـن لـێ پاڕامــــــــەوە
بێ پووڵ جـــوابی نەدامـــەوە
نـووسـی بـەچـل پـووتـی تـەواو
تەپڵـــە بەســــەری دوا بڕاو
بەفـــیــــزەوە ســوار بوو ڕۆیی
بۆ من جێ مــــا ڕەنجـــەڕۆیی
ئـەوجـــــا بارین دەرد و بـەلا
بـۆ تـووتـنـەوانـی بـێ ســـــــەلا
بـــەلـــەرز و تـاو بـــەدەردی چـاو
سیس بووم وەک تووتنی بەر هەتاو
بێ پووڵ و پارە بێ خــــەرمـــان
بێ دوکـــتـــۆر و دەوا و دەرمـــان
تەلیس و شــریت و حـــەمـــبـاڵی
خـەسـار نەکەی نیـو میـسـقـاڵی
تـەواو داگــــیــــــرا و دانـرا
پـەتـەی بـارکـــــــــــردنـی درا
خــــۆش خـــۆشی دڵم شـــادە
خـــاوەنی قـــەرز، بەس خــۆ بادە
تـووتنەکـــەم زۆر جـــوان و ڕەندە
بـۆنخـــۆش و بـاش و پەســـەندە
لـەو ڕۆژەی بـاری دەکـــــــــەم
وارید بـەنـاو شـــاری دەکـــەم
دوخـــانیـــە چاکم لـێ دەکــرێ
پـووڵـێکـی بـاشـم پـێ دەبـرێ
هـەر قـــەرزێکی بەســـەرمـــەوە
دەی دەمـــەوە بەگـــەرمـــەوە

جلک و پێڵاو دەسرە و کڵاو
برینج و ڕۆن بۆ چڵاو پڵاو
هەرچی پێویستە بۆ ماڵم
بۆ خۆم و ژن، بۆ منداڵم
هەمووی دەکڕم بەهەرزانی
لە چاو ساڵان بەمەرجانی
شەو لە ئوتێل لە سەر فەنەر
دەخۆم. دەنووم، بەبێ خەتەر
بەڕۆژ تا شەو بازاڕ پێوان
بەفیزەوە قەدەم لێدان
دەگەڕێم دووکان بەدووکان
سەودا دەکەم جلکی بووکان
لە دەرزی تاکو پەشمینە
هەر شتێ جوان و ڕەنگینە
نرخ و قیمەتی دەپرسم
تووتنم هەیە چاو نەترسم
منداڵیش تلی تلیانە
لە ماڵێ خۆشی خۆشیانە
باب لە شار دەگەڕێتەوە
هەموو شتێکمان بۆ دێتەوە

بەم چەشنە تووتننووسەکە لە سەر تووتنەوانی هەزار چل پووتی نووسی و هەرچەند تکای کرد و لە ئاغە پاڕایەوە سوودێکی نەبوو، تەنانەت ئاغەش چووە گژیا و ئەوسا تووتنەکەی کردە ناو تەلیس و باری کرد و بردیە شار تا بیفرۆشێ و لەوێدا چەند ڕۆژێک لە هوتێل مایەوە و بەڕۆژا دوکان بەدوکان دەگەڕا و جلکی جوان و ڕەنگینی دەستنیشان دەکرد کە لە پاش فرۆشتنی تووتنەکەی بۆ منداڵەکانی بیکرێ و بەشادمانییەوە بگەڕێتەوە. ئەوسا دەڵێ:

دە ڕۆژ بەم جۆرە ڕام بوارد
بەقەرز نان و چاییم خوارد

ئاغـــای رەئیس وە دەرکـــەوت
ئۆخـــەی نۆرەم وە بەرکـــەوت
دە فـــەردە تووتن ڕیز کـــراو
لەبەر شـــەوقی هەڵ نایێ چاو
بۆ دیتن و چاو لێ کـــــردن
هەمـــووی پەرت و بڵاو کـــردن
ســـەر و بنی هەڵتـــەکـــاندن
نیـــــــوەیەکی لێ وەزاندن
منیش لە جێی خۆ هەستـاوم
بەبێ زیان ڕاوەســــتـــاوم
لەناکـــاو هاتە گـــوێم دەنگێ
دای لە جـــەرگم وەک خـــەدەنگێ
گـــوتی: لێ دەن بەڕاگـــوزار
ئەم ســـاڵ خـــرابتـــرە لە پار
بـــەڕووێـــی تـــرش و تـــاڵـــەوە
گـــوتی زوو کـــەرە مـــاڵەوە
دە پووتت کـــەســـری لەســـەرە
بیـــهـــێنە و بێ بێنەوبەرە
کە گوێم گرت لەم دەنگ و سەدا
ڕەق بووم لەوێ وەک مـــوقـــەبا
پاش تاوێ تاسان، حـــەپەسـان
بەدەنگێکی پڕ لە ترســــان
هـاتمە زمـــان هـاوارم کـــرد:
لێم کـــۆوە بوون درشت و ورد
گـــوتم: هـەی داد و هـەی هـاوار
هـەی لە ڕێگـەی پەروەردگــــار
ئاغـــای رەئیس قـــەرزدارم
نەخـــۆشم، برســـیم، هـەژارم

هیچ نەبێ قەرزی ئەم ساڵم
قووتی خێزان و منداڵم
بمدەنێ با ئەربابەکەم
هەقی چایی و کەبابەکەم
ڕازی بکەم بیدەمەوە
ڕێم بێ بۆ شار و بێمەوە
یا بمگرن یا بمکوژن
یا کەسریم لە سەر هەڵگرن
یا بمبەخشن لە ڕێی خودا
خەرجم نییە بۆ دادگا
هەڵدەلەرزیم، هەڵدەچۆقام
نەڕاندی بەسەرما تۆقام
ئەی بێ شەرمی پەردە دڕاو
ئەی چڵمنی پیسی گڵاو
داکورینە زوو دەری کەن
نەک لێرە شاربەدەری کەن
بەم چەشنە دەریان پەڕاندم
بەرهەمی ساڵیان فڕاندم
بەدزی خاوەن قەرز و ئەرباب
بێ پووڵی قاوەچی و کەباب
ملم بۆ نا بەلارەوە
دەرکەوتم لە ناو شارەوە
بەچاوی پڕ گریانەوە
بەدڵێکی وەک بوریانەوە
هاتمەوە ناو خاو و خێزان
وەک بارانی گەڵا ڕێزان
فرمێسکی ڕووتی و هەژاری
لە چاوی گشتمان دەباری

مەلا لە پاش گێڕانەوەی کارەساتی توتنەوانی سەردەشت، داوا لە گەل و کۆمەڵ دەکا کە یەک دەست بن و یەک بگرن تا ڕۆژگاری ڕەش لەناوبەرن و هەموو بەسەربەستی و ئازادی ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

دوژمن تاکەی بدەم باجت
دەک وەرگەڕێ تەخت و تاجت
ئەی وەرزێران، ئەی جووتیاران
ئەی توتنەوانی ماڵ وێران
با بەیەک دڵ و یەک زمان
بە خەباتی شۆڕشگێڕمان
تا دوا پشوو هەوڵ بدەین
شەق لەو ڕژێمە هەڵ بدەین
یەک گرتن هۆی سەرکەوتنە
خەبات ڕێگەی دەسکەوتنە
ئەگەر یەک بین و یەک بگرین
لەگەڵ یەکدا بژین، بمرین
زاڵ دەبین و سەردەکەوین
بەرز دەبین و نانەوین
هەوڵ و تەقەلای بێ وچان
بێ ماندوو بوون، بێ پشوودان
تاقە ڕێگەی ئازادییە
هێنەری ڕۆژی شادییە

مەلا ئاوارە کە تا کوژرانی لە خەبات و تێکۆشیندا بووە، هەموو دەم داوای لە خەڵک کردووە کە لە بەرامبەر ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتیدا ڕاپەڕن و لەم بارەوە گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە و، زۆربەی هۆنراوەکانی بەکوردی پەتین و زمانەکەی زمانی خەڵکی کوردستان و هۆنراوەکانیشی لەسەر کێشی خۆماڵین و لەگەڵ ئەوەشدا سەوداسەر و گراوی کێو و بەندەن و چیای کوردستانە، وەکو دەڵێ:

هەدا نادەم ڕۆژ و شەوێ
خۆم بسرەوم دڵ ناسرەوێ

تاکـــو هەلم دەس دەکـــەوێ
دنیـا گشـتی سـەرێک کـەوێ
لیم ببـــڕن خـــۆراک و خـــەوێ
کـوردم و کـوردسـتـانم دەوێ
هـیـــوای بەرزم قـــەت نانەوێ
تاکـو قـۆناخی سـەربەسـتی
ئەســـپی خـــەباتم نـاوەسـتی
تا دەرنەچم لەژێر دەســـتی
نامـەوێ سـەرمـایەی هەسـتی
مـەرگ نەک ژینـی ژێر دەسـتی
کـوردم و کـوردسـتـانم دەوێ
هـیـــوای بەرزم قـــەت نانەوێ

دیوانەکـەی مـەلا ئاوارە لەگـەڵ سـەرەتایەکـدا سـەبارەت بەچۆنیـەتیی ژیانی ئەو لـە سـاڵی ١٣٥٨ لەســـەر ئەرکی عـەولا مـینایی لە مـەهـاباددا لە چاپ دراوە، بەڵام گـەلێ هـۆنراوی تریشی هەیە کە لەناو دیوانەکەیدا نین.

سەرچاوەکان

١- دیوانی مەلا ئاوارە - لەسەر ئەرکی عەولا مینایی - مەهاباد، ١٣٥٨.
٢- مەلا ئاوارەی قارەمان - محەمەد تۆفیق وردی - نەجەف، ١٩٧٢.
٣- گۆڤاری ترووسکە - ژمارە ١ ساڵی ١٣٥٨.

سوارەی ئێلخانی زادە

١٣٥٧-١٣٥٩

ئەم هونەرمەمان ناوی سوارە و کوڕی ئەحمەد ئاغا و نەوەی حاجی ئێلخانییە و بەئێلخانی زادە ناسراوە. بەپێی یادداشتێکی خۆی بۆمی نووسیوە لە ساڵی ١٣٠٧ی کۆچی لە دێی «تورجان»ی سەر بەشاری بۆکان پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لە شاری بۆکان خەریکی خوێندن بووە و پۆلی پێنجەمی ناوەندیی لەوێدا تەواو کردووە و لە پاشا چووەتە تاران و لە پاش تەواوکردنی دەوری ناوەندی چووەتە زانکۆ و لە ڕشتەی حقووقدا خەریکی خوێندن بووە تا لیسانسی وەرگرتووە و لە ساڵی ١٣٤٦ی هەتاوی لە دەزگای ڕادیۆ تەلەفزیۆن لە بەشی کوردیدا دامەزراوە و خەریکی ڕاژەکردن و پەرەپێدانی زمان و وێژەی کوردی بووە تا لە ساڵی ١٣٩٥ی کۆچی لە تەمەنی سی و هەشت ساڵی لە تاراندا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی براوەتە شاری بۆکان و نێژراوە.

سوارە لە یادداشتەکەی خۆیدا نووسیویە: «کاتێ کە لە قوتابخانەی سەرەتایی لە بۆکاندا خەریکی خوێندن بووم تووشی نەخۆشی شەپلە بووم و بۆ چارەسەرکردنی گەلێ تێ کۆشام و چوومە لای پزشک تا کەمێ باشتر بووم، بەڵام هەر ئەشەلیم، لە پاش ئەوە گەڕامەوە گوندەکەی خۆم، پاشان چوومە دێی قەرەگوێز بۆ لای خزمەکانم و لەوێشدا ماوەیەک لە لای مەلا حەمەدەمینی ئەشعەری خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی بووم و هەر لەو ماوەدا لەگەڵ فەقێکاندا ئاشنایەتیم پەیدا کرد و لەوێدا بوو کە دیوانی هەندێ لە هونەرانی کورد وەکو (نالی و کوردی و شێخ ڕەزا و سەیف و حاجی)م خوێندەوە و گەلێ لە هۆنراوی ئەو هونەرانەشم لەبەرکردن، بەتایبەتی فەقێکان هەموو ڕۆژێ هۆنراوی شیرین تەشی دەڕێسێی وەفاییان بەچەشنی گۆرانی و ستران دەخوێندەوە و منیش دووپاتم دەکردەوە و هەر لەم ماوەدا بوو کە منیش جاروبار هۆنراوم ئەهۆنییەوە».

سوارە بەیەکێ لە هونەران و نووسەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، گەرچی شوێنەوارێکی چاپکراوی نییە، بەڵام ئەو بەرهەمانەی کە لە ئەوەوە بەیادگار ماونەتەوە، دەسەڵاتی ئەومان لە نووسینی پەخشان و هۆنینەوەی هۆنراودا بۆ دەردەخەن.

یەکێ لە بەرنامەکانی سوارە کە لە بەرنامەی ڕادیۆی کوردیی ئەو سەردەمەدا بڵاو دەبووەوە، بەناوی: «تاپۆو بوومەلێڵ» بوو کە لەم بەرنامەدا سەبارەت بەوێژەی کوردی دەدوا و وەڵامی هونەران و نووسەرانی لاو و تازەکاری دەدایەوە و هانیانی دەدا کە بەرهەمی باشتر و بەکەڵکتر بنووسن و هەر وەها هەندێ بەرنامەی تریشی بەناوی خەوە بەردینە و

بانگەوازی پەنجەرە و هەوارە نووسی و چەند چیرۆکیشی بۆ بەرنامەی چیرۆکی شەو بەناوی: لاس و خەزاڵ و ئافرەت و برایمۆک و سەیدەوان و قاسپەی کەو نووسیوە کە تێکستی ئەو بەرنامە لە ئەرشیفی کوردیدا پارێزراون و ماونەتەوە.

سوارە وەکو لە خۆیم بیستووە لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی و، بەدوو شێوەی کۆن و نوێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و بەوشەی جوان و ساکاری کوردی هۆنراوەکانی خۆی هۆنیوەتەوە. یەکێ لە چەکامەکانی سوارە کە بەڕاستی بەشاکارێکی وێژەیی دێتە ژمار، چەکامەی هەڵۆیە کە هی «پۆشکین»ە و سەرەتا دوکتۆر خانلەری وەری گێڕاوەتە فارسی و پاشان مامۆستا هەژار کردوویەتە کوردی و سوارەش حەزی لێ کردووە و وەری گێڕاوەتە سەر زمانەکەمان کە ئەوا لێرەدا ئەم چەکامەیە دێنین وەکو دەڵێ:

پایزە دار و دەوەن بێ بەرگە
دڵ پەشۆکاوی خەیاڵی مەرگە
هەر گەڵایێ کە لە دارێ دەوەرێ
نووسراوێکە بەناخۆش خەوەرێ
تاو هەناوی نییە وا مات و پەشێو
لەشی زاماری دەکێشێتە نشێو
ڕۆژ پەڕە، ساردە کزەی بای زریان
کاتە بۆ ژینی لەدەست چوو گریان
دڵی پڕ بوو لە پەژارە و لە دڵۆ
ژینی خۆی هاتەوە بیر، پیرە هەڵۆ
بە قسە خۆشە مەترسیی مردن
تاڵە ئەو هەستی بەمردن کردن
کاتی کۆچ کردنە وەختی سەفەرە
داخەکەم سەختیی نەمانم لەبەرە
هەر بینا هات ئەجەل و من مردم
با لە شێوی پەڕ و باڵی بردم
تۆ بڵێی پاشی نەمان ژینی بێ
بۆ لەشی ساردەوە بوو تینی بێ

تۆ بڵێی ئەو خەوە هەستانی بێ
یا نە ئەو قافڵە وەستانی بێ
مەرگە دێ و دوا بەهەموو شت دێنێ
هەموو ئاواتێ لە دڵ دەستێنێ
پاشەڕۆکێکی بکەم لەو باخە
تاکو باڵ و پەڕی من پەرداخە
هەر بڕۆم نابەڵەد و بێ سەرو شوێن
دیار نییە خێڵی هەڵۆیان لە کوێن؟
شارەزای ڕێگەی مردن کێیە
چییە ئەو مەنزڵە و کوێنێ جێیە
نابمە ڕێبواری گەلی هات و نەهات
چارەکەم بەشکو ئەوا هات و نەهات
خۆی بەخۆی گوت کە دەچم بۆ لای قەل
کەیخودای پیر و بەبیری گەلی مەل
هەڵفڕی ڕاوکەری زاڵی کەژ و کێو
لە چیای بەرزەوە ڕووی کردە نشێو
کەوتە ئەو دەشتە لە ترسا تەق و ڕەو
دەرپەڕی کورکور و کرمایەوە و کەو
هاتە لای قەل بەکزی و بێ وازی
قەل گوتی: مامە هەڵۆ ناسازی؟
گوتی: قالاوە ڕەشەی پسپۆڕم
پیرم و پێیە لە لێوی گۆڕم
باخی ژینم بەخەزان ژاکاوە
کاتی مەرگە و ئەجەلیش ناکاوە
هێزی ئەژنۆم نییە باڵ بێ هێزە
هەموو گیانداری ژیان پارێزە
پێم بڵێ چۆنە کە تۆ هەر لاوی
زۆر بەساڵ پیری بەلام چا ماوی

قـەل گـوتی باشــە کـە گـوێ ڕادێری
پەندی مـن پاکـی بەدڵ بـســـپـــێــری
ئەو دەمــە بابی بەهەشــتـیـیی مـن مـرد
دوور لە تـۆ دەرد و بەڵای ئێـــوەی بـرد
پێــی گـــــوتم ڕۆڵە هـەوای ڕاز و نـزار
هـەیەتـی دەرد و نـەخـــۆشـی بەهـەزار
دیــــق و زەردووی و ئـــــاه و وەرهـــــەم
بە گــزەی بـای بەقــەوەت دێنە بەرهەم
گۆشـتـی کـەو چەندە کـە تامـدارە بەناو
هـەنگ و هـاڵاوێ دەهـەنوێتــــە هـەناو
تا وزەی بیـر و خـــەیاڵ سـەردەکـەوێ
کـە لە گـۆڕ کـەوتی وەهـا دەردەکـەوێ
پەین و پاڵـێ کـــــە لە پاڵـی دێیـــــە
مـــەنزڵی نۆکـــەری خـــۆتی لێـــیـــە
کـــەرە تۆپیـــو و کــــەلاکی گـــوێلک
هەڵمی دڵ ڕوون کـەرەوەی سـەر گـوێلک
پێـکـەوە چیـنـە بـکـەیـن لـەو پەیـنـە
بۆی سـەنیـر مـەلحـەمی بیـر و زەینە
ورد بەوە چەندە بـەمـــــانا قـــوولە
مـــەســـەل و گـفـتی قـەلی مـاقـوولە
بیکە سـەرمـەشـقی ژیان ئەو ئیـشـە
هـەر لەســەر داری نەوی هـەڵنیـشـــە
هـاتەوە بـیــــــــــری هـەڵۆ ڕابـوردووی
پـاکـی بـووژانـەوە یـادی مـــــــــــــردووی
گـــــوڵ کــــرا ڕایـەخ و پـایـەنـدازم
چەنـدە ئاژوا لـەشـی کـــێـــو ئـاوازم
چەنـد ڕوانـیـــــمـــــــە زەوی لـەو بانـە
کێو و دەشت لەو سەرەوە چەنـدە جوانە

چەن چکۆلەن پەلەوەر لەو بەرزە
ئاخ کە چەن خوێڕی گرە ئەو عەرزە
حەوتەوانان بوو میدالی سەری من
چەندە شۆڕاوە بەخوێن شا پەڕی من
کۆلکە زێڕینە وەکو تاقی زەفەر
ئاسمان بۆ منی بەست کاتێ سەفەر
چەندە ڕاوی کەو و کەوبارم کرد
دوژمنیی تاقمی شمقارم کرد
ئێستە بۆ وا ڕەبەن و داماوم
من هەڵۆ چاو لە دەمی قالاوم
سا کە ئەو کارە وەها ساکارە
مەرگە میوانی گەدا و خونکارە
هەوری عاسمان بێ خەڵاتم باشە
یا لەشم خاشە بکێشن باشە
کوتی وا ژینی درێژ پێشکەشی خۆت
گۆشتی مردارەوە بوو هەر بەشی خۆت
ژینی کورت و بەهەڵۆیی مردن
نەک پەنا بۆ قەلی ڕووڕەش بردن
لای هەڵۆی بەرزەفڕی بەرزە مژی
چۆن بژی خۆشە نەک چەندە بژی

گەرچی ئەم هۆنراوەیە زادەی بیری خۆی نییە، بەڵام نازکی و جوانی و سواریی هۆنراوی سوارە و هێنانی ئەو هەموو وشە ساکارە کوردییە لەم هۆنراوەیەدا وێنەیەکی بەرزە بۆ بازاڕی وێژەی کوردی و هەروەها وردیی بیری ئەم هۆنەرەمان بۆ دەردەکەوێ.

سوارە هەروەها کە وتمان لە لایەن نووسینی پەخشانیشەوە، یەکێکە لە نووسەرە هەرە گەورەکانی کورد و گەلێ نووسراوی بایەداریی بەپەخشانی جوانی کوردی لێ بەیادگار ماونەتەوە کە ئەوا نموونەیەکی لێرەدا دێنین کە لە سەردێڕی هۆنراودا نووسیویە و دەڵێ:

«تاقمێک هەبوون کە لایان وابووە شیعر زیل و بەمە و ئاهەنگ و وشەی جوان جگە لە لاواندنەوەی پەردەی دڵ و گوێ بەکاری شتێ تر نایە ئەمانە چ سووریالیست بن، چ لایەنگری ڕۆمانی نوێ چ دادائیست و چ تاقمی هونەر بۆ هونەر، هەموویان دەکرێ لەژێر

ئەم ناوەدا کۆ بکەینەوە: لایەنگرانی قاڵب و دێوی دەرەوە. ئێمە لەگەڵ ئەوەشا ئەزانین ئاهەنگ و وشەی جوان و ڕازاندنەوەی ڕواڵەتی وتار بەشێکی گرنگ و هێژایە لە شیعرا بەڵام وەسیلەیە نەک ئامانج. مەبەستی ئەسڵی لە شیعرا ناوەڕۆک و کاکڵە نە ڕواڵەت و توێکوڵ. شیعری فەننی و مامۆستایانە ئەمەیە کە ناوەڕۆکێکی بەکەڵکی هەبێ لەناو قاڵبێکی جوان و ڕازاوەدا و ئاهەنگی تایبەتی خۆیشی دۆزیبێتەوە، ئاهەنگی تایبەتی شتێکی شیاوی لێ وردبوونەوەیە، چونکە هەر شیعرێک بەپێی موحتەوا و واتەی خۆی ئاهەنگێکی تایبەتی ئەخوازێ و بۆ ئاهەنگی تایبەتیش وشەی تایبەت گەرەکە بۆ نموونە شیعرێکی نەتەوایەتی و هاندەر کە ئەیەوێ دەماری گەل پەرستی بەهێز کا، دەبێ ئاهەنگێکی حەماسی هەبێ و وشەی تایبەتی بۆ هەڵبژێررێ وەک ئەم نیوە شیعرە کە دەڵێ:

«پێ و چەک زەرمەیانە و خرمە...»

سەرچاوەکان

١- کۆمەڵە هۆنراوەکانی سوارە کە خۆم کۆم کردووەتەوە.

٢- ژیننامەی سوارە لەسەر ژیانی خۆی.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسوارە.

هۆنەرانی دەوری خالدی

٦٥٠ - ١٣٠٦

سەبارەت بەدامەزراندنی میرنشینی خالدی کە لە پەرتووکی شەرەفنامەدا بەناوی فەرمانڕەوایانی جزیر باسیان لێ کراوە هەرکام لە مێژوونووسان قسەیەکیان کردووە. میر شەرەفخانی بتلیسی بنەچەکەی ئەوان دەباتەوە سەر خالدی کوڕی وەلید و هەندێ تر ئەوان لە پاشماوەی خالدی یا هالدییەکان دادەنێن کە لە باپیرانی کەونارای کورد بوون و ئەمانە لە ساڵی ٦٥٠ی کۆچیدا دەوڵەتێکیان لە جزیر و بۆتاندا بەناوی خۆیانەوە دامەزراند و لە پاشدا گەلێ مەڵبەندی تری کوردستانیان داگیر کرد و هەندێ جار بەسەربەخۆیی دەژیان و هەندێ جاریش لەژێر دەسەڵاتی پاشایانی ئێران و عوسمانیدا بوون و دەوڵەتەکەیان تا دەوری بەدرخان پاشا هەر ما و بەپێی وتەی ئەمین زەکی بەگ، کوڕەکانی بەدرخان پاشا تا ساڵی ١٣٠٦ی کۆچی هەر دەسەڵاتیان هەبوو، بەڵام تورکەکانی عوسمانی دەورمیانیان دا و شەڕێکی گەرم لە نێوانیاندا قەوما و سەرئەنجام کوڕەکانی بەدرخان خۆیان دا بەدەست تورکەکانەوە و ئیتر دەوڵەتەکەیان پووچ بووەوە.

خالدییەکان یا فەرمانڕەوایانی جزیر بۆ پەرەپێدانی ئاوەدانی و کشتوکاڵ و فەرهەنگ و

وێژەی کـوردی گـەلێ تێ کـۆشـاون و لە مـاوەی فـەرمـانڕەوایـی خـۆیاندا گـەلێ پرد و کاروانسەرایان دروست کردووە و پەرەیان داوەتە فەرهەنگ و وێژەی کوردی.

لە دەوری خالدییەکاندا گەلێ هۆنەر و هەستیار و زانا و هونەرمەند هەڵکەوتوون کە ڕاژە و خزمـەتێکی زۆریان بـەزمـان و فـەرهـەنگی کوردی کـردووە کە لەناو ئەوانـەدا دەتوانین لە: «عەلی حەریری، شێخ ئەحمەدی جزیری، فەقێ تەیران، بەکر بەگی ئەرزی، شێخ ئەحمەدی خانی، ئەحمەدی مەلا باتی، مورادخانی بایەزیدی، شا پەرتەوی هەکاری» ناو ببەین کە ئەوا لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

عەبدولسەمەدی بابەک

٣٦٣-٤١٠

ئەستێرەی گەشی ئەم باسەمان ناوی عەبدولسەمەدی کوڕی مەنسوور کوڕی بابەک و نازناوی هۆنراوی بابەکە. بەپێی وتەی ئیبنی خەلکان ئەم هۆنەرەمان لە ساڵی ٣٦٢ی کۆچی لە هەکاریدا هاتووەتە دنیاوە و بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی دەوری ساحێب کوڕی عیباد (٣٢٦-٣٨٥ی کۆچی) دێتە ژمار و زۆربەی هۆنراوەکانی عەرەبین و لە ستایشی فەرمانڕەوایان و میراندا هۆنیویەتەوە. هەر لەسەر قسەی ئیبنی خەلکان ئەم هۆنەرە سێ دیوانی بووە کە زۆربەی هۆنراوەکانی پیاهەڵگوتن و ئایینی و خواناسین. لە ساڵی ٤١٠ی کۆچی هەر لە هەکاریدا لە تەمەنی چل و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عەبدولڕەقیب لە دیوانی کرمانجیدا سەبارەت بەبابەک دەڵێ: بابەک یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی سەدەی چوارەم و پێنجەمی کۆچییە و بەپێی قسەی ئیبنی خەلکان گەلێ هۆنراوی بەزمانی عەرەبی و کوردی هۆنیوەتەوە کە هۆنراوە عەرەبییەکانی لە پەڕاوەکانی وێژەی عەرەبیدا تۆمار کراون و هەندێ لە هۆنراوە کوردییەکانی کە لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراونەتەوە کەوتوونەتە دەستی ئێمە.

بابەک لەگەڵ ئەوەی کەمتر هۆنراوی کوردیی هۆنیوەتەوە، بەڵام هەر ئەو هۆنراوانەی کە بەزمانی کوردي کەوتوونەتە دەستی ئێمە گەلێ شیرین و ڕەوان و دڵگران و کەمتر نین لە هۆنراوی ئەو هۆنەرانەی کە هەر هۆنراوی کوردییان هۆنیونەتەوە، لە هۆنراوی عەرەبیدا لە هەموو بابەتێک دواوە: خواناسی، دڵداری، سروشت. بەڵام لە کوردیدا ئێمە هەر ئەم برە هۆنراوانەیمان دەست کەوت کە بێ گومان ئەمە نموونەیەکە لە سەدان هۆنراوی تری ئەو بەکوردی. بەڵێ بابەک بەم چەشنە بەسروشدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

دلاشـــادبه! خـــۆش دەم هات بهـــاره
ڕەشـــەمـــەهـ چۆ تـەرازەن بوون دیاره
نهال دەربوون خشاهات ئاف و جووبار
بەفـــر کـــەر کـــەر بوو کـــەفـــتی نزاره
گولیلک و گوڵ ب کەن دەرچون ژکاژان
سڤک هات نێرگزا مەست کووڤی خاره

واته: ئەی دڵ! خۆش بە ئەوا دەمەدەمی خۆشیی بەهاره و زستان بەسەرچوو و ئێستا گیا و ڕوەک لە هەموو جێ و شوێنێکدا ڕواون و ئاوی دۆڵ و شیوەکان بەرەو ڕووبار و جۆبارەکان سەرەوژێر بووەتەوە و کلیلەکانی بەفر لەت لەت بوون و گوڵ و گوڵاڵەکان لە داوێنی کێوەکانەوە سەریان دەرهێنا و ئەوا بزە دەگرنەوە و نێرگزی کڵاو لارمەستان خۆی دەنوێنێ.

سەرچاوەکان

١- وفيات الاعيان - تاليف شمس الدين ابن خلكان - مصر، ١٩٤٥.

٢- دیوانا کرمانجي - تویژاندنا عبدالرقیب یوسف بغداد، ١٩٤٥.

٣- بەیازێک کە نزیکەی چوارسەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

عەلی حەریری

٩٨٤-٩١٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی عەلی حەریرییە و بەناو باوکییەوە ناسراوە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە سەدەی دەیەمی کۆچیدا ژیاوە. ساڵی لەدایکبوون و مردنی عەلی حەریری بەتەواوی نازانرێ و هەر کەسە قەسەیەکی لێوە کردووە و ئێمە ئەو قسانە دێنین و لێیان دەکۆڵینەوە تا ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی «ناودارانی کورد»دا دەڵێ: عەلی حەریری لە نێوانی ساڵانی ٤٠٠ و ٤٧٠دا ژیاوە و هەندێ هۆنراوی لە شوێن بەیادگار ماونەتەوە. مامۆستا موحیبی لە پەراوی: «خلاصە الاثر»دا دەڵێ: شێخ ئەحمەدی حەریری لە ساڵی ١٠٤٨ی کۆچی لە گەڕەکی ساڵحیەی شامدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە. مامۆستا دوکتۆر بلەچ شێرکۆ لە پەڕاوی «القضیە الکردیە»دا دەڵێ: عەلی حەریری لە ساڵی ١٠٠٩ی کۆچیدا ژیاوە. مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە پەراوی «مێژووی ئەدەبی

کـوردی»دا دەڵێ: مـەولانا جـامی کـە لە سـاڵی ٨١٧ی کـۆچی لە دایک بووە، لە ڕێگەی کوردەوارییـەوە بەسـەر هەولێـردا چووە بۆ حـەج و لە سـاڵی ٨٩٨دا مـردووە. لە کـاروانی حەجەکەی لەو کاتەدا کە بەکوردەواریدا تێ پەڕیوە لە باسی هۆنراو و وێژەدا دەڵێ:

پیرە مردی بیدەام زجزیر   نیک مردی بدیدام ز حریر

وە ساغ بووەتەوە ئەم پیرەمێردە کە ئەو چاوی پێ کەوتووە مەلای جـزیری بووە و نیمـە مـێردەکـەش عـەلی حـەریری بووە کـەوابوو عـەلی حـەریری لە بەین سـاڵانی ٨٤٥ تا ٩١٥ی کۆچیدا ژیاوە.

مـامۆسـتا عەبدولرەقـیب یوسف لە سـەرەتای دیوانی کرمانجیدا دەڵێ: عەلی حـەریری لە تاکە هۆنراوێکیدا دیاردیی کردووەتە مەم و زین وەکو دەڵێ: «مەم و زین هـەر دوو یەک طایی سـیـا زوڵفێ کـرن تالان» واتە: مـەم و زین هـەردووکـیـان بەتایەکی زوڵفی ڕەش هەمـوو شـتێکیـان بەتاڵان چوو و، لەبەر ئەوەی مـەم و زین لە سـاڵی ٨٥٤ی کـۆچی مـردوون و ئەم مێژووەش لەسەر کێلی گڵکۆکەیاندا نووسراوە، دیارە عـەلی حەریری لە پاش ئەو مێژووەدا ژیاوە و بەپێی هۆنراوەکەی جامی، عەلیی حـەریری هاوچەرخی مـەلای جزیری بووە و وەکو دەڵێن مـاوەیەکـیش لەلای ئەو وانـەی خـوێندووە و فـەقـێی بووە و هـەروەها دەڵێن لە شـەڕی چاڵدران کە لە ساڵی ٩٢٠ی کۆچی لە نێوانی ئێران و دەوڵەتی عوسمانیدا ڕووی داوە ژیاو.

لەم دواییـیەدا بەیازێکی کۆنمان دەست کـەوت کە هەندێ هۆنراوی عـەلی حـەریریی تێدا تۆمار کراون و ساڵی لەدایکبوون و مردنیشی ٩١٧-٩٨٤ی کۆچی نووسیوە و لەمەوە بۆمان دەرکەوت کە عەلیی حەریری لە سەدەی دەیەمی کۆچیدا ژیاوە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کـە هێنـامـان، عـەلی حـەریری لە سـەدەی دەیەمی کـۆچیـدا ژیاوە و، وەکو دەم بەدەم دەیگێڕنەوە باوکی لە بنەڕەتا خـەڵکی حـەریری کوردسـتـانی عێـراق بووە و لەوێوە باری کردووەتە شام و لە پاش ماوەیەک چووەتە دێی عەسال و لەوێدا نیشتەجێ بووە و ئەوسا ئەحـمـەدی کوڕی لەو دێیـەدا لە دایک بووە. ئەحـمـەد هەر لە منداڵیـیـەوە خـەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ گـەلێ شار و وڵات گەڕاوە، ماوەیەک لە شام بووە، مـاوەیەکی زۆریش لە حەڵەب لە فێرگەی ئەحمەدی دێرعـەزانی خوێندوویەتی و لە پاشا لە بازێڕی عەنتاب یا عەین تاب لە کوردسـتانی تورکیا خوێندنەکەی تەواو کردووە و لە شـێخ شـاوەلیی خـەڵوەتی ودمـی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبـەندەکـەی خـۆی و لە پاش مـاوەیەک چووەتە شـام و لە مزگـەوتی سـاڵحـیـەدا دامـەزراوە و پاشـماوەی ژیانی لەو شوێنەدا بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کـۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

عەلی حەریری بەیەکێ لە هۆنەرانی بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینی و دڵداریدا مامۆستا بووە و سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، کۆمەلایەتی، دڵداری، سروشتی. بەلام لەبەرئەوەی هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە بەداخەوە زۆربەیان تیاچوون و چەند پارچە هەڵبەستێکی کە لەناو بەیازێکدا کە لە ساڵی ١١٨١ی کۆچیدا نووسراوە کەوتووەتە دەستمان کە لێرەدا هەندێکی دێنین و لەسەری دەکۆڵینەوە.

هۆنەرانی کورد بەچاوێکی بەرزەوە سەرنجی عەلی حەریرییان داوە. شیخ ئەحمەدی خانی لە پەڕاوی مەم و زیندا، ناوی عەلی حەریریی لە ڕیزی شێخ ئەحمەدی جزیری و فەقێ تەیران هێناوە و دەڵێ:

بینا ڤە ڕوحا مەلی حزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقیهی تەیران
حەتا بەئەبەد بمایە حەیران

حاجی قادری کۆییش لە تاکە هۆنراوێکیا ئەو بەحەسسانی کورد دادەنێ و دەڵێ:

دوو عەلین شاعیرن وەکوو حەسان
بەردەشان و حەریرە مەسکەنیان

وەکو دەڵێن عەلیی حەریری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی و تورکیی زۆرباش زانیوە و گۆیا بەزاراوەی خەڵکی حەریریش هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەلام هیچێکی نەگەیشتووەتە دەستی ئێمە، ئەوەی ڕوونە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و بالای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

دڵێ مەحزوون کەفارەت بیت کو ئیشەب تازە مێڤان تێت
ب مزگینی بەشارەت بیت کۆ مێڤان جانێ جانان تێت
کۆ مێڤان جانێ جانا لسەر چەشمێ مە مێڤانە
ب مالا جوملەیێ خانەنە کو شاهێ جوملەیێ خان تێت
وەرە ئەی شاهدێ شیرین، ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
ب جان مەنزلگەهێ میرین، تەلەبکارین کو سوڵتان تێت
تەلەبکارین، دڵ ئارایین، مەدیم یاریم، ب وێ شایین
ل بەژنا عەرعەرین دایم سیەهـ مار لێ ب جەولان تێت

سیەه ماران کرە سەیران کۆ خاس و عام بووبوون حەیران،
ل جووتێ شبهەتی جەیران ل جەیران عەنبەر ئەفشان تێت
دوو زولفێن عەنبەر ئەفشانن، دوو لەعلێت شەکەرستانن
ئەقیق و دوڕ و مەرجانن، ل حەوزان ئاب حەیوان تێت
عەجیب برکە مراری تێ، ل سەدێ قەوسێ تاری تێ
سیەه پەنجێن خوماری تێ، ژمەخمووران دوو ئەسلان تێت
ژ مەخمووران تو مەخمۆری، ب جی هێشت عەقرەبا ژۆری
تەوافا بەیت مەعمۆری، ل بورجان خوون بەسەیران تێت
عەقارب هات و بێ حەد هات، ل وێ بورجا زمبەرجەد هات
ڤە بالا قەوسی ئەسوەد هات، ل تەلەب ماه تابان تێت
ل هەیڤا کەوچەرین کامیل، ڤە ئەهلان ڕانەهشتن دل
کۆ جوملەدا سەفێن سونبول، لە هنداڤی گولستان تێت
گولستانا خودا ڕستە، ل چار ئەتراف لان خوەستە
بنەفش و نێرگزا مەستە، جنەسرێ لەعل و ڕەیحان تێت
ژ ئەفغانان نەمایم تێر، دوعا گۆتی تە ئەز بێ ڤێر
ببینە شەڕ دوو ئەسلەح دێر، حەتا ڤی قاسدی جان تێت
ببیتە رووشەمالینێ، وەرە هنداڤی بالینێ
ژدەست ئاهان و نالینێ، چ ڕەنگ فەریاد ژ عەسمان تێت
ب فەریاد و ب هاوارە، ژ دەست ئاهان من ئەوکارە
مەلازم بەندەیی زارە، ژ سەیدی چ فەرمان تێت
سەیدێ حەق نەزر ڤێرا، د ئیقلیمان عەلەم گێڕا
قەتارا کەوهەران ڤێڕا، ژ نێڤ کانا بەدەخشان تێت

واتە: ئەی دڵە خەمبارەکەم! ئەوا ئێمشەو مێوانێکی تازەت بۆ دێ و دەبێ تاوانی ئەو هەموو خەم و پەژارەیە کە خواردووتە بدەیتەوە، دەسا مزگێنیت پێ دەدەم ئەو مێوانە مێوانێکی گیانییە، ئەو مێوانە گیانی گیانانە و لەسەر چاوانە. ئەو مێوانە زۆر خۆشەویستە و شای هەموو خانانە. وەرە ئەی مێوانە شیرینەکەم دڵ بەهۆی ئەوینی تۆوە کەوتووەتە داو و بەجارێ ئێخسیر بووە، من بەگیان و دڵ لە تۆ مێوانداری دەکەم و سەرم لە ڕێتا بەخت دەکەم و بەهاتنی تۆ کە بالآت وەکو عەرعەرە و هەموو دەم و جووتێ پەلکەت وەکو ماری

ڕەش بەسەر بەژنتا شۆڕ بووەتەوە و چاوەکانت وەکو چاوی ئاسک لەژێر کەزیە ڕەشکەکانتا دەدرەوشێنەوە دڵخۆشم. خەڵک سەریان لە جوانیت سووڕماوە، بەتایبەتی بۆ دوو زوڵفەکانت کە بۆنی عەنبەریان لێ دێ و لێوەکانت بەوێنەی شەکەر و دوڕ و مەرجانن و، بۆ مرۆ وەکو ئاوی ژیانن، چاوە ڕەشەکانیشت مەستن و خەڵک وەکو کەعبە بەدەوریاندا دەگەڕێن و لە مانگی کەوچێڕین لە ئاسمانی بەژن و باڵاتدا هەڵدێن و دڵی گراوان دەڕفێنن و لە گولستانی جوانیتدا گوڵانی جۆر بەجۆر وەکو بەنەوشە و نێرگز و ڕێحان ڕواون و، من کە دڵبراوی تۆم هەر دەناڵێنم و ئیتر لە ناڵە نابمەوە تا بزانم چ فەرمانێک دەدەی.

عەلی حەریری لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا لە یارەکەی گلە و گازندە دەکا و دەردی دڵی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

دیسا ژنۆ عیشقا بەرێ پڕ ئەندەروونم ئاتەشە
زولفا موزەیەن عەنبەرێ، دەعوا دگەل خالا ڕەشە
خالا ل دێمێ دل ڕەقا، سەد ڕوح و جانم بن قەدا
سۆتم گەلۆ چوو دمن نەما، تەرکم کرن عەقل و هشە
عەقل و هشم بوونە ئەسیر، دونیا کۆگەھ گەھ تێنە بیر
دێم شوبهەتا بەدرا مونیر، زولفا ژ وەردی بێن خۆشە
وەردان ژ نێڤ زولفا دەرین، شوعلا بەنەفشی تێ ڤەرین
بالا و قەد عەرعەرم، هەریان لسەر مارێ ڕەشە
دیسانێ حەی تێت و دچت، ئەحیای ئەمواتان دبێت
وێ جهان مودام نوور ژێ دچیت، دێم شوبهەتی شەمعا گەشە
شەمعا شەبستانێ ئەوە، وەردا گولستانێ ئەوە
سەروێ دبوستانێ ئەوە، شوخا «حەریری» دلگەشە
عەجێب لەطیف و جندییە، ئەزمان نەزان و ڕوومییە
ئاگەھ ژ عیشقابازان نییە، مەست و خومار و سەرخوەشە
سەرخوەشی جاما شەربەتێ دێم شوبهی شەمعا زوڵمەتێ
حووریی دباغێ جەنەتێ، سەرداری چەندین مەهوەشێ
مەهوەش کووستان سەف بەسەف ئەو هاتەدەر میسری دکەف
وان گۆت: «عَلَيَّ لا تَخَف»، مە ب مرنێ قەوی خوەشە

واتە: دیسان سەرلەنوێ دڵم ئاوری تێ بەربوو و، زوڵفە عەنبەرینەکانی یارم لەگەڵ خاڵی ڕەشی سەر گۆنایدا بەشەڕهاتن و ئەو خاڵە دڵمی ڕفاند و ئەگەر سەد گیانم بێ لە ڕێی

ئەودا بەختی دەکەم، ئەوەندە نالاندم کە دەنگم بڕا و دڵم سووتا و فام و هۆشم نەما، بیر و هۆشم ئێخسیری ڕوومەتی جوان و زوڵفی بۆنخۆشی ئەو یارە بوو، ئەو زوڵفانەی بەسەر بالآی عەرعەرینەوە دێن و دەچن و بەجارێ مردووان زیندوو دەکەنەوە، چونکە ڕوومەتی جوانی تیشکی لێ دەبارێ و وەکو شەم ڕووناکی دەدا، لە ڕاستیدا شەمی شەوان هەر ئەوە و گوڵی گوڵستانان و سەوڵی بێستانەکان هەر ئەوە و، ئەو دڵبەرە جوانە، شۆخوشەنگی (حەریری)یە. ئەم شۆخە ئاگای لە حاڵی ئەویندارا نییە، چونکە مەست و سەرخۆشە و سەرداری چەندین نازەنینی گوڵەندامە، هەر ئەو نازەنینانە ڕۆژێکیان بەڕیز ڕاوەستان و لەپڕ یارم هاتە دەر و شمشێرێکی بەدەستەوە بوو و دیاربوو کە بۆ کوشتنی من هاتبوو، نازەنینەکان وتیان ئەی عەلی مەترسە، ئێمە بەمردنی خۆمان ڕازین، چونکە ئەو دڵبەرە زۆر دڵڕەقە.

سەرچاوەکان

١- خلاصه تاريخ الكرد وكردستان تاليف: محمد امين زكى بگ - قاهره، ١٩٣٩.
٢- مشاهير الكرد و كردستان تاليف: محمد امين زكى بگ - بغداد، ١٩٤٥.
٣- القضيه الكرديه تاليف: دكتر بلچ شيركو- قاهره، ١٩٣٠.
٤- خلاصه ألاثر - تاليف: محبى - دمشق، ١٩٣٥.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٦- مەم و زین، شاکاری ئەحمەدی خانی - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٨.
٧- دیوانی حاجی قادری کۆیی- کۆکردنەوەی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٩.
٨- دیوانا کرمانجی - توێژاندنا عبدالرقيب يوسف - بەغدا، ١٩٦٥.
٩- بەیازێک کە لە ساڵی ١١٢٠ی کۆچیدا نووسراوە.

شێخ ئەحمەدی جزیری

١٠٤٨-٩٧٢

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی ئەحمەد کوڕی شێخ محەمەدی جزیرییە و نازناوی هۆنراوی (مەلا و مەلێ)یە و لە شاری جزیردا لە دایک بووە کە شارێکە لە کوردستانی تورکیە و کەوتووەتە خۆرئاوای چیای جوودی.

سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی مەلای جزیری لە نێوان نووسەران و مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا ساڵی لەدایکبوون و مردنی شێخ ئەحمەدی جزیری (٩٠١ - ٨٢٧ی کۆچی) داناوە. دوکتۆر بلەچ شێرکۆ واتە جەلادەت عالی بەدرخان لە پەڕاوی (القضیە الکردیە)دا دەڵێ: مەلای جزیری ناوی شێخ ئەحمەد و خەڵکی جزیر و بۆتانە و لە ساڵی ٥٨٠ی کۆچی لە شاری جزیر و بۆتاندا مردووە و زۆر هۆنراوی دڵداری و خواناسیی هەیە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی: مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: مەلای جزیری ناوی شێخ ئەحمەدە و لە جزیرەی ئیبنی عومەر لە نیوەی دواییی سەدەی شەشەمی کۆچی لە دەوری عیمادەدینی فەرمانڕەوای شاری مووسڵدا ژیاوە و، دیوانەکەی خۆی بەدیاری ناردووە بۆ خانی خانان کە لە تەورێزدا ژیاوە.

مامۆستا محەمەد عەلی عەونی کە پەڕاوی ناودارانی کوردی مامۆستا ئەمین زەکی بەگی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی، لە بەشی بەسەرهاتی مەلای جزیریدا چەند پەراوێزێکی داناوە و دەڵێ: ئەو هۆنراوانەی کە لە دیوانی مەلای جزیریدا ناوی سەعدی و حافز و جامیان تێدایە، پەیوەندییان بەجزیرییەوە نییە و هی هۆنەرانی ترە و خستوویانەتە ناو دیوانەکەیەوە.

ئەلیکساندەر ژابا کە خۆرهەڵاتناسێکی ڕووسییە، لە پەڕاوەکەیدا کە بەناوی «چیرۆکەکانی کوردی»یە، سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی مەلای جزیری دەڵێ: مەلای جزیری خەڵکی جزیری ئیبنی عومەرە و لە دەوری عیمادەدینی زەنگیدا واتە: لە نێوان ساڵانی (٥٤٠ - ٥٥٦ی کۆچی)دا ژیاوە.

خۆرهەڵاتناسی ئەڵمانی فۆن هارتمان کە دیوانەکەی مەلای جزیریی لە بەرلین لە چاپ

داوە، لە پێشەکی ئەو دیوانەدا دەڵێ: مەلای جزیری لە سەدەی شەشەمی کۆچیدا ژیاوە.

مامۆستا مەلا محەمەدی بۆتی ژفنگی کە دیوانەکەی مەلا جزیریی بەڕاڤەیەکی زۆر جوان بەزمانی عەرەبی لە شاری قامشلی لە چاپ داوە لە سەرەتای ئەو پەڕاوەدا دەڵێ: ئەو کەسانەی کە دەڵێن ئەو هۆنراوانەی وا ناوی سەعدی و حافز و جامیان تیایە و هی مەلای جزیری نین، وا دیارە لە وێژە و هۆنراوناسیندا شارەزاییەکیان نییە، چونکە هەر کەسێک هەروا کەمێک سەررشتەی لە وێژە و هۆنراوی کوردی هەبێ، دەزانێ کە ئەو هۆنراوانە هی مەلای جزیرین. مەلای جزیری لە پارچە هەڵبەستێکیشیا دیاردی کردووەتە سەر تەیموری لەنگ (٧٧١ - ٨٠٧ی کۆچی) کە ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخا مەلا لە پاش سەدەی نۆیەمی کۆچی ژیاوە. سەرەڕای ئەوانەش پارچە هۆنراوێکی مەلا هەیە بەعەرەبی کە وادیارە لەوەدا لاسایی پارچە هەڵبەستێکی ئەحمەد پاشای کردبێتەوە کە لە ساڵی ٩٠٢ی کۆچی لە وڵاتی تورکی عوسمانیدا ژیاوە.

هەروەها ئەو هۆنراوانەی کە باسی خانی خانانی تێدا کردووە مەبەستی فەرمانڕەوای کوردی شاری جزیر و بۆتانە و، ئەو میرەی کە لەگەڵ مەلادا بەهۆنراو پیلەبازیی کردووە، عیمادەدینی جزیرییە، هەروەها مەلا لەگەڵ فەقێ تەیرانیشدا پیلە بازیی هۆنراوی کردووە و، فەقێ تەیران لە پارچە هەڵبەستێکی خۆیدا لەژێر ناوی: دلۆڕابە، دلۆ ڕابە، مێژووی ئەو ڕۆژە دەنووسێ لە نیوە هۆنراوێکیدا دەڵێ: «هەزار و چل و یەک چوونە» واتە ساڵی ١٠٤١ی کۆچی بەسەرچووە کەوابوو مەلای جزیری هاوچەرخی فەقێ تەیرانە و لە ناوەڕاستی سەدەی یازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مامۆستا هەژاریش کە لەم دواییەدا دیوانەکەی مەلای جزیریی بەشێوەی سۆرانی ڕاڤە کردووە، هەر لەسەر ئەو بیروڕایەیە کە مەلای جزیری لە سەدەی دەیەم و یازدەمی کۆچیدا ژیاوە و لە کۆتاییی قسەکانیدا دەڵێ: ئەگەر ژابا و فۆن هارتمانی ئەڵمانی و، یان ئەمین زەکی و بلەچ و عەلی عەونی و مامۆستا عەلائەدین سەجادی بەر لە ژینامەنووسینی ئەو خواناسە، دیوانەکەیان بەوردی خوێندبایەوە، تەنیا ئەو هۆنراوەی کە باسی تیرەکانی خان و شەرەفە، بەس بوو کە بۆیان دەرکەوێ مەلا لە چەرخی یازدەدا زیندوو بووە، ئەو گۆڕەی تێیدا نێژراوە ژێرزەمینی مزگەوتێکە کە خان و شەرەفی جزیری لە پاش هەزارەمی کۆچی سازی داوە، ئیتر ئەو هەموو شێوان و ئاڵۆزبوونەی پێ نەدەچوو، قسە هێنان و بردنی پێ نەدەویست.

مامۆستا ئەنوەر مائی لە سەرەتای دیوانەکەی مەلای جزیریدا کە لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو چاپ کراوە دەڵێ: مەلای جزیری لە تەمەنی دە ساڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن

بووه و پاشان لەلای زانا سەرکەوتووەکانی شاری جزیر فێری هەموو لکێکی زانست و زانیاری و هونەر و وێژە بووە و پاشان بەفەقێیەتی هەموو ناوچەکانی جزیر و هەکاری و دیاربەکر و عمادیە گەڕاوە و سەرەنجام ودمی مەلایەتیی لە مەلا تاهای ستراباسی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و گڵکۆکەشی ئێستا دیتنگەی دڵسووتاوانە.

لەم دواییەدا بەیازێک کەوتە دەستم کە لە ساڵی ١١٢٥ی کۆچی لە دیاربەکردا نووسراوە و لەوەدا هەندێ هۆنراوەکانی شێخ ئەحمەدی جزیری و فەقێ تەیران و بەکر بەگی ئەرزی نووسراون و ساڵی لەدایکبوون و مردنی جزیریشی تێدا تۆمارکراوە کە بریتییە لە (٩٧٢-١٠٤٨ ی کۆچی) و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە مەلای جزیری لە سەدەی دەیەم و یازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مەلای جزیری لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. مەلا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، خواناسی، سروشتی و، لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە لێکدانەوەی قورئان و فەلسەفە و مێژوو و ژمارە و پزشکی و فیزیک و کیمیا شارەزاییەکی تەواوی هەبووە.

وەکو دەم بەدەم دەگێڕنەوە مەلا گراو و سەوداسەری کیژێ دەبێ بەناوی سەلما، سەلما بەجارێ هەست و هۆشی مەلا دەستێنێ و دڵی دەڕفێنێ و بەجارێ دەیخاتە جیهانێکی ترەوە، ئەویش چاری نامێنێ و بەم چەشنە پیایا هەڵدەڵێ:

شۆخ و شەنگێ، زوهرە ڕەنگی، دڵ ژمن بر، دڵ ژمن
ئاورێن هەیبەت پلەنگێ دل ژمن بر دل ژمن
وێ شەپالێ، میسک خالێ، دیم دوڕێ، گەردەن شەمالێ
جەبهەتا بسکان سەمالێ، دل ژمن بر دل ژمن
زولف و خالان، نوون و دالان، وان ژمن دل بر ب تالان
گۆشەیێ قەوسێ هیلالان، دل ژمن بر دل ژمن
سورشیرینێ، نازەنینێ، کوشتم و ناکەت یەقینێ
وێ ب چەنگالا ئەفینێ، دل ژمن بر، دل ژمن
فەتل و تابان، داغورابان، ئەبلەق و جوهتێ شیبابان
دامە بەر پەنجە و کولابان، دل ژمن بر دل ژمن

خـــوەش خـــەرامیّ، ئەز غـــولامیّ، نـازکی شـــیـــرین کـــەلامـی
تـووتـیـــــــا ئـەیوان مـــــــەقــــــــامـیّ، دل ژمـن بـر دل ژمـن
مــــاهروویێ، مـــیـــسک بوویێ، ســـور پلـەنگی شنبـیـــرخــوویی
وی بزولـفـــــــا شـــــــــویـهی گـــــــوویێ، دل ژمن بـر دل ژمن
هەردوو چەشمـان، نازو خەشمان، کی ژ بەروان عەقل و هش مان
ســــــاعــــــەتـا من دی چەشـــــمـــــــان، دل ژمـن بـر دل ژمـن
مــــاهـتـــــابیّ، ئافـــتـــــابیّ، دیم ژ ڕۆژ و شـــەب نیــقـــابیّ
خـــــــــوەش ب چـەنگـالّ و کـــــــــولابیّ، دل ژمـن بـر، دل ژ مـن
سـەروی نـازیّ، سـەرفـیـــرازیّ، شـوبـهی زێڕ ڕەمـــزا مـەجـازیّ
دامـــــــــە بەر چاکـــــــوچ و گـــــــازیّ، دلّ ژمن بـر، دل ژ من
بەژن و بالا، تۆخ و عـــــالا، من کـــــرن ڤـــــێکرا مــــوتالا
چیــــــــچــــــــەکـــــــا تـەرحـــــێن دوالا، دل ژمن بـر ، دل ژمن
مـــیـــری غــازی، شـــیـــری تازی، ڤـــێکران ن دی ببــازی
کـــــر لـە ژ غـــــەفلـەت ڤــــە گـــــازی، دل ژمن بـر، دل ژمن
شـیـر و خـشـتن، زولف و قـشـتن، هـن ڤـەشـارن، هن ڤـەهشتن
پەلهـــــەوانـان دەست ڤـــــەمـــــشـتن، دل ژ مـن بـر، دل ژمن
ڕوهـنـیـــــیـــــا چەڤـــێن «مــــەلا»یێ، ئەو تـەجــــەلایا تـەدایێ
یا ژ (ئـەحـــــــمـــــــــەد) دل ڕەڤـــــایێ، دل ژمـن بـر، دل ژمن

واتە یاری شۆخوشەنگەکەم کە وەکو ئەستێرەی ناهید دەدرەوشێتەوە، هەر چەندە ئاور دەخاتە دلّم، بەلاّم ڕوخساری وەکو مرواری وایە و سای گەردنی وەکو مۆمە و زۆر کەلّەگەت و جوانە و، زولّفەکانی لەسەر تەوێلّی لە سەمادان، بسک و خالّی ڕەشن و بۆ کوشتنی من یەکیان گرتووە و دلّمیان بەتالاّن بردووە و، برۆکانی کە وەکو مانگی یەکشەوەن، هەمووی خەلّک بەتاسەیەوەن، بالاّی وەکو کێو بەرزە، کولّمی وەکو ئاگری سەرکێو لە دوورەوە دیارە و دلّداران ئاگەدار دەکا کە دەست لە دلّیان هەلّگرن. ئەو یارە نەشمیلە بڕوا بەوە ناکا کە منی کوشتووە و خوێنمی ڕشتووە، خۆ کەزیەکانی ڕەشە و لاجانگی سپییە و جووتە گولّەنگە شۆڕەکەی سەر شەدەکەی جار جار دەکەونە سەر کولّمەکانی، من بەدلّ گیرۆدەی ئەو شۆخە بووم. خوایا خۆ خۆت دەزانی ئەو شۆخە دلّی مەلای بردووە و بەزەیی پێدا نایە.

مەلای جزیری دیسان باسی ئەوین و دەردی دلّی خۆی دەکا و لە پارچە هەلّبەستێکی تردا دەکەوێتە سکالاّ و گلە و گازندە لە یارە خۆشەویستەکەی و دەلّێ:

دلبەرێ ئیرۆ سەحەر ئاڤیتە جەرگێ من دو دۆخ
یەک ل سینە، یەک د دلدا لەو ژمن تێن ئاخ و ئۆخ
ئاخ و ئۆخێن من ژ دل تێن، لێ ژبەر تیرا قیزێل تێن؟
یان ژ کو ڤانێن دکول تێن، ژێ دزیت هەر خوون و زۆخ
خوون ژ دل جۆجۆ ڕەوان تێ، وەک عەقیق و ئەرغەوان تێ
لێ ژ دەست سەلوا جەوان تێ، ئەو شەپالا شەنگ و شۆخ
ئەو شەپالا شۆخوشەنگە، کافرا ڕۆم و فەرەنگە
دامە بەر جۆتەک خەدەنگە، زالمێ کوشتم ب دۆخ
زالمی کوشتم شەپالێ، نازکی قەنجێ دەلالێ
بوون حیجابا زولف و خالێ، ئیدەک و عالا و تۆخ
نە ترک و ئاین ب ریشی، ئی دزێرن پێڤە ویشی
من دوو فیرس دین دپێشی، مروەت و ئینساف یۆخ
لەو هەرفتم ئەز ژ مەیلێ، شوبهەتی سیەلێ وسەیلی
موحبەت و عیشقا دەلەیلێ، ئەز کرم یەکسەر پلۆخ
دەست نەهیلم ئەز ژدینێ، شوبهی فەرهاد ئۆ شیرینێ
وەر ژبەر عیشق و ئەڤینێ، من درێ چت ئەف کلۆخ
سوحبەتا چەرخ و سەماتێ، وەک مەلا سەد موبتەلاتێ
زەمزەم و ئاڤا حەیاتێ، موشتەری سەد شێخ و شۆخ

واتە: یارە نازدارەکەم ئەمڕۆ لە بەرەبەیاندا لە دوو لاوە بەر تیری مژۆڵی داوم، لە لایەک سینگمی پێکاوە و لە لایەک دڵمی بریندار کردووە، جا بۆیە هەر ئاخ هەڵدەکێشم، جۆگە جۆگە خوێنی دڵم لەبەر دڵی دەڕوا، خوێنی من وا جوان نەبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی بەدەستی سەلمای خۆشەویستمەوە ڕژاوە کە بەژنی وەکو داری سەوڵ وایە، خوێنەکەمی جوان و شیرین کردووە وەکو گوڵی ئەرخەوان ئەو نازدارە شۆخوشەنگە، زۆر سپی و نەرمە و ئەوەندەش دڵ بەرد و بێ بەزەییە، بۆیە منی دایە بەر شمشێری برژانگەکانی و کوشتمی. ئیتر نەمتوانی سەیری خەت و خاڵە شیرینەکەی بکەم دەسماڵ و شەدەکەی و لاگیرەی پێچە سەری، بوونە پەردە لە نێوان چاوی بەتاسەم، وە من بەم سووتان و کوشتنە واز لە یارم ناهێنم و، تا هێزم تێدا مابێ پیایدا دەڕوانم و، من وەکو فەرهاد گراوی ئەو یارە شیرینەم و، تەنانەت ئەگەر سەریشم لە ڕێی ئەودا بدۆڕێنم و وەکو فەرهاد دوایی بەژیانی خۆم بێنم، دیارە بەئەوینی ئەو شۆخەوە دەمرم.

مەلای جزیری ئەو پەردە دادەداتەوە و لەژێر پەردەی پیتۆڵی و وردەکاری و خواناسیدا دەکەوێتە وتوویژ و دەڵێ:

من دبەر (قـــالوا بلی) باتن ڤ وێرا بوو ئەڤین
هێـژ ل سـەر عـەهدا ئەلەسـتم تا ب ڕۆژا ئاخـرین
من دڤێ لێ ئەشکەراکـەم جـارەکێ داغـا نـهین
(اعـرضت عنی و قـالت مـا دعـاء الکافـرین)
ئەی شـەهێ عـالیجـەناب، پڕ عـاجـز و پەرکـەندە ئەم
ئاه ژ دەست جـەورا ئەڤـینێ چ بکرم من بەندەئەم
سەبر و تاقەت من نەمـان لێ بێ کەس و دەرمـاندەئەم
(واجب لی امــتــثــال الامــر مــاذا تأمــرین)
سـوهتم ئەز پێتـا ئەڤینێ تێک بوو ئەم گـردوهەبا
(ان الی ایات صــدق کـــان فی هذا النبـــاء)
حـۆرییـا ڕۆژا لیـقـائێ نازکـا مـەخـمـوور قـەبا
(حـبـذا روضـات نجـد زرتهـا عـهـد الصـبـا)
من ل سـەر بەدرێ مونیر مەکتووب دیەنەقشی سەواد
سـەر یەیەک ئانی دوونوونان خەتی ڕەیحانی دووسـاد
حـادری من سـەجـدە بر لەو غـەرقی خوونێ بو فوئاد
(هذە جـنات عـــدن فـــادخلوها خـــالدین)
نائیتن گـۆتن ب قـال شـەرح و بەیانی حـوسنی تۆ
خوەش (مەلا) ئامانجی تیران کر کەمانی حوسنێ تۆ
(تلک انبـــاء یقـــول الناس منا بعـــد حین)

واتە: من لە ڕۆژی بەریدا کە خوا گیانی بۆ لەشەکان بەدی هێنا، گراو و سەوداسەری یارەکەم بووم و ئێستاش هەر لەسەر بەڵێن و پەیمانەکەی خۆم ماوم و تا ڕۆژی پەسڵانیش هەر لەسەر ئەو بەڵێنە دەڕۆم کە داومە بەیارەکەم و، هەموو هیوا و ئومێدێکم ئەوەیە کە داخ و پەژارەی دڵم ئاشکرا بکەم. خوایا من زۆر پەرێشان و پەشێوم و نازانم لە دەست ئازاری ئەم دڵدارییە کە تووشی بووم چ بکەم؟ ئیتر ئۆقرە و ئارامم نەماوە و بەگڕی ئەوین سووتاوم و خۆشیم لە دڵدا نەماوە. لە دەرگای باخی یارەکەم دەنگێکم بیست کە دەیفەرموو: ئێرە بەهەشتە و بچنە ناو و لێی دەرمەچن. بەڕاستی ناتوانم باسی جوانیی تۆ بکەم، خاوەن

دڵان دەبێ بزانن کە چیرۆکی جوانیی تۆ چۆنە. ئەو جوانییەی کە مەلای دایە بەر تیروکەوان و لە دوای ئێمەش ئەم باسە هەر دەگێڕنەوە.

سەرچاوەکان

١- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری-احمد بن ملا محمد الزفنکی-قامشلی، ١٩٥٩.
٢- دیوانا جزیری، طالبی محەمەد شەفیق ئەلئارواسی - استانبول، ١٣٤٠.
٣- دیوانی شێخ ئەحمەدی جزیری - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٤.
٤- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٥- دیوانا مەلایی جزیری - توێژاندنا سادق بەهائەدین ئامێدی- بەغدا، ١٩٧٧.
٦- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلای جزیری.

فەقێ تەیران

١٠٤٨-٩٥٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەدە و بەفەقێ تەیران ناسراوە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی دەیەمی کۆچی لە ماکۆ[1]دا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە.

سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی فەقێ تەیران لە نێوان نووسەراندا جیاوازی هەیە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی (ناودارانی کورد)دا ساڵی لەدایکبوون و مردنی فەقێ تەیرانی (٧٠٧ - ٧٧٧ی کۆچی) داناوە. مامۆستا مەردووخ لە مێژووەکەیدا دەڵێ: فەقێ تەیران ناوی مەلا مەحموودە و خەڵکی شاری مەکسە و زانا و وێژەوانێکی بێ وێنە بووە و دوو چیرۆکی بەرزی بەهۆنراو هەیە بەناوی شێخ سەنعان و حەقایەتی بەرسیسا و چیرۆکێکی تری هەیە، بەناوی ئەسپی ڕەش کە ئەسپی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە، هەروەها بروانامەیەکیشی داناوە. لە ساڵی ٧٢١ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ٧٩٥ لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا سەبارەت بەفەقێ تەیران دەڵێ: خەڵکی ماکۆ و ناوی محەمەد بووە و لە نێوان ساڵانی٧٢٧- ٧٩٥ی کۆچیدا ژیاوە.

ئەوەی کە زۆربەی نووسەران لایان وا بوو کە فەقێ تەیران لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، تووشی هەڵەبوون، چونکە فەقێ لە پارچە هەڵبەستێکیا دەڵێ: «هەزار و چل و یەک

---

(١) ماکۆ یەکێ لە شارەکانی کوردستانی تورکیای کە هاوسنووری وڵاتی کۆماری ئازربایجانە.

چوونه» واته سالّی ١٠٤١ی كۆچی بەسەر چووە، جگە لە وەش فەقێ تەیران كارەساتی دم دم و خانی لەپ زێرینی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە كە ئەم كارەساتە لە سالّی بیست و سێیەمی پاشایەتیی شا عەبباسی سەفەویدا كە ڕێكەوتی سالّی ١٠١٨ی كۆچییە ڕووی داوە و ئەسكەندەر بەگی توركومان لە پەڕاوی (عالم اراى عباسى)دا نووسیویەتی و پاشان كارەساتەكە كراوەتە بەیت و باو و فەقێ تەیرانیش بەهۆنراو هۆنیوەیەتەوە و ئیتر گومان لەوەدا نامێنێ كە فەقێ تەیران لە سەدەی دەیەم و یازدەمی كۆچیدا ژیاوە و هاوچەرخی مەلای جزیرییە و لەگەلّ یەكدا بەهۆنراو پیلەبازییان كردووە.

شێخ ئەحمەدی خانی كە پەڕاوی مەم و زینی لە سالّی ١٠٦١ی كۆچیدا داناوە، دیاردیی بەفەقێ تەیران و مەلای جزیری كردووە و ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ كە فەقێ تەیران بەر لە خانی كۆچی دوایی كردووە و ڕەنگە دە یا پازدە سالێك بەر لە ئەو مێژووە مردبێ، خانی دەلێ:

بینا ڤە ڕەحا مەلێ جـــزیری	پێ حەی بكرا عەلی حەریری
كەیفەك وە بدا فەقیهی تەیران	حەتا بەئەبەد بمایە حەیران

لە بەیازێكدا كە لە سالّی ١١٢٥ی كۆچی لە دیاربەكردا نووسراون سالّی لەدایكبوون و مردنی فەقێ تەیران ٩٥٩–١٠٤٨ی كۆچی نووسراوە و لەمەوە بۆمان دەردەكەوێ كە فەقێ تەیران لە سەدەی دەیەم و یازدەمی كۆچیدا ژیاوە.

فەقێ تەیران بەیەكێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی كورد دێتە ژمار و هۆنراوەكانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەو جگە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دلّداری و ئاینی كە هەندێكی بەدەستەوە ماون، چەند پەڕاوێكیشی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە كە بریتین لە: «شێخ سەنعان»، «ئەسپی ڕەش»، «دمدم» و، لەگەلّ مەلای جزیریشدا بەهۆنراو پیلەبازیی كردووە كە ئەوا چەند بەندێكی لێرەدا دێنین:

سوئالا من حەقیری	سەدەفەك تڤی كوتیكن
ئیرۆ كە ل جزیرێ	حەقە كول مەلێ كن
هیلاك ژ دەربا تیری	ج دەرمـــان هەیە لێ كن
شەربەتا لام و بێ یان	نادەم ئەز وێ ب حـــەیاتێ
مەعدەنا دال و ڕێ یان	دباریـــن نەبـــــاتـــێ
ئیزهار تكن مەعنی یان	ژ حـــــــوسنا بوت ولاتێ

***

سەجدەیا شوکرێ جارەک   مەفەرزە د ویسالێ
نە پەردەبێ نە ستارەک   لبەر وەجهی هیلالێ
(احسن الله، تبارک)   ژ سیرا وێ جەمالێ
حێیەن دەهەفت حامیمان   نوقتەیان لێ پەیدا کن
با ڤێنە جەم دوهجیمان   عیشقی ژوێ هوەیدا کن
ئیسمێن ددو تاسیمان   دوومیمان ژێ جوداکن

***

ساقی یێ خەمرا ئەزەل   نوون و قەلەم ژی ئافراند
داڕێهتە لەوحا ئەووەل   ڕزق و نەسیب پێ قەدراند
ئەو بوو موراد موستەهەل   نەقشی مەجاز پێ سەوراند
کاف، ها ئیسمی کووره   توغرایە دەتنزیلێ
جیسم وەک کووهی تووره   ئیجماله دتەفسیلێ
جەماله عەینی نووره   کەوکەب مە دقیندیلێ

***

خەرگە بمن حیجابە   ستار دکت جەمالێ
عەورێ ڕەشو نیقابە   لەبەر وەجهێ هیلالێ
پەروانە لەو دعەزابە   مەحجووبە ژ شەمالێ
یار حەقیقەت خالقە   چین جان فیدا ڤێ کەوین
ڕێ دروستە و سادقە   چرەنگ شوونا ڕێ کەوین
قەنج لەتیفە و لایقەز   ئەر تقێ باغێ کەوین

***

عەکسێ ژ حەق دبینین   لدۆر وەجهی مەحبووبان
لحالکی نامینین   ژ سوورا وان مەتلووبان
گە نالین گە دخوونین   دوورین ژ وەسلی خووبان

واتە: پرسی منی هەژار و بێ نرخ بخەنە ناو سەدەف و بیبەنە لای مەلای جزیری کە لە شاری جزیرە، داخۆ برینی ناسۆر چۆن چارەسەر دەکرێ؟ شەربەتی لێو بەئاوی ژیان ناگۆڕمەوە، هەر کاتێ پەردە لابدرێن و لەمپەر لەبەرچاو نەمێنێ و ئەو شۆخە ڕوومەتی خۆی دەربخا، دەبێ کڕنۆشی بکرێ، مەیگێڕی ڕۆژی بەرین کە بادەی ئەوینی ساز کرد، ماسی و

پێنووسیشی بەدی هێنا و بەپێنووس چارەنووسی مرۆی دیاری کرد. کاف و نوون (کن فیکون) ناوێکی زۆر قووڵە و لەشی بنیادەمیش کێوی توورە، تیشکی خوا خۆی دەنوێنێ و، جوانیی تیشکی خوایە کە روومەتی یار پیشان دەدا. من ئاسمان وەکو پەردەیەک دەبینم کە جوانیی خوامان لێ دادەپۆشێ و لەبەر مانگی جوانی یارەکەم بووەتە هەورێکی رەش. بەڵێ یاری راستەقینە هەر خوایە و ئەو رێگەی کە بۆمانی داناوە رێی راستە و دەبێ بەو رێگەدا برۆین. فەقێ دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

کۆڤانێن میهرداران — بێ حەد و بێ ئەژمارن
تیرن تێن ژ هەساران — سەد جار و سەد هەزارن
خەدەنگێن دنوو باران — نهێن ل دل دبارن
دوو نوونن سیا رەنگن — ب سەر لە کوو کێشان
دەربێن ئەوان خەدنگن — ل قەلبێ مە دەرویشان
عاشق ژ دەست بهنگن — ژ داغ و زەجر و ئیشان
گەزمەیێن عەین سادان — ئیشارەت رەمز و سوورن
کشاندن گووشە بادان — مەحبووبە تیژ ئاورن
تیرێن دوان جەلادان — باتین ل دل دفرن
حووری کوتیک جەمابن — پەری هەم دقی گاقێ
هەموو ژ رەنگ چرابن — نیزیکی شەمس و تاقێ
ژ شەرما خویا نابن — ژ حوسنا وێ گولباقێ

***

پیر و یەقین کووخالن — دعیقدا سوورەیایێ
دوو رۆژ و دوو هیلالن — ل دیمێ وێ لەیلایێ
بێ وەسف و بێ میسالن — درەمزا شەکەر خایێ
عاشقین دەف ئو لیوان — شاباشە ژ خودێرا
سەلوا بیهو سێڤان — بە لگن ژ زیف ئو زێرا
حەرامن خەوێد شێڤان — ل کەسێ موحبەت ڤێرا

***

فیراقێ تێک حیرقەتە — بەعیدە ژ خەیالێ
تووتاگە بزە حەمەتە — بولبول ژبەر جەمالێ

گۆيين قەت خەوناكەتە   كوو دوورە ژ ويسالێ
پەروانە لەو دمرت   خوەش نينە ئەو بژينێ
زەعيفە خۆ ناگرت   تيژە بەرقا ئەڤينێ
دپەردێ ناسەبرت   دارەت كەمالا دينێ

***

واتە: تاسەی دڵداران لە ئەژمار بەدەرن، لە كۆشك و كەوانی برۆی دڵبەراندا بەنهێنی هەزاران تیر دەگرنە دڵ، برۆكانی یار وەكو دوو نوونی رەشن و، تیریان بەدڵی دڵداری بێچارە خووی گرتووە، ئێش و ژانمان زۆرە و هەموو دەم لەبەر دووریی یار دەناڵێنین. ئەو دوو چاوەی یار هەتا بڵێی دڵ ڕائەكێشن و، بەگۆشەی برۆ دڵ دەداتە بەر تیر. پەری كاتێ ئەو ببینێ لە شەرمدا خۆی دەشارێتەوە و، خاڵەكانی وەكو ئەستێرەی پێروو، روومەتی وەكو خۆرە و برۆكانی وەكو مانگی یەكشەوەن، دەم و لێوی وەكو شەكرە و بەزمان ناتوانم جوابی هەڵدەم، لێوی وەكو لاڵە و ئاڵە و، دڵدان بەو دەم و لێوانە خەڵاتی خوایە و، كەسێك بەڕاستی گراو بێ، چاوی لە یار ناترووكێنێ و دەبێ هەر پیایا بڕوانێ و دڵی ب ئەوینی ئەو بسووتێ و، وەكو پەپوولە بەدەوری یارا بگەڕێ و خۆی بسووتێنێ. فەقێ دیسان دەڵێ:

حەيات ل با من وەسلە   دوولات كەر ببن لاتەك
موراد بخۆ هەر ئەسلە   تێكدا ببن سيفاتەك
ژ هەڤ ئێك نەبن فەسلە   واحيد بمينت زاتەك
لاتژێ سوورە تەك حەقە   ژ ئەسمائێت حەقانێ
ل بال من موحەقەقە   دنيف كەشفا سوبحانێ
لاهووتە هەر موتلەقە   د ناسووتا ئينسانێ

***

كەڤا كو كوزوو كاس تێ   نازك و سپی زەندن
قەدەحا مەيا خاس تێ   بنێرن تاليب چەندن
ڤەخون ژ دەستی راس تێ   ب مەدحان مەحبووب خوەندن
عاشق ب وەسف و مەدحان   دفيراقێ دەسەبری
نەسيم بێت ژوان تەرحان   بولبول نەشی خوە بگری
خوون دێ دەربت ژ جەرحان   دی بداغێن كول بمری

***

جەماكن تێك عالەمێ   حەمی يان بئوستاد كن
حەرف ژ لەوحێ قيدەمێ   بە شەرح و بسەواد كن

نائیـــتــــه بەر قـــــــەلەمێ بەحـــران ئەر ب مـــیــــداد کن
ئەحـــســـەن ژنوو ســـەبەقـــان قـــــــەلەم ژ قـــەند و نەباتـێ
لســـەر ســـەفـــحـــا وەرەقـــان دی ڕژی ئـــــاوا حـــــــەیاتـێ
دەس بـدەس ژێ تـەبـاقـــــــان مـــــــەلـەک دبن جـــــەناتـێ

***

گـــولم ددەســـــــــتی خـــاران بـیـــســـمێ «مـــحـــەمـــەد» ناقـم
بولبـــــولم د گـــــــولزاران ژ عـــــیـــــشـــــقێ لەو زەرباقـم
دز و مـــرەیا مـــیـــهـــر داران تـــــــو ڕۆژی ئەز هـــــــــەتاقم
بریندارى عـــیـــشـــقێ مـــه دوورم ژ ســــــیـــهـــا پێـــهـــان
زانن مـــــەداحی کـــێـــمـــــه د هـــەزار و یـەک و ســـێـــهـــان
ســـەنا خـــوانی «مـــەلێ» مـــه له هەمـــوو عـــەرد و جـێـــهـــان

واتە: بەبیروڕای من چوونە لای یار زۆر چاکە، چونکە یار نوێنەری خوایە و ئەگەر دڵدار بەیار بگا بەیەکتـاپەرسـتـیش ئەگـا، وەلای من ئاشکرایە و ئەوەم بۆ ڕوون بووەتەوە کـه بەهەرچیـدا دەڕوانم و له هەر کـوێدا بم هەر خـوا دەبینم. ئەو دڵدارەی کـه بادەی تایبـەتی دەگـێـڕێ و خـوا له قـورئانی پیـرۆزدا نـاوی هێناوە زۆر کـەس چاوەڕوانی ئـەو مـەیە پاک و خاوێنەیە، چونکه هەرکەسێک پیاڵەیەک لەو مەیە له دەستی مەیگێڕ بخواتەوە، سەرمەست و سەرخۆش دەبێ و بەیارا هەڵدەڵێ. هەمووی خـەڵکی جیـهـان ئەگەر کۆببنەوە و وانەیان پێ بدەن و فـێـریان کـەن تا تاقـه پیـتـێک له تەتەڵەی پەسندیی خـوا، ڕاڤەکـەن و ئەگەر هەمـوو دەریاکـانیش ببنه جـەوهەر، هێشـتا له وزەیان نایە. ئافەرین بۆ تۆ که پێنووست وەکو ئاوی ژیان وایە. بەداخـەوە من گـوڵم و کـەوتوومـەتە ناو دڕکـوداڵ و ناوم مـحـەمـەدە و بـوڵبـوڵی گوڵزاری ئەوینم و بۆیە وا زەرد هەڵگەڕاوم و بریندار و زامارم و لـە ساڵی ۱۰۳۱ی کۆچیدا ئەم چەند هۆنراوەم هۆنیـیـەوە و، من پەسن بێـژی مـەلای جـزیریم له هەمـوو شـوێن و جێگایەکدا . لێرەشدا بۆمان دەرکەوت که فەقێ تەیران ناوی محـەمەدە و ئەم هۆنراوانەی له ساڵی ۱۰۳۱ی کـۆچی هۆنیوەتەوە و هـاوچەرخی مەلای جزیری بووە و نامەیان بۆ یەکـتر بەهۆنراو نووسـیوە و گـەلێ ڕاز و نـیازی تریشـیـان هەر بەهۆنراو لەگـەڵ یەکدا بووە کـه بەداخـەوە نەکەوتوونەتە دەستی ئێمە و لەناوچوون.

سەرچاوەکان

١- العقد الجوهري - تاليف احمد الزفنكي - قامشلي، ١٩٥٩.
٢- دیوانی شێخ ئەحمەدی جزیری ڕاڤەی هەژار - تاران، ١٣٦١.

٣- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٤- چەند شاعیرەک د هەریما بەهدینان - دکتۆر نافع عەقراوی - بەغدا، ١٩٧٨.
٥- مەم و زین - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٨.
٦- مشاهیر الکرد - تالیف امین زکی بگ - بەغدا، ١٩٣٥.
٧- تاریخ مردوخ - تالیف ایت الله مردوخ کردستانی - تهران، ١٣٢٤.
٨- عالم ارای عباسی - تالیف: اسکندر بیگ ترکمان - تهران، ١٣٤٥.
٩- خانی لەپ زێرین (دمدم) - هۆنراوەی فەقێ تەیران - مۆسکۆ، ١٩٦٧. (بەپیتی لاتین و تەرجەمەی ڕووسی)

بەکر بەگی ئەرزی

١٠٤٧-١٠٨٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی بەکر بەگی ئەرزییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لە ساڵی ١٠٤٧ی کۆچی لە دێی ئەرزدا لە دایک بووە. ئەرز گوندێکە کە کەوتووەتە خۆرئاوای ئامێدی. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی کوردستان گەڕاوە، ماوەیەک لە ئامێدی بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دهۆک بووە و لە پاشا لە ئاکرێ خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و وانەوتنەوە ڕابواردووە و گەلێ ودمی بەفەقێیان داوە تا لە ساڵی ١٠٨٣ لە تەمەنی سی و شەش ساڵیدا بەجوانەمەرگی سەری ناوەتەوە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانەکەی ئەرزدا نێژراوە.

بەکر بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو ئەستێرەیەکی گەش و trووسکەدار لە ئاسمانی کوردەواریدا درەوشاوەتەوە.

بەکر بەگ وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای چاوەندازە جوانەکەی کوردستان بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە جوانیی یارە خۆشەویستەکەی ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە. بەڵێ مەدینە ناوێک لە دێی ئەرز هەبووە کە دڵی لێ چووە و ئەوینی ئەو کیژە بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی، بۆیە بەم چەشنە ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و پێی دەڵێ:

بدەر کەفتم تەماشاکەم تێنا ڕۆژێ دنێ دابوو
خیالا دلبەرێ ناکەم مەدینا من کو پەیدا بوو
مەدینا کم ژ ئیحسانێ هلین پەردا دریزانێ
ژ بورجێ هاتە ئەیوانێ مقابل هات و وەستابوو

مـقـابل هـات و ڕاوەســتـا دوو خـادم دەست لـســەر دەســتـا

لە پێـشی دلبـــەرێ وەســـتـــا هەلات ڕۆژا ل دنێ دابوو

هـەلات ڕۆژا وەکــو وەقـــتـێ بنێـــرن تالـع و بەخـــتـێ

دوو دەست ڕوونشت لسەر تەختێ سفەت جووری خودێ دابوو

سـفـەت حـووری مـەلەک خـووبوو ئەلف بەژن پەری ڕوو بوو

کـــەشــیـــدە نوون و ئەبروو بوو، بەرێ خـوێ بەمن دابوو

بەرێ خــــودا ب من جـــــارک، هلینا خـــــادمێ چارک

مـــەدیت هل بوو ژ وێ نارک، چەک و زێرا شــــەفـــەق دابوو

شــەفـــەق دابوو مـــە قـــەنج دیتن گـــوهـار و بەربەن و تیـتن

مـــوخـــالف نەوع و تەخلیتن، مـــورەســـەع جـــوملە لێ دابوو

مـــورەســـەع تەیر و قـــمـــچـــینە، ڕەخ و ڕەخ بەلگ و ڕیشــینە

هـەمی زێڕ و مـــــرارینە، ل ســــەر ئەنێی تەمـــــەننا بوو

ل ســــەر ئەنێی یەکـــایەک تێن، ل تائۆ و بـەلگ و نەترەک تێن

لە ســـیـمـــاێی مـــبـــارەک تێن، ب وێ ســوورەت مـــوهەیا بوو

ب وێ صـــوورەت مـــوزەیەن بوو، شــەرابا پاک و ڕەوشـــەن بوو

وەکـو باغێ ب چیـمـەن بوو، دوزولفـان سـجـدە کـێـشـا بوو

دوو گـــیـســـوو بوون دســـجـــدێدا، ســــەراپا بوو دبەژنێـــدا

هـــەوایێ جــــــــارکی لێ دا، هـــەژاندن زولف و تـــاتـا بـــوو

هەژاندن زولف و ســـونبـــول بـوو، وەکـــوو باغێ قـــەرافل بوو

دوێ ڕۆژێ ژ بـالا ڤـێ، ژ ڕووبـارێ ڤــــــەگـــــــــەریا بـــوو

ڤــــەگـــەڕیا بوو ژ ڕووباری، دەڤ و لێــڤـــا شــــەکــــر باری

دوو گـێـســـوو بوون ســـیـــەه تـاری وەکـــوو ئیـلان ڤـەهونابوو

ڤــــەهوونا بوو ب چەنگالا بنێـــــر تووقێ چقــــاس مـــــالا

دوڕ و گــەوهەر ب مـــســـقـــالا چو جـارا کـەس نەکـێـشـا بوو

پەشـیـمـــانم قـــەوی گـێـژم گـەلەک وەسـفـــان نەشـێم بێـژم

«بەکـر» مـەعلوولەکی ژ مـێـژم کـول و جـورحـا نم هوودا بوو

واتە: دەرکەوتمە دەرەوە کە تەماشای تیشکی هەتاو کەم لە پڕ مەدینەی خۆشەویستم پەیدا بوو و پێم وت: ئەی مەدینەکەم لە ڕووی چاکەوە پێچەکەی ڕوومەتت لابە تا خۆری

ڕوومەتت ببینم و دڵم بحەسێتەوە. خۆشەویستەکەم هات و لەسەر هەیوان لە بەرابەری مندا ڕاوەستا، لام وابوو کە خۆر دەرکەوتووە لە پڕ دانیشتە سەر تەخت و بەژنی وەکو فریشتە و ڕوومەتی وەکو ڕوومەتی پەری بوو، برۆکانی وەکو کەوان بوو، پلپلە و سلسلەکانی بەری سینگی ئەدرەوشانەوە و گوارە و بەربەنەکەیم دی و، زوڵفەکانی کڕنۆشی لە ڕوومەتی دەکرد و هاتبوونە خوارێ و بایش زوڵفەکانی تاتا دەکردەوە و، تازە لە ڕووبارەوە هاتبوو لە دەم و لێویەوە شەکر دەباری و، کەزییەکانی ڕەش و وەکو مار بەدەور بەژنیا ئاڵابوون ستایشی یارەکەم زۆرە و لەم چەند هۆنراوەدا ناگونجێ و خۆمیش پەشیمانم کە ئەم چەند دێڕەم وتووە، ئەی (بەکر) دیارە کە لە مێژەوە ئاوەزم لە دەست داوە و ئەوەش کە دەیڵێم لەبەر برینەکانمەوە کە بەهۆی تیری خەمزەی یارەوە کەوتووەتە لەشم، چ بکەم دڵەکەم وامی پێ کردووە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٠٩٢ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە لە ساڵی ١١١١ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- هەندێ لە هۆنراوەکانی بەکر بەگی ئەرزی کە لە جزیردا نووسراون.

٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبەکر بەگی ئەرزی.

شێخ ئەحمەدی خانی

١٠٦١- ١١١٩

ئەم هۆنەرەمان ئەحمەد کوڕی ئەلیاس و نازناوی خانییە و یەکێ لە هۆنەرە هەرەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار. لە بارەی مێژووی لەدایکبوون و مردنی خانییەوە هەرکەسە بەجۆرێ باسی لێوە کردووە و هەرکەسە جۆرە ڕێگایەکی گرتووەتە پێش و لە بارەی چۆنییەتیی ژیان و شوێنەواری خانییەوە دواوە و لێ کۆڵیوەتەوە، کەوا ئێمە لێرەدا ئەو قسانە دێنین و لە پاشا زانیارییەکان خۆیشمان دەخەینە ڕوو تا ڕاستییەکەمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ.

لە پەڕاوی «دايرة المعارفي ئیسلامي»دا نووسراوە کە شێخ ئەحمەدی خانی لە نێوان ساڵانی (١٠٠٠ و ١٠٦٣ی کۆچی)دا ژیاوە. دوکتۆر بلەچ شێرکۆ. لە پەڕاوی (القضية

الكردية)دا دەڵێ: خانی چیرۆکی مەم و زینی لە ساڵی ١٠١١ی کۆچی داناوە و لە ساڵی ١٠٧٢ی کۆچیدا مردووە. ئەمین زەکی بەگیش لە مێژووی کورد و کوردستان و ناودارانی کوردا هەر لە شوێن ئەو مێژووە کەوتووە و قسەکەی دوکتۆر بلەچ شێرکۆی دووپات کردووەتەوە. مامۆستا عەلائەدین سەجادییش لە پاش لێکۆڵینەوەیەکی زۆر دەڵێ خانی لە ساڵی ١٠٧٠ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٢٦ لە تەمەنی پەنجا و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا حەسەنی قزلجییش لە سەرەتای پەڕاوی مەم و زینی خانیدا کە مامۆستا هەژار کردوویە بەموکریانی دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٧٠ی کۆچی لە دایک بووە و لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا لە بایەزید مردووە و نێژراوە.

مامۆستا گیو موکریانی لە سەرەتای پەڕاوی: مەم و زیندا دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٣٥لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵی لە بایەزیددا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا دوکتۆر نافیع ئاکرەییش لە پەڕاوی (چەند شاعیرەک د هەرێما بەهدینان)دا دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە دایک بووە، بەڵام بۆ مردنەکەی ژمارەیەکی نەنووسیوە.

مامۆستا محەمەد ئەمین بوز ئەرسەلان لە سەرەتای پەڕاوی مەم و زیندا دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٦٢ی کۆچی لە دێی خانی هاتووەتە دنیاوە و لە ساڵی ١١٢٠ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە. جا بۆ ئەوەی بەتەواوی ساڵی لەدایکبوون و مردنی خانیمان بۆ دەرکەوێ دەبێ بەسەرتاسەری هۆنراوەکانیدا بچین تا مێژووی ژیان و مردنی ئەم هۆنەرەمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ بەتایبەت ساڵی لەدایکبوونمان بۆ دەرکەوێ. خانی لە سەرەتای چیرۆکەکەیدا دەڵێ:

لەوڕا کو دەما ژغەیبێ فەک بوو	تاریخ هزار و شێست و یەک بوو
ئی سال گهشتە چل ئو چاران	وی پێشـــڕەوێ گوناهـــکاران

واتە: ئەو ساڵەی کە لە پێوارەوە من بووم، مێژووی هەزار و شەست و یەک بوو و، لە ساڵی هەزار و سەد و پێنج لە چیرۆکی مەم و زین بوومەتەوە. کەوابوو شێخ ئەحمەدی خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٠٥ی کۆچی لە چیرۆکی مەم و زینەکەی بووەتەوە. بەڵام بۆ ساڵی مردنەکەی دیارە خۆی نەیتوانیوە دیاردیی پێ بکا و بەپێی قسەی مامۆستا سەجادی لە پاڵ پەڕاوی (صمدیە)دا ساڵی مردنی خانی بەپیتی ئەبجەد نووسراوە کە دەڵێ: «طار خانی الی ربە» کە دەکا ١١١٩ی کۆچی و، بەم چەشنە خانی لە ساڵی ١٠٦١ لە دایک بووە و لە ساڵی ١١١٩ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە هێنامانن خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە شاری بایەزید لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکان بووە و ئەوسا چووەتە مزگەوتی موورادیە و بۆ خوێندن ڕووی کردووەتە ئۆرفە و ئەخلات و بتلیس و گەڵێ شوێنی تریش گەڕاوە و لە هەر لایەکدا کە زانایەکی بینیوە لە لای ماوەتەوە و شیرەی گوڵی زانستی ئەوی چەشتووە و سەرێکیشی داوە لە میسر و لەوێدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک و هۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١١٩ کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

خانی یەکێکە لەو هونەرە بەرزە هەڵکەوتووانەی کە لە دڵی گەلدا دەژین، لەو ڕۆڵە بەنرخانەیە کە وەجاخی کورد و کوردستانی ڕوون کردووەتەوە، لەو ئەستێرە گەش و ترووسکەدارانەیە کە لە ئاسمانی کوردەواریدا هەتا هەتایە دەدرەوشێتەوە، شوێنەوارە بەنرخەکانی کە بەیادگار ماونەتەوە بریتین لە ئەم پەڕتووکانە:

١- مەم و زین کە چیرۆکێکی دڵدارییە و یا بەقسەی خانی کە خۆی دەڵێ: چیرۆکی سەربەستیی گەلی کوردە.

٢- نەوبەهار کە فەرهەنگێکی عەرەبی و کوردییە و بەهۆنراو بۆ بچووکان هۆنیویەتەوە و بەچەشنی فەرهەنگی ئەحمەدییە کە لە ساڵی ١٠٤٩ی کۆچی دای ناوە.

٣- عەقیدا کوردی کە لە بارەی خواناسی و ئاینەوەیە و بەهۆنراو هۆنیوەیەتەوە و هێشتا چاپ نەکراوە.

٤- یوسف و زولەیخا کە چیرۆکی دڵداریی یوسف و زلێخایە و لە قورئانی پیرۆز وەری گرتووە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

٥- لەیلا و مەجنوون کە چیرۆکی دڵداریی لەیلا و مەجنوونە و بەهۆنراو هۆنیویەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

شاکاری ئەحمەدی خانی چیرۆکی مەم و زینە. مەم و زین ڕەواقی مێشک و شیلەی مەژی و بیر و کەڵکەڵەی خانییە. خانی ئەو تەلای دەستەوشار و ئەو گەنجە بەنرخ و بابیدارەی لە دەریای بیر و وردبوونەوەی خۆی کۆکردووەتەوە و بەهەودای بێ هاوتای هەوریشمی هۆنیوەتەوە.

خانی مەبەستی لە دانان و هۆنینەوەی چیرۆکی مەم و زین دەربڕینی دەردی دڵی بووە و چونکە هەستی بەئێش و ئۆف و داخ و پەژارەی نەتەوەکەی خۆی کردووە، هەستی بەئاوات

و ئارەزووی گەلەکەی کردووە و چیرۆکی مەم و زینی کردووەتە بەهانە بۆ ئەوەی دەردەدڵی خۆی تێدا دەربڕێ و ویستی خۆی تێدا بخوازێ و دەڵێ: ئەگەر کورد بەفەرهەنگ و زمانەکەی بایەخی بدایە، ناوی لە جیهان بەرز دەبووەوە و زمان و وێژەکەی دەچووە ڕیزی زمان و وێژەی گەلانی ترەوە و هەروەها سەبارەت بەدواکەوتن و سەرلێشێواویی گەلەکەیەوە دەڵێ: نازانم ئەم کوردی ئێمە بۆچی لە هەموو شتێ بێبەری بوون، ئەگەر ئێمە دڵسۆزێکمان بووایە، دیارە هەموو شتێکمان برەوی ئەسەند و بڕوایشمان پتەوتر دەبوو:

ساقی تو ژ بۆ خودێ کەرەم کە
یەک جورعەی مەی دجام جەم کە
دا جام بەمەی جیهان نما بت
هەرچی مە ئرادەیە خویا بت
بەختی مە ژبو مەرا ببت یار
جارک ببتن ژ خواب هوشیار
ئەز مامە دحکمەتا خودێ دا
کرمانج ددەولەتا دنێدا
ئایا ب چ وەجە مانە مەحرووم
بیلجوملە ژ بووچ بوونە مەحکووم
گەر دێ هەبوویا مە سەرفرازەک
ساحب کەرەمەک سوخەن نەوازەک
نەقدێ مە دبوو ب سکە مەسکووک
نەدما وەهبێ ڕەواج و مەشکووک .
خەمخۆری دکر ل مەینەتیمان
تینانە دەرێ ژ دەست لە ئیمان

خانی زۆر داخ و موخابن دەخوا کە گەلەکەی لە زانین و زانیاری و وێژەدا بەهرەیەکی نەبردووە و دەڵێ: چ بکەم بازاڕی زمان و وێژەی کوردی کەسادە و پارەپەرەستی و نەزانی وای لێ کردووین کە زانست لە ناو ئێمەدا باو نییە و بەپوولێک کەسێ نایانکڕێ و جامی و نزامی ڕێزێکی لەلای خەڵکدا نییە:

چ بکەم کو قەوی کەسادە بازار
نین ژ قوماشڕا خەریدار

یەعنی ژ تەمـــەع دراڤ و دینار
هەر یەک ژ مـــەرا وەبوونە دڵدار
گـــەر علم تەمـــام بدەی بەپوولێک
بفرووشی تو حکمـەتی بەسوولێک
کـەس ناکەتە مـەیتـەرێ خوە جامی
ڕا ناگـــرەتن کـــەســـەک نزامی

خانی لە پاش ئەوەی دەربەدەری و سەرگەردانی و بێچارەیی گەلەکەی هەڵدەدا دەگاتە ئەو ئەنجامە کە دواین دەرمانی دەردی ئاوارەیی و لێقەوماویی گەلەکەی تەنیا یەکیەتی و برایەتییە، چونکە ناکۆکی و ناتەبایی مایەی دواکەوتنە و یەکیەتی مایەی سەرکەوتن و بەختەوەرییە:

لەو پیک ڤە هەمیشە بی تفاقن	دایم بەتەمـــەرود و شـــــقاقن
گەردێ هەبوویا مە ئیتفاقەک	ڤـیک را بکرا مە ئینقیادک
تەکمـــــیل دکر مـــە دین و دەولەت	تەحسیل دکر مە عیلم و حیکمەت
تەمیز دبوون ژ هـەڤ مەقـــالات	مومتاز دبوون خودان کەمالات

خانی چیرۆکی مەم و زینی لە دوو پەردەدا پیشان داوە: یەکەم پەردەی کۆمەڵایەتی و لەوەدا دەرد و پەژارە و نەزانین و دواکـەوتنی گـەلەکـەی پیشـــان داوە. دووەم پەردەی دڵداریەتی کە لەوەدا باسی ئەوینی دوو دڵداری کوردی کردووە، بەڵام خانی وەکو خۆی دەڵێ چیرۆکەکەی کردووەتە بەهانە و نزیکەی سێ سەد ساڵ لەمەو پێش بیری ئازادیخوازیی خستووەتە بیرمانەوە و لەو سەردەمەدا داوای ئازادی بۆ گەلەکەی کردووە و هەستی بەزۆر بێژی و زەبر و زەنگی پاشایەتی کردووە.

ناوەرۆکی چیرۆکەکەی خانی هەروەها وتمان دڵدارییە و سەرچاوەی چیرۆکەکەش ڕووداوێکی کوردەواریی خۆمانەیە کە بەپێی چیرۆکەکە میر زەینەدین ناوێکی کورد لە بۆتاندا هەبوو کە دوو کچی شۆخوشەنگی بەناوی ستی و زین هەبوون کە زۆر شۆخوشەنگ و نەشمیل بوون، یەکێ لە سەرۆکەکانی میر ناوی ئەسکەندەر بوو کە ئەم ئەسکەندەرە سێ کوڕی هەبوو بەناوی تاژدین و چەکۆ و حیفۆ ، هەرکام لەمانە شێری مەیدان بوون. تاژدین هاوەڵێکی دەبێ بەناوی مەم کە خەڵکی ئالان بوو و، مەم و تاژدین هەموو ڕۆژێ بەیەکەوە دەچوونە ڕاو و شکار و لەگەڵ یەکدا ڕایان دەبوارد.

ڕۆژێ لە ڕۆژان لە مانگی خاکەلێوە و لە یەکێ لە ڕۆژەکانی نەورۆزا کە دەشت و کێو بەگوڵ و شیناوەردی ڕازابوونەوە و خەڵک لە هەندەراندا بوون و میر زەینەدینیش لەگەڵ

خاو و خێزانەکەیدا چوونە دەرەوە و مەم و تاژدین لەم کاتەدا چاویان کەوتە ستی و زین، تاژدین دڵی لە ستی چوو، مەمیش دڵی لە زین چوو. ماوەیەک ئەو دووانە لە ئاگری ئەویندا سووتان و پاشان کەسوکارەکەیان چوونەماڵی میر بۆ خوازبێنی ئەو دوو کچە و سەرەنجام ستییان بۆ تاژدین مارەبڕی و گوێزایانەوە، بەڵام بەکری مەرگەوەڕ کە دەرکەوانی ماڵی میر بوو نەیهێشت زین بدەنە مەم و دڵی میری لە مەم خراپ کرد و ئەوسا مەم و زین لەناو ئاگری ئەویندا سووتان و لە پاشا بەهۆی دووزمانیی بەکری مەرگەوەڕ مەم گیرا و خرایە بەند و ستی و تاژدین و چەکۆ و حیفۆش هەرچەندە تێ کۆشان کە مەم لە بەند ئازاد کەن بۆیان نەکرا و سەرەنجام مەم لە بەندیخانەدا گیانی بەگیان ئافەرین سپارد و ئەوسا لە گۆڕستاندا ناشتیان. کە زین ئەمە دەبیسێ دەڕواتە سەر گڵکۆی مەم و لە داخا دیق دەکا و دەمرێ و بەم جۆرە ئەویش لە پاڵ مەمدا دەنێژن و، تاژدین لە داخی ئەو دووانەدا بەکری مەرگەوەڕ لە نێوان گۆڕی ئەو دوو نەمامە سەر دەبڕێ و ئەوسا خوێنەکەی دەبێتە دڕک و لە نێوانیاندا سەر دەردەکا و لە گۆڕەکەشدا دەبێتە میمڵیان.

خانی لە بەندی بیست و نۆی چیرۆکەکەیدا جۆرە بیر و ئەندێشەیەکی تازە و نوێ دێنێتە ناوەوە و لەم بەندەدا مەم لەگەڵ شەمدا ڕاز و نیاز دەکا و بەشەم دەڵێ: ئەی شەم! هەرچەندە وەکو من دەسووتێت، بەڵام بەوتن لە من ناچیت، ئەگەر تۆیش وەکو من ڕاوێژت بکردایە، ئیتر دڵم بۆ خۆم نەدەسووتا. ئێمە هەردووکمان هەموو دەم دەسووتێین و لەگەڵ سووتانەکەماندا ڕشتەی گیانیشمان دەسووتێ و باش کە هەڵدەکا بەسووتانەکەمان گەشە دەدا. تۆ هەر لە شەودا دەسووتێت، بەڵام من بەشەو و ڕۆژ دەسووتێم و خۆبرینەکانیشم بەدەم ئەو سووتانەوە دێنە سۆ و پتر ئازارم دەدەن بەجۆرێ کە لە گیانی خۆم بێزار دەبم:

مەم شەم دکر ژ بۆ خۆ دەمساز
کەی هەمسەر و هەمنشین و هەمڕاز
هەرچەند ب سوهتنێ وەکی من
ئەما نە بەگوهتنی وەکی من
گەر شبهەتی من تە ژی بگوهتا
دی من بەخو دل قەوی نەسوهتا
دایم دسژت مە ڕشتەی جان
تە ناسژتن ب غەیر ئەزمان
هەرچەند ب شەڤ دمینی بیدار
سوبحان دنڤی حەتا قەئیڤار

ئیڤـار و سـەحـەر بروژ ئەگـەر شـەف
ئەز هـەر دسـژم وەسـا لسـەر هەڤ
گـەهـگا ژ دەسـت دل بـریـندار
ناچـار دبـوو ژ جـان بـیـزار

خـانی گـەلێ هۆنراوی دڵداری و کـۆمـەڵایەتیـشی هەیە کـە بەداخـەوە لە دیوانێکدا کۆ نەکراوەتەوە و هەر لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمارکراون. ئەمـەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرە:

ئەز چۆمـە باغێ سـوور گـولان
وەخـتێ سـەحـەر گـاهێ بخـەف
من دێ سـەدایا بولبـولان
داگـرتبـوون هەر چار تەرەف
سـەوتا هـەزار و قـومـریان
دەنگـێ ڕوباب و مـوغنیـان
تەشـبـیـهی بەزمـا بـەنگیـان
هـوو دەنگ هـوو بوون چەنگ و دەف
مـانەندی مـەست و سـەرخـوەشان
ئەز چۆمـە بەزمـا مـەهوەشـان
ئەبروو کـەمـان و چاڤ ڕەشـان
جـەرگ و دلێ من کـر هـەدەف
پـەیـکـان دجـەرگـێ دل بـەری
تەنبـوویە سندووقـا بەری
سـەدەق ژ حـوسنت ئەی پەری
هێـزا ل من بوو کـەرب و گـەف
هێـزا ل من بـوو کـەرب و کین
زاهـر غـەزەب باتن کـەنین
لێ غـەمـزەیـەک چاڤ بەلەک
ئیـحـسـان دگـەڵ من کـر گـەلەک
لەورا دگـەل زولفـێـن هەلەک
ئالۆز مـەبینن قـشت و لەف

رهـتن ژ دل خـــــــــوونــا دلان
شـــههمـــاره زولفـــێت ســـهر دلان
بێ رهحم و مـــهســـتـــا قـــاتلان
مـــهی خـــار ژ فنجـــانا ســـهدهف
وان مـــهی خـــوهران ئهبتـــهركـــرين
بێ قـــــووهت و رهنگ زهر كـــــرين
وهڵلا ژ دل كـــــهركـــــهر كـــــرين
«خـــانی» بهســـه ئاه و ئهســـهف

واته: له دهمه دهمی بهرهبهیاندا چوومه باخی گوڵاڵهكان چریكهی بولبول له ههر لایهكهوه دههاته گوێمان و چریكهی ههزار و نهوای قومری و ئاههنگی تهنبوور و ئاوازی گۆرانیبێژان دهشت و دهری داگرتبوو و، دڵداران بههۆی دهنگی چهنگ و دهفهوه و رمابوون، ئهوسا منیش وهكو سهرخۆشان چوومه بهزمی دڵداران كیژه چاو بهڵهكان لهوێدا بهتیری چاو دڵمیان گرته نیشان و بریندارمیان كرد. نهمزانی چ رقوقینێكیان لێم بوو كه وایان لێم كرد. بهڵام دیاره خۆشهویستهكهم لهوێدا كه منی دی بهزهیی پیامدا هات و جامێ بادهی دا پێم تا داخ و پهژارهم له دڵ دهرچێ، بهڵام چ داخێك لهوه خراپتر كه دڵمیان لهت لهت كرد. «خانی» ئیتر كهم داخ و موخابن بخۆ، دڵت خۆ له دهست دهرچووه.

سهرچاوهكان

١- دائره المعارف الاسلامیه تالیف محمد فرید وجدی قاهره، ١٩١٨.
٢- القضیه الكردیه - دكتور بلهچ شێركۆ - قاهره، ١٩٣٠.
٣- مشاهیر الكرد وكردستان - امین زكی بگ - بغداد، ١٩٤٥.
٤- مهم و زین - لهسهر ئهركی گیو موكریانی - بهغدا، ١٩٦٨.
٥- مێژووی ئهدهبی كوردی - عهلائهدین سهجادی - ١٩٥٢.
٦- چهند شاعیرهك د ههریما بههدینان - دوكتۆر نافیع ئاكرمیی، ١٩٧٨.
٧- دیوانا كرمانجی - عبدالرقیب یوسف - النجف، ١٩٧٠.
٨- نوبهارا ئهحمهدێ خانی - مهلا عبدالسلام ناجی جزیری - دمشق، ١٩٥٥.
٩- یاداشتهكانی خۆم سهبارهت بهخانی و بهرههمهكانی.

ئەحمەدی مەلا باتی

١١٦٨-١١٠٠

ئەم هۆنەرمەنەمان ناوی ئەحمەد و خەڵکی دێی باتی بووە. باتی گوندێکە لە چەند کیلۆمەتریی شاری هەکاری. سەبارەت بەمێژووی ژیانی مەلا باتی هەرکە قسەیەکی لێوە کردووە، ئێمە ئەو قسە و بەڵگانە لێرەدا دێنین و پاشان زانیاریی خۆیشمان باس دەکەین و ڕەنگە ڕاستییەکەمان بۆ ڕوون بێتەوە.

مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە باخی هۆنەرانی مێژووەکەیدا سەبارەت بەمەلا باتی دەڵێ: ناوی ئەحمەد بووە و خەڵکی گوندی باتی لە ناوچەی هەکاری و لە ساڵانی ٨٣٧ - ٩١٥ی کۆچیدا ژیاوە.

ئایەتوڵڵا مەردووخ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: مەلا ئەحمەدی باتی لە ساڵی ٨٣٦ی کۆچی لە دێی باتی لە دایک بووە و لە ساڵی ٩١١ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عوبەیدوڵلای ئەیووبیان لە گۆڤاری مێهردا دەڵێ: مەلا ئەحمەدی باتی کە چیرۆکی زەمبیل فرۆشی بەجوانترین شێوە بەزاراوەی کرمانجیی باکوور هۆنیوەتەوە، لە ساڵی ٨٣٨ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ٩١١ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: مەلا ئەحمەدی باتەیی کە خەڵکی گوندی باتەی لای هەکارییە لە نێوانی ساڵانی ٨٢٠-٩٠٠ی کۆچیدا ژیاوە. مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف لە دیوانی کرمانجیدا دەڵێ: گەرچی زۆربەی مێژوو نووسان و نووسەران ناوی مەلای باتەییان، ئەحمەد نووسیوە، بەڵام وەکو من لە خەڵک بیستوومە ناوی حوسەین بووە و، ئەو مێژووەی وا بۆ لەدایکبوون و مردنی ئەویان داناوە هەڵەیە، چونکە لە بەیازێکی دەستنووسدا کە لە ساڵی ١١٨١ی کۆچیدا نووسراوە و هەندێ هۆنراوی مەلای باتەیی تێدان و لە پەراوێزی ئەم بەیازەدا نووسراوە کە مەلای باتەیی لە ساڵانی ١١٠٠- ١١٦٨ی کۆچیدا ژیاوە. کەوابوو شک و گومانێ لەوەدا نییە کە مەلای باتەیی لە سەدەی دوازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مەلای باتەیی هەروەها بۆمان دەرکەوت لەو مێژووەدا ژیاوە و بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە. ئەو جگە لە کۆمەڵە هۆنراوەکانی کە لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا

نووسراون، دوو پەڕاویشی بەهۆنراو بەناوی (زەمبیل فرۆش) و (مەولوود نامە) هۆنیوەتەوە کە لەناو خەڵکدا باوە و مەولوود نامەکەی لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی لە میسردا لە چاپ دراوە.

مەلای باتەیی وادیارە وەکو هۆنەرانی تر سەرەتا شەیدای دیمەنی ئێلاخان و چاوەندازی نیشتمانەکەی بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمی هۆنراوی خۆش کردووە، بۆیە هەر لە تافی جوانییەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و زۆر بەپارێزەوە دڵخوازەکەی ستایش کردووە و بەم چەشنە دەڵێ:

سوبح و ئێڤارێ شەڤا تاری شەمالا کێ یی تو
(لیله القدر) و بەراتی نوور مال کێ یی تو
چیچەکا باغی ئیرەم شۆخ و بالا بەژن و بالا کێ یی تو
بۆ خودێ کەی بێژە من کانێ شەپالا کێ یی تو
دێم کتێبە زولف حاشی شەرح مالا کێ یی تو

***

دلبەرا گەردەن شەفیفی دانەیا دوڕا عەدەن
نازک و مەوزوون لەتیفی نەخلی یا سەروا چەمەن
گول لباسی گوڵ قیاسی گول نی گول پیرەهەن
ئاهوویا دەشتا تەتاری ڕەهزەنا ئاسکا خوتەن
حووریا باغی بەحەشتێ چاڤ غەزالا کێ یی تو

***

قیبلەگەها عاشقانی شەنگە لا ئەبروو زراڤ
هاتە بورجا شانەشێنێ سەد مەلائک چون سلاڤ
داغ و کوهڤانا ئەڤینێ سەوتی جانێ من تەڤاڤ
ئەختەرا سوبحا سەعیدی ڕەش ڕەحانا تابلاڤ
فلفلا هیندوستانی زولف و خالا کێ یی تو

***

ئەو چ دێمە شاه باغە گوڵشەنا دارولقەرار
سەد هەزاران نال و ئاوازێ بولبول چارکەنار
حەلقەپێدا بەست و هاتن عەقرەب و ئیلان و مار
نێرگزا شەهلا شەپالی یاسەمینا مەرغزار

لەب خـەمـووشـی مـەی فـرووشی دێم پیـالا کێ بـی تو

***

پێنجی سـالی شـەهلەوەندی کـەڤـتـمـە چاها ڕەسـەد

مـن نـزانـی چەرخ دێمـی تـێ هـەیە بورجـــا ئـەســـەد

چون گـەلەک ئاڤـێتـە دل، کـون کر ل من داد و مـەدەد

قـەلبـەکی حشـک و سـەفالین من دڤێت جـان تێ ئەبەد

شـاه ل تـەخـتـی دلبـەرێ فکر و خـیـالا کێ یی تو

***

سـەفـحـە کـێـشـا کـاتبی غـەیبێ ژنوورا لایەزال

خالەکە وال گەردەنێ میسل بەرێ دەش مـاه و سالْ

سـەد هەزاران ڕکبـە حـاجی تێن تەوافا زولف و خـال

نەترەک و شـتـری و ئیـلان دانە بەر بـایێ شـەمـال

لائوبـالی چاردە خـــالی چاردە ســـالا کێ یی تو

***

شـەه کتێبەک من دڤێت بەحسێ موحبەت باێلیتەمـام

سـەد تەلسم و سیحـر تێدا پێکڤـە سوریانی مـەقـام

ئەبجـەدا عـشـقێ مـەخـوند و عـەقل وندا کـر و حـام

حـوورییـا باغێ بەحـشـتێ تووتیـا تاووس خـەرام

غـــەیر (بـاتێ) پادشــــاهـا من دەلالا کـێ یی تو

واتە: ئەی خـۆشـەویسـتـەکـەم! تۆ شـەم و شـەوی قـەدر و بەرات و تیـشکی مـاڵی چ کـەسێکیت؟ تۆخوا پێم بڵێ تۆ گـوڵی باغی ئیـرەم و شـۆخـوشـەنگ و باڵا بەرزی کێیت؟ ڕوومـەتی تۆ وەکو پەڕتووکە و زوڵفەکانت پەراوێزیەتی و پێم بڵێ کە تۆ ڕاڤەی چ کەسێک دەکەیت؟.

ئەی دوڵبـەرەکـەم! گـەردنی تۆ وەکـو دانەی دوڕی عـەدەن و بەژنت وەکـو داری خـورمـا و سـەروس چەمـەنە و جل و بـەرگت گـوڵ و شـێوەت گـوڵ و لەشت گـوڵ و کـراست گـوڵە، تۆ بەوێنەی ئاسکی تەتاری و وەکـو پەری بـەهەشـتی و کـارمـامـزی دەشـتی، دەسـا پێم بڵێ ئاسکی کێی تۆ.

ئەی دڵخوازەکەم! تۆ ڕووگەی گراوانی و کاتێ کە دێی بۆ برجی شانشین، سـەد فریشـتە دێنە سـڵاوت و ڕێزت دەگـرن، بڵـێـسـەی ئاگـری دووری و ئەوینت دڵ و گـیـانی منی

سووتاندووه. تۆ ئەستێرەی گەشی بەرە بەیانی، پێم بڵێ تۆ بیباری هیندوستان و زوڵف و خاڵی کێیت؟. تۆ نێرگز و گوڵی یاسەمینی و پێم بڵێ ڕوومەتت پیاڵەی کێیە؟.

لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا کەوتوومەتە داوی ئەوینی یەزدانییەوە، بەتیری ئەوینی یار پێکراوم و دڵێکی ڕەق و بەردینم ئەوێ کە تیر کاری لێ دەکا، تۆ کە پاشایت و لەسەر تەخت دای پێم بڵێ بیرت ها بەلای چ کەسێکەوە.

نووسەرانی بارەگای خوایی هێڵێکیان لە تیشکی خوا لەسەر ڕوومەتی یار کێشا و خاڵێکیان لە گەردنی ئەودا وەکو بەردە ڕەشەکەی کەعبە دانا تاکو سەد هەزاران حاجی بێتە دیتنی ئەو خاڵە، دەسا پێم بڵێ تۆ نەونەمامی چ کەسێکیت؟

من پەڕاوێکی گەورەم ئەوێ کە لەوەدا باسی خۆشەویستیی تۆی تێدا کرابێ، بەجۆرێ کە لەو پەڕاوەدا تەلسم و جادووی تێدا بێ، چونکە کاتێ من ئا و بێی ئەوینتم خوێند، ئاوەزم لە دەست دەرچوو، دەسا ئەی پەرییەکەی باخی بەهەشت و، ئەی تاوسی خۆش ڕەوت جگە لە (باتەیی) پێم بڵێ تۆ کێت خۆش دەوێ.

مەلای باتەیی لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، ئاینی. لە پێنج خشتەکییەکدا لە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ دەڵێ:

ئەی نیعمەتی تە ئەز عەرش هەتا فەرش شەهیرا
ئەی پەرتەوی نووراتە جیهان گەشتە مونیرا
ئەی سەیدی عالەم بکە پەروای ئەسیرا
(قد کان لک الفضل لک الجود کثیرا)
(ارسلت الی الخلق بشیرا ونذیرا)

***

تاها تو ڕەسوولی مەلەکێ عەرشێ عەزیمی
دەر بەحر کەمالێ تو تەنێ دوڕا یەتیمی
لۆلۆ سەفەتی دەر سەدەفی بەحرێ کەریمی
ئەحسەن تورا ئەز یوسفێ سەدیقێ حەلیمی
(ماکان لک الناس شبیها و نظیرا)

***

ئەی سەروەرێ دین مەهبەتێ ئایاتێ موکەڕەم
ئیسمێ تەیە هیندی سەفەحان بوویە موفەخەم

لوتفا تە شەیاتین ژ سەما کر نە مورەجەم
گەر تو نەبوویا قەت نە دبوو چەرخێ موعەزەم
(طوبی لمن اشفقت لە کنت مجیرا)

***

ئەی لەعلێ لەبت عەزمێ رەمیمێ دکە ئحیا
جووشان و خورووشان ژ فراقا تەیە دەریا
پڕ شوّق خوهار و بتە سەرگەشتە سورەیا
هەرچی کو ب شەرعا تە عەمەلدارە ددنیا
(کانت لهم الخلد حەیرا و سریرا)

***

(فخر المکانی) پادشەهێ تەختی مەدینێ
یەک لەحزە گەها عەرشێ خەرامان ب مەشینی
تە چەرخێ فەلەک بوونە ژ سەرگەشتێ ئەڤینێ
خەلقێ کو ئەئینت بتە ئیمان و یەقینێ
تێک بوونە خسارات و (سیصلون سعیرا)

***

بارانێ سەلاتان ژ خودا سوبح و عەشیا
بەر سەیدی موختارێ رەسوولێ عەرەبییا
بەر ئال و ئەسحابێ حەبیبێ قورەیشییا
سدیق و چ فارووق و چ عوسمان و عەلییا
(کانوا لک فی الدین معینا طهیرا)

***

ئەی سەیدێ عالەم سەنەدێ نوورا هیدایەت
هیڤی دکن ئەم ژ تە ئەی سەدر رسالەت
مەحروومی نەگێری مە ژ دیوانێ شەفاعەت
(باتێ) ب جەهەنەم بتە پەروار قیامەت
(قد کنت لە ثم شفیعا و طهیرا)

***

واتە: ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! بەهۆی تیشکی ڕوومەتی تۆوە جیهان ڕوون بووەتەوە، تۆ سەرۆکی تەواوی خەڵکی ئەوەندە میهرەبان و دڵاوا و بەخشندەیت کە بەهەمووی خەڵک مژدەت داوە لەو دنیا بەئاوات بگات.

ئەی پێغەمبەر! تۆ پێغەمبەری خوای تاق و تەنیایت و، تۆ تەنیا دوڕی یەتیمی و لە دەریای بێ بنی خوای دای، تۆ وەکو یوسف هێمنی، هیچ کەسێک وەکو تۆ نییە و تۆ لەناو خەڵکدا بێ وێنە و بێ هاوتای.

ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! تۆ نیشانەی خوایت و ناوی تۆ لە دڵان دایە و ئەگەر تۆ نەبوایەت جیهان بەدی نەدەهات، خۆزگەم بەو کەسەی کە تۆ خۆشت ویستووە و بوویتە بەپەنادەری.

ئەی پێغەمبەر! بزەی لێوت ئێسکی ڕزیو زیندوو دەکاتەوە و، ئاوی دەریا بەهۆی تۆوە شەپۆل دەدا و دەکەوێتە خرۆش و، ئەستێرەکان لە خۆشی تۆوە دەکەونە گەڕان، هەر کەسێک لە ڕێی تۆوە بڕوا، جێگەی بەهەشتە.

ئەی پێغەمبەر! تۆ سەرۆک و پاشای مەدینەی، چەرخی گەردوون گیرۆدەی ئەوینی تۆیە، ئەو کەسەی کە بڕوای بەتۆ نەهێناوە، دۆڕاندوویە و دەکەوێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە.

هەموو ڕۆژێ چ لە بەرەبەیان و چ لە کاتی خەوتناندا بارانی سەڵەوات دەبارێتە سەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بنەماڵەکەی و یارەکانی: (ئەبووبەکر) و (عومەر) و (عوسمان) و (عەلی)، کە ئەمانە یارمەتیدەر و هاریکاری پێغەمبەر بوون.

ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! بەتیشکی ڕێنوێنیی خۆت هیوا و ئارەزوومان بەجێ بێنە و، لە ڕۆژی پەسڵاندا لە تکای خۆ بێبەریمان نەکەی و، (باتەیی) لە دۆزەخ ڕزگار کە و ببە بەتکاکاری.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٠١ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- کەشکۆڵێک کە لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٤- تاریخ مردوخ - تالیف ایت الله مردوخ - تهران، ١٣٢٤.
٥- کورد و کوردستان - ئەمین زەکی - بەغدا، ١٩٣٣.
٦- دیوانا کرمانجی - عبدالرقیب یوسف - نجف، ١٩٦٠.

موورادخانی بایەزیدی

١١٥٦-١٢٠٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی مورادخان و خەڵکی بایەزیدی کوردستانی تورکیایە و بەمورادخانی بایەزیدی ناسراوە. مامۆستا شێخ محەمەدی مەردووخ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: مورادخانی بایەزیدی کە لە ئەوین و خواناسی و سۆفیەتیدا هەندێ پەڕتووک و نامیلکەی بەکەڵکی داناون، لە ساڵی ١١٥٦ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٠٣ لە تەمەنی چل و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی (ناودارانی) کورددا دەڵێ: مورادخانی بایەزیدی کە تا نیوەی سەدەی دوازدەمی کۆچی ژیاوە، گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی کرمانجیی باشوور و کرمانجیی باکوور لە شوێن بەیادگار ماونەتەوە و زۆربەی هۆنراوەکانی گاڵتە و گەپە.

ئەم هۆنەرەمان بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە بایەزیددا لە دایک بووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن هەموو ناوچەکانی بایەزید و هەکاری و بتلیس گەڕاوە و لە خوێندنا زۆر وشیار و چوست و چالاک بووە و لە ڕێزمان و وێژەی عەرەبی و فقهی ئیسلامیدا سەرامەدی ڕۆژگاری خۆی بووە و سەرەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە دوای مردنی باوکی بووەتە جێنشینی ئەو و خەریکی کاروباری مڵکداری و بەڕێوەبردنی کاروباری ئەو دێیانە بووە کە بەمیرات بۆی ماونەتەوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەم چەشنە بەکاری خەڵک و کۆبوونەوە لەگەڵ زانایان و هۆنەران و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و هەرلە بایەزیددا نێژراوە.

مورادخانی بایەزیدی لە هۆنینەوەی هۆنراوەدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەوەی کە لە مورادخانی بایەزیدییەوە بەیادگار ماوەتەوە بریتییە لە هەندێ هۆنراوی دڵداری و ئاینی و چیرۆکی زەمبیل فرۆش. چیرۆکی زەمبیل فرۆش کە داگری دوو سەد و پەنجا و چوار هۆنراوە، لە ساڵی ١١٩٠ی کۆچیدا هۆنیویەتەوە، وەکو خۆی دەڵێ:

سەد و نەوەد ساڵ بوورییە   پاشی هەزارا هیجرییە

مورادخان دبێت سەرهاتییە   ب شیعر ب گۆتنەکا خۆش

سەرچاوەی ئەم داستانە وەکو دەڵێن لە دەوروبەری سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ڕووی داوە. میر سەعیدی کوڕی حەسەن پاشای دیاربەکری هەبوو کەلە پاش مردنی باوکی چووە سەر تەختی پاشایەتی و بووە جێنشینی ئەو. ڕۆژێکیان لەگەڵ تاقمێ لە هاوەڵانیا چووە ڕاو

و لە کاتی گەڕانەوەیدا ڕوانی کە چەند کەس دارە تەرمێکیان هەڵگرتووە و بۆ گۆڕستانی دەبەن. میر سەعید لە ئەسپەکەی دابەزی و سەری دارە تەرمەکەی هەڵداوە و دیی کە تەرمی لاوێکە و بەمە زۆر پەرێشان بوو و کاتێ گەیشتەوە ماڵ جلوبەرگی میریەتیی لەبەر داکەن و جلی دەروێشیی کردە بەر و لەگەڵ ماڵ و منداڵەکەیدا دەشتی گرتە بەر و لە وڵاتێکی نامۆدا نیشتەجێ بوو و بۆ ئەوە خۆی و ماڵ و منداڵەکەی بتوانن ژیان بەرنە سەر، خەریکی فرۆشتنی زەمبیل بوو، شەوانەش خەریکی نوێژ و پاڕانەوە و لالانەوە لە خوای تاق و تەنیا بوو تا ڕۆژێکیان گوڵ خاتوون ژنی میری ئەو وڵاتە لە سەربانەوە چاوی کەوتە زەمبیل فرۆش و گراو و سەوداسەری بوو و فەرمانی دایە نۆکەرەکانی کە ئەو بهێننە لای و ئەوسا داوای لە زەمبیل فرۆش کرد کە لەگەڵیدا ڕابوێرێ و زەمبیل فرۆشیش زانیی کە لە کۆڵی نابێتەوە لە پەنجەرەی کۆشکەوە خۆی خستە خوارەوە بزر بوو. گوڵ خاتوونیش لە پاش زەمبیل فرۆش ئارام و ئۆقرەی لێ بڕا و دەشتی گرتە بەر و بەجارێ شێت و لێوە بوو و سەرئەنجام گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپارد.

موورادخان سەرەتای داستانەکەی بەستایشی خوا و پێغەمبەر دەست پێ دەکا و لە پاشا دەست دەکاتە وتنی داستانەکە و پاکی و خاوێنیی میر سەعید یا زەمبیل فرۆش دەردەخا و بەم چەشنە دەڵێ:

ئەی دل وەرە جارەک بجۆش
لە مەجلسا پڕ زەوق و خۆش
گوە بدەنە سوحبەتەک خۆش
دەکەین بەحسی زەمبیل فرۆش
زەمبیل فرۆش کوڕێ میرانە
لاوەکو بەژن ڕەیحانە
خودانێ کوچک و دیوانە
لە کەیف و سەیران شەڤ و ڕۆژ
شەڤ و ڕۆژ کەیف و خۆشییە
بە عیشق و ڕەقس و شاهییە
چوو عاجزی ددلدا نییە
نەدیتیە ساعتەک نەخۆش
شەڤەکی شەڤی ئینی بوو
خەونەک عەجائب دیتی بوو

لەناو خـــەویدا گـــری بوو
دل و هناف لێ هاتە جـــۆش
ژنا وی لێ کـــر پرســـیـــار
بۆچی دەگـــری تۆ ئەی نازدار
ژ بـەرچی ئـەڤ ترس و هـەوار
ژ بەرچی ڕابووی مـــەندەهۆش
شـــازادە دبێـــژێت نازەنین
من دی خەونەک خۆش و شیرین
قەسر و سوسوور هەموو زێڕین
تو ل ناڤـدا حـووری پەردەپۆش
لە خـەو هاتم بێـمـە قـەسران
ئەز و تو پێکڤـە بکەین سـەیران
لە من حـووری بوو دەرگـــەوان
لەو ئەز هوشیـاربووم مـەندەهۆش
گـۆ دەرکـەڤـە تۆ نە ئێ پێش
هـەرە ل دونـێ ببــــە دەروێـش
نەهێلە قـــەت ڕۆژ و نفـــێـــژ
ببـە فـەقـیـرەک خـەرقـە پۆش
نەهیلە قـــەت دلی فـــەقـــیـــر
هـوشـــیـــار بەنە نەبیـــە مـــیـر
خـۆ نەئیـخـیـە قـەید و زنجـیـر
لە قـــیـامــەتا تەنگ و نەخـۆش
تـو دزانـی مـــــــــرن هـەیـە
ئەڤ قـــەســـر و باخـــە بۆتەیە
مـلـکی دونـێ بـی فـــــایـدەیـە
چاکی بکە بۆ جـــهـێ خـــۆش
من گـــوڕێک ئاگـــر دیتـــیـــیـــە
ل جـــەهـەنەمێ دەرکـــەوتیـــیـــە

جـانێ من لە خـەوداسـووتيـيـە
لەو دەگـــريم ئەز شـــەف و ڕۆژ

واتە: خـەڵكينە گوێ بدەنە قـسـە و باسـێكی خـۆش، قسـە و باسـی زەمـبـيل فرۆش. لاوێ هەبوو زۆر جـوان و پێكەوتوو كـە هەمـوو دەم خـەريكـی ڕابواردن بوو و هيچ كـاتێ خـەم و پەژارەی نەدەخـوارد و بەتەنگـی كـەسـەوە نەبوو، شـەوێكيـان كە شـەوی هەينی بـوو، خـەوێ سـەيری دی، لەناو خـەوەكـەدا ئاگـری چاوپێ كـەوت كـە دڵ و هەناوی سـووتاند و كـە وريا بووەوە خەم و پەژارە دڵـی داگرت و ژنەكەی لێی پرسی، ئەوە چيتە بۆ وا مـاتی، ئەويش پێی وت خـەوێكم ديوە و لەم خـەوەدا ئاگـر هەڵكراوە و پێم وتراوە كـە ببـمـە دەروێش و خـەرقـە بكەمـە بەر تا لە ڕۆژی پەسڵاندا تووشـی سزا نەبم و نەكەومە ناو ئاگری دۆزەخەوە. پاشـان دەڵێ:

ژن دبێـــژيت بيـــبـــيـــا چاڤـــا
ژ دل بـەردە خـــەوف و ترســـــان
باب حـــاكـمـی حـــەفت ئقليـمـــان
خودان گـەنج و عـەسكەرەک بۆش
ڕابـە هەرە كـــەيف و ســـەيران
تـۆ بـەردە تـوول و تـاژيـيـــــان
بكوژە ئاسـک و كـــيـــڤـــيـــيـــان
كـــەيفی بكە ب دلێكی خـــۆش
شـــازادە دبێـــژی ئەی حـــورمـــەتە
ل من مـــەكـــە ڤـــان نەســـيـــحـــەتە
ڕوحـــا شـــيـــرين ئەمـــانەتە
ديچين گـۆڕەک تـەنگ و نەخـۆش
زەمـــبـــيل فـــرۆش كـــوڕی مـــيـــرە
چوو بووە ســـەر قـــەبرەكـی كـــوورە
پێـــــڕا مـــــرنی هـاتە بيـــــرە
چووە مـــالێ دلتـــەنگ و نـەخـۆش
چووە مـــــال و گـــــۆتە بابيـــــيـــــە
من ناڤـــێت مـــالێ دونيـــيـــە

دەبم عــــەبدالێ خــــودێیـــە
ئەز دەبمـە ســــــەلە فـــــرۆش
باب دبێـــــژیت ئەز بەخـــــودێ
دەم تــــە مـــــنــــدال و ژنـــــێ
بگێـــــرِی وان ل دەرێ خــــەلقێ
رِووس و برسـی عـەیش نەخـۆش
خـــەلق و عـــالەم پیـــر و وەزیر
هەمـــوو ڤـــێکرا دەبێنە مـــیـــر
بلا بچــــێت خــــو بکەت ژیر
دا تام بکەت حـــالی فـــەقـــیـــر
زەمــبـیل فـرۆش رِابوو سـەر پێ
مـــــاچ کــــری دەســـــتی بابێ
خـاتر خـواست ژ هەمـوو خـەلکی
ب کــــەیف و بدلەکی خـــــۆش
زەمـبـیل فـرۆش دەرکـەت ژمـال
نەمـــــا ل دل خــــەم و خــــەیال
دگــــەل ویـیـــە ژن و عــــەیال
چون دا بخـــۆن رزقـەک حـەلال
هەتاکـــو چوونە مــیـــردینێ
کـــووفـــەک دی ل چۆلی بتـــەنێ
گــــــۆتی وەرن دابچـــــــینێ
چێـتـره ژ قـەسـرەکـا خـۆش
رِابوو ل رِۆژا پاشــــیــــیـــە
زەنبــــیـل ل خـــو هـلاندییـــە
ل کـــۆلانا دکـــەت گــــازییـــە
گــول خــاتوون ژ دوور دیتـیـیـە
خـــــاتوون ژ دوورڤــــە دبینیت
حــــەیران و بێ هـۆش دمـــینیت

پەردەی لبـــەر خـــوە دهەلینیت
گـــاز دکـــات زەمـــبـــیل فـــرۆش
خـــــاتـــوون دبێت لاوی دەروێش
کــــــــەرەم بـکـه تۆ وەرە پـێش
ســـەلکا مـــەزن بزێڕ کـــێش
یا بچـــووک قـــیـمـــەتا ببـــێـــژ
خـــاتوون دبێـــژێت ئەی فـــەقـــیـــر
وەرە ڕازێ ل تـەخـــتـــێ مـــیـــر
قـــیـــامـــەتی بکه ژ بیـــر
لەدەس خۆ نەکە ئەڤ ڕۆژا خۆش
ڕوو ســـووره گـــەردن بەخـــاڵە
من بەردە دا بچـــمـــە مـــاڵە
تـــو وەرە گـــــــوهـ بـده مـــن
ل ته حـــەلال بیت جـــانێ من
دی تـەنەکـــەم مـــرۆیک مـــەزن
بە قـــەصـــر و مـــالەکـــا خـــۆش
وەرە ئەی لاوی فـــــەقــــیـــــر
ڕوونی ســـەر دۆشـــەکـــا مـــیـــر
تیک فــــەده زولـفی حـــــەریر
ئەز پـاشی دێ تەکـــــەم وەزیر
زەمـــبـــیل فـــرۆش مـــابێ هـیـڤی
دەســـتی خـــوە ســـەرفـــراز کـــری
دوعـــا ژ ڕەبی خـــوە خـــواســـتی
خـــەلاس کـــه من بەدلەکی خـــۆش
هـێـــژ من نـڤـــێـــژ نـەکـــرییـــه
مـەســـینه هەلگرت چووە بانییـه
خـــۆ لەســـەر بانی ئاڤـــێـــتـــیـــه
ژبەر خـــاتـــوونا نامـــووس فـــرۆش

واته: ژنەکەی دەڵێ ئەی بەبەڵەی چاوم ترس لە دڵی خۆت دەرکە، خۆ باوکت فەرمانڕەوای حەوت وڵاتە و خوا ئەم هەموو سامان و دارایی و لەشکرەی پێ داوی، لەبەرچی خۆت دەخەیتە ناو تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگارەوە؟ دەسا هەڵسە برۆ گەشت و گێڵ و سەیران و ڕاو بکە و ئاسک و پەزەکێوی بکوژە و تووڵ و تانجی لەگەڵ خۆت بەرە، شازادە پێی دەڵێ: پەندم دامەدەوە ئەم گیانە شیرینە کە خوا پێمی داوە ئامانەتە و هەموومان دەبێ بچینە ناو گۆڕێکی تەنگ و تاریکەوە. ڕۆژێکیان شازادە چووە ڕاو و دی مردوویەکی پیر دەنێژن بەجارێ دنیای لێ بێزرا و بەبابی وت من دەمەوێ ببمە عەبداڵ و لێرەدا نامێنم، باوکی وتی من ژن و منداڵەکەت پێ نادەم کە ڕووت و برسی ژیان بەرنە سەر، هەمووی پیران و وەزیرەکان وتیان با بڕوا و ژیر بێتەوە و خۆی دەگەڕێتەوە، ئەوە بوو کە زەمبیل فرۆش لەگەڵ ماڵ و منداڵەکەیدا ڕێی گرتە بەر و چوونە وڵاتی ماردین و لەوێدا خەریکی زەمبیل فرۆشی بوو و کۆڵان بەکۆڵان دەگەڕا و زەمبیلی دەفرۆشت، خاتوون چاوی پێ کەوت و دڵی پێ دا و وتی: ئەی زەمبیل فرۆش تەواوی زەمبیلەکانت بەزێڕ دەکێشم بەمەرجێ لەگەڵما ڕابوێری و ئەوسا دەتکەمە پیاوێکی گەورە و لەم کۆشکەدا ژیان بەریتە سەر، زەمبیل فرۆش کە بەجارێ نائومێد بوو لە خوا پاڕایەوە کە لە دەستی ئەو ڕزگار بێ، ئەوە بوو کە لە پەنجەرەی کۆشکەوە خۆی خستە خوارەوە و بزر بوو.

سەرچاوەکان

١- تاريخ مردوخ - تاليف ايت الله مردوخ كردستانى - تهران، ١٣٢٣.

٢- مشاهير الكرد - تاليف امين زكى - بغداد، ١٩٣٢.

٣- خلاصه تاريخ الكرد والكردستان - بغداد، ١٩٤٥.

٤- زەمبیل فرۆش - یادگاری مورادخانی بایەزیدی - هەولێر، ١٩٦٧.

٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمورادخانی بایەزیدی.

شا پەرتەوی هەکاری

١١٩٤-١٢٥٧

ئەم: هۆنەرەمـان ناوی حـەمـە سـەعید و کـوڕی ئەحـمـەد بەگ و نازناوی پەرتەو و بەشـاپەرتەوی هـەکاری بەناوبانگە ولە دەوروبـەری دەریاچەی ورمـێـدا هـاتووەتە دنیـاوە و لە ئاخـر و ئۆخـری سـەدەی سـێـزدەمی کـۆچیـدا لە شـاری ئادرنەدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

سـەبارەت بەمـێـژووی لەدایکبـوون و مـردنی شـاپەرتەو هەرکە قسـەیەکی لێوە کردووە و ئێمە لێرەدا ئەو قسـانە دێنین و لە پاشـا زانیـارییـەکانی خۆشـمـان دەخـەینە ڕوو و ڕەنگە ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆسـتا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردسـتـاندا دەڵێ: شـا پەرتەوی هەکاری دیوانەکەی لە ساڵی ١٢٢١ی کۆچی نووسیوەتەوە، واتە لەو مێژووەدا ژیاوە.

مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە بەشی باخی شاعیرانی مێژووەکەیدا دەڵێ: شاپەرتەوی هەکاری لە ساڵی ١٢٢٦ی کۆچیدا دیوانێکی دەسخەتی نووسیونەتەوە.

شـەمسـەدین سـامـی لە پەڕاوی (قـامـوس الاعلام)دا دەڵێ: شـاپەڕتەوی هـەکاری یەکێ لە هۆنەرانی کوردی ئێرانییە و لە سـەر شـێوەی هیندی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و گۆڕەکەی لە شیراز لە نزیک گڵکۆی سەعدی دایە.

مامۆستا قەناتی کوردۆ لە پەڕاوی: گراماتیکا زمانی کوردیدا دەڵێ پەرتەو بەگی هەکاری هۆزانی لە سـاڵی ١٢٢٨ی کـۆچی بەزاراوەی کـرمـانجی نـووسـیـوْن. هـەروەها مـامـۆسـتـا محـەمەد عـەلی عـەونی دەڵێ: دیوانی شـاپەرتەو لە سـاڵی ١١٢١ی کۆچیدا نووسراوەتەوە و لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ شاپەرتەو لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

لە پەڕاوی (دایرە المعارف الاسلامیە)دا هاتووە کە شا پەڕتەو، ناوی حەمەسـەعید پاشایە و لە دەوروبـەری دەریـاچەی ورمـێـدا هـاتووەتـە دنیـاوە و پاشـان چووەتە هـەکـاری و لەوێوە چووەتە ئەسـتـەمبووڵ و بووەتە کاربەدەسـتی دەوڵەتی عوسـمـانی و لە سـاڵی ١٢٤٠ی کـۆچی بووەتە نووسـەر و لە ساڵی ١٢٤٣دا بووەتە سەرۆکی نووسەران و پاشان چووەتە میسر و لە سـاڵی ١٢٥١دا بووەتە وەزیری کـاری ناوخـۆ و لە پاشـا سـوڵتـان مـەحـمـوودی دووەمی عوسمانی (١٢٢٨-١٢٥٩) ڕقی لێ هەڵگرتووە و ئەوی ناردووەتە ئالبانی و بەر لەوەی بگاتە شاری ئادرنە مستەفا پاشا دەرمانخواردی کردووە و مردووە.

مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف لە دیوانی کرمانجیدا دەڵێ: بێگومان شا پەرتەوی هەکاری لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە و زۆربەی ژیانی لە شاری هەکاریدا بردووەتە سەر، بەڵام ژیانی زۆر تاریکە و نازانرێ لە کوێدا لە دایک بووە و لە کوێدا مردووە، ئەوەندە هەیە کە دیوانەکەی لە ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٣٥٣ی کۆچی لە شاری بۆلاقی میسر لە چاپ دراوە.

لەم دواییەدا بەیازێکی دەستنووس کەوتە دەستمان کە هەندێ لە هۆنراوەکانی شاپەرتەو و مەلای جزیری و مەلای باتەیی و ماجن و مەنسووری گرگاشی و مینای تێدا نووسراون و لە پەراوێزی هۆنراوەکانی شاپەرتەودا هاتووە کە شاپەرتەو لە ساڵی ١١٩٤ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٥٧ کۆچی دوایی کردووە و بەس.

شاپەرتەو لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دوو ڕێچکەی گرتووەتەبەر:

ئاینی و دڵداری. وا دیارە شاپەرتەویش وەکو زۆربەی هونەرانی تر سەرەتا شەیدای دیمەنە جوانەکەی کوردستان بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە شۆخوشەنگی و جوانیی دڵخوازەکەی ئەوەندەی تر ئاوری کورتژمەکەی خۆش کردووە، بۆیە بەپارێزەوە ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

سەروێ ئازاد و قەد ئەشنائێ تە تەسکانە ل من
شبهی حالێ مە سەرێ زولفێ پەریشانە ل من
ئەو قەدەر جەور و جەفا و ستەمێت دیتنە من
زەڕەیەک لوتف تە قیمەت ب دوو سەد جانە ل من
دەرحەقێ من تە وەکی نینە سەرێ ڕەحماکەرەم
ژ لەبێ لەعلێ دوڕ و یەک تە ئیحسانە ل من
سەبر و سامان و سکوون پڕ لە مە دشوارە گەلەک
ئەجەل و مەرگ مرن حالەتەکە ئاسانە ب من
گەرچ من نینە ل نک تە قەدرێ مودقەدر
بەندەئێ خاکی دەرەت میسلی سلیمانە ب من
ژ خەتێ حەزرەتێ من دیدەئێ جان ڕوشەن بوو
لەبێ لەعلێ تە وەکی چەشمەئێ حەیوانە ب من
چ حەدێ (پەرتەوی) یارا وی بەندە ب بت
حاکم و مالکێ ڕوحان بسکێ جانانە ب من

واتە: باڵای سەوڵ و قەدی ئاشنات ئەهوەنی دڵی منە، سەری زوڵفی تۆ وەکو حاڵی من پەرێشانە، ئەوەندە ستەم و زۆر و سەخڵەتیم دیوە کە تۆزقاڵێک خۆشەویستیی تۆ بایەخی دووسەد گیانی بۆ من هەیە، تۆ هیچ بەزەییت بەمندا نایەو پێت خۆش نییە، بەڵام ماچێکی لێوی لاڵی تۆ بۆ من خێرە، ئارام و ئۆقرە گرتن بۆ من زۆر گرانە و، مردن بۆ من تا مانەوە ئاسانترە گەرچی من لەلای تۆ ڕێزم نییە، بەڵام نۆکەریی دەرگای تۆ بۆ من وەکو سلێمانە، لە بەختی تۆ چاوی دڵم ڕوون بووەوە و، لێوی لاڵی تۆ وەک سەرچاوەی ئاوی ژیانە بۆ من، تاکەی (پەرتەو) دەبێتە بەندەی یار و گیرۆدەی ئەو دەبێ، بسکی ئەو و پێمێرد ئارام دەری گیانە بۆ من. شاپەرتەو ئەوەندە گیرۆدەی دڵخوازەکەی دەبێ کە بەجارێ ئارام و ئۆقرەی لێ دەبڕێ و دەداتە دەشت و کێوا و ناچار گلە و گازندە لە دڵی خۆی دەکا و بەم چەشنە دڵی زاری خۆی دەلاوێنێتەوە و دەڵێ:

زێدە بوون دیسا ژ نۆ من دەردوکۆڤانیت ددل
نینە لوقمانەک ببێژت دائو دەرمانێ ددل
هەر کەسەک موخبر نهن ژ ئەحوالێ زەخما باتنی
لێ دەزانت ئەو کەسێ وێ جەرح پەیکانت ددل
بەری باغێ جهان خۆش با سەفا خۆش ڕەنگەلێ
حەیف گولچین موهلەتێ قەت نادت ئاواتێت ددل
گەر چ دل من بوو زەبیحێ تێغێ جەلادا بەلا
لێ ژ سولتانێ قەزا تێن تازە فەرمانت ددل
مەنجەنیقا غەم ددەست ئوستادێ چەرخێ کەج
تێک هو دیوان کرینە قەسر و ئەیوانت ددل
ماتنێ ئەز کرمە سەرگەردان و ژارو دەربدەر؟
دعا لەما حادس کو نینە خانە ویرانت ددل
گۆتنا (پەرتو) ئیلاهی نینە شکوایا چ کەس
دێ ل نک تە شەگوە یەک دەرد و غەم ئەحزانت ددل

واتە: دیسانەوە دەرد و برینی دڵم زۆر بووەتەوە، لوقمان و بژیشکێک پەیدا نابێ کە برین و دەردەکەم دەرمان بکا، هەر کەسێک ئاگای لە برینی دڵ و دەروونی من نییە، بەڵکو ئەو کەسە ئاگای لێیە کە دڵی بەتیر ئەنگیوراوە واتە: هاودەردی منە، بەری باخی جیهان زۆر جوان و خۆش ڕەنگە، بەڵام بەداخەوە ئاواتەکانی دڵ ماوەی ئەوە نادەن کە بنیادەم کەڵکی لێ وەرگرێ، گەرچی دڵی من کەوتە ژێر تێغی نەسەخچیی زەمان، بەڵام ئەو دڵە هەموو دەم

بۆ یار دەبێتە کۆشک و هەیوان، ئەو دڵ مەگەر هەر تەنیا هەر منی دەربەدەر و ئاوارە و بێ خانوومان کردووە؟ بەڵکو تەواوی خەڵکی جیهان بەم داخەوە داخدار کردووە و ماڵی دڵیانی ڕووخاندووە، خوایا (پەرتەو) لەکەسێک گلە و گازندە ناکا بەڵکو دڵم لە دەرگای تۆ ئەم گلە دەکا.

سەرچاوەکان

١- دیوانا پەرتویی هەکاری - تویژاندنا صادق بهائەدین ئامێدی - بەغدا، ١٩٧٨.

٢- خلاصه تاريخ الكرد وكردستان - تالیف محمد امین زکی- بغداد، ١٩٦١.

٣- گراماتیکا زمانی کوردی - قەناتی کوردۆ - یەریڤان، ١٩٦٠.

٤- دیوانا کرمانجی - عبدالرقیب یوسف - نەجەف، ١٩٧١.

٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی، ١٩٥٢.

٦- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی پەرتەوی تێدا نووسراون.

مەلا مەنسووری گرگاشی

١١٩٧-١٢٦٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەنسوور و کوڕی مەلا ئەحمەدی گرگاشییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٧ی کۆچی لە دێی گرگاشدا لە دایک بووە. گرگاش گوندێکی بچووکە کە کەوتووەتە خۆرهەڵاتی شاری ئامێدی. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ مەڵبەندی کوردستان گەڕاوە، ماوەیەک لە ئامێدی بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دیاربەکر خوێندوویەتی و سەرەنجام لە بتلیس خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ گرگاش و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٢ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مەلا مەنسوور بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و ئاینی و سروشتیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن.

مەلا مەنسوور وادیارە وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی جوانی زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بووە و چاوەندازی گرگاش درگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە، لە پاڵ ئەمەشەوە جوانی و شۆخوشەنگیی دڵخوازەکەی ئەوەندەی تر ئاگری بەرداوەتە دڵ و دەروونی و کورتژمی هۆنراوی پێ بەخشیوە بۆیە هەر لە سەرەتاوە بەسروشتە جوانەکەی

کوردستان هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەرەتای لاویەتیدا هۆنیویەتەوە باسی بەهار و سروشتی کردووە، وەکو دەڵێ:

سوبحان ژ شاهێ بێ چوون چ بەهارەک کەسکوونە
قادر (کن فیکون) ژ ئەرزان دەربوون عویوونە
کوهساریێ، د مەحزوون ب ئیزنا وی ڤە بوونە

***

کوهسارا ڤە دەرکەتن هەلالان سەرهلینە
دنێڤ کەڤران ڤەرەستن بەیان بوو ئەرزێ شینە
تەڤری ژ بن دەرکەفتن کێری ببوون رەنگینە

***

مونەڤەش بوو جبالە ژ ئالال و بەیبوونان
ژ دەنگێ رەعدی بهارێ وی هلات کێرە ستوونە
وی نازل بووی خەلاتە بیابان تەزیین بوونە

***

تەزیین بوون کووە و سەحرا ب لوتفا زولجەلالی
ئەحمەر بوون دەشت و چیا ب گولیلکێن بهاری
یەقین خەلاتێ ئەڵلا ژ بوون دنیایێ هناری

***

خەلعەتی سوور و زەر بوون هناری ژ بوو گەلوکە
کوهساران مونەووەر بوون مورغان لسەر چیکەچیکە
لە مرغزارێت رەنگین عەمزەلیب لیکە لیکە

***

تەمام کەملین دنیا ب زینەتا بهارێ
کەبکی د مەوتن چیاوێت ژووردا هاتن خارێ
دێ خەبەردەم ژ هەمیان هند بوومەدحێ ئادارێ

***

نیشان ب لوتفا تە ب کەڤی و کانییان
کێری بوونە جەنەت ب قودرەتا رەبانی
چ خەڵکی پی عبرەتە دانا ب نێڤ شاهیان

شــاهی و صـــەفــا و ســـورروور ئەو ســابـتن دبهــارێ
چیــا گــەریان د مــەعــمــوور دنـەقـشـیـت جــوویبــارێ
زاهر بوو جـوملە مـەسـتـوور د مـەها پاشـی ئادارێ

واتە: خـوایا ئەم بەهـارە چ بەهارێکی خـۆشـە و گـولاڵە سـوورەکـان لەسـەر کێـوەکـانەوە سەریان دەرهێناوە و بەرەزا لەسەر بەردەکانەوە ڕوا و هەڵاڵەکان دەستیان کردە پێکەنین و بەیبوونەکان لەسـەر مـاهـ و ڕەوەزەکـانـەوە سـەوز بوون و بەجارێ دەشت و کێـویان ڕەنگین کرد و هەورە برووسکە لە کێوەکانی کوردستانەوە دەنگی دایەوە و کێو و دەشت بەجارێ ڕازایەوە و، پەلەوەرەکـان نیـشـتنە سـەر چڵی دارەکـانەوە و بولبولەکـان لە مێـرگـەکـاندا دەسـتیـان کـردە چریکانـدن و، ئاوی جـۆبارەکان بەهاژە هاژە لەسـەرەوە هاتە خـوارەوە و سۆسەن و نێرگـز و گـولاڵـی جـۆر بەجـۆر بـەجارێ دەشـتـیـان خـەمـڵاند و، ئاوی کـانـی و کارێزەکـان لە جۆگەکانەوە ڕژانە خوارەوە و بەم چەشنە کوردسـتان جارێکی تر ڕازایەوە و بووە بەهەشت بۆ دڵداران و سەوداسەران.

مـەلا مـەنسـوور گـەرچـی هۆنراوی زۆر بووە بەڵام لەبەر ئەوەی کۆ نەکـراونەتەوە زۆربەیان لەناوچوون و ئەوەش کـە مـابـنـەوە لەناو کـەشکۆڵ و بەیازەکـانـدا نـووسـراون و بەیادگـار ماونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٦١ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە لە ساڵی ١٢٧٣ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مەنسووری گرگاشی.

شێخ نوورەدینی بریفکانی

١٢٠٥-١٢٦٨

ئەم هـۆنەرەمـــان ناوی نووردەین و کـوڕی شـێخ عـەبدولجـەبارە و بەشـێخ نووردەینی بریفکانی ناسراوە. بەپێی ئـەو زانیـارییـانـەی کە کەوتوونەتە دەسـتمـان لە سـاڵی ١٢٠٥ی کـۆچی لە دێی بریفـکاندا پێی ناوەتـە مـەیدانـی ژیانەوە. بریفـکان گـوندێکە کـە لە چەند کیلۆمەتریی دهۆکدایە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خـەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکـانی تەواو کردوون و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن و مـەڵبەندی کوردسـتان گەڕاوە، مـاوەیەک لە دێی ئیسـتووت بووە و مـاوەیەکی زۆریش لە ئامێد لەلای مەلا یەحـیای مزووری خوێندوویەتی و لە پاشا لـە سلێمـانی لە لای شێخ

یووسف ئەفەندی خوێندنەکەی تەواو کردووە و وەمی مەلایەتی وەرگرتووە و ئەوسا کەوتووەتە داوی تەریقەتەوە و ماوەیەک لەلای شێخ مەحموودی مووسڵی ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٨ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا شەرابی لە مەیگێڕی گەردوون وەرگرتووە و خواردوویەتەوە و لە گۆڕستانەکەی بریفکاندا نێژراوە.

شێخ نوورەدین بەیەکێ لە هۆنەرانی خواناسی کورد دێتە ژمار، جگە لە دیوانەکەی کە داگری هۆنراوی کوردی و عەرەبییە، چەند پەڕاوی تری سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسی بەزمانی عەرەبی داناوە کە هێشتا چاپ نەکراون.

هۆنراوەکانی شێخ نوورەدین گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، کۆمەڵایەتی، ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

تە دڤێ دل تە ب ڕەنگێ مەهـ و خورشیدێ جەلی بت
هەر لە ژەنگار سفر جەوهەر و گەوهەر عەمەلی بت
ب جەلیس مزێی کەفن لخۆ پێچە خەمووبی
داکۆ غسالێ تە فەکور تە بشووتن نەبەلی بت
نە بەلی بت ژ تە یەک ڕەنگ و نەناس ژتە ڕەسمێ
ئینس و وەحشەت ژ تە را وارس و هەم ڕاز و وەلی بت
سەد و پەنجا شەواهد کو ل بن جیبێ کراسی
تە ل هەر جا ب عەیان شاهد نا موحتەمەلی بت
هەفت قاز و قولنگان بەو گل سیە و غەزالان
وە ل کووهان چو کوبێن تە مەقامەک جەبەلی بت
تو د ڕووحی ژ کەبابت جا ل هەر کەهف و حفاران
خۆ ب سەر بەستا زراعی ئاف ژ عوزاران و گەلی بت
خلوەتا دل ژ تە ڕەنگی نەبتن عەینی نفاقە
گەر تە دل ئەم هەمی ئەغیار و موبەڕا و خەلی بت
تەخت و حیکمەت وە دەبینم دبنی چاهـ و لەسەر چل
قسمەت ژی بکری سۆمعەدێ چاهـ و چلی بت

پیر و ئوستاد چ حاجەت ب عەلی حەیدەر هەستن
شەڤ و ڕۆژان ژ تەرا پیرێ خوداوەندی عەلی بت
مەھ و سال و شەڤ و ڕۆژ و دەم و گاڤ ئەزهەیە عومر
مەبۆران ب خسارەت تا ڤەکەنگی هەزەلی بت
وەکو تفِلان ژ غورووریێ ب دنێ غافلین ئەم
ڕوو سیاهین ژ خودێ وەختە مەشەرم و خەجەلی بت
خلوەیەیەک جلوە ژ نووریێ مە نەدی سافی ببت
جلوەیا خلوە فران شیڤە ژ ڤێ بەدرێ جەلی بت

واتە: ئەگەر دەتەوێ کە دڵت وەکو مانگ و خۆر بدرەوشێتەوە و، ژەنگی دڵت وەکو مس لابەی و ببێتە گەوهەرێکی بایبدار، دەبێ حەوهەری خۆت دەرخەیت و جلوبەرگێکی کۆن لەبەرکەی و لە خۆپەسەندی لادەیت و بیری خۆت بەجارێ پاک و خاوێن کەیتەوە و بەبیرکردنەوە خۆت بشۆریتەوە تاکو ڕێ و ڕەوشتی پێشووت ئیتر لەناوبەری و ڕێی خواناسی بگریتە بەر، چونکە لە ڕۆژی دواییدا تەواوی ئازای لەشت دەبنە شایەتی کردەوەکانت، کەوابوو کارێ بکە کە ئەوان شایەتی خواناسی و پاکیت لەسەر بدەن و، هەموو خەڵکیش لە تۆ ڕازی بن. ئێمە دیارە وەکو منداڵان بەهۆی نەزانییەوە لە جیهان غافڵین و لە درگای خوا ڕووڕەش و شەرمەندەین، هیچ شوێنێک لە تیشکی خوا بێ بەش نییە، کەوابوو خوات لە بیر نەچێتەوە و هەر بەهیوای ئەو بە.

بریفکانی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا هەر لەم بارەوە دەڵێ:

ڕاست و چەپ تیر دانە جانێ ڕاست و چەپ
ئەوس ڕەشتۆزێ کەڤانی ڕاست و چەپ
بێ دل و ئینساف و زالم فتنە خیز
سینە غربال کر - نهانی ڕاست و چەپ
ئەز دخۆدا بووم مە دی بێ مرووەتان
دینە جانی من نیشانی ڕاست و چەپ
تیر و ڕم دل ما دناڤێ حەلقە ڕەنگ
من ب ئەحوالی نەزانی ڕاست و چەپ
ئەرزە دل لەو وێ دبارت هەر لەسەر
شوبهێ قەترێ ئاسمانی ڕاست و چەپ

غــــەم ژ من نا هلگرت لەو حـــوجـــەتان
لێک تەکــەببــور تێن بهــانی ڕاست و چەپ
لێ مـــــە هەر دەورانە شـــــوبهی کل ژنێ
ئەم لە دەورا باغـــــەبانی ڕاست و چەپ
وێ جــەفــایێ هە ل نەفــســا خــۆ دکــەت
بەس یەکین بێ شک نە سانی ڕاست و چەپ
ئەز برینداری کــــەڤـــانێ مـــال هەلەک
ئەو زلێـــخـــایێ زەمـــانی ڕاست و چەپ
لێ بلا (نووری) فــــیــــدا بت هەر تەنێ
دلبـــــەرێ بینم دخـــــانی ڕاست و چەپ
ئەحـــمـــەدێ مـوخــتــاره دلبــەره نوورییـا
کـــا مـــوراد و کـــامـــرانی ڕاست و چەپ
جــەرگی ئێــتــوونی تەکــر ئارمــانجێ تیــر
شـوبهـەتێ شـێـخێ یەمـانی ڕاست و چەپ

واتە: لە ڕاست و چەپەوە تیریان بۆم هاوێشت و، لە پەنامەکییەوە سینگمیان وەک بێژنگ کون کون کرد و، من کە لە حاڵی خۆمدا بووم، تیرەکان لەناکاو کەوتنە گیانم، دڵم وەکو زەوی وایە و تیــرەکــان وەکــو باران ڕژانە ســـەر لەشم و، خـــەم و پەژارە دەست لە من هەڵناگرێ و لەگەڵ تیرەکاندا پێکەوە یەکیان گرت و بەرەنگارم بوون. من بریندارى ئەو کەوانەم کە یار بۆمی هاوێشت و ئەویش زلێخای زەمانە، با (نووری) ببێتە قوربانی ئەو یارە بەڵکو لەم ڕێگەوە چاوی پێ بکەوێ. ئەو دڵبەرە ئەحمەدی موختارە، کوا ئەو کامرانی و بەختەوەرییە کە جەرگی پرتینی منی بەرکەوێ و، وەکو شێخی یەمانی گیانی لە ڕێی یاردا بەخت کا و بەئامانجی خۆی بگا.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ نوورەدینی بریفکانی.

محەمەد سەعیدی مێهری

١٢١٠-١٣٠٠

ئەم هۆنەرەمان کوڕی مەلا عەبدولڕەحمان و نەوەی مەلا یەحیای عیمادیی مزوورییە و نازناوی مێهرییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچی لە ئامێدیدا لە دایک بووە و هەرَ لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی ئامێدی و دیار بەکر و بتلیس گەڕاوە و سەرەنجام لە ئەخلاتدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٠ لە تەمەنی نەوەد ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مێهری بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار، هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو بەسێ زمانی کوردی و فارسی و عەرەبی، وەکو دەڵێن چەند نامیلکە و پەڕاویشی سەبارەت بەئاین و مەبەستی کۆمەڵایەتی بەزمانی عەرەبی داناون، بەڵام بەداخەوە دەست بەدەست کەوتوون و لەناوچوون.

مێهری بەڕاستی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا زۆر بەدەسەڵات بووە و هۆنراوی لەم بابەتەوە گەلێ سوارە و هەر لە سەر ڕێ و ڕچەی هۆنەرانی کۆن ڕۆیشتووە و وشەی بادە و مەی و مەیخانە لە هۆنراوی ئەودا بەزۆری دەبینرێن و مەبەستیشی لەو وشانە باسێکی خواناسی بووە کە پەیڕەویی لە هۆنەرانی فارسی بێژ کردووە، بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەیدا دەردەکەوێ کە دەڵێ:

جانا چە سەما بەستیە زولفاتە بە هیهەی
دیسا بەمەبەخشی ژ کەرامەت قەدەحێ مەی
خوەش بەستیە عشرەت لە تەماشاگەهێ ڕوخسار
گەه نەشرە لەسەر سەفحەی سیمین و گەهێ تەی
ئیرۆ نە تەنێ دلێ مە دە بەنداتە ئەسیرە
یا بەستەی زولفا تە نە هەر شاه و دووسەد کەی
جان مایە بلەب، دەرد و غەمان جۆشە لە سینە
ئولفەت ژ سەرێ لوتف تە تۆ میزان ب مەناکەی
ئاهەنگی وسالا تە لە من خوەش کریە جان
من سینە موهەیایە تژی چەنگ و دەف و نەی

ڕوخسـەت بدە ئیـرۆ ژ تەرەحـوم بکەن ئیـحسـان
ئەڤ کـوهـنە برینن مـە ژ غـەمـزین تـە دەڤین کـەی
«میهری» مەکە بەحسێ سەرێ زولفان تەمەعێ خام
ئەڤ قـســـە درێژن بەســەرەنجـام تۆ نـابەی

واتە: گیانە ئەمە چییە زوڵفەکانت پەخش و پەرێشان کردووە، دەسا جامێ بادەم بۆ تێکە و پێم بدە، ڕوخسارت تەماشاگەیە بۆ دڵی دڵدار، ئەمڕۆکە دڵ بەند و دیلی تۆیە و بەتەنافی زوڵفەکانت بەستراوەتەوە و تەنانەت شاکان دیلی زوڵفی تۆن، گیان پڕە لە دەرد و غەمی تۆ، بەڵام دڵم بەوە خۆشە کە ڕۆژێکیان بەتۆ دەگەم و لە سایەتا دەحەسێمەوە، دەسا ئەمڕۆ وەرە چاکەم پێ بکە و برینەکانم کە بەناز و خەمزەت زووخاویان لێ دێ، سارێژ کەرەوە. ئەی مێهری کەم باسی زوڵفی یار بکە، ئەم باسە درێژە و سەرەنجامی بەتۆ نابڕێتەوە.

مێهری زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی حافزی شیرازی کردووە و هەموو دەم کاتی خۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوەکانی ئەو هۆنرە بردووەتە سەر و، هەندێ جار هۆنراوەکانی ئەوی هەڵکێشاوەتە هۆنراوی خۆی. بۆ وێنە ئەم پێنج خشتەکییەی لەسەر پارچە هەڵبەستێکی حافز هۆنیوەتەوە، کە دەڵێ:

عـیشـقـا تەیە دیسـا کـو دە دڵ بەسـتـیـە بنیـاد
ئەڤ عـومـرە مـە بووری وە نەبوو بین ژ غـەم ئازاد
لەو هەر سـەحـەر و شـام مـە کـەین ناڵە و فـەریاد
«پیـرانە سـرم عـشق جـوانی بەسـر افـتـاد
وان ڕاز کـە در دل بنهـفـتم بەدر افـتـاد»
تـالـع د ئەزەلدا مـەسـیـە بووی ژ تەقـدیر
قـەت فـایدە ناکـەن ژ مـەرا چارە و تەدبیـر
زولفـا تە بەهـەیبـەت لە سـەرا بەسـتـیـە زەنجیـر
«از راه نظر مـرغ دلم گـشت هوی گـیـر
ای دیده نگه کن کـە بەدام کـە درافـتـاد»
سـاقی ژ لەطافـەت بەمـەدا وەعـدە و مـیـقـات
دڵ سـاکنی مـەیخـانەیە شـەیدای بوت وڵات
دەرسـا مـە وەسـان دامـە دوهـی پیـری خـەرابات
«بس تجـربە کـردیم در این دار مکافـات

با دردکشـان هرکـه در افـتـاد ور افـتـاد»
«مێـهـری» ژ مـه تـەدریس، فـەتاوا نەکـرن سـوود
عەکسا روخی ساقی بوو دەنێف کاسەی زومرووود
خـالا لەبی لەعلی تە مـەکـر دانەی مـەقـسـوود
«حـافظ» کـە سـر زلف بتـان دەسـتـخـوشش بود
بس طرفـه حـریفی است کش اکنون بەسـەر افتـاد

سەرچاوەکان

١- گۆڤاری هەتاو - ژمارەی ٤، ساڵی ١٩٥٥.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمحەمەد سەعیدی مێهری.

مەلا ئەحمەدێ ناڵبەند

١٣٠٥-١٣٨٤

ئەم هـۆنەرەمـان ناوی ئەحـمـەد و کـوڕی ئەمـینی ناڵبـەندە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کـە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچی لە دەڤەری بامەڕنێ کە لە چەند کیلۆمەتریی شـاری ئامێدیایە لە دایک بووە و هـەر لـەوێدا پێ گـەیشـتـووە. هـەر لە منداڵییـەوە خـەریکی خـوێندن بووە لە پاشـا بەفـەقێیـەتی چووەتە دێی مـایی لەلای مـەلا تاهـا خـوێندنەکەی تەواو کردووە و لە ساڵی ١٣٤٠ی کۆچیدا ئینگلیزەکان کە بادینانیان داگیر کرد لەگەڵ شێخەکانا ڕۆیشـتـە گـوندی چەلێ لە کـوردسـتـانی تورکـیـادا و لە دوای هێـمنیدا گـەڕایەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشان چووە دێی بێدو و بووە مەلای خەڵکەکە و لە پاش ماوەیەکی تر چووە گوندی ڕوست و دە ساڵ لەوێدا مایەوە و لە ساڵی ١٣٧٠ی کۆچیدا گەڕایەوە ئامێدی و لە پاش ساڵێک ڕۆیشتـەوە بامەڕنێ و لە ساڵی ١٣٨٤ی کۆچی لە تەمەنی هەشتا و یەک ساڵی لە دێی خشخاشدا کوژرا.

ناڵبەند یەکێ لە هـۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. بەشێ لە دیوانەکـەی لەم دوایەدا چاپ کـراوە و زۆربەی هۆنراوەکـانی بریتین لە: هۆنراوی دڵداری، سۆفیەتی و خواناسی، پیاهەڵدان و ستایش، داشۆرین و نیشتمانپەروەری.

ناڵبەند گەلێ چەرمەسەری و تەنگ و چەڵەمەی لە ژیاندا دیوە و گەلێ تووشی ئاوارەیی و دەربەدەری بـووە و لەسـەر نەتەوەکـەی کـردووەتەوە، بەتایبـەت لە بەرابەر ئینگلیـزەکـاندا ڕاوەسـتـاوە و بەهۆنراوەکانی خـەڵکیی هـان داوە کە یەکـیـەتی بهێننە دی و لە ناکـۆکی و ناتەبایی خۆیان لادەن، وەکو دەڵێ:

کەسێ وەک من نەکر نسحەت بو کوردا
ب کــوردی هۆ بەیان کــربیت مــە ئالەک
ئەگــەر ویجــدان هەبیت دێ من نیــاسن
وەکی ویجـــدان نـەبیتن بەســـەفـــالەک
کــوئەز شــێــرم بو نێــچــیــرا کــەلامــا
بەلێ ئەمـــا نـەها دەست من غـــەزالەک
گــەلی کــوردا کــەلامێ من بەلاڤ کــەن
نەبێــژن شـــاعــری کــر گـــالە گـــالەک
کــەلامێ وە مــەکــر جــەوهــەر بەشــعــرێ
نـەمـــا ئەڤـــرۆ ل وا ڕێ من تەفـــالەک
بڤی تەبعێ تەڕو نـا زک کـــو من هەی
ل مـــــالا من بەقین فـــــەربو دەلالەک
بو کوردا (ئەحمەد)ی ساخلەم سەعی کر
چ شــولا هــەی بەیان کــر ژێ مــیــســالەک

واتە: کــەســێک بەئەندازەی من پەندی کــوردیی دانەداوە و، من لە مــەیدانی قــســـە و وتارداندا وەکو شێرم، بەڵام نەمتوانی تەنانەت ئاسکێک نێچیرکەم، چونکە هەر بەدووی هۆنراو و قسەوباس و مەبەستی کوردایەتی و کۆمەڵایەتییەوە بووم و ئەبێ هۆنراوەکانی من لەناو کــۆمــەڵدا بــلاوکــەنەوە و، من هــەر بیــر و ڕای ئێوەم لە هۆنراوەکــانماندا هێنا وە، بەو مرخەوە کە هەمە ویستم دڵدارێکم هەبێ کە ئەو دڵدارەشم کورد و کوردستانە و، ئەحمەد بەپاکژیی دڵ بۆ کوردەکان تێ کۆشا و، لە هەر مەبەستێک نموونەیەکی دەرخست تا هەموو ڕوون بنەوە.

ناڵبــەند لە ڕیزی ئەحــمــەدی خانی و حــاجی قادری گۆییــیــە کە دژی دیلی و کۆیلەداری ڕاوەســتــاوە و لە بەرانبــەری زۆرداران و ملهــوڕان ســەری دانەنواندووە، وەکــو لەم پــارچە هەڵبەستەیدا ڕازی دڵی خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

مــوخـــابن بۆجــهێ کـــوردا نـهـــۆ لێ بویە ئێــڤـــاری
حــەتا ئەڤــرۆ د خــەودا مـــان بســـەردا هـات شــەڤـــا تاری
جــهێ مــێــرا جــهێ شــێــرا، جــهێ دینداری و خــێــرا
جــهێ نـامــیس و ڤـــاڤــێــرا نـهـــۆ کــەڤــتــینە بن باری

بەری ئەڤرۆ جیهانگیر بوون ملووک و حاکم و میربوون
خودان حوکم و چەک و شیر بوون ژ ئەسلێ عونسری ئاری
حوکم کەربوون گەلەک سالا ل ناڤ غەیری خۆبوون ئالا
ژ مەدحا قەت نەمان ڤالا نەکەڤتن بەرچو هەوگاری

واتە: داخ و موخابن بۆ جێ و شوێنی کورد کە ئێستا ئێوارەی لێ هاتەوە هەتا ئەمڕۆ ئەوان لە خەوداماو و، شەوی تاریکیش هاتە سەریان و هێشتا وریایان نەبووە، کوردستان جێی شێرە پیاوان و کەڵەپیاوانی خواناس و جێگای ئابڕوو و فەهێت بوو کەچی ئێستا کەوتووەتە ژێر بار، لەمەو بەر ئەم گەلە جیهانگیر بوون و خاوەنی میر و پاتشا بوون، خاوەنی فەرمان و چەک و شمشێر بوون و لە ڕەگەزی ئاری بوون و، گەلێک ساڵ فەرمانیان دەدا و، لەناو بێگانە بەرز و دیار بوون و، هەموو کەسێک چ بێگانە و خوێش پەسەند و ستایشیانی دەکرد.

ناڵبەند وەکو هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدا و گراوی نازک نەوهالان بووە و جوانی و ڕوواڵیی دڵدارەکەی کورتژم و ئیلهامی هۆنراوی پێ بەخشیوە. بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕوو دەکاتە دڵخوازەکەی و دەڵێ:

چ بێژم مەدحە بۆ ڤێ ڕوح شیرینێ
ڕحانا ل ناڤ ڕەز و باغێ ئەڤینی
دەلالێ نازکێ بڕە و هیلالێ
دوڕا کەفتی دەرێ گەنج و خزینێ
شەمال دانا ب شەڤێ ڕۆهن و تەیسی
برۆسیا ل سەر دلی وەقتێ کەنینێ
م گوت گول چیچەکا لاو و جحێلا
تووی حاکم لەسەر بەلقیس و زینێ
جەمالا یوسفی شەوقا ڕوویێ تە
تە ئەز کوشتم حەلاندم دل پەڤینێ
ژ عیشقا تە ل من ڕابوو قیامەت
هەوارا خۆ مەبر ئیتا مەدینێ
ژ چاڤێت تە دوو تیرهاتن دلێ من
کی دەرمان کەت تەڤی جورح و برینێ

کـولیکا ناڤ هەڤـالا سـۆر و قـرمـز
بەهارا کـامـلا هەر کـەسک و شـینێ
چیمەن پێشی سەر و دێمێ تە شەرمین
تو شـەکرێ مـسر و شـام و هند و چینێ
تە ئاگـر ئەڤـرۆ بەردا ئەهلی عـەردی
دگـەل من بەس بکەڤێ کـەرب و کـینێ
مـەلەک جـومله ژ عـەرشێ هاتنە خـارێ
کـۆ ڤێ بەحـرێ نهـۆ ئەم ژی کـەتینێ
هـەڤـالێ دێم دورێ، قـامــەت زراڤێ
تووی نـوورها ل چیـائێ توور و سـینێ
بزانە ئیـــخـــتـــیـــارا مـن د دل دا
وەکـی تەیری ژ دەست مـن چو فــڕێنێ
وەکی ڕابووم لە حـەشـرێ دویر و کویرە
جــهێ لێ بی بێـخـێـری ڕافـڕینێ
قـەبووله من تو (ئەحـمـەد) دین و دونیـا
بو خـاترا ڤێ سـوڕا ئێـبنولئـەمـێنێ

واتە: چۆن ستایشی ئەو ئێسک سووکە بکەم کە وەکو ڕێحانێکی بۆنخۆشە لەناو ڕەز و باغی ئەویندا، تۆ وەکو دورێکی بایبداری کـە چوویـتەتە سـەر گـەنج و خـەزێنەدا، تۆ وەکو شـەمێکی وایتە کـە شـەوی تاریک ڕوون دەکـەیتەوە و، پێکەنینی تۆ برووسکەیەک لە سـەر ئاسمـانی دڵم دادەنێ، تۆ وەکـو گوڵی چیچـەکی و بەسـەر بەلقیس و زیندا فـەرمـانڕەوایی دەکەی و لەوان شـۆخـوشـەنگتری، جـوانین یوسف لە جـوانیی ڕووی تۆدا دەردەکەوێ و، تۆ بەم جـوانیـتە دڵی منت کوشت و، لەبەر ئاگری ئەوینی تۆ مـن سـووتام و، دوو تیـرت بەهۆی چاوانتـەوە بۆم هاوێشت و تەواوی لەشـمت بریـندار کـرد و دیارە کـەس ناتـوانێ برینەکـانم سـارێژ بکاتەوە و جگـە لە خـۆت، چیـمـەن و شیـناوەردی لە بەرابەری تۆدا شـەرمـەزارە و، تۆ خـەڵکت سـووتانـد، چونکە تۆ وەکو تیشکی کێوی توور و سیناى. ئەوە بزانە کە ئیختیارم لە دەست دەرچووە و لە ڕۆژی دواییـشـدا کـە لە گـۆڕ زینـدوو دەبمەوە هـەر دەسـتـە و دامـێنی تۆ دەبم.

ناڵبـەند لە باری خـواناسـیـشـەوە گـەلی هۆنراوی هۆنیـونەتەوە کـە گـەلێ تەڕ و ناسک و پاراون و ئەوا لێرەدا چەند هۆنراوێکی بۆ نموونە دێنین:

ئیلاهی تۆ حوکومداری ئەمێ ب حوکمێ تە ڕازینە
حەقیقەت هەر تو غەففاری بەلێ نەفسا مە خائینە
قەوی نەفسا منا هارە ژ حەدی زێدە دژوارە
دگەل من خائن و خارە، وەکی خویندارەکا دینە
یەقین خویندارە ئەو بو مە، هەرادژوار و مەیشوومە
ددەستی دا ئەزێ هۆمە چ خۆشی من نەدیتی نە
ژبەر وێ نەی خودان خێرم نەخو عەبدم نە جامێرم
ژ ساخیا خۆ ئەزێ تێرم هەڕۆ ئەڤ عەبدە شەرمینە
هەڕۆ ئەڤ عەبدە سەر شۆڕە، کو نەفسا بێ سەرۆ بۆرە
نەساخم هەر وەکی کۆرە نە من سەبر و نە تەسکینە
ئەزم شەرمین لەناڤ یارا دنالم وەک برینداراا
نە سەربەستم وەکی جارا هناڤ ئەڤرۆ ل من سۆتینە
حسابا حەشر و میزانێ دوەقتێ جورم و کێشانێ
ئەمرکە ئەو فەقیر کانێ هلۆ جبریل هەرە بینە
ل دیوانێ وەرن روینن کتابا رەحمەتێ ب خوێنن
هەرن زووی ئەحمەدێ بینن فەقیر و ژار و مسکینە
وەرە ئەحمەد عوفوو هاتە مە ثابت کر یەقیناتە
بەحەشتا تازە من داتە هەرە پال دە رەحەت روینە

واتە: خوایا تۆ فەرمانڕەوایت و ئێمە بەفەرمانی تۆ ڕازین و، بەڕاستی تۆ بەخشینەری گوناهی، بەڵام ئێمە سپڵەین و، بێگومان نەوسی ئێمە شووم و سەرکێشە و لە دەستی ئەو هیچ چەشنە خۆشییەکم نەدیوە و، دیارە بەفەرمانی نەوسی خۆم جووڵامەتەوە و بەندەیەکی چاک نیم و لە کردەوەی خۆم شەرمەزارم و، دیارە تۆش بەخشندەیت و خۆت فەرمووتە گوناهەکانتان دەبەخشم و بێگومان منیش چاوەڕێی بەزەیی تۆم.

کۆمەڵێک لە هۆنراوەکانی نالبەند لە ساڵی ١٩٨٢ لە لایەن سەعید دێرەسییەوە لە نەجەف لە چاپ دراون.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەحمەدێ نالبەند - کۆکردنەوەی خالد حسین - دهۆک، ١٩٧٢.

٢- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا نووسراوە.

هۆنەرانی دەوری بابان

١٢٦٧-١٠٨٨

بابانەکان لە هەرێمی موکریان و شارەزوور و سلێمانیدا میرنشینێکیان بەناوی خۆیانەوە پێک هێنابوو کە ئەم میرنشینە نزیکەی سێسەد ساڵێک بەردەوام بووە و هەندێ جار لەژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکاندا بوون و برێ جاریش لە ژێر ڕکێفی پاشایانی ئێرانا بوون.

مێژوونووسەکان لایان وایە کە دامەزرێنەری ئەم میرنشینە لە فەقێ ئەحمەدی دارشمانەوە دەست پێ دەکا و گوایە لە شەڕێکدا بەسەر یەکێ لە دوژمنەکانی عوسمانیدا سەرکەوتووە و ئەوانیش ناوچەی پژدەریان داوەتێ و ئەویش میرنشینی بابانی دامەزراندووە. بەڵام زۆربەی مێژوونووسان لەسەر ئەو بیروڕایەن کە بناغەی میرنشینی بابان، لەلایە سلێمان بەبەی کوڕەزای فەقێ ئەحمەدەوە لە ساڵی ١٠٨٨ی کۆچیدا دامەزراوە و بووەتە میری مەرگە و پژدەر و ئەوسا دەستی کردووە بەپەرەدانی سنووری وڵاتەکەی و لە ماوەیەکی کەمدا شارەزوور و سلێمانی و کەرکووکی داگیر کردووە و لە پاش ئەو بەکر بەگی کوڕی بووەتە جێنشینی و ئەویش پەرەی داوەتە سنووری وڵاتەکەی، بەڵام عوسمانییەکان ڕقیان لێ هەڵگرتووە و کوشتوویانە.

لە دوای بەکربەگ چەندین میر لە میرنشینی باباندا فەرمانڕەواییان کردووە کە بریتین لە: خانەپاشا (١١٣٣- ١١٤٣) سەلیم پاشا (١١٥٦-١١٦٤)، سلێمان پاشای گەورە (١١٦٤-١١٧٥)، ئەحمەد پاشا (١١٧٤-١١٧٧)، سلێمان پاشای دووەم (١١٧٧-١١٧٨) هەروەها گەلێکی تریش فەرمانڕەواییان کردووە کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە: حەمە پاشا و ئەحمەد پاشا و مەحموود پاشا و ئیبراهیم پاشا و عوسمان پاشا و عەبدولڕەحمان پاشا و خالد پاشا ناو ببەین کە تا ساڵی ١٢٦٧ی کۆچی فەرمانڕەواییان کردووە و سنووری میرنشینەکەیان تا خاکی کفری و جوانڕۆ و زەهاو و مەندەلی و هەولێر ڕۆیشتووە.

میرەکانی بابان زۆر حەزیان لە ئاوەدانی و پەرەپێدانی فەرهەنگ و زانیاری و کشتوکاڵ کردووە و لەو ماوەیەدا گەلێ پرد و مزگەوت و پەرتووکخانەیان دروست کردوون. ئیبراهیم پاشا شاری سلێمانیی لە ساڵی ١٢٠٠ی کۆچیدا دروست کردووە و مامۆستایانی زانکۆی قەڵاچوالانی گوێزاوەتە زانکۆی ئاینیی ئەو شارە.

بابانەکان زانایانیان هان دەدا کە پەڕاو و نامیلکە بنووسن کە لە دەوری ئەواندا گەلێ زانا و هۆنەر و پیتۆڵ و بژیشک هەڵکەوتوون و گەلێ بەرهەمی باییداریان بەزمانی کوردی و

عەرەبی و فارسی لێ بەجێ ماون کە هەندێکیان بریتین لە: «موفتیی زەهاوی، مەلا خدری نالی، مەولانا خالدی نەقشبەندی، شێخ مارفی نۆدێ، مستەفا بەگی کوردی، حاجی قادری کۆیی، شێخ ڕەزای تاڵەبانی، مەلا ساڵحی ئاهی، عەبدولڕەحمانی سالم، عەلی بەردەشانی، حەسەن کەنۆش».

میر ئەحمەدبەگی زەنگەنە

١١٠٠-١١٧٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی میر ئەحمەد و کوڕی سمایل بەگی زەنگەنەیە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٠٠ی کۆچی لە دێی قەیتوولدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە. ئەحمەد بەگ لەبەر ئەوەی بەگزادە بووە لە سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا باوکی مامۆستایەکی تایبەتی بۆ ڕاگرتووە و لەلای ئەو فێری وێژە و زمانی فارسی و عەرەبی بووە و ماوەیەکیش لە هەورامان و سنە و بەغدا بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی مڵکداری و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بووە تا لە ساڵی ١١٧٠ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە زێدەکەی خۆیدا نێژراوە.

میر ئەحمەد بەگ لە کاتی خوێندنەوەی گوڵستان و بووستانی سەعدیدا هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراوە و هەر لە تافی جوانیدا دەستی کردووەتە هۆنینەوەی هۆنراو و ئینجا خووی داوەتە خوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرانی هەورامان و گەلێ حەزیشی لە هۆنراوەکانی مەولەویی بەڵخی و کەلیمی هەمەدانی کردووە و بەم جۆرە کەوتووەتە کۆشی هۆنراوەوە و گەلێ هۆنراوی جوانی هۆنیونەتەوە.

لە هۆنراوەکانی هەر پارچە هەڵبەستێکی گەیشتووەتە دەستی ئێمە، ئەویش لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) لە چاپ دراوە، ئەم پارچە هەڵبەستەی بۆ یەکێ لە خزمەکانی حەمە ئاغای زەنگەنەی غەمناکی نووسیوە کە گوایە لە کاروباری مڵکداریدا یارمەتیدەری بووە و لەبەر چەند هۆیەک لەلای نەماوەتەوە و باری کردووەتە کوردستانی ئێران بۆ ناو خزمەکانی و ئەویش ئەم پارچە هەڵبەستەی بۆ ناردووە و داوای لێ کردووە کە بگەڕێتەوە لای وەکو دەڵێ:

هامسەران خەیاڵ، هامسەران خەیاڵ
خەیاڵ دامە ویر، ویردامە خەیاڵ
دڵ بەردم وە بەحر مەوج مالامال
بەرئاوەرد دانەی جەواهیر وە لاڵ

شکۆفـەی چەمـەن، شـەفـافـەی گـوڵان
هام بەزم مـەجلس نەغـمـەی بوڵبـوڵان
یە خـــەیلێ وەخــتـــەن نیـیـەنی دیار
وە بێ تۆ تەخــتم بەیۆ یەخـــتـــە سـار
وە بێ تۆ عـومـرم نەمـا لە جـیـهـان
تەخت و بەخت و جام گشت وەتۆ ڕەوان
تۆش وێنەی جـام جـیـهــان بینەنی
ڕەونەق ئـاوەردەی ڕووی زەمـــیـنـەنی
نەواچی مـــیـــرزام حــــەرفێ نەواتەن
بینـایـیی دیدەم بێ تـۆ زوڵمــــاتـەن
پەی چ دەلیلێ نەکــــیـــانای وەلام
وێم و گـرد کـەسم هەر وەفـیـدات بام

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئەوەندە بیرم کردەوە و کەوتمە ناو کەڵکەڵە و خەیاڵ و دڵم بردە ناو شەپۆلی دەریا تا چەند دانە گەوهەرێکم بۆ پەیدا بوو کە ئەوا پێشکەشتی دەکەم. ئەی هاوڕاز و هاوبەزمەکەم! ئەمە ماوەیەکە دیار نیت و بەبێ تۆ تەخت و بەختم لەناو دەچێ، بەبێ تۆ تەمەنم لەناوچوونە و تەخت و بەخت و جام هەر وە تۆ ڕەوایە، تۆش وەکو جامی جیهانبینی و ڕازێنەرەوەی ڕووی زەویت، نەڵێی کە میرزام قسەیەکی نەکردووە، بینایی چاوەکانم بەبێ تۆ تاریکە، لەبەرچی نەهاتیتەوە لام، خۆم و کەسوکارەکەم دەبینە قوربانت.

سەرچاوەکان
١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٢- گۆڤاری دەنگی گێتیی تازە ژمارەی ١- بەغدا، ١٩٤٥.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیر ئەحمەدبەگ.

مەلا محەمەدی هەزار مێردی

١١١٩-١١٩٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی حاجی حەسەنی سنجوێ و نازناوی ئیبنولحاجە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدان لە ساڵی ١١١٩ی کۆچی لە دێی سنجوێ لە دایک بووە. سنجوێ یەکێ لە دێیەکانی سەردەشتە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن هەمووی موکریان گەڕاوە و ماوەیەک لە سابلاخ بووە و ماوەیەکی زۆریش لە سلێمانی بووە و سەرێکیشی داوە لە قەلاچوالان و سەرەنجام ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک دڵی لەوێ هەڵکەنراوە و باری کردووەتە دێی هەزار مێرد لە نزیک شاری سلێمانی و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوینیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٩٩ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

مەلا محەمەد بەیەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و زۆربەی تەمەنی بەدەرز وتنەوە بردووەتە سەر و گەلێ ودمی بەفەقێیان داوە و گەلێ لە زانایانی کورد وەکو مەلا عەبدوڵلای بێتووشی و شێخ مارفی نۆدێ و کاک ئەحمەدی شێخ شاگردی ئەو بوون.

ئیبنولحاج لەناو زاناکانی کورددا پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە، بەتایبەتی لە (عیلمی کەلام)دا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و ئەو پەرتووکانەی کە بەیادگار لێ بەجێ ماون، هەموو لەو زانستەدان و بریتین لە: (رفع الخفاء)، (ایقاد الضرام علی من یوقع طلاق العوام)، (محاسن الغرر)، (رساله فی الکراه الشرعی، حرمه المتعه)، (نخبه الفکر فی مصطلح اهل الاثر).

هەروەها پەڕاوێکی بەناوی (مەهدی نامە) لە ساڵی ١١٧٦ی کۆچی هۆنیوەتەوە کە داگری شەست و چوار بەندە و هەر بەندێکی چوار خشتەکە ئەوا بەندێکی لە سەردێڕی نیشانەی ئاخر زەمان دێنین:

هەر دەمێنن ئەشرارولناس
چیش نازانن دە کەڕ و کاس
پیریان دەبێتە ئەلخەناس
لێی وەردەگرن تەریقەتێ

خـۆ دەکـا بەشـێـخـی زەمـان
دەیانکاتە عــەبدی ئەوســان
نە خـەیر دەزانن، نـە ئیحسان
هاوار لەبەر وی غــەفـلـــەتێ
ئیسـرافـیـل بەئەمـری جـەبار
نەفخـی سووریَ دەکا ئیـزهار
چی دەبیـنن، دەنگی کـــوبار
هەمـوو دەمـردن بەسـەیحـەتێ
چل ســاڵ دەبێ چۆڵ و وێران
ئـــەڵـــڵا دەبــارێــنــێ بــاران
هەر بەشـیبهی مەنیی ئینسـان
ئەجـســاد دەڕوێن بەقــودرەتێ
نەفـــخـی دووەم کـــە دادەبـێ
هەمـوو ئینســـان قــایم دەبێ
لەســـەر قـــەبرێ هایم دەبێ
لەبەر حــیـرەت و دەهـشــەتێ
دەیان ئەڕۆن بۆ مـەحـشــەرێ
بۆ جــەزایی خــەیر و شــەڕێ
هەر کـەس غـەمی دێتـە بەرێ
دەکـێـشێ ئاه و حــەســرەتێ
بەحسی عیسای عالی ڕوتبەت
تەقدیر وە بوو کـەوتە فـتـرەت
بە هـەشـتــادی قــەد تـەممەت
دەگـــەڵ باقــیی عــەلامــەتێ
خــەتمی عــەلامــەتان تـەمـام
ئەوجــا کــۆتا بکەین کــەلام
ئەرجـوو لە زەب زی لئـەنعـام
خـەلاسـمـان کـا لە قـیـامـەتێ

نەزم کـــرا بەناخـــۆشی
دڵ پڕ لە غــەم و بێــهــۆشی
لە تاریخی حــەفـتـا و شــەش
بەعـــدە ئەلف و مـــئـــەتێ
نەزمم کرد بەقـەوڵی سـەحـیح
بە لەفزی کـوردی زۆر فەسیح
بۆ مـونسـفـان لا للشــەحـیح
بۆ ئینتـفـاعی عـامـەتێ
ئەزم مــحــەمــەدی دڵڕیش
حـــاڵم وەکی حـــاڵی دەروێش
پەردەی غــەمـان دایم لە پێش
لەبەر خـــەوفی عـــاقـــبــەتێ
وەقـــــتێ دەچینە ژێـر گڵـێ
غــــەمم زۆرن لەســــەر دڵێ
وەک مــەنچــەڵی پڕ دەکــوڵێ
لە خـوای دەخـوازین ڕاحـەتێ

سەرچاوەکان

١- دەقەکانی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٧٨.
٢- البیتوشی - تالیف شیخ محمد الخال - بغداد، ١٩٥٢.
٣- تاریخ مردوخ - تالیف آیت الله مردوخ کردستانی - تهران، ١٣٢٤.
٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا محەمەدی هەزار مێردی.

مەلا عومەری ڕەنجووری

١١٦٤-١٢٢٥

مەلا عومەری ڕەنجووری بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان، لە ساڵی ١١٦٤ی کۆچی لە دەوروبەری کەرکووکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٢٥ی کۆچی لە جیهان ماڵئاواییی خواستووە.

مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی کە دیوانەکەی ڕەنجووریی لە چاپ داوە، لە سەرەتای دیوانەکەدا دەڵێ: مەلا عومەری ڕەنجووری یەکێکە لە کەڵە پیاوەکانی گەلی کورد، بەرهەمەکانی هەر چەند کەمی دەست ئێمە کەوتوون، بەڵگەی بلیمەتی و لێهاتوویی و زانایی و دەروون پاکی ئەو هۆنەرە گەورەن، کە بەداخەوە ئەگەر زوو مشووری بخورایە لەوانەبوو گەنجینەیەکی گەلێ بەبایەخ لە بەرهەمەکانی کۆ بکرابایەوە و چرایەکی ڕووناکی ئێستا و دوارۆژ بەڕووناکی لەو زانا پایەبەرزەوە دەستاودەست بەنەوەکانی گەلەکەمان بگەیشتایە.
هۆنەر لە مێعراج نامەکەی بۆ ساڵی لەدایکبوونی خۆی دیاردی دەکا و دەڵێ:

چە سەنەی هەزار دووسەد نۆدا	ئی مێعراج نامە چە لای من ڕوودا
ئەو ساڵ کە ئی فکر ئاوەردم دەهەم	عومرم یاوابی وەپەنجا و پەنج کەم

واتە: لە ساڵی هەزار و دوو سەد و نۆی کۆچیدا ئەم (مێعراج نامەم) نووسی و، ئەو ساڵە کە ئەم بیرەم کەوتە سەر، تەمەنم چل و پێنج ساڵ بوو. بەم پێیە ڕەنجووری لە ساڵی ١١٦٤ی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە.

هۆنەر وەکو خۆی دەیڵێ لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیا تووشی نەخۆشییەکی سەخت بووە و سەرەنجام هەر بەهۆی ئەو نەخۆشییەش مردووە، دیارە بەپێی قسەی خۆی لە ساڵی ١٢٢٤ی کۆچی ئەو ئازارەی پێ پلیکاوە وەک دەڵێ:

ئەوسا ئەو ئازارە پەرێم پابەست بی	تاریخ عومرم نە سەنەی شەست بی
سەنەو ساڵ و وەخت هیجرەت موختار	هەزار و دوو سەد و چەنی بیست و چار

واتە ئەوکاتە کە تووشی ئەو ئازار و دەردە بووم، تەمەنم شەست ساڵ بوو، بەمێژووی کۆچی دەکاتە هەزار و دوو سەد و بیست و چوار. ئیتر بەم چەشنە ڕەنجووری لە تەمەنی شەست ساڵیدا ئەو نەخۆشییەی پێ پێچاوە و نزیکەی ساڵ و نیوێک هەر لە جێ بووە تا لە ساڵی ١٢٢٥دا گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە.

سەبارەت بەپلەی خوێندەواری و زانیاریی ڕەنجووری جگە لە دیوانەکەی بەڵگەیەکی تر بەدەستەوە نییە، بەڵام مێعراج نامەکەی و ئەو هۆنراوانەی کە لە شوێنی بەجێ ماون،

ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە ڕەنجووری مەلایەکی زۆر پایەبەرز بووە و لە زانستی ئیسلامی و پیتۆڵی و ڕاڤەی قورئاندا زۆر شارەزا بووە. حاجی قادری کۆییش لە هۆنراوێکدا پلەی هۆنەریەتیی ئەومان بۆ دەردەخا وەک دەڵێ:

یەکێ ڕەنجووری ئەهلی کەرکووکە فیکری بیکری هەموو وەکو بووکە

ڕەنجووری وەکو زۆربەی هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدای دیمەنە جوانەکانی کوردستان بووە و چاوەندازی ماه و ڕەوەزی کوردستان و دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە، لە تەنیشت ئەمەشەوە شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە. لە تافی جوانیدا گراو و سەوداسەری کچێکی شۆخوشەنگ بەناوی شیرین دەبێ و شیرین بەجارێ فام و هۆشی لێ دەستێنێ و ئیتر ئەم ئەوینە دەبێتە هۆی هەڵقوڵینی هۆنراوی ڕەنجووری و ئەوسا ڕووی لێ دەکاو پێی دەڵێ: ئەرێ ئەی غونچەدەم، ئەرێ ئەی دیدە مەست، زولفەکانت وەکو عەنبەر وایە و وەکو ئاسک وایت و شەدەت شۆڕە و دیار شۆخوشەنگ و جوانی و قەدت وەکو نەمامە و دەمت وەک نەواتە و دڵ بەئاواتییەوەیە، لەو ساوەوە کە من چاوم پێت کەوتووە، هۆش و فامم لە دەست داوە و تۆش خەریکی ئازاردانمی و جگە لە ستەم و ئازار کارێکت نییە و هەر لە بیری دووری و بێ مەیلی دای:

ئەرێ غونچەدەم، ئەرێ غونچەدەم ئەرێ لەب عەقیق، پەڕەی غونچەدەم
ئەرێ جام جەمین، جەمێن شۆڵەی شەم ئەرێ دیدەمەست، ئەرێ قەتران چەم
ئەرێ زوڵف عەنبەر، مایەی ئاهووی تار ئەرێ شەدە شۆڕ، شۆخ خاتر دار
ئەرێ نەوبەرتوول، نەمام نەوخێز ئەرێ دەم نەبات، چەشەی شەکەر ڕێز
جەوساوە یاوان ساڵت وەدوو هەفت من فام جەخانەی دەروونم دوور کەفت
واتم: ها بەرشیت جە حاڵ نەزانی یاوای وە ئەیام ڕۆی کامەرانی
هەنی جەفا و جەور جەلات مەبۆ کەم شەرت و بەین لەیل ماوەری وەهەم
یەچ خێرتەن دیدەی (ڕەنجووری) هەرهای نەخەیاڵ بێ مەیلی و دووری

ڕەنجووری لەسەر گەلێ بابەت هۆنراوی هۆنیوەتەوە و، هۆنراوەکانی بریتییە لە: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، سۆفیەتی، نیشتمانی، مێژوو، شین و لاواندنەوە و پیاهەڵدان، لە پارچە هەڵبەستێکیدا دیمەنی چوونی پۆلێک لە کچانمان بۆ دەخاتە بەرچاو کە چۆن دەچن بۆ سەر دیتنی شێخ مەحموودی سەرواڵە و، هۆنەر دەیەوێ ئەوەمان بۆ بگێڕێتەوە کە چۆن ئەو کچانە ڕێگەی ئەو پیاوە گەورەیان گرتووەتە بەر و خۆیان بۆ دیتنی گلگۆی شێخ ساز کردووە.

ئەوا یەکێک لەو کچە شۆخانەی دێ کە هەر ڕۆژێ بەزم و کۆڕێکی گەشت و گەڕان پێک دێنێ و هەر جارەی بۆ شوێنێ کەنیشکەکانی دێ خڕ دەکاتەوە و سەر قەتاریان لێ دەگرێ و بەسەد لەنجە و نازەوە بەریان دەکەوێ ئەمڕۆیش ئارەزووی گەشتی هەیە و دەیەوێ خۆی بگەیەنێتە پێشەوای بەرزی سەرواڵە و لەوێ نیازی خۆی لە خزمەتیدا بدرکێنێ، وردە وردە دەست پێ دەکا و سەر و پێچ دەپێچێتەوە و پووشین ئاوێتەی سرکەیی و گوڵەنگ قۆزاخە دەکا و زوڵفی عەنبەربۆی شانە دەکا و تای زوڵفی کە کەمەندی چەندین بارامی گۆڕە، بەسەر تۆپە گوڵی گۆنادا پەخش دەبێ و بەگەڵێ خشڵی جوان لە: لاگیرە و ژێر چەنە و سڵسڵە و پلپلە، سەر و پێچ دەڕازێنێتەوە، سەرپۆشی کەتان دەدا بەسەردا و دەرزی فەرەنگی دەدا لە درزی یەخە و دوکانی تەختی سینە و میوەی باخی خەسرەو پەسەند کلیل دەدا و چاوانی بەکلی سوبحانی دەڕێژێ و تووڵی تەڕی ئەندام هەزار تەرز دەلەرزێ و دەلەنجێ، کە دەزانێ ئەو لەشولارە بێ خەوشەی لە ئەندازە نەخشاندووە دەست دەداتە جامی جەمن و ئاوێنە بەدیداری شاد دەبێ، دەبینێ لە هیچی کەم نییە، دەبا بنێرێ کچانی دێ نەوهالان و گەورە کچان و گولانی باخچەی دێ بخاتە تەک خۆی و ڕێگەی بارەگای پێشەوا بگرنە بەر، سا بەهەر چەند لەنجە و ناز بەسەر زەویدا کە ئەوان پێی لێ دەنێن وا گەیشتنە دامێنی بارەگای پێشەوا و کاتی خۆ ڕێکخستنە بۆ ئەو دیدارە و ئەو شوێنە پێویستی بەپاک و خاوێنییە. دەبا گوڵەندامان وەک مانگ لە پەردە بێنە دەر و یەک یەک و دوو دوو وەکو سەر سەوز خۆیان لە ئاوی حەوز هەڵکێشن و خۆیان بشۆن و دوایی هەموو خۆیان پۆشتە بکەنەوە و بەرەو بارەگای نیاز ڕێ بگرنە بەر. ئینجا لەوێ نیاز خواستنە و هەر یەکە بۆ خۆی و بۆ دڵخوازی خۆی دەلاڵێتەوە و ئەو ڕوومەتە لە گوڵ نازکترە دەسوونە بەرد و کێلی بارەگای شێخ و داوای نیازی دڵیان دەکەن، پاشان ڕەنجووری خۆی دەکا بەهاودەنگیان و دەپاڕێتەوە:

زلێــــــخـــــا بالا، زلێـــــخـــــا بالا،
ڕۆێی ســــوب ســــەحــــەر نمانا بالا
پۆشـــــا ســـــــەرتاپای بالا بـەوالا،
بـەی عــــەزم تەواف پیـــمــــام.ســــەروالا
ســـەبەندەتە یارکـــەرد پوشین بەســــتــــەوە
خــەم دان وەزوڵفــان دەســــتــە دەســـتــەوە
تای تورەی کــەمــــەند بەهەرام گــۆرگــیــر،
توغرای حـەڵقـەی زوڵف بۆ مـایەی عـەبیـر

پەخش کەرد نە ئەتراف گۆنای گوڵ سیفەت
لەرزنا چون تووڵ نازک ئەو قـــامـــەت
مـــەقنعـــەی کـــەتان دانەرووی دەمـــاخ
بەندکـەرد جـەلای سـەر لاگـیـرە و چەناخ
سنجـــاق ســـیـــمین دانـە درز نەو
کلیل دا نـەتەخت پەسـەندەی خـەسـرەو
دیدە وەســورمــەی ســوبحـان ڕشـتـەوە
پیـاڵەی شـاجـام گـرت وە مـشـتـەوە
وەخـتێ نیگاش کـەرد ئەوجـام بێ زەنگ
سـەیران کـەرد جـەمین ڕشـتـەی خـوداڕەنگ
زانا سـەرتاپا چێـوش نیـیـەن کـەم
ئەوسـا کـیـانا هەمـسـەران کـەرد جـەم
چـەنـی نـەوهـالان تـورکـی تـۆڵ ئـەندام
ڕاهـی بـی ڕەوان پـەی ڕەوزەی ئیـمـــام
وەشـێـوەی شـیـرین شـۆخ سـەهمگین
سـارا و سـەرزەمین پڕ کـەرد نە بۆی چین
هەردان، هـەڵەتان، یەکـایەک تەی کـەرد
تا تەشـریف وەپای ڕەوزەی ئیـمـام بەرد
جـە پاکـۆی مـەقـام ڕەوزەیدا مـەن سـاف
ئاوەرد ئەو خـەیاڵ شـسـتـشـۆی کـلاف
چون حـۆری زای حـوور شی وەدەور حـەوز
داخڵ بی وەحـەوز چون سـۆنەی سەرسـەوز
نـازک ئەنـدامـان یەکـایەک تەمـام
شـست و شـۆ کـەردن چون ئەو گـوڵ ئەندام
ئـەوســـا هـەم پۆشـــان بـالا بـەوالا
تـەشـریفـشـان بەرد وە پای سـەروالا
هـەر کـەس پەی مـوراد وە ئیـمـام لالان
جـەمین نـەسـای سـەنگ سـەروالا مـالان

هانا یا ئیمام دوعا موستەجا
جە پای بارگەی تۆ ئێدمەن ڕجا
چونکە ئی نەمام پەری زای بێ گەرد
وەپای بارگەی تۆ ئیلتیجاش ئاوەرد
نیازم ئێدەن قەبووڵ بۆ نازش
حاسڵ بۆ جەلات وایە نیازش
پەی خاتر شادی شای شیرین خاڵان
(ڕەنجووری) غولام مەحموود سەرواڵان

ڕەنجووری بەجۆرێ گراو و سەوداسەر دەبێ کە هۆشی بەلای خۆیەوە نامینێ و ڕوو دەکاتە یارەکەی و پێی دەڵێ: دڵم بەجۆرێ بریندار بووە، وەکو ئەوەی کە دڕوویەکی پێدا چەقیوە، وەکو برووسکە جەرگ و هەناومی پێکاوە و دیارە کاتی مەرگمە، هەر چەندە لە دەردەداران و بژیشکان دەپاڕێمەوە کە دەردم چارەسەر کەن، هیچ کەسێک ناتوانێ دەردم دەوا بکا، ئێش و دەرد خەریکە پێکەوە دەمکوژن، بەڵێ خۆمیش دەزانم کە ئەوین وامی لێ کردووە، ئەو ئەوینەی کە کاتێ مەجنوونی پێکا، دایە کێوا و فەرهادی لە زێد و مەڵبەندی خۆی ئاوارە و دەربەدەر کرد و سەنعانی لە ئاینی ئیسلام هەراسان کرد و بارامی لە پادشایەتی خست و وامیقی بردە کێو و سامی سەرسووڕمان کرد و نۆفلی بەئاگر سووتان و (جانی)ی دا بەکوشت و حاتەمی لە خەو و خۆراک بێزار کرد، یوسفی لە زێد ئاوارە کرد و لە گیانی شیرین بێزاری کرد، چەند کەسی بەم جۆرە گرفتار کرد و دەردیشی چارەسەر نەکرد، کەچی ئێستاکە خۆی پلیکاندووەتە منەوە منی لە قەیس خراپتر وێڵی کەژو کێو کردووە جا دەبێ وەکو عەبداڵ کەلپۆس لەبەر کەم و کەشکۆڵ هەڵگرم و ڕوو لە چۆڵ کەم و هەتا زیندوو و لە ژین هەراسان بم و بەڕەنجوورییەوە ژیان بەرمە سەر:

میرزام پەڕەی دڵ، میرزام پەڕەی دڵ
یا خارێم نیشتە نەتۆی پەڕەی دڵ
بەتەر تەر نەخاریەیوەست نە پای گوڵ
ئەو خارە کەردەن یەکسەڕ من خەجل
چون برووسکەی بەرق نیشتەن نەجەرگم
دیارەن پێوەن نیشانەی مەرگم
هەرچەند مەلاڵوون نە دەردەداران
دانایان دەور حەکیم شاران

کـــــــــەس نمـەزانـۆ پـەی دەردم چـارە
خـــەریکم جـــە ئێش مـــەودای ئـی خـــارە
بەڵێ مـەزانـوون مـایەش جـــە عـەشـــقـەن
نە کارخانەی عەشق ڕەنگ گرتەی مەشقەن
نە ئـی خـــارە بەرد مـــەجنوون وە کـۆســـار
جـبـە زێد زامن فـــەرهـاد کـــەرد فـــیـــرار
سـەنعـان کـەرد نە دین ئیـسـلام هەراسـان
سـوجـدەی سـەنەم بەرد کلیـسـا نـاسـان
زەوق ســـەڵتـــەنەت جـــەلای بەهرام بـەرد
وامـێق بەرد وەکـۆ سـامش سـەرسـام کـەرد
وەرقـــەش چەنی جـــەور داوە چەرخـــەوە
چون واران وا ڕاوە ڕووی فـــــەرخـــــەوە
نـۆفـڵ دا وەبـەرق بـەنـد شـــــــــــەڕەوە
جـــــانی دا وە کـــــوشت نـەپـای بـەڕەوە
(سـیـف الملوک)ش وست نەڕووی گـێـژاو
حـاتەم کـەرد بێـزار جـە خـوراک و خـاو
شـــاهێ چون یوسف نەزێد کـــەرد ئاوین
مێـهرش بێزار کەرد جە گیان شیـرین
هـەنی چەند کـــەســـان هەر بەی خـــارەوە
تـەک دان وەتەکـــیـــەی ســـای مـــەزارەوە
نـەبی پەی عـــــیـــــلاج ئـی دەردە چارە
دەرد بـــێ دەرمـــــــــــان ئـاڵـوودەی ژارە
ئـیـــســـتـــە هـا نەتۆی جـەرگ من ســەردان
من کـــەردەن بـەتـەر نـەقـــەیس هـەردان
هەروەخـــتـــەن جـەئێش ســزای ئـی خـــارە
خـــار بێ دەرمـــان کـــۆی جـــەرگ بی پـارە
مەپۆشـوون کەڵپۆست، هۆرگێروون کەشکۆڵ
چون تـەنیـــا عـــەبداڵ ڕووکـــەروون نـە چۆڵ

تـا زیـنـدەم نـە ذەوق دڵ هـەراسـانم
(ڕەنجـووری)م ڕەنجـوور خـارخـاسـانم

ڕەنجووری بەجۆرێ سەوداسەر و گراو بووە کە خۆی دەباتە سەرووی فەرهاد و مەجنوون و لە ئەویندا ئەوان بەخـۆ نەگـر و ناتەوان دادەنـێ و دەڵێ: قـەیسـی مـەجنوون کـە زانای دەوربوو هـەرکـە تۆزقاڵێک ستـەمی پێ گـەیشت و بەدەردی ئەوینەوە گرفتار بوو، نەیتوانی خۆی بگرێ و حـەوسەڵەی نەما، هـەم خۆی ڕیسوا کرد و هـەم نەنگی بۆ لەیلای یاری هێنایە بار، نەیتـوانی پیاڵەیەک خـەم و پەژارە بـخـواتەوە، ئەوە بوو کە بەدەشت و چۆڵدا وێڵ بوو و خۆی لەبیرچووەوە. فەرهادیش بەهۆی وێنەکەی شاپوورەوە گراوی شیرین بوو، کاتێ باری دەردی نیـشـتـە دڵ، تاوی نـەهێنا و بەرەو پەڕاو ڕۆیشت و لە داخـا قـوڵنگی هەڵگرت و خـەریکی کـەندنی کێو و مـاهـ بوو کـەچی بەقوڵنگەکە گیانی خۆی لە دەست دا، هـەم خۆی لەناوبرد و هـەم شـیـرینی بەدناو کـرد، ئـەمـانە کـردەوەی ئەو گـراوانە بوو، کـە دەبێ هـەر شـاباشی دڵـی من بکەن و، دڵم خـراپتـر لە دڵی ئەوان گیـرۆدەی دەرد و پەژارەیە، هـەم باری مـەینەت و هـەم تانـەی بەدکـار و هـەم سـتـەمی بێ ئەندازە و هـەم کـارەسـاتی یار، هـەمـووی ڕووی تێ کردووە و هێشتا دڵم لە جێی خۆیە، (ڕەنجووری) لە داخا دڵی دەبێتە خوێن، پێی دەڵێن: ئافەرین فەرهاد و مەجنوون:

مـەجنوون خـۆ قـەیس بی فـەرزانـەی دەوربی
هـەر زەوسـا زەڕێ ئـاڵوودەی جـەور بی
تـاو دەرد نەبـەرد، جـە حـەوسـەڵەی تەنگ
هەم وێش ڕسـوا کـەرد، هـەم لەیل دا وەنـەنگ
نـەتـاوا تـاوشت کـۆی غـەم کـەرۆ نۆش
وێڵ بی وەچۆلدا، وێش کـەرد فـەرامـۆش
فـەرهـاد جـە تەسـویر شـاپوور بی خـەجڵ
گـرفـتـار نەقش شـیـرین بی بەدڵ
وەخـتی بـار دەرد نـە دڵـدا تـاودا
تـاقـەتش نـاوەرد شـی وەپـەڕاو دا
جـە ئـەندووی دەردان هەر قـوڵنگ شـانا
تا قـوڵنگ وێش گـیـانش سـتـانا
هەم وێش کـەرد هیـلاک هـەم شـیـرین بەدنام
کـەردەشـان ئێـدەن مـەشـهـوورەن نەعـام

هەر مەبۆ شاباش دڵەی من کەردەن
بەتەرتەر جەوان گیرۆدەی دەردەن
هەم بار مەینەت، هەم تانەی بەدکار
هەم جەفای بێ شۆ، هەم ماجەرای یار
گشتش هانە دۆش ئەر سەد ئازارەن
هێمای نە جای وێش وە ئیختیارەن
(ڕەنجووری) جەی داخ دڵ کەروو وە هوون
ماچان ئافەرین فەرهاد و مەجنوون

ڕەنجووری گەلێ هۆنراوی ئاینیشی هۆنیونەتەوە، لە (مێعراج نامە)کەی دا بەسۆز و کوڵێکی گەرمەوە لە خوای مەزن دەپاڕێتەوە و داوای لێخۆشبوون بۆ گوناهەکانی دەکا و دەڵێ: خوایا بۆ خاتری ئەبووبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی و بەبارەگای پڕ تیشکی دوازدە ئیمام و بەچوار ڕێبازگەی ئیسلام و بەبارگەی بالوول و بەمووسای کازم و بەمەنسووری حەلاج و شێخ گەیلانی و بەشێخ سەنعان و بەسەی سادقی شارەزووری و بەپیر میکائیل و بەپیر پیرۆت و بەیومنی بارەگای شێخی عەبدالان و بەبارگەی هۆمەرمەندان و بەشێخ بایەزیدی بەستامی و بەشێخ عەلیی هەمەدانی و بەپیرانی پاک و خاوین و بەپیاوە پاکەکانی زەوی و ئاه و ناڵەی هەتیوان و بەگریانی نەخۆشان و بەیاهوو یاهووی دەروێشان و بەکزەی دەروونی گراوان و بەهەناسەی ساردی عەبدالان، نیازم ئەوەیە ئەی خوای گەورە و گران کە گوناهم ببەخشی، چونکە من نوقمی گوناهم و فەرمانی تۆم بەجێ نەهێناوە، ئومێدم وایە کە بمبەخشی:

باجەتی بووبەکر عومەر و عوسمان
بەزۆر سەمسام عەلی شای مەردان
بە ئال و ئەولاد ئەسحابان تەمام
بەبارگەی پڕ نوور هەر دوازدە ئیمام
بە سەر مەذهەبان دین موحەمەد
شافعی و نوعمان، مالک و ئەحمەد
بە ڕەوزەکەی وەیس شای هیمەت داران
بە بارگەی بالوول، دێوانەی شاران
بە مووسای کازم، چراخ ئیسلام
بە شای شەهیدان نە مەشهەد مەقام

به جەتی مەعرووف بەمەنسوور دار
به ئەولیایان بورج بەغدا شار
با جەتی ئیخلاس شیخ گەیلانی
مەزهەر فەیز و لوتف ڕەبانی
با جەتی سەودای شێخ سەنعانی
به عەشق عوشاق جه عەشقا فانی
به سیرِ ئەو میر بانه ماواشەن
بەقازی بەنێ جه سەرکۆ جاشەن
به سەید سادق جانه شاره زوور
به پیر میکائیل نه عالەم مەشهوور
باجەتی ئەو پیر پیرۆتش نامەن
به عومەر گەردوون مەنشوور نەعامەن
به یومن بارگەی شێخ عەبدالان
به تەیار غەیب، وەشێخ پەهلەوان
بەشق بارگەی بەرز شای عومەر مەندان
به دەروێش غولام سەردار ڕەندان
به شێخ بایەزید بەستامی مەکان
وه شێخ بەدرەدین کاملولئیمان
به شق خاڵخالان وه شێخ ئەرزانی
به شێخ جوبرائیل جەرگەی شێخانی
به سەیید عەلی ماوا هەمەدان
به ذیکر و تەوحید مەولای قەصیران
به پیران پاک مەعلووم و بەنهان
با جەتی خاسان زەمین و زەمان
به ئاه و زاری یەتیم بێ فەرد
به گریەی دەردین بیمار ڕەنگ زەرد
به ئاو و حەسرەت غەریب شاران
به یاهوو یا هووی تەریقەت داران

بە عـەسـا و کـەشکۆڵ لۆنگ دەروێشـان
بە جـەسـتـەی زەلیل پۆل دڵڕێشـان
بە کـزەی دەروون عـاشـقـان پاک
بە هەناسـەی سـەرد عـەبدان غـەمناک
وەسی ڕۆژەی سـەوم، وە شەشـەی شەواڵ
بە چار نوقتـەی ڕەمل، بەشـازدە ئەشکاڵ
بە دوو لەیل عـیـد، قـەدەر و عـاشـوور
بە لەبیـەیک لەبەیک حـاجـیـان دوور
بە جـومـعـە و جـەمـات پێنج فـەرز دایم
بەشـو بێـداران نەرای دین قـایم
باجەتی ئەو خاس دوعا موسـتـەجان
جـە قـاپی مـوراد مـەقـبوولولڕجـان
ئێـدمـەن نیـاز پادشـای غـەفـوور
ببـەخـشی بەلوتف ڕەنەووری ڕەنجـوور
ڕەنجـووری غـەرقـەن نە بەحـر عـسـیـان
داگەی ئەمر تۆش خـاس کەردەن نسـیان
جـەخـاسی مـوفلس جـە عـسـیـان داران
بیـەن وە سـەرزان ڕۆی ڕۆزگـاران
ئەوەند بـەدفـعلیش جـەحـەد ویەردەن
یا هـائیلتـجـاش وە خـاسـان بەردەن
یا شـا ئی خـاسـان نامـشـان بەردم
وە قـاپی نیـاز عـەرزشـان کـەردم
تۆ خـۆ جـای ئومـێـد وایە دارانی
منـەت دە هـەندەی ڕجـاکـارانی
ئەوان ڕجـاچی ئەمن خـەتاکـار
جـەلای کـەریمێ چون تۆ کـەرەمـدار
ئومـێـدم ئێـدەن بەقـاپی مـوراد
وە ڕجـای خـاسـان بکەریم ئازاد

کــەم ویریم کــەردەن وێنەی کــەم ویران
بەڵێ خـۆ خـاســان ڕجـاشـان گـیـران
ئومــێــدم ئێــدەن پێم دەی ئازادی
جـە دنیـا مـوراد جـە مـەحـشـەر شـادی
یا شــا (ڕەنجــووری) دڵ هـەراســانەن
ئەرجـووش وە ڕجـای ڕجـا خـاسـانەن

ڕەنجـووری لە پارچە هـەڵبـەسـتـێکیـدا ناوی گـەلێ گـوڵ و مـیـوەی هـێناوە و لە پارچە هەڵبـەسـتـەکـەیدا پـەنا دەباتە بـەر سـوەیل کـە تازە هەڵدێ و سـەر دەردێنێ و دەڵێ: ئەوا سوەیلی نوێ هاتەوە و لە کەل سـەری دەرهێنا و دەسـتی کرد بەڕەنگ ڕێژیی گـوڵ و بەری باخـان و هـەرکـامی بەڕەنگێک نواند و ئەوسـا ناوی دەیان ڕەنگمـان بۆ دێنێ و باسی لێوە دەکـا کـە هـەندێ لـەو ڕەنگانە بریتـین لە: ئاوی، ئەتلەسـی، باواقی، بەنەوشی، بـەڵخی، تاری، ترنجی، تەرزی، جـامـی، جنگزی، چیـچی، چەمـەنی، جـەوزی، خـاری، خـارایی، خـۆخی، دارایی، داری، دەبـەنگی، دەنگی، ڕەژاوی، ڕەژی، زەردی، زەربـەفــــتی، زەراوی، زوڵفی، زەرسـینی، سـاری، سلـقی، سمـاقی، سلـخی، سـێوەنگی، سـەوزی، سـەراوی، سـۆسـەنی، سلکی، شاری، شەکـەری، فندقی، فیلی، فلفلی، قاشی، قوماشی، کاشی، کایی، کشـمیری، کـالایی، لاولاوی، لاڵی، لەیلەنگی، ماوی، مـێـخـەکی، مـەخـمـەڵی، نەباتی، نەوتی، نـەعنایی، وارانی، هـەرێزی، هـەرامی، یاقووتی، یەشمی:

چراخ نەو ســـوەیل، چراخ نەو ســـوەیل
ئارۆ سـەرکـێـشـا جـە کـەل نەو سـوەیل
ڕەنـگ ڕژی باخــان هـەم ئاوەرد وەمـــەیل
پـەرێ گـــوشـــادی خـــاتران کـــەیل
تەڵمـیـت کـەم خـاو دیای یەمـەن شـار
جــەهـەر مــەتـایی چەند هەزار کــەرد بار
هـەوڵ ســــــەر سـنـدووق تـۆپ تـەلاتـار
بەخــشــا وە بـاخــان نـەمــامــان دار
مــەتای قـیـمـەتی قـومـاش سـەرشـار
ڕەنگاڕەنگ کــەرد هـەر ڕەنگ وەچەند تار
ئاوی و هـەناری و ئەبیـــــەضی ئـەبری
بەڵخی و بلووری، بادامی و بەســــری

تـــاری، تـــەتـــاری، تـــورنجـــی، تـــەرزی
جـــەوزی، جـــەوزایـی، جـــامی و جنگزی
حـــەوزی، حـــەیاتی، حـــەببی، حـــوبابی
حـــووری، حـــەمـرایی، حـــەڵەب حـــەسابی
خـــاری، خـــوارەزمی، خـــۆخی، خـــارایی
دەنـــگـــی، دەبـــەنـــگـــی، داری، دارایـــی
زەردی، ڕەنوەیی، زەنگی، زەرپەفـــــــتی
زوڵـفـی، زەراوی، زەرپـیـنـی، زەفـــــــتـی
ڕژی، ڕژاوی، ژارا ڕەنـــــگ ڕەنـــــگـــــی
سـڵـقی، سـمـاقی، سـڵـخـی، سێـوەنگی
سـەوزی، سـەراوی، سـۆسـەنـی، سـاری
سـلکی، سنەوبەر، سـپی سـفـــــاری
شـەهدی شـیـرینی، شـەکـەری، شـاری
شـێـروان شـمـاقی، شـیـراز شکاری
سـافی سندووقی، سـەبری سـابوونی
سـوبحی سـوراحی، سـەدەف سـتـوونی
عـەتری، عـەنبـەری، عـەبیـری، عـاری
غـەیبی، غـەبغـەبی، غـەوری، غـوباری
فـــــیلی، فـندقی، فـلفـلی، مـــــاشی
قـەبزی، قلیـجی، قـاشی، قـومـاشی
کاشی، کشمـیری، کەبکی، ڕەنگ کایی
کـــەهرەبی کـــارێز، کـــەتان کـــاڵایی
کـەبکی، کـەبابی، کـووفی، کـافـووری
کـافی، کـەتوونی، کـڵاف دەسـتـــووری
لـەعلی، لـەیـلـەنـگـی، لـەوزی، لاولاوی
مـۆری، مـێـخـەکی، مـەخـمـەڵی، مـاوی
مـیسکی، مـەتایی، مـەعدەن مـەعاشی
مـەرجـانی، قـرمـز، مـرواری، مـاشی

ناری، نەباتی، نووری، نەورۆزی
نەفتی، نیقابی، نەعنای فیرۆزی
وەڵگی، وارانی، وەبری وەرامی
هەرزی، هەراتی، هەشی، هەرکامی
لالی، لالەیی، لانی، لاهووری
لاتی، لاجیوەرد، لاشی، لاهووری
یەشمی، یاقووتی، یەنگی،·یەمەنی
چیچی، چووزەیی، چارە چەمەنی
گوڵی، گوڵناری، گەوری، گومڕایی
بەنەفشی، ئەتڵەس، تەرز خورمایی
هەنی ماباقی ڕەنگان جەسەدڕەنگ
نەوسوەیل پەی ڕەنگ باخان کەرد ئاهەنگ
ئی ڕەنگە بەخشا تەمام وەداران
هەنی ماباقی کیاست وە شاران
وڵات بەو ڵات بەندەر وە بەندەر
ئیقلیم بەئیقلیم تەمام سەراسەر
تا حوکمش یاوا خەڵات بەخشان کەرد
شاخان و باخان کەش و سارا و هەرد
سوەیل هەرزی وەخت ڕەنگ ڕژی باخان
ژی خەڵات بەخشان داخان شاخان
ناگا وەیشوومەی شێت هاڵ نەزان
سەر کێشا نەکەل چون حەرامییان
نەو سوەیل ڕووکەرد جەڕای یەمەن شار
بارگە و بارخانەش گشت مەندنە هەوار
هەوای تۆف توند وەیشوومەی شەڕ دۆز
ڕەنگ ڕژی سوەیل یەکسەر کەرد ئاڵۆز
زڵەی زیروبەم خێزا نە کاوان
شیوەن ئاخێز کەرد نەپای خیاوان

کـالاو والاشـان تەمـام کـەرد عـوریان
وەیشـووم نەمـامـان گشت وست وەگـریان
تۆف بـاد سـەرد بـەوتـەوره تـاودا
ڕەنگ ڕژی سـوەیل گـشت دا وەئاودا
هەر کـەس بینایش حـەق نەکـەردەن کۆر
هەوای نەفس شووم جێش نەسـەندەن زۆر
مـەزانۆ ئی عـەیش دنیـای دەنی مـەیل
گـشـتش بەتاڵەن چون ڕشـتـە سـوەیل
ئەر سـەد عەیش و نۆش دنیاییت جەمـەن
خـاترت نە کـونج سـینەت بێ خـەمـەن
وەختی وەیشـوومـەی مەرگت نیشت نەباڵ
وەشی ڕووی دنیـات یەکسـەر مـەبۆتاڵ
واتـەی (ڕەنجـووری) ڕەنجـوور ڕەنجـەن
چون ڕشتـەی سوەیل ڕەنجش بێ گەنجەن

ڕەنجووری لەم پارچە هەڵبەستەدا پەنای بردووەتە بەر نەو سوەیل و گوڵ و دار و درەختی کەژ و کێو تا ڕەنگ و شێوەی گوڵەکان دیاری کا، لە دواییشدا دەگەڕێتەوە بۆ لای خواناسی و بێ بایەخیی جیهان و دەڵێ: هەر کەسێک کە بینایی کوێر نەبووە و هەوا و هەوەس زۆری لێ نەسەندووە، دەزانێ کە ژیانی ئەم جیهانە بەتاڵە و سەرەنجام کۆتایی پێ دێ و کاتێ مەرگ بێتە مێوانی، خۆشی و شادی جیهانی لا بەتاڵ دەبێ.

ڕەنجووری لە پارچە هەڵبەستێکیدا دیاردیی کردووەتە کۆمەڵێک لە هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی و ویستوویەتی ئەوە پیشان بدا و بڵێ کە گەلی کورد هۆنەر و زانا و پیتۆڵی زۆرن، بەڵام لەبەر ئەوەی بایەخیان پێ نەدراوە، بەرهەمەکانیان هەروا بێ ناز ماونەتەوە، ئەمەش ناوی هەندێ لەو هۆنەرانەی کە ڕەنجووری لەناو هۆنراوەکانیدا هێناونی: مەلا نەجەف، مەلا سالحی مورادی، عومەر ئۆمەرمل، حاجی تیلەکۆ، فەقێ عەلی لەک، مەلا تەمەرخان، شێخ عەلی حەریری، مەلا یەعقووب جان، شێخ وەیس گەلالی، عەزیزوڵلا لوڕ، شێخ محەمەد جامی، مەلای بایندر، ئەحمەد دۆڵەیی، باکی، سیاپۆش، جانگیر، ئاخە پاوەیی، کابە، شافی، زەبوونی، فەقێ ئەحمەد ناکام:

شـەعـرای کـوردسـتـان گـۆیەندان خـاس
هەرچی مـەشـهـوورەن پەرێت کـەروو باس

مـــەلا نەجـــەف نام، خـــاناى قـــوبادى
یەک مـــەلا ســـالح جـــەرگـــەى مـــورادى
عـــەزیز دەردین، مـحـــەمـــەد عـیـســا بەگ
حـــاجى تیلەکـــۆ، فـــەقێ، عـــەلى لەک
یوسف یاسکە، مـــەلا تەمـــەر خـــان
شێخ عـەلى حـەریر، مـەلا یەعقـووب جـان
شـــێخ وەیس گـــەلالى، عـــەزیزوللا لوڕ
شـــێخ مـحـــەمـــەد جـامى، مـــەلا بایندوڕ
ئەحـــمـــەد دۆلەیى، عـــەباس ســـانى
باکى و ســـیـــاپۆش، دەدە ســـێـــوانى
حـسـێن خـان لوڕ، شـاعـیـر جـوبرائیل
جانگیر و مـەنسوور، هەم میر ئیسماعیل
ئەحـمـەد بەگ چەنى حـەمـە ئاغـاى زەند
ئاخـــەپاوەیى، نـەزەر کـــاکـــەوەند
عـەلى خـواکـەرەم، حـەمـەئاغـا نام
باکى بێـمـۆشى، کـابەى فـام تەمـام
وەلى دێوانە، خـــــواجـــەى ئەردەلان
شـــێخ شـــەهابەدین، شـــاقـــەلا ئەیوان
مـــەلا نـوور عـــەلى، یـوسف دەردین
شـافى و وەلیـخـان، کـارێزى حـەزین
مـــەولانا ئەلیـــاس، زەبوونى زینوور
یەک فـەقێ ئەحـمـەد وە ناکام مەشـهوور
هەنى ما باقـیى شـەعراى کـوردسـتـان
دڵداران خـاس پۆل سـەرمـەسـتـان
یانـە هـەر یـەکێ جـــــە یـەک دیارێ
عـــەللامـــەى دەوربین جـــە ڕۆزگـــارى
حـەکـاک و غـەواس کـان گـەوهەربین
ساحێب فەرد و بەیت، سەودا نە سەربین

ئی دنیـای بێ شـەرت چون دارۆشـەترەنج
یەک یەک نمانا پێــشـــان یانەی ڕەنج
هـەریەک وەڕەنـگێ وەنـدشـــــان ج پا
خـــەڵتـانشـــان کـەرد نەخـاک سـیـا
ئیـسـا نەمـەندەن غـەیر جـە نامشـان
غـەیر جـە واتەی فـەرد نە کـەلامشـان
هـەر ئێـد مــەزانی چەرخ پڕ خــەتەر
مـــــوەزۆت نـەدام جــــەوان بـەتـەرتەر
وەرجـە ڕۆی مـەرگت فـەردێ کـەر ئیـجـاد
یاران دمـــــای مـــــەرگ باوەران وەیاد
هامــســەران هـەررۆ جـە رووی زەرووری
بـواچـان: ئـاخ ئاخ پەرێ (ڕەنجــــووری)

سەرچاوەکان
١- دیوانی ڕەنجووری - کۆکردنەوەی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی - بەغدا، ١٩٨٣.
٢- ڕۆژنامەی ژین - ژمارە ١٣٠٩، ساڵی١٩٥٥.

عەلی بەردەشانی

١١٨٥-١٢٢٨

ئەم هۆنەرەمـان ناوی عـەلی و کـوڕی عـەبدوڵڵایە بەعـەلی بەردەشـانی ناسـراوە، بەپێی کەشکۆڵێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستـمـان لە سـاڵی ١١٨٥ی کۆچی لە دێی بەردەشـان لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری سلێمانیدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا لە دەرباری بابانەکاندا دامەزراوە و بووەتە هۆنەری تایبەتی وەسمان پاشای بابان (١٢٠٣ - ١٢٠٢ی کـۆچی) و ئاوڕەحـمان پاشای بابان (١٢٠٤ -١٢٢٨ی کۆچی) و ئیتر ژیانی لەوپەڕی خۆشییدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٢٨ لە تەمەنی چل و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیواندا نێژراوە.

مامۆستا محەمەد تۆفیق وردی سەبارەت بەعەلی بەردەشانی دەڵێ: عەلی بەردەشانی خەڵکی دێی بەردەشانە کە لە نزیک پشدەردایە، عەلی هەر لە منداڵییەوە بەسروشت دەستی

کردووە بەهەڵبەست دانان بەڵام هەڵبەستەکانی عەلی بەکوردی پێی دەڵێن بەیت، قسەوباسێکی زۆر لە بابەت عەلییەوە لە لایەن پیرەمێردەکانەوە دەگێڕنەوە و هەندێ دەڵێن تەنانەت زمانی جنۆکەشی زانیوە، عەلی سەدان جۆر هەڵبەستی هەیە و بەسەر هەموو شتێکدا هەڵبەستی هەڵداوە، وەکو: کیسەڵ، تفەنگ، جنۆکە، پیرەژن، شەڕ، هەڵبەستی دڵداری و فەلسەفی و پەند و بێژە، ستایش، داشۆرین و، کەس نەیوێراوە کە سەبارەت بەئەو قسە بکات یان سڵاوی لەبیر بەرێتەوە. عەلی لە سەردەمی دوو پاشای باباندا ژیاوە یەکێکیان وەسمان پاشا و ئەویتریان ئاوڕەحمان پاشایە و، لەبەرئەوەی لە سەردەمی ئاوڕەحمان پاشادا ژیاوە دەبێ لە ساڵی ١٢٠٨ی کۆچی زیندووبێ، بەڵام ئێمە نازانین کەی مردووە و چەند ساڵ ژیاوە.

هەندێک لایان وایە کە عەلی بەردەشانی نەخوێندەوار بووە، کەچی وا نییە هەروەها وتمان عەلی ماوەیەک فەقێ بووە و لە شاری سلێمانییش خەریکی خوێندن بووە و ئەمەش لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ و هەروەها لە کەشکۆڵێکدا کە لەم دوایە کەوتە دەستمان، کورتەیەک لە ژیانی عەلی و پارچە هەڵبەستێکی تێدا نووسرابوو کە لەم باسەدا کەڵکمان لێ وەرگرت.

عەلی بەردەشانی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر هیجا هۆنراونەتەوە و جگە کۆمەڵە هۆنراوەکانی کە سەبارەت بەباسی دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئاینی و فەلسەفییە، دوو بەیتیشی بەهۆنراوی هیجایی هۆنیوەتەوە کە بریتین لە بەیتی ئاوڕەحمان پاشای بەبە و بەیتی سان ئەحمەدی بێنار. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لە سەرکێشی دە هیجایی کە دەڵێ:

بەه بەه لەو بەژن و ئەندام و باڵا
کولمی شەو چرات لە دڵما هاڵا

بەژنت بەوێنەی شلکە بێزایە
کاری خودایە و ژینم سزایە

نازانم ئەتۆ چیت لە دەروونە
کەوا هەمیشە شادیت نگوونە

بەقوربانت بم گوڵاڵەی سەردەشت
نەوەی کەیان و بارام و زەردەشت

دیارە ماندوو بووی نوانت گرتووە
زوڵفت لە هەنیەت پەخش و ماندووە

وەکوو گوڵاڵە خاڵ خاڵ سوور بووە
بەژنت هەروەکوو داری سنجووە
زوڵفان و هەنیەت خۆ تێک چرژاوە
گیانە دەروونم بۆ تۆ برژاوە
بۆ وا تەمەنت داوەتە بادا
خۆ ئەم جوانییە خوا بەکەس نادا
وەرە گیانەکەم خۆ بەردەشانی
دوور کەوتەی تۆیە لە گشت خوێشانی

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری عەلی بەردەشانی لە سەردێری ناز و خدر کە بەکێشی حەوت هیجایی هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

شەڕێ بەران و مێیان
ئاغام هاتنە سەر پێیان
خەنجەر نابڕن زرێیان
پیاو زگی سووتا پێیان
شەڕی بەرانە شەکان
ئاغام هاتنە سەر چۆکان
خەنجەر نابڕن پەستەکان
ناڵەی شیرین بەلەکان
شەڕی کانیە بەرماڵان
بلند بوون ڕمب، چەتالان
ئاغا و نۆکەر تێک هالان
دەرکەوتن وردە خالان
شەڕی قۆپیە بەرازان
شێوا نازی نیم نازان
شەڕ کەوتە کانیە عەبداڵ
هاتنە خوار دەسرە دەسماڵ
ڕوویەند لاچوون لەسەر خاڵ
بازنە دەشکێن و خرخاڵ

بوو بەقیزە و گاڵە گاڵ
دەچۆمێن قەدی شمشاڵ
شەڕی مێرگە گردەڵێ
چەخماخ دێنێ دووکەڵێ
خدر بەمامی دەڵێ:
ڕووی ڕەش بێ هەچ کەس هەڵێ
شەڕی ئەو دیوە و دیوە
خاڵ و پەرچەم غەملیوە
دێ دەنگی تەنکە زیوە
شەڕی وام قەت نەدیوە
شەڕی کانیە بەرماڵان
بۆ کەلاک هاتن داڵان
دەرکەوتن وردە خاڵان
کوژران دایکی منداڵان
گشت لە خۆیان دا حونەر
کێشایان ڕمب و خەنجەر
لە عەرزێ دەڕژێ جەوهەر
هەر وەکو ئاوی کەوسەر
خەڵکی دەبێ دێوانە
پسان بازنە و لەرزانە
دەنگی گۆ و کرمەکانە
گوارە لە گوێ ڕنانە
لە شەڕی شەهێن و باز
شێواوە ناز و نیم ناز
بڕۆیان بۆ تیرەنداز
گەردنیان شۆڕ کرد وەک باز
بەبێ عوزر و بەهانە
لە جارچی جاڕ کێشانە

دی وەختی مۆڵەت دانە
سنگ قاقەزی مەرجانە
خوێن لێی بووەتە نیشانە
پیاو چۆن نەبێ دێوانە
چومکی گەلێک زەمانە
نەبووە شەڕی کیژانە
کارکرا بێ ئەندازە
شەڕی دەرو بەرازە
شەڕ کەوتە دۆڵی بەرتی
شەرت کەکەوتە کەم شەرتی
وەها دەڕژانە عەرزی
گوارە و قۆیتاس و دەرزی
چۆن لە کیژان قەوماوە
زوڵفیان ئاورێشم خاوە
تاو لە کوڵمان نەدراوە
ئەو شەڕ و بەند و باوە
میراتیان بەجێ ماوە
جا ئەو شەڕە کوژراوە
ناز برینکی لە سنگ بوو
ئەو بەو برینەی نەچوو

سەرچاوەکان

١- فولکلۆری کوردی، دانراوی محەمەد تۆفیق وردی - بەغدا، ١٩٦١.

٢- کورد و کوردستان، دانراوی ئەمین زەکی بەگ - بەغدا، ١٩٣١.

٣- بەیازێکی کۆن کە لەساڵی ١٢٥١ی کۆچیدا نووسراوە.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەلی بەردەشانی.

میرزا شەفیعی جامەڕێزی

١١٩٠-١٢٥٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی شەفیع و کوڕی عەباسی دەلووییە و بەپێی گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) لە ساڵی ١١٩٠ی کۆچی لە دێی جامەڕێزدا لە دایک بووە. جامەڕێز لە چەند کیلۆمەتریی شاری کەرکووک دایە، هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکیش لە سلێمانی بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکشتوکاڵ و کاری میرزایەتی بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٥٢ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە گۆشەی باخی هۆنەراندا ساڵی ١٢٠٥ی کۆچی بۆ لە دایک بوونی و ساڵی ١٢٥٥ی بۆ مردنی میرزا شەفیعی جامەڕێزی داناوە و مامۆستا ساحێبیش لە پەڕاوی (پیر شالیاری زەردەشتی)دا هەر ئەو مێژووەی بۆ داناوە بەبێ ئەوەی بەسەرچاوەیەک دیاردی بکا.

میرزا شەفیع لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر دڵڕفێن و شیرین و ڕەوانن، گەرچی هۆنراوەکانی کۆنەکراوەتەوە، بەڵام ئەوەندەی کە بەدەستەوە ماوە، هونەری ئەومان لە هۆنەرەیەتیدا بۆ دەردەخەن. ئەمەش چەند هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

زلێخام چون حوور، زلێخام چون حوور
سەرتاپای باڵاش خاس ڕەشتەن چون حوور
لە فەرق تا ڕجلەین نەدارۆ قوسوور
تەبارەکەڵلا نوورون عەلا نوور
عەکس پێشانیش بەرق وەهارەن
ئەگریجان عەقرەب گێسووش زوننارەن
ئەبروان چون سەیف دووباڵ کەمانەن
لاتەشبیهـ چون قەوس پای ئاسمانەن
برژانگان خەدەنگ شەڕچۆ، شەڕفرۆش
عەین عەین جەیران خەواڵوو و خاو خۆش
گۆنای شەکەرسێو، نادری خوونسار

قــرمــز هـەم ســفــیــد یانێ چون گــوڵنار
نـەقش کــەش ســونع ئوســتــاد قــودرەت
نەفــەس بۆی ئەنفــاس مــەســیــحــا ســفــەت
دەم دورج ســـــەدەف دەریای عـــــوممانـی
دنـدان چـون ســـــەدەف ئاو نـەیســـــانی
زەنـەخ زەردە وەرەق خــاڵ فــیــرۆزەی ســاف
چون پرشـــەی پەروین مـــەنمانا شـــەفـــاف
گـــەردەن چون بلوور ســـفـــیـــد ســـادە
ســافــیش وەمــینا ســـەد خـــەفـــەت دادە
ســینەش ســیم ســاف، ســافــتــەرەن نە عـاج
خـــــەزێنـەی خــــەیاڵ دڵ کـــــەردەن تاراج
جـفــتێ شــەمــامــەی بن بەســتی نەورەس
هێــمــای خــەریدش نەکــەردەن پەی کــەس
کـــەف حـــەنا بەندە، پەنجــاه قـــەڵەمکار
ســـــەرپەنجــــە نەتەرز یاقـــــووت ئاودار
کـــەمـــەر بەندباریک، شکەم ســـاف و نەرم
بەســـتـــەن وەدەســمـــاڵ پەی حــوزوور شــەرم
ناف ناف ئاهوو، مـــــوشک جـــێش ڕێزۆ
جـــە یانەی دەروون غـــەوغـــا مـــەخـــێـــزۆ
ڕوکبە و ڕجل و ساق، سەرپەنجەی خوەش خەت
مـــەنیـــا وە زەمین پاوەســـــەد مـــەینەت
دار و ئەسکەندەر پەرێش دەعـــــواشـــــان
خـــــودا مـــــەزانۆ وە کێ ڕەواشـــــان
ئەســـپـــەردەی بارگـــەی وەیس ســـالار بۆ
مـــەحـــفـــووز جـــە عـــەزاب دیدەی بەدکـــار بۆ
یە «شـــەفـــیع» واتەن قـــەبرش پڕنوور بۆ
گـــۆڕش جـــە ئاهـێــر جـــەهەننەم دوور بۆ

واتە: سەرتاپای قەد و باڵای زلێخای خۆشەویستم وەکو پەرییە و لە سەرتا وە پێی هیچ

کەم و کوڕییەکی نییە و خوا سروشتی کردووە، تەوێڵی وەکو برووسکە دەترووسکێتەوە و ئەگەریجەکانی داوەتە سەر شانیدا و برۆکانی وەکو شمشێر وایە و برژانگەکانی وێنەی تیر و شەڕبە بنیادەم دەفرۆشن، چاوەکانی وەکو چاوی ئاسکە و خەواڵووە و گۆنای وەکو سێوی لاسوورە و هەناسەی وەکو هەناسەی عیسایە و دیانەکانی وەکو مرواریییە و گەردنی وەک بلوورە و سینگی سافە و خەزێنەی خەیاڵی داڵی بەتاڵان بردووە و جووتێ شەمامەش بەسەر سینگییەوەیە، کەمەری باریکە و ناوکی وەکو ناوکی ئاسکە و موشکی لێ دەڕژێ بەجۆرێ کە دارا و ئەسکەندەر لەسەری شەڕیانە و خوا خۆی دەزانێ کە بەکێ ڕەوایە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا لەگەڵ کۆتەرە دارێکدا قسە دەکا و هەواڵی لێ دەپرسێ و دارەکەش وەڵامی دەداتەوە و دەڵێ: لەبەرچی منت خستە بەر پرسیار، خۆ من دەروونم بریندارە و ئەوساکە نەمام بووم خزمەتم بەخواجە و خوڵامەکان دەکرد و شاکان و سەرۆکەکان دەهاتنە سێبەرم و دادەنیشتن، ئێستاکە پیر بوومە و چرۆم هەمووی داوەریوە و لاوەکانم لێ بێزراوە و پیری هاتووەتە پیریمەوە، وەکو دەڵێ:

هامسەران جارێ، هامسەران جارێ
ڕام کەفت وەگوزەر درەختێک جارێ
درەخت چی درەخت قامەت چنارێ
بەرز بەهرەمەند ساوای وەن دارێ
سەر جە کەشکەڵان هەفتەمین ویەرد
ڕیشەی پا نەتەخت زەمین مەحکەم کەرد
واتم پیرەدار مەنەی هەزار ساڵ
شەرحێک جەی دەوران باوەر وەخەیاڵ
خەیلێ زەمانەت جە ویر ئاوەردەن
شادیت وەزەمان کام شاهان کەردەن؟
دیم دەنگێک ئاما جەی نیگارەوە
جەی مینای شکست هەزار پارەوە
کە هیچ راویارێ لەی ڕاو و هەردە
سوئال ئی جەواب جەمن نەکەردە
پەی چێش مەپەرسای دەور ئەیامم
هەم لە نوێ بەدتەر کولناتۆ زامم

ئەوسا نەمام بیم، توول یەک سالان
خزمەتم مەکەرد خواجە و غولامان
چونکە خوداوەند واستەش بی جاران
دەسەی کناچان رویلەی رەندان
شاهان، سەرداران، میر و بەگلەران
مەهاتنە سەهنم وەدەوران دەوران
ئیسا من پیربیم چرۆم گشت ریزیا
جوانان جەسای سەحنم بێزیا
پیری کە ئامان وە پیریمەوە
هیچ نییەن وە تەنگ دڵگیریمەوە
جوانیم لوا پیریم وەجامەند
پیری ریشەی من جەبنیاد هۆرکەند
تاف جوانییەکەم بەی وە دواوە
گلەی پیرییەکەم مەکەم وە لاوە
ئەو ساڵە من تاف جوانیم نۆ بی
وەسمانە قۆچاغ پاشای کۆ بی
ترسم هەن نەفام وەنەم بۆ ئاهێر
سفتەم با بەرۆ باهێر وە باهێر
هەر بایەک بەیو لایەکم بەرۆ
هەر کرمێک بەیۆ وەڵگیکم وەرۆ

میرزا شەفیع لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە وەسمان قۆچاغ پاشا کە عوسمان پاشای کۆیەیە و قۆچ پاشاشیان پێی وتووە ولە دەوری نادرشا (١١٤٨- ١١٦٠ی کۆچی) تا دەوری کەریم خانی زەند (١١٧٢- ١١٩٣ی کۆچی)دا لە کۆیە و هەولێر فەرمانڕەوایەتیی کردووە.

سەرچاوەکان
١- گۆڤاری دەنگی گیتی تازە، ژمارە ١٣، ساڵی ١٩٤٦.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

مەولانا خالدی شارەزووری

۱۱۹۳-۱۲٤۲

مەولانا خالد کوڕی ئەحمەدی میکایلی جافە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە، لە ساڵی ۱۱۹۳ی کۆچی لە دەڤەری قەرەداخ کە لە چەند کیلۆمەتریی شاری سلێمانیدایە، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، سەرەتای خوێندنی لەلای سەی عەبدولکەریمی بەرزنجی و سەی عەبدوڕەحیم دەست پێ کردووە، کە چووەتە فەقێیەتی بەسوختەیەتی لە قوتابخانەی قەرەداغ بووە، لەوێوە بەزۆربەی هەرێمەکان و شارەکان و دێیەکانی کوردستاندا وەکو: بیارە و هەڵەبجە و کۆیە و هەندێ شوێنی تر گەڕاوە و لەم گەڕانەدا لەلای گەلێ زانایانی کوردستان وەکو شێخ عەبدوڵلای خەرپانی و مەلا ئیبراهیمی بیارەیی و مەلا ساڵحی تەڕماری و مەلا مەحموودی غەزایی و مەلا عەبدوڕەحیمی زیاری، ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامیی خوێندووە و پاشان چووە بۆ سنە و لە لای شێخ محەمەد قەسیمی سنەیی ماوەیەک ماوەتەوە تا ودمی مەلایەتیی لێ وەردەگرێ و پاشان گەڕاوەتەوە سلێمانی و خەریکی وانەوتنەوە دەبێ و ئەوسا هەوای حەج دەکەوێتە سەری و لە ساڵی ۱۲۲۰ی کۆچی لە ڕێی مووسڵ و دیاربەکر و حەلەب و شام و فەلەستینەوە دەڕواتە حەج و لە پاش گەڕانەوەی بۆ سلێمانی، پیاوێک بەناوی میرزا ڕەحیم بەگ هاتە لای و داوای لێ کرد کە بڕواتە جیهان ئاوای هیندستان و سەرێک بدا لە شا عەبدوڵلای دهلەوی، مەولانا خالد بەهیوا و ئارەزوویەکی زۆرەوە لە ڕێی تاران و خوراسان و بەستام و نیشابوور و کابڵ و غەزنەین و قەندەهارەوە ڕووی کردە دهلی و ئەوسا چووە خزمەتی شا عەبدوڵلای دهلەوی و ئیتر سۆزی ڕایەڵی خواناسیی شا عەبدوڵلا ڕای دەکێشێ بۆ لای خۆی و لەوێدا دەبێ بەداوی ڕێ و ڕچەی ئەوەوە و نۆ مانگ لەلای دەمێنێتەوە و پلەوپایە (قطب) قوتبی پێ دەدرێ و ئەوسا دەگەڕێتەوە سلێمانی و خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەکەی دەبێ بەڵام لەبەرئەوەی هەندێک لێی کەوتنە ڕقەوە، ئەوەبوو کە لە ساڵی ۱۲۲۸ی کۆچی ڕووی کردە بەغدا و لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بوو و، لە هەموو لایێکەوە ڕوویان دەکردە لای و بەم چەشنە ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیی لە زۆربەی شارەکانی کوردستاندا بڵاو بووەوە، پاشان هەندێک لە زانایان و پیاوە گەورەکانی شام داوایان لێ کرد کە سەرێک لە شام بدا و ئەوەبوو کە مەولانا خالد لە ساڵی ۱۲۳۸ی کۆچی ڕۆیشتە شام و لەوێدا مایەوە و لە پاش ماوەیەک چووە قودس و ئەوسا بۆ جاری دووەم ڕۆیشتە حەج و لە پاشا گەڕایەوە شام و لە ساڵی ۱۲٤۲ لە تەمەنی ٥۳ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گەڕەکی (صالحیە)دا نێژراوە و، گڵکۆکەی جێی ڕاز و نیازی دڵسووتاوانە.

ئەم زانا هەرە گەورە کە ناوبانگی لە سەردەمی خۆیدا دەنگی داوەتەوە، نزیکەی بیست پەرتووک و نامیلکە لەسەر مێژووی ژیان و فەرمایشتەکانی بەزمانی عەرەبی نووسراوە. مەولانا خالد لەگەڵ ئەوەی نزیکەی هەژدە پەڕاوی سەبارەت بەفقهی ئیسلامی و ڕێ و ڕچەی ئیسلام بەزمانی عەرەبی و فارسی نووسیوە، گەلێ هۆنراویشی بەزمانی فارسی و عەرەبی و کوردی هۆنیوەتەوە٬ کە هەندێ لەو هۆنراوانەی بەناوی دیوانی مەولانا خالد لە چاپ دراوە.

مەولانا خالد لە ڕاستەقینەدا یەکێکە لەو ئەستێرە هەرە گەشانە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردیدا هەتایە دەدرەوشێتەوە و بەبێ شک مەولانا خالد بەرزترین هۆنەری سەدەی سێزدەمی کوردە، بەلام لەبەر ئەوەی هۆنراوە کوردییەکانی بەتەواوی کۆ نەکراوەتەوە ئەوەیە کەمتر لە وێژەی کوردیدا ناسراوە و کەمتر باسی لێ کراوە.

هەڵبەستە کوردییەکانی مەولانا خالد لە هەموو بارێکەوە ڕەوان و پوختە و پاراون و، بەجارێ دڵ و دەروون دێننە جۆش و خرۆش و، گەلێ لە گۆرانیبێژان و مەقامبێژان لە کوردستاندا هۆنراوەکانی ئەو بەدەنگێکی خۆش دەیخوێننەوە و سۆز و ئاگری دەروونیان پێ دادەمرکێنن.

هۆنراوەکانی مەولانا خالد دەکرێن بەدوو بەشەوە: دڵداری و ئاینی. وادیارە مەولانا وەکو هۆنەرەکانی تری کورد سەرەتا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری بووە و پاشان وازی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری هێناوە و هۆنراوی ئاینیی هۆنیوەتەوە، بەلام لە هۆنراوی فارسیدا لە هەموو مەبەستێک دواوە: دڵداری، ئاینی، پیتۆڵی، سۆفیەتی، مەولانا خالد لە یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانیدا ڕوو دەکاتە یارەکەی و دەڵێ:

مــیــرزام وەفــاتەن، مــیــرزام وەفــاتەن
قـــەدەم ڕەنجـــەکـــەر وادەی وەفـــاتـەن
شـەهـەنشـای شـادیم خـۆمـات نـەچاتەن
بت پەرست ئاســا ئەروام جـــە لاتـەن
جـە حوجـرەی سـەرا و کەسێ بی ڕاهـی
بەندمـــەدەروە مـــاه جـــە بورج مـــاهـی
وادەی ئامـــاتەن ئامـــان ســـەد ئامـــان
ڕێزەی ڕازانت شـــەفـــان پەی زامـــان
ســا باوەر تەشــریف هەی بەرگـوزیدەم
جـە ڕووی مـەردومـی جـا کـەرنەدیدەم

وەر نە ها تەمــــــــام نایرەی دووری
وەکــۆی نوورە کــەرد ســەرتاپای نووری

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم ئەمەک بنوێنە و سەرێکم لێ بدە، چونکە پاتشای شادی و خۆشیم لە چاڵتا ماتە و، وەکو بت پەرست گیانم لە لای تۆیە، لە سەراوەوە کەسێک کەوتە ڕێ کە وەکو مانگ دەدرەوشایەوە، ئامان سەد ئامان کات و وادەی هاتنتە و قسە و دوانت دەبێتە چارەسەرکردنی برینەکانم، دەسا ئەی شۆخوشەنگە هەڵبژێرراوە کەم، زوو وەرە و لەناو کەنیشکەی چاومدا جێی خۆت بکەرەوە، ئەگینا دووریی تۆ، ئاگرم تێ بەر دەدا و سەرتاپای لەشم گڕ دەگرێ و دەسووتێ.

مەولانا خالد لەم پارچە هەڵبەستەیدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی هارووت و marووت و دەڵێ: (شەهەنشای شادیم خۆ مات نەچاتەن) واتە: پاتشای شادی و خۆشیم لە چالی تۆدا ماتە. بەپێی چیرۆکەکانی ئاینی، دوو فریشتە بەفەرمانی خوا هاتنە زەوی و تووشی گوناه بوون و لە چاڵی بابلدا بەند کران و دەڵێن ئێستاکەش لەو چاڵەدا هەڵواسراون و ئازار دەدرێن.

مەولانا خالد لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و پێی دەڵێ: ئەی دڵخوازەکەم! دووریی تۆ ئارام و وەقرەی لێم سەندووە و دڵمی وەکو قەقنەس سووتاندووە و، بۆ ئەبرۆی تاقت تاو و تاقەتم تاق بووە و ئارامم بڕاوە و، بەهیوا و ئارەزووی ئەو دەمەم کە بتبینم. دوور لە گیانت دەڵێی ڕۆژی پەسڵان هاتووە، چونکە دووریی تۆ ئاگری دۆزەخی دڵمی گەش کردووەتەوە و کارێکی وایە لێم کردووە کە نەتوانم بەدڵ سەرنجی نیونیگای نازت بدەم، ئەوەیش تاوان و سووچی خۆمە چونکە ڕێز و قەدری تۆم نەدەزانی و سپاسی ناز و بزەتم نەدەکرد. دەسا با کۆگای شادی و خۆشیم بەدەم باوە بڕوا و، تۆڵەی لێ وەرگرێ:

قـیـبلەم فـراقت، قـیـبلەم فـراقت
ئارامم سـەنـدەن سـەودای فـراقت
دڵ قـەقنەس ئاسـان جـە ئیشتیـاقت
تاقـەت تـاق بیـیـەن پەی ئەبرۆی تاقت
دوور جـە قـامـەتت قـیـامـەت خـێـزان
هـیـجـرت شـەرارەی جـەهەنـەم بێـزان
کارێ پێم کـەردەن مـەحرووميی ڕازت
نەکــــەردەن وەدڵ نیـم نیگای نـازت

قـەدر عـافـیـەت وەسـڵت نەزانام
شـوکـرانـەی شـەکـەر ڕازت نەوانام
سـا غەم، کۆی شـادی باوەباد شـانۆ
تەمام ئینتـقـام وەسڵت جێم سـانۆ
خاسَ، خاس جەشدەت نایرەی دووری
بۆ وە کـۆی نوورە سـەرتاپای نووری

مەولانا خالد دەکەوێتە کۆڕی خواناسییەوە و بەبیرێکی ورد و تیژ لەگەڵ خوای تاق و تەنیادا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەپاڕێتەوە و نزا دەکات کە لێی خۆش بێت پاش ئەوەی کە گەورەیی و مەزنی و توانایی و بێ هاوتاییی خوای مەزن ئاشکرا دەکات:

یا فـەرد ئەعـزەم، یا فـەرد ئەعـزەم
یا حـەی یا قـەیووم یا فـەرد ئەعـزەم
یا شـنەوەنـدەی نالـەی سـوبحـدەم
پەنـای بەنـدیان بەنـدیخـانەی غـەم
یا فـرازنـدەی چەرخ مـوعـەلەق
یـا نـیـگـارەنـدەی نـۆ تـاق ئـەزرەق
یا بانی بونـیـاد قـوسـوور ئەیوان
ڕفـعەت بەخش تەخت سـایەی هەفت کـەیوان
نەزاد و نەمـەرد نە خـاو و نە خـوەر
نە عـەرەز نە جـسم نە ڕۆح نە جـەوهـەر
بـیـنـای بـێ دیدە شـنـەوای بـێ گـۆش
جـە ئەسـرار غـەیب واقف و خـامـۆش
بێ هـەمـتـا و بێ مـسل بێ شـەریک بێ باک
مـوبەررا جـەعـەیب جـە ئالایش پاک
نەقـشـبـەند لەوح سـەحـیـفـەی هەسـتی
نشـات بەخش جـام بادەی سـەرمـەسـتی
نزام دەهـەندەی ئەرواح و ئـەجـسـام
کـونەندەی خـیلقـەت ئەعـزا جـە ئەندام
بە مـاه و خـورشـیـد تەلعـەت بەخش نوور
نمایـەندەی سـوبـح نەدا ج دەیجـوور

بەرپاکـــونەندەی خـــەیمەی بێ ســتـــوون
دەوران دەهــەنــدەی بــادەی بـێ ســکـــوون
جـــــەمین پڕ جـــە نوور مــــاه مـــونەوەر
نەزوورەی گـێـــســـووی شـــەونمایان کـــەر
تەئلیف دەهـەندەی چار عـــونســـر بەهـەم
زاهـر کـــــونەندەی وجـــــوود نە عـــــەدەم
فـــرۆزندەی بەرق نەســـینەی ســـەحـــاب
ئولـفـــــــەت دەهـەندەی ئـاتەش و هـەم ئاب
شـــوعلەبەخش ناز پەرتەو ئەفـــزای نوور
ڕۆزی دەهـەندەی مـــاهـی و مـــار و مـــوور
نەقـــــاش نقـــووش هـوومیلا و ســـــووەر
ڕەزامـــەند بەخـــێــر با خـــەبەر جــەشـــەر
ڕۆی ڕۆشن وەشــــــەو شـــــەووە ڕۆ ئاوەر
گـــەدایان وەشـــا، شـــا وەگـــەداکـــەر

مەولانا خالد لەم بەندەدا لە سەرەتای هۆنراوەکەیدا سەرەتا نیشانەکانی خوا دەخاتە بەرچاو و ئەوسا توانایی و هێزی خوای مەزن دەسەلمێنێ و دەڵێ: ئەی خوای تاق و تەنیا و گەورە، تۆ بیسەری نالەی بەیانیان و ئاگات لە خەم و پەژارەی خەڵک هەیە و هەر تۆ چەرخت لە بۆشاییدا هەڵواسیوە و دیارە نەزا و نەمر و بێ خەو و خۆراکی، نە کالایت و نە لەشی و نە گیانی و نە جەوهەریت، بەڵکو بەبێ چاو هەموو شتێک دەبینی و بەبێ گوێ هەموو شتێک دەبیسی و، لە هەموو ڕازێک ئاگەداری و بێ هاوتا و بێ هاوبەش و پاک و خاوێنی، هەر تۆ بەدڵان شادی و خۆشی دەبەخشی و، بەلەش و گیان هێز دەبەخشی و بەهیچێک نالەخشی و بەمانگ و بەخۆر تیشک دەبەخشی و لادەبەی لە ڕووی جیهان تاریکی و ڕەشی، شەو دێنیت و ڕۆژ دەبەی و ئاو و ئاور و با و خاک ئاوێتەی یەک دەکەی و هەور دێنیت و باران دەبارێنی، ماسی و مار و مێروولە بەرۆزی خۆت دەژێنی، ڕۆژی ڕووناک دەکەیتە شەو و شەو دەکەیتە ڕۆژ و گەدا دەکەیتە شا و شا دەکەیتە گەدا.

مەولانا خالد خوای مەزن و گەورەمان بەتەواوی پێ دەناسێنێ و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە خوا زانا و دانا و توانا و زیندوو و بینا و بیسەرە و دیارە هەر کەسێک خوا بەتەواوی نەناسێ ناتوانێ بڕوایەکی پتەو و قایمی هەبێ. یەکێ لە نیشانەکانی خوا توانایییە و دیارە خوا بەسەر هەر کارێکدا توانایی هەیە. یەکێ لە نیشانەکانی توانایی خوا، خووخدە و

هەستی بنیادەمە کە بنیادەم بەرەو لای خوای تاق و تەنیا ڕێبەری دەکا کە ئەو بپەرستێ، بنیادەم لە کاتی سەختی و تەنگوچەڵەمەدا پەنا دەباتەبەر خوا و داوای یارمەتیی لێ دەکا.

خوا زانایە و ئەو هەموو شتێکی بەدی هێناوە و بەهەموو شتێک ئاگەدارە و هەموو شتێک لە ژێر دەسەڵاتی ئەوە. خوا بینایە و هەموو شتێک دەبینێ بەبێ ئەوەی چاوی هەبێ. خوا بیسەرە و هەموو شتێک دەبیسێ بەبێ ئەوەی گوێی هەبێ. خوا لەش نییە و جێ و شوێنێکی نییە و بێ نیازە و پێویستی بەهیچ شتێ نییە. هەروەها خوا نابینرێ، چونکە لەش نییە تا بنیادەم ئەو ببینێ، بەڵام خوا هەموو شت و هەموو کەسێک دەبینێ. قورئانی پیرۆز دەفەرمووێ: «لاتُدرِكُهُ الأبصارُ وَهُوَ يُدرِكُ الأبصارَ وَهو اللَّطيفُ الخَبيرُ». واتە: چاوان ناتوانن خوا ببینن، بەڵام ئەو چاوەکان دەبینێ و ئەو جوان و ئاگا و دانایە.

مەولانا خالد بۆ سەلماندنی توانایی و هێزی خوای مەزن بەڵگە دێنێ و گەلێ ڕووداوی مێژوویی و کارەساتی ڕۆژگار دەگێڕێتەوە پاش گێڕانەوەی ئەو ڕووداوە مێژووییانە، لەگەڵ خوادا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەڵێ:

ڕەهانەندەی نۆح جە تەوف تۆفان
خەلاس کونەندەی یوسف جەزیندان
جە شەڕ فیرعەون مووسا نەجات دەر
ئاتەش پەی خەلیل وەگوڵستان کەر
هەمراز یوسف نە چاه کەنعان
ئەنیس یەعقووب نە بەیتولئەحزان
ڕەهبەر مووسا نە نارولشەجەر
بەدەم عیسا مەردە زیندەکەر
ناقە بەر ئاوەر جە سەنگ خارا
سکەندەر جا دەر وە تەخت دارا
کەرەم کەر جە لوتف بەمووسا عومران
بە یەد بەیزا موعجزەی عەیان
ڕووبایەندەی تاج جە فەرق شاهان
بەخشایەندەی جا وە ساحێو جاهان
(مفتاح الابواب) خەزانەی غەیبی
(مشكاه الظلام) بەزم لارەیبی

خـــالق الارواح فـــالق الاصـــبـــاح
مـفـتـاح النجـاح مـصـبـاح الفـلاح
گـيـرندەی بەهـەشت جـە دەست شـەداد
بەرباد دە هـەندەی قـــەوم عـــاد و باد
جـا دەهـەندەی جـەم نە مـوغـاک خـاک
بەرارەنـدەی مـــار نە دۆش زوحـــاک
کەوکـەبەی فـیـرعـەون غـەرق دەریاکـەر
وە پەشـــەی زەعـــیف نمروود فـەنادەر
نگوون کـــونەندەی چەتر فـــەرەيدوون
خـەسرەو غـەڵتان کەر نە گێـجا و هوون
جام جەم جە دەست جـەمشید بەرئاوەر
کـــەللەی کـــەيکاووس وە تووتیـــاکـــەر
بەهـەم زەنەندەی سـپـــای ســـەلم وتوور
بەرباد دەهـەندەی ئەســـاســـەی تـەيموور
مـــەشـــاتەی توغـــرای زوڵف دێزلەیل
ڕەهنمای مـەجنوون نە سەحرای دوجەیل
بەرەنـدەی خـــــەزان، ئارنـدەی بـەهـار
ڕەنگرێز کـــالای گـــوڵان گـــوڵنار
پەی خـەسرەو شـيـرين جە ئەرمەن ئاوەر
پەی شـيـرين فـەرهـاد وە بێـســتـوون بەر
تـەراز بالای توول نـە چـەمـــــــەن دان
عـەبیر بێـز زوڵف مـوشكين كـەمـەن دان
نـەقـــاش چيـــهـــرەی گـــوڵان گـــوڵنار
نەغـــمـــە نەوای نـەی بـوڵبـــوڵان زار
ســـەفـا دەهەندەی سـينەی دەروێشـــان
عـــيـــلاج كـــونەنـدەی دەرد دڵڕێشـــان
مـــسكينان نەواز غـــەريبـان يادكـەر
بەنديان جـەبەند مـيـحنەت ئازاد كـەر

قـیبلەی عـاشـقـان نە کـەعـبـە و نەدەیر
گەردش دەهـەندەی چەرخ سەبوک سـەیر
پـەرێ بێ کـــەســـان تۆنـی فـــەریادرەس
بـالآ دەس تـۆ نـیــــیـــەن دەس کــــەس
هەم جَـە مـەسـاجـد، هەم جـە بتـخـانان
مــۆمن و کــافــر حــەمــدت مــەوانـان
مــــەبدەء ئیــــجــــاد کــــول کــایـنات
سـزاوار حـەمـد مـەوسـوف و سـیـفـات

واتە: ئەی خـوای گـەورە و گـران! نـۆحت لە تۆفـان و یوسـفت لـە زیندان و مـووسـات لە دەستی فیرعەون ڕزگار کرد و، ئاگرت بۆ ئیبراهیمی خەلیل کردە گوڵستان و، لە چاڵەکەی کەنعاندا بوویتە هاوڕاز و هـاودەمی یوسف و کاتێ کە یەعقووب لەناو خەم و پەژارەدا بوو، ئەوت ئارام دەکـردەوە و، مـووسـات بۆ ئـاگـری دارەکە ڕێبـەری کـرد و، عـیسـا بەناوی تۆ مردووی زیندوو کردەوە و سـاڵح بەناوی تۆ لە کێو وشـتری مێی دەرهێنا و ئەسکەندەرت لە جێی دارا خستە سـەر تەخت، تاج لەسەر شـاکان لادەبەی و پلەوپایە بەخەڵک دەبەخشی و، تۆ گیـانبەخش و چرای ڕزگـاریت، بەهەشـتت لە دەسـتی شـەداد سـەندەوە و، هۆزی عـادت لەناوبرد و، جەمت خسـتە ژێر خاک و مـارت لە سـەر شانەکانی ئەژیدەهاک ڕواند و، فەڕ و شکۆی فیرعەونت لە ئاوی دەریادا نوقم کرد و بەمێشـووڵە نمروودت فەوتاند و فەرەیدوونت لەناوبرد و خەسرەوت لە ناو خوێندا تلانەوە و جامی جەمت لە دەستی جەمشید دەرهێنا و کەللەی کەیکاوست کردە کلەی چاو و، سپای سەلم و توور و تەخت و بەختی تەیموورت تیا برد و بوویتە ڕێ پیشـاندەری مەجنوون لە دەشتی دوجەیلدا، پایز و خەزان دەبەی و بەهار دێنی و گوڵان دەڕوێنی و بۆ خەسرەو شیرین لە ئەرمەن دێنی و بۆ شیرین فەرهاد دەبەیتە بێسـتوون، بولبولان دەبەیتـە سـەر گوڵان، بۆ ئەوەی نەوا بخوێنن و دەردی دڵی بریندارن چارەسـەر دەکـەی و هـەژاران یاد دەکـەی و بەندییـەکـان لە بەند ئازاد دەکـەی و هـەر تۆ ڕووگەی گراوانی لە کەعبە و دەبردا، هەر تۆ چەرخ سووڕ دەدەی و دەیچەرخێنی، گەورەتر لە تۆ کەسێک نییـە، لە مـزگەوت و بتـخـانەدا، مۆمن و کـافـر کڕنۆشت بۆ دەبەن، هەر تۆ سەرچاوەی هەموو شتێکی و سزاواری پیاهەڵگوتن و کڕنۆشکردنی.

مەولانا خالد لە پاش ئەوەی نیشانەکانی خوا یەک یەک هەڵدەدا و باسیان دەکا و توانایی و گەورەیی و هێـزی خـوا بەپێی بەڵگە دەسەلمێنێ، ئەوسا دەکەوێتـە ڕاز و نیاز و پاڕانەوە لەگەڵ خوای گەورە و گراندا دەڵێ:

یەڵڵا بەحەق زولجەلالیی وێت
بەزات و سیفات لایەزالیی وێت
بە موقەڕەبان بارەگای حەضرەت
بە پەردەداران سەریر وەحدەت
بە پەردە داران دیوان لاهووت
بەزکر و تەوحید جەرگەی مەلەکووت
بە عەرش و کورسی بەلەوح و قەڵەم
بە مەلائیکا خاسەی موحتەرەم
بە سۆز ئادەم بەدیدەی نەمین
ئەورۆ جە بەهشت کەفتە ڕووی زەمین
بە خەلاس نۆح جە تەوف طۆفان
بە شادیی خەلیل ڕۆی عەید قوربان
بە سدق هاروون بەقورب مووسا
بە پاکی مریەم بەتەقوای عیسا
بە ورد یوونس بەسەبر ئەییووب
بە حوسن یوسف بەزاریی یەعقووب
بەڕاستی هوود بەدۆستی ئیدریس
بە نەغمەی داوود بەناڵەی جرجیس
بە ئاوازەی بەرز زکر زەکەریا
ئەوڕۆگە نە جەوف شەجەر شەق کریا
بە ئیخلاس پاک سەید موختار
بە زۆر بازووی حەیدەر کەڕار
بە حەلق تەشنەی حوسەین مەزلووم
بە ئەرواح پاک ئەئمەی مەعسووم
بە سدق و ڕاسی سەدیق ئەکرەم
بە دین دوروسیی فارووق ئەعزەم
بەبێ گوناهیی مەزلوومی عوسمان
بە شەهیدیی ئەو شاهێدەن قورئان

بە سوحوف و زبوور تەورات و ئنجیل
بە ئایەی قورئان ئاوەردەی جبریل
بە (اصحاب الكهف) خاو ئالوودەی غار
ئەمین بین جە مەكر تایفەی كوفار
بە (قطب الاخیار) بە(غوث الاعظم)
بە (رجال الغیب) ئەوتاد عالەم
بە (بیت المعمور مسجد الاقصى)
بە یەسرب زەمین بەئەرز بەتحا
بە شێخ بەسری بەشێخ بایەزید
بە سوڵتان حەبیب شێخ ئەبوو سەعید
بە هەفت ئەبدالان خاسەی كوردستان
بە چوار دەروێش مڵك هیندوستان
بە (اصحاب البدر) كولل شەهیدان
بە گشت موریدان سەعادەت نیشان
بەسۆز سینەی سووتەی دەروونان
بە ئاو دیدەی دڵ پڕ جە هوونان
بە شەوبێداران عیبادەتخانە
بە حەق ئاشنا جە خەلق بێگانە
بە سیاپۆشان سەر حەڵقەی ماتەم
هووناو ئەسرین مەڕێزان نەچەم
بە خاك نشینان بادیەی پەستی
بە جورعە نۆشان بەزم سەرمەستی
بەقەدەح كێشان جورعەی سەبووحی
بە تۆبەكاران تۆبەی نەسووحی
بە یاهوو یاهووی ئەبەدالان بەر
بە ناڵەی پیران وادەی سوبح سەحەر
بە سەحەر خێزیی ساكنان دەیر
بە دوعای پیران عاقبەت بەخەیر

بە قەلەندەران مەست مەیخانە
مەکێشان جە دڵ نەعرەی مەستانە
بە عەشق مەردان سەرمەست مەدهۆش
بە جام بادەی پیر مەی فرۆش
بەدوردی کەشان بەزم ئیرادەت
بە گۆشە گیران کونج قەناعەت
بە بانگ حوجاج بەئاو زەمزەم
بە لەحن ئنجیل بەتەوف حەرەم
بە تەئسیر سەوت قاری قورئانان
بە سەد ناقووس ئاوای روهبانان
بە سدق دەروون سۆفیان ساف
بە زکر شێخان (جامع الاوصاف)
بەسەر گەشتەکان ڕەوای حرمانی
مەکەران نەدای حەق جان فشانی
بە سەرگەردانی کەڵپۆس نەکۆڵان
نە بادیەی عەشق وێڵ وێڵ مەگێڵان
بە کۆنە پۆشان کونج خەرابات
جە نیمەشەوان مەوازان حاجات
بەرەقس سوماع وەجد ئەهل حاڵ
مەوینان وە چەم جەمین ویساڵ
بە حیکمەت وەنیان سرِ ئیلاهی
جە ئەسرار غەیب مەدان گەواهی
بە سەفای سینەی ساف دەروێشان
بە سۆز دەروون یا هوو مەکێشان
بە تۆبەکاران جە گشت ویەَردە
بەبێ وەفایی دنیا پەی بەردە
بە عەدڵ شاهان ڕەعیەت پەروەر
کەس جە پەناشان نەدینش زەرەر

بەســـــەر ئـاوێزیی بـەڕەزای بـەرزان
بە لەرزەی ئەندام طوول شـــە تـەرزان
بە ســـەیل ئەســـرین هـەوران نەوەهـار
بە شـــوعلەی دەروون بەرق شـــەرەربار
بەگـــۆنـای ڕەنگین گـــولان وەهـار
بە نـالەی حــــەزین بـولبـــولان زار
بە داغ دەروون ســـپـــای گـــولالان
بێـدیشـــان مـــاوان وینەی ئەبەدالان
بەوەفـــای لەیلا بەعــەشق مـــەجنوون
بەنـالەی کـۆکـەن نەپای بێـســتـوون
بە جلوەی بتـــان شـــۆخ مـــەه جـــەبین
مـەنمانان جـەمـاڵ جیـهـان ئافـەرین
بەزکـــر و تەوحـــیـد مـــورغـــان یاهوو
مــــــەوانـان (یـا مـن لـیـس الاهـو)

واتە: خوایا سوێندم بەگەورەیی و مەزنیی تۆ و، سوێندم بەنزیکانی بارەگای پێغەمبەر و بەپەردە دارانی تەختی تۆ و بەو فریشتانەی کە شەو و ڕۆژ ناوت دەبەن، بەسۆزی دڵی ئادەم و فرمێسکی چاوانی، بەئەو ڕۆژە کە لە بەهەشتەوە دەرکرا و کەوتە ڕووی زەوی، بەڕزگاریی نۆح لە تۆفان و بەشادی و خۆشیی ئیبراهیمی خەلیل لە ڕۆژی قورباندا، بەڕاستی هاروون و نزیکی مووسا و بەپاکیی مریەم و بەپارێزگاری عیسا، بەپاڕانەوەی یونس و بەئارامیەتیی ئەیووب و بەجوانیی یووسف و بەگریانی یەعقووب، بەڕاستیی هوود و بەدۆستیی ئیدریس، بەنـەوای داوود و بەنالەی جـرجـیس، بەئاوازی بـەرزی پاڕانەوەی زەکـەریا، بـەو ڕۆژە وا لە نێوانی دارێک شەق کریا، بەپاکی و خاوێنیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بەزۆری باهووی عەلی و بەتینوویەتیی حوسەینی ستەملێکراو و بەگیانی پاکی پێشەوایان و ئیمامانی خاوێن و بەڕاستی و دروستی ئەبووبەکری سدیق و بەدین دروستیی عومەری فارووق و بەبێ گوناهیی عوسمان کە قورئانی کۆ کردەوە و لە ڕێی قورئاندا شەهید بوو، بەسوجوف و زبوور و تەورات و ئنجیل و بەیارانی غـار کـە لە ئەشکەوتدا خـەویان پـیـا کـەوت و بەمـزگەوتی ئەقسـا و بەشـاری مـەدینە و سـەرزەوینی بەتحـا و بەشێخ بەسری و بەشێخ بایەزید و بەشێخ ئەبوو سەعید و بەحەوت ئەوداڵی تایبەتی کوردستان و بەچوار دەروێشی وڵاتی هیندوستان بەیارانی بەدر کە لە ڕێی خوادا کوژران، بەسۆزی سینەی دڵسووتاوان و

بەئاوی چاوانی ئەوانەی وا دڵیان پڕ خوێنە، بەشەو بێدارانی پەرستگاکان و بەڕەشپۆشانی شین لە بەران کە خوێناوی فرمێسک لە چاویان دێ، بەخاکنشینانی دەشت و چۆڵ و نەوی، بەبادەنۆشانی هەمیشە سەر مەست، بەتۆبەکارانی دەمی بەیانی، بەیاهوو یاهووی ئەودالانی دەشت و بێدی، بەناڵەی پیرانی دەمی بەیانی، بەقەلەندەرانی مەستی مەیخانە، کە لە دڵەوە نەعرەی مەستانە دەکێشن، بەئەوینی پیاوانی سەرمەست و مەدهۆش، بەجامی بادەی پیری مەیفرۆش، بەئەوانەی وا گۆشەگیری دەکەن، بەئەوانەی وا بەئاواتی دڵیان دەگەن بەبانگی حاجییەکان و بەئاوی زەمزەم، بەنەوای ئنجیل و بەدەنگی قورئان خوێنان و بەدەنگی زەنگی کلیسا بەدڵی ڕوون و خاوێنی سۆفییەکان و بەپاڕانەوەی شێخەکان کە لە ڕێی خوادا گیانیان بەخت دەکەن، بەسەرگەردانی و دەربەدەریی کەڵپۆس لە کۆڵان کە لە دەشتی ئەویندا دەگەڕێن، بەکۆنەپۆشانی کونجی خانەقا، کە لە نیوەشەواندا خەریکی ڕاز و نیازن، بەسەمای سۆفییەکان کە بەچاو یاریان دەبینن و بەدیتنی یاریان شادمان دەبن، بەوانەی وا لە زانیاریی خواییدا شارەزان و بەڕازی خوایی شایەتی دەدەن بەڕوونی و خاوێنی سینگی دەروێشان کە لە دڵەوە ناوی خوا دەبەن، بەو تۆبەکارانەی کە لە هەموو شتێ چاو دەپۆشن و بۆ خوا تێ دەکۆشن، کە بەبێ ئەمەگیی جیهان پەی دەبەن، بەلافاوی فرمێسکی هەوران لە بەهاردا، بەشۆڵەی دەروونی هەورە برووسکە کە بەتاو دەبرووسکێنێ، بەگۆنای ڕەنگینی گوڵانی بەهار و بەناڵەی دڵتەزێنی بولبولانی زار، بەداخی دڵی سپای گوڵەکان، کە وەکو ئەبدالان لە دەشت و چۆڵدا دەژین، بەئەمەگی لەیلا بەئەوینی مەجنوون، بەناڵەی کۆکەن لە ناو کێوی بێستوون، بەجوانیی کیژانی شۆخوشەنگ، کە نوێنگەی جوانی جیهان ئافەرینن، بەپەلەوەرانی بەهەشت، کە هەر ناوی خوا دێنن و بەناوی ئەوەوە دەچریکێنن و دەڵێن: جگە لەو داهێنەرێ تر نییە و هەر ئەو خوای تاق و تەنیایە.

مەولانا خالد لە پاش ئەوە بەگەورەیی و مەزنی و بێ هاوتاییی خوا و بەخۆشەویستیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و یارەکانی و بنەماڵەکەی و هاوەڵانی و پێغەمبەرانی تری خوا و ئەویندارانی و گراوان و دڵسووتاوان و خەمباران و ستەملێکراوان و شۆخوشەنگان و سروشتی جوانی جیهان، سوێند دەخوا، دەکەوێتە ڕاز و نیاز لەگەڵ خوادا و دەڵێ: خوایا قەسەمت دەدەم بەو کەسانەی کە ناویانم برد، هیوا و ئارەزووی دەروونم بەجێ بێنی و، لە دەرگات تکام ئەوەیە کە گوناه و تاوانی ئەم بەندە ڕووڕەشە ببەخشی، من کە سەردەستەی شەرمەزارانم و سەر تۆپی جەرگەی گوناهکارانم، بەجارێ لە دەریای گوناهدا گەوزاوم، چونکە فەرمانەکانی تۆم بەجێ نەهێنا، دیارە نادانیم کردووە و خۆتیش ئەمە دەزانی، ئەم جارە بمبوورە، چونکە گوناهم بێ ژمارە و، لە ئاگری دۆزەخ ڕزگارم بکە، ئەگەر

دەمسووتێنی و، ئەگەر گوناهم دەبەخشی، ئەوە بەدەستی خۆتە و خۆت دەزانی. خالد بێوەری نەکەی لە دەرگات و هیوام ئەوەیە بیبەخشی:

یا ڕەب جە دەرگات ئێدمەن رجا
ببەخشی گونای بەندەی ڕووسیا
من کە سەر حەڵقەی شەرمسارانم
سەر تەوق جەرگەی گوناکارانم
سەرتاپا غەریق بەحر عێسیانم
سووتەی نایرەی نار حرمانم
شەرت ئەمر تۆم وەجا ناوەردەن
جە تەکلیفاتم تەقسیرم کەردەن
هەرچی وێم کەردەن جە نافەرمانی
(استغفرالله، استغفرالله)
جورمم بێ حەدەن گونام بێ شمار
(ڕب نجنی من عذاب النار)
ئەر مەسووچێنم وەربەخشیم گونا
رەزا رەزای تۆن (الحکم لله)
بار عێسیانم کۆ کۆ بییەن جەم
(یا غافرالذنب اغفر لی وارحم)
نەکەری مەحرووم بەندەی ڕووسیا
بە (لاتقنطوا من رحمه الله)
نیازم ئێدەن یا حەیی قەیووم
خالد جەدەرگات نەکەری مەحرووم

مەولانا خالد لەم هۆنراوانەیدا دیاردی دەکاتە سەر چەند ئایەتی قورئانی پیرۆز و، لەبەرئەوەی بڕوا و باوەڕێکی پتەوی ئاینیی بووە نائومێد نەبووە و وتوویە خوا هەر دەمبەخشێ و دیاردی کردووەتە ئایەتی: قُل يا عِبادِيَ الَّذينَ اسرَفوا عَلى أنفُسَهِم لا تَقنطوا مِن رَحمة اللّه إنَ اللّه يَغفُرُ الذّنوبَ جَميعاً، واتە: ئەی پێغەمبەر بڵێ بەبەندەکانم بەتایبەت ئەوانەی کە ژیانیان بۆ خۆیان بەخت کردووە، لە بەزەیی و بەخششی خوا بێ بەش نابن و خوا هەموو گوناهێک دەبەخشێ، جا مەولانا خالد دەڵێ: ئەی خوای گەورە و گران هەر

خۆت بەخشێنەر گوناهی و گوناه و تاوانم دەبەخشی و لە بەزەییی خۆت بێ بەشم ناکەی و دیارە لە دەرگات بێورەریم ناکەی و هەر دەمبووری.

سەرچاوەکان

١- دیوان فارسی و کردی مولانا خالد - باهتمام حاج محمود طالبانی- سنندج، ١٣٨٥هـ.

٢- الشیخ معروف النودهی البرزنجی - تالیف محمد الخال - سلیمانیه، ١٩٦١.

٣- المجد التالد فی مناقب مولانا خالد - تالیف ابراهیم فصیح البغداد - استانه، ١٢٩٢.

٤- سل الحسام الهندی - تالیف شیخ محمدامین - دمشق، ١٣٠١هـ.

٥- البهجه السنیه - تالیف محمد بن عبدالله الخانی - مصر، ١٣٠٣هـ.

٦- الانوار القدسیه، تالیف محمد بن محمد الرخاوی - مصر، ١٣٤٤هـ.

٧- چامەسرایان کرد - تالیف صدیق صفی زاده (بۆرەکەیی) چاپ نەکراوە.

٨- عەقیدەی کوردی - مەولانا خالد (دەستنووسە).

٩- دیوانی مەولانا خالید - ئەستەموول، ١٨٤٤.

شێخ عوسمانی سیراجودینی

١١٩٥-١٢٨٣

ئەم زانا هەرە گەورەیە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی کوردەواریدا درەوشاوەتەوە، ناوی عوسمان و کوڕی خالد و نازناوی سیراجودینە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٥ی کۆچی لە دێی تەوێڵەدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و هەندێ پەڕاوی ڕێزمانی عەرەبی و ئاینیی خوێندوون و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەک لە بیارە بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دێی خەرپانی خوێندوویەتی و چەند ساڵێکیش لە خورماڵ بووە و لە پاشا لە سلێمانی خوێندنەکەی تەواو کردووە و لەبەر ئەوەی ئارەزووی لە سۆفیەتی بووە، لەسەر ئەم ئارەزووە لە تەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا چووەتە بەغدا و لە خوێندنگای گەیلانی دامەزراوە و لە پاشا هەر لە بەغدا بەخزمەتی مەولانا خالیدی نەقشبەندی گەیشتووە و ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیی لەسەر دەستی ئەو وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٢٨٣ لە تەمەنی هەشتا و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە نزیک خانەقاکەی خۆیەوە نێژراوە.

شێخ عوسمان لەگەڵ ئەوەی خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی بووە و

ڕێنوێنیی موسڵمانانی کردووه، ئیتر نەیپەرژاوه پەڕاو دانێ، بەڵام گەلێ نامەی لە شوێن بەجێ ماون کە بەفارسی بۆ هاوەڵان و یاران و پیاوانی گەورەی ئەو دەورەی نووسیون و هەروەها هەندێ ڕاسپاردەشی بۆ پەیڕەوەکانی بەفارسی نووسیوه و لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و کوردیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووه. بەڵام ئێمە جگە لە دوو هۆنراوی کوردی نەبێ، ئیتر شوێنەوارێکی تری ئەم زانا گەورەمان دەست نەکەوت و، لەو هۆنراوانەوە وا دەردەکەوێ کە شێخ هۆنراوی زۆر بووە و ڕەنگە لە داهاتوودا بکەوێتە دەست. ئەمەش ئەو دوو هۆنراوەی کە بۆ مەولەویی تاوەگۆزیی نووسیوه و گلەی لێ کردووه بۆچی نامەی بۆ نانووسێ، وەکو دەڵێ:

یا کاغەز بڕیان، یا مەلا مەردەن	یا هەر عارتەن دۆس وەیاد کەردەن
غەمگین مەنیشە غەم بدەر وەباد	فەلەک نمازۆ کەس وە خاتر شاد

واتە: قاقەز بڕاوه و یا مەلا مردووه و، یا بۆت نەنگە کە دۆست یاد کەی و نامەی بۆ بنووسی. خەمگین دامەنیشە و خەم بدە بەبا، چونکە چەرخ ناهێڵێ کەس بەخۆشییەوه دانیشی.

سەرچاوەکان

١– یادی مەردان – مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس – بەغدا، ١٩٨٣.

٢– مێژووی ئەدەبی کوردی – عەلائەدین سەجادی – بەغدا، ١٩٥٢.

٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عوسمان.

میرزا مەحموودی زەنگەنە

١٢٩٥ – ....

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەحموود و کوڕی ئەحمەدی زەنگەنەیە و نازناوی فنوونییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە دێی قەیتوول لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە و لەلای ئەو فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و پاشان چووەتە کەرکووک و لەوێدا ماوەیەک لەلای خزمەکانی ماوەتەوە و خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی کاری کشتوکاڵ و میرزایەتی بووە، بەڵام ئەوەندە نەماوە و ڕۆیشتووەتە داوێنی کێوی ئومەر مل لە نزیکی کرماشان و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچیدا جیهانی بەجێ هێشتووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

فنوونی بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و بالای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی کەوتووەتە دەستمان ئەویش لە گۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا چاپ کراوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی کە دەڵێ:

هەردەم خەیاڵەن، هەردەم خەیاڵەن
پەژارەی لەیلم هەردەم خەیاڵەن
دڵ مایل وەشەوق شۆخ و نەوهاڵەن
حۆری لە قاێی کەم سن و ساڵەن
دوودیدەش نەتەرح دیدەی غەزاڵەن
گۆنای گوڵ شێوەش ئامێتەی خاڵەن
تاتای کلافەی وێنەی پەڕداڵەن
گرێ بەند پێچ پای دەستماڵەن
کلافان ئاوێز سەحن جەماڵەن
جەماڵش گۆیای عەقڵ و کەماڵەن
لەب غونچەی گولان پای چەمچەماڵەن
سرشتەی قودەرەت زات بێ زەواڵەن
سەرتاپای حوسنش یەکسەر جەماڵەن
لەی دونیا چون ئەوکەس تر مەحاڵەن
نە سەرسینەی صاف دوو لیمۆی کاڵەن
بالاچون عەرعەر پەنجەی شمشاڵەن
هەزار چون مەجنوون پەرێش عەوداڵەن
«فنوونی» نەوەسف زبانش لاڵەن

واتە: هەموو دەم هام لە بیری یارەکەمدا و شۆخوشەنگیی ئەو، کاری کردووەتە سەر دڵم و ئەو یارە پەریزادەیەکی کەم ساڵە و چاوەکانی وەکو چاوی ئاسک وایە و گۆنا و کوڵمەی وەکو گوڵە و ئاوێتەی خاڵەکانی بووە و پەلکەکانی بەسەر گۆنایا شۆڕ کردووەتەوە و شەدەی لار ناوە و جوانییەکەی ئاوەز و هۆش لە مرۆ دەستێنێ و لێوی دەڵێی گوڵی داوێنی کێوەکانی چەمچەماڵە و خوا سروشتی کردووە، ئەو لە جوانیدا لەم جیهانە بێ وێنەیە و

لەسەر سینگییەوە دوو لیمۆی کاڵ هەڵواسراون و باڵای وەکو عەرعەر و پەنجەی شمشاڵە و هەزار کەس وەکو مەجنوون بۆ ئەو عەبداڵە و «فنوونی» لە ستایشی زمانی لاڵە.

سەرچاوەکان

١- دەنگی گێتی تازە - ژمارە ١١، ساڵی ١٩٤٦.

٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا مەحموودی زەنگەنە.

مەلا نۆشای زەنگەنە

١٢٠٠-١٢٥٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی نۆشا و کوڕی ویشتاسپی زەنگەنەیە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٠٠ی کۆچی لە دێی گوڵباغ لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی مەلایر و دینەوەر و کرماشان گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری نەجەف ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٥٠ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە. مامۆستا سەید حوسەین حوزنی موکریانی لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا سەبارەت بەمەلا نۆشا دەڵێ: مەلا نۆشا لە بنەڕەتا خەڵکی گوڵباغی کوردستانی عێراق بووە و لە هۆزی زەنگەنەیە و تا نیوەی سەدەی سێزدەمی کۆچی ژیاوە و چەند هۆنراوێکیشی بەناوی داری جەنگەڵ لەوەوە هێناوەتەوە کە ئەم هۆنراوانە بەشێکن لە چەکامە بەناوبانگەکەی میرزا شەفیع بەناوی درەختنامە.

کاک ئەسفەندیاری غەزەنفەری لە پەڕاوی گوڵزاری وێژەی لوڕستاندا دەڵێ: مەلا نۆشا یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی لوڕستانە و لە نەوەی سەی ئەبوولوەفای شارەزوورییە و لە دەوری نادرشای هەوشار (١١٤٨ - ١١٦٠ی کۆچی)دا ژیاوە، وەکو خۆی دەڵێ:

ئیسا یە دەور نادر سوڵتانەن — مەردوم ژ جەورش بێزار ژگیانەن
جیهان ئاشووبەن، دنیا دەرهەمەن — خاتر حەزینەن، ئاسایش کەمەن
ڕەعیەت فیرارەن، خەلق خوڵقش تەنگەن — ئیقبال ئەولاد شا سەفی لەنگەن
ئیسە من یە حاڵ یە ئەحواڵمەن — یەرەنج بەردەی چەندین ساڵمەن

واتە: ئەمە دەوری نادرشایە و خەڵک لە ستەمی ئەو لە گیانی خۆیان بێزارن و جیهان ئاژاوەی تێ کەوتووە و بەجارێ تێک چووە و دڵ پڕ لە خەم و پەژارەیە و هێمنی لەناو وڵاتدا

نییە، خەڵک لە ترسا هەڵدێ و هەموو پەرێشانن و بەختی ئەوەی شا سەفی ڕەش بووە و منیش ئەمە حاڵمە و چەندین ساڵە ڕەنج و ئەرک دەکێشم.

کاک ئێسفەندیار هەروەها دەڵێ: مەلا نۆشایەکی تر هەبووە کە ئەوەی مەلا نۆشای یەکەمە و لە دەوری قاجارییەکاندا ژیاوە و ئەویش هۆنەربووە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی لەکی لە شوێن بەجێ ماون.

لە هەندێ زانای لوڕستانیشم پرسی، ئەوانیش وتیان مەلا نۆشا دوو کەس بوونە و هەردووکیان هۆنراویان زۆرنە و مەلا نۆشای دووەم لە دەوری فەتالی شای قاجار (١٢١١-١٢٥٠ی کۆچی)دا ژیاوە و ئیتر لە کوێدا بووە و لە کوێدا مردووە کەس شتێکی لێ نازانێ.

خواوڕاسان لەم دواییە بەیازێکی کۆنمان کەوتە دەست کە زۆربەی هۆنراوەکانی مەلا نۆشا و تورکەمیر و ئەڵماس خان و هەندێ هۆنەری تری تێدابوو لە پەراوێزی هەر هۆنراوێکدا کورتە باسێکی ئەو هۆنەرانە لەگەڵ مێژووی ژیان و مردنیان نووسرابوو و بەم چەشنە ئیتر هیچ شکێکمان بۆ نامێنێ کە مەلا نۆشا لە ناوەڕاستی سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مەلا نۆشا لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

جەم جا هیچ و پووچ، جەم جا هیچ و پووچ
دەوڵەت شاهان جەم جا هیچ و پووچ
ڕەونەق حووران زێبا هیچ و پووچ
هەرجا مەنوورم یەکجا هیچ و پووچ
دەشت و راغ و باغ، سەحرا هیچ و پووچ
عاقبەت تەلسم دنیا هیچ و پووچ

***

ئەگەر جاهل بی سەرمەست بادە
کەمەر بەربەستە ئەبرۆ گوشادە
حوسن یوسفیچ خودا پێت دادە
هامرازت جن بۆ یا پەریزادە
مەنگۆڵەی موشکین ڕەزا هیچ و پووچ
عاقبەت تەلسم دنیا هیچ و پووچ

***

ئەر شـــا بی وێنەی شـــا تـەیمـوور لەنگ
ئەگـــەر ڕوســـتـــەم بی لە مـەیدان جـەنگ
ئەگەر چی فەرهاد نەبەرد وست ئەو سەنگ
ســەر ئەنجــام گـۆڕەن ســەرای تارو تـەنگ
شـیـّرینیی شـیـرین شـەیدا هـیچ و پووچ
عـــاقـــبـــەت تەلسم دنیـــا هـیچ و پووچ
***
ئەگـــــــەر گـــــــەدابی وێڵ و دەربەدەر
بەتاڵ و بەدحـــاڵ كـــۆنەشـــاڵ نەوەر
ئەڵحاپەی لوقـمـەی كـۆچ و كـوڵفـەت دەر
حـــەق پێت نەدادە كـــاڵای ســـیم و زەر
مـــوفلس و مـــونعم، گـــەدا هـيچ و پووچ
عـــاقـــبـــەت تەلسم دنيـــا هـيچ و پووچ
***
ئەگـــەر مـــاڵدار بی، مـــەتای فـــراوان
بوەخـــــشـی دینار، دەرهـەم وەدامـــــان
هـەرچـــــــا نازارێ بـوەرن وە باوان
پەردەنشین بۆجـــــەی بارگــــــە و لاوان
چون مـــەردەن ئامـــاكـــول دا هـيچ و پووچ
عـــاقـــبـــەت تەلسم دنيـــا هـيچ و پووچ
***
ئەرچی فـــەرمـــەرز ســـپـــای دەشت ڕەی
ئەو گــــورز و گـــۆپاڵ دەست و بازوونەی
هام بەزم و هام ڕەزم شـاهان كـەی كـەی
هـەرجــار بنۆشی جـــام و بادە و مـــەی
ســەهم و ســەفـاكی و ســپـا هيچ و پووچ
عـــاقـــبـــەت تەلسم دنيـــا هـيچ و پووچ
***

نۆشـــاد شـــاد مـــەبە وەی دنیـــای فـــانی
دەور مـــیـمـــاندارەن تۆ چـی مـیــهــمـــانی
بگوزەر ژ ئـەغـــوای شـــووم شـــەیطانـی
تـا بـنـمـــــا وەنـەت ڕاگـــــەی زنگـانـی
وەرنە فـــەوت و مـــەوت دنیـــا هـیـچ و پووچ
عـــاقــبـــەت تەلسم دنیـــا هـیـچ و پووچ

واتە: پلەوپایەی پاشـایـان و جـەمـشـیـد هیچ و پووچە، هەروەها جـوانیی جـوانان و پەری پەیکەران و ڕواندن بەباغ و دەشت هیچ و پووچە و ژیان خـەون و خەیاڵە، ئەگەر سـەرخۆشی بادە بێ و وەکو یووسف جوان و ڕواڵ بێ و خاوەن زێڕ و زێو بی، ژیانی جیـهان هەر هیچ و پووچە. ئەگەر وەکو میر تەیموور پاشایەتی بکەن و وەکو ڕۆستەم لە مەیدانی شەڕدا بی و، یا وەکـو فـەرهاد خـەریکی تـاشـینی بەرد بی، سـەرەنجـام دەمـری و دەچیتـە ناو گـۆڕ و، شیرینیی شیرین بێ هوودەیە و جیهان هیچ و پووچە. ئەگـەر هەژارێکی ئاوارە و دەربەدەر بی و بۆ مـاڵ و مناڵت خـــەریکی ســواڵکردن بی و خــوا ســامــان و دارایی پێت نـەدابێ، سـەرەنجـام هەر دەمـری و جیـهان هیچ و پووچە و، یا ئـەگەر خـاوەن سـامـان و دارایی بی و بەخەروار زێو و زێڕ ببەخشی و، لەگەڵ نازاراندا بچیتە ناو پەردەوە و دانیشی، سـەرەنجام مەرگ دێتەلات و دەمری و جیـهان هیچ و پووچە. ئەگەر وەکو فلامەرز لەشکر ببـەیتە دەشت و دەر و گورز و گۆپاڵ بگریتە دەست و شەڕ بکەی و، یا هاوبەزم و هاوڕەزمی پادشاکان بی و هـەموو دەم بادە بنۆشی بۆ دەبدەبەی ژیان تێ کۆشی، سەرەنجام مـەرگ دەبێتە میوانت و جیـهان هیچ و پووچە. ئەی نۆشـا دەسا دەسـخـەرۆی ئەم جیـهانە مـەبە، چونکە چەند ڕۆژێک مێوانی ئەوی و لـە فـریوی ئەهریمەن خـۆت بپـارێزە، تا ڕێی ژیانت پێ پیشـان دەم، ئەگینا مەرگ هـەر دەبێتە مێوانت و جیهان هیچ و پووچە.

مەلا نۆشـا لە پارچە هەڵبەسـتێکی تردا دەکەوێتـە ستایشـی دڵدارەکەی و بەم جۆرە پێیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

گـێـســـوو کـەلاغێ، گـێـســـوو کـەلاغێ
سـەوزەی چـاو سـیـا، گـێـسـوو کـەلاغێ
چـاو، ئەبرۆ ســـیـــا چـەنی زوڵف زاغێ
زاغی تـەڕ ژ تـەرز مـــــیـل کـــــاراغێ
زوڵفـــانش پڕ مـــەوج، ئەبرۆ پەیوەســـتـە
بژانگش چون تیـر ژ کـەمـان جـەســتـە

ئەبرۆان سـیـا، شـۆڕ چاو سـیـا
وەو نێش بژانگ خـەدەنگ و سـیـا
سـەرپەنجە گولێ، دوگمـەی خەم گولێ
بۆسـەگـا گـولی، خـالان فلفـلێ
لەوَگـۆناکـولێ، حـوقـەی ناف گـولێ
تـەن وە تای حـەریر زەڕین باف گـولێ
پشت کۆتا، پابەرز، قەدەباریک دەم تەنگ
نیم نیگاش مەرباز شەیدای شۆخوشەنگ
خـەرامـان ڕەوش ئاهـووی خـوتەنی
تـەن و تۆژ چینـی سـەوز چەمـەنی
شێـوەی سەوزەداشت، سەوزە شێـوەبی
ئەو سـەوزە چەن کـەس پەرێش لێـوەبی

واتە: یارە خۆشەویستەکەم پەلکەکانی ڕەشە و چاوەکانی مەستە و ئەبرۆکانی پەیوەستە و برژانگەکانی وەکو تیر بۆمن ڕاوەستاون، سەر پەنجەکانی وەکو گوڵە و خاڵەکانی وەکو بیبار وایە بۆ دڵ، لێوی گوڵە و لەشی نەرم و سپییە و باڵای بەرزە و دەمی تەنگە و زۆر شۆخوشەنگ و جوانە و شێوەی سەوزەیە و چەن کەس تا ئێستا وەکو من بۆ ئەو شێت و لێوە بووە و دڵی خۆی لە دەست داوە و ئاوارەی هەرد و کێو بووە.

هۆنراوەکانی مەلا نۆشا بەداخەوە تا ئێستا کۆ نەکراونەتەوە و کەسیش بایەخی پێ نەداون و هەندێکیان هەروا لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون.

سەرچاوەکان

١- گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) - ژمارە ٥ ساڵی ١٩٤٦.
٢- گلزار ادب لرستان، تالیف اسفندیار غضنفری - تهران، ١٣٦٤.
٣- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٦٢ی کۆچیدا نووسراوە.

(نالی)ی شارەزووری

١٢٩٥-١٢١٢

نالی یەکێ لەو ئەستێرە هەرە گەشانەیە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا هەتا هەتایە دەدرەوشێتەوە. ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی خدر و کوڕی ئەحمەدی شاوەیسی میکایلییە. ساڵی لەدایکبوون و مردنی نالی بەتەواوی نازانرێ و زۆر تاریکە و هەر کە قسەیەکی لێوە کردووە، ئێمەش ئەو قسانە لێرەدا دێنین و لە پاشا زانیاری خۆیشمان باس دەکەین تا ڕاستییەکەمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی (کورتەی مێژووی کورد و کوردستان) لە لاپەڕەی ٣٥٨دا دەڵێ: نالی لە ساڵی ١٢١٥ی کۆچی لە دێی خاک و خۆڵدا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٧٣دا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا عەلائەدین سەجادیش لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەڵێ: نالی لە ساڵی ١٢١٧ پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٧٥دا مردووە. دوکتۆر مارف خەزنەدار لە سەرەتای دیوانەکەی نالیدا دەڵێ: نالی لە ساڵی ١٢٢٠ی کۆچی چاوی لە جیهاندا کردووەتەوە و لە ساڵی ١٢٧٦دا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە.

مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم لە پەڕاوی (لە پێناوی نالی)دا نووسیویە: ئەوانەی وا بەسەرهاتی نالییان نووسیوە، هیچ سەرچاوەیەکیان بۆ ئەو مێژووەی کە بۆ نالی دایان ناوە، دیاری نەکردووە و، ئەوەی ئاوەز پیشانی دەدا ئەوەیە کە تا ئێستا کەسێک نییە لەم جیهانەدا بتوانێ بڵێ نالی کەی لە دایک بووە، ئەوەش تەنیا لەبەرئەوە کە نالی میکایلی بووە و کوڕە وەرزێرێکی شارەزوور بووە و لەو دەورەشدا لە شارەزووردا بەدەگمەن نەبێ خوێندەوارێکیان تیا هەڵنەکەوتووە. کەوابوو ئیتر کێ مێژووی ساڵی لەدایکبوونی نالی نووسیوە؟ مردنیشی هەر هەمان دەستوور.

مامۆستا مەسعوود محەمەد لە وتاری (چەپکێک لە گوڵزاری نالی) کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا چاپ کراوە دەڵێ: حاجی مەلا عەبدوڵلای جەلی زادە گێڕاویەتەوە کە لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچی مامۆستا نالیی لە مەککەدا دیوە کە زۆر پیر بووە و ڕەنگە لە هەشتا ساڵیدا بووبێ.

له بەیازێکی کۆندا کە لەم دواییەدا کەوتە دەستمان، مێژووی لەدایکبوون و مردنی هەندێ لە هۆنەرانی کورد وەکو: یوسف ئاسکە و فەقێ حەسەنی بانەیی و نالی و مەستوورەی کوردستانی لەگەڵ هەندێ لە هۆنراوە کوردییەکانی ئەو هۆنەرانەی تێدا تۆمار کرابوون کە لەو بەیازەدا نووسراوە نالی لەساڵی ١٢١٢دا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٩٥دا مردووە.

کەوابوو نالی لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و ئەمەش جێی متمانەیە و باوەڕی پێ دەکرێ، چونکە گەلێ بەڵگەش لە هۆنراوەکانی نالیدا هەیە کە ئەوەمان پێ دەسەلمێنن کە نالی زۆر پیر بووە و مردووە. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا دیاردی بەقژی سپی و چاوی کزی خۆی دەکا کە بەهۆی تێپەڕینی تەمەنیەوە وای لێهاتووە وەکو دەڵێ:

مووی سپی کردم بەشوشتن ئاوی عەینی شۆرە شەط
شۆرە شەط یەعنێ کە تێدا خۆ بەخۆ قەل بوو بەبەط
هەڵگرا، وەک مۆمی کافووری بەشەودا، موو بەمووم
وا سیا ڕوو بوو بەخوێنم نوقطە نوقطە، خەط بەخەط
من دەڵێم شەو بوو بەڕۆژ، نەفسم دەڵێ ڕۆژ بوو بەشەو
ئەو موسیبە، چونکە چاوی پێ سپی بوو، من غەڵەط
ڕەوغەنی دیدە ڕژایە سەر کیتابی خەططی خۆم
چاو لە ئێشی ئەو سپی، نووریش بەسەر ئەودا سەقەط
سەرد و گەرمە ئاهەکەم سەوزەگیای کردم بەپووش
پایزی ڕوو بوو بەبوردی سوور و زەردی موختەلیط
وەجهەکەم ئیسمی بەیاض ئەمما وەرەق زەرد و سیا
با موخەططەط بێ بەکافووری کەشیدەی خۆش نەمەط
چونکە لەوحی ڕوو سیەهـ، ڕوو زەردی بێ، تەزیینی یە
خوێنی چاوم جەدوەلی بێ، قەطرەکانیشی نوقەط
نەقشی دوو مووی بەدەوری ڕوو، دەبێتە عەیبی شەیب
ئایەنەی ڕووپاکییە، ڕووناکییە، نوور و، شەمەط
یا گەدایەکە غەنی یا پادشاهێکە فەقیر
لەم دووە، خاڵی نییە (نالی) لە ڕووی حەددی وەسەط

واته: فرمێسکی سوێری چاوم هاتووه بەسەر مووی ڕەشی ڕوومەتما، هەمووی وەکو قەلەڕەشەیی کە بکەوێتە ناو خوێڵێنەوە کردووە بەقازی سپی، مووی ڕەشم وەکو شەو ڕەش بوو کەچی ئێستاکە وەکو ڕۆژ سپی بووە، من بەنەوسی تەماکار و سەرکێشی خۆم دەڵێم بەسیەتی هەوا و هەوەس، ئەوا مووی ڕەشم سپی بوو، کاتی پیری هاتە پێشەوە. بەڵام ئەو لەبەر ئەوەی کە کوێرایی داهاتووە جگە لە ڕەشی شتێ تر نابینێ، لە وەڵاما دەڵێ: نەخێر وا نییە، مووی سپیت هەڵگەڕاوە بەڕەشی. خوێنی چاوم لەباتی فرمێسک بەسەر خەتی ڕوومەتما ڕژاوە، ئینجا چاوم لەبەر ئێشی ڕژانی ئەو خوێنە بینایی لە دەست داوە و سۆمای چاوم لەو ڕەشییە کار ناکا تا ببینێ کە واتە چاوم بەجارێ کز و کوێر بووە. هەروەها کە لە پایزدا ڕەنگی گەڵای دارەکان زەرد و سوور هەڵدەگەڕێ، پایزی پیریش پارچەی ڕووی منی بەخوێنی فرمێسک و زەردیی ڕوخسار ڕەنگ کردووە. واتە وەکو بوردی یەمانی زەرد و سووری لێ هاتووە. ڕوخسارم با وەکو لە ڕواڵەتا سپییە، بەڵام بەگەڵای زەردی ڕەنگ و ڕەشی خوێن داپۆشراوە و، مووی سپیشم کە وەکو کافوورە، بۆ جوانیی خەت خەتی کردووە، تابلۆی ڕووڕەشی ئەگەر زەردیی پێوەبێ، دەبێتە هۆی جوانی و ڕازاوەیی. مووی ڕوخسار ئەگەر ماش و برنج بێ، دوو ڕوویی و دوو ڕەنگی پیری دەگەیەنێ، چونکە سپییەتیی تەواو دەبێ بەئاوێنەی ڕووپاکی و، ماش و برنجیش دەبێتە ئاوێنەی ڕووناکی.

نالی بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کرد، لەساڵی ١٢١٢ی کۆچی لە دێی خاک و خۆڵ کە کەوتووەتە دەشتی شارەزوور، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمانی عەرەبی و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و قورئانی پیرۆزی خوێندووە و پاشان ڕۆیشتووەتە فەقێیەتی و زۆربەی شارەکان و دێکانی کوردستان وەکو: سنە و سابڵاخ و هەڵەبجە و سلێمانی گەڕاوە و، لەبەر ئەوەی مەڵبەندی قەرەداغ لەو سەردەمەدا کانگای زانست و خوێندەواری بووە و، زانا هەرە گەورەکانی کوردستان لەوێدا خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە، پاشان بۆ جاری دووەم ڕووی کردووەتە سلێمانی و لە لای مەلا عەبدوڵڵا ڕەشدا خەریکی خوێندن بووە و لە لای مەلا عەبدوڵڵای خەرپانییش ماوەیەک بۆ خوێندن ماوەتەوە تا بووە بەمەلا و زانایەکی باش و وەدمی زانستیی ئەو سەردەمەی وەرگرتووە و پاش ئەوە خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بووە.

نالی سەودای دیتنی ماڵی خوا دەکەوێتە سەری و سلێمانی بەجێ دێڵێ و دەچێ بۆ حەج و کە حەج دەکا دەگەڕێتەوە بۆ شام و چەند ساڵێک لەناو کوردەکانی شامدا ژیان دەباتە سەر و ئەوسا ڕوو دەکاتە شاری ئەستەمووڵ و لەوێدا چاوی دەکەوێتە ئەحمەد پاشای بابان

و ئەحمەد پاشاش لە کاری دەوڵەتی ئەو سەردەمەدا دای دەمەزرێنێ و ئیتر پاشماوەی ژیانی هەر لەوێدا دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا بادەی مەرگ لە مەیگێڕی ئاکام وەردەگرێ و دەیخواتەوە و کوردەکان تەرمەکەی لە گۆڕستانی ئەبوو ئەیووبی ئەنساریدا دەنێژن.

هۆی هەڵقوڵینی هۆنراوی نالی وەکو هەندێک دەم بەدەم گێڕاویانەتەوە، ئەوە بووە کە کاتێ لە قەرەداغدا بەفەقێیەتی دەیخوێند، کچێکی شۆخوشەنگ بەناوی حەبیبە هەست و ئاوەزی لێ دەستێنێ و دەیخاتە ناو هۆنەریەتییەوە، هەر وەکو دەڵێن: نالی لە پاش ماوەیەک کە گراو و سەوداسەری ئەو کچە شۆخوشەنگە بووە، دەیخوازێ و دەبێتە هاوسەری ژیانی، بەڵام لە هۆنراوەکانی نالیدا وا دەردەکەوێ کە حەبیبە بۆ ماوەیەک لەگەڵ ئەودا ژیاوە و پاشان مردووە، نالییش هەر لەبەر ئەوە بوو کە مەڵبەندی بەجێ هێشتووە و ئیتر ڕووی نەکردووەتە زێدەکەی خۆی و لە وڵاتی بێگاناندا جیهانی بەجێ هێشتووە.

نالی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و، هۆنراوەکانی گەلێ پاراو و ناسک و شیرین و ڕەوانن و، هۆنراوەکانی دەکرێنە سێ بەشەوە: دڵداری، خواناسی، نیشتمانی، لە هۆنراوە دڵدارییەکاندا ئەوەمان دەکەوێتە پێش چاو کە مامۆستا نالی ناوەرۆکێ بهێنێ هۆنرانی تر نەیانهێنابێ و، هەر وەهاش ئەو ناوەرۆکانە زۆرتر لە قاڵبی هۆنراودا جێ بکاتەوە. بەجۆرێ تر بڵێین، مامۆستا نالی ویستوویە هۆنراوەکانی لە جل و بەرگی هۆنراوی کۆن ڕووت بکاتەوە، بەڵام لەبەر ئەوە لای وابووە، دوور کەوتنەوە لە ڕێ و ڕەوشتی هۆنەرەکان، واتە ئەو هۆنەرانە کە بەچەشنی کۆن هۆنراویان هۆنیوەتەوە، دەبێتە هۆی بێ بایی بوونی هۆنراوەکانی، ئەوەبوو کە نەیتوانیوە بەتەواوی لە ڕێ و ڕەوشتی ئەوان لابدا، تەنیا ئەوەی پێ کراوە کە هەندێ جار مەبەستی قووڵتر و وردتر لە هۆنراوەکانیدا بهێنێتە دی.

نالی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە و لە هەموو جۆرە هونەرێکی هۆنراودا شارەزایی بووە و، دەریای بیروردی و کەڵکەڵەی ئەو سنوورێکی بۆ نەبووە و بەهەر جۆر کە ویستبێتی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڕاستی هۆنراوەکانی ئەو لە وێژەی کوردیدا ڕێکوپێک و بێ هاوتایە. مامۆستا نالی خۆی لە پارچە هەڵبەستێکدا ئەو مەبەستەمان بۆ دەردەخا وەکو دەڵێ:

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەنا خوانی دەکا
نوکتە سەنجی، بەذلەگۆیی، گەوهەر ئەفشانی دەکا
خود پەسەندی بێ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا
خەرقە پۆشی کەی دەپۆشی جەوهەری ذاتی ئەحەق؟

بیننی جیلوەی بڕشتی خۆی بەعوریانی دەکا
ضابیطەی طەبعم سوارە، ئیددعای شاهی هەیە
موحتەشەم دێوانە، داوای تەختی خاقانی دەکا
شاهیدی فیکرم کە بێتە جیلوەگاهی دڵبەری
شاهـ خەسرەو، ڕۆحی شیرینی بەقوربانی دەکا
نووکی خامەی من کە بێتە مەعنی ئارایی کەماڵ
خەط بەخەط ئیظهاری نەقشی صوورەتی مانی دەکا
ئیستیطاعە و قووەتی طەبعم بەکوردی و فارسی
عارەبی، ئیظهاری چالاکی و چەسبانی دەکا
خاطرێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو
ئێستە بۆ زوڵفی کەسێ مەشقی پەرێشانی دەکا
هودهودی دڵ حەبسی بەڵقیسی سەبای دیوە، یەقین
خۆی کە دامێنگیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکا
ئەو کەسە تەحدیثی نیعمەت بێ موراد و مەطڵەبی
میثلی (نالی) ئیمتثالی ئەمری یەزدانی دەکا

واتە: بولبولی مرخی مە ئەوا خەریکی پیاهەڵگوتن و ستایشە و هۆنراوەکانم هەموویان ڕێکوپێک و پڕ مانا و ڕازاوە بەهونەری هۆنراوە و بۆ ئەوە دەشێن کە هەموو زانیار و هۆنەرێک بەوردی لێیان بکۆڵێتەوە و کەڵکی وێژەییان لێ وەرگرێ و، مەبەستی من ئەوە نییە کە لە خۆمەوە تاریف بکەم و خۆم هەڵکێشم چونکە: هۆنەر بۆ پاڵپێوەنانی ئەو قسەی خۆیە، بەڵگە دەهێنێتەوە نوێنگەیێ لە ڕچە و ڕەوشتەکانی خواناسیی ڕاستەقینە دەردەخا، ئەو پیاوە خواناسە ڕاستەقینانە کە بەجلوبەرگی پارێزگاری و دووری لە دووڕوویی و نالەباری چاکە گەورەی خۆیان داپۆشیوە، هیچ کاتێ لە کۆمەڵا ناشارێنەوە، چونکە جەوهەر و شیاوی بەهەق لە ژێر هەر جلوبەرگێکدا بێت، خۆی دەنوێنێ و دەردەکەوێت، ئیتر پێویستی بەوە نییە کە بۆ بینینی جەوهەر و بڕشتی چاکە، جلوبەرگی پارێزگاری و دووری لە خراپە لەبەر داکەنێ و بەزمانی خۆی هاوار بکا و، لەو خووە چاکانە خۆی ڕووت بکاتەوە، بۆ ئەوەی خۆی بەخەڵک پیشان بدات. جەوهەری مرخی من ناتوانێ خۆی ڕاگرێ و لێهاتن و شیاوی خۆی دەرنەخا، بەڕاستی شتێکی زۆر سەیرە ئەوی کە دەوڵەمەند و دەسەڵاتدارە، لە منێکی گراو و شەیدا، پلەوپایەی پاشایەتیی دەوێ «نووکی پێنووسی من کە بێتە نووسین، وەکو مانی خۆی دەنوێنێ و هێزی مرخم بەکوردی و فارسی و عەرەبی خۆی دەردەخا و،

ئەو پلەوپایە بەرزە بەنرخە کە من لە هۆنراو و هۆنەریدا دەستم کەوتبوو کە دڵمی پڕ کرد لە شـایی و خـۆشی، بەداخـەوە ئێسـتـا پەرێشـان و پەشـێـواوی داوی زوڵفـێکی پەرێشـانە و، هەروەهاش ئێسـتـا: با وەکو، دەرد و ڕەنجی شـەیدایی هەمـوو شـتێکی لە بیرم بردووەتەوە، بەڵام من هەرگیز ئەو بەخششـە، کە خـوا بەمنی داوە، نایخـەمـە پشتگوێ و بەپێی ئایەتی: «فَـأمَّ بِنِعمَـةِ رَبِّكَ فَـحَـدِّث» دەڵێم: ئەو کـەسـە بەخـشـشی خـوا بخـاتە بەرچاو، وەکـو (نالی) فەرمانی خوا بەڕێوە دەبا.

مـامـۆسـتـا نالی لە باسی دڵبـەریدا سـەردەکـەوی و ناوبانگی وردەکاریی ئەو لە هەمـوو شـوێنێکدا دەنگ دەداتەوە. لەم پارچە هـەڵبـەسـتـەی خـوارەوەی دوو نوێنگەی جـوان لە یارە خـۆشـەویسـتـەکـەیەوە پیـشـان دەدا و بەچەشنێکی بێ وێنە، خـۆشـەویسـتـەکـەی لەو دوو نوێنگەیەدا دەخاتە پێش چاو و دەڵێ:

گـەر بێیتە دەرێ، سەروی ڕەوانـی لە ئیرەمـدا
گەر نێیتە دەرێ، ئاهووی چینی لە حەرەمدا
عیشـقت لە دڵ و دیدەیی پڕ ئەشک و ئەلەمدا
گونجـایش و تەسکینی نییـە، زۆرە لە کـەمـدا
بێ فـاییدە بوو، لافـی دەمت، غونچە لە دەمیا
باخـوسـتـی بڕی خـسـتـی وسـتـێکی لە دەمـدا
دڵ مـوضـمـەحیلی دەردە، وەکـو دیدە لە نەمـدا
حـەیران و پەرێشـانە، وەکـوو قـەطرە لەیەمـدا
(نالی) و مەثەلی حاڵی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەک ناڵە لە نەیدا وەکـو نالە لە قـەڵەمـدا

نالی لەم پارچە هەڵبەستەدا بەدڵبەرەکەیدا هەڵدەڵێ و لە دوو قۆناخدا ستایشی یارەکەی دەکات، یەکەم: لە قۆناخی هاتنەدەر لە ماڵ و بەژن و باڵا نواندنی، دووەم لە کاتێکدا کە لە ماڵ نەیێتە دەرەوە. لە قۆناخی یەکەمدا بەسەوڵی ڕەوانی دەچوێنێ و لە قۆناخی دووەمدا بەئاسکی چینی، بەڵام چ ئاسکێ؟ ئاسکی خەتا و خوتەن کە لە ناوکی موشک دێتە بەرهەم، دیارە ئەو چینە ئاسکەش هـەر تەنیـا لە وڵاتی چینا دەژی و، لە هەمـوو ئاسکەکـانی تر پلەوپایەی بەرزترە. ئەوسا دێتەوە سەر هەڵدانی چۆنایەتیی ئەوین و خۆشەویستیی خۆی سەبارەت بەخۆشەویستەکەی و دەڵێ: ئەوین و خۆشـەویستیی تۆ ئەوەندە زۆرە، تەنانەت لە ویستی مندا کە پەڕ و سنوورێکی بۆ نییە جێی نابێتەوە، غونچە کە لە جوانیی خۆی ڕازی بوو، ویستی لەگەڵ جوانی غونچەی دەم و لێوی تۆدا بەرامبەری بکات، بەڵام بای بەیانییان

کە هەمیشە باوەشێنکەری زوڵف و ڕوومەتی تۆیە، پێی زانی و هات لە ڕقا مشتێکی لە دەمی دا و بێ دەنگی کرد و خستی دەمی پان کردەوە. بەڵام دڵ گیرۆدەی دەردە و چاویش پڕ لە فرمێسکە و بەم چەشنە پەرێشان و خەمبارم.

مامۆستا نالی لە دوایین هۆنراوی پارچە هەڵبەستەکەیدا لەگەڵ ئەوەی کە چۆنایەتی پەژارە و دەردی نالەبار و دڵتەزێنی خۆی لە ڕێگای ئەوین و دڵداری هەڵدەدا و بۆ ئەو مەبەستە هۆنراوەکەی لە چوارچێوەی وردەکارییەکی جواندا دەڕێژێ دیاردیەک بۆ هەڵبژاردنی نازناوی هۆنراوی خۆی دەکات و دەڵێ:

(نالی) و مەثەلی حاڵی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەک (ناڵە) لەنەیدا، وەکو (نال)ە لە قەڵەمدا

کەواتە نازناوی مامۆستا نالی لە وشەی (نال)ە وەرگیراوە، بەپێچەوانەی ئەوە کە هەندێ لە نووسەران لایان وایە لە (ناڵە)وە وەرگیراوە، چونکە ناوی (نال) دەبێ بە(نالی) واتە بەلامی بچووک وشەی (نال) بەڕیشۆڵێک دەوترێ کە لەناو قەڵەمی زەلدایە و هۆنەرانی کورد و فارس، لە کزی و لاوازیدا خۆیان بەڕیشۆڵە چواندووە. ئەوەش دەبێ بزانین ئەگەر نالی بیویستایە نازناوی هۆنراوی خۆی لە (ناڵە)وە وەربگرێ، دەبوا نازناوی خۆی بکردایە (ناڵەیی) چونکە ناوی مەنسووبی (ناڵە) دەبێ بە(ناڵەیی).

ڕۆژگاری مامۆستا نالی، ڕۆژگاری تولانەوە و خراپە و درۆ و دەلەسە و خۆنواندن بەخواناسی و سۆفیەتی و گۆشەگیری لە کاروباری کۆمەلایەتی بووە و، زۆربەی خەڵک ویستوویانە خۆیان لە جلوبەرگی پارێزگاری بۆ بەدەستهێنانی دەسەڵات و ڕێزگرتن بنوێن و، لەو ڕێگەوە سەرنجی چینی نەزان و نەخوێندەواریش بۆ لای خۆیان ڕاکێشن و، لە بەرهەم و دەست ڕەنجی ئەوان ژیانێکی ڕێکوپێک پڕ لە هێمنی و ئەهوەنی بۆ خۆیان بهێننە دی. ئینجا مامۆستا نالی کە زانایەکی تێگەیشتوو بووە، لەو جۆرە کەسانە زۆر ڕقی بووە و، هەموو دەم لە هۆنراوەکانیا دیاردی بۆ ئەو چەشنە کەسانە دەکا.

مامۆستا لەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەیدا خۆشەویستەکەی بەجلوبەرگێکی جوانی فەلسەفی دەڕازێنێتەوە و پیایدا هەڵدەڵێ و ئەوسا دەکەوێتە بازاڕی خواناسییەوە و لۆمەی ئەو کەسانە دەکا کە بەئەوینێکی وشک و ڕواڵەتییەوە لەناو کۆمەڵدا خۆیان دەنوێنن و هیچ ئاگایان لە جیهانی بێ سنووری خۆشەویستیی ڕاستەقینەو، تەنیا بەچاوێک جیهان دەبینن. وەکو کە دەڵێ:

لەکن ئەو جەوهەرە فەردە کە هەیولا نییە باس
لە حیکەم پەروەریی بووعەلی سینا نییە باس

صۆفییان هاتنە مەجلیس وەرەقی دیدە بشۆن
لەکن ئەو دیمییە وشکانە لە دەریا نییە باس
بەزمی رەندانە، ئەمە، مەلعەبەیی وەعظ نییە
لە بەدی و، نیکی و قەللا بیی دونیا نییە باس
ئەمە جێیَ رەمز و ئیشاراتی دەروونە لە گەرووی
تەنگی پڕ غەر غەرەیی واعظی غەڕانییە باس
لەبەر ئاوێزەیە چاوی نییە کەللەیی سەریان
لە کەی و قەیصەر و ئەسکەندەر و دارا نییە باس
جێی زمان گرتن و دڵ ڕۆشنی و سووتانە
موقتەدا شەمعە کە خامۆش نییە ئەمما نییە باس
حەزرەتی هەیبەتە، نەک غەیبەت و رەیبەت (نالی)!
ئەڵڵا، ئەڵڵا! چ حوضووریکە، کە ئەصلا نییە باس

واتە: لە لای خوای تاک و تەنیا و بێ وێنە، لە تێکەڵکردنی ماک و کەرەستەی بەرایی باسێ نییە، بەڵکو ئەو خوایە خوایەکە کە لەگەڵ ماک و کەرەستەدا ناگونجێ و دوور لەم شتانەیە. کەوابوو فەلسەفە چینیی ئەبوو عەلی سینا بۆ ناساندنی خوا بێ سوودە و، بازاڕی ئەوینی راستەقینە هیچ پەیوەندییەکی بەماکپەرستییەوە نییە. سۆفییەکانی ریاکار ویستیان خۆیان بهێننە ریزی ئێمەوە و، دەم لە ئەوین بدەن، بەڵام ئەو دیمی بەمێشکە وشکانە لە کوێ و مەلەوانی دەریای ئەوینی ڕاستەقینە لە کوێ؟ لە بەزمگەی ئێمەدا، ڕیاکاری نییە، کەسێ تا چاک نەبێ ناتوانی بێتە ناو جەرگەی ئێمەوە. لەبەرئەوە ڕیشە و گوڵەنگ و ئاوێزەی مێزەری زلی ئەو سۆفییانە پێش چاوی گرتوون، شتێ تر نابینن و چاوی ڕاستبینییان نییە و زۆر خۆپەسەندن ئاوەزیان بەوە ناشکێ کە ئەم جیهانە ئەمەگی بۆ کەس نییە و، هەزاران کەسی دەسەلاتدار و بەناوبانگی وەکو: کەیخەسرەو و قەیسەر و ئەسکەندەر و دارای لەناو بردووە، کەوابوو پیاوی ڕاستەقینە ئەوەیە پیاوێکی چاپلووس و خۆپەسەند نەبێ و ئەو جۆرە کەسانە لە بەزمی کۆڕی ئەوینی ڕاستەقینەی ئێمەدا جێیان نابێتەوە، چونکە کۆڕی ئێمە لە شەمەوە پەیڕەوی دەکەین کە دەسووتێ، هیچ دەنگیشی لێوە نایە و، خۆی دەسووتێنی بۆ ئەوەی ڕووناکی بەخەڵک بدا، کەوابوو پیاوی ڕاستەقینە دەبێ وەکو شەم بێ و خۆی بسووتێنێ بۆ ئەوە خەڵک کەڵکی لی وەربگرێ، نەوەک خەڵک بسووتێنێ بۆ ئەوە کە خۆی کەڵکیان لی وەرگرێ.

ناوەرۆکی هۆنراوەکانی مامۆستا نالی پتر سکالاکردن لە دەرد و پەژارە و ڕەنجی دڵداری

و بی ئەمـەگیی دڵبەر و ڕقـە بەڕێی میـمل و خـەنیم و لۆمەی سـۆفییەکـان و ئاخ و داخ لە دووریی خۆشەویست و ئەو گیروگرفتـانەی کە لە ڕێگای دڵداریدا تووشـی دڵدار و دڵبراو دەبن. دیارە ئەو ناوەڕۆکـانە لە هۆنراودا پێیـان دەوترێ ڕێ و ڕەوشـتی هۆنراوی کـۆن و کلاسیک.

جا بەکارهێنانی ئەو مانا و ناوەڕۆکانە لە هۆنراوەدا، بەچەشنێکی وەها کە هەمیشە تەڕ و تازە و پاراو و دڵڕفێن بدەنە چاوەوە و، لەوانەبن کـە هەست ببـزوێنن، کـارێکی سـادە و ئاسان نییە و هەر هۆنراوێکی ناتوانی ئەو هونەرە لە خۆیەوە بنوێنێ.

مامۆستا نالی یەکێ لەو هۆنەرانەیە کە لە هۆنراوەکانیدا شێوە و ڕەوشتی کۆنی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، بەڵام لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەسەڵاتێکی وەهای بووە کە هـۆنراوەکانی لەناو وێژەی کوردیدا هەمیشە بەجلوبەرگێکی تازەوە خۆیان دەنوێنن. مـامۆسـتا نالی لەم پارچە هەڵبـەسـتـەدا دیاردی بۆ باری ژیانی کـۆمـەڵایەتی دەکـا، بەڵام نە بەئـاشکرا، بەڵکو لەژێر پەردەی دەربڕینی خەم و پەژارەی دڵداریدا، وەکو دەڵێ:

گـەر دەپرسی من لەبەرچی کـەم دەخـۆم
من بەبرسی قـەت مـەزانە، غـەم دەخـۆم
ئاوی سـوێری چاو و باری تاڵیی لێـو
سـوێر و تاڵی دەم دەم و ژەم ژەم دەخـۆم
تا سـەری زوڵفی لەسـەڕوو حـەڵقـەدا
من وەکو مـاری سـەر ئاور خـەم دەخـۆم
ئاوی کـەوثەر نۆشی صـۆفی بێ کـە من
ئاوی حـەیوان یەعنی مـاچی دەم دەخـۆم
شـەربەتی خـۆف و رجـای ئەغـیـار و یار
ترش و شـیرین هـەم دەچێژم هەم دەخـۆم
من لە طەوری عـالەم و دەوری فـەلەک
ضـەربی لازب، زەخمی بێ مەرهەم دەخۆم
تـاڵیی بـێ یـار و دیـاری تار و مـار
عەلقەمی چی، ئەوقەمی چی؟ سەم دەخۆم
غـەم دەڵێ (نالی) کـە غـەمـخـواری دەکـا
ناعـەلاجم گـەر نەبێ ئادەم دەخـۆم

مامۆستا نالی لەم پارچە هەڵبەستەدا سێ مەبەستمان بۆ دەردەخا. یەکەم: ئاخ و ناڵەکردن لە گیروگرفتی دەردی دڵداری کە هەرچەن دڵبەر جوانتر و شیرینتر خۆی بنوێنێ، دڵبراو زۆرتر پەریشان و سەرلێشێواوتر دەبێ. مەبەستی دووەم کە دەکەوێتە پێش چاو؛ ئەوەیە کە نالی لە زۆروستەمی رۆژگار گلە و گازندە و سکاڵا دەکا و لە بەرامبەر رووداوە ناخەز و تاڵەکانی چەرخی گەردوونا بێ دەسەڵاتیی خۆی دەردەبڕێ کە ئەوی لە یار و مەڵبەندی خۆی دوورخستووەتەوە و، داخی گرانی دووری و تەنیایی ناوەتە سەر دڵیەوە. مەبەستی سێیەم کە لە ناوەرۆکی هۆنراوەکانیا بۆمان دەردەکەوێ ئەوەیە کە هۆنەر، خۆی لە هەموو بەندێکی تایبەتی ئازاد دەکا و روو دەکا لە کۆمەڵی مرۆڤایەتی و بەچاوێکی وردبینییەوە ژیانی چینە جۆربەجۆرەکانی بەرەی مرۆ سەرنج دەدا و، خەم و پەژارەی تایبەتی تاکەکانی ئەو چینانە لێک دەداتەوە، ئەوسا خەم و پەژارەی ئەم ژیانە کە چۆن بەرەی مرۆ تووشی هەزاران گیروگرفت و ناکامی و سەرلێشێواوی کردووە و، تا لە رووی ئەم جیهانەوە ماوە، ساتێ بەبێ پەژارە ناحەوێتەوە.

مامۆستا نالی لە دەوری خۆیا شۆڕشێکی تازەی خستە ناو وێژەی کوردییەوە و، لە هۆنراوی دڵداری و خواناسی و پیاهەڵگوتندا خۆی نواند. مامۆستا نالی کاتێ خۆی دەباتە جلوبەرگی هۆنەرێکی دڵبراو و سەرلێشێواوی رێی چۆڵ و پیاوانی پڕ لە تاڵی و سەختی ئەوین و دڵداریی، بنیادەم بیری ئەوە ناکاتەوە کە ئەم هۆنەرە بیر و هۆشی بەلای شتێ ترەوە مابێ و، جگە لە ئەوین و دڵداری شتێ تر لە مێشکیا جێی خۆی کردبێتەوە. لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە هەزاران گراو و ئەوینداری سووتاو و برژاوی ئاوری بێ ئامانجی دڵداری وەکو: فەرهاد و مەم و سیامەند و رامین و بارام لە قوتابخانەی ئەوین و دڵداری ئەو پەروەردە بوون هەروەها کاتێ کە خۆی لەناو کۆڕ و کۆمەڵی هاونیشتمانییەکانیدا دەردەخا و، دەیەوێ چەوساویەتی و ناتەواوی و داب و دەستووری باوی نالەباری هەندێ لە چینە ناسراو و دیاردییەکانی رۆژگاری ژیانی خۆی پیشان بدا، هیچ کەسێک نازانێ کە مامۆستا نالی هۆنەرێکی دڵبراو بووە، وەیا لە مانای ئەوین و ئەوینداری تێ گەیشتووە. هەر بەو چەشنەش لە خواناسیدا بێ وێنە بووە کە ئەوەمان لەم پارچە هەڵبەستەدا بۆ دەردەکەوێ:

ساقی وەرە رەنگین کە بەپەنجە لەبی ئەقداح
بەم راحە لەسەر راحە دەڵێن راحەتی ئەرواح
بەم کاسە لەسەر پەنجە دەڵێن نووری عەلانوور
رەخشانە لە میشکاتی قەدەحدا وەکوو مصباح

قـەطرەێکە لە بەحری کـەرەم و ڕەحـمەتی فـەتتـاح
نەک عـارەقی گـەرمی عینـەب و شـەربەتی تـوففـاح
بەو دەسـتـە کـەوا مـەرهـەمـە بۆ ئەم دڵی خـەسـتـە
بەو پەنجـە کـە بۆ بابی گـوشـایش ئەوە میـفـتـاح
لەو دەن و قـەرابـە کـە دەکـا چەشـشـە بەعـەنقـا
نەک لەو خـمـی نیلە کـە دەکـا باغـە بەتیـمـسـاح
پڕکــە قــەدەحی پڕ فــەرەحی بێ تەرح و غــەم
نـاوِلْنـی وَنـادِمنـي وَغـــــازِلْنـي بِالأَفـــــراح
لەم گـــەردشی مـــینایە کــە وا دەورە نـەچــەوره
سـاقی کـەرەمـی سـابقـە! (نالی) بکە ئینجـاح

وشـەی (سـاقی) لە زمـان و زاراوەی هۆنەرانی خـواناسـدا بۆ خـوا و پێغەمبـەری گـەورەی ئیسلام درووەی خوای لەسـەر بێ، بەکاردەبرێ. جا مامۆسـتا نالی لە مەیگێڕی مەیخـانەی ئەوینی ڕاسـتـەقینەی خـواناسی دەپاڕێتـەوە کە بەپیاڵەیێ لەو شـەرابە، لە خـەم و پەژارە و پەرێشـانـی هەوا و هەوەس ڕزگـار بکا و بیـخـاتە بازاڕی مـەسـتی و سـەرخـۆشی ئـەوینی خواناسییەوە تا جیهانی ئەنبووژەنی لەبیر بچێتەوە و بەجیهانی تر شاد ببێتەوە و هەتا هەتایە لە خۆشی و شادیدا بمێنێتەوە.

مـامۆسـتـا نـالی لەم پارچە هەڵبەسـتـەدا ڕوو دەکاتە مـەیگێڕی ڕاسـتـەقـینە و دەڵێ: ئەی مەیگێڕ! وەرە لێوم بەپیاڵەی دەستتەوە ڕەنگین بکە، ئەو شەرابە کە لەسـەر دەستەوەیە هۆی ئاسوودەیی گیانمە و، هەر کەسێک لەو شەرابە کە بریتییە لە شـەرابی ئەوینی ڕاستەقینە بیخواتەوە، لە بەندی پڕ لە پەژاری ژیانی ئەنبووژەنی ڕزگار دەبێ و گیـانی لە ئاسوودەیەکی هەمیشەییدا دەمێنێتەوە. مەبەستم لە شەراب، شیرە و عارەقی سێو و ترێ نییە کە نەوسی پێ شـادمان و سـەرخۆش دەبێ، بەڵکو مـەبەستم شـەرابی بەزەیی تۆیە کە گیانمی پێ شـاد دەبێ و بۆ هەمیشـە لەو شـادی و خۆشییەدا دەمێنمـەوە. بەڵێ مـەبەسـتی من لەو شـەرابە، شـەرابی سـەرچاوەی بـەزەیی خـواییـیە کە هەر بنیـادەمێکی بێ دەسـەڵاتی پێ دەگـەیەنێتە پلەوپایەی بەرز. ئەی مەیگێڕ! لە گەڕانی ئەم گەردوونەدا کە خـەریکی گەڕان و دەوردانەوەیە و، لە ڕاستەقینەدا سـتـەمێ لە ئێمـە ناکـات، دەسا بەبەزەیی پێشووی خوات پیاڵەیێ لەو شەرابەم پێ بدە و (نالی) لە خەم و پەژارەی ئەم جیهانە ڕزگارکە و شادمانی بکە.

مامۆستا نالی گەلێ گلە و گازاندەی لە بێ ئەمەگیی یارەکەی کردووە و، دیارە ئەمەی زۆر پێ ناخۆش بووە، لە ڕاستەقینەشدا بێ ئەمەگیی زۆر ناخۆش و دڵتەزێنە، بەتایبەتی لەلایەن

دڵدارەوە بۆ دڵبراو، ئەویش چ گراوێ، گراوێکی دڵبراو و دڵسووتاوی وەکو مامۆستا نالی کە لە پارچە هەڵبەستێکدا ئەوەمان بۆ دەردەخا:

مەکە ئیخلافی ئەو وەعدە کە فەرموت
دەخیلت بم کە خانووی سەبرەکەم سووت
لە ڕوت و قووتی وەک من ڕوو مەپۆشە
کە وەسڵی تۆیە قووتی عاشقی ڕووت
موژەت قوللابییە، هەم تیر و هەم شیر
برۆت میحرابییە، هەم طاق و هەم جووت
لە صندووقی گڕی سینەم بترسە
کە ئاور بەر بداتە تەخت و تابووت
ئەوە لێوی ئەتۆیە پڕ لە خەندە
کەوا شەککەر دەباری و گوڵ دەپشکووت
فیدای دەست و کەمانت بم بەتیرێ
دەپێکی سێ و دوو، هەم طاق و هەم جووت
دەکەی نەخچیری صەد دڵ هەر بەتیرێ
ئیلاهی؟ هەر بمێنێ دەست و بازووت
چ شیرینە خطووطی دەوری لێوت؟
بەڵێ، مەعلوومە خۆشە خەططی یاقووت
هە (نالی)! بەڵکە بیکێشی بەناڵین
بناڵە، دامەنیشە مات و مەبهووت

واتە: ئەی خۆشەویستەکە! دەبێ لەسەر بەڵێنی خۆت ڕاوەستی و تاوێ بەلامەوە دانیشی تا پێکەوە ڕاز و نیازێ بکەین و، تەنیا شتێ کە من لە تۆ چاوەڕوانی دەکەم، ئەمەیە کە کاتێ لە دوورەوە دێی و دەردەکەوێ، ڕووم لێ دامەپۆشە و شەرمم لێ مەکە، با وەکو ئەوەش. دەزانم کە چاوپێکەوتنی ڕوخسارت بۆ من مەترسی گیانی هەیە، بەلام من گوێ بەو مەترسییە نادەم و، تەنیا چاوپێکەوتنی ڕوومەتی تۆم دەوێ، کەوابوو تکایە ئەو داواکارییەم لێ وەرگرە و گوێ بدەرە ئاخ و ناڵەم و لە سندووقی گڕی سینەم بترسە کە ئاور بەر بداتە تەخت و تابووت. ئەوە قسەکردن و ئاخافتن و پێکەنین و بزەی تۆیە کە پیاو وا دەزانێ شەکەر دەبارێت و گوڵ دەپشکوێت. خەتەکانی دەوری لێوت گەلێ شیرین و دەڵێی یاقووتە و ئەو خەتانە سپییەتیی ڕوومەتت لە سووریی لێوت جیا دەکەنەوە. دەسا ئەی (نالی) بناڵە و قەت بەبێ ناڵە و هاوار دامەنیشە.

مامۆستا نالی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا دەستێکی باڵای هەیە و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی وەکو ئەو بەیارەکەیدا هەڵبڵێ. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا هونەری خۆی لە دوو قۆناخدا دەردەخا و قۆناخێکیان لایەنگری ئەو جوانی و نازکییە کردگاریانەیە کە لە چینی کچدا خۆیان دەنوێنن و، ئەو قۆناخەکەی تری لایەنگری بەرزی و تەڕ و پاراویەکە کە چینی کوڕی پێ ڕازاوەتەوە، وەها کە دەڵێ:

عیشقت کە مەجازی بێ، خواهیش مەکە ئیللا کچ
شـــیـــرین کچ و لەیلا کچ ســـەلما کچ و عـــەذرا کچ
فەرقی کوڕ و کچ ڕۆشن وەک فـەرقی مـەهـ و مێـهرە
وەک فـەرقی شـەو و ڕۆژە، ئەم فـەرقـە لە کـوڕ تا کچ
مـەهـ، مـەهـ لە مـەهـی سـادە، یەعنی لە قـەمـەر لادە
هەم شەمس و ثورەییا کچ، هەم زوهرەو و زەهرا کچ
بی بینە گـــــوڵی ژاڵە، هـەم بـێ بـەرە، هـەم تـاڵە
قەد سەرو و صنەوبەر کوڕ چاو نەرگسی شەهلا کچ
کـوڕ وەک گـوڵی گـوڵزارە، ئەمما ثەمـــەری خـارە
وەک هەنگی چزوودارە، هەنگوێنی مـوصـــەفـفـا کچ
جـەزلی سـەمـەری سـایە بۆ سـەوڵەتی ئەعدا کـوڕ
نەخلی ثەمـــــەری مـــایە بۆ دەوڵەتی دنیـــا کچ
کوڕ زیبی دەبستـانە، کوڕ شـەمـعی شـەبستـانە
بۆ بەزمی تەمـاشـا کـوڕ بۆ خـەڵوەتی تەنهـا کچ
مـوو سـونبـوڵی ئاشـوفـتـە، دوڕدانەیی ناسـوفـتـە
دەم غـونچـەیی نەشکوفـتـە، تێ فکرە کـوڕە یا کچ
کـوڕ ئایەنەیی حـوسنی تا وەک کـچـە مـەنظوورە
گـرتی کـە غـوباری مـوو، چینی کـوڕ و مـینا کچ
کـوڕ تازەو تەڕ مـادام سـادە وەکـو خـوشکی بێ
ئەمما کـــە ڕوا ســـەبزە، دیبـــا کـــوڕ و زێبـــا کچ
بۆ شـــەربەتی شـــیـــرینی فنجـانە لەســـەر ســـینی
مەم توحفـەیی توففـاحی، شـەم عـەنبـەری بوویا کچ
هەم گـوڵبـــوونی بێ خـــارە، هـەم مـــەزرعی ئەزهارە

هەم مـەخـزەنی ئەسـرارە، ئەسـبـابی مـوهـەیـیـا کچ
جـەننەت پڕی ویلدانە، خـادم هەمـوو غـیـلمـانە
خـانم کە تێـدا حـۆرین یەکسـەر هەمـوو حـەسنا کچ
کوڕ ئەشرەفی مەحـبووبە، یوسف کوڕی یەعقـووبە
کچ بەخـەریداری یەعنی کـە زلێـخـا کچ
صـددیقـەیی مەعـصوومە، وەک داکی مـەسـیـحا کچ
بابێکی هەیە دنیـا بۆ عـیـشـقی مـەجـاز و بەس
(نالی)! چیـیـە ئەو بابە، ئادەم کـوڕ و حـەووا کچ

لەم پارچە هەڵبەستەدا چەند مەبەستمان بۆ دەردەکەوێ یەکەم هۆنەر ئەوە دەگەیەنێ کە پیاوی ڕاستەقینە ئەوەیە، داوای شتێ نەکا کە ئاکامێکی هەمیشەیی نەبی، واتە ئەوین و خۆشیی ئەم جیهانە بێ بنیاتە و تەنیا خەو و خەیاڵێکە و شتێکی هیچ و پووچ و بێ مایەیە. دڵدان بەم ژیانە کورتە، کارێکی بێهوودەیە. کەوابوو شتێ ڕاستەقینەی نەبێ بۆ ئەوە ناشێ پیاو دڵی پێ ببەستێ و گراوی بێ. چونکە ئەوین و دڵداری ژیان ئەوینێکی ڕاستەقینە نییە و، ئەوینی ڕاستەقینە، ئەوینێکی خوایی. مەبەستی دووەمی هۆنەر ئەوەیە کە دیاردی دەکاتە سەر ئەو کەسانەی لە ڕۆژگاری خۆیدا ژیاون و پێیان دەڵێ کە لە ڕێ و ڕەوشتی سرشتی لانەدەن. مەبەستی سێیەمی هۆنەر لەو هۆنراوانە دەگونجێ ئەوەبێ کە ئەو خوو و خدانەی وا لە دوو چینی کـوڕ و کـچـدا هەیە بەچەشنێکی جوان و بێ وێنە دەریان بخـا و، لەم ڕێگاشـەوە توانایی هۆنەریەتی خۆی پیشـان بدا و، لە لایێ تریشـەوە، هێـز و دەسـەڵاتی سـروشت پیشـان بدا کـە چۆن ئەوین و خـۆشـەویسـتی ژیانی ئەو دووانە پێک دێ و ئەم خۆشەویستییەش دەبێتە هۆی مانەوەی بەرەی مرۆ.

دیوانی نالی تا ئێستا چەندین جار لە چاپ دراوە و ڕاڤە کراوە، بەڵام گەلێک هۆنراوەی واش هەیە کـە لە دیوانەکـەیدا چاپ نەکـراوە. جگە لەوەش زۆربەی هـۆنراوەکـانی بەهـەڵە نووسراوە.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی نالی - لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٢.

٢- دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی - لەسەر ئەرکی دوکتۆر خەزنەدار - بەغدا، ١٩٧٧.

٣- دیوانی نالی - کۆکردنەوەی مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس - بەغدا، ١٩٧٦.

٤- ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد - ئەمین فەیضی بەگ - ئەستەمووڵ، ١٣٣٩.

٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٦- لەپێناوی نالیدا - محەمەدی مەلا کەریم - بەغدا، ١٩٧٩.
٧- چەپکێک لە گوڵزاری نالی - مەسعود محەمەد (گۆڤاری کۆڕ) بەغدا، ١٩٧٦.
٨- خلاصه تاریخ الکرد وکردستان - ترجمه محمد علی عونی - قاهره، ١٩٣٤.
٩- بەبازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
١٠- دیوانی دەستنووسی نالی کە لە ساڵی ١٣٢١ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

ئەوڕەحمانی سالم

١٢٢٠ - ١٢٨٦

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە یەکێ لە ئەستێرە هەرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی ئەوڕەحمان و کوڕی حەمەبەگی ساحێبقڕانە. بەپێی دیوانەکەی کە بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٣٣ی زاینیدا لە چاپ دراوە، سالم لە ساڵی ١٢٢٠ی کۆچی لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەگەلێ شار و دێ و ناوچەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی بینیوە لە لای ماوەتەوە و وانە و دەرزی لەلای خوێندووە هەتا بووە بەمەلایەکی شارەزا لە فقهی ئیسلامی و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر، بەڵام بەهۆی ڕووخانی میرنشینی بابان و ئاژاوەی ناوخۆی سلێمانی، ڕووی کردووەتە شاری سنە و پاشان ڕۆیشتووەتە تاران و لەوێدا ماوەیەک ماوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی هەستی بەئاوارەیی و دەربەدەری کردووە، ناچار گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٦ لە تەمەنی شەسەت و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

ئەوڕەحمان بەگی سالم، پیاوێکی لەڕ و لاواز و نەخۆش بووە و لەسەر ئەسپاردەی بژیشکێک نازناوی (سالم)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و گوایە لە پێشدا نازناوی (ڕەنجوور) و (بیمار) بووە و، بەم جۆرە پزیشکەکە ویستوویەتی نوقڵانەی لەشساخیی بۆ لێ بدا و بەوە دڵی خۆش بکا و هێزی پێ بدا.

سالم یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و دڵگر و پاراون و، لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی حافزی شیرازی و کەلیمی هەمەدانی و مەولەوی کردووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ هۆنراوی کۆمەلایەتی و ئایینیی هۆنیوەتەوە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەراوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا سەبارەت بەسالم دەڵێ: هەرچەندە سالم لە هۆنراوەکانیدا زۆر جار باسی دڵخواز و دڵ لێچوون دەکا، بەڵام دەرنەکەوتووە کە دڵخوازێکی تایبەتی بووبێ، بەقسەی هەندێ کەس دڵی چووە لە بەهی ناوێک لە خزمەکانی خۆی و ئەو بووەتە سەرچاوەی هۆنراوی. وەلێ ئەوی زۆرتر بڕوای پێ بکرێ بێجگە لە دیمەنی خوا کردی کوردستان، تێکچوون و رووخانی بنەماڵەی بابان دەبێتە هۆی داخ و دەرد لە دڵی ئەودا هەموو ئەمانە دەبنە هۆی بناغەی هۆنراو دانانی کە بەهۆی خوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرەکانی پێش خۆیەوە، بەتەواوی سەر دەباتە ناو کۆڕی هۆنراوەوە.

سالم لە هۆنراوی دڵداریدا تا بڵێی هۆنراوی سوارە و هەتا حەز کەی هۆنراوەکانی جوان و شیرین و پاراون و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی کە وەکو ئەو هۆنراوی دڵداری بهۆنێتەوە. سالم کە دێتە مەیدانی هۆنراوەوە، شۆرشێکی گەورە بەرپا دەکا، لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی دڵدارەکەی دەکا کە کورتژمی هۆنراوی پێ بەخشیوە و بەم چەشنە رووی تێ دەکا و دەڵێ:

هەوای ماچی لەبت رێی بەندەری زوڵفی بەدڵ ون کرد
موسافر بۆ سیاحەت، سوویی چین چوو تووشی ماچین هات
کەلامی وەسفی حوسنی تۆم ئەخوێند دوێشەو بەپەنهانی
لە پەردەی غەیبەوە تا رۆژ بەگوێما دەنگی تەحسین هات
دوعام بۆ دەفعی چاوی بەد لە حوسنی تۆ ئەکرد ئیمشەو
لە دەم روحولئەمین تا سوبحدەم ئاوازی تەئمین هات
حەدیسی کوشتنی فەرهادی مسکین پێت بڵێم چۆن بوو؟
لەشەوقادای بەسەریا تیشە، وەختێ دەنگی شیرین هات
بەسروەی بای سەحەر یەکدەم کە نەفخەی زوڵفی موشکین هات

سالم گەلێ وشە و زاراوەی تایبەتی لە هۆنراوەکانیدا بەکار بردووە کە هەندێ لەوانە خۆی دای هێناون و هەندێ تری لە هۆنەرانی فارس وەرگرتوون، وەکو وێچوونی قژ و پەلکە بەمار و ئەژدیها، زوڵف بەزنجیر و داو و کەمەن، ئەبرۆ بەشمشێر و کەوان، بەژن و باڵا بەسەوڵ و چنار، روومەت بەچرا و گوڵ و مانگ، وە دەم بەخونچە و پستە و، زۆر حەزی لە (جناس) و (تشبیە) و (استعارە) و (ایهام) کردووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ئەوەمان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ کە چەندە جوان وشەی (قیامەت) واتە: هەڵسانت لەگەڵ (قیامەت) واتە: رۆژی پەسڵان بە(جناس) بەکارهێناوە کە دەڵێ:

لەســـەر روودا نـەبی خـــاڵت بەفـــەن داناوە ئەیزانم
بەقـــەســـدی مـــورغی دڵ زوڵفت بەدەورا داوە ئـەیزانم
گـران خـێزی لە ڕەفـتـارا بەهـانەت عـوجب و تەمكینە
بەباڵاتا لە گـــێـــســـــــوو ئەژدەها ئـاڵاوە ئـەیزانم
خـەریكی دڵنەوازیمی بەچاوی مـەرحـەمـەت زاهـیـر،
نیـــهـــانی بۆ ســەرم تیـغی برۆت ســاو داوە ئەیزانم
سیەه دڵ مەردومان چیبكەم لە شـەرعا شایەتی نادەن
دزینی دڵ لە ســینەمــدا فــتــووری چاوە ئەیزانم
وەكو سینەم ئەبێ تێک چێ لەهـەر جێ دڵ قەراری بێ
لە زوڵفـا ئاشـیـانی بەسـتـبێ شـێـواوە ئەیزانم
لەڕووی بەرقی تەجەلای حـوسنتا مـوشكڵ دڵم چابێ
موجەسەم گەر بەسـەنگی خارە بێ سـووتاوە ئەیزانم
فـــریبی دڵ ئەدەم دایم بەمـــوژدەی ڕۆیەتی حـــوسنت
ئەگـەرچی وەسڵی تۆ عـەنقا سفـەت هـەر ناوە ئەیزانم
قـیـامت حـەشـرە بۆ عـالەم وەلاكن هـەر لە ئێـسـتـاوە
خـــــواوەند بۆ رەقـــیـــــبم دۆزەخی تاوداوە ئەیزانم
مـــوبالاتی نەبوو دڵبـەر بەحـاڵی (سـالم)ی مـەزڵوم
بەحـــــەرفی مـــــوددەعی زاڵم بەدڵ تۆراوە ئەیزانم

سالم لەم هۆنراوەیدا كە دەڵێ:

لەڕووی بەرقی تەجەلای حـوسنتا مـوشكڵ دڵم چابێ
موجەسسەم گەر بەسـەنگی خارە بێ سـووتاوە ئەیزانم

دیاردی بۆ ئایەتی ١٤٣ی سوورەی (اعراف) دەكا كە دەفەرمووێ: «... قالَ رَبِّ أنظُر إِليكَ قالَ لَن تَراني...» واتە مووسا وتی: خـوایا خۆت بەمن پیشان بدە تا بتبینم، خوا فەرمووی: تۆ ناتوانی هەرگیز من ببینی.

بەپێی ئەم ئایەتە مووسـا داوا لە خـوا دەكـا كە خـۆی پێ پیشـان بدا و بیبینێ و خـوا دەفـەرمووێ تۆ ناتوانی من ببـینی، بەڵام مووسـا پێ دادەگـرێ و دەڵێ خـوایا خـۆت بەمن پیشان بدە، ئەوسا خوا دەفەرمووێ: كەواتە تـەماشای كێوەكە بكە، ئەگەر كێوەكە توانیی خـۆی ڕاگرێ و تاوی هێنا ئەوا تۆش دەتوانی من ببینی و ئـەوسا خـوا خـۆی دەرخـست و

کێوەکە ورد و خاش و هەپروون هەپروون بووەوە و سووتا و بڵێسەی لێ بەرزبووەوە و مووساش کە چاوی کەوتە کێوەکە لە هۆش خۆی چوو و، کاتێ کە هاتەوە هۆشی خۆی دەستی کردە پاڕانەوە و وتی خوایا تۆ پاک و خاوێنی و ئەوا پاشگەز بوومەوە و بەرەو لای تۆ گەڕامەوە لە ڕیزی پارێزگارانم.

جا سالم لەو تاکە هۆنراوەیدا دەڵێ: بەهۆی ڕوومەتی جوان و ڕووناکی تۆوە زۆر سەخت و دژوارە کە دەردی دڵم خۆش بێتەوە و چابێ و، لەش ئەگەر ببێتە بەردی خاراوە، تاقەتی تیشکی ڕوومەتی تۆ ناهێنێ و بەجارێ دەسووتێ و دەبێتە کۆی زوخاڵ، کەوا بوو نابێ چاوەڕوانی دیداری تۆیم و خۆمیش ئەمە دەزانم، بەڵام چ بکەم و چارم نییە و فریوی دڵم دەدەم و موژدەی دیتنی ڕوومەتی جوانتی پێ دەدەم.

سالم لە هۆنراو هۆنینەوەدا پەیڕەویی لە هۆنەرانی دەوری خۆی کردووە و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین لاسایی ئەوانی کردووەتەوە، بەڵام لەلایەن شێوە و ئاواوە شتێکی تازە و تایبەتی داهێناوە و وێچواندنی[1] جوانی لە هۆنراودا بەکار بردووە کە زۆر جوان و شیرینن کە لەم پارچە هەڵبەستەدا ئەوانەمان دەکەوێتە بەرچاو وەکو دەڵێ:

حیکایە خوانە تووتیی دڵ، بەدوەری دامی گێسوودا
مەزننە عەکسی خۆی دیوە لەناو ئاوێنەیی ڕوودا
لەبت بۆ داروویی جێ نشی ماری زوڵفەکەت نەتدا
هەتا ئەمرم بەحەسرەت با بدەم دەستم بەزانوودا
تەمام بوو حەڵقەکەم دەستم لە قەدت، زوڵفت ئاڵۆزا
نیهان بوو مەتڵەبم وا کەوتە سەر یەک موو بەسەر موودا
دڵی تووتی لە پەروازا لەسەر گوڵ لەنگەری ڕاگرت
کە یاری شۆخ و شیرینم سەحەر وەسمەی لە ئەبروو دا
لە عەهدی دیدەیی یارا دڵ و سیحەت گەلێ زیدن
بە(سالم) کەی ئەمێنێ باز ئەگەر چنگی لە تەیهوو دا

سالم لە وێژەی فارسیدا دەستێکی زۆر بەرز و باڵای هەبووە و لەبەر ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە ئاراندا بووە، لەکاتی هۆنینەوەی هۆنراودا گەلێ وشەی فارسیی تێکەڵی هۆنراوەکانی کردووە و، هۆنەرانی تریش بەپێی ڕەوشتی ئەو ڕۆژگارە ئەم کارەیان کردووە و ئەمەشیان بەهونەرێکی زۆر گەورە دادەنا، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ئەوەمان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ:

---

(١) وێچواندن: تەشبیە.

دڵم شـــادە لە بەندی سـیلسـیلەی گـێـسـووی دڵبـەردا
لە شـــانە خـــەوف ناکـــا دەفـــعـــەیێ لەم داوە دڵ بـەردا
گڕی بەست دڵ لە سینەمدا لە حەسرەت سەروومێهری تۆ
کـە حـەتتـا ئاگـری پڕ گـڕ ئەسـووتێنێ لە مـەجـمـەردا
تەحـەممول کـە زەمـانی کـوشـتنی من سـورعـەتی ناوێ،
لە دڵمـــایە بگێـــڕم خـــۆ بەدەوری دەست و خـــەنجـــەردا

سالم لەم پارچە هەڵبەستەشدا (جناس)ێکی جوانی لە وشەکانی (دڵبەردا) (دڵ بەردا) واتە دڵبەر و دڵبەردان بەکار بردووە و بەڕاستی هەر لە دەستی ئەو هاتووە کە بەم چەشنە لە هۆنراودا هونەر بنوێنێ.

زاراوەگەلی وەک مەی و بادە و مەیخانە و مەیگێڕ لە هۆنراوی سالمدا زۆر بەدی دەکرێن، بەبێ شک مەبەستی سالم لە هێنانی ئەم وشانە دەربڕینی ڕێ و ڕچەی خواناسییە و، بۆ گەیشتن بەدەرگا و بارەگای بەرزی خوایی کە لە زاراوەی خواناساندا مەیخانەی پێ دەڵێن، خواناس دەبێ ئەوەندە بادەی یەزدانی بخواتەوە کە مەست و سەرخۆش بێ و لەم ڕێگەوە دەبێ ئەوەندە ڕەنج و ئەرک بکێشێ و فرمێسک داوەرێنێ کە تا تۆزی ڕێی دوور و درێژی پێ بشۆرێتەوە و بگاتە مەیخانەی بەرزی خوایی. سالم مەی پەرستی لە بەرامبەری خۆپەرستیدا بەکار بردووە و، لای وایە کەسێک دەتوانێ بەبادەی یەزدانی بگا کە ڕق و کینە و قرم و ئاز لە دڵ دەرکا و دڵی پاک و خاوێن بکاتەوە و ئەوسا بەئارەزووی خۆی دەکا.

سالم لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەبیرێکی ورد و جوان و تیژ دەڵێ: مەیگێڕ کە بادەی یەزدانی دەگێڕێ و خواناسانی پێ مەست و سەرخۆش دەکا، کوت و پڕ لەو دیوی پەردەوە بەپیاڵەی مەیەوە دەرکەوت و دڵ لەسەر سوڕمانیدا وڕما و کاتێ کە دەرکەوت گۆی خۆری هێنابوو بۆ ئەوە ئەو ناوە ڕۆشن بکاتەوە و، هەر کە تۆزقاڵێک لە پریشکەکەی دەرکەوت لەشی من کە لە سەختی و قایمیدا وەکو کێوی توور وایە سووتاندی، ئەوەبوو لە هۆشی خۆم چووم کە هاتمەوە هۆش خۆم هەستام بڕۆم تۆبە بکەم، ئەوەبوو بەرەو کۆڵانی مەی فرۆشەکان بەپەلە ڕۆیشتم و ڕوانیم کە دڵخوازەکەم بادەی ئەوین و جوانی دەفرۆشێ و ئیتر لەلای ئەو مامەوە.

ســـاقی لە پەردە دەرهات جـــامی شـــەرابی هێنا
دڵ خـیـرە مـا لە حـیـرەت مـەهـ ئافـتـابی هێنا
یەک زەرە عەکسی پڕتەو دەرکەوت و تووری سووتان
ئاینە ســەخت ڕوو بوو لەو عــەکــسـە تابی هێنا

تیـمـاری چاکی سینەم راجیع بەچاوی مـەسـتـە
بەخـتـیش مـوافـیـقی عـەشق بۆ من خـەرابی هێنا
یارم لە ئـەندەروون هات دەسـتی رەقـیب لە دەسـتـا
غـەمناک و شـادمـانم، رەحـمـەت عـەزابی هێنا
بۆ تـەوبە سـوویی مـەسـجـد هاتم بچم لە رێدا
بۆ کـوویی مـەی فرۆشـان قسـمـەت شـتـابی هێنا
ڕوو هەر لە من ئەپۆشێ، وا حـاڵـیـە کە جـبـریل
هەر خـاسـە بۆ من و ئەو ئایەی حـیـجـابی هێنا
وەی وەی چ مـەجلیسێ بوو، بەهـ بەهـ لە دیدەو و دڵ
دڵبـەر شـەرابی گـێـڕا، (سـالم) کـەبابی هێنا

کۆشی خـواناس تەنیـا بۆ ئەوینی بزۆنییـە، واتە خـواناس بەهۆی خـواردنەوەی بادەی یەزدانییەوە تێ دەکۆشێ کە دڵی پاک و خاوێن بێتەوە و لە گێژاوی سروشت رزگاری ببێ و لە دەریای بێ بنی ئەوینی خواییدا نوقم بـێ و ئاڵوودەی ئەنبووژەنی و جیـهـانی کـەرەسـتە نەبێ و، پیـاوی خـواناس نـابێ لەم رێگەدا سـسـتی بکا تا دەگـاتە بارەگـای خـوایی کـە مەیخانەی یەزدانییە، ئەوسا بەدیداری یاری ڕاستەقینە شاد دەبێتەوە:

چاوەکەت وەختێ بەئیـما مـەیلی جامی مەی ئەکا،
هەرچی مەی ئەیکا لەگەڵ ئەو، لەگەڵ ئێـمـەی ئەکا
نەی لە نـاڵینا چ گـوسـتـاخـانە بۆ ئەربابی سـەمع،
باسی ئەیامـی گوزەشـتـەی کەی قوباد و کەی ئەکا
تاسپـاهـی خـەسرەوی عـەشـقت ئیـحـاتەی جانی دا
بۆ شەڕ و شۆڕی مـوسیبەت دڵ لە مـوڵکی رەی ئەکا
کـاروان ئەر سـست ڕەوو بـێ تا ئەگـاتە کـۆیـی لەیل
شـەوقی بێ پایانی دڵ وشـتـر بـەمـەجنوون پەی ئەکا
حـاڵی عـەشق و تـابشی هـیـجرت نیـشـانی دا بەمن
ئاگـری سـۆزندە هەر کـارێ بـەبێـشـەی نەی ئەکـا
تا بـەسـەر باغی دڵا بێ بای خـەزانی فـیـرقـەتت،
عاریزم بۆ سێـوی ڕوخسـارت لە رەنگی بەی ئـەکا
جـورعـە نۆشی بۆ بکەم ئیـتـر لە بەزمی مـەیکەدە،
چاوی مـەخـموورت بەعاشق کاری بادەی حەی ئەکا

وەختی بەخشش بۆ نەبۆسم ئاستانی هیمەتت؟
مەردی دانا وەسفی جوودی حاتەم ئاسای تەی ئەکا

هۆنراوی سالم سروودی ئەوین و بادەیە و ئەو بەبێ ئەوین و بادە ناتوانێ خەم و پەژارەی رۆژگاری خۆی کە نوقمی تووڵانەوە و خراپە و گوناه و درۆ و دەلەسە و فرۆفێڵ بووە لە بیرباتەوە، رۆژگاری ئەو رۆژگارێکی بێ بەند و باوی و پڕ لە ئاژاوە و شەڕوشۆڕ بوو، نە لە بزە و زەردەخەنەی گوڵ نیشانەی ئەمەگ بوو و، نە لە چریکەی بولبولدا ئومێدێک دەردەکەوت و، خەڵک ژیانیان بەجارێ لەناو دەرد و خەم و پەژارەدا دەبردە سەر، لە رۆژگارێکی وادا کە هیوا و ئارەزووی مرۆ بەدەستی زۆروستەم و ئاژاوەوە لەناو دەچێ و ملهوڕان و ستەمکاران و زۆرداران بەکامی دڵی خۆیان دەژین و خەڵک دەچەوسێننەوە، سالم چارێکی نامێنێ جگە لەوەی کە دەردی دڵی خۆی بەهۆنراو هەڵرێژێ و خەڵک ئاگەدار بکاتەوە:

سالم لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەڵێ: لەبەر ئاوەدانکردنەوەی ئەم جیهانە وێرانەیە بوو کە بەهەشت کرا بەشوێنی ئادەم و، هەر لەبەر ئەوە دەبوا جیهان سرشت بکرایە، بەڵام وێران بوو بەخراپەکردن و درۆزنی و فرۆفێڵ و بەچاندنی تۆوی ناتەبایی و ناکۆکی و خوانەناسی، ئەو ئەرکەی کە خرابووە سەر خەڵک کە جیهان ئاوەدان بکرێتەوە و چاکەی تێدا پەرەبستێنێ کەچی بەپێچەوانەی ئەوەبوو.

هەر لە سەرەتاوە کە خوا ویستی ئادەم بەدی بێنێ و سرشتی بکا، فەرمانی دایە سرووش لە هەر شوێنێکی ئەم جیهانەوە مشتێ خاک هەڵگرێ بۆ ئەوەی ئادەمی لێ دروست بکا، کە سرۆش ئەم کارەی ئەنجام دا پەڵە هەورەکان دەستیان کردە گریان و لەمەوە خاکەکەی ئادەم بوو بەقوڕ و هەڕگ و ئەوسا خوا ئادەمی دروست کرد، منیش کە لە نەوەی ئادەمم هەر سروشتی ئەوم بەکەلەپوور پێ گەیشتووە بۆیە لە دەوری پیری و جوانی و منداڵیم هەر کامی کە تۆ بیگری هەر بەخەم و پەژارە و خەفەت ژیانم چووەتە سەر وەکو دەڵێ:

لەبەر تەعمیری ئەم وێرانە جەنەت مڵکی ئادەم بوو
حەقیقەت پادشاهی کردووە لاکن مودەتی کەم بوو
خوەشا ئەییامی گریانم لە خاکی کەعبەیی مەقسەد
هەموو قەترەی سروشکم بۆ شەرەف وەک ئاوی زەم زەم بوو
خەمیری خاکی من ئەووەڵ بەبارانی فەرەج نەکرا
جوانی و پیری و تفلیم سەراسەر جوملەگی غەم بوو

لەسەر سەبزەی چەمەن یاری سوها قەدم کە جیلوەی کرد
لە سوجدەی خالّی لالێوی بنەوشە گەردنی خەم بوو
بەقوربی خەلّوەتی دلّبەر نەنازی ئەی سەبا زینهار
لەجێ تۆ پێشتر (سالم) دەمی هەمرازی مەحرەم بوو

عوسمانییەکان کە سەردەمێک فەرمانڕەواییان دەکرد و خۆیان بەجێنشینی پێغەمبەر دابووە قەلّەم پادشاکان و میرەکانیان ناوی خەلیفەیان نابووە خۆیان، کەچی جگە لە زۆروستەم و ملهوڕی و چەوساندنەوەی خەلّک کارێکیان نەبوو و، ئەو سەرزەوییانەی کە بەزۆر داگیریان کردبوو، خەلّکەکە لە ئەوپەڕی هەژاری و بەدبەختی و کلۆلّیدا دەژیان و، درۆودەلەسە و فڕوفێلّ و چەوت و چەوێلّی و تووڵانەوەش بەجارێ باوی سەند بوو و، کاربەدەستانی عوسمانییش بەجارێ تەنگیان بەخەلّک هەلّچنیبوو.

لە سالّی ١٢٦٦ی کۆچیدا دەولّەتی عوسمانی بڕیاری هاتە سەر ئەوە کە کوردەکانی شارەزوور و سلێمانی بەجارێ سەرکوت بکا و ئەوەبوو بڕیاری دا کە سەرەتا بابانەکان لەناوببا و ئەو بنەمالّە کە لەناو کوردەکاندا ناسرا بوو بەجارێ تەفروتوونا کا و ئیتر عوسمانییەکان لە کوشتن و بڕین و ئاوارەکردنی هیچ کەسێک چاوپۆشییان نەدەکرد و بەبێ بەزەییانە خەلّکیان دەکوشت.

جا سالم ئەم کارەساتەی بەچاو بینیوە بەهەشتا و پێنج هۆنراو هۆنیوەتەوە بەیادگار بەجێی هێشتووە و، لە ڕاستیدا ئەم بڕە هۆنراوەی سالم مێژوویەکی کورتی ڕووخانی بنەمالّەی بەبەی و چیرۆکی ڕاستەقینەی ژیانی کوردەکانی ئەو دەورەیە کە ژیانیان لەوپەڕی کلۆلّی و کەساسی بردووەتە سەر کە ئەوا لێرەدا هەندێ لەو هۆنراوانەی دێنین:

لێم گەڕێن با گۆشەگیربم، دەستە ئەژنۆ کەف زەنان
گێژەلووکەی بای نەدامەت تاری کرد سەفحەی جیهان
بەزمی سەیدای ئێمە سەیادی فەلەک کارێکی کرد،
ڕەنگە بالّای تیر قەددان بێتە تەرکیبی کەمان
زەعفی تالع جاذبە بۆ کارەبا بۆ خوێن و دەم
سەیری چاری بەختی من کە بوو بەڕەنگی زەعفەران
نەوبەهاری من خەزانە وەختەکەی سوبحم تەمووز،
پرتەوی ماهە غەم و چاکی دەروونم وەک کەتان
تورکی قورسی خۆر کە تالع بوو تلووعی کرد بەرەقس
کەوکەبەی ماهی موڕادی ئەهلی بابان بوو نیهان

دڵ لە مـیـحنـەت کـەیلە مـەیلی سـەیری ناو شـارم نیـیـە
عــەینی چاوم خــوێنی تێ زاوە لە داخی مــەردومــان
ســاعـقــە و بەرقی نـەدامـەت زوڵمـەتی دا شـەرق و غـەرب
بەردە بارانە بەمــەخــســووسی لەســەر مــوڵکی بەبان
چاوی عــیــبــرەت هەڵبـڕە ئەی دڵ لە وەزعی دەوری دوون
سەیر بکە سا تورک، فەلەک چیی کرد بەزومرەی کورد زمان
حــاکــمــە رۆمی لەســەر تەخــتی سلێــمــانی درێغ،
کـەوتە دەستی دێوی دوون مـێـهری سلێـمـان ئەلئەمـان
هەی خــوارۆ لەو دەمــە چی کـرد تەقــەی تۆپ و تفـەنگ؟
ســەر زەمین تاریک و دونیــا تۆز و کــەڕ گـوێی ئاســمــان
مـاهی تالع ڕێی مـەحــاق و ڕۆژی نەکـبـەت جـیلوە گـەر
خــەرمــەنی شــادی لەبەر با بەرقی غـەم ئاتەش فـشــان
لاغــەریی تالع شکاندی حــەســـرەتا بازوو و قــەدی،
ئەختـەری بورجی موظەفـفـەر، خۆی لە ئێـمـە کرد نیـهان
گـەرچی پێـشـاوێش بەهەیبـەت بوون و ئازا چوونە پێش
حــەســـرەتا باز هەم نەیانزانی نیــزام وا بێ حــەیان
گـوێی فـەلەک کەڕ بوو لەبەر ناڵەی نەفـیـری ئەهلی شـار
لامــەکــانی گــرت ســەدای ناڵە و فــغــان و ئەلئــەمــان
گـەر عـەشیـرەت گـریەکـەن هەریەک هەتا نـەمـرن کـەمـە،
کـوشـتنی مـیـر بای مـوخـالف بوو بەشـەمـعی دوژمنان
ڕۆژی قــەتڵ ئیــمــڕۆیە ئەلحــەق وا حــســێنی پێ ئەوێ
بۆ ئەدای تازیە ســەراســەر نیلگوونە ئاســـمـــان
یادگــاری حــاکــمــان و جــانشــینی ســیلســیلە،
نامــوراد و نـەو ڕەس و مــەقــســەد نەدیو و نەوجــەوان
ســەرفی نەقـدی ڕۆحی شـیــرین بوو هـەتا پەڕوەردە بوون
بەچەکــورگ ئاســا لە ئاخــر بوونە کــۆزی دوودمــان
بوو بەجێی بەبر و غـەزەنفـەر کـووچە کـووچە ناوسـوقـاق
سـەر مـحـەلە ڕەنگی بێشـەی گـرت لە نێزەی جـان ستـان

رەنگی سەحرای مەحشەر بوو شێوەکەی لای پیرمەسوور
گرمە گرمی تۆپی رۆمی هەو هەوی سوارەی بەبان
بوو بەجارووبی مەحەلە هەر تەرەف پەنجەی پەڕیو
پەی کراو، بێ پێ لە مەیدان پەهلەوانی پاڵەوان
گەرچی میسرە (شارەزوور) ئەما خەرابە بێ عەزیز،
ڕوو ئەدا لەم خەلقە ئاخر حاڵەتی کەنعانیان
دیدە نابینایە وەک یەعقووب لە هیجرانی عەزیز،
تۆی خوا! ساحب مەکان و تۆی خوایە لامەکان
کەوکەبەی بەختی لە چاها وا بەپەڕتەو بێتە دەر
شەعشەعەی ئەمری منەوەر کا زەمین و ئاسمان
چنگی شابازی بازی بازبانی باز نەوی
فش هەڵات کەهیا لەسەر بەیزەی تەمەع وەک ماکیان

دیوانی هۆنراوەکانی سالم لە ساڵی ١٩٣٣ی زاینیدا لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ هۆنراوی تری بەکوردی و فارسی هەیە کە لەناو دیوانەکەدا نین.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی سالم، لەسەر ئەرکی کوردی مەریوانی بەغدا، ١٩٣٣.

٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٣- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی - رەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٥٦.

٤- دوو چامەکەی نالی و سالم - علاءالدین سجادی - بەغدا، ١٩٧٣.

٥- سالم لە تەرازوودا - ئەحمەد سالار - سلێمانی، ١٩٦٨.

٦- ذکری محاربەی پەندەگان - سالم صاحبقران - سلێمانی، ١٩٤١.

مەلای جەباری

١٢٢٦ - ١٢٩٦

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی فەتاح و کوڕی سەی مستەفای جەبارییە و بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٣٨٨ی کۆچی لە چاپ دراوە، مەلای جەباری لە ساڵی ١٢٢٦ی کۆچی لە دێی بانگۆڵ لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا باوکی دەیخاتە قوتابخانە و لەلای مەلا ڕۆستەمی بانگۆڵی خەریکی خوێندن دەبێ و لە ماوەیەکی کەمدا پەڕاوە و وردەڵەکان و

قورئانی پیرۆز تەواو دەکات و ئەوسا بەفەقێیەتی دەڕواتە شاری کەرکووک و لە مزگەوتی نایب ئوغلی خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامی دەبێ و لە پاشا لەبەر چەند هۆیەک پەڕەوازە دەبێ و ڕوو دەکاتە شاری سلێمانی و ماوەیەکیش لەوێدا دەخوێنێ و ئەمجا هەر بەفەقێیەتی بەمەڵبەندەکانی هەولێر و ڕەواندز و شنۆ و هەندێ شوێنی تری کوردستاندا گەڕاوە و لەبەر مردنی باوکی گەڕاوەتەوە ئاوایی بانگۆل و پاشماوەی ژیانی بەوەرزێری و کشتوکاڵ و ڕێنموونیی خەڵک بەسەر بردووە تا لە ساڵی ١٢٩٦ لە تەمەنی حەفتا ساڵی لە دێی تاوێر بەرز کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ڕاسپاردەی خۆی تەرمەکەی دەبرێتەوە دێی بانگۆل و لەوێدا دەنێژرێ.

مەلای جەباری بەیەکێ لە هۆنەرانی گەورەی کورد دێتە ژمار و، هۆنراوەکانی ئەو گەلێ تەڕ و پاراو و جوان و شیرین. زۆربەی هۆنراوەکانی بەزاراوەی گۆرانی یا هەورامی هۆنیوەتەوە و، وەکو دەڵێن گەلێ هۆنراویشی بەزمانی فارسی و عەرەبی و تورکیش هەبووە کە دەست بەدەست کەوتوون و لەناو چوون.

مەلای جەباری کە لە بنەڕەتدا وەرزێرێکی سادە بووە، بەهێزی باهۆی خۆی ژیاوە و خەریکی کشتوکاڵ بووە و لە پاڵ کارەکەشیدا ڕێنموونی خەڵکی کردووە و لەگەڵیاندا کۆبووەتەوە و پەندیانی داداوە و فێری ڕێ و ڕەوشتی ژیانی کردوون و باسی زانستی بۆ کردوون. ئەم هۆنەرە پایەبەرزەمان بەهۆی کشتوکاڵەوە توانیویەتی لە کونجێکدا ئارام و ئۆقرە بگرێ و بەکاری وەرزێرییەوە قنیات بکا.

هۆنراوەکانی مەلای جەباری بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە و لەم دواییەدا چەند پارچە هەڵبەستێکی بەناوی (دیوانی مەلای جەباری) لەچاپ دراون. لە هۆنراوەکانیدا وا دیارە گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی و سەیدیی هەورامی و بێسارانی کردووە و هەندێ جار پەیڕەوی لەوان کردووە.

هۆنراوەکانی مەلای جەباری لە هەموو لایەنێکەوە ڕەوان و شیرین، بۆیە گەلێ لە گۆرانیبێژان و دەنگخۆشان، هۆنراوەکانی ئەویان کردووەتە گۆرانی و بەستە و لە بەزم و ئاهەنگەکاندا دەیانخوێننەوە.

وا دیارە مەلای جەباری سەرەتا حەزی لە سروشت و جوانی کردووە، بۆیە بەجوانی باسی سروشتی کردووە و کۆچ و باری خێڵات و هۆزەکانی کوردی تێدا ڕازاندووەتەوە و کردوویەتە وادەی سەیران دۆستان و جووکە و چریکەی باڵندان و پەلەوەران، وەکوو دەڵێ:

میرزام! یە وادەی نەو وەهارانەن
سەرەتای تەڵمیت خاترداران

فـــەسڵ وەسڵ دۆست ســـــەیر هــەردانــەن
لـــەرەی لـــەرزانـــەی، زەنـــەخ زەردانـــەن
زەمـــزەمـــەی بوڵبـــوڵ، دەبدەبەی گـــوڵەن
نـەزارەی هــەزار دەروون پـڕ چڵـــــــــــەن
نەپرشـــــەی شـــــەونم نـەڕووی پـەردەوە
نەرگـــیـــز مـــەست چەم ولاو کـــەردەوە
نەقـــارەی منقـــار تەیران ســـوب خــێــز
بێـــزنان نەغـــمـــەی نەکـــیـــســـای پەروێز
چریکەی چەکاوس چون حـەنجـەرەی عـوود
مـەر مۆزیقەی مـەشق شـەهەنشای عەرووس
تیپ تیپ قـــوڵنگان قـــەتارەی قـــازان
مـــیـــــرزام! تـا وە رۆژ ئـاوات مــــەوازان
جـــــەرەس وە ئـاهـەنگ وەش قــــانـوونـەوە
دەنگ وەســـــەدای ســـاز ئـەر غـــەنوونـەوە
قـومـــری وەقـــووقـــووی نـەغـمـەی وێشـەوە
مـل وەتـەوق زەڕ وەفـــــــــا رێشـــــــــەوە
قـــووقـــووشـــەن وەفـــەرق شـــاخ ســـەرووەوە
مـــەرحـــاجـی وە رای ســـەفـــا و مـــەرووەوە
قـــەواقـــووی قـــەتار قـــوڵەنگ تێـــژپـەڕ
کـــەردەم هۆش و گـــۆش کـــەڕووبیـــان کـــەڕ
فـەرش فـەرەحـبـەخش سـەوزەی قـەدەم خـێر
فـەرشـــەنەن وەمـــڵک ســـارای گـــەرمـەسێـر
دەی ســا جـــەی دەمـدا هـەر کــەس دڵش بۆ
چوین بوڵبـوڵ هـەوای سـەودای گـوڵش بۆ
یاخـــود چوین فـــــەرهـاد دڵ ئـاهـرین بـۆ
مـــــەزەی مـــــەزاقش نام شــــیــــرین بـۆ
یاخـــود جــــەدەروون مــــایەی مــــەیلش بـۆ
چون مـــــەجنوون هـەوای خـــاڵ لـەیلش بـۆ

مـەبۆ عـەزم سـەیر سـەوزە و سـارا و کـۆ
دامـــــانش نـەهـوون دەروون داران کـــۆ
نـەو فـــەیض فــتـــووح نـەو وەهـارەوە
نـەو بـەیزای ئـەنـوای کـــۆی دڵدارەوە
ســـەیر ســـارا و دەشت ســـەردیارانـەن
نـاڵەی مـــورغ زار مـــێـــرغـــوزارانـەن
دۆست لـە بـەهـانـەی دڵســـتـــانـی بۆ
لاقـــــەید نـە جـــــەواب (لَن تَرانـي) بۆ
شـــەو ســـەرکـــەر، دانـان ســـەر ئازادکـەرۆ
شـــوان وە وادیـی ئـەیمن شـــاد کـــەرۆ
مـەر (مـەلا)یـش نیـشـۆ شـەو نـەدەیجـووردا
نـەتیـــرەی تـاریک ســـیـــای بێ نووردا

واتە: ئـەمـە وادەی بەهاری نوێیـە و ســەرەتـای کـۆچ و باری دڵدارانـە و وەرزی سـەیری دەشت و کێـو و بێرییە و لەرەی لەرزانـەی کیژانی شۆخوشەنگە، کەژوکێو بەگوڵ و شینایی رازاونەتەوە و بولـبوڵ دەچریکێنێ و گـوڵ خـۆی دەنوێنێ و هـەزار دەناڵێنێ، نێـرگس چاوی کردووەتـەوە و کلک هەڵتـەکێنە لە خـۆشییا دەچریکێنێ و چریکەی دەڵـێ نەوای بار بودە، هۆهۆی بایەقووش شـەو لەسـەر هەردەوە، برینی کۆن تازە دەکاتەوە، تیپ تـیپی قـوڵنگان و قـەتارەی قـازان لە دەشت و دەردا ڕیز دەبەسـتن، قـومری کـەمـەندی زێڕینی لـە مل دایە و لەسـەر چڵی دارەکـانا قـووقـوویەتی و نەواخـوانی دەکـا، بەجـۆرێ کـە دەنگی سـەلای حـاجییەکانی سەفا و مەروەی پێ ناگا، قرپوە و قەواقووی قوڵەنگانی سـەرکێوان گوێی فریشتـەکانی ئاسمانی کەڕ کردووە، ڕایەخی سەوز و شینی دەشت و کێو فەڕ و شکۆیەکی تری داوە بەدەشتی گەرمەسێر، دەسا لەم کاتەدا هـەر کەسێک دڵی هەیە و خاوەن دڵە، دەبێ وەکو بولبوڵ شەیدای گوڵێک بێ و، یا وەکو فەرهاد دڵی بەئاگری ئەوین بسووتابێ و مەرزەی مەسـتییەکـەی شـیرین بێت و، ئـەو کـەسـە دەبێ بەبیـری سـەیرانی دەشت و کێوەوە بێ و خوێنی درەخـتان کە لە بەهاراندا دەری دەدەن بەداوێن کۆی بکاتەوە، لە پیت و پیزی هـاتنی ئەو بەهارە لـە دەشـتی پیـرۆزی لای یارەوە، کـاتی سـەیری دەشت و کـێـوانە و نـاڵەی پەلەوەرانی مێرگەکانە.

هۆنراوەکـانی مـەلای جـەباری زۆر سـادە و ڕەوان و شیرین و دڵگرن و هـەتا حـەزکەی لە هۆنراوەکـانیدا وشـەی جوان و سـاکاری کوردی بەکاربردووە کە هـەموو کەسێک بەئاسانی

تێیان دەگا. مەلای جەباری دیسان بەجوانترین شێوە باسی جوانی بەهار و سروشتی کردووە و دیمەنە جوانەکانی سروشتی لە وەرزی بەهار هەڵداوە و لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە بەناوی (بەهارنامە) هۆنیویەتەوە سەبارەت بەبەهار بەم چەشنە دەڵێ:

ساقی، سا (دەی)شی، وەهار ئاماوە
گوڵان سەرکێشان نە تۆی ساراوە
هەوای دڵ گوشاد نە ڕووی بەهەشتەن
فەڕ وە ڕووی سەحرای گەرمەسێر وەشتەن
وادەی بادەی ناب سەیر وەهارەن
سەرزەمین مەزهەر لقای دیدارەن
زەمزەمەی فیراق دڵ ئەفگارانەن
سەدای تەپڵ تیپ دەردەدارانەن
وەخت، نۆشا نۆش سەبووی قەرقەفەن
دەنگ زیل و بەم دایرەی دەفەن
درەختەن سەبزەن، شنۆی شەتاوەن
نەورۆزەن، گوڵەن، هەوای پای کاوەن
مەیەن، مەعشووقەن، مۆبەتەن، مەیلەن
خومەن لەبرێزەن، پیاڵەن، کەیلەن
شۆرەن، شۆرشەن، غەوغا غریوەن
وەر جیلوەی جەماڵ دڵان فریوەن
نە گشت دیارێ تەجەللای توورەن
نەفحەی گیر و دار تەقڵ مەنسوورەن
فەنا فیللاهان مەست دڵ ئاگا
بێ باک مەواچان (انی انا اللە)
ڕەندان سەرمەست جان فیدای جانان
(انالحق) چون زکر زاهید مەوانان
بۆ تا بگێڕین خەسرەوی بەزمێ
چەنی هەستیمان بکەرین ڕەزمێ
بەزمێ چون مەجلس بەهمەن وەکام بۆ
گا حەدیس جەم، گا باس جام بۆ

ئەی ساقی دەخیل من وەی زامەوە
ئیلتفاتێ کەر تۆ وە لامەوە
علاجی پێم دەر سوودمەندم بۆ
باعس حەیات قەید مەندم بۆ
رستگارم کەر لەی بەند دامە
قەدەم رەنجان کەر وادەم تەمامە
تەشریف با باوەرە وە سەبووتەوە
وەپیاڵەی گوڵڕەنگ چون یاقووتەوە
وە سینی سیمین زەرف زەڕەوە
وە جام گوڵفام بۆ عەنبەرەوە
هەر کەس بگێڵۆ نەجام پەی کامێ
دەرمان بۆ پەی ئێش هەر دەرد و زامێ
موترب تۆیش وە چەنگ دڵنەوازەوە
وە و سۆز سەمتوور سەدای سازەوە
وەو مۆسیقەی مەشق سەد قانوونەوە
دەم وەسەدای ساز ئەرغەنوونەوە
مەر واچان (مەلا) جە هەستی وێش رەست
بی وە کاسەلێس مەستان ئەلەست

واتە: ئەی مەیگێڕ ئەوا مانگی ڕێبەندان تێ پەڕی و بەهار هاتەوە، گوڵەکان لەناو دەشت و کێو سەریان هێنایەدەر، هەوایەکی دڵڕفێنی وا هەڵدەکا کە دەڵێی بەهەشتە و خوا فەڕ و شکۆی بەسەر دەشتی گەرمەسێردا پژاندووە و، ئێستاکە کاتی خواردنەوەی بادەی بێ خەوش و سەیری سەیرانی بەهارە و، وڵات بووەتە ژوانگە بۆ دڵداران، لە هەر لایەکەوە دەنگی دڵداران، کە گیرۆدەی دەردی ئەوین بەرزە و کاتی خواردنەوەی جامی مەیە، دەروێشانیش لە خۆشیدا دەف لێ دەدەن، دارەکان سەوزن و ئاوی شەتاوەکان هاژەیان دێ، ئەوا نەورۆزە و کاتی ڕوانی گوڵە و هەوای دەشت و کێو خۆشە و کۆبوونەوەی دڵدارانە و سەردەمی خۆشەویستییە، وادەی سەرمەستیی یارانی خواپەرستە، بۆیە بێ باکانە وەکو مەنسوور خۆیان بەنوێنگەی خوا دەزانن، دەسا بێ تا بەزمێکی خەسرەوی پێک بێنین، بەزمێک کە بەکامی دڵمان بێ، ئەی مەیگێڕ هانایە تۆش وەرە و لایەکم لێ بکەرەوە و برینی دەروونم سارێژ بکە و لەم داوە ڕزگارم بکە، چونکە وادەم تەواوە، بەپەیمانە و جامەکەتەوە

وەرە جامێکی مەیم پێ بدە تا ئێش و دەردی دەروونم بەجارێ داساکێ، ئەی چاوەش تۆش وەرە و بەچەنگەکەتەوە نەوایەکم بۆ لێ دە، مەیگێڕ تۆش پیاڵەیێ بادەم پێ دە، ئیتر ئەوسا دەڵێن، کە مەلا رزگاری بوو و، بووە کاسەلێسی مەستانی ڕۆژی بەرین.

دەبێ ئەوەش بڵێین کە هۆنراوەکانی مەلای جەباری گەرچی سادەن و بەوشەی جوان و ساکار و ڕەسەنی کوردی ڕازاونەتەوە، بەڵام لە بارێ ترەوە دەبێ بڵێین کە گەلێ شتی تازەی لە هۆنراودا داهێناوە بەر لە ئەو کەمتر هۆنەرێک ئەوانەی بەکار بردووە. بۆ وێنە: لێوی یارەکەی بەشیلان و دەمی بەپستە و ددانی بەمرواری و زوڵفی بەزنجیر و پەلکەی بەشەو چواندووە.

مەلای جەباری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، زۆربەی هۆنراوە دڵدارییەکانی دڵداریەکی خواپەرستییە و، هۆنراوە دڵدارییەکانی بەڕاستی دڵڕاکێشەر و دڵگر و شیرینن و بەجارێ دڵی بنیادەم رادەکێشن و، ئاگری سۆز و خۆشەویستی لە سەرتاسەری هۆنراوە دڵدارییەکانیدا دەردەکەوێ و، هەر خاوەن دڵێک کە هۆنراوەکانی بخوێنێتەوە بەجارێ ئاگری تێ بەردەبێ. وا دیارە مەلا هەر لە سەرەتای جوانی و لاویەتییەوە گراوی کیژێکی شۆخوشەنگ و نەشمیل بووە، بۆیە هۆنراوە دڵدارییەکانی هەروەها وتمان ئاگر لە دڵی بنیادەم بەردەدەن. هەندێک دەگێڕنەوە و دەڵێن کە دڵخوازەکەی مەلای جەباری ناوی شیرین بووە و گەلێکیش شیرین بووە، بەجۆرێ کە مەلا ئارامی لێ براوە و ڕووی تێ کردووە و بەم جۆرە لەگەڵیدا رازونیازی کردووە کە دەڵێ:

شیرین تا تاکەرد، شیرین تا تاکەرد
تای توغرای تۆما رزێڕش تاتا کەرد
کۆکۆ، کۆی کەلاف عەنبەر وەلا کەرد
خەرمەن خەرمەن میسک خوتەن وەبا کەرد
پەنجە بەرد پەرچین نەهەم جیا کەرد
تەخت پێشانیش بەدر دووجا کەرد
حاجیان دوو قەوس پایەی سەماکەرد
موژان تەورتیر تشنەی غەزا کەرد
گێسووی سەراوێز چون بەڕەزا کەرد
سەر نەتۆی جامە و دوگمە و قەیا کەرد
ساق ستوون سیم تازە جەلا کەرد
خڕەی خرخاڵش خەلای باڵا کەرد

دەم نوکتـەی مـەدهۆش لایەجـزا کـەرد
نە لوولەی گــەوهـەر لۆلۆی لالا کـــەرد
فەم چەشمـەی حـەیات کـەس نەنۆشا کـەرد
چەن کـەس چون یوسف خـەریک چا کـەرد
غـەبغـەب چون تورنج کـەس نـەبۆسا کـەرد
گەردن سـەرای ساف سـەبووی سەبا کەرد
وەشنۆی شـەوبۆ شـەمـاڵ شـینا کـەرد
هـەر با چون وەیسک خـوتەن خـەتا کـەرد
نە سـایەی سـەمـەر لیـمـۆش جیـا کـەرد
نـاف وەعـــەتر نـاف عــالـەم عـەتا کـەرد
یان وەتـەلسـم کـۆی گـەنج کـجـا کـەرد
یان وە عـەسـای دوست کە لیـمـۆڵڵا کـەرد
قـامــەت تەرزتوول سـەوڵ سـاوا کـەرد
ئەوسـا وا مــاوای جــەنەت ئاوا کـەرد
سـورین چون شـیرین با نۆی کەسرا کەرد
رژگ ئەفـزای ئاهوو سـوب نەسـارا کـەرد
نمەز پەنجـەی پای حـومـرەی حـەنا کـەرد
یان وەهـوون سـورخ جـەرگ (مـەلا) کـەرد

واتە: شیرین زوڵفە تـوغراییەکەی هـەروەکو تۆمار لوولی خـواردبوو، بەپەنجەکانی تاڵ تاڵ و دانە دانەی کردەوە و، کۆکۆ زوڵفەکانی بڵاو کـردەوە و خەرمـان خەرمـان موشکی دەکردە بادا و پـەرچەمی خـاوی لەیەک جـیـا دەکـردەوە، ناوچەوانی وەکـو مـانگی چواردە بوو و، برۆکـانی بەوێنەی کەوان بوو و، برژانگی کـردە تیری خـەزا، ئەوسـا زوڵفەکـەی وەکو بەڕەزا پەخـشـان کـرد و، باسکی وەکـو کـۆڵەکـەی زیـوین دەرخسـت و خـرەی خـرخـاڵەکـانی کـردە خەڵاتی، وەکو یوسف خەریکی ئەو چاڵە بوو کە تێ کـەوت، لە سێبەری بەری لەشـیا لیـمۆی سـەر سـینگی جیـا کـردەوە، سـورین وەکـو شـیـرینی ئـەرمـەن خـۆی نواند و، بۆ دیقـە دیقـەی کارمامز لای کردەوە.

مـەلای جەباری دیسـان لە سـتـایشـی دڵخـوازەکەیدا وێنـەیەکی تری دارشـتـووە و نـاوەرۆکی هۆنراوەکەشی بەتان و پۆی دڵدارەکەیدا هـاتووەتە خوارەوە و بەجۆرێ کە: تەوێڵی بەمانگ و

ڕوومەتی بەخۆر و پەلکەی بەکەمەن و ئەستۆی بەمینا و دەمی بەسەرچاوەی ژیان چواندووە کە دەڵێ:

شیرین سەرزەمین، شیرین سەرزەمین
خێزیا پەی سەیران سارا و سەرزەمین
دەس بەرد پەی زوڵف و حاشیە و چەمین
وەلاو کەرد نە ڕووی مای دوو هەفتەمین
دەس بەرد عەرقچین توهمەی تاقە چین
قەراردا چە فەرق کلافچەی موشکین
قەتارەی قوڵەنگ تورمەی سورمەی زەڕ
ئاوێزان نەدەور چەخیەی خورشید فەڕ
سەوزە کلافان دێز وە پێڵەوە
دەماغ وەی هەوا و گەشت و گێڵەوە
لەیلێم وەی ڕەفتار وەی گوڵ گەشتەوە
وەی عەزم سەیران سارا و دەشتەوە
وەی دەستەی گوڵان لای سەروینەوە
وەی نیم نیگای ناز ئاهووی چینەوە
وەی سەر و سەروین سیاساتەوە
وەی ئەگریجەی مرخ قەی چیفاتەوە
وەی گێسووی کەمەن بارام گیرەوە
وەی سلسلەی زوڵف چون زنجیرەوە
وەی زڕەی گەوهەر گۆشەوارەوە
وەی زەنگۆڵەی زەڕیای قەتارەوە
وەی تۆپ تەلای زنج زەردەوە
وەی مینای گەردەن ماول مەردەوە
وەی سینەی سفید سەرج سافەوە
وە ئەی دوو لیمۆی پڕ شەفافەوە
وەی جام جەمین نوور پێ وەشتەوە
وەی چەشمەی حەیات کەس نەچەشتەوە

وەی ساقەی نەسیب سەنعەت ژەنەوە
وەی خەرەی خەرخاڵ تەلا بەنەوە
ریشەی جەرگەکەم پێکاوە پاوە
سەرپەنجەش وەهوون جەرگ (مەلا)وە

واتە: دڵخوازەکەم شیرین هەڵسا بۆ سەیرانی دەشت و دەر و کێو رۆیشت، دەستی بۆ زوڵف و ئەگریجەکان و هەنیەی برد و پەلکەکانی بەسەر ڕوومەتی مانگی چواردەیدا بڵاو کردەوە، ئەوسا ئارەقچینەکەی نایە بان زوڵفەکانیەوە کە وەکو موشک وانە، قەتارەی گوڵەنگی لە تورمەی سورمەی زێڕ بەدەور چەفتەکەیا هەڵواسیبوو و ڕوومەتی وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە، یارەکەم بەم ڕەوت و کەشم و نەشم و گەشت و گێڵ و سەیرانەیەوە، بەم دەستەی گوڵان لای سەروینیەوە، بەم نێو نیگای ناز و بەم سەر و سەروین و بەم پەلکەی کەمەن بارام گیرییەوە، بەم زنجیرەی زوڵف وەکو زنجیرەیەوە، بەم زڕەی گەوهەر گوارەیەوە و بەم سینگی سپی و تەوێڵی پڕ تیشکیەوە و، بەم خەرەی خڕخاڵی تەلا بەنیەوە، ریشەی جەرگمی لەبن دەرهێنا و ئەوسا پەنجەکانی بەخوێنی مەلا ڕەنگین کرد.

مەلای جەباری سەری لە هەموو بابەت و چەشنەکانی هۆنراوە داوە و هۆنراوی لە بارەی خواپەرستی و پیاهەڵدان و کۆمەڵایەتی و لاواندنەوە هۆنیوەتەوە و لەم مەیدانەدا ئەسپی خۆی تاوداوە، بەڵام بەداخەوە لەبەرئەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی نەکەوتوونەتە دەست، ئەوەیە کە ناتوانین لە هەموو باریکەوە لە هۆنراوەکانی بکۆڵینەوە.

مەلا بەتاقە هۆنراوێک باسێکی گرنگی کۆمەڵایەتیمان بۆ دەکا و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە بنیادەم دەبێ کەسێکی خۆش بوێ کە ئەویش وابێ، واتە: خۆشەویستی دەبێ لە هەردوو لاوە بێ، چونکە خۆشەویستی یەک لایەنی دەبێتە هۆی دەردی سەر وەکو دەڵێ:

پەی یەکێ بمرە پەرێت مەردە بۆ
ئەو لە تۆ زیاتر ئیمان هەردە بۆ

دیوانەکەی مەلای جەباری لەلایەن عەبدولجەباری حەمەی جەباری لە ساڵی ١٣٨٨ی کۆچیدا لەچاپ دراوە.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی مەلای جەباری، کۆکردنەوەی عبدالجبار محمد الجباری، کەرکووک، ١٣٨٨هـ.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

مسەفا بەگی کوردی

١٢٢٧ - ١٢٦٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە لە ئاگری ئەویندا سووتاوە و، دڵی بەدەست یارەوە هەڵقرچاوە، ناوی مستەفا و کوڕی مەحموود بەگی صاحبقرانە و نازناوی کوردییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دان، کوردی لە ساڵی ١٢٢٧ی کۆچی لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لە دەورەی منداڵیدا لەلای زانا هەرەبەرزەکانی زێد و مەڵبەندەکەی خۆیدا فێری خوێندەواری و زانست بووە و پاشان بووەتە فەقێ و خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە، بەجۆرێ کە لە دوای چەند ساڵ ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە.

وەکو دەگێڕنەوە، مستەفا بەگی کوردی لە دوای ئەوەی کە ودم و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە، لەبەر ئاژاوەی ناوخۆی شاری سلێمانی ڕووی لە شاری سنە کردووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە تاران و ماوەیەک لە تاراندا ماوە و بووەتە مامۆستا و لەگەڵ قائانیشدا بەهۆنراو پیلەبازیی کردووە و پاش ئەوەی ڕۆیشتووەتە شام و سەرێکیشی لە پاریس داوە و ئەوسا ئەڵهای زێد و مەڵبەندەکەی خۆی کردووە و گەڕاوەتەوە شاری سلێمانی و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٦٧ لە تەمەنی چل ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

کوردی لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کوردە و هەر لە تافی جوانییەوە حەزی لە هەڵبەست دانان کردووە و هەڵبەستی داناوە و هەڵبەستەکانی زۆر جوان و شیرین و پاراو و دڵگرن و زۆرترینیان دڵدارین.

هۆنەرانی کورد بەچاوێکی بەرزەوە سەیری کوردییان کردووە و زۆر ڕێزیان بۆ داناوە. جارێکیان لە شێخ ڕەزای تاڵەبانییان پرسی بەبیروڕای تۆ گەورەترین هۆنەرە کۆنەکانمان کێیە؟ شێخ ڕەزا فەرمووی: ئەگەر هەموو هۆنەرە پێشووەکانمان زیندووبنەوە هەر کامیان ڕۆژێ جارێک دیدەنییان لێوە دەکەم، بەڵام لە کوردی ڕۆژێ پێنج جار. حاجی قادری کۆییش لە باسی کوردیدا دەڵێ:

شەهسەواری بەلاغەتی کوردان	یەکە تازی فەساحەتی بابان
مستەفایە تەخەللوسی کوردی	غەزەلی کردە بەربەتی کوردی

مامۆستا گیو موکریانی لە سەرەتای دیوانەکەی کوردیدا دەڵێ: کوردی ژیانێکی زۆر تاڵ و ناخۆشی ڕابواردووە و بەهۆی ناکۆکیی بابانەکان و پەلاماری ترکەکانی عوسمانییەوە، سلێمانی و شارەکانی تری کوردستان لەناو بۆتەی ڕامیاریدا تواوبووەوە، کوردییش لەبەر

ئەوەی دڵی ناسک بووە، بەرگەی دیتنی ئەو دیمەنە ناخۆشانەی ژیانی نەتەوەکەی نەگرتووە، بۆیە مەڵبەندەکەی بەجێ هێشتووە و ڕووی لە هەندەران کردووە و نازناوی خۆی بەئاوارە گۆڕیوە.

بەداخەوە مامۆستا سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا کوردی بەبێ بەندوباری تاوانبار کردووە و چەند لاپەڕەی مێژووەکەی بەباسی ئەو و قالە ناوێک پڕ کردووەتەوە، کەچی لە هەڵبەستە کوردی و فارسی و عەرەبییەکانی کوردی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە کوردی پیاوێکی خواناس و پارێزکار بووە و زۆربەی هەڵبەستەکانی کە دڵدارین، دڵداریەکی خواناسییە و وا دیارە کوردی حەزی لە ئاکاری باش کردووە و لە ڕەوشتی خراپ خۆی لاداوە و ئەمەش لە هەڵبەستەکانیدا دەردەکەوێ.

هۆنینەوەی هۆنراو بۆ کوردی وەکو ئاوخواردنەوە بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەدڵدارین و وا دیارە کوردی سووتاوی ئەوین بووە و هەر لە دەوری لاویەتییەوە کە لە دەریای ئەویندا نوقم بووە، دەستی کردووەتە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری بۆیە خۆی دەڵێ:

مەکەن مەنعم کە سەرگەردان و وێڵم
بەدەست عەشقە زەمامی ئیختیارم

کوردی لە دەریای ئەوین و ئەوینداریدا گەوزاوە و ئەویندار و سەوداسەری دڵدارەکەی بووە، بەجۆرێ کە لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەناوی ئەسپاردە دەڵێ: هەموو کەسێک لە من بێزارە چونکە هەموو شەوێک من لە دووریی یارەکەمدا دەناڵێنم و فرمێسک بەخوڕ لە چاوانمەوە دێتە خوار، ئەگەرچی شەو و ڕۆژ خەریکی بیستنی نەوای گۆرانیبێژانم، بەڵام دڵی خەمگینم لە خەم و پەژارە خاڵی نییە. بژیشک دێن کە دەوای دەردم بکا کەچی من دەردم دەردی دوورییە و بەبێ دەوای یارەکەم ئارامم نییە. ئەی یاران، ئەگەر هات و من مردم، لە باتی قەوم و کەسوکارەکەم بایارە نازەنینەکەم بێتە سەر مەیتەکەم و شینم بکا. من لە ڕێی ئەوینەوە کوژراوم و ئیتر مەمشۆن و کفنم بۆ مەکەن، چونکە ئەو بەرگە خوێنینەم لە ڕۆژی پەسڵاندا شایەتیم بۆ دەدەن، ئیتر پێویستیش ناکا مەلا بێنن و تەلقینم دادا. ئەی کوردی بێهوودەیە کە فریشتەکان دێن و ئاینی و ڕێبازگەت دەپرسن، چونکە خوای توانا خۆی دەزانێ من لەسەر کام ئاین و ڕێبازگەم:

ڕەفیقی کونجی میحنەت عاجزن هەر شەو لە ناڵینم
گوریزانن لەبەر لێشاوی بەحری مەوجی ئەسرینم
ئەگەرچی ڕۆژ و شەو مەشغووڵی نەغمەی موتریبم ئەمما
لە خەم خاڵی نییە ساتێ دڵەی مەحزوون و خەمگینم

تەبیب دێنن دەوای دەردم بکا خـــۆ من زەدەی دووریم
بەبێ داڕوویی وەسـڵی ئەو نیـیــە ئارام و تەسکینم
ئەگەر مومکن نەبوو ژینم کە من مردم وەسیەت بێ
لە باتی قەوم و خـوێشـانم لەسـەر مـەیتم بکا شـینم
شەهیدی عەشقم و مەمشۆن و کفنم بۆ مەکەن یاران
گەواهی حەشرە بۆ دەعوای شەهادەت بەرگی خوێنینم
بەپەردەی زاهری گەر بێ سـەدای ئەو عاشـقی یارەم
ئیـتـر حـاجـەت نیـیـە بینن مـەلا بۆ وەعـز و تەلقـینم
عەبەس (کوردی) مەلائک دێن دەپرسن مەذهەب و دینت
کە قادر خۆی دەزانی من لەسەر کام مەزهەب و دینم

کوردی لەگەڵ یارەکەیدا دەکەوێتە رازونیـاز و دەردە دڵی خۆی دەکات و دەڵێ: دووریی یارە نازەنینەکەم بووە ژاری مار و خواردمەوە، برینی کۆنم بەجارێ هاتەوە ژان و کەچی یارەکەم بەزەیی پێمدا نەهات و نەهات چاوێکم پێ بکەوێ. خەم وپەژارە سەری لێ دام، بەڵام ئەو قەت سەرێکی لێ نەدام، دڵم دەسووتێ و وەکو چرا گڕی لێ هەڵدەستێ کەچی یارەکەم نەهات بمبینێ. گۆی سەرم کەوتە بەر گۆچانی خەم و پەژارە و ڕای فڕاند کەچی دڵدارەکەم بەفریام نەکەوت و تەنانەت کەس نەبووە شیوەنم بکات و بۆم بگری:

چێشـتم ئەمـڕۆ ژەهری مـار و ڕۆحی شـیـرینم نەهات
زامی کـــۆنەم هاتە ژان و مـــەرهـەمی برینم نەهات
من خەمم خوارد و چەند بەچەند فرمێسکی خوێنینم نەهات
غـــەم سـەری لێ دام و یارم قـــەت سـەرێکی لێ نەدام
ســـەبر و هۆشم ڕۆییـــوە غـــارەتگەری دینم نەهات
دڵ دەسووتێ چین بەچین دەشکێتە سەر یەک وەک فەنەر
خـــاوەنی ڕووی ئاتەشین و زوڵفی چین چینم نەهات
دیدە وەک هەوری بەهاران خـوێن دەگـرێنێ و سـەدای
پێکەنینی غـونچـــەیی ئەو ســەبزە پەرژینم نەهات
گۆی سـەرم چەوگانی میحنەت دایە بەر خۆی ڕای فڕاند
وای عـــەجـــەب بۆ شـاسـواری خـانەیی زینم نەهات
کەوتمە وەختی مردن و غـەم خستمیە حاڵی غەرغەرە
(کوردی) بێ کەس خۆم لە هیچ لایێ سەدای شینم نەهات

کوردی بەم پارچە هەڵبەستە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە یاریی شەقێن و رمبازی و تۆپێن و جلیت بازی لەو دەورە لەناو کوردەواریدا باو بووە و پاشان ئوروپییەکان لە کورد وەریان گرتووە. کوردی لە سەردەمی مەحموود پاشا و ئەحمەد پاشای بابان (١٢٦٧ – ١٢٢٨)دا دەژیا و لەم دەمەدا میرنشینی بابان کەوتبووە ناو ئاژاوە و شەڕوشۆڕ و، عوسمانییەکان زۆریان بۆ خەڵک هێنابوو و شارەکانی بەبە لەناو ستەم و ئاگردا دەسووتان و نەخۆشیی چاوقووڵکە و ڕشانەوەش تەنگی بەخەڵک هەڵچنیبوو و، هەموو ڕۆژێ سەدان کەس دەکوژرا و دەمرد. لە دەوری مەحموود پاشای بەبەدا، کوردی لە تافی جوانیدا بوو و، ژیانی لە ئەوپەڕی بەدبەختی و کلۆڵی و چەرمەسەرێدا دەبردە سەر، وەکو دەڵێن لەم کاتەدا گرفتاری ئەوینی کیژێک بووە و، لە ئەوینی ئەودا دەسووتا و خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە، ئیتر سەبارەت بەژیانی کوردی بەڵگە و شوێنەوارێکی وا مان بەدەستەوە نییە کە بزانین کوڕی پاش ئەوە چۆن ژیاوە، بەڵام وا دیارە لە پاش مەحموود پاشا واتە لەساڵی ١٣٥٤ی کۆچیدا، کوردی زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بەجێ هێشتووە و ڕووی لە هەندەران کردووە و ئاوارە و دەربەدەر بووە.

کوردی دیوانێکی زۆر گەورەی هەبووە، بەڵام لەبەر ئاژاوەی ناوخۆی بابان ئەو دیوانەی دەست بەدەست کەوتووە و تیا چووە، ئەوەش کە بەناوی دیوانی کوردی لە چاپ دراوە، لەم دواییەدا کۆکراوەتەوە. زۆربەی هۆنراوەکانی کوردی کە بەدەستەوە ماون، دڵدارین.

هۆنراوەکانی کوردی سروودی ئەوین و دڵدارییە و، هۆنەر جگە لە ئەوین و دڵداری نەیتوانیوە خەم و پەژارەی زەمانەیەک کە خەڵک لەناو تووڵانەوە و خراپە و گوناه و درۆ و فڕوفێڵدا گەوزان لەبیر باتەوە. نە لە زەردەخەنە و بزەی گوڵدا نیشانی ئەمەگ هەیە و نە لە ناڵەی بولبولدا ئاهەنگی ئومێد و هیوا هەیە. لە جیهانێکی وادا کە هیوا و بەزەیی بەدەستی زۆروستەم لەناو دەچێ، چ هاوەڵێک چاکتر و باشتر لە ئەوین و دڵداری پەیدا دەبێ؟ ئەوەیە کە کوردی بۆ لەبیر بردنەوەی ئەو هەموو دەرد و ڕەنج و پەژارەیە ڕوو دەکاتە ئەوین و دڵداری و دەڵێ:

کولی عالەم وا بوون سەرگەشتە و حەیرانی عێشق
هیچ کەس نازانێ ئەحواڵی سەر و سامانی عێشق
بادە پەیمانانی ئیدراک و کەماڵی عارفان
لەنگ و عاجز بوون لە ڕێی تەی کردنی مەیدانی عێشق
گەرچی غەواسانی فیکرەت غووتەوەر بوون موددەتێ
قەت نەبوون واقف لە قەعری بەحری بێ پایانی عێشق

سامری و سەحبان و جارولّلا و لوقمان و سەتج و
موخبیری کولی علووم بوون و سەرگەردانی عێشق
حافز و سەعدی و نزامی و قەیس و جامی و دەهلەوی
فەیز خواه و مەعرفەت جۆ بوون لە شاگردانی عێشق
خەسرەو و مەحموود و فەرهاد هەر سێ شا و شازادە بوون
ئاخری بووشن بەبەندە و چاکەری سولّتانی عێشق
شەمس و مەولانا مەنسوور کەی بەسیرِ مەحرەم دەبوون
تا نەیانخواردایە ریزەی نانی سفرەی خوانی عێشق
زاهید خوێندووتە تەفسیری (لِكُلٍّ وِجهَةٌ)
قەت مەدە طەعنە لە مەستی و بێخودی ڕەندانی عێشق
مولتەجی نابێ بەکەس (کوردی) لە دونیا و ئاخرەت
ڕۆژی دیوانی خودا دەستی من و دامانی عێشق

واتە: تەواوی خەڵکی جیهان سەرسام و سەرگەردانی ئەوینن و، هیچ کەس لە ئەوین و ئەوینداری سەر دەر ناکا. ئەوانەی کە لەناو ئەویندا گەوزاون و بادەی ئەوینیان خواردووەتەوە لە ڕێبڕینی مەیدانی ئەوین زەبوونن و ناتوانن بگەنە سنووری ئەوین ئەوانەی وا لەناو بیر و کەلّکەڵەی ئەویندا ماوەیەک گەوزاون، هیچ کاتێ نەیانتوانی بگەنە دەریای بێ بنی ئەوین. سامری و سەحبان و لوقمان و سەتیح کە لە زانستەکاندا شارەزا بوون، لە ئەوین واقیان وڕما. حافز و سەعدی و نیزامی و قەیس و جامی و دەهلەوی شاگردانی ئەوین بوون. خەسرەو و مەحموود و فەرهاد هەرسێکیان کە شا بوون، بوونە نۆکەری ئەوین. شەمس و مەولانا و مەنسوور تا لەسەر خوان و سفرەی ئەویندا دانەنیشتن نەیانتوانی ببنە ڕازداری ڕاز. ئەی پارێزگار تۆ کە ئایەیی (لِكُلٍّ وِجهَةٌ)نت خوێندووە، ئیتر لەوانەی وا مەستی ئەوینن تا نەمەدە (کوردی) لە جیهان و ڕۆژی دواییدا بەکەس پەنا نابا، جگە لەوەی دەست بەدامێنی خوا و ئەوین نەبێ.

کوردی لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر ئایەی ١٤٨ی سوورەی بەقەرە کە دەفەرموێ: (لِكُلٍّ وِجهَةٌ هُوَمُوَلّيها) واتە: بۆ هەر دەستە و تاقمێک ڕێگەیەک هەیە بەرەو لای خوا کە بەو ڕێگەیە بڕوا.

کوردی وەکو پیتۆڵێکی ئەم ڕۆژگارە، بایی ئاوەز و زانست بەتەرازووی ڕەخنە هەڵدەسەنگێنێ و بەپارێزگاری، درۆزن تەشەر دەدا و، لە پەرێشانی و ئاڵۆزیدا دڵی خۆی دەسپێرێتە ئەوین و لەبەر ئەوین بەرگەی ئەو هەموو ڕەنج و کێشە و پەژارە و سەخڵەتییەک

دەگرێ و لای وایە کە ئاژاوە و گۆبەندی زەمان بەهۆی چاو و دیدەی یارییەوە ڕوو دەدا کە گراوی بووە بۆیە ڕوو دەکاتە یارەکەی و دەڵێ:

چاوت ئەمـــشـــەو وا دیارە فـــتنـەیێ بەرپا دەکـــا
خوانی دین وەک تورکی یەغمایی بەتاو یەغما دەکا
تورکی دیدەت بەو دوو قەوسی حاجب و تیری موژەت
بۆ گـــرفـــتـی دڵ لە کـــاکـــۆڵت عـــەلەم بەرپا دەکـــا
چاوی فـــەتانت دەکـــا ســـیـــری نیـــهـــانی دڵ عـــەیان
واقـیـعی هەر فـتنە ئەسراری نیـهـان ئیـفـشـا دەکا
مەردومی چاوت کە دێتە سەر سپاهی ملکی گیان
وەک قـەجـەر دایم لە قـیـقـاجی نیگاه دەعوا دەکـا
چونکە هیچ شـاهد لە نێـوانمان نەبوو ڕۆژی ئەزەڵ
عـەقڵ و دینم نایە مـسـتی ئێـسـتـە وا حـاشـا دەکا
گـەر بەناحـەق بمکوژێ نابێ کـە کـەس مـەنعی بکا
حـــاکـــمێ کـــافـــر بێ ئەڵبـــەتە عـــەداڵەت وا دەکـــا
پێـم دەڵێ کـوردی وەکـو من ئارەزووی وەسـڵی هەیە
بۆچی تۆ مـــانع دەبێ ئەم بەندە چۆن بێـجـــا دەکـــا

کـوردی بەپێی پارچە هـەڵبـەسـتـێکی باسی بەزم و ئاهەنگی ئەو دەورەی شـارەزوور و سلێمانیان بۆ دەگێڕێتەوە و ڕوو دەکاتە پارێزکار و دەڵێ: ئەی پارێزکار، دەرگای مەیخانەی خوایی کراوەتەوە و ئیتر واز لە گۆشەنشینی بێنە و بێ لەگەڵ خەڵکدا دانیشە و بدوە و جامێکی بادەی یەزدانی بخۆرەوە، کۆڕەکەمان خۆشە و مەیگێڕ بەنازێکەوە مەی دەگێڕێ و، چاوەشان و دەنگخۆشان هەموو کۆبوونەتەوە و ئاهەنگ ساز دەکەن، کەوا بوو ئەوانەی وا درۆزن و فێڵەبازن نابێ بێنە ناو کۆڕەکەوە، چونکە ئەم کۆڕە ئەوەندە گەرم و بەجۆشە، جەمشید دەبێ بەدەرکەوانی و نەکیسا و بارەبود دەبێ بەگاو و گەردوونی، وەکو دەڵێ:

دڵ لە مـیـحنەت کـەیلە ئەی پیری مـوغـانی بەزم سـاز
هەر ئەتۆی بۆ بارەگای عەیش و تەرەب مەسنەد تەراز
بانگ کـەنە زاهێـد نەمـاوە وەرنە گـۆشـەی خـانەقـا
بێن کـە وازە دەرکی مـەیخـانان و خـەڵوەتگاهی راز
با لە شـەرتی بادە مـەردئەفکەن بێ سـاقی نەوجەوان
دیدە مەست بی و کڵاو کەچ کات و دوگمەی سینەواز

زوڵف و کاکۆڵ و غوڵامانەی هەموو ئەفشان بکا
بی بەزانوودا بدا جامێ بەعیشوە و شەرم و ناز
دایرەی میسری چەقانە گەوهەر و لەنجەی سەمەن
دەنگی چاوش بێ بەلا هاوێتە گیانم بی نەواز
ئاغە زەنوون لێ بدا سینەکەمان فارس گرفت
ئەلکە تەنبوور و دەف و ئەسعەد بدا دەستی بەساز
مستۆ ئیبراهیمی ئاورەحمان نەوا و فەتحی حەزین
مستەفا ناری و سێگا، یونس بڵێ دەشتی و حیجاز
با رەسووڵ هەڵداتە راست، سالح بڵێ: نیوە شەوێ
موحیەدین چوارگا و قەرە دەنگی بڵند کا بۆ قەزاز
جار بەجار بکزێکەوە هەڵسێ لە پەردەی زاهێری
یارەکەی عاشق کوژە و مەعشووقەکەی دوشمن نەواز
موترب ئەروابن فیدایان بێ نەکیسا و بارەبود
ساقی ئەروابی بەقوربانی دوو دیدەی بی ئەیاز
مەجلس ئەروابێ هەزار جەمشیدی جەم فەراشییە
مەی ئەگەر وابی بەهای جامێکی ئێران و حیجاز
وەنییە (کوردی) مایلی ئەو جۆرە ئەتوارانە بێ
لازمە شاعر لەهەر نەوعێ بڵێ بۆ ئیمتیاز

کوردی لەم هۆنراوانەدا بەزم و ئاهەنگی کۆنی کوردەواری دەگێڕێتەوە و یەکە یەکە ناوی چاوشان و گۆرانیبێژان دێنێ و لە پاشا بیروبڕوای خۆیشی دەردەبڕێ.

لە دوای مەحموود پاشای بابان، ئەحمەد پاشا لە ساڵی ١٢٥٤ی کۆچیدا دەبێتە میر. لە پاش ماوەیەک عوسمانییەکان لەشکرێکی زۆر و زەبەند دەنێرنە سەر بابانەکان و لە دوای کوشت و کوشتارێکی زۆر وڵاتی بابان داگیر دەکەن و ئەحمەد پاشاش هەڵدێ بۆ تاران و بەم جۆرە میرنشینی بابان لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچی رووخاوە. کوردی کە ئەم کارەساتەی بینیوە، وادیارە ئاخر و ئۆخری تەمەنی بووە، دڵی دێتە جۆش و خرۆش و بەم چەشنە بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو دەورەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

ساعقە و بەرقی نحووسەت زوڵمەتی دا شەرق و غەرب
بەردەبارانە بەمەخسووسی لەسەر مڵکی بەبان

چاوی عــبــرەت هەڵبــڕە ئەی دڵ لە وســفــی دەهری دوون
سەیری کە ساکوو فەلەک چیی کرد بەزومرەی کورد زمان
چارەســـەرکـــەن بێ نەوایان نان و نیــعــمــەتتــان بڕا
لـووله بـوو سـفــره و نەواڵە ون کـــراوه زەرف و خـــوان
جـومله سـادات و مـەلا و حـاجی بەلاشین کـەن بەسـەوز
دەفــتــەری ئەهلی وەزایف ســەر هەتا پێ حــەک کــران
دڵ لە مـیـحنەت کـەیله مـەیلی سـەیری ناو شـارم نیـیـه
هەردوو چاوم خـــوێنی تێ زاوه لـه داخی تورکـــەکـــان
بێ زمـــان کـــوو کـــوو زەنان هـەر خـــانەدان تێ دەفکرم
عــەنکەبووت خـواجـە نشین و جـووتی کـوندن دیدەبان
قــەومی کــوردان گــریەکــەن بۆ ئاغــەکــان و گــەورەکــان
نیـوه مـەحـبـووس، نیوه مـەقتـوول، نیـوەیان مـەنفی کران
کۆڵ بەدۆش و خـەرقه پۆش بن، تاج و کەشکۆڵ هەڵگرن
ڕووکـەنه ئەفـلاکی بەدخـوو بچنه شـاری خـامـۆشـان

هەندێ لە هۆنراوەکـانی (کـوردی) بەناوی دیوانی کـوردی سـەرەتا لەلایەن کـوردیی مـەریوانیـیـەوه لە سـاڵی ١٩٣١ لە بەغـدا و بۆ دووەمین جـار لەلایەن مـامـۆسـتـا گـیـو مـوکـریانیـیـەوه لە سـاڵی ٢٥٧٣ی کـوردی لە چاپ دراون، بەڵام ئەمـانە کـۆمـەڵەیەکن لە هۆنراوەکانی کوردی، ئەگینا وەکو دەڵێن کوردی پتـر لە بیست هەزار هۆنراوی بەکوردی و فارسی و عەرەبی بووه کە دیوانه فارسییەکەی لە دەست دایه و هێشتا چاپ نەکراوه.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی کوردی، لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ٢٥٧٣.

٢- دیوانی حاجی قادری کۆیی، لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٤٩.

٣- دیوانی کوردی - کوردی مەریوانی - بەغدا، ١٩٣١.

مەلا محەمەدی زەنگەنە

١٢٣٠ – ١٣٠٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی یوسفی زەنگەنەیە و نازناوی هۆنراوی ڕەنجوورە و بەڕەنجووری شێخانی بەناوبانگە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٣٠ی کۆچی لە دەوروبەری کەرکووکدا لەدایک بووە. لە زۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستاندا خەریکی خوێندن بووە و گوایە لە سلێمانی ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانی لە زێدەکەی خۆیدا بردووەتە سەر و لە ئاخروئۆخری تەمەنیا بەرەو حیجاز کەوتووەتە ڕێ لە کاتی زیارەتی بارەگای پاکی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام پارچە هەڵبەستێکی لەوێدا بەسەر پێیی هۆنیوەتەوە و سەرئەنجام هەر لە مەدینەدا لە ساڵی ١٣٠٠ لە تەمەنی حەفتاساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

ڕەنجوور لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. لە هۆنراوەکانی ئەو هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکمان کەوتووەتە دەست ئەویش لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا چاپ کراوە کە دەڵێ:

یاران نەمەندەن، یاران نەمەندن
حەقجۆ حەق شناس تەحقیق نەمەندەن
خەلایق سکەی بی شەرتیش ژەندەن
تەحقیق نیشانەی هەزار و ئەندەن
ڕەسووڵ سەروەر ئەمین ئەلتاف
فەرموودەی هوێش نەدارۆ خیلاف
سرایەت کەردەن فتنە و ئەفسانە
عەلامەت زوهوور ئاخر زەمانە
شێخان بێ شوعوور، غافڵ نەذکردن
پەی جیفەی دنیا خەیلێ نەفیکرەن
عالم وە عیلم هوێش نارازییەن
چە مەکر و حیلە و کینە بازییەن
فەقێ فاقە و فەقر کەردەنش ئەسیر
کەردەن تەرک عیلم پەی خزمەت ئەمیر

کۆمەڵ کۆچشەن هەریەکە پەی لایێ
هەر کام خەریکن بەتەمانایێ
دەروێشان دڵرێش جام شەرابەن
پەی فسق و فوجوور دەروون کەبابەن
سۆفیان ناساف دوور لە عیبادەت
جەرای دینداریش بیەن ئینابەت
خانەقا خەراب جامعان چۆڵەن
مەنزلان وێران هەر خاک و خۆڵەن
دەنگ عەدالەت بڕیان جەزەمین
دنیابی سەقەر پەی گەدا و مسکین
هامسا چەنی هەم دایم وە قینەن
بێ مەیل و مۆبەت گۆشە نشینەن
"ڕەنجوور" جەدەس گەردوون زەلیلەن
یا ڕەسولولڵا وە تۆش دەخیلەن

واتە: ئەی یاران! پیاوی ڕاست و هەق ناس نەماوە و خەڵک پەیمان و بەڵێنیان لەبیر چووەتەوە و دیارە کە نیشانەی هەزار و ئەوەندە ئاخرزەمانە، پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درووی خوای لەسەر بێ فەرموویەتی کە لە ئاخرزەمان ئاژاوە و بشێونە و تولانەوە پەرەدەستێنێ، ئەمانەش نیشانەی ئاخر زەمانە. ئێستاکەش شێخان هان لە بیری جیهان و زانایان بەزانستی خۆیان نازانن و خەریکی فرۆفێڵ و ڕقەبەرێن، فەقێ و قوتابی وازیان لە زانست هێناوە و بۆ ئەم لا و ئەولا کۆچەڵکۆچیانە، دەروێشەکان بەهیوای تۆزێ بادە و شەراون و سۆفییەکان لە دین بێزار بوون و خانەقا کاول بووە و چۆلوهۆلە و دەنگی داد و دادگەری لە زەویدا نەماوە و جیهان بۆ هەژار بووەتە دۆزەخ و هاوسێ لەگەڵ هاوسێدا ناسازە و (ڕەنجوور)یش لە دەست ئەم جیهانە وەڕەز بووە و (یا رەسوولڵا) هانای هێناوەتە لای تۆ.

سەرچاوەکان:

١- (دەنگی گێتی تازە) - ژمارە ١٤، ساڵی ١٩٤٦.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا محەمەدی زەنگەنە.

حاجی قادری کۆیی

١٢٤٥ - ١٣١٤

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە ناوی قادری کوڕی مەلا ئەحمەدە کە لە دێی گۆڕ قەرەج کە کەوتووەتە باشووری خۆرئاوای شاری کۆیەوە هاتووەتە جیهانەوە. سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی حاجی قادر لە نێوان نووسەران و مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. مامۆستا عەبدولڕەحمان سەعید سالی لەدایکبوون و مردنی حاجی (١٢٣٢-١٣١٢ی کۆچی) داناوە، مامۆستا عەلائەدین سەجادی و گیو موکریانی و محەمەد مەلا کەریم (١٣١٢ - ١٢٣٥)یان داناوە. دکتۆر مارف خەزنەدار و دکتۆر ئیحسان فوئاد (١٢٣٢ ـ ١٣١٤)یان بۆ لەدایکبوون و مردنی حاجی داناوە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگیش بۆ مردنی حاجی سالی (١٣١٤)ی داناوە.

بەپێی کەشکۆلێکی کۆن کە لەم دواییەدا کەوتووەتە دەستمان، مێژووی لەدایکبوون و مردنی حاجی قادرمان بەتەواوی بۆ ڕوون دەبێتەوە. لەم کەشکۆڵەدا نووسراوە کە حاجی قادر لە سالی ١٢٤٠ی کۆچی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە لە سالی ١٣١٤ لە تەمەنی حەفتا و چوار سالیدا کۆچی دوایی کردووە.

حاجی قادر بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، لە سالی ١٢٤٠ی کۆچی لە دایک بووە و هەر بەکۆرپەیی باوکی مردووە و لەبەرئەوەی هەژار بوون، دایکی کۆرپەکەی هەڵگرتووە و هێناویەتە شاری کۆیە و ئەوسا حاجی کە کەمێک گەورە بووە، دایکی بەیارمەتیی هەندێک لە پیاوچاکانی شارەکە منداڵەکەی ناوەتە قوتابخانە و لە پاشا بووەتە فەقێ و لە مزگەوتی موفتیدا خەریکی خوێندنی رێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامی بووە و پاشان چووەتە لای مەلا ئەحمەدی هۆمەرگونبەتی و خەریکی خوێندنی زانستی ئیسلامی بووە و ئەوسا بەفەقێیەتی گەلێ شار وەکو: هەولێر و خۆشناو و سابلاخ و شنۆ و سەردەشت و سلێمانی گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی زانا و تێگەیشتووی بینیوە، لەلای ماوەتەوە و زانستی لێ فێر بووە و بەهرە و سوودی لێ وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە کۆیە و پاش ئەوە ئەڵهای ئەستەموول دەکەوێتە سەری و لەگەڵ کەیفی جوانڕۆییدا دەڕواتە ئەستەموول و دەبێتە مامۆستای کوڕەکانی بەدرخان پاشا و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا دەباتە سەر تا لە سالی ١٣١٤ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و چوار سالیدا لە جیهان

ماڵئاوایی دەکا و لە گۆڕستانی ڕەقەجە ئەحمەد لە بەرەی ئەسکودار دەنێژرێ.

حاجی قادر لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا هەتا هەتایە وەکو ئەستێرەیەکی گەش دەترووسکێتەوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دایە، حاجی هەر لە سەرەتای لاویەتییەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و هۆنراوەکانی زۆر سادە و ڕەوان و شیرین و دڵگرن و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە ناو دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، پیتۆڵی، بەڵام پتر مەبەستی لە هۆنراوە هۆنینەوە ئەوە بووە کە پەندی خەڵک دادا.

حاجی وێنەیەکی بی کەم و زیادی هۆنەرە کۆنەکانە و زۆربەی هۆنراوەکانی بەرۆژەی کلاسیکی دەکەون و لە ڕاستەقینەدا ئاوێتەیەکی بالانمای هۆنراوی کلاسیکی کوردین، چونکە زۆربەی هۆنراوەکانی پەند و ئامۆژگاری و پەسەندی جوانی و ئەوین و دڵدارین و، بەجۆرێکی تریش دەتوانین بڵێین کە حاجی هۆنەری کۆمەڵە و حەزی کردووە کە کۆمەڵ پێشرەوت بکا و لە ژیاندا سەرکەوێ، چونکە زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتین، لەگەڵ ئەمەشدا گەلێ هۆنراوی ئاینی و دڵداری لەناو دیوانەکەیدا دەبینرێن و، گەلێ لە هۆنراوەکانی بەڕاستی زۆر جوان و تەڕ و پاراو و شیرینن و دیارە هۆنەرانی کوردیش حەزی لە هۆنراوی نالی و کوردی کردووە کە هاوچەرخی خۆی بوون.

حاجی وا دیارە هەر لە سەرەتاوە کورتژمی هۆنراوی لە جوانیی ڕوومەت گوڵەکانەوە وەرگرتووە و کەوتووەتە داوی یەکێ لەو ڕوومەت گوڵانەوە بۆیە لە هۆنراوەکانیدا بەتانوپۆی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە، ڕوومەتی بەتیشکی شەم و دەمەکەی بەخونچە و چاوەکانی بەچاوی مەست و زوڵفەکانی بەتاریکیی شەو چواندووە و دەڵێ:

مەه و مێهری بەغارەت دا بەشوعلەی شەمعی روخساری
گوڵستانیش بەیەغما چوو لە تەنگیی خونچەیی زاری
لە نەشئەی چاوەکەی مەستی مەه و مەیخانە وێرانن
هەموو کەس بەندی زونارە لە سەودای زوڵفی تاتاری
دڵ و گیان و جیهان و تەن وەکو ئیمان و دینی من
فیدای ڕوخساری گوڵناری نیساری زوڵفی تەڕاری
ئەشیعەی مێهری گەردوون و شوعاع و شەعشەعەی بەدری
لە سایەی پەرتەوی ڕووتە بەقوربان نووری یا ناری
دەخیل ئەی چاوی جادووگەر بفەرموو مەردومان یەکسەر
دەڵێن خەوتووی و بێداری دەڵێن مەخموور و هۆشیاری

بپرسە (حاجی) تۆ جارێ لە زوڵف و پەرچەمی خواری
بڵێ گەر تاری بۆچ ماری بڵێ گەر ماری بۆچ تاری

حاجی هەر لە باسی یارەکەیدا سەردەکەوێ و لە پارچە هەڵبەستێکدا دەڵێ: یارەکەم هەستایە سەرپێ، زوڵفی بەسەد چەشن لە زەویدا پەخش و بڵاو کردەوە و، تاوس لە شەرما چەترەکەی خۆی بڵاو کردەوە بۆ ئەوەی لە بەرابەری یارەکەمدا خۆی بنوێنێ و، خۆریش کاتێ دی کە دڵبەرەکەم زوڵفەکانی پەخش و پەرێشان کردووە و بەهەزار ڕەنگ دەدرەوشێتەوە، ئەویش خێرا تیشکی خۆی بڵاو کردەوە، یارم کە ئەمەی چاو پێ کەوت، سەری شەکاندەوە و زوڵفەکانی وەکو گۆی لێ هات و ئەوسا لەگەڵ گۆی خۆرا خەریکی یاری شەقێن بوو و، گۆی خۆری دایە بەر شەق و لەم کاتەدا چەند فریشتە کە لەوێدا بوون دەستیان کردە سەما، جا ئەگەر بێت و تاڵێک لە قژەکەی یارم لە شوێنی خۆی بترازێ، جیهان بەجارێ دەشڵەژێ و تێک دەچێ:

کە هەستا قامەتی بەرزی لە فەرقی تاوەکو ئەرزی
پەرێشان زوڵفی صەد تەرزی بەیەکدا داڕژا و لەرزی
حەیای چوو چەتری تاووس بارەگاکەی شەعشەعەی ڕۆژیش
کەمەندی تەهمتەن، زنجیری داوود، گورزی گۆدەرزی
هەڵی دا زوڵفی چەوگانی کورەی خورشیدی دا بەر شەق
لەوێدا چەند مەلایەک بوون سەمایان کرد سەر ئەرزی
دەقیقەیەک بێ سەری موویەک لە زوڵفی وەرگەڕێ دەردەم
لەگەڵ سوبحی قیامەتدا دەکا بێ تەقیە سەر بەرزی
سەدای یاحەیی دەروێشان لە ترسی زوڵفی پڕچینی
لە عیسا عەرسەیی گەردوون بەتەنگ دێ وەک کونی دەرزی
موریدان مەست و سەرخۆشن لە نەشئەی چاوەکەی مەستی
مەلایک جوملە بێ هۆشن بەنازی چاوی پڕ ڕەمزی
مورادی من موریدی خالسە خەیاتییە کاری
پەری ڕەنگ، ماهڕوو، ئاهوو نیگاهە، (حاجی)یە تەرزی

حاجی ئەم پەردە دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو کۆڕی خواناسانەوە و بەچەند هۆنراوە ستایشی خوای تاق و تەنیا دەکا و گەورەیی و مەزنی و شان و شکۆی خوای مەزنمان بۆ دەردەخا و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین کە کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەم چەشنە

ستایشی خوا بکا و، لامان وایە کەم کەس توانیویەتی پێی بگا و بەم جۆرە بەیەزداندا هەڵبڵێ و ستایشی بکا:

ئەی بێ نەزیر و هەمتا، هەر تۆی کە بەرقەراری
بێ دار و بێ دیاری، بێدار و پایەداری
بۆ باغی مەردی باغی، سەرمایەکەی خەزانی
بۆ مەزرەعەی فەقیران سەرمایەکەی بەهاری
بۆ پادشا نیشانی بۆ هەر سەوادی ئەعزەم
بێ سەدر و شانشینی بێ پەردە پەردەداری
جەبباری بێ فتووری سوڵتانی بێ قوسووری
ڕەزاقی مار و مووری ئاودێری دێمەکاری
فەیرووزی تەختی گەردوون مەوزووعی نەقشی تۆیە
یاقووت و لەعلی ڕۆژە ئەستێرەکان دوڕاری
جێ و مەکانی تۆیە، بێ جێ و بێ مەکانی
لەیل و نەهاری تۆیە، بێ لەیل و بێ نەهاری
هەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کاروباری عالەم
هەرچەندە بێ وەزیر و بێ سەدر و کاروباری
سەحرا نەوەردی شەوقت خورشید و ماهی تابان
دوو جارییەن شەو و ڕۆژ بێ مەحمەل و عەماری
مەعلوومە بۆچی (حاجی) مەدحت دەکا بەکوردی
تا کەس نەڵی بەکوردی نەکراوە مەدحی باری

حاجی لەگەڵ ئەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن هۆنیوەتەوە، بەڵام گەلێ هۆنراویشی هەیە کە لەسەر شێوەی نوێ هۆنیوەتەوە و، ناوەرۆکی ئەو هۆنراوانەی لەگەڵ ناوەرۆکی هۆنراوی کۆندا جیاوازییان هەیە و، هۆی پەیدابوونی شێوەی نوێ لەناو هۆنراوەکانیدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەردەم و شوێنەی کە حاجی تێدا ژیاوە، چونکە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەمی زاینیدا هۆنراوی نوێ دەستی پێ کرد و ئەم گۆڕانە لە تەواوی وڵاتەکانی جیهاندا پەرەی سەند و لەناو هۆنەرەکاندا باو بوو.

حاجی قادر لە بڕە هۆنراوێکیدا کە بەناوی بەهار هۆنیوەتەوە، باسی جوانیی زێد و مەڵبەند و نیشتمانەکەی خۆی کردووە و ئەم بڕە هۆنراوەیەی لەکاتێکدا هۆنیوەتەوە کە

ئاگری دووری و دەردی ئاوارەیی و دەربەدەری و بێ کەسی جەرگ و هەناوی هەڵکزاندووە و سروەی سەودای نیشتمان باوەشێنی کردووە و ناچار بەو هۆنراوانە دڵی پڕ لە زوخاوی خۆی کە لە ئەستەموولدا بووە فێنک کردووە.

مەڵبەند و نیشتمان ئەو خاکە پاکەیە کە خوای مەزن بەدیی هێناوە و ئێمە تیایا دەبین و تیایا دەژین، ئەو تاڤگە و کانی و کارێز و سەرچاوانەیە کە بەناو ئەو خاکە شیرینەدا دەڕوا و ئەو شەماڵ و هەوای ژیان بەخشەیە کە بێ ترس و لەرز و بەئازادی هەموو هەڵی دەمژین، ئەو کێو و چیا بەرزە بەئاسماندا چووانەیە کە لەلایەکەوە بەفری زێوێنی تەوقە سەرەکانی و گوڵ و نەسرینی قەدپاڵ و داوێنە سەوزەکانی وڵاتیان ڕازاندووەتەوە و، لەلایەکی ترەوە دەتوانین بڵێین کە وەکو قەڵایەکی پۆڵایین ڕێگە بەدوژمن و بێگانە دەگرن و دەمانپارێزن، زێد و مەڵبەند ئەو خاکەیە کە لەشی بێ گیانی کەسوکار و خۆشەویستەکانمانی گرتووەتە باوەش و، لە ژیاندا پاسەوانیمان لێ دەکەن. جا حاجی قادر لەو بڕە هۆنراوانەیدا کە لە سەردێڕی (بەهار) دای ناوە سەرەتا باسی جوانی و زێد و نیشتمانمان بەم چەشنە بۆ دەکا:

وتم بە بەختی خەواڵوو وەرە ئەتۆبی خودا
لەخەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەولا
گوڕەی بەهارییە ئێستێکە شاخ و داخی وڵات
پڕە لە لالە و نەسرین و نەرگسی شەهلا
لە گرمەگرمی سەحاب و لە هاژەیی باران
چیایە پڕ لە هەرا و نەواڵە پڕ لە سەدا
پڕە لە سەیل و لە گۆلاو و کانی ڕوویی زەمین
پڕە لە بەرق و بریقەی برووسکە جەووی سەما
شکۆفە دەرهەمی شاباشی بادی وەعدە دەکا
لە شەوقی مەقدەمی خەملیوە دار و بەردی چیا
پیاڵەیی زەڕی نێرگس لەسەر کەفی سیمین
پڕە لە شەونمی وەک دوڕی لۆلۆیی لالا
گوڵیش بەپەنجەی پیرۆزی جامی یاقووتی
لە بۆ نیساری موهەیایە پڕ لە زێڕ و تەلا
لە شادی وەک سەفی شایی لە کێو و کەژ ئەزهار
هەزار بەخەلعەتی گوڵگوون دەکەونە ڕەقس و سەما

چەمەن لە لالە میسالی خەتی روخی دڵبەر
سیاه چادری لێ بووەتە خاڵی سەر گۆنا
لە کن وەنەوشە و خاو و هەڵاڵ و بەیبوونی
هەڵاڵی پێستەی خاوە عەبیر و موشکی خەتا
چیا لە تەوقە سەریدا ڕژاوە تا کەمەری
چو زوڵفی سونبولی دەرهەم چو پەرچەمی بەڕەزا
بەجۆش و ئاگری گوڵناری کانی هەڵدەقوڵێ
میسالی دیدەیی وامێق لە حەسرەتی عەزرا
قەڵاتی زێوی ڕماوە هەرەس بەتۆپی نەسیم
سوپاهی لالە و گوڵ چادری لە جێ هەڵدا
لە گۆمەشینێ کە قاز و مراوی دێن و دەچن
نەزیری مانگ و ستارەن لە قولزومی مینا
شنەی نەسیمە سەدای ئاوی سافی سەر قەڵبەز
بەورشە ورشی گیا شەنگەبی بووە شەیدا
خرنگ و هۆری قورینگ و قەتاری سی لەسەران
دەیێت و کەو دەفڕێت و شەهین چریکە دەکا
لە پیرە پیر و لە سمکۆڵی پیرە گاکێوی
دەلەرزێ گاوی زەمین و دەترسی گاوی سەما
لە دەنگ و دووکەڵی شینە تفەنگی نێچیروان
میسالی سونبولی زوڵفی کە تێک بچێ بەسەبا
چیایە شێخ و کەوای سەوزە مێزەری بەفرە
سیواکی چووزەرە ڕێواسە تەیلەسانی گەڵا
چەمەن لە لالە و ڕەیحان و نەستەرەن ئیمڕۆ
شەبیهی سوبح و شەوە ئافتابی وەختی زوحا
چنار و عەرعەرە دەفزەن، هەزارە نەغمە سەرای
گیاش زاکرە تەسبیحی شەونمی لە مەلا
لە ژووری مێگەلی هەورە لە ژێری مێگەلی مەڕ
شەبیهی گوڵشەنی خەزرایە توڕڕەیی غەبرا

له کێـو و کـەژ کـە سـەر ئێـوارە دێنەوە مـاڵات
له دەوری چادری سـاحـێـبی مـەوجی داوێسـتـا
له حـێله حـێلی کـەحـێل و له بارەباڕی مـەڕی
له دەنگی قـۆڕەیی گـاجـووت و بۆڕەیی مـانگا
له گـورگـه قـاڵ و حـەپەی سـەگ له قـاڕە قـاڕی بزن
له عـەکـسی دەنگی دووبارەی کـە دێتـەوە له چیـا
له ئۆحـه ئۆحـەیی گـاوان و قـیـرە قـیـڕی شـوان
له بگره بەردەیی کـابان دەبێـتـه حـەشـر و حـەلا
مـەلائیکـەی سـەری تاق و ڕەواقی مـینایی
دەیێنه جـونبوش و لەرزین دەکـەونه ڕەقس و سـەما
کـه هەڵکرا شـەوێ ئاگـر له کـونجی ڕەشـمـاڵان
خـەجـڵ دەبن لـه زەوایـای خـەیمەیـی واڵا

حـاجی ئەو پەردە دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو باسی کۆمەڵ و کۆمەڵایەتی و دەست دەکا بەپەند و ئامۆژگاریی کۆمەڵ و بـەتەوای باری چۆنییەتیی ژیانی خەڵکی سەردەمی خۆیمان بۆ دەگـێـڕێتـەوە و دەڵێ: وێژەوانان و هۆنەران چاک وایە کـە ڕەخنەم لێ نەگـرن، بۆ ئەم قـسـانەی کـە دەیکەم، هـەندێ له نەتەوەکـانی تر لەم سـەردەمـەدا هەر پیـشـه و کـارێک کـه دەیکـەن تا تاقـیـی نەکـەنەوە نایخـەنـه ڕوو و ناوی نابەن و کـەوابوو مـرۆ دەبێ له کـار و تێکۆشاندا بێ، دەبێ خـانەقا و شێـخەکان چ سـوودێکیان هەبێ بۆ ئێمە، وا دیارە کە له بێ کاری و تەوەزەلی و تەمبەڵی فێرکردن و کۆکردنەوەی سامان و دارایی بەدەر هـیچ سوود و کەڵکێکیان نییە، پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خـوای لەسەر بێ له فەرمایشتێکیدا فـەرموویـەتی: بەشـوێنی زانست و زانیـاریدا هـەتا چین بڕۆن. نێـر و مێ لەم فـەرمایشتـەدا هیچ تۆفـیـرێکی نیـیـه، ئەگـەر کـەسێک نەهێـڵێ و بەرگری ئەم کـارە بکا دیارە دینی نیـیـه، هـەرچی بەهرەیە له خوێندەواری، دەبنه دەروێش و مارگر و بار هەڵگرم:

ئـودەبـا چاکـــــه لـێـم نـەبـن دەرهـەم
لـەم قـســـه و لـەم حـیکایەتـەی دەیکەم
ئـیـدیعـای هەر سـەنایعـێک ناکـەن
تاکـو نەیخـوێنن و ئـیـمـحـتـانی نەکـەن
خـانەقـا و شـێخ و تەکـیـەکـان یەکسـەر
پێم بڵـێن نەفـعـیـان چییـه ئاخـەر

غـــەیری تەعلیـــمی تەنبـــەڵی کـــردن
جـەمـعی ئەمـلاک و خـەزنە کـۆ کـردن
دەفـــعـــەیەک ئیـمـــتــحــانیـــان ناکـــەن
تـێ دەگـــــــەن ڕێگـرن یـانـە تـریـاکـن
مـــەحـــەکی لێ بدەن ئـەگـــەر وەکـــو زەڕ
تـێ دەگـــــــەن ڕێگـرن وە یا ڕێبـــــــەر
بۆچی فـــــەرمـــــوویەتی نـەبیی ئـەمین
(اطـلـبـــــــوا الـعـلـم ولـو بـالـصـین)
نێـر و مێ لـەو حـەدیسـە فـەرقی نیـیـە
گـەر مـــەلا نەهی فـەرمـوو دینی نیـیـە
تۆ وەرە فـــێـــری فـــەن بەچیـــتـــە لەوە
گـــاورە هیندووە وەیا خـــۆ جـــووە
لازمـــە خـــول بخـــۆی وەکـــو بـەرداش
هەموو قـەرنێک دەگـۆڕێ ئەمری مەعاش
تەمـبـەڵی کـاری حـیـز و بێ خـێـرە
دەسـتی مـــاندوو لەســـەر زگی تێـــرە
ئەهلی جـــەنەت نە شـــوان و گـــاوانە
سـاحـیـبی فـەن و عـیلم و عـیـرفـانە
هەرچی بێ بەهرەیە لە کـەسب و کـەماڵ
دەبنە دەروێش و مـــارگـــر و حـــەمـــاڵ
ئـەو هەمـــوو مـــەدح و بادەیی دڵبـــەر
نـووســـراوە لە ســـەد هـەزار دەفـــتـــەر
یا وەکـو سـولسی شـیـرین و فـــەرهاد
بەیتی حـــاجی لەبەر هـەزار دەفـــتـــەر
ئێـسـتـە مـیللەت دەبوونە سـاحـیب جـا
یـانـە هـاوتـایـی ئـەولـیـــــــــائـوڵڵا
عـــیـــشـــقـــبـــازی و هـەوای دەروێشی
مـیللەتی خـسـتـە فـەقـر و دەروێشی

بەسە (حاجی) دوو سەد هەزار دەفعە
پێم گوتی ئەم قسانە خۆڕایە
قوڕی کام جێ بکەم بەسەرخۆما
ئەمە لێم بووەتە عیللەتی سەودا
بەقسەی چاکە دەستیان دەگرم
تەرکی ناکەم بەلۆمە تا دەمرم

حاجی داخ و موخابن دەخوا و دەڵێ: هەرماڵێک کە کرابێتەوە بۆ خوا، وەکو کەعبە وایە بۆ پەرستنی خوای مەزن، بەلام لەم هەموو شێخ و دەروێشانەی کە من دەیانبینم، نابینم کە تاکێکیان بچنە مزگەوت و خوا بپەرستن، ئەوەیە کە مزگەوت و میحراب بێ کەسە. تەنانەت کەسیش گوی بەقوتابخانە و فێرگە نادا:

یانێ هەر ماڵێ کرابێ بۆ خودا
کەعبەیی عولیایە بۆ زکر و دوعا
شکڵی تەکیە و خانەقاو و تەکیەکان
واقیعەن ڕەنگینن ئەما بۆ ڕیان
لەم هەمووو شێخ و موریدانی ڕیا
تاکێکی ناچێتە مزگەوتی خودا
مەسجید و مێحراب و مەنبەر بێ کەسە
هەر مەپرسە حاڵی چۆنە مەدرەسە
موعجیزە و کەشف و کەرامات و دوعا
بۆچی نەیبوو فەخری عالەم مستەفا
جیسمی نوورانی و ددانی گەوهەرین
ئەو شکا و ئەمیان بووە جێگای برین

حاجی لە برە هۆنراوێکیدا ناوی هەندێ لە هۆنەرانی کۆن و نوێی هێناوە و باسی کردوون و، لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە حاجی زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد بەسەر بردووە و چێژ و چەشکەی وێژەییانی لێ وەرگرتووە. لەو برە هۆنراوەیەیدا ناوی ئەم هۆنەرانەی هێناوە: (کوردی، نالی، ڕەنجووری، فیکری، ئەمین بەگی دزەیی، کەیفی، سالم، مەحوی، شێخ ڕەزا، خەستە، وەفایی، جامی، سەلمان، مەلکە قۆڕ، شێخ ئەحمەد، فەقێ تەیران، بێتووشی، بێسارانی، مەڵکە، مەلا خدری ڕووباری، میرزا

یاقـوٚ، فـەقێ ئۆمـەر...) هـەروەها دەڵێ: بۆ ئێـمـە نەنگە کـە ناوی هۆنەران و بوێژان و بەیتەکانمان نەزانین:

(نـالی) ئوسـتـادێکی گـەلێ چا بوو
خـدری ئـاوی حـەیاتی مـەعنا بوو
یەکێ تر بوو (مـحـەمـەدی فـیکری)
مـووی دەئەنگاوت بەتیـرێکی فـیکری
یەکێ (رەنجـووری) ئەهلی کـەرکـووکـە
فـیکری بیکری هەمـوو وەکـو بووکـە
کـەیفی حـاجـەت نیـیـە بکەم باسی
ئەم کـتـێـبـە بخـوێنی دەیناسی
(سالم) و (مەحوی) و(شێخ ڕەزا) و (خەستە)
شـاعـیـرن هەر چواری بەرجـەسـتـە
لە کـون و قـوژبنی کـەلاوەیی دەهر
چەندی تر هەن میـسالی گـەنج و گـەوهەر
ئەحـمـەدی خـانی سـاحـیـبی مـەم و زین
شـاهـبـازی فـەزایی عـیللیین
وەکـو بێـتـووشی شـاعـیـری عـەرەبی
تا قـیـامـەت نە کـەس بووە و نەدەبی
خـوٚ (مـەلا مـسـتـەفـای بێـسـاران)
بێ نەزیرە لە نەزمی کـوردسـتـان
دەشـتی کـەرکـووک و کـێوی هەورامـان
شـاعـیـری زۆرە بێ حـەد و پایان
سـادە هەر ناویان بکەم ئیـمـلا
ئەم کـتـێـبـە بچـووکـە بەش ناکـا
ئەحـمـەدی کـوڕ لە شـاری سـابڵاخـە
بەیتـێکی داخـە بەیتـێکی باخـە
ئەمـە سـەرپاکی شـاعـیـری غـەران
هەروەکـو مـەسنەوین لەنێـو کـوردان

گـــشـــتـــيـــان بێ نەزیر و یەک وەزنن
قـــــــــابلـــی بـەزم و لایـقـــی ڕەزمــن

حـاجی چۆنیـەتی خـیـلافـەتی عوسمـانییەکـان ڕوون دەکاتەوە و پەردە لەسـەر ڕوومـەتی شوومی عوسمانییەکان هەڵدەدا و دەڵێ: پشت بەم عوسمانییانە مەبەستن و ئەمانە گورگن و لە پێستی مەڕدان، ئەمانەکە خۆیان بەکەلەپوور گری ئاینی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەزانن، هەمـوویان بەندەی بتن و لە ڕێی خـوا و پێـغـەمـبەرەوە نارۆن و جگە لە تووڵانەوە و خراپە، کارێکی تریان نییە:

ئەم سـەگـانەی کـە لەلای ئێـوە وەکـیل و وکـەلان
بێنە لای تۆ بەخــودا نایکەیە گــاوان و شــوان
ئەمـە کـەرمـیـزە دەڵێن وارسـی شـەرعی نـەبەوین
هەموو عەبدی سەنەمن باسی مەکە گەورەکەیان
خـۆم بـەدارا و بەئەسکەندەر و خـەسـرەو نادەم
گـەر بزانم لەبەر ئـەم دەرگـەیە دەبمە سـەگـەوان
نالی و خــاکی بەبە، حــاجی و کــۆیە بـەمــەتەڵ
هەروەکـو حـافـزی شـیـرازە، کـەلیم و هەمـەدان

دیوانەکەی حاجی قادر تا ئێستا چەندین جار لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ هۆنراوەی لەناو کەشکۆڵ و بەیازەکاندا هەیە کە هێشتا کۆ نەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان:

١- کۆمەڵە شیعری حاجی قادری کۆیی، لەسەر ئەرکی عەبدوڕەحمان سەعید - سلێمانی، ١٩٢٥.
٢- حاجی قادری کۆیی شاعیری قۆناغێکی نوێیە - محەمەدی مەلا کەریم -- بەغدا، ١٩٢٥.
٣- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی - ڕەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٤١.
٤- مشاهیر الکرد - امین زکی - بغداد، ١٩٥٢.
٥- دیوانی حاجی قادری کۆیی، کۆکردنەوەی گیوی موکریانی - هەولێر، ١٩٦٩.

مەلا محەمەدی مەحوی

١٣٢٤ - ١٢٤٥

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە ناوی محەمەد و کوڕی عوسمانی باڵخییە و نەوەی زانای بەناوبانگ شێخ ڕەشە و لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی مەحوی لە نێوان نووسەران و مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگ ئەڵێ لە ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی لە دایک بووە و مامۆستا عەلائەدینی سەجادی دەڵێ لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و مامۆستا کاکەی فەللاح دەڵێ لە ساڵی ١٢٤٧ هاتووەتە دنیاوە، بەڵام بەپێی بەیازێکی کۆن کە لەم دواییەدا کەوتووەتە دەستمان، نووسراوە کە مەحوی لە ساڵی ١٢٤٥ لەدایک بووە و لە ساڵی ١٣٢٤ لە تەمەنی حەفتا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و مامۆستا بێخودیش لە تاقە هۆنراوێک ساڵی مردنی مەحویی دیاری کردووە و دەڵێ:

چوبشنید (بیخود) و فات سلف   بتاریخ گفتا: "عمر ماشد خلف"

واتە کە بێخود هەواڵی مردنی مەحویی بیست، بۆ مێژووەکەی وتی: (عمرشد خلف) واتە: هومەر کە کوڕی بێخودە بووە جێنشینی کە بەپێی پیتی ئەبجەد دەکاتە هەزار و سێ سەد و بیست و چواری کۆچی.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن مەحوی، لە ساڵی ١٢٤٥ی کۆچی لە شاری سلێمانی لەدایک بووە و هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و کاتێ کە لە پەڕاوە وردەڵەکان بووە، لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندنی قورئانی پیرۆز و لە پاشا چووە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندن بووە، بۆ خوێندن زۆربەی شارەکان و ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە، ماوەیەک لە سابڵاخ بووە و لە لای مەلا عەبدوڵڵای پیرە باب خوێندوویەتی، ماوەیەکی زۆریش لە شنۆ ماوەتەوە و پاشان لە بەغدا لەلای موفتی زەهاوی خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی و لەوێدا لەکاری میری دامەزراوە و ماوەیەک ژیانی بەو جۆرە ڕابواردووە، بەڵام بەهۆی مردنی باوکییەوە دەستی لە کاری میری کێشاوە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە بردووەتە سەر و

گەلێ ودمی لە ئەستەمبووڵ و سولتان عەبدولحەمیدی عوسمانی ڕێزێکی زۆری گرتووە و فەرمانی داوە لە سلێمانی خانەقایەکی بۆ دروست کەن و مووچە و بەراتیشی بۆ بڕیوەتەوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی تا لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی دوایی کردووە و لە خانەقاکەی خۆیدا نێژراوە.

مەحوی یەکێ لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کوردە و هۆنراوەکانی کە زۆربەی خواناسین گەلێ بەرز و شیرین و تەڕ و پاراون، هۆی ئەوەش ئەوە بووە کە مەحوی لە سەر ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی بووە و بووەتە خەلیفەی شێخ بەهائەدین، بۆیە زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسیدا هۆنیوەتەوە و ئارەزووی جیهانێکی پاک و خاوێنی پڕ لە خۆشەویستیی دوور لە بووم پەرستی کردووە و ئەوەندە بایەخی بەجیهان و خۆشییەکانی نەداوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەستی کوردایەتیی بووە و شانازیی بەکورد و زمانی کوردییەوە کردووە، وەکو لەم دوو هۆنراوەدا دەڵێ:

بنووسە، پیری دڵم ئەمری کرد، ئیتاعەم کرد
لە ئیبتداوە کە بەیتێ موناسبی دیوان
گەدایەکی وەکو (مەحوی)، قەلەندەرێکی کورد
میسالی پادشەهی فورسە ساحیبی دیوان

واتە: پیری دڵم فەرمانی پێ دام و منیش فەرمانبەرداریم کرد کە هۆنراوێکی وا بنووسم شیاوی پێشەکیس دیوانەکەم بێ، هەژارێکی وەکو مەحوی کە قەلەندەرێکی کوردە، خۆی وەکو پادشایەکی فارس دەزانێ چونکە خاوەن دیوانێکی کوردییە.

مەحوی حەزی لە خواناسی و یەکیەتی دەکرد و ناتەبایی و ناکۆکی و دووبەرەکی و جیاوازی و دووڕوویی پێ خۆش نەبووە و حەزی لەو کەسانە نەدەکرد کە بەدرۆ خۆیان بەپارێزکار و خواناس و سۆفی دادەنا و دژی ئەو چەشنە کەسانە ڕادەوەستا و سەرکۆنەیانی دەکرد و تەنانەت لەگەڵ ستەمکاران و ملهوڕاندا بەربەرەکانێی دەکرد و پشتی هەژاران و لێقەوماوانی دەگرت و شێخانی درۆزن و ناخوای دەدایە بەر تەشەر و پلار:

شێخێ هەمەوەندێکی دەدا پەند و نەسیحەت
ئەو قوڕبەسەرەی دابووە بەر فەحش و فەزیحەت
خۆش هاتە جواب و وتی: تۆ حەقتە، وەلێ من
قوتاعی تەریقم، نەکوو قوتاعی تەریقەت

واته: شــێــخــێک پەندی پیــاوێکی هەمـــوەندیی دادەدا، چ پەندێک ئەو ئابڕووی ئەو قورِبەسـەرەی برد، ئەویش باش وەڵامی شێخەکەی دایەوە پێی وت: ئەی شێخ! هەرچی دەڵێی هەقتە، بەڵام من وەکو تۆ نیم، من هەر تەنیا رێگر و چەتەم، بەڵام تۆ لە ڕواڵەتدا خۆت بەپیاوی خوا دادەنێی کەچی رێگری ڕێ و ڕچەی.

مەحوی مامۆستای هۆنراوی خواناسییە، گەرچی لەناو هۆنراوەکانیدا وشەی ڕەقی عەرەبی زۆر هەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ وشە و زاراوەی پەتیی بەکاربردووە و ئەگەر مەحوی نەبووایە، ڕەنگە گەلێ لەو وشە و زاراوانە بفەوتایەن، بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا گەلێک وشە و زاراوی جوانی کوردیی بەکار بردوون.

وەکـو ڕۆژ ئەو مـەهـ لەو دوورە دەرکـەوت
لە مـێـوە ئەشک و ئاهی ئێـمـە دەرکـەوت
کـە ئەو لێـو و ددانەم دی بەجـاری
لەبەر چاوم هەمـوو لەعل و گـەوهەرکـەوت
وەنەوزێکم شـەوێ دا، گـەیییـە سـەرم و،
وتی: هەسـتـە، هەتاوت وا لەسـەر کـەوت
لە کێ یارەب خـەبـەر پرسـی بکەم من
کە هەر کەس بۆ خەبەر چوو، بێ خەبەر کەوت
دڵم وەک شـێـری بێشـەی شـوعلە گـرتوو
لە سـینەی پڕ لە سـۆزم دەربەدەر کـەوت
بەتیـر ئەمـڕۆ دڕی وا هەرچی پێش هات
خـودا پێـداوە هەر کـەس بەر نەزەر کـەوت
لەسـەرخـۆ چوو بەدەم گـریانەوە دڵ
گـەڕەک پڕ بوو کـە ئەم منداڵە دەرکـەوت
لە ڕۆژئاواوە ئێـمـشـەو بێ نیـقـابە
مـەهی من، مـاهی عـالەم بێ مـەفـەر کـەوت
بەخـۆڕایی ئەوەندەم ناڵە کـێـشـا
لە سـینەمـدا پسـا، مـا بێ ئەسـەر کـەوت
برۆی ئەو شـۆخـە ئەمـڕۆ تێـغی کـێـشـا
نەجـاتی دا بەڕەحـمـەت هەرچی بەرکـەوت

بەپیـــر ئەو ڕۆژەوە (مـــەحـــوی) ئەوەندە
بەسـەرچوو بوو، وەکـو شـەونم لەسـەر کـەوت

واتە: یارەکەم کە ڕوومـەتی وەکو مـانگ دەدرەوشـێتـەوە، لە دوورەوە دەرکەوت فرمـێسکی چاوم و ئاخ و داخی بـەسـۆزی دەروونم لەبەر ئارەزووی چاوپێکەوتنی جـۆشی سـەند، کـاتێ لێو و ددانە جوانەکانی ئەوم دی، ئیتر هەمـوو لاڵ و گەوهەرێکم لەبەرچاو کەوت، شـەوێکیان ونەوزم دا و کـەمـێک خـەو چووە چاوم، یار هاتە سـەرم و هەڵمی ساند و وتی هەسـتـە ئەوا خۆری ڕوومـەتم دای لە سەرت، هەر کـەسێک کە کەوتە داوی ئەوینەوە، ڕزگاری نەبوو، ئیتر من دەبێ هەواڵی یارەکەم لە کێ بپرسم؟ سینگم وەکو دارستـانێک وایە کە ئاگری گرتبێ، دیارە لەو کاتەدا هەرچی شیری تیابی تیا دەردەچن، بۆیە دڵم لە سینگم دەرچووە مانگەکەم کـە لە خـۆرئاواوە بەبێ پـەچە دیاریی دا، مـانگی ئاسـمـان لە تەریقـا ڕای کـرد، ئەوەندە هەناسەم هەڵکێشا، ئیتر پرزەم بڕا، مەحویش بەشمشێر یارەوە سەری چوو، وەکو شەونم کە خۆر هەڵبێ و لەناو بچێ، ئەویش لەناوچوو.

مەحوی گەلێ زاراوەی خـواناسیی وەکو: خەرابات، پیری موغـان، مەی، بادە، کەنشت لە هۆنراوەکـانیدا بەکـار بردوون و، گەلێ حـەزی لە تەوریە و لەف و نەشر و جیناس و تیباق و ئیستعارە کردووە:

خـــــەت و زاری کـــــە بـاسی کـــــەوتە گـــــوڵـزار
کـەچ ئەسـتـۆ مـا وەنەوشـە، غونچـە دڵـتـەنگ (لەف و نەشـر)
لە سـەیری خـەستـەخـانەی عیشـقی ئەو سەوزەی کەوا شینە
لەسـەر هـەر خـەستـە دێی یا خوێندنی یاسینە یا شینە (جیناس)
لـەم بـەحـــری فـــیـــتـنە بـەڵکی نـەجـــاتت بدا خـــودا
داوێـنی بـاخـــودا بگرە، بەر دە نـاخـــودا (ئیـــســـتـعـــارە)
قـــەســـەمی گـــوێمی بـەچاوی بەچەدا پیـــری مـــوغـــان
کـە لەمـــەولا نەیبێ وەعـز و قـســـەی مـــەولانا (طـیــبــاق)

زاراوەی مەی و مەیخـانە لە هۆنراوی مەحویدا زۆرە و ئەم زاراوانەش زاراوی خواناسییە و لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا دەبینرێ و بۆ بەدەستهێنانی مەی و بادەی یەزدانی کە خواناس بەهۆی ئەو بادەوە مەست دەبێ دەبێ گەلێ ئەرک و ڕەنج بکێشرێ، ئەو بادەی لە مەیخانەی خـوادا دەست دەکـەوێ و هـەر کـەسـێک ناتوانـێ بەدەسـتی بێنـێ و، ئەگـەر کـەسـێک لەو مەیخانەدا دەرچێ دیارە سەرگەردان و ئاوارەیە:

لە مـەیخـانەی خـودا گـەر ئێمـە دەرچین
بەکێ بەین ئیلتـیـجـا بۆ کێ هەدەرچین

کــە ئێــمــە چوونە جــەنەتمان بەتۆ دا
لە ئێــمــە لادە زاهـیــد، ئێـمـە هـەر چین
خــەت و زوڵفی بـەیەکـدا دێ لە ســەر ڕوو
مـەگـەر زەنگ و خـەتا شـەڕیە لەسـەر چین
لە باوەشـمـا دەدا مـەوج ئەشکی حەسرەت
کـەمــەرتی گـرتە باوەش تا کـەمــەر چین
ئەوەندە تەنگ و نـاخــۆشــە لە دنیـــا
خۆشە دەرچوون، ئەگەرچی بۆ سەقەر چین
ســەرت پـێ لازمــە، مــەیبـــازە مــەحــوی
دەبێ دوڵبــەر کـە هات ئێـمـە بەســەر چین
مـــەحـــالاتە لەبەندی زوڵفی دەرچوون
چەها چینە چەها چینە لەســـەر چین

واتە: ئەگەر ئێمە لە مەیخانەی خوا دەرچین، ئیتر دەبێ بەکێ پەنا بەرین و بۆ کوێ بچین، ژینی ئەم جیهانە ئەوەندە ناخۆشە کە مرۆ تەنانەت بۆ دۆزەخیش بڕوا، پێی خـۆشە ئەم جیهانە جێ بێڵێ و لێی دوور کەوێتەوە، بەڵام ئێمە دڵمان بەخۆشەویستیی یار بەستووە و دڵمان بەو خۆشە، دەسا ئەی مەحوی سەرت لەناو نەبەی، چونکە کە یار هات، دەبێ بەسەرەوە بڕۆیتە بەرەو پیرییەوە.

مەحوی سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، خواناسی، کۆمەڵایەتی، هۆنراوە دڵدارییەکانیشی هەر لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی هۆنیوەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

دڵـم دەرهـــات و تــۆ هــەر دەرنــەهـــاتــی
نـەهـاتـی، هـەر نـەهـاتـی، هـەر نـەهـاتـی
کـە ئەم خـەندە و قـسـە و لێـوت هـەیە تۆ،
لەبـاتـی شــــەکــــەر و نوقڵ و نـەبـاتـی
دەدەی وادەم بەقـەتڵ ئەمـڕۆ، سبـەی هیچ
ئەتۆ شــاهـی، چـیـیـە وا بێ ســەبـاتـی
لە دونـیـا جـەنەتی خـۆ دیوە هەر کـەس
کـــە تۆ بی حـــازری وەخـــتی وەفـــاتی

ئەگـــــەر ڕۆژە بـتـی مـن هـەر بـتـێ بـێ
ســــەرەوژێرە کـــە تـۆ وەک ڕۆژهـەڵاتـی
کە خزر ئەو خاکە و خـۆڵی بەردەرەی دی
وتـی: تـۆ خـــاکـی، یـا ئـاوی حـــەیاتـی
ڕوخـیـشی کـردە ئەولا، دەیشـیـپـرسی
بەشۆخی، شـاهی من، تۆ بۆ بۆچی مـاتی
کـــە داغـی ســـینەمی دی، دەردی دامـێ
وتـی: مـــۆرت هـەیە، ســـاحـیـب بەراتـی
کـە شـیـرین و تەڕی دی شـیـعـرەکـانم
وتـی: «مـەحـوی» کـە مـیـراوی فـوراتـی

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! دڵم بۆت دەرهات و چاوەڕێت بووم و تۆ هەر نەهاتی، پێکەنین و قسە و لێوی تۆ بۆ من لەجیاتی شەکر و نوقڵ و نەباتە، ئەو کەسەی وا تۆی لە گیانەلادا لابێ، لە دنیای ڕۆشندا بەهەشتی بەچاوی خۆی دیوە، خزری زیندوو بەهەزار ئەرک و کێشە ئاوی ژیانی دەستکەوت، پاشان کە خاکی بەردەرکەی تۆی دی، پاشگەز و پەشیمان بووەوە کە نەهات لەو خاکە بخوا یار کە بەداخی دڵم هەستی کرد، پتر دەردی دامێ و، کاتێ هۆنراوەکانمی بیست، پێم وت: کە هۆنراوەکانت لە تەڕی و پاراوی و خۆشیدا لە ئاوی فورات شیرینترن.

مـەحـــوی لەم پارچە هەڵبـەســتـەی خـــوارەوە چاوی چواندووە بەپیـــاڵەی بادە و فـرمـێسکەکـەشی کـردووە بەبادە و نـاڵەی دڵی و دەروونیشـی کـردووە بەسـاز و جـۆش و خرۆشی دڵیشی چواندووە بەلێزمەی باران کە چەندە جوان دەڵێ:

زەمــانـەی پڕ تـەعـەب دەتکاتە تیــرۆک
لـەتـێ نـانـت دەداتـێ دوو بـەشـی نـۆک
پـیـــــــاڵـەی دیـدە لـەبرێـزە، دلا تـۆش
بجـــۆشـــە، ســازی ناڵە هەم ببێ کـۆک
بەنووکی تیـری شـۆخـێکی کـەوا چۆخ
لە بـەرمــا تەن بووە جـامــەی برنجــۆک
بەکـولمی ئاڵیـا ئالا خـــەتی ســـەبز
ترنجی کـەوتە بەر پەنجـەی ترنجــۆک

گەر ئەم ڕیش و سەرەی زاهید لەگەڵ بێ
دەبی جەنەت بەدەشتی شنگ و پیشۆک
ڕەقیبە لەعنەتی، عاشق دەکەی ڕەجم
لەباتی سەگ دەکەی شیرێ سەمەندۆک
بەخۆڕایی لە «مەحوی» بەس بڕەنجە
نەجیبی، مەگرە وەک هۆکڵ، بەگم هۆک

واتە: پیاڵەی چاوم پڕی بووە لە بادە، بادڵیش بێتە جۆش و خرۆش و ناڵەی ساز لێ بدا و کۆک ببێ، لەشم بەتەواوی بەتیری برژانگی یار بێژراوە دەڵێی کراسی برنجۆکە، دەسا لە مەحوی بەخۆڕایی مەڕەنجە، چونکە تۆ بەگزادەی و هۆک و پەڵپ و بیانووی لێ مەگرە.

مەحوی لە دیوانەکەیدا بڕە هۆنراوێکی هەیە کە بەهۆنراوی نوور ناسراوە و بریتییە لە سەد و بیست و سی هۆنراو کە لە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامدا هۆنیوەتەوە و لەناو هۆنەرانی کوردا کەمتر هۆنەرێک هۆنراوی وای هەیە، سەرەتای ئەم بەندە بەم جۆرەیە کە دەڵێ:

وە (صلی الله علی) ئەو بەحری نووری عیلم و عیرفانە
کە دەرکی غەوری ناسی غەیری (علم الله سبحانە)

مەحوی بەزمانی عەرەبی و فارسییش هۆنراوی هۆنیونەتەوە و دیوانەکەی بۆ جاری چەندەم لەم دواییەدا بەهۆی مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕیس و مامۆستا حەمەی مەلا کەریم کۆ و شی کراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٨٤ لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان:

١– دیوانی مەحوی، لەسەر ئەرکی عەلی کەماڵ باپیر ئاغا – سلێمانی، ١٩٢٢.
٢– مێژووی ئەدەبی کوردی – عەلائەدین سجادی – بەغدا، ١٩٥٢.
٣– خلاصە تاریخ الکرد والکردستان. تالیف محمد امین زکی – ترجمە محمد علی عونی – قاهرە، ١٩٣٦.
٤– دیوانی مەحوی، لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مدرس – بەغدا، ١٩٨٤.
٥– بەیازێکی دەستنووس کە گەلێ هۆنراوی مەحوی تێدایە.

فەقێ قادری هەمەوەند

١٢٤٧ - ١٣٠٨

فەقێ قادری هەمەوەند کە یەکێ لە ئەستێرە هەرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی عەبدولقادر و کوڕی ڕەسووڵی هەمەوەندە. ئەم هۆنەرە پایە بەرزە لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچی لە بازیاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی بینیوە چووەتە لای و خەریکی خوێندن بووە تا ودم و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشان لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە کراوەتە بەڕێوەبەری چەمچەماڵ و ناوچەی بازیان، بەڵام بۆ ماوەیەک بووە و لە پاشا گیراوە و لە شاری کەرکووک بەند کراوە و پاش ئەوەی کە لە بەند ئازاد بووە، لەگەڵ هۆزەکەیدا دوورخراوەتەوە بۆ شاری بەنغازی لە لیبیای ئێستادا و لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی لە تەمەنی شەست ساڵی کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

دیوانەکەی بەتەقەلا و کۆششی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و مامۆستا فاتح عەبدولکەریم لەچاپ دراوە، لە پێشەکییەکەیدا سەبارەت بەچۆنیەتیی ژیانی فەقێ قادری هەمەوەند هاتووە کە فەقێ قادری هەمەوەند لە بازیان لەدایک بووە و لە بارەی ساڵی لەدایکبوونی فەقێوە زانیارییەکی ڕاست و ڕەوانمان بەدەستەوە نییە، بەڵام لە ڕێگای هۆنراوەکانیەوە دەتوانین بگەینە جۆرە ئەنجامێک. فەقێ قادر مێعراج نامەکەی بەپێی تاقە هۆنراوێکی لە ساڵی ١٢٩٧ی کۆچی داناوە، لەو ساڵەدا تەمەنی پەنجا ساڵان بووە، دیارە دەبێ لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچیدا لەدایک بووبێ. وا گەیشتینە ئەوە کە فەقێ قادر یا لە ١٢٤٧ی کۆچییا لە دەوروبەری ئەو ساڵەدا لە دایک بووە و لە ١٢٩٧دا پەنجا ساڵان بووە و، لە ساڵی ١٣٥٢یشدا هەر لە بەندیخانەدا بووە. بەم پێیەش وا تەمەنی گەیشتە پەنجا و حەوت ساڵ، جا ئەگەر ڕاست بێ لە ساڵی ١٣٠٥دا لەگەڵ هۆزەکەی دوور خرابێتەوە بۆ شاری بەنغازی دەبێ لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی بەدەربەدەری کۆچی دوایی کردبێ.

هەروەها لە دیوانە چاپکراوەکەیدا نووسراوە کە فەقێ قادر لە سەردەمی سوڵتان عەبدولعەزیزی عوسمانیدا بووەتە فەرمانداری چەمچەماڵ و ناوچەی بازیان. لە ڕووی خێڵایەتیشەوە سەرکۆماری خێڵی هەمەوەند بووە و بەپێی هەندێ لە هۆنراوەکانی دیارە لە ناوچەی مایدەشت و زەهاو و دەوروپشتی ژیاوە. دوور نییە ژیانی ئەو ناوچانەی لە ساڵانی یاخی بوونی خێڵی هەمەوەنددا بووبێ.

مامۆستا فاتح عەبدولکەریم لە پێشەکی دیوانەکەیدا دەڵێ: دوورخستنەوەی فەقێ قادر لە نیشتمان و مردنی لە دەربەدەری و ئاوارەییدا شتێکی ئاشکرایە، بەڵام بۆ کوێ دوورخراوەتەوە و لە کوێ مردووە ئەمە هێشتا ساغ نەبووەتەوە. ڕەشید هەمەوەند لە وتارێکدا کە لە ڕۆژنامەی ژین لە چاپی داوە دەڵێ: فەقێ قادر لە ساڵی ۱۳۰۸ی کۆچی لە شاری بەنغازی کۆچی دوایی کردووە. بەڵام لە نوسخەیەکی دەستنووسدا هاتووە کە دەوڵەتی عوسمانی هەمووی هەمەوەندەکانی ناردووەتە بەنغازی و خۆرئاوای تەرابلوس و فەقێ قادر لە شاری دەرنە لە ساڵی ۱۳۰۵ی کۆچیدا لەوێ کۆچی دوایی کردووە و گۆڕەکەی ئێستاش لەوێیە. هەروەها لە نوسخەیەکی تریشدا نووسراوە کە فەقێ قادر لە ساڵی ۱۳۰۷ کۆچی دوایی کردووە و لەم قسانەوە دەردەکەوێ هێشتا بەڕاستی ساغ نەبووەتەوە کە فەقێ قادر کەی کۆچی دوایی کردووە و لە کوێ بەخاک سپێرراوە.

فەقێ قادر گەلێ بەرهەمی بەنرخی لێ بەجێ ماون کە هەمووی لە دیوانەکەیدا چاپ کراون و ئەو بەرهەمانە بریتین لە: (عەقیدەی ئیسلام، دروودنامە، مێعراج نامە، فەزیلەتی بەنی ئادەم، پەند ولحوکەما) کە زۆربەی ئەم بەرهەمانەی لە زمانی فارسی و عەرەبییەوە وەرگێڕاوەتە سەر کوردی.

لە خوێندنەوەی دیوانەکەی فەقێ قادر ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە ئەو گەلێ پێبەندی ئاین بووە، چونکە زۆربەی نووسراوەکانی ئاینین و گەلێ پەندی تێدایە و ویستوویەتی بەهۆنراو پەندی خەڵک دابدا و هەروەها ناوی گەلێ کەس لەناو هۆنراوەکانیدا دەبینرێ، بۆ وێنە ناوی پێغەمبەرانی کۆنی وەکو: ئادەم و نوح و ئیبراهیم و مووسا و عیسا و یەحیا و زەکەریا بردووە و لەناو پێتۆڵانیشدا ناوی سوقرات و ئەفلاتوون و ئەرەستووی هێناوە و، ناوی گەلێ لە پاتشایان و فەرمانڕەوایان و میرانیشی لەناو هۆنراوەکانیدا هێناوە و هەروەها زۆر بەڕێزەوە ناوی ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی ئیمامانی هێناوە.

هەروەها لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی جیایی ڕێبازی جەبری و ئەشعەری دەکات و بەوردی لەم دوو ڕێبازە دەکۆڵێتەوە و ئەوسا دەچێتە فەلسەفە و پیتۆڵییەوە و بەجۆرێ کە مەبەستەکە بەتەواوی شی دەکاتەوە تا دەگاتە ئەنجام.

فەقێ قادر لە (مێعراج نامە)کەیدا کە سەبارەت بەمێعراجی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ هۆنیویەتەوە، بەجوانترین شێوە باسی مێعراجی پێغەمبەری کردووە و لە سەرەتای مێعراجەکەیدا دەڵێ: لە شەوی بیست و حەوتەمی مانگی ڕەجەب کە هەموو لە خەودا بوون، خوای مەزن فەرمانی دایە فریشتەکان کە تەواوی ئاسمان برازێننەوە و ئەستێرەکان بترووسکێننەوە و لە خۆشییا بکەونە سەما و، فریشتەکان بەڕێز

ڕاوەستن و بەهەشت بەخێوەتی تیشک ڕەنگین کەن و، کۆشک و خێوەتیان لە تیشک بێ و، موشک و کافوور بکەنە ناو کەوسەر تا ئاوەکەی بەهەموو لایەکی بەهەشتدا بڕوا و، داری تووبا بەجارێ بڕازێننەوە و تا بەری جوان جوان بدا و، لە ڕووبارەکانی بەهەشتدا دەبێ شیر و هەنگوێن ڕەوان بێ و، لەسەر دەشت و ڕەوەز و مێرگی بەهەشتدا هەندێ لە فریشتەکان ڕاوەستن و هەرکام تەشتێکی تیشک بگرنە دەست و ئەوسا ئەی جبرەئیل خێرا برۆ و پێغەمبەر و خۆشەویستم بهێنە، چونکە دەمەوێ شاد و کامەرانی کەم، ئێستاکە ئەو لە ماڵی ئوم هانی دایە، گەرچی چاوی لە خەودایە، بەڵام دڵی وریایە و، گیانی بۆ سروش چاوەڕوانە و بەرێزێکەوە وریای بکەرەوە و دڵ و لەشی بەئاوی کەوسەر بشۆرە و ئەوسا سواری بوراقی کە و بیهێنە لام. وەکو دەڵێ:

جەقاف قەزا واقیعەی قەدەر
ئیرادەی ئوموور ئەلەست کەرد ئەسەر
دەریای ڕەئووفی سوڵتان ئەزەڵ
جۆش ئاوەردنە شەهر ڕبیعولئەوەڵ
ئەکسەر نەمێعراج سەیید و لبەشەر
نەبیست و هەفتەم و ڕەجەب دان خەبەر
جە شەوئیسنەین شەشش ماندەبێ
عالەم گشت جە خاو ئارامەندە بێ
جەدەرگای قودرەت ئەڵڵاه جەلیل
ئیلهام نزوول کەرد پەرێ جبرەئیل
شوعلەی مانگ و وەرمەست زیا بۆ
زومرەی کەواکیب مەشعەل نوما بۆ
زینەت ئەفزا بان جەنات و قسوور
ڕەونەق نوما بان غیلمان چەنی حوور
فیردەوس نەعیم زەعلا عیللیین
ڕەنگین کەن چەمەن بەخەیمەی نوورین
قەسر و خەیمەگا فەرشسان نووربۆ
خاکش زەعفەران، میسک و کافوور بۆ
جاری پەی هەر حەوز نەهر کەوسەر بۆ
دائیرەی حەوزان جە کورسی زەڕ بۆ

سەفادەن شەجەر تووبا نە سەد تار
ئەنواع سەمەروەنەش بۆ ئیزهار
نەهر سەلسەبیل شیر و ئەنگەبین
جاری نەجەنات فیردەوس بەرین
کورسی موجەوهەر، حایت بلووری
فوارەی حەوضان هەوا کافووری
نەرووی میرغوزار نالەی مورغ زار
با خاموش نەبۆ تا یەومولقەرار
زومرەی فریشتان نەسەما سەف سەف
هەریەک تەشت نوور بگێران نەکەف
زەمهەرمرێر و ناردۆزەخ بەتەعجیل
هەم موعتەدیل بان چون نار خەلیل
هەم سەحرای مەحشەر حیساب و میزان
هەم ناروسیرات موهەییای مەکان
لەرزا جە هەیبەت جبریل ئەمین
عەرز کەرد: ئیلاهی قەوی و مەتین
مەر قەسدت ئێدەن دنیا کەی خەراب
یا عەدڵ مەحشەر ئاری بەحیساب
یا دنیای هەنی جە نۆئیجادکەی
یا عالەم جەقەید کەدەر ئازاد کەی
هاتف بی نزوول پەرێ جبرەئیل
جبرەئیل جەسەوت هاتیف بی زەلیل
جە بەتحای مەکە کاشفولکەرەب
خەلیلولرەحمان مەکەرۆن تەڵەب
جەوساوە بەستەی خاک زەعیفەن
مەحرووم جەروئیەت ذات لەتیفەن
سالار کەونەین خەتمولورسەلین
مەکەرووش دەعوەت پەی عەینولیەقین

دەمێـوەن پەی وەسڵ دارۆ ئیـشـتـیـاق
شـادش مـەكـەروون بەتەكلیف شـاق
جـوملەی ئەنبـیـا و روسـوڵ جەئەقـسـا
تا تـاهر مــەیۆ حــازر بان نەو جـا
ئێـسـتـە ها مـوتیع حـەیی ڕەبانی
دیدەش جـە خـاوەن جـە ئوم هانی
ئەردیدەش جـە خـەو قـەلبش بێـدارەن
ڕۆحش پەرێ وەحی جـە ئینتـزارەن
بکەر بێـدارش بەعـیـززەتەعظیم
خـەلعـەتی ئیـسـرا وەنەش كـەرتە فـهیم
قـەلب و قـاڵبش بەكـەوسـەر بشـوو
هـەم غـەسـل جـەسـەد، هەم ئاو وزوو
نەحـوللەی جەنەت تاج عـێشق و شـەوق
سـەیف تـەوەكـول، كـەمـەربەند زەوق
عـەمـامـەی رەزا، نەعلەین تـەسلیم
خـەرقەی ئیفـتـخـار، قـەبای شـوكر و بیم
حـەمـایل حـیلم، عـەسـای قـەناتەت
سیبـحـەی صـەبووری جامـەی ریاضـەت
پـۆشـش بـۆ پـەرێـی یـاسـین و تـاهـا
لیـوای حـەمـدی حـەق پەرێش كـەم وەیا
تەئكیـدبی فـەرمـان شـەهـەنشـای عـەزیم
بـاوەران حـەبیب بەعـیـزوتەعـزیم
نەفـیـردەوس بوراق مـوكـەمـەل بەزین
ببـە پەی ڕكـووب سـەیدولەتین

پەڕاوی فـەزیلـەتی بەنی ئادەم كـە فـەقێ قـادر دای ناوە سـەبارەت بەگـەورەیی و بەرزیی بنیـادەمـە و لەوەدا سـەبارەت بەهـەمـوو شـتێک دواوە، سـەبارەت بەگەورەیی و مـەزنیی خـوا، سـەبارەت بەپلەوپایەی بنیـادەم، سـەبارەت بەبڕوا، سـەبارەت بەئاكـاری جـوانی بنیـادەم، سـەبارەت بـەبێ ئەمـەگـیی جیـهـان، سـەبارەت بەتۆبە و پـەشیـمـانی، بەتایبـەت بێ باكـان و ملهوڕان و سـتـەمگەرانـی داوەتە بەر تەشـەروپلار. ئەم پەڕاوە كە داگری چەند بەندە، هەر

کام لە لەگەڵ ئەوەی بەندەکانی کورتن، بەڵام زۆر جوان و پاراو و دڵگرن.

فەقێ قادر لە باسی بڕوادا دەڵێ: بڕوا سێ جۆرە، یەکەم بڕوای لاسایی کردنەوە و چاولێکردن، دووەم بڕوای ڕێ بەدییی، سێیەم بڕوای راستەقینە. بڕوای لاساییکردنەوە، ئەوەیە کە بنیادەم لەسەر بڕوا و ڕێ و ڕچەی باووباپیری بڕوا و چاو لەوان بکا و ڕێ و ڕەوشتی باو و باپیری بپارێزێ، هەرچەندە موسڵمان بێ، بەڵام بڕوای سستە و ئەمەش مەترسیی هەیە بۆ مرۆ. بڕوای ڕێ بەدییی ئەوەیە لە ڕێی بەڵگەوە بڕوا بهێنێ و بەهۆی مامۆستاوە ئەم مەبەستەی پێ بسەلمێنرێ و ئەوسا لە چۆنییەتیی دین و بڕوا ئاگەدار دەبێ و، بڕوای ڕاستەقینەش ئەوەیە کە بەهۆی گەورەیی و مەزنی خواوە بڕوا بینی و ئەم چەشنە بڕوایەش لە هەموو بڕوایەک چاترە و زۆربەی پێغەمبەران ئەم چەشنە بڕوایەیان هەبووە و، ئەوەی لە جیهاندا مافی خوراب‌ێ، لە ڕۆژی پەسڵاندا مافی خۆی لە زۆردار دەسێنێتەوە، تەنانەت ئەگەر زۆردارەکە کردەوەی چاکی بووبی، زۆرلێکراو لەو کردەوە چاکانەی دەبا و، ئەم ئاڵوگۆڕە کار ناکاتە سەر بڕوای زۆردارەکە و کەمی ناکاتەوە، وەکو کە دەڵێ:

مەعلووم بۆ جەلای زومرەی عەزیزان
نەوعش سێ قیسمەن دەرەجەی ئیمان
ئەووەڵ تەقیلدی، دووەم ئیستیدلال
سێیەم حەقیقی فەرخوندە خیسال
تەقلیدی بێ کەسب و ڕەنج ئوستادەن
حەرەکەش تەقلید ئابا و ئەجدادەن
جە فەرز و سونەت ڕەسم مونەکەد
نەدارۆ خەبەر مەرد موقەلید
مەرد تەقلیدی هەرچەند موسلیمەن
ئەما ئیمانش جای خەوف و بیمەن
جەئیستیدلالی بکەروون بەیان
فەرز و سوننەتش مەزانۆ عەیان
ئەرکان یەقین سەندەن جەئوستاد
بەئوموووردین دارۆ ئیعتیقاد
هەم وێش شەرائیت دین مەکۆ ئەوا
هەم غەیر جەئومووردین مەکۆ ئاگا

ئەوکەس ئیمانش مەگێرۆ قووەت
قەلبش ڕەوشەنەن بەنوورسەفوەت
حەقیقی ئیدەن عالەم بەیەک بار
نەوجوود حەق بکەران ئینکار
نییەن تەشکیکش جەزاب مەعبوود
یەقینەن جە لاش واجبو الوجوود
هەم یەقینیش هەن جەزات وصیفات
جەقەزا و قەدەر حەقەن واقیعات
خاستەرەن حەقیق جەکول ئیمان
ئەمسالش ئیمان زومرەی ئەنبیان
ئەحکامی شەرعی بەستەی عەمەلەن
ئیمان بەئەحکام شەرع بێ مەدخەلەن
نمەبۆ قوبووڵ عەمەل بێ ئیمان
بێ عەمەل ئیمان مەقبوولەن هەر ئان
خەسمان جەمەشەر مەگێڕان عەمەل
ئەمما بەئیمان نەداران مەدخەل

پەڕاوی پەندولحوکەمای فەقێ قادر پڕیە لە پەندی زانایانە و بەچەشنێکی جوان دای ناوە. فەقێ لێرەشدا پەڕاوەکەی بەند بەند کردووەتەوە و لەهەر بەندێکیا چیرۆکێکی کورتی هێناوە کە لە یەکێ لەم بەندانەدا بەزمانی لوقمانەوە دەدوێ و دەڵێ: ڕۆژێکیان لوقمان لەسەر تەختی زانستدا دانیشتبوو، یەکێ لە شاگردەکانی لوقمان چەند پەندێکی لێ پرسی و وتی: لە ئادەم زاناتر کێیە؟ ئەویش وتی ئەو کەسەیە کە خەفەت ناخوا بۆ زیانێ کە تووشی بێ. پرسی ئەی پیاوی چاک کێیە لە جیهاندا؟ ئەویش وتی: ئەو کەسەیە کە دڵی بەجیهانەوە نەبێ و بۆ ڕۆژی دوایی تێ کۆشێ. پرسی کێ لە جیهاندا دەوڵەمەندە، وتی: ئەو کەسەی کە ئاوەزی هەیە. پرسی ئەی چ شتێ تاڵە و ئاخری شیرینە و چ شتێ شیرینە و ئاخری تاڵە؟ وتی: هەوڵی ئارامیەتی و دووەمی پەلەیە دەبنە هۆی ماڵوێرانی. پرسی ئەوە چ دەردێکە کە دەوای نییە. وتی: ئەوە گێلی و گەوجییە کە چارەسەر ناکرێ. پرسی ئەوە کام خانوویەکە کە وێران نابێ؟ وتی ئەوە خانووی داد و دادگەرییە کە هەتا هەتایە دەمێنێتەوە. پرسی زانست لە کوێ فێر بووی؟ وتی: لە نەزانەکان، پرسی ئەی شێواز لە کێ فێر بوویت. وتی: لە بێ شێوازەکان. وەکو دەڵێ:

ئەشــرەفــول حــەكـيم حــوكــەمــای ئەيام
لوقــمــانەن جــە عــيلم، بەدەرک و ئيـفــهــام
نيــشــتــەجێ نەتەخت حــەزاقــەت پەنا
حـــازر بين نەپای تەخـــتش خـــولەفــا
يەک جــە خـــولەفـــای فــەهيم كــاردان
چەند پەند و حيكمەت پەرسا جــە لوقــمان
پەرســـــا داناتەر كێ بۆ جـــــە ئادەم؟
وات جــەهەر ئاسـيب هەر كــەس بی بێ غــەم
وات بولند هـيــمــەت كـێـيــەن جــە دنيــا
وات ئەو كەس كـەرد تەرک دنيا پەی عوقـبا
پەرســـــا جـــــە دنيــــا كێ تـەوانگەرەن
وات ئەو كــەس عــەقــڵش دايم نەســەرەن
پەرسـا كـام تەڵخــەن ئوخــراش شــيــرينەن
كـام شــيــرينەن ئەسڵ ئوخــراش تەڵخــينەن
وات ئەووەڵش ســەبر. دووەم شــيــتـــابەن
جــەشــيــتــاب خــانەی عــالەم خــەرابەن
پەرسـا هــەن عـيللەت جـێش نەبۆ شــيـفـا
وات ئەحـــمـــەقــيـــيەن عــيللەی بێ دەوا
پەرسـا كــام شــەربەت كــوشــۆ چەشندە؟
كــــام ئاتەش ســــۆزۆ هــەر ئەفـــرۆزندە؟
وات حــەســەد نار و، شــەهوەت شــەربەتەن
هەردوو پەی بەشـــەر زەهر حــيــر قـــەتەن
پەرســـــا كــــام بنيـــا نمەبۆ خـــەراب؟
وات عـــەدڵەن مـــانۆ تا يوم الحـــســـاب
پەرسـا جـە لوقـمـان ئەی ساحـێب ريفـعەت
جـەكێ كـەردی ئەخـز تۆ عـيلم و حـيكمـەت
وات كـــەردم ديقـــەت ســـينف جـــەهەلە
بەئەخـــز عــەكــسش كـــەردم عـــەجـــەلە

هەم پەرسا ئەدەب جەکێت کەرد تەکمیل
وات جەبێ ئەدەب کەردەنم تەحسیل
دەروێش تەمام بی وەسیەت سێیەم
پەی پەند چارەم زوودبنیەر قەدەم

فەقێ قادر هەر لە پەند نامەکەیدا گەلێ پەندی جوان جوانی هێناوە و پەندنامەکەی کردووەتە چەند بەشەوە. لە بەشی خراپەی درۆکردنەوەدا دەڵێ: ئەوانەی وا درۆزنن و درۆ دەکەن، دڵیان هیچ کاتێ روون نابێتەوە، درۆزن هەموو دەم شەرمەزار دەبێ و ئاوەزی خۆی لەدەست دەدا، بەتایبەت پیاوە گەورەکان هەرکاتێ درۆ بکەن، رازیان دەدرکێ، خوای مەزن لە چەند ئایەتدا نەفرینی لە درۆزن کردووە، کەوابوو ئەی دەروێش خۆت لە درۆ و دەلەسە بپارێزە با نەفرینت نەکەن، وەکو کە دەڵێ:

مەعلووم عامەن صینف درۆغزەن
نوور قەلبشان نمەبۆ رەوشەن
درۆ غەن مەردان مەکۆ شەرمەسار
مەردان بەدرۆغ مەبان خوار و زار
دروغەن جەشەخس سکەی کەم عەیار
عاقل جەدروغ جاهیل گیر و عار
خاسە بزورگان بەمەحز درۆغ
سامیعەی رازش نەدارۆ فرۆغ
نە چەند جا ئایەی قورئان موبین
کەردەنش لەعنەت حەق بەرکازبین
دەروێش جە درۆغ بکەر ئەندێشە
درۆغ بەکاران مەدۆ تەشویسە

فەقێ قادر لە پەراوی (عەقیدەی ئیسلام)دا باسی بیروباوەڕی ئاینی ئیسلام دەکا و هەروەها باسی بناغەکانی بڕوا و داهاتنی ڕۆژی پەسڵان و باسی دۆزەخ و بەهەشت و تکا کاری پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بۆ موسڵمانانی گوناهبار دەکا و لەپاش ئەم مەبەستانە گەلێ چیرۆکی کورت کورتی ئاینیشی هێناوە و لەسەریان ڕۆیشتووە و گەلێ ئایەتی سەبارەت بەبوومەلەرزەی ڕۆژی دوایی دەڵێ: بوومەلەرزەیەکی زۆر گەورە ڕوودەدا و ئەم بوومەلەرزەیە سەرەتا لەلایەن خۆرهەڵاتەوە دەقەومێ و، هەرچی شتی قورس و گەنجینە لە زەویدابێ، فڕێی دەداتە دەرەوە، سەرەتا لە وڵاتی هیندستاندا بای ئاکام هەندێ لە

پارێزکاران دەبا و ئەوسا بایەکی سووک برێ لە پارێزکارانی تر دەمرێنێ، ئەوسا هەمووی خەڵک کۆچی دوایی دەکەن و پاشان بەفەرمانی خوای مەزن، خەتی هەر پەڕاوێک دەکوژێتەوە و پاش ئەوە هەمووی خەڵک بەرێز بۆ وەڵامدانەوە ڕادەوەستن و هەموو گوناه و تاوانێک کە لە جیهاندا بەهۆی مرۆوە کراوە دەردەکەوێ. وەکو دەڵێ:

مـــەیۆ بەزوهـوور زەلـزلـەی غـــەریق
ئەووەڵ سـەرمـەدۆ جـە مـوڵک مـەشـریق
چون زەلزەلـەی سـەخت مـەوتا و دەفـائین
کـول مـەبان مـوخـرەج جـەبەتن زەمین
جـەدومـا جـەهیند و عـەرەب وەلوەلە
چەندجـا مـەبۆ غـەرق قـووەی زەلـزەلە
ئەووەڵ جـــە دیار هیند باد ئەجــەل
مـەدۆ بەمـوئمین مـەوت موعـەجـەل
با دمــــولایم مـــەیۆ چون حـــەریر
مـۆ منان بەمـەوت مـەکـەرۆ ئەسـیـر
مـۆ من مـۆمنات جـومـڵـە نە دنیـا
کـول مـەکـەن ریحلەت بەدار عـوقـبـا
جــەودمـــا بەئەمـــر عـــەلیم وەهاب
حەک مەبۆ خوتووت سەفحەی هەر کیتاب
چون وەحش کـۆهی عـالەم خـاس و عـام
دین مـەکـەن غـایب سـەراسـەر تەمـام
مـەبۆ ئاشکار هـەر فـیـسق و فـوجـوور
ئەوسـا قـــیـامـــەت مـەیۆ بەزوهـوور

کۆمەڵە هۆنراوەکانی فەقێ قادر پڕە لە چیرۆک و داستان و ڕاز کە پتری ئەو چیرۆکانەی بۆ مەبەستی خواناسی هێناوە و ویستوویەتی پەندی خەڵک بەهۆی ئەو چیرۆکانەوە دابدا. قارەمانی چیرۆکەکانی لە چینەکانی جۆربەجۆری خەڵکن و لە خونکار و میر و وەزیر و نەسەقچی و شێخ و مەلا و سۆفی و سەوداگەر و هەژار و دەوڵەمەند و بەدبەخت و بەختەوەر دواوە و بەم چەشنە دەتوانین بەپێی هۆنراوەکانی ئەو لە باری کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە بکۆڵینەوە.

هەندێ لە چیرۆکەکانی ئەو دەگەڕێنەوە بۆ دەوری زۆر کۆن و، هەندێکیشی لە زمانی

وڵسات و پەلەوەرەوە وتوویەتی و دیارە ئەو چیرۆکانەی لە پەراوی کەلیلە و دەمنە وەرگرتوون و ویستوویەتی بەهۆنراو بیانگرێتەوە بۆ منداڵان و لاوانی کورد. لە یەکێ لە چیرۆکەکانیدا کە باسی بەسەرهاتی باز و خاسەکەوی کردووە، چیرۆکی باز و خاسە کەوێک دەگێڕێتەوە و دەڵێ: بازێک لەسەر ماهـ و کێوێکدا دەفڕێ بۆ شکار و لە پڕ دەنگی خاسەکەوێکی بیست و لەسەر کێوەکە نیشتەوە و کاتێ کەوەکە شەقەی باڵی بازەکەی بیست خێرا لەناو بەردەکاندا خۆی شاردەوە. بازەکە بەشوێن کەوەکەدا گەڕا و لە نێوان بەردەکاندا چاوی پێ کەوت وتی: لەبەرچی خۆت شاردووەتەوە و بێ لەگەڵ یەکدا ببینە هاوەڵ و وەکو برا ژیان بەینە سەر و، ئەگەر لەگەڵمدا ببیتە هاوەڵ لە شوێنێکدا بەیەکەوە دەژین، چونکە من گراو و سەوداسەری خەت و خاڵی جوانی تۆم و خۆشم لە قاسپەت دێ. کەو لە وەڵاما وتی: تۆ شکارچی و من شکار، ئیدی چۆن بەیەکەوە دەمانگرێ؟ سەرئەنجام بازەکە کەوەکەی هەڵخەڵەتاند و ئەوسا هەردووکیان بەیەکەوە فڕین و بەشەوا لە هێلانەیەکدا دەژیان تا بازەکە نەخۆش کەوت و ئیتر نەیتوانی شکار بکا و دەستی کردە پەلپ و بیانوو گرتن و سەرئەنجام بەچنگ زکی هەڵدڕی و خواردی. وەکو دەڵێ:

یەک باز تەوار نەقولەی کۆسار
یەک ڕۆدەورمەدا پەی تەعم شکار
سەماع کەرد سەدای کەبک خەرامان
نەگەردنەی کۆ ئاما بە دامان
هاژەی باڵ باز جە کەبک کەرد ئەسەر
نیهان بی جەتۆی ڕەوزەنەی کەمەر
باز جەسوس کەرد نەدایرەی سەنگ
کەبکش دی مەستوور تۆی سەنگ وەبێ دەنگ
باز واتش: ئەی کەبک چێشەن ئی حاڵەت
تاکەی مەمانی تۆنەی زەلاڵەت؟
تۆ هەر یەند بیمت جەتەیر حوربۆ
هەر راست نەئونس دۆندەی بەرپۆ
کەی مەبی راحەت کەی مەبینی کام؟
کەی مەبی خەلاس تۆ جە نەنگ و نام؟
ئەگەر تۆ چەنیم ببی بەیاوەر
مەکەروو حیفزت جە هەر خێر و شەڕ

شـــەوان چەنـی من جــەســــەر قـــولەی کـــاو
ڕۆژان جـە ســەیران ســەرچەشــمــەی ســەراو
هــەم ئـەمـین جـــــــەویت، هـەم بـەزم شـکـار
هەم شـــەئن مـــەردی جـــێت مـــەبۆ ئیـــزهار
دەمـــــێـــوەن عــــاشـق خــــەت و خــــاڵ تـۆم
حــــەیران مـــــینقــــار پەنجــــەی لاڵ تـۆم
تـا قـــەهـقـــەهـەی نەزم دەنگت نەگـــۆش بۆ
حـــەڵقـــەی غـــولامـــیت نەگـــۆش هۆش بۆ
جـــەواب دا وەنەش کـــەبک کـــۆســــاری
واتش ئەی شـــــەهبــــاز زادەی شکاری
تۆ ســـەیاد ســـەید، من ســــەید ســــەیاد
تۆ ســـوڵتـــان حـــۆر، من ســـیلک عـــیبـــاد
تۆ ئازادە بەخت، من قـــەید مـــوحـــتـــاج
پەنبـە بەئاتەش کـەی کـەرد ئیـمـتـیـزاج؟
ئەر ســـەد ســـاڵ چەنی تۆ کـــەروون پەرواز
من ئەو کـــەبک زار، تۆ هــەر ئەو شــــەهبـــاز
هــەر گــــا بەی تەورەن بەتەفــــرەی خــــەیاڵ
حـــەیفـــەن عـــەقڵ کـــول بکەروون پامـــاڵ
باز واتش مـــەرتۆ عـــەقـــڵت تەغـــبـــیـــرەن
حـــوب غـــەیرە جـــینس نە دڵ جـــاگـــیـــرەن
خــــولاســــە ئەو باز بەئەفــــســـوونگەری
بـەردش چـەنـی وێش ئـەو کـــــــەبک دەری
کـــــەبک و باز هـەردوو خـــێـــزان بەدڵواز
پەی ســــەر قـــوڵڵەی کـــۆکـــەردشـــان پەرواز
شــــــەوان ئـونس یـەک بەراز و نیــــاز
ڕۆژان نەعـــوقـــبـــەی نەخـــچـــیـــر نە پەرواز
بـیــــــمــــــاریی ناگـــــا باز تــەواری
نە مــــەند جـــە قـــووەش پەنجــەی شکاری

باز و کـــەبک نە تۆی یەک ئاشـــیـــانە
باز نەقـــووەی جـــووع ســـازا بەهانە
واتش: مـەر ئەی کـەبک گـومـڕای ناسـەواب
تۆ ســـایەنشـین، من جـــە ئافـــتـــاب
مـــەر ئێـــدەن عـــادەت نە ڕووی ڕۆزگـــار
مـسکین نەمـەسنەد، شـاهـان خـوار و زار
ژەرەژ وات: ئەی شـــا ئەر نیت مـــوکـــەدەر
کـــەی بەزل کـــاوەر کـــەردەن ئەســـەر؟
باز هەم خـــرۆشـــا وات ئەی بەدگـــومـــان
تـەرک ئەدەبـەن تـەکــــزیـب شـــــاهـان
دەردەم هـەڵـمـــــەت بەرد بـاز بەد ئەندێش
کـــەبک خـــەرامش کـــەرد بەچاشت وێش
فـــەقێ حـــیکایەت باوەر بەخـــتـــام
بەر مـــحـــەمـــەد بۆ ســـەڵات و ســـەلام

فەقێ قادر ماوەیەک لە زیندانی کەرکووک و بەغدادا بووە و لە هۆنراوەکانیدا بەسەرهاتی ئەو ڕۆژانەی وا لە بەندا بووە دەگێڕێتەوە و گلە و گازندە لە ژیانی خۆی دەکا وا دیارە ئەو مـاوەی زۆر پێ سـەخت بووە. باسی ئەم دەرد و ڕەنجـانەی لە هـۆنراوەکـانیـدا بەرچاو دەکـەوێ. ئەو زیندانەی کـە تیایدا بووە وەکو زاخـەیەکی تەنگ و تاریک بووە، بەجۆرێ کـە کاتێ بەربووە لەشی بەجارێ لاواز بووبوو و، تازە دوای بەربوونی لەگەڵ هۆزەکـەیدا دووری دەخـەنەوە بۆ وڵاتێکی بێگانە و لەوێشـدا دوور لە وڵات و زێد و مـەڵبـەندەکـەی لە ئەوپەڕی تاسە و چاوەنواڕیدا کۆچی دوایی کرد و تەنانەت نەیانهێشت تەرمەکەی بهێننەوە بازیان و هەر لە وڵاتی بێگانەدا ناشـتـیـان. تاوانی ئەو، ئەوە بوو کـە مـاوەیەک بووە بەڕێوەبەری چەمچەماڵ و بازیان و کاری بۆ عوسمانییەکان کرد. فـەقێ قادر ئەو ماوەی کە لە بەندا بوو پێ لە زنجیر و ملی لـە کۆتدا بوو و لە گۆڕێکی تەنگ و تاردا کە جـێی خـەوی تیا نەبوو و، تارمـایی مـەرگی لەبەرچاوی خـۆیدا دەدی، دەژیا و مـاوەی چوار سـاڵ بەم جـۆرە لە بەندیخانەدا بوو.

فەقێ قادر لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی دەرد و ئازاری ئەو دەمەی دەکا و بەسەرهاتی تەنیایی و بەدبەختیی خۆی دەگێڕێتەوە. ئەوەی کە پتر ئازاری داوە، هەموو دەم لە بیری ژن و خـاووخـێـزان و منداڵەکـان و خـزم و کـەس و کـارەکـەیدا بووە و، جـاروبار فـرمـێـسکی

داوەراندووە و هیچ هەواڵێکی لێیانەوە نەبووە. بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەیدا دەڵێ:

قــەید زنجـــیــرم، قـــەید زنجـــیـــرم
یا شـــا نە قـــەڵا قـــەید زنجـــیـــرم
دەمـێـوەن مـەقـهـوور قـەهر مـوشـیـرم
چەمـەڕای هیـمـەت شـای خـەیبـەر گیـرم
سـەرخـێڵ ئەقـوام مـەینەت کـێـشـانم
مـەحـرووم دیدار قـەوم و خـوێشـانم
بەواتەی ئەقـــران حـــاڵ پەرێشـــانم
ســـەبت جـــەریدەی دەروون ڕێشـــانم
بەرشـیـیـەن جـەدەست روتبـەی سـەریرم
چەمـەڕای هیـمـەت شـای خـەیبـەر گیـرم

***

ســـەراپای ئەعـــزام زەلیل ڕەوقـــەن
دڵ مـــات و مـــەلوول، بەری نەشـــەوقـــەن
پابەند زنجـــیـــر، گـــەردەنم تەوقـــەن
فـــەرش مـــەزەلەم نە تەحت و فـــەوقـــەن
دائـمـــولئـــوقـــات فـــیکرەن تەحـــریرم
چەمەڕای هیـمـمەت شـای خـەیبـەر گیرم
زیرەی مـۆسـیـقـای کـەڕەنا و ناقـووس
تار کەردەن دیدەم چون چۆی عەبەنووس
یارەبی پەردەی نەنگ چەنی نامـــووس
نەعوشرەت و عەیش مەندەنان مەئیووس
نەقـــەید ســـجن خـــان و وەزیرم
چەمەڕای هیـمـەت شـای خـەیبـەر گیـرم
یا حەق بەحورمەت شای خەیرولبەشەر
بەشـەرافـەت نوور عـەشـرەی مـوبەشـەر
بەشق ئەو ئیسم جـە ئیسنا عـەشـەر
بدەر نەجـــاتم نەی بەحـــر بێ دەر

فـەقـێم، فـوقـەرای مـەولای فـەقـیـرم
چەمەڕای هیمـمـەت شـای خـەیبەر گیرم

فەقێ قادر گەلێ هۆنراوی دڵداریشی هەیە کە بەڕاستی جوان و پاراو و شیرین و دڵگرن. لە هـۆنینـەوەی هۆنراوی دڵداریدا پەیڕەویی لە هـۆنەرانی پێش خـۆی کـردووە، واتـە وەکـو هۆنەرانی بەر لە خـۆی برۆی یارەکـەی بەوێنەی شـمـشـێـر و گـۆنای یارەکـەی بەچەشنی کوورەی ئاسنگەر و قژی بەدووپشک داناوە. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە دەڵێ:

شـیـرین ئازاد کەرد، شـیـرین ئازاد کـەرد
ئەفـعـیـیان پـەی دۆش باهۆش ئازاد کـەرد
عـەرەقـچین وە چەتر وە چین سـەواد کـەرد
وەچین قـەسـد قـەتڵ زومـرەی زوهاد کـەرد
نە بـورج قـەمـەر عـەقـرەب ئیـجـاد کـەرد
مـونەجم جـە بیم هەردوو فـەریاد کـەرد
حـاجب وە مـەودای سـەیف جـەلاد کـەرد
سـەم وە ئیـشـارەی مـوژەی فـولاد کـەرد
عەین وە بادەی بەزم شـای کەیقوباد کەرد
نەشـئـە وە باعس ئومـولفـەسـاد کـەرد
گـۆنا وە مـەجـمـەر کـوورەی حـەداد کـەرد
نە یاقـووت حـەببەی زومـڕووت بنیاد کەرد
لەعل لەب هوونـین کـەڵلەی فـەرهاد کـەرد
مـەزەی فـەم بەشـەهد باغ شـەداد کـەرد
شـوعلەی زنجـش جام جیـهـان ئاباد کەرد
شیشـەی گەردەنش قـەیس نـاموراد کەرد
نمەد پۆش نـایل قـەتڵ بەهزاد کـەرد
ئەسکەندەر نۆشـای زەنـەقش یاد کـەرد
زوڵمـەتش خـزر بەحـیـات شـاد کـەرد
سـەمەرقـەند سەدر دوو قـەند موعتاد کەرد
ڕائیـحـەش نە عـەتر شـاران زیاد کـەرد
خـێـزا ئاهووی بەر، بیم جـە سـەیاد کـەرد
(فـەقێ) یەئس زێد ئابا و ئەجـداد کـەرد

فەقێ قادر لە هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی خواناسیی بەکار بردووە و، لە هۆنراوی خواناسیدا گەلێ سوارە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە بەناوی چاوەش و مەیگێڕ هۆنیویەتەوە، دەڵێ: ئەی چاوەش سازێ لێ بدە و بەزم و ئاهەنگێکی جوانمان بۆ سازکە تا دڵەی خەمبار و پەشێوم کەمێ بحەسێتەوە و تۆش ئەی مەیگێڕ، بالا گەردانی بالات بم، زوڵفەکانت پەشێو و بڵاوکەرەوە و پیاڵەیەکی بادەم بۆ پڕکە و پێم بدە تا دڵ و دەروونمی پێ ڕوون بێتەوە و گیانم بەجارێ بیووژێتەوە و، تۆش ئەی چاوەش لە پاش ئەوەی مەیگێڕ بادەم پێ دەدا، نەوایێ ترم بۆ لێ دە و زەینم ڕوون کەرەوە تا ناڵەی دەروونم دامرکێ. وەکو کە دەڵێ:

موغەنی سازێ، موغەنی سازێ
نەڕووی ئیلتفات دەس دەر نەسازێ
نەی بەزم و ئاهەنگ بەرزکەر ئاوازێ
چە نەزم حیجاز بکەر ئاغازێ
دڵەی غەمبارم خەیلێوەن خەجڵ
تەئسیر دەنگت ئەسەر کۆ نە دڵ
فیدات بام ساقی ها زومرەی عوششاق
داریم ئیحتیاج پەی تەکلیف شاق
کەچ کەر عەرەقچین، زوڵفەین بڵاوکەر
عەینەین مەستت تام سورمەی ساوکەر
پڕکەر پیاڵە، بنما جەماڵت
وە حەنا ڕەنگ کەر پەنجەی شمشاڵت
با نەشئەی بادەت نەڕای حەقیق بۆ
ڕەنگش چون لەبان لەعلت عەقیق بۆ
پەردەی دەروونم بەو تەور کەرۆ ساف
قەلبم چون قوببەی قەندیل دۆ شەفاف
جەوهەر ڕۆحم مەسقەل نما کەر
مەزهەرش چون جام جیهان نماکەر
موتریب سا بەرزکەر نەوایی هەنی
لایەعقەل کەر دڵ نەی دنیای دەنی

خامۆش کەرکوورەی فیکر و خەیاڵم
ڕەوشەن کەرمینای زهن زوڵاڵم
چنگ وەچەنگەوە، کەف وەدەفەوە
دڵ وەمەستی بەزم شای نەجەفەوە
با گۆش نەسەدای سارای موغان بۆ
نەشیب و فراز جەلام یەکسان بۆ
یەک ڕەنگ بام نەی مەی، مەدهۆش بام نەی دەنگ
مەنقووش بام چون نەقش نەقاش نە رووی سەنگ
بفەرما فەقێ بەسەن ئی ناڵە
بنۆشە نەی بەزم مەندەی پیاڵە
بەڵکم نەهیمەت ئینعام دڵبەر
شادبام وە مەجلیس شای هومایوون فەر

فەقێ قادر لە ستایشی سروشت و زستان و بەهاریشدا دەستێکی باڵای هەبووە و بەجوانی، جوانیی سروشتی ستایش کردووە لە پارچە هەڵبەستێکی کە لە سەردێڕی بەهارنامەدا هۆنیویەتەوە دەڵێ: بەهار تەواوی زەوی بەسەوزە و شیناوەردی داپۆشی و، گوڵ و گوڵاڵە لە هەموو شوێنێکدا ڕوا و بەجارێ دەشت و دەر و کێو و شاخ و داخی ڕازاندەوە و، قومری و بولبوڵ و پەلەوەرانی تر کەوتنە نەوا خوانی بۆ چاوەڕوانیی دڵداران و دڵبڕاوان و، مەیگێڕان سەرمەستی بادە بوون و مەستان بەمەستییەوە دەچوون و، خەڵک لە ورد و درشت بەیەکەوە سەیرانیان دەکرد و منیش لەئەوپەڕی پەژارە و خەفەتدا ژیانم دەبردە سەر. وەکو دەڵێ:

ئازیز نەوبەهار، ئازیز نەوبەهار
ئیحیابی نەفەیز ئازیز، نەوبەهار
مەنقوش بی فرووش زەمین نەسەدتار
زاتش جەسیفات نەورۆزبی ئیزهار
نیلی دا سەفحەی چەتر ئەخزەری
زێوەر کەرد زەمین شەمس خاوەری
بێ تەعلیم و ڕەنج، بی موزد و مینەت
عەرەز وست بەئەرز کەریم قودرەت

گولان نه هەوای هاموون وەردەن مەوج
زی رۆح نەزینەت زەمین بەستەن فەوج
نالەی قومریان نەغمەی عەندەلیب
سۆز عاشقان بێ ڕاز و شەکیب
ساقییان سەرمەست بادەی خومارەن
مەستان نەعورووج وەسڵ دیدارەن
رشتەی فیکرشان چون تەلگرافەن
رای یەک لەحزە شان نەقاف تاقافەن
نیازم ئێدەن بەی خومارەوە
بەی ئاهەنگ بەزم نەو بەهارەوە
ئیحیاکەی نەورۆز زەمیر وەی تارە
ئازادبام جەقەید گەرمی ئەممارە
فەقێ حەسرەتمەند بێ قووەت رۆح
رای حەقیق وەنەش چۆن مەبۆ مەفتۆح

فەقێ قادر گەرچی چەند ساڵێک لە بەندیخانەدا بووە، بەڵام پاشماوەی ژیانی بەهۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر، تەنانەت لە بەندیشدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە. زۆربەی ئەو هۆنراوانەی کە لە دیوانەکەیدا چاپ کراون، هی دەوری پیریی فەقێ قادرن و، ئەو هۆنراوانە وا لە تافی جوانی و لاویەتیدا هۆنیویەتەوە بەدەستەوە نییە.

فەقێ لە هۆنراوەکانیدا باری کۆمەڵایەتی ئەودەمەشی بۆمان روون کردووەتەوە و، ئەوەمان بۆ دەردەخا کە کاربەدەستانی دەوڵەتی ئەو سەردەمەی عوسمانی بەناهەق و بێ گوناه خەڵکیان گرتووە و ئازاریان داوە و ئەوسا دەڵێ: کەس نییە کە لە کەسێکی گیرۆدە بپرسێتەوە. نە قانوون هەیە و نە ویژدان و نە کەسێکیش پێ بەندی ئاینە. تەنانەت والی کە سەرگەورەی هەموانە و نوێنەری دەوڵەتی ناوەندیی عوسمانییە و بەواتەی هەندێک نوێنەری سێبەری خوایە، هەر لەوێوە خەسێنراوە و بۆ ئەوە نێرراوە کە پووڵ و پارەی خەڵک بۆ خۆی و ئاغاکەی کۆ کاتەوە. سەرلەشکریش کە ئەرکی پاراستنی وڵاتی لە ئەستۆ دایە، پیاوێکی هیچ و پووچ و نەفام و بێ مێشکە. نوێنەری ئاینیش کە دەبێ لە خوا بەولاوە لە کەسی تر نەترسێ، کابرایەکی ترسنۆکە و نقەی نایێ. سەرۆکی دادگای تۆڵەسەندنەوەیش لە ستەمکاران، پیاوێکی بێ فەڕ و کەمتەرخەمە و کاری بەسەر کەسەوە نییە کە چی دەکا. جا ئەگەر دامودەزگای دەوڵەت لەم چەشنە کەسانە پێک هاتبێ، مەگەر هەر خوای مەزن

بەهانای خەڵک بگات، وەکو دەڵێ:

کەس نییەن وا چۆن چێشەن گوناش
هەردەم بەرەنگێ مەدەری سزاش
والی موخەنەس، قوماندار ئەحمەق
شێخ عەلی خائیف، دەفتەدار سەرشەق
قازی بەدعەمەل، موفتی بێکارە
روشدی بەگ بی روشد، ئەرکان پەتیارە
موددەعی عوموم زەرفش خالییەن
رەئیس جەزا لائوبالییەن
غەیر خوداوەند فەرد فەردرەس
حەرف خێر ئەسڵەن نییەن جەلای کەس

فەقێ قادر لەبەرئەوەی بڕوایەکی بەتینی بەئاینی پیرۆزی ئیسلام بووە، پێی ناخۆش بووە کە قانوون و یاسای بێگانە جێی دابونەریتی ئیسلامەتی بگرێتەوە، هەروەها پێی ناخۆش بووە کە خەڵک لەناو نەزانیدا بتلێنەوە و حەزی کردووە کە فەرهەنگ و زانست لەناو خەڵکدا پەرە بستێنێ، بەڵام لە تاقیکردنەوەی ژیانی ئەو سەردەمەی ئەوەی بۆ دەرکەوتووە و ئەوەی بۆ تاقی کراوەتەوە کە هەژاران لە ئەوپەڕی هەژاری و خۆشی و تێروتەسەلیدا دەژین و ئەمەش دیارە بەپێچەوانەی ئاینی پیرۆزی ئیسلامە، چونکە ئیسلام بەختەوەری و خۆشیی بۆ هەمووی خەڵک دەوێ. وەکو دەڵێ:

مەدرەسان خالی، عیلم تەعتیلەن ... ئیسلام ها جەبەند قانوون زەلیلەن
ناپلیۆن نەجای موجتەهیدانەن ... بەند قانوونش عەدڵ دیوانەن
بێ دینان خورەم، دینداران مەحزوون ... تاجران مەسروور، مسکینان زەبوون

سەرچاوەکان:

١- کۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند - مەلا عبدالکریمی مدرس و فارتح عبدالکریم - بەغدا، ١٩٨٠.
٢- ببلیۆگرافیای کتێبی کوردی - نەریمان مستەفا ئەحمەد - بەغدا، ١٩٧٥.
٣- ڕۆژنامەی ژین - ژمارە ١٢٨٣، ساڵی یەکەم - رەشید هەمەوەند.

مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە

١٢٥٠ - ١٣٢٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی مەلا ئەسعەدی جەلییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٠ی کۆچی لە کۆیەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبیی خوێندوون و بۆ خوێندن گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەک لە باڵەک لە لای مەلا محەمەدی باڵەکی خوێندوویەتی و ماوەیەکی زۆریش لە لای شێخ تاهای سوور سوور ماوەتەوە و سەرئەنجام لە لای مەلا محەمەدی خەتێ خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک چووەتە حەج و کاتێ لە حەج گەڕاوەتەوە هەواڵی مردنی باوکی بیستووە و ئەوسا لە جێگەکەی باوکی دانیشتووە و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٣٢٦ لە تەمەنی حەفتا و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە کۆیە نێژراوە.

حاجی مەلا عەبدوڵڵا یەکێ لە زانایانی هەرە بەرزی کوردە و لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و کوردی و عەرەبیشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و گەلێ هۆنراوی بەیادگار لە شوێن بەجێ ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن.

حاجی مەلا عەبدوڵڵا وەکو دەگێڕنەوە لە کۆیە دڵی چووە لە حەلیمەی کچی مەلا محەمەد و ئەم کچە بەجارێ هەست و هۆشی لێ دەستێنێ و دەیخاتە گۆڕەپانی هۆنراو و وێژەوە و کورتژمی هۆنراوی پێ دەبەخشێ و وەکو دەڵێن حاجی چەند کەس دەنێرێتە لای باوکی کە حەلیمەی خوازبێنی بۆ بکەن، بەڵام باوکی ڕووی خۆشییان پێ پیشان نادات و بەم چەشنە دووری دەکەوێتە نێوان ئەم دوو دڵدارە بۆیە حەلیمە بەداخەوە سەر دەنێتەوە و بەنامورادییەوە کۆچی دوایی دەکات و حاجیش تا ماوەیەکی زۆر، پەژارە دڵی دادەگرێ و ژیانی بەجارێ لێ دەبێزرێ.

وەکو دەڵێن حەلیمەش هۆنەر بووە و تەواوی ئەو نامانەی کە بۆ یەکترییان نووسیون بەهۆنراو بوون و هەردووکیان بەهۆنراو بەیەکدا هەڵیان داوە و هۆنراویان بەیەکتردا وتووە. بۆ نموونە مەلا عەبدوڵڵا لەم دوو هۆنراوەدا کە کەوتووەتە دەستمان بەم جۆرە ستایشی دڵدارەکەی دەکا:

کە بێری هاتە ناو مێگەل سەراسەر قرمزی پۆشی

مەلا ئیدراکی چوو، شێخیش تەریق، عارف نەما هۆشی

حـــەبیب دیتی ڕەقـــیب وەســــتــاوە، چـارۆکـــەی بەڕوودا دا
گوتم: هـەوری سـیـا هـات شـەعشـەعەی خورشیدی داپۆشی

واتە: یارە خۆشـەویسـتـەکەم کاتێ هـاتە ناو مێگەل، جلوبەرگی سووری لەبەر کرد و مـەلا فـامی نەما و شـێخ ڕێ و ڕچەی لە دەست دەرچوو و خـواناسـیش هۆشی لەسـەر لاچوو، یار دی کە خـەنیم ڕاوەسـتـاوە خێرا چارۆکەی بەڕوو دا و گـوتم کە هـەوری ڕەش هـات و تیشکی هـەتاوی داپۆشی. واتە: یارەکەم کاتێ چارۆکەی دایە ڕوومـەتیدا وەکو ئەوە بوو کە هـەورێکی ڕەش تیشکی هـەتاو داپۆشێ.

سەرچاوەکان

١- بنەماڵەی زانیاران، دانراوی: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، بەغدا، ١٩٨٤.

٢- ئافرەتە ناودارەکانی کورد، نووسینی: عەبدولجەببار محەمەد جەباری، بەغدا، ١٩٦٨.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە.

ئینجەی گەلاڵی

١٢٦٢ - ١٣٣٥

ئەم هۆنەرەمـان ناوی حەمە عـەلی و کوڕی ئەحـمـەد ئاغەی گەلاڵییە و نازناوی ئینجـەیە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتـوونەتە دەستمـان، لە ساڵی ١٢٦٢ی کۆچی لە دێی حـاسڵی شـارەزووردا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانـەوە و هـەر لەوێشـدا پێگەیشـتـووە. هـەر لە سـەردەمی منداڵیدا لە قوتابخانە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشدا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەوێدا خـەریکی خـوێندنی ڕێزمـانی عـەرەبی و هـەندێ پەڕاوی عـەرەبی و فـارسی بووە، لە دوازدە سـاڵیدا چووەتە بیارە و مـاوەیەکی زۆر لەوێدا مـاوەتەوە و لە خوێنـدندا بەپلەوپایەیەکی بەرز گـەیشـتـووە و لەم کـاتەدا هـەواڵی مـردنی باوکی پێ دەدەن و ئـەوسـا دەگـەڕێتـەوە زێد و مـەڵبـەندەکەی خـۆی و خـەریکی کاروبـاری ئەو زەویوزار و دێیانە دەبـێ کە بەکەلەپوور بۆی مـابوونەوە و ئیـتر پاشـمـاوەی ژیانی بەکاری کـشـتوکـاڵ و مڵکدارییـەوە دەبـاتە سـەر تا لە سـاڵی ١٣٣٥ لە تەمـەنی حـەفـتـا و سێ سـاڵی لە دێی مـەولاناوادا کـۆچی دوایی دەکـا و دەنێژرێ.

ئینجـە ئاغە بەیـەکێ لە هۆنـەرانی کورد دێتـە ئەژمـار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەسـتـێکی بەرز و بالای هـەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن.

ئینجـە ئاغە لەبەرئەوەی زێد و مـەڵبـەندەکەی خۆی خـۆش ویسـتـووە، حەزی نەکردووە کە

بێگانە بەسەر خەڵکی ناوچەکەیدا زاڵ بێ و ئەوەیە کە کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی بەفرۆفێڵ ئەو دەگرن و سەرئەنجام دەیبەنە ئەستەمووڵ و لەوێدا بەندی دەکەن و ئەویش لە بەندیخانەدا پارچە هەڵبەستێک دەهۆنێتەوە و لەوەدا بەندبوون و گرفتاربوونی خۆی دەردەبڕێ و دەینێرێ بۆ شێخ عومەری بیارە (١٣١٨ - ١٢٥٥ی کۆچی) و داوای لێ دەکا کە کارێکی بۆ بکا و لە بەند ڕزگاری کا، وەکو دەڵێ:

شەماڵ سوب خێز، شەماڵ سوب خێز
یاباد سەحەر شەماڵ سوب خێز
قاسد پەیغام قەیس شۆر ئەنگێز
مەحرەم ئەسرار شیرین و پەروێز
بۆی جامەی یوسف بەردی نە کەنعان
ڕۆشن کەردی عەین یەعقووب زەڕهان
بۆی عەبیر زوڵف تەرسا زادەی چین
سا وای نە دەماخ ئەو پیر مسکین
بەو تەور لێوە و سەرع وێڵ هەردان بێ
گرفتار دەست بار دەردان بێ
تەرک کەعبەش کەرد غافڵ بی جە دۆس
زوننارخست وەمل گۆش دا وەناقۆس
دەستم دامانت مدارا مەکەر
عەرزەی زەلیلم پەی شا عومەر بەر
واچە عەبدەکەی حەڵقە جە گۆشت
پەی چێش کەردەنی تۆ فەرامۆشت
مەرهەکەس پایەی قەدرش والا بۆ
نە سەیر و سولووک ڕوتبەش ئەعلا بۆ
مەبۆ خاکیان قەدیمی دەرگا
ناوەرۆ وە یاد شام و سەحەرگا
بزانۆ بیمار یا مەحزوونەنان
یاخۆ وە چنگاڵ کێ زەبوونەنان
شەو جاگەم زیندان ڕۆژ بێ سایەنان
بێ کەس حاڵ پەشێو بێ سەرمایەنان

جـای هانام هەر تۆی پەی کێ بەم هاوار

گـەردم شی وەباد شـا عـومـەر هاوار

پەی چێش خـامـۆشی پەرێ تۆ عـارەن

خـوا جـەجـای هـانای خـزمـەتگوزارەن

عـومَـەر تۆ ترياق فـارووقـيت جـە کـۆن

(ئینجـە) چەم وەڕای زەرب سـەیف تۆن

واتە: ئەی بای شـەمـاڵ! تۆ لە بەرەبەیاندا ڕادەپەڕی و هەر لەمێژەوە پەیامبەر بوويت و پەیغامی قـەیست گـەیانده لەیلا و بوويتـە ڕازداری شیـرین و پەروێز و بۆنی کـراسـەکـەی یوسـفت برده کـەنعـان و چاوی یەعـقـووبی پیـرت ڕوون کـردەوە و بۆنی خـۆشی زوڵفی فـەلەزادەی چینت دا بەلووتی سـەنعانی پیردا، بەو چەشنە شێت و لێوە بوو، وە ڕووی کردە دەشت و بیاوان و گیرۆدەی دەستی باری دەرد و وەرهەم بوو، وازی لە کەعبە هێنا و خۆی لە یاری ڕاستـەقینە لادا و زوناری خسـتـە مل و گوێی دایە زەنگی کلیسا، دەسا دەستم داوێنت ڕامـەوەستـە سکاڵای دڵم بۆ شا عومەری بیارە ببە و بڵێ کە لەبەرچی خـولامەکـەی خۆتت لە بیر چووەتەوە؟ مەگـەر هـەر کەسێ پلەوپایەی بەرز بێ، دەبێ وابێ و خـولامی خۆی نەخاتە بیر و بزانێ نەخـۆشـە یا خـەمبارە، وە یا بەچـنگاڵی کێ گرفـتـارە، ئێستا ئەمن لە زیندانێکی تەنگ و تاریک دام و جگە لە تۆ کـەس شک نابەم و دەبـێ بەفریام بگەی. ئینجە چاوەڕوانی وەشاندنی شمشێری تۆیە.

هۆنراوی ئینجە بەڕاسـتی سوارە و لەبەرئەوەی لە کانی دڵەوە هۆنیویەتەوە دەنیشێتە دڵ و لە ڕاستەقینەدا دەبێ بڵێین کە هۆنراوەکانی زۆر شیرین و دڵڕفێنن و هۆنراویشی لە کاتی خۆی بەهۆی ڕووداوێک یا مـەبەستێکەوە وتووە واتە هۆنراوی بـەزۆر نەوتووە، بەڵکو دەردی دەروونی هەڵڕێژاوە و مـەبەسـتی ئەوە بوو کە خـەڵک لە ڕازی دەروونی ئاگـەدار بکا. ئەمـەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرەیە کە لە گیانەڵادا هۆنیویەتەوە وەکو دەڵێ:

"ئینجـــە" وادەی کـــۆچ مـــاوای دەیرتـەن

وەقت ئـەلوەداع ئاخــــــر ســــــەیرتـەن

نۆبەی پۆشـای بـەرگ سـفـیـدکـاریتـەن

مــوددەی عـیـــادەت کـــوورەی ناریتـــەن

گـــەردەن ئازادیی قـــەوم و خـــوێشـتـــەن

بەدبەخت چەند پلەی سـەخت نە پێشتـەن

فـيـعل شـەنيـعـەی وێت هـامـڕازتەن
مـــەلەکـــەی عـــەزاب هـاوئاوازتـەن
قـەبرت نە دیدەی بەخـــیل تـەنگتــەرەن
ڕەفـێـقت نەکـیـر، مـالک مـونکەرەن
دۆزەخ شـــەرارەش پەی سـوزات بـەرزەن
زەمـــهــــەریر بـەردش نـە هـەزار تـەرزەن
هـــاویـــە هــــەوای دیــــدە نـــیـــت دارۆ
مـەرچارەت چێشـەن سـەنگ وەنەت وارۆ
مـالک مـونتـەزر پەی تەشـریف بەردەت
نەکـیـر شـەرمـسـار ئەتوار و کـەردەت
پول درازیش ئـەلف خـــەمـسین سـالـەن
هـەوراز ونـەشـــــــــیب لاوە لاو پـالـەن
بـەدکـاریت ئـەنگوشت نمای کـەونـەپنـەن
ئـەر نـەجـــاتت بۆ وە حـــەســـەنەینـەن
مـەخـسووس تۆ ئومـەت جـەدولحـوسـەینی
کـــۆر و نـابـەڵـەد نـە کــــەین و بـەینی
چەند هەزار چون تۆ وە ئـەو مـەبـەخـشـان
ڕێزەی کـۆی کـەرەم عـەبدش نـەلەخشـان
ئـاهـوو زامـنیش چـون وەجـــــا ئـاوەرد
نـە تـێـغ ســـــەیاد مــــدارا نـەکــــەرد
هەر من تەنیـا مـاڵ وا مـەندەی دڵتـەنگ
بێ کـەس، بار سـەنگین پای پارەبەر لەنگ
یا خـــەلیل ئامـان کێ عــادەت کــەردەن
تۆشـــە وە دەرگـــای کـــەریمان بـەردەن

واتە: ئەی ئینجـە! ئەوا کـاتـی مـاڵـئـاوایی کـردنتـە لەم جـیـهـانـە و نۆرەی لەبەرکـردنی جلوبەرگی سپییە و دەبێ لە خزم و کەسوکارەکەت داوای لێبووردن بکەی، ئەی بەدبەخت چەند ڕێی سەختت لەبەرە و کردەوەی خـراپ هاوڕازتە و فـریشـتـەی سـزا هاودەنگتـە و گۆڕەکەت لە چاوی کنووس تەنگترە و هاوەڵت (نەکیر و مونکەر)ە و ئەم دوو فریشتە دێنە

ناو گۆڕەکەت و هەواڵی ئەو کردەوانەت لێ دەپرسن کە لە دنیادا ئەنجامت داون. دۆزەخ بڵێسەی ئاگری بۆت بەرز دەبێتەوە و ساردیی زەمهەریر کە شوێنێکە لە دۆزەخ لە هەزار چەشنە، ئیتر چارەت چییە بەردت لێ ببارێ، ئەوەندە هەوراز و نشێو دەبێ ببڕی کە کۆتاییی پێ نایە، خراپەت ئەوەندە زۆرە مەگەر هەر هافی حەسەن و حوسەین دروودیان لێ بێ، ڕزگارت کەن، بەتایبەت تۆ ئۆمەتی باپیری ئەوانی... وە چەند هەزار وەکو تۆ بەئەوان دەبەخشن، هەروەها ئاسکەکە پەنای بردە بەر ئیمام ڕەزا و ڕزگاری بوو، هەر من تەنیا و بێ کەسم و بەبارێکی قورسی گوناهەوە دەڕۆم مەگەر هەر خوا خۆی بەزەییی پیامدا بێ.

هۆنراوەکانی ئینجە بەتەواوی کۆ نەکراوەتەوە و هەندێکی لە ناو بەیازەکاندا نووسراون و ماونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- تەلای دەستەوشار - نووسراوی سەدیق بۆرەکەیی - تاران، ١٣٦١.

٢- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٦٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئینجەی گەلاڵی.

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

١٢٥٣ - ١٣٢٨

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی ڕەزا و کوڕی شێخ عەبدوڕەحمانی نەوەی مەلا مەحموودی زەنگەنەیە. لە بارەی مێژووی لەدایکبوون و مردنی شێخ ڕەزا بۆچوونی جیاواز هەیە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگ کە بەسەرهاتی شێخ ڕەزای نووسیوە، باسی ساڵی لەدایکبوونی نەکردووە، بەڵام دەڵێ: شێخ ڕەزا لە ڕۆژی یەکەمی مانگی موحەڕەمی ساڵی ١٣٢٨ کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا عەلائەدین سەجادی ١٢٥٥ی بەساڵی لەدایکبوون و ١٣٢٩ی بەساڵی مردنی داناوە. دوکتۆر مارف خەزنەدار ١٢٦٢ و ئەدمۆنس ١٢٦١ و دوکتۆر کەمال فوئاد ١٢٥٣ی بەساڵی لەدایکبوونی داناوە، وە لەسەر کێلی گۆڕەکەی شێخ ڕەزا هەر تەنیا ساڵی مردنی نووسراوە کە ١٣٢٨یان کۆچییە.

لەم دواییەدا کەشکۆڵێکی کۆن کەوتە دەستمان کە لەم کەشکۆڵەدا گەلێک هۆنراوی هۆنەرانی کورد نووسراون و مێژووی ژیان و مەرگی هەندێ لە هۆنەرانیشی تێدا تۆمار کراوە. لەم کەشکۆڵەدا نووسراوە کە شێخ ڕەزا لە ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٣٢٨ لە جیهان ماڵئاواییی خواستووە.

شێخ ڕەزا بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، لە ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی لە دێی قرخی چەمچەماڵ کە کەوتووەتە نێوان کەرکووک و سلێمانییەوە لە دایک بووە و سەرەتا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و فێری زمانی فارسی بووە و پاشان چووەتە کەرکووک و ماوەیەک لەوێ ماوەتەوە و لەلای حاجی سەعید حیلمی زادە ڕێزمانی عەرەبیی خوێندووە و لەوێوە چووەتە کۆیە و سلێمانی و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە ئەستەموولّ و بەشی دواییی ژیانی لە شاری بەغدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٨ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەسەر ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانیدا نێژراوە.

شێخ ڕەزا وا دیارە زۆر و ستەمی ڕۆژگار کاری کردووەتە سەری و بەم هۆیەوە ڕووی کردووەتە هۆنراو و خەریکی هۆنراو هۆنینەوە بووە، وە سروشتە جوانەکەی کوردستانیش یارمەتیی داوە و لەم ڕێگاوە پێشی خستووە... شێخ ڕەزا شارەزایی لە هەر چوار زمان، کوردی و فارسی، عەرەبی و تورکیدا هەبووە و بەهەر چوار زمانەکە هۆنراوی هۆنیوەتەوە و هۆنراوەکانیشی بەهەر چوار زمانەکە زۆر ڕەوان و تەڕ و پاراون وە توانایی ئەو لە وێژەدا پیشان دەدات. شێخ پتر لە هۆنراوی داشۆریندا مامۆستا بووە و لەم چەشنە هۆنراوەیەدا ناوبانگی دەرکردووە و بەشاسواری ئەم جۆرە هۆنراوەیە دەژمێررێت.

شێخ ڕەزا لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی خۆشەویستەکەی دەکا کە چۆن دڵی ڕفاندووە و خەم و پەژارەی لە دڵیدا چاندووە. باسی دڵدارەکەی دەکا کە ئەبرۆ کەوان و زوڵف پەرێشانە، بەم جۆرە یارە خۆشەویستەکەی دڵی شێخی بەئاگری ئەوین گەشاندووەتەوە، بۆیە دەردە دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و بەسۆزێکەوە ڕوو دەکاتە یارە نازدارەکەی و پێی دەڵێ:

دەمکوژێ حوکمە دەزانم بەخودا دەردی حەبیب
وەرە سا بەشقی خوا دەس لە یەقەم بەردە تەبیب
وەرە دەستێ بخەمە گەردنی بلوورینت
تاوەکو سفرە لە داخا بدڕی ورگی ڕەقیب
تالعم نەحسە دەترسم کە بەئازاری فیراق
بمرم و ڕۆژێ نەبێ دەوڵەتی وەسڵم بەنەسیب
چاوی فەتانی تۆ کاری سیحر و جادووگەرییە
کە بەیەک عیشوە ئەدا عابدی سەد ساڵە فەریب
تا لە تۆ دوورە دڵی غەمزەدە، ئەی ڕاحەتی جان
مەشرق و مەغربە مابەینی لەگەڵ سەبر و شەکیب

بێ فـراز نابێ نەشـیب ئەم قـسـە تەحـقـیـقـە وەڵێ
من لە ڕێی عەشقی تۆ نەمدی بەخودا غەیری نەشیب
غەیری زوڵفە لە سەر و سەفحەی ڕوومەت سابتە یا
تینەت و تیـبـە کە مـەمـزووجـە لەگـەڵ زینەت و زیب
شـێـخ دەگـۆڕێتـەوە گـەر چاوی بەزوڵفت بکەوێ
خـەرقـە و سـبـح بەزنار و چەلیـپـاو سـەلیب
تاقـەتی تاق بووە بێ چارە لەژێر باری فـراق
بکە ڕەحـمێ بەڕەزا چاکـە تەرەحـوم بەغـەریب

شـێـخ ڕەزا کـە کـەوتووەتە داوی دڵبـەر، دڵبـەر بـەزەیـی پێـدا نایە و لـەگـەڵیـدا نادوێ و شـێـخیش لە ژیان بێـزار دەبێ و بەو دەردەوە دەپلیکێتـەوە وە خـەڵک سـەری لێ دەدەن و ئەویش دەڵێ: دەردی من دەردی دووریی یارە و مـەگـەر هـەر ئەو چارم بکا و، ئامـادەم کـە گیان و دڵ و دینم هەر سێ بکەمە قوربانی، تاکو بەکامی دڵی خۆم بگەم و کەسێک کە گراو و سەوداسەر بێ، جگە لەوە چی بۆ دەکرێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

ڕۆژێ نەبوو ئەم دڵبـەرە بێ ڕەحـمـە وەفـا کـا
جـارێ نەبوو ئەم کـافـرە شـەرمێ لە خـودا کـا
حـەیرانن تـەتبـا لە عـلاجی مـەرەزی من
لوقـمـانی وبسـاڵت مـەگـەر ئەم دەردە دەواکـا
کـارێ کـە غـەم و دەردی فـراقت بەمنی کـرد
سـەرمـا بەهەتیـو، با بەدەواری شـڕی ناکـا
دێوانـەیە شـەخـسێ کـە بەغـەیری لەبی لەعلی
وەک شـاهی سکەندەر تەڵەبی ئاوی بەقـاکـا
تاب و تەبی ئاتەشکەدەیی هیـجری وەکو شـەمع
نەزدیکە منیش، واردی سـەیرایی فـەناکـا
لەم ڕێگەیە تەقـدیری ئەزەڵ وابوو کـە ئێـمـە
پامـاڵی جـەفـا بین و ڕەقـیب سەیر و سـەفاکـا
ڕۆح و دڵ و دین هەرسێ دەکەم بەزل و نیساری
کـامی دڵی من گـەر لە لەبی لەعلی ڕەواکـا
سـەردانی لە ڕێی عـەشق ڕەزا لازمـە عـاشق
بۆ یار سـەر و مـاڵی سـوپەری تیـری قـەزاکـا

شـێـخ ڕەزا زۆر حــەزی لە هۆنراوەکــانی کــوردی کــردووە و هەمــوو دەم کــاتــی خــۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە پایەبەرزە بردووەتە سەر و کەڵکی لێ وەرگرتووە و لەگەڵ ئەوەی ئەو پتر لە هۆنراوی داشۆریندا دەستی هەبووە کەچی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا زۆر بەدەسەڵات بووە و هۆنراوی لەم بارەوە گەلێ سوارە. ئەم پێنج خشتەکییەی کـە لەسـەر پارچە هەڵبەستێکی مـستـەفـا بەگی کـوردی هۆنیـویەتەوە، گـەوایەکـە بۆ ئەم قسەمـان و هەر بەمەدا دەردەکەوێ کە شێخ ڕەزا لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا کەمتر لە کوردی نەبووە:

دڵی بردم بەنـاز و عـیـشـوە دیسـان شـۆخی عـەیارێ
فریبی دام بەسیـحری چاوی خۆی مەحبووبی سەحارێ
لە هیـجـرانا تەقم کـرد ئەی ڕەفـیـقـان کـوا مـەدەدکـارێ
ئەمـان مـردم عـیـلاجێ سـا لە ڕێی پێـغـەمـبـەرا چارێ
ویسـاڵ یا قـەتڵ یا تەسکین لە هەرسێ بۆم بکەن کـارێ
بەدەوری نێـرگـسی مـەسـتی کـەسێ نەیماوە مـەیلی مـەی
لە بۆ شـــەهدی لـەبی لەعلی، دەناڵێـنێ دڵم وەک نەی
لە تـابی ئـاتەشی عــەشـقی بکەم داد و فـغـان تاکـەی
وەها سـووتـاوم ئەسـڵا تابی فـەردیام نـەمـا سـادەی
ڕەفـێـقـان نیـوە سـووتەن ئێـوە نا مـەرد عـەرزە هاوارێ
لە ڕێگەی عـەشـقـدا نایانە پێم زنجـیـری مـەجنوونی
لە دەسـتم چوو، ڕمـووز و دانش و فـەهمـی فـلاتوونی
وەکو شـەخـسێ کە زاری کا لە جەوری دوژمنی خـوونی
لە کـونجی سینە دەنگی ئای و ئۆی دڵ دێ بـەمـەحـزوونی
وێران بێ نـەمــدی سـاتێ لێی نـەیێ ناڵەی برینداری
کـە چاوی سـاحری دەستی بەغـەمـزە و ناز و ئەیما کـرد
مـەتاعی عـەقڵ و هـۆش و دەرکـمی تاراج و یەغـمـا کـرد
کـەسێ نەیگوت درێغـا کێ ئەتۆی وا شێت و شـەیدا کـرد
بەلای هەرکەس دەچم مەنعم دەکا خۆت بۆچی ڕیسوا کرد
درێغ کــوا حــاڵ زانێ ڕەبی تووشم بێنی بیــمــارێ
گوتم وەک سورمـەیە بۆ چاوی عاشق خـاکـەکەی ژێر پێت
لە ئۆلکەی حـوسندا گـەر لافی شـاهی لێ بدەی لێت دێت

گوتی مەیخانە بێ دایم بەیادی چاوی مەستم جێت
سەبا یارانی مەجلیس گەر هەواڵی من دەپرسن لێت
بڵێ کێشاویەتە مەیخانە چاوی بێچووە عەیارێ
سەری بەختم یار، نەچەرخم یاوەر و نەتاڵعم رەهبەر
ئەوەند بێ رەحم و ساحب کینەیە دەرحەق بەمن دڵبەر
لە نەزعا پێی دەڵێم قوربان جەفا بەس بێ دەڵێ کافر
ئەرێ چیت دیگە تۆ سەگ مەرگ کارم ماگە پێت جارێ
نەماوە رەونەقی بازاڕێ عەقڵ و دانش و وردی
بەپووڵێ نایکرن لەم عەسرەدا عیلمی ئەبی وەردی
لە ئەشعاری رەزا پەیدایە ئاساری جەوانمەردی
دوڕ و یاقووت دەبارێ لەم کەلامی شیرنی (کوردی)
خوا ساکوا لە دونیادا قەدرزانێ خەریدارێ

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی شێخ رەزا پتر سکاڵاکردن و گلە و گازندە لە پەژارە و دەرد و رەنجی دڵداری و بێ ئەمەگیی یار و گلە لە تەنگ و چەڵەمەکانی رۆژگار و گلە لە کردەوەی ناباوی هەندێ لە خەڵکە کە بەچەشنێکی جوان و مامۆستایانە هۆنیونیەتەوە.

شێخ رەزا کە بەرەبەرە تەمەنی دەڕواتە سەر و دەبێتە پیاوێکی جیهان دیدە، بیری دەگۆڕێ و ئیتر بەبالای دڵبەر و خۆشەویستەکەیدا هەڵنالێ و دەڵێ هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری چ کەڵک و سوودێکی بۆ مرۆ هەیە؟ بەهرەی ئەم چەشنە کارانە چییە، شانازیی مرۆ ئەوەیە کە بیری خۆی بخاتە کار و پەردەی ڕواڵەت بشکێنێ و بەدڵ و دەروونی مەبەست بگا تا هۆی بەدیهێنانی بەدەرکەوێ:

ئەم سادە ڕوخانە لە مەلاحەت کە نەمامن
دەورەت دەدەن و تەفرە مەخۆ، قەت مەڵێ رامن
گەه دۆستی وەفادارن و گەه دوژمنی خوونخوار
دڵنەرمی دەکەن گاه و گەهێ سەخت کەلامن
عاجز مەبە نەک بۆ تۆ، وەفایان نییە بۆ کەس
مەعلوومە کە ئەم تاقمە وەک تاسی حەمامن

شێخ رەزا ستایشی میران و پاشایان و بەهەڵەیەکی گەورە دەزانێ، چونکە بۆی دەرکەوتبوو کە ئەمانە جگە لە زۆر و ستەم و چەوساندنەوەی خەڵک کارێکی تریان نییە. هۆنراوی ئەو پیا هەڵگوتن و دڵداری و گاڵتەوگەپ نییە، وە لەگەڵ هۆنراوی هونەرانی تردا

تۆفیری هەیە. لە هۆنراوەکانیدا نە باسی ژن هەیە و نە باسی مەی و شەراب و ڕابواردن، وە نە باسی پادشای ستەمگەر و ملهوڕ، وە نە جیهان پەرستی، ئەگەر بەئەوڕەحمان پاشای بەبەدا هەڵدەڵێ و ستایشی دەکا، ئەو پیاهەڵگوتنە لە کانی دڵییەوە دەردەچێ و دەزانێ کە ئەوڕەحمان پاشای بەبە و میرەکانی تری بابان خەڵکیان خۆش ویستووە و بەختەوەریی خەڵکیان بەبەختەوەری خۆیان زانیوە و خەریکی داد و دادگەری و چاکەکردن بوون بۆیە لە کانی دڵەوە پیایاندا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

سائل بەغنا نائل ئەکا بەخششی کەمتان
ئالی بەبە یاخوا نەڕزێ دەستی کەرەمتان
هەر چەند بەمەسەل خەنجەری ئەڵماسە زبانم
نابڕێ سەری مووێی لە ئەدای شوکری نێعەمتان
گیرفانی گەدای کردووەتە کانی جەواهیر
ئیکسیری نیساری زەڕ و شاباشی درەمتان
ئێوەن بەحەقیقەت مەلیکی میللەتی کوردان
شایانە زیارەت بکرێ خاکی قەدەمتان
ئینکاری حقووقیان لەسەر ئەم میللەتە ناکرێ
ئابای فەرەیدوون فەڕ و جەمشیدی حەشەمتان

شێخ ڕەزا لەگەڵ ئەوەی هەموو دەم خەڵکی بەهۆنراوەکانی خۆی داشۆریوە، بەڵام پیاوانی چاک و خواناسیشی گەلێ خۆش ویستووە و قسەیانی لێ بیستووە، لە پارچە هەڵبەستێکیدا ستایشی کاک ئەحمەدی شێخ دەکا و پیایا هەڵدەڵێ. کاک ئەحمەدی شێخ ١٢٠٨ – ١٣٠٥ کە یەکێ لە زانا هەرە بەرزەکانی کوردە لە شاری سلێمانیدا کۆچی دوایی کردووە و گەلێک نووسراوی ئاینی بەزمانی فارسی بەجێ هێشتووە و شێخ ڕەزاش گیرۆدەی قسە و وتارە بەنرخەکانی ئەو بووە بۆیە بەم چەشنە پەسن و ستایشی دەکا و دەڵێ:

مەربووتە حەیاتم بەسولەیمانی و خاکی
خۆزگەم بەسەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی
ئەو قودوەی ساداتە کە سوکانی سەماواتە
شەڕیانە لەسەر سوجدە لەبەر مەرقەدی پاکی
ئەو مەرقەدی والایە وەک عەرشی موعەللا
مەحفووفە بەزواری مەلەک دەوری شەباکی

بۆ دەست و عەسا نازکەکەی داغە دەروونم
قوربانی عەسای دەستی دەبم سۆڵ و سیواکی
دنیا لە دوای حەزرەتی شێخ زیر و زەبەر بێ
وەک تاجی کەی و جامی جەم و بەختی زوحاکی
دەرحەق بەحەفیدانی ئەدەب لازمە زینهار
قوربانی حەفیدانی دەبم بابی و داکی
بەم حاڵە پەرێشانەوە باز ئەشهەد و بیلا
شیعرت تەرە بەنگیزە ڕەزا شاعیری چاکی

شێخ ڕەزا هەروەها وتمان لە هۆنراوی داشۆریندا بێ هاوتا بووە و کەس نەیتوانیوە پێی بگا، وە ئەگەر ڕقی لە یەکێ هەڵبسایە، تا دەیتوانی داخی دڵی خۆی بەهۆنراو هەڵدەڕشت و بۆی دەنارد جارێکیان یەکێ لە میرەکان ئێسترێکی بۆ دەنێرێ، لەبەرئەوەی ئێسترەکە لەڕ و لاواز و بێ گیان دەبێ، شێخ ئێسترەکەی لەگەڵ ئەم پارچە هەڵبەستەدا بۆ دەنێرێتەوە:

میر بەسەد منەت هەناردی ئێسترێکی ڕووت و قووت
دەست و پا سست و سەقەت ئەندامی هەروەک عەنکەبووت
خاوەنی ئالیکی ئالێم پێی نەداوە موتڵەقا
داویەتی ئەما وەکو بیستوومە قووتی لایەمووت
پووش لەلای حەلوایە، حەتا کووپەلۆشەی چنگ کەوێ
بای ئەدا، لوولی ئەدا، قووتی ئەدا، مانەندی حووت
گەرچی ناتوانێ ببزوێ هێند لەڕ و کەم قووەتە
دەنکە جۆیەکی نیشان دەی تا قیامەت دێ لە دووت
پشتی ڕیش و، شانی زامدار و جەدەو بوو نا عیلاج
چەند قرووشێکم هەبوو بۆم دا بەنەوت و عەنزەرووت
مەسڵەحەت وایە هەتا نەیخواردووم بینێرمەوە
زۆر ئەترسم دەفعەیێ قووتم بدا بمکا بەقووت
سەی فەتاحی مەیتەرم ڕۆژێ بەحەجەت لێی نەوی
کلکی دەرهێنا لەبن، ئەمجا بەئاستەم گوێی بزووت
گەر قەڵەو بێ ئەم ئەجنە نێرە لێرە تەسخیر ناکرێ
غەیری چەند دەرویشی ڕەفاعی بەزەبری جەلجەلووت

ئەم مـــەتاعـــە چاكـــە هەر لایق بەحـــاجی ئەحـــمـــەدە
جـووتی پێكا هەروەكو جووت هەردوو لنگت كرد بەجـووت
لایقـی شـــــانی من و شـــــایانـی شـــــەئنـی تۆ نـەبوو
چاوەكـــەم چیت پێ بلـێم چارم نـیـیـە غـەیری سكووت

ئەو گۆشـە و پلارانە كە شێخ ڕەزا لە هۆنراوەكانیـدا بەكاری بردوون، تا زەمـانی خۆی وێنەیان نەبووە و، جگە لە ئەو، كەس نەیتوانیوە بەو چەشنە شیرینی و تاڵیی قسە ئاوێتە بكا و بیهۆنێتەوە. جارێكیان داوا لە خەڵكی ئاواییەكە دەكا، هەر كام بەرخە نێرێكی بۆ بنێرن و دەڵێ: هەر كەسێک كە خاوەنی مەڕوماڵاتە ئەگەر بەرخە نێرێكم بۆ نەنێرێ، دەچمە گژیا و ترۆی دەكەم، دەسا بەقسەم بكەن و هەر كام بەرخە نێرێكم بۆ بنێرن و با شتێ نەقەومێت و نەڵێن ئەم شەڕوشۆڕە هەمووی لەسەر بەرخێ شەل و كاوڕێ لەڕ و بزنێ گەڕە:

قەومـەكان بەو زاتە وا حـوكمی لەسەر بەحر و بەڕە
بەرخـە نێرێ گـەر نەنێرێ هـەر كەسێ خـاوەن مـەڕە
دێم بەگژیا ئەیدڕم گـەر فـیلمـەسـەل شـێـری نەڕە
با نـەقـەومـێت و نـەزانن ئەم هـەمـوو شـۆڕ و شـەڕە
گشت لەسـەر بەرخێ شەل و كاوڕێ لەڕ و بزنێ گەڕە

شـێخ ڕەزا لـەگـەڵ ئەوەی بەچوار زمـان واتە بەكـوردی و فـارسی و عـەرەبی و توركی هۆنراوی هـۆنیـوەتەوە، شـانازیی بـەزمـان و زانست و زانیـاری كـە هێنراوەتە مـەیدانەوە، هۆنراوی كـوردی لەو كـاڵایە خـاوێنتـر و پاكتـرە، وە ئەگـەر بێـتو تاقە پیـتـێكی بفـرۆشی بەگەوهەرێک دیارە دەخـەڵەتێت، وە ئەم هۆنراوانەی منیش كە دەیهـۆنمەوە، نموونەیەكە لەو هۆنراوە بەنرخـانـە، وە ئەم جلوبەرگی ژیانە لەبەرئەوە پەیوەندیی بەخـۆتەوە نیـیـە دیارە ناتوانی زۆری لەبەر بكەیت، جا دەبێ خێرا بیدەیتەوە خاوەنەكەی، كەوا بوو هۆشت بێ ئەو كاڵایە پیس و ئاڵوودە نەكەی بۆ ئەو مێزەرە كە لە سەری دەنێت:

زوبدەی مـەتاعی حیكمەتە ئەم شیعری كوردییە
هـەرزانـە بێ مــوبالـەغــە حــەرفـی بەگـــەوهـەرێ
جـــامـــەی حـــەیاتی عـــاریەت كـــورتە زینـهـــار
ئاڵوودە دامـــەنی مـــەكـــە بۆ پێـــچی مـــێـــزەرێ

شێخ ڕەزا یەكێ لەو هۆنەرانەیە كە لە هۆنراوەكانیدا شێوەی كۆنی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و سەری كێشـاوەتە دەرگـای هـەمـوو جۆرە هۆنراوێكەوە: دڵداری، داشـۆرین، پیـاهەڵگوتن، سروشت. لە پارچە هەڵبەستێكیدا بەدڵبەرانی شاری كۆیەدا هەڵدەڵێ و بەچەشنێكی جوان

و بێ وێنه سروشتی شاری کۆ دەخاتە بەرچاو کە چۆن دڵبەران و نازدارەکانی بەناز و لەنجە دڵی مرۆ دەبەن و بیروهۆشی لێ دەستێنن و خۆیان دەنوێنن. با لە زمانی خۆیەوە ببیستین کە دەڵێ:

شاری کۆیە کە لەبالەب لە بوتی نۆش لەبە
گەر فەلەک لێی بگەڕێ مەنبەعی عەیش و تەرەبە
دڵبەرانی بەمەسەل هەروەکو ئەشعاری منن
کامی لێ ئەگری ئەبێژێ ئەمەیان مونتەخەبە
غارەتی عەقڵی منی کردووە زیبا سەنەمێ
عاریزی ڕەشکی قەمەر قامەتی نەخڵی ڕوتەبە
نەوزەر ئاسا، فەرەیدوون سفەت، سەلم ڕەوش
شیدە مانەند، سیاوەش وەش و خەسرەو لەقەبە
عاریز و غەبغەب و ڕوخسار و زەنەخدان و لەبی
نازک و تورفە و زیبا و بەدیع و عەجەبە
دڵبەر و زەرکەمەر و جیلوە گەر و عیشوە فرۆش
سەروی سیمین بەدەن و شاهد و شیرین لەقەبە
زاڵم و دڵشکەن و دۆست کوژ و خەسم نەواز
عیسەوی دین و موغ ئاین و فەرەنگی مەزەبە
سێوی داناوە لە ژێر لێو کە ئەمەم گوێ زەقەنە
زێوی خڕ کردووە وەک گۆ کە ئەمیشم غەبغەبە
خواستی لێی ماچێ ڕەزا کافرە نەیدا و وتی:
ئەی خودا لەم کوڕە شێخ زادەیە چەند بێ ئەدەبە

دیوانەکەی شێخ ڕەزا تا ئێستا چەند جار چاپ کراوە، بەڵام هەڵەی زۆری تێدایە و هۆنراوەکانیشی بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی - بەغدا، ١٩٤٦.
٢- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی - لەسەر ئەرکی شێخ عەلی تاڵەبانی - بەغدا، ١٩٤٦.
٣- مشاهیر الكرد وكردستان - تاليف محمدامين زكى - بغداد، ١٩٤٥.
٤- ئەنجومەنی ئەدیبان - دانەر ئەمین فەیزی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

شێخ عومەری بیارە

۱۲۵۵ - ۱۳۱۸

ئەم هۆنەرەمان ناوی عومەر و کوڕی شێخ وەسمانی سراجەدین و نازناوی هۆنراوی فەوزییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستماندایە لە ساڵی ۱۲۵۵ی کۆچی لە بیارە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا لەلای مەلا مەحموودی دشەیی فەقهی شافعی و ڕاڤەی قورئانی پیرۆزی خوێندووە و ماوەیەکیش لەلای مەلا حامدی کاتب بووە و پاشان چووە بۆ کەرکووک لە مزگەوتی بلاخ لەلای سەی حەمەی بلاخ، خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا گەڕاوەتە هەورامان و ماوەیەکی دووروودرێژ هەر لەلای مەلاکان خوێندوویەتی و لەلای باوکیشی خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ۱۳۱۸ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە ژوورێکدا لە نزیک خانەقاکەی خۆی لە بیارەدا بەخاک سپێراوە.

شێخ عومەر یەکێ لە خواناسان و زانایانی هەرە بەرزی کوردە و گەلێ خزمەتی بەخەڵک و زانیاری کردووە و لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ خانەقا و مزگەوتی لە شارە کوردییەکاندا دروست کردووە و هەروەها خوێندنگایەکی گەورەی لە بیارەدا دروست کردووە و کە لە هەموو شوێنێکی کوردستانەوە فەقێکان دەستە دەستە هاتوون بۆ ئەوە تا فەقهی ئیسلامی بخوێنن و بەم چەشنە گەلێ زانای ئاینی لەو خوێندنگایەدا پەروەردە بوون.

شێخ عومەر لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی و عەرەبی دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هەروەها پەخشانی جوانیشی نووسیوە کە پەخشانەکانی هەموو لە شێوەی نامە دان کە بۆ زانایان و پیاوە گەورەکانی سەردەمی خۆی نووسیوە.

شێخ هۆنراوی بەشێوەی گۆرانی و سۆرانی هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و دڵگرن. ئەوا چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم زانا هەرە بەرزە کە دەڵێ:

قیبلەم وەردەنم، قیبلە وەردەنم
جەوساوە ژاراو دووریت وەردەنم
چەنی دڵ و گیان شەرتێ کەردەنم
مەیل نەدۆ وەکەس تا ڕۆی مەردەنم
دڵ یەند مەینەتان موسیبەت کێشان
تای تا مڵ ئازیز جەدەستش بریان

پای سـەبرش هالاّ شکست ئاوەردەن
پەوکە شەو تارۆ ویردش ئی فەردەن
فەلەک داخ وەدڵ جەستەمدا بەردی
ژاراو دووری ئازیز پێم وەردی

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم لەو ساوەوە کە ژاراوی دووریتم خواردووەتەوە، لەگەڵ دڵ و گیاندا مەرجێکم کردووە کە تا مردنم دڵ نەدەم بەکەس، چونکە دڵ ئەوەندە ئازاری دیوە و مەینەتی کێشاوە، کە بیرکردنەوەشی لە دەست داوە و وەقرە و ئارامی نەماوە، بۆیە شەو و ڕۆژ دەڵێ: ئەی چەرخ داخت نایە دڵم و ژاراوی دوورسی خۆشەویستەکەمت دایە دەرخواردم.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

قیبلەم ها بەردم قیبلەم هابەردم
داغ دووریی تۆ وە گڵکۆ بەردم
وە مەیل تۆوە ڕوو وەچۆڵ کەردم
ژار دووریی دەرد هیجران گشت وەردم
یانێ ئازیزم عەشق تۆم نە سەر
وە عەشق تۆوە هاشیم وە مەحشەر
تۆ بۆ بەو وەفا و مەیل وەرینت
بنمانە جارجار وە من جەمینت
بنمانە قامەت وەی زامەت وەردە
پەرێ ئەو قامەت داخ وەگڵ بەردە
تا جەو ڕۆ دەم دەم وەبێ مەدارا
قەد قامەت واچوون هەر سات نەوسارا
چونکە زکر تۆن مایەی حەیاتم
وەشی و شادی و شەوق مایەی نیشاتم
جە مەماتەدا با تۆم جەیاد بۆ
جەو عالەمەدا دڵ وە تۆ شاد بۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! داخی دووریی تۆ دەبێ ببەمە ناو گڵکۆ، من بەئارەزووی تۆوە ڕووم کردە دەشت و چۆڵ و ژاراوی دەردی دووریی تۆم خواردەوە، چونکە ئەوینی تۆم

لەسەرە و بەئەوینی تۆوە دەچمە دەستی ڕۆژی پەسڵان، دەسا بۆ خوا جاروبار ڕوومەتی خۆتم پێ نیشان بدە تا لەو ڕۆژەدا لە دوای مردنیش با هەر تۆم لە بیر بێ، وە لەو جیهانەدا دڵ بەتۆ شادکەم.

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ:

وەشـــــــــــا نـــازارێ لاونـا دڵان
جـــەوەخت خـــەزان، جـــە فـــەسڵ گـــوڵان
دڵان وەشـــیـــشـــان جـــە نازارانەن
وەش ڕەنگیی گـــــوڵان هـەر نەوارانـەن
بوڵبـــوڵ ناڵەشـــان خـــەیلێ وەســـۆزەن
نـــیـــگـــای نـــازاران چـــاک دڵـــدۆزەن
ئەو وەشی و ئەو ڕەنگ، ئێدناڵەی سەحەر
گـــردبان وەفـــیـــدای نیم نیگای دڵبـــەر
قنیـــاتم، قـــووتم، زیندەگـــیم، شـــادیم
وەشـیم، وەش کـەیفـیم، جـەژن و ئازادیم
ئەوســـــا کـــــە ئازیز لاونـۆمـــــەوە
وە نـیـم نـیـگـای نـاز تـاونـۆمـــــــەوە
ئەو دەم ئارەزووم کـــامـــڵـــەن یەقین
فـــانی بۆ جـــەلام جـــەمع ئافـــیـلین
تەنیـای تاک مـــانۆ پاســـە ئەوســـا بی
غـەیری پێسـەی ئەوسا عـەدەم مـاوا بی

واتە: خۆزگەم بەنازدارێک کە دڵ دەلاوێنێتەوە، چونکە دڵ خۆشی لە نازار دێ، جوانیی گوڵەکان بەهۆی بارینی بارانەوەیە، وە بوڵبوڵەکان بەسۆزەوە لە دەورەی گوڵەکاندا دەچریکێنن و، سەرنجی نازارەکان دڵ دەپێکێ، وە من ژیان و شادی و خۆشی و جەژن و ئازادیم ئەو ڕۆژەیە کە یار و خۆشەویستەکەم بێتە سەر تەرمەکەم و بملاوێنێتەوە، ئەوسا بەدڵنیاییەوە دەمرم.

فەوزی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا کە بەشێوەی سۆرانی هۆنیویەتەوە، سەبارەت بەبێ ئەمەکی جیهان و ژیان دەکەوێتە لێکۆڵینەوە و دەڵێ:

لەپڕ بەردی ئەجەل بۆ شـیـشـەیی عـومـرم نەکا بێ زوو
فـیـدات بم دەسـتوبردێ، ساقـیـیا، جامی شـەرابێ زوو

چییه دنیا؟ ژنێکه هەر شەوێ سکپڕ بەسەد فیتنه
سبەینێ زوو بەخوێنی جەرگی ئەهلی دڵ دەکا بێزوو
نەکو دەرچێ لە دەس فرسەت هەتا ماوم موغەنی دەی
دەفێ لێ دە بەکەف چاوم لەگەڵ ناڵەی ڕوبابێ زوو
پیاڵەی چاوی مەستی تۆ بەدەستی دڵ کە ئەینۆشم
مەزە فرمێسکی خوێنی دڵ، هەتیو بێنە کەبابێ زوو
گیای ئومێدی من وشکە لە ژێر خاکی تەمەنادا
دەناڵێ ڕەعدی دڵ هەر شەو لە بۆ شۆری سەحابێ زوو
حەیات شیر ئێنێ بۆ باغچەی ویصاڵی جانی جانانم
ڕەفیق ئامان لە بۆم لە زوڵفی یار تەنا بێ زوو
کە دیم قەوسی برۆی لەیلا وتم هاوار یەقین بوو لێم
وەکو مەجنوونی خێڵی حەی دەکەومە ناو سەرابێ زوو
لە دەرگای عەشقی تۆ کەوتم کە تێ فکریم لە عومری خۆم
مرووری دەهر و ئەیامی فەنا چوو وەک حوبابێ زوو
دڵم سەیدی گرفتارە بەداوی دەردی هیجرانت
خەڵاسم کە بەخێری خۆت ئەجەل ناگا نەکا بێ زوو
دەسا لادە شەوی زوڵفت بکەم سەیری هەتاوی ڕووت
دەمی مردنمە ئاخ قوربان بکەی ئیحیای سەوابێ زوو
لە لەعلی لێوی لەیلا لاڵە مەجنوونی پەرێشان حاڵ
مەکە مەنعی لە ڕێی حەقدا کە نادا ئەو جووابێ زوو
لەسەر باڵینی خەم کەوتووم، دەلیل سا بێ تەماشات کەم
کە هاتی ڕامەوەستە، چاوەکەم، فەرموو خیتابێ زوو
دڵم خوێنە لە هیجری تۆ، تەمەنای خاڵی لای لێوە
دەخیلت بم خەڵاسی کە لە ڕێ دایە سەرابێ زوو
لە فەرقی فەرقەدەین باڵاترە (فەروزی) هەوای عاشق
ئەگەر یارێ شکاری خۆی بکا گاهێ عیتابێ زوو

هۆنراوەکانی شێخ عومەر کۆ نەکراوەتەوە، بەڵام مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس بەشێ لە هۆنراوەکانی لە پەڕاوی یادی مەرداندا نووسیوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە هەندێ لە هۆنراوەکانی شێخ عومەری تێدایە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عومەری بیارە.

مەلا محەمەدی خاکی

١٢٥٥ - ١٣٢٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی ئەحمەدە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچی لە دێی ئەحمەد برندەی شارەزوور پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوی وردەڵەکانی فارسیی خوێندووە و ئەوسا بەفەقێیەتی چووتە سلێمانی و لای مەلا محەمەدی مەحوی و چەند مەلایەکی تر خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و لە پاشا چووەتە سنە و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە و زۆربەی کاتی خۆی بەهۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٦ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی عافواندا نێژراوە.

خاکی بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرمەبەرزی کورد دێتە ژمار، وەکو دەڵێن زۆربەی قوتابییەکانی بوون بەهۆنەر و وا دیارە کاتی وانە وتنیا هەست و بیریانی بزواندووە و ئەوانیش کورتژمی هۆنراویان لێ وەرگرتووە و لەگەڵ ئەمەشدا خاکی خەتێکی زۆر خۆشی بووە و هۆنراوەکانی بەخەتە جوانەکەی نووسیوە و بەیادگار بەجێی هێشتووە.

خاکی بەدوو زمانی فارسی و کوردی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و لە ناو هۆنراوەکانیدا چەکامەیەکی سەد و شەست و نۆ هۆنراوەیی هەیە لە باسی پێغەمبەر و هاوەڵەکانیدا کە بەچەکامەی «نوور» ناسراوە و ئەم چەکامەیە وەکو چەکامەی بوردە باسی پێغەمبەرییەتی پێغەمبەر و پەرجۆکان و ڕۆیشتنی بۆ ئاسمان دەکات لەگەڵ باسی ڕۆژی پەسڵان و تکای پێغەمبەر، بێ گومان ئەم چەکامە لە چەکامەی بوردەی بویسیری کەمتر نییە و بەرزترین چەکامەیەکە لە ستایشی پێغەمبەر و هاوڕێیەکانی کە دەڵێ:

بباریێنێ خودا بارانی هەرچی فەیز و ئیحسانە
لەسەر ئەو باعیسی خەلق و گوزیدەی جەمعی ئەکوانە
دەمی سوبحی ئەزەڵ داکا، هەتا شامی ئەبەد بڕژێ
بەسۆزەی ئەو نەسیمی گوڵ شەمیمی لوتفەوە داکا

نەسیمی نیسبەتی حەق دانەیێکی کا بەسەد دانە
لە لالەی ڕووی خۆی و سەبزەی سەحابەی ژالە ساپرژێ
هەزاری وەک من و تۆ بێن هوزاری ئەو گولستانە
بەئەبجەد (طا) نۆو و (ها) پێنج و پێنج و نۆ دەکا چواردە
بە (طە) حەق نیدای کردێ کە یەعنی بەدری تابانە
سەد و بیست و چوار ئەلفن نەبی، نەجمن هەموو مێهرا و
زەکا پەیدا، سوها گوم ما، نەما جێی ئەم بخوورمانە
ئەگەرچی ئەنبیا جوملە چرای پەروانەی ئەحبابن
هەموو پەروانەی ئەو شەمعەن، هەر شەمعی شەبستانە
ئەگەرچی هەر نەبییێ بەدری دەیجووری زەمانێ بوو
لەکن ئیشراقی ئەو شەمسە مەهە گەرماهی کەنعانە
ئەگەرچی جوملە پێش کەوتن لە پاشا کە پێشیان کەوت
لە دەوری شەمعی ڕوخساری گران مانەندی پەروانە
هەموو حەڵقە بەگۆشن و غاشیە بەردۆشی ئەو شاهەن
ئەگەر عیسای کوڕی مەریەم، وەگەر مووسایی عیمرانە
یەدی بەیزای لە باخەڵ نێ نەما شەو، شەم چییە کە مرۆ
زوهووری نەبیرێ جەبهەی ڕەئیسی ئەنبیایانە
کەلامیان ڕاستە هەردوو بوو لەگەڵ حەق ئەحمەد و مووسا
تەفاوەتیان وەلێ ئاخر زەمین تا عەرشی ڕەحمانە
تەماشای دەعوەت و عیززی (أبيتُ عِندَ ربّي) کەن
خودا خانە خودا و مستەفا خواندەی سەری خوانە
(اَرِنـي) و (لَن تَراني) با نەڵێت و نەشنەوێ مووسا
بەسائیل نادرێ ئاخر ئەوی دەرخواردی میوانە
توفەیلی خوانی جوودی ئەو وجوودی هەرچی مەوجوودە
دو (لَولا) لوئلوئ و لالا فشانی زەینی ئەم خوانە
دەمێ نەیبوو لە دەمدا دەم چ لێ دا دەم لە دەم ئادەم
مەشامی زی زوکامی لەم شەمی ڕەیحانە حەیرانە
(نَفَختُ فيهِ مَن روحي) لە خاتەم پرسە نەک ئادەم
موعەلیم خاتەمە و ئادەم لەلای تیفلی دەبستانە

غەرەز ئیسکاتی سائیل بوو (قُلِ الروح)ی جەواب فەرموو
وەگەرنێ خەفی بوو جان لەو ئارامی دڵ و جانە
حەدیسی (لي مَعَ اللّهِ) چ سیرڕێ بوو لە بەینا چوو
لە کەینوبەینی ئەو دوانە چ زانن ئەم نەبیانە
کولا خەمر و قولی هەڵدا، خورۆشا جۆشی دا چەند ساڵ
محەمەد ساغتر بادەی سەری نەو خومی گەردانە
لە ڕۆژێکۆ لە ڕۆژی ڕووی گوهەر دەرجی دەمی دورجە
مەخاریج مەتلەعی ڕۆژن هەموو یەک یەک جوداگانە

واتە: پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ، هەڵبژاردەی هەموو بوونەوەرە و خوای مەزن، ئەوی لەناو هەمووی خەڵکدا هەڵبژاردووە بۆ ئەوەی لە دوای هەمووی پێغەمبەرەکاندا ڕەوانەی کا و پەرتووکێکی زانستی وای بۆ بنێرێ وەکو قورئان بۆ ئەوەی پەرجۆی دەرکەوێ. بارانی بەزەیی خوایی بەبۆنی خۆش و میهرەبانییەوە بباری و هەر دانەیەکی ئەو بارانە ببێتە سەد دانە و ئەوسا ئەو بارانە بباری بەسەر گولالە سوورەی ڕوومەتی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و سەوزەی هاوەڵانیدا. پێغەمبەرەکان لە ئادەمەوە تا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە سەد و بیست و چوار هەزارن هەموویان خوا بۆ ڕێنموونیی خەڵک ناردوونی، وە ئەو پێغەمبەرانە وەکو چرا بوون و خەڵکیش وەکو پەپوولە بەدەوریاندا سووڕانەتەوە و، وە کاتێ خۆری ناوچەوانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەرکەوت، هەموو پێغەمبەرەکانی تر لەگەڵ یوسفدا بوون بەمانگی یەکشەوە و لەو ڕووناکییەدا ون بوون. هەمووی پێغەمبەرەکان چرای زانست و زانیارییان هەڵکرد و لە پاشا کە پێغەمبەری ئیسلام هات لە زانستدا کەوتە پێش ئەوانەوە. با مووساش یەدی بەیزای خۆی بشارێتەوە چونکە شەو نەما تا پێویست بن بەشەمێکی وەک دەستی سپی ئەو ئەمڕۆ کە خۆری ناوچەوانی هەمووی پێغەمبەرەکان هەڵاتووە، ئیتر شەم چ نرخێکی هەیە؟ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام لە شەوی میعراجدا کە بانگ کرا بۆ لای خوا بووە میوانی ئەو، ئەگەر بێژین کە خوای دیوە دروستە، چونکە میوانی خوا بووە، بەڵام مووسا سواڵکەر بوو کە داوای لە خوا کرد ئەو ببینێ، خواش فەرمووی: نامبینی. خوای خۆی فەرموویە: ئەی محەمەد ئەگەر تۆ نەبوویتایە من ئەم زەوی و ئاسمانەم دانەدەهێنا. وە ئاینی پیرۆزی ئیسلام کە بۆ پێغەمبەر هاتووە باشترین ئاینە بۆ ئادەمیزاد.

خاکی لەم بارەوە بەستایشەوە درێژە دەدا و دەڵێ:

بەیانی بەینی جاهو و جا لە بەینی ئەنبیادا کەم
ڕەیاحین هەموو ئەما محەمەد ڕەوحی ڕەیحانە

شکاندی پشـتی گـا و مـاهی بەتەمکین وەختی دانیـشتن
بەلەهجـە و لەنجە سـەد کەبکی دەری و سـەرووی بەقـوربانە
لە تەنگ ئاوێنەی ئەوەڵدا بەکـەس ڕووی خـۆی تەواو نەنواند
دووەم بـاڵانمـا ڕوونـە بـڕۆ ووی ئـەو لـەوا ڕوانـە
لە لەعلی نـابی نـایـابی وتم ئـاخـــر دەمـێ دەم دەم
حـەلاوەت خـۆش دەم و لێومی بەهەم چەسپانە چەسپانە
لەپی خوی ئەو کەسە پەل کرد لە عیشقی یوسف ئەردەیدی
دڵی خـۆی بێ خـەبەر ئەبڕی لە جیـاتی دەستی مـەستـانە
لە داغی جـێبی، گـوڵ چاکی یەخـەی خـۆی برد هەتا دامـەن
مـــەڵێن یاغی بوو باغی بوو، ئەوا یاخی بوو خــەندانە
لە ئەفکاری دەمێ مــاتە، وەیا ئەشـــئـەی لەگــەڵدا بێ
لە بێ چاو و دەمی خـونچـە عـەجـەب کۆڵ چاوی حـەیرانە
ئەترسم ببنە پامـــاڵی بڵند تەبعـــاتی ســـە فکرم
پەسین پایەی مـــەقـــامـــاتی بڵـێم کـــەیوانی کـــەیوانە
ئەمە مەعلوومە خـاکی! ئەعلی کـەمـتر بەندەی ئەو شـاهە
کـە دوڕی تاجی فـەرقی فـیـرقـەی ئەقـتـابی کـەیانانە
لە دووی هەمـــرەنگی بۆنێکی کـــەفی پێی پاکی ئەو وێڵــە
گـوڵی چی، بولبوڵ ئیـتـر چی ئەوێ لەم سووری سـەر پانە
بەیادی ڕووی شــەو ئەو ڕۆژە بەڕۆژە ڕووی لە ڕووی ڕۆژە
کـە دووری ئەسـڵی دەرد و دا بەڵێ هەر عـەکسی دەرمـانە
مـوجـەعـەد گـێـســووی لوولی بەلەولاوی چ ژانی کــرد
بەزەیلی هەر چلا دەســـتی دەپێــچی دەســـتـە دامـــانە
دلارا ڕاســـتین ســـەرووی قـــەدی دڵجــۆی عـــەتارد دی
لە سـەهمی سەهمی قەددی سـەهمی قەدی خـەم بۆ قەوسانە
جـــەنابی حـــەزرەتی باری بەتوڕەی ئەو ئەڵێ: (وَاللَّيل)
بەغـوڕەی ئەبیـری جـەبهـەی خـوا خۆی (والضحی) خـوا نە
لە هەوڵی ڕۆژەکـــەی (يَومَ يَضُـــر المَرء) وا بیـــبین
ئەوی جـێـی گـۆ و چەوگـانە، ئەوێ مـەیدانی مـەردانە

لەلای هەر سەروەرێ سەد داد و بێداد و شەفاعەت کەی
ئەڵێ من نیمە حاشا تاقەتی ئەم داو و دێوانە
بناڵێنی وەکو بولبول، یەخەی خۆت لەت بکەی وەک گوڵ
دەمی ناپشکوێ وەک خونچە، دڵ خوێنینی ئەحزانە
(صفی الله) نییە قابیل خەڵاس کا (هابیل) و (قابیل)
لە نەسڵ و یاری بێزارە چ جێی ئەغیار و بێگانە
(نجی الله) لە تۆ فانی غەمی خۆیا وەها غەرقە
لە ساما (سام)ی لای (یافث) وەزانی (حام) (کەنعان)،
خەلەل تەرزی خەلیل گیرە، خەیاڵی خێڵی خۆی ناکا
چ حاڵی بێ خەلیلی وا تەغافول وەرزی خوللانە
خۆ داوود دی کە وا کردی زرێ لەم ئاسنی ساردە
لە تاوی خۆی تەواو دڵ سەردی ئەحواڵی سلێمانە

واتە: دەمەویست سەبارەت بەقسە و ڕاوێژی شیرینی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بدوێم، بەڵام شیرینیی فەرمایشتەکانی دەم و لێومی بەیەکدا نووساند. پێغەمبەر لەبەر زۆر بیرکردنەوە کەمتر قسەی کردووە، ئەویش بەزەردەخەنەوە دواوە، وە وەکو خونچەی گوڵ وا بووە، وە چاوی هەر بۆ وردبوونەوە و تێگەیشتن بووە کە ئەمە خووێکی زۆر پەسەندە بۆیە هەرچی گوڵ هەیە لە بێ چاو و دەمیی خونچە سەرسامن و، لە سەرسامیدا چاویان لە خونچە داپچڕیوە (خاکی) سۆڵی بچووکترین بەندەی شایەیە کە دوڕی تاجی سەری گەورە گەورەی کەیانییەکانە، هەرچی گوڵ و عەتری جیهان هەیە، نەک بەدووی بۆنێکی بەری پێی ئەودا عەودال بن، بەڵکو بەدووی بۆنێک کە لە بۆنی بەری پێی ئەو بچێ، وێڵ و سەرگەردانن، ئیتر بۆنی گوڵ دەبێ چی بێ؟ لاولاو لە داخا ژانی کردووە، وە لەبەر ژانی دڵی خۆیەتی کە لەگەڵ دەستی بگاتە هەر چڵێک دەستی ئێوە دەپێچێ وەک دەستە و دامانی بێ وایە. ئەی ئارامیی دڵ! - ئەستێرەی عەتارد کە چاوی کەوتە سەوڵی بالات، لە سامی قەد و - بالات کۆم بووەوە. کاتێ کە ڕۆژی پەسلان بێ لەو ڕۆژەدا برا لە برا و کوڕ لە دایک و لە باوک و پیاو لە کوڕان و ژنەکەی ڕەم دەکا و کەس ئاگای لە کەس نابێ، وە کەس تکای پێ ناکرێ تەنیا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام نەبێ.

خاکی درێژە دەداتە ستایشەکەی و دەڵێ:

لە بیمی ئینتقامی قادری موختاری زونتقام
سلێمان بیمی مارێکی هەیە لەم مۆرە وردانە

(کليُم الله) کـەلامـوڵلا ئەخـۆی سـەرسـام و دەهشـەت مـا
بەخـۆی مـەشـغـووڵە ناپرسێ لە غـەیری گـەرچی عـیـمـرانە
مـەسـیح ئەرچی لە جـێـی ئەولاد حـەتا باب و داکی بوو
لە مـەریەم غـافـڵـە لەو نەوعـە ڕۆژە لەو مـەقـامـانە
هەمـوویان نەفـسی نەفـسی گـۆن، وەکـو گـۆ مـوزتەریب حاڵن
هەمـوو گـەردەن خـەمـی غـەم و هەمی خـۆن سـەولە جـانانە
مـحـەمـەد یەعنی سـەروی جـۆیبـاری ڕاست کـرداری
بەیاری باری دێ بۆ ڕسـتـگاری ئەم زەعـیـفـانە
مـەثەل تەمـسـیلی وەسـفی ئەو بەزهنی دڵ عـەقـیـمی من
حـیکایەتی چاوی خـەفـا شـەو ڕوخی مـیـهـر درەخـشـانە
لە تەشـریحی بورووجی وەسـفی ئەودا هەر ئەمـە چاکـە
بـکـا ئـیـقـرارى نـادانـی هـەچـی دانـاو و نـادانـە
لـە وەسـفـی پـاکـی ئـەو ذاتـە زبـان لاڵـە وەکـو لالـە
چ جـێگەی (قس) و (سـەحبـان) و سەنا خـوانی کـە سوبحـانە
لە وەسـفی زاتێکا عـیللە لە خـەلقی عـالەمـا ئەو بێ
(نگفـتـە باشم) هەر چیم وت، هەچیم وت دڵ پەشـیـمـانە
سـەنای (یاسین) و (طاها)ی حـەق لـەسـەر ئەو خـاتەمـە خـەتمە
نەهیچ کـەس وەک ئەم ئەو ناسـە، نەکـەس وەک ئەو لە ئەم زانە
ئەمـان (یا خـیـر خلق الله) دەخـیل یا (ملجـا العـاصین)
لە بۆ ئیـفـلاحی خـۆم عـەرزت ئەکـەم بەیتی فـەلاحـانە
فـەلاحێ ئەم نۆ ئەفـلاکی ڕەفـیـعـە خـەرمـەنی ئەو بێ
دوو دەنکە مـرۆر و زیزانە لەلای کـەی عـەیبی خـەرمـانە
سـەگی پیس لایقی دەرگـای سـەحـابەی پاکی تۆ
نیـیـە، وەرنێ لە دەرگـایان ئەکـەوتم پاسـەوانانە
بەسـە حـیرمـان و مـەحـرووەی حـەرێمی حـورمـەتە جـێـیێ
کـەرەم کـە تیا کـە هەڵتـووتیم لـەبەر قـاپی و حـووشی دەشت
دەسی من بێت و دامـانت یەکـێکم لەو وحـووشـانە
بەهانە، بەڵ بەهانەی پێ ئەوێ قـوربان شـەفـاعـەی تۆ
بەهانەم جـورمـە، دەسـمـایەم تەواوە لەم بەهانانە

رجـای تاجی شـەفـاعـەتیـە ئەگـەر هەر سـەر بەسـەودایێ
منـی عـاسی ئومـێـدێکم ئەگـەر بێ هـەر گـوناهـانە
سـوهـایی بێ بەهام، عـەزمـە حـوزووری خـەزرەتی ڕۆژیم
دیـاری نـادیاری حـەسـبی حـاڵـی نـادیـارانـە
گـەدا دیـاری ئەبا بۆ شـا وەلێکین کـەم بەفکری زۆر
قـوبووڵ فـەرمـوو کـەریمانە لە من دیاریی فـەقـیرانە
ئەبێ (خـاکی) ئەتۆ خـۆت چی و دیاری تۆ ئەبێ چی بێ؟
لە بۆ شـاهی عـەرەب هەرگـیـز نەڵێی ئەم شـیـعـرە کـوردانە
مەگەر شاهی ڕوسـول، هادیی سوبول، سەرخێڵی جوملە و کول
بەئیـحـسـانی بکا تەحـسین بڵێ وەک شـیـعـری حـەسـانە

واتە: پێغەمبەری گەورەی ئیسلام وەکو سەوڵێک وایە کە لە کەناری جۆبارێکی ڕاستیدا ڕوابێ و گەورە بووبێ، وە بەیارمەتیی خوا دێ بۆ ڕزگارکردنی گوناهکارانی ئۆمەتی. چاوی شەمشەمە کوێرە چەند تێ دەگات لە گەورەیی و ڕووناکیی خۆر بەئاسمانە، ژیریی منیش هەر ئەوەندە تێ دەگات لە گەورەییی پێغەمبەر، پلەی گەورەییی پێغەمبەر بەکەس ناژمێررێ و نازانرێ کەواتە ڕەوا نییە کەس دەمی بۆ بەرێ. بەڵکو وا چاکە بۆ دانا و نادان کە دان بنێن بەنەزانیی خۆیان لەم ڕووەوە یەکێک خوا لە قورئانا پێی بڵێ: (وَاَنَّكَ لَعلى خُلقٍ عَظيم) ئیتر چ پێویستییەکی هەیە بەستایشی ئەم و ئەوە من ئەو ئەستێرە بێ نرخەم و لەگەڵ ئەوەشدا دەمەوێ بچمە لای خۆر کە پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە، کەوابوو هیچ نەنگێکی تێدا نییە کە من ئەم چەکامە کوردییە بکەم بەدیاری دەستم و پێشکەشی کەمە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام.

سەرچاوەکان

١- مەلا محەمەدی خاکی، نووسینی شێخ محەمەدی خاڵ، لە بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد – بەغدا، ١٩٧٨.
٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا محەمەدی خاکی.

ئەمین ئاغای ئەختەر

١٢٥٩ - ١٣٠٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەمین و کوڕی حاجی بەکر ئاغایە و نازناوی هۆنراوی ئەختەر و لە بنەماڵەی حەوێزاییانە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لە ساڵی ١٢٥٩ی کۆچی لە کۆیەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەلای مەلا سمایلی فەنگ ماوەیەک خوێندوویەتی و ئەوسا بۆ خوێندن لەگەڵ براکەیدا چووەتە بەغدا و لەلای مەلا تاها دیمەلانی ماوەیەک ماوەتەوە تا خوێندنەکەی تەواو کردووە و لەبەرئەوەی هەواڵی مردنی باوکی پێ گەیشتووە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بووەتە جێنشینی باوکی و خەریکی کاروباری ناوچەکە بووە تا لە ساڵی ١٣٠٧ لە تەمەنی چل و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە کۆیەدا نێژراوە.

ئەختەر وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر سەرەتا شەیدای چاوەندازی زێد و مەڵبەندەکەی بووە و لەپاڵ ئەمیشەوە جوانیی یارەکەی ئەوەندەی تر ئاوری کورتژمەکەی خۆش کردووە. وەکو دەڵێن لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە کیژێک بەناوی ڕابێ بەجۆرێ کە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی هەر ئەو کیژە بووە و لە پاشا چەند کەسێک دەنێرێتە خوازبێنی و دایکی کچەکە وەڵامیان دەداتەوە کە بەمنداڵی شیری یەکتریان خواردووە و بۆ یەک ناشێن.

بەڵێ ئەختەر سەرەتا بەم جۆرە دەکەوێتە ناو ئەوینەوە و لە پارچە هەڵبەستێکدا لەگەڵیدا دەکەوێتە ڕاز و گلەیی و بەم جۆرە دەردی دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و دەڵێ:

ئەمان ساقی دڵی شەیدا لە جەوری دیدە غەمگینە
لە نەشئەی چاوەکەی مەستت پیاڵە پرکە بۆم بێنە
فیدای چاوی سیاهت بوو کە هۆشم بوو ئەویشم چوو
بەتاراجی نیگاهت چوو، ئەگەر عەقڵ و ئەگەر دینە
لە هیجری قامەتی سەروت وەکوو قومری بەڕۆژ و شەو
لە باغی زیندەگی پیشەم هەمیشە ئاه و ناڵینە
ئەگەر مەقسوودەکەت مەرگی منە فرمان دە تا بمرم
لە تۆم ڕۆح چاو نیە ڕۆحم لەبەرچی ئەم هەموو قینە
بەداغی، عەشقی ڕوخسارت وەها لەت لەت بووە جەرگم
وەکو لالە هەموو ئەعزام بەخوێنی دیدە ڕەنگینە

گـویّ لە قـەوڵی ڕەقـیـبـان چاکـە نەگـری تاکـو ڕۆح مـاوە
لە سـینـەم خـاری هـیـجـرانت بەدەسـتی وەسـڵ دەربینە
کوڵم سـووچم چ بوو دوو چاوەکەت بێ ڕەحـم و مـروەت بوون
دەخـیـلت بم عنایەت کـە کـە «ئەخـتـەر» زار و مـەسـکینە

واتە: ئەی مـەیگێڕ! لەبەر ستەمی یار بەجارێ کەوتووەتە ناو خەم و پەژارەوە، بەقوربانی چاوی ڕەشت بم، کـەمێک هۆشم بوو، ئەویشم لە دەست دەرچوو، تەنانەت ئاوەز و دینیشم بەتاڵانی سەرنجت چوو، وە بەخـۆی دیتنی بەژن و باڵای سەوڵت، وەکو قومری بەڕۆژ و شەو لە باخی ژیاندا دەناڵێنم. ئەگەر مەبەستت مەرگی منە، فەرمان بدە تا بمرم، چونکە لەبەر تۆ گیانم ناوێ و ئامادەم گیانی خـۆم لە ڕێتا بەختکەم. بەداخی ئەوینی ڕوومەتت جـەرگم وەها لەت لەت بووە کە وەکو گـوڵاڵە تەواوی ئازای لەشم بەخـوێن ڕەنگین بووە، گـوێ بەقـسـەی ناحـەزان مـەدە و هەتاکـو گـیـانم مـاوە وەرە دڕکی دووریت لە دڵم دەربێنە. ئەی گـوڵەکـەم! گوناهم چ بوو کە چاوەکانت لە حەنای مندا بێبەزەیی بوون، دەسا بەزەییت پێما بێ، چونکە «ئەختەر» زار و نزار و بێچارەیە.

ئەختـەر وەکو دەڵێن پیـاوێکی بەرچاو تێر و بەخشندە و میـهرەبـان و بەبەزەیی بووە، وە لەگەڵ تورکەکانی عوسمانیدا بەربەرەکانێی کردووە و لەسەر ئەم کارەساتیشە گیراوە و لە پاشا ڕزگار بووە.

ئەخـتـەر هەمـوو دەم دەسـتگرۆیی هۆنەران و وێژەوانان و نووسـەرانی دەکـرد و دیواخانەکەی شوێنی کۆبوونەوەی هۆنەران و بوێژانی کوردی ئەو سەردەمە بوو، وە چەندین جـار لەگـەڵ حـاجی قـادری کـۆیی و نالی و شـێخ ڕەزا و کـەیفـیـدا ڕازونیـازی کـردووە و ئەنجومـەنی وێژەیی پێک هێناوە. ئەم هۆنەرە دیوانێکی بەرز و نـایابی هەیە کە هێشـتـا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣١٢دا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەختەر.

حەسەن کەنۆشی جنووبی

۱۲۶۰ - ۱۳۱٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەسەن و کوڕی ئەحمەدی جاف و بەحەسەن کەنۆش ناسراوە و نازناوی هۆنراوی جنووبییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لەساڵی ۱۲۶۰ی کۆچی لە دێی کچان کە لە چەند کیلۆمەتریی هەڵەبجە دایە، لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لە ساڵی ۱۳۱٤ لە تەمەنی پەنجا و چوار ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە و نێژراوە.

ڕا وایە کە حەسەن کەنۆش لە تیرەی خانچییە و ئەم تیرەش لە بنەڕەتا لە هۆزی زەنگەنەیە و هەندێکیش دەڵێن لە هۆزی دەلۆیە و بڕێکیش دەڵێن جافە، بەلام لە پاش لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بۆمان دەرکەوت لە عێلی جافە و لە دەوری حەمە پاشای جافدا ژیاوە و چەند هەڵبەستێکی بەحەمە پاشادا هەڵداوە و لەگەڵ میرزا مەحموودی زەنگەنەی مەحاکدا هاوچەرخ بووە و هۆنراویان بۆ یەکتر ناردووە.

زۆربەی نووسەران و زانایانی کورد لایان وایە کە حەسەن کەنۆش هۆنەرێکی نەخوێندەوار بووە. بۆ وێنە مامۆستا ئەمین فەیزی بەگ لە پەڕاوی «ئەنجومەنی ئەدیبان»دا دەڵێ: «لە وڵاتی باباندا گەلێ پیاوی تێگەیشتوو و چوست و چالاک سەریان هەڵداوە کە هیچیان نەخوێندووە و لەگەڵ ئەوەشدا زۆر هۆنراوی جوان و بەرزیان هۆنیوەتەوە کە یەکێ لەوانە حەسەن کەنۆشە».

دەگێڕنەوە و دەڵێن کە حەسەن کەنۆش لە باوکییەوە پەلە زەوییەک و دوو گا و هەندێ پێخەف و ماڵێ قوڕینی لە دێی کچان بەکەلەپوور پێ گەیشتبوو و ژیانێکی سادەی دەبردە سەر و نان و دۆی خۆی بەخواردەمەنی و ژیانی هیچ میر و پادشایەک نەدەگۆڕاوە، وە لە ژیانی خۆی گەلێ ڕازی بوو و لەگەڵ ئەوەشدا خەڵک خۆشیان دەویست و هەموو دەم دەهاتنە لای و لە دەوری کۆ دەبوونەوە و ئەویش هۆنراوی بۆیان دەهۆنینەوە و خەڵکیش هۆنراوەکانی ئەویان لەبەر دەکردن و بۆ خەڵکی تر دەیانگێڕانەوە.

ئەم وەرزێرە ساویلکە کە خەڵک خۆشیان دەویست و قسەیان لێ دەبیست، لە هۆنراوەکانیا ژیانی سادەی خۆی ستایش دەکا و لە پارچە هەڵبەستێکدا کە بەشێوەی جافی هۆنیویەتەوە و چەند هۆنراوێکی گەیشتووەتە دەستی ئێمە و دەڵێ: بنیادەم ئەگەر دوو گا بهێنێتە دەست و جووتی پێ بکا و لە دەشت و کێودا خەریکی شێف برین بێ و بەهۆی کارەکەیەوە ژیان باتە سەر و پێویستی بەکەس و ناکەس نەکەوێ و باری ژیانی

خۆی بەچاکی هەڵسووڕێنێ، ئەو کارە لەوە چاترە کە سەر بۆ کەسێک دانەوێنێ و کڕنۆشی بۆ بەرێ:

گەر دوو گا بۆ خوەت تو بێریتە دەس
کـەلت نەکـەفێ وە کـەس و ناکـەس
جفتی پێ بکەی لە دەشت و لە کێف
هەر بەشـەکـەتی پێیان بوڕی شـێف
ژیانی خـوەتی پێ بچـەرخـێنی
لەوە باشـتـرە سـەر دانەوێنی

هۆنەر سەرئەنجام وازی لە قنیات و ژیانی ساویلکەی خۆی هێنا و بووە پیاوی حەمە پاشا و خۆی خستە ژێر ڕکێفی ئەو، چونکە لەو دەمەدا ئەگەر کەسێک پیاوێکی زۆردار و بەدەسەلات دەستی بەسەریدا نەکێشایە نەیدەتوانی لە ئەوپەڕی هێمنیدا ژیان باتە سەر و دەبوا لە ژێر چەپۆکی ئەم و ئەودا بووایە و وستەی لێوە نەهاتایە، ئەوە بوو کە هۆنەر ناچار کەوت بڕواتە لای حەمە پاشای جاف و پارچە هەڵبەستێکی بەئەودا هەڵداوە.

وەکو دەڵێن بەدەستووری حەمە پاشا هۆنراوەکانی حەسەن کەنۆش کۆکراونەتەوە و لە دەفتەرێکدا نووسراون، بەڵام لە ئاژاوەیێکدا ئەو دیوانە لەناوچووە و ئەو هۆنراوانەش کە ئێستا کەوتووەتە دەست، خەڵک دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و هەندێکیشیان لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون و پارێزراون.

حەسەن کەنۆش وەکو دەڵێن لە هەموو بابەتێکەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە، دڵداری، ئاینی، سروشتی، کۆمەڵایەتی و ستایشی. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە بەزاراوەی گۆرانی کە گەلێ جیناسی جوانی تێدا بەکار بردووە، وەکو دەڵێ:

جـە بەیـــانەوە، جــە بەیانەوە	خـاڵێ دیم وە بەین دوو بەیانەوە
حـەکـاکـان دەور گـشت بەیانەوە	کێ دیەن مـەغـریب وە بەیانەوە؟
تا «حەسەن» وە خاک سەرمەنیانەوە	هەر هام وە حەسرەت ئەو بەیانەوە

واتە: خاڵێکم لە نێوان مەمکەکانی یاردا دی کە وەکو ئەستێرەی بەیان دەدرەوشایەوە، ئەی زانایان و فرە زانانی دەور هەمووتان وەرن و بیر بکەنەوە و بزانن کە چ کەسێک خۆرئاوای لەگەڵ بەیاندا دیوە؟ تا «حەسەن» سەر دەنێتە ناو خاکەوە، هەموو دەم ها لە بیر و پەژارەی ئەو دوو مەمکەوە کە وەکو بەی وانە.

بەڕاستی حەسەن کەنۆش لە بابەت جیناس و وشەی جوان و ڕەنگینەوە زیرەکانە هاتووەتە مەیدانەوە و لێرەدا وشەی (بەیانەوە)ی بەچەند مانا بەکار بردووە و هەروەها

سینگی یارەکەی چواندووەتە ئاسمان و مەمکەکانی کردووەتە ئەستێرە کە لە ئاسمانی یارا دەدرەوشنەوە، وە مرۆ سەری سووڕدەمێنێ کە نەخوێندەوارێکی وا چۆن ئەو هەموو جیناس و مانایەی لە هۆنراوەکانیدا بەکار بردووە، کە کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی ئەو کارانە بکات.

سەرچاوەکان
١– ڕشتەی مرواری، بەرگی چوارەم – عەلائەدین سەجادی، بەغدا، ١٩٢٩.
٢– ئەنجومەنی ئەدیبان – ئەمین فەیزی – بەغدا، ١٩٨٣.
٣– مێژووی ئەدەبی کوردی – عەلائەدین سەجادی – بەغدا، ١٩٥٢.
٤– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەسەن کەنۆش.

مەلا ساڵحی ئاهی

١٢٦٢ – ١٣٢٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی ساڵح، کوڕی ئەحمەد و نازناوی هۆنراوی ئاهییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٢ی کۆچی لە سلێمانی لە دایک بووە، هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرئەنجام لە کۆیە ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە بووە و لە پاشا ماوەیەک چووەتە کۆیە و زۆربەی ژیانی لەو شارەدا بردووەتە سەر و دوای ئەوە گەڕاوەتە زێدەکەی خۆی و لە ساڵی ١٣٢٤ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیواندا نێژراوە.

ئاهی بەیەکێ لە هۆنەرە پایەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. بەداخەوە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە تا ئێستا کۆ نەکراوەتەوە و وەکو دەڵێن لە دوای مردنی دیوانێکی بەرز و نایابی بووە کە وەکو گەلێ لە شوێنەوارەکانی تری وێژەیی دەست بەدەست کەوتووە و لەناوچووە ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

نوکتەی دەمی مەخفی لە فلاتوونی خەیاڵە
سیڕێکە بەصەد فەلسەفی ئیزاحی مەحاڵە
من سەتحیی ئەم عیلمەمە، لەو وەقتەوە قوربان
ئەو خێزی خەتت حاشیەیی فەنی جەماڵە

پەروانە سیفەت، دڵ بەچرای عاریزی پاکت
سەرباختە و سووختەی بێ پەڕ و باڵە
سەرمەست و بریندار، موژە و چاوی خومارە
ماتەم زەدە و شیفتەیی پەرچەم و خاڵە
(ئاهی)! کە غولام و خەدەمی حەزرەتی یاری
ناڵێ بخەرە گوێتەوە وەک حەڵقە لە ناڵە

واتە: ڕازی دەمت لە ئەفلاتوون کە پیتۆڵێکی گەورەی وێنان بووە وەکو خەیاڵ وایە و ئەو ڕازە بەهیچ جۆر بۆ ئەو لێک نادرێتەوە. من لەو کاتەوە پەیم بەم زانستە بردووە کە چاوم کەوتە جوانی و شۆخوشەنگیی تۆ و، وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی بالاو ڕوومەتتدا سووتاوم و، ئێستا کە سەرمەست و برینداری برژانگەکانی چاوتم و بەهۆی پەرچەم و خاڵتەوە خەریکی شین و شیوەنم ئەی ئاهی دەسا وەکو خولامێکی یار، ناڵێک وەک ئاڵقە بخەرە گوێتەوە با لەناو خەڵکدا دیاربی و هەموو کەسێک بزانێ کە تۆ غولامی حەڵقە بەگوێی یاری.

ئاهی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

خودا هەڵناگرێ چاوم ئەمەندە شێت و شەیدا بم
لە مابەینی خەلایقدا وەها مەهتووک و ڕیسوا بم
گەلێ دەفعە دەڵێم بێم دڵ بگۆڕم خۆم لەوێ لادەم
لە دوو ڕێدا خەریک ماوم بلا وا چاکە یەکڕا بم
چ ئینسافێکە ئەی نەی قامەت و غونچە دەهان و شۆخ
وەکو بولبول هەمیشە هەر بەهاوار و غەوغا بم
هەتا کەی سا زەقوومی میحنەت و دووریت بچێژم من
بەشێتی وێڵ و سەرگەردانی دەشت و کێو و سەحرا بم
دەبێ (ئاهی) لە جەژنی وەسڵی دڵبەردا، بەقوربان
قەدی باریک و، لێوی ئاڵ و، چاوی مەست و شەهلا بم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! خوا هەڵناگرێ ئەوەندە شێت و شەیدات بم و لەناو خەڵکدا بەتەواوی ڕیسوا بم. گەلێ جار دەمەوێ دڵ بگۆڕم و خۆم لەو ئەوینە لادەم، بەڵام هەر دەڵێم با وا بمێنمەوە و ڕەنگە یار بەزەیی پێما بێ ولایەکم لێ بکاتەوە. ئایا ئەمە دروستە کە من وەکو بولبول بۆ بالای بەرزی و دەمی وەکو غونچەی تۆ بچریکێنم تا کەی ئەم ئازار و

ڕەنجەت بچێژم و لە دووریی تۆ بناڵێنم و وەکو شێت لە دەشت و کێوا ئاوارە بم؟ ئاهی لە جەژنی پێگەیشتنی دڵبەردا دەبێتە قوربانی قەدی باریک و لێوی ئاڵ و چاوی مەستی ئەو یارە.

ئاهـی وادیارە لە ژیانـدا زۆر کـەوتووەتە ناو خــەم و پەژارەوە و ژیـان بەجـاریٚ تەنگی پێ هەڵچنیوە و ئازاری داوە، بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکیدا لە ژیانی سکاڵا و گازندە دەکا و بەم چەشنە دەردی دڵی هەڵدەڕێژێ و دەڵێ:

بەدەست ئەم چەرخی کـەچ ڕەفتـارەوە چ مــەزڵوومم
چ ماڵوێران و ڕەنجەڕۆم، چ مەهموومم، چ مەغمووومم
نییـە مـومکین لە دڵدا زەڕەیێ شـادی، چ خـاکێ کـەم
مەگەر ڕۆژی ئەزەڵ غەم بوو بەڕۆژی و ڕزقی مەقسوومم
لە مـەکتـووبی زەمـانە گـەر چە زۆر وەقـتـە نەزەربازم
نەبوو حەرفێ بەغەیری میحنەت و دڵسەردی مەفهوومم
عـــەلاوەی دەردی دونیــــایی لەلایەکـــەوە خـــۆمن
گـرفتـاری ڕەقیـبی شـووم و بەدکرداری مـەزمـوومم
هـەتا دەمـــرم بلا مــەشـــغـوول ئاه و شین و زاری بم
کـە دونیـا وابێ، تالع وابێ، دوشـمن وابێ، مـەعدوومم

واتە: بەدەست ئەم چەرخەوە گرفتاربووم بەجارێ ماڵوێران و خەفەتبار و ڕەنجەڕۆ بووم، تۆزقاڵێک شادیم لە دڵدا نەماوە و نازانم چ خاکێک بەسەرداکەم، وا دیارە هەر لە ڕۆژی بەرینەوە کە ڕۆژی بەش کراوە، من خەم و خەفەت بووەتە بەشم و چارەڕەشم، جگە لە دەرد و ڕەنجی دنیا کە گیرۆدەی بووم، گرفتاری مێمل و ملۆزمیشم، هەتا دەمرم با هەر لە شین و زاریدا بم، ئەگەر دنیا وابێ و بەختم وابێ و دوشمنم وابێ، دیارە بەجارێ تەفروتونا دەبم.

سەرچاوەکان

١- ئەنجومەنی ئەدیبان، دانەر ئەمین فەیزی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٣٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئاهی.

مەلا قادری جاف

١٢٦٧ - ١٣٢٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی قادر کوڕی مۆمنی جافە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٧ی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرئەنجام لە هەڵەبجە لەلای مەلا عەبدورەحمانی پێنجوینی خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٦ لە تەمەنی پەنجا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە پەڕاوی یادی مەرداندا دەڵێ: وەک بیستوومە مەلا قادر لە زۆر شوێن وانەی وتووە، یەکەم جار لای شێخ حسێنی چرچە قەڵا بووە و پاشان هاتووەتە پریس و ماوەیەکی زۆر لەوێ بووە و ئەوجا بەفەرمانی مەحموود پاشای جاف چووەتە قزرابات تا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا بووە و لە بەهاری ساڵی ١٣٢٦ی کۆچی لە قزراباتدا جیهانی بەجێ هێشتووە.

مەلا قادر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر پاراو و شیرین و ڕەوانن. مەلا قادر لە پارچە هەڵبەستێکیدا سەبارەت بەکەلوپەلی دەواری دەوار نشینانەوە دواوە و ناوی گەلێ ئامرازی بەیادگار بەجێ هێشتووە وەکو دەڵێ:

فیراقی تۆ لە (هەردە)ی دڵ و دەس و دەم
هەڵی دا (ڕەش دەواری) مەینەت و غەم
بە (کرۆس)ی سیا تاری پەژارەم
بە(مێخ)ی مەحکەمی ناڵە و شەرارەم
(چڵە)ی فرمێسکی (قوڵف)ی چاوەکانم
(چاڵەم) قامەت خەمیدەی وەک کەمانم
بە (کۆماج)ی (هەسوون)ی بێ دەماخم
بە(تێلا) و (چیخ)ی (ئەسپەریچ)ی ئاخم
(سنگ) و (کووچیل) و (سەردرز)ی هەناسەم
بەسەیلی (دوودەم)ی خوونینی تاسەم

له (بەر مـــاڵ) و له (پش مـــاڵ) تاڵه حـــاڵم
دەنـاڵـێـنـم، دەڵـێـم وێـرانـە مـــــــــــاڵـم

واته: ئەی خۆشەویستەکەم! دووریی تۆ له (هەردەی) دڵ، (ڕەش دەوار)ی خەم و مەینەتی هەڵ دا، وه بە[گـورێس)ی ڕەشی پەژارەم و بە(مـێخ)ی پتـەوی ناڵەی دەروونم، وە (چڵـە)ی فـرمـێـسکی (قـوڵف)ی چاوەکـانم، وە بە(کـۆمـاج)ی (هەسـوون) و بە(تـێـلا) و (چیخ) و (ئەسپەرپێچ)، وە بە(سنگ) و (کووچیل) و (سەردرزی) هەناسەم و بەلافـاوی (دوودەم)ی خوێنی تاسەم و له (بەر مـاڵ) و (پێش مـاڵ)ی تاڵەی حـاڵم، هەر دەناڵێنم و دەڵێم: وێرانه ماڵم.

سەرچاوەکان

١- یادی مەردان، نووسراوی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٥٨.

٢- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣٢٧دا نووسراوە

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا قادری جاف.

مەلا حەمدوونی کوێر

١٢٧٨- ١٣٣٦

ئەم هۆنەرەمـان ناوی حـەمـدوون و کـوڕی مـەلا ئەحـمـەدی شـاربازێڕییـە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستـمـان لە ساڵی ١٢٧٨ی کۆچی لە شـاری سلێمانیدا لە دایک بووه. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشـان بەفەقـێـیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و خوێندوویەتی، لە تافی جوانیدا تووشی نەخۆشیی ئاوڵە دەبێ و بەهۆی ئەو نەخۆشـییەوە هەردوو چاوی کـوێر دەبن و لەبەرئەوەی زۆربەی سـوورەکـانی قـورئانی پیـرۆزی لەبەر بووە، بەم چەشنە شـار بەشـار و دێ بەدێ گـەڕاوە و سـەرئەنجـام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە ساڵی ١٣٣٦ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا لە هەڵەبجە کۆچی دوایی کردووە و لەژێر دارەکەی پیر محەمەددا نێژراوە.

هەندێک لایان وایە کە مەلا حـەمدوون هەر بەکـوێری لە دایک بووە و هیچ بەهـرەیەکی لە خوێندن و سەواد نەبووە، بەڵام تا بڵێی زیرەک و وشیار بووە و تەواوی قورئانی لەبەر بووە و ئەوەش لەناو فەقێکان فێربووە و زۆربەی ژیانی بەهەژاری و سـواڵکردن لە کوردسـتـانی ئێراندا بردووەتە سەر.

مەلا حـەمدوون لەگەڵ ئەوەی کەمی خوێندووە، بەڵام لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی

بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی گەلێ بەرز و تەڕ و پاراو و ناسک و ڕەوانن.

مەلا حەمدوون پارچە هەڵبەستێکی سەبارەت شەڕی یەکەمی جیهانی هۆنیوەتەوە کە بەچاوی دڵی کارەساتی ئەو شەڕەی دیوە و لەو پارچەیەدا ڕووداوی ئەو شەڕەی گێڕاوەتەوە کە بەڕاستی نموونەیەکی هەرە بەرزە لە وێژەی کوردیدا.

ئەم شەڕە کە لە ساڵانی ١٩١٤ – ١٩١٨ی زاینیدا ڕووی دا شەڕێکی زۆر قورس بوو، لەم شەڕەدا بلیۆن و نیوێک کەوتنە ناو گێرە و کێشەوە و، لە ڕاستیدا هەزار و سی سەد و چل ملیۆن لە هاوپەیمانەکان چوون بەگژی سەد و شەست ملیۆن ئەڵمانی و نەمسەوی و مەجەرستانی و تورکیدا. لەم شەڕەدا شەست ملیۆن کەس لەژێر چەکدا بوون و کە نزیکەی هەشت ملیۆن کەسیان لێ کوژرا و هەژدە ملیۆنیان لێ بریندار بوو، ئەوانەش وا مانەوە بەنەخۆشی ڕشانەوە و چاو قووڵکە و برسیەتی و پەرێشانییەوە مردن. بناغەی هەڵگیرساندنی ئەم شەڕەش ئەوە بوو کە ڕۆژێکیان فرنسیس لەگەڵ ژنەکەیدا بەدروشکە دەچوون بۆ شوێنێک و لە ڕێدا لە لایەن چەند کەس لە دوژمنەکانیانەوە تیرۆر کران و ئیتر ئەمە بووە هۆی هەڵگیرساندنی ئەو شەڕە و سەری ئەو هەموو خەڵکەی بەبادا.

مەلا حەمدوونی کوێر باسی ئەو شەڕەمان بەو جۆرە بۆ دەکا و دەڵێ:

ئەم ڕۆژە چ ڕۆژێکە کە عالەم شڵەژاوە
هەر کەس بەجەخارێ جگەری قیمە کراوە
دونیا پڕی ئاشووبە خەلایق بەعومومی
ئاسایشی لێ مەنعە ئەڵێی هێرشی ئاوە
کامەی کە ئەڵێی خۆشیەتی دوورە لە میحنەت
ڕیشەی دڵی ئالاوە بەسەد دەرد و بەلاوە
گیرۆدەیە ئەم عالەمە هەر کەس بەسیاقی
کەوتوونەتە زنجیرەی ئەنواعی بەلاوە
وەک تەرزە ئەبارێ بەهەموو دەم ئەسەف و غەم
هەوری غەزەب و قەهری خوا توند و بەتاوە
نیک و بەدی ئەم زومرەی ئیسلامە بەجارێ
کەوتوونە کەشاکەش بەقۆماندەی ئومەراوە
ئەم زاڵمی سەفاکی «سەفەربەرلگە» ئەمڕۆ
فەرمانی بەخوێن ڕشتنی ئەم عالەمە داوە

ژاندرمە ئەسووریتەوە وەک واشەیی برسی
بۆ لاشەی میللەت بەفڕوفێڵی غەزاوە
فەوتاوە لەبەر سوغرە کەر و ئێستر و یابوو
حوشتر سەقەت و شەل بووە، گا پشتی شکاوە
کەر شەوقی زەڕینی نییە حەتا لە بەهارا
ترسی هەیە نەک بیخەنە ژێر باری قەزاوە
هەر شەش جیهەتی گرتووە ئاشووب و موسیبەت
مێشوولە مەجالی نییە دەرچێ لە حەواوە
تەیارە بەئەسبابی شەڕ و فیتنەوە دایم
جەولانی ئەڵێ هەورە بەسەر مەرکەبی باوە
باڵۆنی هەڵۆ شێوە لەگەڵ دێتە تەحەرروک
عالەم نەزەریا بەمەسەل پۆری خوراوە
ئەم جووتە بەلازادەی باڵندەیە ئەمڕۆ
سەیارەی فەوقن بەئەلکتریکی چراوە
عالەم لە شریخە و شەرەری دمدمی بۆمبا
حەیران و سەراسیمە و عەقڵی خەرەفاوە
بەرقی غەزەبی دانە و نارنجەک و توربێد
ئاگر ئەپژێنن لە زەمین و لە سەماوە
شەو ڕۆژە لەبەر بەرقی قلیچ و ڕم و سوننی
لەمعەی قەسە تۆرەش بەمەسەل بەرقی هەتاوە
دەشت و جەبەل و بەحر و جزیرە و هەموو دونیا
شەق شەق بووە مەجمووعی بەدەم تۆپی قەزاوە
وشک و تەڕی ئەم سەتحی کورەی ئەرزە بەجارێ
گوڵگوون بووە، ڕەنگینە بەخوێنی شوهەداوە
تا حوکمی تەماشای تەسەور لە هەموو لا
هەر لاشەی جنراو و سەر و دەستی شکاوە
ڕووسی غەم و ئینگریزی خەفەت هەردوو بەجارێ
هاتوونەتە سەر مۆمنی عوشرەت بەسوپاوە

هەر لەحزەی سەد لەم چ لە مۆمن، چ لە موشرک
واسڵ بەدوو جیمن بەعەتاو و بەخەتاوە
واپۆڕ و سەفینە و بەلەم و کەشتی و ئوستۆل
ئامادەی حەربن لە هەموو لا تەنراوە
گیراوە بەهێزی چەک و تەیارە و سارووخ
مەعموورە و وێرانە هەچی ناوی براوە
لەو ڕۆژەوە دونیا هەیە تا ئەم دەمە بێ شک
مەغلووبەی بەم غایەتە نەبووە و نەکراوە
بۆ گرتن و بۆ کوشتنی ئەم عالەمە یەکسەر
ئەم عەرسەی ئافاقە ئەڵێی حەڵقەی داوە
ئەم دینە لە پێشا وەکو سەرچاوەی زەمزەم
بێ غەش بوو، ئەمێستا کە ئەڵێی عەینی قوڕاوە
بنچینەی دەرکەوتووە بنیادی شەریعەت
یەکسەر هەرەسی بردووە ئاساری نەماوە
پڕ گەردی غەمە ناوی سەعاتی دڵی عالەم
ڕەقاس و جەڕ و زنبەلەک و چەرخی شکاوە
یا ڕەبی لەبەر حورمەت و ئیکرامی محەمەد
ڕەحمێ بکە بەم باقی ئیسلامە کە ماوە
کەم زۆرە ئەگەر نەسرەتی حەق ڕاهنما بێ
بێ نەسرەتی حەق لەشکری دارا سەرە واوە
(حەمەدی) دڵی یەخسیری فەرەنگی غەمە ئەمڕۆ

دیوانەکەی ئەم هۆنەرە هێشتا لە چاپ نەدراوە و هەروا ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

١- ڕشتەی مرواری (بەرگی سێیەم) عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٨.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا حەمدوونی کوێر.

سەی ئەحمەدی نەقیب

١٢٨٠ - ١٣٢٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی شێخ مەحموودی کوڕی شێخ مارفی کوڕی شێخ حەسەنی گڵەزەردەیە و نازناوی نەقیبە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٠ی کۆچی لە شاری سلێمانی هاتووەتە دنیاوە. هەر لە منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندن و کە لە نامیلکە وردەڵەکانی فارسی بووەتەوە، سەرەتای زانستی ئیسلامیی لە حوجرەی فەقێیاندا دەست پێ کردووە و ماوەیەک لەلای مەلا حامید کە مامۆستای مزگەوتی بالیکەدەری بووە خوێندوویەتی و ئەوسا لای عیرفان ئەفەندی خەریکی خوێندنی ئەستێرەناسی و ماتماتیک بووە و ماوەیەکیش لەلای مەلا حەمەدەمینی بالیکەدەریدا لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و سەرئەنجام لەلای شێخ مستەفای موفتی ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی.

کە لە ساڵی ١٢٩٦ گەڕاوەتەوە مەڵبەندەکەی خۆی، باوکی مردووە و ئەوسا کراوە بەسەرۆکی شارەکە و لەگەڵ ئەوەشدا خەریکی پێشنوێژی و وانە وتنەوە بووە و لە ساڵی ١٣٢١ لە ڕێی هەولێر و مووسڵەوە چووەتە ئەستەموول و بیرەوەریی ئەم گەشت و گێڵەی لە دەفتەرێکدا نووسیوە و بەیادگار ماوەتەوە.

لە ساڵی ١٣٢٨دا لەگەڵ هەندێ لە هاوەڵانیدا چووە بۆ حەج و لەوێدا تووشی نەخۆشی و دەرد بووە و چەند ڕۆژ بەو دەردەوە تلاوەتەوە تا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی پیرۆزی بەقیع لە شاری مەدینەدا بەخاک سپێراوە.

نەقیب هەر لە تافی جوانیدا کە خەریکی خوێندن بووە هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراو، هەر لەو کاتەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە، ئینجا خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی هەورامی شێوە وەکو بێسارانی و مەولەوی و سەیدی، لە بندەست ئەمەشەوە دیوانی هۆنەرانی بابانی وەکو نالی و سالم و ئاهی خوێندووەتەوە و چەشکەی هۆنراویانی لێ وەرگرتووە، وە بەم جۆرە ئەم هۆنەرەمان دەکەوێتە کۆشی هۆنراوەوە و نەقیب دەکاتە نازناوی خۆی و هەندێ جاریش هەر (سەید) بووە.

نەقیب وەکو دەڵێن لە فیقهـ و لێکدانەوەی قورئان و مێژووی ئیسلام زۆر شارەزا بووە و

گەلێ پەڕتووکی لەم بارەوە بەزمانی عەرەبی و فارسی نووسیون کە بەداخەوە زۆربەی ئەو پەڕتووکانەی لەناوچوون.

نەقیب سەری کێشاوەتە ناو هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری ئاینی، کۆمەڵایەتی، رامیاری. هۆنراوە ئاینییەکانی کە زۆربەی دیوانەکەی گرتووەتەوە، گەلێ بەرز و تەڕ و پاراو و شیرنن، لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوە دڵدارییەکانی زۆر بەرز و دڵڕاکێشەرن، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا بەیارەکەیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

کوفری زوڵفی لادەبا، ئیمانی رووی ئیزهار ئەکا
چینی زوڵفی غارەتی موشکی خەتا و تاتار ئەکا
دوو هیلال و ڕۆژ و شەو جەمعن لە ڕووی دڵدار دا
هەردوو زیددیش پێکەوەن کێ فەلسەفەی ئینکار ئەکا
شکڵی دڵبەر سەد هەزار ئەشکالی تر قوربانی بێ
مونتیجی ئەسرارە عەقڵم وا لە دووی ئەو بار ئەکا
چاوی بادامی و شەکر خەندەی دەهانی یاری خۆم
سەد هەزار لەبزینە دێنێت و دەوای ئەکدار ئەکا
نەرمی ناکا، دڵڕەقیی ئەو شۆخە گریە و داد و شین
ئەو بەناحەق بۆیە عاشق جارسی نێو شار ئەکا
قەلبی (سەید) عەرشی حەقە گەر کەسێ تێکی بدا
عومری دینی خۆی و ڕۆحی ئەحمەدیش بێزار ئەکا

واتە: یارەکەم کاتێ زوڵفەکانی لەسەر ڕوومەتی لا دەبا و، ڕوومەتی دەردەخا، زوڵفەکانی کە چین چین ڕاوەستاون موشکی خەتا و خوتەن بەتاڵان دەبەن و هیچ بایی و بایەخێکیان بۆ ناهێڵنەوە. ڕوومەتی یارەکەم وەکو ئاسمان جوانە و برۆکانی وەکو مانگی یەکشەوەن و زوڵفەکانیشی وەکو شەو تاریکن، چاوەکانی بادامییە و پێکەنینی وەکو شەکر شیرینە و هەرچەند بگریم و شیوەن کەم، دڵی ئەو شۆخەم بۆ نەرم نابێ، دڵی سەید کۆگای ڕازی خواییە، ئەگەر کەسێک بێت و تێکی بدا و زوێری بکا، هەم خۆی لەناو دەبا و هەم گیانی ئەحمەدیش خەمناک دەکا.

نەقیب لەم پارچەدا دیاردی دەکاتە فەرموودەیەکی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە دەفەرمووێ: «قلب المؤمن عرش الرحمن» واتە: دڵی موسڵمان مەکۆ و جێگای خوای بەبەزەییە. ئەحمەد کە ناوی هۆنەرە لە ڕەوانبێژیدا تەورییە، چونکە دوو مانای لێ

دەبێتـەوە، یەکەم ناوی خۆیەتی و دووەم ناوی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە و بەهەردوو ماناکەی دەتوانین بیگرین.

نەقیب هونەرێکی خواناس و سۆفی بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر رێ و ڕچەی خواناسیدا هۆنیوەتەوە. نەقیب بڕە هۆنراوێکی هەیە کە لەسەر دێڕی (بەحری نوور) هۆنیونیەتەوە وا دیارە لەسەر ڕێچکەی مەحوی و خاکی ڕۆیشتووە، چونکە ئەم دوو هۆنەرەش کە هاوچەرخی خۆی بوون، هەر کام چەکامەیەکی وایان هۆنیوەتەوە، نەقیب چەکامەکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا و دەڵێ:

(وصلی الله علی) ذاتێ کە قورئانی سەنا خوانە
لە جوملەی موعجیزاتی ئەووەڵی ئایاتی سوبحانە
شەهەنشاهی سەریری (لی مع الله) واسیتەی ئیمکانە
ڕەسووڵی ئینس و جانە نونسی جانە بەحری ئیحسانە
بەبەردی چۆن بکەم تەشبیهـ کە نووری مەهـ لە خۆر دەسکەوت
فەقەت (فخر الرسل) فەیزی لە نووری حەیی مەنانە
سمومی قەهری مالوێران کونەندەی میللەتی کوفرە
نەسیمی مێهری زینەت بەخشی گوڵزاری موسڵمانە
بەنووری ڕۆژی ڕوخساری شەوی کوفری جەهل گوم بوو
شەهی تەختی (لعمرک) مەسنەد ئارای مولکی عیرفانە
شەوی میعراجی وەک سوبحی هیدایەت پاک و نوورانی
شەوێ بوو تا قیامەت سەد هەزاران ڕۆژی قوربانە
لە حوجرەی (ام هانی)دا خەوی لێ کەوتبوو جبریل
بەتەعجیل هات و فەرمووی مەرحەبا بۆ فەخری ئەکوانە
بوراقی بەرق ڕەفتاری کە بۆ هێنا سوواری بوو
گەیشتە (مسجد الاقصی) ئەوەندە نەسحی قورئانە
کە تەشریفی دەچوو بۆ ئاسمان مژدەی دەدا جبریل
لە دەوری شەمعی ڕوخساری مەلائیک بوونە پەروانە
هەتا حەزکا خودا بۆ مەقدەمی جەنەت دەرازێنێت
ئەوەندەی بێ بەدڵدا داری (طوبا) هاتە لەرزانە
لەسەر بەحسی (او ادنی)دا بڵێ چی، بەندەیی (ادنی)
گەیشتە لامەکان و هاتەوە جێی خۆی هەر ئەو ئانە

هەزار ئەندەر هەزار ئەسرار و ئاساری کرا تەعلیم
لە پەنجا نوێژەوە بۆ هاتە سەر ئەم پێنج فەرزانە

واتە: درووود لەسەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە خوای مەزن لە قورئانی پیرۆزدا ستایشی کردووە و فەرموویە: (وانک لعلی خلق عظیم) واتە: تۆ خووەخدە و ئاکارێکی جوانت هەیە. ئەو پادشایەکە کە لەسەر تەخت دانیشتووە و بووەتە هۆی ئەوە کە خوا مرۆ و جنۆکە لەبەر ئەو بەدی بێنێ. پێغەمبەری گەورەی ئیسلام ڕووناکیی خۆی لە خوای مەزن وەرگرتووە و کە لە ڕووناکیی خۆر زۆر گرنگترە، پێغەمبەر بێ بڕوایی و ناخوایی بەجارێ لەناو برد، وەکو بای شەماڵ جوانیی بەگوڵ و گوڵزاری باخی موسڵمانان بەخشی. پێغەمبەرێ لەسەر گەنجینەی زانیاریدا دانیشتووە و ڕووناک کەرەوەی وڵاتی زانیارییە. پێغەمبەری گەورەی ئیسلام لە شەوی مێعراجدا ئەوەندە ڕووناک بووە کە ئەو شەوە جیهانی بەجارێ ڕووناک کردەوە، کاتێ پێغەمبەر لە ماڵی ئوم هانی دابوو، جبرەئیل هاتە لای و ئەوی لەگەڵ خۆیا بردە بارەگای خوایی و لە مزگەوتی ئەقساوە تێ پەڕی و کاتێ فریشتەکان لە دەوریا کۆبوونەوە و، وە لەو شەوەدا هەزاران شتی نهێنی و چاکی پێ فێرکرا و نوێژیشی هەر لەوێدا فەرمان پێ دراو بەم چەشنە پێغەمبەر هەمووی ئاسمانەکان گەڕا و بەچاوی سەر خوای خۆی بینی و ئەوسا هاتەوە جێگاکەی خۆی کە تیایا نووستبوو.

نەقیب لە هۆنینەوەی هۆنراوی کۆمەڵایەتیشدا دەستێکی باڵای هەبووە، ئەوەش ڕوون و ئاشکرایە کە دەوری هۆنەر دەورێک بووە پڕ لە شەڕ و هەرا و ڕێگر و جەردەیی و درۆ و دەلەسە و، گەلی کورد لەوپەڕی سەختەتی و ناڕەحەتیدا ژیاون و ئەم بارە نالەبارە بەجارێ کاری کردووەتە سەر هۆنەر، بۆیە هۆنراوەکانی ئاوێنەیەکن بۆ پیشاندانی کارەساتی ڕۆژگاری خۆی، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

عەجەب وەقتێکە خەڵقی هەر لە ئاشووب و زەرەر ئەدوێ
شەو و ڕۆژ هەر لە کینە و بوغز و ئیفساد و لە شەڕ ئەدوێ
دەبینم شا کە ئێستاکە لە کونجی عەزلەتا ماتە
بەکوڵی جەهلەوە جاهیل لەگەڵ ئیبنولحەجەر ئەدوێ
لە فەرقی فیرقەدەینە جێی دزان ئەما مەلای مەزلووم
دەبینێ عەکسی خۆی، دائیم لە ئالام و کەدەر ئەدوێ
ئەمێستا جەردە فەردی کامیلە، دز مەردە بێ شوبهە
کەچی ڕۆژی قیامەت ئەو لەگەڵ ئەهلی هونەر ئەدوێ

بزانە تۆ لە حـــاڵی زاڵم ئێـــســـــتـــاکـــە چرای چاوە
کـــەچی ئەو وا بـەبێ پەروا لە حـــەدی خـــۆی بەدەر ئەدوێ
کـەسێ مـەقـبـوول و مـاقـووڵە کـە نـامـاقـووڵی کـاری بێ
ئەوە مـەرغـووب و مـەحـبـووبـە، لەگـەڵ ئەهلی نـەزەر ئەدوێ
لەلام کـاژاوەیی، جـوودی لە بۆ سـوحـبـەت سـەر و زیادە
بەدیقەت سەیری (ئەحمەد)کەن کە وەک سیاکی دورەڕ ئەدوێ

واتە: ئەمە چ ڕۆژگارێکی سەیرە کە خەڵک ئاوارە و سەرگەدانە و باس هەر باسی هەرا و ئاژاوە و ڕقوقین و تووڵانەوە و شەڕە ئەوەی کە گەورە و سەرۆکە ئێستاکە داماوە و لە کونجێک دانیشتووە وە ئەوەی وا نەزانە خەریکی لێکۆڵینەوەی پەڕاوی ئیبنولحەجەرە، لەم چەرخەدا دزی و جەردەیی بەجۆرێ باوی سەندووە، کە هەندێ شانازیی پێوە دەکەن، بەڵام لەو دنیا جێگای دۆزەخە. ئەگەرچی زۆردار و ستەمکار ئێستاکە خەریکی زۆر و ستەمە و خەڵک دەچەوسێنێتەوە و هەندێک لە ترسی گیانیاندا ڕێزی دەگرن، بەڵام سەرئەنجامی خراپ لە دوایە و لەم ڕۆژگارەدا ڕێزی کەسێک دەگرن کە پیشەیان زۆر و ستەمە و، ئەمەش وانابێ و ئەم بارە کۆتاییی پێ دێ.

سەرچاوەکان

١- دیوانی سەی ئەحمەدی نەقیب لێکۆڵینەوەی مەحموود ئەحمەد محەمەد - بەغدا، ١٩٨٥.

٢- الشیخ معروف النودهی، تألیف محمد الخال - بغداد، ١٩٥١.

٣- شیعر و شاعیرەکانمان، نووسینی نەجمەدین مەلا، لە ڕۆژنامەی ژین ژمارەی ١٢٦٠.

٤- سەید ئەحمەدی نەقیب، نووسینی سۆران مەحوی، لە گۆڤاری بەیان ژمارە ٩٩.

٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەججادی - بەغدا، ١٩٥٢.

ئەمین فەیزی بەگ

١٣٤٧ - ١٢٨٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد ئەمین و کوڕی دەروێش عەبدولقادر و نازناوی فەیزییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٢ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا هاتووەتە دنیاوە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە بەغدا لە ئامادەیی سپاییدا ناونووسیی کردووە و لە پاش ئەوەی کە چەند ساڵ خوێندوویەتی بڕوانامەی وەرگرتووە و ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ لە بەشی تۆپچییەتیدا کەوتووەتە کار و لە پاشا بووەتە ئەفسەر و ئەوسا گەڕاوەتەوە بەغدا و لەوێدا بووەتە مامۆستای ژمارە و

جوغرافیا و ماوەیەکیش لە مووسڵ و سلێمانیدا بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتەوە ئەستەمووڵ و لە پاش چەند ساڵێک خانەنشین کراوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە مووسڵ و کە شەڕی جیهانی دەست پێ کراوە ڕۆیشتووەتە حەلەب و مامۆستا ڕەفیق حیلمی وەکو لە پەڕاوی «شیعر و ئەدەبیاتی کوردی» نووسیویە لە ساڵی ١٣٣٥ی کۆچیدا ئەوی لە حەلەب دیوە و دەڵێ کە کاتێ چوومە دیتنی نەخۆش بوو. ئەمین فەیزی لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا تووشی گۆچی بوو و سەرئەنجام بەو دەردەوە لە ساڵی ١٣٤٧ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە ولە گۆڕستانی ئەستەمووڵدا نێژراوە.

ئەمین فەیزی بەگ بەیەکێ لە زانایانی هەرە بەرز و هۆنەرانی سەدەی سێزدەیەم و چواردەیەمی کورد دێتە ژمار، ئەو لەگەڵ ئەوەی بەپیشە سەرباز و ئەفسەرێکی لێهاتووی دەوری خۆی بووە کەچی لە ژمارە و خۆڕسکدا زانایەکی بەرز بووە، زۆربەی تەمەنی بەنووسینی پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر و هەندێ لە پەڕاوەکانی کە چاپ کراون بریتین لە: «اجماد النتائج» و «تفرقه الریاضیات» و «هەوای نەسیمی» و «شعاعات» و «ئەنجومەنی ئەدیبان». لەگەڵ شێخ ڕەزای تاڵەبانیدا هەڵبەستیان بۆ یەکتر نووسیوە و زۆربەی نامەکانیان بەفارسی بووە.

ئەمین فەیزی بەهۆی نووسینی پەڕاوی ئەنجومەنی ئەدیبان کە هۆنراوی هەندێ لە هۆنەرانی کوردی ئەو سەردەمەی تێدایە، ڕاژەیەکی زۆری بەوێژەی کوردی کردووە و خۆیشی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی و تورکیدا بێ هاوتا بووە و (شعاعات) کە کۆمەڵە هۆنراوی تورکیی ئەمین فەیزی بەگە، نموونەیەکی بەرزی هۆنراوی تورکی ئەو سەردەمەیە، بەڵام هۆنراوە کوردی و فارسییەکانی کۆ نەکراونەتەوە و زۆربەیان تیاچوون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو کە دەڵێ:

که جەیشی غەم هوجوومی کرد نیزامی عومری من تێک چوو
ئیتر مومکن نییە ئاسایشی حاڵی پەرێشانم
بینای بورجی بەدەن رووخا بەگوللەی حادسات ئیمرۆ
نەما قووەت لە ئەژنۆما برا پشتم شکا شانم

وا دیارە ئەمین فەیزی ژیانێکی زۆر نالەبار و سەختی بردووەتە سەر کە دەڵێ: کاتێ لەشکری پەژارە هێرشی بۆ هێنام، نەریتی تەمەنی من تێک چوو، ئیتر لام وا نییە کە باری پەرێشانم هێمنی ببینێ، بینای برجی لەش بەگوللەی کارەساتی ئەمرۆ کاوڵ و وێران بوو، هێز لە ئەژنۆما نەما و پشتم برا و شانم شکا.

چەندە جوان بۆت شی دەکاتەوە کە ئەگەر پیاوی چاک لە ڕێدا لەگەڵتدا بێ، هیچ باکێکت

بۆ نییە، بەڵام ئەگەر بەدخوویەک ببێتە هاوەڵ و هاورێت، دۆزەخ جێگەتە، چونکە لەو ماوە کورتەدا وەڕەست دێنێ و تەنگت پێ هەڵدەچنێ، وەکو دەڵێ:

گەر ڕەفیقت پیاوی سادق بێ چ باکی ڕێگەتە

گەر کەسێ بەدخوو لەگەڵتدا بێ جەهەنەم جێگەتە

لە تاقە هەڵبەستێکی تریشدا ئەوەمان بۆ دەردەخا کە لە باسی زانیاریی ئاینی و فیقهدا شارەزا بووە و دەڵێ: زانستی ڕاستەقینە و ژیانی هەمیشەیی ئەوەیە کە بنیادەم ترسی لە خوا بێ و پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی خۆش بوێ و خۆشەویستیی ئەو لە دڵیدا بێ:

عیلمی یەقین و حەیاتی سەرمەد

خەوفی خودایە و حوبی محەمەد

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تەڕ و پاراو و شیرینی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاخوا هەڵکەنێ ئەو کێوە لەبن

بەڵکو دەرکەوێ نووری دیدەی من

من دوور و تۆ دوور کێوێکمان بەینە

هەر نەبڕایەوە ئەم کەینوبەینە

یاخوا هەڵکەنێ ئەو کێوە لەبن

بەڵکو دەرکەوێ نووری دیدەی من

نێوانمان ئەگەر هەر کێو بێ چاکە

کارمان پەژموردەی دەستی ناپاکە

زمانی ببڕێ پەنجەی هەڵوەرێ

ئەوەی کە ڕێگا لە دووڵ ئەگرێ

ئەمین فەیزی هەروەها وتمان لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسیشدا دەستێکی بەرز ر باڵای هەبووە. بەڵام بەداخەوە هۆنراوە فارسییەکانیشی وەکو کوردییەکانی لەناوچوون و ئێمە هەر تەنیا تاقە هۆنراوێکی فارسیمان دەست کەوت کە لەبەرئەوەی زۆر قووڵە ئەوا لێرەدا دەینووسین:

ریش سفید «فیضی» خندد بر آنکه گوید

بالاتر از سیاهی رنگ دگر نباشد

واتە: ڕدێنی سپی (فەیزی) پێ دەکەنێ بەو کەسەی کە دەڵێ: بەسەر ڕەنگی ڕەشەوە ڕەنگێکی تر نییە.

سەرچاوەکان
١- ئەنجومەنی ئەدیبان، دانەر ئەمین فەیزی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەمین فەیزی.

شێخ مارفی نۆدێ

١١٦٦ - ١٢٥٤

ئەم زانایەمان ناوی محەمەد و کوڕی سەید مستەفای بەرزنجییە و بەشێخ مارفی نۆدێ ناسراوە و بەچەند پشت دەچێتەوە سەر شێخ عیسای بەرزنجیی. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لەساڵی ١١٦٦ی کۆچی لە دێی نۆدێدا لە دایک بووە - نۆدێ یەکێ لە دێکانی شارباژێر بووە کە کەوتووەتە چەند کیلۆمەتریی شاری سلێمانییەوە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و هەرکە لە پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبی بووەتەوە، چووەتە قەڵاچواڵان و لەوێدا خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە دێی هەزارمێرد و لەلای ئیبنو لحاج خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و ماوەیێکیش لەلای مەلا عەبدوڵڵای بێتووشی خەریکی خوێندن بووە و لەلای ئەو فێری وێژەی فارسی و عەرەبی و زانیاریی ئیسلامی بووە و لە پاش تەواوکردنی خوێندنەکەی گەڕاوەتەوە سلێمانی و لەوێوە چووەتە دێی دۆڵ پەموو ماوەیەک لەلای شێخ عەلی بەرزنجەیی ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا چووەتە قەڵاچواڵان و لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاشان چووەتە سلێمانی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و دانانی پەڕاو و نامیلکەی بەکەڵک بەسەربردووە تا لە ساڵی ١٢٥٤ لە تەمەنی هەشتا و هەشت ساڵی کۆچی دواییی کردووە و لە گردی سەیوان نێژراوە.

شێخ مارف بەیەکێ لە زانایانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار، لە وێژەی فارسی و عەرەبی و کوردیدا مامۆستا بووە و لە لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و گێڕانەوەی فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درودی خوای لەسەر بێ، بێ وێنە بووە و نزیکەی سی و پێنج بەرگ پەڕاوی سەبارەت بەبیروباوەڕی ئیسلامی و لێکدانەوەی هەندێ لە ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز و ڕێزمان و وێژەی عەرەبی و فەقهی ئیسلامی داناوە و گەلێ هۆنراویشی بەزمانی فارسی و عەرەبی هۆنیوەتەوە. بەداخەوە شێخ مارف جگە لە پەڕاوی (ئەحمەدی) شوێنەوارێکی تری کوردیی دانەناوە، ئەویش مەبەستی ئەوە نەبووە کە ڕاژە و خزمەتی زمانی کوردی بکا، بەڵکو بۆ ئەوە بووە کە کاک ئەحمەدی کوڕی بەو نامیلکەیە فێری زمانی عەرەبی بێ و، سەرەتاکەشی بەفارسی داناوە، وەکو لە سەرەتای ئەو نامیلکەوە دەڵێ:

بنام خـــدای حی لایمـــوت پروردگـــار ملک و ملکوت
الحـــمـــد الله علی مـــا وهب هدانا الی لســـان العـــرب
صلاة و سلام بی حدو حســـاب بر محمد باد هم آل واصحاب
دراین رســـاله بەکـــردی زبان کنـــم زبان عـــرب را بیـــان
تاکـه فـرزندم اَحـمـد بی تعب شـــــود دانای لغـــات عـرب
لهـذا ناوم نای ئەحـمـەدییـە والله ارجـوا اصـلاح النیـە

واتە: بەناوی خـوای زیندوو نەمر، پەروەردگـاری زەوی و ئاسـمـان، سـپـاس بۆ خـوا بۆ ئەوەی زمـانی عـەرەبی بەئێمـە بەخشـی دروودی بێ ئەندازە و بێ ژمار لەسـەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و کەسوکار و یارەکانی، لەم نامیلکەیەدا بەزمانی کوردی، زمانی عـەرەب دەخەمە ڕوو تاکو کوڕەکەم ئەحمەد بەبێ ڕەنج فێری زمانی عـەرەبی بێ، لەبەر ئەوە ناوم نا «ئەحمەدی»یە، بیری چاک لە خوا داوا دەکەم.

نامیلکەی ئەحـمـەدی بریتییە لە دوو بەش، بەشی یەکەمی بەشی ناوە و بەشی دووەمی بەشی فـرمـانە واتە: (باب الاسـمـاء) و (باب الافعـال) و بۆ ئەوەی خـوێنەر لێی تێک نەچێ وشە عەرەبییەکانی خستووەتە ناو کەوان و کوردییەکەی بەدوای عەرەبییەکەوە نووسیوە، کە بەڕاسـتی کـارێکی زۆر گرنگە و لەو کـاتەدا خزمـەتێکی زۆر گـەورە بووە بۆ خـوێندەوارانی کورد. ئەوا لێرەدا هەندێ لە بەشی یەکەمی ئەو هۆنراوانە دێنین:

(رَأس) ســـــــــەرە (عَـین) چـاوە
(بَـدَن) قـــــــالَـب (اِسـم) نـاوە
(اَنـف) لـووتـە (حـــــــاجِـب) بـرۆ
(فَـــخِــذ) ڕانە (رُکـبـــة) ئەژنۆ
(جَـــبین) و (جَـــبـــهـــة) تەوێڵـــە
(مَکر) و (کَـیـد) و (حـیلە) فـێـڵـە
(ظَـهـر) پشـــتـــە (کَـتف) شـــانە
(شَـــفـــة) لێـــوە (سِنّ) ددانە
(بَـطن) سکـە (صَـــــدر) سـنگـە
(کــعـــوب) کنگر (نَعناع) پونگە
(ســاعـد) باسکە (عـضـد) قـۆڵە
(قَـرنا) شـاخـدار (جـمّـاء) کـۆڵە

(مَـــتين) قـــايم (مَتن) پشـــتـــه
(لَّبَن) شـــيـــره (لَبِن) خـــشـــتـــه
(شَـــعـــر) مـــووه (قُطن) لۆكـــه
(عَـــدَس) نيـــسكه (حِـــمص) نۆكـــه
(ظفـــر) نينۆك (مِـــســـحـــاة) بێـلّـــه
(صـــافي) ســـافـــه (كَـــدِر) لێـلّـــه
(شـــارِب) ســـمـــێڵ (لحَـــيـــة) ڕيشـــه
(جَـــرح) برينه (وَجع) ئێـــشـــه
(باع) و (دِراع) و (يَد) دەســـتـــه
(سَريع) چەسپاندن (بَطيء) سستـه
(ناصـــيـــه) چيـــيـــه پێـــشـــه ســـەره
(ابِل) وشـــتـــر (حِـــمـــار) كـــەره
(اَصـــبع) ئەنگوشت (قَـــدَم) پێـــيـــه
(ذَكَـــر) نێـــره (أُنثى) مـــێـــيـــه
(أُذن) گـــوێيـــه (مَـــرفِق) ئەنيـــشكه
(ديک) كـــەڵەشـــێـــر (دُجاج) مـــريشكه
(وَجـــه) ڕوو (كـــاهل) نێـــوشـــانه
(لحَم) گـــۆشـــتـــه (عَظم) ئێـــســـقـــانه
(ابِط) بنـــهـــەنگڵ (جنب) تـەنيـــشـــتـــه
(قـــاع) جـێگەی نەرمـــان و دەشـــتـــه
(صُلب) پشـــتـــه (منكِب) شـــانه
(نَصل) ســـــــەرەرم، هـەم پـەيكانه
(عَـــقب) پاژنـه (عِـــرق) ڕەگـــه
(عَـصَب) پێـــيـــه (كِـــرش) ورگـــه
(كَـــعب) قـــاپـه (لُثـــة) پووكـــه
(عَـــروس) زاوا يا هـەم بـووكـــه
(ذَنَب) كلـكه (عُـــــــرُف) يالّـه
(جُناح) گـــــــوناح (جَناح) باڵـه

(شـــاب) جـــوانـه (هَرِم) پيـــره
(قَـوس) كـــهوانه (سَـــهم) تيـــره
(مُـــخـــاط) چلّـمــه (لُعــاب) ليكه
(لُقــــمــــــة) پاروو (لُبنة) تيكه
(صَـــــــلاة) نـويْـژه (أذان) بـانـگه
(سَنة) ســـالّه (شَـــهـــر) مــانگه
(نَـهـــــار) رِۆژه (لَيل) شـــــهوه
(نَوم) نـووســــتنه (رُوعيا) خــــهوه
(ذَهَب) زێره (فِـــــضّــــــة) زيوه
(جَـبَل) كــێــوه (وادی) شــێــوه
(غَـدير) گــۆلاوه (بُركــة) بركــه
(صَـهـبـاء) شــهرابه (خَل) ســركـه
(أرنَب) كهروێشكه (فَهد) ئيسمی يۆزه
(نُسِـر) ســيـســارگـه (رَخَم) پيـرۆزه

ئهمـهش چهند هۆنراوێكی تر له بهندی دووهمی نامـیلكهكـه كـه بهشێ فـرمـانه و لهسـهر كێشێكی تر هۆنيويهتهوه:

(باب) دهرگا (عِـقـد) گـهردهنبـهندی دورِ
(طِرف) جـوانۆ (زرِد) دوگـمـه (طاق) تار
(سِـــقط) بالّ (ه) پهرِ (زِقّ) مــــشكه
(جيفَة) لاشـه (تحی) خيكه (عَدّ) شمـار
(أُسر) مـيزگـيـران (سِمسم) كـونجيـه
(قطف) بهر (مُـثـمـر) درهخـتی مـيـوهدار
(أَجنَبي) بێـگانـه (جَـــــدري) ئـاوڵـه
(غِصن) ههم (فَرع) و (فَن) چی شـاخدار

ئهمهش بهندێكی تر له بهشی دووهمی ناميلكهكه كه لهسهر كێشێكی تر هۆنيويهتهوه:

(وَتر) چی ژێ (وَطر) حـاجـهت (نَقي) مـێشك
(لِبَـأ) ژهک، فـرۆ (انفـحـه) چی فـرێشك
(حَـصَی) چيـــيـــه بهردی بچـــووک
(أنوك) ئـهحـمـــهقـــه جــهمــعی (نـووک)

(غُراب) (غُدلف) قەلەڕەشە
(نوُن) ماسییە (دامِس) ڕەشە
(عُنصُل) پیازە خووگانە
(مَنهَل) چەشمە (مَعدَن) کانە
(رَماد) چییە خۆڵەمێشە
(رَمَد) بەکوردی چاوێشە
(سَبحَة) تەزبیحە (صبِرّ) بای سەختە
(نِئ) کاڵە (نَضیج) پوختە
(لجُام) لەغاوی (خِطام) هەوسار
(راکب) بەکوردی حوشتر سوار
(غالی) گران (رَخیص) هەرزان
(عالِم) دانا (جاهِل) نەزان
(جَدید) تازە (قَدیم) کۆنە
(مَشحون) بڕە (دُهن) ڕۆنە

ئەمەش بەندێکی تر لە بەشی دووەمی نامیلکەکە لەسەر کێشێکی تر هۆنیویەتەوە:

(سَبَق) پێشکەوت (نَظَر) ڕوانی
(اَخَذ) گرتی (اَکَل) خواردی
(ظَهَر) (لاحَ) (بَدا) دەرکەوت
(عَرَف) ناسی (بَعَث) ناردی
(مَدَح) وەصفی بەچاکەی کرد
(طَحَن) هاڕی (عَجَنَ) شێلای
(کَحَل) ڕشتی (وَهَب) بەخشی
(فَعَل) کردی (حَرَث) کێلای
(فَقِه) زانی (نَحَت) تاشی
(ضَرَب) لێی دا (کَتَب) نووسی
(غَزُر) زۆر بو (نَزَر) کەم بوو
(جَذَب) کێشای (سَئَل) پرسی

(صَعَب) سەخت بوو (سَهَل) ئاسان
(بَسَط) ڕای خست (غَزَل) ڕستی
(سَعَل) کۆکی (فَزَع) ترسا
(رَقَم) نووسی (عَقَد) بەستی

سەرچاوەکان
١- الشیخ معروف النودهی تألیف محمد الخال - بغداد، ١٩٦١.
٢- ئەحمەدی دانراوی شێخ مارفی نۆدێ - سلێمانی، ١٩٣٦.

حاجی تۆفیقی پیرەمێرد

١٣٧٠ - ١٢٧٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی تۆفیق و کوڕی مەحموود ئاغایە، هەمزە ئاغای باپیری سەرەک وەزیری ئەحمەد پاشای بابان بووە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٧ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی تەواو کردوون و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و ماوەیەک لەلای مەلا سەعیدی زەلزەلەیی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا بەفەقێیەتی چووەتە بانە و هەڵەبجە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشان لە کاری میری دامەزراوە و لە پاش ماوەیەک ڕۆیشتووەتە ئەستەموڵ و لەوێدا چووەتە زانکۆی حقووق و لەم ماوەدا گەلێ وتاری بەزمانی فارسی و کوردی و تورکی لە ڕۆژنامەکان و گۆڤارەکاندا نووسیون و پاشان کراوەتە فەرمانڕەوای جۆلەمێرگ و لە دواییدا بووەتە فەرمانداری ئاماسیە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ڕۆژنامەی «ژیان» و «ژین»ی دەرکردووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕۆژنامە نووسین و هۆنینەوەی هۆنراو و نووسینی پەڕاو و وتاری بەکەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٧٠ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گردی مامە یارەدا نێژراوە.

پیرەمێرد بەیەکێ لە نووسەران و زانایان و هۆنەرانی کورد دێتە ژمار. ئەو لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ ڕاژە و خزمەتی بەزمان و وێژە و کەلەپووری نەتەوایەتی کردووە و بۆ یەکەمین جار قوتابخانەی زانستیی لە سلێمانیدا کردووەتەوە، هەروەها خەڵکی هان دا کە هەموو ساڵێک جەژنی نەورۆز بگرن و لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەی کاتی خۆی بەهۆنینەوەی هۆنراو دەبردە سەر.

یەکێ لە کارە گرنگەکانی پیرەمێرد کۆکردنەوەی پەندی پێشینانە کە ئەم پەندانەی دەکردە هۆنراو و لە رۆژنامەی ژیان و ژیندا چاپی دەکرد و ژمارەی ئەو پەندانەی کە لە رۆژنامەکەیدا بەچاپی گەیاندووە گەیشتووەتە شەش هەزار و چوارسەد و چل و هەشت پەند.

هۆنراوەکانی پیرەمێرد زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و رەوانن و هۆنراویشی هەر لە خۆیەوە نەهۆنیوەتەوە، بەڵکو هەر کاتێ کە هۆیەک هاتووەتە پێشەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە.

وا دیارە سروشتی جوانی کوردستان بەئاووهەوای فێنکیەوە و بەکێو و چیا رەنگینەکانیەوە و بەباڵندەکانی جۆر بەجۆریەوە و بەباخ و گوڵزارە جوانەکانیەوە و بەتاڤگە نەخشینەکانیەوە کاریان کردووەتە سەر پیرەمێرد، بۆیە بەم جۆرە باسی تاڤگەی زەڵم دەکا و دەڵێ:

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەکەی زەڵم
بۆ گەلارێزان سەر بەتەم و هەڵم
ئەڵێی سەرچاوەکەی بەختی کوردانی
سەرەوتت نییە وێڵی هەردانی
تاڤگەکەت سەربەرز، ساردە وەک تەرزە
دانەی مرواری لەنجەی صەد تەرزە
لەو ئاسمانەوە ئەڕژێتە خوارێ
لە چاوی گەردوون فرمێسک ئەبارێ
وێنەی عاشقێ کە ناڵەکار بێ
سەحرانەوەرد بێ، پەیجووری یاربێ
وێڵ و سەرەڕوو، بەڕۆ ڕۆی پڕ دەرد
بەقەڵبەزەوە سەرئەدەی لە بەرد
دەست لە مەلانی لەگەڵ تانجەڕۆ
بەسەودای سیروان شەیدا و رەنجەڕۆ
لە دواواندا کە یەک ئەکەوێ
دوو مەسرەعی بۆ، بەیتی مەولەوی
«سیروانی ئەم چەم، تانجەڕۆی ئەو چەم
بدەن بەیەکدا ئەم چەم تا ئەو چەم

مەوەستە برۆ بەلم و خاکا
بگری لە بارگەی سەلمانی پاکا
پێی بڵێ: قوربان تۆ ناوت پاکە
بمانخەرە ڕێی یەکیەتی و چاکە
لەبەر ئاودێری ئەو خاکە دێمە
کە پاراو ئەبێ بەئاوی ئێمە
با گوڵ و نێرگس هەردوو پێکەوە
شادبن بەدڵی ڕێکوپێکەوە

پیرەمێرد لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕچەی هۆنەرانی پێشووی شکاندووە و بەچەشنێکی نوێ لە سروشت دواوە و شۆڕشێکی لە وێژەی کوردیدا بەدی هێناوە و لەم هۆنراوانەدا باسی سەرچاوەی زەڵمی کردووە کە چۆن گەڵای دارەکان دەڕژێتە کەناری ئەو ڕووبارە و تەم و هەڵم ڕووباوەکە دادەگرێ و وەکو بەختی کوردان ئاوەکەی لێڵ دەبێ و ئەوسا ئاوەکەی ڕەوان دەبێ و دەڕژێتە ناو چەمی تانجەڕۆ و لە پاشادا وا لە ئاوی سیروان و تانجەڕۆ دەکا و دەڵێ: بەبەر بارگەی سەلمانی پاکدا برۆ و بڵێ: قوربان لە خوا بپاڕەوە کە بمانخاتە ڕێی چاک و یەکیەتی با بەهۆی ئەم یەکیەتییە سەرکەوین و گوڵ و نێرگسیش پێکەوە شاد و کەیفخۆش بن.

پیرەمێرد لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا باسی نالەباری و شپرزەیی کۆمەڵ دەکا و دەکەوێتە دەردە دڵ و دەڵێ:

ئەستێرە بەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بەشەو
وەک من بەداخەوەن نە سرەوتیان هەیە، نە خەو
چەند ساڵە ئاشنای شەوی بێداریی یەکترین
وەک سەرسەرین، شەوێ سەرێ ناکەینە سەر سەرین
من خوار و ژوور لە دەست چووەکەی بێوڵەت ئەوان
وەک خێڵی خوار و ژوور کەری کور، وێڵی ئاسمان
شەو شەونمی ئەوانە چیمەن ئاو ئەخواتەوە
ڕۆژ هەڵمی ئاوی چاوی منە سەر یەخاتەوە
دوێشەو بەری بەیان بوو دەگریان بەسەر منا
منیان کەساس ئەبینی لەناو دۆست و دوژمنا

دڵسۆزی وام نەدیبوو کە بۆم بگری وەک خەشیم
فرمێسکەکەی ئەوان بوو بەئاونگی تێ گەییم
بام ڕاسپارد کە خەفەت بۆچ ئەخۆن ئەوان
وەک ئێمە نین نزیکتری لای بارەگای خوان
ڕاسپێرییان نووسیبوو بەشەونم لەسەر گیا:
تا ئاسمان پریشکی بەدی ئێوە هەڵپژا
هاواری کوردەکانی سەروو گەییە ئاسمان
بەو دووکەڵی هەناسەیە ئاو دێ لە چاومان

واتە: ئەو ئەستێرانەی وا کە لە ئاسماندا دەدرەوشنەوە وەکو من بەداخەوەن و خەو و ئارامیان نییە، چەند ساڵە کە ئێمە و ئەوان ئاگامان لە خەوتن و شەونخوونی یەک هەیە و هیچ شەوێک نەلواوە کە سەرێک لەسەر سەرین دابنێین و بحەسێینەوە. من ئیتر ئێلاخ و قشلاخم بۆ نەماوەتەوە و ئەو خێڵە کوردانەش کە هەر خەریکی هاتوچۆن ئەوانیش وێڵ و دەربەدەرن. دوێشەو هەڵم و تەم لە بەرەبەیانا گریان بەسەر منا چونکە منیان بەزەبوونی چاو پێ کەوت کەچی هاواری کوردەکانی باکووریش گەیشتە ئاسمان و ئەوە دووکەڵی هەناسەی ئەوانە کە دەبێتە هۆی ئەوە ئێمە ئاو لە چاومان بێت.

پیرەمێرد کە خۆی بووەتە هۆی ئەوەی کە خەڵک جەژنی نەورۆز بگرن و ئاگری جەژن لەسەر گردی مامە یارە هەڵکەن و ئاهەنگ بگێڕن، سەبارەت بەجەژنی نەتەوایەتیی نەورۆز کە لەم ڕۆژەدا گەلی کورد بەڕێبەرایەتیی کاوە بەسەر ڕژێمی پادشایەتیی ئەژیدەهاکدا سەرکەوتووە لە پارچە هەڵبەستێکا دەڵێ:

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی و بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئێمە پێ پەست بوو تاکو پار
هەر خوێنی لاوەکان بوو گوڵی ئاڵی نەوبەهار
ئەو ڕەنگە سوورە بوو کە لە ئاسۆی بڵندی کورد
مژدەی بەیانی بۆ گەلی دوور و نزیک ئەبرد
نەورۆز بوو ئاگرێکی وەهای خستە جەرگەوە
لاوان بەعەشق ئەچوون بەبەرەو پیریی مەرگەوە
ئەوا ڕۆژهەلات، لە بەندەنی بەرزی وڵاتەوە
خوێنی شەهیدە ڕەنگی شەفەق شەوق ئەداتەوە

تا ئێستە ڕووی نەداوە لە تاریخی میللەتا
قەڵغانی گوللە سنگی کچان بێ لە هەڵمەتا
پێی ناوێ بۆ شەهیدی وەتەن شیوەن و گرین
نامرن ئەوانە وا لە دڵی میللەتا ئەژین

بەڕاستی ئەم هۆنراوانەیَ پیرەمێرد ئاگرێکی لە دڵی لاوان کردەوە، بەجۆرێ کە هەموو بۆ گرتنی جەژنی نەورۆز کەوتنە هەوڵ و تێکۆشان و تەنانەت ئەو ئاگرەش کەوتە دڵیانەوە و بڵێسەی سەند و هەموو بۆ زیندووکردنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی کەوتنە خەبات.

پیرەمێرد بەڕاستی بۆ بووژاندنەوە و زیندووکردنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی، هەوڵێکی زۆری داوە، بەتایبەت بۆ کۆکردنەوەی پەندی پێشینان خۆی ماندوو کردووە و هەر پەندێکی لە هۆنراوێکدا گونجاندووە و ئەم کارەش هەر لە دەستی ئەو هاتووە و ئەمەش کارێکی زۆر گەورەیە. ئەمەش چەند پەندێکی پێشینانی پیرەمێرد کە دەڵێ:

کە دوژمنت کەوت تۆ پێی پیا مەنێ
زەبوون کوژ مەبە لای خوا لامەنێ
سەرمایەت بۆ خۆت، زەکات بۆ خودا
مێو کە بیبڕی چاکتر بەر ئەدا
زۆر بەسەر دۆستا مەیە خەتەرە
تانەی دۆست لە تیر دوشمن بەدتەرە
ڕاستە دوو مێوان لێکیان خۆش نایە
بەڵام خانەخۆی لە هەردوو لایە
تۆ چاکە بکە و بیدە بەو ئاوە
خەڵکیش نەزانێ لای خوا نووسراوە
کردەوە و ئیمان هاتوونە نوشوست
گەورە ئاوی ڕشت بچووک پێی لێ خست
کە باوەڕت بێ هیوایشت ئەبێ
کە بێ باوەڕ بی چیت بەرنەکەوێ
هەم پیاوی دونیا، هەم پیاوی ڕێی خوا
وەک ڕۆژی ناو جۆ لە دوو لا ئەخوا

پیرەمێرد لەگەڵ ئەوەی نزیکەی بیست و شەش ساڵ خەریکی ڕۆژنامەچییەتی بووە و گەلێ وتاری ڕامیاری و کۆمەلایەتی و ئاینی و وێژەییی لە ڕۆژنامەکەیدا چاپ کردووە، گەلێ

پەڕاویشی داناوە کە هەندێکیان بریتین لە: «مەم و زین، دوانزە سوارەی مەریوان، گاڵتەوگەپ، کەمانچەژەن».

سەرچاوەکان

١- دیوانی پیرەمێرد - بەغدا، ١٩٤٨.

٢- پەندەکانی پیرەمێرد - کۆکردنەوەی کاکەی فەللاح - بەغدا، ١٩٦٩.

٣- ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٤٨.

٤- پیرەمێردی نەمر - محەمەد ڕەسووڵ هاوار- بەغدا،١٩٧٠.

ئەحمەد بەگی حەمدی

١٢٩٣ - ١٣٥٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی فەتاح بەگی ساحێبقرانە و بەپێی تاقە هەڵبەستێکی خۆی مێژووی لە دایکبوونی ساڵی ١٢٩٣ی کۆچییە وەکو لەم بارەوە دەڵێ:

گەڕام بۆ ساڵی تەئریخی ولادەتم و غەریبم دی

بەهیجری حەمدی دەنگی بوو، لە نەو (باری غەمم) دەست کەوت

(باری غەمم) بەشێوەی نووسینی کۆن بەپێی پیتی ئەبجەد دەکاتە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی کە مێژووی لەدایکبوونی حەمدییە کە لە شاری سلێمانیدا لە دایک بووە. حەمدی هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە سلێمانیدا لەلای مەلا عەزیزی زەلزەلەیی قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی خوێندووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی مەلا سەعید خواجە فەنی و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و ئەوسا چووەتە مزگەوتی ناو بازاڕ و ڕێزمان و وێژەی عەرەبیی خوێندووە و ماوەیەکیش لە خانەقای مەحویدا خەریکی خوێندن بووە و لە دوای تەواوکردنی خوێندن چووەتە تەورێز و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە شۆڕشەکەی شێخ مەحموودا بەشداریی کردووە و پاشان لە کاری دیوانی دامەزراوە و ژیانی بەم جۆرە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣٥٥ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

ئەحمەد بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو دەڵێن هەر لە تافی جوانییەوە خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە و سەریشی کێشاوەتە ناو هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی.

حەمدی لە پارچە هەڵبەستێکدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی دەڵێ:

نازی گـەردوون بۆ ئەکێشم ئەو بەڕۆژی ڕووتەوە
من بەماهی نەخشەبێکی شوعلەدەر وەک مووتەوە
بەردەخا ئاهووی خوتەن بۆ نافەیەکی موشک بۆ
عەنبەری سارا فرۆشم من لە سایەی مووتەوە
تاقی ئەبرۆتم موراده ڕوو لە قبلەم بۆ نوێژ
ئەهلی قبلە چی بەسەر میحرابی تاق و جووتەوە
تا قیامەت من منەتباری خەمی هجرانی تۆم
ئەو ئەخۆم، عامیانە نیم، بەتەنگی قووتەوە
بۆ گەدایی کۆیی جانان سەڵتەنەت هەر مردنە
گەر خوا ڕەحمی لە دڵ نێ بێ لەتەک تابووتەوە
عەشقی شیرینت ببێ عاشق لەگەڵ ئەم وەزعەدا
کۆهکەندێکی چ حەقت تۆ بەسەر بازووتەوە
دڵبەرت ڕۆیی ڕەقیبی کەوتە دوو خاکت بەسەر
(حەمدی) بنواڕە سەگێکە وا بەدووی ئاهووتەوە

واتە: ئەی خۆشەویستم! لەبەرچی نازی هەتاوی چەرخی گەردوون بکێشم کە هەتاوی ڕوومەتی. تۆم هەبێ و هەموو ڕۆژێ وەکو مانگی نەخشەب دەرکەوی. مانگی نەخشەب مانگێکی دەستکرد بووە کە حەکیم کوڕی عەتا، ناسراو بەموقنەع لە جیوە و هەندێ شتی تر دروستی کردبوو و هەموو شەوێک لە چاڵاوێکەوە لەسەر قەڵای نەخشەب لە کێوی سیامدا، دەیخستە ئاسمان و تیشکی ئەو مانگە تا چوار فرسەنگ دەڕۆیشت و هەموو شوێنێکی ڕوون دەکردەوە و تریفەی ئەو دەورویەرەی دادەپۆشی و پاشان دەگەڕایەوە شوێنەکەی خۆی، وە ئەم مانگە تا دوو مانگ هەموو شەوێک لە چاڵاوی سیانەوە دەردەهات و ئەمە هەزار و دووسەد ساڵە کە هۆنەران لە هۆنراوەکانی خۆیاندا دیاردیی پێ دەکەن و ڕوومەتی خۆشەویستەکەیان پێ دەچووێنن. جا حەمدییش دەڵێ ڕوومەتی جوانی یارەکەم وەکو مانگی نەخشەب دەدرەوشێتەوە، وە من چۆن بەر باری چەرخی گەردوون بم و منەتباری بم، کە ڕوومەتی مانگی تۆم هەبێ وەکو مانگی نەخشەب دەدرەوشێتەوە. بۆنی خۆشی ناوکت وەکو بۆنی خۆشی ناوکی ئاسکی خوتەنە، من لە کاتی نوێژا ڕوو دەکەمە تاقی برۆکانت، وە من تا ڕۆژی پەسڵان بەرباری خەمی دووریی تۆم، وە بۆ پیاوی گراو کە هەموو دەم هەژارە مردن پادشایەتییە بەمەرجێ یار لەگەڵ تەرمەکەیدا بچێتە گۆڕستان و بینێژێ. ئەی حەمدی! – خۆزگەم بەخۆت کە دڵت بەهۆی دڵبەرەوە براوە و تەنیا ئەوەت بۆ

ماوەتەوە کە هەر بنالێنی.

حەمدی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا هەر لەم بارەوە دەڵێ:

چینی سـەری زوڵفت بووەتە فـتنە لە چینا
غـارەتگـرە چـاوت لـە بـلادی دڵ و دینـا
نەبڕایەوە ئەم شـینە لە سـینە کـە ئەکـا دڵ
بەو جلوەیی ڕوخسـارە وەرە بیکە بە سـینا
مینا و حەجەرولئەسوەد و زمزەم حەجی خەڵقە
من مـاچی دەم و خـاڵی لەب و گـەردنی مـینا
ئیکسـیرە مـەگـەر خـوێنی سروشکی عـاشق
ئەو پەردە ئەکـا هەر بەلەعل و وا لە سـەرینا
ئەو ناوکی مـوژگـانە بەکل بۆیە ئەڕێژێ
سـارێژی بکا هەر کـەڕەتێ چوو بەبرینا
مـەعلوومـە لە دایک کـە ئەبن ئەهلی مـوحـەبەت
فـرمـێسکی بەلێشـاوە لەگـەڵ ئاهـی حـەزینا
نازەم بەجـەلال و حـشـمـەت مـیسلی سـولەیمان
وەک دێوە ڕەقـیـبت کـە لە ژێر حـوکـمی نگینا
جـانا مـەبەرە هەمـدەمی ئینسـانی بەد ئەندێش
وەحشـەت کە ئەکەن ئەهلی موحـەبەت بەقەرینا
(حـەمدی) بەئەدەب یادی بکە، ناوی نەبەی قـەت
جـاسـووسی ئەوە، چونکە، دڵت وا لە کـەمـینا

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! چینی سەری زوڵفەکانت بووەتە هۆی ئاژاوە و بشێوونە لە ولاتی چیندا و چاوەکانت ولاتی دڵ و دین چەپاو و تالان دەکەن. دڵ شین و شیوەنی بۆ بڕایەوە، چونکە دەشتی سینا و کێوی توور بەهۆی تیشکی ڕوومەتتەوە سووتان، مینا و بەردە ڕەشەکە و ئاوی زمزەم کە زۆر پیرۆزن و خەڵک دەچنە سەریان من لەجیاتی ئەو ستیانە ماچی دەم و خاڵی لێو و ئەستۆی سپیت دەکەم، خوێنی فرمێسکی گراو و سەودا وەکو ئەکسیر وایە. ئەو ناو برژانگەی بۆیە هەردەم بەکل دەڕێژێ بۆ ئەوەی هەر جارێ کە کردی بەدڵی خەڵکدا بەهۆی ئەو کلەوە وا دەیدا لە چاوەکانی برینەکانی سارێژ بکاتەوە. من بەگەورەیی و فەڕ و شکۆی هافی سلێمان کە خاوەن ئەموستیلە لە زنجیردا بووە. ئەی

حەمدی بەشێواز و ڕێزەوە ناوی خۆشەویستەکەت ببە، چونکە هەر ئەو بوو دڵتی خستە داو و خۆی بۆت حەشار دا.

زۆربەی هۆنراوەکانی حەمدی نیشتمانی و کۆمەڵایەتن، چونکە دەوری ئەو پڕ بووە لە کارەساتی زۆر، ئەوەیە کە کلۆڵی و کەساسی و کەنەفتیی نەتەوەکەی بەچاوی خۆی دیوە، بۆیە دڵی هاتووەتە جۆش و خرۆش و هەموو دەرد و بەدبەختییەکی نەتەوەکەی خستووەتە ڕوو و کردوویەتە هۆنراو و لە پارچە هەڵبەستێکیدا لەسەر دێڕی سکاڵای نیشتماندا دەردی دڵی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

ئەی خاکی وەتەن بێ فەرەح و زەوق و سەفا خۆت
پڕ حادسە، مەحکوومی هەموو حوکمی قەزا خۆت
بازیچەیی سەر پەنجەی ئەربابی ڕیا خۆت
بێ ئوردوو، بەبێ زەمزەمەیی شاه و سەرا خۆت
سەد ئاه کە بوویتە هەدەفی دەرد و بەلا خۆت
ئەم کوردە ئەبێ دائمی هەر قوڕ بەسەراکەن
هەر چارە کونیە ئەبێ بەرگی بەبەراکەن
وەک تەعزیە ئەلواحی ڕەش و شین بەدەراکەن
پێویستی چییە دوژمنی خۆیان بەبراکەن
عالەم کە بڵێن ساحێبی ئەولاد و برا خۆت
کوا تاقمە کەو، وەلوەلەیی دەوری کەریم خان
کوا دوازدە سوارەیی بەبە، مەشهووری مەریوان
کوا فیرقەیی بتلیسی هەوا خواهی بەدرخان
کوا میللەتەکەی موتەفقی دەورەیی تورکان
بێ پیاو بەبێ کۆمەڵ و جێماو جیا خۆت
هاوسێ هەموو وەک داڵن و ئەم کوردە وەکو لاک
چنگیان لە جگەرگاهی هەموو داوە بەبێ باک
بێ خوێنە گوڵی زەرد و زەعیفە وەکو خاشاک
(حەمدی) دەیپێوە قوڕ و سنگت بکە چاک چاک
بێ قەوم و وەتەن، پڕ ئەسەف دەرد و جەفا خۆت

حەمدی لەگەڵ ئەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و نیشتمانیین، هونەرێکی

ئاینپەروەریش بووە، بەلام ناتوانین ئەو بەهۆنەرێکی خواناس و سۆفی دانێین، بەڵکو هۆنراوی ئاینی زۆر داناوە کە زۆربەی پیاهەڵوتن و پاڕانەوەیە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە پەنای بردووەتە بەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە دەڵێ:

یا محەمەد ڕووڕەشی دەرگانەکەی تۆم تۆبە بێ
هەرچی هەم بێ شک سەگی ئاسانەکەی تۆم تۆبە بێ
زەڕڕەیێ شوعلەی جەماڵت کائیناتی کردە نوور
هەروەکو زەڕڕە منیش پەروانەکەی تۆم تۆبە بێ
ئەنبیا هەرکەس بەئوممەتیانەوە وەک من ئەڵێن
ئینتزاری هیمەتی مەردانەکەی تۆم تۆبە بێ
ناسحی جوملە کتاب و جامعی جوملە کتاب
کافریش بم عاشقی قورئانەکەی تۆم تۆبە بێ
سەیری ئەعمالم ئەکەم دایم فوغان و نالەمە
گەر موفەڕڕەح بم لەسەر پەیمانەکەی تۆم تۆبە بێ
هەر بەئانێ کاشفی سیڕی سەماوات و مەلەک
من وەکو ئەفلاک و مەلەک حەیرانەکەی تۆم تۆبە بێ
خاتمەت کێشا بەفەرمانی هەموو پێغەمبەران
من وەکو مەهدی لە سەر پەیمانەکەی تۆم تۆبە بێ
جەژنی قوربانە، قەسابیش حازرە، خۆزگەم بەخۆم
خۆم و ئەولادم هەموو قوربانەکەی تۆم تۆ بەبێ
بێ کەس و حەیران و سەرگەردانە (حەمدی) وەک عەرەب
ئەلئەمان، دەستی من و دامانەکەی تۆم تۆبە بێ

هۆنراوەکانی حەمدی کە لەسەر شێوەی کۆن هۆنراونەتەوە دەکرێن بەپێنج بەشەوە: یەکەم دڵداری، دووەم ئاینی، سێیەم کۆمەلایەتی، چوارەم نیشتمانی، پێنجەم ڕەخنە. ئەو گەلێ چوارینەشی هۆنیونەتەوە کە نزیکەی ٦٣ چوارینەن و لە دیوانەکەیدا تۆمار کراون و ئەم چوارینانە پڕن لە وردەکاری و گەلێ شیرین و پاراون، وەکو لەم چوارینانەدا دەڵێ:

١

شوکری خوا دەکەم کە گەیشتییە وەختی چاک
تا شەو نەڕۆیی، بانگی نەدا، نەبووە ڕۆژی ڕووناک

ســـوبحـــانه بەو زیایەوە ســـەدی سکەندەری
ئەترافی کـــــوردی گـــــرتووە ئەم رۆژی پاک
واتە: سپاسی خوا ئەکەم کە گەیشتینە وەختی چاک
شەو رۆیی و خوا ئەو ڕووناکییەی لێمان کردەوە
خوا پاکە و بەو ڕووناکییە بەندی ئەسکەندەری
بەچواردەوری کوردەواریدا کردەوە، بەڵام لە هیچ لایەکەوە یارمەتیمان نادرێ

٢

من بەزێو و زەڕ وتم بۆچی ئەدەی ئەی مـــەی فـــرۆش؟
مەی کە خالس نووری ئیمان ڕۆحی عەقڵە و گۆش و هۆش
پێی وتم ئەم عـەقـڵـە کـۆنە تۆ لەسـەر دەرکـە کـە خـەڵق
خـۆ دەڵێن عـەللامـەیە گـەر کـاسـە پڕ بێ و کـەللە بۆش
واتە: من بەمەی فرۆشم وت بۆچی مەی بەزێو و زێڕ دەفرۆشن
مەی خۆ تیشکی بڕوایە و ئاوەز گوێ و هۆشی مرۆیە،
مەی فرۆش پێی وتم لەم ئاوەزە کۆنە لابدە، چونکە مەی هۆی بڕوایە
باهیچیش نەزانێ خۆ خەڵک بەهۆزانی دەزانن، ئەگەر کاسەکەی پڕ بێ لە مەی

٣

(حـەمـدی) خـوا دەکـەم بەسـە بۆ ئیـفـتـخـاری من
دیـوانیـــان لە مـــەجلیس دەکـــەن ئینتـــزاری من
یەک ڕووپەڕی جـــوابی ســـوئالی مـــەلەک دەدا
دیـوانەکـــەم کـــیـــفـــایەتە بۆ ســـەر مـــەزاری من
واتە: ئەی (حەمدی) هەر ئەمە بەسە بۆ شانازیی من
ئەوانەی کە لە کۆڕەکاندا دادەنیشن چاوەڕوانی دەکەن
دیارە ڕووپەڕەیەکی دیوانەکەم وەڵامی فریشتەکان دەداتەوە
وە دیوانەکەم بەسە بۆ سەر گۆڕەکەم و ڕزگارم دەکا
حەمدی مەیگێڕ نامەیەکی هەیە کە لەوەدا گەلێ وشەی خواناسیی وەکو: مەی و بادەی تێدا بەکاربردووە، ئەڵبەت هەندێ لە هۆنەرانی تریشمان مەیگێڕنامەیان هەیە وەکو مەلا

پەرێشـان (٧٥٧ - ٨٣٥ی کۆچی) کە بەڕاستی بەشاکارێکی وێژەیی دێتە ژمار، ئەمەش چەند هۆنراوێکی مەیگێڕنامەکەی حەمدی کە دەڵێ:

بەسـاقی بڵـێن مـژدەیی نەوبەهار
دەمی دا لە لێوی خەتی جۆیبار
هەڵدەقوڵێت و دەپژێ لە چەشمە و لە بەرد
چی ئاوی وەک ئەڵماسی خاڵی لە گەرد
خەرامان لە دەوری گوڵستان چنار
خەریکن دەکەن مەشقی باڵای یار
چڵی گوڵ بەپەنجە ئیشارەی چرۆ
دەدا غونچە دەردی دڵی بەسەمەن بۆ
لەسەر عاریزی گوڵ ڕیاحینی ڕەش
بەدامەن دەکا ئاتەشی غونچە گەش
قەدەح عەتر دەگێڕێ بەجامی سەحەر
بەبۆ کەوتووە نافی ئاهوویی بەر

واتە: مزگێنیی بەهاری نوێ بەمەیگێڕ بدەن چونکە ئەو گیانەکانی خستە سەر لێوی بۆ بەندایەتی ئەو ئاوە هەڵدەقوڵێت و دەپژێ لە سەرچاوە و لە بەرد وەکو ئەڵماسە و لە هەموو تۆز و خۆڵێک خاڵییە کاتێ شنەی بای بەهاران لە دار و چنار و گوڵ دەدا یار بەلەنجەولارەوە خەریکی خۆنواند نەچڵی گوڵ بەپەنجە و دیاردەی چرۆ دەجووڵێنەوە بەهۆی گوڵی یاسەمەنەوە لەسەر ڕوومەتی گوڵ بەهۆی بۆن و بەرامەیەوە بەداوێنی خۆی ئاگری خونچە گەشتر دەکاتەوە مەیگێڕ بەپیاڵەکەی خۆی بۆن و بەرامە و گوڵاو دەگرێ تەنانەت ئەوەندە بۆن و بەرامەی بەلاوەیە کە ناوکی ئاسکی دەشت دادەکەوێ.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی - بەرگی یەکەم - نووسینی ڕەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٤١.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - نووسینی عەلائەدینی سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات - ژمارە ٥ - بەغدا، ١٩٧١.
٤- گوڵ لە شیعری حەمدیدا - نووسینی د. مارف خەزنەدار - بەغدا، ١٩٥٧.
٥- دیوانی حەمدی - لەسەر ئەرکی جەمال حەمەومین - سلێمانی، ١٩٨٤.
٦- تاريخ السليمانية وانحاءها - تأليف: امين زكي بغداد، ١٩٥٤.

مەلا مستەفای سافی

١٢٩٣ - ١٣٦١

ئەم هۆنەرەمان ناوی مستەفا و کوڕی کاک عەولا و نازناوی سافییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە دێی هیران لە ناوچەی خۆشناوەکی کوردستانی عێراق پێی ناوەتە کۆڕی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ خوێندنگای دێیەکانی خۆشناو گەڕاوە و ئەوسا ڕووی لە کۆیە و هەولێر و ڕەواندز کردووە و لەلای مەلا ئەحمەدی هۆمەر گونبەتی و مەلا ئەحمەدی ڕەش، وانەی خوێندووە. پاشان سەرێکی لە لاجان داوە و ماوەیەکیش لە پەسوێ ماوەتەوە و لە پاشا ڕووی کردووەتە سابڵاخ و لەلای قازی عەلیی سابڵاخی کۆتاییی بەخوێندنەکەی هێناوە و هەر لە ناوبراو ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦١ لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا گیانی پاکی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە و بەپێی ڕاسپێریی خۆی لە ئەشکەوتی شێخ سلێماندا نێژراوە.

سافی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی سەردەمی خۆی بووە، وەکو دەڵێن هەر لە تافی جوانییەوە خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە و لەو دەمەدا شۆری ئەوینی گوڵەندامان و پەری پەیکەران ئەویان وەکو بولبولێکی سەوداسەر خستووەتە جریوە و ناڵەناڵ، و بەناچاری کەوتووەتە ناو دەریای دڵداری و خۆشەویستییەوە. وە بۆ سەلماندنی ئەو مەبەسە هۆنراوە تەڕ و ئاودارەکانی گرنگترین بەڵگەن، بەڵام سەرەڕای ئەوەش پێویستە ئەمانەش لەبیر نەچنەوە کە دیمەنە خۆڕسکەکە دێی هیران بەتایبەت ئاوی شین و ڕەوان و هەوای فێنک و بووژانەوەی باخ و باخچە و ڕەزە دڵگرەکانی و گوڵزار و چیمەنە جوان و ڕەنگینەکانی کە وەکو بەهەشت وایە، سافییان کردووەتە بولبولێکی شەیدای ئەو ناوچەیە و دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە، وە زۆرترین هۆنراوەکانی سافی بریتین لە: ئایینی و دڵداریەتی.

هەڵبەستەکانی سافی لەگەڵ ئەوەدا کە ڕەوان و پاراو و شیرینن، لە باری کێش و پاشڵیشەوە دڵگرن، هەروەکو بوێژی بەناوبانگ کانی لە بارەیەوە دەڵێ:

ئوستادی غەزەل، سافییە جێگەی لە هیرانە

مەدحی چ بکەم، زاهیر و مەشهووری جیهانە

مەلا ڕەسووڵی بێتووشیش کە نازناوی مەنفییە لە بارەیەوە دەڵێ:

ئەوا ئیمانی پێت هێناوە مەنفی
بفەرموو مستەفای ئاخر زەمانم

ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

دڵی بولبول لە دووری باخی گوڵ یاری نەکا چ بکا؟
لە تاوی خونچە هەردەم شیوەن و زاری نەکا چ بکا؟
زەمانی لەزەتی ڕۆیی و دەوری زیلەتی وا هات
ئیتر یاران لەمەولا ڕوو لە دڵداری نەکا چ بکا؟
لە ئاهی گەرمەوە وا لێو بەبار و هیشکە ئێستێکە
لە کانیی چاوەکانی خوێن و ئاو جاری نەکا چ بکا؟
شەوی هیجران خەیاڵی یار دەکا ئەسڵەن خەوی نایێ
بەیادی ڕۆژی وەسڵی حەز لە بێداری نەکا چ بکا؟
بەکفری زوڵفی ڕێی ئیسلامی بەستووە بۆیێ دڵ ئێستێ
وەکو سەنعانی دائم مەیلی زناری نەکا چ بکا؟
دڵم عەیبی نییە کەڕووی زەوی تەڕکا بەخوێنی ئەشک
بەئاهی دوودناکیش ئاسمان تاری نەکا چ بکا؟
لە لایێ فرقەتی یار و لە سووێی میحنەتی ئەغیار
لە هەردوو لا دڵی مسکین ڕجاکاری نەکا چ بکا؟
هەوای یاری لەسەر دەرناچێ ئەسڵەن لەو جەفای دووری
دڵە بێچارەکەم هەردەم وەفاداری نەکا چ بکا؟
ئەگەرچی بێ وەفا یارم جەفای دا ئەو دڵی مسکین
وەکو (سافی) لە بەدبەختی فیداکاری نەکا چ بکا؟

واتە: بولبول هەر بەدووری گوڵا لە باخ و گوڵزار دەچریکێنێ و دەناڵێنێ و لە تاوی خونچەدا هەموو دەم دەگری و شیوەن دەکا، منیش لە دووریی یار هەر دەناڵێنم و لێوم باری گرتووە و ئەوەندە گریاوم کە چاوانم خوێنیان تێ زاوە، خزم و بێگانەش تانەم لێ دەدەن و یاریش بەزوڵفەکانی ڕێی بەمن بەستووە و منیش وەکو سەنعان زنارم خستووەتە ملم، بەم هەموو دەرد و ئێش و ئازارە هەوای یارم لەسەر دەرناچێ و دڵی بێچارەشم ئەمەکی خۆی دەنوێنێ، ئەگەرچی یاری بێ ئەمەکم ئازارمی دا، بەڵام دڵی بێچارەم وەکو سافی ئامادەیە کە خۆی لە ڕێی ئەو دانێ.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا بەم جۆرە بەیارەکەی هەڵدەڵێ و دەڵێ:

دڵبـــەری ناز پەروەری ڕوو ئەنوەری مـــەهپـــارەکـــەم
نەو نیـهـاڵ، ئەبرۆ هیـلال، شـیـرن جـەمـاڵ، نازدارەکـەم
مەهرِوویی، موشکین موویی، چاو ئاهوویی، سەحرای خوتەن
سـوور گـوڵە، مـوو سـونبـوڵە، مـاهی پەری ڕوخسـارەکـەم
جـانی جـانان، شـاهی خـووبان، ڕەهزەنی پیـر و جـەوان
گوڵ ڕووە، شـیـرین خـووە، شـۆخی شـەکـەر گـوفـتـارەکـەم
چاوی کـــاڵە، لێـــوی ئاڵە، ڕوو بەخـــاڵە، دڵبـــەرم
زوڵفی خـــاوە، لێم بەداوە، یارەکـــەی ئەغـــیـــارەکـــەم
چەندی بێ مـەیلم دەکـەی صـەد هەندە مـەفـتـوونم لەبۆت
جـارێ ڕەحـمـێکت نەبوو دەرحـەق دڵی خـەمـبـارەکـەم
ئەشکی چاوم ئەرزی داگـــرت دوودی ئاهم ئاســـمـــان
بۆیە وا ڕەش داگـــەرا لەو ئاهـی ئاتەشـــبـــارەکـــەم
وا لە جـێـی نێـشـی خـــەدەنگت تا بەڕۆژی حـــەشـــرەوە
خـــوێنی لێ دەڕژێ بـەدائم لەو دڵی زامـــدارەکـــەم
(ســافــیــا) ســا حـــاڵ پەرێشـــانم لە غـایەت دەرچووە
ڕۆحـــەکـــەم ڕەحـــمێ بکە بەو شین و گـــریە و زارەکـــەم

واتە: دڵبـەری نازپەروەرم ڕوومـەتی وەکـو مـانگ دەدرەوشـێتـەوە، باڵای وەکـو نەمام و برۆکانی وەکو مانگی یەک شەوە و ڕوومەتی وەک مانگ و قژەکەی ڕەش و چاوەکانی وەکو چاوی ئاسکی خوتەنە، بەڵێ یارەکەم وەکو گوڵی سوورە و پەری پەیکەرە و گیانی گیانانە و ڕێگری پیر و جوانە و شیرین خووە و شۆخوشەنگە و زوڵفی خاوە و بێبەزەیی و دڵڕەقە. وە خەم و پەژارە پشتی منی چەماندووەتەوە و پەرێشانی کردووە، دەسا ئەی خۆشەویستەکەم بەزەییت پێمدا بێ.

سەرچاوەکان

١- دیوانی صافی، کۆکردنەوەی گیوی موکریانی - هەولێر، ١٩٦٥.
٢- بەیازێک کە هەندێ لە هۆنراوەکانی سافی تێدا نووسراوە.

مەلا محەمەدی کۆیی

١٢٩٣ - ١٣٦٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادەیە و بەمەلای گەورە ناسراوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە کۆیە پێی ناوەتە کۆڕی ژیانەوە و لە تەمەنی پێنج ساڵیدا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی و ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژی بووە و لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا کۆتایی بەخوێندنەکەی هێناوە و بووە بەمامۆستایەکی پوختە و نازناوی (مەلای گەورە)ی پێ دراوە. ئەوسا پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک و پەرتووک دانان بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٣ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە و لە کۆیەدا نێژراوە.

مەلای گەورە هەر لە منداڵییەوە هەوەسێکی زۆری لەسەر هۆنینەوەی هۆنراو بووە و لە تافی جوانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی لە زانیاریدا گەیشتووەتە بەرزترین پلەوپایە، ئەوەیە کە زانیارییەکەی بەسەر هونەریەتییەکەیدا زاڵ بووە و ئیتر هەموو دەم خەریکی وانە وتنەوە بووە و زۆرترین پەرتووکەکانی ئاینین و نزیکەی بیست پەرتووکی بەزمانی عەرەبی و کوردی داناون کە گرنگترینی ئەوانە بریتین لە: دیاریی مەلا محەمەدی کۆیی، فڕی فڕی قەل فڕی، عەقیدەی ئیسلام تەفسیری قورئان بەکوردی.

هۆنراوەکانی مەلای گەورە کە زادەی ساڵانی نێوانی شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانی، وەکو وێنەگرێک مێژووی ژیانی کوردەواریی لەو سەردەمەی بۆمان کێشاوە و بەیادگار بەجێی هێشتووە، بەڕاستی هۆنراوەکانی ئەم زانا هەرەبەرزەمان وێنەیەکی ڕاستی کۆمەڵی کوردەواریی سەردەمی خۆیمان بۆ دەنوێنن، و زۆربەی هۆنراوەکانی بەشێوەیەکی ساکار و سادە داڕێژراون و ئیتر ئەوەندە بایەخی نەداوەتە زەرکەشیکردنی شێوە، وە بەڕازاندنەوەی وشەوە خۆی ماندوو نەکردووە، بەڵکو هەر وشەیەکی بەسەر زمان یا بیریدا هاتبێ هێناویەتە سەر قاقەز، ئیتر گوێی بەوە نەداوە کە وشەکە بێگانە یا خۆماڵییە، چونکە شێوەی نووسینی ئەو زەمانە لەو ڕۆژگارەدا وابووە. ئەوا نموونەیەک لە هۆنراوەکانی دەدوێنین:

تاکەی لە غەمت یەقەی کراسم بدڕم
نێزیکە لە دەرد و حەسرەتی تۆ بمرم

بۆ خاتری خوا لە پاشی مەرگم جارجار
ئاهێستە لە ڕووی وەفا وەرە سەر قەبرم
گەر مەرحەمەتێ یەمن دەکەی سابیکە
نەمماوە تەحەمولی جەفا چی دیکە
ڕۆژێکی ئەگەر خودا نەکا نەتبینم
بێ شک هەموو دونیا لە نەزەر تاریکە
ئەبرۆی ڕەش و کولمی سپی و چاو ماوی
ئەی دڵ عەجەبا ئەتۆ چۆن ماوی
بنواڕە چلۆن چاوی لە من وەرگێڕا
نەک سوورەتی من بچێتە دوڕ ناو چاوی
ڕۆژێکی لە بێ چارەیی و بێ شەرمی
پێم وت سەنەما بەخوای ئەتۆ بێ ڕەحمی
ئاگات لە منی عاشق و بێ چارە نییە
بۆ حاڵی هەناسەساردی و دڵگەرمییە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تاکەی لە خەم و پەژارەت کراسی خۆم بدڕم، نزیکە لە دەرد و داخی تۆدا بمرم، بۆ خاتری خوا لە دوای مەرگم جارجارە بەئەسپایی وەرە سەر گۆڕەکەم و یادم کە، ئیتر بەزەییت پێمدا بێ و بەرگەی ئەم هەموو دەرد و ئازارە ناگرم، چونکە ئەگەر ڕۆژێک نەتبینم بێ شک هەمووی جیهان لە بەرچاوم تاریکە چاو و برۆت ڕەش و کوڵمت سپییە و سەرم سووڕدەمێنێ کە دڵم چۆن ماوە، ڕۆژێکیان پێم وت: ئەی دڵبەر بەخوا تۆ بێ بەزەییت و ئاگات لە منی گراو و ئەوینداری بێچارە نییە و دڵت بەهەناسەساردیی من ناسووتێ و لە وەڵامدا شتێکی نەوت.

زۆربەی هۆنراوەکانی مەلای گەورە کۆمەڵایەتیین و داوای لە خەڵک کردووە کە خەریکی خوێندن بن و دەست لە سۆفیەتی و دەروێشی و مارگری و نەخوێندەواری هەڵگرن و گوڵی ئەم و ئەو نەخۆن هەتا دەتوانن بۆ بەهرە وەرگرتن لە زانست هەوڵدەن و فێری پیشەسازی و هونەر بن و بەگوێرەی زەمان ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

هەتا دەمرم لە بۆ کوردان دەناڵم
عیلاجیان چۆن بکەم هاوار بەماڵم
فەقیر و جاهل و نەخوێندەوارن
لەلای نەوعی بەشەر بێ قەدر و خوارن

کەسێ قەدری لەلای خزمان نەمێنێ
لەلای بێگانە قەدری چیی ئەمێنێ
لەگەڵ یەک بەدرەوشت و بەدنیهادن
لە بۆیە وا کەساد و بێ مورادن
لە عیلم و مەعریفەت رووتن بەکولی
خەیاڵی خاوە لایان فیکری میللی
حەسوودن بۆیە بازاڕیان کەسادە
نەزانن بۆیە تاعەتیان فەسادە
لەسەر عەردی ئەوی کوردی زبان بێ
لەلای وایە ئەبێ سووک و نەزان بێ
دەبێ حەماڵ و گاوان و شوان بێ
دەبێ زەبال و کەناس و سەپان بێ
دەبێ هەر ڕیش درێژ و پان و لوول بێ
دەبێ هەر عاجز و گرژ ر مەلوول بێ
مەلاکانیش لە حەقیان زۆر خەیانن
ئەوانیش هەر دەڵێی گەوج و نەزانن
لەباتی باسی دین و ڕوکنی ئیمان
مەلا بۆیان ئەخوێنێ مەدحی شێخان
ئەڵێ: شێخێ هەیە ساحب کرامەت
تکاتان بۆ ئەکا ڕۆژی قیامەت
گەلێ جاران دەچێتە فەوقی عەرشێ
ئەگەر حەزکا لەلای خوا دادەنیشێ
خولاسە چەند خورافاتێکی دیکە
مەلا نەقلی دەکا بەو فاک و فیکە
عەوامی قوڕ بەسەر وەک وائەزانن
جەنابی شێخ بەخزمی خوا ئەزانن
(مەلا) تۆ باسی خوایان بۆ بفەرموو
وەها باشە لە بۆ وان و لە بۆ توو

واتە: هەتا ئەو ڕۆژەی کە دەمرم دەبێ بۆ گەلی کورد بناڵم و نازانم چۆن چارەیان بکەم،

هەموو هەژار و نەزان و نەخوێندەوارن و لەلای گەلانی تر بێ قەدر و بێ ڕێزن، کەسێک کە ڕێزی لەلای خزم و کەسوکاری خۆی نەبێ، لەلای بێگانە چۆن دەبێ؟ گەلی کورد لە زانست و زانیاری دوورن و ئەمە خەیاڵی خاوە کە بیری نەتەوایەتی بکەنەوە، چونکە زۆربەیان بارهەڵگر و گاوان و شوان و گسکدەر و سەپانن و لایان وایە کە ڕدێن درێژ و قژ لوول بن چاکە و دەبێ هەروا بەگرژ و زەبوونی ژیان بەرنە سەر، مەلاکانیش لەجیاتی ئەوەی پەندی خەڵک دابدەن، ئاینی پیرۆزی ئیسلام بۆ خەڵک شی بکەنەوە، کەچی باسی گەورەیی شێخ دەکەن و شتی پڕوپووچ دەڵێن و خەڵکی قوڕ بەسەریش لایان وایە کە مەلا ڕاست دەکا و شێخ بەخوا نزیکە.

مەلای گەورە زۆر حەزی لە زانیارییە نوێیەکان کردووە و خەڵکی هان داوە کە زانیارییە نوێیەکان لەگەڵ زانیارییە کۆنەکان بخوێنن و ئەوەندە بەدووی ڕێزمان و هەندێ پەرتووکی تر کە کاتی مرۆ دەگرێ نەچن و هەر ئەوەندە کە ئەو زانیاریانە بۆ ڕوون بووەوە بەسە، وەکو دەڵێ:

عیلمی تەبیعەت عیلمی خودایە قالە و و قووله گشتی هەبایە
عیلمی کیمیات گەر نەخوێندووە بەخوا نازانی خوا چیی کردووە

سەرچاوەکان

١- دیاریی مەلا محەمەدی کۆیی - کۆکردنەوەی گیوی موکریانی - هەولێر، ١٩٤٩.

٢- فڕی فڕی قەل فڕی، دیاریی مەلا محەمەدی کۆیی - هەولێر، ١٩٤٦.

تایەر بەگی جاف

١٢٩٥ - ١٣٣٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە ناوی تایەر بەگ کوڕی وەسمان پاشای کوڕی حەمە پاشای کوڕی کەیخەسرەو بەگی جافە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستمان دایە، لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە شاری هەڵەبجەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵیدا باوکی دەینێتە قوتابخانە و لەوێدا فێری خوێندن و نووسینی زمانی فارسی دەبێ و ئەوسا میرزایەکی بۆ دەگرێ و فێری نووسین و وێژە و زمانی فارسی دەکا و لە پاشا دەڕواتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و زمانی عەرەبی دەبێ و لە پاشان لە خوێندن دەست هەڵدەگرێ و پاشماوەی ژیانی بەهەڵسووراندنی کاروباری عێلەکەیەوە دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٣٧ لە تەمەنی چل و دوو ساڵیدا لە شاری سلێمانی کۆچی دوایی دەکا و بەپێی ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەی دەبەنە گۆڕستانی عەبابەیلێ و لەوێدا دەینێژن.

تایەر بەگ با وەکو خوێندنێکی زۆر بەرزی نەبووە و لە زانکۆدا نەیخوێندووە، بەڵام زانا و تێگەیشتوو و ژیر و بەهۆش بووە. لە سەرەتای دیوانەکەیا کە لە ساڵی ١٩٢٤ لە چاپ دراوە دەڵێ:

پیاوێکی ئینگلیزی بەناوی سۆن لە گەڕانەوەکەیدا ڕێی دەکەوێتە کوردەواری و چەند مانگێک بەنۆکەری لەناو جافەکاندا دەمێنێتەوە و تایەر بەگ لەلای خۆی ڕای دەگرێ و ڕۆژێکیان لەجیاتی ئەوەی بڵێ نە، کوتوپڕ دێتە سەر زمانیدا و دەڵێ: نۆ. وە ئەمە تایەر بەگ دوودڵ دەکا و گەلێک تێ هەڵدەپێچێ کە ناوی ڕاستەقینەی خۆی بڵێ و ئەویش ناچار ڕاستی پێ دەڵێ: کە ناوم سۆنە و بۆ گەڕان و پشکنینی خۆرهەلات هاتووم و تا ئێستاش کەس پێمی نەزانیوە، ئەوسا تایەر بەگ دەری دەکا.

تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، وە هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و جوان و دڵگرن، وە بەدوو زمانی کوردی و فارسی هۆنراوی هەیە و گوایە پەڕاوێکیشی بەناوی (ئەحمەدی) بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بەداخەوە ئەم پەڕاوە تا ئێستا نەکەوتووەتە دەست.

تایەر بەگ لەسەر شێوەی هونەرەکانی کۆن هۆنراوەی هۆنیوەتەوە، وە لە ڕاستیدا دەتوانین بڵێین کە هۆنراوەکانی تایەر بەگ ئاوێنەیەکی بێ وێنەن لە وێنەکانی هۆنراوی کۆن، وە زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و سەبارەت بەجوانیی ئەوین و دووری و خەم و پەژارە و زوڵف و خەت و خاڵ و ئەگریجە و پەرچەمی یار وتراون و، بەدەگمەن لە بارەی مەبەستی ترەوە دواوە و زۆر کەم باسی کۆمەلایەتیی کردووە، لەگەڵ ئەمەشدا گەلێ وشەی جوان و ساکاری کوردیی لە هۆنراوەکانیدا بەکاربردوون.

وەکو دەڵێن تایەر بەگ هەموو دەم ئەنجومەنی وێژەییی پێک هێناوە و هۆنەرانی سەردەمی خۆی بانگ کردووە و سەبارەت بەوێژە و زمان دواون، کاکە حەمەی ناری یەکێکە لەو هۆنەرانە کە گەلێ جار لە ناو ئەو ئەنجومەنانەدا بەشداریی کردووە.

تایەر بەگ گیرۆدەی هۆنراوەکانی حافز و سەعدی و کەلیمی هەمەدانی و مەولەوی و وەلی دێوانە و نالی و سالم بووە و زۆر حەزی لە هۆنراوی ئەم هۆنەرانە کردووە و پتر کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی ئەم هۆنەرانە بردووەتە سەر و لە هۆنراوەکانی چێژ و چەشکەی وەرگرتووە.

وا دیارە تایەر بەگ هەر لە سەرەتای لاویەتییەوە گیرۆدەی داوی ئەوینی پەریزادە و گوڵەندامێکی کچە جاف بووە کە بۆیە ئەو هەموو هۆنراوانەی بەقەد و باڵایدا هەڵی گرتووە. لە پارچە هەڵبەستێکدا کە لە سەرەتای دیوانەکەیدا هاتووە، بەتانوپۆی جوانی و

شۆخوشەنگیی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە و ڕوومەتی یارەکەی بەمانگ و لێوی بەشەکر و چاوی خۆی بەڕووباری سیروان چواندووە، وەکو دەڵێ:

قوربانی ڕوخت بم کە شکستی بەقەمەر دا
حەیرانی لەبت بم کە ڕەواجی بەشەکەر دا
هەر لەحزە ئەدەی وەعدەی وەسڵ و نییە ئەسڵی
کارت وەکوو دونیایە هەر ئەمڕۆیە بەفەردا
مەقسوودی لەسەر کوشتنی عوشاقی زەعیفە
وەختێ کە دەکا خەنجەری تیژی بەکەمەردا
هەرچەندە دەکەم سەعی لەبەر خوێنی سرێشکم
خاکێ نییە بیکەم بەهەوەس، گاهێ بەسەر دا
ناحەق نییە ناوەستێ ئەگەر پردی تەحەمول
سیروانی سریشکم کە ئەکا هاژە لەسەردا
دڵ ڕۆییوە لە وجوودم بەخەیاڵت
دایم لە سەفەر دایە، ئەگەرچی لە حەزەردا
مەیلت هەیە (تایەر) کە بپرسی لە برینم
بڕوانە کە ئەو شۆخە چ تیرێکی لە جیگەر دا

تایەر بەگ، هەروەها کە وتمان لە هۆنراوی دڵداریدا زۆر بەدەسەڵات بووە و هۆنراوی گەلێ سوارە و لەم ڕشتەیەشدا بەڕاستی سەرکەوتووە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و پێی دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم، بەڕاستی ناتوانم بەڕەنگ و شێوەتا هەڵبڵێم، چونکە بەهەموو جۆرێک دەبریسکێتەوە و، قژ و زوڵفەکانت وەکو تاریکەشەو ڕوومەتی گەشت دادەپۆشن، ئەوا کۆڕێکم بۆ خۆم ساز کردووە و تۆیش وەرە و بادە و مەیم بدەرێ با بەزمەکەم گەرم بێ، لەو ڕۆژەوە کە چاوم پێت کەوتووە، بەجارێ مات و سەرگەردانت بووم، بەتایبەت لێوت کە وەکو لاڵی بەدەخشان ئاڵە و پاسەوانی دەم و ددانتە و، سپای برژانگ و ئەگریجەکانت دەڵێ لە بەرابەری نەیارەوە ڕاوەستاون، بڕوا بکە وەکو فەرهاد لە ڕێی ئەویندا پەرێشان و ئاوارە بووم کەچی برۆکانت لەگەڵ مندا شەڕیانە، کەوابوو لات وا نەبێ کە تایەر مات و خامۆشە، بەڵکو ئەو شێت و دێوانەی ڕوومەتی جوانی تۆیە، وەکو دەڵێ:

ئەی پەرتەوی ڕەنگت وەکو ڕەنگی هەمەڕەنگە
خاڵت بەمەسەل زوڵفی سیاهت شەوەزەنگە

بەزم و تەرەب ئامادەیە ساقی مەیێی فەرموو:
دەنگی دەف و نالەی نەی و ئاوازەیی چەنگە
لێوت کە وەکو لەعلی بەدەخشانە بەئاڵی
گەنجووری نیگەهبانی دەهان و دەمی تەنگە
تابووری مووژانت لەگەڵ ئەگریجە بەرابەر
وەستاوە ئەڵێی لەشکری ژاپۆن و فەرەنگە
سەد نامی خودا بێ لە دوو پستانی ئەنارت
گرد و شلک و نازک و پڕ چنگ و قەشەنگە
سەیدی دڵی من خەستە و خوێنینە بەقوربان
پێکراوی مووژەی تۆیە، نە کوژراوی تفەنگە
سەرگەشتە و ئاشوفتەیی عەشقم وەکو فەرهاد
کێوم بەدەن و سینە و سەر، پەنجە قوڵنگە
چاوت بەمەسەل ئافەتی دڵهایە وەلیکن
بۆچ وایە کە ئەبرۆیی کەچن مەیلی بەجەنگە؟
عاجز بوو کە رووم خستە بەری پێ وتی پێم:
ئەی ئەبلەهەکە! کەی ماڵشی ئاوێنە بەسەنگە؟
مەنعی مەکە (تایەر) کە ئەگەر مات و خەمۆشە
دێوانەیی رووی تۆیە، نە شێت و نە دەبەنگە

بەبێ شک تایەر بەگ بەهۆی خوێندنەوەی پەرتووک و نامیلکەوە لە وێژە و پیتۆڵی و ئایندا شارەزا بووە و ئەم ڕاستەقینە لە هۆنراوەکانی ئەودا دەردەکەوێ. هەروەها لە شێوەکانی هۆنراودا مرخی خۆی تاقی کردووەتەوە و بەڕاستی ئەمەشی بەچاکی ئەنجام داوە، وە هەڵبەستەکانی ئەو زۆر سادە و ڕەوان و دڵگرن. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی تری تایەر بەگ دێنین کە وێنەیەکی باییدارە لە هۆنراوی کلاسیکی کوردیدا وەکو دەڵێ:

دڵ نەخۆشی دەردی هیجرە جانی جانانم وەرە
لەت لەتە جەرگ و هەناوم ماهی تابانم وەرە
عیللەتی دەرد و شەفاکەم وا بەلێوی شەکەرت
مایەیی ژین و حەیاتم دەرد و دەرمانم وەرە
سەد شوکر دووبارە جەژنە وەختی عەیش و شادییە
بۆ بەلا گەردانی بالات قوچی قوربانم وەرە

دڵبەرەی قەد عەرعەرەی بێ ڕەحمەکەی بەدبەختەکەم
دڵڕفێنەی شۆخەکەی بێ عەهد و پەیمانم وەرە
نازەنینەی سوخمە ئاڵە دیدە مەستی کەچ کولاھ
گوڵ عێزارەی شۆخوشەنگەی شاهی خوبانم وەرە
خانە وێرانم لە دووریت ڕەهزەنی ئیمان و دڵ
زینەتی بەزم و سەریرم شەمعی دیوانم وەرە
چونکە سایەی چەتری زوڵفت دوور لە فرقەی فرەقمە
سینە پڕ خوێن و زوخاوم دڵ پەرێشانم وەرە
دوور لە باڵای نەونەمامت زامی جەرگم نارییە
وەک عەرەب سەد جار دەخیلەک زوویە لوقمانم وەرە
کەس نییە سابت قەدەم وەک من لە داوی عەشقدا
بۆ سپاهی غەمزەکانت مەردی مەیدانم وەرە
گەر دەپرسی حاڵەتی من بۆ فراقت پێت بڵێم
هەر وەکو (تایەر) هەمیشە دیدە گریانم وەرە

ئامانجی تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراوە دڵدارییەکانی گەیشتن بەیاری ڕاستەقینەیە کە دەبێ لەم ڕێگەدا مرۆ گەلێ ئەرک و ڕەنج و سەخڵەتی بکێشێ تا بتوانێ بەئارەزووی دڵی خۆی بگا، لەم گێرە و کێشەدا پەناگای گەورەی هۆنەر کەعبەی دڵە و نزیکترین ڕێ بەرەو مەڵبەندی یار ڕێگای دڵە، چونکە دڵ جێگای ستاری خوایە تایەر بەگ کە بەدەردی ئەوینەوە گرفتار بووە، ئێش و دەردی دووریی یار تەنگی پێ هەڵچنیوە و ئەوەیە کە داوای لێ دەکا کە بێت و وەکو پەلکە ڕەنگینە دەست بخەنە مل یەک و لە تەنیشت یەکەوە دانیشن و بەیەک شاد بنەوە وەکو دەڵێ:

تابەکەی قوربان بناڵم من بەئێش و دەردەوە؟
دەس بەئەژنۆ، قوڕ بەسەر دایم بەئاهی سەردەوە
ڕۆژی ئەوەڵ بوو کە زانیم من ئەبێ دێوانە بم
عاشقی تۆ نەوعی مەجنوون وا بەکێو و هەردەوە
مەرحەمەت کە زوو بڕۆ قاسید بڵێ دەردی دڵم
نازی پاپۆچت ئەکێشم من بەتۆز و گەردەوە
هەر وەکو قەوس و قەزەح با دەس لە گەردن دانیشین
تۆ بەسوخمەی ئاڵ و سەوز و من بەڕەنگی زەردەوە

یەک نەفەس چاکی نەهێنا کەعبەتەینی بەختەکەم
شەش دەرم گیراوە داماوم بەدەستی نەردەوە
ئیلتیماسی (تایەر)ی بێچارە قەت سوودی نییە
تۆ کە دایم شەڕفرۆش بی بەو دڵەی وەک بەردەوە

تایەر بەگ لە پارچە هەڵبەستێکی گلە و گازندە لە بەخت و چارەنووسی خۆی دەکا و دەڵێ: ئەگەر چارەنووس نەبووایە من لەبەر چی شەو و ڕۆژ لەبەر دووریی یار دەبێ هەر بناڵێنم و بەئێش و دەردەوە ژیان بەرمە سەر و ئەویش لایەکم لێ نەکاتەوە. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

موقەدەر گەر نەبێ ئاخر لە مێهری مەهرووخانم چی؟
لە نالە ناڵی نیوەشەو، لە ئاهی بەربەیانم چی؟
نیشانەی ئیفتخاری من لە سینەم داغی هیجرانە
بڕۆ ئەی ناسیحی موشفق لە روتبە و یا نیشانم چی؟
غەرەز وابوو موقابل کەم لەگەڵ گوڵڕەنگی ڕوخسارت
وەگەر نەبێ قەدی سەروت لە سەیری گوڵستانم چی؟
کە من مێحرابی ئەبرۆی تۆ مەقامی سوجدەگاهم بێ
ئیتر وەک زاهدی خودبین لە مەوعدی جنانم چی
شەوم وەک ڕۆژی ڕووناکە لە شوعلەی ڕوومەتی ئاڵت
بەڵێ یەکبارە با ون بێ لە ماهی ئاسمانم چی؟
بەنەی ڕەنگی فەلەک جانا لە دڵما دەرنەچوو مێهرت
کە من یەک ڕەنگ و یەک نەوعم لە تەبدیلی زەمانم چی؟
بە من نادرێ تەفسیری ئایاتی سەری کوڵمت،
گرانە (تایەر) بۆ من لە تەفسیل و بەیانم چی

تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراو بەزاراوەی هەورامیشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و زۆربەی ئەو هۆنراوانەی کە بەم زاراوە هۆنیویەتەوە لەسەر کێشی خۆماڵییە و زۆربەی هۆنەرانی هەورامی هەر بەم کێشە هۆنراویان هۆنیوەتەوە. تایەر بەگ لە پارچە هەڵبەستێکیدا پەیرەویی لە چەکامەیەکی وەلی دێوانە کردووە کە چەکامەکەی وەلی دێوانە بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

دەلیل شەم نەدیت، دەلیل شەم نەدیت
جە لێلاخ ئامای سپی شەم نەدیت؟

تایەر بەگ لەم پارچە هەڵبەستەیدا بەبای شەماڵ دەڵێ:

شەماڵ کاتێ کە دەهاتی یارەکەمت نەدی؟ ئاسکی خوتەنی و گوڵەندان و سۆسەن و باڵای عەرعەری و شابازی مەریوان و نازداری خێڵان و شۆخوشەنگی بێ ئەمەکت نەدی؟ دە یاخوا هەر یارێک کە بێ ئەمەکە، هەروەکو تایەر دەردەدار بێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

شـــەمــاڵ یار نەدیت، شـــەمــاڵ یار نەدیت؟
وەخــــتێ تۆ ئامـــــای دیدەی یار نەدیت؟
ئەو دیدەی ســــەیوان پڕ خــــومــــار نەدیت؟
ئەو تورەی چین چین ســـیـــاتار نەدیت؟
دڵدار دڵبـــــەر ســــتــــەمکار نەدیت؟
ئاهووی خــوتەنی وەش ڕەفــتــار نەدیت؟
ئەو پەنجـــەی قــرمــز حـــەنایی نەدیت؟
ئـــەو نـــوور دیـــدەی بـیـنـــایـــی نـــەدیـــت؟
گوڵ ڕووی گوڵ چێهرەی گوڵ ئەندام نەدیت؟
سۆســـەنی کـــلاف مـوشکین فـام نەدیت؟
لیـــمـــۆی نەورەس مـــەمـــانش نەدیت؟
ئەبرۆی سـێف ئاسـای کـەمـانش نەدیت؟
باڵای عـــەرعـــەری ســـەرو ئاســـا نەدیت؟
شـــۆخ دیدە مــــەست بێ وەفـــا نەدیت؟
باز مـــــەریوان هەڵـۆ خــــۆ نەدیت؟
نازدار خــــێـــلاڵن فـــتنە جــۆ نەدیت؟
نەدیت تۆ بەیۆ بەعـــــیــــشـــــوە و نازێ
بپــــەرســــۆ ئەحـــــواڵ من لە ڕێوازێ
تەحــقـیق بۆ شـەمـاڵ ئەو شـۆخـوشـەنگە
نەدیدەی شـــاباز ئەو دڵ چون ســـەنگە
یاشـــا هـەر یارێ بێ وەفـــا و مـــەیلەن،
دەروون وە بادەی بێ مـــەیلی کــــەیلەن
دایم گـــرفـــتـــار ئاه عـــوشـــاق بۆ
نەســـیــــبش دایم تاڵیی فـــراق بۆ

بـــەوێـــنـــەی (تـــایـــەر) هـــەر دەردەدار بـــۆ
دیدەی مـــەخـــمـــوورش دایم بیـــمـــار بۆ

تایەر بەگ لـە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینیـشـدا دەسـتـێکی بەرز و بالآی هەبووە، لە چەکامەیەکیدا بەچەشنێکی جوان و مامۆستایانە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی کردووە و ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە تایەر بەگ بڕوایەکی قایمی ئاینیی هەبووە بۆیە لە جۆشی کوورەی دەروونییەوە دەڵێ:

مەتلەعی سوبحی سەعادەت، مەزهەری سیدق و یەقین
ئەی سپەهسالاری فەوجی ئەنبیا و و مورسەلین
بۆ نەوازش زاتی حەق هەم سوحبەت و هەم دەنگی تۆ
شاهیدی تەعزیمی تۆ بوو یاوەری روحولئەمین
موشکی تۆزی دامەنت عەتری دەماغی ئەتقیا
یەعنی بۆ تەئسیری بینش عەینی سورمەی خاک بین
ڕوو لە کێ کەم غەیری تۆ، ئەی شافعی زومرەی ئەسیم؟
من گوناهبار و خەجاڵەت، تۆ (شفیع المذنبین)
خۆم لە قوڕ بگرم بەجارێ هەر لە پێ تا تەوقی سەر
بەڵکو لوتفی شاهی لەولاک بێ نەجاتم دا لە شین
موستەحەقی تیر و تانەی ئاشنا و بێگانە خۆم
واجبی ڕەحمم بەسە (یا رحمە للعالمین)
ڕووت و قووتی مەحشەر و بێ سایە و و ئاوارە خۆم
مەزرەعەی عەفووی خودا نابێ ببێ بێ خۆشە چین
حەسرەتا مەئیووسی شەهد و زیارەتی شەباکی خۆم
بۆ نەڕێژم ئەشکی ئاڵ و ئاوی گەرم و ئاتەشین
ئەی حەبیبی خالقی عالەم تەرەحوم تا زووە
ئەو سەگی ئەسحابی کەهف و من سەگێکی تابعین
ڕوو لە قاپی مستەفا کە بێژە یا (خیر البَشر)
نیمە تۆشەی ڕێگە جوز ئیخلاسی ئالی (طاهر)ین

تایەر بەگ دیوانێکی بەرز و گەورەی هەیە و هێشتا لە چاپ نەدراوە، بەڵام کۆمەڵە هۆنراوێکی بەناوی دیوانی تایەر بەگ لە ساڵی ١٩٣٦ چاپ کراوە و گەلێ هەڵەی تێدایە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی تاهیر بەگ، لەسەر ئەرکی غەفوور بەکر - سلێمانی، ١٩٣٦

٢- دیوانی تاهیر بەگ، لەسەر ئەرکی حەمەمین عەسری - بەغدا، ١٩٥٢.

مەلا عەبدوڵڵای زێوەر

١٢٩٥ - ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی محەمەد مەلا ڕەسووڵە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان، لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسیی خوێندوون و ئەوسا چووەتە فەقێیەتی و ماوەیەک لە مەریواندا بووە و ماوەیەکی زۆریش لە بانە و سابڵاخ خوێندوویەتی و ئەوسا گەڕاوەتەوە بۆ هەولێر و کەرکووک و لە پاشا لە سلێمانی خوێندنەکەی تەواو کردووە و پاشان ڕۆیشتووەتە ئەستەموول و چوار ساڵێک لەوێدا ماوەتەوە و لەگەڵ زاناکاندا هەڵسوکەوتی بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٤٨ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گردی سەیواندا نێژراوە.

مامۆستا زێوەر یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و گەلێ هۆنراوی بەرز و جوان و شیرینی هەیە و لە هەموو بارێکەوە هۆنراوی داناوە و زۆربەی هۆنراوەکانی سادە و ڕەوانن، وە لە ڕێگەی هۆنراو وَ وێژەوە، گەلێ ڕاژەی کردووە، جگە لەمانەش چەند نامیلکەیەکی ئاینی و کۆمەڵایەتیی بەزمانی کوردی نووسیون کە پلەوپایەی زانستیی ئەو دەگەیەن. مامۆستا زێوەر بەزمانەکانی عەرەبی و فارسی و تورکییش ئاشنایی و شارەزاییی هەبووە و بەم سێ زمانەش هۆنراوی هۆنیوەتەوە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی: «مێژووی ئەدەبی کوردی»دا سەبارەت بەهۆنەریەتی مامۆستا زێوەر دەڵێ: زێوەر هەر لە دەوری منداڵیدا بێجگە لە دیمەنەکانی کوردستان و شاخی ڕەنگاوڕەنگی وەختی بەهاران تام و بۆنی هۆنراوەکانی مەولەوی و نالی لە هەموو دەمارەکانیدا هاتوچۆیان کردبوو، دیوانی هۆنەرە فارسەکانیش کە ئەمانە بەفەرمانی سروشت بڵاوبووبوونەوە، هەستی عەبدوڵڵایان وا لێ کردبوو کە باوەش بەئاسۆی هۆنراودا بکا، وایان لێ کردبوو پەیکەرێکیان لە دوورەوە بۆ دانابوو ناویان نابوو «پەیکەری هۆنراو» بۆ ئەم خۆ بۆ باوێژێ. جا بەم بۆنەوە لە پێشا هات «زێوەر»ی کرد

بەناوی هۆنراوی خۆی و کەڵکەڵەی بەرزی بەوتەی جوانی خۆی زێوەر ئارا کرد، لەبن دەست ئەمانەشەوە، ستەمی عوسمانییەکان ئەوەندەی تر دڵیان هێناوەتە کوڵان لە کاتێکدا، کە دەڵێ:

ئەم وەقتە کە پڕ فتنە و ڕێی بەستنە ئێستا
خۆشی کە ببێ مردنە، یا نووستنە ئێستا
دوو یاری وەفادار و بەبێ غەش نییە هەرگیز
هەرچی کە تەماشای ئەکەم دوژمنە ئێستا
ئاشووب و بەڵا و فتنە وەکو تەرزە ئەبارێ
هەر جەردەیی و هەر دزی و کوشتنە ئێستا

زێوەر وەکو هۆنەرانی تر سەرەتا کەوتووەتە داوی ئەوینی ڕوومەت گوڵانەوە، بۆیە دەستی کردووەتە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری، بەڵێ وا دیارە گوڵ پەیکەرێک بووەتە هۆی هەڵقوڵینی هۆنراوی و ئەوسا کەڵکەڵەی وردەکاری کەوتووەتە مێشکییەوە و لە هۆنراودا بەجارێ دەری بڕیوە، بۆیە بەم جۆرە بەدڵدارەکەیدا هەڵدەڵێ:

تکانی ئابڕووی چەمەن بەڕووی ئابدارەوە
شکانی نرخی نەسترەن بەزوڵفی موشکبارەوە
چمە لە مەی؟ لە نەی! لە جام ئەگەر بەلەنجە بێتە لام
بەڕوویی تابدارەوە، بەچاوی پڕ خومارەوە
عەرەق نییە لە عالەما، کە لابەرێ لە دڵ غەما
جگە لە قەترە عارەقێ لە ڕووت کە دێتە خوارەوە
نیشانی من، جەماڵی تۆ، بەراتی من، ویساڵی تۆ
خەیاڵی من لە خاڵی تۆ، بەعیشوە لێم مەشارەوە
عەزیزەکەی حەبیبی من، نیگارەکەی تەبیبی من
با شەق بەرێ ڕەقیبی من، وەرە بەسەد ویقارەوە
فیدای خەد و قەدی تۆ، چەمەن بەفەوجی گوڵیەوە
بەبولبول و بەچڵیەوە، بەقومری و چنارەوە
فەرەنگ ڕوو و زەنگ موو، عەجەم سیاق و ڕووس خوو
ئەناسرێ کە کوردە زوو، بەپێچی لار و خوارەوە
نیشانی زوڵفی عەنبەری، هەموو وڵاتی گوڵعومەر
بەعەرد و بەرد و دارەوە، بەئاوی سەرچنارەوە

ئەمن گەیاندمە ئەنوەری، فنوونی شیعر و شاعری
ئەتۆش گەیانتە سامری بەچاوی سیحر کارەوە

مامۆستا زێوەر سەبارەت بەمەبەستی کۆمەڵایەتی گەلێ دواوە، ڕێ و ڕەوشتی چاک و خراپی خەڵکی خستووەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە و گەلێ ئامۆژگاریی خەڵکی کردووە و ڕێی چاکی پیشان داون و ئەو کارەی کە خراپ هاتووەتە بەرچاوی داوای لە خەڵک کردووە کە خۆیان لێی لادەن و تووشی خراپە نەبن، لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە لە سەردێڕی، «عەرەق ناخۆم» هۆنیویەتەوە، بەتەواوی دەریدەخا کە عارەق بۆ کۆمەڵ زیانێکی زۆری هەیە و بنیادەم تووشی نەخۆشیی جۆر بەجۆر دەکا و ئەوەیە کە مرۆ دەبێ بەقسەی خوا و پێغەمبەر بکا وەکو دەڵێ:

عەرەق ناخۆم کە تووشی دەردی سەر بم
گرفتاری هەزار دەرد و خەتەر بم
هەچی خوا حەز نەکا ئەیکەم بەبێ دەنگ
ئیتر بۆ شەرمەزاری ناو بەشەر بم؟
عەرەق ناخۆم کە ژینم کورت و کەم بێ
بەجوانی بۆچی من تووشی زەرەربم؟
عەرەق ناخۆم کە دووچاری وەرەم بم
هیلاکی خەستەگی قەلب و جگەر بم
عەرەق ناخۆم کە بێ هۆش و خیرەد بم
لە حاڵی دۆست و دوژمن من بێ خەبەر بم
عەرەق ناخۆم لە قاقا و پێکەنینم
بەجاڕێ مەسخەرەی ئەهلی نەزەر بم
ئەگەر فەزڵ و هونەر لەم کارە دایە
لە خوا خواستم وەهایە بێ خەبەر بم
لە بۆن و بۆگەنی بێزارە تەبعم
فیدای ئەمری خوا و پێغەمبەر بم

مامۆستا زێوەر لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ: سەرچاوەی ئاوێکی ڕوون و ساردی کوێستانەکانی کوردستان و ڕابواردن لە سەیرانگەکانی پڕ لە گوڵ و گوڵزاری وڵاتدا، هەموو جیهان دێنێ، من چیمە لە جلوبەرگی هەندەران، بۆچی ڕانک و چۆغەی دەستکردی مەڵبەندەکەم لەبەر نەکەم؟ وە لە جێی کۆشک و تەلار و دەردی سەری شارە گەورەکان بۆچی

لەسەر کێوانی بەرز و خۆشدا لە کەنارەکانی ڕووبار و کارێزدا دانەنیشم و ئاوی ساردی کانیی مەڵبەندەکەم نەخۆمەوە و تەماشای ئەو دیمەنە جوانانە نەکەم کە پڕیە لە شیناوەردی و گوڵ و گوڵزار و پەلەوەرانی جۆر بەجۆر و هەوای فێنک، وەکو دەڵێ:

من چیمە لە فاسۆنی فەرەنگ چۆغەیی لیوی
تا شاڵی مەرەز یانە خوری بێتە قوماشم
دانیشتنی سەرچاوەیی ئاوانی چیاکەم
نایدەم بەهەموو موڵکی جیهان گەرچی گەداشم
بۆ سەیری گوڵ و مێرگی نزاران لە بەهاران
چاوم وەکو نێرگس گەشە مەفتوونی هەواشم
داخم ئەوەیە هاووەتەنم زۆری نەزانن،
بەم دەردەوە ئەتلێمەوە، ئاو کەوتووە ئاشم

مامۆستا زێوەر سەبارەت بەئابووریش گەلێ هۆنراوی داناون، لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە وەرزێرێک و دەڵێ: مامە تۆ دەبێ سپاسی خوا بکەی کە چاو و لەشت ساغە و لە دێدا چەن ڕەز و بەراوت هەیە، تووتنەکەت با نەیکڕن، مازوو و گەزۆ و پێستە و خوری و شاڵی زۆر جوانت هەیە و هەموو کەسێک کڕیارەتی، جگە لەمانەش دەتوانی بچی بۆ شکار و دەڵەک و ڕێوی و سەگلاو بۆ پێستەکەیان شکار بکەی، وە ئەگەر دەزانی خەرجت زۆرە، چایی دەم مەکە، چونکە هەرچی میوەی ناو بەهەشتە تۆ لەبەر دەستت دایە، هەر لە کاڵەک و هەرمێ و بەهێ و هەنجیرەوە بیگرە تا میوەی ترت هەیە، دەتوانی کەڵکی لێ وەرگری و لێشی بفرۆشی، کەوشی شبراو (قۆندەرە) نەبێ کاڵە و کڵاش و پێتاو لە پێ کە، هەر ئەمانەش بەرگەی ناو بەفر و قوڕ دەگرن وەکو دەڵێ:

مامە هۆمەر سەد شوکر تۆ قووەت و چاوت هەیە
هەر لە دێیەک چەن ڕەز و عەرد و بەراویشت هەیە
تووتنەکەت قیمەت نەکا سەد ئیشی تر بۆت قابلە
دێبەرت زەرعی پەمووکەی ئاوەڕێس جاوت هەیە
تووتنەکەت قیمەت نەکا مازوو، گەزۆ، پێستە و خوری
شاڵی زۆر جوان و نەجیبی دەشتی خۆشناوت هەیە
قۆڵ لە پەستەک هەڵکێشە و بچووە کێوی بۆ شکار
بۆ تیجارەت وەک دەڵەک، وەک ڕێوی سەگلاوت هەیە

خەڵکی گوندی ڕۆخی زێی بادین و کۆی وانێک بیە
تۆش فەقەت زۆر گۆشتی ماسی و پێستی سەگلاوت هەیە
شازدە کوندەی قوڕ و پێنجسەد بەر چنار بوو بەکەڵەک
هەر بەبا ئەڕواتە بەغدا چونکە تۆش ئاوت هەیە
مەسرەفت گەر زۆرە چایی لێ مەنێ بۆ داعیە
باسوق و سجووق و گوێز و مێوژە خۆلاوت هەیە
هەرچی میوەی ناو بەهەشتە تۆ لەبەر دەستتا هەیە
کاڵەک و هەرمێ و بەهێ هەنجیری ڕێژاوت هەیە
عادەت و چاولێکەری وا، چای بەحورمەت کردووە
فەزڵەیە بیخۆیتەوە، دۆشاو و خۆشاوت هەیە
قۆندەرە و پۆتین نەبێ کەوشی سلێمانی و کڵاش
وەختی بەفریش کاڵەی گازەرد و پێتاوت هەیە
تووتنەکەت قیمەت بکا ئەو پارەیەیش بۆ تۆ نییە
قەرزی کوتاڵ و شەکر تۆش گەنجی ناو ئاوت هەیە
بەو سەر و پێچە زلە و پشتێنە هەشتا زەرعییە
بەو کوڵەنجە مەخمەرە لۆچی ئەتۆیش ناوت هەیە

مامۆستا زێوەر گەلێ هۆنراویشی بەسروشتدا هۆنیوەتەوە، ئەو سروشتە جوانەی کە بەفەرمانی پەروەردگار نەخشاوە و بەهار و هاوین و پایز و زستانی بۆ بەرەی مرۆ بەدی هێناوە تا کەڵکی لێ وەرگرن و تیایا بحەسێنەوە. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی دێنین کە لەسەر دێڕی زستان هۆنیویەتەوە و بەڕاستی زۆر بەرز و ڕەوان و شیرینە.

زستان وجوودی ساغە، دەماری بەقووەتە
ئەمڕۆ کە بیست و پێنجی شوباتە شەبابییە
ئەم هاژە هاژ و بارشە عوود و ڕوبابییە
دەرحەق فەقیر و کوێر و هەتیو بێ مرووەتە

***

دونیا بووە بەبەحری سپی، شاخ و شێو و دەشت
ناو دێ جەزیرەیەکی ڕەشە چەشنی ماڵتەیە
ئەم بەفرە بەفری ڕاستە نەوەک بەفری گاڵتەیە
ڕێگای بڕاوە ڕان، کە لەوێوە بچێتە گەشت

گەردن کەچی سوپاهی زستانە شاخ و دار
سەرشۆڕ و بێ تەراوەت و بێ مەنزەرەی جوان
بێ سەوزەزاری ڕێگەیی ئاوی سپی و ڕەوان
بێ قاسپە قاسپی کەبک و بەبێ نەغمەیی هوزار

***

هەستان بەلەرزە لەرزەوە تا ئاستانی شا
زستان کە شاهی لەشکرە بەشکوو بکا دەوا
عالەم لە زوڵمی لەشکری ئەو کەوتە حەلوەلا
پێم وت: دەخیلی تۆم بەدڵ ئەی شاهی مەهـ کولا

***

ترست ببێ لە خالقی دونیا و شای بەهار،
سوڵتانی عەدل پەروەرە شاهی کەرەم نما
دێنێتە پێشەوە کە ئەکا دەفعی سەد جەفا
شمشێر بەدەست و نێزە بەکەف سەد هەزار هەزار

***

ئەمجا بەپێکەنینەوە زستان وتی: مەلا
تۆ غافڵی لە حاڵی من و وەزعی کائنات
بەحری سپی بوخاری ئەنێرێتە سەر وڵات
عیلمت نییە بەحاڵەتی ئەرز و هەموو سەما

***

هەستام کە بچمە خزمەتی بەحری سپی وتی:
دانیشە لێرە ئەم سەفەرەت هەر نەدامەتە
ئەم وەزع و حاڵە مودەتی تاکو قیامەتە
بۆچی ئەکەویە ڕێگە وەکو شێتی سەرپەتی؟

***

بەحریش ئەڵێ: لە ڕۆژەوە پەیدا ئەبێ بوخار
ڕۆژیش وەرامی وایە مونەسیر کە خالقە
تەقسیمی ڕزقی عالەم ئەکا چونکە ڕازقە
خالی نییە لە حیکمەتی، زستانە یا بەهار

ئەمرۆ بەبەفر و تەرزە ئەتۆی خستە زەمهەریر
هاوین کە هاتە پێشەوە بەفراو ئەخاتە دەشت
ئەو دەشتە وشک و گەرمە ئەبێتە سەرای بەهەشت
کاروون و دجلە دێتە وجوود بەغەنی و فەقیر

***

مامۆستا زێوەر هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە بەبەهارا وتوویەتی ئەڵێ: ئەوا بەهار هاتەوە و کۆڕی بۆ بەزمی گراوان و دڵسووتاوان دانا، جیهان بەجارێ جلوبەرگی سەوزی لەبەر کردووە و هەموو شوێنێک دەشت و دەر و کێو بەگوڵ و گوڵاڵە خەملیوە و وەکو بەهەشت وایە، نێرگس بەچاوی مەستیەوە و گوڵاڵە بەڕەنگی سووریەوە، بۆ گوڵ خۆیان دەنوێنن، شەونم لەسەر گیاکاندا وەکو گەوهەر نیشتووە، زێوەریش بەئارەزووی پێگەیشتنی دڵدارانە و هەموو دەم، بەهیوای وەرزی بەهارە. وەکو دەڵێ:

نەووەهار بەزمەن، نەووەهار بەزمەن
پەرێ عاشقان نەووەهار بەزمەن
وەشی دەروونەن، سەیرانەن، ڕەزمەن
عالەم دڵگوشا ئاهەنگش عەزمەن
گەشتوگوزار پۆل یارانەن
ناز و نەزاکەت عیشوە دارانەن
شەڕەن، ئاشتیەن، ڕازەن، نیازەن
ورشەی شەوق نوور، عەین ئەعجازەن
عالەم بەرگ سەوز پۆشا سەراسەر
یەکسەر جەننەتەن سارا و دەشت و دەر
قەهقەهەی کەبکەن وە سەر هەردەوە
نەوای بولبولەن باز وە دەردەوە
نەرگس دەیدە مەست لالە ڕەنگ سوورەن
گوڵ مەسنەدنشین، بولبول ڕەنجوورەن
تیپ تیپ و ڕەم ڕەم پۆا غەزالەن
شۆخەن، شیرینەن، ئەبرۆ هیلالەن

شەونم چون لوء لوء مەدرەوشۆ جە دوور
چمـــان گـــەوهەرەن، وەيا قـــەترەی نوور
«زێـــوەر» ئـــارەزووش وەســـڵ دڵـــدارەن
غـــــافڵ جـــــەتۆف فـــــەسڵ بەهـارەن

بەپێی ئەو هۆنراوانەی کە هێنامان، بۆمـان دەرکەوت کـە زێوەر لە هۆنینـەوەی هۆنراوی دڵداری و کۆمەڵایەتـی و ئاینیدا مامۆستـا بووە و لەم مەیدانانەدا ئەسـپی خۆی لنگ داوە هەروەها لە نووسینی پەخشانیشدا پسپۆر بووە و لەم بارەوە چەند نامیلکە و پەڕتووکی نووسـیون، بەشێ لە دیوانەکەشی لە ساڵی ١٩٥٨دا لەسـەر ئەرکی مـحەمـەد عـارف لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی زێوەر - مەلا عەبدوڵڵای زێوەر - بەغدا، ١٩٥٨.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- زێوەر - شاکر فەتاح - سلێمانی، ١٩٧٤.

مەلا مەحموودی بێخود

١٢٩٦ - ١٣٧٦

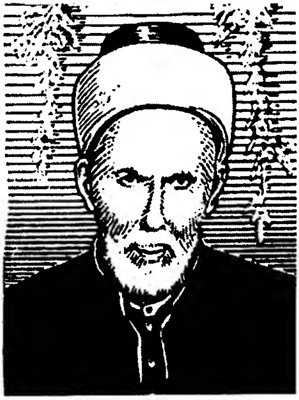

ئەم هۆنەرەمـان ناوی مــەحـمـوود و کـوڕی مـەلا ئەمـینی موفتییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی لە دەستمـان دایە، لە ساڵی ١٢٩٦ی کـۆچی لە شـاری سلێـمـانیدا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە هـەر لە سـەرەتای منداڵیـدا خـراوەتە قـوتابـخـانە و خـەریکی خـوێندن بووە و ئەوسا بەفەقـێـیەتی گـەلێ شـوێنی کوردستـان گـەڕاوە و لە پاشـا گەڕاوەتەوە سلێـمـانی و لەلای زانایانی ئەو سـەردەمـە خوێندنەکەی تەواو کـردووە و پاشـان کراوە بەفەرمـانڕەوای هەڵەبجە و ئەوسـا کـە کاکی مـردووە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکـەی خۆی و بووەتە جێنشینی ئەو و پاشـمـــاوەی ژیانی بەرێنمـــوونیی خـــەڵک و وانە وتنەوە بردووەتە سـەر تا لە سـاڵی ١٣٧٦ لە تـەمـەنی هـەشـتـا سـاڵیـدا کـۆچی دوایـی کـردووە و لەشەکەی لە ناو دار ئەرخەوانەکانی گردی سەیوان نێژرا.

بێخود یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی کە بریتین لە: هۆنراوی دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، گەلێ تەڕ و پاراو و سادە و ڕەوانن و پتر لەسەر هۆنراوی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە و گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی بێسارانی و مەولەوی و نالی و سالم کردووە و تام و بۆنی هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرانە نە هەموو دەمارەکانیدا هاتوچۆی کردووە و گەلێ حەزیشی لە هۆنراوەکانی مەولانا جامی کردووە، بۆیە بەپیری هۆنراوەکانیەوە چووە و گەلێ هەڵبەستی ئاینیی وەکو ئەو بەفارسی هۆنیونەتەوە.

بێخود وەکو زۆربەی هۆنەرەکانی تر لە پێشا دەکەوێتە مەیدانی دڵدارییەوە، وە دەکەوێتە ستایشی دڵدارەکەی و بەبەژن و بالای ئەودا هەڵدەڵێ و دەڵێ: دەم ماوڵم پێ نادا و هەموو دەم دەگری، وە وەکو شەم بۆ پەپوولە فرمێسک دەڕژێنێ، یارەکەم کە وەکو ئاسک وایە، ئەگەر تاوێک لە دەشت و بیاواندا نەبێ، بیاوان قوڕی بۆ دەپێوێ، وە ئەگەر تاوێک لە لانە و کونەکەیدا نەبێ، بۆی دەگری، ئەی خۆشەویستەکەم! بەیادی نەوبەهاری ڕوومەتی جوانی تۆیە کە چاوم وەکو هەوری زستان دەگری:

دڵم بۆ زوڵف و ڕووی جـانە ئەگـری
مناڵە و بۆ گـوڵ و ڕێحـانە ئەگـری
چرا ئیمشەو کەوا فرمێسک ئەڕێژێ
ئەڵێی هەر بۆ منی پەروانە ئەگـری
ئەکـا شـاباشی کێ دەریایی دیدەم
کە چەشنی گەوهەری یەک دانە ئەگری
چییە پیری دڵ ئیمشەو وەک عەرەق خۆر،
لە کونجی تەکیە بۆ مەیخانە ئەگری
شەوێ بێ زوڵفی ئەو مەهـ پارە تا ڕۆژ
دڵم بۆ سینە چاکی شانە ئەگری
غـەزالی من ئەگـەر ساتێ نەبینێ
بیابان قـوڕ ئەپێـوێ، لانە ئەگـری
کەوان ئەبرۆ، بەتیغی غەمزە تا کەی
لە جەرگم بێ گونەهـ نیشانە ئەگری
لە بەزمێکا کە ساقی چاوی تۆ بێ
مەی ئەڕژێ، دڵ ئەچێ، پەیمانە ئەگری

بەیادی نەوبەهاری ڕوویی تۆیە
کە چاوم هەوری زستانانە ئەگری
برا تا نەبیە تۆز و گەردی بەرپێی
بەزەحمەت چاکی ئەو دامانە ئەگری
لە دڵتا گەنجی یادی کێیە (بێخود)
کە ئیمشەو نۆبەتی وێرانە ئەگری

هۆنراوەکانی بێخود زۆر تەڕ و پاراون و نموونەیەکی بەرزن بۆ وێژەی کوردی، وە وا دیارە کە دڵخوازەکەی هێزی داوەتە ڕۆح و گیانی و بەم چەشنە بێخود گەیشتووەتە ئاواتی خۆی و سەرکەوتووە، وە لە باسی یارەکەیدا گەلێ وردەکاریی بەکاربردووە، لە پارچە هەڵبەستێکیدا گلە و گازندەی لە دڵی خۆی کردووە و هەموو سەرلێشێواوی و بێ سەروشوێنی خۆی لە دڵیەوە دەزانێ، بۆیە دەڵێ:

لەو ڕۆژەوە ڕۆیشتووە تۆراوە دڵی من،
هەر چەند ئەگەڕێم بێ سەروشوێن ماوە دڵی من
ئاخۆ بەچ شاخێکەوە گیرساوە دڵی من
یاخۆ بەچ داخێکەوە سووتاوە دڵی من

***

ئەو هەمدەمی غەمخوار و نەدیمی منە یارەب
ئەو مەحرەمی ئەسرار و قەدیمی منە یارەب
ئەو گەوهەری شەهوار و یەتیمی منە یارەب
کەوتووەتە چ بەحرێکەوە، خنکاوە دڵی من

***

مەجنوونی دوو گێسوویی چ لەیلایەکە ئاخۆ
یا وامیقی جادوویی چ عەزرایەکە ئاخۆ
دێوانەیی ئاهوویی چ سەحرایێکە ئاخۆ
کام چێهرە پەریی دیوە کە ترساوە دڵی من

***

ئەتلێتەوە گاهێ بەخەیاڵی خەت و خاڵی
ئەخولێتەوە گاهێ بەچرای شەوقی جەماڵی

نازانی ئەگەر چۆنە بەدەس دەردەوە حالّی
وەک پووش و پەلاسێکە بەدەم باوە دڵی من

***

لەو چۆڵ و بیابانە ئەبێ یاوەری کێ بێ
یا بەو کەژ و کێوانەوە سەوداسەری کێ بێ
یا لەت لەت و ئەفگاری موژەی خەنجەری کێ بێ
چۆن ماوە لە سەد لاوە کە کوژراوە دڵی من

***

بۆچی نەڕژێ سەیلی سروشکم وەکو باران
بۆچی وەکو یەعقووب نەبمە شوهرەیی شاران
لەو یوسفە پرسیومە لە بێگانەوە یاران
هەرگیر نییە سۆراخی لە هیچ لاوە دڵی من

***

بۆ خۆی بگریم یا نەفەسی پەردە دڕاوی
یا بۆ جگەری کون کون و سەد پارە کراوی
چی کردووە یارەب کە خەو و خواردن و ئاوی
دایم غەم و بێداری و خوێناوە دڵی من

***

چ بکەم چ بڵێم، بۆ دڵەکەم کارییە دەردم
شاهێدی منن موویی سپی و چێهرەیی زەردم
خۆڕایی نییە ناڵەیی گەرم و دەمی سەردم
هەڵبەت بە بەلایەکەوە ئالاوە دڵی من

***

ئەو سینە لە غەش خالّییە، ئەو بێ ڕقوکینە
ئەو خادیمی شەرعی نەبەوی و میللەت و دینە
مەعلووم چووە بۆ خزمەتی سالاری مەدینە
وامزانی کە فەوتاوە نەفەوتاوە دڵی من

***

قـــوربانی کـــەسێ بم کـــە بەقـــوربانی نەبی بێ
وەک بەندە ســەگی دەرگــەهی شــاهی عــەرەبی بێ
شــاهـی عــەرەبی یەعنی قــورەیشی نەســەبی بێ
جــــــەرگی بـەدوو ئـەبـرۆی ئەوە چزاوە دڵـی مـن

***

زاتێکی وەهای گــرتووە ڕۆحـم بەفـــیــدای ئەو
شـاهان شـەو و ڕۆژ دێنە قەدەم بۆ سـیی گەدای ئەو
(بێـخـود) مــەبە ئیــتـر بەئومـێـد و بەتـەمـای ئەو
نـایـەتەوە لات گــــەر ســـــەری داناوە دڵـی من

***

زۆربەی هۆنـراوەکانی بێـخـود سـەبارەت بەڕێ و ڕچەی خـواناسین و بـەشی هـەرە زۆری هۆنراوەکـانی ڕێچکەی خواناسـییـان گرتووە و کـەمـتر هـۆنراوی دڵداریی هەیە. بێـخـود بەرامـبـەر بەپێغـەمـبەری گـەورەی ئیسلام دروودی خـوای لەسـەر بێ، لەم برە هەڵبـەسـتـەیدا بیروڕای خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

ئەس سـاحـەتی سەد جـەنەت، دەشـتی عەرەبستـانت
نادەم بەهـەزار گـوڵشــەن، یەک خـاری مـوغـەیلانت
بۆ لالـەیی نوعـــمـــانت، داغـــدارە دڵ و جـــەرگم
داغـــدارە دڵ و جــەرگم، بۆ لالـەیی نوعـــمـــانت
بێ پـەرتـەوی ڕوخـــســـارت، تاریکە دڵی حــیــربام
بەم زەڕەیە بنوێنە، خـــورشـــیــدی درەخـــشـــانت
بۆ ســـەروی خـــەرامــانت، وەک قــومــری ئەناڵێنم
وەک قــومــری ئەناڵێنم، بۆ ســـەروی خـــەرامــانت
عـەقڵ و خـرەدی بردووم، نەشـئـەی قـەدەحی چاوت
پێــوەندی هەوای کــردووم، تای زوڵفی پەرێشـــانت
مــیــحـــرابی دڵ و جــانە، هـێـــزی دەسی ئیـمــانە
عـاســایی خـەتیـبـانە، شـمـشـێـری خـوەراسـانت
بەو قــیـبلەیی ئەبرۆیە، ڕۆح گـەر لە قـەزای کـۆیە
دڵ خـــادیمی لای تۆیە، ســـەر گـــۆیە لە مـــەیدانت

خاقانە گەسک لێدەر، بۆ خادیمی بەر قاپیت
خود دامە بەڕۆح قەیسەر، بۆ بان گوشی سەربانت
ئەی سەیدی مەخلووقان، ئاگات لە ئیمانی بێ
ئەوساتە کە بوو، قوربان، ئەم عەبدە بەقوربانت
تۆ سیدرەنشین بازی، ساحێبی سەد ئیعجازی
پێغەمبەری مومتازی، دەستی من و دامانت
قورئانی نوعووتی تۆ، خەتمی بەبەشەر نایێ
(بێخود) چییە یا حەسسان، جبریلە سەنا خوانت

دیسان بێخود بەوردەکاری و ڕێکخستنی مەبەستی جوان هەر لە باری خواناسیدا دەکەوێتە ڕازونیاز و دەڵێ: هەموو ڕاز و نهێنییەک لە دڵ دایە و دڵ مەکۆی خواناسییە و دەسا دەبێ وریا بی کە ئاڵوودەی سووچ و گوناهێکی نەکەی، چونکە ئەوین و خۆشەویستی لە دڵەوە هەڵدەقوڵێ، بەجۆرێ کە دەتوانم بڵێم دڵ بارەگای خوایە و بارەگای خوا زۆر گرانە و دەبێ هەموو دەم لە بیری خوادا بێ و ژیان بەخواناسی بباتە سەر، وەکو دەڵێ:

ئارامی جانە، مەحرەمی ڕازی نیهانە دڵ
یەعنی لە بەینی یار و منا تەرجومانە دڵ
عەرشی خودایە خاتری پڕ نووری مۆمنان
پێی بۆیە وا لەسەر سەری حەوت ئاسمانە دڵ
وریابە قەت پزیسکی گوناهی توخون نەخەی
بۆ تائیری مەحەبەتی حەق ئاشیانە دڵ
دایم لە دەرکی سینە بەیادی برۆی نیگار
شمشێری وا بەدەستەوە، وەک پاسەوانە دڵ
بێگانە بێتە ژوورەوە قەتعی سەری ئەکا
گەر یاری ئاشنایە ئیتر میهمانە دڵ
ئاخۆ بەیادی نێرگسی بیماری کێیە وا
ڕوخساری سووری زەردە، بەهاری خەزانە دڵ
بیماری نازی غەمزەیی چاوێکی قاتڵە
مەجرووحی مەوجی جەوهەری تێغی دەبانە دڵ
ئاخۆ لە حەسرەتی نەیی باڵایی کێیە وا
دایم خەریکی ناڵە و و ئاه و فوغانە دڵ

چەوتاوی باری فـــیــــرقـــەتی بالآیی دڵبــــەر
پیـــرێکی بێ عـــەســـایە ئەگـــەرچی جـــوانە دڵ
تێــغی فــیــراقـــە قــەتعی ڕەگی ڕۆحــی کــردووە
خـــوێن هەروەکـــو فـــوارە لە ڕۆحی ڕەوانـە دڵ
یەعنی لە داخـی لالەیی ڕووی دەم گـــوڵێکە وا
وەک ئەشکی من کە ڕەنگی ئەڵێی ئەرخەوانە دڵ
مــەجنوونی گــەردی ناقــەیی لەیلایە، وەرنـە بۆچ
وەک چاوی من هەمـیشــە لە شوێن کـارەوانە دڵ
سیـمـورغی قـافی مـەحـوی خـەیاڵی میـانە قـەلب
عـەنقـایی وەهمی مـیـمـی دەمی بێ نیـشـانە دڵ
کـەوتووەتە داوی تۆوە بەمـەنحـووسی تێ نەگـەی
تەیری هومــایی ســەعـدە، نەڵێی ڕایەگـانە دڵ
دانەی مــەحــەبەتی بدەرێ و ئاوی ســافی عــەشق
برســیی مــەیێـلــە، تۆ بی خــودا، بێ زمــانە دڵ
لەوســاوە شــوغـڵـی ڕابیــتــەی ڕوویی یار ئەکـا
فکری ئەوەنـدە ســـافـــە وەک ئاوی ڕەوانـە دڵ
بێ ســـوجــدەیی هیــلالی برۆی ئەو بەڕاســتی
زەرد و زەعـــیـف و زار و کـــەچ و ناتەوانە دڵ
بێخـود بەئەمـری ئەو بە لە دەیری مــەجـازی یا
ســاقـیی مـەیی حـەقـیـقـەتە، پیـری مـوغـانە دڵ
وەختی عـورووجی حـەقە، بەسە پەستیی بەتاڵ
بۆ بانی مـــەعـــریفـــەت بەخـــودا نەردەوانە دڵ

لە پێنج خشتەکییەکیدا دەڵێ: خوای مەزن گەورەتر لەوەیە کە ئێمە ئەو بناسین، ئاوەزی پێغەمبەران لە پلەوپایە و گەورەییی ئەودا ڕامان و، ئەگەر مرۆ هەموو ڕۆژێ بیر لە گەورەیی ئەو بکاتەوە دان بێ توانایی خۆیدا دەنێ، بەڵام من کە دەمێکە چاوەڕێی دیتنی بارەگای پێغەمبەری گەورەی ئیسلامم و، نەهەر من بەڵکو ئاسمان و زەویش شانازی بەپێغەمبەری گەورەی ئیسلامەو دەکەن، بەتایبەت ئەبوبەکر خوای لێ ڕازی بێ لە ڕێی ئەوا پێی خستە بەر مــار و گــەستی، وە عــومــەر و عــوســمــان و عــەلیش خــوایان لێ ڕازی بێ لە یارانی ئەمەکداری ئەو بوون، وەکو دەڵێ:

دەمــێکە چاوەڕێیــەتی گــیـــان و دڵ و ویســـاڵی تۆ
ئومـێـد ئەکـا کـە دەرکـەوێ لەپڕ مــەهی جـەمـاڵی تۆ
ئەگـــەر لە ئاینەی منا دەمێ نـەبێ مـــیـــســـاڵی تۆ
شکسـتـە بێ بەبەردی غـەم بەجـاهی سـەحب و ئاڵی تۆ
کـە ئاسـمـِان وەکـو زەمین بـەوانە ئیـفـتـخـار ئەکـا

***

خوسـووس خـەلیـفـەی یەکەم ڕەئیسی فیـرقـەی ئیـهتدا
کە ئەو بوو کردی ڕۆحی خـۆی لە ڕێی سـەداقـەتا فـیدا
کـــەسێ کـــە پێی مـــوبارەکی بخـــاتە ژاری ئەژدەها
لەبەر ڕەســـووڵی مـوحـتــەرەم نەوەک گـەزەندی پێ بگا
یەقین بزانە ئیـــشی وا لە ئیـشی یاری غـــار ئەکـــا

***

لە پاش ئیـمـامی نامــەوەر عـومــەر خــەلیـفـەی زەمین
درەختی مەعدەلەت سەمەر، چەمەن تیرازی شەرع و دین
نە هەر لە عەسری عەدلییا مەڕە و لە گورگ ئەبێ ئەمین
لە جـێگەیێ جـەنابی ئەو کـە بوو ئیـتـر سـەگی لەعین
لە ترسی شـێری هەیبـەتی بەلووره لوور فـیـرار ئەکـا

***

لە وەســفی خـــازنی ســـووەم یەگـــانە گـەوهەری حـــەیا
ئیـمـامی مـەجـمـەعی ئەدەب خـەتیـبی مـەنبـەری حـەیا
هەرچی بلـێم خـەجـاڵەتم لە شـەرمـی جـەوهەری حـەیا
کـەسێ کـە دابخـــا فـەلەک لە ڕێی ئەوا ســەری حـــەیا
هەزاری وەک من و مـەلەک بـەباسی شـــەرمـەزار ئـەکـا

***

لەگـەڵ کـەسێ حـەبیبی خـۆی خـوا کە بووی عینایەتی
بـەیانـی وەســـفی ئەو ئـەکـــا لـە (هَل أتی) بـەئایـەتی
بـەڵێ غـــــەزەنفـــەرێکی وا کــــەوا درا هیــــدایەتی
لە ڕۆژی فـــەتحی خـــەیبـــەرا بـەزۆری شـــان و ڕایەتـی
بەدەسـت و تێغی هەڵمـەتی لە شـێری کـردگـار ئەکـا

مەپرسە جاه و حیشمەتی دوو بێچوە شێری حەیدەری
کە خادمێکی بێشەیان چ سوننی و چ جەعفەری
شەقێن ئەکا بەسەد سەری قوباد و تاجی قەیسەری
هەتا نەچێتە کەربەلا گران ئەزانی ئەی پەری
کە کۆمەڵی مەلەک لەوێ لە قافڵەی زووار ئەکا

***

لە بێخود ئەر سوئال ئەکەن کە: چۆنە، چاکە سیحەتی
بەدەردی عەشقی لەیلەوە نەماوە هێز و قووەتی
بەناڵەناڵی گەرمیا، بەئاهی سەردی حەسرەتی
بەئەرخەوانی ئەشکیا، بەزەعفەرانی سوورەتی
لە چۆڵی بێ نەوایی یا لە قەیسی لەش بەبارئەکا

بەپێی ئەو هۆنراوانەی کە هێنامان بۆمان دەرکەوت کە بێخود هۆنەرێکی ڕەند و خواناس و بێ پەروا و دیندار بووە و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی ئەو هەموو وردەکارییانە لە ناو هۆنراوەکانیدا بێنێ، بەتایبەت لە هۆنراوی ئاینیدا مامۆستا بووە، هونەری خۆی لەو ڕشتەدا نواندووە.

دیوانی هۆنراوەکانی لەلایەن حەمەی مەلا کەریمەوە کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٧٠ بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی بێخود، کۆکردنەوەی محەمەدی مەلا کەریم - بەغدا، ١٩٧٠.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبێخود.

شێخ نەجمەدینی سابری

١٣٠٠ - ١٣٦٣

شێخ نەجمەدین کوڕی شێخ عەبدوڕەحمان کە نازناوی سابرییە، بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ساڵی ١٣٠٠ی کۆچی لە دێی شۆڕیجەی کەرکووکدا لە دایک بووە و هەر لەوێش پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بەڵام ئەوەندەی نەخوێندووە و وازی لە خوێندن هێناوە و خەریکی کاری کشتوکاڵ بووە و لە پاشا ژنی هێناوە و پاشان خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی ئاینی و پزیشکی بووە، بەجۆرێ کە

لەناو خـەڵکدا بەپزیشک ناوبانگی دەرکـردووە و لە هەمـوو لایەکـەوە هاتوونەتە لای و ڕێنوێنیی خەڵکیشی کردووە بەبێ ئەوەی شتێ وەرگرێ، سەرئەنجام تووشی نەخۆشیی ئیفلیجی بووە و بەو دەردەوە لە ساڵی ١٣٦٣ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە و هەر لە زێدەکەی خۆیدا نێژراوە.

سابری لەسەر شێوەی هۆنەرانی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە و پەیڕەویی لەوان کردووە، وە زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەجوانی و ئەوین و خواناسی و سۆفییەتییە، وەگەڵێ جاریش یاری و گەمەی بەوشە کردووە و تافتەیەکی تازە و نوێی داوە بەسەر بووکی بیردا، وە لە هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ کە گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی کوردی و سالم و نالی و حافز و سەعدی کردووە و شەیدای هۆنراوی ئەو هۆنەرانە بووە.

وتمان کە زۆربەی هۆنراوەکانی سابری دەربارەی جوانی و ئەوین و دڵدارین، ئەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوە یەکێکە لەوانە کە دەڵێ:

باڵا گەردانی چاوت بم ئەڵێی نەجمی گەلاوێژە
دەمێ عیسا و لوقمانە، دەمێ سەفاک و خوێن ڕێژە
بەئەوەڵ تیریدا لەرزیم و غافڵ بووم و نەمزانی
کە من ئێستاکە هوشیارم خەدەنگی تر بهاوێژە
لەبەر ئێشی برینی دڵ دەکەم فەریادی بێ حاسڵ
بەشێتم ناودەبەن خەڵکی، زەمانێ پێم ئەڵێن گێژە
نەمامی قەدی تۆ بەڵکو هەمیشە تازە و تەڕ بێ
وەرە جانا، لەسەر ئەم دیدەیی پاروا بینێژە
کەسێ خاری تەریقی عەشقی چاوی تۆی بەدڵدا چوو
وەکو وشتر بەناچاری دەکا ئەم نەوعە کاوێژە
تەبیبی پڕ فەن و حازق مەبەن بۆ خزمەتی عاشق
کە دەرمانی دڵی عاشق وەرایی عەقڵ و ڕاوێژە
حەکیمی مێهرەبان جامی گوڵاب و قەندی بۆ هێنام
وتم: ئەی بێ خەبەر لەم دەردە ئەو دەرمانە بیرێژە
سەبا تۆ مەحرەمی ڕازی دەخیلەک عارەب ئاسایی
گەیشتی بەو تەبیبە، لەم نەخۆشە شەممەیە بێژە
بڵێ: مەجنوونەکەی صەحرانشین، ئەم شەو لە دووریی تۆ
لە حاڵی نەزعدا ماوە، بڕۆ ئیحسانە بینێژە

چ غـەوغـايەكـە (سـابر) بەسـيـە ئەم نالانە كـۆتاكـە
قـسـەى بێ ڕەعـبـەتە هەركـەس وەكـو تۆ طالعى لێـژە

سـابرى لەسـەر ڕێ و ڕچەى قـادرى ڕۆيشـتـووە و لە خـواناسـيـدا پلەوپايەيەكى بەرزى هەبووە و لاى وايە كـە خـواناسى بەهەراوهوريا و پرچ و ڕيش و تەپڵ و دەف لێدان نايێتە دەس، بەڵكو مرۆ دەبێ لە كـردەوەى خـراپى خۆى پاشگەز و پەشـيـمـان بێتـەوە و ڕێگەى ڕاستى خوايى بگرێ، تاكو لە هەردوو جيهاندا ڕزگار بێ، وەكو دەڵێ:

ئەى جيهانى زەڕەيى خورشيدى حوسنت عام و خاس
عـاجز و پێكاوى غـەمزەت ڕۆسـتـەم و سـەعدى وەقاس
تۆ كـە لەيلى ئاگـرت بەردايە دڵ مـەجنوونى خـۆت
بۆيە وا ئێـسـتـاكێ دەمـبـينى وەكـو ڕەقـاس
تا نەسـووتێن لەشى خـۆيان هەوادارانى ڕووت
شـوبهى پەروانە لە خـەوفى عـەشـقى تۆ نابن خـەلاس
دوڕ و گـەوهەر كێ لە قـوڵى بەحـر و دەريا دەرى ئەكا
تا نەكـەن تەركى وجـوود و مـا مـەلەك نەوعى غـەواس
سـابرى دوڕدانە داپۆشـە لەبەر چاوى عـەوام
كێ لە قـيـمـەت دوڕ و گـەوهەر تێ دەگا ئيللا غـەواس
ڕيش و پرچ و هەم عـەمـەل ناتباتە جـەننەت تێ بگە
تەوبەيى خـاڵيس مـەگـەر بتكا لە (نار الله) خـەلاس

سابرى لە هۆنراوەكانيدا وا دەردەكەوێ كە پياوێكى خـواناس و قسەخۆش و دروستكار بووە و داواى لە خـەڵك كـردووە كـە خـوا بناسـن و لە ڕێى خـواوە بڕۆن و ئەوەى كـە چاكـە بيكەن و خۆيان لە خراپە بپارێزن، وە ئەو كـەسانە كـە لايان وايە بەتەپڵ و دەف لێدان و دەروێشى و سۆفييەتى ڕێگاى دروستيان گرتووە، ئەمە هەڵەيە و دەبێ لە ژيان ڕێگاى خوا و پێغەمبەر بگرێتە بەر تا سەركەوێ، وەكو دەڵێ:

ئەى دڵ ئەگـەر بەڕاسـتى ئيـتـاعـەى خـودا ئەكـەى
مـوتابەعـەى شـەريعـەت حـەزرەت مـسـتـەفـا ئەكـەى
فـەرزى خـوا و سـەنەتى حـەزرەتى مـسـتـەفـا بكە
تەسـەورێ لە داسـتـان ئادەم و حـەووا ئەكـەى
شـەو بەكليلى زيكرەوە تا بەسـەحـەر بپـاڕەوە
گـەر تەڵەبى خـەزائنى مـەراحـيـمى خـودا ئەكـەى

نییەت و حوسنی کردەوە فیکری نیهان و زیکری سڕ
وەرنە خودا بەتەپڵ و دەف ناخەڵەتێ ڕیا ئەکەی
فیکری خودا دەلیلی تۆ زیکری زوبان کلیلی تۆ
ڕوو بکە بابی مەرحەمەت تا هونەرێ پەیا ئەکەی
خودا نەزەر لە حوسنی نیەت و دڵی بەشەر ئەکا
چاکە نیشانی خەڵک ئەدەی تۆ خراپە ژێر پا ئەکەی
عەشقت ئەگەر حەقیقەتە مەناڵە گەر شەقیقەتە
وەرنە مەجاز و بدعەتە (سابری) هۆی وەها ئەکەی

سابری هۆنەرێکی وردەکاریش بووە، وە ئەم وردەکارییەی تێکەڵاو بەفەلسەفەی خواناسی بووە، هەروەها حەزی لە جیناسیش کردووە و ئەویشی هەر بەباسی خواناسی دەربڕیوە، وەکو لەم هۆنراوانەدا دەڵێ:

حەبیبا نووری ڕوخسارت لە باتی بەرگ و نیعمەتمە
تەبیبا چاوی بیمارت دوایی دەرد و عیللەتمە
ئەگەرچی خوار و سووتاوم لەبەر چاوت بحەمدوللا
هەموو عالەم ئەزانێ مایەیی فەخر و سەعادەتمە
لە شمشێری برۆت ترسم نییە سەد جار نیشانم دەی
لە ڕیشەی جەرگ و دڵ کاڵانی ئەو شمشێرە سەنعەتمە
بەشمشێری برۆ گەر بمکوژی یا تیری موژگانت
مەداری ئیفتخار هەم سەعادەت هەم شەهادەتمە
لەبەر خورشیدی حوسنت دائیما وەک زوهرە ڕەقسانم
لە شەودا هەروەکو پەروانە خۆ سووتانن عادەتمە
بە نووری حوسنی سەرتاپا وجوودم گەر بسووتێنێ
کە بمهاڕێتەوە وەک کل بەسەر جێگای عیزەتمە
لە هەر شوێنێ کە دانیشتی بەهەشت و حووری پەیدایە
دەمێ ون بێ لەبەر چاوم وەکو ڕۆژی قیامەتمە
کە یوسف هاتە بازاڕ هەموو کەس تاڵب و کڕیار
منم بێ دەرهەم و دینار غەزەلخوانی بێزاعەتمە
بەبێ حیکمەت نیە سابر وەکو قەیسی بەنی عامر
بەڕۆژ و شەمسە ئەو ڕادم بەشەو وەللەیلە تاعەتمە

تەماشا ئەکەی کە سابری لەم هۆنراوانەدا بەبیرێکی زۆر ورد باسی ئەوینی خۆی دەکا و دەڵێ کە من لە بەرهەتاوی جوانیی تۆدا وەکو ئەستێرە سەما ئەکەم و لە گەڕان دام و لە شەویشدا وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی جوانیتا دەسووتێم، تۆ وەکو یوسفی کەوا هێنایانە ناو بازاڕ هەمـوو بووە کـڕیاری، بەلاّم منی هەژار و بێ نەوا جگە لە هـۆنینەوەی هـۆنراو شتێکی ترم نییە و هەموو لە ڕێی تۆدا دەهۆنمەوە.

سابری لە پارچە هەڵبەستێکی تردا باسی پیر بوونی خۆی دەکات و دەڵێ: پایزی پیری سەری هەڵدا و جوانیم نەما و کامەرانی و خۆشیم بەجارێ ڕۆیشت و شێری پیری دەست و پێی ئاسکی جوانیی تێشکاند و ئیتر هێزی باسک و ئەژنۆم نەما، داخ و موخابنم ئەوەیە کە ڕێ و ڕەوشتی باووباپیرم نەگرت و پشتم لەوان کرد و بەرماڵی ئەوانم خستە سەر جادەی دوژمن و ئێستا شەرمەزاری لای ئەوانم وەکو دەڵێ:

پایزی پیری پەیا بوو نەوجەوانیمان نەما
نەوبەهاری عەیش و نۆش و کامەرانیمان نەما
شێری پیری دەست و پێی ئاسکی جوانیی تێک شکاند
قووەتی سەر پەنجە و و باسک و زرانیمان نەما
ئێمە دونیامان نەخست و ئەو هەمووی خستینە ژێر
ئیعتبار و دەسەلاّت و پاڵەوانیمان نەما
ناخەلەف بووین و ڕەوشتی باب و باپیرمان نەگرت
خوا شناسی و ئیفتخار و خانەدانیمان نەما
ڕوو لە چۆڵی غەفڵەت و پشتمان لە کەعبەی مەقسەدە
ئەی موسڵمانینە کەڵکی ئاوەدانیمان نەما
چونکە سەجادەی پدەرمان خستە سەر جادەی عەدو
زەوقی دین و خوێندنی (سبع المثانی)مان نەما
خاوەنی خەرمان و مێگەل بووین و ڕوتبە و ئیعتبار
ئێستە با شاری شوانی و ئاشەوانیمان نەما
گاور و جوو واز لە دین و مەسلەکی خۆی نایێ
دینی موسلم وا لەبەر شێتی و نەزانیمان نەما
ئابڕوومان وەک عەرەق ئەتکێتە جام و بادەوە
حورمەتی دینمان بەقەد چایی بەیانیمان نەما

(سابری) فەقر و قەناعەت فەخره بۆ دین پەروەران
سەد شوکر وا مەرتەبەی دونیای فانیمان نەما

سابری وەکو چۆن لە زمانی کوردیدا هۆنەر بووە، لە فارسی و تورکی و عەرەبیشدا هەر بەو جۆرە هۆنراوی هۆنیوەتەوە. دیوانە کوردی و فارسییەکەی بۆ جاری یەکەم لە لایەن سەید سەتار بەرزنجییەوە لە ساڵی ١٣٨٨ی کۆچی لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان
١- دیوانی سابری - لەسەر ئەرکی سەی سەتار بەرزنجی - کەرکووک، ١٩٦٩.
٢- بەیازێک کە نزیکەی پەنجا ساڵ لەمەوبەر نووسراوە.

شێخ بابا ڕەسووڵی بێدەنی

١٣٠٣ - ١٣٦٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی ڕەسووڵ و کوڕی شێخ ئەحمەدی بەرزنجییە کە بەپێی پەڕاوی (یادی مەردان) لە ساڵی ١٣٠٣ی کۆچی لە دێی بێدەندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، حەوت ساڵان بووە کە باوکی مردووە و دایکی بردوویەتە لای شێخ مەحموودی موفتی لە هەڵەبجە تا خەریکی خوێندن بێ. ماوەیەک لەوێ لەلای شێخ مەحموود ماوەتەوە و خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە بیارە و لەلای شێخ عومەری بیارەیی ماوەتەوە و لە پاشا گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەک لە هەڵەبجە بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دێی پریس لەلای مەلا قادری مەلا مۆمن خوێندوویەتی و لە پاشا لە سلێمانی خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ بیارە و لە پاش چەند ساڵێک خەرقەی لە شێخ نەجمەدین وەرگرتووە و پاشان ڕۆیشتووەتە دێی عەبابەیلێ و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٣ لە تەمەنی شەست ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

شێخ بابە ڕەسووڵ لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا نازناوی (بابا) بووە. ئەمەش چەند هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

حاڵی بەدحاڵی ئەمن مەعلوومە، ئیفشای عالەمە
دیدە پڕ ئاب و جگەر داغ و زبانم ئەبکەمە
عەیش و شادیم، چاوەکەم، گریان و شین و ماتەمە

ساکنی گۆشەی دەروونم پێم مەڵێ دەردت کەمە
خوا لەباتی لەعلی فەنەر حوجرەکەم مەعلووی خەمە

***

تاقەت و سەبر و قەرار و هۆش و ئارامم چووە
مەسڵەحەت وایە سەری خۆیم هەڵگرم تاکو زووە
بۆ کەسێ دینی ببێ لەم جێگە نیشتن قەت بووە
حوجرەکەی ئەم دیو یەقینەن هەروەکو قەبری جووە
چۆن لەباتی لەعل و لەمپا دوودە و عەقرەب هەمدەمە

***

قەت لە باسی خواردنی ئەم جێگە هیچ کەس نادوێ
دۆینەکە گەر بیکەیە سەحرا ئیتر گیای ناڕوێ
بێ درۆیە ئەم قسە دەیکەم بەڕاستی بیبێ
گەر لە بەحسی ئەکل و شوربیش بێمە تەحریر جوزییێ
بێ درۆ نابێ لە فەرزێ ئەر بڵێی عەینی سەمە
من لەبەر خوێندن بەدایم خوێنی جەرگی خۆم ئەخوەم
بێ کەس و ڕووت و غەریب و عاجز و دڵ پڕ لە غەم
بەحسی عیلمی ئەم زەمانەت بۆ بکەم بێ زیاد و کەم
گەر قسەی ڕاستت ئەوێ (بابا) ئەمن عەرزت دەکەم
خوێندن و تەحسیلی ئێستە باعسی دەرد و غەمە

***

من فیرارم کرد لە دەس ئەم جێگە، ڕێم تێ کەوتەوە
بەختم هەڵسا بوو لە خەو، دووبارە بۆ خۆی خەوتەوە
ڕەبێ وێران بێ بەحوجرە و مەدرەسە و مزگەوتەوە
من خۆ مەحرووم لە چایی، هەم لە دار و نەوتەوە
بەحسی دۆینەیش خۆت ئەزانی دەر دوو هەفتە یەک ژەمە

هۆنەر لەم پارچە هەڵبەستەدا باسی ژیانی نالەبار و ناخۆشی ئەو سەردەمەی فەقێکانی کردووە کە دەڵێ: هۆدەێ کە تێدا دادەنیشم زۆر تەنگ و نالەبارە و خواردنیشی زۆر خراپە، وە من لەبەر خوێندن خوێنی جەرگی خۆمم خواردووە، چونکە بێ کەس و ڕووت و ڕەجاڵم، بۆیە لەوێ ڕام کرد و هەڵاتم.

خوێندنی زانست له کوردستاندا هەر لەمێژەوە لەناو مزگەوتەکاندا بووە و، ئەویش بەهۆی خێرەوومەندانی کوردستان پێک هاتووە و لە سایەی ئەو خێرەوومەندانەوە بووە کە پیاوانی زانای وەکو مەولەوی و سەیدی و خانا و میرزا شەفیع و بێسارانی و سەدان زانای تر لە کوردستاندا پێ گەیشتوون، ئەویش بەخوێنی جەرگ خواردن و چەرمەسەرێ و بێ نانی و بێ ئاوی و بێ چرایی و هەزار دەردی تر. ئای خۆزگە لە کوردستاندا زانکۆ و خوێندنگای بەرز دادەمەزرا تا بۆ هەموو دەردەکەوت کە کورد چەندە وشیار و زیرەکن و چۆن لایەنگری زانستن و ئەو کاتە دەیانزانی کە کورد لایەنگری زانستە.

شێخ بابا لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا داخ و موخابنی نەتەوەکەی دەخوا و دەڵێ: زۆربەی خەڵکی جیهان لەناو خۆشی و شادی و تێروتەسەلیدا دەژین کەچی ئەم کوردە هەر لە ناخۆشی و پەرۆشی دایە و ها لەژێر باری زۆروستەمی زەماندا، لەگەڵ ئەوەشدا لە نێوان هۆزەکاندا ناتەبایی و ناکۆکی هەیە کە دەبێ یەک بگرن و وەکو برا ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

هەر کوردە کە عوشرەتی نەما بێ
هەر کوردە کە بەزمی بێ سەدا بێ
پیاوێ بەرەواندزی ئەفەرموو:
ئەم مەسئەلە کوو دەبێ وەها بێ
عالەم لە سەعادەتا دەژی گشت
هەر کوردە حەیاتی لێ برا بێ
دنیا هەموو عەیش و نۆشە تەنها
هەر مەحفەلی کوردە بێ سەفا بێ
قانوونی تەزەلومە ئەفەرموێ:
ئەم کوردە لەژێر ئەسارەتا بێ
ساز گازکەنە قەومی کوردی خۆشناو
با ڕۆمی لە قەومی پژدەرا بێ
دەشتی دزەیی لە دەشتی هەولێر
باعس چییە، ئەهلی بۆ جیا بێ
ڕمبازیی جاف و تاڵەبانی
با داودە و زەنگەنەی تیا بێ

سووررداش و سیوەیل و شاربازێڕ
بۆ شیوەکەڵی ئەبێ فیدا بێ
هەورامی و کوردی شارەزووری
بۆ دەردی لهۆن ئەبێ دەوا بێ
گەڵباغی و تیلەکۆ و مەریوان
بۆ میللەتی ژاوەرۆ نەما بێ
سنجاوی و کەلوڕ و هەمەوەند
بۆ میللەتی لوڕ ئەبێ شیفا بێ
سابڵاغ و سنە و سەقز بەجارێ
با بانگ کەنە ئەهلی بانە دابێ
ئیعدادی هەموو عەشایری کورد
باوەڕ مەکە بۆ کەسێ کرا بێ
ئەما بەهەموو ئەڵێم بەئیجمال
گوێی هۆشی لە بانگی کابرا بێ
گوێی لێیە عومومی کوردەواری
مەر ئەو کەسە گوێی دڵی نەما بێ
بۆ نەسرەتی مەنتیقەی جونووبی
با کوردی شیمالی عەینی با بێ
ئیمانی هەیە ئەگەر بەئایەت
ئەم کوردە هەموو ئەبێ برا بێ
بورهانی موفەکیراتی کوردی
بێ شوبهەیە بێ نەتیجە نابێ

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

من غوباری گوزەری گەردشی دامانێکم
عاشق و شیفتەیی جیلوەیی جانانێکم
بۆ گوڵی روویی کەسێ ئێستە منیش وەک بولبول
لە گوڵستانی غەما مورغی سەحەر خوانێکم
ئاخ! زەمانێکە لە گۆشەی قەفەسا وەک قومری
بێ پەڕ و باڵی قەدی سەروی خەرامانێکم

مـەكـە تەكلیـفی شـەرابم بەخـودا، ئەی سـاقی
مـەسـتی بادەی قـەدەحی دیدەیی فـەتانێكم
وەحـشـەت ئەنگێـزە غـوبارم لە هەمـوو دنیـادا
گـەرد و بادی قـەدەمی فـەوجی غـەزالانێكم
خـۆ زەمـانێكە لە بەیتـولحـەزەنا وەک یەعـقـووب
چاوەڕێی پیـرەهەنی یوسـفی كـەنعـانێكم
گەر دەپرسی خـەبەر ئێسـتاكە لە گۆشـەی غەمدا
منی بێـچـارە عـەجـەب بێ سـەر و سـامـانێكم
بۆچی تەحـقـیرم ئەكـەی زاهیـدی تاعـەت فـرۆش
كـوێرە نازانی منیش ئێسـتـە مـوسـڵـمـانێكم
وەرە بڕوانە كـە كـون كـون بووە سـینەم ئەمـڕۆ
هـەدەفی تیـری بەڵای جـونبـوشی مـوژگـانێكم
مـودەتێكە كـە لە دوایێنی شـەبی هیـجـراندا
دائیـمـا مـونتـەزیری سـوبحی گـریبـانێكم
شەو هەموو شەو وەكوو پەروانەیی بێ سەبر و قەرار
باڵ و پەڕ سووخـتـەیی شـەمـعی شـەبوسـتـانێكم
ئەی ڕەفـێـقـان بەخـودا ئێـسـتـە منیش بۆ لەیلا
بێ سـەر و شـوێنم مـەجنوونی بیـابانێكم
تا قـیـامـەت بەخـودا زەحـمـەتە هوشـیـارەوەبم
من كـە مـەخـمـووری شـەراب و دەس و فنجـانێكم
تا لە جـەمـعـیـیـەتی ئەحـبـابی بڕیوم دەوران
لە بیـابـانی غـەمـا تورفـە پەرێشـانێكم
ئەی (ڕەئووف) خاسیەتی سوحبەتی (بابا) یەكەمن
ئەدەب ئامـووخـتـەیی مـەجلیـسی عـیـرفـانێكم

دیوانەكـەی ئەم هۆنەرە كـە داگری دوو هـەزار هۆنراوێكی كـوردی و فـارسـیـیـە لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەكان

١– یادی مەردان، نووسراوی مەلا عەبدولكەریمی مودەڕیس – بەغدا، ١٩٦١.
٢– دیوانی دەستنووسی شێخ بابا ڕەسووڵی بێدەنی.

عەلی کەماڵ باپیر

١٣٠٥ - ١٣٩٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەلی کەماڵ و کوڕی باپیر ئاغای سمایل عوزەیری و نازناوی کەماڵییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچی لە سلێمانی لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەلای شێخ ئەولای هەولێری و مەلا حەمەومینی بالیکەدەری ڕێزمانی عەرەبی و فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و هەر لەم ماوەدا فێری زمانەکانی فارسی و تورکییش بووە و بەتایبەت لە وێژەی فارسیدا شارەزایەکی باشی پەیدا کردووە و هەر لەو کاتەدا گەلێ هۆنراوی بەزمانی فارسی هۆنیوەتەوە و پاشان لە کاری میریدا دامەزراوە، وە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا کە شێخ مەحموود لەگەڵ ئینگلیزەکان کەوتە شەڕ و بەربەرەکانێ، عەلی کەماڵیش چووە ڕیزی لایەنگرانی شێخ و پاشان بەنوێنەری شێخ چووەتە هەورامان و کرماشان و تاران و ئەوسا پاشماوەی ژیانی لە شاری سلێمانیدا بەهۆنینەوەی هۆنراو و خوێندنەوەی پەڕاو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٩٥ لە تەمەنی نەوەد ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیوان نێژراوە.

عەلی کەماڵ بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا پەیڕەویی لە هۆنەرانی کلاسیکی کردووە و پتر حەزی لە هۆنراوەکانی نالی و سالم و کوردی و مەحوی و مەولەوی کردووە و لەسەر ڕێ و ڕچەی ئەوان ڕۆیشتووە و لاسایی ئەوانی کردووەتەوە، وە زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین کە کەماڵی هەوێنی هۆنراوی پتر لە جوانی و خۆشەویستیی یارەکەی وەرگرتووە، گەرچی هەندێ هۆنراویشی سەبارەت بەمەبەستی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و سروشت و فەلسەفەدا هۆنیوەتەوە، بەڵام دەسەڵاتی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا بووە.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

بەمردوو ڕۆح ئەبەخشێ پێکەنینی لێوی شیرینت
لەسەر کام دینی گیانە؟ پێم بڵێ تا بێمە سەر دینت
لەلام وەک شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوینە
جنێوو قەهر و لێدان و بیانووگرتن و قینت
بەجارێ ڕۆژی عاشق ڕەش مەکە ئەی شۆخی بێ مروەت
لەسەر ڕوو لادە نەختێ پەرچەمی پڕ پێچی موشکینت

سبەینێ جەژنە ڕۆحم حازرە بۆ قوچی قوربانت
بەخوێنم با خەناوی بێ دەس و پەنجەی بلوورینت
بەزوڵفی سونبولت پەرژینی گولزاری ڕوخت سەیرە
بژی ئەی شاهی موڵکی حوسن و ئان بۆ باخ و پەرژینت
بەگیسوَوتا مەهێنە شانە حەیفە با دڵی عوشاق
خەلاسی قەت نەبێ گیانە لە دوای زوڵفی چین چینت
شەهیدی تێغی ئەبرۆی دڵبەرێکی کافری بۆیە،
لە وەختی گیانەلاوە ئەی (کەماڵی) خەلق ئەکەن شینت

واتە: پێکەنینی لێوە شیرینەکانت بەمردوو گیان دەبەخشێت، جنێوو قار و لێدان و بیانووگرتن و قینت لەلام وەکو شەکەر و نوقڵ و نەوات و قەند و هەنگوینە، دەسا بەجارێ ڕۆژی گراو ڕەش مەکە و لەسەر ڕوومەتت لادە قژ و پەرچەمی ڕەشت، بەیانی جەژنە و ئامادەم کە گیانم لە ڕێتا بەخت کەم با دەست و پەنجە جوانەکانت بەخوێنم خەناوی کەی، پەلکەکانت شانە مەکە با دڵی گراوان ڕزگاری نەبێ لە داوی زوڵفەکانت، ئەی (کەماڵی) تۆ کوژراوی شمشێری برۆی دڵبەرێکی دڵڕەقی بۆیە لە کاتی گیانەلا خەڵک شینت دەکەن.

هۆنەر لە هۆنراوی دووەمی ئەم پارچە هەڵبەستەدا (لەف و نەشر)ی بەکار بردووە کە: «جنێوو قارو لێدان و بیانووگرتن و قینی» یارەکەی بە: «شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوین» داناوە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

چاوی خوێن ڕێژت بەقەتلی عاشقان ئیما ئەکا
مەست و خوێنڕێژە عەجایب شۆڕشێ بەرپا ئەکا
تیپی برژانگت بەوێنەی لەشکری هیند و حەبەش
هێرشی هێناوە بۆ سەر مڵکی دڵ دەعوا ئەکا
تێغی ئەبرۆی تۆ هەمیشە قەتڵ و عامی خەڵق ئەکا
هەر منی سەودا زەدە لەم لوتفە موستەسنا ئەکا
لوتف و قەهری هەردوو وەک عەینی لوتف و ڕەحمەتە
ئەو نیگارە دەرحەقم هەرچی بفەرمووی چا ئەکا
بۆ جنێوو قەهر و لێدانت موتیع و حازرم
دڵ ئەگەر سەرپێچیی ئەمرت بکا بێجا ئەکا

تا (کـەمـاڵی) خـاکی ئەو دەرگـایە بووەتـە مـەسکەنی
ئیکە هەر یاری بەتەخـتی خـەسـرەو و دارا ئەکـا

واتە: چاوە خـوێن ڕێژەکانت بۆ کـوشـتنی گراوەکـان خـۆی ئامـادە کـردووە و تیپـەکـانی برژانگت وەکو لەشکری هیند و حـەبەش هێرشیـان هێناوەتە سـەر وڵاتی دڵ، وە شمـشێری برۆی تـۆ هەمـوو دەم خـەریکی کـوشت و کـوشـتـاری خـەڵکە، وە هـەر منی سـەوداسـەر کەوتـوومەتە بەر خـۆشەویستیی ئەو. خـۆشەویسـتی و ڕقی تۆ هـەردووکیـان بۆ من بەزەیین، وە هەرچی بفـەرمووی من هام لە خـزمـەتتـا، وە بۆ جنێوو ڕق و لێدانت ئـامـادەم، دیارە دڵ ئەگەر سەرپێچیی فەرمانت بکا لە ڕێ دەرچووە و نافەرمانی دەکا.

کـەمـاڵی جگە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری، هەندێ جـار هـۆنراوی کـۆمـەڵایەتیـشی هۆنیوەتەوە، وەکو ئەم پارچە هەڵبەستەی کە دەڵێ:

وەکـو زوڵفی بوتان شـێـواوە حـاڵی دەرهەمـی دونیـا
هەمـوو وەزعـێکی مـەحکوومی زەواڵە عـالەمی دونیـا
سـەباتێکی نیـیـە هەر ڕۆژە نەوعـێکە ئەگـۆڕێ زوو
لەلای دانـا وەکـو یەک وایە شـایی و مـاتەمـی دونیـا
ئەگـەر مـەردی وەکو یەک بێ لەلات ئیـقـبـاڵ و ئیـدباری
دەوامی قـەت لە سـەر حـاڵی نییـە بێش و کـەمی دونیا
ئەگـەر شـەهدت بداتێ زەهری تێدایە نەکەی بیـخـۆی
دەخـیلە خـۆت بپـارێزە لە شـەهدی پڕ سـەمـی دونیـا
کـە من ڕەند و قەلەندەر مـەشرەبم فـەرقی نییـە دەنکێ
وەکو یەک وایە لام کـاسـەی لەت و جـامی جـەمی دونیا
چییە ئەم هەڵپەیەت بۆ جـەمعی ماڵ و سیم و زەڕ قوربان
ئەترسم بتکوژێ ئەی قـوڕ بەسـەر ئـاخـر غـەمی دونیـا
ئەگەر ئەهلی سەماعی گوێ لە نەغمەی سـازی دڵ بگرە
«کـەمـاڵی» گـوێ مـەدە ئـاوازەیی زیر و بەمی دونیـا

واتە: جیـهان وەکو زوڵفی دڵبەرەکان شێواوە و باری جیـهان وَ مـانەوە و پایەدار نییـە و لەناو دەچێ، لەلای پیاوی زانا شایی و شیوەنی جیهان وەک یەک وایە، کەسێک کە ژیر بێ دەبێ بایەخـێک بۆ ئەم گـێـتـییـە دانەنێ چونکە سـەرئەنجـام تەفـروتونای دەبێ، ئـەگـەر هەنگوێنت بداتێ بێگومان ئەو هەنگوینە ژاری تێدایە و هانایە ئەو هەنگوینە نەخۆی و خۆت

لە داوی ئەو بپارێزە، کۆکردنەوەی ماڵ و سامان و دارایی ئەم جیهانە چ سوودێکی هەیە، ڕۆژێکیان هەر ئەو زێڕ و زێوە مرۆ لەناو دەبا، دەسا ئەم پەندەی منت لەبیر بێ و هیچ کاتێ بۆ ئاوازی زیر و بەمی دونیا گوێ مەگرە و فریوی مەخۆ.

کەماڵی هۆنراوی نیشتمانیشی هۆنیوەتەوە و وادیارە کە ئەوەندە شەیدای زوڵف و خەت و خاڵە، ئەوەندەش شەیدای نیشتمانە وەکو دەڵێ:

سـەرێ بۆ بەرزیی وەتەن نەکا دەرد
وەکو شێت نەبێ وێڵی کەژ و هەرد
خۆی نەکا تووشی زامی دار و بەرد
وەتەن دەرنەکا لە دەستی نامەرد
ئەو سەرە یاخوا جێگەی ژێر خاک بێ
بەبەردەبازی سەر ڕێی ناپاک بێ

***

دڵێ بۆ بەرزیی وەتەن نەدا جۆش
هەمیشە نەکا بیر و فیکر و هۆش
بەبادەی عەشقی ئەو نەبێ سەرخۆش
دایم پڕ نەبێ لە نەشئە و خرۆش
ئەو دڵە یاخوا بەر خەنجەر کەوێ
بەر پەیکانی تیر بەر نەشتەر کەوێ

***

دەمێ لە مەدحی وەتەن نەدا دەم
بەواتەی شیرین لاوان نەکا جەم
نەیانبزوێنێ چ زۆر و چ کەم
تا وەتەن دەرکەن لە دەس نامەحرەم
ئەودەمە یاخوا پڕ زەهری مار بێ
لە ژەقنەبووت و زەقووم سەر شار بێ

***

پییەک لە ڕێگای بەرزیی وەتەنا
نەگەڕێ، نەسوێ لە پای تەوەنا

بەشـــاخ و كـــەژ و بەينـی دەوەنا
بەچۆڵ و هـەرد و دەشـــتی ڕەقـــەنا
ئەو پێیـە یاخـوا بەسـتـەی زنجیـر بێ
تا نیـشـتـمـانی هەرگـیـز لە بیـر بێ

***

کەماڵی جگە لە دیوانەکەی ئەم پەڕاوانەشی لە فارسییەوە بەهۆنراو وەرگێڕاونەتەوە سەر زمانی کوردی: «شیرین و فەرهاد، خەسرەو و شیرین، مەجنوون و لەیلا، ئەمیر ئەرسەلان» کە بەڕاستی زۆر بایدار و بەبەیاخن و هەر کان لەو پەڕاوانە نموونەیەکی بەرزن لە وێژەی کوردیدا.

ئەم هۆنەرەمـان بەم چەشنە توانیـویەتی شـوێنێک بۆ خـۆی لە ڕیزی هۆنـەرە هەرە بەرزەکـاندا تـەرخـان بکا و هەروەها لە هۆنینەوەی هۆنراوی فـارسی و تورکـیـشـدا سەرکەوتووە.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، نووسراوی ڕەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٥٦.
٢- دیاریی شارەزوور، کۆمەڵە هۆنراوی عەلی کەماڵ باپیر - سلێمانی، ١٩٦٦.

سەی عەبدولخالقی ئەسیری

١٣١٠ - ١٣٨٢

ئەم هۆنەرەمـان ناوی عەبدولخالق و کوڕی سەی حسینی بەرزنجییە و بەپێی ئەو بەڵگانە کە کەوتووەتە دەسـتمان لە سـاڵی ١٣١٠ی کۆچی لە شـاری کەرکووک پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن گـەلێ دێ و شـار و مـەڵبـەندی کوردسـتـان گـەڕاوە و لە شـارەکانی سلێـمـانی و سـەقـز و کرمـاشـان و بانە فـەقـێـیـەتیی کـردووە و لـە پاشـا گـەڕاوەتەوە کـەرکـووک و لەلای مـەلا عـەلی حیکمـەت ودمی مـەلایەتیی وەرگـرتووە و ئەوسـا بۆ چاوپێکـەوتنی نەجـمـەدینی برا گـەورەی چووەتە ئەسـتـەموول و لەگـەڵ کوردەکانی ئەوێدا ئاشنایەتیی پەیدا کـردووە بەتایبـەت چاوی کـەوتووەتە شـێخ عەبدولقادری نەهری و هەسـتی کوردایەتیی لە دڵـیدا پەرەی سـەندووە و لە پاش تەواوبوونی شـەڕی یەکـەمی جیـهـانی گـەڕاوەتـەوە زێد و مەڵبـەندەکـەی خـۆی و لە جـێی باوکی دانیشـتـووە و بـووەتە ڕێبـەری ڕێبـازی نەقشـبـەندی و هـەروەهـا کـاروباری دێیـەکـانی

خۆیانی گرتووەتە ئەستۆ و لە پاشا لە کاری دەوڵەتی دامەزراوە و بووەتە نووسەری دادگا و لە ساڵی ۱۳۷۸ی کۆچی خانەنشین بووە و سەرئەنجام لە ساڵی ۱۳۸۲ لە تەمەنی حەفتا و دوو ساڵی بەنەخۆشیی شێرپەنجە کۆچی دوایی کردووە و هەر لە کەرکووکدا نێژراوە.

ئەسیری یەکێ لە هۆنەرە بەرزەکانی کوردە، گەرچی سەرەتا هۆنراوی دڵداریی دەهۆنییەوە، بەڵام کاتێ چووە ئەستەمووڵ و لەگەڵ کوردەکاندا پەیوەندیی بەست و چاوی بەهەژاری و کەنەفتی و کەساسیی گەلەکەی کەوت، ئیتر هەستی نەتەوایەتیی جوولایەوە و هەموو هۆنراوێکی بۆ کورد و کوردستان تەرخان کرد و ئیتر کەمتر هۆنراوی دڵداریی دەهۆنییەوە.

ئەسیری هەروەها لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و عەرەبی و تورکیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و کۆمەڵایەتی و نیشتمانین و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لە ژێر ناونیشانی (ئاوی ژیان) کە دەڵێت:

بێرە کوردستان عەزیزم گەر تۆ سەیرانت دەوێ
بتبەمە (قەندیل) ئەگەر گوڵزاری کوێستانت دەوێ
سەیری ئەو خێڵانە گەیشتوونە داوێنی چیا
با بچین بۆ ماڵی کوردێ گەر تۆ خوێشانت دەوێ
بتبەمە پای تاقی لای سەرپێڵ و سەرمیل و کرند
پێت نیشان دەم سەد هەزار ئاساری ساسانت دەوێ
هەڵسە گەشتێ چیمەن و گوڵزاری کوردستانت بکە
گەر تۆ بۆ دەردی دەروونت داو و دەرمانت دەوێ
لاوی کوردی من لەبەرکە شاڵی (زاخۆ) و (ئامێدی)
گەر تۆ سەد چاتر لە ڕەنگی شاڵی کرمانت دەوێ
ڕۆح و ماڵت صەرفی ڕێگەی میللەتت کە ڕۆحەکەم
گەر لە خوا لوتفی عەمیم و جوود و ئیحسانت دەوێ
ئەی (ئەسیری) هێندە عەشقی میللەتی کوردت هەیە
بشمری لام وایە قەبری گردی سەیوانت دەوێ

گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەسیری لە گۆڤارە کوردییەکانی ئەو سەردەمە وەکو: گۆڤاری زاری کرمانجی و دیاری کوردستان و گەلاوێژ و پەیژە و هەتاو، چاپ بوونە و لەسەری کۆڵیونەتەوە.

مامۆستا ڕەفیق حیلمی لە پەڕاوی: شیعر و ئەدەبیاتی کوردیدا سەبارەت بەئەسیری دەڵێ: ئەسیری زانایەکی ئەم چەرخە و پیاوێکی ڕووخۆش و قەلەندەرێکی بێ هاوتایە و شارەزای زمانەکانی کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسییە و هەستی نیشتمانپەروەریی زۆر بەهێزە و هەموو هۆنراوەکانی بەسۆز و ئاگرینە و ئەم سۆزە ئاگرینەی نرخی داوە بەهۆنراوەکانی بۆیە زۆربەی گۆڤارەکان و ڕۆژنامەکانمان لاپەڕەکانی خۆیان بۆ هۆنراوەکانی ئەو تەرخان کردوون.

سەرچاوەکان
١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٤١، ڕەفیق حیلمی.
٢- گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەصرم، بەغدا، ١٩٣٩، عەلی باپیر ئاغا کەماڵی.
٣- ڕۆژنامەی هاوار، ژمارە ١١، ساڵی ١٩٣٢، شام

مەلا محەمەدی چرۆستانی

١٣٨٥ - ١٣١٢

ئەم هۆنەرمان ناوی محەمەد و کوڕی مەلا عەبدوڕەحیمی چرۆستانییە بەچەند پشت دەچێتەوە سەر پیر خدری شاهۆ، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣١٢ی کۆچی لە دێی ئابلاخ کە ئێستا گەڕەکێکە لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە لەبەرئەوەی مەلا زادە بووە، سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی، بۆ خوێندن هەڵەبجە و سلێمانی و هەولێر و کۆیە و خۆشناو گەڕاوە و ماوەیەک لە دێی هیران و نازەنین بوو و سەرئەنجام لە بەرزنجەدا خوێندنەکەی تەواو دەکا و لەبەرئەوەی باوکی لە بەرزنجە کۆچی دوایی کردبوو، دەڕواتە دێی سەراو لە شاربازێڕ دەبێ بەمەلا و هەر لەوێشدا ژن دەخوازێ و دەمێنێتەوە. ئیتر ژیان بەمەلایەتی لەم دێ بۆ ئەو دێ دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٨٥ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵی لە سلێمانیدا کۆچی دوایی دەکات و لە گۆڕستانی گردی جۆگە بەخاکی دەسپێرن.

مەلا محەمەد هەر لە تافی جوانیدا هەوەسێکی زۆری لەسەر خوێندنەوەی هۆنراو بووە و خێی داوەتە خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی بابان وەکو: سالم و نالی و ئاهی و خەستە، بەتایبەت گەلێ حەزی لە هۆنراوی نالی کردووە و وەکو دەڵێن زۆربەی هۆنراوەکانی نالیی لەبەربووە و شی کردوونەتەوە و لە دەوری خۆیدا ئەو بەیەکەمین لێکۆڵەری هۆنراوەکانی نالی هاتووەتە ژمار، لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا سەری کێشاوەتە ناو هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی.

گەرچی هۆنراوەکانی چرۆستانی وێنەیەکی بێ کەم و زیادی هۆنەرە کۆنەکانن و لەسەر شێوەی ئەوان ڕۆیشتووە، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێک هۆنراوی نیشتمانی و کۆمەڵایەتیی هەیە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا پتر لە سەر ڕێ و ڕچەی نالی و سالم ڕۆیشتووە. ئەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوە نموونەیەکن لە هۆنراوە دڵدارییەکانی کە دەڵێ:

ئەی بوون و نەبوونی نەفەست مان و نەمانم
بێ نەقدی هەوا مردن و سەوداتە ژیانم
ئاوایی دڵم چۆڵە بەبێ خێڵی خەیاڵت
ئاوایی بەدڵداری بفەرموو دڵ و گیانم
بێ دەرکە ڕەقیب ئەو مەتەڵە لاتی هەلاتە
خۆم مەشقی غەمی عەشقی تۆ ئازانە ئەزانم
ئەو دڵ ڕەشە نەعل و یەمەنی ماڵە بەدەمیا
من مۆرە دڵم ماڵی لەبی لەعلی یەمانم
ئاوارە دەکا پەرچەمی ئێوارە تەماشام
وا هەر بەتەما چوونی شەو و بوونی بەیانم
لابە تەمی زوڵفت لە سەر ئاوێنەیی کوڵمت
با چارەیی بێ چارە بدا جارێ نیشانم
دیقەت لە قەدی ئەلف و کەچیی لامی دوو زوڵفە
لەم ماتەمە داماوە دڵ و لاڵە زوبانم
چاوم کە ڕوا خێل بوو لە بۆ چاوەڕوانیت
بێ چاو و ڕوو بۆ تیلەیی چاوێ ئەڕوانم
زوڵفت کە قەرینی ڕووە شێوەی شەو و ڕۆژە
ئەو سێبەری خۆرم ئەم ئەلەتریکی شەوانم
دەم عەتری شەکەر قەترە مەگەر لێو تۆ چاکا
دوو لێوی بەبار زەردی ڕوان ڕۆحی ڕەوانم
عەهدێکە دوو پێم ناوەتە ڕێی عەشقت و ماتم
بۆ شوێنە ونی هەر بەتەما هاتی ژوانم
کەشکۆڵی دڵ و زاری (چرۆستانی) لە نەزما
ئاواڵەیە ئاوارەیی بەزمێکی ڕەوانم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! بوون و نەبوونم پەیوەندیی بەجوانی و شۆخوشەنگیی تۆیە، ئەوا چۆڵی ئاواییی دڵم دەسپێرمە تۆ، بۆیە دڵی خەنیم زویرە، چونکە دەزانێ کە من هەر تۆم خۆش دەوێ کەواتە ئەی خۆشەویستەکەم تا زووە لە پاداشتی ئەم هەموو ئەمەکدارییە، زوڵفی شەوەزەنگت لە سەر خۆری روومەتت لادە، چونکە من لەمێژەوە بەتەمای دیتنی روومەتی جوانتم، دنیای ئەوین و خۆشەویستیت کەشکۆڵی دڵی منە.

چرۆستانی پەردەی دڵداری دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو کۆڕی خواناسان و دەروێشانەوە و لە جۆشی کوورەی دەروونێکی زۆر بەسۆزەوە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەکا و دروودی بۆ دەنێرێ و دەڵێ:

ئیلاهی رەحمەتێ لایق بەحوبی تۆ لە بۆ ئەو بێ
بپرژێنە بەسەر ئەو بەحری عیلم و شەمسی عیرفانە
چ بەحرێکە کە هەر قەترەی دوڕی بارانی نیسانە
چ شەمسێ پەرتەوی (تحت الثری) تا عەرشی رەحمانە
چ بەحرێ لەو مەلەک وەک جن و ئینسان جورعە نۆشانە
چ شەمسێ رۆژ لە رووی پەنهانە کرمی شەب فرۆزانە
چ بەحرێکە موحیت ئیحسانە بۆ ئافاتی ئەکوانە
چ شەمسێکە سەفایی سەفوەتی دڵ نووری ئیزعانە
لە ئادەم تا بەعیسا هەر بەیەکێ بەو مژدە گۆیانە
گوڵ و رەیحان و سونبوڵی چن هەموو لەو باغ و خەرمانە
لە مەدحت خوا «وانک لعلی خلق عظیم»ی وت
لە وەسفت چی بڵێ ناتێگەییو کوردێ کە نادانە
بەحەسری حوسنی ئەخلاقت عەلیمە خالق و بۆمن
وەک ئەژماری ستارەی ئاسمان لێوی بیابانە
بەڵێ عالەم بەخەزنەی جەوهەری خاس مەلیک نابێ
بەغەیری خەزنەدارێکی ئەمین و خۆی کە سوڵتانە
لەبەر «صلوا علیە»ی خوا (چرۆستانی) دەکا داوا
برێژێ رەحمەتێکی لایەقی ئەم شەوکەت و شانە

واتە: خوایا بەزەیی خۆت هەر شیاوی ئەو بێ و بەسەر ئەو دەریا و خۆری زانستە تیشک بپرژێنە، چ دەریایەکە کە هەر دڵۆپێکی بارانی بەهارە و چ خۆرێکە کە تیشکی جیهان و

ئاسمان و ژێر خاک دادەگرێ، چ دەریایەک کە فریشتە و جنۆکە و مرۆ قومێکی لێ دەخۆنەوە، چ خۆرێک لەبەردەمیا هیچە و وەکو گوڵ ئەستێرەیە، لە ئادەمەوە تا عیسا مژدەی هاتنی تۆیان بەخەڵک داوە، لە ستایشتدا خوا فەرموویە: بەڕاستی تۆ لە هەر خوو و ئاکارێکی بەرز و جوانی، و خووی بەرزت لە ژماردا نایە، دەسا هەموو درووود بدەن لەسەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام.

چرۆستانی لە هۆنینەوەی هۆنراوی سروشتیشدا دەستێکی باڵای هەبووە و سروشتی بەجوانی ستایش کردووە و دەرسێکی تەواوی زانستیی سروشتی داوە، بەقوتابییانی هۆنراو وێژە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەدا بەم چەشنە بەهاری ستایش کردووە کە دەڵێ:

چ ڕۆژێکە کە دنیا پڕ لە نووره
چ فەسلێکە سەوز و سووره
ئەمە نەورۆزە وا عالەم سەراسەر
بەبوونی ئەو دەماغی بوو موعەتەر
ئەمە تەشریفی جەژنی نەوبەهارە
کە بێ ڕۆح و بەڕۆح پڕ بەرگ و بارە
لە هەر لایێ تەماشاکەی گوڵووکە
سەراپا ئاڵ و واڵا چەشنی بووکە
کەژ و سەحراو و چیمەن سەوز و زەردە
وەکو شایی کە زاوا بێتە پەردە
درەختان دەس لەناو دەس شان بەشانن
هەموو تارا بەسەر عەنبەر فشانن
گەلی تەیران لە هەر لا بەزم و ڕەزمە
چریکە و دەنگی گۆرانی بەنەزمە
وەرن دەستەبرا ئێمەش بەجارێ
بچینە چیمەنی دەشت و کەنارێ
لیباسی گەرمی زستانی فڕێ دەین
لیباسی نەرمی نەورۆزی لەبەرکەین
بەگەل با دەس بەدەس بگرین جەماوەر
پیاڵە و شەکر و چا قۆری سەماوەر

بەجەم ئێمەش سەراپامان بپۆشین
بەخۆشی چا لە سەحرادا بنۆشین
سەراپا بەرگی ڕەنگاوڕەنگی زەرقی
بەدەنگی خۆش بخوێنین شیعر و شەرقی
بەیاری ڕابوێرین و بەفتبۆڵ
لە ڕۆحی پیسی دوژمن با بکەین گۆڵ
تەم و غەم تاکو ئێوارە بەبا دەین
بەرەو ماڵ بێینەوە شوکری خودا کەین
لەبەر بەختی کە دووچاری نەهاتە
(چرۆستانی) خەریکی تورەهاتە

واتە: ئەوا بەهار و نەورۆزە و تەواوی جیهان شین و سەوزە و بۆن و بەرامە هەموو شوێنێکی داگرتووە و هەر جێ و شوێنێک سەرنج دەدەی گوڵە سەراپای باخ و چیمەن وەکو بووک ڕازابێتەوە و کەژ و دەشت و بیاوان سەوز و شین و زەردە، وەکو زاوا کە بێتە پەردە، درەختەکان دەست لە ناو دەست و شان بەشانن و هەموویان بەهەر لایەکدا عەنبەر دەپژێنن و باڵندان و پەلەوارانیش لە هەر لایەکەوە دەچریکێنن و ئەجریوێنن و گۆرانی دەڵێن، دەسا ئەی هاوەڵان وەرن ئێمەش بچینە ناو دەشت و چیمەن و جلوبەرگی زستانی فڕێ دەین و جلوبەرگی نەورۆزی لەبەر کەین و بەگەل با دەس بگرین و بەخۆشی لە دەشت و دەردا ڕابوێرین و خەم و پەژارەی دڵ و دەروونمان بەبادەین و ئەوسا بەرەو ماڵ بێینەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی چرۆستانی - ئامادەکردنی عەبدوڕەحیمی چرۆستانی - بەغدا، ١٩٨٥.
٢- هیوا - ژمارە ٤، ساڵی ١٩٤٨، هۆنراوەی بەهار.

شێخ نووریی بەرزنجی

١٢٧٨ - ١٣١٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی شێخ نووری و کوڕی شێخ ساڵحی بەرزنجییە و لە ساڵی ١٣١٥ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و لە حەوت ساڵیدا چووەتە قوتابخانە و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی، کە لەو سەردەمەدا خوێندنیان باوبووە، بووە پاشان لە زانایان فێری زمانی تورکییش بووە و گەلێ دیوانی هۆنەرانی تورکی خوێندووەتەوە تا لە وێژەی تورکیدا سەر ڕشتەی پەیدا کردووە و لە پاشا کە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە، پەیڕەویی لە هۆنەرانی نوێخوازی تورک وەکو تۆفیق فکرەت و هاوەڵانی کردووە و تەنانەت (گۆران)یش هەوڵی لاسایی کردنەوەی ئەوی داوە، شێخ نووری لە پاشا لە کاری میری و دیوانی دامەزراوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەهۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٢٧٨دا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

شێخ نووری بەڕاستی یەکێک لەو کەسانەیە کە لە وێژەی کوردی شۆڕشێکی گێڕا و ڕەنگێ تری دا بەهۆنراوی کوردی، وە دەستی لە کلکی عەرووزدا بەردا و لەسەر هیجا، هۆنراوەکانی خۆی هۆنییەوە، وەکو لەم هۆنراوانەدا کە لە سەر دێری پەپوولە هۆنیویەتەوە، کەڵکی لە کێش و وشەی خۆماڵیی کوردی وەرگرتووە، وەها کە دەڵێ:

خـــۆزگـــە ئەمـــزانی تۆ بۆ؟
وا خـــۆت ئەکـــەی ڕەنجـــەڕۆ؟
پـەپـوولـەی بـاڵ هـەڵـوەریـو
بـەتیـــــشـکی گـــــڕ داڕزیو
بـاڵـداری جـــــوان و ڕەنـگین
ئێسک سووک و باڵ نەخشین
بـەرۆژ لەم گـــوڵ بۆ ئەو گـــوڵ
لـەم چڵـــــــەوە بـۆ ئەو چڵ
ئەفـــڕێ و ئەنیـــشـــێـــتـــەوە
بۆنی خـــۆش ئەچنێـــتـــەوە
هـەر تـاریکیت لـێ دەرکـــەوت
چاوت بـەشـۆڵە و گـڕ کـەوت

باڵت هەڵئەپرووزێنی
جەرگت هەڵئەقرچێنی
باڵداری باڵ ڕەنگاوڕەنگ
دەم پڕ هاواری بێ دەنگ
خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ

***

شەبەق ئەدا بەیانی
لە گوێی جۆگە و سەر کانی
ئەگەڕێی تا ئەتوانی
هیچ ماندووەتی نازانی
کام جێگا خۆش و بەرزە
کام لق ناسکە، سەوزە
لە دوورەوە بۆی ئەفڕی
جێگای خۆتی لێ ئەگری
بەڕۆژ جێت ناو گوڵانە
بەشەو ئەبییە پەروانە
لە کوێ بەشۆڵەت زانی؟
خۆت ئەکەی بەقوربانی؟
پەپوولەی ناسک و نازدار
عاشقی دڵ بریندار
خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ؟

شێخ نووری بەشێکی زۆری ژیانی لە ناوچەکانی کوردستاندا ڕابواردووە کە زۆربەیان دێهاتگەلێکی دواکەوتوو بووە، جا لەبەر ئەمە کاتی بێ کاری خۆی بەهۆنراو هۆنینەوە، بردووەتە سەر. جارێکیان پارچە هەڵبەستێکی بەسۆزی لە دڵێکی پڕ لە ئاڵۆزەوە بۆ پیرەمێردی نەمر نارد. وا دیارە ئەو پارچە هەڵبەستەی بەلای پیرەمێردەوە زۆر بایدار و بەنرخ بووە بۆیە بەم دوو هۆنراوە وەڵامی دەداتەوە کە دەڵێ:

شوکری خوا ئەکەم کە لە نووری کوژاوەوە
پرشنگی جوانیی شیعر و ئەدەب کەوتە ناوەوە
نووری! بەنووری ئێوەوە زوڵمەت لەناو ئەچێ
یارەبی! ئەم زیایە نەبێ قـــەت بەچاوەوە

شێخ نووری ڕەنگێکی تری دایە وێژەی کوردی و شتی تازە و نوێی خستە قاڵبی هۆنراوەوە و هونەرەکانی تریش پەیڕەوییان لەوەوە کردووە و بەرێبەرایەتیی ئەو سنگیان بۆ پێشەوە ناوە بۆ دۆزینەوەی شتی تازە و نوێ و کەوتوونە سەر ئەوە کە دەستی عەرووز و پاشڵ لە یەخەی خۆیان بکەنەوە. جا یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانی شێخ نووری کە لە سەردێڕی (ژیانی ئادەمیزاد) هۆنیویەتەوە، شێوەی تازەی هۆنراوی کوردیمان پیشان دەدا وەکو دەڵێ:

لە ناو شەپۆلی خەمت سەرنگوون و بێ ئارام
بەکێوی سەختی ژیانا بەپێ بەچنگە کرێ
خەریکی هەڵمەتی سەرکەوتنە، بگاتە سەرێ
لەپڕ نشێوی کوڵۆڵی بواری لێی ئەتەنی
بەدوای یەئس و ئەلەم، تاروپۆی لە ئاخ و لە زام

***

زەبوون و ڕێ هەڵەبووی دەشتی چۆڵ و هۆڵی ژیان
شکستە باڵ و شپرزەی پلاری دەستی قەدەر
کەسێ نییە کە لە لاوە دەستی بداتە پەلی
یەکێ نییە خەفەتی خۆی لە لابدا بەهەوا
بەلایەکا بیەوێ لابدا نییە ڕەهبەر

***

لە پێش چاوی تەمومژ بەسوورەتێکی وەها
هەتاکو چاو بڕ ئەکا توند و تار و بیماوەر
ئەدا بەلایەوە بۆی دێتە پێکەنین بەگەمە
هەوڵ ئەدا کە بچێ بیگرێ و لە ڕێی لادا
چلۆن ئەگیرێ تەمومژ بەناتەوانی وەها؟
ئەمانە، ئەم تەمە، ئەم کێوە، ئەم شەپۆلە، یەکێ
نموونەیەکی هیوان و لە ڕێگە دایە بەبار

که چاوی پێی ئەکەوێ بۆی ئەچێ بەئیستعجال
بەڵام هیلاکییە! ئەما ژیانی ئادەمیزاد:
بەتەنگەوە نیە، ڕاهاتووە لەگەڵ ئەهمال
هەتاکو ئەو دەمە ئەینێتە گۆڕی تیرە و تار

***

شێخ نووری لەم پارچە هەڵبەستەدا باس لە تێکۆشانی ژیانن دەکا، بەتایبەت ئەو ژیانە کە ئادەمیزاد بەسەریدا دێت و ڕای دەبوێرێ. بەلای ئەوەوە ژیان دەریایەکی خەم و پەرێشانییە، شەپۆلەکانی هەموو شت ڕادەماڵێ، ئیجگار ئەو ئادەمیزادە کە بەهیچ جۆر توانای نییە خۆی لە بەریدا ڕابگرێ، چونکە نوقمی دەکا و ئارام و ئاسایشی لێ دەبڕێ! ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە گەڕان بەناو دەشت و بیاوانی ژیاندا لە شەپۆلی خەمەکە سەختترە، بەو چیا و کێوی هەڵدێری ژیانەدا بەپێی و چنگەکرێ خەریکی پەلاماردانی ئەوەیە کە پیایا سەرکەوێ، لەناکاو کولۆلی و بێبەختی کە وەکو سەرەو لێژێکە لەو ڕێگایەدا ڕێگای لێ دێنێتە یەک و بەدوای نائومێدی و پەژارەکەتان و پۆکەی ژان و برین و زامە، لێی دەتەنێ و لێی دەبێ بەکۆسپ و بەبەرهەڵست بۆ سەرنەکەوتن!! ژیان دەشتێکی پڕ لە دڕکوداڵ و کەند و کۆسپی توان لێ بڕە، لەو دەشتەدا بەکەساسی و نالەباری و بەڕێ لێ تێکچوون، وەکو مەلێکی باڵ شکاوی پەرێشان لە پلاری دەستی بەرهەڵستە!. وە بەبێ ئەوە کەسێکی هەبێ کە لەناکاو لە گۆشەیەکەوە دەستی بگرێ و لە تاریکی و سەختی دەری بکا و ڕزگاری کا و بەهەموو لایەکا پەل دەکوتێ و دڵسۆزێکی دەست ناکەوێ کە لەو تاریکی و سەخڵەتییە ڕزگاری کا و تۆزێ باری دڵی خۆی لەلا سووک بکا. ئەم تەمی دەشت و ئەم کێوی ژیانە و ئەم شەپۆلی خەمە هەریەکە نموونەیەکی هیوا و ئومێدن و بەزۆری لە سەر ڕێگادان. ئەم ئادەمیزاد کە چاوی بەم شتانە دەکەوێ هەر چەندە کە بۆی دەبن بەمایەی شەکەتی و ماندوویەتی، بەڵام هەر لەبەر ئەو هیوایە هەر بۆیان دەبێ، چونکە ژیان گوێ بەم کۆسپانە نادا، لەبەرئەوەی لەگەڵ خستنە پشتگوێی ئەمانە ڕاهاتووە و ئادەمیزاد تا ئەو ڕۆژە دەخرێتە گۆڕەکەوە هەر دەچێ و هەر لە چنگە کرێ دایە!.

ئەم جۆرە بیر و کەڵکەڵەیە کە شێخ دەری بڕیوە، لە چاو وێژەی پێش سەردەمی خۆیەوە جیاوازییەکی زۆری هەیە، بیرەکەی بیرێکی تازەیە، هەر چەندَ لە پارچە هۆنراوەکەیدا وشەی عەرەبی و فارسیشی بەکاربردووە، بەڵام وشەی خۆماڵییشی زۆر بەکارهێناون و زیاتر لەمانەش ئەو هۆنراوانە کە تا ئەم سەردەمە هەبوون بەستراببوون بەپاشڵەوە، بەڵام ئەم خۆی لەو خۆبەستنەوە ڕزگار کردووە و هۆنراوەکەشی تێک نەچووە.

شێخ نووری هۆنراویشی لە سەر شێوەی کۆن هۆنیوەتەوە، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی لە سەر شێوەی نوێیە. دیوانەکەی کە داگری سێ هەزار هۆنراوە تا ئێستا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح - ئازاد عەبدولواحید، بەغدا، ١٩٨٥.
٢- شێخ نووری دەنگی ڕەسەنی شیعر - موسلح مستەفا جەلال - بەغدا، ١٩٨٤.
٣- هۆنراوەی نووری شێخ ساڵح - چ. کامەران - سلێمانی، ١٩٥٨.

ئەحمەد موختار بەگی جاف

١٣١٦ - ١٣٥٤

ئەحمەد موختار کوڕی وەسمان پاشای جاف لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی لە شاری هەڵەبجەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و گوڵستانی تەواو کردوونە و ئەوسا فێری زمانی عەرەبی و تورکی و ئینگلیزییش بووە و لە وێژەی ئەو زمانانەش بەهرەی وەرگرتووە و لە پاشا خەریکی سواری و ڕاو و شکار و مڵکداری بووە و لە تەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا بووەتە فەرمانڕەوای هەڵەبجە و لە ساڵی ١٣٥٤ لە تەمەنی سی و هەشت ساڵیدا بەگوللەی تفەنگی دەستێکی چەپەڵ کوژراوە و تەرمەکەی لە ئاوایی عەبابەیلێ لە تەنیشت گۆڕی براکەیەوە - تایەر بەگ - نێژراوە. ئەحمەد موختار بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و پاراو و ناسکن. ئەم هۆنەرە لەگەڵ ئەوەی زۆری نەخوێندووە، کەچی هۆنراوەکانی لەوپەڕی بەرزییەوەن و هەر لە تافی جوانیدا خەریکی خوێندنی دیوانی هۆنەرانی کورد بووە و گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی نالی و حاجی قادر و کەیفی کردووە و هەر لەو کاتەدا دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا دەڵێ:

گڕپە و گڕەی تەنوورە، بڵێسەی هەناوەکەم
سیروان و تانجەڕۆیە خوڕەی ئاوی چاوەکەم
شێواوی زوڵفی خاوی کەسێکم منی هەژار
بۆیێ پەشێوە ئێستەکە بیری بڵاوەکەم
ڕۆژێ بەپێکەنینەوە، یار پێ وتم وەرە
بۆ پاسی نیوەشەو، سەگی قول هەڵکراوەکەم
ئەم کۆمەڵی گوڵاڵە کە سوورن لە دەشت و کێو
ئاویان دراوە گشتی بەخوێنی ڕژاوەکەم

تۆبی خـــودا دەســـا وەرە ئەی نووری چاوەکـــەم
ســـارێژکـــە زامی لەتلەتی جـــەرگی بڕاوەکـــەم
باوەڕ مـــەکـــەن ببن بەعـــەرەب کـــوردی شـــارەزوور
بێ تـرس ئەڵێم، لـە ڕاسـی دڕاوە کـــــڵاوەکـــــەم
ئەی گیانەکەم بەچاوی ڕەشت سوێند ئەخۆم کە من
بۆ دینی چاوی تۆیە کـــە هـەر چاوە چاو ئەکـــەم

واتە: هەناوم وەکو ئاوری تەنوور بڵێسەی بەرزبووەتەوە و کەچی چاویشم وەکو ئاوی سیروان و تانجەڕۆ بەخوڕ فرمێسکی لێ دێتە خوار، منی هەژار پەشێواو و شێواوی زوڵفی خاوی دڵبەرێکم بۆیە ئێستاکە بیرم بڵاوە. ڕۆژێکیان یار بەپێکەنینەوە پێی وتم: بۆ پاسی نیوەشەو بەدەورما گەڕێ. ئەم گوڵاڵانە کە لە دەشت و کێوا ڕواون و سوورن، هەموویان بەخوێنی ڕژاوی من ئاو دراون، دەسا ئەی خۆشەویستەکەم بۆ خوا وەرە برینەکانی لەتلەتی جەرگم بۆ سارێژ بکە؛ چونکە من هەر تۆم خۆش دەوێ و لە ڕێی تۆوە دەڕۆم، بڕوا مەکەن کە کوردی شارەزوور ببنە عەرەب، منیش هەر لە ڕێی تۆم و بەچاوانی ڕەشت سوێند دەخۆم کە هەموو دەم بۆ دیتنی تۆ لە چاوەڕوانی دام.

ئەحمەد موختار بەڕاستی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا لاسایی هۆنەرانی فارسی زمانی کردووە، بەتایبەت زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی سەعدیی شیرازی کردووە. لە پارچە هەڵبەستێکی تریا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

بەبەردی فیرقەتت شیشەی دڵی ئاوارە مەشکێنە
لە ناو زومرەی ڕەقیبان عاشق بێچارە مەشکێنە
ئەگەر ڕۆح و دڵ و ئیمان تەڵەب کا بیدەرێ عاشق
کە تفڵ و خورد ساڵە قەت دڵی ئەو یارە مەشکێنە
دەخیلم ئەی نەسیمی سوبحگاهی، مەسکەنی دڵمە
پەرێشانی مەکە تۆ زوڵفی ئەو نازدارە مەشکێنە
کە من پەروانەیی شەمعی سەری دو کوڵمی تۆم جانا
دڵی «ئەحمەد» بەفتنەی ئەو سەگی پەتیارە مەشکێنە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم بەبەردی دووریت دڵی منی ئاوارە و دەربەدەر مەشکێنە و لە ناو ناحەزاندا بێچارەم مەکە چونکە من گراو و سەوداسەری تۆم و هەر تۆم خۆش دەوێ، ئەگەر دڵدار دڵ و بڕواتی بوێ، خێرا بیدەرێ و درێخی لێ مەکە، چونکە گراو و دڵبراو وەکو منداڵ وایە و نابێ دڵێ بشکێنی، دڵم بووەتە کانگای پەژارە و خەفەت، دەسا پەرێشانی

مەکە. من وەکو پەپوولە بەدەوری ڕوومەتی شەمعی تۆ دەسووڕێمەوە، تۆش دڵی ئەحمەدی بێچارە مەشکێنە و بەدیتنی خۆت ئەو دڵخۆش کە.

ئەحمەد موختار ڕەخنە لە هۆنەرانی دەوری خۆی دەگرێ و دەڵێ: ئەی هۆنەران و ئەی هەستیارانی کورد! ئیتر کەم باسی زوڵف و خەت و خاڵ و چاو و برۆ بکەن و کەم بیر لە پەرچەم و کاکۆڵی یار بکەنەوە و خۆتان لەم باسانە لادەن و بیرێک لە گەلی لێقەوماوی کورد بکەنەوە و دەردی نەزانی و نەخوێندەواری ئەم گەلە چارەسەرکەن، وەکو دەڵێ:

شاعیرانی کورد! بەسە، بەس باسی زوڵف و چاو بکەن
کەم خەیاڵی پەرچەم و کاکۆڵی ئاڵۆزاو بکەن
لابدەن کەم باسی سونبوڵی، یا لقی لاولاو بکەن
ئێوە تەدبیرێکی حاڵی قەومی دڵسووتاو بکەن
زوو بەزوو تا ئیش لە دەس دەرنەچووە، سا هەوڵێ بدەن

ئەحمەد موختار دیسان لەم بارەوە پەندی هۆنەران دادەدا و دەڵێ: ئەی هۆنەران! لە باسی دڵداری خۆتان لادەن و کەمێک بیربکەنەوە و بزانن کە چۆن هەندێکی خوانەناس خەریکی وێرانکردنی وڵاتن و نەزانەکان بۆ بەهرە و سوودی خۆیان بەڕۆژ و بەشەو خەریکی تووڵانەوە و خراپەن و خەڵک لە ڕێی زانین و پیشەسازی لادەدەن و دەبنە بەرهەڵستی ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ زانین پەرە پێ بدەن، ئەو کەسانەی کە گەل و نەتەوەی خۆیان بۆ پووڵ و پارە دادەشۆرن ڕووڕەشی لای خوا دەبن، دونیا بەجۆرێکی لێ هاتووە کە نەزان بەسەر خەڵکدا زاڵبووە و کەچی پشیلە و ڕێوی دەیەوێ جێی شێران بگرنەوە وەکو دەڵێ:

لادە شاعیر تۆ لە باسی عشقبازی و سەیرکە
چۆن خەریکن چەن کەسێ ئێستا وەتەن وێران ئەکەن
جاهلان بۆ ئیستفادەی زاتی خۆیان ڕۆژ و شەو
لەم موحیتە مەنعی عیلم و سەنعەت و عیرفان ئەکەن
ڕوو ڕەشی دونیا و قیامەت ئەو نەفامانەن کەوا:
هەجوی قەوم و میللەتی خۆیان بەپارە و نان ئەکەن
ئاسمان ئێستا وەها چەرخاوە جاهل غالبە
گوربە و ڕێوی خەیاڵی مەرتەبەی شێران ئەکەن

سەرچاوەکان

١- گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەسرم - نووسینی عەلی کەماڵ باپیر - سلێمانی، ١٩٣٩.

٢- تاریخ السلیمانیە، تألیف امین زکی - بغداد، ١٩٥٢.

گۆران

١٣٢٤ - ١٣٨٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و نازناوی گۆران و کوڕی سلێمان بەگی جافە کە لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی لە شاری هەڵەبجەدا لە دایک بووە. سلێمان بەگی باوکی لە ناوچەی شارەزوورا بە(نووسەری فارسی) ناوبانگی دەرکردبوو، وە یەکێک بووە لە نووسەرە هەرە بەرزەکانی وێژەی فارسی، بەتایبەت عەبدوڵڵا بەگی باپیرەی لە زمان و وێژەی فارسییدا دەستێکی باڵای هەبووە. جا عەبدوڵڵا بەگ لە سەردەمی منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن دەبێ، قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی کە لەو سەردەمەدا خوێندنیان باوبووە دەخوێنێ، پاشان دەڕواتە قوتابخانە و لەلای مەلا ئەمین ناوێک بەخوێندنەکەی درێژە پێ دەدا، لە پاش مردنی باوکی، حەمە بەگی کاکی دەینێرێتە قوتابخانەی زانستی لە کەرکووک، وە لەوێدا دەست دەکاتە خوێندنی زمان و وێژەی عەرەبی و تورکی و لە پاشا لەبەر تەنگوچەڵەمە و دەستکورتی واز لە خوێندن دێنێ و بەمامۆستایی لە قوتابخانەی سەرەتایی هەڵەبجەدا دادەمەزرێ، بەڵام بەشی زۆری ژیانی لەو سەردەمەدا لە قوتابخانەکانی لادێ دەباتە سەر، وە لەبەر چەند هۆیەک مامۆستایی لێ بێزراوە و لە وەزارەتی فەرهەنگدا بووەتە نووسەر و پاشماوەی ژیانی بەم جۆرە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٨٢ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا ماڵئاوایی لە جیهان دەکا و کۆشکی هەمیشە ئاوای وێژە و هونەری کوردی بۆ کوردستان بەجێ دێڵێ.

گۆران کە بەیەکێ لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی سەدەی بیستەمی کورد دێتە ئەژمار، دەتوانین بڵێین کە ئەو لە کوردستاندا داهێنەری هۆنراوی نوێ بەبیرێکی نوێ و تازە بووە. ئەو بلیمەتێکی نەمر و مامۆستایەکی هۆنراوی نوێی کوردییە. گۆران جگە لە کوردی کە زمانی زگماکی خۆی بووە، بەزمانەکانی فارسی و عەرەبی و ئینگلیزیش ئاشنایەتییەکی ڕەبەقی بووە، وە چەشکەی لە وێژە و هونەری ئەو زمانانەش وەرگرتووە.

گۆران هەر لە سەردەمی منداڵیدا دەستی کردووە بەهۆنراو هۆنینەوە، وەکو خۆی دەیگێڕێتەوە یەکەم پارچە هەڵبەست کە هۆنیویەتەوە، چوار پێنج هۆنراوێکە کە ئێستا هەر چەند دەکا دوانیان نەبێ نایەتەوە بیری کە هۆنراوی یەکەمی ئەو پارچە هەڵبەستە ئەمەیە کە دەڵێ

لە تاوی فرقەتی یارم دڵم دایم پەرێشانە
وەکوو مەجنوونی حەی وێڵی کەژ و دەشت و بیاوانم

گۆران ئەم پارچە هەڵبەستە بۆ مامۆستا بێخود دەنێرێ و مامۆستا بێخود پەسەندی

دەکـا و وشـەی یارم دەگـۆڕێ بەلەیلا، وا دیارە گـۆران لەو دەمـە نەیزانیـوە کـە بەلای (مەجنوون)ەوە یار هەر دەبێ لەیلا بێ.

گۆران سەرەتا وەکو هۆنەرە پێشووەکان لە سەر شێوەی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە، وە لەو چەشنە هۆنراوانەش لە دیوانەکەیدا زۆرن، بەڵام پاشـان ئەم شێـوە لەناو دەبا و بیری ئەو کۆشکە کۆنە لە دڵیدا دەڕووخێنێ و دەکەوێتە سەر بیرێکی نوێ، وە شۆڕشێ لە هۆنراو و وێژەی کوردییدا دەگێڕێ و هۆنەرانی سەردەمی خۆیشی دەکەونە سەر ئەو شێوە کە ئەو گرتوویەتی.

گۆران بەم کارە گرنگەی توانیی وێژەی کوردی هەڵبگێڕێتەوە، ڕووپەڕەی بیری کۆن بداتە لاوە و بیکا بەبیـرێکی نوێ و ئەو لە ڕاستـیـدا زۆرتر لە ژیانی کـۆمـەڵایەتیی کـوردەواری و سروشتە جوانەکەی کوردستان دواوە، وە لە بیر و کەڵکەڵەیش بەشی وەرگرتووە.

پارچە هەڵبەستی (گوڵی خوێناوی) گۆران تابلۆیەکی کۆمەڵایەتییە کە لەوەدا باسی کوڕ و کچێک لە زەماوەندا دەکا کە هەردووکیان لە کۆڕی بەزم و شاییدا ڕاوەستاون و کوڕەکە داوا لە کچەکە دەکا کە بەیەکەوە دەست بگرن و هەڵپەڕن، بەڵام کچەکە دەڵێ: گوڵ نەبێ بۆ سەرم، ئاڵ چەپکێ، زەرد چەپکێ، نایێم بۆ زەمـاوەند، نایم بۆ هەڵپەڕکێ. ئەویش ئەڕوا کە گوڵ بێنێ، خێڵی دوژمن دەورەی باغچەکە دەدەن، و بەهەر جۆرێک بێ چەپکێ گوڵی زەردی بۆ دەچنێ و پێی دەدا و دەڵێ: ئەمـجا لەگـەڵمـدا دێیت بۆشـایی و هەڵپـەڕکێ؟ کچـە دەڵێ: نایێم دەبێ چەپکێ گوڵی سووریشم بۆ بێنی. کوڕ دەڵێ ناتەوێ ئەم زامی سەر دڵەم لەباتی؟ ئەویش دەڵێ نە هەر گوڵی سوورم دەوێ، ئەوسا کوڕەکە دەڕوا کە چەپکێ گوڵی سوور بێنێ کەچی بەگوللەی دوژمن دەپێکرێ و پاشـان کچەکە دڵخـوازەکەی دەلاوێنێتـەوە و دەڵێ: هەی هاوار! تفەنگی دوژمنیش پێکاتی؟ ڕاکشێ تاوێ سەر بنێرە سەر ڕانم با بگریم بۆ دڵێ، بۆ گوڵێ دۆڕانم! وەکو دەڵێ:

کـوڕ: بڕوانە: شـاییـیـە، چۆپیـیـە، لەو مـاڵە،
گـوێ بگرە! زوڕنـایە، دەهۆڵە، شـمـشـاڵە!
زەرد و سـوور تێکەڵبـوون، ژن و پیـاو، هەرایە،
لەو نـاوە هـەر هـاڕەی هـەیـاسـەی تـۆ نـایـە!
سـا تـوخـوا، خـێـراکـە، با بڕۆین، دەست بگرین،
بە کـامـی دڵداری پێکەوە هـەڵپـەڕین!
کچ: گوڵ نەبێ بۆ سەرم: ئاڵ چەپکێ، زەرد چەپکێ
نـایێـم بۆ زەمـاوەن، نـایێـم بۆ هـەڵپـەڕکێ!

کوڕ: کچ لە ڕێی جوانیتا، کچ لە ڕێی جوانیتا،
کچ لە ڕێی نیو نیگای هاتوچۆی کانیتا،
پایزە، گەڵای دار ڕژاوە، باغ ڕووتە،
گوڵ کوانێ گوڵ لێوی بەبزە پشکووتە!
کچ: گوڵ نەبێ بۆ سەرم: زەرد چەپکێ، ئاڵ چەپکێ،
نایێم بۆ زەماوەن، نایێم بۆ هەڵپەڕکێ!
بتدایە دڵ بەمن، بەهەموو مەعناوە،
دوو چەپکت ئەهانی لە باغچەی پاشاوە!
کوڕ: (ئەڕوا لەبەرخۆیەوە بەگۆرانی دەڵێ):
باغچەی پاشا لەوبەر ئاوە،
خێڵی دوشمن دەورەی داوە،
ئەڕۆم: ڕێگام لێ گیراوە،
ناڕۆم: چاوکاڵ لێم تۆراوە!
(بەرەبەرە لە دێ دوورکەوتەوە):
کوڕ: بەباغچەی پاشادا ورد گەڕام، خوار و ژوور،
زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور،
نازانم ئەمجا دێیت بۆ شایی و هەڵپەڕکێ؟
کچ: نایێم، گوڵ ماویەتی بۆ سەرم سوور چەپکێ!
کوڕ: (یەخەی موورادخانی ترازان):
ناتەوێ ئەم زامی سەر دڵەم لەباتی؟
کچ: هەی هاوار! تفەنگی دوشمنیش پێکاتی
ڕاکشێ تاوێ سەر بنێرە سەر ڕانم
با بگریم بۆ دڵێ، بۆ گوڵێ دۆڕانم

گۆران هۆنەرێکی هونەرمەند ڕیالیستە کە هەوێنی هۆنراوەکانی لە ژیانی کۆمەلایەتیی کوردەوارییەوە وەرگرتووە، وە کردوویە بەتوێشووی هۆنەرانی تر، بەڵێ گۆران بوێژێکی هونەرمەندە و لە بیر و کەڵکەڵەی خوایی کەڵکی وەرگرتووە، چونکە نەکەوتووەتە شوێن بیر و کەڵکەڵەی بوێژە کۆنەکان و لاسایی ئەوانی نەکردووەتەوە، هەر چەندە لە سەرەتای منداڵییەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و چەن پارچە هەڵبەستێکی لە سەر شێوە و

ڕەوشتی ئەوان داناوە، بەڵام ئەمە ماوەیەکی زۆر کورتی لە ژیانی ئەو گرتووە، پاشان وازی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کۆن هێناوە و هۆنراوی نوێی بەبیرێکی نوێ هۆنیوەتەوە.

گۆران بەڕاستی یەکێکە لە بوێژە هەرە بەرزەکانی کورد کە تەوقی لاساییکردنەوەی شکاندووە و خۆی پێ بەندی کێش و پاشڵ نەکردووە، وە ڕێگەیەکی تازەی لە هۆنراوی کوردیدا داناوە، وە هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی هان داوە کە بکەونە سەر ئەو ڕێگەیە.

گۆران لە سروشتی جوانی کوردستان کەڵکی وەرگرتووە، وە لەبەرئەوەی لە قوتابخانەی سروشتی هەرێمەکەیدا پێ گەیشتووە، ئیتر نەهاتووە بەم و بەودا هەڵبڵێ، بەڵکو لە دیمەنە جوانەکانی کوردستان، لە کێوە بەرز و سەختەکان و قەڵبەزە کەف پەخشانەکان، لە چەم و دۆڵە ئاودارەکان، لە دەشتگەلی پانی پڕ لە گوڵ و نەسرین، لە باڵندە جوان و نەخشینەکان، لە گیانەوەرە جۆربەجۆرەکان کە لە داوێنی شاخەکانەوە بەرەو لووتکە بەرزەکان هەڵدەگەڕێن، لەو مەل و قاز و مراوییە ڕەنگاوڕەنگەکان کە لە کوێی چەم و ڕووبارەکانا لە هاتوچۆدان و ئاو دەخۆنەوە، لە کۆڕی شایی، لە بەژن و باڵای کچە شۆخوشەنگەکانی کوردستان کە بەهارەی هەیاسە و کەمەرە و خرەی خرخاڵیان دڵ و دەروون دێننە جۆشوخرۆشەوە، دواوە.

هۆنراوەکانی گۆران پڕە لە هونەری جوان و بەڕاستی ئەو کێش و پاشڵی ملکەچی خۆی کردووە و وەکو هۆنەوانی تر ملکەچی کێش و پاشڵ نەبووە و لەناخی دڵەوە هەستی دڵ و دەروونی خۆی دەربڕیوە و کردوویەتە هەڵبەستی دەروون کە دەڵێ:

هەر چەن ئەکەم، ئەو خەیاڵەی پێی مەستم،
بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەستم!
لێکدانەوەی دەروون، قسەی زمانم:
بۆچی وەها دوورن لە یەک؟ نازانم!
ئەمویست دەروون بکرایەوە وەک تۆمار
دەرکەوتایە دنیای جوانتر لە بەهار،
دەرکەوتایە: ئاوات، هیوا، خەوبینین:
پرشنگدارتر لە ئەستێرەی قوبەی شین!
دەرکەوتایە: مانای مەنگی دەریایی،
کە نەرمە با لە ڕووی ئەدا ئەسپایی
دەرکەوتایە ئەو دنیایە کە شیعری
بێ فرمێسکە و زۆرتر لە فرمێسک ئەگری

زەردەخەنەی بێ ئاوێنەی دەم و چاو
تیشکێک ئەدا ڕووناکترە لە هەتاو!
بەڵام ئەفسووس! کە ئەو شیعرە جوانانە
باڵدارێکن جێ ناهێڵن هێلانە،
لە ناوەوە ئەجریوێنن، ئەخوێنن
هەرگیز قەڵەم بەکاغەزا ناهێنن!

لەم هۆنراوانەدا بەتەواوی بۆمان دەردەکەوێ کە گۆران وەکو هۆنەرەکانی تر بەدووی وشەی ڕەقی عەرەبیدا نەچووە و نەیویستووە خۆی بەکێش و پاشڵەوە ماندوو بکا، وە شتی نەدیویشی نەکردووە بەهۆنراو، بەڵکو ئەوەی کە کەوتووەتە بەر چاوی کردوویەتە هۆنراو.

گۆران لە باسی ستایشی سروشت و ئافرەتدا وێنەیەکی تری هێناوەتە کار، وە گەردوونەی وێژەی خستووەتە گەڕان و سووڕانەوە و گۆڕانێکی لە وشە و بیروبڕوای هۆنەراندا بەدی هێناوە و ئەو شتە جوانانە کە بەلای ئەو و سروشتەوە جوانن، چاوی پێیان کەوتووە بەوشەی ساکاری کوردی هۆنیویەتەوە، بەڕاستی بەبیری چ هۆنەرێکدا هاتووە کە بەو جۆرە لە جوانی و ڕەشیی چاو و برژانگ و ئەگریجە و برۆ و ئاڵیی کولَم و گۆنای یارە خۆشەویستەکەی بدوێ، بەلای ئەوەوە پەڕەی گوڵیش بەو ناسکی و بۆنخۆشییەوە کە هەیە ڕایەی ناکەوێ بگاتە ڕیزی کولَم و لاجانگ و لێوی شیرین و گیان بزوێنەری کچێکی جوان و تازە پێگەیشتوو، هەروەها جوانییەکانی سروشتیش دەژمێرێ و دەیهێنێتە بەرچاو و لای وایە کە بەبێ بزەی یار هیچی ئەمانە ڕووناکی نادەنە دڵ وەکو دەڵێ:

بەئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە،
لە باغچەی بەهار گوڵم چنیوە،
شەونمی درەخت لە ڕووم پڕژاوە،
لە زەردەی زۆر کەل سەرنجم داوە،
پەلکە زێڕینەی پاش بارانی زۆر،
چەماوەتەوە بەرامبەر بەخۆر،
هەتاوی نەورۆز، مانگی جۆڕەو
زۆر هاتوون و چوون بەڕۆژ و بەشەو
خورەی قەڵبەزی کەف زیوینی چەم،
لە هەزار چەشنە پرشنگی ناو تەم،
میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ،

جریوە و جووکەی دارستانی شاخ،
لە گەرووی شمشاڵ، لە تەلی کەمان
گەلێ هەڵساوە ئاوازەی جوان جوان
ئەمانە هەموو جوانن، شیرینن،
ڕۆشنکەرەوەی شەقامی ژینن!
بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز
بێ ڕووناکییە بێ بزەی ئازیز،
بێ ئاوازەیە، دەنگە نەرمەکەی
با نەیدا لە گوێم تێر نەڵێم ئۆخەی!
کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوی
ئاڵە وەک کوڵمی؟ لاجانگی، لێوی؟
کام ڕەشی ئەگا بەڕەشیی چاوی؟
برژانگی؟ برۆی؟ ئەگریجەی خاوی؟
کام بەرزی جوانە وەک بەرزی باڵای؟
کام تیشک ئەگاتە تیشکی نێونیگای؟
کام تاسە، کام مەیل، کام چاوەنواڕی
تەلیسماوییە وەک هی دڵداری؟

گۆران لە گەشتنامەی هەورامان و قەرەداغیدا تابلۆیەکی جوانی لە دیمەنە جوانەکانی ئەو دوو شوێنە کە بەشێکن لە خاکی کوردستان کێشاوە و چۆنیەتی ژیان و ڕابواردنی خەڵکی ئەو ناوچانەی دەرخستووە و پیشانی داوە، وە لە سەرەتای گەشتەکەیەوە هەر لە دیمەنی ڕێگاوبان تا گۆرانیی لاوەکان بەڕێز باس کردووە و لە مەبەستەکەی دوورنەکەوتووەتەوە، بەجۆرێ کە لە باسەکەیدا هیچ چەشنە ناتەواوییەکی تێدا نابینرێ و بەڕێکوپێکی لەسەری دەڕوا ئەمەش دوو بەند لە گەشتی هەورامانی ئەو کە دەڵێ:

دیمەنی ڕێگاوبان
کۆمەڵە شاخێک سەخت و گەردن کەش،
ئاسمانی شینی گرتووەتە باوەش،
سەرپۆشی لووتکەی بەفری زۆر سپی،
بەدارستان ڕەش ناو دۆڵی کپی
جۆگەی ئاوەکان تیایا قەتیس ماو

هەر ئەڕۆن ناکەن پێچی شاخ تەواو
هاوار و هاژەی کەف چڕێنی چەم
بۆ تەنیاییی شەو لایەلایەی خەم!
تووله ڕێی باریک، توونا توون پشکن
ڕێبوار ئەخاتە ئەندێشەی بێ بن
ناو ڕێگا تەق تەق، لاڕێ بەردی زل
کە هێشتا گەردوون پێی نەداوە تل
گا سەرەو ژووره، گا سەرەو خواره
تاڵی و شیرینیی دنیای ڕێبواره!

گۆرانی

عەشقی ئێوارەی سەرەڕێی کانی
بەرئەداتە چەم کڵپەی گۆرانی!
ڕۆژ ئاوا ئەبێ، چەم تاریک دایە،
دەنگی (کنا لەیل) هەر دوایی نایە
مانگ بەتریفەی ناو دێ ئەکا کەیل،
هێشتا هەر گەرمە ناڵەی (کنا لەیل)
«سیاچەمانە، سیاچەمانە»
بەهەشتی عەشقە ئەم هەورامانە!
ئەوەندەی دار و بەردی هەورامان،
ڕەحمەت لە ژنی بەژن و باڵا جوان!
«سیاچەمانە، سیاچەمانە»
هەورامان جێگای سیاچەمانە!

گۆران لە شەوەزەنگی ژیانی پڕ لە خەم و پەژارەیدا، ناهومێد و گۆشەنشین نەبووە کە بچێتە خەو و ئاگای لە کەس نەبێ، ئەو وریا بووە و مەشخەڵێکی ڕوونی زانستی بۆ نەتەوەکەی هەڵکردووە و چاوەڕوانی بەیانییەکی وریایی بووە، وە لە ڕاستەقینەدا هۆنەری ڕیالیست ئەو کەسەیە کە لە هەر هەلومەرجێکدا ئاڵای خەبات و بەربەرەکانێ بخاتە سەر شان و لە بەرابەری ستەمگەران و ملهوڕان و دەست درێژکەراندا سەر دانەنوێنێ و هەموو دەم پەیامهێنەری هیوا و ئومێد بێ و، گۆران هۆنەرێکی وابوو و لە بەرامبەری نا مۆکان

ڕاوەستاون و خەڵکی هان دا کە بەربەرەکانی خۆیان لە بەرامبەری ئینگلیزەکاندا دەست پێ بکەن و ڕاپەڕن و سستی نەکەن و بەپەستی نەژین:

دەمــی ڕاپــەڕیـنــە، دەمــی ڕاپــەڕیـن!
هەتا کەی بەسستی و بەپەستی بژین؟
پەلاماردە، ئەی کورد، عەرەق ڕشتنێ!
لە دڵ کــرمی ناکــۆکی دەرکــردنێ!
بەیەکــبــوونە گــشت: پتــــەوبوونی پشــت!
بەیەکـــبـــوون ئەبێ : گـــەلت پێش کـــەوێ!
دەمــی ڕاپــەڕیـنــە، دەمــی ڕاپــەڕیـن!
هەتا کەی بەسستی و بەپەستی بژین؟
بـەلادا بـکـە چـاکی مـــــەردایـەتی
درێغی مـەکـە گـیـان لە کـوردایـەتی
بگرمـێنە وەک شێو، بچـۆ ناوی بەرد،
بڵێ: کوا هەقی ژینی ئینسانی مەرد؟
درشـــــت تاکـــو ورد، نەکـەین دەســتــوبرد،
بەهەق چۆن ئەگـــەین؟ پشـــوو چۆن ئەدەین؟
دەمــی ڕاپــەڕیـنــە، دەمــی ڕاپــەڕیـن!
هەتا کەی بەسستی و بەپەستی بژین؟

دیوانی هۆنراوەکانی گۆران کە نزیکەی سێ هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی مامۆستا حەمەی مەلا کەریمەوە کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٨٠ لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی - نووسەر: ڕەفیق حیلمی، بەغدا، ١٩٥٦.
٢- لاوک و پەیام - هۆنراوەی گۆران - بەغدا ١٩٦٩.
٣- فرمێسک و هونەر - هۆنراوەی گۆران - بەغدا، ١٩٧١.
٤- بەهەشت و یادگار - هۆنراوی گۆران - بەغدا، ١٩٧١.
٥- دیوانی گۆران - کۆکردنەوەی حەمەی مەلا کەریم - بەغدا، ١٩٨٠.
٦- گۆران و شعر او - بەقلم صدیق صفی زادە (بۆرەکەیی)، مجلە فروهر، ١٣٦١، شمارە ٨-٩.

دڵدار

١٣٢٧ - ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمـــان ناوی یونس مـــەلا رەئووفـــە کـــە بەپێی ئەو بەڵگانەی وا کـــەوتوونەتە دەستمـان، لە سـاڵی ١٣٢٧ی کۆچی لە شـاری کـۆیەدا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە و هـەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هێشتا یەک ساڵان بووە کە باوکی باری کردووەتە هەولێر و لە پاش ماوەیەک رۆیشتوونەتە رانیە و دڵدار لەوێدا تا پۆلی سێیـەمی سـەرەتایی خوێندووە و لە پاشا گەڕاونەتەوە هـەولێر و سـەرئەنجام لە کەرکووکدا خوێندنی ناونجیی تەواو کردووە و چوونەتە زانکۆ و لە دوای چوار ساڵ لیسانسی لە قانووندا وەرگرتووە و بووە بەپارێزگار و ئەوسا گەڕاوەتەوە هەولێر و پاشـماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سـەر تا لە سـاڵی ١٣٦٨ لە تەمـەنی سی و یەک سـاڵیـدا بەهۆی نەخـۆشیی دڵەوە کـۆچی دواییی کـردووە و هـەر لەوێدا نێژراوە.

دڵدار هەر لە منداڵییەوە تووشی گێرە و کێشـە و تەنگوچەڵەمـەیێکی زۆر هاتووە و ژیانی بەسەخڵەتی و تاڵی بردووەتە سەر، وە هـەر لەبەر ئەمـە ساردی و گەرمیی ژیانی چەشتووە و هۆنەریەتی و مرخی هۆنراوی لە ئاووهەوای سـازگار و شـاخ و مـاهـ و کێو و دەشت و شێوی کوردستان وەرگرتووە.

دڵدار لە بیرەوەریی خۆیدا دەڵێ: «هـێشتـا لە قـوتابخـانەی سـەرەتاییدا بووم کە زۆربەی هۆنراوەکانی حاجی قادری کۆییم لەبەر کردبوون و هـەمیشە بەوردی هـەڵبەستەکانی عەونی و ڕاجی و عـاسی و حـوسـێنی و هێـرانیم دەخـوێندەوە و لـەبەرم دەکردن و بـەوانەش دابین نەبووم و هـەڵبـەسـتی هـەر کـەسێکم دەست کـەوتبـایە، دەمـنووسـییـەوە لەبەریانم دەکـرد، بەتایبـەت زۆر حـەزم لە هۆنراوەکانی: وەفـایی، کـوردی، بێکەس، زێوەر، پیرەمێرد دەکـرد و لەبەریانم دەکرد.

دڵدار بەیەکێ لە هۆنەرانی هـەرە بەرزی کـورد دێتـە ژمـار، گـەرچی تـەمـەنی کـەم بووە و هۆنـراوی کـەمی لە شـوێن بەجێ مـاوە، بەڵام ئەو هۆنـراوانەی وا لە شـوێنی بەجێ مـاون پلەوپایەی هۆنـەریەتیی ئەومـان بۆ دەردەخـەن. لە پارچە هەڵبـەسـتێکیدا لاوان هان دەدا کە فـێری زانست بن و لە بەرابەری نەزانیـدا ڕاوەستن و بەچـاک و خۆشی لەگـەڵ یەکـدا ژیان بەرنە سەر و دڵیان پڕ بێ لە خواپەرستی، وەکو دەڵێ:

ئەرێ ئەی لاو لە هیچ وەختـێ نەکـەی مـەئیـووسی ژینت بێ
ئەبـێ هـەردەم عــــەزمـــــدار و دەوای دەرد و برینـت بـێ

لە مـەیدانی تەقـەدومـدا تەلاش ئەسـپی نەجـاتت بێ
لەغـاوی ئەسـپەکـەت فـیکر و عـیلم ئاوزینگ و زینت بێ
بەڵێ دایم هـونەرمـەند بە لە مـەیدانی نەبەردیدا
بەهۆی عـەقڵ و هـونەرمـەندیت دەبێ تیشکی زەمـینت بێ
لەنێو گەلدا ئەبێ ئیعلانی جەنگی وەتەن جێگای کەمینت بێ
لە ڕێگای شـان و بەرزیدا دوور ئەندێشـێکی وریا بە
مـەنافع پەروەریی مـیللەت ئەبێ ئامـانجی ژینت بێ
نەکەی بۆ بەرزیی ئەنجامت برای خـوێنیت لە بەندی کەی
بەبەرزیی شـاد و مـەسـروور و بەنزمـیی ژینی شـینت بێ
لە وەخـتی گـەنجی گـەنجـیدا ئەبێ ڕەنجێکی گـەنجی دەی
نەوەک وەخـتت بڕەنجـێنی لەنێـو جـێگا و نوێنت بێ
لە دونیـادا هەقی ژینت هـەیە تاکـو نەفـەس دانێی
بەلام چاکـە و ڕەوشـتی چاک ئەبێ ئاین و دینت بێ
ئەگـەر لاوێکی کـوردی تۆ دەبێ دڵپـاک و بالاّ بی
نەوەک (دڵدار)ی دڵپـەروەر دڵت قـورئانی دینت بێ

گـەرچی هۆنراوەکـانی دڵدار لە هەمـوو بارێکەوە بەرز و قـووڵ نین. بەلام دەتوانین ئەو هۆنراوانە بەوێنەیەکی هۆنراوی نوێ دابنێین. دڵدار لە هۆنینەوەی هۆنراودا کەمتر وشـەی ڕەق و بێگانەی بەکاربردووە، وە بەوشەی ڕنگاورەنگ و ڕەسەنی کوردی ڕازانیویەتەوە.

دڵدار لە زێد و مـەڵبـەندی حـاجی قـادردا هاتووەتە جیـهـانەوە، بۆیە دڵدار لە هەندێ هۆنراوەکـانیدا پەیڕەویی لەو کـردووە و لە سـەر ڕێ و شـوێنی ئەو ڕۆیشـتووە و لە پارچە هەڵبەسـتێکیدا باسی هەندێ دەرد و ڕەنجی کـۆمـەلایەتی دەکا و چارەسـەرکـردنی ئەم دەردەش پیشان دەدا، وەکو دەڵێ:

دڵ بەدووی ئەفـسـانە کـەوت و وای ئەزانی وا ئەبێ
ئیـشی دونیـا ڕەنجی پێ ناوێ بەخـۆی کـۆتا ئەبێ
نـەی ئەزانـی ئەو بـەئارەق داری هـیـوا ئاو بدا
گـەر بەخـوێن پەینی بکا ئەوجا سـەمـەر پەیدا ئەبێ
لەفـزی نابێ، نابێ بیـزانی کـە لاوی کـوردی تۆ
هەر بەکـۆشش دێتـە بەر باغی ئەمەل ئەحـیا ئەبێ

تالع و ئیــقــبــاڵە وەهمی پای بەندی بێ هونەر
کاری چاکی ڕێ بخەی، عەزمت هەبێ خۆی چا ئەبێ
ئەی برا! لادە لە فــیکری کــۆن و زوو ســا ڕاپەڕە
عــەزمی مــەردانەت ببێ هەرچیت نیــاز بێ وا ئەبێ
مــــردنە ژینت بەبێ کــاری، لە ســـســـتی لابدە
هەر بەرەنجی لاوی وەک تۆ نیــشــتــمــان ئاوا ئەبێ

دڵدار لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا دەستێکی باڵای بووە و لەم بارەوە هۆنراوەکانی سوارە و پتر لاسایی هۆنەرانی هەورامی بێژی کردووەتەوە و هەر لە سەر ڕەوشتی ئەوان بەدە هیجایی هۆنیویەتەوە کە کێشێکی خۆماڵییە، وەکو لەم هۆنراوانەیدا کە دەڵێ:

ئەی بادی شـەماڵ، ئەی بادی شـەمـاڵ
ئارامی گــیــان و دڵەی وەک زوخــاڵ
پۆســتــەی هەوایی، پەیکی مـــژدە بەر
ئەگــەر هات و ڕێت کــەوتە کــۆی دڵبــەر
وەک عــارەب دەخــیل کــە چوویتــە ئەولا
مــەوەســتــە تاکــو خــێــوەتی لەیلا
مــەوەســتــە تاکــو لای شــۆخێ کــەوا
تیـــری نیــــونیگای لە دڵمـــا ڕوا
پێی بڵــێ گــــیـــانە لەم ڕێگەوبانە
لەم چەم و بێــشــە و هەردە و کــێــوانە
شــێــتــێکی شــەیدا و ڕووت و قــووتم دی
فــرمــێــسکی ئاڵی وەک یاقــووتم دی
ڕووی لە خــوێن خــالی وەک زەعــفــەرانە
چاوەکـــــانی لێڵ، پڕ لە گـــــریانە
بڵێ هەیکەلی وەک ئێــســـقـــانم دی
قـــەدی چەمـــاوەی وەک کـــەوانم دیِ
بڵــێ خـــــەیاڵی بەژن و باڵاکـــــەت
شــتــێکی ڕووناکی شــەوقی لاڵاکــەت
نەرگــسی شــەهلای چاوی بەخــومــارت
خــەرمــانەی زوڵفی لە ســەر ڕوخســارت

فـرشـتـەئاسـا سـاتێ هەزار جـار
خـۆی نیـشـان ئەدا خـۆی ئەدا حـەشـار
بڵێ ئێـسـتـاکـەش ئەو مـاڵوێرانە
ئەو کـەژ مـەسکەنەی وێڵی شـارانە
هـەر بەئومـێـدی جـەژنی ویسـاڵە
نـازانـێ تـۆ نیـت وێنـەی خـەیاڵە
جـارجـاریش لە دوای ناڵەی دڵی زار
فـرمـێسک ئەڕژێنێ وەک هەوری بەهار
دەست درێژ ئەکـا بەناکـامـەوە
بەجـەرگی سـووتاو دڵ بەزامـەوە
کـە لێی ون ئەبێ بانگ ئەکـا هـەی یار
هـەر بەکـوڵ ئەگـری هـاوار هەی هـاوار

دڵدار لە هۆنراوەکانیدا گەلێ پەندی منداڵان و لاوانی داداوە ویستوویەتی منداڵان هەر لە دەوری منالییەوە بەخووخدە و ئاکاری باش بێنە بار و لە مەیدانی ژیاندا خەریکی تێکۆشین و هەوڵدان بن و ئارەق بڕژێنن تا بەهیوای خۆیان بگەن، وەکو دەڵێ:

منداڵی هیـوا کـوولەکـەی دڵان
تازە خـونچـەکـەی نێـو باغی گـوڵان
هـەرچەندە سـەیری نێـو چاوت ئەکـەم
نابینـم گـەردێ نە زۆر و نە کـەم
ڕوونیی چێهرەی تۆ وەک ئاسمانی ساو
وەخـتێ لێـی دابێ پرشـنگی هـەتاو
تیـشـکی ئومـێـدی سـەر دڵی تاری
لە ئاسـمـانی ڕووت ئەدا دیاری
سـیـوەیلی چاوی بریقـەدارت
ڕووناکـیی پاکی وێنەی ڕوخـسـارت
خـەندەی بێ فـێـڵی لێـوە ئاڵەکـەت
نەشئـەی دوو چاوی مـەست و کـاڵەکـەت
بێ شک پێشـەنگی مـژدەی دڵشـادین
یا نەغـمـەخـوانی باخی ئازادین

ئومـــێـــدی دواڕۆژ، ڕۆڵەی هیـــوا تۆی
خـــــاوەنی فـــیکری بیکر و باڵا تۆی
هـیـــــــــوام بەتـۆیـە ئـەی تـازە مـنـاڵ
بەیانی ببـیــە نموونەی مـیـــســـــاڵ
ئەم قـســـانەی من کــەوا بۆت ئەکــەم
بزرنگێـــتـــەوە لە گـــوێتـــا هـەردەم
ڕاســـتگۆبە دایم قــــەد درۆ نەکـــەی
وەخـــتت بەبێ ســـوود تۆ لە دەس نەدەی
تێ کـــۆشـــە دایم هـەروەکـــو هـەنگ بە
لە مــەیدانی ژین ئامـــادەی جـــەنگ بە
ئـەوا پـێـت ئـەڵـێـم چـاکی بـزانـە
ژیـانـی مـــــــەردی باری گـــــــرانـە
نـەک وابـزانـی وەک ژیـنـی دوێـنـێ
دەخـــــــــۆی و دەنـوی لـە نـاو نـوێـنـێ
ڕۆژێ کـــە هـات و تۆ پـێ گـــەیشـــتی
چاوت کـــردەوە لە ژین گـــەیشـــتی
ئەبـینـی ژیان کـــــێـــــوێکی بەرزە
ڕێگەی خـــوار و ژوور بەترس و لەرزە
گـشـتی کـەند و کـۆسپ، دەوەنە دارە
پڕ لـە دڕنـدە و دووپـشـک و مــــــارە
ســـەر ڕێگەت هەمـــووی دانەیە و داوە
نـادان و دانـا لـەوا دامــــــــــــــــاوە
گـــیــــانەکــــەم ئەبێ تۆ لەم ڕێگایە
لەم دانـە و داوە و چەرخ و دەزگــــایە
گـــەلێ مــــاندوو بی، ئارەق بڕێژی
ئەم دەرد و ئێـشـە یەک یەک بچـێـژی
لە ڕێـی ســـەرکـەوتن ئەبێ پێش کـەوی
هـەتـا بکەوی زیـاتر ســــەرکــــەوی

نیشانی تیرەی خۆت بدەی ڕێگا
کە ڕیز ببەستن بڕۆن بەشوێنتا
تۆ ئەبێ چرای زانستی هەڵکەی
دەسم داوێنت ڕێگا ون نەکەی
بیر و هۆشی خۆت بەکار بهێنە
ئەم دانە و داوە یەک یەک ببێنە
تاکو دەرکەویێ لە هەموو دونیا
چەندیان کرد بمری کەچی هەر کورد ما

دڵدار زێد و مەڵبەندەکەی زۆر خۆش ویستووە و چاوەنداز و دیمەنی جوانی شاخ و بەندەنەکان و دەشت و دۆڵ و شیو و تافگە و باخەکانی مەڵبەندەکەی هەستی ئەویان بزواندووە، بۆیە دڵی هاتووەتە جۆشوخرۆش و دەڵێ:

کوردستانی خۆش، نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی منی بێ گومان
چاوم پشکووتووی شاخەکانتە
فێری ژیانی باخەکانتە
دەنگی شمشاڵی شوانەکانت
زریق و باقی جوانەکانت
قاسپەی کەوانی قەد کێوەکانت
خورەی ئاوەکەی نشێوەکانت
ئەمانە هەموو گوێیان کردمەوە
هەوێنی شیعری دڵیان گرتمەوە
نەونەمامێ بووم لەم خاکە ڕوام
بەخۆشەویستیی وڵات ئاو درام
بەڵێ کوردستان تۆ منت خولقان
تۆ منت خولقان پێت بەخشیم ژیان
خۆشیی ژیانم خۆشی ژینتە
ئێشی ژینی من ڕۆژی شینتە
چونکە کوردستان، نیشتمانی جوان
تۆ قیبلەگاهی دڵی بێ گومان

دیوانی هۆنراوەکانی دڵدار لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو موکریانی لە ساڵی ۲۵۷۳ی کوردی بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە، بەڵام هەندێ هۆنراوی تری هەیە کە لە ناو دیوانەکەیدا نابینرێن.

سەرچاوەکان

۱- دیوانی دڵدار - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ۱۹٦۰.

۲- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد - عەبدولخالیق عەلائەدین - بەغدا، ۱۹۸۵.

قانیع

۱۳۱۸ - ۱۳۸۵

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی شێخ عەبدولقادری دۆلایی لە ناوچەی مەریوان و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ۱۳۱۸ی کۆچی لە دێی ڕیشینی شارەزوور پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە تەمەنی منداڵیدا باوک و دایکی مردوون و بەهەتیوی لەلای سەی حسێنی چۆڕی گەورە بووە و هەر ئەویش ناویەتە بەر خوێندن، لە پاشا بەفەقێیەتی چووە بۆ سلێمانی و چەند ساڵێک لەوێدا ماوەتەوە و ئینجا چووە بۆ سنە و لە مزگەوتی ڕەشیدی قەڵا بەگیدا خوێندوویەتی و ئەوسا چووەتە دێی بالک لە مەریوان و لەوێوە گەڕاوەتەوە بۆ کۆیە و لە مزگەوتی پەلک لەلای مەلا تۆفیق خەریکی خوێندنی فەقهی شافعی بووە و ئەوسا چووەتەوە سلێمانی لەلای مەلا شێخ عومەری قەرەداغی خوێندنەکەی تەواو کردووە و لە پاش وەرگرتنی ودمی مەلایی گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی مەلایەتی بووە، بەڵام لەبەرئەوەی لەوێدا بۆی نەلواوە ژیانی باتە سەر، ناچار دێ بەدێ و شار بەشار گەڕاوە تا سەرئەنجام لە ساڵی ۱۳۸۵ لە دێی لەنگە دێی شلێر لە تەمەنی شەست و حەوت ساڵی لە ئەوپەڕی هەژاری و بێ نەوایيدا سەری بۆ هەمیشە ناوەتەوە.

قانیع لە وێژە و زمانی کوردی و فارسی و عەرەبیدا دەستێکی باڵای هەبووە و بەهەرسێ زمانەکە هۆنراوی هۆنیوەتەوە و هەروەها شارەزای مێژوو و لێکدانەوەی قورئان و ڕێزمانی عەرەبی بووە و پتر حەزی لە مێژووی گەل و نیشتمانەکەی خۆی کردووە و کاتی بێ کاریی خۆی بەو چەشنە پەڕاوانە ڕابواردووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرزی هەبووە و هەموو جۆرە هۆنراوێکی هۆنیوەتەوە کە زۆربەیان لە چاپ دراون.

قانیع وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر کە شێت و شەیدای دیمەن و چاوەندازی زێد و مەڵبەندەکەی بووە، لەمەوە دەرگای هۆنراوی بۆ کراوەتەوە و هەر لە منداڵیدا خەریکی

هۆنینەوەی هۆنراو بووە و لە تافی جوانیشدا شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەی ئەوەندەی تر کڵپەی ئاگری دەروونی بەرز کردووەتەوە. لە تافی جوانیدا کە لە دێی بالک بووە ئامینە ناوێک هەست و هۆشی لێ سەندووە و بەجارێ کەوتووەتە داوی ئەوینی ئەو کیژەوە، بەجۆرێ کە بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی و، شەپۆلەکەی بەجارێ دەشتی مەریوانی داگرتووە زرێبارێکی تری بەدی هێناوە. ئەم دۆستەی لەگەڵ ئەوەدا کە دڵی ڕفاندووە، ئەوەندە گوێی پێ نەداوە، بۆیە ڕووی تێ دەکا و پێی دەڵێ:

دیدەم نەونەمام، دیدەم نەونەمام
دیدە ڕاستەکەم باڵا نەونەمام
بۆچی ناپرسی لە حاڵی خولام
هەتا قیامەت من هەر بەتەمام
دڵەی نازارت لە چی ڕەنجاوە؟
گەرمە مەیلەکەی ئەوسات نەماوە
مەیلت بۆ ساردە بەقسەی بەدگۆ
بەقسەی ڕەقیب مەمکە ڕەنجەڕۆ
دیدەم، شابازم، تەرلانی تەوار
یارم دڵسۆزم، ڕفیقی خەمخوار؛
شلم، شێواوم، شۆخەکەی شەنگم
یاری ئاڵۆزاو مایل بەجەنگم
حۆرم، فرشتەم، نازی دڵبەندم
مەستم، هوشیارم و زیرەک و ڕەندم
کوانێ موحبەت دوعا و پەیامت؟
کوا چروە و چپە و سروەی کەلامت
قیبلەم، نازارم، ئاخر نەفەسمە
دەردی بێ تەبیب تەنیا و بێ کەسمە
لاکە بە لامەو ببینە ڕەنگم
ڕۆشن کە حوجرەی دەروونی تەنگم
بەندی ئەجەلم ئازادکە گەردن
وە مەرگت قەسەم شادم وە مردن

ئەمما بەو شەرتە بێیتە سەرینم
بەچاوی پڕ ناز تێر بکەی شینم
پاش کفن و دفنم ببی بەیارم
بگریتە باوەش گڵکۆی مەزارم
سەر بنێ بەلای خاکی گۆڕخانەم
با دەرچێ لە دڵ خەمی زەمانەم

قانیع بەم جۆرە سکاڵای دڵی خۆی بۆ یارەکەی هەڵڕێژاوە و داوای لێ کردووە کە هەواڵی بپرسێ و لای لێ بکاتەوە و بەقسەی بەدگۆ نەکا و لەگەڵیدا بدوێ و هۆدەی تاریکی دەروونی بەڕوومەتی مانگی چواردەی ڕوون بکاتەوە، وە دەڵێ ئەگەریش واناکەی لە پاش مردنم گڵکۆکەم بگرە باوەش و سەربنێ بەلای خاکی گۆڕخانەکەم تا بەجارێ خەم و پەژارەم لە دڵ دەرچێ.

قانیع لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا داوا لە بای بەربەیان دەکات کە بڕواتە لای یاری و ناوونیشانی زۆری بۆ هەڵدەدات و باسی پەرێشانی و زوێریی خۆی بۆ دەکات و دەڵێ: کاتێ چاوت کەوتە یارەکەم، باسی پەشێویی منی بۆ بکە، بەڵکو دڵی نەرم بێ و بێت و چاوی پێم بکەوێ، تاکو دەروونم لە خەم و پەژارە ئازاد بێ و منیش ببینم ڕوومەتی جوانی و کەم بکەم چاوەڕوانی، وەکو دەڵێ:

ئەی بای بەربەیان، ئەی بای بەربەیان
نەسیمی شەو سۆ ئەی بای بەربەیان
شکۆفندەی گوڵ لە باخچەی گوڵان
زاخاو دەری تاریکی دڵان
سووراو دەر لە ڕووی نازک نەوهالان
هەڵسێنەر لە خەو نیمچە غەزالان
خۆ خۆت ئەزانی چەندە هیلاکم
وەک مەلی بێ پەڕ خەڵتانی خاکم
خۆ خۆت ئەزانی چەن پەرێشانم
سەر حەڵقەی دەستەی دەروون ڕێشانم
هەر لە ئێوارە هەتا بەیانی
ئارامم نییە وێنەی زیندانی

چونکو نابینم بالاکەی دڵبەر
کوژراوی شەوم هەی خاکم بەسەر
خوا خوامە بۆ دیداری تۆ
بۆ بەری بەیان سەرکۆساری تۆ
بۆ خەتی سپی پۆپەی شاخانت
بۆ جریوەی بولبوڵ گۆشەی باخانت
بەڵکو ڕۆشن بێ سارا و سەرزەمین
ببینم بالای یاری نازەنین
دەروونم لە خەم تۆزێ ئازاد بێ
دڵەی زامارم با تۆزێ شاد بێ
من کە هات یارم نزیک نەکەوێ
لە دوور بیبینم دڵم ئەسرەوێ
بەڵکو خواوەن بنێتە دڵی
دڵی نازکی وەک پەڕەی گوڵی
جارێ لاکاتۆ بۆ لای کوژراوی
منیش ببینم ئەگریجەی خاوی
منیش ببینم دوو دیدەی ڕەشی
منیش ببینم دوو کوڵمی گەشی

وەکو دەڵێن لە سەر ئەوینی ئەو کیژە سێ دەفتەری گەورەی لە هۆنراو پڕ کردووەتەوە و ناوی ناوە (خەم ڕەوێن) و (لیلوپەڕی زرێبار) و (بەهەشتی دڵداران)، بەڵام لەبەر بێ نەوایی بۆی نەلواوە کە داوای بکا و ئەویش شووی کردووە و لە پاشا لە داخا ئەو سێ دەفتەرەی سووتاندووە و ئیتر ئەو پەردەی داداوەتەوە و کەوتووەتە ناو باسی کۆمەڵایەتییەوە و سەیر دەکا کە هەرکە بۆ خۆیەتی و کەس بەبیری کەسەوە نییە و بۆیە بەناچاری دێتە قسە و دەڵێ:

با بنووسم شیعری کوردی تاکو خەڵقی تێ بگات
شیعری کورد شیرینترە تا شەکر و هەنگوین و نەبات
من بەهیوا بووم کە تەپڵی شادمانیم لێ بدەن
چەندە مەئیووسم لە حاڵی خۆم کە بۆچ دەنگێ نەهات

ئاوری دەورم ئەدەم هەر کەس بەدەردێ موبتەلا
یەک لە برسا هاروهاج و یەک لە ترسا زیز و مات
چونکە وا نارێکە کۆمەڵ تا ئەبەد سەرناکەون
دەوڵەمەند گوێ شل نەکا بۆ ناڵەو و فەریادی لات
تۆ لە دونیادا نەجاتی چوار کەسی وەک من نەدەی
پێم بڵێ ڕۆژی قیامەت چیتە ئەسبابی نەجات؟
تۆ پزیشکی حاڵزان و من نەخۆش و دەردەدار
چاکە ئینصافت ببێ کە خۆم خستە پەنات
قانیعا گەر تۆ بەڕاستی خزمەتی هۆزت دەکەی
چاوەڕوانی قەت نەکەی بۆ بەخشش و مووچە و بەرات

قانیع پتر هۆنراوی بۆ ئامۆژگاریی خەڵک هۆنیوەتەوە، مەبەستی ئەوە بووە کە لە نەزانی و بێ بەند و باری لابدا و داوا لە خەڵک دەکا کە بەبیری یەکترەوە بن و یەکدەست بن و بۆ پەرەپێدانی وڵات و بەدەستهێنانی زانست هەوڵ بدەن، وەکو دەڵێ:

سەرێ وەک مێو بێ لە حاستی دوژمن
بەلام پۆلا بێ بەرابەر بەمن
پڕ بێ لە خەیاڵ بۆ کچۆڵە و ژن
وەک بی پیچیتۆ لە ناو تۆی کفن
لە خوا ئەخوازم کە بەبڕین چێ
تا دوا هەناسەی بەزار و شین چێ

***

سەرێ لە حەنای یاران نەرم نەبێ
بۆ کەس و کاری تەواو گەرم نەبێ
لە ڕێی ناموسا لە سەرتەرم نەبێ
لەگەڵ ریش سپی پڕ لە شەرم نەبێ
لە خوا ئەخوازم کە بەبڕین چێ
تا دوا هەناسەی بەزار و شین چێ

***

سەرێ نەزانێ سەرداری چۆنە
تێر بێ و نەزانێ هەژاری چۆنە

هەرگـیـز نەیدیبێ خـەمـبـاری چۆنە
مـەس بێ و نەزانێ هوشـیـاری چۆنە
لە خـوا ئەخـوازم کـە بەبڕین چێ
تا دوا هـەنـاسـە بەزار و شین چێ

***

سـەرێ نەنوارێ بـۆ دەورو پشـتی
قـەت تێ نەکـۆشێ بۆ سـوودی گـشـتی
گـاڵ هەڵ نەوەرێ لە درزی مـشـتی
دۆشـەک ڕابخا و شـان لەسـەر پشـتی
لە خـوا ئەخـوازم کـە بەبڕین چێ
تا دوا هـەنـاسـەی بەزار و شین چێ

***

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا داوا لە خەڵک دەکا کە کار بکەن و ئارەق بڕژێن و ڕیشەی تەمـەڵی لە بن دەربێنن و چاکی و پیاوەتی لە دەست نەدەن و ڕوو بکەنە خـوا و خـەریکی فێربوونی زانست بن، وەکو دەڵێ:

چەن خـۆشـە کـوڕم ئارەق بڕژێنی
لە دەشت و دەرا غـیـرەت بنوێنی
نانی سـەپانی خـۆت بەدەس بێنی
ڕیشـەی تەمـەڵی لەبن دەربێنی
چاکی و پیـاوەتی بەرمـەدە لەدەس
بۆ هاشە و هووشە گوێ مەدە بەکەس
وەنیـیـە تۆ کـەو بی و ئەم دنیا قـەفـەس
بڕۆ هەر لایێ کـە ئارەزووت هەس
ڕۆڵە بەدایم ڕووکـەرە خـووا
هەرچی گا کـێـڵای نابێ گا بیـخـوا
نیـوەی دەس ڕەنجت هەر بۆ بێ نەوا
خـۆت ڕیسـوا مەکە بۆ کراس و کەوا
هێندە بخـوێنە کـە خـوێندەوار بی
لەناو کـۆمـەڵدا زرنگ و هوشـیـار بی

بەناوی چاکە تۆزێ دیار بی

چ لە لادێ بی یا خۆ لە شار بی

ڕۆڵە عیسایی یا خۆ مووسایی

مەچۆ بەگژیا هەر بەخۆڕایی

هەتا ئەتوانی بەدڵنەوایی

بیهێنە سەر ڕێ ڕێگەی برایی

قانیع لە چیرۆکە شیعریشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لەبەر ئەوەی خۆی لە لادێدا ژیاوە. بەچۆنییەتیی ژیانی خەڵکی لادێ ئاشنایەتییەکی ڕەبەقی بووە، لە چەکامەی مازووچنین لە لادێدا تابلۆیەکی تەواوی خەڵکی لادێی کێشاوە و لەوەدا باسی مازووچنینی خەڵکی لادێ دەکا، لە باری کێش و پاشڵ و ناوەڕۆکەوە زۆر بەرزە و هیچ چەشنە ناتەواوییەکی تێدا نییە و هەموو ڕێکوپێکن و لەسەر کێشی حەوت هیجایی هۆنراونەتەوە کە ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەو چەکامە لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

ژینی لادێ سەیرانە

گەرچی تۆزێ گرانە

ڕۆژی نەورۆز ئەوەڵ ساڵ

دەکەونە ئیش کوڕ و کاڵ

یا جووت یا جۆگە هێنان

بۆ ئاوداشتن دەغڵ و دان

یا دار بڕینی شاخە

یا خۆ پەرژینی باخە

یا توونە یا درەو

ناوەستن بەڕۆژ و شەو

یا گێرە یا شەن کردن

هەڵمەت بۆ فرمان بردن

فەرقی نییە نێر و مێ

هەرچی دانیشتووە لە دێ

هەموو خەریک فرمانن

بە دەست هێنانی نانن

تـــا تـــەواو ئـــەبـــێ هـــاویـــن
تـــێ ئـەکـــــۆشـن زۆر بـەتـین
بـــەیـنـــێ لـــەویـــا بـــەتـــاڵـــن
خـــــەریکی ئـیـــشـی مـــــاڵن
تـیـــرەک لێـــدان گـــڵـــەبان
کـــــۆلان گـــــرتن بـەتـەیمان
کـــە ئیش ڕووی کـــردە تـەواو
کـــۆ ئـەبنۆ لـە حـــــەوز و ئـاو
چەن داری بی لای مـــزگـــەوت
هـەندێ راس و هـەندێ چـەوت
لە بۆ ســـێـــبــــەر نێـــژراوە
ســـــەکـــۆی لـەبن کــــراوە
ئـەهـلی دێ کـــــە زۆر و کــــەم
لە ســـەر ســـەکـــۆ ئـەبن جـــەم
تـاوێ شــــــــــەڕە ئـاو پرژێـن
بە گـــاڵتــەوە شـــەڕە جـــوێن
تـــاوێ بـــاســـی ژن هـــێـــنـــان
تـــاوێ تـــاریـــف دەغـــڵ و دان
دوو ســێ ڕۆژێ بـەم جــــــۆرە
بـە گـــــــــۆرانـی و بـەهـۆرە
ڕائـەبـوێـرن بـەشـــــــــــادی
گـــــا گـــــا بـیـــری ئـازادی
مـــام خـــوا کـــەرەم دنیـــا دیو
بانگ ئەکـــا هـەتیـــو مـــەتیـــو
بـــۆچـی هـــێـــنـــدە مـــنـــاڵـــن؟
هـەتاکـــــوو کــــەی لە مــــاڵن
بـــــــــەراوردم تـــــــــەواوە
تـەقـــــەی مـــــــازوو شکاوە

کـێـتـــان کـوڕی مــەیدانە
یاڵـڵا مـــــــازوو چـنــانـە
ئەوەی کـــە مـــازووچـن بـێ
پـیـــاو بێ وە یا خــۆ ژن بـێ
چارەکـــەی کــۆڵی دایکی
یا کــراســە کــۆنی باوکی
ئەکـــەن بەچارەکـــەی نان
ئەوسـا هەڵئـەگـرن گـۆچان
ئەمــــجـــا ئەدەن بەهـەردا
بـە شـــــــاخ و داخ و زەردا
یــەکــێ دەوەن یــەکــێ دار
یەکێ لە دار دێتـــە خــوار
قـــووڵە و گـــۆرانی و هۆرە
لێـــیــــــان ئەبێ بـەنۆرە
کـە ڕۆژ گـەییـیـە چێشـتـنگاو
دەس ئەکـەن بـەقـیـرە و قـاو
ئەمــــجــــا یەکێ هـەلـەدەو
تێ ئـەچریکێنێ وەک کـــەو
ئەڵێ بۆ ئاخــــری ئەمــــرن
هـەتیـــو هـەستن دەس بگرن
ئاوازی لـێ هـەڵئــــــــەبڕێ
ڕۆچی عــاشـــقــان ئەچڕێ
لـەویا گــــــشت ڕائەپەڕن
لە جـێـیـەکـا دەس ئەگـرن
تەقلە چڵکن ڕانکە شــــڕ
لەویا ئەیکەن بەســــمــــڕ
یەک گـەنجـێکی باڵا جــوان
ســەر چۆپی ئەگــرێ بۆیان

دەسەسڕی ئاڵ بەدەس
هەڵئەسووڕێنێ سەرمەس
نە زیاد ئەڕۆن و نەکەم
هەڵئەپەڕن بەبێ خەم
کچێش هەموو لەو لاوە
بە ڕیزە ڕێک وەستاوە
کراس مۆر و سوخمە زەرد
کەوای ئاڵ ڕوومەت بێ گەرد
هەر یەک دڵی لە لایە
بۆ خۆی خەریک سەودایە
جارجارێ گۆرانیبێژ
گەنم ڕەنگێکی درێژ
سەری وەر ئەچەرخێنێ
ڕیزی کچان ئەدوێنێ
بۆنی مێخەک و سمڵ
ئەدا لەناو پەڕەی دڵ
کاتێ کە کچ مانوو بوو
دەس بەر ئەدەن بۆ پشوو
یەکێ ئەڵێ ئای دێرە
با بڕۆین چی کەین لێرە
کۆڵمان قورس و سەنگینە
وا ئیشمان پێکەنینە
دووبارە چەشنی کەوبار
ئاژین ئەبن لە نزار
پێش ئەوە تاریک دابێ
ئەگەنۆ نزیکی دێ
یەکێ گەلا یەکێ دار
یا دوو لق یا پیلەوار

ئەیبەن بۆ پێویستی مال

ئاوایە ژیانی ساڵ

قانیع تا ئێستا پێنج بەرهەمی بەناوەکانی: «گوڵاڵەی مەریوان، باخچەی کوردستان، چوارباخی پێنجوین، شاخی هەورامان ، دەشتی گەرمیان» لە چاپ دراون، بەڵام گەلێ هۆنراوی تری هەن کە هێشتا چاپ نەبوونە.

سەرچاوەکان

١- گوڵاڵەی مەریوان - قانیع - بەغدا، ١٩٥١.

٢- باخچەی کوردستان - قانیع - بەغدا، ١٩٥٢.

٣- چوارباخی پێنجوین - قانیع - بەغدا، ١٩٥٣.

٤- شاخی هەورامان - قانیع - بەغدا، ١٩٥٤.

٥- دەشتی گەرمیان - قانیع - بەغدا، ١٩٥٥.

٦- هەندێ لاپەڕەی ئەودیوی بیرەکانی قانع - محەمەدی مەلا کەریم - بەغدا، ١٩٧٢.

٧- پاشمەرگەی قانع - کۆکردنەوەی وریا قانع - سلێمانی، ١٩٧٠.

فایق بێکەس

١٣٢٥-١٣٦٨

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی وێژەی کوردیدا دەدرەوشێتەوە، ناوی فایق و کوڕی عەبدوڵڵا بەگی کوڕی کاکە حەمەی ئەلیاسە قۆجەیە. بنەماڵەکەی لە قەڵاچوالانەوە باری کردووەتە سلێمانی و لە ساڵی ١٣٢٥ی کۆچی لە دێی سیتەکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. سیتەک لە سێ فرسەخیی شاری سلێمانی دایە. فایق خوێندنێکی زۆر بەرزی نەبووە، سەرەتا لە قوتابخانەی ئاینیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان لە بەغدا و سلێمانی ماوەیەک دەرزی خوێندووە و کە باوکی مردووە، ژیان بەجارێ تەنگی پێ هەڵچنیوە و ئەوسا خەریکی کرێکاری و مزیاری بووە و لە پاشا بووە بەمامۆستا و ئیتر ژیانی بەوانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٨ لە تەمەنی چل و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گردی سەیواندا نێژراوە.

فایق هەر لە تەمەنی منداڵیدا دایک و باوکی لە دەست داون و ژیانی لە ئەوپەڕی هەژاری و بەدبەختی و کلۆڵیدا بردووەتە سەر و لەبەرئەوەی کەسی نەماوە کە دەرد و پەژارەی دڵی بڕەوێنێتەوە، بێ کەسیی کردووەتە نازناوی و ئیتر کەوتووەتە هۆنینەوەی هۆنراو و

کەوتووەتە سەر ئەوەی کە پەژارە و خەفەتی دڵی بەبا بدا. بێکەس جگە لە زمانەکەی خۆی، زمانی عەرەبی و فارسیی تا ڕادەیەکیش ئینگلیزیی باش زانیوە و، گەلێ هۆنراوەشی بەزمانی عەرەبی هۆنیوەتەوە.

بێکەس هەروەها لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ لە هۆنراو هۆنینەوەدا شێوەیەکی تایبەتی بووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی جوان و شیرین و سادە و ڕەوانن و پتر داوای لە خەڵک کردووە کە خۆیان لە پڕوپووچ لادەن و بیری چاک بکەنەوە و خەریکی کار بن و لە تێکۆشیندابن تا لە ژیاندا سەرکەون:

ڕۆژ و ئەرز و مانگ وا لە گەڕایە — تۆش تێ بکۆشە تا هێزت تیایە
ئینسانی ئیشکەر حەبیبی خوایە — بەکەم ڕازی بیت زۆر لە ڕێدایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

کاکە دانیشتن ماڵ وێران ئەکا — بێ ئیشی ئینسان پەرێشان ئەکا
نەفرەت لە خۆی و لە ژیان ئەکا — نان و مافی تۆ هەر لە کارایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

مێرووله دەعبای بچووک و وردە — سەیری کە چەند بەدەست و بردە
دایم خەریکە بەکۆش و کردە — پیاوی بێ کارە وەک مردوو وایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

بەپێی فەرموودەی ئایەتی قورئان — لە سەعی زیاتر نییە بۆ ئینسان
هەوڵ و تێکۆشین فەرزە بۆ ژیان — نابێ مەئیووس بی تۆ لەم دونیایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

مەڵێ فەقیرم، کوفری نیعمەتە — لەشی ساغ بۆ تۆ موڵک و سەروەتە
پیاوی تەوەزل لات و نەگبەتە — قوڵی لێ هەڵکە بچۆرە کایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

بێکەس ئارەزووی ئەوەیە کە خەڵک وەکو خوشک و برا بەیەکەوە ژیان بەرنە سەر و لە فیز

و هەوا و خۆپەسەندی خۆیان بپارێزن. لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەڵێ: بنیادەم هەرچەندە لەم جیهانەدا ژیان باتە سەر و، هەر چەندە دارا و دەوڵەمەند بێ و، یا هەژار و دەست کورت بێ، سەرەنجام دەمرێ و دەچێتە ناو گۆڕێکی تەنگ و تاریکەوە کەوابوو هانایە بەم جیهانە فریو مەخۆن و پێوەبایی مەبن، هەروەها چەند بنەماڵە و چەند نازەنین و خۆش ڕوو لەناوچوون و بوونە خۆراکی مار و مێروو، دەسا با ئەوەشت پێ بڵێم و هانات لێ بکەم کە هەرکاتێ پێت نایە زەوی، هۆشت بەخۆتەوە بێ کە بەئەسپایی هەنگاو هەڵگری، چونکە لەژێر پێتا هەزاران نازەنین خەوتوون و هەر تۆزقاڵێک لە خاکی ئەم زەوییە لەشی نازەنینێکە:

عومرێکی تورە هاتە   بێ کەڵک و بێ سەباتە
ئاخری قەبری تەنگە   ئەوی کە لۆرت و لاتە

***

دنیایەکی بەلایە   پڕ دەرد و پڕ جەفایە
هانیابە پێوە بایی   مەبن، بەخوا خەتایە

***

خەویکی کورت و تاڵە   بێ فائیدە و بەتاڵە
شریتی سینەمایە   کاکە هەر وەک خەیاڵە

***

چەند خانەدان بەسەرچوو   چەند نازەنینی خۆش ڕوو
لەژێر ئەم خاکە بوونە   خۆراکی مار و مێروو

***

بۆ وا بەلار و لەنجە   ئەڕۆی بەنووکی پەنجە
تێ بفکرە لەژێر پێت   هەر گۆڕی پێی گەنجە

***

زۆر عەیبە دەعیە لێدان   بەسەر ئێسقانی ئینسان
گەر ئەتوانی بەدەعیە   بفڕە بچۆرە ئاسمان

***

بێکەس کە سەرتاسەری ژیانی لە خەم و پەژارەدا بەسەر بردبوو و کڵۆڵی و کەساسی بەجارێ تەنگی پێ هەڵچنی بوو، تەنانەت نەیدەویست جوانیی بەهار ببینێ، لە پارچە هەڵبەستێکیدا لەگەڵ بەهاردا دەکەوێتە وتووێژ و دەڵێ: ئەی بەهار لێم گەڕێ و نامەوێ

جوانیت ببینم، چونکە من بەدڵ پەست و خەمگینم و لە ژیان بێزارم و بەجارێ لە ژین وەڕەز بووم:

بەهار نامەوێ جوانیت ببینم ... ئەمڕۆ من بەدڵ پەست و خەمگینم
دوورم لە خۆشی، خەریکی شینم ... زار و بێزارم تاریکە ژینم
دوژمنی لالە و گوڵ و نەسرینم ... بەهار نامەوێ جوانیت ببینم

***

بەهار بولبولت با هەر بخوێنێ ... گوڵیش لە دەشتا با خۆی بنوێنێ
کانیت ئاوی ڕوون با هەڵقوڵێنێ ... گژ و گیات هەوا بابیشەکێنێ
ئەمانە دڵی من نابزوێنێ ... بەهار نامەوێ جوانیت ببینم

***

بەهار و دەشت و ئاسمانی شینی ... بولبول و قومری و گوڵ و نەسرینی
نەشئەی دیمەنی جوان و شیرینی ... پەشمە لای کەسێ سەراپا ژینی
پڕ بێ لە دیلی و دەرد و غەمگینی ... بەهار نامەوێ جوانیت ببینم

***

بێکەس لەبەر ئەوەی لە بێکەسیدا ژیانی بردووەتە سەر و کەسی شک نەبردووە کە سکاڵا و گلە و گازندەی دڵی خۆی بۆ بکا ئەوەیە کە پەنای بردووەتە بەر مانگ، ئەویش لە کوێ؟ لە ئاسماندا، لە کاتێکدا کە مانگ ڕوومەتی هەڵگەڕاوە و ڕەنگی زەردە و ئەویش دڵی پڕ لە ئاخ و پەژارە و دەردە و ئەوسا لێی دەپرسێ: ئەی مانگ توخوا پێم بڵێ کە چەن جوانان و چەند دەس لە مەلان و چەند کۆڕی بەزمی گراوان و چەند کوژراوی ڕێی ئازادیت دیوە کە وا ڕەنگی ڕوومەتت زەرد هەڵگەڕاوە؟

ئەی مانگ من و تۆ هەردوو هاودەردین
هەردوو گرفتار یەک ئاهی سەردین
تۆ وێڵ و ڕەنگ زەرد بەئاسمانەوە
منیش دەربەدەر بەشارانەوە
دەخیلتم ئەی مانگ قیبلەی دڵداران
دەرمانی دەردی دڵەی بیماران
شەوێکەو ئەمشەو بگەرە فریام
بێ یار و هاودەم عاجز و تەنیام
دڵزار و بێزار پەست و غەمگینم
گیرۆدەی داوی یاری شیرینم

دڵبەندی عەشقی ئەو بەڵەک چاوەم
شێت و شەیدای ئەو ئەگریجە خاوەم
لەوساوە ئەوم کەوتووەتە خەیاڵ
گریانە پیشەم بوومە کۆی زوخاڵ
ئەی مانگ تۆ شوعلەی عەشقی پیرۆزی
تۆ نەشئە بەخشی دڵی بەسۆزی
من سوێندت ئەدەم بەعەشق و جوانی
بە نەسیمەکەی بەری بەیانی
بەسەرهاتی خۆت بۆ من بەیان کە
دەردی گرانم نەختێ ئاسان کە
دوچاری چی بووی وا پەشێواوی؟
لەبەرچی پەست و مات و داماوی؟
پێم بڵێ توخوا چەند جوانانت دی؟
چەند جووتە یاری دەس لە ملانت دی؟
چەند کۆڕی بەزمی عاشقانت دی؟
چەند تەخت و بەخت و خانومانت دی؟
چەند قارەمان و چەند سوڵتانت دی؟
چەند قەوم و میللەت، چەند شارانت دی؟
چەند شەڕوشۆڕی بێ ئامانت دی؟
چەند بۆردمانی کوردستانت دی؟
چەند کفنی ئاڵی شەهیدانت دی؟
چەند بێ کەسانی پەرێشانت دی؟
چەند دەربەدەر و ماڵوێرانت دی؟
چەند چاوی سووری پڕ گریانت دی؟
ئەی مانگ ئەوەندە سەیری دنیات کرد
سەیری نیفاق و زوڵم و ڕیات کرد
بۆیە بەم ڕەنگە کاری لێ کردی
ڕەنگ و شوعووری بەجارێ بردی

دیوانی هۆنراوی ئەم هۆنەرەمان لە ساڵی ١٩٦٢ لە بەغدا بۆ جاری یەکەم لەسەر ئەرکی حەمەی مەلاکەریم لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان
١- دیوانی بێکەس، لەسەر ئەرکی حەمەی مەلاکەریم - بەغدا، ١٩٦٢.
٢- بێکەس، شاکر فەتاح - سلێمانی، ١٩٧٤.

لێکدەرانی قورئانی پیرۆز

ئەگەر تۆزێک بەوردی سەرنج بدەینە شوێنەوارەکانی ئیسلامیی بۆمان دەردەکەوێ کە بە درێژاییی مێژووی ئیسلام کورد پتر لە نەتەوەکانی تر خزمەتی بەقورئان و زانستەکانی ئیسلامی کردووە و، لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە دینەوەرییەکان و ئامێدییەکان و شارەزوورییەکان کە هەموویان کورد بوون ناو ببەین کە پیاوی بەناوبانگ و ناوداری وەکو: ئیبنی حاجب و ئیبنی سەلاح و ئیبنی خەلەکان و ئەبوو فیدای لێ هەڵکەوتووە، بەڵام بەداخەوە هەموویان نووسراوەکانی خۆیانیان بەزمانی عەرەبی نووسیون و ئیتر هیچ چەشنە نووسراوێکیان بەزمانی کوردی لێ بەجێ نەماوە.

گەرچی هۆنەرانی کورد هەر لە سەرەتای ئیسلامەتیدا بەزمانی زگماکی خۆیان هۆنراویان هۆنیوەتەوە و هەندێ لە پەرتووکە ڕێ و ڕچە کۆنەکانی کوردستانیش بەپەخشان هەر بەکوردی نووسراون، بەڵام ئیتر تا سەدەی سێزدەمی کۆچی هیچ چەشنە نووسراوێکی پەخشان بەزمانی کوردی نەنووسراوە و لە پاشا زانایان و نووسەرانی کورد دەستیان دایە نووسینی پەخشانی کوردی و گەلێ شوێنەواری بایەداریان بەزمانی کوردی نووسی و بەیادگار بەجێیان هێشت.

بۆ وێنە گەلێ لە زانایانی ئاینی دەستیان دایە لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز کە دەتوانین لەناو ئەوانەدا لەم کەسانە ناوببەین: «مەلا محەمەدی کۆیی، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، شێخ محەمەدی خاڵ، مەلا حوسێن دزەیی، عوسمان عەبدولعەزیز پیر وەیسی، سەدیق بۆرەکەیی» کە لێرەدا لە بارەی شوێنەواری هەندێکیان باس دەکەین.

تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی مەلا محەمەدی کۆیی (١٢٩٣-١٣٦٣)ی کۆچی نووسراوە و گەرچی دوو سەد لاپەڕەیەک زیاتر نابێ، بەڵام بەکوردییەکی سادە و ڕەوان نووسراوە و ئایەتەکان بەجوانی شی کراونەتەوە و بەجۆرێ کە هەموو خوێندەوارێک تێ بگەیەنێ.

تەفسیری نامی

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس (١٣٢٣-١٤١١ی کۆچی)ە و یەکێ لە جوانترین و باشترین تەفسیرەکانی کوردییە کە تا ئێستا لە چاپ دراوە. ئەم تەفسیرە کە لەسەر تەواوی قورئانی پیرۆزە، داگری حەوت بەرگە و نزیکەی ٣٧٤١ لاپەڕەیەک دەبێ و لەم تەفسیرەدا تەواوی ئایەتەکانی قورئان بەجوانترین شێوە بەزمانێکی سادە و ڕەوان شی کراونەتەوە و بۆ ئایەتەکانی گەلێ بەڵگەی زانستی هێناوە تا مەبەستی قورئانی پێ بسەلمێنێ.

تەفسیری خاڵ

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی شێخ محەمەدی خاڵ (١٣٢٢-١٤٠٩ی کۆچی)ە کە تا ئێستا بەرگی چوارەمی بڵاو بووەتەوە و بەیەکێ لە جوانترین تەفسیرەکانی کوردی دێتە ژمار و بەپەخشانێکی سادە و ڕەوان لەسەر شێوەی سۆرانی نووسراوە و زۆربەی ئایەتەکانی بەشێوەیەکی زانستی شی کراونەتەوە و بۆ سەلماندنی مەبەستەکەی گەلێ بەڵگەی لە نووسەران و زانایان هێناوە.

ژیانی ئینسان

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی مەلا حوسێن شێخ سەعدی دزەیی (١٣٠٢-١٤٠٣ی کۆچی)یە و یەکێ لە باشترین و جوانترین تەفسیرەکانی کوردییە و داگری شەش بەرگە و ڕاڤەی تەواوی قورئانی پیرۆزە و لەم تەفسیرەدا نووسەر ئایەتەکانی بەچەشنێکی سادە و ڕەوان شی کردووەتەوە و بێ ئەوە بەڵگەیەک بۆ قسەکانی خۆی بێنێ و دیارە گەلێ وشەی عەرەبی و فارسیشی ئاخنیوەتە ناو قسەکانی و بەچەشنێکی مەلایانە مەبەستەکانی خۆی دەربڕیوە و بەڵام گەلێ وشەی جوان و ڕەسەنی کوردیشی هێناوە کە لە تەفسیرەکانی تردا ئەوەمان ناکەوێتە بەرچاو.

سەرچاوەکان
١- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی - مەلا محەمەدی کۆیی - بەغدا، ١٩٦٨.
٢- تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز - مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٨٠- ١٩٨٤.
٣- تەفسیری خاڵ، شێخ محەمەدی خاڵ - بەغدا، ١٩٥٥- ١٩٨٦.
٤- ژیانی ئینسان - مەلا حوسێن دزەیی - بەغدا، ١٩٢٠.

مێژوونووسانی کورد

کورد لەبەرئەوەی گەلێکی کۆچەر و ڕەوەند بووە، ئەوەیە کە خوێندن و خوێندەواری لە ناویدا درەنگ پەرەی سەندووە، بۆیە مێژوو نووسیش لەناو کوردا درەنگ دەستی پێ کراوە. ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە بەهۆی پەرەسەندنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام لەناو کوردا خوێندن و خوێندەواریش پەرەی سەندووە و مێژوونووسانی کورد گەلێ شوێنەواری بایەداریان بەیادگار بەجێ هێشتووە، بەڵام هەمووی نووسراوەکانیان بەزمانی عەرەبی نووسیوە و لەناو ئەو مێژوونووسانەدا دەتوانین لە: ئەبوو حەنیفەی دینەوەری و ئەبوو حەسەنی ئیبنی ئەسیر و ئەبوولبەرەکاتی هەولێری و ئیبنی خەلەکان و گەلێکی تر ناو ببەین. بەڵام هیچکام لەم مێژوونووسانە بەرهەمەکەی خۆیان بۆ مێژووی کورد و کوردستان تەرخان نەکردووە، بەڵکو هەندێ جار باسی کورد یا ناوچەیەکی کوردستانیان کردووە کە ئەڵبەت ئەوەش بۆ مێژووی گەلەکەمان زۆر بەکەڵکە.

مێژوونووسی لە سەدەی دەیەمی کۆچیدا لەناو کورد دەستی پێ کراوە و ئەوەش سەرەتا بەهۆی میر شەرەفخانی بتلیسییەوە ئەنجام دراوە. لە ڕاستەقینەدا میر شەرەفخان بەیەکەمین مێژوونووسی کورد دێتە ژمار و لە پاش شەرەفخان گەلێکی تر وەکو: مەلا مەحموودی بایەزیدی و میرزا شوکروڵڵای سنەیی و سەید حوسێن حوزنی موکریانی و ئەمین زەکی بەگ و ساڵح قەفتان و محەمەد عەلی عەونی و میرزا عەلی ئەکبەری کوردستانی مێژووی کورد و کوردستانیان نووسیوە کە ئەوا لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

میر شەرەفخانی بتلیسی

میر شەرەفخان کوڕی میر شەمسەدین لە ساڵی ٩٤٩ی کۆچی لە شاری بتلیس پێی نایە مەیدانی ژیانەوە. لە تەمەنی هەشت ساڵیدا باوکی ناردییە ئەسپەهان و لەوێدا لەگەڵ کوڕانی شا تامازی سەفەوی (٩٣٠-٩٤٨ی کۆچی)دا دەستی کردە خوێندن و ڕێزمانی عەرەبی و قورئان و وێژەی فارسیی لە لای زانایانی گەورەی ئەو سەردەمەدا خوێند و لە تەمەنی دوازدە ساڵییەوە لە لایەن شاوە کرایە میری بەشێک لە ئاوربایگان و لە پاش مردنی تاماز شا لە لایەن شا ئیسماعیلی سەفەوییەوە (٩٨٤-٩٨٥ی کۆچی) نازناوی میری میرانی کوردستانی پێ درا و لە پاش ماوەیەک بەهۆی ناحەزانەوە کەوتە بەر ڕقی شا و لەسەر کار دەرکرا و کە ئەم هەواڵە گەیشتە مورادخانی سێیەمی عوسمانی (٩٨٢-١٠٠٣ی کۆچی)، لە ساڵی ٩٨٦ی کۆچیدا نازناوی خانانی پێ دا و فەرمانڕەوایەتیی بتلیس و مووش و ئەخلات و سعرد و خیزانی پێ بەخشی و دەستی کردە فەرمانڕەوایەتی تا لە ساڵی ١٠٠٥ی کۆچیدا بەڕێوەبردنی وڵاتی دایە دەستی کوڕە گەورەکەی و خۆی خەریکی نووسینی شەرەفنامە کرد کە مێژووی کورد و کوردستانە و بەم چەشنە ژیانی بردە سەر تا لە ساڵی ١٠١١ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپارد و لە گۆڕستانەکەی بتلیس ناشتیان.

میر شەرەفخان بەیەکێ لە مێژوو نووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار کە گرنگترین شوێنەواری ئەو پەرتووکی شەرەفنامەیە کە مێژووی بنەماڵەکان و فەرمانڕەوایانی کوردە کە بۆ نووسینی ئەم بەرهەمە کەڵکی لە گەلێ سەرچاوەی کۆن و ڕەسەنی کوردی وەرگرتووە و لە ڕاستەقینەدا تەنیا سەرچاوەیەکی بەنرخ و بایبدارە بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی نەتەوەی کورد.

مەلا مەحموودی بایەزیدی

مەلا مەحموودی بایەزیدی لە ساڵی ١٢١٧ی کۆچی لە شاری بایەزیدا لە دایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و فەقێیەتی گەلێ مەڵبەندی کوردستان گەڕاوە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە بتلیس و لەوێدا لەلای زانایان لێکدانەوەی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و پیتۆڵیی خوێندووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە

تەوریز و وێژەی فارسیی خوێندووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و دانانی پەڕاو و نامیلکە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی بایەزید نێژراوە.

مەلا مەحموود بەیەکێ لە زانایان و مێژوونووسانی گەورەی کورد دێتە ژمار و، ئەو یەکەمین زانای کورد بووە کە شەرەفنامە سەرنجی ڕاکێشاوە و بەدوویەوە چووە و لە زمانی فارسییەوە وەری گێڕاوەتە سەر شێوەی کرمانجی باکووری و، لەبەر ئەوەی مێژووی ڕووداوەکانی شەرەفنامە تا ساڵی ١٠٠٥ی کۆچی بووە، ئەو پاشماوەی مێژووی کورد و کوردستانی لە دوای ئەو مێژووە نووسیوە کە وەکو دەڵێن بەختەکەی خۆی ماوەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە. مەلا مەحموود جگە لە وەرگێڕانی شەرەفنامە و نووسینی پاشماوەی مێژووی کورد و کوردستان، گەلێ بەرهەمی تری داناوە کە بریتین لە: فۆلکلۆر و پەندی پێشینیانی کوردی، ڕێ و ڕەوشتی کوردەکان و گەلێ بەرهەمی تر.

میرزا شوکروڵڵای سنەیی

میرزا شوکروڵڵا کوڕی میرزا عەبدوڵڵای خۆشنووس لە ساڵی ١٢٧٥ی کۆچی لە شاری سنەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە باوکییەوە فێری خۆش نووسی بووە و لە پاشا لە لای زانایانی ئەو شارە فقهی ئیسلامی و وێژە و زمانی فارسی خوێندووە و لە تافی جوانیدا بووەتە نووسەری تایبەتی سلێمان خانی شەرەفولولک و پاشان چووەتە تاران و لە لای میرزا عەلی ئەسغەرخانی ئەتابەک دامەزراوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە دەوری میرزا مەحموودخانی ئیحتشامولسەلتەنەدا بووەتە فەرمانڕەوای ئەسفەند ئاوا و لێلاخ و لە زەمانی ئەبولقاسم خانی قەرە گوێزلوودا خانەنشین بووە و تەواوی مووچە و بەراتەکەی بڕاوە و کەوتووەتە نەداری وهەژاری و سەری خۆی هەڵگرتووە و ڕۆیشتووەتە تاران و هەر لەوێدا لە ئەوپەڕی هەژاری و نەداریدا لە ساڵی ١٣٤٠ی کۆچی مردووە و نێژراوە.

میرزا شوکروڵڵا بەیەکێ لە مێژوونووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار کە یەکێ لە شوێنەوارە گرنگەکانی پەڕاوی (تحفەء ناصری)یە کە بریتییە لە مێژووی کورد و جوغرافیای کوردستان. ئەم پەڕاوە کە داگری دوو بەشە، بەشی هەوەڵی بریتییە لە جوغرافیای سنە و مەڵبەندەکان و ناوچەکان و ڕووبارەکان و کێوەکان و عێل و هۆزەکانی کوردی ئەو مەڵبەندە و بەشی دووەمی بریتییە لە مێژووی ئەردەڵان کە لە بابە ئەردەڵەوە دەست پێ دەکا تا دەوری فەرمانڕەوایەتیی قاسم خانی قەرەگوێزلوو ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی.

سەید حوسێن حوزنی موکریانی

سەید حوسێن کوڕی سەی عەبدوللەتیف موکریانی کە نازناوی حوزنییە لە ساڵی ۱۳۱۱ی کۆچی لە سابڵاخدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە هەرەتی لاویەتیدا ئاوارە و دەربەدەری وڵاتان بووە و چەند ساڵێک لە مۆسکۆ و ئەستەمبووڵدا خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووە هیندوستان و ئەفغانستان و ژیانی بەمۆرهەڵکەندن بەڕێ چووە و لە پاشا بەگەلێ شوێن و مەڵبەندی کوردستاندا گەڕاوە و ئەوسا چووە شاری حەلەب و لەوێدا چاپخانەیەکی دامەزراند و پاشان چووە ڕەواندز و لەوێدا چاپخانەیەکی بەناوی زاری کرمانجی دامەزراند و چەند گۆڤارێکیشی بڵاو کردەوە، تا سەرەنجام لە ساڵی ۱۳٦۷ی کۆچی بەدەستی ئینگلیزەکان کوژرا و تەرمەکەی برایەوە شاری هەولێر و لەوێدا نێژرا.

حوسێن حوزنی بەیەکێ لە مێژوونووسانی گەورەی کورد دێتە ژمار و زۆربەی تەمەنی خۆی لەسەر لێکۆڵینەوەی مێژووی کورد و کوردستاندا بردووەتە سەر. هەندێک لەو پەرتووکانەی کە لە بارەی مێژووی کورد و کوردستانەوە نووسیون بریتین لە: «خونچەی بەهارستان، مێرگەی دڵان، پێشکەوتن، ناودارانی کورد، ئاوڕێکی پاشەوە، کورد و نادرشا، میرانی سۆران، کوردستانی موکریان».

ئەمین زەکی بەگ

حەمەومین کوڕی حاجی ئەوڕەحمانی ناسراو بەئەمین زەکی بەگ، لە ساڵی ۱۳۰۰ی کۆچی لە شاری سلێمانی لە دایک بووە و هەر لە تەمەنی منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و سەرەتا لە لای مەلایەک خەریکی خوێندنی قورئان و ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە پاشا لە قوتابخانەی سەرەتایی دەستی کردووەتە خوێندن و ئەوسا چووەتە بەغدا و چەند ساڵێک خوێندوویەتی و لەوێوە ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ و خوێندنی سەربازیی تەواو کردووە و لە پاشا بووەتە ئەفسەر و گەڕاوەتەوە بەغدا و ئەوسا لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و پاشان سەرێکی داوە لە ئورووپا و ئەوسا گەڕاوەتە بەغدا و چەند جار بووەتە وەزیر و سەرەنجام لە ساڵی ۱۳٦۸دا کۆچی دوایی کرد و تەرمەکەی بەپێی ئەسپاردەی خۆی برایەوە سلێمانی و لەوێدا نێژرا. ئەمین زەکی بەیەکێ لە زانایان و مێژوونووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار کە گەلێ پەرتووکی سەبارەت بەمێژووی کورد و کوردستان نووسیوە کە دەتوانین لەناو ئەوانەدا لە: «خولاسەی تاریخی کورد و کوردستان، ناودارانی کورد، مێژووی سلێمانی، مێژووی فەرمانڕەوایان و دەوڵەتەکانی کورد» ناوببەین.

ساڵح قەفتان

ساڵح قەفتان لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و خوێندنی خۆی لە سلێمانی و بەغدا تەواو کردووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ و خوێندنی بەرزی سەربازیی تەواو کردووە و لە لەشکری عوسمانیدا بووەتە ئەفسەر و لە دەوری شێخ مەحموودا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و دانانی پەرتووک و نامیلکە بووە تا لە ساڵی ١٣٨٩دا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

ساڵح قەفتان بەیەکێ لە زانایان و مێژوو نووسان و وێژەوانانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار ئەو لە دوای ئەمین زەکی بەگ یەکەمین مێژوو نووسی کوردە کە بەکوردییەکی پەتی نووسراوەکانی خۆی نووسیون. لە نووسراوەکانی ئەو دەتوانین ئەم پەرتووکانە ناو ببەین: «مێژووی گەلی کورد، بەراوردێکی مێژوویی، پەندی مێژوویی، نەتەوەی کورد تورکمان نییە».

محەمەد عەلی عەونی

محەمەد عەلی کوڕی حاجی عەبدولقادری عەونی لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی لە شاری سوێرەکی سەر بەدیاربەکر لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی خۆی لە شاری سوێرەک و دیاربەکر و ئەستەمووڵدا تەواو کردووە و ئەوسا چووەتە میسر و لە جاموعلئەزهەردا لە فقهی ئیسلامی لیسانسی وەرگرتووە و لە پاشا هەر لە میسر لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و لەگەڵ بەدرخانییەکاندا لە دامەزراندنی تاقمی خۆیبووندا بەشداریی کردووە و زۆربەی کاتی خۆی بەوەرگێڕان و نووسینی مێژووی کورد و کوردستانەوە بەسەر بردووە و تا لە ساڵی ١٣٧٢ی کۆچیدا لە قاهرە کۆچی دوایی کردووە و لە تەکیەی شێخ مغاوریدا نێژراوە.

محەمەد عەلی عەونی بەیەکێ لە زانایان و مێژوو نووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار، ئەو زۆربەی ژیانی خۆی لەگەڵ زانایان و نووسەرانی کوردا بردەسەر و گەلێ پەیوەندیشی لەگەڵ ئەمین زەکی بەگدا بووە و چەند پەرتووکی ئەویشی بەناوی خولاسەی مێژووی کورد و کوردستان و مێژووی دەوڵەتەکانی کورد وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی و پەڕاوی شەرەفنامەشی بۆ یەکەمین جار بەچاپ گەیاندووە و پەڕاوێکیشی بەناوی مێژووی کورد و کوردستان نووسیوە کە هێشتا چاپ نەکراوە و گەلێک وتاری بایەداری تری لەسەر کورد و کوردستان نووسیون و لەناو گۆڤارەکاندا بڵاوی کردوونەتەوە.

میرزا عەلی ئەکبەری کوردستانی

میرزا عەلی ئەکبەر کوڕی میرزا عەبدوڵڵا کە نازناوی ئەفسەرە لە سەدەی سێزدەم و چواردەمی کۆچیدا ژیاوە و لە شاری سنەدا لە دایک بووە و خوێندنی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و شارەزایی لە زمانی فارسی و عەرەبیدا هەبووە و لە مێژوو، وێژەی فارسی و کوردیدا پسپۆڕ بووە و لە دەوری لاویەتیدا بووەتە نووسەری خانی ئەردەڵان و ماوەیەکیش بووەتە نووسەری تایبەتی سەیفەدین خانی تیلەکۆیی و لە ساڵی ١٣١٧ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

میرزا عەلی ئەکبەر بەیەکێ لە مێژوونووسانی کورد دێتە ژمار و زۆربەی تەمەنی خۆی بەنووسینی مێژووی کورد و کوردستان تەرخان کردووە و پەڕاوێکی بەناوی (حدیقەء ناصریە) سەبارەت بەجوغرافیا و مێژووی کوردستان لە نۆ بەشدا نووسیوە کە لەم دواییەدا لە چاپ دراوە. شایانی باسە کە مامۆستا مەردۆخ بۆ نووسینی بەرگی دووەمی مێژووەکەی خۆی لەم پەڕاوە کەڵکی وەرگرتووە.

جگە لەم مێژوونووسانە کە باسمان لێیانەوە کرد گەلێ مێژوونووسی تر هەن کە زۆربەی تەمەنیان بۆ نووسینی مێژووی کورد و کوردستان تەرخان کردووە و گەلێ شوێنەواری بایداریان بۆ گەلەکەیان بەجێ هێشتووە کە هەندێکیان کۆچی دواییان کردووە و هەندێکیان ماون کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لەم کەسانە ناو ببەین: «مەستوورە خانمی کوردستانی، قازی مەلا عەبدوڵڵای هەورامانی، عەبدولقادری بابانی، ڕەشید یاسەمی، جەلادەت بەدرخان، ناسری موحسنی، عەلی سەیدۆ گۆرانی، ڕەمزی قەزاز، کەریم زەند، ڕەفیق حیلمی، تۆفیق وەهبی، مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی، کەماڵ مەزهەر، جەماڵ نەبەز، مارف خەزنەدار و، دەیان کەسی تر».

سەرچاوەکان

١- شەرەفنامەی میر شەرەفخانی بتلیسی - وەرگێڕاوی هەژار، نەجەف، ١٩٧٥.

٢- شرفنامە، تالیف امیر شرفخان بتلیسی - باهتمام ولیامینوف پطربورغ، ١٨٦٢.

٣- غونچەی بەهارستان - حوسێن حوزنی موکریانی - حەلەب، ١٩٢٥.

٤- بیبلۆگرافیای کتێبی کوردی - نەریمان - بەغدا، ١٩٧٧.

٥- مێژووی نەتەوەی کورد - ساڵح قەفتان - بەغدا، ١٩٦٩.

٦- تاريخ السليمانية وانحائها - تاليف امين زكي - بغداد، ١٩٥١.

٧- القضية الكردية - تاليف بلەچ شيركوة - القاهرة، ١٩٣٠.

٨- عادات و ژسوماتنامة اكرادية - موسكو، ١٩٦٣.
٩- تاريخ الدول والامارات الكردية في المهد الاسلامي - ترجمة محمد علي عوني، القاهرة، ١٩٤٥.
١٠- تحفةء ناصري - تاليف ميرزا شكرالله كردستاني، باهتمام دكتر حشمت الة طبيبي، تهران، ١٣٦٩.
١١- حديقةء ناصرية تاليف ميرزا علي اكبر، باهتمام محمد رئوف توكلي، تهران، ١٣٦٣.

فەرهەنگنووسانی کورد

زمانی کوردی یەکێ لە زمانەکانی هیند و ئەورووپاییە و سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەر زمانی مادی کە زەردەشتی مادی پەرتووکی ئاوێستای بەو زمانە نووسیوە. گەرچی سەبارەت بەزمانی مادی هیچ چەشنە بەڵگەیەکمان بەدەستەوە نییە و تا ئێستا هیچ جۆرە بەردە نووسراوێک لە مادەکانەوە نەدۆزراوەتەوە، بەڵام ئەو چەند وشانەی کە لە مادەکانەوە ماونەتەوە و هیرۆدۆت لەناو مێژووەکەیدا هێناونی و پادشایانی هەخامەنشی لە بەردە نووسراوەکانیاندا دیاردیان پێ کردووە، ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە زمانی کوردی لەگەڵ ئەوەی دەور و خولێکی دوور و درێژ بەسەریا تێ پەڕیوە، هێشتا هەر خۆی پاراستووە و گۆڕانی وای بەسەر نەهاتووە و بێ خەوش ماوەتەوە.

هەوەڵین هۆنەری کورد کە لە دەوری ئیسلامەتیدا هۆنراوی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە بالوولی ماهی (٢٠٠-٢١٩ی کۆچی)یە کە بەزاراوەی شیرینی گۆرانی هۆنراوەکانی خۆی هۆنیوەتەوە و لەگەڵ ئەوەی هەزار و سێ سەد ساڵ بەسەر هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرەدا تێ دەپەڕێ، کەچی واتای هۆنراوەکانی بۆ ئێمە هێشتا بەتەواوی روون و ئاشکرایە و ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە زمانی کوردی هەروا بەپاک و خاوێنی ماوەتەوە و گۆڕانێکی زۆری بەسەردا نەهاتووە و لە وشەی بێگانە خۆی پاراستووە.

کوردەکان درەنگ کەوتنە بیری دانانی فەرهەنگ، ئەوەی روون و ئاشکرایە فەرهەنگ نووسی لەناو کوردەکاندا لە سەدەی پازدەمی کۆچیدا دەستی پێ کرا و یەکەمین فەرهەنگی کوردی فەرهەنگی نەوبەهارە کە شێخ ئەحمەدی خانی (١٠٦١-١١١٨ی کۆچی) ئەو فەرهەنگەی بەهۆنراو بۆ منداڵان و ساوایان بۆ ئەوەی فێری عەرەبی بن دانا. لە پاش ئەحمەدی خانی ئیتر کەسێک بەبیری دانانی فەرهەنگی کوردییەوە نەبوو، کە لەم بارەوە ئەورووپاییەکان گەلێ هەوڵیان داوە و لەگەڵ ئەوەی کوردییان نەزانیوە، بەڵام بەپرس و جۆ توانیویانە گەلێ فەرهەنگی کوردی دابنێن کە ئێستا ئەتوانین گەلێ کەڵک و سوودیان لێ وەرگرین، لەناو ئەو کەسانەدا دەتوانین لە گارزۆنی وکلاپرۆت و مۆلێر و ژابا و پریم و

یووستی و دۆمۆرگان ناو ببەین، بەڵام نووسەرانی کورد بەرە بەرە کەوتنە بیری فەرهەنگ دانان و گەلێ فەرهەنگیان بۆ زمانی کوردی دانا کە ئەوا لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

فەرهەنگی یوسف پاشا

یوسف زیائەدین پاشا خالدی کوڕی محەمەدی بتلیسییە کە لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچی لە بەیتولموقەدەسدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە دەوری جوانیدا چووەتە ئەستەمووڵ و لە پاشا لە کاری میری دامەزراوە و ماوەیەک چووەتە بتلیس و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا کۆچی دوایی کردووە. یوسف پاشا زمانی کوردی باش دەزانی و لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچیدا فەرهەنگێکی بەناوی: (الهدیه الحمیدیه فی اللغه الکردیه) دانا و پێشکەشی کردە سولتان عەبدولحەمیدی عوسمانی (١٢٩٣-١٣٢٧ ی کۆچی). ئەم فەرهەنگە زۆربەی وشەکانی زازایین و نزیکەی پانزدە هەزار وشەیە و بەیەکێ لە فەرهەنگەکانی گرنگ و بایبداری کوردی دێتە ژمار.

فەرهەنگی مەهاباد

ئەم فەرهەنگە نووسراوی گیو موکریانییە. ئەوڕەحمان کە بەگیو موکریانی ناسراوە، لە ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی لە شاری سابڵاخدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵیدا لەگەڵ کاکی سەید حسێن حوزنی چووەتە حەلەب و لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە ڕەواندز و لە تافی جوانیدا خەریکی نووسین و کۆکردنەوەی شوێنەواری کوردی بووە و ئەوسا دەستی داوەتە فەرهەنگ نووسین و یەکێ لە کارەکانی نووسینی فەرهەنگی مەهابادە کە داگری سی هەزار وشەی کوردییە و ئەم فەرهەنگە بەیەکێ لە گەورەترین و بایبدارترین فەرهەنگەکانی کوردی دێتە ژمار. جگە لەمە فەرهەنگێکی تری هەیە بەناوی فەرهەنگی کوردستان کە هێشتا لە چاپ نەدراوە. ڕابەر و کۆڵکە زێڕینەش یادگاری ئەون.

فەرهەنگی مەردۆخ

ئەم فەرهەنگە کە فەرهەنگێکی کوردی بەفارسی و عەرەبییە دانراوی ئایەتوڵڵای مەردۆخی کوردستانییە کە بەیەکێ لە فەرهەنگە بایبدارەکانی کوردی دێتە ژمار و داگری سێ هەزار وشەی کوردی سنەییە کە لەگەڵ هەشت سەد پەندێ پێشینانی کوردی سنەیی و ڕێزمانی کوردی لەچاپی داوە.

فەرهەنگی جگەرخوێن

ئەم فـەرهـەنگە نووسـراوی جگەر خـوێنە کـە یەکێ لە هۆنەرانی هـەرە بەرزی کـوردە و فەرهـەنگەکـەی کە داگری شەش هـەزار وشـەی کوردییە تایبەتی کوردەکانی سووریەیە و ئەم فـەرهـەنگە لە دوو بەرگدا لە سـاڵی ۱۹٦۲ لە بەغـدا لە چاپ دراوە و بـەیەکێ لە فـەرهـەنگە گرنگەکانی کوردی دێتە ژمار.

فەرهەنگی تۆفیق وەهبی

ئەم فـەرهـەنگە کـە نووسراوی تۆفیق وەهبییە لە کـوردییەوە بۆ ئینگلیزییـە و بـەیەکێ لە فـەرهـەنگە بـاییـدارەکـانی کـوردی دێتـە ژمـار و داگـری چل هـەزار وشـەی کـوردی خـەڵکی سلێمانییە و لە ساڵی ۱۹٦٤ بەهاوکاری ئەدمۆندز لە چاپی داوە.

فەرهەنگی خاڵ

ئەم فـەرهـەنگە نووسراوی شـێخ مـحـەمـەدی خـاڵە کـە خـەڵکی سلێمـانییـە و بەگرنگترین فـەرهـەنگی کـوردی دێتـە ژمـار و داگـری پەنجـا هـەزار وشـەی کـوردییـە و بۆ نووسـینی فـەرهـەنگەکـەی سـوودی لە تەواوی فـەرهـەنگەکـانی پێش خـۆی وەرگـرتووە و لە سێ بەرگدا لە ساڵی ۱۹٥۹، ۱۹٦٤، ۱۹٦۷دا لە چاپی داوە.

فەرهەنگی کوردۆ

ئەم فـەرهـەنگە نووسـراوی دوکـتـۆر قـەناتـی کوردۆیە. قـەناتی کـوردۆ لە سـاڵی ۱۳۲۹ی کـۆچی لە دێی سـوزرێ سـەر بەقـارس لە دایک بووە و لە تفلیـسدا خـوێندنی سـەرەتایی و ناوەندیی تەواو کردووە و لە لیننگرادا دوکـتـۆرای لە زمـان و وێژەی کـوردی وەرگـرتووە و لە سـاڵی ۱٤۰٦دا کـۆچی دوایی کـردووە. کـوردۆ بەیەکێ لە زانایانی هـەرەبەرزی کـورد دێتـە ژمار و یەکێ لە کـارەکانی نووسینـی فەرهـەنگی کوردی سـۆرانییە بەڕووسـی کـە داگری سـی هـەزار وشـەی کوردییە و بەیەکێ لە فەرهـەنگە باییدارەکانی کوردی دێتە ژمار.

جگە لەم فـەرهـەنگانەی باسمـان لێوە کرد گـەلێ کـەسـی تر وەکـو مامـۆسـتـایان «د. جـەمـاڵ نەبەز، مووسا عەنتـەر، عەبدولقادر بەرزنجی، مەعرووف قەرەداغی، شـاکر فەتاح، عەلائەدین سەجادی» فەرهـەنگیـان نووسـیوە و لەم بارەوە گـەلێ پەڕاو و خزمـەتیـان بەزمانەکـەی خۆیان کردووە.

سەرچاوەکان

١– الهدية الحميدية في اللغة الكردية، تألیف یوسف پاشا الخالدي، استانبول، ١٣١٠هـ.
٢– فەرهەنگی مەهاباد – دانەر گیو موکریانی – هەولێر، ١٩٦١.
٣– فرهنگ مردوخ تألیف آیة الله مردوخ کردستاني – تهران، ١٣٢٤.
٤– فەرهەنگی خاڵ – دانەر شێخ محەمەدی خاڵ – بەغدا، ١٩٧٦.
٥– فەرهەنگا جگەر خوێن – دانەر جگەر خوین – بەغدا، ١٩٦٢.
٦– هەندێ زاراوەی زانستی، جەماڵ نەبەز – سلێمانی، ١٩٦٠.
٧– فەرهەنگی زانیاری – عەبدولقادر بەرزنجی – سلێمانی، ١٩٧٢.
٨– فەرهەنگی کشتوکاڵ – مەعرووف قەرەداغی – بەغدا، ١٩٧٣.
٩– فەرهەنگۆک – ئینگلیزی – کوردی – شاکر فەتاح – ڕەواندز، ١٩٣٤.
١٠– دەستوور و فەرهەنگی زمانی کوردی – عەلائەدین سجادی – بەغدا، ١٩٤٢.

چیرۆکنووسانی کورد

ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە کە پەخشان لە دەوری کۆنا لەناو کوردەواریدا بووە و نموونەی ئەوانەش پەندی پێشینان و بەیتەکانن کە بەیادگار ماونەتەوە و ئێستاش دەم بەدەم دەیانگێڕنەوە و لەناو کوردەواریدا نەخوێندەوارەکان زیاتر پابەندی پەندی پێشینان و بەیتەکانن، بەڵام ئەم پەند و بەیتانە دانەرەکانیان بۆ ئێمە نادیارن و هەروەها نازانین لە چ دەورێکدا دانراون.

جگە لەمانەش گەلێ داستان و ئەفسانە و چیرۆکی کۆن کە دەماودەم دەیانگێڕنەوە، بەیادگار بۆ ئێمە ماونەتەوە کە ئەمانەش ڕووداوی پاڵەوانان و ئەشکەوتەکان و ژیانی کۆچەرایەتیی دەوری کۆنی باو و باپیرانمان بۆ دەگێڕنەوە و لەمەوە بەچۆنییەتیی ژیانی ئەو سەردەمەی کوردان و شەڕ و شۆڕ و پەیکاریان لەگەڵ دوژمنان و نەیاراندا ئاشنایەتی پەیدا دەکەین، هەروەها بەهۆی بیستنی ئەم داستان و ئەفسانە و چیرۆکانەوە پلەوپایەی بەرزی باو باپیرانمان بۆ دەردەکەوێ، بەڵام بەداخەوە ئەم چیرۆکانە بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە.

ئەوەش بۆ ئێمە ڕوون بووەتەوە کە گەلی کورد گەلێ داستان و ئەفسانە و ڕووداوی سەبارەت بەپاڵەوانان و فەرمانڕەوایان و پادشایانی کۆنی کورد وەکو: کەیومەرس و سیامەند و هۆشەنگ جەمشیر و فەرمیدوون و نۆزەر و کەیکاوس و کەیخەسرەو و لوهراسپ و دارا و کاوە و ڕۆستەم و زاڵ و زۆراب و سیاوەش و گیو و گودەرز بووە کە هەندێ لەو چیرۆک و ڕووداوانە لە مێژووی تەبەریدا هاتوون و هەندێکیان کەوتوونەتە دەستی

فیردەوسی و لە شانامەکەیدا هێناونی و ئیتر باسی کوردبوونی ئەوانی نەکردووە، بەڵام خان ئەڵماسی کەلهووڕ زۆربەی ئەو کارەساتە مێژووییانەی لە شانامەکەیدا، کە نزیکەی شەست هەزار هۆنراوە هێناوە و بەشانازییەوە هۆنیویەتەوە و بۆمانی گێڕاونەتەوە.

بەبێ شک گەلی کورد گەلێ داستان و ئەفسانەی سەبارەت بەدێو و درنج و جنۆکە و پەری و فریشتە هەبووە و ئێستاش گەلێ لە پیرە مێردان و پیرە ژنان ئەو داستان و ئەفسانانە دەگێڕنەوە و گەلێ لەو داستان و ئەفسانانەش لە پەڕاوی سەرەنجامدا دیاردییان پێ کراوە و کورد لە باری ئەفسانە یا میتۆلۆژیاوە گەلێ دەوڵەمەندە و ئەم ئەفسانانەش لە دەوری کۆندا سەرچاوەی بیری پیتۆڵان بوون.

شک و گومانێک لەوەدا نییە کە پەخشان لە دەور و زەمانێکی کۆنەوە لەناو کوردەواریدا هەبووە، بەڵام کۆنترین نووسراوێک کە گەیشتووەتە ئێمە پەرتووکی جیلوە و مەسحەفا ڕەشە کە پەرتووکی جیلوە بەزاراوەی کرمانجی باشووری یا سۆرانییە و پەرتووکی مەسحەفا ڕەش بەزاراوەی کرمانجی باکووری یا بادینییە، وەکو دەڵێن ئەم هەردوو پەرتووکە نووسراوی شێخ ئادیی هەکاری (٤٦٧-٥٥٧ی کۆچی)یە کە لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچیدا ژیاوە و ئەم دوو پەرتووکەش بەخەتی تایبەتی ئێزیدی کە لە خەتی ئاڤێستایی و پەهلەوی و ئارامییەوە وەرگیراو، نووسراون. ئەمەش نموونەی لاپەڕەیەک لە پەڕاوی جیلوە کە دەڵێ:

«ئەوی لە پێش هەمی خەلق بووە، مەلک تاووسە، ئەوە کە عەب تاووسی بۆ ئەم عالەمە نارد تاکو قەومی خاسی خۆی جوێ بکاتەوە و تێیان بگەیەنێ و لە وەهم و سرگ و نەدانی ڕزگاریان بکا، بۆ پێکهێنانی لە ئەم ئیشە لە پێشیدا بەقسەی ڕوو بەڕوو لە پاشدا بەواستەی ئەم کتێبە کە ناوی جلوەیە و، خوێندنی دروست نییە بۆ کەسێ کە لەم میللەتە بەدەرە».

هەروەها سەرەنجامێکیش لە سەدەی دوازدەمی کۆچیدا بەزاراوەی گۆرانی سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارسان کە لە بیست و یەک بەشدا نووسراوە، بۆ نموونە لێرەدا چەند دێڕێکی دێنین وەکو دەڵێ:

«جیهان دەلیا بێ و چەند وەخت دوڕ نە دەلیابێ و ئەوسا زەمی و دەشت نەوی، خاوەند کار هەیبەت دا و سەنگ تۆقیا و ڕێزە بەرد و بێ وە دوو، وە بەردوو سەنگ کە گرد وە لی هێز گرد و بی وەهەوا». واتە: ئەوکاتە سەراسەری جیهان دەریا و ئاو بوو و، زەوی و دەشتێک نەبوو و، دوڕێکی سپی لە دەریادا بوو، خوا قیژاندیە سەر بەردێکدا و بەردەکە هەپرون هەپروون بوو و ئەوسا وردەکانی بووە دووکەڵ و دووکەڵەکەی بەرز بووەوە».

بەپێی ئەو بەڵگانە بۆمان دەرکەوت کە پەخشان هەر لەمێژەوە لەناو کوردەواریدا بووە، بەڵام بەهۆی تێپەڕینی زەمانەوە گەلێ لەو پەخشانانە لەناو چوون، هەر وەها کە لە بەرگی یەکەمی ئەم نووسراوەدا وتمان ئیبنی وەحشیەی نەبەتی کە لە سەدەی سێیەمی کۆچیدا ژیاوە لە نووسراوەکەیدا دەڵێ لە بەغدادا چاوم کەوتە سێ بەرگ پەرتووکی کوردی کە بەختەتی ماسی سۆراتی نووسرابوون کە بەداخەوە ئەو پەرتووکانە لە هێرشی مەغوولەکاندا لەناوچوون و ڕەنگە گەلێ نووسراوی تر بەکوردی هەبووە کە نەگەیشتوونەتە دەستی ئێمە و هەروا لەناوچوون.

بەڵام چیرۆک نووسی بەشێوەی نوێ لە سەرەتای سەدەی سێزدەمی کۆچییەوە لەناو کوردا پەرەی سەندووە کە یەکەمین کەسێک لەم بارەوە هەنگاوی هەڵگرتووە جەمیل سائب بووە و چیرۆکێکی بەناوی: لە خەومـا لە ڕۆژنامـەی ژیانەوە لە ساڵی ١٩٢٥دا بڵاو کردووەتەوە و ئەمەش لە مێژووی وێژەی کوردیدا بەکلیلی دەرگای چیرۆک دادەنرێت. بابەتی چیرۆکەکەش خەوبینینێکە کە مەبەستێکی ڕامیاری دەردەخات و ئەوەش دەردەدڵی نووسەرەکەیەتی سەبارەت بەئەو ڕۆژگارەی کە شێخ مەحموودی نەمر فەرمانڕەوای بوو. لە پاشا ئەحمەد موختار بەگی جاف (١٣١٦-١٣٥٤ی کۆچی) چیرۆکێکی بەناوی (مەسەلەی ویژدان) نووسیوە کە قارەمانی چیرۆکەکە: «کوڕێکە بەناوی زۆراب کە لە خێزانێکی دەست کورت و هەژار سەری هەڵداوە و بەهەتیوی پەروەردە بووە و کەچی ئەو کۆمەڵەی تیایا ژیاوە سەرچاوەی ناتەبایی و تووڵانەوە و دزی و ماف پێشێلکردن بووە و زۆرابیش بۆ بەدەستهێنانی خواردەمەنیی ڕۆژانە هێزی خۆی خستووەتە کار و لەبەر دەستی ئاسنگەر و دارتاش و پینەدۆز و بازرگانێکدا کار دەکا و لە پاشا شارەزاییەکی باش بەدەست دەهێنێ و لە ڕەوشتی بازرگانانی شار و جووتیاران و دەستەی دەرەبەگ لە لادێ. تێکڕا لە گەرمەی ئەم تێکەڵاوییانەدا ناکۆکییەکی بەتین پەیدا دەبێت و لە نێوان ویژدانی زۆراب و بێ ویژدانیی ئەو کۆمەڵەی کە تیی کەوتووە، بەناچاری شارەکەی بەجێ دەهێڵێ و بەرەو مەڵبەندێکی تر دەڕوات و لە مەڵبەندێکی تردا نیشتەجێ دەبێ و لەو مەڵبەندە تازەیەدا بەسکاڵا و نووسین ژیانی بەڕێوە دەبا، بەڵام لە پاش ماوەیەکی کورت بەتاوانی خەت ناخۆشی، ڕەوانەی بەندیخانەی دەکەن و لەم کاتەوە زۆراب هەڵخلیسکایە لیتاوی بەرتیلدان و بەتەواوی ژیانی گۆڕا و مەسەلەکەشی بۆ چارەکرا و بەباشترین سکاڵا نووس، لە قەڵەم درا و لە دواییشدا بوو بەسەرۆکی مەڵبەندەکە و، لێرەوە بۆی دەرکەوت کە بەڕاستبێژی و دروستکاری نەگەیشتە ئامانج، بەڵام بەدرۆ و فیشاڵ و بەرتیلدان، ئەو زۆرابەی کە لە سەرەتادا بێزی لە هەموو ڕەوشتێکی ڕەزاگران دەکردەوە بوو بەسەرچاوەی خراپەکاری و فڕوفێڵ.

پیرەمێرد (١٢٨٧-١٣٧٠ی کۆچی)ی نەمر لە چیرۆک نووسینی کوردیدا لە کاتی خۆی دەورێکی باشی گێڕاوە و گەلێ چیرۆکی مێژوویی نووسیون و بڵاوی کردوونەوە و بەدڵ ویستوویەتی کە پەل لە مەیدانە جۆربەجۆرەکانی وێژەدا بهاوێ و بەرهەمی جوان بەدی بێنێ، یەکێ لە چیرۆکەکانی پیرەمێرد، چیرۆکی دوازدە سوارەی مەریوانە کە چیرۆکێکی مێژووییە و لەم چیرۆکەدا هاتووە: «لە قەڵاچوالاندا ئەحمەد پاشای گەورە، ئێواران لە کەنار چەمی قەڵاچوالاندا لەگەڵ یاران و هاوەڵانیدا دادەنیشت و ئێوارەیەکیان مەلا هەمزەی ئەوغانی و ئەکرەمی کوڕی دێنە دیدەنی و گرەوی تاقیکردنەوەی دەست و بازووی ئەکرەم و سەلیم بەگی مامی ئەحمەد پاشا دەکەن و لە ئەنجاما سەلیم بەگ گرەوەکە دەباتەوە و لە دواییدا کوێخای بەکراوا و کوێخای خورماڵ دادیان کردووە و لە زۆری بەراز و سەلیم بەگیش لەگەڵ ئەکرەمدا بڕیار دەدەن کە بڕۆن بۆ نەهێشتنی بەراز، دەنێرن بەدوای چەند کەسێکدا و کە هەموویان کۆ دەبنەوە بەو نیازەی لە دۆڵی گەڵاڵەوە بەسەرای سوبحان ئاغادا ولە بنەی سەی سادق ڕاوی تێدا ببەستن، چونکە ئەو سەرچاوەی قوماشە ئێجگار بەرازی زۆرە بەڵکو بەسەر تەپەکەل و هوشیارا بیانڕەوێنن بۆ خوار بەکراوا، بەیانی هەموویان سوار دەبن و بەرەو شوێنی دیاریکراو دەکشێن، دوای ئەمان هەواڵ دەگاتە ئەحمەد پاشا کە لەشکری قاجار گەیشتووەتە مەریوان و لە سەرەتادا چونکە کەسی وای لە لا نابێ دەیەوێ خۆی لێ تەریک بکات بەرەو گەڵاڵە بگەڕێتەوە، بەڵام پاش لێکدانەوە بڕیاری ڕەوکردن دەوەستێنێت و شەڕ نەکردن لەگەڵ قاجارەکاندا بەترسنۆکی دادەنێ و فەرمان دەدا بۆ جەرگەی شەڕ، لە ڕێگادا سوارەکانی خۆی دەبینێ و پێیان ڕادەگەیەنێ کە پێش کەون و ئەمانیش دەڕۆن و لە دەمەدەمی ئێوارەدا نزیک لەشکرەکەی قاجار دەبنەوە و دابەش دەبن بەدوازدە قۆڵدا و لە هەموو لایەکیشەوە گرمەی تەپڵ و هاواری پیاوان و بانگی ئامان ئامان تێکەڵ دەبن و لە نیوە شەودا هێرش دەبەنە سەر دوژمن و بەتەواوی دەیشکێنن و کاری خۆیان بەسەر بەرزییەوە لەلاپەڕەکانی مێژوودا دەنووسن.

یەکێ تر لە چیرۆک نووسەکانی کورد کە لە چیرۆک نووسینی کوردیدا دەورێکی باشی گێڕاوە، محەمەد عەلی کوردی پژدەری (١٣١٨-١٣٧٢ی کۆچی)یە. ئەم چیرۆک نووسە لە ساڵی ١٩٤٥دا چیرۆکی زادیجی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و پاشان گەلێ چیرۆکی لە گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکاندا بڵاو بوونەتەوە و لە چیرۆکەکانیدا پتر دەرد و ژانی کۆمەڵایەتیی خستووەتە بەرچاو. یەکێ لە چیرۆکەکانی کە بەناوونیشانی: «دوای سەرخۆشی زۆر شێتیشە» بڵاوی کردووەتەوە و دەردێکی کۆمەڵایەتیمان دەخاتە بەرچاو و هەروەها لەم چیرۆکەدا نامرۆڤایەتیی تاقمێک لە پیاوانی کۆمەڵ دەردەخات کە هیچ بایی و

نرخێک نادەن بەهاوبەشی ژیان و ئەوان بەهیچ دادەنێن. قارەمانی چیرۆکەکە پیاوێکە بەناوی: جەلال کە هەموو شەوێک دوور لە خێزانەکەی کاتی بەسەر بردووە، ئەمە نەک لە باری ئاساییدا بەڵکو لە کاتێکیشدا کە نازەنینی خێزانی گیرۆدەی نەخۆشییەکی قورس بووە و لەم کاتە سەختەدا ژنەکەی بەدەم ناسۆرەوە تکای لێ دەکات کە بەجێیان نەهێڵێ و لە لایان بمێنێتەوە، بەڵام قسەی بێ سوودە و تەنانەت پیرۆزی کچیان کە منداڵێکی حەوت ساڵانە هەمان داوا دووبارە دەکاتەوە و پاش ئەو شەوەیش وەک هەموو شەوانی تر نزیک بەیانی دەمێنێتەوە بەشپرزەیی ڕوو دەکاتە ماڵەوە، لەم کاتەدا دەبینێ کە نازەنین سارد بووەتەوە و تەنیا پیرۆزی کچی بەلایەوە دۆش داماوە، ئەم دیمەنە سامناکە جەلال ئەشڵەژێنێ و ماڵەکەی پێ بەجێ دێڵێ و بەدەم وتەی پچڕ پچڕیشەوە دەکەوێتە شەقامەکان و بەگیرسانەوە لە نەخۆشخانەدا کۆتایی دێت و شێت و دێوانە دەبێ.

چیرۆکی کوردی لە ساڵەکانی ١٣٦٠ی کۆچی بەولاوە دەستی کردە گەشەکردن و نووسەران توانییان لە دەلاقەیەکی پرشنگدارترەوە بۆی بچن و پتر لە گەڵیدا ژیان بەرنە سەر و هەر چەند لەو دەمەشدا مرۆڤایەتی تووشی شەڕێکی گەورە بووبوو، بەڵام نەیتوانی کە کاروانی بێ وچانی وێژەی کوردی ڕابوەستێنێت، بەڵکو بەرەو پێشەوە چوو و، لەناو چیرۆک نووسەکانی کوردی ئەو سەردەمەدا کە ئێستاش هەندێکیان هەر زیندوون و بەرهەمی جوانمان بۆ دەنووسن دەتوانین لەم کەسانە ناوبەین: «ئیبراهیم ئەحمەد، عەلائەدین سەجادی، شاکر فەتاح، مستەفا سائب، ڕەشید نەجیب، شێخ سەلام، حسێن حوزنی موکریانی، عەلی عەبدوڵڵا، تۆفیق وردی، کامەران موکری، کاوس قەفتان، هێمن موکریانی، حەسەنی قزڵجی، سوارەی ئیلخانی زادە، جەماڵ نەبەز، عەرەب شەمۆ، محەرەم حەمەومین و، محەمەدی عەلی مەدهۆش، جەلال محموود عەلی، ڕەحیمی قازی، مارف بەرزنجی، مستەفا ساڵح کەریم، جەماڵ بابان، عەبدوڵڵا مێدیا، شێرکۆ بێکەس، کاکە مەم بۆتانی، خالد دلێر و مارف خەزنەدار و دەیان چیرۆک نووسی تری کورد.

سەرچاوەکان

١- مەسەلەی ویژدان - ئەحمەد موختار جاف - بەغدا، ١٩٧٠.

٢- دوازدە سوارەی مەریوان - پیرەمێرد - سلێمانی، ١٩٣٣.

٣- دوای سەرخۆشی زۆر شێتە - محەمەد عەلی کوردی - بەغدا، ١٩٣٤.

٤- لالۆ کەریم - جەماڵ نەبەز - هەولێر، ١٩٥٦.

٥- خولە و بلە - خالد دلێر - بەغدا، ١٩٥٨.

٦- هەمیشە بەهار - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٦٠.

٧- پێکەنینی گەدا - حەسەنی قزڵجی - بەغدا، ١٩٨٥.
٨- بووکە شووشە - مارف خەزنەدار - بەغدا، ١٩٦٩.
٩- لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیا - عومەر مەعروف بەرزنجی - بەغدا، ١٩٧٨.
١٠- بیبلیۆگرافیا - مستەفا نەریمان - بەغدا، ١٩٨٨.

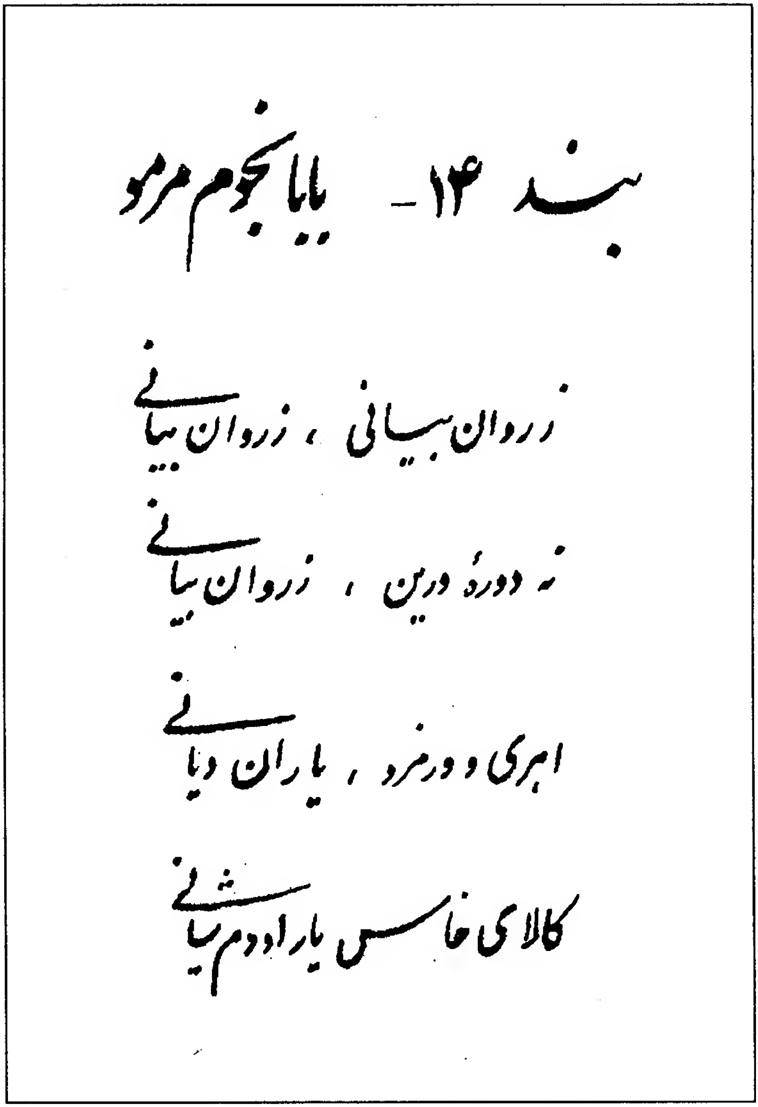

بند ۱۴ - یابانجوم مرمو

زروان بسیانی ، زروان بیانی

نه دورهٔ درین ، زروان بیانی

اهری و ورمرد ، یاران دیانی

کالای خاسس یارادوم شیانی

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراوێکی بالوولی ماهی

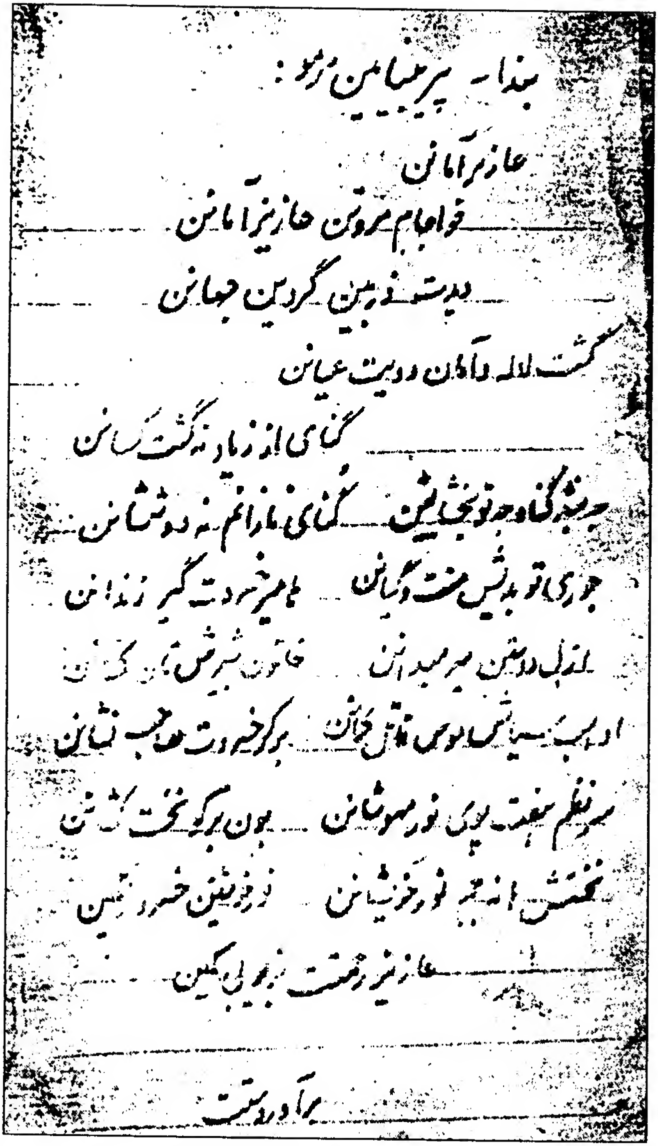

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی سەرئەنجام

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی شانامەی کوردی

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی یوسف و زولێخای خانای قوبادی

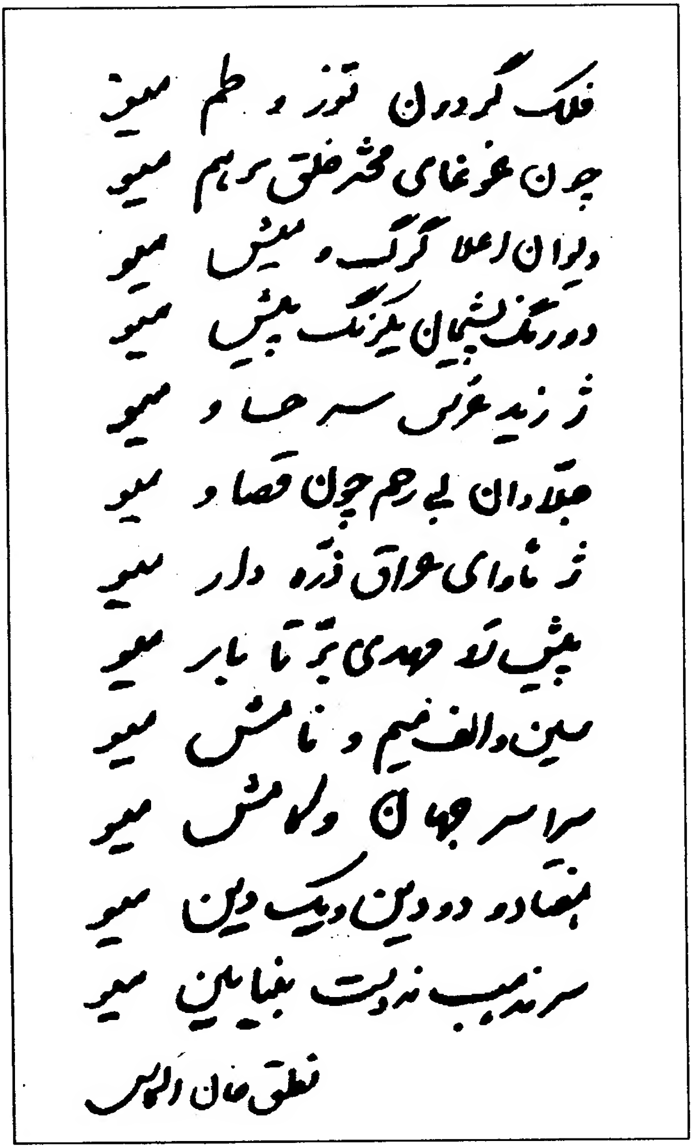
فلک گردون توز و ظلم میو
چون غوغای محشر خلق سرهم میو
دلیران اعلا گرگ و میش میو
دو رنگ شیان یکرنگ پیش میو
ژ زند عرش سر حسا و میو
جلادان بی رحم چون قصاو میو
ژ ناوای عراق ذره دار میو
پیش تو جهدی تیر تا بار میو
سین و الف میم و نامش میو
سراسر جهان ولکامش میو
هفتاد و دو دین و یک دین میو
سرزمین بی نه دست بنیامین میو
نطق خان الماس

نموونەی دەستخەتی پارچە هەڵبەستێکی خان ئەڵماسی لوڕستانی

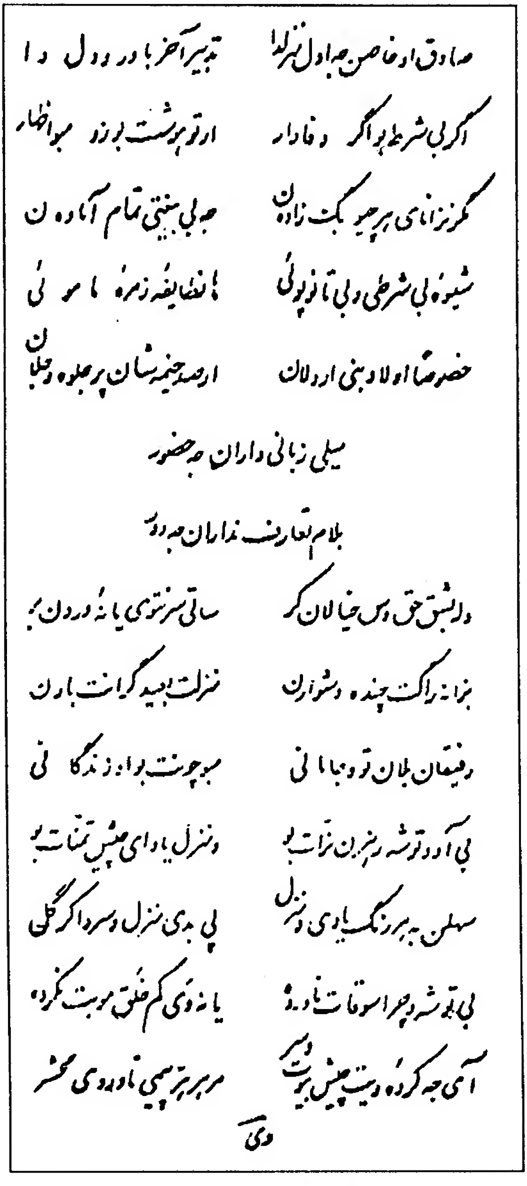

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراوێکی سەی سادقی سەفاخانەیی

نموونەی دەستخەتی پارچە هەڵبەستێکی عەلی بەردەشانی

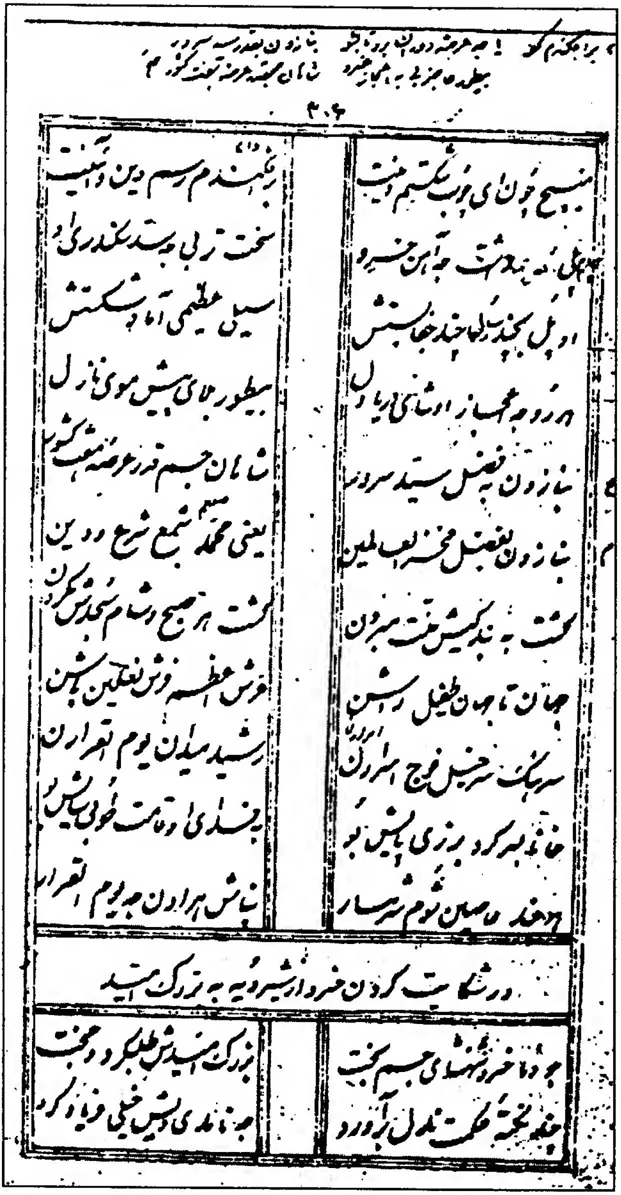

در شکایت کردن خسرو از شیرویه به بزرگ امید

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی خەسرەو و شیرینی خانای قوبادی

دەست خەت و وێنەیەکی قەڵەمکێشی حەیدەر بەگی بەرازی

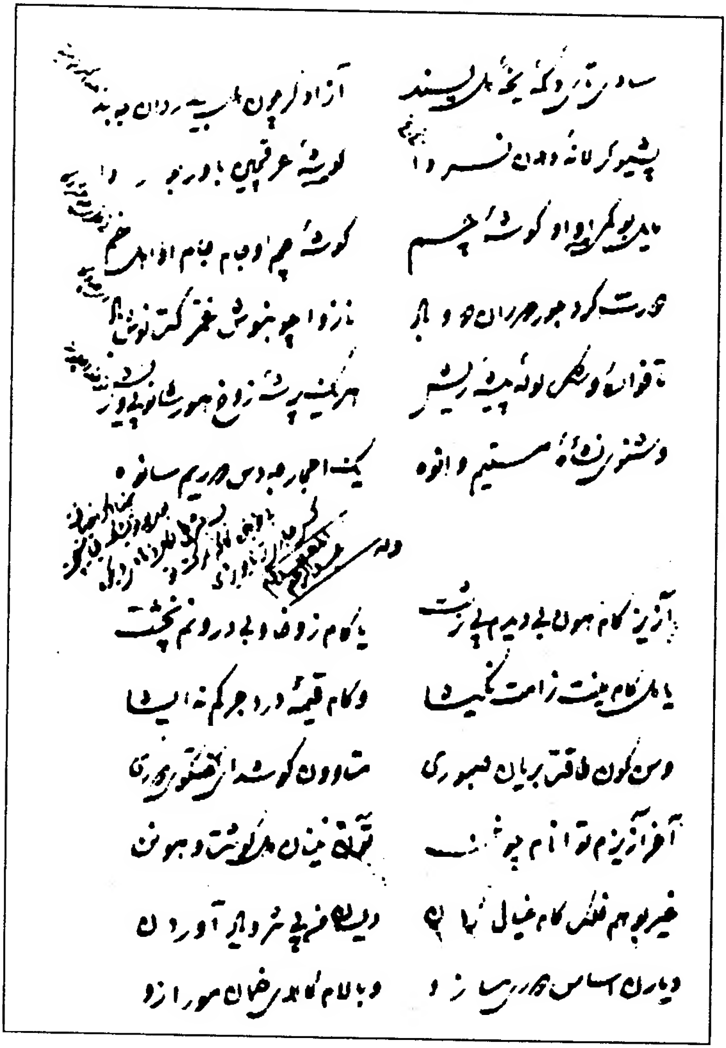

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی مەولەوی

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی خەسرەو و شیرینی میرزا
عەبدولقادری پاوەیی

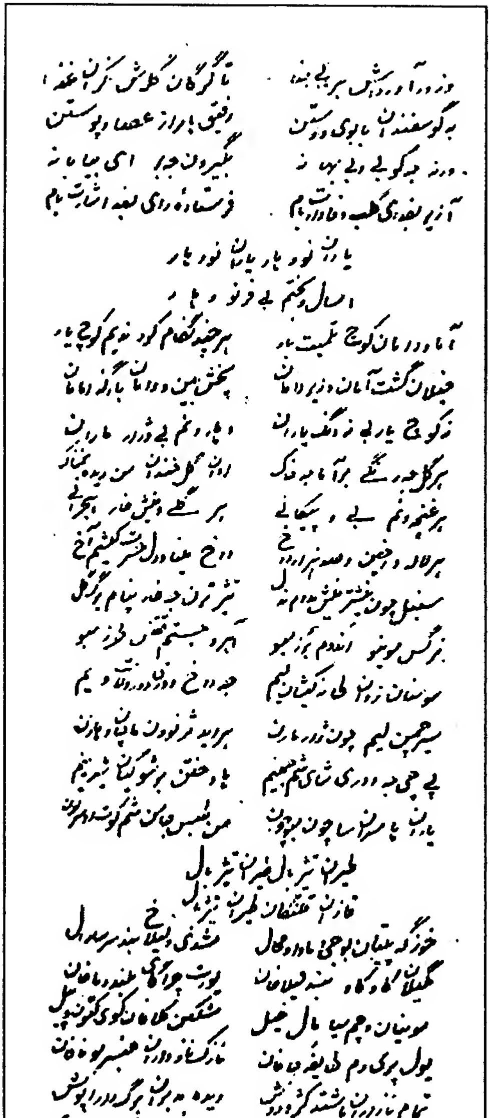

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی وەلی دێوانە

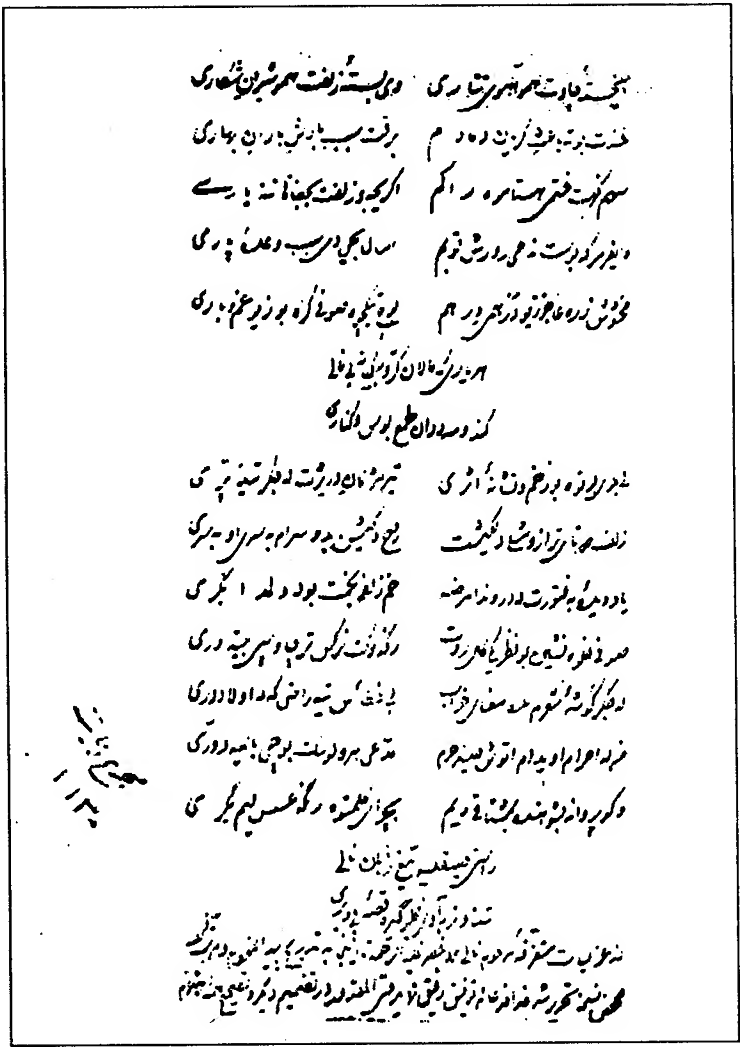

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی نالی

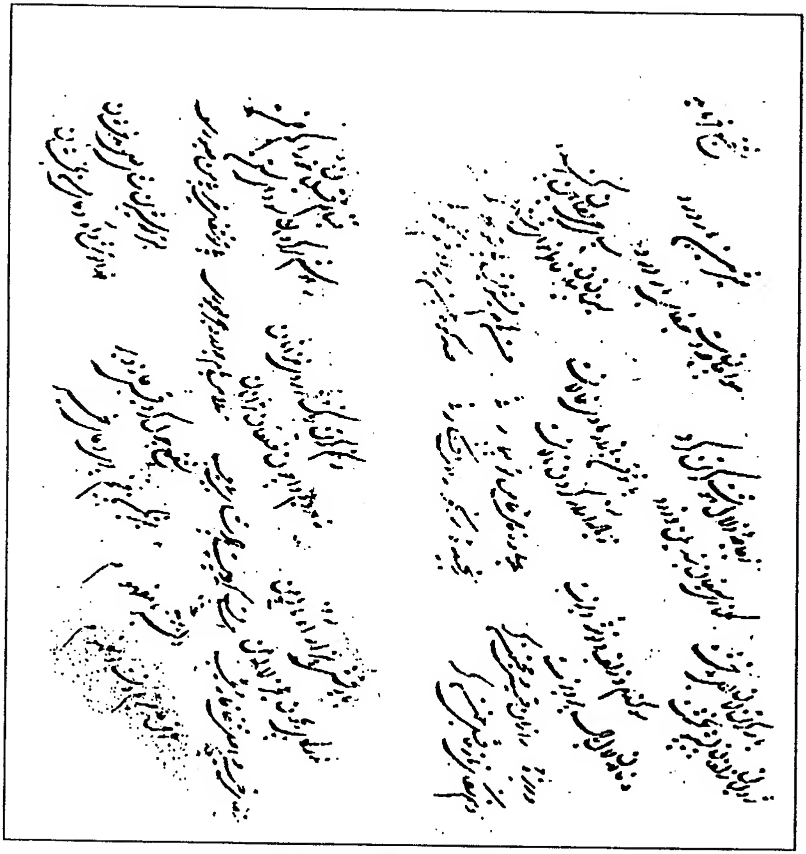

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراوێکی میرزا شەفیع

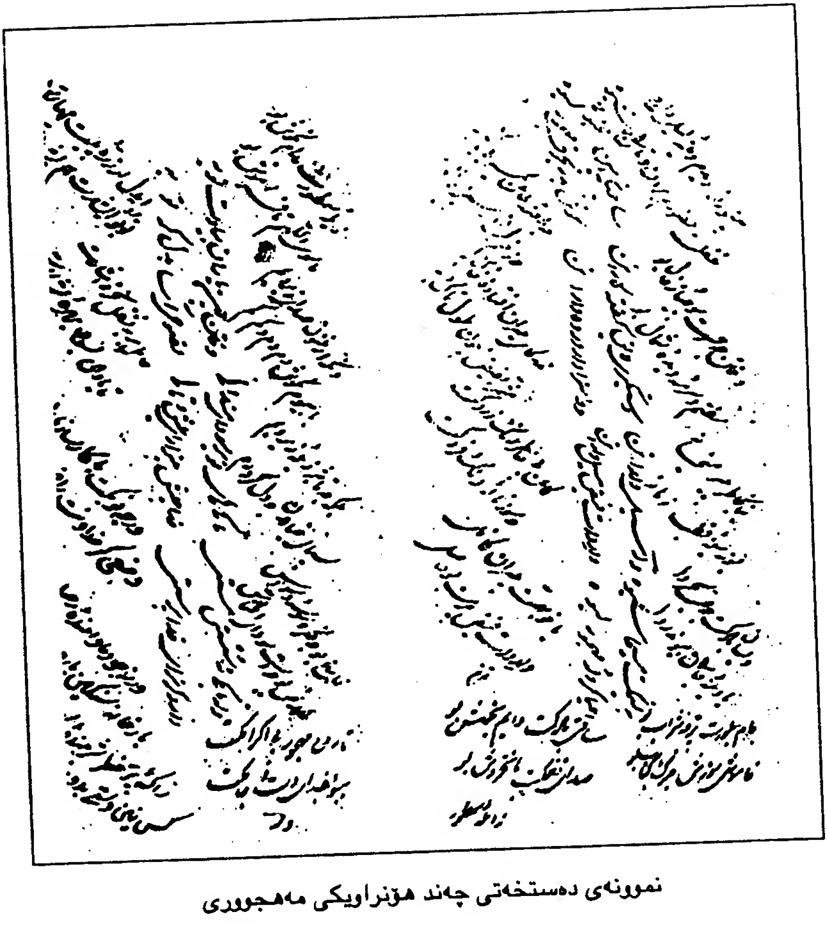

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراویکی مەهجووری

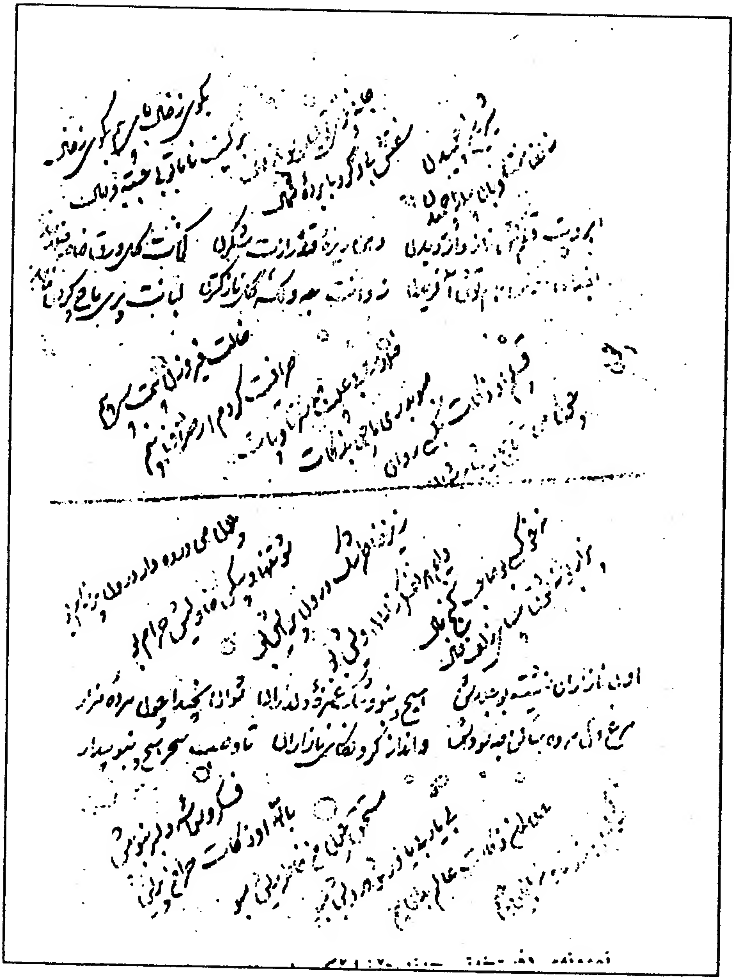

داستان رستم و اسفندیار گوردی

بسم الله الرحمن الرحیم

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی ڕۆستەم و ئەسفەندیار

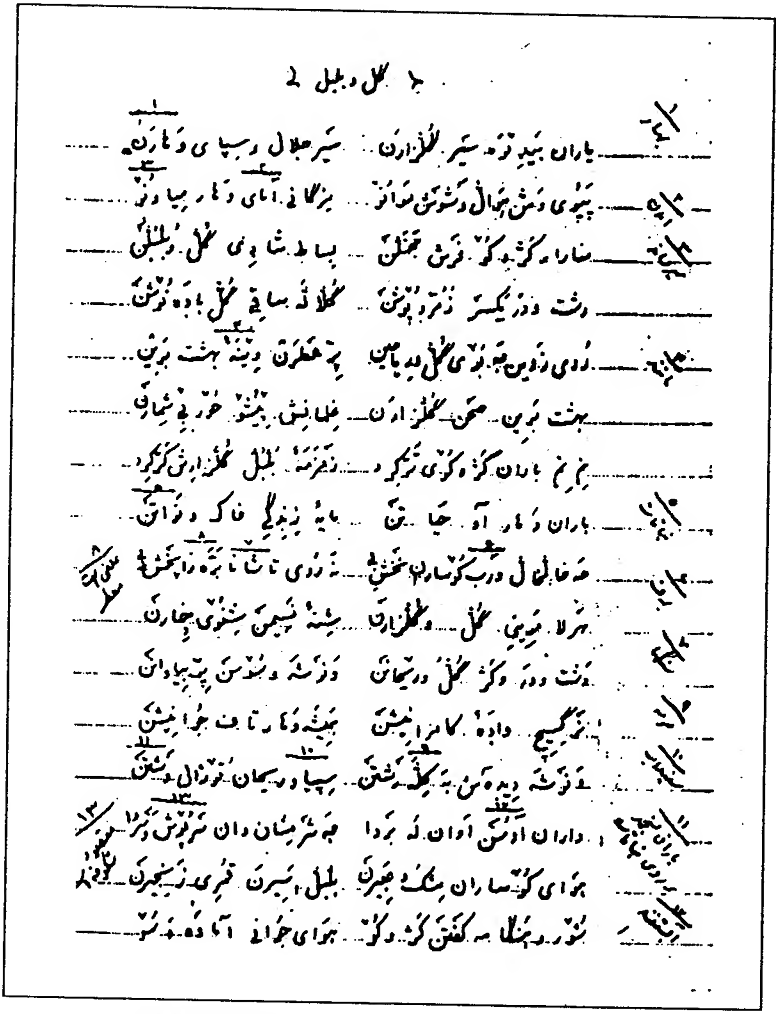
گل و بلبل

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی ئایەتوڵڵای مەردووخ

کوردستان

کوردستانی جوان زێدی پیرۆزم
نیشتمانەکەم جێی گەل و هۆزم
تۆ گوڵی هیوای ژیانی منی
ئەتۆ ئارامیی گیانی منی
تۆ مایەی هەست و مەبەستی منی
هەر تۆ سەرچاوەی هەڵبەستی منی
ئەتۆ پەلوپۆی دڵەکەی منی
هەر تۆی کە تاقە گوڵەکەی منی
تۆ مایەی بیر و کەڵکەڵەی منی
هەر تۆ ڕۆشنایی بێ پەڵەی منی
منیش گراوی هەرد و بەردی تۆم
گراوی کەژ و بەژ و زەردی تۆم
گراوی گوڵ و ئارخەوانتم
گراوی باخ و دەشتی جوانتم
تا ماوم ئەمن تۆ دەپەرستم
چونکە هەر ئەتۆی سەرچاوەی هەستم

«بۆرەکەیی»

پێڕست

ئەبولقاسمی لەشکری 5
مەلا مەنووچێهری کۆلیومن 9
شێخ ئەمیری زۆڵەیی 15
خان ئەڵماسی لورستانی 21
محەمەد ئاغای غەمناکی 29
ئەڵماس خانی کەندوڵەیی 31
ئەڵماس خانی کوردستانی 38
زولفەقاری گۆران 51
غولام ڕەزاخانی ئەرکەوازی 57
تورکە میر 77
ئەحمەدی کۆری موکریانی 84
شێخ ئیمامودینی مەردووخی 94
شێخ عەبدولکەریمی خانەگایی 96
سەی براکە 100
دەروێش ئوجاغی گاوارەیی 106
میرزا عەلی عەباسوەندی 108
میرزا عەبدوڵلا خەیاڵی 110
عەلی لاچین 113
تامازی گاوارەیی 114
ڕۆستەمی بابەجانی 115
سەی ڕۆستەمی بانیارانی 117
خەلیفە ئەڵماسی گەزەردەرەیی 118
دەروێش عەباسی کرندی 122
سەیفوور 123
مەلا ئەحمەدی کلاشی 124
نەجەف خانی بایندور 133
ئەڵلا مورادی هەرسینی 135
حاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی 140
شارقی هەرسینی 145
سەی یاقۆی مایدەشتی 149
قاسدی تووکانی 161
دەروێش قولیی کرندی 166
مەلا ئەبووبەکری یوسف 173
مەلا فەرەجی بۆرەکەیی 174
شا تەیمووری بانیارانی 178
میرزا محەمەدی هەوشاری 184
شێخ نەزەر عەلی جەناب 188
جەواد خانی گەرووسی 195
حەیران عەلیشای مایدەشتی 197
میرزا عەبدولقادری پاوەیی 205
بابە جانیی بۆرەکەیی 208
مەلا مارفی کۆکەیی 217
شێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی 223
دەروێش نەورۆزی سۆرانی 229
شێخ سەمیعی بانەیی 234
میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی 242
سالمی سنە 257
میرزا عەبدولەجیدی مەجدی 260
مەلا سالحی حەریق 262
جیهان ئارا خانم 269
مەلا عەبدوڵلای دشەیی 281
دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی 293
عەبدوڵلا بەگی ئەدەب 299
جیهانبەخشی دانیالی 306
دەروێش ئەیازی کرندی 308
حاجی نیعمەتوڵلای جەیحون ئاوایی 313
مەلا ڕەسولی ئەدیب 316
سەید بەهاء 319

میرزا عەبدولقادری تەوێڵەیی ... 324
کاکە حەمەی ناری ... 326
میرزا حەسەنی سەیفولقوزات ... 334
شێخ محەمەدی مەردووخ ... 345
عەبدوڵڵا بەگی هەورامانی ... 349
عەلی نەقیی دەبیر ... 354
میرزا حەسەن عەلیی غەریب ... 357
میرزا خانی هەرسینی ... 363
عینایەتی هیدایەتی ... 368
سەی حەبیبی ڕەوانسەری ... 372
حەیدەر بەگی بەرازی ... 381
سەیفوڵڵای ئەڵلایارخانی ... 386
حاجی نوور عەلی ئیلاهی ... 392
سەی شوکروڵڵای قووچاخی ... 394
میرزا ئەحمەدی داواشی ... 400
خورشید خانمی داواشی ... 408
شامی هەرسینی ... 410
دوکتۆر محەمەد سەدیقی موفتی زادە ... 424
عەبدوڵڵای ئەقدەسی ... 430
هێمن ... 434
فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی ... 440
مەلا بۆرەکەیی ... 446
مەلا ئاوارە ... 449
سوارەی ئێلخانی زادە ... 459
هۆنەرانی دەوری خالدی ... 464
عەبدولسەمەدی بابەک ... 465
عەلی حەریری ... 466
شێخ ئەحمەدی جزیری ... 472
فەقێ تەیران ... 478
بەکر بەگی ئەرزی ... 484
شێخ ئەحمەدی خانی ... 486
ئەحمەدی مەلا باتی ... 494
مورادخانی بایەزیدی ... 500
شا پەرتەوی هەکاری ... 507
مەلا مەنسووری گرگاشی ... 510
شێخ نوورەدینی بریفکانی ... 512
محەمەد سەعیدی مێهری ... 516
مەلا ئەحمەدێ نالبەند ... 518
هۆنەرانی دەوری بابان ... 523
میر ئەحمەدبەگی زەنگەنە ... 524
مەلا محەمەدی هەزار مێردی ... 526
مەلا عومەری ڕەنجووری ... 529
عەلی بەردەشانی ... 544
میرزا شەفیعی جامەڕێزی ... 549
مەولانا خالدی شارەزووری ... 553
شێخ عوسمانی سیراجودینی ... 567
میرزا مەحموودی زەنگەنە ... 568
مەلا نۆشای زەنگەنە ... 570
(نالی)ی شارەزووری ... 575
ئەورەحمانی سالم ... 589
مەلای جەباری ... 598
مستەفا بەگی کوردی ... 608
مەلا محەمەدی زەنگەنە ... 616
حاجی قادری کۆیی ... 618
مەلا محەمەدی مەحوی ... 629
فەقێ قادری هەمەوەند ... 636
مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە ... 655
ئینجەی کەلالی ... 656
شێخ ڕەزای تاڵەبانی ... 660
شێخ عومەری بیارە ... 669
مەلا محەمەدی خاکی ... 673
ئەمین ئاغای ئەختەر ... 680

حەسەن کەنۆشی جنوویی 682
مەلا سالّحی ئاهی 684
مەلا قادری جاف 687
مەلا حەمدوونی کوێر 688
سەی ئەحمەدی نەقیب 692
ئەمین فەیزی بەگ 696
شێخ مارفی نۆدێ 699
حاجی تۆفیقی پیرەمێرد 704
ئەحمەد بەگی حەمدی 709
مەلا مستەفای سافی 716
مەلا محەمەدی کۆیی 719
تایەر بەگی جاف 722
مەلا عەبدوڵلای زێوەر 730
مەلا مەحمووودی بێخود 737
شێخ نەجمەدینی سابری 745
شێخ بابا رەسووڵی بیدەنی 750
عەلی کەمال باپیر 755
سەی عەبدولخالقی ئەسیری 759
مەلا محەمەدی چرۆستانی 761
شێخ نووریی بەرزنجی 766
ئەحمەد موختار بەگی جاف 770
گۆران 773
دڵدار 781
قانیع 787
فایق بێکەس 797
لێکدەرانی قورئانی پیرۆز 802
تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی 803
مێژوونووسانی کورد 804
میر شەرەفخانی بتلیسی 805
مەلا مەحموودی بایەزیدی 805
میرزا شوکروڵلای سنەیی 806
سەید حوسێن حوزنی موکریانی 807
ئەمین زەکی بەگ 807
سالّح قەفتان 808
محەمەد عەلی عەونی 808
میرزا عەلی ئەکبەری کوردستانی 809
فەرهەنگنووسانی کورد 810
چیرۆکنووسانی کورد 813

چاپخانەی دەزگای

هەولێر - کوردستان
Aras Press
Kurdistan - Erbil